هەواڵنامەی کتێب
&
KURD ARSHIV

دیوانی نالی

„ مەلا خدری ئەحمەدی شاوەیسی میکایەلی „

لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی

مەلا عبدالکریمی مدرس و فاتح عبدالکریم

محمدی مەلاکریم

پیاچوونەوە

دیوانی نالی

«مەلا خدری ئەحمەدی شاوەیسی مکایەلی»

لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی

مەلا عبدالکریمی مدرس و فاتح عبدالکریم

محمدی مەلاکریم

پیاچوەتەوە

نام کتاب : دیوان نالی با شرح ملا عبدالکریم مدرس

تهیه و تنظیم : ملا عبدالکریم مدرس با همکاری

محمد ملاکریم و فاتح عبدالکریم

ناشر : انتشارات صلاح الدین ایوبی

تیراژ : ۳۰۰۰ نسخه

تاریخ انتشار : ۱۳۶۴

چاپ دوم: ۱۳۶۴

چاپ و صحافی: چاپخانهٔ سپهر، تهران

انتشارات صلاح الدین ایوبی

مرکز نشر فرهنگ و ادبیات کردی

ارومیه : خیابان شهید باکری ـ نبش کوی ساعد ـ صندوق پستی ۷۱۷

تلفن : ۳۵۸۰۰

بە ناوی خودای مەزن

کورتە باسێک لە سەر ئەم دیوانە

هەموو کوردێکی پاک، چاک، دیندار، دڵسۆز و ئەدەبدۆست ئەگەر بە دڵ و گیان خۆی بە منەتبار و قەرزداری مامۆستای هێژا و زانای کورد مەلا عەبدولکەریمی مدرس نەزانێ ناهەقی دەکا. چونکە مامۆستا و کوڕە کارامە و لێزانەکانی بە هەموو هێز و توانای خۆیانەوە بە هیچ بارێک لە خزمەتی کوردی چارەڕەشی، دوورە بەشی هەژار درێخیان نەکردوە.

بە ڕاستی ئەم خزمەتە بە نرخانەی ئەم بنەماڵە چاکە، بە دین بە فەرهەنگ، بە زمان، بە ئەدەب و ئاکاری کورد یان کردوە شایانی ئەوپەڕی ڕێز و سوپاسە. یا خوا لەم لایە لە بەڵای لا بە لا دوور بن. بەردی سارد و گەرمیان وە بەر بێ نەیە و لەو لاشەوە بەر ئاڵای پێغەمبەر کەون و حەشریان دەگەڵ حەشری پیاو چاکان بێ. پێم وایە خزمەت بە کوردی زۆر لێ کراو چاکەیەکە کە لە پێش چاوی بینائی چاوان بزر نابێ و پاداشی دنیا و قیامەتی دەبێ.

گەڕیدەیی و دەربەدەری ئەم سوودەی بۆ من هەبوو کە لە نیزیکەوە بە خزمەت مامۆستا بگەم و دەستی موبارەکی ماچ بکەم و بزانم کۆگای نوور و دەریای بێ سنوورە.

جارێك دەگەڵ چەند ماموّستای گەورە و ماقووڵ لە بارەگای حەزرەتی غەوس لە حوجرە تەنگ و چکۆلەکەی دا لە خزمەتی ماموّستا دانیشتبووین من ئەم بیرم بە مێشك دا دەهات ئەگەر هەموو نووسینە بە نرخەکانی ئەم ماموّستا کورتە باڵا ، رەزاسووکە ، خوێن شیرین و قسە خوّشە بێنی و لە تایەکی تەرازووی باوی و جەستەی لاوازی خوّشی لە تایەکەی دیکە بخەی ئایا سەری وە میچی حوجرەکەی ناکەوێ ؟

دیارە ئەوینێکی پڕسوّز ، ئیمانێکی پیرۆز و ئیرادەیەکی قەوی و پتەو ئەم پیرە خاوێنە و ئەم زانا کەم وێنەی هان داوە کە لەو تەمەنە دا لە خزمەت بە زانست ، بە ئەدەب ، بە ئیسلامییەت و ئینسانییەت خافڵ و بێ ئاگا و شەکەت و ماندوو نەبێ .

باسی یەك یەکی نووسراوەکانی ماموّستا وەك تەفسیری قورئانی پیرۆز و شەریعەتی ئیسلام و ... نە بە منی بێ دەسەڵات دەکرێ و نە لەو کورتە باسە دا دەگونجێ ، ئەم ئەرکە لە ئەستۆی ماموّستایانی ئائینی و شارەزایانی ئەدەب و پسپۆرانی زانستە کە هیوادارم کە — متەر خەمی نەکەن و شوێنەوارە بە کەڵك و باشەکانی ماموّستا پتر بە خەڵك بناسێنن . لە بارەی شەریعەتی ئیسلامی دا رای ماموّستایەکی شارەزام پرسی ، فەرمووی هەر کەسە بۆ خوّی بۆ چوونێکی هەیە . من بە راشکاوی دەڵێم تا ئێستا کتێبی وا تەواو لە بارەی فیقهی شافیعی دا نەنووسراوە .

من لێرە دا دەمەوێ بە کورتی لە بارەی ئەم دیوانە دا شتێك بنووسم بە بڕوای شارەزایانی شیعر و ئەدەب نالی یەکێکە لە گەشترین و بەرشنگدار-ترین ئەستێرە بەرزەکانی ئاسمانی ئەدەبی کوردی • تەنیا رەخنــە یا بە ئەدەب تر بلێێم دەردی دڵێکی لە شیعری نالی‌یان بوو ئەوە بوو کــە تێ گەیشتنی شیعرە ناسك و ورد و جوان و رەوانەکانی زۆر هاســا ن نەبوو ، پێویستی بە شی کردنەوە ، لێ تۆژینەوە و ورد بوونەوەی تەواو بوو • کەسێك سێ زمانی عەرەبی ، فارسی و کوردی نەزانی بابە چاك لە شیعری نالی نەدەگەیشت • مامۆستای مەزن هەستی بەو کەم و کوڕی-یە کردوە • بۆیە بە خۆی و بە کوڕانیەوە ، هەستاون ، تێکۆشاون رەنجیان کێشاوە و بە هەزاران زەحمەت نوسخەی دەستنووسیان پەیدا کردون لە بەر یەکیان راناون و ئەم دیوانە بە نرخەیان شەرح کردوە •لە هەولەوە پێشەکی یەکی زانایانەیان بۆ نووسیوە کە خۆی کتێبێکی سەر بە خۆیــە و خوێندنەوەی بۆ هەموو ئەم کەسانەی سەریان لە شیعر و ئەدەب دەخورێ پێویستە • لە دوایە شیعرەکانیان راست‌کردۆتەوە ، مانا لێ داوەتەوە ، هەڵسەنگاندوە و لە پێش‌خوێنەریان داناوە •

تا ئێستا کاری وا لە نێو کوردان دا نەکراوە • زۆر کەس‌لە سەر نالی یان نووسیوە بەڵام کەس‌ئەوەندەی خۆ پێوە ماندوو نەکردوە • ئەوانــی باش‌بوون ، ناتەواو بوون ئەوانەی نەزانانە نووسرابوون هەر نەبان باشتر

بوو ٠ هیچ کارێك ئەویش کاری وا ئەستەم و گران بێ کەم و کووڕی نابێ ، ڕەنگە ئەو کارە گەورەش نەختە نەقسێکی هەبێ بەڵام بێ گومان هاوتا و وێنەی نیە ٠

من بۆ خۆم پتر لە نیو چەرخە سەر و کارم دەگەڵ شیعری نالی دا هەیە ئەو سەردەمە کە وەك سوختەیەکی نەزان لە خانەقای شێخی بورهان بووم دەمدی مەلا زاناکان و موستەعیدە باشەکان لە سەر شیعری نالی دەمرۆن ، ئەگەر نیوە خوێندەواری وەك منیان بۆ حاڵێ نەبووبان ،هیچ نەبێ سەرنجیان بۆ لای مەلە لەو دەریا مەند. و بێ بەستێنە رادەکێشان ، چاپ بوونی دیوانی نالی لە لایەن کوردی و مەریوانی‌وە دەرۆیکی بۆ کردەوە ئەگەر چی ئەم دیوانە نازدارە ، بێ ئازارە دیو و دوژمنی پۆلیسی دەورانی ڕەشی پاشایەتی ڕەزاخان بوو و بە دەس هەر کەسەوە گیرابایە هاواری سەر و ماڵی بوو ٠ بەڵام من پەیدام کرد بوو و بە دزیەوە دەمخوێندەوە ٠ موقبیل بە چاپ کردنەوەی دیوانی نالی سەرەڕای ئەم کەم و کووڕیانەی لە کاری دا هەبوو پتری بەرە و تی گەیشتنی شیعری نالی بووم ٠ نیو و نرکە و هێزنی گیو لە نالی نەترازاندم تەنانەت چاپەکەی مووەفەقیشم نەك جارێك دەیان جار خوێندەوە ٠ خوا لێ خۆش بوو حاجی مەحموودی وەتە میشیم کە بازرگان و ملکدارێکی پیر و خۆشزەوق بوو ، باش دەناسی و بە حاڵەوە دیتنی بۆ من هاسان

نەبوو چونکە ئەو هاوین و بەهار لە دێ بوو ، منیش هەر لادێیی بووم و کەمتر دەچوومە شار کە رستانان بە خزمەتی بگەم زۆرم کەلك لە شیعر ناسی ئەو پیاوە گەورە وەرگرت کە رەنگبێ کەم کەس مابن لە بیریان بێ ئەدیبێکی چەند لێزان و رەخنەگرێکی چەند بە ئینساف و پیرە پیاوێکی چەند قسە خۆش بوو · ئێستاش بۆم روون نەبۆتەوە ئەو بازرگانە زیرینگە کە سەر و کاری دەگەڵ گەز و جاو و کەتیرە و مازوو و خوری و مافوورە بو و · چون ئەو هەموو شیعرە کورد یە جوانانەی لە بەر بوون · ئایا بەیاز و دەستنووسی باشی بوون و دەری نەدەخستن یا حافیزەی وا بە هێز و قەوی بوو کە چی لە بیر نەدەچۆوە · بە رەحمەتی خودای شاد بێ · ئاخ و داخ چەن گەورە پیاومان بوون و حاجی قادر کوتەنی : (لە بەر بێ دەفتەری گوم بوون و فانی) ·

شەقی رۆژگار هەڵیداشتمە کوردستانی عیراق لە وێ زۆر نالی ناسم دیتن و باشترم نالی ناسی تا سەرم لە بەغدا هێنا دەر و بە خزمەت ماموستا مەسعوود موحەممەد گەیشتم · تا ئێستا کەسم نەدیوە وا لە شیعری نالی بگا · گەت و لەفتێکی خۆشی بوو کە بە بەیانی سیحراوی خۆیەوە دەهاتە سەر شی کردنەوەی شیعری نالی خۆی مەست و سەر خۆش دەبوو و گوێگری وە جۆش دەهێنا · داخم ناچێ ئەم ماموستا ـ یە ئەوەندەی لە سەر شیعری نالی دەدوا ئەوەندەی نەدەنووسی تا

کۆمەڵ پتری کەڵك لێ وەرگرێ . لە بیرمە لە دانیشتنێك دا کە مامۆستا
بەعادەتی خۆی شیعری نالیشی دەکردەوە ، یەکێك لە دانیشتوان لە
منی پرسی بە بڕوای تۆ مامۆستا لە بارەی نالی دا زۆر زێدە ڕەوی ناکا .
گوتم . من لە تەنیشت مەهابادەوە لە لایەکەوە تا سەر چاوەی (زەڵم)
و لە لای دیکە تا هاوینە هەواری سەر سەنگ گەڕاوم و دەگەڵ زۆر
مامۆستای گەورە دانیشتووم کەسم نەدیوە ئەوەندە شارەزای شیعری
نالی بێ . کە چی دەوێرم بڵێم ئەو گەورە پیاوەش بە تەواوی لە شیعری
نالی نەگەیوە . مامۆستا مەسعوود فەرمووی بە خوای ڕاست دەکەی . من
ئەو مەلەوانە نیم بینم ئەوەندە دڕێژ بێ کە بتوانم لە دەریای بێ بنی
شیعری نالی ئەو هەموو دوڕ و مرواری یانە بێنمە دەر هەر وا پەلە قاژە
یەکی ناشیانەیە دەیکەم . بەڵکوو شتێکم وە بەر دەس کەوێ . زۆری پێ
نەچوو ڕۆژێك لە خزمەت مامۆستا مەسعوود لە کۆڕی زانیاری کورد دا
خەریکی کار بووم . کاکە حەمەی مەلا کەریم هاتە ژوور و گوتی . " ئێمە
مانای وشەی (نەی سەوار) مان لەو شیعرە دا نەزانیوە ئێوە چۆنی
بۆ دەچن " زۆرمان بیر لێ کردەوە و نەمانزانی . بێ ئەدەبیم کرد
و گوتم . " مامۆستا ئەو کاتە من گوتم جەنابەشت دیوانی نالیت بە
تەواوی بۆ ساغ نەبۆتەوە و تۆ گوتت ڕاست دەکەی من پێم وا بوو تەوازوع
دەفەرمووی بەڵام قسەکەم وە ڕاست گەڕا . " گوتی . " ماڵە نالیت

نەشیوی کی سەرە دەر لەو هەموو " وردە داوانە دەردەکا کە ئاوناو-
یەتەوە ؟ من چوزانم ئەی سەوار چی یە ؟ " ئیجارێ لی وەرگرت و
چوومە ژووری کاکە حەمە ،هەرچی فەرهەنگی فارسی و کوردی لە کوردا
هەبوون سەنگ و سووژن‌مان دان و سەرەوبن مان دان و سەرەوبن
مان کردن و ئەم وشەمان نەدۆزیەوە . دیارە پاش‌ناهومێد بوون لە
پەراوێزی لاپەرە ٣٢٤ دا گوتویانە دوور نیە نیزەدار بێ کە لە شیعرەکە
دا بێ مانا نیە . ئەو رۆژی من گوتم کاکە حەمە حەیف فەرهەنگی دە-
وڵەمەندی دوکتۆر (موعین مان) بە تەواوی لە دەس‌دا نیە . وێدەچێ
ئەو ئەم وشەی گرتبێ . ئێستاکە ئەم دێرانە دەنووسم فەرهەنگی دوکتۆر
موعینم لە بەر دەس‌دایە . ئەو فەرهەنگە گەورەش‌ئەم وشەی نەگرتووە . بەڵام
وشەیەکی تێدایە کە پیاو دەخاتە گومانەوە کە مەبەستی نالی رەنگبێ ئەم
وشە بێ و ئەوانەی دیوانی نالیان نووسیوەتەوە بە هەڵەیان تۆمار
کردبێ . فەرهەنگی موعین وشەی " نیساری " گرتوە بەمانا سوپاهی
ولەشکری و دەڵێ . فیردەوسی لە بارەی تەبەقەی دوەم لە چوار
تەبەقەی جەمشید دا دەڵێ .

صفی بر دگر دست بنشاندند همی نام نیساریان خواندند
(شا ، یخ ١ـ ٢٤)

وهەروەها زیادی دەکا و دەڵێ وشەی (نیساریان) لە زمانەکانی

ئێرانی دا سابیقەی نیە و بێ شك موحەرەفی (artištar) ی پەهلەوی (ئوستایی raeštara) بە مانای شەڕکەر و سوپاهـی) هاتوە و ئەم وشەیە لە فارسی دا بوەتە (ارتیشدار) .

دۆزینەوەی ئەم وشە منی خستە سەر ئەم باوەڕە کە (نەی سەوار) (نەی سیار) بێ و بە غەلەت نووسرابێتەوە . چونکە زۆر روونە و بە هاسانی لە شیعرەکانی دەر دەکەوێ کە نالی زۆر ئەهلی خویندنەوە و موتالا بووە . دەسەلاتیکی زۆری بە سەر ئەدەبیاتی عەرەبی و فارسی دا هەبووە . وەك بە ئیشتیا لە سەریان نووسیوە گەڕیدە بووە و بە کوردستا- ندا گەڕاوە . ئەگەر واش نەبێ ئاشنایەتی ئەو دەگەڵ بابانەکاندا حاشای لێ ناکرێ . ئەوانیش کتێبخانەی ئەمیرانەیان بووە کە نالی کەلکی لێ وەر گرتوە . تەماشای ئەو چەند شیعرە بکەن تا بزانن من بێ بەلگە وا نالێم .

نـالیا ئەم غەزەلە تازە کە تـازەت گوتوە
بە دووسەد مەسنەوی و لوبی لوبابی نـادەم
نیە دەخلم لە شانامە و مەسانی غەیری ئەم نوکتە
کە کوشتەی بەندی تۆیە هەر کەسی ئازاد و ئازا بێ
کە دیتم رەنگی سەد رەنگی ، گوتم بابای عـەییارە
کە بیستم لەفظی بێ دەنگی گوتم شیپووری شاپوورە

بەڵێ بەم شیعرانە را کە ئەگەر ریزم کردبان زۆر پتریان جێ دەگرت دیارە کە نالی هەموو جۆرە کتێبێك کە دەخلی بە مەلایەتی یەوەش نەبووبی

خوێند وەتەوە· کەسێکی ئەسکەند ەرنامەی ئەفسانەیی خوێند بێتەوە و نەسیمی عەییار و شاپووری عەییار بناسێ · ئاشکرایە کە شانامەی فیرـ دەوسی ڕۆژ جار سەرەو بن کرد وە و ئەم وشەی لە شانامە وەرگرتـووە و ئەگەر ئەوەی زانی بێ کە نەی سیاری بە تەبەقەی دوەم لە چوار تەبەقەی زەمانی جەمشید گوتراوە ئەوە دەبێ شیعرەکە لە ئەسڵدا ئاوا بووبێ ·

دیـدە نیگهبانی یار ، نالەی دڵ نـەی سیار

تیپی سرێشکم هەزار ئاهـ عەلەمداری مـــــن

یانی چوار تەبەقەی زەمانی جەمشیدی ریزکرد بێ و لە باتی تەبەقاتی لەشکری تورکان کە لە مەغوولی یەوە وەرگیراون ،(ئون) (یوز) (تومان) بەکاری برد ن چونکە گومان لەوە دا نیە کە هەزار بێ بە پێستی (تومان) ی مەغوولی یە · ئایا تاقمە مومتازەکەی ئەحمەد پاشای دوستی وا تەبەقـــە بەندی نەکرد وە و ئەو شیعرە بێ رەمزەی پاشنەمانی تاقمە کە نەگوتـووە ؟ جوابی بە من نادرێتەوە · بەڵام دەغدەغەی لە دڵم دا پەیدا کردوە ·

ماوە شتێك لە بارەی نالی دا باس بکەم کە تا ئێستا کەس لەوبارە دا نەدواوە· ئەویش ئەوەیە ، جگە لەوەی نالی خەریکی پێك هێنانی زمانـــی یەکگرتووی کوردی بووە ، شۆڕشی ئەدەبیشی کردوە · ئەم رەســـــە نالەبارەی لە دیوانی شاعیرەکانی پێشوو دا هەبوە کە لە ئەلفەوە تـــا یا بکەنە قافیە لە دیوانی نالی دا نیە · کوا قافیەی (ص) (ظ)

(ذ) (ع) (غ) (ع) لە دیوانەکەی دا ؟ کە دیوانی شاعیرە هەرە باشەکانیشی دزێو کردوە. لە باتی ئەوانە شێعری وا هەیە کە پیتە تایبەتیەکانی کوردی بۆ کردوونەوە قافیە وەك (ێ) "تەشریفی ئەو بەهارە کە عالەم دەکا نوێ" نالی بە پێچەوانەی بۆ چوونی هێندێك شێعر نەناس کە گوتویانە هەر خەریکی دووکار شێعر و وشە ئارایی بووە و گوێی نەداوەتە ئێوەرۆك، شاعیری بە تەواوی مەعنای کەلیمە بووە. شێعری تەنیا بۆ دەربڕینی ئیحساسی ناسکی ئینسانی گوتوە جگە لە چەند پارچەی وەك وەسفی حوجرە و گوێدرێژەکەی و وەسفی تەبیعەت کە ئەوانیش لە ئیحساسی شاعیرانە بێ بەش نین. شێعرەکانی دیکەی پڕن لە سۆزی ئاشقانە و کوڵ و کۆی دەروونی خۆی. بۆیە گوێ نەداوەتە ئەو قاعیدە و ئوسوولەی کە زانستی عەرووز شاعیری ناچار کردوە رەچاوی بکا. یانی غەزەل لە حەوت شێعر کەمتر نەبێ و حەتمەن دەبێ تاق بێ. باشترین غەزەلی نالی ئەو غەزەلانەن کە لە حەوت شێعر کەمترن یا جووتن. یانی نالی لە هەر جێگایەك کوڵ و کۆی دامرکاوە قەڵەمی رۆناوە و تا ئیحساساتی دانەمرکاوە قەڵەمی تاو داوە. ئەگەر لە پارچە شێعرەکەی مەستوورە ورد ببینەوە، تێ دەگەین ئەو نالییەی کە وەستای قافیە بووە. لێرە دا ریعایەتی قافیەشی لە چەند جێگا نەکردوە. دیارە دۆزینەوەی ئەو جێگایانە کاری ئەو کەسانەیە کە

دەزانن رەدیف و قافیە چن ؟ بە رەحمەتی خودا شاد بن ئەو مامۆستا-یانەی بێ ورد بوونەوە و بێ ئەوەی بزانن شێعر چی یە ؟ فەرموویانە ئیحساسی شاعیرانە لە شێعری نالی دا نیە یا کەمە تۆخودا خوێنەری خۆشەویستی شێعرناس سەرنجێکی بدە ئەم دیوانە تا بزانی ئەو هەزارانە چەند لەشێعرناسین دا کوڵەوار بوون .

لە جێگایەکەی تریش باسم کردوە کە قوتابخانەی نالی بە هۆی مەلا ساڵحی حەریقەوە لە کوردستانی ئێران بە تایبەتی لە موکریان دا برەوی پەیدا کردوە .

لەم ساڵانەی دوایی دا کتێبێک بە فارسی بە ناوی (ایران امروز) بڵاو بۆتەوە کە لە نووسینی (ئۆژێن ئوبین) سەفیری وەختی فەرانسە کراوەتە فارسی . ئەم دیپلۆماتە لە ساڵەکانی ۱۹۰۷-۱۹۰٦ دا بە سابڵاغ دا تێ پەریوە وچەند لاپەرەیەکی ناشیانەی لە سەر ژیانی کوردی ئەم مەڵبەندە نووسیوە کە سەرنج راکێش نین . تەنیا ئەوندەی سەرنج راکێشە کە لە بارەی نالی دا نووسیویەتی :

①لە نێو مراستەکانی چەرخی ڕابردو دا شاعیرێک لە نێو کوردان دا هەڵکەوت کە ناوبانگی لە چوار چێوەی هۆز و خێڵ و رێدی خۆی زۆر وێوەتر رۆیی ، نالی مەلایەکی خەڵکی سلێمانی یە کە ئەمرۆ شێعرەکانی

---

① ایران امروز ل - ۱۱۸ و ۱۱۹

لە دوورترین خڕ و شیو و دۆڵەکان دا ویردی زمانی کوردانە ئەم

شیعرانەی موفتی سابڵاخ ، کە لە جیگایەکی تر بە ناوی مەلا موحەممەدی

موفتی ناوی بردوە بۆ ئیمەی وەرگێڕان »

دیارە ناوبانگی نالی هەشتا پترە گەیوەتە سابڵاخ کە موفتی

وای بە سەفیر ناساندوە • نازانین شیعرەکانی بە چ زمانێك بۆ

سەفیر وەرگێڕاون • بەڵام پاش ئەو هەموو بەردە شۆڕ و دەس کاریە

هێشتا تام و خوێ و بۆن و بەرامەی شیعری نالی یان پێوە دیارە •

ئەوەش جوابێکە بۆ ئەو کەسانەی دەڵێن نالی زیاتر بە شکل و وشە ئارایی

یەوە خەریك بووە • تا نێوەڕۆك و مەزموون • جارێك هەر لەو بارە دا

لە کۆڕێکی ئەدەبی دا کە خوشك و برای عەرەبیشی لێ بوون گوتم

تۆ خوا ئەم شیعرەی نالی بۆ ئەم برا و خوشکە خورمانێژ و خورما خۆرانە

کە تورچکیان بە خورما گرتوە بکەنە عەرەبی بزانین بۆ خۆیان باری شیرنی

خۆیان را بە خورمای خۆماڵی شوبهاندوە کە کوردێکی شارەزووری

کەلاس لە پێی مێوژ خۆر شوبهاندویەتی •

دەمخیلت بەنەخیلی یا دڕقابی وەها شیرین و سینە نەرم و دڵڕەق

هەموویان کە مەزموونی شیعرەکەیان بیست گوتیان تا ئێستا

شیعری وا لەتیف مان لە عەرەبی دا لە بابەتەوە نەبیستووە • هەموو

دەزانین شیعر کە وەرگێڕدرا جوانی شێوە و شکڵ لە دەس دەدا •

لە پێش‌دا گوتم ئەم کتێبەش بێ کەم و کووڕی نیە. بەڵام تا ئێستاش بێ وێنەیە . لە چەند جێگا نەزمی خۆم لە پەراوێز دا نووسین. بەڵام چونکە ئینتیشاراتی صلاح الدینی ئەییووبی لە چاپ کردنەوەی ئەم دیوانە دا بۆ ئەوەی کوردەکانی ئێرانیش دیوانێکی کەم غەڵەت و شەرح و لێکراویان لە دەس‌دابێ بە پەلە بوو و هەقیشی دەدەمێ منیش نەمتوانی چاکی بێ رابگەم .

دیسان لە لایەن هەموو کوردێکی ئەدەبدۆستەوە سوپاسی مامۆستا و کوڕەکانی دەکەم .

نازانم کێ بوو نووسیبووی هەر ماڵێکی ئێرانی کە قورئانێکی پیرۆزی لە سەر تاقە دانابێ پێویستە دیوانێکی حافزیشی لە بن بێ . منیس دەڵێم خۆزگە هەموو ماڵە کوردێکیش دیوانی نالی لە ژێر قورئانی پیرۆز دا دانابایە .

هێمن ــ بەهاری ١٣٦٤

پێشەکی

ئەم لێکۆڵینەوەیەمان چۆن ئامادە کرد ؟

دەمێك بو خولیای لێکۆڵینەوەی دیـوانی (نالی) و (سالم)م لە کەللەدا بو . بە دڵ حـەزم ئەکرد بەرهەمی ئەم شاعـیرە هەلکەوتوانە بە شێوەیەکی پاك و پوختـە و ڕێکخراو بخرێتە بەردەستی خوێنـدەوارانی بەڕێزی کـورد و ، ڕۆشنبیرانی تازە پێـگەیشتوی ئەم بەرەیـە زیاتر لە کەلەپوری پڕ شانازیی ڕابوردومان بزانن ، تا لەبەر ڕۆناکیی رابوردودا و بە سود وەرگرتن لە ڕابوردو ، لە داڕشتن و نوسینی تازەدا سەرکەوتوتر بن و لە هەنـگاو نانیاندا بەرەو ئەدەبی پێشکەوتـوی دواڕۆژ جێپێیان پتەوتر بێ . دیـارە سامانی هەر نەتەوەیەك لە هـەر سوچێکەوە بیگری بریتییە لە کەلەپوری ڕابوردو و دەسمایەی ئەمڕۆ و ڕونیی ئاسۆی بەرەو دواڕۆژی . پشت گوێ خستنی هەر یەك لەم سیانە مانـای پشت گوێ خستنی ڕێبازی زانیارییە و ، لە ڕێ هەڵە کـردن و سەرەسوڕە بەولاوە هیچی تیا نابێ .

چەند ساڵێك لەمەوبـەر ڕۆژێکیان لەگەڵ باوکم باسـی کەلەپوری ئەدەبیی کوردمان ئەکرد . تا باس هاتە سـەر باسی (نالی) و (سالم) و (کوردی) و ئەو وەچەیەی شاعیرانی کورد . پێشنیارم لا کرد کە خەریکی دیوانەکەی (نالی) بین . باوکم ، لەگەڵ ئەوەشدا کـە وەختی ئەوەندە

نەبوو و زیاتر بە دەرز وتنەوەی فەقێکانیەوە خەریك بــوو ، گفتی دامێ • زۆری نەبرد لەسەر بناخەی نوسخە لەچاپدراوەکان دەستی بە کار کرد و شەرحێکی لەسەر کۆکراوەی هەمــوو نوسخەکان نوسی • دارشــتنەوە و رێکخستنیشی خستە ئەستۆی من •

من چیم کرد ؟

پاش ئەوەی لێکۆڵینەوەکەی باوکم هەمو خوێندەوە و سەرلەنوێ بە نوسخە چاپەکاندا رۆیشتمەوە ، بەتایبەتی چاپــەکەی مامۆستا (عەلی موقبیل) و ، پاش ئەوەی چەند جارێك چومە خزمەتی مامۆستای ئەدیب و زانا ئەندامی کارای کۆڕی زانیاری کورد مامۆستا مەسعود موحەممەد و بەرکولێکی بەردڵ گرم سەبارەت بە (نالی) و هەست و چەشی (نالی) لا کرد ، گەیشتمە ئەو قەناعەتەی کە لێکۆڵینەوەی شیعری (نالی) کارێکی گەورەیە و بە پشتیوانیی تەنها نوسخە لەچاپدراوەکان ، بەتەواوی ناگاتە ئەنجام • لەم ڕووەوە چومــەوە خزمەتی بــاوکم و لەگەڵی لە مەســەلەکە کۆڵیمەوە • بڕیارمان دا کارەکە ڕاگرین و دەس کەین بە گــەڕان بەدوای نوسخەی دەست نوسدا ، بۆئەوەی هەموویان بەراورد بکەین و لەو بەراوردە نوسخەیەکی تا بــکرێ پاکتر و وردتر ئامادە بــکەین • باوکم تەواوکردنی کارەکەی لەسەر ئەم بناخەیە خستە ئەستۆی من •

منیش بەم پێیە دەستم کرد بە کار و لە ماوەی بەراورد و لێکدانەوەدا قۆناغ بە قۆناغ ئەچومەوە لای باوکم و پێویستم بە هەر لێکدانەوەیەکی نوێ بوایە یا هــەر گیروگرفتێکم بهاتایەتە ڕێ لێم ئەپرسی • سەرەنجامی کارمان ئەم بەرهەمە بو کە ئێستا ئەیخەینە بەردەستی خوێندەوارانی •

ئەو نوسخانەی لە بەردەستما بون :

بێ گومان ئەو هەوڵەی مامۆســتایان (کوردی) و (مەریوانی) و (عەلی موقبیل) و (گیو) لەپێنــاوی کۆکردنەوە و چاپ کردن و لەسەر نوسینی دیوانی (نالی)دا داویانە ڕەنجێکی مەردانەیە و جێگای شانازییە و

لەسەر ئێمە و بەرەی داهاتو پێویستە بایەخێکی تایبەتییان بۆ دابنێین و لە لاپەڕەی مێژوی خزمەتی ئەدەبی کورددا بۆیان بنوسین . بەڵام لەڕاستیدا ئەم نوسخە چاپانە هیچیان کەڵکی ئەوەیان پێوە نیە بە تەواوی بکرێنە بەڵگە بۆ لێکۆڵینەوە و مەعنا لێدانەوە . هەندێکیان تەنها ڕونوسێکی ڕوتن و لە هەندێکی تریاندا بێ لێکۆڵینەوە و چونە بنج و بناوان (بە ئارەزو) دەسکاریی وشەکان کراوە .. ئەمانە بە جارێ مەعنا لێدانەوە و ڕوشن کردنەوەی وشەکاندا نەڕۆیشتون . تەنها مامۆستا عەلی موقبیل نەبێ ، کاری ڕاست بێ ، لە داوێنی لاپەڕەکاندا مەعنای هەندێ لە وشەکانی بە فارسی لێداوەتەوە ، بەڵام بەداخەوە ئەو وشانەش کە ئەو مەعنای لێداونەتەوە زوربەیان ئاسانن و لەوانەیە هەر خوێندەوارێکی زۆر پاش نەختێک تێبینی بیانزانێ !

لەمە بەولاوە ئەم چاپانە بە هیچ جۆرێ خۆیان لە قەرەی مێژو و بۆنە و هۆی وتنی هیچ غەزەل و قەصیدەیەک نەداوە کە نەختێ ڕوناکی بخاتە سەر هەندێ لای تاریکی ژیانی شاعیر و وتنی شیعرەکانی (بێجگە غەزەلەکەی کە بەبۆنەی مردنی سلێمان پاشای بابانەوە وتویەتی کە هەمویان یەک لەدوای یەک تەئریخەکەیان بە حیسابی « ئەبجەد » نوسیوە) .

گەڕان بەدوای دەستنوسدا :

لە زۆر کەسم بیستبو کە خوالێخۆشبو مامۆستا مەلا موحەممەدی چروستانی شیعری نالیی زۆر چاک زانیوە و نوسخەیەکی پاکی دیوانەکەی بە دەستخەتی خۆی ــ چروستانی ــ هەیە(١) . کە باوکم بۆ ئەم مەبەستە

---

(١) لەبارەی مێژوی ژیانی مامۆستا مەلا موحەممەدی چروستانییەوە ، کاک یەحیای کوڕی ئەم چەند دێڕەی بۆ نوسیوین :

خوالێخۆشبو ناوی (مەلا موحەممەدی کوڕی مەلا عەبدوڕڕەحیمی چروستانی)یە . سالی ١٣١٢ی کۆچی لە دێی ئابلاخ لە نزیکی سولەیمانی هاتوەتە دنیاوە و لە پێنجشەممەی ١٦ی تاوجەژنانی ١٣٨٢ی کۆچی ، ڕێکەوتی نیسانی ١٩٦٣ی زاینیدا کۆچی دوایی کردوە و لە =

نامەیەکی بۆ کاك ئەحمەدی کوڕی خواڵێخۆشبوو نووسی کە ئێستە مودیر مالە لە ڕانیە لە پارێزگای سولەیمانی ، خوا هەقە و پیاوەتی نایێ بشاردرێتەوە ، وەك دڵسۆزێکی بەهیمەت دیوانە نالییەکەی بۆ ناردین . جێگای شانازی و سەربەرزی و شایانی سوپاسە .

هەر لەم بابەتەوە سۆراخی نوسخەیەکی تریشمان کرد کە دەستنوسی خواڵێخۆشبوو مامۆستا مەلا عارفی چنگنیانی (۲) بوو . باوکم لەم بارەیەوە

=

سولەیمانی نێژراوە . بە منالی لای باوکی خوێندویەتی و پاشان بە فەقێیەتی چوەتە سولەیمانی و هەولێر و کۆیە . لە سەردەمی شەڕی یەکەمی جیهاندا ، بۆ دەرباز بوون لە سەفەربەر ، چوەتە ناوچەی ڕانیە و پژدەر و لەوێ بوە بە مەلا . پاش بۆردومان کردنی ڕانیە لەلایەن ئینگلیزەوە کە ماڵەکەی ئەویشی بەرکەوتوە ، چوە بۆ ناوچەی شارباژێڕ و سیوەیل و پاشان هاتوەتە سولەیمانی و تا کۆچی دوایی کردوە ، لەوێ بوە .

خواڵێخۆشبوو پیاوێکی خۆش خولق و شیرین ڕەوشت و شاعیرێکی ورد بوە . بە کوردی و عەرەبی و فارسی شیعری هەیە . لە شیعرەکانیدا ڕێ و شوێنی نالیی گرتوە ، چونکە نالی ڕانێکی باش بوە و هۆگری نالی کاری تێ کردوە .

(۲) کاك موعتەصەم لەبارەی مێژوی ژیانی باوکیەوە نامەیەکی درێژی بۆ ناردین ، وا لێرەدا پوختەیەکی ئەخەینە بەر چاو :

خواڵێخۆشبوو کوڕی مەلا قادری چنگنیانییە ، ساڵی ۱۸۸۷ای زایینی لە دێی چنگنیانی سەر بە قەزای شارباژێڕ لە پارێزگای سولەیمانی لەدایکبوە و شەوی پێنج شەممەی ۱۹٦۷/٥/۱۱ ، ڕێکەوتی ۱ی صەفەری ۱۳۸۷ لە سولەیمانی دنیای بەجێهێشتوە و لە گردی سەیوان نێژراوە .

خوێندنی تا پلەی ناوەندی لای باوکی خوێندوە و پاشان بە فەقێیەتی چوەتە بانە لە کوردستانی ئێران و لە سولەیمانییش لای مامۆستا مەلا حوسەینی پیسکەندی خوێندویەتی . هەروەها لە کەرکوکیش خوێندویە . کە بوە بە مەلا هاتوەتەوە بۆ چنگنیان . لە سەردەمی شێخ مەحمودی ڕەحمەتیدا بۆ ماوەیەك بوە بە قازی و پاشان خۆی

=

نامەیەکی بۆ کاك موعتەصەمی کوڕی نارد • ئەویش زۆ ئەو دەستوسەی بۆ ناردین(٣) •

نامەوێ بیشارمەوە کەوا پێش ئـەوەی نوسـخە دەستنوسەکانی خوالێخۆشبوان چروستانێ و چنگنیانیمان بـۆ بێ ، هیوایەکی گەورەم هەبۆ کـە بەهۆی ئەو دۆ نوسخەیەوە گـەلێ گیروگرفتی لێکۆلینەوەمان بۆ ئاسان بێ ، چونکە هەر لە زوەوە ناوبانگی شیعر دۆستێ و ئەدیبی ئەو دۆ ذاتەم بیستبو • بێجگە لەوە کە خۆم سالی ١٩٥٣ بە میوانێ چۆبۆمە دێی چنگنیان بۆ خزمەتی مامۆستا مەلا عارف و بۆم دەرکەوتبو کەوا سەرەڕای پایەیبەرزی لە زانستە ئاینیەکاندا فارسیزانێکی وریا و ئەدەب دۆستێکی ورد و خـەت خۆشێکی نایابیشـە • ئەمانە هـەمۆ کۆلێ هیـوایان تێدا بۆژاندمەوە و ، لـە دلی خۆمدا وامدانا کە دەستنوسی ئـەم دۆ مامۆستا ڕەحمەتیە پڕیانـە لە داوێن و پەراوێز و ، گەلێ وشـەی قورسیان ڕۆن کردوەتەوە و دۆریش نیە هەندێ لایـەنی وشە ئارایشیان خستبێتە ڕۆ • بەلام بەداخـەوە وەك من دامنابو وا نەبو • ئەو هەلبەسـتە جوانانە بێ بەرگ و ڕۆت و قوت نوسرابۆنەوە • بەلام لەوەدا لـە چاپەکان جیا بۆن کە دۆ خوێندەواری ئەدەب دۆست بەپێی توانایـان بە فارسێ نوسیەکی جوان شیعرەکانیان نوسیوەتەوە و گەلێك لە نوسـخە چاپەکان زیاتر لە ڕاستیی ئەصـلی وشەکان نزیك کەوتونەتەوە • جاروبـاریش بە شێوەی

=

وازیلێهێناوە . لە سـالی ١٩٥٤دا بوە بە مودەڕڕیس لـە قزرابات (سعدیە) و تا ١٩٥٨ لەوێ بوە ، ئەنجا گەڕاوەتەوە بۆ سولەیمانێ و بوە بە مامۆستای مزگەوتی حاجێ مەلا شەریف و تا مردن لەوێ بوە .

خوالێخۆشبۆ مەلایەکی زانا بو . زانیاری میرات (فرائض)ی زۆر چاك ئەزانێ . دەستێکی بالای لەفارسێ زانیدا هەبو . موعەمما زانێکی باشیش بو .

(٣) یارمەتیی کاك ئەحمەدی چروستانێ و کاك موعتەصەمی جنگنیانێ لە مەیدانی ڕاست کـردنەوە و ڕۆن کـردنەوەی ئەم دیوانـەی نالیدا بە هاوکاریەکی گەورە دائەنرێ .

(نوسخه) لەملاولای وشەکانەوە هەندێ وشە و نیوە بەیتیان نوسیوەتەوە، ئەوەش شتێکی بەبایەخ بو بۆ ئێمە .

من لەو باوەڕەدام ئەم دوو مامۆستایە ، بەتایبەتی مامۆستای چروستانی ـ لەبەرئەوەی لەگەڵ زاراوەی سولەیمانی و شێوەی قسەی (نالی)دا زیاتر ئاشنا بوە ـ دیوانی (نالی)یان زۆر باش زانیوە . بەلام کەم و زۆر خۆیان بە مەعنا لێدانەوە و دەرخستنی جوانیی ئەدەبییەوە ماندو نەکردوە . بۆچی ؟ نازانم !!

وەك بیستبوم و لە دەستنوسەکەی مامۆستای چروستانییەوە لەکاتی خۆیدا بۆم دەرکەوت ، ئەم ذاتە لە خەستەخانەی (تویثە) لە بەغدا نەخۆش بوە و مامۆستا هەژاری موکریانییش(٤) لەوێ بوە و ، دیوانە دەستنوسەکەشیان لەبەردەستا بوە . کەچی چەند وشەیەکی کەم و کوڕ نەبێ هیچیان لەسەر ئەو نوسخەیە نەنوسیو .

من کە سەرپێییانە خوێندەواریی مەلاکانی کوردستان دێنمەوە پێش چاوم و هەندێ لەو بەرهەمە گەورە و گرنگانەیان دێنمەوە یاد ، کە سەیری لێکۆڵینەوەی یەك لەسەریەکیان ئەکەم ، کە ئەبینم کتێبێکی نەحو یا صەرف یا مەنطیق یا بەلاغە یا کەلام یا فیقە و ئوصوڵی فیقە و فەلەکیات نەماوە لە کوردستاندا مامۆستا کوردە زاناکان شەرحێك یا حاشیەیەکیان لێ نەکردبێ،

---

(٤) لە یەکەم لاپەڕەی سپیی نوسخەکەدا مامۆستا هەژار نوسیویە :
« شەوی ٩٥٦/١/٢٩ لە خزمەتی مامۆستا مەلا موحەممەددا دیوانە نالییەکەمان خوێندەوە ، زۆر مەمنون بوم کە زۆر ئیستیفادەم لە حوضوری کرد و لە موستەشفادا بوم بۆ بە مایەی فەیض و ئونس ـ هەژار » .
مامۆستای چروستانییش لە داوێنی ئەو چەند دێڕەوە ئەم بەیتەی نوسیوە :

« کە بێ (ژێ) هاریبو ، بێ (هێ) کە ژاری
وەها وریا و ژیری ، چۆن هەژاری ؟ »
چروستانی

ئەگەمە ئەو باوەڕە کە لێنەکۆڵینەوەیـان لە نوسـینی کوردیی ، لە دیوانی یەکێکی وەك نالی ، خانی ، مەولەوی ، مەلای جزیری .. تاد ، هیی ئەوەیە نوسینی خۆمالییان لا بە بایەخ نەبوە ، بۆیە گوێی خۆیان لێ کەڕ کردوە . ئەگینا ئەدەبی کوردی و شیعری کوردی لە ئەدەب و شـیعری عەرەبی و فارسـی گرانتر نەبـوە و وەك ئەوانیـان زۆر باش زانیـوە ، لەوپەڕی ئەمانیشەوە هاتونەتەوە !!

ئەی بۆ وەك مەعنا لێدانەوەی کتێب و دیـوانی زمـانە دراوسێکان مەعنایەکی ئەمانەشیان لێنەداوەتەوە ، تا ئێمەش پـاش ئەوان بەشێوەیەکی ڕازاوەتر و لەبارتر تازەمان بکردنایەتەوە ؟ !

لێکدانەوە چیی پێویستە ؟

بۆ مەعنالێدانەوە و ڕونکردنەوەی دیوانێکـی وەك دیوانی (نالی) ئەم شتانە پێویستن :

١ ــ ڕاست کردنـەوەی شـیعرەکان و گۆڕینی شـێوە نوسـییە فارسییەکەیان بۆ شێوە نوسیی کوردیی ئەمڕۆ . ئەمەش بێجگە لە کوردیی زانین پێویستی بە زانینی فارسی و شێوە نوسیی فارسی و زانینی عەرەبی و ئەو زاراوانەی زانیارە ئایینییەکان هەیـە کە دێنە ڕێـگای لێکۆڵەوە . کەمێکیش ئاگاداریی لـە مەرز و بـوم و ڕێ و شـوێنی ئەو شـاعیرە و کورتەیەکی ژیانو بەسەرهاتی ژیانی پێویستە .

٢ ــ دڵنیابون لەوەی کە ئەو قەصیدەیە یا ئەو غەزەلە هیی ئەو خاوەن دیوانەیە و هیی یەکێکیتر نیە .

٣ ــ ئەو بۆنەیەی کە شیعرەکەی بۆ وتراوە .

٤ ــ دیاری کردنی ئەو سەردەمـەی کە شـاعیری تیـا ژیاوە و ئەو ڕێبازەی گرتویەتی و چەندی لـە خـەڵك وەرگرتوە و چەنـدی زیادەی خستوەتە سەر .

٥ ــ ئەو کەسەی کە لە دیوانێك ئەکۆڵێتەوە پێویست نیە شاعیر یــا ئەدیب بێ ، بەڵام پێویستە چەشێکی ئەدەبیی هەبێ و بچێتە پێستی خاوەن شیعرەکەوە تا بتوانێ حوکمێکی بەئینصافانە بدا و نرخی ڕاستەقینەی بۆ دابنێ و بە چاوێکی بێلایەن و بێ ئەوەی خۆیــەتیی خــۆی کاری تێ بکا سەیری ئەو بەرهەمە بکا و هەڵیسەنگێنێ •

٦ ــ ئاگالێبوون و زانینی نەفسییەتی شاعیر و دیاری کردنی چەشنی چەش و هەست و خەیاڵی •

ئەو ڕێگایەی لە بەسەردا هاتنەوەی شەرحەکەی باوکمدا گرتمەبەر :

پێش ئەوەی ڕاستەوخۆ خەریکی لێکۆڵینەوەکەی باوکم بیم هەمۆ نوسخە چــاپ و دەستوسەکانم ڕیز کرد و فیهرستێکم بــۆ ڕێكخستن و بەراوردێکی وردم لەنێوانیاندا کرد و چێ لە هەمۆیانا هەیە و چێ تەنها لە هەندێکیانا هەیە هەمۆم دەست نیشان کرد و لەسەر بناخەی لێکدانەوە و لێکۆڵینەوە لەگــەڵ باوکم تێکستێکم لە تێکڕای نوســخە دەستنوس و لەچاپدراوەکان هەڵبژارد و نوسیمەوە و هەر جیاوازییەکی ڕێتێچوش هەبۆ لە پەراوێزا دامنا و ئەم ئیشارەتانەم بۆکردن بەنیشانە :

(چر) : چروستانێ • (چن) : چنگنیانێ • (عم) : عەلێ موقبیل •
(کم) : کوردێ و مەریوانێ • (گم) گیوی موکریانێ •

پاش لێبوونــەوەش لە نوســینەوەی لێکدانــەوە و لێکۆڵینــەوەی کتێبەکە ، لە ڕێگای برای بەڕێز شێخ عــەلێ قەرەداغییەوە سێ کەشکۆلم دەسگیر بۆ لە هەمۆیانا شــیعری نالێ هەبو • یەکێکیان ڕەســوڵ ناوێکی کوڕی حاجێ ئەحمەدی توربەیێ لە ساڵی ١٣١٠ کۆچیدا نوسیبۆیەوە ، بۆ ئەم نوسخەیە نیشانەی (ت)م دانا • یەکێکیشیان مەلا فەتاحی کاگردەڵێ لە ١٣٢٧ی کۆچیــدا نوسیبۆیەوە ، بۆ ئەمیش نیشانــەی (ك)م دانا • ئەویشیان مەلا عەزیزی ڕێشاوێ نوسیبۆیەوە ، بۆ ئەمیش نیشانەی (عز)مان دانا • چێ زیادە لەم سێ نوسخەیەشدا هەبۆ خستمە سەر تێکستە ئامــادە

کراوەکە و جیاوازییە ڕێ‌تێ‌چوەکانی ئەمانیشم لە پەراوێزا دانا .

هەروەها لـە کتێبخانەی کۆڕی زانیاری کوردیشـدا دوو نوسخەی دەستوسی‌ترم دۆزییەوە یەکێکیان هی کتێبخانە دەستوسەکەی مامۆسـتا توفیق وەهبی بـو کە بەخشیبوی بە کۆڕ . ئەمەیان هۆی دانـانی چەند قەصیدەیەکی تیـا نوسرابو . ئەویشیان هی کتێبخانەکەی خوالێ‌خۆش‌بو مامۆستا موحەممەد ئەمین زەکی بو کە پاشماوەکانی بەخشیویان بە کۆڕ و لە ١٣٢١ی کۆچیدا نوسرابوەوە . ئەمانە هیچ زیادەیان تیا نەبـو ، بەڵام کەڵکم لە جیاوازییە ڕێ‌تێ‌چووەکانیان وەرگرت . بۆ یەکەمیان نیشانەی (تۆ) و بۆ دوەمیان نیشانەی (مز)م دانا .

بۆیەش تەنها جیاوازییە ڕێ‌تێ‌چوەکانم لە پەراوێزا داناوە ، چونکە لە هەمو نوسخەکانا گەلێ جیاوازیی‌وام هاتوەتە ڕێ سور زانیومە یا هەڵەی نوسیار یا هەڵەی چاپە .

پاش ئـەوەی پرسم بە هەندێك لـە زانا و ئەدەب دۆسـتان کرد ، گەیشتمە ئەو ئەنجامەی کەوا پێویستە کەمێك تەرتیبی دیوانەکە بگۆڕم . بۆ ئەم مەبەستە بەپێی پیتی دوایی غەزەل و قەصیدەکانم وەك نوسخەکانی لەمەوپێش ڕیز کرد . بەڵام لەم ڕیزکردنەدا پیتی پێش پیتی دواییشم ڕچاو کرد ، واتە : ئەو غەزەلەی کە پیتی دوایی بەیتەکانی ئەلفە و پێش ئەلفەکە (بێ)یە خستمە پێش ئەو غەزەلەی کە پیتی دوایی ئەلفە و پێش ئەلفەکە (پێ)یە . ئەم تەرتیبەم لە هەموانا بەکارهێناوە تەنها ئەوە نەبێت کە سەرەتام بە غەزەلی :

ئەی جیلوەدەری حوسن‌و جلەوکێشی تەماشا ..

دەست‌پێ‌کردوە ، چونکە :

١ ــ لە زوربەی نوسخەکانا کراوە بە سەرەتا .

٢ ــ لەوە ئـەچێ کە نالی خۆشی بەتایبەتی خستبێتیە پێشـەوە . ئەوەتا لـە یەکەم بەیتیا ئەوە دەرئەخا کە خوا جوانی ئەبەخشـێ و هەر

ئەویشە سەرنجی خەڵق ڕائەکێشێ و لەناو خەڵقدا بایەخ بەو جوانییە ئەدا • هەروەها لە پایانی ئەم غەزەلەدا ئەڵێ :

ناڵێ ، نیەتی سیحری بەیان ، حیکمەتی شیعرە
ئەمما نیەتی قووەتی دڵ ، قودرەتی ئینشا

واتە : ناڵی نیازی وتنی شیعری پڕ لە حیکمەت و بەیان و وتاری سیحراویی هەیە ، بەڵام هێزی دڵ و توانای داهێنانی نیە ، تەنها خودا ئەم هێزەی ئەداتێ • ئەمەش بە بەستنەوە لەگەڵ تێکڕا و پاش و پێشی غەزەلەکەدا سەرەتای دەست پێکردن ئەگەیەنێ • ئەمانە وایان لێ کردم منیش وەك پێشوان ــ بەڵام بە بەڵگەوە ــ ئەم غەزەلە لەپێش هەموانەوە دابنێم و بە سەرەتای دیوانەکەی حسێب بکەم •

بۆ ڕاست کردنەوەی شیعرەکان ، پاش ڕێكخستنی فیهرستەکەی باسم کرد ، هەمو نوسخە چاپ و دەستنوسەکانم لە بەردەستما ڕیزکرد و نرخێکی تایبەتیم بۆ نوسخە دەستخەتەکان دانا نەك تەنها لەبەر دەستخەتێتی، بەڵکو لەبەرئەوەی خاوەن خەتەکان کورد و خوێندەوار و ئەدەب دۆست و نزیکە چەرخی (ناڵی) بوون و ، هیچ نەبێ خوێندەواریوایان دیوە کە ناڵیی دیبێ • ئەمەش مرۆڤ زیاتر لە ڕاستییەوە نزیك ئەکاتەوە •

نە باوکم لە سەرەتادا و نە خۆیشم لە قۆناغی دوەمدا ، هیچ وشەیەکی گران و بەئاسانێ نەزانراومان نەکردوەتە ماڵ تا لە فەرهەنگێکی فارسێ یا کوردێ یا عەرەبیدا نەماندۆزیبێتەوە و هەر وشەیەك پەیوەندی بە زاراوەیەکی شەریعەت یا تەصەووف یا هەر زانیارییەك لە زانیارییەکانی ئیسلامەوە بوبێ بەپێی توانا چوینەتە بنج و بناوانی •

کە بەتەواوێ لە کارەکەم بومەوە ، کتێبەکەم بە شێوەی کوردیی نوێ و بە پێی ڕێنوسی کۆڕی زانیاری کورد نوسیوە ، بەڵام وشە عەرەبییەکانم ــ لە هەندێ شوێنا نەبێ ــ بە پێتی عەرەبێ و شێوەنوسی کوردێ نوسیوەتەوە و لە نوسینەوەدا دەسکاریی هیچ وشەیەکم نەکردوە ،

واتە چۆنم دیوە لە هەمۆ نوسخەکاندا یا لە هەندێکیاندا بێ گۆڕین نۆسیومەتەوە • جا ئەگەر بە تەواوم نەزانیبێ ئەوا لەکاتی مەعنا لێدانەوەو• لێکۆلینەوەدا باسم کردوە •

لە داوێنی لاپەڕەکانەوە مەعنای یەکە یەکەی وشە گرانەکانم نۆسیوە • ئەنجا مەعنای تێکڕای بەیتەکەم لێکداوەتەوە و پاش ئەوەش ئەوەی پەیوەندی بە وشەئارایێ و (بەدیع)ەوە هەبێ ، ئەوەندەی هەستم پێ کردبێ ، خستۆمەتە ڕۆ • دوای هەمۆ ئەمە نوسخەکانیترم (لەو شوێنانەی کە نوسخەیتر هەبێ) نۆسیوەتەوە و نیشانەی سەرچاوەی ئەو نوسخانەم ، وەك پێشان باسم کرد ، داناوە •

ئەو زاراوانەی لەم لێکۆلینەوەیەدا بەکارمانهێناون :

وەك لەمەوپێش باسمکرد ئەو بار و دۆخە ئەدەبییەی نالیی تیا ژیاوە ، کاری تێکردوە و ، زیرەکێ و بلیمەتییەکەشی پالی پێوە ناوە هەرچی جوانکارێ و وشە ئارایێ هەیە بەکاری بێنێ • لەبەرئەوە شیعرەکانی بێجگە لە قولیی مەعنا و ناسکیی هێما ، پڕیشن لە (موحەسسیناتی بەدیعێ) • ئێمە پاش هاوڕێیەتیی چەند سالی دیوانەکەی نالێ ، بە بیر و بۆچۆنی خۆمان گەیشتۆینەتە ئەوە کە نالێ بەدەگمەن وشەیەکی بێجێ و بێمەبەستی داناوە و لە هەندێ شوێنیشدا دۆ وشەی کۆکردوەتەوە کە بە واتا پەیوەندییەکیوایان بە یەکەوە نیە ، کەچێ بەدیمەن ، کۆکردنەوەیان لە جوانێ بێبەش نیە وەك لە گەلێ شوێنی لێکۆلینەوەکەدا ڕۆنمان کردوەتەوە •

جا لەبەرئەوەی کە نالێ بۆ دەرخستنی ئەو جوانییانەی شیعرەکانی ڕێبازی عیلمی (بەدیع)ی گرتوە و شوێن پێی ڕەوانبێژێ (بەلاغە)ی عەرەبیی هەلگرتوە ، بە پێویستمان زانێ یەکە یەکەی ئەو موحەسسیناتە بەدیعییانە ڕۆن بکەینەوە کە ئەو بەکاری هێناون • زاراوەکانی ئەو موحەسسیناتەشمان هەر بە عەرەبێ هێشتەوە ، چونکە هێشتا وشەی پڕبەپێستیان لە کوردیدا بۆ دانەنراوە و هەرچییش تائێستا لێرە و لەوێ بەرچاو ئەکەوێ کال و کرچە • مەبەست لای ئێمە دەرخستنی جوانیی

شیعرەکەیە ، ئیتر بە زاراوەی عەرەبیێ بێ یا کوردیێ • دیارە ئەگەر بکرایە بە کوردیێ بوایە ، چاکتر بو • بـەلام هێشتا ئەو توانـایەمان بۆ نەلـواوە • ئەوەشمان لە بیر نەچێ کە دیوانەکەی نالیێ کەلەپۆر (تراث)ێکی نەتەوەییە و ئەبێ بەو چاوە لێی بکۆلینەوە و جوانییەکانی دەرخەین •

ئێستا پوختەیەکی ئەو زاراوانـە ئەخەینە پێـش چاو و مەعناشیـان لێ ئەدەینەوە و نمونەیان بۆ ئەهێنینەوە :

یەکەم ــ هەندێ لەو جوانییانەی پەیوەندییان بە مەعناوە هەیە :

١ ــ (طباق) کە (تەضادد)یشی پێ ئەلێن • واتە : کۆکردنەوەی دوو مەعنای دژی یەکتر • ئەگەر دوو مەعناکە مەعنای دوو ڕستە ، یا دوو کار ، یا دوو ناو ، یا دوو پیت بوون ، ئەوا پێی ئەلێن (طبـاق الایجاب) • ئەگەر بـوون و نەبوون (نفی و اثبـات)یش بوون ، ئەوا پێی ئەلێن (طباق السلب) •

نمونەی یەکەم : ئەو دژایەتییەی لەنێوان (ڕەقیێ) و (نەرمیێ)دا هەیە ، وەك لەم بەیتەدا :

صابونی کەفی پێتە کەفی زاری چاپلوس
خاصییەتی (ڕەقیێ)ی هەیە نەرمیی زوبانی لوس

نمونەی دووەمیش وەك لەم بەیتەدا :

لە کن من با وجودی ناس و ئەجناس
کەسی تێدا نیە ئەم شارە بێ تۆ

ئەوەتە لێرەدا « با وجودی •• تـاد » ، بوون و « کەسی تێدا نیـە » نەبوون ئەگەیەنێ •

٢ ــ (تەناسوب) واتە : کۆکردنەوەی دوو یا چەند شتی هـاوجۆر و پێکەوە گونجاو ، وەك کۆکردنەوەی (شەمس) و (قەمەر) و (ئەستێرە) لەم بەیتەدا :

ئەستێرە هەموو مەحوە لەنێو نوری قەمەردا
یا شەمسی جەمالت شەوی گێڕاوە بە فەردا

٣ ــ (تەشابوهی ئەطراف) کە بەشێکە لە تەناسوب ، واتــە : دوایی هێنانی قسەیەك بە شتێك کە لەگەڵ سەرەتای قسەکەدا بگونجێ ، وەك لــەم بەیتەدا :

بونیانی کیبر و سەرکەشییە طاقی کیسرەوێ
دانانی ظوڵم و ڕۆژەشییە تەختی ئابنۆس

٤ ــ (تەورییە) واتە : وشەیەك دوو مەعنای هەبێ ، یەکێکی نزیك و یەکێکی دوور و مەعنا دوورەکەیان مەبەست بێ ، وەك وشــەی (ئاو) لەم بەیتەدا :

ڕێی حورمەت و بێحورمەتیی هەرگیز نەکوتابێ
چەن ئاوی ڕژابێت و چ ئاوی نەڕژابێ

٥ ــ (حوسنی تەعلیل) کە ئەوەیە بەڵگەیەك بۆ دۆخێك دابنرێ ، ئەو بەڵگەیە شتێکی ڕاستەقینە نەبێ ، تەنها بۆ ئیعتیبارێکی ناسك و شاعیرانە بێ ، وەك نیوەی دووەمی بەیتی داهاتوو لەگەڵ نیوەی یەکەمیدا :

شیعری خەڵقێ کەی دەگاتە شیعری من بۆ ناسکێ ؟
کەی لە دیققەتدا پەتك دەعوا لەگەڵ هەودا ئەکا ؟

ئێستا ئەمە شتێکی خەیاڵییە پــەتك و هــەودا بێن بە هــەرایان و بەربەرەکانێی یەکتر بکەن لە ناسکیدا .

٦ ــ (کینایە) واتە : بەکارهێنانی وشەیەك یا ڕستەیەك و مەبەست نەبوونی مەعنا ڕاستەقینەکەی و لەدڵگرتنی مەعنایەکیتر کە پەیوەندییەکی بە مەعنا ڕاستەقینەکەیەوە هەبێ ، بە مەرجێ ڕێگا لە مەبەست بــوونی مەعنا ڕاستەقینەکەش نەگرێ ، وەك لەم بەیتەدا :

عەجەب ئەستێرە شەو هەڵدێ لە تاوی خوسرەوی خاوەر
لە ڕوّی تۆم دیدە هەڵنایە شەو و ڕۆژ گەرچی بێدارم

ئێستا لێرەدا (خوسرەوی خاوەر) کینایەیە لە خۆر .

٧ ــ (ئیستیعارەی موصەڕڕەحە) واتــە : شوبهاندنی شتێك بــە شتێکی‌تر و ناوهێنانی پێ‌شوبهێنراوەکە لەجیاتی شوبهێنراوەکە بە مەرجێ نیشانەیەکی‌وا لە ئارادا بێ پەیوەنــدی بە شوبهێنراوەکەوە بێ ، وەك لەم بەیتەدا :

کێ دەستی دەگاتە بەی و ناری نەگەیشتوت
لەو تەختە کەوا صاحیبی مۆرن بە صەدارەت

لێرەدا جۆتە مەمکی یار شوبهێنراوە بە بەی و هەنار • مەمك ناوی نەهێنراوە ، بەی و نار لە جێگەیدا دانراون • صیفەتی (نەگەیشتو)یش کە ئیضافە کراوەتە پاڵ (ت) نیشانەیەکە پەیوەندی بە مەمکەوە هەیە چونکە مەمك هی یارە نەك هی بەی و نار •

٨ ــ (ئیستیعارەی مەکنییە) واتە : شوبهاندنی شتێك بە شتێکی‌تر لەگەڵ ناوهێنانی شوبهێنراو ، بە مەرجێ شتێکی‌واش باس بکرێ پەیوەندی بە پێ شوبهێنراوەکەوە بێ ، وەك لەم بەیتەدا :

دەست بەندییانە ، دێن و دەچن سەرو و نارەوەن
یا حەڵقەیانە صۆفییی مل‌خواری مەندەبۆر ؟

لێرەدا سەرو و نارەوەن شوبهێنراون بە کوڕە لاو لەکاتی هەڵپەڕکێدا ، (دێن و دەچن)یش کــە لەگەڵیاندا وتراون کاری پیاون نــەك هی دار و درەخت •

ڕاستەکەی ئێمــە لەم لێکدانــەوە و لێکۆڵینەوەیەماندا هونــەری ئیستیعارەمان زۆر نەخستوەتە ڕۆ چونکە لە زوربەی شیعرەکاندا هەیە • خوێندەواری زیرەك هەر کە کەمێك ئاشنایەتیی لەگەڵ شیعرەکانی نالی پەیدا کرد خۆی ئەیاندۆزێتەوە •

٩ ــ (لەف و نەشر) ئەوەیە لەپێشدا دوو شت یا زیاتر باس بکرێ و لە دواییدا بــۆ دیاری‌کردنی باسی چەند شتێکی‌تر بکرێ کــە پەیوەندیان بەوانی پێشوەوە هــەبێ • جا ئەگەر تەرتیبی شتە دواییــەکان وەك هی

پێشوەکان بۆ ئەوە پێی‌ئەڵێن (لەف و نەشری مورەتتەب) و ، ئەگەر پاش و پێشیش بوون واتە یەکەم بۆ دووەم و دووەم بۆ یەکەم ئەگەڕایەوە ، ئەوە پێی‌ئەڵێن (لەف و نەشری موشەووەش) •

نموونەی لەف و نەشری مورەتتەب وەك لەم بەیتەدا :

ئەم ئەرضە مەزرەعەی عەمەلە و گوڵخەنی ئەمەل
هێندی بوە بە مەسجید و هێندی بە مەزبەلە

لەپێشدا دوو شتی وت : (مەزرەعەی عەمەل) و (گوڵخەنی ئەمەل) • لەدواییشدا دوو شتی‌تری وت : (بوە بە مەسجید) و (بوە بە مەزبەلە) • مەسجید لەگەڵ مەزرەعەی عەمەل و مەزبەلەش لەگەڵ گوڵخەنی ئەمەل لەبارە •

نموونەی لەف و نەشری موشەووەشیش وەك لەم بەیتەدا :

بە ناری عەشق و ئاوی دڵ جەسەد وەك حەزرەتی موسا
طەریقی بەحری فیرعەون و زەفیقی ئاتەشی طورە

لێرەدا ، لەپێشدا (نار) و (ئاو)ی وت و لەدواییدا (بەحری فیرعەون) و (ئاتەشی طور) کە یەکەمیان لەگەڵ دووەم و دووەمیان لەگەڵ یەکەم لەبارە •

١٠ـ (موبالەغە) : ئەوەیە صیفەتێك ئەوەندە بەهێز یا بێ‌هێز پیشان بدرێ کە یا نەشیاو (موستەحیل) یا زۆر گران بێ ، وەك لەم بەیتەدا :

شوعاعی زۆت لە گەردندا دیارە دڵ دەسوتێنێ
بنازم بەم تەجەللایە چ خورشید و بلورێکە !

١١ـ (لەطافەت) : ئەوەیە وشەیەك دوو مەعنا هەڵبگرێ وەك وشەی (زار) لەم بەیتەدا کە هەم مەعنای (لاواز) و هەم مەعنای (دەم)یش ئەگەیەنێ :

جان بەر لەبی بۆسەی لەبتە عاشقی زارت
(فالبائس یستوهب من فیك معاشا)

١٢ــ (تەشبیهی مەقلوب) واتە : شوبهاندنی پێچەوانە کە ئەوەیە شتێك بشوبهێنێ بە شتێکی‌تر کە لەڕاستیدا ئەبێ بە پێچەوانەوە بوایە • ئەمەش بۆ موبالەغەیە لە هاتنەدیی هۆی شوبهاندنەکە لە شوبهێنراوەکەدا ، وەك لەم بەیتەدا :

شەرەری تابش و بارش لە دەمی ڕەعدی بەهار
ئەثەری جۆششی گریانە لە ئەففانمدا

دووەم ــ هەندێ لەو جوانییانەی پەیوەندییان بە وشەوە هەیە :

١ ــ جیناس : ئەوەیە دوو وشە وەك یەك بن • ئەمەش چوار جۆری هەیە :

أ ــ (جیناسی تەواو) : ئەوەیە پیتەکانی ئەو دوو وشەیە لە چەشن و ژمارە و ڕیز و سەروژێردا تەن‌بەتەن یەك بن • جا ئەگەر هەردوو وشەکە یەك وشەیی بوون ، ئەوا پێی‌ئەڵێن (جیناسی تەواوی مومائیل) ، وەك لەم بەیتەدا :

شەبەهی زولفی شەبەهـ گونەیە ڕۆ گەردانی
بە سەری ئەو کە بە سەودا سەر و سامانم دا

لێرەدا لەنێوان دوو وشەی (شەبەهـ)دا جیناسی تەواوی مومائیل هەیە •

خۆ ئەگەر یەکێ لە دوو وشەکان لە دوو وشە دروست کرابێ و ئەوی‌تریان یەك وشەیی بێ ، ئەوا پێی‌ئەڵێن (جیناسی تەرکیب) ، وەك لەم بەیتەدا :

موطمەئین خاطر و ئەیمەن مەبە هەرگیز لە شەڕی
نەفسی ئەمارە ، کە ئەم مارە لەگەڵ تۆ شەڕییە

ب ــ (جیناسی ناقیص) : ئەوەیە یەکێ لە دوو وشەکە پیتێکی لەوی‌تریان زیاتر بێ • ئیتر ئەو زیادەیە لە سەرەتاوە بێ یا لە ناوەڕاست یا لە

دوایی وشەدا ، وەك وشەی (پۆش) و (پۆشۆ) لەم بەیتەدا :

رەقیب و موددەعی وەك پۆش و پۆشۆن
بسوتێنین کە وەك بەرقین ، لەبەر قین

ج ـ (جیناسی موحەڕڕەف) : ئەوەیە دو وشەکە لە هەمو شتدا یەك بن ، تەنها سەروژێریان جیاواز بێ ، وەك (جەنان) و (جینان) ، بەپێی شێوە نوسینی عەرەبی ، لەم بەیتەدا :

جەنانی وەك جینان کردم بە ماوا
حەبیبەی (ماتیاوا) مالی ئاوا

د ـ (جیناسی موضاریع) : ئەوەیە دو وشەکە وەك یەك بن و تەنها لە یەك پیتدا جیاواز بن و ئەو دو پیتەش کە تیادا جیاوازن لەیەکەوە نزیك بن ، وەك وشەی (دیبا) و (زیبا) لەم بەیتەدا :

کوڕ تازەوو تەڕ مادام سادە وەکو خوشکی بێ
ئەمما کە ڕوا سەبزە دیبا کوڕ و زیبا کچ

هـ ـ (جیناسی لاحیق) : ئەوەیە دو وشەکە وەك یەك بن و تەنها لە یەك پیتدا جیاواز بن و دو پیتەکەش بەتەواوی جیاواز بن ، وەك سێ وشەی (ئاسك) و (ناسك) و (باسك) لەم بەیتەدا :

ئەلا ئەی ئاسکی ناسك بە باسك
شکاندت گەردنی صەد شێری شەرزە

جیناس جۆری تریشی هەیە ، بەلام ئێمە لە دیوانەکەی نالیدا هەر نمونەی ئەمانەمان بەرچاو کەوت . لەوانەیە جۆری تریشی تیا بێ و بەسەرماندا تێپەڕیبێ .

٢ ـ (ئیقتیباس) : وەرگرتنی شتێك لە ئایەتی قورئانی پیرۆز یا فەرمودەی پێغەمبەر یا سەرچاوەیەکی ئەدەبی و بەکارهێنانی لە ڕستەدا ، نەك بە شێوەی ئەوە کە تێکستێکە وەرگیراوە ، وەك (سیحری بەیان) و (حیکمەتی شیعر) لەم بەیتەدا :

نالی نیەتی سیحری بەیان ، حیکمەتی شیعرە
ئەمما نیەتی قووەتی دڵ ، قودرەتی ئینشا

کە لە حەدیثی (ان من الشعر لحكمة و ان من البيان لسحرا) وەرگیراون •

٣ ــ (تەلمیح) کە هێمایە بۆ شیعرێك یا ڕۆداوێك ، وەك لەم بەیتەدا :

هودهودی دڵ حەبسی بەلقیسی سەبای دیوە یەقین
خۆی کە دامێنگیری شاهی ئاصەفی ئانێ دەکا

کە هێمایە بۆ حیکایەتی حەزرەتی سولەیمان و پەپوە سلێمانەکە و بەلقیسی شاژنی یەمەن کە لە شاری سەبەء ژیاوە ••

ئەمە جگە لە گەلێ جۆری جوانێ و هونەری وشە ئارایێ کە ئەگەر یەکێك بەتایبەتێ بەدوایانا بگەڕێ ، لەوانەیە باسێکی دوور و درێژیان لەسەر بنووسێ •

گیروگرفتی ناسینەوەی شیعری نالێ :

سەبارەت بە دڵنیا بوون لەوەی ئەم غەزەلە یا ئەو قەصیدەیە یا ئەو بەیتە هی (نالی)یە یا هی ئەو نیە ، بەڕاستێ پیاو تووشی سەرئێشە ئەبێ و ناچارە گومان بکاتە بنچینەی کار !

جێی سەر سوڕمان نیە خەڵك شیعریان وتبێ و (نالی)یەکیان خستبێتە دوا بەیت و بوبێتە شیعری نالێ ! یا لەکاتی نووسینەوەدا بە (ئیجتیهاد) ئەم غەزەلە یا ئەو بەیتە کرابێتە هی نالێ هەر لەبەرئەوەی نەیانزانیوە هی کێیە و تواناى خۆ ماندو کردن و دۆزینەوەی خاوەنەکەیان نەبوە •

مەسەلەی شیعر بەدەم خەڵکەوە هەڵبەستن (ئینتیحال) لە (نالێ) کۆنترە و لەناو ئەدەبی کۆنی گەلە دراوسێکانیشدا بوە • ئێمەش بەشێکین

لە گەلانی ئـەم سەرزەوییە و ئەدەبەکەشمان یەکێکە لـە ئەدەبەکانی ئەو جیهانە .

ئەوەی لەم بابەتـەوە کـەمێك دڵنیایی بە خوێنـەر ئـەدا ئەوەیە کە سەردەمی شاعیرەکەمان زۆر دوور نیە و ، سولەیمـانی و دەوروبەری خاڵی نەبوە لە شاعیر و خوێندەوار و بلیمەتی وەکو مەحوی و شـاعیری ئاسکی وەك بێخود و پیرەمێـردی لێ نەبڕاوە و تا ئەم دواییـیەش گـەلێ ئەدەب دۆستی بەعومریوای تیـا بوە کە لە نالی و سـەردەمی نالی و هاوڕێیانی نالی دوور نەبوون و ئەم کۆمەڵە شیعرانە کە دراونەتە پاڵ نالی و پێیدەڵێن (دیوانی نالی) زوربەیان کەس ڕەخنەی لێ نەگرتوون و نەیوتوە ساختەن ! ..

ئەمە لەلایەك . لە لایەکیتریشەوە شـیعرەکانی نـالی تێکڕا خاوەنی چەند صیفەتێکی تایبەتین و ، پاش ئەوەی کە ماوەیـەك ئەدیبی ڕەخنەگر لەگەڵیاندا بێ و ، تەماشای شیعری شاعیرانیتری ئەو سـەردەمە بکا و بە وردی چاو بە وشەی ئەو سەردەمەدا بگێڕێ و دڵی بـۆ مەعنا و نهێنیی وشە و ڕستە و تەعبیری تێکڕای ئەو ڕۆژانە بکاتـەوە و ، ئەنجا بێتە سەر بەرهەمەکانی نالی و خاسیەتە تایبەتییەکانی وشە و ڕسـتە و وشە ئارایی و خەیاڵ تەنی و جوانبوشی هەسـت و قووڵیی مەعنا و تاوتوێیان بکا ، لەوانەیە بتوانێ شیعری زادەی بیری (نالی) لە هی ساختە جیا بکاتەوە .

ژیانی نالی و سەردەمی

نالی ناوی خدر (خضـر)ە و کوڕی ئەحمەدی شاوەیسـی ئـالی بەگیی مکایەلییە(٥) . لە گوندی (خـاك و خۆڵ) لە دەشـتی شـارەزوور

(٥) نالی خۆی ناوە نـاوە لە شیعرەکانیدا ناوی (خضر)ی بـە لەطافەت یا تەوریە بەکارهێناوە . سەیری ئەم نموونانەی خوارەوە بکە :

١ ـ **هەرچەندە کە عومری (خضر) و جامی جەمت بۆ**
چونکە ئەمەلت زۆرە چ عومرێکی کەمت بۆ !

هاتوەتە دنیاوە • بەپێی ڕێبازی خوێندنی ئەو سەردەمە لە سەرەتاوە قورئانی پیرۆز و وردە کتێبی فارسیی خوێندوە و چـوە بۆ فەقێیەتی و لەپێنـاوی وەرگرتنی زانستە ئایینییەکاندا شار و دێهاتە قوتابخانەدارەکانی بەشێکـی کوردستان گەڕاوە و دوا پلەی ئەو خوێندنەی بڕیوە و ئیجازەی مەلایەتیی وەرگرتوە • ئەو شوێنانەی کە زۆر تیایانا مابوێتەوە سـنە و سـابڵاغ و زەردیاوای قەرەداغ و هەڵەبجە و سـولەیمانین • لـە قەرەداغ لای شێخ موحەممەدی ئیبنولخەییاط خوێندوێەتی • لە تەکیەی قەرەداغیش ڕیاضیاتی لای شێخ عەلیی مەلا خوێندوە• لە سولەیمانی لە مزگەوتی (سەییدحەسەن) لای مەلا عەبدوڵڵای ڕەش بوە • زۆرتر دەوری موستەعیدیی لە خانەقای (مەولانا خالید) لـە سولەیمانی ڕابواردوە • هەروەهـا گەلێکیشی لە هەڵەبجە و سولەیمانی لای شێخ ئەوڵای خەرپانی خوێندوە (٦) •

ئەم مەعلوماتەی سەرەوە کە بە ئەمانەت نەقلم کردن ، دوور نیە ڕاست بن ، هەرچەند لایەنی مێژوی هەرکەس پێویستە زۆر بە وردی دەستی بۆ ببرێ و بەڵگەی دیاری هەبێ •

خوالێخۆشبو موحەممەد ئەمین زەکی بەگ ئەڵێ : نالی لـە سالانی

---

٢ ـ خەطی سەبزی لە کەناری لەبی (نالی) هەروەك
(خضر)ی زیندە لەسەر چاە زولالێکی هەیە

٣ ـ سەری زولفت کە ڕشتەی عومری (خضر)ە نیوە هەودایە
چ هەودایە ؟ کە هەر حەلقەی دوصەد زنجیری تێدایە

٤ ـ تا گەرمژەویی قەطرەیی ظولماتی بەقا بێ
(ماء الخضر) ت قەطرە لەسەر قەطرە فیدا بێ

٥ ـ لەبی تۆ ئاوی بەقا ، من (خضر) م
فەیضی تۆ ڕەحمەت و ، من سەوزە گیا

(٦) علاءالدین سجادی ، مێژوی ئەدەبی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٠ . (چاپی دووەم) ل ٢٤٠ ـ ٢٤١ .

۱۲۱۵ ــ ۱۲۷۳ی کــۆچی ، ۱۸۰۰ ــ ۱۸۵٦ی زایینیــدا ژیاوه(۷) • د • مەعروف خەزنەداریش هەر هەمان مێــژو دیاری ئــەکا(۸) • هەروەها د• کەمال فوئادیش(۹) • مامۆستا عەلائەددین سەججادییش ئەڵێ : لە ۱۷۹۷ی زایینیدا هاتوەتە دنیاوە و لە ۱۸۵۵دا مردوە (۱۰) •

وا هەمو ئەم مامۆستایانە ، مامۆســتای ســەججادی نەبێ ، مێژوی لەدایكبون و مردنی نالییان وەك یەك دانا و بەو پێیە نالی ٥٦ ساڵ ژیاوە • تەنها بەپێی بۆچونەکەی مامۆستای سەججادی ئەمەنی بوە ٥٨ ساڵ •

وابزانم هۆی یەكنەکەوتنی قسەی مامۆســتا ســەججادی لەلایەك و دوکتۆر خەزنەدار و دوکتــۆر کەمال فوئاد لــە لایــەکی ترەوە دەربارەی تەمەن و ساڵی لەدایكبونی نالی ئەو بەراورد کردنەی کوردی و مەریوانی و بەدوای ئەوانیشدا مامۆستا عەلی موقبیلە کە لە پێشەکیی دیوانەکەیاندا ساڵی ۱۲۱۵ی کۆچیــان لەگەڵ ساڵی ۱۷۹۷ی زایینیدا بەراورد کــردوە • جا ئەگەر وابێ ئەوا وەك کوردی و مەریوانی و موقبیل و سەججادی ئەفەرمون نالی (٥٨) ساڵ ژیاوە• بەڵام لە جەدوەلەکەی ڕۆژهەڵاتناسی ئەرمەنیی سۆڤیێتی یوسف ئەبگارەڤیچ ئۆربێلی (۱۱)دا ساڵی (۱۲۱۵)ی کۆچی لەگەڵ ساڵی (۱۸۰۰ ــ ۱۸۰۱)ی زایینی بەرابەر کراوە • بەپێی ئەمە وەك دوکتۆر مارف

---

(۷) محمد امين زكي ، خلاصة تاريخ الكرد و كردستان ، (ترجمة محمد علي عوني) ، القاهرة ، ۱۹۳۹ ، ص ۳٥٨ .

(۸) مارف خەزنەدار ، لەبابەت مێژوی ئەدەبی تازەی کوردییەوە ، مۆسکۆ ، ۱۹٦۷ ، ل ۳٦ « بە زمانی ڕوسی » .

(۹) کــەمال فوئــاد ، دەستنوســی کوردی ، ڤیزبــادن ۱۹۷۰ « بە زمانی ئەڵمانی » .

(۱۰) علاءالدين ســجادی ، مێژوی ئــەدەبی کوردی ، ل ۲٤۰ ، ۲٤٤ ، چاپی دووەم ، بەغدا ، ۱۹۷۱ .

(۱۱) يوسف ابكاروڤيچ اوربــلی ، جداول لتحويل الــسنوات الهجرية الى الــسنوات الميلاديــة ، (ترجمــة الدكتور حســين قاسم العزيز) ، مجلة المورد ، المجلد الثالث ، العدد الرابع ، بغداد ۱۹۷٤ .

خەزنەدار و دکتۆر کەمال فوئاد لەسەری ڕۆیشتون سالی لەدایك‌بونی نالی دەکاتە (١٨٠٠)ی زایینی و تەمەنیشی دەبێتە (٥٦) سال ٠

لە ڕاستیدا هیچ‌کام لەمانە باسی ئەو سەرچاوەیەیان نەکردوە کە ئەم سالی بون و مردنەیان لێ وەرگرتوە کە ئەمەش شتێکی بنەڕەتی و زۆر گرنگە ٠ بێ‌گومان مەسەلەی دیاری کردنی مێژو بە (ئیجتیهاد) نابێ و بناغەیەکی ڕاست و دروستی ئەوێ ٠ بەلام هەندێ شت هەیە دەبنە هۆی ڕون کردنەوەی سەردەمی (نالی) و نزیك بونەوە لە زانینی سالی لەدایك‌بون و مردنی ٠

١ ـ نالی پەیوەندییەکی تایبەتیی لەگەل سلێمان پاشای بابان و ئەحمەد پاشای کوڕیدا بوە ٠ ئەم پەیوەندییەیش بەم بەلگانەی خوارەوەدا دەرئەکەوێ :

أ ـ ئەو غەزەلەی کە سەرەتاکەی ئەم بەیتەیە :

بولبولی طەبعم ئەوا دیسان ئەناخوانی دەکات

کە تیا ئەلێ :

هودهودی دڵ حەبسی بەلقیسی سەبای دیوە یەقین
خۆی کە دامێن‌گیری شاهی ئاصەفی ثانی دەکات

شاهی ئاصەفی یەکەم حەزرەتی سولەیمان پێغەمبەر بوە کە وەزیرەکەی ناوی ئاصەفی کوڕی بەرخیا بوە و مەبەستی لە شای دووەمی ئاصەفیش، سولەیمان پاشای بابانە (١٢) ٠

ب ـ ئەو غەزەلەی کە یەکەم بەیتی ئەمەیە :

ئەم تاقمە مومتازە کەوا خاصەیی شاهن
ئاشوبی دلی مەملەکەت و قەلبی سوپاهن

---

(١٢) بڕوانە : مەسعود موحەممەد، حاجی قادری کۆیی، بەرگی دووەم، بەغدا ١٩٧٤، ل ١٥٥ ـ ١٥٦ ٠

کە هەمۆی بریتییە لە پیاهەڵدان و وەسف‌کردنی تاقمە سوپایەك • ئەبێ ئەو سوپایە سوپای کێ بوبێ ئەگەر هی سلێمان پاشا یا ئەحمەد پاشای کوڕی نەبوبێ ، بەتایبەتێ کە کتێبەکانی مێژو ئەڵێن ئەم ئەحمەد پاشایە سوپایەکی ڕێك‌وپێك و تازە بابەتی پێکهێناوە • جا نازانم (نالی) لەکاتی دەستەلاتی ئەحمەد پاشادا لە سولەیمانی ماوەتەوە و ئەو سوپایەی بە چاوی خۆی بینیوە و وەصفی کردوە ، یا پێش ڕێکخستنی سولەیمانی بەجێ‌هێشتوە و باسەکەیان بۆ گێڕاوەتەوە و دوربەدور تەعریفی کردوە ، یاخۆ مەبەستی سوپای سلێمان پاشای باوکیەتی کە لە (١٢٣٤)ی کۆچییەوە تا ١٢٥٤ حوکمڕانیی سولەیمانیی کردوە ؟ !

ج ـ قەصیدە درێژەکەی کە بۆ سالمی هاوڕێی‌گیانی بە گیانیی خۆی ناردوە ، کەتێکڕا پرسیارە لە وەزعی سولەیمانی پاش نەمانی دەوری بابانەکان •

د ـ غەزەلەکەی کە بەبۆنەی سەفەری حەجی (تورێ زۆردباری)یەوە وتویەتی کە وەك لە تێکڕای بەیتەکانەوە دەرئەکەوێ خاوەنی ڕێبازی نەقشبەندێ و یەکێك بوە لە موریدە ناودارەکانی مەولانا خالید (١١٩٧ی • ك ـ ١٧٨٣ی • ز ، ١٢٤٢ی • ك ـ ١٨٢٦ی • ز) •

هـ ـ قەصیدەکەی کە بە (مەستورە)یا وتوە(١٣) :

خوسرەو خانی ئەردەڵان مێردی مەستورە خانم کە بە (خوسرەو خانی ناکام) بەناوبانگە لە سالی (١٢٤٠)ی کۆچێ و (١٨٢٤)ی زایینییەوە لە سنە (والی) بوە • خوسرەو خان لە سالی ١٢٤٤ی کۆچیدا ، لەگەڵ ئەوەش کە (حوسن جیهان)ی کچی فەتح عەلی خانی قاجار ژنی بوە ، بۆ خۆش‌کردنی ناوبەین و دڵدانەوەی ئەبولحەسەن (مەستورە)ی ئەدیب و شاعیریش

---

(١٣) مەستورە : ماه شەرەف خانمی کچی حەسەن بەگ وەك مامۆستا سەججادێ ئەڵێ ، یا کچی ئەبولحەسەن بەگ وەك خوالێ‌خۆش‌بۆ مامۆستا ئایەتوڵڵای مەردۆخێ لە لاپەڕە ١٥٩ی بەرگی دووەمی کتێبی (تاریخ مردوخ)دا ئەڵێ •

ئەخوازێ • بە حیسابە پێشوەکە لەوکاتەدا کە مەستورە شوی بە خوسرەو خان کردوە (نالی) ٢٩ سالان بوە •

ئیتر هەرچۆن بێ ، نالی خەوەکەی ــ کە لە قەسیدەکەیا بو مەستورە باسی لێ ئەکا ــ پێش شوکردنی مەستورە دیبێ و قەصیدەکەی بو هاتبێ یا پاش شوکردنی وتبێتی ، ئەم کەین و بەینە زوناکییەك هەر ئەگرێتە سەردەمی ژیانی (نالی) •

و ــ کومەلــە کتێبێکی دەستــوسی پێکەوە جوزوبــەند کراوی کتێبخانــەی بنەمالــەی موفتیی هەلەبجــەم (١٤) دی • دو غــەزەلی تیا نوسرابوەوە(١٥) لە سەرەوەیان نوسرابو (نالی) واتە ئەم غەزەلانە هیــی نــالین • هەرچەند لــە هیــچ لایەکی غــەزەلەکانەوە نەنوسرابو کــەی نوسراونەتەوە ، بەلام دیار بو وەك کتێبەکان خویان زو نــوسرابونەوە • کتێبەکانیش لە تەئریخی جیــا جیادا نوسرابونەوە • بو نمونە یەکێکیــان (کفایة)ی پێنوشێ بو بە دەستی مەعروفی کوری شێخ ئەولای خەرپانی نوسرابوەوە لە سالی ١٢٦٩ای کوچیدا • یەکێکی تریان قەصیدەی (بانت سعاد) بو لە سالی ١٢٣٢دا نوســرابوەوە • یەکێکی کەشیان قەصیدەیەکی

---

(١٤) بنەمالەی موفتیی هەلەبجە ئەچنەوە سەر شێخەولای خەرپانی •

(١٥) دو غەزەلەکە ئەو غەزەلانە بون کە سەرەتای یەکێکیان ئەم بەیتەیە :

نەمردم من ئەگەر ئەمجارە بێ تو
نەچم ، شەرت بێ ، هەتا ئەو خوارە بێ تو

سەرەتای ئەویشیان ئەم بەیتەیە :

عاشقی بێ دل دەنالێ ، مەیلی گریانی هەیە
بێ شکە هەورە تریشقە تاوی بارانی هەیە

غەزەلی یەکەمیــان ، زیاد لە هەمــو نوســخەکانی بەردەســتم ئەم بەیتەشی تیابو :

هەمو ئەعضایی نالینم دەنالێ
سەراپام میثلی موسیقارە بێ تو

١٥٠ بەیتیی جەلالەددینی سیوطیٖ بو ڕەسـوڵ ناویٚك لە سالی ١٢٣٢دا لـە مەدرەسەی مەولانا ئەحمەدی کوڕی مەولانا سلیمانیدا نوسیبویەوە •

هەروەها لە لاپـالی کومەلە دەستوسیٚکی تری پیٚـکەوە جوزوبەند کراوی هەر ئەم کتیبخانەیەدا(١٦) شیعریٚکی‌ترم دیٖ درابوە پاڵ نالیٖ (١٧) • کتیبەکانی ئەم کومەلە لە سالانی ١٢٧١ و ١٢٧٢دا نوسرابونەوە •

هەرچوٚن بیٖ دیارە سالانی ١٢٣٢ و ١٢٦٩ و ١٢٧١ و ١٢٧٢ کە سالی نوسینەوەی ئـەو کتیبانەن جوٚرە ڕوٚشنایییەك ئەخەنە سـەر سالانی ژیانی نالیٖ •

نابیٖ ئـەوەش لەیادکەین کە وەك ئەلیٚن نالیٖ لای شـیٚخی خەرپانیٖ خوێندویە • لـە باوکمم بیست فەرموی لە شیٚخ بابەڕەسـولی عەبابەیلیٖ (١٨٧٨ ــ ١٩٤٣)م بیستوە نـالیٖ لەگەڵ موفتیی زەهاویٖ و مەلا یاسینی تەشاریٖ و مەلا یوسفی تەویٚلەییٖ موستەعید (قوتابیی دوا پلە) بوون لای شیٚخ ئەولای خەرپانیٖ • گومانیش لەوەدا نیە کە شیٚخ ئەولا سالی (١٣٥٤)ی کوچیٖ وەفاتی کردوە (١٨) •

ز ــ بـەلام وابزانم لـە هەموو ئەم بەلـگانە گرنگتر ئـەوەبیٖ کە ڕوٚژهەلاتناس خوٚدزکو کە شابەندەری ڕوسیا بوە لە پاریس ئەیگێڕیٚتەوە کەوا لە سـالی ١٨٥٣دا لە پاریس چاوی بە ئەحمـەد خان ناویٚکی بابان

---

(١٦) هەردو کومەلە دەستوسەکەم لای بەڕیٚز شیٚخ عەلیی شیٚخ موحەممەدی قەرەداغیٖ دی •

(١٧) شیعرەکە ئەمـەیە کە لەبەر ڕاسـت نەبونەوەی مەعنـاکەی بوٚم ، بە شیٚوە نوسینی فارسیٖ ، وانە وەك خوٚی ، ئەینوسمەوە :

بدور دایری فنجان چینی

شکاندی دائری فنجان چینی

(١٨) محمد علی القرەداغی ، الشیخ عبدالله الخرپانی من خـلال مخطوطات مکتبە ، گوٚڤـاری کوڕی زانیاری کورد ، بـەرگی (٢) ژمارە (٢) ، بەغدا ، ١٩٧٤ •

ئەکەوێ کە خەڵکی کوردستان بوە و لە ئەستەمۆل دانیشتوە • خۆدزکۆ ناوی نالیی لەم ئەحمەد خانە بیستوە کە دۆست و هاوڕێی بوە(١٩) •

وەك وتمان مەسەلەی دیاری کردنی ساڵی لەدایك بوون و مردنی کەسێك ، شتێك نیە بنیادەم بتوانێ بە (ئیجتیهاد) بڕیاری بدا و ، بە بەڵگەو نیشانەی مێژوویی لەوە زیاترمان پێ نەکرا کە تێکڕا هەندێ لەو ساڵانە دیاری بکەین کە نالییان تیا ژیاوە • بەڵام بەڵگەی تریش بە دەستەوە هەیە پێمان ئەسەلمێنێ کەوا نالی نە لە ساڵی ١٨٥٥ و نە لە ساڵی ١٨٥٦دا مردوە و نە تەمەنیشی ٥٦ یا ٥٨ ساڵ بوە ، جا خواه ئیتر لە ١٧٩٧دا لە دایك بوبێ وەك عەلی موقبیل ئەڵێ یا لە ١٨٠٠دا وەك ئەوانی تر ئەڵێن •

أ ــ گەلێ بەیتی نالی هەیە وائەگەیەنن نالی گەیشتوەتە تەمەنی پیرییەکی ڕاستەقینەو بێ‌هێز بوون کە دیارە ئەوەش لە ٥٨ ساڵیدا پەیدا نابێ، وەك ئەمانە :

١ ــ مۆی سپی کردم بە شوشتن ئاوی عەینی شۆرە شەط
٢ ــ بۆ مەمك (نالی) چ منداڵانە وەی وەی کردوە
گەرچی مۆی وەك شیرە ، بەو شیرە شکۆفەی کردوە
٣ ــ ئەی تازە جوان ! پیرم و نوفتادە و کەوتوم
٤ ــ من پیرم و فانی

هەوالنامەی کتێب
KURD ARSHIV

ب ــ ئەوەی پێشتر وتمان کە ئەحمەد پاشای بابان لە ١٨٥٣دا لە پاریس باسی نالیی بو خۆدزکۆی شابەندەری ڕوسیا کردوە وائەگەیەنێ نالی لەو سەردەمەدا لە شام ژیاوە • چونکە شیعرەکەشی کە پاش تێکچوونی حوکمی بابانییەکان بۆ سالمی ناردوە بۆ سولەیمانی ، لە شامەوە ناردویە • لە لایەکی کەشەوە هەمو ئەوانەی مێژوی ژیانی نالییان خستوەتە سەر کاغەز باسی ئەوەیان کردوە کەوا نالی پاشان چوەتە ئەستەمۆل و لەوێ لەگەڵ

---

(١٩) بڕوانە : محمدی مەلا کریم ، بەرهەمی ئەم چەند ساڵەی بزوتنەوەی ڕۆشنبیری کورد و پلانێك بۆ لەمەوپاشمان ، گۆڤاری ڕۆژی کوردستان ، ژمارە (٤) ساڵی (٢) حوزەیرانی ١٩٧٢ .

ئەحمەد پاشای بابان ماوەیەکی دوور و درێژیان پێکەوە بەسەربردوە . جا سەرەڕای ئەوە کە لەوانەیە نالی ماوەیەکی زۆریش لە شام مابێتەوە ئەنجا چوبێتە ئەستەموڵ ، ئەو ماوەی کەمتر لە دو ساڵەی نێوان یەکتری دیتنی خۆدزکۆ و ئەحمەد پاشا و مردنی نالی لە ئەستەموڵ لە ١٨٥٥دا کە ئەڵێن لەو ساڵەدا لەوێ مردوە ، بە پێی توانای هات و چۆی ئەو سەردەمە بە حاڵ بەشی تەنها ژوانێتکی لەسەرخۆی ئەو چەرخە ئەکا ، چ جای ئەوەش ماوەیەکی دوور و درێژی لە ئەستەموڵ لەگەڵ ئەحمەد پاشا بەسەربردبێ .

ج ــ نالی لە شیعرێکیا لە بەرابەری مەرقەدی پێغەمبەر (د)دا ئەڵێ :

موددیکە کە هەم گەردشی دەورانی سوییهرم

واتە : دەمێکە ئاوارەی نیشتمانم و ئەسوڕێمەوە و ئیستا گەیشتومەتە ئێرە . ئەبێ ئەم (دەم)ە چەند ساڵی خایاندبێ و ئەو ماوەیەی لەکوێ بەسەربردبێ و کوێ گەڕابێ ؟ دیارە نالی ئەم شیعرەی پاش بۆنەکەی لە شامدا وتوە کە باسان لێ کرد ، کە وەك ڕۆنمان کردەوە ئەبێ لەپێش ساڵی ١٨٥٣دا لەوێ بوبێ ، چونکە هەر لەم پارچە شیعرەیدا گلەیی لە دەست پیری ئەکا و ئەڵێ :

ئەی تازە جوان ! پیرم و نوفتادە و کەوتوم

هەروەها ئەڵێ :

من پیرم و فانی

د ــ حاجی مەلا عەبدوڵڵای جەلی زادە (باوکی جەنابی مەلای گەورەی کۆیە) گێڕاویەتەوە و بێ گومان قسەشی جێگای متمانەیە ، کەوا لە ساڵی ١٢٨٨ی . ك (١٨٧١ ــ ١٨٧٢ی . ز)دا نالیی لە مەککە دیوە و کە دیویشیە زۆر پیر بوە (٢٠) .

---

(٢٠) ئەم بەڵگانەم هەمو لە دەستنوسێکی مامۆستا مەسعود موحەممەد وەرگرتوە .

نالی و دڵبەرەکەی

کوردی و مەریوانی لە پێشەکیی دیوانەکەی نالیدا (٢١) باسی (حەبیبە)یان کردوە کە نالی گیرۆدەی خۆشەویستیی بوە و کارێکی زۆری کردوەتە بزواندنی هەستی شاعیرانە و خەیاڵی قوڵی . ئەوەشیان وتوە کە خواستوویەتی و بوە بە هاوسەری ژیانی و لەگەڵ ئەوەشدا پەیوەندی خۆشەویستییان وەك یار و دڵدارێك هەر بەردەوام بوە .

خوالێخۆشبو ئەمین زەکی بەگیش ئیشارەتی بۆ ئەم بابەتە کردوە(٢٢) . هەمو ئەوانەی‌تریش کە لەبارەی نالییەوە نوسیویانە لەم بابەتە دواون(٢٣) . مامۆستا عەلائەددین سەججادیش باسی ئەمەی کردوە(٢٤) و لەمەش زیاتر ئەڵێ : « نالی لە تەکیەی قەرەداغیش دۆستێکی‌تری بوە « ئایشە »ی ناو بوە . ئایشە هەمو جار خۆی بەوەوە هەڵئەکێشا کە دڵخوازی « نالی » بوە . ئەم ئایشەیە تا ئاخر و ئۆخری سەدەی نۆزدەهەم مابو . تەنانەت من ئەمەم لە مامۆستا شێخ نوری بابەعەلییەوە وەرگرت کە خۆی ئایشەی دیبو »(٢٥) .

جا مادام مەسەلەی ئەم ئایشەیە پەیوەندی بە تەکیەی قەرەداغەوە هەیە و نالیش لە تەکیە خوێندویەتی و سەرچاوەی قسەکەش خوالێخۆشبو

---

(٢١) کوردی و مەریوانی ، سەرگوزەشتەی نالی ، دیوانی نالی ، بەغدا ١٩٣١ ، ل (ج) .

(٢٢) محمد امین زکی ، خلاصة تاریخ الکرد و کردستان (ترجمة محمد علی عونی) ، القاهرة ١٩٣٩ ، ص ٣٥٩ .

(٢٣) بۆ نمونە بڕوانەرە : دیوانی نالی کە عەلی موقبیلی سنەیی بلاوی کردوەتەوە . چاپخانەی بەهرامی ، ١٣٢٧ .

(٢٤) علاءالدین سجادی ، مێژوی ئەدەبی کوردی ، ، بەغدا ١٩٧١ (چاپی دووەم) ، ل ٢٤١ .

(٢٥) سەرچاوەی پێشو ، ل ٢٤٣ .

ماموستا شێخ نوری شێخ بابەعەلیبە (١٨٩٠ ــ ١٩٥٥ی • ز) کە پیاوێکی زانا و شیعر دۆست بوو زۆربەی تەمەنی لە تەکیەی قەرەداغدا بەسەربردبو و ماموستا سەجادییش خۆی لێی بیستوە ، ئـەم ڕیوایەتە ڕێی تێ ئەچێ و بە دووری نازانم •

بەڵام بەداخەوە لـە دیوانەکەیا کەم و زۆر هیچ جـۆرە هێمایەك بۆ ئەم ئایشێیە نیە و تائیستەش چ غەزەل و قەصیدەیەك کە بۆنی ئایشێی لێوە بێ نەبینراوە • بەڵام تێکڕا بۆنی دوو ئافرەت یا زیاتر لە ژیانی شـاعیرێکدا بەتایبەتی لە هەڕەتی لاویدا شتێکی دوور نیە • دڵی لاوێك تا سـەری بـە پەتەوە ئەکرێ و لەنێو (قەفەزی پۆلایین !) یا (هێلانەی زێڕین !) دا توند ئەکرێ سەر بە دەیان لاوە ئـەنێ • نالیش یەکێك بوە لەو هەمو خەلکی خوایە !

نالی لە چەند لایەکی دیوانەکەیدا ناوی (حەبیبە) و لە دوو لاشدا ناوی (مەحبوبە)ی هێناوە • لام وایە مەبەستی لە (مەحبوبە)ش هەر (حەبیبە) بوە ، چونکە بە زاراوی (صەرف) (حەبیب) لەسەر کێشی (فەعیل) پێش ئەوەی بکرێتە (عەلەم) بۆ نێر و مێ بەکاردێت و ، حەبیبە تەنها بۆ ئافرەت پاش ئەوەیە کە کراوە بە عەلەم • جا هەندێ جار (حەبیبە)ی بەکارهێناوە و جاروبارێش (مەحبوبە) • هەروەها لاشم وایە چ (حەبیبە) و چ (مەحبوبە) هیچ کامیان ناوی ڕاستەقینەی یارەکەی نالی نین ، چونکە لە کۆمەڵگایەکی وەك کۆمەڵگای ئەوڕۆژەی کوردەواریدا ئاسان نەبوە بۆ مەلایەك دڵی بە ئافرەتێکەوە بۆبێ ، ناوی ئەو ئافرەتە بزڕێنێ و بیخاتە شیعری خۆیەوە ، نەخوازەلا ئەگەر بەتەمای خواستنیشی بۆبێ •

وا لێرەدا ئـەو شیعرانە ئەخەمە پێش چـاو کە ناوی (حەبیبە) یا (مەحبوبە)یان تیایە :

١ ــ جەنانی وەك جینان کردم بە ماوا

(حەبیبە)ی (مالیاوا) ، مالی ئاوا

٢ ــ خەندەو دەمی (مەحبوبە) کەوا زۆر نمەکینن
بەس خۆشە ئەگەرخۆ نمەکی زەخم و برینن

٣ ــ پێم‌دەڵێن (مەحبوبە) خێل و قیچە ، مەیلی شەڕ دەکا
خێل و قیچە ، یا ترازوی نازی نەختێ سەر دەکا ؟!

٤ ــ موژگانی سییەهـ مەستە وەکو چاوی (حەبیبە)
غارەت کە بکەن دێن و دەچن ڕۆح بڕفێنن

٥ ــ لە دنیا جەننەتی باقێ تەلاری شاهییە ساقێ !
(حەبیبە) طوڕڕەیی طەوقی ملی شیرین و عەزرایە

٦ ــ ناخ لەگەڵ ئێمە (حەبیبە) سەری پەیوەندی نیە
نەی‌شەکەر قەددە ، بەلا بەندی هەیە ، قەندی نیە

٧ ــ (نالی) لەبی (حەبیبە) هەم طیبە ، هەم طەبیبە
خولاصەیی لەبیبە ، فەرمانبەری لەبی بە

٨ ــ دەستم لە گەردنی خۆت هەڵمەگرە ئەی (حەبیبە)
وەبزانە خوێنی خۆمە ، یا مینەتی ڕەقیبە

وەکو لەپێشـــەوە باسم کرد ئەوانــەی شتێکیان لەبــارەی نالییەوە نوسیوە وتویانە (حەبیبە)ی خواســتوە و بووەتە هاوسەری .. بــەڵام ناوونیشانی (حەبیبە)ی هاوسەری نالی ، بەتایبەتی لە ساڵانی دەرەوەیدا ، ونە ، نە لەوە ئەچێ کە لەگەڵ خۆی بردبێتی بۆ حەج و بۆ ئەســتەمۆڵ و نە لەوەش ئەچێ کە ئەو دۆستە گیانی بە گیانییەی بە زیندوێ لە کوردستاندا بەجێ‌هێشتبێ .. دوور نیــە ، وەك مامۆســتا ســەججادێ لە مێژوەکەیدا ئەفەرموێ ، (حەبیبە) پێش سەفەری (نالی) کۆچی دوایی کردبێ .. نەبوونی منداڵ و نەوەش ئەوەندەی‌تر ڕێ و شوێنی ئەم مەسەلەیەی تاریك کردوە .

لێرەدا جێی خۆیەتی کەمێ لەسەر هەندێ لایەنی بۆچوونەکەی مامۆستا (سەججادێ) بڕۆم و هەندێ شت بخەمە ڕوو :

مامۆستا دەربارەی مان و نەمانی (حەبیبە) ئەفەرموێ :

« .... وە زۆرتریش کە نەهاتوەتەوە بۆ سولەیمانێ (واتە نالێ) هەر لەبەر ئەوە بوە تەماشای کردوە (حەبیبە)یە نەمـاوە ، دۆستەکان و ئەربابی زەوقی خۆی کە لەگەڵیان ڕایبواردوە نەماون ، سەرەڕای ئەمـەش جەوری تورکان (عوسمانییەکان) هەر زیادی کردوە . ئیتر دڵخۆشییەکی شك نەبردوە تا ڕۆ بکاتەوە سولەیمانێ ، بەڵکو لەو بڕە شیعرەیدا کە ئەڵێ :

هەتا تۆم ئاشنا بۆیت ئاشنا بۆم (٢٦)
ئەمیستا مۆ بە مۆ (٢٧) ئەغیارە بێ تۆ
لە کن من با وجودی ناس و ئەجناس
کەسی تێدا نیە ئەم شارە بێ تۆ
هەمو ڕۆژێ لەتاو هیجرانی ئەم ساڵ
تەمەنتای مردنی پێرارە بێ تۆ ...

وا ئەگەیەنێ کە (حەبیبە) تەنیا دوو ساڵ لەگەڵ (نالێ) بوە ، چونکە دەردەدڵی ئەوە ئەکا ئەڵێ : تا تۆ دۆست و ئاشنام بوێت هەمو کەسم هەبو ، ئیستە کە تۆ نەمـایت هەمو کەسم لێ بـو بە بێگانە ، لەگەڵ ئـەو هەمو مەردمەشا کە لـەم شارە ــ سولەیمانێ ــ دا هەیە هەر لەبەرئەوە کـە تۆ نەماوی کەسی تێدا نیە ، لەبەر ئەو کۆچە کە ئیمساڵ تۆ کردت داوای مردنی پێرار ئەکەم ، چونکە پێرار لەبەرئەوە بە تۆ شاد نەبۆبوم هەمـو دەمێك ئاواتی مردنم ئەخواست ، ئیستە کە تۆ نەمایت کەوتومەتە داوا کردنی ئەو مردنە ! .. » (٢٨)

ئەمە نەصی فەرمودەکەی مامۆستا (سەججادێ) بو .

---

(٢٦) ڕاستەکەی : ئاشنام بوێ . (ف)

(٢٧) ڕاستەکەی : مۆ بە موێم . (ف)

(٢٨) علاءالدین سجادی ، مێژوی ئەدەبی کوردی ، بەغدا ١٩٧١ ، ل ٢٤٢ ، (چاپی دووەم) .

دەبا پێکەوە چاوێ بە غەزەلەکەدا بخشێنین و بزانین ئاخۆ بۆ شیعری پاش مردنی خۆشەویست ئەشێ ، یا هەر مەبەست جیا بونەوە و دورکەوتنەوەی بێ مردنە ؟

١ ــ نالی لە سەرەتای غەزەلەکەدا ئەلێ :

نەمردم من ئەگەر ئەمجارە بێ تۆ
نەچم شەرط بێ هەتا ئەو خوارە بێ تۆ

با مەعنای (شەرط و جەزا)ی ڕستەی « ئەگەر نەمردم بێ تۆ ، شەرط بێ نەچم بێ تۆ » لێبدەینەوە . نالی ئەلێ : تازە ئەمجارە تێکەوتم ، تۆش بۆم ، بێ تۆ چۆم بۆ ئەو خوارە . ئەگەر خوا کردی و لە مەرگ ڕزگار بۆم ، شەرط بێ جارێکیتر بێ تۆ نەچم . ئەمە لەگەڵ مردودا ئەوترێ یا لەگەڵ زیندودا ؟ ! ئەی ئەگەر (نالی) نەمرد ، هەر وەك نەمرد ، یاری لە گۆڕ دەرئەهێنێ و لەگەڵ خۆیا ئەیبا ؟!

٢ ــ لە بەیتێکیتری ئەم غەزەلەدا ئەلێ :

لە کن تۆ خار و خەس گوڵزارە بێ من
لە کن من خەرمەنی گوڵ خارە بێ تۆ !

ئەم گلەیی و بناشتە لەگەڵ مردودا ئەکرێ یا لەگەڵ زیندودا ؟ تۆ بڵێی نالی مەبەستی ئەوە بێ بڵێ : تەنانەت لە گۆڕیشدا ، بێ من دڕك و داڵت لە لا گوڵزارە ؟ باوەڕ ناکەم !

٣ ــ ئەمە لەلایەك . لە لایەکیتریشەوە ئەم غەزەلەی کە مامۆستا سەججادی کردویە بە بەڵگەی بۆچونەکەی خۆی ، وەك ئەو واتایە هەڵئەگرێ ، ئەوەش هەڵئەگرێ کە دەربڕینی ئازاری جیابیەکیتر بێ ، بەتایبەتی تێکڕای شیعرەکان جیابونەوەی دورێ ئەگەیەنن ، نەك مردن :

هەمو ڕۆژێ لەتاو هیجرانی ئەمساڵ
تەمەننای مردنی پێرارە بێ تۆ

قۆندەرە بەکاردەهێنرێ . بەڵام مانای وشەکە لە بنەڕەتدا وەك وتم پێڵاو و ناڵی وڵاخ بوە . ئەوسای زۆر کۆن قۆندەرە نەبوە تا ناڵی لێ بدرێ .

ئەمە ئەگەر ناو (اسم) بێ . خۆ ئەگەر کار (فعل) بێ ، ئەوا شێوە نوسینە فارسییەکەی دوو بار هەڵئەگرێ . یەکەم : ناڵێ ، واتـە : ناڵاندی و هاواری لێ بەرز بوەوە . دووەم : ناڵێ ، واتە قسە ناکات .

با جارێ واز لـە (ناڵی) بێنیـن و نـەختێ (ناڵێ) و (ناڵێ) تاوتو بکەین ، بزانین سەرمان لە چیەوە دەرئەچێ ؟

ئەگەر وشەکە ئیسم بێ نیسبەتە ئەلای ناڵی وڵاغ و کەوش و بـە مەعنا شتی سەرکوتکراو و ژێر پێ خراوە . ئەگەر فیعل بێ و وەك مامۆستا سەججادێ ئەڵێ و بۆ غائیب (نادیار) بێ ئەوا بە مەعنا (ناڵاندی) ئەبێ کە کاری ڕابوردوو (فعلی ماضی)یە . یا (ناڵێ)یە کە کاری ئێستا و لەمەوپاش (فعلی مضارع)ە و بە مەعنا (لا یقول)ی عەرەبییە !

من لام‌وایە نازناوی شاعیر نە (ناڵێ)ی مەنسوب ئەلای (ناڵ)ە و ، نە (ناڵێ)ی فیعلی ماضییە و نە (ناڵێ)ی موضاریعە .

یەکەمیان نیە ؛ چونکە زۆر دوورە چەشنی شاعیرێکی پایەبەرزی باوەڕ بەخۆکردوی بەخۆدا نازبوی نا صۆفیی وەك مەلا خدر لەناو هەرچی ناو و نازناوی ناودار و پـاراوی کوردەواریدا هـەیە وشەی (نـاڵ)ی وڵاغی هەڵبـژاردبێ و خـۆی دابێتە پـاڵی و خۆی کردبێتـە شتێکی سـواوی سەرکوتکراوی ژێرپێ‌خراوی وەك ناڵ !

ناشتوانین بڵێین (ناڵی) ئیسمە و نیسـبەت دراوەتە پاڵ (ناڵە)ی بە مەعنا هاوار ، چونکە نیسبەت ئەلای ناڵە (ناڵەیی)یە نـەك (ناڵی) وەك (ساڵەیی) نیسبەت ئەلای خێڵی (سـاڵە) یا (پاوەیی) نیسـبەت ئەلای شاری (پاوە) یا (قاوەیی) نیسبەت ئەلای ڕەنگی (قاوە) ، مەگەر لەسەر ڕێ و شوێنی نیسبەتی عەرەبێ نیسبەتی خۆی دابێ وەك (بەرزنجەیی)یەکان کە بە خۆیان ئەڵێن (بەرزنجی) ، بەڵام ئەوەش دوورە ، چونکە لە مەسەلەی

سالم ئەڵێ :

توخوا بڵێ بە حەضرەتی (نالی) : دەخیلی بم
بەم نەوعە قەط نەکا بە سولەیمانییا گوزەر !

ئەم موڵکە نەظمی نابێ بە بێ عەدلی واریثی
بێ ئەو بە قەصدی ئەم طەرەفە با نەکا سەفەر !

ناڵی یا ناڵی یا نالی ؟

لە پێشدا با نەختێك لە واتای ئـەم دوو وشـەیە بکۆڵینەوە : (نالی) یانێ چێ و لە چیەوە هاتوە ، یاخۆ (ناڵی) یانێ چێ و بناخەکەی چیە ؟

یەکەم : (ناڵ) . لە فەرهەنگی (برهان قاطع)دا ئـەڵێ : « (ناڵ) لەسەر کێشی (ساڵ) نەیجەیەکە ناوەکەی بۆش بێ . بە عەرەبێ پێی ئەڵێن « مزمار » (واتە : شمشاڵ) . هەروەها بە قەڵەمی نوسێن ئەڵێن و بـەو ناڵە باریکانـەش ئەڵێن کە لەناو قەڵـەمی نەیجەدایە (کە ئەوسـا پێیان نوسیوە و تائێستەش ماوەی ماوە) . بەو نەیجە ناوڕەش ئەڵێن کە تیری لێ دروست ئەکەن (ئەڵبەت مەبەستی حەیزەرانە) . بە قامیشی شەکریش ئەڵێن . بە جۆگەی بچکۆلە و گەورەش ئەڵێن . ناوی باڵندەیەکی بچۆکی زۆر خۆش ئاوازیشە . بە مەعنای ناڵە (ناڵین)یش هاتوە » (٣٥) .

ئەمانە هەمو مەعنای (ناڵ)ی فارسی بـوون لـە بورهـانی قاطیعەوە وەرم‌گێڕانە سەر کوردێ . بەڵام (ناڵ)ی بە لامی بچـوکم لە کوردیدا دەست نەکەوت .

دووەم (ناڵ) ، نەعل : بەمەعنا هەر شـتێ لـە پێ بکرێ و پێی پێ بپارێزرێ ، یا ناڵی وڵاخ و وڵاخی بەرزە . لەم دواییەشدا بۆ ناڵ و ناڵچەی

(٣٥) محمد حسین بن خلف تبریزی ، برهـان قاطع ، باهتمام دکتر محمد معین ، تهران ١٣٤٢ ص ٢١٠٤ ، ج ٤ ، چاپ دوم .

(تاریخ جم) بە حیسابی ئەبجەد ئەکاتە ١٣٥٤ی کۆچی کە ڕێکەوتی ١٨٣٨ی زایینییە (٣٣) ٠

٦ ـ ئەحمەد پاشای کوڕی سلێمان پاشا لەدوای مردنی باوکی فەرمانڕەوایی سولەیمانیی گرتە دەست و تا ساڵی ١٢٦٤ی کۆچی و ١٨٤٧ی زایینی فەرمانڕەوایی کردوە ٠ لەم ساڵەدا لەگەڵ سوپای نەجیب پاشای والیی بەغدادا گژان و لەئەنجامدا شکاو نێررایە ئەستەمۆڵ ٠ عەبدوڵلا پاشای برای وەك قایمقامێکی مۆچەخۆری عوسمانی لە سولەیمانی دانرا و سوپای تورکیش ڕژایە شار و سەربەخۆیی بابان دوایی هات ٠ عەبدوڵلا پاشا تا ساڵی ١٨٥١ی زایینی مایەوە ، ئەنجا ئەویش بەتەواوی لابرا و کاربەدەستێکی تورکی لە شوێندا دانرا (٣٤) ٠

کەواتە لەگەڵ ئەم هەموو ڕاستییە تەئریخییانەدا چۆن ئەگونجێ (نالی) لە ساڵی (١٨٣٤)ی زایینیدا کە هێشتا سلێمان پاشا بەسەر زیندو بوە و سولیمانیی بەتەواوی بۆ تەخت بوە ، نامەی وا پڕ ئازار و جەخاری بۆ سالمی برادەری نوسیبێ ؟!

من لاموایە (نالی) ئەم نامەیەی یا دوابەدوای شکانی ئەحمەد پاشا و بانگ‌کردنی بۆ ئەستەمۆڵ ناردوە ، کە ئەکاتە ساڵی ١٨٤٧ی زایینی ، یا پاش بەئێجگاری دەس لەکار کێشانەوەی عەبدوڵلا پاشای برای و نەمانی دوا دەستەڵاتی بنەماڵەی بابان ، واتە ساڵی ١٨٥١ی زایینی کە ئەکاتە ساڵی ١٢٦٨ی کۆچی ٠

---

(٣٣) یوسف ابکاروفیج اوربلی ، جداول لتحویل السنوات الهجریة الی السنوات المیلادیة ، (ترجمة الدکتور حسین قاسم العزیز) ، مجلة المورد ، الجزء الثالث ، العدد الرابع ، بغداد ، ١٩٧٤ .

(٣٤) سی . جی . ادموندز ، کرد و ترك و عرب (ترجمة جرجیس فتح‌الله المحامی) ، بغداد ١٩٧١ ، ص ٥٧ .

شێخ ڕەزای تاڵەبانی ئەڵێ :

لە بیرم دێ (سولەیمانی) کە دارولمولکی (بابان) بو
نە مەحکومی عەجەم ، نە سوخرەکێشی ئالی عوسمان بو

لە بەر قاپیی (سەرا) صەفیان دەبەست شێخ و مەلا و زاهید
مەطافی کەعبە بۆ ئەربابی حاجەت (گردی سەیوان) بو

لەبەر تابوری عەسکەر ڕێ نەبو بۆ مەجلیسی پاشا
سەدای مۆزیقەوو نەققارە تا ئەیوانی کەیوان بو

کە عەبدوللاە پاشا لەشکری والیی سنەی شڕ کرد
(ڕەضا) ئەو وەختە عومری پێنج و شەش طیفلی دەبوستان بو

ئەو ساڵە کە عەبدوللا پاشای برای ئەحمەد پاشا لەشکری (ڕەضا قولی خانی کوڕی خوسرەو خانی ناکام)ی والیی سـنەی شکاند ، کە بۆ یارمەتیی مەحمـود پاشای مامی عەبدوللا پاشـا لەشکر کەشیی کردبو ، بەوجۆرە کە ئایەتوڵڵای مەردۆخی نوسیویەتی ، بریتییە لە ساڵی ١٢٥٧ی کۆچی (٣١) ڕێکەوتی ١٨٤١ ــ ١٨٤٢ی زایینی •

مامۆستای سەججادی تەئریخی لەدایکبون و مردنی شـێخ ڕەزای بەمجۆرە نوسیوە ١٨٣٥ ــ ١٩٠٩ی ز (٣٢) •

٥ ــ لە ساڵی (١٢٥٢)ی کۆچیدا بە تەواوی فەرمانڕەوایی سولەیمانی بۆ سلێمان پاشا تەخت بو و لە (١٢٥٤)دا وەفاتی کرد • نالی خۆی ئەڵێ :

شاهی جەم جا نالیا ! (تاریخ جم) تەئریخیە
تا نەڵێن لەم عەصرەدا ئەسکەندەری جەم جا نەبو

---

(٣١) شیخ محمد مردوخ کردستانی ، تاریخ مردوخ ، جلد دوم ، بدون ذکر محل و سال طبع ، ص ١٦٦ ــ ١٦٧ •

(٣٢) علاءالدین سجادی ، مێژوی ئەدەبی کوردی ، بەغدا ١٩٧١ ، ل ٣٧٤ ، (چاپی دووەم) •

ئەتوسێ بۆ سولەیمانێ ... » (٢٩) تاد .

با هەندێ شتی زۆر ئاشکرا و هەمو لا یێ ڕازێ بخەینە ڕۆ :

١ ـ ئەو تەئریخەی کە مامۆستا سەججادێ دایناوە ئەکاتە (١٢٥٠)ی کۆچێ .

٢ ـ نالێ لە شامەوە قەصیدەکەی بۆ (سالم) ناردوە و سالم لە سولەیمانێ بوە . گوێ لە بەیتێکی وەلامەکەی سالم بگرە کە ئەڵێ :

بۆ مولکی شامە نامەیی من سوێی (نالی) یە
هەر حەرفی ئەو لە وەضعی ویلایەت دەدا خەبەر

٣ ـ لە شیعرەکانی سالمەوە دەرئەکەوێ کەوا وەلامەکەی لەکاتێکدا داوەتەوە دەستەلاتی بابانەکان بە یێجگارێ لەناوچوە و عوسمانییەکان ڕاستەوخۆ سولەیمانییان بەڕێوەبردوە . سالم ئەڵێ :

لەو سایەوە (٣٠) کە حاکمی بابان بەدەرکران
نەیدیوە کەس لە چیهرەیی کەس جەوهەری هونەر

٤ ـ لە سەردەمی سلێمان پاشا و مەحمود پاشای برایدا ، ئەگەرچی شەڕی نێوان ئەم دوو برایە درێژەی کێشا و جارێك مەحمود پاشا بە یارمەتیی حوکومەتی قاجاریی ئێران و ، جارێك سلێمان پاشا بە یارمەتیی سوپای عوسمانێ ئەوی تریان دەرئەپەڕاند ، بەلام تێکڕا بابان حاکم بون و سولەیمانێ بە دەستی خۆیانەوە بو و نە سوپای عوسمانێ و نە چریکی قاجارێ نەڕژابونە ناو شار .

---

(٢٩) علاءالدین سجادی ، مێژوی ئەدەبی کوردی ، بەغدا ١٩٧١ ، ل ٢٤٣ ، (چاپی دووەم) .

(٣٠) ئەمە بەپێی نوسخەکەی مامۆستا مەلا موحەممەدی چروستانییە ، ئەگینا لە نوسخەکانیتردا کە ئەم وەلامەیان تیایە ، نوسراوە : لەو سالەوە ...

ئەگەر باس باسی مردن بوایە ئەیتوانی بڵێ :

هەمو ڕۆژێ لە داخی مەرگی ئەمساڵ
تەمەننای مردنی پێراره بێ تۆ

٤ ــ ئەگەر نەختێ بە وردێ و لە ڕێبازی چەشی نالییــەوە سەیری بەیتەکە و بەرامبەریی (هیجران) و (مردن) بکەین بۆمــان دەرئەکەوێ مەبەستی (نالی) لە « هیجــران » هیجرانی مردن نیە و نایــەوێ مەرگی حەبیبە و مــەرگی خۆی بخــاتە دۆ تای تــرازۆ ، بەڵکــو ئەیــەوێ لێ دۆرکەوتنەوەی حەبیبە بخاتە تایەك و مەرگی خۆی لەو تاکەی تریدا دانێ .

٥ ــ دۆریش نیە نالی ئــەم غەزەلەی هەر بۆ (حەبیبە) نــەوتبێ و بەبۆنەی دۆرکەوتنەوەی دۆستێکیتریەوە وتبێتی •

دوا سەرنجم لەم بابەتەوە ئەوەیە بۆچی هیچ لاواندنەوە (مرثیة)یەك لە شیعری نالیدا دەربارەی حەبیبە بەرچاو ناکەوێ ؟ بێوەچەیێ و کەس لە دوانەمانی نالیش ئەوەندەی تر گرێکــەی کوێر کردوەتــەوە ! کــێ بێ ئەوەندە ئازا بێ بڵێ هەر لە بنەڕەتا (حەبیبە)ی نەخواستوە ؟!

نامە شیعرییەکەی بۆ سالم

با جارێ لە بابەتی مێژۆ دۆر نەکەومەوە و چەند سەرنجێك سەبارەت بەو ساڵەش بخەمەڕۆ کــە مامۆستا سەججادێ بۆ نامەکــەی نالیی دیاریێ کردوە ، ئەو نامەی کە بۆ عەبدوڕڕەحمان بەگی سالمی ناردوە .

مامۆستا لەمبابەتەوە ئەفەرموێ :

« ••• لە ١٨٣٠ی ز دا ئەچێ (واتە نالی) بۆ حــەج و سولەیمانێ بەجێدێڵێ ، حەج ئەکا و ئەگەڕێتەوە بۆ (شام) چەند ســاڵێك لەوناوەدا ڕایبواردوە ، هــەوای مەڵبەندی ئەکەوێــتە سەر ، لــە ١٨٣٤دا کاغــەزە بەناوبانگەکەی کە سەرەتاکەی ئەڵێ :

قوربانی تۆزی ڕێگەتم ئەی بادی خۆش مرۆر
ئەی پەیکی شارەزا بە هەمۆ شاری شارەزۆر

(بەرزنجی)دا بنیادەم بە ئاسانی نیسبەت ئەلا دراوەکە ئەدۆزێتەوە ، کەچی لە (نالی)دا وا نیە • سەرەڕای ئەوەش ئەگەر مەلا خدر نیسبەتی خۆی ئەلای (نالە)ی کوردی بدایــە ، ئەبێ نیسبەتەکەی بە شـێوەی کوردی بدایە و خۆی ناو بنایە (نالەیی) •

دووەمیش نیە بە هەر دو بارەکەیەوە ، چونـکە هەمو شاعیرەکان چ کوردیان و چ فارسیان ، بەش‌بەحالی بیستنی ئێمـە ، یەکێکیان تیا نەبوە فیعلی ماضی یا موضاریع یا ئەمر هیی غائیب یـا حاضری کردبێتە نازناوی خۆی • نازناوی شاعیرە کورد و فارسەکان یا ناوی ڕاستەقینەی خۆیان بوە یا نیسـبەت دراوەتە پاڵ ئیـسـمی (مەصدەر) یـا ناوی شـتێکی‌تر ، یا صیفەتێکیان پەسەند کردوە وەك : (مەحوی) نیسبەتە ئەلای (مەحو) ، (خاکی) نیسبەتە ئەلای (خاك) ، (فەیضی) نیسبەتە ئەلای (فەیض) ، (فەوزی) نیسبەتە ئەلای (فەوز) ، (کوردی) نیسبـەتە ئەلای کورد ، (ناری) نیسبەتە ئەلای (نار) ، (هەردی) نیسبەتە ئەلای (هەرد) ، یا وەك (سالم) و (بێخود) و (صائیب) و (حەریق) و (حافظ) و (بێدل) و (کەلیم) ••

ئەمە لە لایەك • لـە لایەکی‌ترەوە (نازناو) تێکـڕا لە ڕستەدا ، بێ گوێ‌دانە ئەوە کە نازناوە ، جێگای ئەبێتەوە و مەعنای تـەواو بەدەستەوە ئەدا • دەبا بۆ نمونە ئەم بەیتە بخوێنینەوە بزانـین (نالی) یا (نالی)ی فیعل چ مەعنایەك ئەدەن ؟

وەرە سەیری خیابان و بەیاضی دەفتەری (نالی)
کە صەف صەف مەصرەعی بەرجەستە ڕێزی سەروی مەوزوونە

یا ئەم بەیتە :

لەومەیی (نالی)یی دیوانە مەکەن ئەی عوقەلا
موددەیێکە کە زەدەی لەطمەیی دەستی پەرییە

یا ئەم بەیتە :

(نالی) ئاسوودە نیە طوڵی نەمامی عومرت
بە نەفەس دێت و دەچێت ، ئەصلی لەسەر بایێکە

(ناڵێ) ئەڵێی یا (ناڵێ) ئەگەر ئەتوانی بێجگە (نازناو)یەتێ جێگای بکەرەوە و مەعنای بگونجێنە ! نەك ئەم سێ بەیتە ، بەڵکو ئەگەر هەمو دوا بەیتەکان سەیر بکەی وشەی (نالی)ی فیعل بێجگە (نازناو)ییەکەی لە ڕستەکاندا جێگای نابێتەوە . بەڵام ئەگەر (ناڵێ)ی مەنسوب بێ ، وەك لەمەوپاش باسی ئەکەین ، چ نازناو بێ و چ بە مانا بنەڕەتییەکەی بێ لە ڕستەکاندا جێگای ئەبێتەوە .

کە لە (ناڵێ) و (ناڵێ) بڕینەوە ، ئەوە مایەوە کە بڵێین (ناڵێ) بێ بە لامی بچوك و ئیسمی مەنسوب بێ ، واتە : مەلا خدر خۆی داوەتە پاڵ (ناڵ)ی بە مەعنا قەڵەم یا (ناڵ)ی بە مەعنا شمشاڵ ، یا (ناڵ)ی بە مەعنا تاڵە باریکەکانی ناو قەڵەمی نەیجە ، یا (ناڵ)ی بە مەعنا باڵندە دەنگ خۆشەکە یا (ناڵ)ی بە مەعنا ناڵین ، یا (ناڵە)ی فارسێ کە ئەویش هەر بە مەعنا ناڵینە . بەڵام لەم حاڵەدا ئەبێ دانە پاڵەکە لەسەر ڕێ و شوێنی دانە پاڵی عەرەبێ بێ .

من لام وایە نازناوی مەلا خدر (نالی)یە بەلامی سوك و ئەم وشەیە ، وەك وتم ، نیسبەتە ئەلای (ناڵ)ی فارسێ و ئەم (ناڵ)ەش بە مەعنا قەڵەم و تاڵی ناو قەڵەم و شمشاڵ و باڵندەی خۆش ئاواز و بە مەعنا (ناڵە)ش ئەگونجێ .

سەیری ئەم بەیتەی بکە :

ظاهیر و باطین لەسەر لەوحی حەقیقەت یا مەجاز
ئاشنای سیڕڕی قەڵەم بێ غەیری (ناڵێ) کەس نەما

واتە : ناڵێ ئاشنای پەنامەکییەکانی قەڵەمە چونکە تاڵی ناو قەڵەمەکەیە و لەو تاڵە نزیکتر لە قەڵەمەوە نیە .

بەڵام لەم بەیتەدا :

لە سایەی قەددی مەوزوون و دوو زوڵفی
لە نالی و شیعر و تەسویدی نەما باس

(نال)ی بە مەعنا قەڵەم و (نالی) بە مەعنا (قەڵەمی) زۆر گونجاون و لەگەڵ شیعر و تەسویدیشدا گونجاوترن •

یا سەیری ئەم دو بەیتە بکە :

لەگەڵ مورغی چەمەن (نالی) دەناڵێ
کە یانێ : عاشق و هەمفەرد و فەردین

ڕوخی تۆ گوڵێکە صەد وەك هوزاری عاشق ئەمما
لە هەمو چەمەن دیارە بە نوصوڵی نالە (نالی)

لەم دوو بەیتەدا (نالی)ی مەنسوب ئەلای (نال)ی بە مەعنا باڵندە دەنگخۆشەکە زۆر لەبارە •

لەم بەیتەشدا کە ئەڵێ :

(نالی) و مەئەلی حاڵی لە ئەشکەنجەیی غەمدا
وەك نالە لە نەیدا ، وەکو نالە لە قەڵەمدا

نیوەی دوەم دوور نیە هێما بێ بۆئەوەی (نالی) مەنسوب بێ ئەلای (نال) چ بە مەعنا قەڵەم و چ بە مەعنا شمشاڵ ، ئیتر بە (وەك نالە لە نەیدا)ی بخوێنینەوە یا بە (وەك ناڵە لە نەیدا) •

لە گەلێ شوێنیشدا (نالی) بۆ نیسبەت ئەلای (نال) ی فارسیی بە مەعنا نالە لەبارە • بۆ نمونە :

بۆ زوڵف و ڕوخ و ئەبرووی چون زوڵفی سیاتان
عالەم وەکو (نالی) هەمو با نالە و ئاهن

ئەوەشمان لە یاد نەچێ کە هەڵگرتنی وشەی (نالێ)ی مەنسوب بۆ چەند جۆرە مەعنا و بنەڕەت و یاریێ کردنی شاعیری هەڵکەوتومان بە وشە و ڕستە شتێکی سەیر نیە • نالێ خۆی ئەڵێ :

نەظمی (نالێ) میثلی ئاو و ئاوێنە ڕەنگی نیە
دوو ڕوە بۆ سەیری خاطر : یەك خەفیێ و یەك ئاشکار

با بگەڕێینەوە سەر ڕاستە بابەتەکە : بۆچێ (نالێ)م بە لامی سوك پەسەند کرد ؟ وەرە لەگەڵما سەرنجێك لەم شتانەی خوارەوە بدە :

١ ــ مامۆستا مەلا خدری نالێ زۆر کۆن نیە و لە ناوچە و شاری سولەیمانییەوە دوور نەبوە و لە شاعیران و ئەدەب چێژانەوە دوورە پەرێز نەبوە و شیعر دۆستەکانی سولەیمانێ ناسیویانە و تا ئیستە لە مامۆستا شیعر دۆستە دیارییەکانی ئەم ناوچەیە ــ ئەوانەی کە زۆر نیە کۆچی دواییان کردوە ــ وشەی (نالێ) بە لامی قەڵەو نەبیسراوە ، وەك خوالێخۆشبوان مامۆستا شێخ بابا ڕەسوڵی عەبابەیلێ و مامۆستا شێخ عەبدولکەریمی ئەحمەد برندە و مامۆستا شێخ نوریی شێخ باباعەلیی تەکیەیێ و مامۆستا مەلا عارفی چنگنیانێ و مامۆستا مەلا موحەممەدی چروستانێ و بێخود و پیرەمێرد • هەمو ئەمانە (نالی)یان لێ بیسراوە نەك (نالێ) •

بۆ نمونە : مامۆستای چنگنیانێ لە سەرەتای دیوانە دەستنوسەکەیدا نوسیویەتی :

« بسم الله الرحمن الرحيم ديوانى نالى عليه رحمة الله المتعالى »

تو بڵێی هەر تەنها بۆ پیتی (ی) وشەی « متعالى »ی بەکار هێنابێ و وشەیەکی تری دەست نەکەوتبێ کە ئاخرەکەی (ی) بێ ؟! یا تو بڵێی مامۆستای چنگنیانێ (متعالی)ی خوێندبێتەوە تا ببێتە : (دیوانی نالی علیه رحمة الله المتعالی) !

کەواتە ئەگەر لەبەر (هاو سەجعێ)ی نالێ و متعالێ نەبێ ، ئەبێ بۆ چێ بێ ؟

لە ڕاستیدا من نەك هەر گوێ نادەمە ئەوەی کە لەم دواییەدا هەندێ شەقام یا کۆگا لە سولەیمانیێ بە ناوی (نالی)یەوە ناوزاوە بە لامی قەڵەو ، بەڵکو ڕەخنەشی لێ ئەگرم ؛ چونکە بێ لێکۆڵینەوەی بنج و بناوانی ناوی شاعیرێکی هەڵکەوتوی وەك مەلا خدر ڕەوا نیە بە تەنها ئیجتیهاد و بێ ساغ بونەوەی تەواو ناوێکی تایبەتیی بەسەرا بسەپێنرێ !

٢ ــ نالی بە فارسییش شیعری وتــوە • زیرەکێکی وەك ئــەو ئەوەی لە بیر نەچوە وشەیەك بکاتە نازناوی خۆی کە لە زمانی فارسێ و تورکییشدا بەکارهێنرابێ • گوێ بگرە لەم بەیتە فارسییەی :

(نالیا) از چه سگانش همه شب نالانند
که نه آن شیفتگان نیز جگر خوارانند

فارس (نالی) ئەڵێن نەك (نالێ) •
با سەیری ئەم بەیتە تورکییەش بکەین :

ناودان قلم (نالی) فصاحتده همان
نشئه آب بقا ، زمزمهء کوثری وار •

٣ ــ با نەختێ لە (قافیــە) و (ڕەوی)ی بەیتەکانیش ورد ببینەوە بزانین (نالێ)یە یا (نالی) ؟

أ ــ نالی لە موستەزادەکەیا ئەڵێ :

لەم خاکی دەری ڕەحمەتی بێ زەحمەتە (نالێ)
فیردەوسە مەنالی
حاشا کە لەمێدا ببمە سائیلی مەحرۆم
هەرچەند لە عوصاتم

ب ــ لە پیتی (ی)دا تەماشای ئەم غەزەلــەی بکــە و سەرنجێك لە (قافیە) و (ڕەوی)ی بەیتەکان بدە تا ڕاستیی بۆچونەکەمت بۆ دەرکەوێ :

برق البصر لەبەر بەرق تەلەئلوئی لەئالێ
(خسف القمر) لە ئیشراق قیامەتی جەمالی

نیە دیدەیی چ مەردوم ، نیە مەردومی چ دیدە
لە فرۆغی خەددی فاریغ ، لە خەیالی خالی خالێ

سەری هەردو کوڵمی داخۆ گوڵی نەوبەهارە ، یا خۆ
طەرەفی نەهارە ، زوڵفی (زلف من اللیالي) ؟!

یەمی دیدە پڕ لە مەرجان وەك یەشمی ئابدارە
شەبەیە شەبیهی زوڵفی سیاهی وەك زوخالی

نەکە للوم
بە مەلاحەتی هەمو زەمزەم و مەلیحێ
بە فەصاحەتی تەبەسسوم هەمو کەوثەر و زولالێ

نەظەرم پڕە لە نوری شەو و ڕۆژی طەلعەتی تۆ
کە بە ڕۆ شوعاعی شەمسی ، بە برۆ خەمی هیلالی

ڕوخی تۆ گوڵێکە صەد وەك هوزاری عاشق ، ئەمما
لە هەمو چەمەن دیارە بە نوصوڵی نالە (نالێ)

ورد بەرەوە لــە وشەکانی (لەئالێ) و (جەمــالی) و (لەیالێ) و (زولالێ) و (هیلالی) هەمۆیان بە لامی بچۆکن ، تەنها (جەمال) بــە زاراوەی ئەردەڵان و کەرکوك بە (جەماڵ)یش ئەخوێنرێتەوە • وشەی (خالێ) و (زوخالی)ش بە (خاڵێ) و (زوخاڵی)ش ئەتوانین بخوێنینەوە • جا کامیان بەرین بۆلای ئەویان ؟ زۆر بخەینە دوای کەم ، یــا کەم بخەینە دوای زۆر بێ ئەوەی مەعنا و لەفظ تێك بچێ ؟!

ئەوەشمان لە بیر نەچێ کە (نالێ) یەکمانیی حەرفی پێش دوایێ لە هەمو دیوانەکەیدا ڕاگرتوە •

ج ــ چاوێکیش بەم شیعرەدا بگێڕە :

هەرکەسێ تەحدیثی نیعمەت بێ ، موراد و مەطلەبی
میثلی (نالێ) ئیمتیثالی ئەمری یەزدانێ دەکات

کامیان لەسەر زمان و بۆ چەشی مۆسیقایێ ڕەواتر و ڕەساترە : سێ لامی بچوك بەدوای یەکا بێن ، یا بەم جۆرە :

میثلی (نالێ) ئیمتیثالی ئەمری یەزدانێ دەکا

شاعیری مەزنی نەتەوەی کورد حاجی قادری کۆیێ ئەفەرموێ :

بەجێما (نالێ) وەك (نالی) ، دواکەوت (کوردێ) وەك گەردی
کە (حاجێ) غاری دا ئەسپی لە مەیدانی سوخەنڕانێ

جارێ بۆئـەوەی (مەرجەع)ی (ضەمیر)ەکان بخەینـەوە شوێنی ڕاستەقینەی خۆیان ئەبێ شیعرەکە بەمجۆرە لێ بکەین :

کە (حاجێ) غاری دا ئەسپی لە مەیدانی سوخەنڕانێ
بەجێما (نالێ) وەك نالی ، دواکەوت (کوردێ) وەك گەردی

من لاموایە حاجی قادریش لەم شیعرەدا وشەئارایێ کردوە : لایەك (نالێ)ی بە لامی سـوك لەگەڵ (نال)ی ئەسپەکەیدا بـە لامی قەڵەو ، لایەکیتریش (کوردێ)ی بە کافی عەرەبێ لەگەڵ (گەرد)ی ژێـر پێی ئەسپەکەیدا بە گافی کوردێ بەرابەر کردوە .

٤ ــ با یـەك دۆ ئاوڕێتریش لەلایـەنی واتا و هێمای هەنـدێ لە شیعرەکانی (نالێ) بدەینەوە کە بۆ مەبەستەکەمان بێسود نیە :

ا ــ (نالێ) و مەئەلی حالی لە ئەشکەنجەیی غەمدا
وەك نالە لە نەیدا ، وەکو (نال)ە لە قەڵەمەدا

واتە : نالێ و دۆخی ژیانی لەتێو جەڕ و مەنگەنەی غەم و پەژارەدا وەك نالەی شمشالە . جەلالوددینی ڕۆمێ لە مەثنەویدا ئەفەرموێ :

بشنو از نی چون حکایت میکند
وز جدائیها شکایت میکند

هەروەها وەکو تالی باریکی بێو قەڵەمی نەیجەیە کە بەشی هەر دادان و بڕانە تا دوایی دێ و کەس پێی نازانێ !

ئەگەر ئەمە هێنا نەبێ بـۆ بناغەی نازناوی نالی ، ئەبێ چێ بێ ؟ من لام‌وایە هێنایە بۆ هەردوو ماناکەی (نال) کە خۆی داوەتە پالی .

ب ـ من سەروی ڕەوانی چەمەنی عالەمی بالام
(نالی) بە طوفەیلی بوەتە سایە لە دوای من

مەعنا ئاشکراکەی ئەوەتە کە : یار ئەڵێ من سەروی ڕێك و ڕاستی باغچەی جیهانی بەرزی جوانیم ، نالی بە خۆڕایی و بە بێ ڕوو و ڕایی بوەتە سێبەرم و لێم جیا نابێتەوە ، ئەگینا من خۆراکی ئەو نیم !

بەڵام لەنـاو هەموو شتێکدا بـۆ تەنها سەروی لەگـەڵ (نالی)دا بەراورد کردوە ؟ لام‌وایە لەم دوا بەیتەدا (نالی) خۆی بە زوبانی خۆیەوە قسە ئەکا و بناغەی نازناوەکەیمان بۆ ڕۆشن ئەکاتەوە و ئەڵێ : من سەروی بالا بەرزی دەس پێ نەگەیشتوی جیهانی ئازادی گیانم ، دانە پاڵ (نال) ، واتە نازناوی (نالی) ، لەخۆیەوە بوەتە سـێبەرم و بوەتە ناوم و لێم جیا نابێتەوە . فەرقی بەینی سەرو و نال (شمشاڵ ، یا قەڵەم)یش فەرقی بەینی ئاسمان و ڕێسمانە !! بەرزیی وەك سەروی من لەکوێ و شمشاڵ و قەڵەم لەکوێ ؟!

ج ـ تا چاکی نەکەی پڕ لە هەوا سینەیی (نالی)
وەك زەنگەڵە ئاوازەیی دەنگی دڵی نایێ

واتە : تا سینەی نالی پـڕ نەکەی لە هەوای عەشق و دڵداری ، وەك زەنگ ئـاوازەی سازگار و حەزین لە ناخی دڵیەوە دەرنـاچێ . هێنایشە بۆئەوەی شمشاڵ تا فووی پیا نەکرێ و پڕ لە هەوا نەکـرێ ئاوازەی لێوە نایەت .

لەگەڵ ئەم‌هەموو سەر و خوار و ئەم‌دیو و ئەودیو کردنەشدا من لام‌وایە ئەم جۆرە کار و بارە ئەدەبییانە بە شێوەی ئێجگاری و بڕاوە و بێ‌گومانی

دەستیان بۆ نابڕێ و ئەم بۆچوونانەی خۆشم بە بێخەوش نازانم و زۆر زیکیشە خۆیان لەبەر پلاردا نەگرن و بۆچوونی چاکتر جێگایان بگرێتەوە ، بەڵام هەوڵێك بۆ بە پێویستم زانێ خۆمی تیا ماندوو بکەم و هەر ئەوەندەشم لە دەست هات . لە هەموو حاڵێکیشدا ئەبێ دان بەو ڕاستییەشدا بنێین کەوا شاعیر بۆیە ئەم نازناوەی بۆ خۆی دیاری کردوە ، بەپێی پێویستیی شوێن ، چ لەبارەی وشە و چ لەبارەی مەعناوە ، یاریی پێ بکا و بە هەر شێوە و مەعنایەك کە پێویست بو ، بەکاری بێنێ .

نالی و ئەدەبی بێگانە

نالی لە سەرەتای چەرخی نۆزدەهەمدا ژیاوە . لەو سەردەمەدا زمانی باوی ئەدەبی بریتی بوە لە زمانی عەرەبی و فارسی و تورکی ، چونکە کوردستان یا سەر بە ئیمپراتۆریەتی عوسمانی یا ئێران بوە و زمانی ڕەسمی یا فارسی یا تورکی بوە ، بێجگە لەوەش کە زمانی عەرەبی زمانی ئایینی پیرۆزی ئیسلام بوە و کوردستانیش تێکڕا یەکێك بوە لە وڵاتە ئیسلامەکان. سەرەڕای ئەوە کە نالی خۆیشی خوێندەوارێکی ئایینی و مەلایەکی موسولمان بوە . جا بۆیە ، نالی ئەگەرچی بەشی زۆری شیعری بە کوردی وتوە ، شیعرەکانی وشەی زۆری فارسییان بە دەسکاریەوە یا بێ دەسکاری تیایە . هەروەها وشەی زۆری عەرەبی و زاراوەی ئایینی و زاراوەی زانیاریە ئایینیەکانی وەك فیقە و ئوصوولی دین و مەنطیق و فەلەکیاتیان تیایە کە بەشێوەی ئیقتیباس و تەلمیح بەکاری هێناون . ئەو شیعرانەی کە لە (موناجات)و نزا و پاڕانەوەدا وتونی هەموویان ئەنجامی ئەو کارە کاریگەرەن کە ئایینی ئیسلام لە ناخی دەروونیدا کردوویەتی .

هەر لە سەرەتای دیوانەکەیەوە ڕوو لە بارەگای خودا ئەکا و ئەڵێ :

ئەی جیلوەدەری حوسن و جلەوکێشی تەماشا
سەر ڕشتەیی دین بێ مەدەدی تۆ نیە حاشا

بەو ڕەحمەتە عامەت کە دەکا سەنگی سییەھ زەڕ
لەم قەلبە کە وەك بەردە ، ڕەشە ، (رش رشاشا)

(لا حول و لا طول و لا قوة الا
بالله ، له القدرة ، والكائن ما شا)

(دین) و (مەدەد) و (ڕەحمەت) و (قودرەت) و (مەشیئەت) لە زاراوەکانی عیلمی کەلامن •

حەڵاڵی بێ نیکاحی حۆری عینم
بە جۆتێ ناظیری شەرع و فەتاوا

هەرچەندە گوناهی دەمەکەت بارە لەسەر لێو
حەددی چیە (نالی) کە بڵێ ماچە کەفارەت

(حەلال) و (نیکاح) و (شەرع) و (فەتاوا) و (حەدد) و (کەفارەت) لە زاراوەکانی عیلمی فیقهن •

لەگن ئەو جەوهەرە فەردە لە هەیوڵا نیە باس
لە حیکەم پەروەرییی (بۆ عەلی سینا) نیە باس

(جەوهەری فەرد) و (هەیوڵا) لە زاراوەکانی فەلسەفەن و لە کتێبەکانی عیلمی کەلامدا ئەخوێنرێن •

ئەی میهری میهرەبان وەرە سەر بامی بامیداد
تا مەهڕوان ببنە هیلالی شەوی میحاق

(هیلال) و (میحاق) لە زاراوەکانی عیلمی فەلەکیاتن •

وەك قیاسێکی کە موثبەت بێ نەتیجەی بێتەچێ
حەمدو لیللا شەھ کە عالێ جا بوو خالێ جا نەبۆ

(قیاس) و (موثبەت) و (نەتیجە) لە زاراوەی زانیاریی مەنطیقن •

حاضری ئەمری خیطابە دڵ ئەگەرچێ مەنهییە
ڕاجیعی تۆیە ضەمیری من ئەگەرچێ غائیبە

(حاضر) و (ئەمر) و (خیطاب) و (مەنهی) و (ڕاجیع) و (ضەمیر) و (غائیب) لە زاراوەکانی علمی نەحون و لە ئوصوڵی فیقهیشدا بەکاردێن •

دەری ڕەحمەت کەوا بەحری موحیطی عاصییە (نالی)
تیا جان و تەن ئوفتادەی شەپۆلی سەیلی عیصیانە

(بەحر) و (موحیط) لە زاراوەکانی جیۆگرافیان •

ئەم نموونانە کە پیشانم دان لەچاو ئەوانی‌تردا قەترە بە دەریان و دیوانەکەی نالی پڕیەتی لەم جۆرە دوڕڕانە !

نالی و مەبەستی شیعری

ئەو مەبەستانەی کە لە شیعری (نالی)دا ڕچاو کراون ، ئەمانەن :

١ ــ دلداری کە بەشی هەرە زۆری شیعرەکانی لەم جۆرەیە •

٢ ــ وەصف ، بەتایبەتی وەصفی بەهار و دیمەنی سروشت و وەصفی حوجرە شەق و شڕەکەی و لی‌هاتوی و بوردەباریی (کەر)ەکەی !

٣ ــ نزا و پاڕانەوە لە خوا •

٤ ــ بیری ولات کردنەوە : (لە قەصیدەکەیدا کە بۆ سالمی ناردوە ، لەگەڵ غەزەلی « دەروونی لدارالشارەزۆر و بەردە ») •

٥ ــ لاواندنەوە و پیاهەڵدانی پاش مردن : (غەزەلەکەی لەمەڕ وەفاتی سلێمان پاشای بابان ، لەگەڵ قەصیدەکەی کە وەك ئەڵێن بەبۆنەی مردنی باوکی « حەبیبە »ەوە وتویەتی) •

٦ ــ مەدح و پیاهەڵدان : (مەدحی تورتی ڕۆدباریی برادەری کە ئەچێتە حەج ، مەدحی سوپای بابان ، مەدحی ولات ، مەدحی پێغەمبەر ، مەدحی مەککە ومەدینە) •

نالی لە قوڵیی مەعنا و جوانیی وەصف و بەرزیی پێچواندن و دەربڕین و ئاشکرا کردنی دەردی دڵدا شیعری کوردیی بەڕادەیەك بەرز کردوەتەوە بێ پێ لێهەڵبڕین گەیشتوەتە ڕادەی ئەدەب و شیعری ئەو سەردەمەی نەتەوە دراوسێکان : عەرەب و فارس و تورك .

لە وەصفی بەهاردا ئەڵێ :

گەرمێ و تەڕیی بەهارە کە پشکۆ کوژایەوە
پشکۆی گوڵ ئاتەشین بە نەسیم بۆ ، گەشایەوە

لالە کە مەجمەرێکە بە با خۆش و گەش دەبێ
ناوی ، کە پڕ خەڵوزە ، بە شەبنم گەشایەوە

فەصلێکە هەر لە فەرقی بەشەر تا ڕەگی شەجەر
وشکێ بە غەیری صۆفییو عاصای نەمایەوە !

لە وەصفی ڕێگای دەشتی کاکی بەکاکیی حەجی ئەوسادا ئەڵێ :

مەڵێ : دەشتە . بڵێ : دنیا هەمۆ خانێکە ، ئەم حەوشە
چ حەوشێکە کە ئافاقی حەصار ، ئەفلاکی سەربانە

عوێونی گەرم و سوێراوی میثالی چاوی گریانە
ڕوعۆنی شاخی سوتاوی شەبیهی جەرگی بوریانە

سماقی ئەحمەرە ، یا قوتی ڕۆح و ئاوری نەفسە
حەصاتی ئەبیەضە ، یا شوهبی نەجمی ڕەجمی شەیتانە

لە وەصفی حوجرە شەق و شڕەکەیدا ئەڵێ :

ڕۆژی بەفر و با وەکاشە ، ڕۆژی باران قوففەیە
صاحیبی لازم کە بیبێ سەوڵ و کاسێکی شکاو !

کاسە بۆیە لازمە تا ئاردەلۆکی دەر بدا
سەوڵ بۆیە لازمە نەڵا جۆگەلە بیبا بە تاو !

تا ئەڵێ :

حوجرەکە ئاوس بو ، وەعدەی خۆی بەهارێ بۆ بزێ
وەضعی حەملی کەوتە پایز نابەکام و ناتەواو !

لە وەصفی کەرەکەیدا ئەڵێ :

مل عەلەم ، شیرین قەلەم ، ئاهو شکەم ، مەیموون قەدەم
سم خڕ و کلك ئێستر و مەنزڵ بڕ و عارەق نەڕێژ

صائیموددەهری بە ڕۆژ ، ئەمما بە ڕۆژۆی بێنییەت
قائیمولله‌یلی سلۆك ، ئەمما سلۆکی بێ نوێژ !

با سەیرێکی ئەم دەردە دلی دلداریيەش بکەین :

بۆچی نەگریم صەد کەڕەتم دڵ دەشکێنی
بۆ مەی نەڕژێ شوشە لە صەد لاوە شکاوە

هەر جۆگە و جۆبارێ کەوا سوور و سوێر بێ
جێی جۆششی گریانی منە و خوێنە ڕژاوە

هەرچەندە کە ڕۆتم ، بە خودا مائیلی ڕۆتم
بێ بەرگییە عیللەت کە هەتیو مەیلی هەتاوە !

یا ئەم وەصفی زوڵفە :

ئەو سیلسیلە وا موشکی خەتا ئێوی براوە
بڕ پێچ و شکەن خەم بە خەم و حەڵقە کراوە !

لەولاوێکە لەولاوە بە ئەملاوە کشاوە
یا یاسەمەنی خاوە بە ڕۆی ڕۆژدا ڕواوە !

یا دۆکەڵی جەستەی منە بەو شەممە سوتاوە !
یا هەوری سییەھ تاوە کە مانیع لە هەتاوە !

ئەم زولف و خەت و خاڵ و چاو و قەد و باڵایە ڕێگای هەستی ولاّت ویستنی لێ ئەگرتوە و لـە قەصیدە بەناوبانگەکەیدا بۆ سـالم بەڕادەیەك زوخاوی دۆڕێ هەڵئەڕژێ ، لەوانەیە ئەو کەسەش کە ئەمڕۆ ئەیخوێنێتەوە پڕ بە دڵ ماتەمی دایگرێ و لە ئاخی خەمدا نوقوم بێ :

قوربانی تۆزی ڕێگەتم ئەی بادی خۆش مرۆر
وەی پەیکی شارەزا بە هەموو شاری شارەزوور

ئەی لوطفەکەت خەفی بو هەواخواە و هەمدەمە
وەی سروەکەت بەشارەتی سەرگۆشەیی حوضوور

ئەی هەم مەزاجی ئەشکی تەڕ و گەرمی عاشقان
طۆفانی دیدەوو شەرەری قەلبی وەك تەنوور

تا ئەڵێ :

وەك ئاهەکەم دەوان بە هەتا خاکی کوی یار
وەك ئەشکەکەم ڕەوان بە هەتا ئاوی شیوەسوور

لە دواییدا ئەڵێ :

زارم وەکو خیلال و نەحیفم وەکو خەیاڵ
ئایا دەکەومە زار و بە دڵدا دەکەم خوطوور !

لەم شەرحی دەردی غوربەتە ، لەم سوزی هیجرەتە
دڵ ڕەنگە بێ بە ئاو و بە چاوما بکا عوبوور !

لە شینەکەیدا کە ئەڵێن بەبۆنـەی مردنی باوکی حەبیبەوە وتویەتی ، ئەڵێ :

ماتەم وەکو زولفەینی سییەهـ گرتی سەراپات
پۆشێ لە ڕوخت تەعبییەیی بەیدەق و شامات

دیدەت وەکو گوڵ سوورە پڕی شەونمی ئەشکە
یا لالەیی پڕ ژالەیە دوو نێرگسی شەهلات !

بۆ گریەیی تۆ زەنگە منیش هێندە بگریێم
گەوهەر بڕژێنێن بە بولندیی قەد و باڵات

لاکین ئەمە دنیایە گەهێ سوورە گەهێ شین
« لا یسال من عاش و من مات و من فات »

کە دێتە مەیدانی نزا و لـە بارەگای یەزدان پاڕانەوەش بەتـەواوێ ئەچێتە جیهانی گیانییەوە و بەرامبەر بـە پەروەردگار و پێغەمبەری خوا ئەوپەڕی مل کەچێ ئەنوێنێ . سەیری کە چۆن لـە بارەگای پێغەمبەودا ئەپاڕێتەوە :

بە قوربانی عولوومی ئەووەلین و ئاخیرینت بم
لەگەڵ ئەسراری قورئانت کەوا ئەلطافی سوبحانە

مورادم ذیللەت و پاڕانەوەی حاڵە ئەوەڵ نەعتە
بە چەن بەیتێکی کوردانە کە قورئانت ئەناخوانە

ئەگەرچی کوردی دووری شارەزووری فەسوەتم ، ئەمما
وەسیلەم طەیبەوو حیلمی شەفیع و فەضلی مەننانە

بەسەر هاتوومە ئەو خاکە کە هەر میثقالە ذەڕڕێکی
بە میزانی شەفاعەت کێوی حیلم و بەحری غوفرانە

وەك دەرئەکەوێ مەدحەکانی نالی سنوورێکی تایبەتیان هەیە و زیا و زوبانلووسێ و خۆ بۆپێشەوە بردنیان تیدا بـەدێ ناکرێ . (زەثا)یەکی سادە بۆ فەرمانڕەوایەکی کوردی شایانی وەك سلێمان پاشا و پیرۆزبایێ لە جێنشینێکی زیرەك و هەڵکەوتوی وەك ئەحمەد پاشای گوڕی و وەسفێکی سوپای بابانەکان کە پارێزگاری سنوور بوون ، یا نامەیەکی خۆشەویستانە بۆ مەلایەکی خاوێن و خانەدان و دڵ و دەروون فراوانی زێڕ لە هاوڕێ گرتوی بۆ سەفەری هـات و نەهاتی حەج زۆیشتوی وەك نـوریێ ڕۆدباریێ ، یا مەدح و پیا وتنی مەقامی پێغەمبەر (د . خ) و پاڕانەوە لە قاپیی ڕەحمەتی خوایێ ، ئەو مەدحانە نین کە بکرێنە هۆی پلار تێ گرتنی !

مەبەستی هەجو و ذەم کـردنی خەڵقم لە دیوانەکەی نالیـدا بەدی نەکردوە ، لە سێ غەزەل و قەصیدەدا نەبێ : یەکێکیان لەگەڵ میرزا صەفای شیرازییەتی (٣٦) کە سەرەتاکەی ئەمەیە :

قەدری من چەندە لەلای دەوڵەتی دنیایی دەنێ
قەدری ئەو کەمتر و هەر دوو لە غەمی یەکدی غەنێ

یەکێکی تریان دژی وشکە صۆفییە کە یەکەم بەیتەکەی ئەمەیە :

بنوازە وشکە صۆفی‌یو ڕەقصی بە هەلهەلە
دیسان لە بەحری وشکی هەوا کەوتە پێمەلە !

سێیەمیان قەصیدە درێژەکەیەتی (بە شێوەی پرسیار و وەڵام) کە بە مەستورە خانمی ئەردەڵانیدا وتوە و ئەمە سەرەتاکەیەتی :

مەستورە کە حەسناوو ئەدیبە بە حیسابێ
هاتە خەوم ئەمشەو بە چ نازێك و عیتابێ !

غەزەلەکەی کە بۆ (صەفای شیرازی)ی ناردوە ، ئەگەرچی بۆنـی تۆزێ و قسە پێوتنی لێ ئەکرێ ، تێکڕای قسـەکانی باسـی ئاینە و لە ئامۆژگارییەوە زیاتر نزیکە .

غەزەلەکەشی کە دژی وشکە صۆفییە بـە هەجوی زەلامێکی تایبەتی نادرێتە قەڵـەم . نالی داتوڵەی لەگەڵ وشکە صۆفیدا نەکـوڵاوە و ئەم دیاردەیە لە تێکڕای دیوانەکەیدا زۆر دیارییە .

لە قەصیدەکەی لەمەڕ مەستورە خانمیشدا مەدح زیاتر بەدی ئەکرێ و

---

(٣٦) ئەم قەصـیدەیەی نالیمان لە بـرای بەڕێز دوکتۆر عزالدیـن مصطفی رسولەوە دەستکەوت ، لەگەڵ چەند قەصیدە و غەزەلێکی جیاجیای ئەم و ئەودا بۆ و لە پەڕە کاغەزێکی کۆن و بە شێوەی نوسینی فارسی نوسرابوەوە و لە سەرەتاکەیەوە نوسرابو : « مناظرە نالی سلیمانی مع میرزا صفا الشیرازي » .

ئەوەندە داوێن پاکێ و جوانیی داوەتێ مەگەر هەر (نالی) خۆی لە خەودا دیبێتی !

. . .

لێرەدا بابەتێك خۆی دێنێتە پێشەوە بۆ ئەوە ناشێ بەسەریا تێپەڕین و لایەکی لێ نەکەینەوە •

گیوی موکریانێ لەو سەرەتایەدا کە بۆ (دیوانی نالی)ی نوسیوە لە چەند لایەکەوە و بە چەند جۆرێك (نالی)ی بەر پلار داوە • بۆ نمونە ئەڵێ :

« نالی هاوتای ئەحمەدی خانێ و شێخ ئەحمەدی جزیری و مەولەوێ و کەیفێ و فیردەوسێ و سەعدیە • فیردەوسێ لەپێش (١٠٥٠) ساڵاندا مێژو و زمانی فارسیی زیندو کردوەتەوە و لە تەواوی شانامەکەیدا تەنها دو وشەی ئارەوێ (عەرەبێ)ی تێ کەوتوە • داخوا نالی چیی بۆ کورد و کوردستان کردوە ؟ داخەکەم هیچ ؟! » (٣٧) •

هەروەها ئەڵێ :

« ••• بەڵێ ئەوە حاشار نادرێ کە نالی پارچە هەڵبەستێکی بە ناوی شیوەن و مێژوی کۆچی دوایێ سلێمان پاشای بابانەوە داناوە کە ئەمە سەرەتاکەیەتی :

تا فەلەك دەورەی ئەدا سەد کەوکەبی ئاوا ئەبێ

وەبزانم ئەوەشی لە ڕۆی هەستێکی پاکی کوردایەتییەوە نەبوە ، دەنا هەتیو نەدەبێ ، بەڵکو نەوس و شۆرباوخۆرێ پێی کردوە » (٣٨) •

گیو هەروەها لەسەر تانە و توانجی خۆی ئەڕوا و ئەڵێ :

« بەڵگەیەکیتر کە گرنگترین نمونەی دڵڕەقێتێ و بێبەزەیێ و

---

(٣٧) گیوی موکریانێ ، پێشەکیی دیوانی نالی ، هەولێر ، ١٩٦٢ ، ل ا .
بەپێچەوانەی قسەکەی مامۆستا گیوەوە ، شانامە ، هەرچەند زمانی فارسیی زیندو کردوەتەوە ، زۆر وشەی عەرەبێ و تەنانەت تورکیشی تیایە .

(٣٨) سەرچاوەی پێشو ، ل ب .

هەستییەتیی نالی لە ڕاست کوردانیدا سۆر دەکاتەوە ئەم دوو تاکەیەتی کە دەڵێ :

طەبعی شەککەر باری من کوردیی ئەگەر ئینشا دەکا
ئیمتیحانی خۆیە مەقصوودی لە (عمداً) وا دەکا

لێرەدا خۆی ددانی بەوەدا ناوە کە هەڵبەستی بۆیە بە کوردیی داناوە چونکە کوردیی لە زمانێکیتر باشتر دەزانێ خۆی تێدا تاقی دەکاتەوە • لەوەش‌دا کە دەڵێ :

کەس بە ئەلفاظم نەڵێ خۆ کوردییە خۆ کردییە
هەرکەسێ نادان نەبێ خۆی طالیبی مەعنا دەکا

لێرەشدا وادەگەیەنێ کەسێکی نەزان نەبێ ڕەخنــە لە هەڵبەستەکانم ناگرێ لەبەرئــەوەی کە کوردیــن چونکــە مەبەس وشــە نیە بەڵکــو واتایە ••• » (٣٩) • تا ئەڵێ : « ••• جا مرۆ چــۆن لە داخانا نەمرێت کە زانا و بوێژێکی دەستەڵاتدار لەجیاتیی نیشتمان پەرستیێ هەوا و هەوەس پەرست بێ و حەبیبەی بە هەموو کورد و کوردستان نەگۆڕێتەوە ؟! » (٤٠)•

دیــان ئەڵێ :

« ••• مەستورە (ماهشەرەف خــانم)ی کوردستانێ کــە یەکێك بوە لە وێژەوان و بوێژە هەرە پایە بەرزەکانی کوردی ســنە و خــاوەندی دیوانە لەوانەیە کە لە دیار نالیدا گوتبێتیــان : هەڵبەستەکانی مەســتورە جوان و پەسەندن ، نالیش لەبەر نەکێشان و خۆپەسەندیێ پەردەی ئابڕوی مەستورەی دڕیوە و بەو بەندە (قەصیدە)یەی :

هەواڵنامەی کتێب & KURD ARSHIV

مەستورە کە حەسناوو ئەدیبە بە حیسابێ

---

(٣٩) سەرچاوەی پێشوو ، ل پ .

(٤٠) سەرچاوەی پێشوو ، ل ت .

لە ستوری شێواز (ئەدەب) زۆر تێپەڕیوە ... هەزار موخابین ! » (٤١) .

پاش چواردە ساڵ لە نوسینەکەی مامۆستا گیو موکریانی ، مامۆستا موحەممەد ئەمین کاردۆخیش وتارێکی بە ناونیشانی « بەدبەختیی شاعیر و نوسەرەکانمان » نوسیوە . ئەویش هەمان گلەیی لە (نالی) کردوە ، ئەڵێ :

« ... بۆ نمونە تاقە (ژنێکی شاعیرە)مان بوە بە ناوی مەستورەوە کەچی (نالی)ی شاعیر کە هاوچەرخی بوە (خەوی پێوە دیوە) ، بە هەڵبەستێکی دور و درێژ شکاندویەتی ... » (٤٢) .

لە ئاستی ئەم ڕەخنانەی مامۆستایان گیو و کاردۆخیدا هەر ئەوەندە ئەڵێم کە :

١ ــ نەتەوایەتی هەستێکی سیاسییە و زادەی قۆناغێك و چەند هۆ و دۆخێکی تایبەتیە و لە خۆیەوە نایەت . پێویستیش نیە هەمو کەس ئەم هەستەی بە یەك شێوەی تایبەتی هەبێ . لەو قۆناغەدا کە نالیی تیا ژیاوە بە دەیان شاعیری کلاسیکی هەڵکەوتون و کەسیشیان شێوەی نەتەوەخوازیی لە شیعرەکانیاندا دەرنەکەوتوە . هەر لەبەر ئەمەشە ئێمە ئەمڕۆ بە چاوێکی پڕ لە ڕێزەوە ئەڕوانینە زانایەکی بلیمەتی وەك خانی یا شاعیرێکی هەڵکەوتوی وەك حاجی قادری کۆیی ، یا مەلایەکی پایە بەرزی وەك مەلای کۆیە (١٨٨٠ ــ ١٩٤٣) کە ئەمانە زیاد لە شاعیر و زانا و مەلاکانی هاوچەرخیان هەڵکەوتو بون و هەستێکی تایبەتی لە دەرونیاندا خولی خواردوە و لە بەرهەمەکانیاندا بە ئاشکرا دیارە ، بەڵکو هەندێکیان لەمەش زیاتر ئاسۆیەکی فراوانتریان لە بەرچاو بوە . بەڵام ئەمە نابێ وامان لێ بکا زخی ئەدیب و زاناکانی‌ترمان بە کەم تەماشا بکەین کە هەر هیچ نەبێ

(٤١) سەرچاوەی پێشو ، ل ت .

(٤٢) گۆڤاری (بەیان) ، بەغدا ، مارتی ١٩٧٥ ، ژمارە ٢٣ ، ل ١٩ .

نەوەستاون و لەگەڵ دەور و پشتا (تفاعل)یان کردوە و ئەوانیش سەرو خشتیان لە بناخەی ئەدەب و زانیاریی مرۆڤایەتیدا داناوە • هەرگیز نابێ چاوەڕوانی ئەوە بین لە هەر چەرخێکدا هەمو زانا و ئەدیبەکانمان لە هەمو لایەنێکەوە لە یەك پلە و پایەدا بن • ئەگینا هەمو ئەدیبەکانی فەرەنسای سەردەمی (ڤیکتۆر هیگۆ) وەك هیگۆ و هەمو ئەدیبە ڕوسەکانی سەردەمی (گۆرکی) وەك گۆرکی و هەمو ئەدیبە عەرەبەکانی ئەم چەرخەش وەك جەواهیری و سەییاب و هەمو ئەدیبەکانی کوردەواریی خۆشمان وەك (گۆران) ئەبون • لەڕاستیدا ڕێبازی شاعیرە هەڵکەوتوەکان و بلیمەتییان لە هەمو سەدە و سەردەمێکدا سەرنج ڕائەکێشەرە و بیری تیا کوڵ ئەبێ •

نانە و توانجی ساردی وەك ئەوەی گیو ، ئاراستەی ئەدیبێك ئەکرێ لایەنگری لای چەوت بێ ـ بۆ نمونە : لەکاتی بزوتنەوەی نەتەوایەتی یا نیشتمانیدا لەگەڵ بەرەی دوژمندا بێ ـ نەك یەکێکی ئیمتیادی و لە ویژەدا هەڵکەوتوی وەك نالی ! من نازانم چ نازەسایەك لەم ئەدیبەدا بەدی ئەکرێ بێجگە ئەوەی کە ئەدەبی کوردی گەیاندوەتە پلەیەك کە مایەی شانازییە و بەرهەمەکەی لە دیاریترین کەلەپوری نەتەوە ئەژمێردرێ •

ئێمە ئەگەر لەم ڕوە ڕەخناوییە تەسکەوە بۆ کەلەپور و خاوەنەکانیان بڕوانین زۆر لەدواوە ئەمێنینەوە • ولاتانیتر ، بە سۆشیالیست و سەرمایەدارییانەوە ، بە دەیان جار و جۆر دیوان و کتێبی شاعیر و نوسەرانی کۆنی خۆیانیان لەچاپداوە و لێیان کۆڵیونەتەوە و سەرشانیشیان ئەگرتون • بگرە نرخی شایانی شانیشیان داونەتێ •• تۆ بڵێی تەنانەت فارسیش وەك هەندێ کەسی لای ئێمە سەیری حافظ و سەعدیی نەمر بکەن ؟ بڕوا ناکەم !

٢ ـ ئەمجا با لایەك لە بەرهەمەکانی (نالی) بکەینەوە بزانین ڕاستە هیچیان تیا نیە ؟!

قەصیدەکەی کە بە « بادی خۆش مرور »دا بۆ (سالم)ی هاوڕێ و هاودەمی ناردوە ، ئەگەر شێوەیەك لە شێوەکانی هەستی نەتەوایەتی نەبێ ، بۆچی تەنها (سالم)ی بەسەر کردوەتەوە و نامەی بۆ نوسیوە ؟ ئەو سالەی

کە تێکەڵی خانەدانی بابانەکان بوە و بەرزێ و نزمیی ئەوانی بە هیی خۆی زانیوە و لەناو گەردەلوولی ئەو ڕۆژانەدا ژیاوە ؟!

بێجگە ئەو هەموو تەعریف و بە شـــان و باڵا هەڵدانەی کە بۆ ئاو و خاك و تۆز و گەردی سولەیمانیی ئەڵێ ، بە شارێکی پڕ (عەدل)یشی ئەداتە قەڵەم ــ کە « عەدل » پەیوەندی بە فەرمانڕەواییەوە هەیە و ئەوە ئەگەیەنێ کە نالی دەستەڵاتی بابانە خــۆ ولاتییەکانی زۆر بە دڵ بوە . هــەروەها دانیشتوانی ولاتەکەشی بە هونەرمەند و خاوەن کارگێڕێ داوەتە قەڵەم :

ئەهلێکیوای هەیە کە هەموو ئەهلی دانشن
هەم ناظیمی عوقوودن و هەم ناظیری نوموور

سەیرێکی ئەو بەراوردانە بکە کە لە نامەکەیدا لەنێوان دوو دۆخی جیا و دژدا ئەیــکا ، کە هەمــوی هێما و هێماکارییــە و پلارە لە دەســتەڵاتی عوسمانییەکان :

دەوری (کانی‌با) « بە جەمع و دایەرەیە » و جێی ئاهەنگ و خۆشییە ، یا « ڕۆژی قیامەتە » و بە دەست بێگانەوە زەلالەتیەتی ؟ چیمەنی خانەقا « ڕەبیعی ئاهوە » یا « چایری ستوور (هێستر !) ، » ؟ سەوزەی دەور و بەری گوڵ « تەڕە » یا وەك « ڕیشی کاکە سوور » وایە ؟ « جمەی دێ لە حەبیبان » یا وەك دۆزەخ پڕە لە « ڕەقیبان » ؟ « کەناری حەوشەکە جێی باز و کەوشەکە » یا بــوە بە « مەعرەضی نوفوور » ؟! « فەضــای دەشتی فەقێکان مەحشەر میثالە » یا بوەتە « چۆڵی سەلم و توور » و بۆنی خوێنی لێدێ ؟!

ئەگەر ئەمانە هەموو بۆ دەیەی پێنجەمی سەدەی نۆزدەهەم لە ناوچەی سولەیمانیدا بە ولات ویستن نەدرێنە قەڵەم ئەی ولات ویستن چیــە ؟! تۆ بڵێی ئەمەش هەر « شورباوخۆرێ » بێ ؟!

ئەی لە غەزەلەکەیدا کە بۆ سلێمان پاشای بابانی وتوە و زۆری وەفاتی تیا دیارێ کردوە و پیرۆزبایی لە ئەحمەد پاشای کوڕی کردوە و سلێمان

پاشای بابانی گەیاندوەتە ڕادەی جەمشید و شانازیی بەو سەردەمەوە کردوە کە ئەو تیا فەرمانڕەوا بوە ، مل‌ملانێ لەگەڵ ئەوکەسانەدا کردوە کە لەوانەیە بڵێن لـەم ڕۆژەدا جەمشید نیە • ئەمـەش شانازێ بە نەتـەوە و ڕۆڵەی نەتەوەوە نیە ؟ لە تەعریفی چەند کەسێ‌تردا وای وتوە تا بڵێین وەك خەڵكێ‌تر لەدۆی نان و پایە گەڕاوە ؟ هەر تەنها پەیوەندی دۆستێ و خۆش‌ویستن و بە شانازییەوە باس کـردنی فەرمانڕەوای وڵاتی لەو سـەردەمەدا بە وڵات ویستن ئەدرێتە قەڵەم • بێجگە ئەوە کە بایەخی دیارێ کردنی تەئریخیشی بێتە پاڵ ، کە ئەوەش خۆی شێوەیەکە لە شێوەکانی شانازێ‌کردن •

لە غەزەلی :

ئەم تائفە مومتازە کەوا خاصەیی شاهن

یشـدا زۆر بەئاشـکرا هەستی پێ‌خۆش‌بـوون و شـانازێ‌کردن بـەو دام و دەزگایە بەدێ ئەکرێ کە بێ‌گومان ئەمەش هـەر لە هەستی نەتەوە ویستییەوە هەڵئەقوڵێ •

ئەوەشمان لە بیر نەچێ کە بزۆتنەوەکانی کوردستانی سەردەمی (نالێ) بزۆتنەوەی خێڵەکێ بـوون و خاوەن دەستەڵاتەکانی بابان هـەر خۆیان بەر بۆبۆنە گیانی یەکتر و بزۆتنەوەی نەتەوایەتێ نەگەیشتبوە ڕادەیەك هەمۆ شاعیرێ ــ وەك هەندێ کەس ئەیانەوێ ــ بیزوێنێ ، ئەگەرچی لە هەمۆ چەرخێکیشدا بلیمەت و هەڵکەوتۆ سەری هەڵداوە و ئێمەش لەو جـۆرە کەسانە بێ‌بەش نین و (نالێ) و غەیـری نالییش گلەییان لێ‌ناکرێ کە لە بەرهەمەکانیاندا بە شێوەیەکی دیارێ و ڕاستەوخۆ ڕێبازی نەتەوەخوازییان نەگرتوە • بۆ سەربەرزیی نەتەوە و بۆ (نەمر)یی نالییش ئەوەندە بەسە کە لەگەڵ ئەو هەمۆ فارسی‌زانێ و عـەرەبێ و تورکی‌زانینەدا ڕێـگای شیعر وتنی بە کوردێ گرتوەتەبەر و وەك هەوێر یاریی بە وشە و ڕستەی کوردێ و وشەی زمانە دراوسێکان کردوە و قوتابخانەیەکی بۆ شیعری کوردێ داناوە دەیانی وەك کوردێ و مەحوێ و نارێ و بێخود و ئەدیبانی‌تر دوای کەوتۆن و بەهرەیان لێ وەرگرتوە • لەمەوپاشیش بە درێژێ لەم بابەتە ئەکۆڵینەوە •

٣ ـ لە غەزەلەکەشیدا لەمەڕ (نوریێ ڕۆدباریێ) ، لە برادەریێ و وەفا و خۆش‌ویستن بەولاوە شتێك نابینم کە بۆنی ڕیا و ماستاوکردنی لێ بێ • تۆ بلێی نوریێ ڕۆدباریێ مەلا خدری نالیی ژیاندبێ و نوقمی ناز و نیعمەتی خۆیی کردبێ ، بۆیە ئەمیش وا بە سۆز بیری ئەکانەوە و دوعای بۆ ئەکا کە بە خۆشی و سەلامەتی بگەڕێتەوە ؟ ئەی بۆ غەزەلەکەی بریتی نەبێ لە دەربڕینی هەستێکی خاوێنی برادەرایەتیی نالیێ بەرامبەر برادەرێکی دلسۆزی کە لێی حالیێ بوە و دلیان بە یەك کراوەتەوە •

٤ ـ سەبارەت بە دۆ بەیتەکەشی کە مامۆستا گیو کردنی بە بەلگەی تاوانبار کردنی ، بە پێویستی ئەزانم بلێم لەڕاستیدا نالیێ لە تێکڕای ئەو دۆ پارچە شیعرەیدا کە ئەم دۆ بەیتەیان تیایە ، ئەیەویێ بە شان‌وبالی خۆیا هەلدا • بەم پێیە مەبەستی لە شیعری یەکەم باس‌کردنی توانای ئەدەبیی خۆی و دەسەلاتی شکانیەتی بەسەر هەر سێ زمانی کوردیێ و عەرەبێ و فارسیدا و ئەیەویێ بەرپەرچی ئەوانە بداتەوە کە تانوتی ئەوەیان لێ‌داوە گوایە زمانەکانی‌تر نازانێ بۆیە بە زمانی خۆمالیی کوردیێ شیعر ئەلێ • نالیێ لە وەلامی ئەوانەدا ئەلێ : بە کوردیێ شیعر وتنم هیی ئەوە نیە ناتوانم بە فارسیێ و عەرەبیێ شیعر بلێم ، بەلکو ئەمەویێ خۆم تاقیێ بکەمەوە شتێکی نویێ بێنمە ئاراوە کە تائیستا کەس نەیکردبێ : بە کوردیێ شیعر بلێم ، واتە بەپێچەوانەی بۆچونەکەی گیوەوە ، کوردیێ بکەم بە زمانی ئەدەب و ئەدەبێکی کوردییش دروست بکەم شان‌بەشانی ئەدەبی فارسیێ و عەرەبیێ بێتە مەیدانەوە ! هەمۆشمان ئەزانێ بەر لە نالیێ و سالم و بەر لە چەرخی گەشی بابانەکان ، بە زاراوەی سولەیمانیێ شیعر نەوتراوە • تا ئەو سەردەمە شیعری کوردیێ لە کوردستانی ڕۆژهەلاتدا لەسەر کێشی پەنجەی خۆمالیێ و بە زاراوەی (گۆرانیێ) و لە کوردستانی ڕۆژاوادا لەسەر کێشی خۆمالییش و عەرەبییش و بە زاراوەی کرمانجیی سەرۆ بوە • شیعری کوردیێ لەسەر کێشی عەرۆزی عەرەبیێ و بە زاراوەی سولەیمانیێ زادەی شارستانەتیی سەردەمی بابانەکان و دەستکردی نالیێ و سالم و پاش هاتوەکانی ئەوانە •

لە شیعری دۆهەمیشیدا پێیان ئەڵێ چ منیش و چ ئێوەش کوردین و کوردیێ ئەزانین ، بەڵام شانازییەکەی من لەوەدایە بە زمانی زگماکی خۆم مەعنای وا دێنمە ئاراوە کەستان نەتوانێ خۆی لە قەرەی بدا ! کەواتە با کەس گاڵتە بە شیعرەکانم نەکا بڵێ ئەو شیعری بە کوردیێ وتوە و هەموو کەس کوردیێ ئەزانێ .. مەسەلەکە بە تەنها کوردیێ زانین نابڕێتەوە . شیعر هەم زمانیشە و هەم داڕشتنیشە و هەم مەعنای بەرزیشە .. ئەوا گریمان ئێوە کوردییەکەی حاڵیێ بوون چونکە زمانی خۆتانە و شاعیریشتان تیا هەڵکەوت بتوانێ وشە ڕێك بخا .. ئەی مەعنای بەرز لەکوێوە دێنن .. پیاوی عاقڵ دوای مەعنا ئەکەوێ و شت بە مەعنادا ئەناسێتەوە . هەر بۆیەش پاشان ناحەزەکانی ئەداتەوە بەر پلار و پێیان ئەڵێ :

شیعری خەڵقی کەی دەگاتە شیعری من بۆ نازکی ؟
کەی لە دیققەتدا پەتك دەعوا لەگەڵ هوودا دەکات ؟

شیعرە کوردییەکانی خۆی یا وەك تاڵی کندر بە ورد و باریك یا وەك تای زوڵفی یار بە ناسك و نازدار دائەنێ و شیعری بەربەرەکانێ کەرەکانیشی ، بە هەر زمانێ بێ ، بە پەتك .. جیاوازیی نێوان هەوداو پەتکیش هیچ لەسەرنووسینێکی ناوێ !

ئەنجا ئەگەر ، وەکو مامۆستا گیو ئەڵێ ، نالیێ زمانی کوردیی ، وەك زمان ، لاسووك بوبێ و ویستبێتی لاسەنگیی باری شیعرەکانی ـ بە هۆی زمانە کوردییە سووکەکەیانەوە ! ـ بە گرانیی مەعناکانیان ڕاست کاتەوە ، خۆ فارسیێ و عەرەبییش هەر وان .. لەوانیشدا هەر مەعنا سەنگی شیعر دیاریێ ئەکا و زمانەکان لەخۆیانا شتێکی ئەوتۆیان نیە ئەگەر قسەی بێمەعناشیان پێ بکرێ جێگای مەعنایان بۆ پڕکاتەوە . کەواتە وا دیسان نالیێ بە چاوێکی سووك سەیری زمانی کوردیی نەکرد و هەر ئەوەندە بو مەعنای لا مەبەست بو و لەوە بەولاوە هەموو زمانێکی لا چون یەك بو ، کە ئەوەش هیچ بە سووك زانینێکی کوردیێ ناگەیەنێ .

نالی ئەگەر زمانی کوردیی بە سۆك و بێبایـەخ دابنایە شان بەشانی عەرەبی و فارسی ڕیزی نەئەکرد و هەر سیانیانی بە سێ وڵات دانەئەنا و خۆی نەئەکرد بە حوکمڕانی هەرسێکیان :

فارس و کورد و عەرەب هەر سێیم بە دەفتەر گرتوە
(نالی) ئەمڕۆ حاکمی سێ مولکە ، دیوانی هەیە

ئەمەوێ دیسانەوە بڵێم هەر تەنها نوسین و شیعر وتنی نالی بە کوردی و لەو سەردەمەدا ، خۆی لە خۆیدا مایەی سەربەرزی و شایانی شانازی پێوە کردنە و ، پێویـسـتە زۆر بە چاوی ڕێـزەوە تەماشا بکـرێ • هێنانەدیی ئاواتەکەی شاعیری مەزن و نەتەوە پەرستی کورد حاجی قادری کۆیـیە ، گۆڕەکەی پڕ بێ لە نور ، کە ئەفەرموێ :

کتێب و دەفتەر و تەئریخ و کاغەز
بە کوردی گەر بنوسرایە زمانی

مەلا وو میر و شێخ و پادشامان
هەتا مەحشەر دەما نام و نیشانی

٥ ــ نالی لە قەصیدە نایابەکانی ڕێـگای مەککە و مەدینەشیدا و ، لەکاتی نزا و پاڕانەوەیدا لـە بارەگای خوا ، ئەوەی لە بـیر نەچوە باسی کوردایەتیی خۆی و شیعرەکانی بکا :

مواردم ذیللەت و پاڕانەوەی حاڵە ، نەوەك نەعتە
بە چەن بەیتێکی (کوردانە) ، کە قورئانت ثەنا خوانە !

ئەگەرچی (کورد)ی دۆری شارەزۆری قەسوەتم ئەمما
وەسیلەم طەبعەوو حیلمی شەفیع و فەضلی مەننانە

٦ ــ لە قەصیدەکەیدا کـە دژی میرزا صەفای شـیرازی وتویەتی ، بەراورد لەنێوان ڕابواردن و دنیا پەرستیی عەجـەم و زیرپۆشیی غەیری عەجەمدا ئەکا ، بەو جۆرە کە عەقڵی ئەو و ئەو وەختە بڕیویەتی ، لەپاشدا ئەڵێ :

میللەتی کورد و عەرەب هەردویەکە تەفرەقە بوّن
بە جەفاوو میحەنی مولکی سەباوو یەمەنی

لەم بەیتەدا خوێنەری وریا بوّنی ئەوە ئەکا کە (نالی) بێبەش نەبوە لە هەستێکی ولاّت ویستن و هاوولاّت خوّشویستن و بگرە زیرەکییەکەی ئەوەندە سەرزێژ بوە ئەوەشی زانیوە کە میلەتی کورد و عەرەب لە کوّنەوە و تا ئەو سەردەمە گیروّدەی دەستی زوّرداری بێگانە و ، زیز چەپوّکەی ڕوّژگار بوون و ، لە ماڵوێرانیدا یەکیان گرتوەتەوە .

لە ڕاستیدا ، ئەگەر نەیێتە زیادەڕەویێ لەوانەیە بڵێم خەوەکەی لەمەڕ مەستورەی و قەصیدەکەی لەمەڕ میرزا صەفای شیرازیشی لە هەستێکی حەز لە زمانی کوردێ کردنەوە بە کوردێ وتوە ، ئەگینا فارسییشی هەروەك کوردێ زانیوە و ئەیتوانی بێ خوّ ماندوّ کردن دوّ شاکاری فارسیی بوّ بنوسیایە ، بەتایبەتێ هەر هیچ نەبێ فارسییەکە لای میرزا صەفا و مەستورە خانم باوتر بوە !

جا با بێینە سەر قەصیدەکەی لەمەڕ مەستورە ، کە ئەویش ، وەك باسمان کرد ، بوەنمایەی کوّمەڵێ هێرشی نابەجێ بوّ سەر نالی :

بەر لە هەرچێ هێرشی شاعیرێك بوّ سەر شاعیرێکیتر لە چوار چێوەیەکی دوّر لە سیاسەتدا ، جا ئەو دوّ شاعیرە لە یەك نەتەوە بن یا لە دوّ نەتەوەی جیا ، بەدبەختیی لایەکیان و ستەمکاریی ئەو لاکەیان ناگەیەنێ . شیعر زادەی هەست و خەیاڵی ذاتی و تاقی کردنەوەیەکی ناوخوّی شاعیرە بەرهەمی ڕوّژ و دوّخێکی تایبەتییە و باوەڕ ناکەم کەس مافی ئەوەی بیێ ڕێگای دەربڕینی (هەست) لە کەس بگرێ . شیعر وەنەبێ تەنها دوّ نیوەی ئەوەندەی یەك و چەند ڕستەیەکی کێشدار بێ . شیعر بروّسکەیەکە لە مێشکەوە دەرئەچێ .. هەستێکە دەروّنی شاعیر پڕ ئەکا و لە توّکی قەڵەمەکەیەوە سەر ئەکا و ئەڕژێتە خوارێ .. شیعر خوّی کارێکی ئەفسوّناوییە و ئەو کارەش کە ئەیکاتە دەروّنی خەڵك هەر لەو بابەتەیە .

بۆیە تەنانەت پێغەمبەریش (د • خ) فەرموویەتی : « ان من الشعر لحکمة و ان من البیان لسحرا » واتە : بەڕاستی هەندێ شیعر پەندی زۆر بەرزە و هەنـدێ زەوانبێژییش ئەفسوون و جـادووە • هـەر لەبەر ئـەم دۆخـە تایبەتییەی شاعیریشە پێشینان وتوویانە هەر شاعیرێك شەیتانێکی تایبەتی هەیە کەی سەری لێ بدا شیعری بۆ دێ ! بۆیەشە شیعر کە بۆ بە دەسمایەی ژیان و پایە ، هەرچەندە جوانیش بێ هەر بێتام و خوێ نەبێ •

من نە گلەیی لە نالی لەم ڕووەوە بە ڕەوا ئەزانم کە شیعریوای لەبارەی مەستوورەوە وتـوە و نە لاشموایە ئەگـەر مەستوورەش وەلامێـکی لەم (تەڕتر)ی بدابایەتەوە کەس بۆی هەبو بلێ خراپی کردوە •

٢ ــ ئەنجا بۆ ئـەم قەصیدە نایابەی نـالی کە ئەوپەڕی جـوانی و ڕازاندنەوە و دووتوێیی وشە و قوولیی مەعنای تیا بەکارهێناوە و مەستوورەی لە پۆپەی جوانی و داوێن پاکیدا پیشانداوە نیشانەی « کەچی و سووکی و هەرزەیی » بێ بۆ دانەرەکەی ؟ هیچ دوور نیە نالی ئەم قەصیدەیەی لە هەڕەتی لاوێتیدا وتبێ پێش ئـەوەی خۆی ژن بێنێ و مەسـتوورەش شوو بکا و ، دەربڕینی ڕاستەقینەی هەستێکی پەنگ خواردووەی ناو قوولاییی دەروونی لاوێکی بێبەش و دەست نەڕۆیشتوی ، بـە نەریت و پەیوەندی ئاینی و کۆمەلایەتی گەمارۆ دراو بێ کە تاقە ڕێگایەکی هەناسەدانی برێتی بوبێ لەم ڕێگای (ئەدەبی نیمچە بێپەردە)یە •

٣ ــ گریمان وتمـان ڕاستە ئەم قەصـیدەیە « پەلامارێـکی زۆر ناشـیرین و ناڕەوایانە »یە ، بەلام مـادەم دەور و پشتی مەسـەلەکەمان بەتەواوی بۆ ڕوون نەبوەتەوە و بۆنە و مێژووی دانـانی قەصیدەکەی نالی نازانین و لەبۆچوون بەولاوە هیچ سەرچاوەیەکمان بەدەستەوە نیە ، بۆ نەبێ وای دانەنێین کە نالی لەخۆڕایی ئەم پەلامارەی مەستوورەی نەداوە ؟ بۆ نەبێ مەستورە لەپێشا گورزی خۆی نەوەشاندبێ و نالیی بەر پلار نەدابێ یا هەر هیچ نەبێ لای ئەم و ئەو بە ناشاعیری ناونەبردبێ و ئەمیش بەم قەصیدەیەی بەرگریی لە خۆی نەکردبێ ؟!

٤ ــ له مێژوی ئەدەبدا به صەدان شەڕە جنێوی به شیعر لەنێوان شاعیراندا ڕوی‌داوه و شتی‌وا له مێژوی ئەدەبی کوردیشدا هەیه و کەسیش نەهاتوه له لاوه بەزەیی به کەسیاندا بێتەوه و لەسەری بکاتەوه . هەر لە مێژوی ئەدەبی عەرەبدا که له بەردەستی هەموماندایه به لێکۆڵینەوه و هەڵسەنگاندن دەیان (شەرح)یان لە (نەقائیض)ەکەی (فەرەزدەق) و (جەریر) کردوه و لایەنه هونەرییەکانیان و هۆی ئەو شەڕە شیعرانەیان ڕون کردوەتەوه . وا هەر بۆ نمونه شەڕە جنێوێکی نێوان فەرەزدەق و جەریر ئەخەینەڕو که هەردو نەك هەر له یەك نەتەوه بەڵکو له یەك خێڵیشن ، له (بەنی تەمیم)ن و تەنها ئەوەندەیه هۆزەکانیان جیان ، یەکەمیان له هۆزی (مەجاشیع) و دووەمیان له هۆزی (کولەیب)ە .

فەرەزدەق به جەریر ئەڵێ :

ولو ترمى بلؤم بنى كليب
نجوم الليل ، ما وضحت لسار
ولو يرمى بلؤمهم نهار
لدنس لؤمهم وضح النهار

جەریریش به فەرەزدەق ئەڵێ :

لقد ولدت ام الفرزدق فاجرا
و جاءت بوزواز قصير القوائم
وما كان جار للفرزدق مسلم
ليامن قردا ليله غير نائم (٤٣)

کەواته بۆ ئەبێ ئەگەر لای ئێمەش شاعیرێك شتێکی تۆزێ لەعادەت بەدەر به شاعیرێکی‌تر بڵێ ، بەم‌جۆره لێی بکرێ به هەرا ؟

---

(٤٣) الدكتور شوقي ضيف ، تاريخ الادب العربي ــ العصر الاسلامي ، القاهرة ، (الطبعة الثانية) ، بدون ذكر سنة الطبع ، ص ٢٤٢ و ٢٤٧ .

ئەمە لەبارەی هەرای نالی و مەستورە و بەرپەرچدانەوەی هێرشی ناڕەوای هەندێ کەسەوە بۆ سەر نالی . بەڵام توخوا ئەگەر لەباری سەرنجی مێژوی ئەدەب و کۆمەڵایەتیی کوردەوە ورد ببینەوە ، باشتر نەبو ئەم مامۆستایانە لەجیاتیی خۆ خەریك کردنیان بەو جۆرە بابەتە بێ ئایە و مایانەوە ، لەوە بکۆڵینایەتەوە ئاخۆ ئەم پارچە شیعرەی نالی چی ئەگەیەنێ و دیوەخانی میرانی ئەردەڵان چۆن کۆڕێك بوە وا بوە بە جێگەی کۆبونەوەی ئەدیبان و سەربەستیی بەڕادەیەك تیا بوە میرکچێکی ئەدیبی سنەیی توانیویە بێ چارشێو و ڕۆپۆش تیا دانیشێ و فەقێیەکی غەریبی وەك نالییش تیا بەشدار بێ و لەگەڵ مەستورە یەکتری تیا بناسن و ئەمە هەمو یانی چی ؟

(نالی) مرد و (مەستورە)ش مرد و هەمو کەسی کەش ئەمرن . ئەوەی بەش بە حالی کورد لەم دوانە بەجێمابێ ئەدەبەکەیانە . بۆ ئەدەبی کورد چەند جوان ئەبو ئێمەش چەند « شێخ ڕەضا »ی ترمان بوایە و ئەدەبەکەمان چەند دەولەمەندتر ئەبو ئەگەر نالی چەند قەسیدەی تری وەك ئەوەی لەمەڕ مەستورەی وتبایە و مەستورەش وەڵامی دابایاتەوە و شاعیرەکانی تریش شیعری وایان دانابوایە . ئەوە بۆ ئێمە زۆر بەبایەخ تر ئەبو لەوەی بڵێین ئەدەبەکەمان ئەدەبی مەلائیکەتانە و لە کاروباری سەرزەوی نادوێ !

کات و شوێنی ئەم خەو بینینەی (نالی) :

کە لە وەڵام دانەوەی ڕەخنەکانی لەمەڕ مەستورە خانم بوینەوە ، بێ جێ نابێ باسێکی کاتی خەو بینینەکەش بکەین و کەمێ لێی بکۆڵینەوە .

وەك مەشهورە ، نالی لە سنەیش خوێندویەتی . وەك ئایەتوڵڵای مەردۆخییش ئەڵێ ، مەستورە خانم لە ۱۲٤٤ی.ك (۱۸۲۸ ــ ۱۸۲۹ی.ز)دا شوی بە کەیخوسرەو خانی ناکام کردوە (٤٤) .

---

(٤٤) شیخ محمد مردوخ ، تاریخ مردوخ ، جلد دوم ، بدون ذکر سال و محل طبع ، ص ۱٦۱ .

گومان لەوەدا نیە کە ئەم دوانە (نالی و مەستورە) هاوچەرخ بوون . بەلام نالی لەکوێ و کەی ئەم خەوەی دیوە و قەریحەی کراوەتەوە و ئەم هەلبەستەی ڕازاندوەتەوە ؟ ئاخۆ لە سنە یا لە دەرەوەی سنەدا ، پێش شوکردنی مەستورە یا پاش شو کردنی ؟ ئەمانەش وەك هۆی وتنی قەصیدەکەی ، هەمو بێ سەر و شوێن ماونەتەوە و تەنها بە توژینەوە ئەبێ شتێکمان لەبارەیانەوە بو ساغ ببێتەوە .

باوکم بۆی گێڕامەوە کەوا لە مامۆستا شێخ بابە ڕەسولی عەبابەیلێی بیستوە کەوا « نالی لە سنە لە مزگەوتی دارول ئیحسان خوێندویەتی و ، ئەو ڕۆژەی ئەم قەصیدەیەی تەواو کردوە ، بو شەو سنەی بەجێ‌هێشتوە و بەرەو عێراق گەڕاوەتەوە » . مزگەوتی دارول ئیحسانیش ئەمانوللا خانی والی باوکی کەیخوسرەو خانی ناکام دروستی کردوە .

جا ئەگەر نالی لە سنە بوبێ و لەپاش شوکردنی مەستورە ئەم قەصیدەیەی وتبێ ، ئەوا بەپێی ئەو سالەی کە بو لەدایك‌بونیان داناوە ، واتە ۱۲۱۵ی . ك ، ئەبێ ئەو دەمە لە تەمەنی ۲۹ـ۳۰ سالاندا بوبێ و لەوێ فەقێ بوبێ . سێ سالیش بو فەقێی زیرەك درەنگە و بو ئەوە ئەشێ گومانی لێ بکرێ ، یاخود ئەبێ بلێین لە ئاخر و ئوخری سەردەمی ئیجازە وەرگرتنیدا بوە . خو ئەگەر پێش شو کردنی مەستورەش وتبێتی ، ئەوا ئەبێ تەمەنی لە ۲۹ سالان کەمتر بوبێ و ئەمەش زیاتر ڕێی تێ ئەچێ .

زوربەی تەعبیر و وشە بەتوێکلەکانی نالی ئەوە ئەگەیەنن مەستورە لەوکاتەدا شوی نەکردبێ ، وەکو ئەمانە : « عوقدەم هەیە » ، « هیی تۆم » ، « ئەم مەسەلە حەل کەی » ، « بیکر » ، « مومکین نیە کەس دەخلی بکا » ، « میثلی سوها بێ نەسوابێ » ، « دوڕڕی سەما بێ نەسمابێ » ، « نەقوپابێ » ، « ئاوی نەدرابێ » ، « طەلیسمی نەشکابێ » ، « هێشتاکو لە حەق جێگەیی خاصی نەدرابێ » ، « ئیکسیری تەلای ئەحمەری چەن قەطرە لە لا بێ » ، « دەعوای ئومەرا چەند لەسەر تەختی کرابێ » ، « چەند خوێنی ڕژاییت و چ خوێنی نەڕژابێ » .. تاد .

ئەمانە هەمو و هیی‌تریش ئەوە ئەگەیەنن کەوا مەستورە لەوکاتەدا شوی نەکردوە • بێ‌گومان (مەستورە خانم)ی ئەدیب پێش شوکردنیش جێگە و زنگە و دەست و پێوەنددار بوە • لەبەرئەوە دور نیە نالیی داماو پاش ئەم « کەتن ! »ە لەترساناا رای کردبێ • ئەو وا لەوێ ئیستەش هێشتا دەست لە یەخەی ناکەنـەوە و هێناویانەتە هەتیتە ، جـا نەخوازەللا ئەو سەردەمە !

بەلام لە بـەشی وەلامەکەیدا بەیتێك هەیـە ، بە بارێکدا مەعـنای شوکردنی مەستورە ئەگەیەنێ • بەیتەکە ئەمەیە :

شەو نائیم و قالیم عەلەمی بابی رەضا بێ
بێ دیدە هەلستێ بە مەثەل عەینی عەصا بێ

رستەی « بابی رەضا » وەك مەعنای « دەرگای قەناعەت » ئەگەیەنێ ، مەعنای « باوکی رەضا قولێ خان »یش ئەگەیەنێ (کە کوری کەیخوسرەو خان بوە لە ژنە فارسەکەی : حوسن جیهانی کچی فەتح عەلێ شای قاجار) •

واتە : چاری ئەم مەسەلەیە بە دیوانەیەك ئەکرێ شـەو لە خەوشدا بەپێوە بێ و ئالای مالی باوکی رەضا قولێ خان بێ ! ئەگەر ئەم بارە رەوا بێ ، کوکردنەوەی نـاوی مەستورە لەگـەل رەضادا ئەوە ئەگـەیەنێ کە مەستورە لەو سەردەمەدا ژنی کەیخوسرەو خان بوە •

★ ★ ★

خوێندەوارانی خوشەویست و بەرێز !

وەك وتـمـان ، لێکولینەوەی (نالێ) ئەرکێکی قـورس و بارێکی گرانە • ئێمە ، باوکم و من ، ئەگەر خومان بە شـایانی هاتنە ئەم مەیدانە زانیبێ ، تەنها لەبەر ئەوە بوە کەسی‌تر پێش ئێمـە دەست و بردی نەکرد کارێکی لەمەی ئێمە بەریانتر و بەدەرەتانتر بکا تێکرای دیوانەکەی نالێ بگرێتەوە • نالێ‌زانێکی بەدەسەلاتی وەك مامۆستا مەسعود موحەممەدیش کە گەلێ لێکولینەوەی ورد و زیرەکانەی لەبارەی نالییەوە بلاو کردوەتەوە ،

بەداخەوە هێشتا دەرفەتی ئەوەی بۆ نەلواوە خۆی بۆ ئەم کارە تەرخان بکا و تێکڕای دیوانەکە بداتە بەر شیکردنەوەی قەڵەم •

ئێمە بە هەمو ڕۆنی و ئاشکرایيەك پێی لێ ئەنێین کەوا هەندێ شوێنی دیوانەکەمان بۆ ساغ نەکراوەتەوە • شێوەی نوسینی کۆن و نامەلایەتیی زوربەی ڕۆنوس کەرەوەکانیش ئەوەندەی تر بون بە کۆسپی ڕێگامان • ئەوەشی کە زانیومانە ، لامانوایە هێشتا زۆری تری بەبەرەوەیە • بەڵام هەرچۆن بێ و ئەمەی کە کردومانە هەرچەند کەم بێ ، کەم لە هیچ هەر باشترە و ، بۆیە وا بەپێی ئەم باوەڕەمان دیوانی نالیتان ئەخەینە بەردەست و ، بەوپەڕی دلسۆزی و ڕاستییشەوە چاوەڕوانی ئەو ڕۆژەین کەسێکی تر شتێکی لەمەی ئێمە پوختتر بلاو بکاتەوە و ئێمەش ئەوەمان بەسە بەشدارییەکمان لە کردنەوەی قەڵای سەختی شیعری نالی و تێکڕای ئەدەبی کلاسیکی کورددا کردبێ •

فاتح عبدالكريم

بسم الله الرحمن الرحیم

پیتی ئەلف

— ١ —

ئەی جیلوەدەری حوسن و جڵەوکێشی تەماشا !
سەرڕشتەیی دین بێ مەدەدی تۆ نییە ، حاشا (١)

— ١ —

١) جیلوە : ڕۆناکی . ورشە . بەها . جیلوەدەر : ورشەبەخش . جڵەو : جڵەوی ئەسپ . جڵەوکێشی تەماشا : جڵەوی سەرنجی خەڵکی ڕاکێشی بۆ تەماشاکردنی ئەو جیلوەیە . سەرڕشتە : سەرداو . سەرەتا . دین : ئایین . بینین . مەدەد : یارمەتی . حاشا : هەرگیز .

واتە : نالی ڕوو ئەکاتە بارەگای خوا و ئەڵێ : ئەی ئەوکەسەی کە جوانی و ورشە ئەبەخشی و جڵەوی سەرنجی خەڵکیش ڕائەکێشی بۆ تەماشای ئەو جوانییە ، واتە هەر خۆت جوانی بەخشیت و هەر خۆیشت برەو بەو جوانییە ئەدەی ، یاخود : ئەی ئەو خوایەی جوانیی خۆت لە کردارە سەرسامکەرەکانتدا دەرئەخەیت و مێشک و بیریش ئەدەی بە ئادەمیزاد لێی ورد بینەوە و بەوە جڵەوی سەرنجیان ڕائەکێشی بۆ بیرکردنەوە لە گەورەیی‌خۆت ، نەک هەر کاروباری دنیا ، بەڵکو سەرەتای ئایینیش ، یاخود سەرەتای بینین هەرگیز بێ یارمەتیی تۆ نابێ .

ئەم شیعرە ئیشارەتە بە حەدیثی « کل امر ذی بال لم یبدا فیه باسم الله فهو ابتر » واتە :هەر کارێکی بەبایەخ ، بە ناوی خواوە دەستی پێ نەکرێ ، بێ‌ئەنجام ئەبێ . لەمەشەوە دەرئەکەوێ کە نالی خۆی ئەم پارچە شیعرەی کردووە بە سەرەتای دیوانەکەی .

لە کۆکردنەوەی (جیلوە) و (جڵەو)دا جیناسی موحەڕڕەف هەیە . لە (جڵەوکێشی تەماشا)یشدا ئیستیعارەی مەکنییە هەیە ، ئەوەتە

فەیاضی ڕیاضی گوڵ و میهر و مل و لەعلی
ئەی شەوقی ڕوخ و ذەوقی لەبت ذائیقە بەخشا (٢)

ذەڕڕاتی عوکوسی کەششی میهری جەلالن
وا دێن و دەچن سەرزەدە سوڵطان و شەهەنشا (٣)

(تەماشا) شوبهێنراوە بـە ئەسپ و (جلەو)یش بەڵگەکەیەتی چونکە جلەو لەو شتانەیە لەگەڵ ئەسپ ئەگونجێن . لـە وشەی (دین)یشدا لەطافەت هەیە چونکـە هەم مـەعنای ئایـین و هەم مەعنـای بینینیش ئەگەیەنێ .

جلەوکێشی (ت) و (ك) : جلەوبەخشی .

(٢) فەیاض : باران ڕێژ . بەرەکەت بەخش . ڕیاض : جەمعی ڕەوضـەیە ، واتـە باخچـە . میهر : ئەو خۆرەی کـە هەمـوو جیهـان بگرێتەوە . خۆشەویستی . لەعل : مورویەکی ئاڵی گرانبەهایە و کینایەشە لە لێوی ئاڵ . ڕوخ : ڕوو . ذەوقی لەب : تامی لێو .

واتە : ئەی ئەوکەسـەی کە پیت و بەرەکەت و بایەخ بەسەر باخچەی گوڵ و بەسـەر ڕووڵ و مل و گەردن و لێـوی وەك لەعلـدا ئەڕژێنی .. ئەی ئەوکەسەی کـە ڕووناکیی ڕوو و تـامی لێـوت مایەی تام کـردن و چەشتن و لەزەت وەرگرتنە ..

(شەوقی ڕوخ) و (ذەوقی لەب) مەجازن نەك حەقیقەت .
لە کۆکردنەوەی (ڕیاض) و (فەیاض) و ، (شەوق) و (ذەوق)دا جیناسی لاحیق و ، لە کۆکردنەوەی (ڕیـاض) و (گوڵ)دا تەناسوب هەیە .

مل و لەعلی (جر) : مـەهـ و لەعلە . (چن) و (عم) و (ك) : مل و لەعلێ . مەهـ : مـانگ . گفتوگۆ بە کۆمەڵ لە وشەی (لەعلێ)دا لەبـەر بە گەورە گرتنی خوایە کە شاعیر قسـەی لەگەڵ ئەکا .

(٣) ذەڕڕات : جەمعی ذەڕڕەیە واتە تـۆز یا وردە . عوکوس : شـەوق و ڕووناکیی ڕووڵ . کەشش : هاتوچۆ و بەیەکا هاتن . جەلال : گەورەیی . سەرزەدە : سەرگەردان .

واتە : گەورە و پایەدارانی دنیا کە سـەرگەردانانە دێن و دەچـن و هەمیشە لەکاردان ، بایەخی تۆزێکی وردیان هەیە و شـتێکی نـاچیزن کەوتوونەتە بەر تیشکی هاتوچۆی خۆری گەورەیی یا خۆشـەویستی و

جان بەر لەبی بۆسەی لەبتە عاشقی زارت
« فالبائس یستوهب من فیك معاشا » (٤)

بەو ڕەحمەتە عامەت کە دەکا سەنگی سییەهـ زەڕ
لەم قەلبە کە وەك بەردە ، ڕەشە ، « رَشٌ رَشاشا » (٥)

بەزەیی خوا ، بۆیـە وا دەرکەوتوون و سەرگەردانانە دێـن و دەچن . مەبەسـتی لەوەیە دەسـەڵات و گەورەیی و فـەرمانڕەوایی ئـەوانە لەڕاستیدا هیچ نییە و ئەگەر خوا بە گەورەیی خـۆی لوطفی لەگـەڵ نەکردنایە ئەو دەرکەوتنەی ئیستاشیان نەئەبو کە لەڕاستیدا لە هاتوچۆی وردە تۆزێك زیاتر نییە لەبەر تیشکی خۆردا .

لە کۆکردنەوەی (ذەڕڕات) و (سولطان و شەهەنشا) و ، (جەلال) و (سەرزەدە) و ، (سەرزەدە) و (سولطان و شەهەنشـا)دا طیبـاق هەیە . لە کۆکردنەوەی (دێن) و (دەچن)یشدا تەناسوب هەیە .

(٤) جان بەر لەب : ئەوەی گیانی گەیشتبێتە سەر لێوی واتە وەخت بـێ گیانی دەرچێ . بۆسە : ماچ . عاشقی زارت : عاشقی تۆ کـە لاواز و بێ‌گیانە ، یا عاشقی دەمت چونـکە (زار) بە مەعنا دەمیش هاتووە . بائس : نائومێد ئـەگەر لە (بۆس) وەرگیرابێ ، یا ماچ‌کەر ئـەگەر لە (باسَ) وەرگیرابێ .

واتە : عاشقی بێ‌گیانت ، یا عاشقی دەمت ، گیانی گەیشتووەتە سەر لێوی و خەریکە دەرئەچێ بۆ ماچی لێوت و ئەم نائومێدە یا ئەم داوای ماچ کەرە داوای مۆچە و بەرات لە دەمت ئەکا یا داوای گوزەران و ژیانت لێ ئەکا . دیارە نیسـبەت دانی لێـو و دەم و ماچ و مەعشوقییەتی لە خوا شتێکی مەجازییە و حەقیقەت نییە و ئەمەش لای شاعیرە پێشووەکان بـاو بووە .

بەکارهێنانی وشـەی (بائس) بەو دوو مەعنا پێشووەی باسمان‌کردن ، هەروەها وشـەی (زار) بە مەعنا لاواز یا بە مەعنا دەم لەطافەتی تیایە . نالی ئەم شێوەیە لە زۆر شوێندا دووبـارە ئەکاتەوە . لە کۆکردنـەوەی (لەب) و (زار) و (فی)دا کە واتە دەم تەناسوب هەیە .

(٥) عام : گشتی و هەموکەس گرەوە . سەنگی سییەهـ : بەردە ڕەشە . زەڕ : زێڕ . قەلب : دڵ ، یان : ئەلب ، واتە ناچیز و بێ‌نرخ . رش رشاشا: ئاوڕشێن کە بە ئاوڕشێن کردن .

« لا حولَ و لا طولَ و لا قوةَ الا
بالله ، له القدرةُ ، والكائنُ ما شا » (٦)

« نالی » نییەتی سیحری بەیان ، حیکمەتی شیعرە •
ئەمما نییەتی قووەتی دڵ ، قودرەتی ئینشا (٧)

واتە : خودایا ! لەو بارانی بەزەییە گشتییەت کە ئەگەر بەسەر بەردی ڕەشا ببارێ ئەیکا بە زێڕ ، یا بەردی ڕەشی ناو دیواری کەعبەی وەك زێڕ پیرۆز و گرانبەها کردووە ، ئاوڕشتێنێکی ئەم دڵە ڕەق و ڕەشەی منیش بکە ، یا ئاوڕشتێنێکی منی قەڵبیش بکە کە وەك بەرد ڕەق و هیچ لەسەر نەڕواوم و لە گوناها ڕەش هەڵگەڕاوم .. نالی لەم شیعرەیدا بەتەواوی لە توانا و دەسەڵاتی یەزدان قوڵ ئەبێتەوە و دائەچێ .

لە کۆکردنەوەی (سەنگی سبیەه) و (زەڕ)دا طیباق و ، لە بەکارهێنانی وشەی (قەلب)دا کە بو دوو مەعنا دەست‌ئەدا لەطافەت و ، لە کۆکردنەوەی (ڕەشە) و (رش)ی (رش رشاشا)دا جیناسی ناتەواو هەیە .

(٦) شا : کورت‌کراوەی وشەی (شاء)یە لەبەر کێشی شیعرەکە هەمزەکەی لابراوە .

واتە : کەس دەسەڵاتی کردنی هیچی نییە ، لە ڕێگای خواوە نەبێ . دەسەڵات هەمووی هەر هیی ئەوە و (بۆ) ئەو شتەیە کە خوا مەیلی لەسەر بوونی بێ ، یاخود (بۆ) خاوەنی ویستن و ئارەزوو نییە . بەپێی ئەم مەعنایە (ما) کە ئەبێ بە حەرفی نەفی .

(٧) نییەتی : نیازی . سیحری بەیان : وتەیەك ئەوەندە جوان بێ وەك سیحر خەڵك سەرسام بکا . حیکمەتی شیعر : شیعر و هەڵبەستی‌وا کە پڕ بێ لە مەعنا و زانست . ئەمما : بەڵام . قووەتی دڵ : هێزی دڵ . قودرەتی ئینشا : توانای وتن یا دروست کردن .

واتە : نالی کە دەستی داوەتە شیعر وتن ، نیازی وایە وتەی سیحراوی و شیعری بەتوێکڵ و مەعنا بڵێ .. بەڵام هێزی دڵ و توانای وتن یا داهێنانی نییە ، مەگەر خودا خۆی دەس بە بالیەوە بگرێ و یارمەتیی بدا .

لە نیوەی یەکەمی ئەم شیعرەدا ئیقتیباس لە فەرموودەی پێغەمبەر هەیە کە فەرموویەتی : « ان من الشعر لحكمة ، و ان من البيان لسحرا » . واتە : بەڕاستی لە هەندێ شیعرا مەعنای قوڵ و لە هەندێ پەخشانا

— ٢ —

ئەستێرە هەمو مەحوە لەنێو نوری قەمەردا ،
یا شەمسی جەمالت شەوی گێڕاوە بە فەردا ؟ (١)

خاکی بەری پێت هەم گڵ و ، هەم گوڵ بە سوروشکم
وەقتی غەم و شادیی ئەوە کردومە بەسەردا (٢)

ڕستەی‌وا هەیە بنیادەم سەرسام ئەکا . لە نیوەی دوەمیشیدا ئیقتیباس لە ئایەتی «ءا انتم انشأتموها ، ام نحن المنشئون» هەیە کە واتە : ئاخۆ ئێوە دروستتان کردووە (باسی ژبان ئەکا) یان ئێمە دروستمان کردووە ؟ لە کۆکردنەوەی هەردو وشەی (نییەتی)یشدا سەرەڕای جیناس طیباقیش هەیە .

— ٢ —

(١) فەردا : سبەینێ .

واتە : نازانم چۆنت بشوبهێنم و چۆنت لەگەڵ خەڵکدا بەراورد بکەم ؟ ئاخۆ شەوە و ڕۆناکی و جریوەی ئەستێرەکان لەبەر ڕۆناکیی دەم و چاوت نانوێنن (مەبەستی لەوەیە : جوانەکانی‌تر هەمو لەعاستی تۆدا ون و نادیارن) ، یاخو خۆری جوانییە بێ‌هاوتاکەت شەوی تاریکی کردووە بە سبەینێی ڕۆشن و ئیتر نە ئەستێرەیە و نە مانگ ؟ نالی لێرەدا شاکارێکی ڕاستەقینەی پیشان‌داوە ، لە تەشبیهێکەوە بەرز بووەتەوە بۆ تەشبیهێکی بالاتر ، بێجگە لەوە کە گۆڕانی شەو بە ڕۆژ شتێکی نایابە .

لە کۆکردنەوەی (ئەستێرە) و (نور) و (قەمەر) و (شەمس)دا تەناسوب و ، لە کۆکردنەوەی (شەمس) و (شەو) و (فەردا)شدا طیباق هەیە .

شەمسی (چن) : ڕۆژی .

(٢) خاکی بەری پێت : ئەو خاکەی تۆ بەسەریا ئەڕۆی . سوروشک : فرمێسک . ئەوە : ئەو خاکەیە .

واتە : خاکی بەری پێت بە فرمێسکی چاوم ئەبێ بە لیتە و جاروباریش بە هۆی بارانی فرمێسکی بێ وچانمەوە گوڵی لێ‌ئەڕوێ و من ئەو خاکە بەو هەردو شێوەیە بەکاردێنم : لەکاتی خەفەتدا وەك قوڕ ئەیکەم بە سەرما و لەکاتی خۆشییشدا گوڵە و ئەیدەم لە سەرم .

تەلبیسی نییە ئەو کەسە دێوانەیی ڕۆتە
بێچارە ئەما غەیری حەیاتێکی لەبەردا ! (٣)

ڕەنگی نییە ڕوخسارەیی ڕەنگین و لەطیفی
ڕۆشن بووە ئەم نوکتە ئەباتی لە بەصەردا (٤)

لە بەکخستنی (گڵ) و (گوڵ)دا جیناسی موحەڕڕەف و طیباق و ، لە کۆکردنەوەی (غـەم) و (شادێ)دا طیباق هەیە . هـەروەها هاتنی (غەم) و (شـادێ) دوابـەدوای (گڵ) و (گـوڵ) لەف و نەشری مورەتتەبە .

(٣) تەلبیس : ڕیا و فێڵبازێ . لەبەرکردن (پۆشین) . دێوانە : شێت . ڕۆت : دەم و چاوت . ڕۆت و قوت .

واتە : ئەوەی عاشـق و گورفتاری ڕوخساری نازاری تـۆ بێ ، یا ئەوکەسەی عاشق و هەژار و بێ بەرگ و ڕۆت و قوت بێ ، ڕیا و فێڵ نازانێ ، یا هیچی نابێ دایپۆشێ و خەڵکی هەمو بە ڕازی ئەزانن ، چونکە ئەم بێچارەیە تەنها گیانێکی لاوازی لە لەشدایە یا لەبەردایە و مرۆیوا بێ هێز و ڕۆت و قوت ڕیا و فێڵبازیی لەکوێ پێ ئەکرێ .

لە بەکارهێنانی (تەلبیس) و (ڕۆت)دا بە مەعنای دوهەم طیباق هەیە . لەوەشدا کـە (تەلبیس) و (ڕۆت) و (لەبەردا) دو مەعنـا هەڵئەگرن لەطافەت هەیە . شاعیر لەم بەیتەدا ، بەپێی مەعنای دوهەم ، گیانی شوبهاندووە بە پۆشاك و کردویەتیە بەری عاشق .

ڕۆتە (چر) : تۆیـە . بەپێی ئەم نوسخەیە (تۆیـە)ش دو مەعنا هەڵئەگرێ : (تۆ)ی ضەمیری خیطاب و (تۆ)ی بەمەعنا لەناو .

(٤) ڕوخسارە : ڕومەت . لەطیف : ناسك .

واتە : ڕومەتی جوان و ڕەنگینی لەبەر ناسکی و شەفافی ڕەنگی نییە و چاو نایبینێ و ئەم شتە لای کەسانی بینا و وریا سەلمێنراوە و جێ گیر بووە چونکە چاو ناتوانێ شتی بێ ڕەنگ ببینێ .

زاراوەی (ڕەنگ) و (لەطیف) لە عیلمی کەلام وەرگیراون لە باسی مەلائیکەدا کە جیسمی لەطیفن . لـە بەکخستنی (ڕەنگی نییـە) کە (بێ ڕەنگ) ئەگەیەنێ و (ڕەنگین)دا طیباق هەیە .

هەرچەندە کە ئینسانە لە بەرچاوی من و تۆ ،
مومکین نییە ئەم لوطفە لە ئینسان و بەشەردا (٥)

ئیثباتی خەط و خاڵە ، بە صەد شوشتن و گریان
ناچێتەوە ئەم نوقطە لەتێو دیدەیی تەڕدا (٦)

شەوقی کە نەبێ باصیرە ، مەئیوسە لە دیتن
هەر شەوقی ئەوە قووەتی دینی بە نەظەر دا (٧)

---

(٥) لوطف : ناسکی .
واتە : هەرچەندە یار بەدیمەن ئادەمیزادە ، بەڵام ئەم جۆرە ناسکییە هەرگیز لە بەرەی ئادەمیزاددا هەڵناکەوێ .

(٦) خەط : خەطی جەوهەری کە لای فەیلەسوفەکان شتێکی وەهمییە و تەنها بە باری درێژیدا بەش ئەکرێ . خاڵ : جەوهەری فەرد کە بە هیچ بارێکا بەش ناکرێ . ناچێتەوە : ناسڕێتەوە . دیدەیی تەڕ : چاوی فرمێسکاوی .
وانە : وێنەی باڵای یار کە وەك خەطی جەوهەریی لای فەیلەسووفەکان وایە لەگەڵ وێنەی دەمی کە وەك جەوهەری فەردە ، لە گلێنەی چاوم دوور ناکەونەوە و بە صەد جار شتن و گریان داناشۆردرێن و ناسڕێنەوە . ئەمەش بەڵگەی بوونی خەط و جەوهەری فەردە ، بەپێچەوانەی قسەی فەیلەسوفەکانەوە کە ئەڵێن نین .
لە کۆکردنەوەی (خەط) و (خاڵ) و (نوقطە) و ، (شوشتن) و (گریان) و (دیدە) و (تەڕ)دا تەناسوب هەیە .
شوشتن و (عم) و (کم) و (گم) : دیدەیی .

(٧) باصیرە : چاو . دین : بینین . نەظەر : چاو . یاخود تەنها سەیرکردن کە مەرج نییە بکاتە ڕادەی بینین ، چونکە گەلێ جار بنیادەم سەیری شت ئەکا ، بەڵام نایبینێ .
لەوانەیە ئەم شیعرە وەڵامی پرسیارێك بێ لە شیعری پێشووەوە هەڵئەستێ . گوایە یەکێك پرسیار ئەکا ئەڵێ ئەگەر ڕاستە باڵای یار خەطی جەوهەرییە و دەمی جەوهەری فەردە ، ئەی تۆ چۆنی ئەبینی ؟ ئەمیش لە وەڵامی ئەم پرسیارەدا ئەڵێ : چاو ئەگەر شەوق و ئیشتیاقی نەبێ نایبینێ و هەر شەوق و ئیشتیاقی یارە هێز و توانا ئەدا بە چاو . منیش ئەو شەوق و ئیشتیاقەم هەیە بۆیە ئەیبینم .

ئالۆدە نەبێ دا ، بە زەبوونگیریی خوێنم
بۆ کوشتنی من دامەنی پاکی لە کەمەر دا (٨)

« نالی » خەبەری بێ ئەثەری غائیبە ، ئەمما
نالێکی حەزین دێ لە موناجاتی سەحەردا (٩)

ئەگەر بشلێین نـالی وەك خەلکی وشەی شەوقی بە ڕۆنـاکی مەعنا لێداوەتەوە ، مەعنایەکیتریش ئەگونجێ . واتە : ڕۆناکیی ڕومەتی یار کە وەك هەتاوە ، بووەتە هۆی بینین ، ئەگینا چاو لە تاریکیدا نابینێ .

قووەتی دبنی بـە نەظەر دا (چـر) : باعیثی دیتن بـە نەظەردا . (چن) و (ك) : باعیثی بینش لە بەصەردا .

(٨) ئالۆدە : گروفتار . تێکەڵ . دا : تا . زەبوونگیریی خوێنم : خوێنی بە داماوێ و بێکەسێ کوشتنم . دامەن : داوێن . کەمەر : پشتێن .

واتە : یار ، بۆئەوەی داوێنی پاکی بە خوێنی بە زەبوونێ کوژراوێکی وەك مـن خوێناوێ نـەبێ ، لـەکاتی کوشتنما چـاکی کرد بـە بەری پشتێنەکەیدا . یاخود : یار ، بۆئەوەی زۆ لە کۆڵم بـکاتەوە و تۆشی گوناهی بە ستەم کوشتنم نەبێ ، چاکی لێ کرد بە لادا و زۆ کوشتمی . لەسەر مەعنای یەکەم وشەی (دامەنی) ، بەپێی ڕێبازی عیلمی نەحو ، (متنازع فیە)بە لەنێوان (ئالۆدە) و (لە کەمەر دا)دا ، واتە هەردوکیانی بەسەرا دێتـەوە . لـە بەکارهێنانی وشەی (دامـەن) و (پـاکی)دا لەطافەت هەیە کە ئیشارەتە بۆ داوێنپاکیی یار .

دا (عم) و (کم) و (گم) : تا . پاکی (چن) و (ك) : چاکی .

(٩) خەبەری بێئەثەر : دەنگوباسی بێ سەر و شوێن . غائیب : نادیار ، ئـەوەی ماڵ و حاڵ و کـەس و کاری خـۆی بەجێهێشتبێ و نەزانن لەکوێیە . نالێکی : نالەیەکی . موناجاتی سـەحەر : پاڕانەوە لە خوا لەکاتی بەرەبەیاندا .

واتە : نالی تەنها دەنگ و باسی کەسێکی نادیاری بێ سەر و شوێنە ، ئەوەندە هەیە کە نۆزەیەکی خەمگینی پاڕانـەوەی دەمەوبەیان بەرگوێ ئەکەوێ ، هـەر ئەوە هەیـە ڕێبەدێیەکی ئەوی پێ بکرێ و سەر و شوێنێکی ئەوی پێ بدۆزرێتەوە .

لـە کۆکردنـەوەی (نالی) و (نالێکی ـ نالەیـەکی) دا جیناسـی موحەڕڕەف هەیە . ئەمـەش یەکێکە لەو بەلگانەی بۆمـان دەرئەخەن نازناوی شاعیرمان (نالی) بووە نەك (نالی) .

بێئەثەری (چر) : بێئەثەرە . (ت) : بێئەثەر و .

تا تایی سەری طوڕڕەیی پڕ پێچشی با دا ،
هەر تایەکی بارێکی گوڵ و نافە بە با دا (١) *

گوڵ هاتەدەرێ ، لافی لە حوسنی بوتی ما دا
لەرزێ قەدی بەرزی ، لە ڕقا زولفی کە با دا (٢)

شەو چەپکەنی نەیلۆفەڕێیو جیلوەیی ڕەقصی
شەرمندە دەکا زوهرەیی زەهرا لە سەمادا (٣)

- ٢ -

(١) تا : تاڵ . طوڕڕە : زولف . پڕ پێچش : ئەوەی لوولیی زۆر تیابێ . تایەکی : تەلە موویەکی . نافە : موشکی بۆنخۆشی بن ناوکی ئاسك .

واتە : هەر ئەوەندە کە یار سەری زولفی لوولی خۆی با دا ، هەر تەلە موویەکی یەك بار گوڵ و موشکی بۆنخۆشی دا بە دەم باوە و دنیای پڕ کرد لە بۆن و بەرامەی خۆش .

لە کۆکردنەوەی (تا)ی یەکەم و دووەم و سێهەم و کۆکردنەوەی (تا)ی دووەم و (بار)دا ، کە بار دوو تایە ، تەناسوب هەیە . جگە لەو موبالەغەیەش کە لە کات و کۆکردنەوەی تا و باردا هەیە کە چۆن یەك تەڵ مووی بەرامبەر یەك بار گوڵ و نافە داناوە لەو کاتە کەمەدا . لەنێوان هەردو (با دا)شدا جیناس هەیە .

بارێکی (چن) و (ت) : صەد باری .

(٢) بوت : بت . ما : ئێمە ، وشەیەکی فارسییە .

واتە : گوڵ لەژێر ئەرز هاتەدەرێ ، کەوتە فیشاڵ کردن گوایە لە یارە باڵا وەك پەیکەرەکەی ئێمە جوانترە .. بەڵام کە یار لە ڕقی ئەم قسەیەی گوڵ زولفی خۆی با دا ، باڵای بەرزی گوڵ بە بای تاڵە مووەکانی زولفی یار کەوتە لەرزین و خۆی بۆ ڕاگیر نەکرا و کەوت ..

لە کۆکردنەوەی (ما دا) و (با دا) و ، (لەرزێ) و (بەرزێ)دا جیناسی لاحیق هەیە .

ئەم بەیتە تەنها لە نوسخەکانی (عم) و (گم)دا هەیە .

(٣) چەپکەن : جل و بەرگی ڕازاوەی شەو . نەیلۆفەڕێ : ڕەنگی وەك ڕەنگی گوڵە نەیلۆفەر شین . نەیلۆفەر گوڵێکە لە ئاوا ئەڕوێ ، لەگەڵ

* بە بڕوای من بارینە و تایە . چونکە هەم جیناسی تێدایە و هەم لوتفی شیعرەکە زیاتر دەکا .-تا-یانی لایەکی بارکە کەمتری موبالغە تێدایە . تایە بە مانا گێشەشی هەیە ومو بالغە پترە

خۆش صوبح دەمێکە کە بە خەندە دەنوێنێ
بەس ذەڕڕەیی خۆرشید لە ذەڕڕێکی سوهادا (٤)

دەم دەم کە دەکا زاری پڕ ئازاری بە غونچە
بۆ دەعوەتی ماچی لەبە گۆیا دەمی نادا (٥)

خۆرکەوتندا سەر دەرئەهێنێ و لەگەڵ ئاوابۆنیا ئەچێتەوە ناو ئاوەکە . ڕەقص : سەما . زوهـرە : یەکێکە لە ئەستێرە گەورە گەڕۆکەکـان ، پێیشی ئەڵێن زوهرەی ڕەققاص ، واتە سەماکەر . زەهرا : جوان . سـەما : ئاسمان یاخود هەر بە مەعنا کوردییەکەی .

واتە : چلی شینی شەوانەی یار و دەرکەوتنی لە مەیدانی سەمادا ، ئەستێرەی جوانی زوهرە لە ئاسمانا یـا لەکاتی سـەماکردنا شەرمەزار ئەکا هەرچەند ناوبانگیشی بە سەماکەر دەرچووە .

(٤) صوبحدەم : بەرەبەیان ، یان دەمی وەك ڕۆژ پاك و ڕۆشن . دەنوێنێ : دەرئەخا . بەس : زۆر . ذەڕڕەیی خورشـیـد : وردە تیشکی خـۆر . سوها : یەکێکە لە ئەستێرە نادیارەکانی حەوتەوانە (بنات النعش) .

واتە : ئای بەرەبەیانێکی چەند خۆشە کەوا یار بە پێکەنینی خـۆی ناز و خۆشـیـی وەك وردە تیشکی خـۆر لە دەمێکی بچکـۆلانەی وەك ئەستێرەی سوهاوە بـڵاو ئەکاتەوە کە لە بچکۆلەیـیـدا وەك جەوهەری فەرد وایە . یان : ئای ، دەمی یار چۆن دەمێکی وەك بەرەبەیان خاوێن و جوان و ڕۆشنە کە بە پێکەنین دانەکانی ــ کە وەك وردەی خـۆر وان ــ لە دەمێکی وەك ئەستێرەی سوها بچکۆلەوە دەرئەخا .

لە کۆکردنەوەی (خورشید) و (سوها)دا لەو ڕووەوە کە هەردوکیان لە یەك جۆرن ، تناسب و ، لەو ڕووەوە کە گەورە و بچۆکن ، طیـبـاق هەیە . لە کۆکردنەوەی (دەنوێنێ)یشدا کە بە مەعنا (ئەخەوێنێ)یش دێت ، لەگەڵ (صوبحدەم)دا کە کاتی خـەو نییە لەطافەتێك هەیـە . پیشاندانی (ذەڕڕاتی خورشید)یش لە ئەستێرەی (سوها)دا کە لـە خورشید زۆر بچۆکترە ، موبالەغەیەکی جوانی تیایە .

(٥) دەم دەم : جار جار . زار : دەم . گۆیا : گوایە .

واتە کە یار جار و بار دەمـی ئازاردەری خـۆی ئەکا بە خونچـەی نەپشکۆتو و قوتی ئەکاتەوە ، بەم کردارەی وەڵامی دڵدارەکانی ئەداتەوە کە داوای ماچی لێئەکەن و ئەم بە خونچە کردنەی دەمی مەعنای ئەوەیە کە ماچی دەمی نادا و گوایە ئەڵێ وەرن ماچی لێوم بکەن . یاخود مەعنای

سهم ألف القد فقد صاد فؤادی •
صاد هو من عينه ، قد صاد فسادا (٦)

ئەوەیە دەمی بۆ ماچ‌کردنی لێوی بانگەواز ئەکا . بەم‌پێیە وشەی (نادا) عەرەبییە و لە بناخەدا (نادی)یە .

ئەم مەعنایەش ئەگونجێ : یار کە جار جار بە خونچەی لێوی دەست ئەکا بە گریان و دڵی دڵدارانی بریندار ئەکا ، بەو گریانەی بانگیان ئەکا بێن لێوی ماچ‌کەن ، بۆیە دەمی گۆیای ناخاتە کار و بە وتن بانگیان ناکا .

لە کۆکردنەوەی (دەم دەم) و (دەم)دا تەناسوب و جیناس و لە کۆکردنەوەی (زار) و (ئازار)دا جیناسی ناتەواو هەیە . جگە لەو جوانییەش کە لە کۆکردنەوەی (دەم) و (زار)دا هەیە .

دەم دەم کە دەکا (چر) و (چن)و (ك) : هەرچەندە دەکا .

(٦) واتە : باڵای وەك پیتی (ئەلف) باریك و بەرزی یار ، تیرە ، چونکە ئەوەتە دڵمی ڕاو کردووە . لە چاویشیا وەك پیتی (صاد) وایە ، کردۆمی بە نێچیری خۆی و بەسەرما سەرکەوتووە . جاران باو بووە چاویان لە گەورەییدا ، کە نیشانەی جوانییە ، شوبهاندووە بە پیتی (صاد) .

ئەم شیعرە بۆ ئەوە دەست ئەدا گەلێ جۆرە یاریی تیا بە وشە بکرێ. بۆ نمونە بشخوێنرێتەوە :

صه من الف القد ، فقد صاد فوآدی
صاد هو من عينه ، قد صار فسادا

واتە : تۆ لێ‌گەڕێ لە ئەلفی باڵای یار . . ئەو بە پیتی (صاد)ی چاوەکانی منی ڕاو کردووە و بووە بە هۆی ماڵ وێرانیم . یاخود (صادِ) بێ بە مەعنا تینۆ و مەعنای شیعرەکە وای لێ‌دێتەوە : تینۆیەك لە چاوی یارەوە ، یا تینۆیەك لەسەر کانیی یارەوە منی کردووە بە نێچیر . بەم پێیە (عین) لە یەك‌کاتا هەم بە مەعنا (چاو)و هەم بە مەعنا (کانێ)یش بەکارهێنراوە .

بەپێی ئەوەش کە مامۆستای چنگنیانێ لەجیاتیی (قد صاد فسادا) نوسیویە (قدصاد فصادا) و لەسەری نوسیوە (من الفصد) ، مەعنای ئاخری شیعرەکە وای لێ‌دێتەوە : بۆ بە هۆی خوێن لێ چۆنم .

لە کۆکردنەوەی (الف) و (عین) و (صاد) و ، (الف) و (قد)دا تەناسوب و ، لە کۆکردنەوەی (صادَ) و (صادٌ) یا (صادِ)دا جیناسی

بۆ ماچی دەمی ڕەنگە لە عیشوەی خەمی ئەبرۆی
جۆیایی بەقا خۆی لە دەمی تێغی فەنا دا (٧)

« نالی » کە غولامی مەدەدی زولف و برۆتە
شاهێکە لە بن سایەیی بالی دوو هومادا (٨)

موحەڕڕەف و ، لە کۆکردنەوەی (صاد) و (صار) و ، (صاد) و (ساد)دا جیناسی لاحیق و ، لە بەکارهێنانی (عین)دا بە دوو مەعنا لەطافەت هەیە .

عینە (کم) : عینك . قد صاد فسادا (چن) : قد صار فصادا . (عم) و (گم) : قد صادف صادا .

(٧) عیشوە : ناز . خەم : چەماوە ، وەك کەوان . جۆیایی بەقا : ئەوەی بەتەمای ژیانی هەمیشەییە .

واتە : ناز و غەمزەی کەوانی ئەبرۆی ئەوەندە دڵ ڕاکێشەرە لەوانەیە ئەوەی بەتەما بێ بگاتە کانیی ئاوی حەیات (کە دەمی یارە) تا لێی بخواتەوە و نەمرێ ، گوێ نەداتە ئامانجەکەی خۆی کە نەمردنە و بۆ گەیشتن بەو کانییە خۆی بداتە بەر تێغی برۆی یار و لەپێناوی ژیانا بمرێ ! چەند جوانە نازی یار ئەوەندە کاریگەر بێ دڵدار ڕابکێشێ و وای لێبکا لەپێناوی ژیانی هەمیشەییدا گوێ بە مردن نەدا .

لە کۆکردنەوەی (دەم) و (ئەبرۆ) و (دەمی تێغ)دا تەناسوب و ، لە کۆکردنەوەی (بەقا) و (فەنا)دا طیباق هەیە . جگە لەوەش کە وشەی (بەقا) و (فەنا) ئیشارەتن بە دوو حالی صۆفیانە و ، سەرەڕای ئەو حوسنی تەعلیلەش کە تیایەتی .

(٨) غولام : نۆکەر . مەدەد : یارمەتی . هوما : باڵندەیەکە ئەڵێن بەسەر هەرکەسێکەوە بنیشێتەوە ئەبێ بە پادشا .

واتە : نالی کە لەڕاستیدا بەندەی جوتێ زولف و برۆی تۆیە ، لە بن سێبەری بالی ئەو جوتە زولف و برۆیانەدا کە سێبەریان بۆ کردووە و بەسەر سەریەوە نیشتوونەتەوە ، بووە بە پادشا .

لە (بالی دوو هوما)دا ئیستیعارەی موصەڕڕەحە هەیە و (زولف) و (برۆ)ش قەرینەیە و ، لە کۆکردنەوەی (زولف) و (برۆ)دا تەناسوب و ، لە کۆکردنەوەی (غولام) و (شاه)دا طیباق هەیە .

نیوەی دووەمی ئەم شیعرە لە نوسخەی (کم)دا بەم جۆرەیە :

شاهێکە لە بن سێبەری دوو بالی هومادا *

*. بە من ئەم نیوە شیعرە ڕاستترە ٠ چونکە هوما کە بە کوردی پێی دەگوترێ (پیرۆزە) وەك هەموو باڵندەی بەرزەفڕ دوو بالی هەیە و برۆش لە بەرزائی بالای یاردا هەڵکەوتوە ٠

— ٤ —

تەبەسسوم دەردەخا حوققەی دەم و جەوهەر لەنێو ئەودا
بەڵێ مثقالە ذەڕڕە ظاهیرە جیلوەی لە پڕتەودا (١)

بە پارێك نامەوێ دەرمان ، لە ئەشئەی چاوییە عیللەت
بە پوولێك ناكڕم عەنبەر ، لەگەڵ زولفی ئەوە سەودا (٢)

ڕەقیبی جوفتەڵێ ، نایێتە ئەخچیرت ، كە خەركوڕڕە
ئەلیفی چایرە دائیم لە قەشقەی كەردڕ و جەودا (٣)

— ٤ —

(١) تەبەسسوم : زەردەخەنە . حوققە: قوتوی بچوك . جەوهەر: جەوهەری فەرد ، ئەو پارچەیەی كەرت ناكرێ . پڕتەو : تیشك ، ڕوناكی .
واتە : زەردەخەنەی وەك زۆر جوانی یار ، دەمی دەرئەخا كە وەك قوتوی بچوكی عەتار وایە و ، لەناو قوتووەكەشدا ددانەكانی دەرئەخا كە ئەوەندە وردن ئەڵێی جەوهەری فەردن . ئەمەش شتێكی سەیر نییە ، چونكە شتی ئەوەندەی ذەڕڕە ورد ، هەر لەبەر تیشكی خۆردا دەرئەكەوێ ..
لە هێنانی نیوەی دوهەمی ئەم بەیتە بەدوای نیوەی یەكەمیدا ، حوسنی تەعلیل هەیە . نالی لەم بەیتەدا دەمی یاری شوبهاندووە بە قوتوی بچوكی بۆن خۆشی و جەوهەری خواستووە بۆ ددانەكانی و پڕتەوینی خواستووە بۆ زەردەخەنە . لە كۆكردنەوەی (حوققە) و (جەوهەر)یشدا تەناسوب هەیە .

(٢) پارێك : پارەیەك . ئەشئە : مەستی . پوول : ئەختێكی كەم و بێبایەخ بووە . سەودا : مامەڵە .
واتە : من دەردەداری چاوی مەستی یارم ، لەبەرئەوە دەرمانم بە پارەیەكی كەمیش ناوێ .. مادەم سەودا و مامەڵەشم لەگەڵ زولفی بۆنخۆشی یارە ، عەنبەر بە پوولێ ناكڕم .
لە هەردوو نیوە شیعرەكەدا حوسنی تەعلیل و لە كۆكردنەوەی (پوول) و (پارە) و (دەرمان) و (عیللەت) و (ناكڕم) و (سەودا)دا تەناسوب هەیە .

(٣) ڕەقیب : بەدكار . جوفتەڵێ : جوتە هاوێژ . ئەخچیر : نێچیر . خەركوڕڕە : جاشۆلكە . ئەلیف : هۆگر . چایر : هەرێز و سەوزەگیا

سیلاحی پەرچەمی پڕ خەم ئەگەر تارە و ئەگەر مارە
برۆ و غەمزەی کەوان و تیر ئەگەر هەودا و ئەگەر مەودا (٤)

لە ئەشکەنجەی شکەنجی زولفی ئەو بێ وەعدە مورغی دڵ
دەناڵێنێ وەکو بولبول لە صوبحی کاذیبی شەودا (٥)

کە وڵاخی تیا ئەلەوەڕێ . ئەشقە : بۆمان ڕاست نەکرایەوە مەعنای چییە . وای بۆ ئەچین بەپێی موناسەبەتی شوێن (عەشقی) یا (مەشقی) بێ . کەردڕ : گیایەکە لە چەشنی کنگرە کەرانە . جەو : جۆ .

واتە : بەدکاری جۆتە هاوێژ کەی بۆ ئەوە ئەشێ ببێ بە نێچیری تۆ ؟ ئەو هەمیشە هەر لەگەڵ ئالیك و لەوەڕدا سەر و سەودایەتی .

ڕەقیبی جوفتەلێ (کم) و (گم) : ڕەقیبت خوفتە بێ . (ت) : ڕەقیبێ خوفتە بێ . نەخچیرت (کم) و (گم) : نێچیرت .

(٤) پەرچەم : زولف . پڕ خەم : پڕ پێچ و لوول . تار : تاریك . تاڵی مو . غەمزە : چاو داگرتن ، ئیشارە کردن بە چاو . هەودا : تاڵ . مەودا : تیژی .

واتە : چەکی زولفی لوولی یار کاریگەر و ترسێنەرە ، چ ئەگەر لەبەر ڕەشی و تاریکی بێ و چ ئەگەر لەبەر پێچ و لوولی بێ . برۆی وەك کەوان و ئیشارەتی چاوی وەك تیریشی هەر کاریگەرن چ لەبەر باریکی بێ و چ لەبەر تیژی بێ .

لە کۆکردنەوەی (پەرچەم) و (پڕ خەم) و ، (تار) و (مار) و ، (هەودا) و (مەودا)دا جیناسی لاحیق هەیە .

(٥) ئەشکەنجە : ئازار . شکەنج : لوولێ و چین چینی زولف و قژ . مورغ : پەلەوەر . صوبحی کاذیب . کاتێ کە پێش ڕۆژبونەوە کەناری ئاسمان تۆزێ ڕۆشن ئەبێتەوە و ئەشارەزا وائەزانێ بەرەبەیانە .

واتە : پەلەوەری دڵم کە گرفتاری داوی زولفی یاری بێ‌گفت و پەیمانە و ، ئازاری پێوە ئەچێژێ ، لەناو داوی زولفەکانیەوە و بە دەم ئەو ئازار و سزایەوە ، سەیری ڕەمەت و ڕۆی ئەو ئەکا و بەو هیوایە بێ‌سود بۆ خۆی ئەناڵێنێ ، وەك ئەو بولبولەی لە تاریکیی شەودا بەیانیە درۆزنە بە کەناری ئاسمانەوە بەدی ئەکا و دەست ئەکا بە خوێندن ، بە تەمای ئەوەبە شەبەق بدا و ڕۆژ بێتەوە کەچی لە شەوی تار بەولاوە هیچی دەسگیر نابێ .

بە تیرێ دوو نیشانە چا نییە ئەی ڕۆحەکەم ! شیرین
بە غەمزەی ، تاقە یەك تیری لە فەرهاد و لە خوسرەو دا (٦)

وەها مەستی تەماشای چاوتە « نالی » کە نازانێ
بە بێداری دەبینێ ، یا لە نەشئەی مەستیەو خەودا ! (٧)

— ٥ —

جۆشش و تابە لەتێو دیدەیی گریانمدا
چ تەنوورێکە لە تەندوورەیی طۆفانمدا (١)

لەنێوان (ئەشکەنجە) و (شکەنج)دا جیناسی ناتەواو هەیە ، جگە لەو تەناسوبەش کە لە یەکخستنی (مورغ) و (دڵ) و (نالین) و (بولبول)دا هەیە . لە یەکخستنی (صوبح) و (شەو)یشدا طیباق هەیە . (صوبحی کاذیب)یش ئیشارەتە بۆ زاراوێکی ئاینی کە دوو فەجری تیا بەکارئەهێنرێ (فەجری کاذیب) و (فەجری صادیق) و یەکەمیان هێشتا هەر شەوە و دووهەمیان کاتی نوێژی بەیانی دادێ .

(٦) چا : چاك .
واتە : گیانە ، باش نییە بە تیرێ دوو نیشانە بپێکی . ئەوە پەشیمانی و ماڵ وێرانیی لەدوایە . نابینی کە شیرین بە تاقە تیرێك دڵی خوسرەویش و فەرهادیشی پێکا ، کەچی لەئەنجاما هیچ کامیانی دەست نەکەوت و تەنانەت خۆیشی بە فەتەرات چوو . لەوانەیە مەبەستی نالی لە دوو نیشانەکە دین و دنیا بێ ، واتە : بە تیری چاوت دینیش و دنیاشت لە دەست دام .

(٧) واتە : نالی بە ڕادەیەك بە تەماشا کردنی چاوە مەستەکانت گرفتار بووە و کەوتووەتە دەریای خەیاڵەوە ، نازانێ ئاخۆ بێدار و بەخەبەرە کە ئەیبینێ ، یاخود خەو ئەبینێ و کاسی سەرخۆشییە ؟!

— ٥ —

(١) جۆشش : کوڵان . تاب : تاوی باران . دیدەیی گریان : چاوێ کە بگریێت . تەندوورە : تەنوورە ، گێژی قووڵی ئاو . طۆفان : لافاو .
وانە : لە چاوی بەگریانەوەمدا هەم کوڵان و هەم تاوی بارانیش هەیە . چەند سەیرە لەناو تەنوورەی گێژی لافاوی فرمێسکی چاومدا تەنوورێکی

هەواڵنامەی کتێب
KURD ARSHIV

شەبەهی زۆڵفی شەبەهـ گۆنەیە ، ڕۆگەردانی ٠
بە سەری ئەو کە بە سەودا سەر و سامانم دا (٢)

شەرەر و تابش و بارش لە دەمی ڕەعدی بەهار
ئەثەری سۆزشی گریانە لە ئەفغانمدا (٣)

بە گڕ و بڵێســە بگڕێ و ئـەو ئاوە زۆر و بەگوڕمــە ئەو ئاگرەی بـێ ئەکوژێنەوە !

لە کۆکردنەوەی (جۆشش) و (تـاب)دا طیباق و ، لە کۆکردنەوەی (تەنۆر) و (تەنـدۆر)دا بێجگە لە طیبـاق جیناسی ناتـەواو و ، لە کۆکردنەوەی (تەنۆر) و (طۆفـان)دا ئیقتیباس لە ئـایەتی (و فـار التنور) هەیە کە واتە تەنۆری ئاگر هەڵچۆ و ئاوی بەگوڕم هەڵقوڵـێ ، کە باسی لافاوەکەی حەزرەتی نوح ئەکا (د . خ) .

تابە (چن) و (عم) و (گم) و (ك) : تاوە . لەنێو (چن) و (کم) : لەناو .

(٢) شەبەهـ (ی یەکەم) : وەك . شەبەهـ (ی دووەم) : مۆرەڕۆی شـەوە . گۆنە : چەشن . ڕۆگەردان : ڕۆ وەرچەرخاندن . سەودا : عەشق . مـامەڵە .

واتە : کە من سەر و سامانی خۆم لە دڵداریدا ، یا بە مامەڵـە ، دا بە سەری زوڵـفی یار و ئەویش نەیدا و ڕۆی وەرچـەرخاند ، زوڵفی ڕەشی دەرخست و دنیای لێ تاریك کردم . لەو ڕۆ وەرچەرخاندنـەی ئەو ، بە وێنەی زوڵفەکانی ، وەك شەوە ڕەش و تاریك بۆن .

ئەشکونجێ مەعنای بەم جۆرە بێ : ڕۆ وەرچەرخاندنی یـار لە مـن تاڵ و تاریکە وەك ڕەشیی زوڵفەکانی کە وەك شەوە وان . بەڵام تازە من گوێ بەم جۆرە دەرد و ئازارانە نادەم ، چونکە سەر و ماڵم لە ڕێگـای عەشقدا داناوە و هیچم بەدەستەوە نەماوە و کەوتۆمەتە سەر سـاجی عەلێ .

لەنێوان هەردۆ (شەبەهـ) و هەردۆ (سەر)دا جیناسی تەواو هەیە .
لە کۆکردنەوەی (ڕۆ) و (گۆنە)یشدا تەناسوب هەیە .

بە سەودا (چر) : بۆ سەودا .

(٣) شەرەر : پریسکە . تابش : گڕ سەندن . بارش : بـارین . دەم : کات. ڕەعد : هەورە گرمە . سۆزش : سوتان . ئەفغـان : هاوار .

تۆ کە حۆریت ، وەرە ئێو جەنەتی دیدەم • چ‌دەکەی
لەم دڵەی پڕ شەرەر و سینەیی سۆزانمدا ؟! (٤)

قیمەتی ماچی دوصەد کیسەیی ساغە و ، نیمە
غەیری یەك کیسەیی صەد پارە لە گیرفانمدا (٥)

واتە : بریسکە و گڕ سەندن و بارانی سەردەمی هەورە برۆسکە ، لە دڵ هەڵقرچان و گریان و هاواری منەوەیە .

لە دێڕی یەکەمدا لەف و لە دێڕی دۆهەمدا نەشری مورەتتەب هەیە ، بێجگە لەو موبالەغە و زیادە ڕەوییەش کە تیایەتی کە تێکڕای چەخماخە و هەور و بارانی کردووە بە یەکێ لە نیشانەکانی گریانی خۆی .

نالی لەم شیعرەیدا تەشبیهی مەقلوبی بەکارهێناوە . چەخماخەی هەوری شوبهاندووە بە سوتانی خۆی و باران بە فرمێسك و گرمەی هەور بە ناڵینی .

شەرەر و تابش و بارش (چن)و (ك) : تابش و بارش و ناڵـش .

سۆزشی (چن) : جۆششی .

(٤) حۆری : حۆریانی بەهەشت . سۆزان : گڕ لێ‌بەربۆ .

واتە : تـۆ کە حۆریت ، جێگەت ئەبێ بەهەشـت بێ . کەواتە چێ ئەکەی لەناو دۆزەخی دڵـەی پڕ لە بڵێسـەی ئاگـر و سینـەی گـڕ لێ‌بەربۆی مندا . وەرە ناو بەهەشتی چاوەکانم کە بەهۆی فرمێسکەوە هەمۆی بووە بە باخ و گوڵ و گوڵزار .

نالی بەم شیعرەی ئەیەوێ بڵێ با بەسی بێ دۆری و با بەس هەر بیر لێ کردنەوەتم پێ ببڕێ . نزیك بکەوەرەوە لێم و وەرە بەرچاوی پـڕ لە گریانم ، بزانە لە چ‌حاڵێکدا ئەژیم ..

لەم (کم) و (ت) و (ك) : لە .

(٥) کیـسە : ئەندازەیەك پـارە بووە وەك بڵێی هـەزار دینار ، خـراوەتە تۆرەکەیەك و بە دەسـت هەڵگیراوە . صەد پارە : پینە پینەی لە صەد پارچە دراوە یەك .

واتە : پێداویستی دەست‌کەوتنی ماچی یار لەکوێ و دەسەڵاتی من لەکوێ ! ماچێکی یار بە صەد کیـسەی سـاغ پارە دەست ئەکەوێ و منیش لە کیـسەیەکی شڕی لە صەد پارچە پەڕۆ دروست‌کراو بەولاوەم نییە کە خستۆمەتە گیرفانم .

لەنێوان هـەردو وشەی (کیـسـە)دا جیناسی تـەواو و ، لەبەینی (دوصـەد) و (صـەد) و (یەك)دا تەناسوب و ، لە بەینی (سـاغ) و

شیرەیی جانە وتم یا مەیە ؟ چا بۆ فەرمۆی
عەکسی لەعلی لەبی مەرجانە لە فنجانمدا (٦)

بەحثی سیڕڕی دەهەنی نوقطە بە نوقطە بکەڕێی
سەری مۆیێ نییە بێ نوکتە لە دیوانمدا (٧)

« نالی » ، ئەو نوقطە کەوا بۆ بە نیشانەی چاوی
من لە صەفحەی ڕوخی ئەو دولبەرە نیشانم دا (٨)

(صەد پارە)دا طیباق و ، لە بەینی (ساغ) و (نیمە)شدا هەر طیباق هەیە .

یەك (عم) : ئەم .

(٦) شیرە : شیلە . جان : گیان . چا : چاك ، یا چایێ . عەکس : وێنە . لەبی مەرجان : لێوی وەك مەرجان سوور .

واتە : وتم ئاخۆ شیلەی گیانە و خوێنە کراوەتە کاسە ، یاخود شەرابە و ئامادەی لێو کراوە ؟ باش بو یار لە وەلامدا فەرمۆی وێنەی لەعلی لێوی وەك مەرجانمە لەناو پیالەکەمدا . یاخود : هیچیان نەبو ، چایێ بۆ بە دەمی یارەوە وێنەی لەعلی لێوی وەك مەرجانی ئەوی وەرگرتبو چونکە ئەو نابۆی بە لێویەوە و لێوی لە پیالەکەدا ڕەنگی ئەدایەوە .

لە بەکارهێنانی وشەی (چا)دا کە دۆ مەعنا ئەگەیەنێ لەطافەت هەیە .

شیرەیی جانە (« بەراوێزی » چر) و (عم) : شێوەیی جامە .

(٧) سیڕڕ : نهێنی . دەهەن : دەم .

واتە : خالی بە خالی باسی ڕازی جوانیی دەمی یار بکەڕێی لە دیوانەکەمدا ، ئەوەندەی سەرەمۆیەك بابەتی بێ نوکتە و وردەکاریت ناکەوێتە بەردەست . ئەمەیش شتێکی زۆر لەجێیە ، چونکە دەمی یار ئەوەندە بچۆکە وەك جەوهەری فەرد وایە ، هەرچییش بەیوەندی بەو دەمە جوانەوە بێ ، پێویستە زۆر ورد و بە مەعنا بێ .

بکەڕێی (چر) و (عم) و (ت) و (ك) و (مز) : بکرێ .

(٨) نوقطە : خال . صەفحە : تەخت . ڕوخ : ڕۆ .

واتە : ئەو خالەی بۆ بە نیشانە بەسەر چاوی نالییەوە ، بە تەختی ڕۆی یارەوە بۆ ، من پیشانی ئەوم دا و لەوەوە ئیتر لەسەر چاوی ئەو جێی خۆی گرت . لەوانەیە ئەم بەیتە بکرێ بە بەلگەی ئەوە کە نالی چاوی تانەی بەسەرەوە بووە .

— ٦ —

گەر بێیە دەرێ ، سەروی ڕەوانی لە ئیرەمدا
وەرە نەبیە دەرێ ، ئاهووی چینی لە حەرەمدا (١)

عیشقت لە دڵ و دیدەیی پڕ ئەشك و ئەلەمدا
گونجایش و تەسکینی نییە ، زۆرە لە کەمدا ! (٢)

— ٦ —

(١) ڕەوان : ڕێكوپێك . ئیرەم : باخی ئیرەم ، ئەو بەهەشتەی کە شەدداد دروستی کردبو و قورئان لە ئایەتی (ارم ذات العماد ، التي لم يخلق مثلها في البلاد)دا ئیشارەتی بۆ ئەکا . مەبەستی لە کۆمەڵگای کچانی شۆخ و نازدارە . ئاهـۆ : ئاسك . حـەرەم : حـەرەمی کەعـبە کە ڕاوکـردنی تیا قەدەغەیە .

واتە : تۆ لە هەمو حاڵێکدا جوان و نازداری ، چ لە دەرەوە بی و چ لە ژورەوە . لە دەرەوە بی وەك سەرو باڵابەرز و دیاری لەناو جوانانا و لە ژورەوەش بی وەك ئاسکی چینیی ناو حەرەمی کەعبە وای کە کەس ناتوانێ دەستی بۆ بەرێ . شوبهاندنی یار بە ئاسکی چینێ ئەبێ لەبەر ئەوە بێ ئەو جۆرە ئاسکانە زۆر بەرچاو نەکەون .

لە کۆکردنەوەی (ئیرەم) و (حەرەم)دا جیناسی موضاریع و لەنێوان (بێیە دەرێ) و (نەبیە دەرێ)دا طیباق هەیە .

بێیە دەرێ (عم) : بێتەدەرێ . ڕەوانی (عم) : ڕەوانە . نەبیە دەرێ (عم) : نەیێتەدەرێ . بەپێی ئـەم نوسخەیە ئەبێ هەڵەیـەك لە وشەی (چینی)دا هەبێ و ئەبۆ (چینە) بوایە .

(٢) ئەشك : فرمێسـك . گونجایش : گونجان . تەسکین : دامرکان ، ئۆقرە گرتن .

واتە : خۆشەویستی و حەزلێکردنی من بۆ تۆ ئەوەندە زۆرە و جێگەی خۆشی پێویستە ، لەناو دڵەی پڕ ئازار و دیدەی پڕ لە فرمێسکمدا جێی نابێتەوە و دانامرکێ و ئۆقرە ناگرێ ، چونکە دڵ و دیدەم هەم بچۆکن و هەم ناخۆشیشن .

لەم بەیتەدا نالی هونەری حوسنی تەعلیلی بەکارهێناوە . لە هێنانی (ئەشك) و (ئەلەم)یشدا بەدوای (دڵ) و (دیدە)دا لـەف و نەشری موشەووەش هەیە .

لافی دەمی تۆ ، غونچە لە دەمیا بو ، بە (عمداً)
با خوستی بڕێ ، خستی ، کە مستێکی لە دەم دا (٣)

دڵ موضمەحیلی دەردە وەکو دیدە لە نمدا
حەیرانە و پەرێشانە وەکو قەطرە لە یەمدا (٤)

---

(٣) لاف : ئیددیعا و دەم درێژی . عمداً : دەسەنقەست . خوست : داوێن . مست : مستە کۆڵە .

واتە : خونچەی نەپشکوتو کە نیشانەی نەکراوەیی و بچوکییە ، نیازی لاسایی کردنەوەی دەمی تۆی لە دڵا بو و ئەیویست بڵێ منیش وەك ئەو بچوکم ، بەڵام (بـا) لەسـەر تۆ هاتـە دەنـگ ، داوێـنی قرتـاند و مستەکۆڵەیەکیشی دا بەدەمیا پشکواندی و دەمی بێ‌کردەوە و چی بۆنی خۆشی تیابو هەموی بە دەور و پشتیدا بـڵاو کردەوە ؛ گوایە ئەو بۆنە خۆشەی گوڵ لە نیازی لاسایی کردنەوەی دەمی تۆی کاتی کرانەوەیەوە هاتووە ! مەبەست لـە داوێن قرتاندنیش لێـك جوێ‌کردنەوەی بـەرگە سەوزەکەی سـەر پەڕەکانی خونچـەی نەپشکوتووە و ، لە خستنیش لاربونەوەی گوڵە پاش پشکوتنی . *

لە (دەمی) و (دەمیا) و (دەم)دا جیناسی لاحیق و تەناسوب و ، لە (خوستی) و (خستی) و (مستێکی)دا دیسان جیناسی لاحیق هەیە .

خستی کە (عم) : خستبیو .

(٤) موضمەحیل : فەوتاو . نم : فرمێسك . قەطرە : دڵۆپ . یەم : دەریا .

واتە : وەك چۆن چاوم لەناو فرمێسکی زۆرما خنکاوە ، دڵیشم هەروا گرفتاری دەردە ، سەرگەردان و پەرێشان بـووە ، وەك دڵۆپە ئاوێك بکەوێتە ناو دەریاوە کە سەر و شوێنی نامێنێ .

نالی لەم بەیتـەدا شاکارێکی جوانی دروست کـردووە . لەجیاتیی ئەوەی فرمێسك بخاتە چاوەوە ، چاوی لە فرمێسکدا نوقم کردووە و ، فەوتانی دڵی لەنـاو دەرد و ئازارا شوبهانـدووە بەوە کە دڵۆپێـك ئاو بکەوێتە ناو دەریایەکی پان و بەرینەوە . ئەوەش ئەوپەڕی سەرگەردانی و بێ سەر و شوێن بونە .

لەنێـوان (دەرد) و (دیدە) و (یـەم) و (نم)دا جیناسـی لاحیق هەیە .

دڵ موضمەحیلی دەردە (چـر) و (چـن) و (ك) و (مـز) : دڵ موضمەحیل و دیدە .

* خوستی کە بە مانا داوێن بێ . داوێن برین کینایەیە بـە سوکایەتی پێ کردن یانی با سووکایەتی پێ کرد و داوێـنـی بری . کورد بەوانەی کەوای شڕیان لە بەر دابێ ئەکـــەر هەرەشەی لێ بکا دەڵێ ئاتەکت دەبڕم .

« نالی » مەثەلی حالی لە ئەشکەنجەیی غەمدا
وەك نالە لە نەیدا ، وەکو نالە لە قەلەمدا (٥) *

— ٧ —

ڕوخم ڕەنگینی ڕەنگی ڕۆمەتی ڕەنگینتە ، بازا !
قەدی سەروم کەمانینی قەدی شیرینتە ، بازا ! (١)

---

(٥) مەثەل : نموونە : ئەشکەنجە . ئازار . نالە : هاوار . نەی : شمشال .
نالە باریکەکانی ناو قەلەمی قامیش .
واتە : نموونەی حالی نالی بەدەست دەرد و ئازار و گیروگرفتی خەم و بەزارەوە وەك نموونەی نالەی شمشالی لێهاتووە کە هەمیشە سکالای دووری ئەکا و هەرگیز شکاتی نابڕێتەوە ، یا وەك ئەو نالە باریکەیە کە لەناو قەلەمدایە و هەر تاوێك قەلەمەکە دابدرێ ، ئەویش لێی ئەبڕێت .
نالی لەم شیعرەدا ئیشارەتێکی بۆ بەیتەکەی مەثنەویی جەلالوددینی ڕۆمی کردووە کە ئەڵێ :

بشنو از نی چون حکایت میکند
وز جدائیها شکایت میکند

واتە : گوێ شل کە بۆ قامیش ، قامیش ، کە لەژێر پێدا زیکەی دێ ، ڕازی خۆی ئەگێڕێتەوە و سکالای دەردی دووری ئەکا .
لەنێوان (نالی) و (حالی)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (نالە) و (نالە)دا جیناسی موحەڕڕەف هەیە .
نالی (عم) : نالی و .

— ٧ —

(١) بازا : باز ئا ، وەرەوە . وشەکە لەبنەڕەتا فارسییە . قەد : بالا . قەد(ی دۆهەم) مەعنای (چەماندنەوە)ش ئەگەیەنێ . کەمانین : وەك کەوان لێهاتوو .
واتە : بەهۆی ڕەنگی ڕۆمەتی جوانی تۆوە ڕۆم زەرد هەلگەڕاوە ، جا یا لە خەفەتی دووریت یا بەهۆی شەرمەزار بوونەوە لە بەرچاوی خەلك . بالای وەك سەرو بەرزی جارانیشم بەهۆی بالای جوانی تۆوە وەك کەوان چەمیوەتەوە ، یا بەهۆی چەماندنەوە جوانەکەی تۆوە بووە بە کەوان ، کەواتە وەرەوە بۆ لام تا منیش بچمەوە سەر دۆخی جاران .

* ئەم شیعرە زۆر باش دەردەکەوێ کە ناز ناوی نالی لە ڕیشالی قامیش وەرگیراوە و قسەی ئەوانە جێی متمانە نییە کە دەڵێن نالی) یە .

غەریب و بێکەس و زار و فەقیری خانەدانی تۆ
جگەر سۆتاو و ماڵوێرانی زوڵفی چینتە ، بازا ! (٢)

(معاذ الله) کە ڕەحمێکت بە حاڵی زاری مندا بێ
کە ئاخر بەندەیی خاکی دەری پێشینتە ، بازا ! (٣)

ئەگەر خوێنم دەڕێژی تۆ ، ئەوە تێغ و ئەمیش گەردن
ئەگەر بنیادی پەیمان ، دەستی من دامێنتە ، بازا ! (٤)

لە چاوانم هەتاکەی قەطرە قەطرە خوێن دەکەی ئەی دۆست !
کوا ئەم عەهد و پەیمان و وەفا کابینتە ، بازا (٥)

---

(٢) زار : داماو . لاواز . زوڵفی چین : زوڵفی جوانی چین لەسەر چین .
واتە : ئەوکەسەی لە خانەدانی تۆ دوورکەوتووەتەوە و نامۆ و بێکەس و هەژار کەوتووە (کە منم) ، بەهۆی زوڵفی چینچینی تۆوە جگەر سۆتاو و ماڵوێران بووە . کەواتە دە وەرەوە !

(٣) معاذ الله : پەنا بە خوا ، خوا نەکا ، هەرگیز ڕۆ نادا . دەر : بەردەرگا . پێشین : کۆن .
واتە : هەرگیز بەزەییەکت بە حاڵی مندا نایەتەوە ، ئاخر خۆ من بەندەی کۆنی خاکی بەردەرگای خۆتم ، دە وەرەوە !

(٤) بنیاد : بناخە . پەیمان : گفت .
واتە : هەرچیم لێ ئەکەی ئامادەم . ئەگەر سەرم ئەبڕی ، ئەوە تێغی تۆ و ئەمەش گەردنی من . ئەگەر بناخەی گفت و پەیمانیشم لەگەڵ دائەنێی ، دەسم دامێنت ، دە وەرەوە !

(٥) کابین : ئەو ئەندازە پارەیەی پیاو لەکاتی ژنهێنانا لەئەستۆی ئەگرێ بیدا بە ژنەکە . لەو مەعنایەشەوە وەرگیراوە بۆ هەر شتێ مرۆ لەئەستۆی خۆی بگرێ .
واتە : تا کەی ، گیانە ، چاوم دڵۆپ دڵۆپ ئەکەی بە خوێن ؟ کوا ، تۆ کەی وا دەرئەکەوێ گفت و پەیمانت لە ئەستۆ گرتبێ ، دە وەرەوە !
ڕێیشی تێ ئەچێ (کابینتە) هەڵەی نووسار بێ و ڕاستەکەی (کاینتە ـ کە ئاینتە) بێ ، واتە : کوا ، کەی گفت و پەیمان ڕاگرتن ڕەوشتی تۆیە ؟

بە « نالی » باوەڕت نایێ ، خەیاڵت بێت و ببینێ
کە چۆن مەشغوڵی نەغمەی گۆشەیی نالینتە ، بازا ! (٦)

— ٨ —

ئەحوەلی تەفرەقە نەظەر تەقوییەتی سەبەب دەکا
عارفی وەحدەت ئاشنا لەم قسەیە ئەدەب دەکا (١)

---

(٦) واتە : ئەگەر باوەڕ بە نالی ناکەی ، بە خەیاڵت بعەرمۆ منی بە بیردا بێ و ببینێ چۆن لە سۆچێکا کەوتۆم خەریکی ئاوازی نالینم لەتاو دوریت .. دەسا وەرەوە .

ڕێنیشی بێ‌ئەچێ (نالینتە) هەلەی نوسیار بێ و ڕاستەکەی (بالینتە) بێ ، واتە : لە سۆچی جێگە سەرەکەتا کەوتوم ئەنالێنم ..

ئەم پارچە شیعرە لە هیچ‌کام لە دەستنوسەکانی بەردەستمانا و هەروەها لە چاپەکەی (کم)یشدا نییە . دوکتۆر مارف خەزنەداریش ئەڵێ هێشتا بۆم ڕاست نەبوەتەوە هی کێیە ، بەڵام بە هی نالیی نازانێ . (د. مارف خەزنەدار ، چەند بەراوێزێکی دیوانی نالی ، گۆڤاری ڕۆژی کوردستان ، ژمارە ٣٤ ، کانونی یەکەمی ١٩٧٥ و کانونی دوەمی ١٩٧٦) . پارچەکە هەرچەند سادەیە ، شەقڵی نالییشی پێوە دیارە .

— ٨ —

(١) ئەحوەل : خێل ، یەك بە دو بین . تەفرەقە نەظەر : ئەوەی هێزی بینینی پەرێشانە و سەرنجی چاوی بەم لا و بەولادا ئەڕوا و یەکی بە دوان دێتە پێش چاو . عاریف : خوداناسی دڵ ورپا . وەحدەت ئاشنا : ئەوەی لەگەڵ بیری خوا بە یەك زانیندا ئاشنایی هەیە .

واتە : ئەوەی چاوی دڵی خێل بێ تاماشای (سەبەب) ئەکا و هەرچی کە ڕوئەدا ئەیبەستێ بە هۆیەکی تایبەتییەوە و ئەوەش لەئەنجاما ئەکێشێتەوە بۆ هاوبەش بۆ خوا دانان ، وەك چۆن ئەوەی چاوی ڕاستەقینەی خێل بێ یەکی بە دو دێتە پێش چاو . بەڵام ئەوەی کە خوا بناسێ و دڵی بە بیری یەکێتیی خواوە ڕاهاتبێ ، شەرم ئەکا قسەی وای لە دەم بێتە دەرەوە .

ئەڵێن نالی ئەم پارچە شیعرەی لە بەرپەرچ دانەوەی زانای ناوداری کورد موفتیی زەهاویدا وتووە لەئەنجامی دەمەتەقێیەکی فەلسەفیدا

بەندە ئەزەل بە خەططی خۆی قابیلی قیسمەتی بووە
ئێستە بە ئیقتیضای عەمەل جێگەیی خۆی طەلەب دەکا (٢)

داری ئێراك و داری هیند هەردوو کە عوودە ئیسمیان
هەمدەمی سوننەتە ئەوەم مەیلی ئەبولەهەب دەکا (٣)

کە لەبارەی سەبەبەوە لەنێوانیانا ڕۆی داوە . ئەگەر ئەمە ڕاست بێ لەوانەیە بێ بە بەلگەی ئەوە کە زەهاوی خێل بوبێ .

(٢) ئەزەل : ئەوەی ئەبوونی لێ پێش نەکەوتبێ . خەط : بێ‌لێ‌نان . قابیلی قیسمەت : ئەوەی بە بەشی خۆی ڕازی بێ یا ئەوەی بۆ دابەش کردن بشێ . ئیقتیضا : پێویست . عەمەل : کردەوە .

واتە : ئادەمیزادی موسوڵمان لە ڕۆژی ئەزەلدا بە دان‌پیانانی خۆی ڕازی بووە بە بەشی خۆی و لە وەڵامی « ألست بربكم ؟ »دا واتە : ئاخۆ من خوای ئێوە نیم ؟ کە پەروەردگار لە خەلکی پرسیوە ، وتوویەتی : « بلی » واتە : تۆ خوای ئێمەی . بەم‌پێیە ئیتر ئەبۆ سەبەب و سەبەبکاری نەهاتایەتە ئاراوە . کەچی ئێستا وا بە کردار بەپێچەوانەی بێ‌لێ‌نانەکەی خۆی ئەجوڵێتەوە و بە نیسبەت دانی کار بۆلای خۆی داوای جێ و ڕێیەك ئەکا بۆ خۆی گوایە ئەویش لەگەڵ خوادا هاوبەشە لە دروست‌کردنی کردارا . .

نالی لەم‌بەیتەدا ئیشارەتیشی بەو وتە فەلسەفییە کردووە کە ئەڵێ (خەت بۆ دابەش کردن ئەشێ) .

خەططی (عم) : حەظظی .

(٣) ئێراك : دارێکە لە لقەکانی ، سیواك دروست ئەکەن و لەکاتی دەست‌نوێژ گرتن و گەلێ کاتی‌تریشدا بەپێی ڕەوشتی پێغەمبەر (د.خ) ئەیهێنن بە دەما بۆ پاك‌کردنەوەی پێخی ددان و خۆش‌کردنی تامی دەم. داری هیند : داری بخوور کە بۆ بۆن‌خۆشی ئەیسوتێنن . هەمدەم : هاودەم ، هاوڕێ . سوننەت : گوفتار و ڕەوشتی پێغەمبەر . ئەوەم : ئەو ، ئەم . ئەبولەهەب : یەکێکە لە ناوەکانی ئاگر ، ئیشارەتیشە بە ناوی ئەبولەهەبی مامی پێغەمبەر .

واتە : بۆ ئیسباتی ئەوە کە ئەنجامی هیچ شتێ بەیوەندی بە بناخەکەیەوە نییە و هەمووی هەر بە دەستی خوا خۆیەتی و ئەو چارەنووس دائەنێ ، سەیری داری ئێراك و داری هیند بکە ، هەردوکیان دارێکی عادەتین کەچی ئەویان سوننەتی پێغەمبەری پێ جێ‌بەجێ ئەکرێ و

سەهم و نەصیبی ئەصلییە ، بەحەی گیاه و گوڵ نییە
تۆتنە خەرجی سۆتنە ، مۆدنە ماچی لەب دەکا (٤)

لەومەی زەمان دەکەی کە بۆچ خوارییی ڕاستی دەوێ ؟!
غافڵی دەستی ڕاستی خۆت خزمەتی دەستی چەپ دەکا (٥)

ئەمیان بە لای ئەبولەهەبدا ئەڕوا ، واتە ئەسوتێنرێ و دۆکەڵی بێ ئەکرێ .

نالی لەم بەیتەدا ئیشارەتی بە دوو ئایەتی « تبت یدا ابی‌لهب ... وامرأته حمالة الحطب » کردووە کە واتە : دەسەکانی ئەبولەهەب وشك بن .. ژنەکەشی کۆڵەدار هەڵئەگرێ بۆ ئازاردانی موسوڵمانان . لەناو ناوەکانی ئاگریشدا ناوی (ابولهب)ی هەڵبژاردووە و بەکاری‌هێناوە ، بۆئەوەی لە بەرابەری وشەی (سوننەت)دا دابنێ چونکە سوننەت هی پێغەمبەرە و ئەبولەهەبیش دوژمنی پێغەمبەر بووە .

لە دوو نیوەی ئەم بەیتەدا لەف و نەشری مورەتتەب هەیە .

لە هەموو نوسخەکانی بەردەستمانا لەجیاتیی (ئەوەم) نوسراوە : (ئەمەو) . تەنها لە پەراوێزی نوسخەی (چر)دا ئەبێ بە نوسخە نوسراوە : (ئەوەم) . ئێمە ئەمەمان لا پەسەند بۆ چونکە سەرچاوەی هەردو ئیشارەتەکە بە ڕێك‌وپێکی ئەڕوا و مەعناکە بێ پێچ و پەنا دێ .

(٤) سەهم و نەصیب : بەش و چارەنوس . گیاه : گیا ، سەوزە . خەرج : بەش . مۆدن : دار جگەرە .

واتە : چارەنوسی هەرکەس چی بێ هەر ئەوە دێتە ڕێی ، مەسەلەکە پەیوەندی بە ڕیشە و بنەڕەتەوە نییە . ئەوەتە تۆتن کە مەبەستی ئەسڵیی جگەرەخۆرە ، بەشی سۆتانە ، ئەوەش دار جگەرەیە کە لە هۆیەکی جگەرەکێشان بەولاوە نییە ، بە شوێنێکی نازداری وەك لێوەوەیە و هەمیشە ماچی لێو ئەکا !

سەهم و نەصیبی (چر) و (گم) : قیسمەت و سەهمی .

(٥) لەومە : سەرزەنشت . خوارێ : ذەلیلێ . غافڵ : بێ‌ئاگا .

واتە : سەرزەنشتی گەردوون ئەکەی کەوا بۆچ کارێك ئەکا ڕاستێ هەر لەبنەوە بێ .. ئاگات لەوە نییە کە تەنانەت لە خۆیشتا دەستی ڕاستت خزمەتی دەستی چەپت ئەکا و مل‌کەچی ئەوە .. واتە : باری ژیان وایە ئالیستاش خراپە و درۆ لەسەرەوە بێ و چاکە و ڕاستێ بۆ سودی ئەوان هەڵسوڕێن ..

طۆطیی تۆ لە حیرصی دڵ داوی طەمەع دەکاتە مل
بولبولی من لە عەشقی گوڵ تەغنیەوو طەرەب دەکا (٦)

« نالی » حەریفی کەس نییە ، ئیلف و ئەلیفی کەس نییە
بەیتی ڕەدیفی کەس نییە ، هەرزە نویسە ، گەپ دەکا (٧)

---

(٦) حیرص : تەماع . تەغنیە : گۆرانی وتن . طەرەب : ساز و ئاواز .

واتە : من و تۆ ، ئەی بەدکار، زۆرمان جیایە لە یەك . تۆ طووطیت . . ئیش و کارت هەر قسەی ئەم و ئەو گێڕانەوە و هێنان و بردنە ؛ بۆیە لەبەر تەماع کۆتی بەندەگیت لە مل کردووە و بووی بە نۆکەری ئەم و ئەو . بەڵام من بلبلم ، دڵداری گوڵ و باخم ، هەمیشە گۆرانی بۆ جوانی و شیبنایی و سروشت ئەڵێم . .

ئەگەر وەك لەپێشەوە وتمان ڕاست بێ نالی ئەم پارچە شیعرەی بەرابەر بە موفتیی زەهاوی وتبێ ، ئەوا مەبەستی لە طۆطیەتی لاسایی کردنەوە و وتنەوەی قسەی موعتەزیلەکانە کە بەندە بە دروستکەری کاری خۆی ئەزانن و دەورێکی گەورە ئەدەن بە (سەبەب) .

طۆطیی تۆ لە حیرصی دڵ (چر) : طۆطیی دڵ لە حیرصی گوڵ . بەمپێیە مەعنای نیوە شیعرەکە وای لێ دێتەوە : دڵ طۆطیە و بەخیلی بە گوڵ ئەبا بۆیە داوی تەماعی لە مل کردووە . لە پەراوێزی هەر ئەم نوسخەیەشدا بە نوسخە نۆسراوە :

طۆطیی تۆ لە حیرصی دڵ داوی قەفەس دەخاتە مل

(٧) حەریف : هاودەم . ئیلف و ئەلیف : هاوشان . ڕەدیف : هاوسەر . هەرزە نویس : ئەوەی شتی پڕ و پوچ ئەنوسێ . گەپ : گاڵتە .

نالی لەم شیعرەیدا ، لەپاش دەربڕینی بێزاری لە باری ژیان کە ئەوی خستووەتە بنەوە و خەڵکی سەرخستووە و پایەیەکی کۆمەڵایەتیی نزمی بەم داوە و خەڵکی کردووە بە خاوەن ڕێ و شوێن ، هەڵوێستێکی کەمتەرخەمانە لە ژیان وەرئەگرێ و ئەڵێ چێ ، هەرچۆنە با هەر وابێ . . دیارە من شایانی پایە و ڕێ و شوێنی ئەم خەڵکە نیم و لە نمۆنەی کەسیان نیم و شیعرەکانیشم شیعری هەرزە نۆسییە ، بۆیە ڕێ و شوێنیشم لە کۆمەڵدا ئەمەیە کە هەیە . .

ئەلیف (چن) : ئەنیف . ئەبێ بەپێی ئەم نوسخەیە (ئەنیف) لە

بولبولی طەبعم ئەوا دیسان ئەنا خوانی دەکا
نوکتە سەنجی و ، بەذلە گۆیی و ، عەنبەر ئەفشانی دەکا (١)

هەرکەسێ ئیظهاری دانایی بکات و ، مەقصەدی
خود پەسەندی بێ ، یەقین ئیظهاری نادانی دەکا (٢)

خەرقە پۆشێ کەی دەپۆشێ جەوهەری ذاتی ئەمن ؟
بێتە تێو ، جیلوەی ، بە زوشتی خۆی بە عوریانی دەکا (٣)

(ئەنف) وەرگیراوی و مەعناکەی (هاولوت) بێ وانە نزیك و هاودەم .

ئەگەر ئەوەی لەپێشەوە وتمان کەوا نالی ئەم پارچە شیعرەی لە بەربەرەچدانەوەی موفتیی زەهاویدا وتووە ، وا بێ ، ئەوا ئەبێ لە لێکۆڵینەوەی باری کۆمەڵایەتی و دەروونیی نالیدا بابەبەکی تایبەتی بۆ ئەم پارچە شیعرە دانرێ .

— ٩ —

(١) طەبع : طەبیعەت . ئەناخوانی : پیا هەڵدان و ستایش کردن . نوکتە سەنجی : وتنی شتی ورد و قسەی پڕ مەعنا . بەذلە گۆیی : قسەی خۆش کردن . عەنبەر ئەفشانی : عەنبەر بڵاو کردنەوە ، کینایەیە لە قسەی نەستەق و شیعری نایاب وتن .

واتە : تەبیعەتی عاشقی بە شەوق و ذەوقم دیسانەوە کەوتەوە ستایش و پیا هەڵدان و وتنی قسەی نەستەق و خۆش و بڵاو کردنەوەی بۆن و بەرامەی خۆشی شیعری جوانی وەك عەنبەر کە هەموو لایەك ئەگرێتەوە .

عەنبەر (عم) و (گم) : گەوهەر .

(٢) دانایی : زانایی .

واتە : ئەوەی بە نیازی خۆهەڵدان ، زانایی و تێگەیشتنی خۆی دەربڕێ ، دیارە نەفامیی خۆی دەرئەخا .

مەقصەدی (کم) : مەطلەبی .

(٣) خەرقەپۆش : صوفی . جیلوە : ورشە . زوشتی : ناشیرینی . عوریانی : ڕووت و قووت .

ضایبطەی طەبعم سوارە ، ئیددیعای شاهیی هەیە
موحتەشەم دیوانە ، داوای تەختی خاقانی دەکا (٤)

واتە : صۆفییەکی خەرقە لەبەر چۆن ئەتوانێ جەوهەری شەخصی من یا جەوهەری خۆ بەخۆ پەیدا کردوی من بشارێتەوە ، یاخود بیدانە پاڵ خۆی و بیکاتە بەری خۆی ؟ ئەگەر بێتو بێتە ئەم مەیدانەوە ، ورشەی جەوهەری من ، ئەو بەو ناشیرینییەی خۆیەوە زۆت و ئوت ئەکاتەوە و ئەیخاتە بەرچاوی خەڵك . یاخود ئەگەر بێتە ناو ورشەی جەوهەری منەوە و بییەوێ بیکا بە بەرگ بۆ خۆی ، بەو ناشیرینییەیەوە کە هەیە ، لەجیاتیی ئەوەی خۆی داپۆشێ ، خۆی زۆت و قوت ئەکاتەوە و ئابڕوی خۆی ئەبا .

شێوەی نوسینەوەی ئەم بەیتە لە نوسخەکانی بەردەستمانا زۆر ئاڵۆز و شێواوە و هەرکام بە جۆرێکیان وەرگرتووە :

(جر) : **بیننی جیلوەی بە زوشتی خۆی بە قوربانی دەکا**

(چن) : **پینەیی جیلوە بە زوشتی خۆی بە عوریانی دەکا**

(عم) : **بیننی جیلوەی بڕشتی خۆی بە عوریانی دەکا**

(گم) : **بێتە نێو جیلوەی بە زوشتی خۆی بە عوریانی دەکا**

(ت) : **بیننی جیلوە بە زوشتی خۆی بە عوریانی دەکا**

(ك) و (مز) : **بیننی جیلوەی بە زوشتی خۆی بە عوریانی دەکا**

لە سەیر کردنی تێکڕای نوسخەکان و بە نیشانەی شوێن و موناسەبەتەکەشدا ، ئەچێتە دڵەوە بێشان بەمجۆرە بوبێ .

خەرقەپۆشێ کەی دەپۆشێ جەوهەری ذاتی ئەمن ؟

بێتە نێو ، جیلوەی ، بڕشتی خۆی بە عوریانی دەکا

واتە : فەقیرێ و بەرپۆشێ کەی زبرەکێ و بلیمەتیی من دائەپۆشێ ؟ کە کاتی خۆی هات ، بەهرەی من بڕشت و کاری خۆی بە زۆتی ئەکا ، خەنجەری دەبانە و لە کێلان دەرچووە !

(٤) ظابیطەی طەبعم : تەبیعەتی بەذەوق و ڕێكوپێکم . سوارە : بەئەسپەیە و لەسەر پێیە . شاهی : پادشایەتی ، یاخود ئیشارەتە بۆ (شاهی)ی شاعیر . موحتەشەم دیوان : دیوەخانی قەرەباڵغ ، یا دیوانی شیعری گەورە ، یان ئیشارەتە بە گەورەیەکی (محتشم الدیوان) ناو . خاقانی : خاقانییەتیی چین ، یا تێکڕای گەورەیێ ، یا ئیشارەتە بۆ (خاقانی)ی شاعیر . *

* موحتەشەمیش شاعیرێکی فارسە و ئیشارەتی بۆ ئەویش تێدا .

شاهیدی فیکرم کە بێتە جیلوەگاهی دولبەرێ
شاهی خوسرەو ڕۆحی شیرینی بە قوربانێ دەکا (٥)

نۆکی خامەی من کە بێتە مەعنائارایی کەمال
خەط بە خەط ئیظهاری نەقشی صوورەتی (مانێ) دەکا (٦)

واتە : ذەوقی شیعر وتنم سوارە ، لە مەیدانی شیعر وتندا ئیددیعای پادشایەتێ ئەکەم ، یاخود ئیددیعای پایەی (شاهێ)ی شاعیر ئەکەم و دیوەخانم پڕە لەوانەی حەز لە شیعرم ئەکەن ، یاخود دیوانێکی گەورەم هەیە و داوای بۆن بە خاقانی وڵاتی شیعر ئەکەم ، یا ئەمەوێ جێگەکەی (خاقانێ)ی شاعیر بگرمەوە .

ڕێیشی تێئەچێ لەجیاتیی (ضابطەی طەبعم) ، (ضابطی طەبعم) بێ ، واتە : سروشتی وەك ئەفسەرم سوار بووە ئەیەوێ ببێ بە پادشا . (محتشم الدیوان)ێکە بۆ خۆی ڕاست بووەتەوە داوای تەختی خاقانی چین ئەکا .

لە وشەکانی (سوار) و (شاهێ) و (موحتەشەم دیوان) و (خاقانێ)دا تەوریە هەیە بەگوێرەی ئەو مەعنایانەی لێمان‌دانەوە .

(٥) شاهید : یار . لە شیعردا ئەو وشەیەیە کە ئەبێتە نموونە (مثال) بۆ بناخە (قاعدە)یەك . ئەو بیرەی کە پوختەی شیعرەکەیە . شاهیدی فیکر : ئەو مەبەستەی کە شاعیر کردوویە بە شامەبەستی بەیتێك یا غەزەلێك . واتە : ئەو مەعنا وردەی کە شیعرەکەی بە دەورا ئەسووڕێتەوە .

واتە : ئەو بیرەی کە کردوومە بە بناخە و مەبەستی شیعرم ، ئەوەندە جوانە ئەگەر بێتە مەیدانی خۆنواندنی دولبەریەوە ، خوسرەو گیانی شیرینی خۆی ، یاخود گیانی (شیرین)ی یاری خۆشەویستی ، بۆ ئەکا بە قوربانێ و لەبەرپێیا سەری ئەبڕێ .

لە کۆکردنەوەی (شاهید) و (شاە)دا جیناسی ناتەواو و ، لە کۆکردنـەوەی (خوسرەو) و (شیرین)دا تەناسوب و ، لە وشەی (شیرین)دا (لەطافەت) هەیە .

فیکرم (کم) : بیکرم . لەوانەیە (بیکرم) بۆبێ ، واتە : ئەو مەبەستەی کە من بۆ یەکەمجار لە شیعرمدا دەرم‌بڕیوە و کەس پێش من نەیتوانیوە وا بڵێ .. تاد .

(٦) خامە : قەڵەم . مەعنا ئارایێ : مەعنا ڕازاندنەوە . خەط : دێڕ .

ئیستیطاعه و قووەتی طەبعم ، بە کوردیی و فارسیی
عارەبیی ، ئیظهاری چالاکی‌بۆ چەسپانیی دەکا (٧)

خاطرێکی شۆخ و خۆش و بێ‌غەم و جەمعم هەبوو
ئێستە بۆ زولفی کەسێ مەشقی پەرێشانیی دەکا ! (٨)

مانیی : هونەرمەندێکی ئێرانیی بووە ناوبانگی بە وێنەی جوان کێشان دەرچووە .

واتە : نوکی قەڵەمی من کە بیبەوێ مەعنا بڕازێنێتەوە و باسی جوانیی بکا ، هەر دێڕێکی ئەوەی ئەینووسێ نیگارێك ئەنوێنێ لە نیگارە نایابەکانی (مانیی)ی نیگارکێشی بەناوبانگ و مەعناکە بەڕادەیەك ڕۆشن ئەکاتەوە ببێ بە شتێکی دیاریی و هەست پێکراو و بینراوی وەك نیگارە دیاریەکانی مانیی .

مەعنا ئارایی کەمال (مز) : صەنعەتی نەقشیگەریی .

(٧) چەسپانیی : گوڕج‌وگۆڵی .

واتە : توانا و هێزی تەبیعەتی شیعر وتنم بە هەر سێ زمانی کوردیی و فارسیی و عەرەبیی ئەوە دەرئەبڕێ کە چەند لەم مەیدانەدا چالاك و گوڕج و گۆڵم .

(٨) خاطر : دڵ و دەروون . شۆخ : ساز . جەمع : کۆمەڵ . پڕژ و بڵاو نەبوو . مەشق : خۆڕاهێنان لەسەر فێربوونی شتێ . پەریشانیی : بڵاوی .

واتە : بەرلەوەی بکەومە داوی خۆشەویستیی یارەوە ، دڵ و دەروونم ساز و خۆش و لەجێی خۆیا بوو . بەڵام ئێستا لەپێناوی زولفی بڵاوی ئەودا ، ئەمیش خەریکە خۆی فێری بڵاویی و پەرێشانیی و پەرت بوون ئەکا . مەبەستی لەوەیە بڵێ دڵ و دەروونم مەشقی پەرێشانیی لە زولفی یارەوە وەرئەگرێ .

لە کۆکردنەوەی (شۆخ) و (خۆش)دا جیناسی قەلب و ، لە یەکخستنی (زولف) و (پەرێشانیی)دا تەناسوب هەیە . لەمەشدا کە (مەشق) بۆ (ڕێك‌وپێکی)یە و کەچی بۆ (پەرێشانیی) بەکارهێنراوە هونەرێکی جوان بەکارهاتووە .

تەنها لە نوسخەی (عم)دا نوسرابوو (هەبوو) ، لە هەموو نوسخەکانی‌تری بەردەستمانا نوسراوە (هەیە) . ئێمە (هەبو)کەمان لا لەبارتر بو .

هودهودی دڵ حەبسی بەلقیسی سەبای دیوە ، یەقین
خۆی کە دامێن‌گیری شاهی ئاصەفی ثانی دەکا (٩)

ئەو کەسە تەحدیثی نیعمەت بێ موراد و مەطلەبی
میثلی « نالی » ئیمتیثالی ئەمری یەزدانی دەکا (١٠)

---

(٩) هودهود : پەپوە سلێمانە . بەلقیس : شاژنی یەمەن . سەبا : سەبەء ، پایتەختی ئەو سەردەمەی یەمەن . ئاصەف : ئاصەفی کوڕی بەرخیای وەزیری حەزرەتی سولەیمان . شاهی ئاصەف : حەزرەتی سولەیمان . شاهی ئاصەفی ثانی : سولەیمان پاشای بابان .

واتە : پەپوە سلێمانەی دڵم بەندیخانەی خۆشەویستیی یاری دیوە کە وەك بەلقیسی شاژنی سەبەء بەدەستەڵاتە ، بۆیە دەس ئەکا بە پشتێنی سلێمان پاشای باباندا کە پادشاهی ئاصەفێکی دۆهەمی وەك ئەحمەد پاشای کوڕیەتی ، کە بۆ باوکی ، لەجێی ئاصەفی کوڕی بەرخیادا بووە بۆ حەزرەتی سولەیمان ، بۆئەوەی بکاتە فریای و لە داوی دیلیی یاری دەربهێنێ ، بەوە کە بیکەبەنێتە دەستی .

بەپێی ئەوە کە مەشهوورە دایکی بەلقیس دێو بووە ، ئەشکونجێ وشەی (دیوە) بە (دێوە) بخوێنرێتەوە .

ڕێیشی تێ‌ئەچێ مەعنای شیعرەکە بەم‌جۆرە بێ : پەپوە سلێمانەی دڵم بە چاوی خۆی بینێ کەوا سولەیمان چەنـد بەدەستەڵاتە و چۆن بەلقیسی سەبەئی بە دیل گرت ، بۆیە دەستەو دامێنی ئاصەفی دۆهەم بۆ تا لای سولەیمان تکای بۆ بکا نەوەك تۆشی شتێ بێ ..

نالی ، لەم شیعرەیدا خۆی شوبهاندووە بە پەپوە سلێمانە و ، سلێمان پاشای بابان بە حەزرەتی سولەیمان و ، ئەحمەد پاشای کوڕی بە ئاصەفی کوڕی بەرخیا و ، خۆشەویستیی یارەکەی بە بەند بوّن لە بەندیخانەی شاژنـە بەلقیس‌دا . لە کۆکـردنەوەی (هودهـود) و (بەلقیس) و (سەبەء) و (دێو) و (ئاصەف)یشدا هونەری تەناسوب و موراعاتی نەظیری بەکارهێناوە .

تەنها لە نوسخەی (عم) و (گم)دا نوسراوە : (سەبای دیوە) . لە نوسخەکانی‌تری بەردەستمانا نوسراوە : (هەوایێکە) . ئێمـە ئەمی (عم) و (گم)مان لا بەجێ‌تر بو .

(١٠) تەحدیثی نیعمەت : باس کردنی ناز و نیعمەتی گەورە گەوران . موراد : ئارەزۆ . ئیمتیثال : گوێ ڕایەڵی .

— ١٠ —

طەبعی شەککەرباری من ، کوردیٖ ئەگەر ئینشا دەکا ،
ئیمتیحانی خۆیە مەقصوودی ، لە (عمدا) وا دەکا (١)

یا لە مەیدانی فەصاحەتدا بە میثلی شەهسەوار
بیٖ تەئەمموڵ بەو هەموو نەوعە زوبانی ڕادەکا (٢)

واتە : من کە تەعریفی خۆم ئەکەم و لە قسە ڕەوانی و زیرەکیی خۆم ئەدوێم ، یا کە ئیشارەت بۆ پیاوەتیی سلێمان پاشای بابان ئەکەم بەسەرمەوە ، شتێکی بیٖ ڕێ و جێم نەکردووە ، شوکرانە بژێریی نیعمەتی خوام کردووە و فەرموودەی ئەوم بەجێ‌هێناوە کە لە قورئانی پیرۆزدا فەرموویەتی : « و اما بنعمة ربك فحدث » واتە : باسی ناز و نیعمەتی خوا بەسەرتەوە ، لە هەموو شوێنیٖ بگێڕەوە .

مەطلەبی (چر) و (کم) : مەقصەدی .

— ١٠ —

(١) شەککەربار : شەکر هەڵگر . شەکر بارێن ، مەبەست شیرینە . ئینشا : دانان . ئیمتیحان : ئەزموون ، تاقی‌کردنەوە .

واتە : زەوقی شیرینی من کە بەلای ئەوەدا ئەچیٖ بە کوردیٖ شیعر بڵیٖ ، لەبەرئەوە نییە کە کوردییەکە ئاسانە و دەسەڵاتی بەسەر عەرەبیٖ و فارسیدا ناشکیٖ ، بەڵکو لەبەرئەوەیە ئەیەویٖ خۆی تاقی بکاتەوە بزانیٖ شتێکی تازەی لە دەست دیٖ لەمەوپێش کەس نەیکردبیٖ کە شیعر وتنە لەسەر عەرووزی عەرەبیٖ بە زمانی کوردیٖ ، یا نە ؟

(٢) شەهسەوار : شاسوار ، شۆڕەسوار و لاوچاک . تەئەممول : ورد بوونەوە . ڕادەکا : غار ئەکا ، یا ڕائەهێنیٖ .

واتە : یاخود مەبەستی خۆ تاقی کردنەوە نییە ، تەبیعەتی شیعریەتی **ئەوەندە سوارە** ، بیٖ گوێ‌دانە ئەوە کە مەیدان مەیدانی فارسییە یا عەرەبیٖ یا کوردیٖ ، ئەو هەر لەخۆیەوە بە هەموویاندا ئەداتە غار ، یا لە هەموویاندا خۆی ڕائەهێنیٖ .

لە کۆکردنەوەی (مەیدان) و (شەهسەوار) و (ڕادەکا)دا تەناسوب هەیە .

یا (چن) و (کم) و (ت) و (ك) : یا . (مز) : ئەو . بەو (چن) و (ك) :

کەس بە ئەلفاظم نەڵێ خۆ کوردییە خۆکردییە
هەرکەسێ نادان نەبێ خۆی طالیبی مەعنا دەکا (٣)

بێتە حوجرەم ، پارچە پارچەی موسوەدەم بکرێ بە ڕۆح ،
هەرکەسێ کۆتاڵ و پارچەی بێ بەدەڵ سەودا دەکا (٤)

شیعری خەڵقێ کەی دەگاتە شیعری من بۆ نازکێ ؟!
کەی لە دیققەتدا پەتك دەعوا لەگەڵ هەودا دەکا ؟! (٥)

بێ . (کم) و (گم) : بەم . زوبانی (گم) : زمانی . (مز) : لیسانی . ڕادەکا (کم) : وائەکا .

(٣) خۆکردییە : دەسکردی خۆماڵییە . نادان : نەزان و نەفام .
واتە : با کەس توانجم تێ نەگرێ بڵێ شیعرەکانی کوردین و هەر شاعیرێك بگری ئەتوانێ شیعری کوردێ بڵێ . بەڵێ ڕاستە زۆر کۆلکە شاعیر هەن ئەتوانن (شیعر) بە کوردێ ڕێكخەن .. بەلام خۆ شیعر هەر هاوسەنگیی دۆسەرەکەی و بەکێتیی دوا پیتەکانی نییە . شیعر بەر لە هەرچی ناوەڕۆکی ورد و مەعنای قوڵە و داناپان لە شیعردا بەدوای ئەوەدا ئەگەڕێن و ئەوەش دەستی کۆلکە شاعیرەکان ناکەوێ بیخەنە شیعرەکانیانەوە .
لە کۆکردنەوەی (خۆ کوردییە) و (خۆکردییە)دا جیناسی تەرکیب و ، لەنێوان (کوردێ) و (کردێ)دا جیناسی موحەڕڕەف هەیە .
طالیبی (ك) : تابیعی . خۆکوردییە (چر) : خۆ کوردییو .

(٤) موسوەدە : موسەووەدە ، ڕەشنوس ، نوسراو بەر لە پاکنوس کردنی . بێبەدەڵ : ئەوەی ئەوەندە بەنرخ بێ شتێ نەبێ بۆئەوە بشێ لەبریتیی ئەوا بدرێ .
واتە : ئەوەی بەدوای پارچەی گرانبەهادا ئەگەڕێ ، با بێتە حوجرەکەی من ، پارچە پارچەی ڕەشنوسەکانم بکرێ و لەبریتیدا گیانی خۆی دانێ ، بەمە هێشتا هەر ئەو قازانج ئەکا .
حوجرەم (کم) و (گم) : حوجرە . موسوەدەم (ت) : ئەسوەدم . سەودا (کم) دارا .

(٥) دیقەت : وردێ . باریکێ . پەتك : ئەو بەنەی بەڕە و جەواڵی لێ دروست ئەکەن . هەودا : تاڵی ڕێسمانی ئاوریشم .

پێم‌دەڵێن : مەحبوبە خێڵ و قیچە ، مەیلی شەڕ دەکا
خێڵ و قیچە ، یا ترازوی نازی تەختی سەر دەکا ؟! (١) *

واتە : شیعری خەلکێ هەرگیز لە ناسکیدا ناگاتە ڕادەی شیعری من. شیعری من لە چاو شیعری خەلکیدا وەك تالی ئاوریشم وایە لەچاو پەتکدا و دیارە پەتکیش هەرگیز ناتوانێ لە باریکێ و ناسکیدا بەربەرەکانێ لەگەڵ تالی ئاوریشم بکا .

لە نیوەی دوهەمی ئەم بەیتەدا حوسنی تەعلیل هەیە .

بۆ نازکێ (کم) : ئەی نالییا .

لە خوێندنەوەی ئەم قەصیدەیەوە ، ئەم پرسیارە دێتە ئاراوە و خۆی دائەسەپێنێ : ئاخۆ ئەو شاعیرە هاوچەرخەی نالی کێ بوبێ کەوا بە فارسێ (یاخود بە عەرەبێ) شیعری وتبێ و گاڵتەی بە شیعرە کوردییەکانی ئەم کردبێ ؟ تۆ بڵێی ئەم مەسەلەیەش پەیوەندێکی بە (مەستورە خانمی ئەردەڵان)ەوە نەبێ ، بەتایبەتی کە دیارە نالی ئەم قەصیدەیەی لە سەردەمی فەقێیەتیدا وتووە : « بێتە حوجرەم » ... تاد ؟ تەنها مەگەر توێژینەوەی لەمەوپاشی ڕۆشنبیرانمان وەڵامی ئەم پرسیارەمان بۆ بداتەوە !

— ١١ —

(١) هەر وەك لەم بەیتەوە دەرئەکەوێ ، مەشهوریشە کەوا حەبیبەی یاری نالی خێڵ بووە . خێلییش لەناو خەلکدا بە عەیب ئەژمێردرێ و ڕوانینی خێڵ نیمچە خێسە کردنێکە . هەروەها خێڵ جارجاریش وائەنوێنێ ئەڵێی چاوێکی ئەنوقێنێ و چاوەکەی‌تری ئەکاتەوە. نالی لەم غەزەلەیدا بەربەرچی ئەوانە ئەداتەوە کە خێلیی حەبیبەیان بە عەیب داناوە ، ئەڵێ : ناحەزان پێم ئەڵێن خۆشەویستەکەت خێڵ و چاولارە ، خێسە لە خەلکی ئەکات وەك بڵێی شەڕیان پێ بفرۆشێ . نەخەیر نە خێلە و نە خێسەش لە کەس ئەکا .. تەنها ئەوەندەیە ترازوی نازی، کە چاویەتی ، کەمێك سەرئەکا و بەسەر لایەکا ناز زۆرتر ئەکا تا بەسەر لایەکی‌ترا .. سەرکردنی ترازو ئەوەیە کە هەڵی‌ئەبڕی هەردو سەرەکەی هاوسەنگ نەبن .

لە کۆکردنەوەی (شەڕ) و (سەر)دا جیناسی موضاریع هەیە .

* لێرەدا نالی شعڕ و سعری کردوّتە قافیە بە بڕوای من
(ڕ) و (ر) لە کوردی و فارسی قافیە نین .

خێڵ و قیچە ، یا بە غەمزە بۆ نیشانەی دڵ بە چاو
مەیلی ڕاست هاوێتنی موژگانی دڵ پەیکەر دەکا ؟! (٢)

چاوی هەمڕەنگی گوڵی ، مەستی شەو و ڕۆژن مەدام
یەك لە ئەشگوفتەی بەنەفشە ، یەك لە ئەیلۆفەڕ دەکا (٣)

عەکسی چاوی تۆ لە چاویدا بە خواری تێدەگەی
کەچ نەظەر کەی فەرقی خوار و ژوور و ، خێر و شەڕ دەکا ؟! (٤)

---

(٢) هاوێتن : هاویشتن . موژگان : برژانگ . پەیکەر : ئەوەی پەی ئەکا . پەیکردن : بڕینەوەی چوار پەلی وڵاخە . .
وانە : یار خێڵ و قیچ نییە ، بەڵکو ئەیەوێ بە غەمزەی چاوی ، تیری برژانگی کە دڵی دلدار پەی ئەکا ، ڕاست بهاوێ بـۆ دڵ و چوار پەلی دڵی پێبڕێتەوە تا مەیدانی دەربازبونی نەمێنێ . دیـارە تیرهاوێژیش بۆئەوەی نیشانە بپێکێ ، چاوێکی ئەگرێتـە نیشانەکە و ئەو چاوەکەی ئەنوقێنێ .
ئەشکونجێ (مەیلی) ئەبێ و (میلی) بێ و لەمحالەدا (پەیکەر)یش بە (پەیکەر) ئەخوێنرێتـەوە بەمەعنا نیشـانە ، وانە : مـیلی ڕاست هاوێشتنی گوللەی برژانگی ، دڵ ئەکا بە نیشانە .
خێل (عم) : خوێل . چاو (کم) : تاو . هاوێتنی (چر) : ئاوێتنی . (جن) و (ك) : ناوێتنی . (گم) : هاوێتنی .

(٣) هەمڕەنگ : هاوڕەنگ . مەدام : هەمیشـە . ئەشکوفتە : ئەپشکوتو . بەنەفشە : وەنەوشە .
وانە : چاوەکانی یار وەك گوڵ وان ، چـۆن گوڵ هەندێکیان بە شەو مەست و خەوالوون و هەندێکیان بە ڕۆژ ، ئەمانیش هەر وان . چاوە خێلەکەی ، دڵی بە شەوەوەیە وەك وەنەوشە کە لە سێبەردا گەشە ئەکا و چاوەکەیتری وەك گوڵە ئەیلۆفەڕە کە لەبەر خۆرْدا هەڵدێ .
گوڵی (عم) و (کم) و (گم) : گوڵە . ئەشکوفتەی (چر) و (عم) و (ت) : ئەشکوفتە . بەنەفشە (کم) و (گم) : وەنەوشە .

(٤) عەکس : وێنە . کەچنەظەر : ئەوکەسـەی کە ڕاست نەبینێ .
وانە : چاوی یار وەك ئاوێنە وایە و تۆیش ، ئەی ناحەز ، لە چاوی یاردا وێنەی چاوی لاری خۆت ئەبینی . بۆیە وائەزانی چاوی یار خێل و قیچە . مەبەستی ئەوەیە بلێ چاوی خۆت خێل و قیچە نەك هیی یار ،

هەرکەسێ نوقصانیی ڕۆی باوێتە سەر ڕۆی ئاینە
شاهیدی هەرچەندە (رأي العين)ە ، کێ باوەڕ دەکا ؟! (٥)

کاتبی خێر و شەڕی عوششاقە ، بۆ وەصڵ و فیراق ،
لوطف و قەهری هەر بە جارێ سەیری دۆ دەفتەر دەکا (٦)

بەڵام چونکە تۆ لاربینی خوار و ژۆر و خێر و شەڕ لە یەك ناکەیتەوە و ، لەجیاتیی خۆت یار بە خێڵ ئەزانی ..

لەنێوان (خێر) و (شەڕ) و ، (خوار) و (ژۆر)دا طیباق هەیە .

(٥) باوێتە : بخاتە . ئاینە : ئاوێنە . رای العین : ئەوەی زەق بە چاو ببینرێ .

واتە : وەك وتم ناحەز خۆی ناشیرین و خێڵ و قیچە ، نەك یاری من کە ڕۆی وەك ئاوێنە بێ گەردە . جا هەرکەس بێت و ناشیرینیی خۆی بخاتە ئەستۆی ئاوێنە و ئەو تاوانبار بکا و بڵێ خەتای ئەوە کە من ناشیرینم ، با شایەتیشی هەبێ ، کە دیمەنەکەیەلی کە لە ئاوێنەکەدا بە ناشیرینێ دەرئەکەوێ ، کەس باوەڕی پێ ناکا .

نوقصانیی ڕۆی (چن) و (عم) و (ت) و (ك) و (مز) : نوقصانی ڕۆ .

(٦) واتە : یار وەك فریشتەی تۆمارکردنی چاکە و خراپەی بەندەکانی خوا وایە . چۆن ئەوان بەجارێ چاکە و خراپەی بەندە ئەنۆسن و بەپێی ئەوەی ئەینۆسن کۆمەڵە بەندەیەك ئەنێرنە دۆزەخ و کۆمەڵێکیتر ئەنێرنە بەهەشت ، ڕۆخۆشی و ڕۆگرژیی ئەمیش بەجارێ سەیری دەفتەری کرداری دڵدارانی ئەکا تا بڕیار بدا کامیان بخاتە بەهەشتی (پێگەیشتن) و کامیان بخاتە دۆزەخی (دۆرێ) . دیارە کە بە جارێکیش تەماشای کرد، چاوە ساغەکەی ئەبینێ و چاوە خێلەکەی نابینێ .. جا ئەگەر بە نیازی پێگەیشتن تەماشای دەفتەرەکەی کردبو ، هەندێك بەرئەکەون و پێیئەگەن و هەندێکیش لەکەونە پشت گوێ . ئەگەر بە نیازی بڕیاردانی دۆریش تەماشای کردبۆ ئەوا ئەو هەندەی ئەکەونە بەر چاوە ساغەکەی بێبەش ئەبن و ئەو هەندەکەیتر ئەو بڕیارە سەختەیان بەسەرا نادرێ .

لەمبەیتەدا ئیشارەت بەو واتە ئایینییە کراوە کە ئەڵێ هەر مرۆیەك دۆ فریشتەی بەسەر شانەوەیە چاکە و خراپەی تۆمار ئەکەن .

« نالی » ئەو وەحشی غەزالە کەس ئەبەر داوی نەکەوت
چونکە شاهێنی دوو چاوی تیژە ، دائیم سەر دەکا (٧)

— ١٢ —

چاوەکەت ئاگر لە سینەی عاشقی میسکین دەکا
مەستە ، مەیلی چەن کەبابێکی دلی خوێنین دەکا (١)

طالیبی لێوین و ئەلقەی زولفمان نیشان دەدا
ڕاڕەوی میصرین و ئەو ڕۆمان لە مولکی چین دەکا (٢)

---

(٧) وەحشی غەزال : ئاسکی کێوی . ئەبەر : بەر .
واتە : نالیا ! ئائیستا کەس نەکەوتووەتە داوی ئەو یارەوە کە بیگری و ئەویش بێ بیگری و بیبا ، چونکە چاوە وەك شەهێنەکانی ئەوەندە تیژ و زۆربینن ، کە بۆ کەسێ ئەڕوانن تیری نیگایان سەر ئەکا و نایپێکێ .
لە کۆکردنەوەی (سەر) و (بەر)دا جیناسی لاحیق هەیە .
ئەبەر داوی (چر) : لەبەر ڕاوی . (چن) و (ك) : لەبەر داوی . (مز) : وەبەر داوی . (کم) : بەسەر داوی . سەردەکات (عم) : شەڕ دەکات .

— ١٢ —

(١) واتە : چاوت ئاگر بەرئەداتە سینەی دلداری بەسەزمان کە هێلانەی دلیەتی .. بەلام ئاهەقی نییە وائەکا .. سەرخۆشە . سەرخۆشیش بۆ مەزە حەزی لە کەبابە . چییش لە دلی خوێناوی چاترە بۆ کەباب !! .
لەم بەیتەدا لەف و نەشری مورەتتەب هەیە : مەست بۆ چاو و کەباب بۆ سینە و دل بۆ عاشق ئەگەڕێتەوە .
ئاگر (عم) : ئاور . بەلام ئاشکرایە هەڵبەستی نوسەرێکی موکریانییە ، چونکە ئەمە زاراوەی ئەو ناوچەیەیە .
ئەم پارچەیە تەنها لە نوسخەکانی (عم) و (گم)دا هەبون .
(٢) ڕاڕەو : ڕێبوار . .
واتە : ئێمە داوای ماچی لێوی سوری لێ ئەکەین ، کەچی ئەو ئەلقەی ڕەشماری زولفیمان پیشان ئەدا و پێیمان ئەترسێنێ . سەیرە .. ئێمە ئەمانەوێ بۆ میسر بڕۆین کە (یوسف)ی ونبومانی تیایە ، کەچی ئەو

تا موعەییەن بێ کە زۆرن دەس گری‌یو دەس کوژی
فەرقی سەر ، پەنجەی بە خوێناوی حەنا ڕەنگین دەکا (٣)

بێ قسەی غونچەی دەمت کاتێ تەبەسسوم ڕۆبەڕۆ
هەتکی شوعلەی بەرق و نەظمی دائیرەی پەروین دەکا (٤)

بەرەو ولاتی چینمان ئەنێرێ و ئەمانخاتە ئەودیوی کێوی (قاف) .. لە وشەی (چین)دا ئیشارەت کراوە بـە چـین چینیی زولف و ڕەشی و بۆن‌خۆششییەکەی وەك موشکی خەتا و خوتەن .

لە کۆکردنەوەی (لێو) و (زولف)دا تەناسـوب و لـە یەکخستنی (میصر) و (چین)دا طیباق هەیە ، چونکە میصر لە خۆراوا و چین لە خۆرەلاتە . لە هێنانی میصر و چینیشدا بەدوای لێو و زوڵفدا لەف و نەشری مورەتتەب هەیە .

ئەلقەی (عم) : حەلقەی . ژاژەوی (عم) : ڕەهرەوی . ئەو ڕۆمان (عم) : واریدمان . بەلام ئاشکرابە هەلبەستی نوسەرێکی موکریانییە ، چونکە ئەمە زاراوەی ئەو ناوچەیەیە .

(٣) موعەیيەن : ئاشکرا و دیارێ . دەس‌گر : دیل ، دەستگیر . دەس‌کوژ : بە دەس کوژراو . فەرقی سەر : تەوقی سەر . حەنا : خەنە .

واتە : بۆئەوەی لای هەمۆکەس ئاشکرا و دیاری بێ کە یار زۆر کەسی بە دیل گرتووە و زۆریشی بە دەسـتی خۆی کوشتووە ، خەنـەی وەك خوێن سوور ئەدا لە تەوقی سەر و لە پەنجەکانی ، گوایە ئەو خەنەیە کە سەر و دەستی پێ ڕەنگین کردووە خوێنی قوربانییەکانیەتی .

دەس گری‌یو دەس‌کوژی (گم) : دەستگروی دەستکوژی .

(٤) تەبەسـسوم : زەردەخەنە . هەتـك : ئابڕۆ بردن . بـەرق : برۆسکەی هەور . پەروین : چەنـد ئەستێرەیەکی وردن لە دەوری ئەسـتێرەی (ئەور) کۆبوونەتەوە .

واتە : خونچەی دەمت بێ‌ئەوەی هیچ بلێ ، هـەر تەنها بە بەرەوڕۆ وەسـتان، لەکاتی زەردەخەنەدا، بە خڕیی خۆی و بە دەرخستنی ڕیزی دانە سپییەکانت ، ئابڕۆی ڕۆشنایی کاتی هەورە برۆسـکە و ڕێك‌وپێکیی بازنەی دەوری ئەستێرەی پەروین ئەبا .

ئەشکونجێ (ڕۆبەڕۆ) نەبێ (ڕۆ و برۆ) بێ . بەم‌پێیە مەعنای بەیتەکە وای لێ‌دێتـەوە : ڕۆت لەبەر ڕۆشـنێ و برۆت لەبـەر کەوانییەتی ،

تیری موژگانت لە سینەمدا دەچێ بۆ پیری دڵ
هێندە کەچ ئایینە قەصدی خانەدانی دین دەکا (٥) *

گوڵ بە دەم بادی صەباوە پێکەنێ یەعنی وەرە
تۆ لە وەصلم بۆ بەرە، ئەو بۆیە بولبول شین دەکا (٦)

بێ ئەوەش کە موحتاجی قسەکردنی دەمت بێ ، تەنها بە زەردەخەنەیەکی لێو ، ئابڕۆی تیشکی هەورە برۆسکە و بازنەی دەوری ئەستێرەی بەروین ئەبەن . بەپێی ئەم مەعنایە مەبەست لە (قسەی دەمی کاتی زەردەخەنە) ئەوە ئەبێ دەم بە تەنها زەردەخەنەکەی وەك هاتبێتە دەنگ و شایەتییەکی دابێ وابە .

ئەشبێ وشەی (بێ قسەی) لەپێشانا (بێ قسە) بوبێ و بە هەڵەی نوسیار ئەو (ی)یەی هاتبێتە سەر . بەم پێیە مەعناکە وای لێ دێتەوە : خونچەی دەمت لەکاتی زەردەخەنەدا هەر بەتەنها خۆی و بێ ئەوەی پێویستی بە وتنی هیچ هەبێ ، ئابڕۆی ڕۆشنایی کاتی هەورە برۆسکە و، ڕێكوپێکیی بازنەی دەوری ئەستێرەی بەروین ئەبا .

(٥) کەچ ئایین : بێ دین .

واتە : تیری برژانگت کە لە کەوانی برۆتەوە تەقاندۆتەتە سینەم ، لە هەمو شوێنەکانی سینەمدا پیری دڵمی کردووە بە نیشانە ، کە ئەبێ لەبەر پیری و پێشەوایی قەدری بزانێ و خۆی ئەداتە قەرەی . برژانگت ئەوەندە بێ دین و ئایینە کەسی نەدۆزیوەتەوە بیکا بە نیشانەی تیری خۆی ، دڵ نەبێ کە لانەی خواناسییە .

ئەشگونجێ (لە سینەمدا) بەمجۆرە بێ : (لە سینەم دا) واتە : تیری برژانگت نا بە سینەمەوە و ئەویش ئەچێ لە پیری دڵم ئەدا .. تاد .

لە دو نوسخەکەی بەردەستمانا لەجیاتیی (پیری دڵ) نوسرابو (پیری « پەڕی » دڵ) . ئێمە ئەوەمان بە هەڵە زانێ و کردمان بە (پیری دڵ) چونکە هەم مەعناکەش بەمجۆرە بە باشێ دێ و ، هەم لەبەر هاوسەنگیی (تیری) و ڕێکیی تێکڕای نیوە شیعرەکەش .

بۆ پیری « پەڕی » (عم) : لۆ پەڕی .

(٦) واتە : گوڵ بە دەم شنەی بای سبەینێوە پێکەنێ و خونچەی پشکوت . ئەو پشکوتن و دەم کردنەوەیەی ئەوەبو بە بای سبەینانی وت وەرە بۆنی خۆشی وەصڵی یار لە من وەرگرە و بە جیهانا بڵاوی کەرەوە . بولبولی زار و دلداریش کە بەم کەین و بەینەی زانێ و ئەم قسەیەی

* گومانم هەیە کە پیری دڵ بێ، بەڵام دیسان لە (پەڕی) یا (لوپەڕی) باشترە . وشەی (دین) لێرەشدا مانای بینین دەدا .

چاوی من بەحری موحیطی تۆیە بۆ دەفعی گەزەند
لێت موعەییەن بێ کە « نالی » گوڵ بە دڵ پەرژین دەکا (٧)

— ١٣ —

یا بدرُ علواً و ضیاءً و کمالا
فالغصنُ مع الأصلِ الی فرعِكَ مالا (١)

گوڵی گوێ لێ بۆ و تێکەیشت خۆشەویستەکەی لەگەڵ بەکێکیترا گفت و پەیمانی هەیە ، لەداخا کەوتە گریان و شین .

بەم‌پێیە ڕستەی (ئەو بۆیە) لەبناخەدا (ئەوە بۆیە) بووە و لەبەر خاتری ڕێکیی شیعرەکە سوك کراوە . ئەمە ڕای مامۆستا عەلی موقبیلە ، بەڵام ڕێیشی تێ‌ئەچێ (ئەو بۆیە) ئەبێ ، (ئەو بەویە) بێ . واتە : گوڵ لەگەڵ بای سبەینانێدا ئەم قسەیە ئەکا و بولبول لەولاوە بۆ خۆی لەداخا دەست ئەکا بە گریان .

(٧) بەحری موحیط : دەریای بەرین و بێ سنوور ، ئۆقیانۆس . گەزەند : زیان .

واتە : تۆ لەناو چاوی مندای و هەمیشە لەبەر چاومی و چاوم وەك دەریایەك وایە دەوری تۆی گرتووە بۆئەوەی هیچ زیانێکت توش نەبێ . تویش دڵنیا بە من هەمیشە بە دڵ و گیان تۆ ئەپارێزم و برژانگەکانی چاومت بۆ ئەکەم بە بەرژین تا دەستی کەست نەگاتێ ، یا دڵت بۆ ئەکەم بە پەرژین .

لە شیعرەکەدا ئیشارەتێکی ناسکیش بۆ ئەوە هەیە کە خەڵك چاوی پیس بەهۆی زیان گەیشتن دائەنێن ، کەچێ ئەم بە چاوی ، یارەکەی ئەپارێزێ . .

لە ڕستەی (گوڵ بە دڵ پەرژین دەکات)دا لەطافەت هەیە چونکە (دڵ) ، هەروەك ڕۆنمان کردەوە دوو مەعنا ئەدا .
دەفعی (گم) : بەحری .

— ١٣ —

(١) واتە : ئەی ڕۆی وەك مانگی چواردە جوانی یار ، تا ئەتوانی بەرزتر و ڕۆناکی بەخشتر و پڕ و تەواوتر بە ، چونکە شان و قۆڵی یار لەگەڵ لەش و لاریدا ، بەرەو زوڵفی درێژی بۆ داوێن شۆڕ بووەوەی ، لار بۆتەوە و ئەگەر تۆ بەرزتر نەبیتەوە و ڕۆشن‌تر نەبی شەوی درێژی زوڵفی ئەو ئەگاتە زەوی و دەوروبەر ئەگرێتەوە و ئەیکا بە تاریکستانێ .

تا سونبولی زولفت لە نیهالی قەدت ئالا
من دۆدی هەناسەم گەییە عالەمی بالا (٢)

ما عادَلَكَ البانُ ، ولا اللينةُ لِناً
اذ عَدَّلَكَ الباریءُ حسناً و جمالا (٣)

من گریە ، ئەتۆ خەندە بە یەکدی دەفرۆشین
من لەعلی بەدەخشان و ، ئەتۆ لوئلوئی لالا (٤)

نالی لەم شیعرەیدا ڕۆی یاری شوبهاندووە بە مانگی چواردە و لەش و لاری بە ساقی درەخت و قۆڵ و باڵی بە لقەکانی و زولفی ڕەشی درێژیشی بە شەو . بۆیە پێویستی بە مانگێکی خڕی چواردەیە بە ناوەڕاستی ئاسمانەوە ڕۆی زەویی بۆ ڕۆشن کاتەوە .

لە (بەدر)دا ئیستیعارەی موصەڕڕەحە هەیە و ، گفتوگۆی لەگەڵ یاردا بەڵگەکەیەتی .

لە کۆکردنەوەی (کمالا) و (فرعك مالا)دا جیناسی تەرکیب و ، لە کۆکردنەوەی (غصن) و (اصل) و (فرع)دا تەناسوب هەیە .

یا بدر (چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (مز) : یا بدری . فالغصن (عم) و (گم) : الغصن .

(٢) نیهال : نەمام . دۆد : دۆکەڵ . بالا : بەرز .
واتە : کە دیم زولفی وەك گوڵی سونبولت باوەشی بە نەمامی بالاتا کرد و لێی ئالا ، خەم و پەژارە دایگرتم کەوا چۆن خۆم لێی بێبەش بۆم . بۆیە دۆکەڵی هەناسەم بەرز بووەوە و گەیشتە ئاسمان .

ئەم بەراوردەی نالی لەنێوان شۆڕ بونەوەی زولفی یار و گەیشتنە ئاسمانی دۆکەڵی هەناسەی خۆیدا کردۆیە ، شاکارێکی هونەریی بەرزە .

لە کۆکردنەوەی (ئالا) و (بالا)دا جیناسی لاحیق هەیە .

(٣) واتە : ڕێکی و بەرزیی دەرختی بان (کە درەختێکی بەرزە گەڵای وەك گەڵای بی وایە) ناگاتە ڕێکی و بەرزیی بالات و نەرمیی سەربنی زۆر نەرمیش ناگاتە نەرمیی لەشت ،چونکە تۆ خوا خۆی بەتایبەتی بە جوانی و شۆخی ڕێکی خستوی .

(٤) گریە : گریان . خەندە : پێکەنین . لەعلی بەدەخشان : لەعل بەردێکی سووری گرانبەهایە لە کان دەرئەهێنرێ و بەدەخشانیش وڵاتێکە لە ڕۆژهەڵاتی باشووری ئێران بە کانی لەعل ناوبانگی دەرکردووە . لوئلوء : مروارێ . لالا : لەئلاء ، درەخشان .

بادِرٌ ، وَ أغرِ كوكبةَ البدر بدارا
قد فقتَ سَنا الشارقِ ، لا ذُقتَ زوالا (٥)

طورڕەت وەکو تۆماری شکستە و ، سەری کولت
بۆ تۆری سەوادم بووەتە شەمعی موتالآ (٦)

واتە : من گریان بە تۆ ئەفرۆشم و فرمێسکی خوێنینی خۆمت ئەدەمێ و تۆیش لەباتیدا پێکەنینم پێ ئەفرۆشی و گاڵتەت بە ڕازی خۆشەویستییەکەی من دێ و مرواریی ڕیزی دانە سپییەکانتم پیشان ئەدەی .

ئەشکونجێ مەعناکەی وابێ : من کە گریانت پێ ئەفرۆشم تۆ دڵۆپی فرمێسکی سپیت لە منەوە دەسگیر ئەبێ و ، تۆش کە پێکەنینم پێ ئەفرۆشی من دیتنی لێوی وەك لەعل سوورتم پێ ئەبڕێ .

لە کۆکردنەوەی (گریە) و (خەندە)دا طیباق و ، لە کۆکردنەوەی (لەعل) و (لوئلوء)دا تەناسوب هەیە .

من گریە ، ئەتو خەندە (عم) و (گم) : من گریەوو تۆ خەندە . بەیەکدی (چر) : بەیەکتر . بەدەخشان و (عم) : بەدەخشانی . (کم) و (ت) : بەدەخشان .

(٥) واتە : زۆکە دەستوبرد کە هێرش بەرە سەر تیپی لەشکری مانگی چواردە و لەناوی‌بەرە . تۆ لە خۆر بەرزتر و بەڕێزتری ، یاخوا هەرگیز نوشوستێ نەهێنی !

لە کۆکردنەوەی (بدر) و (بدارا) دا جیناسی ناقیص و ، لە کۆکردنەوەی (فقت) و (ذقت)دا جیناسی لاحیق هەیە . جگە لەوەش کە لە باس‌کردنی (زەوال)دا ئیشارەت بە لادانی خۆر هەیە لە ناوەڕاستی ئاسمان کە زاراوەیەکی فیقهییە و بەکارهێنانەکەی تەناسوبی تیایە .

وابغر (چن) : واعن .

(٦) طورڕە : زولف. تۆمار : جاران ئەو نامانەی بە خەتی خۆش ئەنوسران و ڕستەی جوانیان تیا ئەهۆنرایەوە ، کۆیان ئەکردەوە و بەڕیز ئەیانلکاندن بەیەکەوە و پاشان لۆلیان ئەکرد و نامە نامە بە دەرس بە منداڵیان ئەوت بۆئەوەی نوسەری خەت خۆش و ڕەوان‌بێژیان لێ دەرچێ . بەوەیان ئەوت تۆمار . شکستە : جۆرە خەتێکی فارسییە بەئاسانێ بۆ هەموکەس ناخوێنرێتەوە و کەسی شارەزای ئەوێ . سەواد : خەتی ڕەشی بەردەست . جاران بە خوێندەواریش ئەوترا . موتالآ : تەماشا کردن و خوێندنەوەی کتێب .

ئەو چاوە غەزالە فەتەراتی سەر و مالە
ئەو نەرگسە کالە نە منی هێشت و نە کالاّ (٧) *

حوققەی فەلەکول ئەطلەس و ئەستونەیی زێڕین
بێ بێکە بە تارای سەرو ترکەی خەز و والاّ (٨) * *

واتە : زولفی ڕەشی پێچ پێچت تۆماری نامەی بە خەتی شکستە نوسراوە ، هەموکەس سەری لێ دەرناچێ . سەری کولمیشت وەك مۆمی داگیرساو وایە من لەبەر ئەو مۆمەدا بەرچاوی خۆم ڕۆشن ئەکەمەوە و تۆماری زولفت ئەکەمەوە و ئەیخوێنمەوە و لە جوانێ و بەرز مەعنابییەکەی ئەگەم .

نالی لەم شیعرەیدا دوو شێوەی لە زولف و ڕومەتی دۆستەکەی دروست کردووە لە یەك جیان و بێ یەکیش نایانکرێ ، جگە لە طیباقی ڕوناکی و کراوەیی ڕومەت و لولی و ڕەشیی زولفیش .

شکستە و (چن) و (ك) : شکستە . (مز) شکستەی . کولمت (مز) : زولفت .

(٧) غەزال : ئاسك . فەتەرات : فەوتان . کالاّ : پارچە ، کەل و پەل .
واتە : چاوی یار لەو ڕووەوە کە لە گەورەییدا وەك چاوی ئاسك وایە، هۆی لەناوچوونی سەر و مالی دلدارە . لەو ڕووەشەوە کە لە مەستیدا وەك نێرگسی کال وایە ، خۆیشم و هەرچیم هەیە هەموی لەناوبرد .
نالی لەم شیعرەدا چاوی یاری بە دوو جۆر شوبهاندووە . لەلایەکەوە لە گەورەیی و تیژیدا شوبهاندویەتی بە چاوی ئاسك . لە لایەکی کەشەوە لە خەوالوویەتی و لە مەستیدا شوبهاندویەتی بە نێرگسی کال .
لە کۆکردنەوەی (چاو) و (سەر) و ، (سەر) و (مال)دا تەناسوب و ، لە یەکخستنی (مال) و (کال)دا جیناسی لاحیق و ، لە یەکخستنی (کالە) و (کالاّ)دا جیناسی ناقیص هەیە .
نەرگسە (کم) : نێرگسە . (گم) : نێرگزە . (ت) : نەرگسی .

(٨) حوققە : ئاسمان . فەلەکول ئەتلەس : لای فەیلەسوفە کۆنەکان ناوی ئاسمانی نۆهەمە چونکە ئەوان (عەرش) و (کورسی)یشیان بە ئاسمان داناوە . ئەستونە زێڕینە : کۆلەکە زێڕینە ، (قوس قزح) . تارا : سەربۆشی بوك . ترکە : چارۆکەی کۆل . خەز : ئاوریشم . والاّ : جوان . پایەبەرز .

* (کالاّ) بەلامی بچوکە .

* * (والا) ش هەر وایە . بیم وایە هەموو لامە قەلەوەکان هەر دەبێ بە لامی بچوك بن، چونکە نە مانایان دەگۆڕێ و نە قافیەیە. لە لەهجەکانی کوردیدا لەهجەی وا هەن کە ئەم وشانە بە لامی بچوك بەکاردەبن .

دنیا بە فیدای قەددی بکە ، دامەنی بگرە
طوبی لِمن اختارَ علی المالِ مآلا ! (٩)

« نالی » بە ئومێدی ظەفەری طەوقی تەلیسمت
ماری سڕی زولفت لە سەر و گەردنی ئالا (١٠)

— ١٤ —

حیرەتزەدە وا دیدە وەکو حەلقەیی دەر ما
بێمایە نییە عاشیقی بێچارە ، (بفرما) ! • (١)

واتە: تۆ شایانی ئەوەی ئاسمانی فەلەکول ئەتلەس بکەی بە سەرپۆشی ژۆژی بۆکێنیت و کوڵەکە زێڕینە بکەی بە چارۆکەی ئاوریشـمی جوانی کوڵت . دوور نییە لەو سەردەمەشدا دوو قوماشی گرانبەها بوبێ بە ناوی (فلك الاطلس) و (ستونی زێڕین)ەوە ، تەنانەت کە ئێستاش قوماشی (ئەتلەس) هەیە .

(٩) واتە : دارایی و سامانی دنیا بکە بە قوربانی بالای و ، دەسەو داوێنی بە، پارە قیمەتی نییە ، سـەرەنجامی خۆش شـتە . خۆزگە بەوەی بیر لە دوارۆژ ئەکاتەوە و ئەبخاتـە پێش ڕابواردنی ئێـستاوە و سەرەنجامی خۆشی لا لە پارە و دارایی بەنرختره !

لە کۆکردنەوەی (قەد) و (دامەن)دا تەناسوب و ، لە کۆکردنەوەی (ماڵ) و (مەئال)دا جیناسی ناقیص هەیە .

بکە (چر) و (عم) و (گم) : بکەو . علی المال (ت) : علی الحال .

(١٠) ظەفەر : دەستکەوتن . طەوق : کوت . طەلیسم : ئەفسانە و جادوی پەی پێ نەبراو .

واتە : نالی بە هیوای پەیپێبردن و کردنەوەی طەلیسمی گەنجینەی ڕوت هات ، بەڵام لە جیاتیی ئەوەی بـە مرازی دلی خۆی بگـا ، ماری سڕی زولفتی لە سەر و گەردن ئالا و بۆ بەداوەوە . لە ئەفسانەی کوندا هەیە مار بەسەر گەنجینەی شاردراوەوە پەیکە ئەخوا .

لە کۆکردنەوەی (سەر) و (سڕ)دا جیناسی ناقیص هەیە .

ظەفەری طەوقی (ك) : ظـەفەری طـەوق و . (مـز) : ظەفـەر و طەوق . سڕی (کم) : سەر و . (گم) : سـەری . سـەر و (کم) : مل و .

— ١٤ —

(١) حیرەتزەدە : سەرسام و سـەرگەردان . حەلقەیی دەر : ئەلقەڕێزی

بێ ، سەروی ڕەوانم ! کە لەبەر ئەشکی ڕەوانم
خەرقە بووەتە غەرقە ، کەوا سەوزە لەبەرما (۲)

ئەی واعیظی بارید چییە هەروەك هەرەسی کێو
بەو وەعظە کە بایە هەمو ، هاتویی بەسەرما ؟! (۳)

دەرگا کە هەمیشە لە دەرەوەیە و سەر بائەدا و چاوەڕوانە .. بێمایە : بێکارە و بێدەسەلات و هیچ لە دەست نەهاتو . بفەرما : وشەیەکی فارسییە واتە فەرمو .

واتە : چاوم سەرگەردان و سەرسامە وەك ئەلقەڕێزی دیوی دەرەوەی دەرگا کە هەمیشە لەدەرەوەیە و بەهۆی هاتوچۆی خەڵکەوە ئەلەرێتەوە و هەردەم چاوەڕوانە یەکێکیتر دەرگاکەی بێ بکوتێتەوە . دە فەرمو بگەرە فریام ، وامەزانە عاشقی بەدبەخت هیچی لە دەست نایەت و هیچی لەبارەدا نییە .. گەورەترین سەرمایەی بەدەستەوەیە کە سەرچاوەی لەبێنەهاتوی خۆشەویستییە .

بێمایە (کم) و (گم) : بێپایە .

(۲) بێ : وەرە . ڕەوان (ی یەکەم) : بەرز و قنج . ڕەوان (ی دوەهەم) : جارێ ، ئەوەی ئەڕوا . خەرقە : عابا . پالتۆ . غەرقە . نوقمی ئاو . واتە : ئەی باری باڵا وەك سەرو بەرزم ! وەرە لام و بگەرە فریام ، وا من بەهۆی ڕێژەنی فرمێسکمەوە هەمو گیانم لە ئاو هەڵژەنراوە . خەرقەکەی بەرمە لە ئاوا نوقم بووە و ، کەواکەمە ئەویش ئەوەندەی ئاو بەسەرا ڕۆیشتووە گیای لێ ڕواوە .

ئەشکونجێ (بێ)ی سەرەتای شیعرەکە مەفعوڵی (بفەرما)ی دوا وشەی شیعری پێشو بێ ، واتە بڵێ : وەرە ! تاد .. هەروەها ئەگونجێ (کەوا) بە مەعنا (کە) بێ واتە : ئەوەتە .. ئەوەش ئەگونجێ کە (لەبەر) بەمەعنا (لەپێشی) و ، (ما)ی (لەبەرما) عەرەبێ بێ و کورتەی (ماء) بێ واتە : کەواکەم لەبەر ئاو یا لە بەراوا سەوز بووە ..

لەنێوان هەردو (ڕەوان)دا جیناسی تەواو و ، لەنێوان (خەرقە) و (غەرقە)دا جیناسی موضاریع و ، لەنێوان (خەرقـە) و (کەوا)و ، (غەرقە) و (سەوزە)دا تەناسوب هەیە .

(۳) بارید : سارد . هەرەسی کێو : بەفری زۆر کە لە دەمەو بەهارا بنەکەی ئەتوێتەوە و لەجێی خۆی ئەجوڵێ و لە لاپاڵەکانەوە لێژ ئەبێتەوە بۆ ناو چەم و دۆڵ و دار و بەردێکی زۆریش لەگەڵ خۆی دێنێ و وا ئەبێ

بۆ هەرکەسێ مەبذوڵە طەریقێکی ئەمانەت
هەر عاشقی بێچارە لە ڕێی خەوف و خەطەر ما (٤)

دیدەم هەموشۆڕاوە بە شۆڕاوی سوروشکم
لەم لەوحە نیگارینە نە عەین و نە ئەثەر ما (٥)

ئاوایی و باخ و باخاتی بەرنەکەوێ وێرانی ئەکا و بنیادەمی دێنەڕێ ڕای ئەمالێ و ئەیکوژێ . بایە : سوک و بێبایەخە .

واتە : ئەی ئامۆژگاریکەری قسە سارد ! ئەوە چییە ، وا وەك هەرەسی کێو بە ئامۆژگارییە سوك و بێبایەخەکانت هاتوی بەسەرما داتکرتۆمەوە ، یاخود بە سەرمای زستان هاتوی ئامۆژگارییە وەك (با) بێمایەکانت ئەدەی بەگوێما .. *

لەنێوان (بارید) و (هەرەس) و (کێو) و (با)و (سەرما)ی (بەسەرما)دا تەناسوب هەیە .

کە بایە هەمو ، هاتوی (گم) : کە وەك بایە ئەوەند هاتوە .

(٤) مەبذوڵ : ئاسان . ئەمانەت : سەلامەتی . ما : مایەوە .

واتە : هەرکەس ڕێگایەکی بێوەی و سەلامەتی بۆ ئەلوێ بیگرێتەبەر، عاشقی داماو نەبێ ڕێگاکەی هەمو مەترسێ و مەینەتە .

طەریقێکی (چر) : طەریقێکە .

(٥) شۆڕاو (ی دۆهەم) : شۆرئاو ، ئاوی سوێر . لەوح : تەختە . نیگارین : وێنە لەسەر کراو . عەین : چاو . ذات . ئەثەر : نیشانە . عەرەض .

واتە : چاوم هەمۆی بە فرمێسکی وەك ئاو و خوێ سوێراوم شۆڕاوەتەوە ، بەڕادەیەك ئەو تەختە نیگارینە کە هەزاران وێنەی تێدا نەخش کرابو ئێستا هیچی تیا نەماوە ، نە چاو و نە پاشماوەی چاو ، یان نە خۆی و نە نیشانەکانی .

نالی لەم شیعرەدا ئیشارەتێکی ئاسکیشی بە ئایەتی « في لوح محفوظ » کردووە و ، ویستویە بڵێ : بەپێچەوانەی لەوحە پارێزراوەکەی ئایەتەکەوە ، لەوحی چاوی ئەم هیچی نەماوەتەوە .

لەنێوان هەردو (شۆڕاو)دا جیناسی تەرکیب و ، لەنێوان (عەین)و (ئەثەر)دا کە بەمەعنا (مادده) و (عەرەض)ن طیباق هەیە .

لەوحە (عم) : لەوحی . عەین و (چن) و (عم) و (گم) و (ك) و (مز) : لەوح و .

* بە بای وادە رنوو بەفر هەرەس دێنن . نالی ئەوەشی مەبەست بووە .

وا ظەن مەبە ڕوخسارەیی تۆ غائیبە قوربان
بنوارە چلۆن نەقشە لەنێو دیدەیی تەڕما (٦)

یا توربەتێ ، یا غوربەتێ یا ڕێ بشکێنین
هەر موتتەظیرە « نالی » ئەگەر مرد و ئەگەر ما (٧)

---

(٦) ظەن : گومان . چلۆن : چۆن .
واتە : ئازیزەکەم ! لەم قسانەوە کە کردمن وا گومان نەبەی کەوا وێنەی ڕوخسارە ئازدارەکەی تۆش وەك وێنەکانیتر شۆراوەتەوە و لەناو چاوما نەماوە . نەء .. وێنەی تۆ هەمیشە هەر ئەمێنێ .. سەیرکە چۆن لەناو چاوە بە فرمێسك تەڕەکەمدا نەخشە و دیاریە . ئەم شیعرە موبالەغەیەکی زۆر جوانی تیایە ، چونکە نەخش بە عادەت ئەبێ لەناو ئاوا بکوژێتەوە ، کەچی نەخشی ئەم لەناو ئاوا جێگیربووە .
لەنێو (کم) : لەناو .
لە نوسخەکانی (چر) و (چن) و (عم) و (ت) و (ك) و (مز)دا ئەم شیعرە لەپێش شیعری پێشووەوەیە ، تەنها لە نوسخەی (کم) و (گم)دا بەمجۆرەیە کە لێرەدا دامانناوە . ئێمە ئەمەمان بەلاوە لەبارتر بو .

(٧) توربەت : گۆڕ . غوربەت : غەریبێ . ڕێشکاندن : هاتوچۆکردن .
واتە : یا غەریبیم بشکێنە و بانگم کە بێمەوە ئەگەر بەسەر زیندوێ بۆم ، یا ئەگەر مردم سەرێ لە گلکۆکەم بدە و گۆڕەکەم پێشێل کە .. هەرچۆن بێ من هەمیشە چاوەڕێی پێگەیشتنتم ، ج بە زیندوێ بێ و ج بە مردوێ . کەواتە با ئەم لێکبڕانە بەس بێ و ڕچەی نێوانمان بشکێنین و بە یەك بگەینەوە .
لەنێوان (توربەت) و (غوربەت)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (مرد) و (ما)دا بەدوای (توربەت) و (غوربەت)دا لەف و نەشری مورەتتەب هەیە .
لە داڕشتنی ئەم پارچە شیعرەوە وادەرئەکەوێ نالی پاش چونی بۆ شام داینابێ ، چونکە بە عادەت چوون بۆ فەقێیەتی لە کوردستاندا بە چونە غەریبێ دانانرێ مادەم فەقێکە هەر لە ولاتەکەی خۆیایەتی و نیازی گەڕانەوەشی هەیە پاش لێبونەوە لە خوێندن . جا ئەگەر وابێ کە ئێمە بۆی چووین ، ئەوا وائەگەیەنێ کە (حەبیبە)ی نەهێنابێ ، چونکە ئەگەر هێنابویایە و ژنی بوایە پێویستی نەئەکرد ئەو بانگی کاتەوە بێتەوە .
بشکێنین (کم) و (گم) و (عم) : بشکێنن .

جەنانی وەك جینان كردم بە ماوا
(حەبیبە)ی (مالیاوا) مالی ئاوا ! (١)

حەڵاڵی بێ نیكاحی حۆری عینم
بە جۆتێ ناظیری شەرع و فەتاوا (٢)

— ١٥ —

(١) جەنان : دڵ . جینان : جەمعی (جەننەت) ە بەمەعنا بەهەشت . ماوا : مەئوا ، جێگە . مالیاوا : دێی خۆشەویستەكەی نالی بووە .

وانە : حەبیبەی مالیاوایی ، خوا مالـی ئاوا كا ، دلی وەك بەهەشت ئاوەدان كردمەوە و كردی بە جێ و ماوای خۆی .

لە كۆكردنەوەی (جەنان) و (جینان)دا جیناسـی موحەڕڕەف و ، لەنێوان (مالیاوا) و (مالی ئاوا)دا جیناسی تەركیب هەیە .

جەنانی (چر) : جەنـانت . بـەڵام ئـەم خیطابە لـەگەڵ غیابی نیوە شیعری دۆهەمدا ناگونجێ .

(٢) حۆری عینم : حۆریە سپییەكانم ، مەبەست لە گلێنەی چاوە . یاخود : حۆریی عەینم ، وانە چاوی وەك حۆریم . ناظیر : چاو . سەرپەرشتیكەر .

وانە : كە دلم بـۆ بە بەهەشت و یـار تێیدا جێگیر بـۆ ، ئەبێ وەك دانیشتووانی تری بەهەشـت حۆریی لێ مارە ببڕدێ ، بۆیـە وا گلێنەی چاویشمی پێشكەش ئەكەم . دەبا ئەم حۆریە سپیانەی چاومی ، یا ئەم گلێنـەی چـاوی وەك حۆریـەمی لـێ حـەڵاڵ بـێ بـە مـارەبڕێ ، بەپێی فەرمـوودەی جـۆتێ چاودێریكەری كاروباری شـەرع و فتوای شەرع .

ئەشكونجێ مەعنای شـیعرەكە بەمجۆرە لێكبدرێتەوە : یـا حۆریی سـپیی چاوم ، یا چـاوی وەك حۆریم ، حـەڵاڵی پێویست بە مارەبڕین نەكردۆی یـار بێ كـە دلمی كرد بـە بەهـەشت و تیـا دانیشـت . . بەمپێیە شیعرەكە ئیشارەت ئەبێ بەوە كـە حۆریی بەهەشت مارەبڕینی ناوێ و بـۆرە ئیشارەتێكیشی تیـا ئەبێ بۆئـەوە كە نالییش حەبیبـەی نەهێناوە .

مەبەستیش لـەم مارەبڕینی چاوە لە یار و نیشتەجێ بۆنیـە تیایدا ،

زەفافەتگاهی پەردەی ئاڵی چاوم ،
موبارەك حەجلە بێ بۆ بوك و زاوا (٣)

صیداقی ڕۆنماوو ، وەصڵی شاهید
لەگەڵ شایی‌کەران بێ دەنگ و داوا (٤)

ئەوەنە مادەم کە خۆشی ویستووە ، هەرگیز شێوەیی لە بەرچاو ون نابێ .

ناظیری (چر) و (ت) : ناظیر و .

(٣) زەفافەتگاه : شوێنی گواستنەوە ، پەردە کە بوکی تێ‌ئەبرێ بۆ زاوا .
حەجلە : شوێنی تایبەتیی یەکەم شەوی بوك و زاوا .

واتە : پەردەی سوری خوێناویش کە بەهۆی گریانی زۆرەوە بەسەر ڕۆی چاوما هاتووە ، ببێ بە شوێنێکی پیرۆزی گواستنەوە و شەوی یەکەم بۆ ئەم بوك و زاوایە .

ئەشتوانرێ نیوەی دوهەمی ئەم شیعرە بەم‌جۆرە بخوێنرێتەوە :

موبارەك حەج لەبێ بۆ بوك و زاوا

واتە : حەجێکی پیرۆزی لێو بۆ بوك و زاوا . مەبەستی لەوەیە هەرکام لە بوك و زاوا کە دەم ئەبەن بەلای یەکترەوە بۆ ماچ ، لێوی هەرکامیان حەجی کەعبەی لێوی ئەویانی کردووە .

زەفافەتگاهی پەردەی (ت) : زەفافەت پەردەگاهی . حەجلە بێ (کم) : حوجرە بێ (گم) : حەجلەیە .

(٤) صیداق : مارەیی . ڕۆنما : ئەو ئاوێنەیەی لەکاتی گواستنەوەی بوکدا ئەیگرن بەڕویەوە و تیا دەرئەکەوێ . *

واتە : مارەییەکەشی ئەو ئاوێنەیە بێ کە تیا دەرئەکەوێ کە ڕوخساری خۆیەتی و ، شاهیدی ئەم مارە بڕینەش بەیەك‌گەیشتنەکەیان بێ و لەگەڵ شایی‌کەرانیشا کە برژانگەکانمن بێ هەرا و ئاژاوە دانیشن .

ئەبۆ ئەم شیعرە لەپێش شیعری پێشووەوە بوایە چونکە دیارە مارەبڕین و شایەت‌گرتن و گەیشتن بەیەکی بوك و زاوا بەر لە گواستنەوە و چونە پەردە ئەبێ . لەوانەیە بە هەڵەی نوسبار دواکەوتبێ .

صیداقی (ك) : صیداق و . شایی‌کەران (کم) و (ك) : شایێتیبان .

* ڕوونەمە‌ئەو ئاوێنە نیە کە بەرەو بووکی ڕادەگرن بەڵکوئەم
دیاری‌یە کە زاوا کاتێ تارای لە سەر بووك لادا دەیداتێ
و بە کوردی پێی دەڵێن شەرمەشکانە .

ویصالی بێ کەم و کەیفی حوضوری
لە « نالی » گەر دەپرسێ ، یەعنی ئاوا (٥)

— ١٦ —

پەچەیی پەرچەمی‌یو ، پرچی سیا
هەر دەڵێی مانگە شەوە کولمی تیا (١)

---

(٥) بێ کەم : بێ چەندیەتی . کەیف : چۆنیەتی . حوضور : هاتنە خزمەت .
واتە : ئەگەر باسی پێ‌گەیشتنی ، لە پێ‌گەیشتنی کەس نەچۆی بێ چەند و چۆنی یار ئەپرسێ لە نالی ، لە وەلاما ئەلێ ئا بەم‌جۆرە ئەبێ کە حەبیبە و چاوەکانم بەبەك گەیشتن .
ئەم شیعرەش هەر لەوانەیە بکرێ بە بەڵگە کەوا نالی و حەبیبە بەیەك‌نەگەیشتون .
کەیفی (گم) : کەیف و .

— ١٦ —

(١) پەچە : ڕۆپۆش . پەرچەم : قژی پێشی سەر . پرچ : زولف . سیا : ڕەش . تیا : تیایدا .
واتە : پەرچەم و پرچی ڕەشی یار کە بۆنەتە پەچە بەسەر ڕۆیەوە ، لەگەڵ کولمی جوان و ورشەداریا ئەڵێی شەوی مانگە شەوە ، شەوەکەی پەرچەم و پەچەکەیەتی و مانگەکەشی ڕووەکەیەتی .
نالی لەم شیعرەدا تەشبیهی مورەککەبی بەکارهێناوە ، شێوەیەکی تێکەڵاوی شوبهاندووە بە شێوەیەکی‌تر . هەروەها صەنعەتی ئیهامیشی بەکارهێناوە ، واتە شوێنە گومکێ پێ‌کردن . ئەوەتە شوبهاندنی پەچە و پەرچەمی ڕەش بە مانگە شەو شتێکی سەیرە بەڵام وشەی (کولمی تیا) مەسەلەکە ڕۆشن ئەکاتەوە .
لە وشەی (پرچ) و (پەرچەم)دا جیناسی ناقیص و ، لە (سیا) و (تیا)دا جیناسی موضاریع هەیە .
لە نوسخەی (تۆ)دا لەسەر ئەم پارچە شیعرە نوسراوە : « در مدح نقاب کە بر سر نالی دیده ، گفته‌اند » واتە : لە تاریفی پەچەیەکدا فەرمۆیانە کە بە سەری ئافرەتێکیەوە دیوە . بە شیعری شەمشەمیشدا لەوە ئەچێ لە ئەستەمبوڵ وتبێتی ، چونکە هەر لە شارێکی‌وادا ئەگونجێ ئافرەتێکی‌وای دیبێ نەزانێ لە چ‌نەتەوەیەکە .

لاده دەسرۆکەیی هەورێ لە جەبین
دەرکەوێ شەمس و قەمەر ، نوور و ضیا (۲)

لێوی تۆ ئاوی بەقا ، من خضرم
فەیضی تۆ ڕەحمەت و ، من سەوزە گیا (۳)

بەچەپی (عم) و (گم) و (ت) و (تۆ) و (مز) : پێچەپی . برچی (چن) و (ت) و (ك) : زولفی .

(۲) دەسرۆکە : دەستەسڕی بچوك . سەرپۆش . هەورێ : سرکەیێ ؛ جۆرە سەرپۆشێکی ناسکی ڕەش و سپیی ئاوریشمە . جەبین : تەوێل ، ناوچاو . ضیاء : ڕۆشنێ .

واتە : سەرپۆشی سرکەیێ لەسەر ناوچاوت لادە با مانگ و ڕۆژ و شەوق و ڕۆناکیی ڕۆت دەرکەوێ .

لە کۆکردنەوەی (دەسرۆکە) و (هەورێ) و (جەبین)و هەروەها لە کۆکردنەوەی (شەمس) و (قەمەر) و (نوور) و (ضیاء)دا تەناسوب هەیە . لە وشەی (هەورێ)یشدا لەطافەت هەیە چونکە هەروەکو مەعنای سرکەیێ ئەگەیەنێ ، ئیشارەتێکیشی بە (هەور)ی ئاسمان تیایە کە لەگەڵ (مانگ) و (ڕۆژ)دا پەیوەندی و تەناسوبی هەیە . لە هێنانی (نوور) و (ضیا)یشدا بەدوای (شەمس) و (قەمەر)دا لەف و نەشری مورەتتەب هەیە .

هەورێ (ت) هەورین .

(۳) ئاوی بەقا : لەو کانییەی ئەڵێن هەرکەس لێی بخواتەوە نامرێ . خضر : حەزرەتی خضر کە ئەڵێن ئاوی ژیانی خواردووەتەوە بۆیە تا قیامەت ئەژێ . ئیشارەتیشی بە ناوی نالی خۆی تیایە . فەیض : میهرەبانی و ڕۆخۆشی . ڕەحمەت : بارانی ڕەحمەت .

واتە : یارە نازدارەکەم ! لێوی تۆ کانیی ئاوی حەیاتە ، منیش خدری زیندەم ، هاتومەتە سەری لێم خواردوەتەوە و هەرگیز نامرم . میهرەبانیی تۆ لەگەڵ من بارانی ڕەحمەتە و منیش سەوزە گیای ڕوواوی ئەو بارانی ڕەحمەتەم . لەنێوان (ئاوی بەقا) و (خضر) و ، لەنێوان (بارانی ڕەحمەت) و (سەوزە گیا)دا تەناسوب هەیە . لە وشەی (خضر)یشدا لەطافەت هەیە ، چونکە هەم ناوی حەزرەتی خضر و هەم ناوی مەلا خدری نالی و هەم مەعنای سەوزە گیاش ئەگەیەنێ کە لەبەر ئاوا ئەڕوێ .

ئاوی (چر) و (کم) و (ت) و (مز) : ئابی .

فەرشی کەففی بەری پێتە نەرگس
سەری داخستووە وەك چاوی حەیا (٤)

مەمخەرە هاوییەیی هەولی فیراق
دەستی من دامەنی تۆ ڕۆژی قیا (٥)

« گێل » ئەگەر تورکی ، «تعال » ئەر عەرەبی
« بێ » ئەگەر کوردی ، ئەگەر فورسی « بیا » ! (٦)

---

(٤) فەرش : ڕایەخ . کەف : سۆل . بەری دەست .

واتە : نەرگسی نازداری جوان و بۆن خۆش لەعاست جوانی و بۆن خۆشیی تۆدا ئەوەندە خۆی بە کەم ئەزانێ ، بووە بە ڕایەخی ژێر سۆلی بەرپێت ، وەك چاوی شەرم ڕۆی نایەت سەر هەڵبڕێ ، بۆیە وا ملی لار کردووەتەوە . یاخود : نەرگس لەعاستی تۆدا ئەوەندە خۆی بە هیچ ئەزانێ بەری دەستی کراوەی بۆ تۆ بووە بە بەری پێ .. چەند زیادەڕەوییەکی جوانە ! چاوەکە خۆی بووە بە شەرم نەك چاوی کەسێکی شەرمن ..

نەرگس (کم) و (گم) : نێرگس .

(٥) هاوییە : دۆزەخ . تۆنی قوڵ . هەول : ترس . شوێنێکە لە دۆزەخدا . قیا : کورت کراوەی (قیام) یا (قیامەت)ە .

واتە : وەك کەسێك لە ڕۆژێکی ڕەش و سەختی وەك ڕۆژی قیامەتدا دەسەو داوێنی کەسێکی‌تر بێ بەفریایا بگات ، منیش وا دەسەو داوێنی تۆ ئەبم کەوا لێم دوڕنەکەوێتەوە و تۆشی داوی دۆزەخی دوڕێتم نەکەی .

ئەشکونجێ مەعنای وا لێك‌بدرێتەوە ئەگەر تۆشی داوی دوڕێتم بکەی ، لە ڕۆژی قیامەتدا لە کۆڵت نابمەوە و تۆشی لێ‌پرسینەوەت ئەکەم و تۆڵەت لێ‌ئەسێنمەوە .

لە کۆکردنەوەی (هاوییە) و (هەول) و (دۆزەخ) و (قیا = قیامەت)دا تەناسوب هەیە . کورت‌کردنەوەی وشەی (قیامەت)یش بە (قیا) کە نالی کردۆیەتی کردارێکی زمانەوانیی نوێیە هاوچەشنیمان پێشتر لە کوردیدا نەدیوە .

ڕۆژی (ت) : ڕۆژی .

(٦) واتە : لە هەر نەتەوەیەك هەی بە زوبانی ئەو نەتەوەیە بانگت ئەکەم ، ئەڵێم : وەرە .

سەری فەرهادم و ، دەندۆکی قولنگ
دەستی مەجنونم و ، دامێنی چیا (٧)

خاطری زاهیدی خاڵی ، خاڵی
نییە ، ئەڵبەتە ، لە بێنێکی ڕیا (٨)

لەم شیعرەدا نالی ئەیەوێ ڕادەی خۆشەویستیی یارەکەی دەربڕێ و پێی بڵێ لە هەر ئەتەوەیەك بێت بۆ من چونیەکە و هەرکەس بێت ئەوەی لای من مەبەستە، پێکەیشتنتە. بەڕاستییش توانیویە بە شێوەیەکی سادە، بەڵام جوان ، ئەوپەڕی هەستی پەیوەندی خۆی پێوەیەوە دەربڕێ . .

لە هەمۆ نۆسخەکانی بەردەستمانا ، چاپ و دەستنۆسیان ، شیعرەکە لەبارەی ڕیزکردنی ڕستەکانیەوە بەمجۆرەیە کە پیشانمان داوە . تەنها لە نوسخەکەی چاپی مامۆستا گیودا نەبێ (« بێ » ئەگەر کوردی)یەکەی پێش‌خراوە ، ئەوەش زیاتر لەوە ئەچێ دەسکاریی خۆی بێ . . چونکە لەبارەی هونەری جوانکارییەوە (گێل) و (تعال) کە دوا پێتیان لامە ، بەیەکەوە بن جوانترە و (بێ) و (بیا)ش لەپاڵ یەکدا بن ، گونجاوترە بۆئەوەی جیناسێکی ناقیص پەیدا بێ .

تورکی (ت) تورك و. ئەگەر ـی چوارەم ـ (ت) : وەگەر. فورسی (گم) و (گم) : فارسی .

(٧) فەرهاد : فەرهادی دلداری شیرین . دەندۆك : نۆك . قولنگ : چەکوشی بەرد بڕ تاشین . مەجنون : قەیسی عامیری شێتی لەیلا . دامێن : داوێن . بنار . چیا : شاخ .

واتە : ئەگەر نەیەیتەلام ، هەمۆ هۆیەکی گرفتاربۆنم بۆ کۆبووەتەوە . سەری فەرهاد و نۆکی قولونگەکەیم ، ئیتر چیم ئەمێنێتەوە بۆ یان بۆنەوە ؟! دەستی مەجنون و داوێنی چۆل و بیابانم کە سەری خۆی بۆ هەلگرت . . ئیتر چیم ئەمێنێتەوە بۆ شێتبۆن و دەشتودەر گرتەبەر ؟! .

لەنێوان (سەر) و (فەرهاد) و (قولنگ) و ، (مەجنون) و (چیا) و ، (دەست) و (داوێن) و ، (سەر) و (دەست)دا تەناسوب هەیە. لەنێوان ئەم شیعرە و شیعری پێشوێشدا حوسنی تەعلیل هەیە ، واتە : لە حاڵێکی ناڕەحەتدام ، بە هەمۆ زوبانێ بانگت ئەکەم بێیتەلام و بەفریام بکەی ، ئەگینا . . . تاد .

دامێنی (چر) : دامەنی .

(٨) خاطر : دڵ . زاهیدی خاڵی : سۆفیی بەدیمەن دەست لە دنیا هەلگرتو . بێن : بۆن . ڕیا : ڕۆپامالی .

دوور لە تۆ ئیدی مەپرسە ، قوربان
حاڵی « نالی » کە نە مرد و نە ژیا ! (٩)

— ١٧ —

ڕیشەکەی پان و درێژە ، بۆ ژیا خزمەت دەکا
ظاهیرە هەرکەس بە طوڵ و عەرضی ڕیشیدا ژیا (١)

واتە : دڵ و دەروونی پووچ و بۆشی سۆفیی بەدیمەن دەست لە دنیا هەلگرتوو ، هەرچوون بێ ، بۆنێکی ڕووپاماڵی و مەرایی کردنی هەر لێ دێ .

ئەشکونجێ مەعناکەی وا لێك بدرێتەوە : دڵ و دەروونی ئەو سۆفییەی کە گوایە وازی لە خاڵی گۆنای یار هێناوە ، خاڵی نییە لە ڕووپاماڵی و درۆ .

زاهیدی خاڵی (عم) و (گم) : زاهید و حاڵی . (کم) : زاهید و خاڵی . ئەڵبەتە لە بێتێکی (کم) : ئیستاکە بە بێتێکی . (گم) : ئیستاکە بە بەیتێکی .

لەنێوان هەردوو (خاڵی)دا جیناسی تەواو و ، لەنێوان (خاڵی) و (خاڵی نییە)دا طیباق هەیە .

لە کۆکردنەوەی (حاڵی) و (نالی)دا جیناسی لاحیق و ، لە (نە مرد) و (نە ژیا)دا طیباق هەیە .

(٩) ئیدی : ئیتر .

واتە : لەمەی زیاتر کە بۆم لێکدابنەوە ، چیتر هەواڵی نالیی مەپرسە بە دەست دەردی دووریەوە چۆنە ، نە ئەوەتە بمرێ و بەجارێ لێ بێتەوە و نە وەکو خەڵکیش بە خۆشی ئەژێ . . لە دۆزەخی دووریدا وەك دانیشتووی دۆزەخی لێهاتووە کە قورئان باسی ئەکا و ئەفەرموێت : « لا یموت فیها ولا یحیا » واتە : نە تیا ئەمرێ و نە تیا ئەژێ .

— ١٧ —

(١) ژیا : دووزوویی . طوڵ : درێژی . عەرض : پانی .

واتە : فلانکەس ڕیشێکی پان و درێژی هەیە ، بەڵام بۆ خوا خزمەت ناکا و پانی و درێژیی ڕیشەکەی نیشانەی خواناسیی نییە ، نیشانەی دووزوویییەتی . ئەگەر ئەو مەبەستی بەیڕەویی پێغەمبەر بووایە (د . خ) ، پڕی مشتێ ڕیشی ئەهێشتەوە .

گوڵ بە دەم بادی صەباوە پێکەنێ ، بولبول فڕێ
یەعنی عاشق لازمە دوور بێ لە یاری بێ‌وەفا (٢)

عاشقی صونعی حەقم ، قوربانی ڕەنگی قودرەتم :
چاوی ماوێ ، خالی شین ، کولمی سپێ ، زولفی سیا (٣)

نالی لەم شیعرەیدا گاڵتە بەوانە ئەکا کە بەدیمەن خۆیان بە پیاوچاك و لەخواترس ئەدەنە قەڵەم . بۆیەش لە نیوەی دووەمیدا بە تەوریبە پلارێکی تێگرتوون و ڕستەکەی وا داڕشتووە مەعنایەکی کەش بگەیەنێ : وشەی (ظاهیره) بەستریتەوە بە نیوە شیعری پێشووەوە و پاشماوەکەی وای لێ‌بێتەوە : خەڵکی بە باری درێژێ و پانیدا بە ڕیشیا بڕین ! .

لە کۆکردنەوەی هەردو (ڕیـا)دا جیناس هەیە .

درێژە (چن) و (« بەراوێزی » چر) و (عم) : درێژی .

(٢) وانە دوو ڕۆیی و ناڕاستی نەك هەر لای ئادەمیزاد ، بەڵکو لای گیان لەبەرانی‌تریش شتێکی ناپەسەند و بێزراوە . نابینی کاتێ گوڵ بە دەم بای صەباوە پێ‌ئەکەنێ و ئەلەرێتەوە ، بولبول دڵگران ئەبێ و هەڵئەفڕێ ، چونکە لای وایە یار پێویستە هەر یاری یەکێك بێ و عاشقیش ئەبێ خۆی لە یاری بێ‌وەفا دوور بگرێ ..

چەند سوورەتێکی جوانە هەڵفڕینی بولبولی لەسەر چڵ ، لە کاتی لەرینەوەی گوڵدا بە دەم بای سەبەیتیوە ، بە تۆرانی بێزارێ و ناڕەزایی لە بێ‌وەفایی دەربڕین مەعنا لێداوەتەوە !

(٣) صونع : کردار . ماوێ : کاڵ .

نالی لەم شیعرەیدا دیسانەوە ئەگەڕێتەوە سەر باسی سۆزی دڵداریی خۆی و ئەڵێ : برادەرینە ! ئێوە بێ و خودا لە عەشقبازیدا بەسەرمدا مەیەن و لۆمەم مەکەن ، چونکە عەشقی من عەشقێکی ڕاستەقینەیە و من عاشقی کرداری خوام ، بە قوربانی ئەو ڕەنگانەم کە ئەو دایهێناون و خۆم لەبێناوی چاوی کاڵ و خالی شین و کولمی سپێ و زولفی ڕەشدا بەخت ئەکەم کە خوا هەمووی لە یاردا کۆکردوەتەوە .

لە کۆکردنەوەی (چاوی) و (ماوێ) دا جیناسی لاحیق و لە یەکخستنی (ماوێ) و (شین) و (سپێ) و (سیا)دا طیباق هەیە .

صونعی (عم) : صوبغی ، بەڵام ئێمە (صونعی)مان لا ڕاستترە چونکە سەرەڕای ئەوە کە لە هەموو نوسخە دەستنوس و چاپەکاندا ، نوسخەی (عم) نەبێ ، نوسراوە (صونعی) ، ئەگەر (صوبغی) بێ لەگەڵ (ڕەنگی)دا ئەبن بە یەك و ئەو دووبارە کردنەوەش پێویست نابێ . *

* بەڵام صوبغی هەقیس ماناکەی هەر جوانە .

سەرگرانە قافلە سالاری زێی چین و خەتا
چونکە باری عەنبەر و میسکە لە زولفەینی دو تا ! (٤)

حەڵقە حەڵقە زوڵفی سەر قوببەی هەیاسەی کەوتووە
مەحرەمی سیڕڕە ، بەڵێ گەنجوری گەنجە ئەژدەها (٥)

---

(٤) سەرگران : خەریك . قافلە سالار : پێشڕەوی کاروان : خەتا : خەتا و خوتەن ، وڵاتێکە لە تورکمانستان . زولفەین : هەردو زوڵفەکە . تا : تای بار ، یاخود : تاڵ .

وانە : یار کە پێشڕەوی کاروانی زێی چین و خەتایە و بارەکەی بریتییە لە بۆنی خۆش ، خەریکە و دەستی گیراوە چونکە هەردۆ تا باری زولفەکانی عەنبەر و میسکی بۆن خۆشە کە خاڵەکانی گۆنایەتی .

یاخود : سەری سەرقافلەی زێی چین و خەتا قورس بووە ، چونکە هەر بە دۆ تاڵ لە زولفەکانی بارێ عەنبەر و میسکی هەڵگرتووە . .

لە شوبهاندنی یاردا بە سەرقافلە و ناونەهێنانی شوبهێنراودا ئیستیعارەی موصەڕڕەحە هەیە و بەڵگەش (زولفەینی دۆ تا)یە کە پەیوەندی بە شوبهێنراوەوە هەیە .

لە کۆکردنەوەی (قافلە سالار) و (زێ) و (بار) و (تا)دا تەناسوب هەیە .

قافلە سالاری (عم) و (گم) : قافلەی سالاری .

(٥) قوببە : گۆپکە . هەیاسە : پشتێنێکی گۆپکەدارە لە زیو دروست ئەکرێ ، ژنان ئەیبەستنە پشت . گەنجور : گەنجینەدار .

وانە : زوڵفی یار چین چین و ئەڵقە ئەڵقە بەسەر هەیاسەکەیدا هاتووە و لەسەری لوولی خواردووە . ئەمەش شتێکی سەیر نییە ، چونکە زوڵفی یار مەحرەمی ڕازە بۆیە گەیشتووەتە سەر هەیاسەکەی پشتی کە بەسەر ناوکیەوەیە و ، وەك ئەژدەها وایە بۆیە گەیشتووەتە سەر گەنجینەی ناوکی . . . لە ئەفسانەی کۆندا هەیە کەوا لە هەر کوێیەکدا گەنجینەیەکی شارراوە هەبێ مار و ئەژدەها لەوێ پەیکە ئەخۆن . .

لە (گەنجوری گەنجە ئەژدەها)دا ئیستیعارەی موصەڕڕەحە هەیە و بەڵگەش نیوە شیعری یەکەمە .

زوڵفی سەر (چن) و (ت) : زوڵف ئەبەر .

صۆفیی مەستوری ڕۆت و موفلیسی خستە طەمەع
سەیری خاڵی بێ حیساب و ماچی لەعلی بێ بەها (٦)

ظاهیر و باطین ، لەسەر لەوحی حەقیقەت یا مەجاز
ئاشنای سیڕڕی قەڵەم بێ ، غەیری « نالی » کەس نەما (٧)

---

(٦) مەستور : داپۆشراو .
وانە : ئەو گفتەی خوا بە ئەهلی بەهەشتی داوە کەوا لە بەهەشتا چەندیان ئارەزوو لێ بێ سەیری خاڵی حۆریان ئەکەن و لێوی ئاڵیان ئەمژن ، تەماعی خستەبەر سۆفیی لە مەیدانی خواناسیدا بەرچاو نەکەوتوی ڕۆتی هیچ نەدارای بازاڕی قیامەت ، بەڵام دیارە خەیاڵی خاوی کردووە و تا بەڕاستی نەبێ بە خواناس و ، لە مەیدانی کرداری چاکا دارایییەکی گەورە کۆنەکاتەوە ، هیچی دەسگیر نابێ .
لە یەکخستنی (مەستور) و (ڕۆت) و ، (موفلیس) و (طەمەع)دا طیباق هەیە . بە بەراورد لەگەڵ شیعری یەکەمیشدا کە باسی ڕیشی سۆفی بو ، ئیشارەتێکی ناسك و جوان کراوە بەو قسەی ئەستەقی پێشینانە کە ئەڵێ : ڕیشی تەماعکار بە قنگی مفلیس ! لە وشەی (بێ بەها)شدا ئەوەش مەبەست بووە کە واش بخوێنرێتەوە: (بیبە ، ها) وانە: ئەو ماچەی هیچی تێناچێ و حۆریی خاوەن لێو بە ماچ کەر ئەڵێ : فەرمو بگرە !
مەستوری ڕۆت و (چر) : مەستور و ڕۆتی . (کم) : مەستوری ڕۆتی .

(٧) لەوح : تەختەی لەسەر نوسین ، یا (لوح المحفوظ) کە لەو تەختەیەیە هەرچێ لە جیهانا ڕوبدا و بە عیلمی خوادا ڕابوردبێ ، تیا نوسراوە .
حەقیقەت : ئەو وشەیەی بۆ مەعنای ڕاستەقینەی خۆی بەکارهێنرابێ .
مەجاز : ئەو وشەیەی لە غەیری مەعنای ڕاستەقینەیدا بەکارهێنرابێ بەمەرجی بوونی پەیوەندییەك لەنێوان مەعنا ڕاستەقینەکە و مەعنا مەجازییەکەدا .

نالی دوای پەردە هەڵماڵین لە ڕوی سۆفییە بەدیمەن خواناسەکان کە ئیددیعای زانینی هەمو نهێنییەکی گیتێ ئەکەن ، دێتە سەر شانازی کردن بە خۆی و ئەڵێ : ئەوەی بە ئاشکرا یا بە پەنهانی ئاگاداری ڕازی قەڵەم بێ ، ناوی لەسەر تەختەی ڕاستەقینەی ناوی ئاگادارانا نوسرابێ یا هەر لە عیلمی خوادا ڕابوردبێ کەوا لە ئاگادارانە ، یا خەڵك ئەوەندە

. . . .

باسی ئاگاداریی بکەن وەك لەسەر تەختە ناوی نوسرابێ ، لەم جیهانەدا ، لە نالێ بەولاوە ، کەس نەماوە ..

ئەمە ئەگەر مەبەست لە (نالێ) ، خاوەن شیعر خۆی بێ . بەلام مەعنایەکی تریش ئەگونجێ و دیارە نالێ ، بە عادەتەکەی خۆی ، ئەو مەعنایەشی مەبەست بووە . ئەوەش ئەوەتە (نالێ) درابێتە پاڵ (نال) کە تالی باریکی ناو قەلەمی قامیشە، کە ئەگەر لە گۆشەی خەیالی وردی شاعیرانەوە مەعنای شیعرەکە لێبدەینەوە ، دیارە ئاگاداری هەمۆ ئەو بابەتانەیە قەلەم بۆ نوسینیان بەکار ئەهێنرێ .

بەپێی ئەم مەعنایە وا بەلگەیەکی تریش ڕاست بووەوە کەوا نازناوی ئەم شاعیرە بەخۆدانازیوەمان (نالی)یە نەك (نالێ) وەك هەندێ کەس وتویانە ..

یا مەجاز (ت) : تا مەجاز .

★ ★ ★

تیپی بێ

— ١ —

زولفەینی بە خەم مار و بە حەلقەن وەکو عەقرەب
شیعری لەف و نەشرن ، چ موشەووەش ، چ مورەتتەب (١)

جێی دەم دەمە ، جێی لەب لەبە ، ساقێ وەرە شەمشەب
هەم ماچی دەمادەم بدە ، هەم جامی لەبالەب (٢)

— ١ —

(١) خەم : لوول . عەقرەب : دووپشک . لەف و نەشر : لە پێشەکییەکەدا لە باسی زاراوە بەدیعییە بەکارهێنراوەکانی ئەم دیوانەدا ، بەدرێژی لەسەرمان نووسیوە .

واتە : زولفەکانی یار چ لە حالی ئالۆزی و چ لە حالی تەل تەل وەستان و شانە کراویدا ، لە ڕووی لوول خواردن و ئەلقەییبیانەوە لە مار و دووپشک ئەچن و وەك ئەو شیعرانە وان کە لەف و نەشریان تیایە چ لەف و نەشری مورەتتەب بێ و چ لەف و نەشری موشەووەش . مەبەستی لەوەیە ئەتوانین بڵێین (خەم) بۆ (مار) ئەگەڕێتەوە و (ئەلقە) بۆ (عەقرەب) کە ئەبێ بە لەف و نەشری مورەتتەب یا بەپێچەوانەوە کە ئەبێ بە لەف و نەشری موشەووەش .

(٢) دەمادەم : دەم لەسەر دەم . جاروبار . لەبالەب : لێو لەسەر لێو . لێوانلێو .

واتە : دەم ئەبێ لەسەر دەم بێ و لێو ئەبێ لەسەر لێو بێ . کەواتە ، ئەی یاری ئازیز ، ئەمشەو وەرە لامان ، لە دەمت ماچی دەم لەسەر دەم یا ماچی ئاونەئاومان بدەرێ و ، لە پیالەی لێوت جامی شەرابی لێو بە لێوەوە نان ، یا جامی پڕ لە مەیمان بۆ تێکە .

بەو شەهدی کەلامەت کە بە ئیشرابی لەطافەت
لەززەت دەگەیێنی بە دڵ و ذیهنی موخاطەب (٣)
وەك صۆفیی صافێ مەبە ئالۆدە بە دونیا
بێهۆدە موکەددەر مەکە سەرچاوەیی مەشرەب (٤)

ئەمشەب (چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (مز) : ئەمشەو . دەمادەم (گم) : دەماودەم .

(٣) شەهد : شیلەی هەنگوین . ئیشراب : پێ خواردنەوە . ذیهن : بیر . موخاطەب : گفتوگۆ لەگەڵ کراو .

واتە : بەو قسەی وەك شیلەی هەنگوین شیرینەت ، کە وەك چۆن ئەو بە ئاسانێ و خۆشێ قوت ئەچێ ، تۆیش ئەم وا بە ئاسکێ بە گوێی گوێ‌دەرا ئەدەی – خۆشێ و ئارامێ بە دڵ و بیری ئەوانە ئەگەیێنی کە قسەیان لەگەڵ ئەکەی .

ئیشرابی (چن) و (ك) : ئەشرافی . لامانوایە لەسەر ئەم نوسخەیە (ئیشراقی) بێ و بەهۆی هەڵەی نوسیارەوە وای بەسەرهاتبێ . دەگەیێنی (کم) : ئەگەیێنی .

(٤) صافێ : سادە لەوح و نەفام . ئالۆدە : تێکەڵ ، گرفتار . بێهۆدە : بێ‌سوود . موکەددەر : لێڵ . مەشرەب : کانێ . ڕەوشت .

واتە : خۆت وەك سۆفییە نەفام و سادە لەوحەکان تێکەڵی دنیا مەکە و لە خۆڕایێ سەرچاوەی کانیاوی ڕاستێ و خواناسێ لێڵ مەکە .

عاشق هەوەسی مەیکەدەوو عیلمی بەسیطە
عاقڵ طەلەبی مەدرەسەوو جەهلی مورەککەب (٦)

قارۆنە فەلەك ، موستەحەقی گرتن و خەسفە
زیو و زەڕی شەمس و قەمەرە ، دیرهەمی کەوکەب (٧)

لەنێوان (موکەددەر) و (مەشرەب)دا تەناسوب هەیە .

ئاڵوودە بە دنیا (عم) و (کم)و (گم) و (مز) : ئاڵوودەیی دنیا .

(٦) هەوەس : ئارەزوو . مەیکەدە : مەیخانە . عیلمی بەسیط : زانستی سادەی بێ پێچ و پەنـا . طەڵەب : داوا . جەهلی مورەککەب : نەزانینی دووباد ، نەزانین و نەزانین بە نەزانینەکەش .

وانە : دڵدار فزوفێڵ و پێچ و پەنا نازانێ ، بەدوای مەیکەدەی خۆی و زانـستێکی سادەدا ئەگەڕێ و سەر لە خۆی ناشێوێنێ . بەڵام ئەوانەی کە خۆیان بە زانا و خوێندەوار دائەنێن ، بە خەباڵی خۆیان هۆگری خوێندن و قوتابخانە و زانستن ، کەچی لەڕاستیدا شوێنی نەزانێ کەوتـوون و بـە خۆیشیان نازانن .

لە کۆکردنەوەی (مەیکەدە) و (مەدرەسە) و ، (عیلم) و (جەهل) و ، (بەسـیط) و (مورەککەب)دا طیباق هەیە .

هەوەسی (کم) : طەڵـەبی . عاقڵ طەڵـەبی (عم) و (ت) : جاهیل طەڵەبی . (کم) : عاقڵ هەوەسی . (گم) : جاهیل هەوەسی .

هەرچەند لە هیچ کام لە نوسخەکانی بەردەستمانا لەجیاتیی (عاقڵ) لە (جاهیل) بەولاوە شتێکی‌تر نەبو ، ئێمە لامانوایە ڕاستەکەی (غافڵ)ە و بە هەڵەی نوسیار بووە بە (عاقڵ) . مەعناکەش بەمجۆرە ڕەساتر دێ و وای لێ‌دێتەوە : ئەوەی بێ‌ئاگا بێ لە عەشق ڕێگای خوێندن ئەگرێتەبەر، بەڵام خوێندن لەوە زیاتری بەدەمەوە نییە کە نەزانینی بۆ دووپات ئەکاتەوە و نایکەیەنێ بە ناسینی ڕاستەقینە کە تەنها لە ڕێگای عەشقەوە پەیدا ئەبێ .

(٧) قارۆن : دەولەمەندێکی جولەکە بووە لە خۆی بایێ بووە ، خوایش غەزەبی لێ‌گرتووە دارایی و سامانی بردووە بە ناخی زەویدا . خەسف : ڕۆچوون . دیرهەم : پارەی زیو . کەوکەب : ئەستێرە .

وانە : چەرخی گەردوون لە بەدکرداریی و کەج ڕەفتاریدا وەك قارۆن وایە ، زێڕ و زیوەکەشی بریتییە لە ڕۆژ و مانگ و پارەی زیویش بریتییە

قەللابی جیهان نەقدی عەیاری نییە قوربان !
« نالی » مەحەکی هیممەتی کردۆیە موجەڕڕەب (٨)

★ ★ ★

لە ئەستێرەکان . بۆیە ئەمیش ، وەك قارۆن ، شایانی ئەوەیە خوا تێك و مەکانی بدا و بە ناخی زەویدا بیباتە خوار .

لەنێوان (فەلەك) و (شەمس) و (قەمەر) و (کەوکەب) و ، (زێڕ) و (زیو) و (دیرهەم)دا تەناسوب و ، لە وشەی (قارۆن) و (خەسف)یشدا تەلمیح هەیە . هێنانی (شەمس) و (قەمەر)یش بەدوای (زیو) و (زێڕ)دا کە (خۆر) و (زیو) سپین و (مانگ) و (زێڕ)یش زەردن ، لەف و نەشری مورەتتەبە .

گرتن (ت) : گردن . ئەویش هەر بەمەعنا گرتنە .

(٨) قەللاب : بێ‌بار . نەقدی عەیار : نەختی بێ‌گەرد . مەحەك : بەردێکە زێڕی بێ‌گەرد و ناپاکی پێ لە یەك جوێ ئەکرێتەوە .

واتە : گەردوونی بێ‌بار چونکە هەر ڕۆژە لەسەر بارێکە زێڕ و زیوی ساغی لا نییە . زێڕ و زیوی ساغ لای کەسێکە هەم ساغ بێ و هەم ڕێکای خۆیشی نەگۆڕێ . بەڵام نالی، بەپێچەوانەی گەردوونەوە ، بەردی مەحەکی هیممەتی بەرزی خۆی تاقیی کردووەتەوە و دەری خستووە کەوا ساغ و بێ‌گەردە .

لە کۆکردنەوەی (نەقد) و (عەیار) و (مەحەك)دا تەناسوب هەیە .
قوربان (ت) و (مز) : صەدبار .

تیپی تێ

– ١ –

ماتەم ، وەکو زولفەینی سییەهـ ، گرتی سەراپات
پۆشی لە ڕوخت تەعبییەیی بەیدەق و شامات (١)

روخ ئەسپ نیە قەلایە

– ١ –

(١) سییەهـ : سیاه ، ڕەش . ڕوخ : ڕۆ . ئەسپی شەترەنج . تەعبیە : کۆکردنەوە . زاراوەیەکی سوپاییشە . بەیدەق : ڕێگا پیشاندەری ڕێ . سەربازی شەترەنج ، لە (پیادە)وە کراوە بە عەرەبی . شامات : یا مەبەست وڵاتی شامە ، یا جەمعی (شامە)ی بە مەعنا خاڵە ، یا ڕستەی (شاە مات)ە کە لە زاراوەکانی شەترەنجە .

واتە : خەم و پەژارە وەك زولفە درێژەکانت ، یاخود لەگەڵ زولفە درێژەکانتا ، کە هەمۆ لەشتیان داگرتووە ، لە تەوقی سەرتەوە تا بەری پێتی گرتەوە . ڕێگای لێ بڕیت چاوساغەکان کۆکەیتەوە و بەرەو وڵاتی شام بکەویتە ڕێ . بەمپێیە ئەبێ بخوێنینەوە (بەیدەقی شامات) . یاخود : ڕێگای کۆکردنەوەی خاڵەکانتی لێ گرتی و ئیتر ناتوانی دەریانخەی ، چونکە کەسێ کە تازیەبار بێ خۆی بێ ئارایش نادرێ و ناتوانێ زولفەکانی لادا و خاڵەکانی لە بەرچاوی تەماشاکەرانا کۆکاتەوە . یاخود : ڕێگای کۆکردنەوەی پیادەکانی شەترەنجەکەتی لە ئەسپەکان گرت و بەهۆی ئەوەوە (شا) مرد و (کش مەلیك !)ی لێ کرا و دۆڕاندت . .

هەرچۆن بێ ، دیارە ئەم قەسیدەیە بەبۆنەی مردنی یەکێکەوە وتراوە و ڕۆی دەمی تیا کراوەتە نازدارێك و هەر بۆیەش ئەڵێن بۆ لاواندنەوەی باوکی (حەبیبە)ی وتووە و ئێمەیش لەسەر ئەوە ئەڕۆین . جا ئەگەر ئەمە ڕاست بێ ، لەگەڵ ڕەچاو کردنی مەعنای یەکەمدا وائەگەیەنێ نالی تەمای ئەوەی لە دڵا بووە حەبیبە بچێ بۆ لای بۆ شام ، بەڵام حەبیبە بەبۆنەی کۆچی دوایی باوکیەوە ڕێگای ئەوەی لێ بڕاوە و (شامات) تەنها

تاقانە یەتیمی خەلەفی ئاخری نیسان !
تۆ خۆش بی ، صەدەف بۆ بە فیدات ، دوور بی لە ئافات (٢)

بۆ فەوتی صەدف حەیفە برێژێ دورەری ئەشك
ضایع مەکە دوڕ دانە بە غارات و خەسارات (٣)

ئیشارەتێکی تیا ئەبێ بۆ مردنی باوکی (حەبیبە) چونکە باوکی حەبیبە بۆ حەبیبە لە حوکمی (شا)دایە و (مات)ەکەش مەعنای مردنەکەی ئەگەیەنێ .

بەپێی هەرکام لە مەعناکان جۆرە شوبهاندنێك و ، تەناسوبی نێوان چەند وشەیەك و ، تەلمیح بۆ چەند زاراوەیەك ، لە شیعرەکەدا هەیە .

(٢) تاقانە یەتیم : دوڕڕی تاقانە . خەلەف : پاشماوە . صەدەف : گیانلەبەرێکی دەریاییە لە بەهارانا دێتە سەر ئاو و سکی ئەکاتەوە دڵۆپی بارانی تێ ئەکەوێ ئەنجا سکی ئەنێتەوە بە یەکدا ، ئەو دڵۆپە بارانانە لە سکیا ئەبن بە مرواری . جا ئەگەر پتر لە دڵۆپێکی تێکەوتبو ، پتر لە مروارییەکی تیا پەیدا ئەبێ ، بەڵام مروارییەکانی ورد ئەبن و زۆر گرانبەها نابن. ئەگەر تاقەیەك دڵۆپیشی تێکەوتبو تاقە مروارییەکی لێ پەیدا ئەبێ و ئەو مروارییە زۆر گرانبەها ئەبێ . ئیستا هەرچی زۆر نایاب و گرانبەها بێ ، پێی ئەوترێ (دوڕڕی یەتیم) .

واتە : ئەی تاقانە مرواریی بەری دڵۆپی دواڕۆژەکانی بەهار ، کە دڵۆپی بارانیان تیا گەورە ئەبێ ، خۆت خۆش بی (صەدەف)ەکەی باوکت کە ساڵەها تۆی لە پشتی یا لەژێر چاودێرێ و دەسەڵاتی خۆیا ڕاگرت ، مرد .. خۆت لە دەرد و بەڵا دوور بی ! .

لەم بەیتەوە دەرئەکەوێ خۆشەویستەکەی نالی کە ئەم قەصیدەیەی بۆ وتووە تاقانەش بووە و بەری باوکێکی پیریش بووە . .

لە (دوڕڕی یەتیم)دا ئیستیعارەی موصەڕڕەحە هەیە و بەڵگەش (دوور بی لە ئافات)ە .

تۆ خۆش بی (چن) و (عم) و (ك) و (ت) و (مز) : تۆ خۆش بە .

(٣) دورەر : جەمعی (دوڕڕ)ی عەرەبییە . دوڕدانە : دەنکی مرواری . فرمێسك . غارات : تاڵان .

واتە : حەیفە لەبەر مردنی باوکت کە وەك صەدەف ، مرواریی تۆی شاردبوەوە و نەیئەهێشت بەو هەمو گرانبەهایی و نازدارییەوە کە هەی ،

دیدەت وەکو گوڵ سوورە ، پڕی شەبنمی ئەشکە ؟
یا لالەیی پڕ ژالەیە دۆ نەرگسی شەهلات ؟ (٤)

بۆ گریەیی تۆ ڕەنگە منیش هێندە بگریێم
گەوهەر بڕژێنین بە بوڵندیی قەد و باڵات (٥)

لاکین ئەمە دونیایە ، گەهێ سوورە ، گەهێ شین
لا یُسالُ مَن عاشَ ، وَ مَنْ ماتَ ، وَ مَنْ فاتْ ؟! (٦)

دەرکەوی ، دڵۆپ دڵۆپ فرمێسکی وەك دەنکە مرواری هەڵرێژێ و لەناویان بەری و بە تاڵانیان بدەی .. صەدەف کەی ئەوە دێنێ مرواری لەپێناویا بەخت بکرێ !

لە کۆکردنەوەی (صەدەف) و (دوڕ)دا تەناسوب و، لە (صەدەف)یشدا ئیستیعارەی موصەڕڕەحە هەیە و بەڵگەش وشەی (قەوت) و تێکڕای بابەتەکەیە .

دورەری ئەشك (« پەراوێزی » چر) و (گم) : دوڕی ئەشکت .

(٤) شەبنم : شەونم . لالە : گوڵە مێلاقە . ژالە : وشەیەکی فارسییە بەمەعنا شەونم یا تەرزە . شەهلا : چاوێ ڕەشییەکەی مەیلەو شین بێ .

واتە : چاوی لەبەر گریانی زۆر سوور هەڵگەڕاوی ، پڕ لە فرمێسکی سپیت ، گوڵاڵە سوورەیە شەونمی بەسەرا باریوە ، یان چاوە مەیلەو شینە وەك نەرگس مەستەکانت گوڵە مێلاقەن ، شەونمیان کەوتووەتە سەر ، یاخود تەرزە کوتاونیەتەوە ؟!

لە (دۆ نێرگسی شەهلات)دا ئیستیعارەی موصەڕڕەحە هەیە و بەڵگەش بەیتی پێشووە .

شەبنمی (عم) و (کم) و (گم) و (مز) : شەونمی. نەرگسی (کم) و (گم) : نێرگسی .

(٥) گریە : گریان .

واتە : لەوانەیە منیش بەهۆی گریانی تۆوە ئەوەندە بگریم ، بە هەردوکمانەوە بە بەرزیی باڵات دڵۆپی فرمێسکی وەك گەوهەر هەڵرێژین .

بۆ (کم) و (گم) : بەو . بڕژێنین (کم) : بڕژێنم .

(٦) سوور : شایێ . ڕەنگی سوور . شین : گریان . ڕەنگی شین .

واتە : بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا گریان دادی کەس نادا . ئەمە دنیایە ،

بەس گریە بکە بۆ پەدەر و بابی حیجابت
بێ‌بابیی تۆ مورێثە بۆ وەصڵ و مولاقات ! (٧)

بێ‌بابیی تۆ بۆ من و تۆ بابی فوتوحە
بێ‌بابیی تۆ خواستەیی من بو بە ئاوات (٨)

جاری‌وا هەیە شایی و زەماوەندە و جاری‌واش هەیە شین و شەپۆڕە . یاخود جاری‌وا هەیە جلی سوری دڵخۆشیی لەبەردایە و جاری‌واش هەیە جلی شینی ئازیەتباری لەپۆشی . ژیان و مردن بە دەست خوایە ، کەس لیی‌ناپرسیتەوە کێ ژیا و کێ مرد و کێ لەکیس چو !

لە (سور) و (شین)دا لەطافەت و ، لەنێوانیانا تەناسوب و طیباق و ، لەنێوان (مات) و (فات)دا تەناسوب و جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (عاش) و (مات)یشدا طیباق هەیە .

(٧) پودەر : وشەیەکی فارسییە بەمەعنا باوك . باب : باوك . دەرگا . حیجاب : پەردە . دەرگاوان .

واتە : بەس بۆ ئەو باوکەت بگری کە بۆبو بە پەردە و دەرگا لەنێوان من و تۆدا ، نەیئەهێشت بە یەك بگەین . بێ‌باوکیی تۆ ، یا نەبونی دەرگا لەنێوان من و تۆدا لەوانەیە ببێ بەهۆی بەیەك‌گەیشتنمان .

نالی لەم شیعرەدا وێنەیەکی زۆر جوانی داهێناوە . کە هەروا بە سەرپێیی سەیری شیعرەکە بکەین وای لێ تێ‌ئەگەین بنیادەم کە ماڵەکەی بێ‌دەرگا بو هاتوچۆکەر بەئاسانی پێی‌ئەگەن . بەڵام لا نوکتەکەی ئەوەیە باوك کە مرد فرزەند و کەس‌وکاری میرات و کەلەپورەکەی ئەبەن بۆ خۆیان و هەرکامیان شتێکی لێ بێ ئەبڕێ . ئەوەش کە لە باوکی ئەمەوە بۆ ئەم ئەمێنێتەوە نیعمەتی بەیەك‌گەیشتنیەتی لەگەڵ خۆشەویستەکەی کە ئەوسا باوکی ڕێی لێ گرتبو و لەبەر بونی ئەو ، ئەو مافەی نەبو .

کۆکردنەوەی وشەی (حیجاب) کە لە (حەجب)ەوە هاتووە بەمەعنا ڕێگای میرات‌بردن لێ گرتن ، لەگەڵ (مورێث) کە هەردوکیان زاراوەی زانستی (فەرائیض)ن ، تەناسوبی تیایە و لەگەڵ شوێنەکەشدا زۆر ئەگونجێ کە بابەتی سەرخۆشی لێ‌کردن و ئازیەتبارییە . (بابی حیجاب)یش لەطافەتی تیایە چونکە بۆ مەعنای (باوك)یش و (دەرگا)یش دەستئەدا . لەنێوان (حیجاب) و (باب)یشدا تەناسوب هەیە .

(٨) فوتوح : کردنەوە . خواستە : داوا .

واتە : بێ‌باوکیی تۆ یا بێ دەرگایی ماڵی تۆ ، بۆ من و تۆ دەرگای ڕێگا

بێ بابی موورادی من و تۆ بۆ بە تەمەننا
بێ بابی دوعایی من و تۆ بۆ بە موناجات (٩)

ئەو بابە کە فەتح و ظەفەری قەلعەیە قەلعی
با قەلعی بکا زەلزەلەیی هادیمی لەذذات (١٠)

ئەو پیری خەرەف ، ئافەتی مەردیو صەفا بو
تۆ شۆخ و جوان ، دوور بی لە ئافات و خەرافات (١١)

لە ڕۆدا کردنەوەیە و ، ئاواتی من بووە هەمیشە لە خوام خواستووە .
لەنێوان هەردو (بابی) و (بێبابیی)یدا جیناسی تەواو و ، لەنێوان (باب) و (فوتۆح)دا تەناسوب هەیە .

(٩) بێ بابی : بێ باوکێ . موراد : ئارەزوو ، مەبەست . موناجات : پاڕانەوە لە خوا لەژێر لێوەوە ، بە کزێ .

(١٠) قەلعە : قەڵا . قەلع : هەڵکەندن و لەبنهێنان . زەلزەلە : بوومەلەرزە . هادیم : تێکدەر . هادیمی لەذذات : مەرگ .
واتە : ئەو باوکەی ، یاخود ئەو دەرگایەی ـ کە مەبەست لەویش هەر باوکەکەیە ـ کە هەڵکەندنی لە پایەی گرتنی قەڵابەکدایە ، با بوومەلەرزەی مەرگ یاخود با پای بوومەلەرزەی مەرگ لە بنی بێنێ .
وشەی (هاذم اللـذات) لە فەرموودەیەکی پێغەمبەردا هاتووە . ئەشگونجێ (هازم اللذات) بێ واتە : ئەوەی خۆشی ئەبەزێنێ و ڕاوی ئەنێ یاخود (هادم اللذات) بێ واتە : تێکدەری خۆشی .
لە وشەی (ئەو بابە)دا تەورییە هەیە . هەروەها لەنێوان (باب) و (قەلعە) و (زەلزەلە) و (با)دا بەمەعنا (ریح) تەناسوب هەیە و ، لەنێوان (قەلعە) و (قەلع)یشدا جیناسی ناقیص هەیە .
ئەو بابە (چن) و (عم) و (ك) و (تۆ) : ئەو بابی ، کە بە (ئەو بابێ) یا (ئەو بابەی)یش ئەخوێنرێتەوە .
فەتح و (چر) : بابی . قەلعی (عم) و (گم) : قەمعی . هاذیم (چر) و (ك) : هازیم . (عم) و (کم) و (گم) و (مز) : هادیم .

(١١) خەرەف : خەڵەفاو . مەردێ : پیاوەتی . صەفا : ڕابواردن . خەرافات : خەڵەفان .
ئەو پیری خەرەف (چر) : ئەو پیر و خەریف . (گم): ئەو پیر و خەرەف . (ك) : ئەو پیری خەریف . مەردیو (چن) : مەردانی .

ئەو فەوت و وەفاتە سەبەبی عەهد و وەفاتە
چۆ صاعیقەیی بەردی عەجوز و ، گوڵ و مل هات (١٢)

گوڵ تاجی لەسەر نا و ، چەمەن مەخمەلی پۆشی
هات موژدە کە خەلعەت گەییە بەر بە موباهات (١٣)

---

(١٢) صاعیقە : هەورە برۆسکە ، یا گرمەی وەك هەورە برۆسکە لەسەر گوێ قورس . بەردی عەجوز : برجی پیرەژن لە دوازۆژەکانی زستانا ، یاخود مەبەست لە (بەرد) هەر بەردی کوردیێ و لە (عەجوز)یش بنیادەمی پیرە .

واتە : ئەو لەناوچۆن و مردنی باوکتە ئەبێ بەهۆی جێبەجێ کردنی ئەو گفتەی پێتداوم .. خوا شوکر کەوا مرد .. بە مردنی ئیتر گوێمان لە گرمەگرمی وەك هەورە برۆسکەی ، دوازۆژەکانی ژیانی یا وەك بەرد هاوێشتنی ئەو نابێ و لەمەوپاش بەهاری ژیانە و تۆیش وەك ملوانکەی گوڵ ئەکرێیتە ملی من .

لەنێوان هەردو (وەفاتە)دا جیناسی تەرکیب هەیە .

عەهد و (چر) : وەعد و . چۆ (کم) و (گم) و (ك) و (ت) و (تۆ) : چۆن .

(١٣) چەمەن : چیمەن . خەلعەت : خەڵات . موباهات : فیز و کەش‌وفش .

واتە : گوڵ پشکوت و چیمەن بەرگی سەوزە گیای وەك مەخمەل ناسکی لەبەرکرد و موژدە هات کەوا خەڵاتی بەهار بە فیز و کەش‌وفشەوە گەیشتە بەرەوە .

لەسەر نا و (عم) و (گم): لەسەر ناوە. تێکستەکانی نیوەی دوەمی ئەم شیعرە ئاڵۆزییەکی زۆریان تیایە . ئێمە تێکستی نوسخەی (عم)مان پێ ڕاستتر بو لە هەموان . وا تێکستی نوسخەکانی‌تریش پیشان ئەدەین :

(چر) و (تۆ) : **هات موژدەیی خەلعەت ، گەییە بەرگی موباهات**
(چن) و (مز) : **هات موژدەیی خەلعاتی گیا بەرگی موباهات**
(کم) : **هات موژدەیی خەلعەت ، گەییە بەرگی موباهات**
(گم) : **ها موژدەیی خەلعەت گەییە بەر بە موباهات**
(ت) : **هات موژدە خەڵات و گەییە بەرگی موباهات**
(ك) : **هات موژدەیی خەلعات ، گەییە بەرگی موباهات**

هات زەمزەمەیی بولبول و ئاوازەیی قومریێ
هات بادی صەبا ، دێن و دەچن عەرعەر و بانات (١٤)

نەجم و شەجەر و نەرگس و ئەنواری شکوفە
جیلوەی چەمەنن ، یەعنی زەمین بۆ بە سەماوات (١٥)

ماوەردە لەسەر خەرمەنی گوڵ عەطرفشانە ،
یا ئاوی حەیاتە : عەرەقی وردی موحەییات ؟! (١٦)

---

(١٤) زەمزەمە : هەرا و زەنا . قومریێ : کۆتر . بانات : درەختەکانی بان .

وانە : بەهار هاتووە ، لە شایی هاتنی بەهارا بولبول دەسیان کردووە بە خوێندن و کردۆیانە بە هەرا و ، کۆتر کەوتۆتە گمەگم و ، داری عەرعەر و بان بە دەم بای بەیانییەوە ئەشنن و دێن و دەچن .

بلبل و (مز) : قومریو . قومریێ (چر) و (ك) و (تو) و (مز) : قماریێ . بەپێی ئەم نوسخانە ئەبێ (ئاوازەیی) بە (ئاوازی) بخوێنرێتەوە .

(١٥) نەجم : گیای کورتی بێ لاسك . شەجەر : درەخت . ئەنوار : جەمعی (نەور)ە وانە : چرۆی ئەو درەختانەی گوڵ ئەکەن . شکوفە : پشکۆتو .

وانە : گیای کورت و دار و درەخت و نەرگسی سپی و زەرد و چرۆی پشکوتوی درەختەکان ، ئەمانە هەمۆ مایەی ڕازانەوەی چیمەنی عەردن و زەویان پێ بووە بە ئاسمان ، ئەو چۆن بە مانگ و ڕۆژ و ئەستێرەکانی ئەدرەوشێتەوە ، ئەمیش بەمان ڕازاوەتەوە .

(١٦) ماوەرد : ماء الورد ، گوڵاو . خەرمەن : خەرمان . عەطرفشان : ئەوەی بۆنی خۆش بڵاو ئەکاتەوە . ورد : بچۆك ، یاخود وەرد : گوڵ . موحەییا : تەوێڵ .

وانە : ئەو ئارەقە وردەی بەتەوێڵتەوەیە ، یاخود ئەو ئارەقی گوڵی ئاوچاوتە ، گوڵاوە برژاندۆیانە لە خەرمانی گوڵ و بۆنی عەتر بڵاو ئەکاتەوە ، یاخود ئاوی حەیاتە هەرکەس بە زمان بیلێسێتەوە هەرگیز نامرێ ، یان ئارەقی شەرمە ؟

نیوەی دۆهەمی ئەم شیعرە لە تێکستەکانی بەردەستماندا زۆر ئاڵۆزە . ئێمە تێکستی (چن) و (مز)مان پەسەند کرد و وا ئەو تێکستەکانی‌تریش ئەخەینە پێش چاو :

(عم) : یا ئاوی حەیاتە عەرەق و وەردە موحەییات

گولشەن وەکو بەزمێکە کە ئاحادی هەزاری
بۆ تاقە گولێکی گەییە ڕوتبەیی مێئات (١٧)

تۆ باقییەیی ساقییەیی صەحنی چەمەن بە
مەیدان هەمو مەی دانە بە کاسات و بە طاسات (١٨)

« نالی » یەك و ئەو کەس کە تەمامی غەزەلی بیست
مەعلومی بووە زۆر و کەمیی خاریقی عادات (١٩) *

(کم) و (ت) : **یا ئاوی حەیاتە ، عەرەقی وەردە موحەییات**

(گم) و (تۆ) : **یا ئاوی حەیاتە عەرەقی وەردە (یا : وردە) موحەییات**

(ك) : **یا ئاوی حەیاتی عەرەقی وەردی (یا : وردی) موحەییات**

(١٧) ئاحاد : یەکە یەکە . هوزار : بولبول ، یاخود هەزار . مێئات : صەدان .
واتە : باخی گوڵانی ژیان وەك سەیرانگەیەکی لێهاتووە یەکە یەکەی بولبولەکانی بۆ گەیشتن بە تاقە گولێکی کە ڕۆژی تۆیە، بوون بە صەدها . . یاخود یەکە یەکەی هەزاران بولبولەکەی . . تاد . بەم‌پێیە مەعنای (بولبول)مان لەوەوە بۆ دێ کە چەمەن بێ بولبول نابێ و ئەو هەزارانە ئەبێ بولبول بن .
زیادەڕەوییەکی زۆر شاکارانەیە ئەمەی نالی کردوویەتی یەکە یەکە بکەنە صەدان . .

(١٨) باقییە : ماو . ساقییە : ئاوگێڕ . صەحن : مەیدان ، یاخود سینی .
کاسات : جەمعی (کاسە)یە . طاسات : جەمعی (طاسە)یە .
واتە : تۆ خۆش بی و هەمیشە هەر مەیگێڕی باخی ژیان بی . . جیهان مەیدانی ژیان و مەرگە ، بە کاسە و بە تاسە شەرابی مەرگی تیا دەرخواردی خەلکی ئەدرێ . . یاخود : چش لە خەلك ، تۆ بۆ خۆت بژی و لەسەر سینیی ژیان بمێنەرەوە ، دنیا هەمو مەیدانی خۆشی و ڕابواردنە .
لە شیعرەکەدا ئیشارەتێکیش بە زاراوەی (ساقی و باقی) هەیە کە بەوە ئەڵێن بۆ ئادەمیزاد ئەمێنێتەوە لە مامەلەدا . .
باقییەیی ساقییەیی (عم) و (گم) : ساقییەوو باقییەیی . (کم) و (ت) و (مز) : باقییەوو ساقییەیی .

(١٩) خاریقی عادات : ئەو کردارانەی لە توانای هەموکەسدا نین و خواوەند بەهرەی لێهاتنیان تەنها بە هەندێ کەسی هەلبژاردەی خۆی ئەدا .

* ئەم پارچە شیعرە بو قەسیدە دەبێ ، بەلام خۆی بە غەزەلی داناوە .

— ٢ —

چاوت لە برۆ یەعنی لەژێر طاقی نەظارەت
بێپەردە عەیان دێتە تەکەللوم بە ئیشارەت (١)

شایستەیی شان ، لایقی مل طوڕڕەیی تۆیە
نەك طوڕڕەیی شاهەنشەهی‌یو طەوقی وەزارەت (٢)

واتە : نالی یەك کەسە ، بەلام ئەوەی ئاگای لە هەمو شیعرەکانی هەبێ ، بۆی دەرئەکەوێ کرداری (خرق العادة) زۆر ڕۆژئەدا یا کەم . مەبەستی لەوەیە بلێ کردارە ئەدەبییەکانی من هەموویان (خرق العادە)ن .

لە نوسخەی (تۆ)دا لەلای سەرۆی ئەم قەصیدەیەوە نوسراوە « بند هفتم در مرثیهء یکی از محبان اسلامبولی فرموده » . واتە : بەندی حەوتەم لە لاواندنەوەی یەکێ لە خۆشەویستە ئەستەمۆلییەکاندا فەرمویەتی . بەلام بەئاشکرا دیارە لە دڵدانەوەی یارەکەیدا وتویەتی بەبۆنەی مردنی باوکیەوە کە ئەیهێشتووە شو بکا بە نالی و عەقلیش نایگرێ نالی لە دواساڵەکانی ژیانیا لە ئەستەمۆڵ یارێکی بۆبێ بەتەمای هێنانی بوبێ و باوکی ڕێی لێ گرتبێ وەك لە قەسیدەکەوە دەرئەکەوێ ، تا مەعنای قەصیدەکە لەگەڵ ئەو قسەیەدا بەلابخەین کە لە نوسخەکەی (تۆ)دا نوسراوە .

— ٢ —

(١) طاق : تاق ، پەنجەرەی هیلالی . نەظارەت : وەزیرێ . عەیان : ئاشکرا . مەعنای ئەم شیعرە بەسراوە بە شیعری پاشەوەیەوە .

(٢) شایستە : شایان . طوڕڕە (ی یەکەم) : زولفی لوول . طوڕڕە (ی دوهەم) : مۆر ، نیشانە . طەوق : ملەوانە .

واتە : چاوت بەئاشکرا و بێپێچ وپەنا لەژێر تاقی وەزیریدا کە برۆتە ، بە ئیشارەت دێتە قسە و ئەلێ زولفت شایانی شان و ملی تۆیە ، لەکاتی بلاوبدا شانت دائەپۆشێ و لەکاتی لولیشدا لە ملت ئەئالێ ، نەك نیشانەی شاهەنشایێ و ملوانکەی وەزیرێ کە لەعاستی زولفتدا هیچ بایەخێکیان نییە .

بە وەزیر دانانی چاو لەبەر ئەوەیە کە چاوەکان دوانن و وەزیریش جاران دوان بوون : وەزیری دەستە ڕاست و وەزیری دەستە چەپ .

سەر خاتیمەیی حوسنی عیادەت کە نەهاتی
بارێ بگەرە فاتیحەوو دەئبی زیارەت ! (٣)

کێ دەستی دەگاتە بەی و ناری نەگەیشتوت
لەو تەختە کەوا صاحیبی مۆرن بە صەدارەت ؟ (٤)

---

(٣) خاتیمەی حوسن : عاقیبەت خێرێ ، مردن . عیادەت : هەواڵ پرسیی نەخۆش . بارێ : کەرەتێك . فاتیحە : سوورەتی فاتیحە خوێندن بۆ گیانی مردوو . دەئب : نەریت . زیارەت : زیارەتی گۆڕ .

واتە : کە نەخۆش بووم و کەوتبوومە گیانەڵا نەتکرد کەرەتێ بێی سەرێکم لێبدەی و هەواڵێکم بپرسی .. ئێستا کە مردووم جارێ وەرە تەعزییەکەم فاتیحەیەکم بۆ بخوێنە و نەریتی زیارەتی گۆڕەکەم بەجێبێنە .

لە کۆکردنەوەی (خاتیمە) و (فاتیحـە)دا طیباق و ، لە کۆکردنەوەی (عیادەت) و (زیارەت)دا تەناسوب هەیە . ڕستەی (خاتیمەی حوسن)یش ئیشارەتە بـۆ زاراوەی (حسن الختام) کە گەلێ جـار بەمەعنای مردن بەکاردێ .

(٤) نار : هەنار . تەخت : تەختی سینە و تەختی ڕوو . صەدارەت : کەوتنە لای سـەرەوە . ئیشارەتیشە بـە زاراوەی (صەدر) کە لە سـەردەمی عوسمانییەکاندا بە سەرەك وەزیران وتراوە .

واتە : کێ دەستی ئەگاتـە بەهێی مەمك و هەنـاری ڕوومەتت بەسەر تەختی سینە و ڕووتەوە ، کە هێشتا کاڵن و پێنەگەیشتوون و فەرمانی گرتنی لای سەرەوەیان دراوەتێ ؟

لە خواستنی (تەخت)دا لە تەختی شاییەوە بۆ تەختی سینە و ، (مۆر) لە فەرمانی وەزیرییەوە بۆ گۆی مەمك و ناوەڕاستی کوڵم و ، (صەدارەت) لە سەرەك وەزیرییەوە بۆ بەرزیی شوێنی مەمك و گۆنای یار،ئیستیعارەی موصەڕڕەحە هەیـە و بەڵگەش شـوێنی بابەتەکەیە . لـە کۆکردنەوەی (تەخت) و (مۆر) و (صەدارەت)یشدا تەناسوب هـەیە . لە وشـەی (نەگەیشتوت)یشدا ئیشارەتێکی ناسك هەیە بۆ ئـەوە کە جاران خەڵك بەئاسـانێ دەستیان نەئەگەیشـتە کاربەدەسـتانی بەرز ، هەرووەهـا لە وەصفکردنی پێشوبهێنراویشدا بە کاڵێ ، ئیشـارەتە بۆئـەوە کـەوا کاربەدەست ئەگەر فامیدە و پێگەیشتوو بێ خۆی لە خەڵك دوور ناگرێ .. لەوانەیە بلارێکی (نەفـامێ)یشـی تیـا بێ ، گرتبێتیـە ئەوانـەی لـە کۆمەڵ و ژیانا لە سەرەوەن ..

دەسرۆکەیی هەوریی چ حیجابێکە کە تێیدا
شمسٌ فلكَ الحسن أنارَتْ فتَوارت ! (٥)

هەرچەندە گوناهی دەمەکەت بارە لەسەر لێو
حەددی چییە « نالی » کە بلێ ماچە کەفارەت ؟! (٦)

کی (چر) و (چـن) و (عـم) و (ك) : کـەس . نـەگەیشـتوت
(چـر) : نەگەیشتی .

(٥) واتە : سەرپۆشی تەنکی هەوریی چۆن جۆرە سەرپۆشێکە ، ڕۆژی ڕۆتی جار جار لێوە دەرئەکەوێ و جار جار ئەشارڕێتەوە ؟!

لە وشەی (هەوریی)دا ئیشارەت بەوەش کراوە کە ڕۆژی یـار لەژێـر سرکەیییەوە وەك خۆری ژێر هەور وایە،چۆن هەورەکە هەمیشە ڕۆژی خۆر داناپۆشێ بەڵکو جارجار ئەیشارێتەوە و جار جار ئەڕەوێتەوە ، ئەمیش هەمیشە ڕۆژی یار داناپۆشێ،جار جار بەسەریەوە ئەبێ و جارجار لائەچێ.

لە (شـمس)دا ئیـستیعارەی موصەڕڕەحـە هـەیە و (دەسـرۆکە) و (الحسن)یش بەلگەکەینی .

دەسرۆکەی (کم) و (گم) : دەسرۆکەوو . نیوەی دووەمی ئەم شیعرە لە بەراوێزی نوسخەی (چر)دا بەمجۆرەیە :

شمس فلك الاطلس نارت فتوارت

(٦) دەمەکەت : خوێنەکەت ، ئەو خوێنەی کردت . دەمت . (دە وامەکە)ت . بار : ئەو توێژەی بەسەر لێوی وشکەوە پەیدا ئەبێ . باری هەلگرتن . حەد : سزای شەرعیی گوناە . توانا . کەفارەت : ئەوەی گوناە یا شتێکی ماددی دائشوا .

ئەتوانرێ مەعنای ئەم شیعرە بە چەند جۆر لێكبدرێتەوە :

یەکەم ــ هەرچەند خوێنی سۆری ئەو دلدارەی بە ناحـەق کوشتت بووە بە بار و بە لێوتەوە وشك بووەتەوە و بەئاشکرا پێوەی دیارە ، نالی هەر حەددی نییـە بلێ ماچی لێـوت ئەو خوێنەی لێ دائەشـوا و پاکی ئەکاتەوە . دیارە مەبەست لە خوێنەکە سۆریی لێـوی یارە کە هەرگیز لاناچێ .

دووەم ــ هەرچەند تاوانی دەمت کە بە دلداری وت (نـا) و ئەویش لە داخانا مرد، بووە بە بارێك بەسەر لێوتەوە و،لە ڕۆژی قیامەتا کە هەمو ئەندامی ئادەمیزاد شایەتیی لێ ئەدەن ، لێوت لێت دێتە دەنـگ ، نـالی

— ٣ —

مەکە ئیخلافی ئەو وەعدەی کە فەرموت
دەخیلت بم کە خانەی صەبرەکەم سوت (١)

لە ڕۆت و قوتی وەك من ڕۆ مەپۆشە
کە وەصلی تۆیە قوتی عاشقی ڕۆت (٢)

حەددی نییە بلێ : ماچ ئەوبارە لە لێوت ئەکاتەوە .

سێهەم ــ هەرچەند بەهۆی تاوانی دەمتەوە کە لەعاستی دلدارانا قۆوتەپ بووە و هیچ نالێ ، لێوت باری لێ نیشتووە ، نالی حەددی نییە بلێ ماچ ئەو بارە لە لێوت ئەکاتەوە .

چوارەم ــ هەرچەند ئەوەندەت گوناە لەعاستی دلدارانا کردووە و لە خۆت دوور خستونەتەوە و پێت وتون « دە مەکەن ! » ، گوناە بووە بە بار و بەسەر لێوتەوە کەڵەکەی کردووە ، نالی بۆی نییە بلێ کەفارەتی ئەو هەموو گوناهە ماچی لێوتە .

پێنجەم ــ لەگەڵ ئەوەندەی هەرکام لەم چوار مەعنایە کە پەیوەندی بە نیوەی یەکەمی شیعرەکەوەیە ، ئەشتوانرێ مەعنای نیوەی دووەمی بەمجۆرە لێ بدرێتەوە : نالی ئەگەر بلێ کەفارەتی ئەم گوناهە ماچی لێوتە، خۆی گوناهبار ئەبێ و ئەبێ حەددی لێ بدرێ . یاخود : نالی ! بلێ حەددی ئەم گوناهانە ئەوەیە ماچێك لە لێوی یار بسەنرێ . .

هەرچۆنی مەعنا لێبدەینەوە ، لە کۆکردنەوەی (گوناە) و (دەم)دا کە بە شێوەی ئۆستێنی کۆنی مەعنای خوێن ئەگەیەنێ ، لەگەڵ وشەی (حەدد) و (کەفارەت)دا، تەناسوبێکی جوان هەیە. هەروەها لە کۆکردنەوەی (دەم) و (لێو) و (ماچ) و (حەد بوون)یشدا . .

— ٢ —

(١) ئیخلاف : پێچەوانە کردن . خانە : ماڵ . سوت : سوتا . سوبەت ، بەرەو تۆ (بە فارسی) .

واتە : دەسم داوێنت ، ئەو گفتەی داتمێ بەپێچەوانەی مەجوڵێرەوە و لێی پاشگەز مەبەوە ، چونکە وا خەریکە ماڵی سەبرم ئاگری تێبەربێ ، یاخود چونکە ڕۆی ماڵی سەبرم کردووەتە تۆ ، بەڵکو لایەکم بەلادا بکەیتەوە .

ئەو (کم) و (گم) و (ت) : ئەم . وەعدەی (چن) و (عم)و (ك) : وەعدە .

(٢) واتە : ڕۆیخۆت لە هەزاری ڕۆت و قوتی وەك من مەشارەوە ، چونکە

موژەت قوللابییە هەم تیر و هەم شیر
بڕۆت میحرابییە هەم تاق و هەم جوت (٣)

لە سندوقی پڕی سینەم بترسە .
کە ئاگر بەر بداتە تەخت و تابوت (٤)

تاقە هۆیەکی ژیان بۆ منی عاشقی ڕۆت بریتییە لە پێ گەیشتنت کە ئەویش بەهۆی دیتنی ڕۆتەوە دێتەدی .

لەنێوان (ڕۆت) و (قوت)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان هەر سێ (ڕۆت)ەکەدا جیناسی تەواو و ، لە (ڕۆت)ی (عاشقی ڕۆت)دا لەطافەت هەیە . (ڕۆت و قوت) و (قوتی ڕۆت)یش لە جیناسی قەلبەوە نزیکن .

(٣) موژە : برژانگ . قوللابێ : وەك قولاپ .

واتە : برژانگت وەك قولاپ وایە نوکی وەك تیر تیژە و وەك شمشێریش کەوانییە . برۆیشت هیلالییە وەك میحرابی مزگەوت و ، لە ڕۆی شێوەوە وەك تاق وایە و ، جوتیشە واتە دوانە .

لە (تیر) و (شیر)دا جیناسی موضاریع و ، لە (تاق) و (جوت)دا طیباق و ، لە وشەی (تاق) خۆیدا لەطافەت هەیە چونکە بە دوو مەعنا بەکارهاتووە .

هەم تیر و هەم شیر (مز) : هەم شیر و هەم تیر . تاق و (مز) : تاقە .

ئەم شیعرە لە پەراوێزی نوسخەی (چر)دا بەمجۆرەش نوسراوە :

موژەت قوللابە ، یا هەم تیر و هەم شیر ؟!
بڕۆت میحرابە ، یا هەم تاق و هەم جوت ؟!

(٤) واتە : سندوقی سینەم پڕە لە ئاگری داخی دەردی تۆ . بترسە لەوە کە ڕۆژێ لە ڕۆژان بڵێسەی بتگرێتەوە : لە ژیانا بێ تەخت و تاراجت بسوتێنێ و، مردبی تابوتەکەت بکا بە خەڵوز. یاخود لە سندوقی سینەی پڕ لە ئاگرم بترسە ، ئەوەندە بەهێزە بە مردنیشم دانامرکێتەوە و لەوانەیە لەسەر ئاتە شوریش بێ یا لەناو دارە مەیتا ئاگرم تێبەربدا .

بڕی (عم) : گڕی . بترسە (ت) : بترسی . ئاگر (عم) و (گم) : ئاور . بەربداتە (چن) و (ت) و (ك) : بەردەداتە .

لەبەر خەندەی لەبی لەعلی ئەتۆ بو
کەوا شەککەر دەبارێ ، گوڵ دەپشکوت (٥)

---

(٥) واتە : کە گوڵی سوور ئەپشکوت و شەکر ئەباری ، هیی ئەوەبو تۆ پێکەنبت و لێوت ئەبزواند و دانت دەرئەکەوت . لە ڕەنگی سووری لێوتەوە ، کە ئەتجوڵاند ، گوڵ ئەپشکوت و ، لە ددانی سپیتەوە کە دەرتئەخستن شەکر ئەباری . ڕەنگ بێ مەبەستی لە بارینی شەکر پێکەنینەکەی یار بێ و بڕگە بڕگەکانی پێکەنینەکەی شوبهاندبێ بە کوڵۆ شەکر ، یاخود داوەرینی باری سپیی سەر لێوی یار خۆی و کەوتنە خوارەوەی بێ بەهۆی پێکەنینەکەیەوە و ، ویستبێتی باڵای یار بشوبهێنێ بە قامیشی شەکر و باری داوەریوی لێویشی بە شەکرەکەی. ئەم مەعنای دۆهەمە لە ڕێگای پەیوەندی نێوان (بارین) و (بار)ەوە ڕێی تێ ئەچێ .
نالی لەم شیعرەدا تەشبیهی مورەککەبی بەکارهێناوە : پشکوتنی گوڵی سوور و بارینی شەکری شوبهاندووە بە پێکەنینی یار و دەرکەوتنی لێو و ددانی . لەم شوبهاندنەدا زیادەڕەوییەکی زۆر جوان و باڵا هەیە .
نیوەی یەکەمی ئەم شیعرە ، بەمجۆرە کە لێرەدا نوسیومانەتەوە ، تەنها لە کەشکۆڵێکا هەبو برای بەڕێز موحەممەد عەلی قەرەداغی پیشانیدابن ، تێکرای ناواخنەکانی لە ساڵانی ١٣٢٨ ــ ١٣٣٦ی . ک (١٩١٠ــ١٩١٨ی . ز)دا نوسرابونەوە . نوسخەکانیتری بەردەستمان ، لەگەڵ ئەو وردە جیاوازییەش کە لێرەدا ئەینوسینەوە ، بەمجۆرە بوون :
ئەوە لێوی ئەتۆیە پڕ لە خەندە ؟
ئێمە بۆیە ئەوەی کەشکۆڵەکەی کاک موحەممەد عەلیمان لا پەسەندتر بو ، چونکە سەرەڕای ڕەسایی داڕشتنەکەشی ، لێوی یاری تیا بە (لەعل) وەصف کرابو . ئەوەش بۆ تەواوکردنی هەمو گۆشەکانی شوبهاندنەکە شتێکی بەبایەخ بو .
ئەوە (کم) و (گم) : ئەمە . دەبارێ (عم) : دەبارێ و .
لە نوسخەکەی (عم) و (گم)دا لەپاش ئەم شیعرەوە شیعرێکی تریش هەیە . شیعرەکە ئەمەیە :

فیدای دەست و کەمانت بم ، بە تیرێ
دەپێکی سێ و دۆ هەم تاق و هەم جوت

ئێمە ئەم بەیتەمان بە هیی نالی نەزانی و نەمانخستە ناو شیرازەی تێکستەکەوە چونکە :

دەکەی نەخچیری صەد دڵ هەر بە تیرێ
ئیلاهی هەر بمێنێ دەست و بازووت !

چ شیرینە خوطوطی دەوری لێوت
بەڵێ مەعلومە خۆشە خەططی یاقووت (٦)

هە « نالی » ! بەلکو بیکێشی بە نالین
بناڵە ، دامەنیشە مات و مەبهووت (٧)

---

(١) دوا وشەی ، وشەی (جووت)ەو ئەم وشەیە دوا وشەی شیعری پێشوویشە و ، شاعیری سەرکەوتوویش دوو جار لەپاڵ یەکدا وشەیەك ناکا بە لەنگەری شیعر . (٢) ڕستەی (بە تیرێ) و تێکڕای مەعنای ئەم شیعرە لە شیعری دوایدا هەیە و هیچ پێویستییەکیش بۆ ئەم دووبارە بوونەوەیە نییە . (٣) شیعرەکە تەنها لە نوسخەی (عم)و (گم)دا هەبوو و ئەگەر هیی نالی بوایە ئەبوو هیچ نەبێ لە یەکێك لە دەستنووسەکانیشدا هەبێ. بۆیە ڕامان بوو ئەوە چوو (عم) و(گم)یش یەکێکیان لەویانی وەرگرتبێ.

خۆ ئەگەر هەر بشڵێین شیعری نالییە ئەوە مەعنای وا لێ ئەدەینەوە : بەقوربانی ئیشارەتی دەست و کەوانی برۆت بم ، بە تاقە تیرێکی تیگای چاوت هەر سێ پارچەی دڵ و سێ و جگەر و هەردو گورچیلەی دلدار ئەپێکێ و تاق و جووت گرفتاریان ئەکەی . بەمپێیە ڕستەی (تاق و جووت) وەك مەعناکەی خۆی ئەبەخشێ ، ئەشگەڕێتەوە بۆ (سێ)و (دو)وەکە .

(٦) واتە : ئای ئەو گەنە موانەی بە دەوری لێوتەوەن کە جوانن . . دیارە ئەشبێ هەر جوان بن ، چونکە ئەو گەنە مووە (ڕەش)انە ، بەدەوری یاقوتی سووری لێوتەوەن ، کەواتە (خەتی یاقوت)ن . ئاشکرایە کە (خەتی یاقوت)یش ـ کە خەتخوشێکی بەناوبانگ بووە ـ زۆر جوانە .

نالی لەم شوبهاندنەیدا کەلکی لە ڕستەی (خەتی یاقوت) و ئیشارەتە مێژووییەکە وەرگرتووە بۆ تێبەڕاندنی شوبهاندنی گەنەمووی ئاسکی سەر لێوی یار بە پێ شوبهێنراوێکی وا ، شتێکی ڕاستەقینە نییە لەگەڵ شوبهێنراوەکەدا کۆیان بکاتەوە . ئەمە یەکێکە لە خاسیەتەکانی شیعری نالی کە کەمترین و بچووکترین پەیوەند یا زۆر بەدیمەن و خەیاڵییش بێ ، لەنێوان دوو شتا ، بەجێ ناهێڵێ بێ ئەوەی بۆ وشە ئارایی و مەعنا ڕێکخستن کەلکی لێ وەربگرێ .

(٧) هە : هۆ . مەبهوت : سەرسام .

— ٤ —

ئەی سەروی بوڵەند قەدد و ، بڕۆ تاق و ، مەمك جووت !
کێ دەستی دەگاتە بەی و ناری نەگەیشتووت ؟! (١)

دەم هەمدەمی غونچێکە نەپشکووتووە هێشتا
با کەشفی نەکرد بەرگی عەطرپۆشی گوڵی ڕووت (٢)

واتە : ئەی نالی ! مات و سەرسام دامەنیشە .. بناڵێنە و هاوار بکە، لەوانەیە ئەگەر بناڵێنی لەئەنجاما کار بکەیتە دڵی و بتوانی ڕایکێشی بۆلای خۆت ، یاخود خەتی لێوی بەرەو دەمی خۆت ڕاکێشی ، واتـە بیهێنیتە دەنگ و لێت بپرسێ چیتە و دەم بنێ بە دەمتەوە ..

— ٤ —

(١) واتە : ئەی یاری باڵا وەك سەرو بەرزی ، برۆ وەك تاق کەوانیی ، مەمك دوان ! تۆ باڵات ئەوەندە بەرز بێ ، کێ دەستی ئەگاتە جووتـە مەمکی وەك کاڵە بەی و جووتە کۆنای وەك هەنارت کە هێشتا پێ‌نەگەیشتوون ؟!

لەنێوان (تاق) و (جووت)دا طیباقی لەفظی هەیە چونکە مەعنای (تاق) لێرەدا (یەك) نییە تا بەرابەری جووت بێ و ، لە کۆکردنەوەی (بـەی) و (نار ــ هەنار)یشدا تەناسـوب هـەیە و ، شیعرەکـەش تێکڕا حوسنی تەعلیلی تیایە ، چونکە ئەگەر شوێنە گۆڕکێ بە نیوە شیعرەکان بکـەین ، هۆی دەس‌نەگەیشـتن بە بـەی و هەناری نەگەیشـتوی مەمك و کۆنای یارمان بۆ دەرئەکەوێ کە بەرزیی باڵایەتی . ئەمەش کە درەختی سـەرو بەری بەی و هەنار بگرێ داهێنانێکی جوانە . پەیوەندییەکیش مولاحەزە کراوە لەنێوان وشەی (نەگەیشـتووت) و (کێ دەسـتی دەگاتە)دا واتە (دەست پێ نەگەیشتوو) .

کێ (ك) : کەس .

(٢) دەم : هەناسـە . دەم . هەمـدەم : هـاودەم ، هـاوڕێ . غونچێکە : غونچەیەکە . کەشفی نەکرد : دەری‌نەخست ، لای‌نەدا .

واتە : هەناسەت کە وەك شنەی بای بەیانی ناسکە ، یا هەناسـەی من کە وەك سروەی بای سـبەینان ساردە ،بە دەوری دەمتایە کە وەك خونچەی نەپشکووتوو نەکراوەیە ، یا دەمت هاوڕێی خونچەی نەپشکووتووی لێوتە و ، هێشتا با لەگەڵ ئـەو مەحرەمێ و ناسکییەشـی کە هەیەتی و بـە هەموو

گریانی من و خەندەیی تۆ ئێستە دەشوبهێ
بەو مەوسیمی بارانە کەوا خونچە دەپشکوێت (٣)

خلخالی قەدم ، وەك خەمی زولفەینی سەراپات ،
پشتانی قەدت بێت و فیدای بازنی بازوێت (٤)

شوێنێکدا دێ و دەچێ، ئەو پەڕە ناسکەی لانەداوە کە عەتری گوڵی ڕۆڵی شاردووەتەوە . مەبەستی لەوەیە هێشتا کەس دەستی بۆ نەبردووە یا تەنانەت بایش لە ڕازی جوانییەکەی نەگەیشتووە . ڕێیشی تێ ئەچێ ڕۆی دەمی لە کچێکی ئۆستۆ بێ سەرپۆشێکی تەنکی دابێ بەسەر دەم و چاویا.

نالی لەم شیعرەدا لە لایەکەوە دەمی یاری شوبهاندووە بە خونچەی نەپشکوتو و لە لایەکی‌کەشەوە ڕۆی شوبهاندووە بە گوڵی بۆندار کە بەڕەیەکی ناسکی بەسەرەوە بێ و هێشتا با لای نەدابێ .

لە وشەی (دەم) دا لەطافەت و ، لە (دەم) و (هەمدەم)دا جیناسی لاحیق و ، لە کۆکردنەوەی (خونچە) و (با) و (بەرگ) و (عەطر) و (گوڵ)دا تەناسوب هەیە .

(٣) مەوسیم : وەرز .

واتە : گریان و فرمێسك ڕشتنی من لە دەردی دووریی تۆ و گوێ نەدان و پێکەنینی بێ‌باکانەی تۆیش بە من لەو کاتە ئەچێ کە بەهاران باران ئەبارێ و خونچە ئەپشکوێ . وادیارە خونچەی دەمی تۆ بە بارانی گریانی من ئەپشکوێ . . دیارە ئەبێ دووریی نێوان نالی و یارەکەی ئەوەندەی دووریی نێوان هەور و زەوێ بێ کە ئەویان بارانەکەی لێوە دێ و ئەمیان خونچەکەی تیا ئەپشکوێ . . لە لایەك شیوەن و گریان بێ و لە لایەك بەزم و پێکەنین !

نالی لەم شیعرەدا تەشبیهی مورەککەبی بەکارهێناوە . دوو شتی جوێ و لە دوو باری دژی یەکتریدا شوبهاندووە بە یەك . ئەمە یەکێکە لە شاکارەکانی نالی .

دەشوبهێ (چر) و (کم) و (گم) : دەشوبهێن .

(٤) خلخال : پاوانە . خەم : چەمیوە . پشتان : هاوبالا . بازۆ : قۆڵ .

واتە : یاخوا بالای وەك پاوانە چەمیوەی لە دەوری پێت گەڕاوم ، وەك زولفە لولەکانت کە لە تەوقی سەرتەوە تا بەری پێتیان گرتووەتەوە، ڕاست بێتەوە و ببێ بە هاوبالای قەدت . . لەجیاتیی ئەوەی بە سەر گەردی پێت

خاڵی نییە « نالی » دڵەکەت ساتێ لە هیجران
تا تاری وجوودت نەپسێنێ مەلەکولمەوت (٥)

★ ★ ★

بێ و هەر لەبەر پێتا کەوتبێ ، بە قوربانی بازنی قۆڵت بێ و شان و باڵت بگرێتە باوەش !

ئەم ئاواتی گۆڕانە لە حاڵی (لەبەر پێدا کەوتن)ەوە بۆ (لە باوەش گرتن)ی یار، کە نالی لەم شیعرەیدا دەری بڕیوە گواستنەوە و بەراوردێکی گەلێ هونەرمەندانەیە .

لە کۆکردنەوەی (خلخاڵ) و (بازن)دا تەناسوب و ، لە بەرانبەر بە یەك کردنی (قەدەم) کە لە شێوەی نووسینی جارانی (قەدم)ەوە دەرئەکەوێ ــ و (بازوو) و ، (خەم) و (پشتان)دا طیباق و، لەنێوان (قەدم) و (قەدت) و ، (بازن) و (بازوو)دا جیناسی لاحیق هەیە .

قەدت (چر) و (چن) و (ك) : قەدەم .

(٥) تار : تاڵ . مەلەکولمۆت ، مەلەکولمەوت (ملك الموت) : فریشتەی گیانکێشان ، عیزرائیل .

واتە : تا فریشتەی گیانکێشان بەنی ژیانت نەپچڕێنێ، بە یار ناگەیت و دڵت تاوێك لە خەمی دووریی یار خاڵی نابێ .

نالی لەم شیعرەدا وێستوویە وشەی (مەلەکولمۆت) بەمجۆرەش بخوێنرێتەوە (ملی کەلمۆت) واتە : ملی وەك مۆ باریکت ! بەمپێیە مەعنای شیعرەکە زیادەڕەوییەکی جوانی تێئەکەوێ . واتە : دڵت لە دەردی دووریی یار خاڵی نابێتەوە تا ئەوەندە لەڕ و لاواز ئەبێ بەتی ژیانت بە ملی وەك مۆ باریکت ئەپچڕێ . ئەمەش وا ئەگرێتەوە هەر بە سەر زیندوو بێ و لەڕاستیدا کەلکی هیچی پێوە نەمابێ و ئەگەر بە یاریش بگا هیچی لێوە دەسگیر نەبێ ..

دڵەکەت (چن) : دەمەکەت . واتە : هەر باسی دووریی یار ئەکەی .. تاد .

تیپی ثێ

— ١ —

عومری بێ حاصڵی من چۆ بە عەبەث
ئەمەکم هەرچی هەبۆ چۆ بە عەبەث (١)

میهری بێ میهری ڕۆخت گیراوە
لە منی سایە صیفەت چۆ بە عەبەث (٢)

— ١ —

(١) عەبەث : پڕوپوچ . ئەمەك : وەفا . ئومێدێك .
وانە : عومری بێهوودەم لەخۆڕایی لەکیس چۆ ، هەرچی وەفـام بۆت پیشاندا ، یا هەرچی هیوایەکم هەبۆ ، هەمۆیم لە دەست دەرچۆ .
ئەمەکم (چر) : ئەمی‌کەم . (عم) و (گـم) : ئەمەلم . (کـم) : ئەمەکەم . (ك) : ماڵەکەم . چۆ ــ ی دۆهەم ــ (عم) : بۆ .

(٢) میهر : خۆر . خۆشەویستی . سایە : سێبەر . وانە : ڕۆی وەك خۆری بێ‌خۆشەویستیی تۆم لێ گیراوە ، بەدکار کەوتووەتە بەینی من و ئەوەوەو ، لە دەستی منی سێبەر ئاسا دەرچووە . نالی کـە خۆی کرد بە سێبەر و ڕۆی یاری کرد بە خۆر ، بەوە بڕیاری نەمانی خۆی دا چونکە سـێبەر لە بۆنی خۆرەوە پەیدا ئەبێ .
نالی لەم شیعرەدا خۆی شوبهاندووە بە تۆپی زەوی و ڕۆی یار بە تۆپی خۆر و خۆشەویستییەکەی بە تیشکی خۆر و بەدکار بە مانگ .
لە وشەی (گیراوە)دا تەورییە و ، لە کۆکردنەوەی (میهر) و (سایە)دا تەناسوب هەیە .
ڕۆخت (چر) و (عم) و (کم) و (گم) : دەرت . (مز) : ڕۆت . چۆ ــ ی دۆهەم ــ (عم) و (کم) و (ت) : بۆ .

قەصدی یاریتە لەکن بەزمی ڕەقیب
یاری من ! خۆت مەکە بەدخۆ بە عەبەث (٣)

خانەیی دڵ کە خەرابە ، چ بڵێم
بە خەیاڵت کە : بفەرمو ، بە عەبەث ! (٤)

« نالی » ئەو غونچە دەمە بێزارە
مەکە ماچی دەمی ، ئەرجو ، بە عەبەث (٥)

★ ★ ★

---

(٣) واتە: گوایە بەڕاستت نییەو یاریی ئەکەی کە لەگەڵ بەدکاردا ڕائەبوێریی و ڕۆی خۆشی ئەدەبتێ . ئەی دۆستی خۆشەویستم ، لەخۆڕایێ خۆت پیاو خراپ مەکە ، بەدکار بۆ ئەوە ناشێ بە هیچ ڕۆیەك ڕۆی بدەبتێ .
لە (یاریتە) و (یاری) دا جیناس هەیە .
لەکن (« پەراوێزی » چر) و (کم) و (گم) و (مز) : لەگەڵ .

(٤) خانە : ماڵ . خەراب : وێران .
واتە : مادەم ماڵی دڵم وێرانەیە و کەڵـکی تیا دانیشتنی پێوە نییە ، چۆن ، بێهوودە ، بە یادت بڵێم فەرمێ وەرە ناوی .
ئەمەی نـالی ئەیڵێ وێنەیەکی ئێجگار ناسکە . ئەو تەنانـەت بەوەش ڕازیی نییە کە یادی یار بە دڵی پڕ ئازاریا تێپەڕێ ، ئەبادا یادی ڕەنجیدە بێ !

(٥) بێ زار : بێ دەم ، یاخود بێزار بەمەعـنـا وەڕس و بێتاقەت . ئەرجو : تکا ، لە (ارجو)ی فیعـلەوە وەرگیراوە بەمەعنا تکا ئـەکەم ، یاخود هەر فیعلەکە خۆیەتی .
واتە : لە خۆڕایێ بەتەمـای ماچی دەمی ئەو یارە مەبە کـە دەمی وەك خونچەیە نەکراوەتەوە ، چونکە دەمی نییە . یاخود : ئەو یارە دەم وەك خونچەی نەپشکوتووە ، بێزار و وەڕسـە ، تاقەتی ماچ دانی نییە ، بەتەمای ماچی مەبە . یاخود : تکات لێ ئەکەم بە بێهوودە دەمی ماچ مەکە چونـکە مادەم دەمی نەکاتەوە یا دەمی نەپشکوتبێ ، وەك دەمی نەبێ وایە .

تیپی چیم

— ١ —

عیشقت ، که مەجازیٖ بیٖ ، خواهیش مەکە ئیللا کچ
شیرین کچ و ، لەیلا کچ و ، سەلما کچ و ، عەذرا کچ (١)

فەرقی کوڕ و کچ ڕۆشن ، وەك فەرقی مەه و میهرە
ئەم فەرقی شەو ڕۆژە وەك فەرقە لە کوڕ تا کچ (٢)

— ١ —

(١) عیشقی مەجازیٖ : لای ئەهلی دڵ عیشق دوٚ جۆرە ، عیشقی حەقیقیٖ کە عیشقی خوابە و عیشقی مەجازیٖ کە عیشقی جینسییە . خواهیش : داوا . ئارەزوٚ . شیرین : بێجگە لە مەعنا لەفظییەکەی و لەوەش کە ناوی ئافرەتە ، ئیشارەتیشە بۆ شیرینی خوسرەو و فەرهاد . لەیلا : بێجگە لە مەعنا لەفظییەکەی کە نەشەی کاتی سەرخۆشییە و لەوەش کە ناوی ئافرەتە ، ئیشارەتیشە بۆ لەیلای قەیسی عامیریٖ . سەلما : بێجگە لە مەعنا لەفظییەکەی کە ساغیٖ ئەگەیەنیٖ و لەوەش کە ناوی ئافرەتە ، ئیشارەتیشە بۆ (سەلما) ی ڕەمزی دڵداریٖ لە ئەدەبی عەرەبدا . عەذرا : بێجگە لە مەعنا لەفظییەکەی کە واتە (کچی دەست بۆ نەبراو) و لەوەش کە ناوی ئافرەتە ، ئیشارەتیشە بۆ مەریەمی دایکی عیسا و ، بۆ عەذرای قارەمانی ڕازی خۆشەویستیی (وامیق و عەذرا) .

واتە : کە لە عیشقا ڕێگای عیشقی مەجازیت گرتەبەر ، هەر کچت بویٖ .. چونکە هەر سیفەتێکی جوان لە عەشقدا مەبەست بیٖ ، هەمووی لە کچدا کۆبووەتەوە .

نالیٖ لە ناوەکانا لەطافەتی بەکارهێناوە ، وەك لە مەعنا لێدانەوەکانیاندا ڕۆنمان کردەوە .

عیشقت (چر) : عیشقیٖ .

(٢) مەه : مانگ . میهر : خۆر .
واتە : جوانیی کچ وەك هیی خۆر وایە و هیی کوڕ وەك هیی مانگ .

مەھ مەھ لە مەھی سادە : یەعنی لە قەمەر لادە
هەم شەمس و ثورەییا کچ ، هەم زوهرەیی زەهرا کچ (٣)

بێ بێنە گولی ژالە ، هەم بێ بەرە ، هەم تالە
قەد سەرو و سنەوبەر کچ ، چاو نێرگسی شەهلا کچ (٤)

کوڕ وەك گولی گولزارە ، ئەمما ئەمەری خارە
وەك هەنگی چزۆدارە ، هەنگوینی موصەففا کچ (٥)

خۆر نیشانەی ڕۆژە و مانگیش نیشانەی شەو و بەئەنـدازەی جیاوازیی نێوان خۆر و مانگ ، لەنێوان کوڕ و کچیشدا جیاوازی هەیە .

نالی لە نیـوەی دوهەمی ئەم شـیعرەدا بە نیازی دوپـات کردنەوەی جیاوازیی زۆری نێـوان کوڕ و کچ بۆ مەسـەلەی دلـداری ، تەشبیهی مەقلوبی کردووە ، ئەگینا ئەبێ بیوتایە : ئەم فەرقی کوڕ و کچە وەك فەرقی شەو و ڕۆژە .

لە هێنانی (شـەو) و (ڕۆژ)دا بەدوای (مـەھ) و (میهر)دا ، لەف و نەشـری مورەتتـەب و ، لـە کۆکردنەوەی (کـوڕ) و (کچ) و ، **(شـەو) و** (ڕۆژ)یشدا طیباق هەیە .

ئەم (ت) : ئەو . (عم) و (گم) : وەك . وەك فەرقە (چر) : **وەك فەرقی .** وەك (عم) و (گم) : ئەم .

(٣) مەھ مەھ : (مە) ، وشـەیەکی عەرەبییە واتە دەس‌بەردار بـە ، دوبارە کراوەتەوە . سادە : بێ مۆ . ثورەییا : کۆمەلە ئەستێرەیەکن لە گەردنی (ثەور)دا لێی جوێ نابنەوە . زوهرە : ئەستێرەی ناهید .

نالی لەم شیعرەدا لەطافەتی بەکارهێناوە ، چونکە لە زمانی عەرەبیدا (قەمەر) موذەککەرە و ، (شەمس) و (ثورەییا) و (زوهرە) موئەننەثن .

(٤) بێن : بۆن .

واتە : کوڕ وەك گولی ژالە وایە ، نە بۆنی هەیـە و نە بەریش ئەدا و تالیشـە . بـەلام کچ بالای وەك داری سەرو و سنەوبەر بـەرزە و چاوی وەك نەرگسی مەست وایە .

ئەشکونجێ (بێ بێنە) بە (بیبینە) بخوێنرێتەوە ، واتە سەیری کە .

لەنێوان (بەر) و (بێن) و (تال)دا تەناسوب و ، لەنێوان (ژالە) و (تالە)دا جیناسی لاحیق هەیە .

(٥) خار : دڕك . موصەففا : پالفتە .

دوور نییە مەبەستی نالی لەم شیعرە ئەوە بووبێ بلێ بەلێ ڕاستە کوڕ

كچ پەرچەمی چین چینە ، دوو مەمکی لەسەر سینە
وەك شانەیی هەنگوینە بۆ لەززەتی دنیا كچ (٦)

جەزلی ئەمەر و سایە بۆ صەولەتی ئەعدا كوڕ
نەخلی ئەمەر و مایە بۆ دەولەتی دنیا كچ (٧)

كوڕ زیبی دەبوستانە ، كچ شەمعی شەبوستانە
بۆ بەزمی تەماشا كوڕ ، بۆ خەلوەتی تەنها كچ (٨)

وەك گوڵی گوڵزار وایە بەئاسانی بنیادەم ئەتوانێ بیڕوا بیكاتەوە ، بەڵام بەرەكەی زیان و تاوانە . ڕاستە كچیش وەك هەنگی چزۆدار وایە پیاو بێمەبنەت ناتوانێ بیبڕێتەوە ، چونكە نە خۆی خۆی هەروا لەدا بەدەستەوە و نە كەس و كاریشی بێ ئەركێكی گران ئەیدەن بە شوو ، بەڵام لەپاش دەسگیر بوون وەك هەنگوینی پاڵفتە وایە ، چوون ئەو مۆمی پێوە نییە ، ئەمیش گوناە و ئابڕوو چوونی لەدوا نییە . ئەگەر مەبەستی ئالی ئەمەبێ كە ئێمە تێی ئەگەین ئەوا ئەم شیعرە ئیشارەتە بەو ڕاستییە كە لە كۆمەڵگا داخراوەكانی وەك كۆمەڵگای ئێمەدا هەستی پێ ئەكرێ لەبارەی پەیوەندی جینسییەوە . شیعرەكە ئیشارەتێكی تریشی تیایە ، بەڵام بۆ باس كردن ناشێ .

(٦) لەم شیعرەدا ، لە كۆكردنەوەی (چینە) و (سینە)دا جیناسی لاحیق و ، لە یەكخستنی (شانە) و (پەرچەم)دا تەناسوب هەیە ، چونكە دوور لە مەعناكەشی كە (پوورە هەنگ)ە ، بە شێوەی تۆسێن لەگەڵ (شانە)ی سەر داهێنانیشدا یەك ئەگرێتەوە .

ئەم شیعرە تەنها لە دەستنووسەكەی (چر)دا هەبو .

(٧) جەزل : بە دەس و دەهەندە . سایە : پەنا . صەولەت : هێرش . نەخل : دار خورما .

واتە : كاتی هێرش بردنە سەر دوژمن ، كوڕ قوربانی دەر و بە دەس و دەهەندەیە و سایە و پەنای لێ قەوماوانە . بۆ ڕابواردن و شان و شكۆی دنیایش كچ دار خورمای بەردارە .

لە كۆكردنەوەی (سایە) و (مایە) و ، (صەولەت) و (دەولەت)دا جیناسی لاحیق هەیە .

ئەمەر و (عم) و (گم) : ئەمەری . دەولەتی دنیا (چن) : خەلوەتی تەنها .

(٨) زیب : جوانی . دەبوستان : قوتابخانە . شەمع : مۆم . شەبستان :

مۆ سونبولی ئاشوفته ، دوڕ دانەیی ناسوفته
دەم غونچەیی نەشگوفته ، بیفکرە کوڕە یا کچ ! (۹)

کوڕ ئایینەیی حوسنی ، تا وەك کچە ، مەنظوورە
گرتی کە غوباری مۆ چینێ کوڕ و مینا کچ (۱۰)

کوڕ تازەوو تەڕ ، مادام سادە وەکو خوشکی بێ
ئەمما کە ڕوا سەبزە ، دیبا کوڕ و ، زیبا کچ (۱۱)

تاریکستانێ .

واتە : کوڕ مایەی جوانیی دەسگاکانی خوێندن و خوێندەواریـیـە .. کچیش بۆ ڕازاندنەوەی مالی دەرگا داخراوە .. بۆ بـەزم و ئاهەنـگ و تەماشا کوڕ ، چونکە ئەوسـا کوڕی ڕابواردن هەر بۆ پیاوان بووە .. بۆ بەسەربردنی تەنیایی شەویش کچان ..

لە کۆکردنەوەی (دەبوستان) و (شەبوستان)دا جیناسی موضاریع هەیـە .

(۹) ئاشوفتە : تێکچوو . ناسوفتە : نەسمراو . نەشگوفتە : نەپشکووتو .
واتە: بیرکەرەوە بزانە کوڕ خاوەنی قژی تێکچوی وەك سونبولی ئالۆزاو و، دوڕی نەسمراو و ، دەمی وەك خونچەی نەپشکووتو بچوکە ، یـا کـچ ! دبـارە کچ !

(۱۰) مەنظوور : تەماشاکراو . مینا : شوشە . واتە : ئاوێنەی جوانیی ڕومەتی کوڕ تا وەك هیی کچ وایە و مۆی لێ نەهاتووە ، بۆ تەماشاکردن ئەشێ . بەلام کە تۆزی دێزی گەنەتۆکی لێ نیشت ، وەك قاپی فەخفوریی لێ دێ ، کەچێ کچ هەر بە شوشەییی خۆی ئەمێنێتەوە و هیچی لێ نایێ .
حوسنی (چن) و (گم) و (کم) : حوسنـە .

(۱۱) دیبا : پارچە قوماشی نەخش لەسەرکراو . زیبا : جوان .
واتە : ڕاستە کوڕ تا وەك خوشکی مۆی لـێ نەهاتبێ ، تـازە و تەڕ و باراوە ، بەلام کە شینایی گەنەتـۆکی لێ ڕوا ، ئەو مووەی لێیڕواوە ، ئەبێ بە نەخش و نیگاری دەستکرد بۆ دەم و چـاوی . کەچێ کچ بە جوانێ و قەشەنگیی سروشتکردی خۆی ئەمێنێتەوە .
لە کۆکردنەوەی (دیبـا) و (زیبـا)دا جیناسی موضاریع هەیـە .

بۆ شەربەتی شیرینێ فنجانە لەسەر سینێ
مەم توحفەیی توففاحی ، شەم عەنبەری بۆیا کچ (١٢)

هەم گولبەنی بێ خاری ، هەم مەزرەعی ئەزهاری
هەم مەخزەنی ئەسراری ئیثباتی مەزایا کچ (١٣)

جەننەت پڕی ویلدانە ، خادیم هەمو غیلمانە
خانم کە تێدا حۆرین یەکسەر هەمو حەسنا کچ (١٤)

---

(١٢) مەم : مەمك . توحفە : دیاری . توففاح : سێو . شەم : شەمع ، مۆم .
بۆیا : بۆندار .
واتە : مەمکی وەك سێو خڕ و ، وەك مالی دیاری نایابی کچ ، کە بالای وەك شەمع بەرز و ڕێکە و ، وەك عەنبەر بۆنخۆشە ، وەك فنجان وایە بەسەر سینیی سنگیەوە بۆ گێڕانی شەربەتی شیرینێ .

(١٣) گولبەن : دار گوڵ یا چەپکە گوڵ . مەزرەع : مەزرەعە ، جێگای کشتوکاڵ . ئەزهار : جەمعی زەهرە ، واتە گوڵ . مەخزەنی ئەسرار : جێگای ڕاگرتنی ڕاز و نهێنێ . ئیثباتی مەزایا : بۆ سەلماندنی باشترێتێ .
واتە : بەڵگەی سەلماندنی باشترێتیی کچ لە کوڕ ئەوەیە کە کچ چەپکە گوڵی بێ دڕکە و ، گوڵی تیا ئەچێنرێ واتە تۆوی مرۆی تیا دائەنرێ و منالی لێ ئەبێ و ، کە خاوەنی شتێکیشە ڕازی ڕاگرتووە وەك کچێتییەکەی بێ .
ئەشتوانرێ (مەزرەعی ئەزهاری) وا بخوێنرێتەوە :
(مەزرەعەیەزهاری = مەزرەعەی ئەزهاری) . بەمپێیە وشەی (مەزرەعە) دەستکاریێ نەکراوە و تەنها بۆ هاوسەنگیی شیعرەکە لەگەڵ وشەی (ئەزهاری) تێکەڵی یەك کراون .
بێ خاری ، ئەزهاری ، ئەسراری (عم) و (کم) و (گم) : بێ خارە ، ئەزهارە ، ئەسرارە . ئیثباتی مەزایا (چن) و (کم) و (گم) و (ك) و (تو) : ئەسبابی موهەیا .

(١٤) ویلدان : جەمعی وەلەدە واتە کوڕ . غیلمان : جەمعی غولامە واتە کوڕی تازە پێگەیشتوو . خانم : ئافرەتی گەورە و سەرۆك . حەسنا : جوان .
واتە : بەهەشت پڕیەتی لە کوڕی جوان و ، خزمەتکارانی ناو بەهەشت

گەر ئەشرەف و مەحبوبە ئیوسف کوڕی یەعقوبە
کچ بۆ بە خڕیداری یەعنی کە زولەیخا کچ (١٥)

صیددیق و عەزیز هەروەك یوسف کە نەبێ بۆ کوڕ
صیددیقەیی مەعصومە وەك داکی مەسیحا کچ (١٦)

بابێکی هەیە دونیا بۆ عەشقی مەجازێ ، بەس
« نالێ » چییە ئەو بابە : ئادەم کوڕ و حەووا کچ (١٧)

هەمۆ کوڕی تازە هەڵچۆن . حۆرییەکانی بەهەشت کە سەرکردە و خاوەن ماڵن ، هەمۆ لە بەرەی کچانن . ئەمەش بەڵگەی ئەوەیە کچ چاترە لە کوڕ ئەگینا ئەوان گەورە و ئەمان کارەکەر ئەبۆن .

(١٥) خڕیدار : کڕیار . زولەیخا : ژنی عەزیزی میسر کە دڵی چۆبو لە یوسف .

واتە:ڕاستە یوسفی کوڕی یەعقوب کوڕێکی بەشەرەف و خۆشەویست بووە و ، ئەمەش واتەگەیەنێ کە کوڕ چاتـرە لە کچ ، بەڵام نابێ ئەوەش لەیادکەین کە ئەوی یوسفی کڕی ، زولەیخا بو کە کچ بو .

گەر (چـر) و (چـن) و (عـم) و (کـم) و (ك) و (تۆ) : کوڕ .

(١٦) صیددیق : زۆر ڕاستگۆ، حەزرەتی یوسف. لە قورئاندا هەیـە «یوسف ایها الصدیق .. » واتە : یوسف ، هـەی پیاوی ڕاستگۆ ! .. عەزیز : عەزیزی میسر ، مێردی زولەیخا . نەبێ : پێغەمبـەر . صیددیقەیـی مەعصومە : ئافرەتی باوەڕ پێکراوی بێ‌گوناه ، حەزرەتی مریەمی دایکی مەسـیح .

واتە : ئەگەر لەبەرەی کوڕانا کەسانی وەك حەزرەتی یوسف و عەزیزی میسر بۆبێ ، کە زولەیخای ژنی دۆهەمیان دڵی لە یەکەمیـان چۆ ، ئەوە نابێ بە بەڵگە بۆئەوە کە هەمیشە کوڕ لە کـچ داوێن پاکتـرە . لەنـاو کچانیشدا داوێن پاکی وەك مەریەمی دایکی مەسیح هەڵکەوتووە ..

(١٧) باب : دەرگا . جۆر .

واتە : عیشقی مەجازێ یەك دەرگای هەیە مرۆ لێیەوە بچێتە ژورەوە ، یا یەك جۆری هەیە ، ئەویش ئەوەیە لەنێوان نێر و مێدا بێ ، چونکە ئێمە هەمۆ نەوەی ئادەم و حەووایین و ئادەم کوڕ بووە و حەووا کچ و کەواتە عیشقی مەجازێ ئەبێ بە کوڕ و کچ بکرێ نەك بە کوڕ و کوڕ .

• • • • • • • • • • • • • • • • • •

عیشقی مەجازی (عم) عیشقی مەجاز و .

ئەم قەسیدەیەی نالی کە بە مەبەستی بەرهەڵستی لە گرتنەبەری ڕێگای نادروست دابناوە لە کاروباری جینسدا ، ڕەنگدانەوەیەکی ئاشکرای باری کۆمەڵایەتیی ئەو ڕۆژەیە لەم ڕووەوە و ، ئەگەر بەراوردێکیشی لەگەڵ ئەو قەسیدانەی شاعیرانی‌تری پاش خۆی بکەین کە بەئاشکرا لایەنی دلداری لەگەڵ کوڕدا ئەگرن ، بۆمان دەرئەکەوێ کۆمەڵ لە چ لێژێکی بێ‌ڕەوشتیدا تێگلابو . ■

★ ★ ★

■ من لەو ئاستە دا بە سووکی تێ ناپەڕم . پێم وایە ئەم شیعرە بۆ وێنەی نالی کە لە گەڵ وەسفی جوانی کچ ڕەخنەی لە هاوجینس‌بازی گرتوە . جگە لە وەی کە هاوجینس‌بازی لەو سەردەمی دا باو بووە بە تایبەتی لە نیو تورك و عەرەب دا، وەك مەلایەکی شەرع زان بە گوناهێکی گەورەی زانیوە، دە گەڵ بیر و رای ڕەوان شناس ئەمڕۆش ڕێك دەکەوێ کە هاوجینس‌بازی بە نەخۆشی جینسی دەزانن یانی نالی نەك هەر شەرع زان بووە بەڵکە ڕەوان شناسیش‌بووە .

تیپی حێ

— ١ —

ساقیێ ! وەرە ڕەنگین کە بە پەنجە لەبی ئەقداح
بەم ڕاحە ، لەسەر ڕاحە ، دەڵێن : ڕاحەتی ئەرواح (١)

بەم کاسە لەسەر پەنجە دەڵێن : نوری عەلا نور
ڕەخشانە لە میشکاتی قەدەحدا وەکو میصباح (٢)

— ١ —

(١) ساقیێ : مەیگێڕ . جاران لە کۆڕی خواردنەوەدا کچانی شۆخ مەیـــان گێڕاوە ، لەوەوە (ساقیێ) بووە بە کینایە لە کچی جوان . ئەقداح : جەمعی قەدەحە بە مەعنا پیاڵەی مەیخواردنەوە . ڕاح (ی یەکەم) : پێـــك . ڕاح (ی دوەهەم) : لەپی دەست . ڕاحەتی ئەرواح : ئارامی گیان .

وانە : ئازیزە مەیگێڕەکەم ، وەرە قەراخی پیاڵەی مەی بە پەنجەکانت ڕەنگاویێ کە (مەبەستی لەوەیە کە پەنجەکانی بە خوێنی دڵداران سوڕن ، یا ڕەنگین کینایەیە لە پیرۆزیێ ، چونکە پەنجەی یار پیرۆزە) . بەم پیاڵەی مەیە کە تۆ لەسەر لەپی دەستی دائەنێیت ، ئەڵێن ڕەحەتیی گیانە .

لـــە کۆکردنـــەوەی هـــەردو (ڕاح)دا جیناســـی تەواو و ، لـــە کۆکردنەوەشیاندا لەگەڵ (ڕاحەت) جیناسی ناقیص هەیە .

(٢) ڕەخشـــان : تیشـــك‌دەرەوە . میشـــكات : تاقێکـــە دیوەودەر نەبیێ . میصباح : چـــرا .

وانە : ئەم پیاڵەی مەیە بەسەر پەنجەی سوڕتەوە ، وەك ئەوە وایە ڕۆناکیێ لەسەر ڕۆناکیێ دانرێ . شـــەرابەکەش لەنـــاو پیاڵەکـــەدا وەك چرایەك وایە لە تاقێکی نادیوەودەردا دانرابیێ .

قەطرێکە لە بەحری کەرەم و ڕەحمەتی فەتتاح
نەك عارەقی کەرمی عینەب و شەربەتی توففاح (٣)

بەو دەستە کەوا مەرهەمە بۆ ئەم دلی خەستە ،
بەو پەنجە کە بۆ بابی گوشایش ئەوە میفتاح ، (٤)

ئەشکونجێ دانانی پەنجەی یار بە ڕۆناکی لەوەوە بێ کە باسی ناسکیی کچێك ئەکرێ ، ئەڵێن ئەوەندە ناسکە خوێنەکەی لەودیوی پێست و گۆشتەکەیەوە دیارە .

تێکرا ئەم شیعرە لە ئایەتی (الله نور السماوات والارض ، مثل نوره کمشکاة فیها مصباح ، المصباح في زجاجة ، الزجاجة کانها کوکب دري) تا ئەگاتە (نور علی نور ..) وەرگیراوە .

(٣) قەطرێکە : قەطرەیەکە ، دڵۆپێکە . فەتتاح : خوا کە دەرگای ڕەحمەتی خۆی بۆ بەندە ئەکاتەوە . کەرم : داری مێو . عینەب : ترێ . توففاح : سێو .

وانە : وا تێ‌ئەگەن ئەو مەیەی یار بەو دەست و پەنجانەی ئەیگێڕێ ئارەقی ترێی ڕەزە مێو و شەربەتی سێوە ، وانیە . دڵۆپێکە لە دەریای میهرەبانێ و ڕەحمەتی خوا کە دەرگای خێر و خۆشیی بۆ هەمۆ خەڵك کردووەتەوە ، یا دەرگای بۆ هەموان لەسەر پشتە .

لە کۆکردنەوەی (قەطرە) و (بەحر)دا طیباق و ، لە کۆکردنەوەی (کەرەم) و (کەرم)دا جیناسی موحەڕڕەف و ، لە کۆکردنەوەی (فەتتاح) و (توففاح)دا جیناسی قەلب هەیە ، سەرەڕای ئەو تەناسوبە زۆرەش کە لە تێکرای شیعرەکەدا هەیە .

کەرەم و (ك) : کەرەمی . عارەقی (گم) و (ت) : ئارەقی . کەرمی عینەب و (ت) : کەرم و عینەب و . (عم) و (کم) و (گم) : گەرمیی عینەب و . (ك) : گەرمیی عینەبی و . بەپێی ئەم نوسخانەی دوایێ وشەی (گەرمێ) لەگەڵ (عارەقی)دا ئەگونجێ .

(٤) گوشایش : کردنەوە . میفتاح : کلیل .
مەعنای ئەم شیعرە و دۆ شیعری پاشەوەی پێکەوە دێ .
ئەم (گم) : ئەو . دلی (کم) : دڵە .

بەو دەنّی فوراتە کە دەکا پەشّشە بە عەنقا ،
نەك لەو خومی نیلە کە دەکا باخە بە تیمساح ، (٥)

پڕ کە قەدەحی پڕ فەرەحی بێ تەرەح و غەم
ناوِلْني ، وَنادِمني وغازِلني بالأفراح (٦)

---

(٥) دەن : کۆپەی شەراب کە ئەیخەنە ژێر چاڵ بۆئەوەی شەرابەکە کۆن بێ و شەرابێکی چاکی لێ دەرچێ . فورات : سازگار و ساف و بێ گەرد. ڕۆبارێکە لە عێراقا ئاوبانگی ئاوەکەی بە خۆشێ دەرچووە . پەشّشە : مێشوولە . عەنقا : باڵدارێکی خەیاڵییە . خوم : کۆپەی گەورەی مەی و سرکە و شتی‌وا . خاسەڕەنگ کە جلی پێ شین ئەکەن . نیل : شین . ڕۆبارێکە لە میسر . باخە : کیسەڵ . لە هەمۆ نوسخەکانی بەردەستمانا نوسراوە (باغە) بەلام هەڵەیە . تیمساح : نەهەنگ ، گیان لەبەرێکی ئاوییە لەشێکی گەورە و کلکێکی درێژ و دەس و قاچێکی کورتی هەیە و قەباغێکی ئەستوری هەیە وەك قەپاغی کیسەڵ .

بەو (عم) : لەو . فوراتە (عم) و (گم) : فەڕایە . لەو (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (ك) : بەو .

(٦) تەرەح : خەفەت . لە هەمۆ نوسخەکاندا بە (طەرەح) نوسراوە ـ بەلام هەڵەیە ، وشەکە عەرەبییە و (تەرەح)یشە . دیارە نوسیارەکان ئەوەندە (ط)یان لە عەرەبیدا دیوە ، لەبەر کوڵکە خوێندەوارێتیی خۆیان ، وایانزانیوە هەرچێ (ت)یشە ئەبێ (ط) بێ ! . نادمنی (چن) و (ك) : ناومنی .

واتە : دەی سا مەیگێڕ ! بەو دەستە جوانانەت کە تیماری دڵەی بیمارن و ، بەو پەنجە بارێکانەت کە کلیلی کردنەوەی دەرگای ئاواتن ، لەو کۆپەی شەرابی سازگار و بێ‌گەردی کۆنە کە هیچ لە دڵا ناهێڵێ ، پیالەیەکی بێ‌دەرد و خەمم بۆ پڕ کە ، بیدە بە دەستمەوە و ، خۆێشت لەگەڵما بخۆرەوە و ، قسەی خۆشم لەگەڵ بکە و، پیالەم بۆ لە پیالە بدە و بە خۆشێ لەگەڵما دڵدارێ بکە ، نەك لەو شەرابانەی کە سەری بنیادەم کاس ئەکەن و ، باری ئەوەندەی‌تر گران ئەکەن ، تا وای لێ دێ کیسەڵێکی بچۆکی لەبەرچاو ئەبێ بە نەهەنگێك .

لە یەکخستنی (دەستە) و (خەستە) و ، (فەرەح) و (تەرەح)دا جیناسی لاحیق و ، لە کۆکردنەوەی (فورات)و (نیل) و ، (پەشّشە) و (عەنقا) و (باغـە) و (تیمساح)دا طیباق و ، لە وەصف کردنی ئەو شەرابەی ئەیەوێ بە (فورات) و ، ناوهێنانی کۆپەکەی بە (دەن) و ،

لەم گەردشی مینایە کەوا دەورە ، نە جەورە
ساقیِ کەرەمی سایقە ، « نالیِ » مەکە ئیلحاح (٧)

★ ★ ★

وەصفکردنی شەرابە ناخۆشەکەش بە (نیل) و ناوهێنانی کوپەکەی بە (خوم)دا ــ لەطافەت هەیە .

نیوە عەرەبییەکەی ئەم شیعرە لە نوسخەی (مز)دا کوردییە و بەمجۆرەیە :

تا پڕ بیِ دل و ڕۆحی ئەمن نیستا لە ئەفراح

(٧) مینا : چەرخی گەردوِن . پیالەی شەراب . سایق : لیِخوڕی چەرخی گەردوِن ، خوا . بهیِن و بیەری پیالەی شەراب ، یار . ئیلحاح : بیِ بەزەویدا کوتان و سوِر بوِن لەسەر شتیِك .

واتە : چەرخی گەردوِن ، چوِن بوِ بنیادەم دیِتە پیِشەوە ، ستەم نییە و ، هەرکەس سەرەی خوِی هەیە و ، خوا خوِی ئەزانیِ چیِ ئەکا . کەرەمی لیِ خوِڕەکەی کە خوایە،شەرابی بە ئاوات گەیشتن ئەدا بە دەستی هەرکەسیِکەوە و ، سوِر بوِن و پیِ بەزەویدا کوتان داد نادا . یاخود یار خوِی ئەزانیِ کەی وەختی ئەوەیە دلی نەرم بیِ و ، پیالەی شەرابی بەئاوات گەیشتن بە توِیش بدا و ، پیِویست ناکا زوِری لەسەر بڕوِیت و ، لیِیگەڕیِ بوِ خوِی چیِئەکا با بیکا .

لە بەکخستنی (دەورە) و (جەورە)دا جیناسی لاحیق و ، لەنیِوان (ساقیِ) و (سایق)دا جیناسی قەلب هەیە .

مەکە ئیلحاح (مم) و (گم) : بکە ئینجاح. لەبەراوێزی (مم)دا مەعنای ئینجاح بە (شادکردن) و لە پەراوێزی (گم)دا بە (شاد) لیِدراوەتەوە . دیارە ئەگەر بوِیان پیە ئەکەین هەردوکیان بە هەلەدا چوون .

تیپی دال

بە فارسی

— ۱ —

ابروان تو طبیبان دل افگارانند
هردو پیوستە ازان بر سر بیمارانند (۱)

گنج رخسار تو دیدن نبود زهرە مرا
کە ز زلف تو برو خفتە سیە مارانند (۲)

ما هزاران ، ز غمت خستە و ناکام ، ولی
کامیاب از گل روی تو خس و خارانند (۳)

— ۱ —

(۱) واتە : برۆکانی تۆ پزیشکی دلدارە دڵ بریندارەکانتن ، بۆیە هەمیشە بە ڕاسەری نەخۆشەکانەوە ڕاوەستاون .

لە وشەی (پیوستە)دا لەطافەت هەیە چونکە هەم مەعنای (هەمیشە) و هەم مەعنای (پەیوەست) و (بەکگرتووەوە)ش هەڵئەگرێ . هەروەها لە وشەی (بیمارانند)یشدا لەطافەت هەیە ، چونکە هەڵئەگرێ بەمەعنا (نەخۆش) بێ و هەلیش ئەگرێ بە مەعنا (مەست) بێ . ئەوەتە ئەوترێ (چاوی بیمار) واتە (چاوی مەست) . واشە ، برۆ بەسەر چاوەوەیە !

(۲) واتە : من هەرگیز ناوێرم سەیری گەنجینەی ڕوومەتی تۆ بکەم ، چونکە ڕەشمارەکانی زولفت بەسەر ئەو گەنجینەوە نوستوون و ئەیپارێزن . ئیشارەتە بەو ئەفسانەیە کە ئەڵێ مار بەسەر گەنجینەوە پەیکە ئەکا .

(۳) واتە : ئێمەی بولبولی نەغمەخوان کە ڕۆژ تا ئێوارە بە باڵای تۆدا ئەخوێنین ،

بر سر کوی خود از گریه مکن منع مرا
زانکه گلهای چمن منتظر بارانند (٤)

نرگسان تو که خواب همه عالم بردند
خفتگانند ، ولی رهزن بیدارانند (٥)

« نالیا » ارچه سگانش همه شب نالانند
که نه آن شیفتگان نیز جگر خوارانند (٦)

لەتاو دەرد و خەفەتی دووریت گرفتار بووین و ، هەر ئەم چڵ و ئەو چڵ ئەکەین و ، لە پێگەیشتنت نائومێد بووین . کەچی دڕك و داڵ هەمیشە بەلای گوڵی ڕووتەوەن . ئاشکرایە بلبل بەسەر چڵی درەختەوە نەبێ نانیشێتەوە ، کەچی دڕك و داڵی بنی گوڵ هەمیشە هاوسەری پەڕەی گوڵن .

ئەتوانرێ وشەی (هزار = هوزار) بە (هەزار)یش بخوێنرێتەوە ، واتە : ئێمە کە هەزاران دلدارین .. تاد .

(٤) واتە : ڕێم لێ مەگرە بەسەر ڕێ و شوێنتا بگریم و فرمێسك بڕێژم . گوڵزاری باخچەکەت چاوەڕوانی بارانە پێی بگەشێتەوە . بۆیە منیش بارانی فرمێسکی خۆمی بەسەرا ئەڕێژم .

(٥) واتە : چاوە مەستە خەوالووەکانت ، خەویان لە چاوی عالەم بڕیوە و ، بوون بە ڕێگری ڕێ و تالانکەری ماڵی ئەو دلدارانەت کە لەتاو دەردی دووریت خەو لە چاویان حەرام بووە .

زیادەڕەوییەکی ئێجگار شاکارانەیە : خەوتوو خەو لە خەڵك حەرام بکا و ڕێگا لە بێداران بگرێ .

لە کۆکردنەوەی (خفتگان) و (بیداران)دا طبباق هەیە

بردند (عم) : بستند .

(٦) واتە : نالییا ! بەدکارەکانی بەردەرگای ماڵی یار، هەرچەند شەو تا بەیانی هەرایانە ، هەراکەیان لەوەوە نییە کە دڵیان پێوەیەتی ، تەنها ئەوەیان ئەوێ دڵی دلدارەکانی بریندار بکەن و جگەریان بخۆن و نەهێڵن بە دیداری شاد بین .

ارچه (عم) و (ك) و (مز) : از چه . نالانند (چر) و (ك) و (مز): بیدارند.

تیپی دێ

— ١ —

ئیلتیقای پۆڵا و ئاسن هەر نیزاعە و گیر و دار
جەمعی ماە و نار و ، زەند و زەندەوو ، مەرخ و عەفار (١)

— ١ —

لە چاپکردنی ئەم دیوان و لێکۆڵینەوەی دیوانی (نالی)یەدا گەیشتبووینە (تیپی ڕێ) ، کە برادەری دڵسۆز قوتابیی دوا پۆلی بەشی کوردۆلۆژیی زانکۆی سلێمانی ، کاك جمال محمد سێ دەستنوسی دیوانی نالیی بۆ ناردین و ، ئێمەش خستمانە بەردەست و لێرەوە تا دوایی کتێبەکە کەڵکیان لێ وەرئەگرین .

یەکەمی ئەم دەستنوسانە کە لە برادەری بەڕێز کاك عبدالرحمن مزوریی وەرگرتووە بۆمان ، (مەلا عبداللەی گەلالێ) ناوێك لە سالی ١٣١٦ای کۆچی ، (١٨٩٨ — ١٨٩٩ای . ز)دا نوسیویەتەوە . بۆ ئەم دەستنوسە نیشانەی (عب) دائەنێین . دووهەمیشیان (مەلا احمد) ناوێك لە سالی ١٣١٧ای کۆچی (١٨٩٩ـ١٩٠٠ای . ز)دا نوسیویەتەوە . بۆ ئەمیش نیشانەی (اح)مان دانا . سێهەمیشیان مامۆستا نەجمەدین مەلا نوسیویەتەوە و سالی بۆ دانەناوە . بۆ ئەمیش نیشانەی (من)مان دانا .

(١) گیر و دار : وشەیەکی فارسییە بەمەعنا بگرە و ڕاگرە . ئیستا بەمەعنا هەرا و کێشە بەکاردێت . زەند و زەندە : دوو وشەی عەرەبین ، دوو جۆرە دارن ، سەرەوەیان زەند و ژێرەوەیان زەندەیە ، لە بەیەکگەیاندن و لێکدانیان ئاگر بەیدا ئەبێ . مەرخ : وشەیەکی عەرەبییە بە جۆرە دارێکی ناسك ئەڵێن زوو دائەگیرسێ . عەفار : جۆرە دارێکی‌ترە ئاگری لێ ئەبێتەوە .

بۆ لێکدانەوەی مەعنای ئەم بەیتە سەرەتایەك پێویستە : پۆڵا و ئاسن هەردوکیان لە یەك ڕەگەزن . لە زمانی عەرەبیدا پۆڵا (فولاذ) نێرینەیە و ،

ئاسن (حديد) مێیینەیە . (ماء) و (نار)یش یەکەمیان نێرینە و دۆهەمیان مێیینەیە . (زەند) و (زندە)یش لە عەرەبیدا یەکەمیان نێرینە و دۆهەمیان مێیینەیە . لە فارسییشدا (زند) بە چەخماخ ئەڵێن کە لە بەردە ئەستێ ئەدرێ و بە هەردوکیان ئاگر ئەکەنەوە . (مەرخ) و (عەفار)یش هەر بە عەرەبی دوو جۆرە دارن کە بدرێن لە یەک زوو دائەگیرسێن ، دیارە ئەمانیش لەبەرئەوەی کە داگیرسانەکەیان لە بەیەکگەیشتنەکەیان پەیدا ئەبێ ، یەکێکیان بە نێر و ئەویان بە مێ دانراوە .

ئەنجا دێینە سەر لێکدانەوەی مەعنای بەیتەکە وەک ئێمە لێی حاڵی بووین :

نالی ئەیەوێ بڵێ : بەیەکگەیشتن و پەیوەندی پۆڵا (پیاو) و ئاسن (ئافرەت) پڕیەتی لە هەرا و کێشە . ئەم دوانە بێ یەک نایانکرێ و پێکەوەش ژیانیان پڕیەتی لە ناکۆکی (التناقض) . وەک چۆن دوو تەلی سارد و گەرمی کارەبا : دژی یەکن و کەچی تەنها پێکەوەش ڕووناکی دێننە بەرهەم . ئەم پەیوەندییە پێویست و لە هەمان کاتیشدا پڕ لە ئاڵۆزییەی نێر و مێ ، وەک کۆبوونەوەی ئاو و ئاگرە ، کە یەکێکیان گەرمە و ئەویان سارد و هەردوکیان بۆ ژیان پێویستن و ئاگر بە ئاو ئەکوژێتەوە ، یا وەک پەیوەندی (زەند) و (زەندە) و ، (مەرخ) و (عەفار)ە کە بە هەردولایان ئاگر ئەکەنەوە .

واتای ئاشکرای بەیتەکە ئەوە ئەگەیەنێ کە لە بەیەکگەیشتنی پۆڵا و ئاسندا ئاو و ئاگر بەکارئەهێنرێن . لە لایەکەوە کورەی ئاسنگەر بە مۆشەدەمە خۆش ئەکرێ و ، ئاسنەکە لەناو ئاگردا دائەنرێ ، تا سوور ئەبێتەوە و بە چەکوشی پۆڵا لێی ئەدرێ و ، ڕێک ئەخرێ و ئامێری هەمە جەشنەی لێ دروست ئەکرێ و ، لە لایەکی کەشەوە ئاسنەکە ئەخرێتە ناو ئاو سارد ئەکرێتەوە و زاخاو ئەدرێ . ئەم شێوە وەصفە لەگەڵ پەیوەندی نێوان پیاو و ئافرەتیشدا ئەگونجێ و ئەمەش واتا بەنهانییەکەی شیعرەکە . هەروەها (زەند) و (زەندە) و ، (مەرخ) و (عەفار)یش لێک ئەدرێن و لێک ئەخشێنرێن و لەو لێکدان و لێکخشاندنەیان ئاگر پەیدا ئەبێ . ئەمە واتا ئاشکراکەی ڕستەکە . واتا پەنهانییەکەشی شێوەی پەیوەندی پیاو و ئافرەت و لەیەک نزیک بوونەوەیانە کە ئەبێ بە هۆی پەیدابوونی هەڕەتی ئارەزوو و ، پاشانیش ژیانێکی نوێی لێ دێتە بەرهەم .

دوور نییە ، جگە لە نێریی (فولاذ) و مێیینی (حدید)یش ، نالی بۆیە پیاوی بە (پۆڵا) و ئافرەتی بە (ئاسن) وەصف کردبێ ، چونکە بەعادەت

ئەم لەسەر تەعظیم و گەورە گرتنی ئەو بێ قوصوور
ئەو لەسەر تەحقیر و تەخفیف و شکستی زاری مار (٢)

پیاو ئافرەت ئەکوتێتەوە و ئافرەت بۆ پیاو نەرم ئەبێ ، وەك چۆن چەکوشی پۆڵا ئاسنی لە کوورەی ئاسنگەریدا پێ نەرم ئەکرێ .

نیوەی دووەمی ئەم بەیتە ، لە نوسخەکانی بەردەستمانا ، جیاوازیی زۆری تیابو . لە هەموویاندا نوسخەی (ك) زیاتر بەلای ڕاستیدا ڕۆیشتبوو ، ئێمەیش پشتمان بەو نوسخەیە بەست . تەنها ئەوەندە هەبو (زەندە)ی بە (زینده) و (عەفار)ی بە (عیفار) نووسیبوەوە . جیاوازییەکانی نوسخەکانیتر هیچیان لەوانە نەبوون مەعنایەکی ڕاست و گونجاو بەدەستەوە بدەن و هەموو هەڵەی نووسیاری حاڵی نەبوو بوون . بۆیە پشت گوێمان خستن .

(٢) ئەم : ئیشارەتە بۆ نزیك کە لێرەدا (ئاسن)ەکەیە ، کەچی نالی ئیشارەتی بۆ (پۆڵا)کە پێ کردووە . ئەو : ئیشارەتە بۆ دوور کە (پۆڵا)کەیە ، کەچی نالی ئیشارەتی بۆ (ئاسن)ەکە پێ کردووە . وادیارە نالی لەم ئیشارەتەیدا لای خۆیەوە دەستی پێ کردووە .

مەعنا دیارەکەی ئەم بەیتە ئەوەیە : پۆڵا هەمیشە خەریکی بە گەورە گرتنی ئاسنە ، ئەوەتە ، پارچە ئاسن ئەکا بە ئامێری جۆر جۆر کە هەریەکە بۆ چەند کار بەکاردێن . کەچی ئاسن هەمیشە لەسەر سووك کردن و بە هیچ زانین و شکاندن و زەهری مار دەرخوارددانی پۆڵایە . ئەوەتە پۆڵا بووە بە خزمەتکاری ئاسن و کاری بۆ ئەکا و ، بە هەڵبژینی زۆری بە دەستی وەستا سووك بووە و ، ئەو تاڵاوەی بە دەما ئەکرێ کە تاونەتاو ئاسنگەر ئاسنەکەی تێ ئەخا بۆ سارد بوونەوە .

مەعنا بەنهانییەکەشی ئەوەیە پیاو هەمیشە خەریکی گەورەکردنی ئافرەتە ، بە دووگیان کردن و جۆنەلا و ، بە هیچ جۆرێ کورتی ناکاتەوە ، بەڵکو بەپێچەوانەوە .. کەچی ئافرەت پیاو ئەکا بە هیچ و سووکی ئەکا و خالیی ئەکاتەوە و ئەدا بە دەمی مارەکەیدا .. مەبەست وێنەگرتنی کاتی پاش بەیەکگەیشتنی پیاو و ئافرەتە .

تەخفیف و (« پەراوێزی » جر) : تەحقیقی ، واتە : هێنانەدیی .. (عم) و (کم) و (گم) : تەخفیف و . (عب) و (اح) : تەخفیفی . زاری مار : هەموو نوسخەکانی بەردەستمان (عم) و (گم) و (مز) نەبێ : زاری مار . (عم) و (گم) و (مز) : زارە مار .

وەك وتمان ، لە هەموو نوسخەکانی بەردەستمانا (ژار) نووسراوە . ئێمە

ئەم بچێ ، ئەو دادەنیشێ دەم وەکو گوڵ خەندەران
ئەم دەبێ هەستێ کە ئەو بێ ، چاو یەك و قەطرە هەزار (٣)

ئەم بە چاو دوڕِڕ و بە سەر لەعلی هەدییە بۆ دەبا
ئەو بە تف دەیکا بە میزابی شکستەی ئابشار (٤)

لامانوابو ئەمە هەڵەیە و ڕاستەکەی (زاری مار)ە ، چونکە زار هەم بە مەعنا (ژار) و هەم بە مەعنا (دەم)یش دێ و ئێمەش هەردو مەعناکەمان بۆ دەرخستنی هەردوو ڕووەکەی ئەم پارچە شیعرەی نالی پێویستە . بۆیە گۆڕیمان و کردمان بە (زاری مار) .

(٣) گوڵ خەندەران : گوڵێکی سوورە ، ئەڵێن کە بنیادەم پێبکەنێ ئەو لەناسکیدا لەت ئەبێ .

مەعنا دیارەکەی واتە : کە چەکوشی پۆڵا چۆ بدا بە ئاسندا ، ئەو ، چونکە لە کورەدا سوور کراوەتەوە ، وەك گوڵ خەندەران بە ڕوویەکی گەشەوە لە بەردەمیا دائەنیشێ ، بەڵام کە ئاسن لە کورە دەرئەچێ و دێ ، چەکوشە پۆڵاکە ، ئەبێ بە یەك چاو و هەزار دڵۆپەوە هەڵسێتەوە . مەبەست لە یەك چاوی چەکوشە پۆڵاکە ئەوەتە کە ڕووی کردووەتە ئاسنەکە و ، مەبەست لە هەزار قەترەکەشی ئەو پزیسکانەیە کە لە کاتی پیادانی ئاسنە سوورکراوەکەدا ، ئەکەونەوە . مەبەست لە هەستانی چەکوشە پۆڵاکەش بەرزکرانەوەیەتی بۆ پیادانی ئاسنە سوورەوەکراوەکە .

مەعنا بەنهانەکەشی ئەوەیە : کە پیاو چۆ بۆ لای ئافرەت ، ئافرەت بە (دەم)ی وەك گوڵ خەندەران سووری ، کراوەیەوە، لە بەردەمیا دائەنیشێ . کە ئافرەتیش بێ بۆ لای پیاو ، ئەبێ ئەم بە یەك (چاو) و هەزار (دڵۆپ)ەوە (هەستێتەوە) . .

بچێ (گم) : ئەچێ . (کم) و (ت) و (ك) و (مز) و (مب) و (اح) و (من) : نەچێ . واتە : بەئامادەیی دائەنیشێ و چاوەڕوان ئەکا .

(٤) میزاب : بلۆسك . ئابشار : تافگە .

مەعنا دیارەکەی واتە : ئەو پرشانەی لە ئاسنی سوورەوە کراو ئەبنەوە ، مروارین و ، سەری ئاسنەکەش کە لەناو کورەکەدا سوور بووەتەوە لەعلە بەسەریەوە . ئەم مرواری و لەعلە ، پۆڵا بە دیاری بۆ ئاسنی هێناون . کەچێ ئاسن بەرابەر بەم تەدرزانینەی پۆڵا ، پۆڵاکە ئەکا بە بلۆسکە شکاوی ئاو پیاهاتنە خوار . مەبەستی لەوەیە کە ئاسنەکە هەڵئەکێشن لە ئاو بۆ

نەظمی « نالی » میثلی ئاو و ئاوێنە ڕەنگی نییە
دوو ڕووە بۆ سەیری خاطر : یەك خەفی و یەك ئاشكار (٥)

— ٢ —

قوربانی تۆزی ڕێگەتم ئەی بادی خۆش مرور !
ئەی پەیكی شارەزا بە هەموو شاری (شارەزوور) ! (١)

سارد بونەوە ، بەهۆی گەرماکەیەوە پرژێکی زۆر بە سەر و ڕوی چەکوشە پۆلاکەدا ئەبرژێنێ .

مەعنا پەنهانەکەشی ئەوەیە پیاو بە (چاو)ی ، دڵۆپی (ئاو)ی وەك مرواری سپی و ، بە (سەر)ەکەی سورایی وەك لەعل ئەبا بۆ ئافرەت ، کەچی ئەو لەپاداشا ئەوەندە (تف) بە (دیاری)یەکەیدا هەڵئەدا ، وەك پلوسکە شکاوی تافگەی لێ ئەکا .

دوڕڕ و (عب) و (من) : دەڕوا . لەعلی هەدییە (چر) و (ت) و (ك) و (عب) و (من) : لەعل و هەدییەی . (کم) و (گم) : لەعلی هەدییەی ، دەیکا بە (من) : دەیکاتە .

(٥) خەفی : نهێنی . ئاشکار : دیاری .
واتە : شیعری (نالی) وەك ئاو و ئاوێنە وایە ڕەنگی نییە ، دوو ڕووە ، بەر و پشتی هەیە . لە ڕوویەکیا بنیادەم ، وەك چۆن لە ئاو و ئاوێنەدا خۆی ئەبینێ ، مەعنای ئاشکرای بـۆ دەرئەکەوێ و ، لەو ڕووەکەشیا کە یا وەك بنی جام یا وەك جیوەی ئەودیوی ئاوێنە وایە هیچ دەرناکەوێ ، کەچی مەعنایەکی تریشی هەیە .

ئاو و ئاوێنە (عم) و (ت) و (عب) و (من) : ئاو و ئاینە . (ك) : ئاوە ، وێنەوو . (اح) : ئاوە ، وێنەیی .

شاعیر و نوسەر کاك عبدالرزاق محمد بیمار بەشداریەکی باشـی لە لێکدانەوەی ئەم پارچە شـیعرەدا لەگـەڵ کردین . قـەدر و سوپاسی ناخەینە پشت گوێ .

— ٢ —

(١) باد : با . مرور : گوزەر ، تێپەڕین . پەیك : فروستادە ، کەسێ بە کارێ نێردرابێ بۆ شوێنێك . شارەزور : ئێستا ناوچەیەکی بچوکە لە پارێزگای سولەیمانی ، (خاکوخۆڵ)ی زێدی نالی یەکێکە لە گوندەکانی . بەپێی دابەش‌بونی بەڕێوەبەرێتیی ئەو سەردەمەی نالی ئەم پارچە شیعرەی تیا

ئەی لوطفەکەت خەفیو هەوا خواه و هەمدەمە !
وەی سروەکەت بەشارەتی سەرگۆشەیی حوضوور ! (٢)

وتووە ، بەشی زۆری کوردستانی ئیستای عێراقی گرتووەتەوە . بەڵام بە نیشانەی ئەوەدا کە نالی خۆی لەمەوپاش لە باسی سولەیمانیدا ئەڵێ :

بۆ دەفعی چاوەزارە ئەڵێن شاری شارەزوور

دیارە مەبەستی لێی ، تەنها شاری سولەیمانی و دەور و پشتیەتی .

نالی ، کوردی کەوتووە وڵاتان ، شاعیری خاوەن هەستی ناسک ، پاش ئەوەی لەئەنجامی تێکچوونی حوکمڕانیی بابانەکانا کوردستان بەجێ ئەهێڵێ و سەری خۆی هەڵئەگرێ و ڕوو ئەکاتە شام و ماوەیەك لە ناموبیدا ئەمێنێتەوە ، هەوای نیشتمان ئەداتەوە لە کەللەی ، ژانێکی قوڵ لە دەروونیا گێنکل ئەخوا ، ئەنجامەکەی ئەم شاکارە هونەرییە ، ئەم تابلۆ پڕواتایە ئەبێ کەوا لەوێوە بۆ هاودەردێکی خۆی ، بۆ (عبدالرحمن بەگی سالم)ی ناردووە و ، ئەویش لە سولەیمانییەوە بە شاکارێکی تری لەم چەشنە وەڵامی ئەداتەوە ، کە پیاو هەردوکیان بەراورد ئەکا ، وائەزانێ دوو کەون خراونەتە قەنەز ، قەفەزێکی دەربەدەری و یەکێکی دەستبەسەری ، لە بەرابەری یەکدا ئەخوێنن و بۆ یەکدی ئەستێننەوە.

لەو ڕۆژەوە کە شیعر هەیە ، تەرازوی جیاکردنەوەی شیعری ڕاستەقینە لە شیعری تەنها بەدیمەن ، هەر ئەوە بووە ، شاعیر تا چ ئەندازەیەك لەگەڵ خۆیدا ڕاستی کردووە و ، شیعرەکەی چەند لە ناخیەوە هەڵقوڵاوە ، ئاخۆ دەنگدانەوەی ژانی دەروونی خۆیەتی ، یا بوونە و پێوبستی و باری ژیان زۆری لێ کردووە بیڵێ . وابزانین تاقە شتێ لە هەرچێ باشتر وەڵامی ئەم پرسیارەمان بداتەوە و ، ئەم ڕاستییەمان بۆ دەرخا ، ڕادەی لەگەڵدا گونجان و بە دڵا چوونی کۆمەڵی خوێندەوارانە . بۆیە ، بێ گومان ، ئەو پایەیەی ئەم پارچە شیعرە لە مێژووی ئەدەبی کورددا دەستی خستووە ، نیشانەی ڕاستیی شاعیرە لەگەڵ خۆی و ، بەڵگەی ئەوەیە شیعرەکەی لە قوڵایی دەروونیەوە سەری کردووە .

نالی لەم پارچە شیعرەیدا بای تیژڕەو ئەکا بە نامەبەری خۆی و ، دەست ئەکا بە بەری پشتێنیا و ، پێی ئەڵێ : خوا بمکا بە قوربانی تۆزی ئەو ڕێکایەی تۆ بەسەریا ئەڕۆی ، تۆ شارەزای هەموو کون و کەلەبەرێکی شاری شارەزوری و ڕێت لێ ون نابێ ، بڕۆ ئەم نامەیەم بۆ بگەیەنە و هەواڵم بۆ بپرسە و بزانە ...

ئەی ـ ی دوهەم ـ (اح) : وەی .

(٢) خەفی : نهێنی . بەشارەت : مژدە . گۆشە : سوچ .

ئەی هەم میزاجی ئەشکی تەڕ و گەرمی عاشقان :
طۆفانی دیدەوو شەرەری قەلبی وەك تەنــوور ! (٣)

گاهێ دەبێ بە ڕەوح و دەکەی باوەشێنی دڵ
گاهێ دەبێ بە دەم دەدەمێنی دەمی غوروور (٤)

واتە : ئەی ئەو بایەی کە نەوازش و دڵدانەوەت ، یاخود ناسکیت ، بەنهانە و کەس پێی‌نــازانێ ، چــونکە با وەختێ بە بایــەکی خــۆش دائەنرێ کە بەئاســتەم ، وەك بەدزییەوە ، بــوەزێ . هەوایەکی ئەوێ بیجۆڵێنــێ .. هاوڕێی بنیادەمــە ، چونکە ئەگەر نەبێ بنیــادەم خەفە ئەبێ .. ئــەی ئەو بایەی کە بەئاستەم هەڵکــردنت ، مژدەیە بۆ دڵ و دەروونی ئەوانەی لەسەر سۆچی بەرماڵی بە دڵ ئامادەبێ و دوورنەکەوتنەوە دانیشتوون .

مەبەستی گفتوگۆکە پاش چەند شیعرێکی‌تر دێ .

هەمدەمە (اح) : هەمدەم .

(٣) هەم‌میزاج : هاوسروشت .

مەبەستی لەوەیە با لەوەدا کە جاروبار ساردە ، هاوسروشتی تۆفانی چاوی دڵدارانە کە فرمێسکی تەڕیانە . لەوەشا کە جاروباریش گەرمە ، هاوسروشتی بڵێسەی دڵەی وەك تەنوور گەرمیانە کە لە شێوەی فرمێسکی گەرمدا دێتە دەرەوە .

(٤) گاهێ : جارێــکیان . ڕەوح : فێنکی . دەم ــ ی بــەکەم ــ : دەمەی ئاسنگەر ، مۆشەدەمە .

مەعنای ئەم شیعرە وەك لێکدانەوەی ئەو شوبهاندنەیە کە لە شیعری پێشوودا هەبوو . واتە : لەوکاتانەدا کە ساردی ، ئەبێ بە مایەی فێنکێ و باوەشێنی دڵ ئــەکەی . لەوکاتانەشدا کــە گەرمی ، ئەبێ بــە دەمەی ئاســنگەر و خوێنی ، یاخود دەمــی ، لەخۆبایی‌بوون ئەبزوێنــی ، وەك مەشهوورە بنیادەم لە کاتی گەرمادا تووڕەیە و ئاگای لە خۆی نامێنێ چی ئەکا و چی ئەڵێ ..

لە کردنی (با)دا جارێك بە سروە و باوەشێن‌کەری دڵ و ، جارێکیش بە دەمەی ئاسنگەر ، طیباقێکی جوان هەیە ، سەرەڕای ئەو جوانییەی لە کۆکردنەوەی طۆفانی دیدە و ئاگــری تەنووری دڵدا هەیە لە شیعری پێشوودا ، کە ئیشارەتێکیشی تیا کردووە بە ئایەتی (وَ فارَ التَّنُّورُ) لە باسی تۆفانەکەی حەزرەتی نوحدا .

دڵ (ت) : ڕۆح .

مەحوی قەبۆلی خاطری عاطر شەمیمتە
گەردی شیمال و گێژی جەنوب و کزەی دەبور (٥)

سوتا ڕەواقی خانەیی صەبرم ، دڵ و دەروون
نەیماوە غەیری گۆشەیی ذیکرێکی یا صەبور (٦)

هەم هەمعەنانی ئاهم و ، هەم هەمڕکابی ئەشك
ڕەحمێ بەم ئاهـ و ئەشکە بکە ، هەستە بێ قوصور (٧)

---

(٥) عاطر شەمیم : بۆنخۆش . شیمال : بای شەماڵ . جەنوب : بای گەرمی باشور . دەبور : ڕەشەبا .

واتە : ئەو تۆزەی بای شەماڵ ئەیجوڵێنێ و ، ئەو گێژەڵوکەی بای باشور هەڵیئەکا و ، ئەو کزە ساردەی ڕەشەبا ئەیبزوێنێ ، هەموو قەوتاو و سەرگەردانی گەڕان بەدوای ئەوەدان کە دڵی بۆن و بەرامە خۆشی تۆ پەسەندیان بکا .

عاطر شەمیمتە (چن) و (ك) : پڕ نەبض و عاطیرە .

(٦) ڕەواق : هەیوان . خانە : خانوو .

واتە : هەیوانی ماڵی خۆڕاگرتن و بوردەباریم سوتا ، سەبر جێگەیەکی نەما خۆی تیا حەشار بدا ، کەوتە دەشت . دڵ و دەروونم تەنها سوچێکیان بۆ ماوەتەوە دوعای (یا صەبور)ی تیا بخوێنن ، بەڵکو خوا دەروویەکی خێریان لێ بکاتەوە .

دڵ و («پەراوێزی» چن) و (ت) و (ك) و (مز) و (اح) : دەر و . بەپێی ئەم نوسخانە مەعنای شیعرەکە وای لێدێتەوە : دەر و ناوی هەیوانی ماڵی سەبرم ئاگری تێبەربوو .. (عم) : وەکو . بەمپێیەش مەعناکەی وای لێدێتەوە : هەیوانی خانووی سەبرم ، هەروەك ناوەوەی ، ئاگری تێبەربوو . گۆشەیی ذیکرێکی (چر) : گۆشەیی ذیکرێکە . (ت) گۆشەیی ذیکرێك کە .

(٧) هەمعەنان : هاوجڵەو . هەمڕکاب : هاوڕکێف ، هاوئاوزەنگی .

واتە : کە خانووی سەبرم ڕوخا و جێگەم نەما ئۆقرەی تیا بگرم ، هیچم بۆ نەمایەوە ئەوە نەبێ هەمیشە بێبەپێی ئاخهەڵکێشان و فرمێسك ڕشتن بڕۆم ، کەواتە ئەگەر بەزەییت بە مندا نایێتەوە، با بەزەییەکت

وەك ئاهەكەم دەوان بە هەتا خاكی كۆیی یار
وەك ئەشكەكەم ڕەوان بە هەتا ئاوی (شیوەسوور) (٨)

بەو ئاوە خۆت بشۆ لە كودووراتی سەرزەمین
شاد بن بە وەصلی یەكدی : كە تۆی طاهیر ، ئەو طەهوور (٩)

ئەمجا مەوەستە تا دەگەییە عەینی (سەرچنار)
ئاوێكە پڕ لە نار و چنار و گوڵ و چنوور (١٠)

بەواندا بێتـەوە . هەڵسە ، تۆ وەك ئـەوان نیت ، ڕێت لێ ون نابێ ، بكەوەرە ڕێ بڕۆ . . .

ئاه و ئەشكە (« پەراوێزی » چر) : ئاهە وشكە . ئەگونجێ ئەمیش هەر (ئاهە و ئەشكە) بێ وا نووسرابێ .

(٨) دەوان : ئەوەی بە ڕاكردن بڕوا . كۆ : بەردەرگای ماڵ . ڕەوان : جارێ . شیوەسوور : شیوێكە لەنزیك چەمچەماڵەوە .

واتە : وەك هەناسـەی ساردی درێژم بە پەلە بڕۆ تا ئەگەیتە بەردەرگای ماڵی دۆست و ، وەك فرمێسكم جارێ بە تا ئەگەیتە ئاوی شیوە سوور .

لـە كۆكردنـەوەی (ڕەوان) و (دەوان)دا جیناسـی لاحیـق و ، لە كۆكردنەوەی (ئاە) و (ئەشك) و، (خاك) و (ئاو) و (شیو)دا تەناسوب هەیە. لە هێنانی ناوی (شیوە سوور)یشدا ئیشارەت بەوە كراوە كە فرمێسكی شاعیریش خوێناوە و سوورە . ئەوەش گونجانێكی جوانی تیایە .

ئاوی شیوە سوور (« پەراوێزی » چر) و (كم) و (گم) و (اح) : ئاوی پردە سوور . (« دیـانەوە پەراوێزی » چر) : شیوی پردە سوور .

(٩) كودوورات : تۆز و خۆڵ . طاهیر : پاك . طەهوور : پاك كەرەوە .

وانە : كـە گەیشتیتە سـەر (شیوە سـوور) و نزیكی سـولەیمانی بوویتەوە ، لادە ، كەمێك بحەسێرەوە ، بەو ئاوە خـۆت بشۆ ، هەرچی تۆز و خۆڵی ڕێی زەویت لەو ڕێگەیەدا لێ نیشتووە ، هەمووی دابشۆ . تۆ خۆت پاك و ئاوەكەش پاكەوەكەر ، بە دیتنی یەك شاد بن .

(طـاهیر) و (طەهوور) لە زاراوەكانی فیقهن .

كە تۆی (كم) : ئەتۆ .

(١٠) عەین : كانی . سـەرچنار : كانی و سەراوێكە حـەوت كیلۆمەترێك لە سولەیمانییەوە دوورە . جێگای ڕابواردنی خەڵكی شارە . نار : هەنار .

چەشمێکە میثلی خۆر کە لە صەد جێ ، بە ڕۆشنێ
فەورانێ ، نووری صافە لەسەر بەردی وەك بلوور (١١)

یا عەکسی ئاسمانە لە ئاوێنەدا کەوا
ئەستێرەکانی ڕابکشێن وەك شەهابی نوور (١٢)

چنوور : گیایەکی بۆنخۆشی کێوییە ، بەڵام لە شوێنی وەك سەرچنار ناڕوێ ، وادیارە نالی هەر بۆ وەزنی شیعر هێناویێتی . دووریش نییە مەبەستی هەنار و چنار و چنووری ڕاستەقینە نەبێ ، بەڵکو کینایە بێ لە کچی باڵا بەرز و بۆن خۆش و مەمکی خڕ ؛ چونکە سەرچنار لەمێژە سەیرانگای خەڵکی سولەیمانییە و شۆخەکانی شار هەمیشە تیا کۆئەبنەوە .

لە وشەی (عەینی)دا لەطافەت هەیە چونکە هەم مەعنای (کانی) و هەم مەعنای (خۆی)یش ئەگەیەنێ . لەنێوان (نار) و (چنار)دا جیناسی ناقیص و ، لەنێوان (چنوور) و (چنار)دا جیناسی لاحیق هەیە .

ئاوێکە پڕ لە نار و چنار و (کم) و (گم) و (من) : ئاوێکی صافە پڕ لە چنار و . (عب) : ئاوێکە پڕ لە دار و چنار و . گوڵ و چنوور (ت) و (مز) : گوڵی چو نوور . واتە گوڵی وەك نوور .

(١١) چەشمێکە : چەشمەیەکە ، کانییەکە . فەوران : فەوەران ، هەڵقوڵان .
واتە : سەرچنار کانییەکە وەك خۆر وایە ، وەك چۆن خۆر بەسەر پارچە بلووری ئاسمانەوە لە صەد لاوە تیشك بڵاو ئەکاتەوە ، ئەمیش پاك و ڕۆشن و بێ گەرد لە صەد لاوە هەڵئەقوڵێ و بەسەر بەردی خاوێنی وەك بلوور سپیی ناو کانیدا ئەڕوا ..
ڕۆشنێ (چن) : روشنی و .

(١٢) واتە : یاخود سەرچنار کانیاو نییە،ئاوێنەیەکە دانراوە ، دیمەنی ئاسمانی بە ئەستێرەکانیەوە تیا دیارە . (وردە بەردەکانی بنی ئاوەکە ، جێگەی ئەستێرەکان ئەگرنەوە لە شوبهاندنەکەدا) . بەڵام چونکە وێنەی ئەستێرەکان لە ئاوەکەدا ئەجوڵێنەوە (مەبەست ئەوەیە کە ئاوەکە بەسەر وردە بەردەکانا ئەڕوا ، وا دێتە پێش چاو بجوڵێنەوە و بکشێن) ، وەك ڕاکشابن و درێژ کشابن وایە و ، لەوەدا لەوە ئەکەون کە لە ئەستێرەی عادەتی بچن و ، وەك ئەو ئەستێرانەیان لێ دێ کە بەدوای شەیتانە بۆ ئاسمان ڕۆیشتووەکاندا ئەکشێن . *
ڕابکشێن (چر) و (ك) و (مز) و (لۆ) و (عب) و (اح) : ڕابکشێ .

* پێم وایە مەبەستی نالی لە پێشدا ئەستێرەی زەوی بێ.ئەستێرە بە کوردی بەو گۆلە دەڵێن کە دەیگرنەوە و خۆ ئاوی تێدا رادەگرن بۆ ئەوەی شەواو بە خۆڕایی نەچێ . بە فارسی پێی دەڵێن (استخر) بەو حاڵەوە مەعنای ئەستێرەی ئاسمانیش هەر دەدا .

یا چەشمەساری خاطری پڕ فەیضی عاریفە
یەنبوعی نورە دابڕژێنێ لە کێوی طور (١٣)

دەموت دو چاوی خومە ئەگەر (بەکرەجۆ)یی ئەشك
نەبوایە تیژ و بێ ئەمەر و گەرم و سوێر و سور (١٤)

---

(١٣) چەشمەسـار : سەرچاوە . عاریف : خواناس . یەنبوع : کانێ . کێوی طور : ئەو کێوەی خوا قسەی لەگەڵ حەزرەتی موسا تیا کرد و نوری خوی تیـا پیشان دا .

واتە : یا هیچیان نییـە ، سەرچاوەی پڕ بەرەکەتـی خواناسـانە ، سەرچاوەی ڕوناکییە ، لە کێوی نورەوە دابڕژێتە خوارەوە .

پڕ فەیضی عاریفە (عم)و (ت) و (مز)و (عب)و (من) : پڕ فەیضو عاطیرە. (تو) پڕ فەیضی عاطیرە . یەنبوعی نورە دابڕژێنێ (کم) و (گم) و (من) : یا ئاوی ڕوح بەخشە کەوا دێ . (چر) و (عم) و (ت) : ... دادەڕژێنێ . (چن) : ... دابڕێژێ یا دابڕێژێنێ .

(١٤) بەکرەجـو : شوێنێـکە دە کیلۆمـەترێك لە سولەیمانییـەوە دورە ، جۆگایەکی لە سەرچنارەوە بۆ دێ .

واتە : ئەگەر فرمێسـکی چاوەکانم تیژ و بێبەرهەم و گەرم و سوێر و سور نەبونایە ، بە ئاوی بەکرەجوم ئەوت فرمێسـکی منە ، بەڵام ناتوانم وابڵێم چونکە هەرچەند فرمێسکی منیش وەك ئاوی بەکرەجـو زورە ، بەڵام ئەو خاسیەتانەی باسم کردن و لە فرمێسـکی چاومدا هەن ، لە ئاوی بەکرەجودا نین .

نالی ، لە دانانی ئەم خاسیەتانەدا بۆ فرمێسکی چـاوی خـوی و ، دژەکانیان بۆ ئاوی بەکرەجو ، مەعنا ئارایییەکی زور جـوانی کردووە ، سەرەڕای ئەو زیادە ڕەوییەش کە چاوی خوی بە یەکێك لە جوگاکانی سەرچنار داناوە .

وشەی (بەکرەجو) لەم شیعرەدا بەگوێرەی زانستی نەحوی کوردی (متنازع فیە)یە لەنێوان (دەموت) و (نەبوایە)دا و ڕاستکردنەوەی ڕستەکە بەمجورە ئەبێ : ئەگەر بەکرەجوی ئەشـك تیژ و بێئـەمەر و گەرم و سوێر و سور نەبوایە،ئەموت جوگەی بەکرەجو دوو چاوی خومە. دو (چن) و (من) : کە .

داخڵ نەبی بە عەنبەری سارایی (خاڵوخۆڵ)
هەتا نەکەی بە خاکی (سولەیمانی)یا عوبوور (١٥)

یەعنی ڕیاضی ڕەوضە کە تێدا بە چەن دەمێ
موشکین دەبێ بە کاکۆڵی غیلمان و زوڵفی حوور (١٦)

---

(١٥) سارا : سەحرا ، دەشت . خاڵوخۆڵ : دێیەکە لە نزیکی چەمی تانجەڕۆوە ، لە ناوچەی (عەربەت) ، ٢٤ کیلۆمەترێك لە ڕۆژهەڵاتی سولەیمانییەوەیە . سولەیمانی : یەکێکە لە بەناوبانگترین شارەکانی کوردستان ، ئیبراهیم پاشای بابان لە ساڵی ١٧٨٤دا دروستی کردووە و ، پێتەختی میرنشینیی بابانی لە (قەڵا چوالان)ەوە بۆ گواستووەتەوە .

نالی کە لە شیعرەکانی پێشوویدا (با)ی تێزڕەوی لەجیاتیی خۆی نارد و بەسەر کوردستانا فڕاندی ، تا گەیاندیە (شیوە سوور) و ، دەمێ و چاوێکی لەوێ پێ شۆردێ و ، لەوێشەوە بردی بۆ (سەرچنار) و ، ئەو هەموو تەعریفەی سەرچناری بۆ کرد ، نەیهێشت لەوێ داکەوێ . لەوێشەوە ناردی بۆ (خاڵوخۆڵ) . بەڵام مەبەستی سەردان لە (خاڵوخۆڵ) نەبو ، تەنها بۆئەوەی بە بێ‌وەفا دەرنەچێ ناوێکی ئەوێشی هێنا .. سولەیمانیی ئەویست ، ئەو سولەیمانییەی بیرەوەریەکانی لە تەختی دڵی هەڵکەنرابوون و ، خۆشترین ساڵەکانی ژیانی تیا بردبووە سەر . ئەوەتە بۆی دێ بە پیا هەڵدانی سولەیمانیدا و یەکە یەکە بیرەوەریەکانی خۆی بۆ باس ئەکا و ئەڵێ : نەکەی بەر لەوەی بە سولەیمانیدا تێپەڕی،بچیتە دەشتی وەك عەنبەر بۆن‌خۆشی (خاڵوخۆڵ). سولەیمانی لەپێش هەر کوێیەکەوەیە .

نەبی (عم) و (کم) و (گم) و (من) : مەبە . هەتا (چن) و (ك) : حەتتا . (عم) و (ت) و (مز) : هەرتا .

(١٦) ڕیاض : جەمعی (ڕەوضە)یە هەم بەمەعنا باخچە و هەم بەمەعنا بەهەشت بەکاردێ . لێرەدا هەردو مەعناکە مەبەستە . موشکین : موشکاوێ ، بۆن‌خۆش وەك کەسێك موشکی لە باخەڵدا بێ . کاکۆڵ : قژی درێژی پشت‌سەر . غیلمان : جەمعی (غولام)ە واتە کوڕی تازە پێگەیشتوو .

واتە : مەبەستم لە سولەیمانی ئەو باخچەی بەهەشتەیە کە هەر لەوێ ئەتوانی بە ماوەیەکی کەم بۆنی خۆشی کاکۆڵی کوڕە لاو و زوڵفی حۆریە نازدارەکان هەڵبگری . دیارە سولەیمانی کە بۆ بە باخچەی بەهەشت ،

خاكی میزاجی عەنبەر و ، داری ڕەواجی عوود
بەردی خەراجی گەوهەر و ، جۆباری عەینی نوور (١٧)

شامی هەموو نەهار و ، فوصوولی هەموو بەهار
تۆزی هەموو عەبیر و ، بوخاری هەموو بوخوور (١٨)

ئەبێ بڕیش بێ لە (غیلمان)ی کاکۆڵ درێژ و بۆن خۆش و ، لە (حۆر)ای زولف وەك موشك خۆش بەرامە .

تێدا بە (چن) و (من) : تێیدایە . موشكین (اح) : زەلیف .

(١٧) میزاج : تێكەڵ . سروشت . جۆبار : جۆگە .

واتە : ئەو سولەیمانییەی كە بێبایەخترین شتی بەبایەخە .. خاكی سروشتی عەنبەری بۆنخۆشی هەیە یا لەگەڵ عەنبەردا تێكەڵە و ، داری وەك داری بۆنخۆشی عوود بەڕەواجە و ، گەوهەر لە خەرج و باجی بەردیا ئەدرێ و ، جۆگەی ئاوی وەك نوور وایە یا سەرچاوەی نوورە .

لە كۆكردنەوەی (میزاج) و (ڕەواج) و (خەراج)دا هەرچەند جیناس نییە ، بەڵام وشەئاراییەكی جوان هەیە كە لە زۆر شوێنیتریشدا نالی شتیوای هەیە . لە كۆكردنەوەی (خاك) و (دار) و (بەرد) و (عوود)یشدا تەناسوب هەیە . لە (عەین)یشدا لەطافەت هەیە .

میزاجی (كم) و (گم) و (من) : ڕەواجی . (مز) : خەراجی . عەنبەر و (چن) و (گم) و (ك) و (تو) : عەنبەرە . گەوهەر و (چن) و (گم) و (ك) و (تو) و (عب) : گەوهەرە .

(١٨) شام : ئێوارە . نەهار : ڕۆژ . فوصوول : وەرزەكانی ساڵ . بوخار : هەڵم .

لە كۆكردنەوەی (شام) و (نەهار)دا طیباق و ، لە كۆكردنەوەی (نەهار) و (بەهار) و ، (بوخار) و (بوخوور)دا جیناسی لاحیق و ، لە كۆكردنەوەی (تۆز) و (بوخار) و ، (عەبیر) و (بوخوور)دا تەناسوب هەیە . سەرەڕای جۆرە طیباقێكیش كە لەنێوان (تۆز) و (عەبیر) و ، (بوخار)و (بوخوور)دا هەیە لەوڕووەوە كە (تۆز) و (بوخار) بێبایەخ و بەڵكو خراپن ، بەپێچەوانەی (عەبیر) و (بوخوور)ەوە .

شارێکە عەدل و گەرمە ، لە جێگێکە خۆش و نەرم
بۆ دەفعی چاوەزارە دەڵێن شاری شارەزۆر (١٩)

---

(١٩) واتە : شارێکی بەداد یاخود شارێکی تەخت و ، گەرمە و لە شوێنێکی خۆش و نەرماندا دروست کراوە . کە پێیشی ئەڵێن شاری شارەزۆرە ، لەبەرئەوە نییە ڕاستە شاری شارەزۆرە ، بەڵکو بۆ چاوەزار و لێ لادانی چاوی پیس ، وای پێ ئەڵێن . مەبەست لە خراپیی دانە پاڵی سولەیمانێ بۆ شارەزۆر یا ئەوەیە کە شارەزۆری ئەو سەردەمە دواکەوتۆ و پڕ لە دەرد و ئازار بووە و ئاو و هەوایەکی ناخۆشی بووە ، یا ئەوەیە کە وشەی (شارەزۆر) مەعنای شاری جەور و ستەم ، یا شاری درۆ و بوختان، یا شاری زۆری کوڕی ئەژدەهاك ئەگەیەنێ ، وەك لە کتێبە مێژوویە کۆنەکاندا نوسراوە . عادەتێکی میللییش هەیە منداڵی خۆشەویست بۆ دەفعی چاوی پیس ناوی ناشیرینی لێ ئەنێن ، گوایە بۆیەش بە شارێکی جوان و خۆشەویستی وەك سولەیمانێ وتراوە شاری شارەزۆر .

نالی ئەوەشی لەم شیعرەدا مەبەست بووە کە لە بەرابەری وشەی (عەدل)دا کە هەم مەعنای دادپەروەرێ و هەم مەعنای ڕێك و تەختیش ئەگەیەنێ ، وشەی (شارەزۆر) دانێ کە وەك مەعنای (شاری درۆ و بوختان) ئەگەیەنێ ، وەك وتمان ، مەعنای (شاری شیو)یش ئەگەیەنێ ، چونکە (زۆر) لە عەرەبیدا بەمەعنا شیویش هاتووە .

نیوەی یەکەمی ئەم شیعرە جیاوازییەکی زۆری لە نوسخە دەستنوس و چاپەکانی بەردەستمانا تیا هەیە . ئێمە پشتمان بە نوسخەی (چن) بەست . لەبەر بایەخی جیاوازییەکانیان و ، بۆ یارمەتیدانی لێکۆڵینەوەی پتری دوارۆژیش ، تێکستی نوسخەکانیتریش لێرەدا ئەنوسینەوە .

(چن) و (اح) : **شارێکە عەدل و گەرم لە جێگێکی خۆش و نەرم**
(عم) : **شارێکە پڕ لە عەدل لە جێگای خۆش و نەرم**
(کم) : **شارێکە پڕ لە عەدل و گەرمم ، جێیەکی خۆشێ و بەزم**
(گم) : **شارێکی عەدل و گەرم لە جێگەیکی خۆش و نەرم**
(ت) : **شارێکی عەدل و گەرمە لە جێگێکی خۆش و نەرم**
(ك) : **شارێکە عەدل و گەرمە لە جێگێکی خۆش و نەرم**
(تۆ) : **شارێکە عەدل و گەرم و لە جێگەییکە خۆش و نەرم**
(مز) : **شارێکە عەدل و گەرم جێگەییە ذەوق و بەزم**
(عب) : **شارێکە عەدل و گەرم و لە جێگێکی خۆش و نەرم**

ئەهلێکی‌وای هەیە کە هەمو ئەهلی دانشن
هەم ناظیمی عوقودن و هەم ناظیری ئومور (٢٠)

سەیرێ بکە لە بەرد و لە داری مەحەڵلەکان
دەورێ بدە بە پرسش و تەفتیش و خوار و ژوور (٢١)

داخۆ دەروونی شەق نەبووە (پردی سەرشەقام)؟!
پیر و فوتادە تەن نەبووە (داری پیرمەسور)؟! (٢٢)

---

(٢٠) دانش: زانین. ناظم: هۆنەرەوە. عوقود: جەمعی (عەقد)ە بەمەعنا ملوانکە.

واتە: سولەیمانی وەنەبێ تەنها شوێنەکەی خۆش بێ،دانیشتووانیشی مرۆی زیرەك و زانا و خاوەن بیرن. ئەدیب و شاعیری‌وایان تیایە شیعری جوانی‌وا ئەڵێن وەك ملوانکەی مرواری هۆنرابێتەوە و، کاروباری دنیایش ڕائەبەڕێنن و لێ‌هاتوون.

لەنێوان (ناظم) و (ناظیر)دا جیناسی لاحیق هەیە.

نیوەی دوهەمی ئەم شیعرە لە نوسخەی (چن)دا بەم‌جۆرەیە:

ئەهلێکن ئەهلی دانش و نێکن بوزورگ و خورد

لە نوسخەی (ك)یشدا بەم‌جۆرەیە:

ئەهلی کە ئەهلی هونەر، نێکن بوزورگ و خورد

بەپێی ئەم نوسخەیە ئەبێ (ن)ێك لە (هونەر)ەکە بەڕبێ و (هونەرن) بێ، ئەگینا مەعناکەشی نایەت و سەنگەکەشی لەنگ ئەبێ.

(٢١) مەحەڵلە: گەڕەك. دەور: خول. پرسش: پرسیار.

لەم شیعرەوە نالی (بـا) ئەخاتە ناو شار بۆ زانینی هەواڵی شوێن بیرەوەریەکانی و یەك‌بەیەکیان باس ئەکا بۆی. پێی‌ئەڵێ سەرێ لە دار و بەردی گەڕەکەکانی شار بدا بزانێ کامیان لە جێی خۆیان ماون و کامیان تێکچوون و، خوار و ژووری شار بگەڕێ و خولی پیا بخوا و لەم و لەو بپرسێ.

لە بەرد و لە داری (چـر) و (عـم) و (ت) و (مـز): لە دار و لە بەردی. تەفتیش و (عم) و (کم) و (گـم): تەفتیشی.

(٢٢) سەرشەقام: گەرەکێکە لە گەڕەکەکانی بەشی خوارووی سولەیمانی. پردی سەرشەقام: پردێك بووە لە نزیکی مزگەوتی مامۆستا مەلا

ئێستەش بە بەرگ و بارە عەلەمداری (شێخ هەباس) ،
یا بێ‌نەواوو بەرگە گەڕاوە بە شەخسی عوڕ ؟! (٢٣)

خوسەبنی پیسکەندییەوە . فوتادە : ئوفتادە ، کەوتو . تەن : لەش .
پیر مەسوڕ : پیر مەنصوڕ ، پیاو چاکێك بووە شەخسەکەی لە داوێنی
گەڕەکی مەلکەندییەوەیە،ئێستا بەو دەوروبەرە ئەڵێن گەڕەکی پیر مەسوڕ.
شوێنەواری گۆڕستانی دەوروبەری شەخسەکە خەریکە کوێر ئەبێتەوە و
هەمووی کراوە بە خانوو ، بەلام شەخسەکە خۆی ماوە و دارێکیشی بە
سەرەوەیە ، دیوارێکی بە دەورا کراوە . وادیارە دارەکەی پیر مەسوڕ لە
سەردەمی نالیدا دارێکی گەورە بووە و وەك هەمو شەخسەکانی کوردستان
ئالا و پەڕۆیەکی زۆری پێوە بووە و بەهاران جێگای کۆبونەوەی کوڕ و
کچی شۆخی شار بووە ، بۆیە نالی وا بەسوزەوە ناوی ئەبا .

ئەم دو شوێنە (سەرشەقام) و (پیر مەسوڕ) کە نالی ناویان
ئەهێنێ سەر و خواری شار بوون . مەبەستی نالییش ئەوەیە (با)
هەمو لایەکی شاری بۆ بپشکنێ .

پیر و (ئۆ) و (عب) : پیری .

(٢٣) بە بەرگ و بار : پۆشتە و پەرداخ . عەلەمدار : داری ئالایێ و پەڕۆ
پیا هەڵواسراو ، یا مرۆی ئالا هەڵگر . شێخ هەباس : شێخ عەبباس ،
یەکێك بووە لە سەییدەکانی بەرزنجە ، قەبرەکەی زیارەتگای خەلکە ،
کەوتووەتە داوێنی سولەیمانییەوە . جاران بەو دەور و پشتەیان ئەوت
گەڕەکی جولەکەکان . ئێستا پێی‌ئەڵێن گەڕەکی شێخەباس . بێ‌نەوا :
هەژار و ڕووت و قووت . شەخس : بنیادەم ، یاخود قەبری پیاوچاك .
عوڕ : عوریان ، ڕووت .

واتە : سەرێ لە شەخسەکەی شێخەباسیش بدە ، بزانە وەك جاران
زیارەتگا و سەیرانگای خەلکە و ، دارەکەی سەری کە ئەوەندەی ئالایێ
پیا کرابو بووبو بە دار ئالایێ ، یا ئەتوت ئالایێ هەڵگری شێخەباسە ،
وەك جاران بە پارچە پەڕۆی ئالا و والا ڕازاوەتەوە ، یان هیچی پێوە
نەماوە و وەك پیاوی ڕووت و قووتی لێ هاتووە ، یاخود بووە بە
شەخسێکی بێ پەڕۆ و بالە ؟ هەرچەند (دار) و (شەخس) جیان لە
یەك ، بەلام چونکە (شەخس) بە (دار)دا ئەناسرێتەوە ، نالی دارەکەی
کردووە بە شەخس .

عەلەمداری (چن) و (ت) و (ك) و (مز) و (أح) و (من) : عەلەمدارە .

ئایا بە جەمع و دائیرەیە دەوری (کانی با) ،
یاخۆ بووە بە تەفریقەیی شۆڕش و نوشوور ؟! (٢٤)

(سەیوان) نەظیری گونبەدی کەیوانە سەبز و صاف ،
یاخۆ بووە بە دائیرەیی ئەنجومی قوبوور ؟! (٢٥)

بەپێی ئەم نوسـخانە مەعنای شیعرەکە تازادەیـەك ئەگۆڕێ و (شـێخ عەباس) ئەبێ بە (موبتـەدا) و (عەلەمدار) کـە بەپێی نوسخەکانی‌تر موبتەدا بو ، ئەبێ بە خەبەری دوهـەم . عـەباس (کم) و (گم) و (ت) و (مز) : عەباس . گەڕاوە (عم) و (کم) و (گم) و (من) : کراوە .

(٢٤) کانی با : کـانی و سـەراوێکـە لەودیوی گردی سـەیوانەوە سـەیرانگای بەهارانی خەڵکی سولەیمانییە . نەزەرگەی شەخسێکیشە ئـەڵێن چاك کردنەوەی باداریی گرتووەتە خۆی . شۆڕش : هەرا و هوریا. نوشوور : ڕۆژی قیامەت کە هەموو زیندووان ئەمرن .

واتە : ئاخۆ ئێستاش دەوری کانی با خەڵکی لیا کۆئەبنەوە و بە دەوری کانییەکەدا ئەڵقە ئەبەستن بۆ شایی و ڕابواردن و هەڵپەڕکێ ، یاخود ، خەڵکەکەی بڵاوەیان لێ کردووە و وەك ڕۆژی قیـامەتی لێ هـاتووە کە هەرچی گیان‌لەبەر هەیە ئەمرن ؟

بە جەمع و (عم) و (ت) : بە جەمعی : تەفریقەیی شۆڕش و (عم) و (گم) و (ت) و (مز) : تەفریقـەیی شۆڕشـی . (کم) و (من) : تەفریقەوو شۆڕشی . (ك) و (تو) و (عب) : تەفریقەوو شۆڕش و .

(٢٥) سەیوان : گردی سـەیوان : گردێکە لە بەری ڕۆژهەڵاتی سولەیمانییەوە ، ناوبانگی بە گۆڕستانەکەیەوە دەرچووە . وەك لە پارچە شیعرێکی (شێخ ڕەزا)وە دەرئەکەوێ لە سـەردەمی بابانەکاندا جێگای ڕابواردنی میرەکان بووە. لەم شیعرەی نالی خۆیشیەوە دەرئەکەوێ لە سـەردەمی ئەویشدا هێشتا تاك‌وتەرا گۆڕی تیابووە. یەکەم‌جار هەر بابانەکان خۆیان،بە یادی سەردەمی زیندوێتی ، کردیان بە گۆڕستان بۆ خۆیان و ئەوانەی لێیانەوە نزیك بوون و پاشان وردە وردە بوو بە گۆڕسـتانی خەڵکیش .. کەیوان : ئەستێرەی (زوحەل) کە بازنەیەکی زۆر ڕوناکی بە دەورایـە و بووە بە نموونەی شتی زۆر ڕوشن . ئەنجوم : جەمعی (نەجم)ە واتە ئەستێرە .

واتە : وەك چۆن گومەزی شینی ئاسمان کە ئەستێرەی زوحەلی پێوە دیار بێ ، ئەستێرەی‌تری پێوە بێ‌نموونە ، ئاخۆ گردی سـەیوانیش هەروا

ئێستەش مەکانی ئاسکەیە (کانیی ئاسکان) ،
یاخۆ بووە بە مەلعەبەیی گورگ و لورەلور ؟! (٢٦)

سەوز و سافە وەك جاران و گۆزی کەسی ـ دیارە لەبەر کەمیی گۆزەکان ـ پێوە دیار نییە ، یاخود گۆزی زۆری تیا هەڵکەنراوە و وەك ئاسمانی تاریکە شەوی لێ هاتووە کە ئەستێرەی زۆری پێوەبێ ؟

ڕەنگبێ مەبەستی نالی لەم شوبهاندنە ئەوە بۆبێ جاران سەیوان گۆزی تەنها چەند کەسێکی ناوداری تیا بووە وەك ئەستێرەی زوحەل بە ئاسمانەوە ، بەڵام پاشان بووە بە گۆڕستانێکی گشتی و خەڵکێکی زۆری لە زانایان و شاعیر و ئەدیب و پیاوچاکان تیا نێژراوە کە هەریەکەیان ، بەش بە حاڵی خۆیان ، لە مەیدانی خۆیانا ئەستێرەیەك بوون .

سەبز و (عم) و (کم) و (گم) : سەوز و .

(٢٦) مەکان : شوێن . کانی ئاسکان : کانی و سەراوێك بووە لە ڕۆژاوای سولەیمانییەوە ، ئێستا گەڕەکێکە . لە سەردەمی بابانەکاندا ، وەك لە شیعرێکی شێخ ڕەزاوە دەرئەکەوێ ، مەیدانی ڕمبازێ و پێشبڕکەی سوارێ بووە . مەلعەبە : گاڵتەجاڕ .

دوور نییە مەبەست لە ئاسکان کچانی شۆخی چاو جوانی شار بۆبێ کە وەختی خۆی چوبنە سەر ئەو کانی و ئاوە و ، هەر بەو بۆنەیەشەوە شوێنەکە وا ناو نرابێ و کوڕانیش ئەو ناوەیان کردبێ بە مەیدانی گەڕان و ڕابواردنی خۆیان و ، هەر لەوەشەوە بابانەکان کردبێتیان بە مەیدانی ڕمبازیبان. دیارە لاوانی پێشبڕکەکەر کە ببینن کچانی شۆخ لە نزیکیانەوە لەسەر ئاوەکە دانیشتوون ، گەرمتر ئەبن و ئارەزوی سەرکەوتنیان زیاتر ئەبێ .. جا لەوڕووەوە نالییش ئەپرسێ : ئاخۆ کانی ئاسکان هەروەك جاران جێگای کچە وەك ئاسك چاو جوانەکانە کەئەهاتنە سەر ئاو ، یا جێگای پێشبڕکەکەرەکانە کە وەك ئاسك تیژ ئەڕۆیشتن ، یاخود ئەخەیر ، بە ڕۆژ بووە بە گاڵتەجاڕی ئەوانەی مەگەر تەنها لاسایی شۆڕە سوارانی باباتیان بێ بکرێتەوە و ، بە شەویش چۆڵ و هۆڵە و سەگ و گورگ تیا ئەلورێنێ . دووریش نییە مەبەستی لە گورگ سوپای داگیرکەری عوسمانی و لە لورەلور دەنگی بە گوێ ناسازی ئەوان بێ ..

ئەم شیعرە تەنها لە نوسخەی (چر) و (عم) و (کم) و (گم)دا هەیە .

ئاسکەیە : (عم) و (کم) و (گم) : ئاسکە .

ئێستەش سوروشکی عیشقی هەیە (شیوی ئاودار) ،
یاخۆ بووە بە صۆفییی وشکی لە حەق بە دوور ؟! (٢٧)

داخو دەروونی صافە ، گوڕەی ماوە (تانجەرۆ) ،
یاخۆ ئەسیری خاکە بە لێڵی دەکا عوبوور ؟ ! (٢٨)

سەیرێکی خۆش لە چیمەنی ناو (خانەقا) بکە
ئایا ڕەبیعی ئاهووە ، یا چایری ستوور ؟! (٢٩)

---

(٢٧) شیوی ئاودار : شیوێکە لە ڕۆژاوای باکووری سولەیمانییەوە بەلای سەرچناردا .

واتە : شیوی (ئاودار) وەك جاران فرمێسکی دلداریی لە چاو ئەڕژێ ، واتە ئاوی پیا ئەڕوا ، یان وشکی کردووە وەك چاوی وشکە سۆفییە خوا نەناسەکان کە دڵۆپێ فرمێسکیان لە ترسی خوا لە چاو ناڕوا ؟ یاخود وەك وشکێ و بێ‌دڵیی سۆفییە لە ڕاستێ دوورەکان وشکە ؟ بەگوێرەی مەعنای دووەم ، شوبهاندنەکە شوبهاندنی مەحسوسە بە مەعقوول کە یەکێکە لە شێوە ناسکەکانی شوبهاندن .

عیشقی (چر) : ئەشکی :

(٢٨) تانجەرۆ : چەمێکە لە سەرچاوەکانی سەرچنارەوە پەیدا ئەبێ و ، لە داوێنی سولەیمانییەوە بە بناری چیای گلەزەردەدا بەرەو شارەزوور مل ئەنێ و لە (دواوان)دا ئەڕژێتە سیروانەوە .

واتە : ئاخۆ تانجەرۆ کەسی هەیە گوێی بداتێ و هەمۆ ساڵێ جۆماڵی بکا و ، بە هێز و گوڕەکەی جارانییەوە ئەڕوا ، یا پڕ بووەتەوە و قوڕ و لیتە بەری گرتووە و لیخن بووە ؟

گوڕەی (عم) : گوڕی .

(٢٩) خانەقا : خانەقای مەولانا خالیدی نەقشبەندیی ، لە گەڕەکی (دەرگەزێن) کە مەحموود پاشای بابان دروستی کردووە . ڕەبیع : بەهار . گژ و گیای بەهار . ئاهۆ : ئاسك : چایر : بەهاربەند . ستوور : چواربێ .

نالی لەم پارچە شیعرە پڕ سۆزەیدا ، تا دێ میگناتیزی هەستی زیاتر بە شوێنێکی تایبەتییەوە گیر ئەبێ . وەك دیمان (شارەزوور) و (شیوە سوور) و (سەرچنار) و ئەنجا خوار و ژووری سولەیمانی و پاشان سەیرانگاکانی دەور و پشتی و ڕووبارەکانی ، هیچ کامی لە هەستی بیر و

سەبزە لە دەوری گوڵ تەڕە وەك خەططی ڕۆیی یار
یا پۆشی وشك و زۆرە وەکو ڕیشی (کاکە سوور) ؟ (٣٠)

یادی خۆی بێبەش نەکرد . بەڵام بنیادەم هەرچەند بازنەی خۆشەویستییشی بەدەرەتان و گوشاد بێ و کەسان و جێ و شوێنێکی زۆر بگرێتەوە ، شتێك یا کەسێکی هەیە لە هەر شتێك یا لە هەر کەسێکی زیاتر هەڵاوێرێ و جێگای لای سەرۆی لە دڵیا بۆ ئەو تەرخان کردبێ . ئەگەر ئەو جێگایە بەشبەحاڵی نالی لە جیهانا کوردستان و لە کوردستانا سولەیمانی بوبێ ، کە وایشە ، لە سولەیمانییشا خانەقای مەولانایە و وەك پاشتر دەرئەکەوێ ، لە خانەقایشدا بەتایبەتی ژوورەکەی خۆیەتی . بەمجۆرە وا ئەبینین نالی ئیتر قورسایی سۆز و پرسیار ئەخاتە سەر خانەقا و دوایی پرسیاری بە هەواڵ پرسینی ژوورەکەی خۆی دێنێ . لە خۆڕایی نییە لەم قەسیدە ٤٣ بەیتییەدا ١١ بەیتی بۆ خانەقا تەرخان کردووە و لە هەمو دیمەنێکی باری ئاوەدانی و کۆمەڵایەتی و سروشتی و خوێندەواریی ناو خانەقای پرسیوە ، لەگەڵ ئەوەشدا کە خانەقا لە بناخەدا شوێنی سۆفیگەرییە و نالییش هەرگیز دانۆڵەی لەگەڵ سۆفیگەریدا پێکەوە نەکوڵاوە .

نالی لە سەرەتای پرسیاریا لە وەزعی خانەقا ، بە بای خۆش گوزەر ئەڵێ کە یەکەم جار سەرت کرد بە دەرگای‌حەوشی خانەقادا چیمەنەکەت ئەکەوێتە بەرچاو . دەسا جوان جوان لێی ورد بەرەوە ، بزانە وەك جاران شوێنی گەشت و ڕابواردنی ئاسکە کە مایەی جوانییە بۆ چیمەن ، یاخود هێستری چوار پەل قەویی تێبەردراوە تیا ئەلەوەڕێن . . مەبەستی لەوەیە مەلا و خوێندەوار و ڕۆشنبیر و خواناسی ڕاستی تیایە ، یان پڕە لە کەسانی نەفام و تێنەگەیشتو و لە ڕاستی دوور ، لەوانەی خوا پێیان ئەفەرموێت « اولئك کالانعام ، بل هم اضل » کە داگیرکەرانی ڕۆمن .

ناو (اح) : نێو .

(٣٠) زوور : زبر . کاکە سوور : پیاوێکی پیری بەساڵاچو بووە لەو سەردەمەدا لە سولەیمانی . خۆی سوور بووە و ئەڵێن ناوی عەولا بووە ، ڕیشێکی تۆزێ درێژی هەبووە ، ڕیشی پیاوی سوور زەردکارە ، با سپییش بێ ئەو بەڵگەیە تیا هەر ئەمێنێتەوە* .

---

* علاءالدین سجادی ، دۆ چامەکەی نالی و سالم ، بەغدا ، ١٩٧٢ ، چاپخانەی مەعاریف ، ل ٥٤ .

قەلبی مونەووەرە لە حەبیبانی نازەنین ،
یا وەك سەقەر پڕە لە ڕەقیبانی لەندەهۆر ؟ (٣١)

واتە : سەرنجی گوڵەکانی حەوشی خانەقا بدە بزانە گیای سەوزی تەڕیان بەدەورایە وەك گوڵی ڕوومەتی یار و مووی زوڵفی بەدەوربا ، یاخود هەمووی هەر بۆشی وشکی زەرد هەلکەڕاوە وەك ڕیشە زەرد هەلکەڕاوەکەی کاکە سوور ؟

ڕێیشی تێ‌ئەچێ (کاکە سوور) ئیشارەت بێ بە سەربازی عوسمانێ کە دەم و چاویان سوور و موویان زەرد بووە .

سەبزە (عم) و (کم) و (گم) و (من) : سەوزە . تەڕە (مز) : پڕە . خەططی (من) : زوڵفی . زۆرە (عم) : زەردە .

(٣١) قەلب : دڵ . دەروون . ناوەوە . مونەووەر : نوورانێ ، ڕووناك . سەقەر : دۆزەخ . لەندەهۆر : چوارشانە و کەڵەگەت ، مەبەست لە کەسانێ‌وایە ئەوەندە زەبەللاح بن خەڵك لێیان بترسێ .

واتە : ئاخۆ ناوەوەی خانەقا کەسانی خۆشەویستی نازداری تیایە کە ئەبن بە مایەی ڕووناکی بۆی ، وەك چۆن دڵی ئادەمیزاد بە یادی خوا ڕووناك ئەبێتەوە ، یاخود پڕە لە کەسانی بەدکار و بەدفەساڵ و سیاچارە ، وەك دۆزەخ کە پڕە لە گوناهبار و پیاو خراپی‌وا ڕێگای چاکەیان لە خەڵك ئەگرت .

لە نوسخەکەی (عم)دا ئەم شیعرە لەپاش شیعری ژمارە (٢٧)ەوەیە، بەڵام دیارە ئەوە هەڵەیە . سەرەڕای ئەوە کە لە هەموو نوسخەکانی‌ترا بەم‌جۆرەیە کە ئێمە دامان‌ناوە ، هەر ئەمەش لەگەڵ ڕێچکەی شیعرەکانا ئەگونجێ، چونکە ئەم شیعرە بۆ ئەوە دەس‌نادا باسی (شبوی ناودار)بکا و، لەگەڵ باسی (خانەقا)دا جۆرە .

لە وشەی (قەلب) و (مونەووەر)دا لەطافەت هەیە ، چونکە باس باسی خانەقایە و دڵی نوورانیش زیاتر پەیوەندی بە خانەقاوە هەیە . هەروا لە بەراورد کردنیشیا لەگەڵ (سەقەر) وردەکاریەکی جوان هەیە، چونکە خانەقا کە جێی خواناسیە ئەبێ وەك بەهەشت بێ و پڕ بێ لە حۆریی جوان ، نەك وەك دۆزەخ کەسانی گوناهبار و سیا چارە و خوێن تاڵی تیا بێ .

نازەنین (« بەراوێزی » چر) و (کم) و (گم) و (ك) و (عب) و (من) : نازدار .

دەس‌بەندیانە دێن و دەچن سەرو و ئارەوەن ،
یا حەڵقەیانە صۆفییی مل‌خوار و مەندەبۆر ؟ (٣٢)

مەیلێ بکە لە سەبزە درەختانی مەدرەسە :
ئەوراقیان موقەددیمەیی شینە یا نە سۆر ؟ (٣٣)

---

(٣٢) دەستبەند : دەستی یەك گرتن . نارەوەن : درەختێکی بەرز و گەورەی لق و پۆپ چڕی گەڵا وردە ، لە حەوشی زۆر لە تەکیە و خانەقاکانا هەیە بۆ سێبەر، بەری نییە . حەڵقە : کۆبۆنەوەی سۆفییەکان بۆ یادی خوا و بیرانی تەریقەت و بیرکردنەوە لـە مەرگ و قـەبر و قیامـەت ، لەگەڵ بەکارهێنانی وردە بەردی گـوێ چەمدا لەجیاتیی تەزبێح . مەندەبۆر : بەدبەخت .

واتە : ئاخۆ سەرو و نارەوەنەکانی حەوشی خانەقا لـە خۆشیدان و وەك لاوانی هەڵپەڕکێ‌کەر دەسـتیان گرتووە دێن و دەچن و لەسـەر ئاوازی شنە با سەما ئەکەن ، یاخود وەك سۆفییە کولۆڵەکان پەیوەندیان بە خۆشـیی ژیانـەوە نەمـاوە ، سـەریان کز کردووە و ملیـان خوار کردووەتەوە و بێ‌دەنگ و سەنگن ؟

مەندەبۆر (مز) و (من) : مەندەمۆر . ئەمیش هەر دەسکارێ کراوی مەندەبۆرە .

(٣٣) ئەوراق : گەڵا . موقەددیمە . لای پێشەوە . قەراخ . سەرەتا .

واتە : لایەك بـە لای درەختە سـەوزەکانی لای حوجرەی فەقێکاندا بکەرەوە بزانە قەراخی گەڵاکانیان شینە یا سۆر هەڵگەڕاوە . مەبەستی لەوەیە بزانێ درەختەکان خزمەتیان هەیە و ئاویان ئەدرێ یانە ، چونکە ئەگەر قەراخی گەڵاکانیان شین بێ، ئەوە واتە گەش و پاراون و نیشانەی خزمەت کرانیانە و ، ئەگەر سـۆر هەڵگەڕابێ ، ئەوە سـەرەتای زەرد بۆنیانە و واتەگەیەنێ کەس گوێیان نادانێ .

ئەشگونجێ مەبەستی لە درەختەکان مەلا و فەقێکانی مەدرەسە بێ و، مەبەستیشی لە ئەوراق زواڵەتیان بێ چونکە وشکێ و تەڕیی درەخت ، بەر لە هەرچی بە ڕەنگـی گەڵایدا دیـارە و ، مەبەستیشی لـە شـین خەفەتبارێ و لە سۆر شایێ و خۆشێ بێ . بەم‌پێیـە مەعنای شـین و سۆر لە هەرکام لە دۆ مـەعناکەدا پێچەوانـەی ئەوی‌تریانـە و ئەمەش نیشانەی دەسەڵاتی شیعریی نالییە کە لە یەك شیعردا دۆ وشە هەر یەکی بە دۆ مەعنای دژی یەکتر بەکاردێنێ .

حەوزی پڕی کە نائیبی دیدەی منە لەوێ ،
لێلاوی دانەهاتووە وەك سەیلی (شیوەسوور) ؟ (٣٤)

ئێستەش کەناری حەوشەکە جێی باز و کەوشەکە ،
یاریی تیایە ، یا بووەتە مەعرەضی نوفوور ؟ (٣٥)

ئەوانەی شارەزای کتێبە دەستنووسەکانی جارانی حوجرەکان بن ، ئەزانن وشەی (مقدمە) و سەرباسەکان لە زۆر لەو کتێبانەدا بە مەرەکەبی سوور یا شین ئەنووسران . هەرچەند پەیوەندێك لەنێوان ئەم بە شین و سوور نووسینە و خۆشی و ناخۆشیدا نییە ، تالی هەر ویستوویەتی ئیشارەتێکیش بۆ ئەوە بکا . لە کۆکردنەوەی (مەدرەسە) و (ئەوراق) و (موقەددیمە)شدا گەیاندنی جۆرە لەطافەتێکی مەبەست بووە .

بکە لە (چر) و (عم) و (مز) و (عب) و (من) : بکە بە . سەبزە (من) : سەوزە . (ك) و (تق) : دەکەی بە .

(٣٤) نائیب : جێنشین . سەیل : لافاو . شیوە سوور : یا شیوە سوورەکەیە کە پێشان باسمان کرد ، یا هەر شیوێکی کاتی لافاو هاتنە کە قوڕاوی سووری پیا سەربکا .

واتە : حەوزە پڕەکەی خانەقا جێنشینی چاوە پڕ لە فرمێسکەکانی منە کە پڕن لە فرمێسکی ساف و ڕۆشن . جا ئاخۆ ئەویش ئاوی پاك و ڕۆشنی تیایە ، یا کەس گوێی نادانێ و وەك ئاوی شیوە سوور قوڕاو و لیلی تیایە ؟

لێلاوی (مز) : لێشاوی .

(٣٥) کەنار : قەراغ . کەوشەك . باز : یاخود سێ باز : یارییەکە جاران فەقێ ، بەهاران و پایزان ، بە ڕۆژانی سێشەممە و جومعەدا ئەیانکرد . یارییەکە بەمجۆرەیە : کۆمەڵە هەرزەکارێك لە شوێنێکی نەرماندا سەرە ئەبەستن و ، شوێنی یەکەم پێدانان دیاری ئەکەن و ، هەرکامیان بە گوڕ دێن ، لەو شوێن پێیەوە بەولا ، سێ بازی بەگوڕم ئەبەن و ، بەوجۆرە بەردەوام ئەبن تا دەرئەکەوێ کێ لە هەموان زۆرتری بڕیوە و کێ لە هەموان کەمتری بڕیوە . ئەمەیان کە لە هەموان کەمتری بڕیوە ، دائەبێ و پشت دائەکا و ، ئەوانەی کە زۆریان بڕیوە بازی بەسەرا ئەبەن . پێشەنگەکەیان کە لە هەمۆیان زۆرتری بڕیوە و پێی ئەڵێن ئیمام ، لە هەر بازێکی تازەیدا ، بکاتە هەر کوێ ، دابووەکە ئەگوێزێتەوە بۆ

چاوێ بخە لەسەبزەوو سێرابی دائیرە
جێ جیلوەگاهی چاوەکەمە نەرمە یا نە زۆر ؟ (٣٦)

ئەوێ ، تا یەکێکی‌تریان توانای نامێنێ بە بازێك بگاتە لای دابووەکە و ، خۆی دائەبێ و ، دابووەکە ئەبێ بە ئیمام . کەوشەك : یاریەکی‌ترە یەك بازی تیا ئەبرێ و ، لەدوا شوێنی بازدا کەوشێك دائەنرێ . لەمیشا کێ لە هەموان کورت‌تری بڕێ دائەبێ و ، کێ لە هەموان زۆرتری بڕێ ، ئەبێ بە ئیمام و بەر لە هەموان بازی بەسەرا ئەبا . لەگەڵ هەر بازێکی ئیمامدا دابووەکە بە ئەندازەی کەوشێك ئەچێتە پێشەوە . بازدەر نابێ قاچی لە کەوشەکە بکەوێ . ئەگەر لێی‌کەوت خۆی دائەبێ . بازدانی کەوشەك لە هیی سێ‌باز گرانترە ، چونکە بە سینگە و باز ئەیبا و ، ئەبێ یەکسەر لەو شوێنەوە کە بۆ سەرەتای باز دیاری کراوە ، خۆی فڕێ بدا و ، تەنها دەستی لە پشتی دابووەکە بکەوێ و خۆی بەسەریا فڕێ بداتە ئەودیویەوە .

واتە : ئاخۆ ئیستاش قەراخی حەوشەکەی خانەقا وەك جاران جێگای سێ‌باز و کەوشەکی فەقێیانە و یاریی تیا ئەکرێ ، یا بووە بە پێشانگای دڵ لێ بێزران و حەز لێ نەکران و ، کەس ڕوّی تێ ناکا ؟ بەم شیعرەدا دەرئەکەوێ لەو سەردەمە حەوشی خانەقا ئەوەندە گەورە بووە ، جێی تایبەتیی سێ‌باز و کەوشەکی تیا بووە و ، لەوانەشە مەبەست ئەوە بوبێ فەقێکان هەرکاتێ ئارەزوّی یاریان بۆ ، پێویست نەکا بچن بۆ دەرەوەی شار و هەر لە حەوشی خانەقادا (وەرزش)ی خۆیان بکەن .

لە کۆکردنەوەی (حەوشەکە) و (کەوشەکە)دا جیناسی ناقیص هەیە .

باز و (کم) : بازی .

ئەم شیعرە و شیعری پێشەوەی لە نوسخەی (من)دا بەر و دوان .

(٣٦) سێراب : تێراو . بەو چیمەنە ئەڵێن کە ئاوی زۆری ئەدرێ بوئەوەی هەمیشە گەش و تێراو بێ . دائیرە : بازنە ، دەوروبەر . جیلوەگاه : جێگای دەرکەوتن و ورشەدانەوە . زۆر : زبر .

واتە : تەماشایەکی سەوزە و چیمەنەکەی دەور و پشتی حوجرەی فەقێکانی خانەقا بکە ، بزانە ئیستاش نەرم و سەوز و پاراوە و ئازیزانی تیا کۆئەبنەوە ، یاخود کەس گوێی نادائێ و وشك بووە و بووە بە پوّشی زبر .

ئەم شیعرە و شیعری پێشەوەی لە نوسخەی (عب)دا بەر و دوان .

لە کۆکردنەوەی (چاوێ) و (چاوەکەم)دا لەطافەت و ، لە کۆکردنەوەی (نەرم) و (زۆر)دا طیباق هەیە .

توخوا فەضایی دەشتی فەقێکان ئەمێستەکەش
مەحشەر میثالە یا بووەتە (چۆلی سەلم و تور) ؟ (٣٧)

لە سەبزەوو (عم) : بە سەوزەوو . (گم) و (گم) و (تۆ) : لە سەوزەوو . (ك) و (ت) : لە سەبزەیی . (مز) : بە سەبزەوو . سێرابی (عم) : سێراوی . (کم) : سەیرابی . دائیرە (چر) : دائیرەی .

(٣٧) فەضا : تەختان . دەشتی فەقێکان : تەختانێك بووە لە سەرکارێز لە بەر گردی سەیواندا و تۆزێ بە لای گردی حاجی ئەولاوە ، کەوتووەتە ژوژەلاتی شاری سولەیمانییەوە ، پردێکی بچکۆلەی دار هەبو لە شیوەکەی سەرقەبران ئەپەڕیتەوە ئەچوێتە ناو دەشتی فەقێیانەوە . ئێستە شوێنەکەی هەمۆ بووە بە خانۆ . تا سالانی ١٩٤٠ ئەو پاوە و ئەو ناوە هەبوە ، پاش ئەوە وردە وردە خانۆ شوێنەکەی داگیر کرد * . فەقێ : کەسانێك بۆن لە تەمەنی ١٠ — ١٢ سالانەوە جوجرەی تایبەتییان لە مزگەوتەکاندا هەبو ، زانستەکانی ئایینی ئیسلام و زمانی عەرەبی و هەندێ بابەتی فەلسەفە و ماتماتیك و ئاسمان شوناسیشیان ئەخوێند . تا پاش جەنگی یەکەمی جیهانیش بناخەی خوێندن و خوێندەوارێ لە کوردستانا ئەوان بۆن . کە لە خوێندن ئەبونەوە ، ئەبۆن بە مەلا . لەناو ئەم مەلایانەدا زانای گەورە گەورە هەلکەوتووە . دەوری گەورەی بەیدا بۆن و گەشە پێدان و پاراستنی ئەدەبی کورد ئەم مەلا و فەقێیانە دیویانە . ئیستاش لە زۆر لای کوردستانا فەقێیەتی ماوە ، بەلام زۆر زۆی کردۆتە کزێ . سەلم و تور : دۆ کوڕی فەرەیدۆنی پادشای پێشدادێ بوون ، لەنێوانی خۆیانا بووە بە شەڕیان و لەو شوێنەدا کە شەڕەکەیان تیا کردووە کوشتارێکی گەورەیان لە یەکترێ کردووە و تەلاچۆیان خستووەتە یەك . ئیستا بە هەر شوێنێ وێران و چۆل بێ ، ئەلێن بووە بە چۆلی سەلم و تور .

واتە : ئاخۆ ئیستاش دەشتی فەقێکان لەبەر زۆریی فەقێی یارێکەر و خەلکی تەماشاکەر وەك دەشتی مەحشەر وایە و پڕە لە عەشامات ، یاخود نە یارێکەری تیا ماوە و نە تەماشاکەر و وەك چۆلی جێ شەڕی سەلم و توری لێهاتووە ؟ .

توخوا (عم) و (گم) : داخۆ . (ت) و (ك) : توخودا . فەقێکان (ت) و (ك) و (تۆ) و (مز) : فەقێیان . ئەمێستەکەش (عم) و (مز) : ئێستەکەیش .

* علاءالدین سجادی ، دۆ چامەکەی نالی و سالم ، بەغدا ، ١٩٧٣ چاپخانەی مەعاریف ، ل ٦٤ .

واصیل بکە عەبیری سەلامم بە حوجرەکەم
چیی ماوە ، چیی نەماوە ، لە هەیوان و تاق و ژوور ؟ (٣٨)

ئەو غاری یارە ئیستە پڕ ئەغیارە ، یا نە خۆ
هەر غاری یارە ، یا بووەتە غاری مار و مۆر ؟ (٣٩)

---

(٣٨) واتە : بۆنی خۆشی سەلام و هەواڵپرسیم لەگەڵ خۆت هەڵگرە و بیبە و بیگەیەنە بە حوجرەکەم کە تیادا ئەژیام و ، بزانە هەیوان و تاق و ژووری چیی ماوە و چیی نەماوە ؟

وەك لە سۆزی شیعرەکانی پێشەوەی نالییەوە بۆ خانەقا ، دەرکەوت کەوا لەوێ خوێندویە و زەنگێن هەر لەوێیش خوێندنی تەواو کردبێ ، لەم شیعرە و (لە تێکڕای شیعرەکانیشەوە) دەرئەکەوێ کە پاش بوون بە مەلایش خانەقای بەجێنەهێشتووە و نەچوەتە هیچ کوێیتر و ژنێ و شوێنێکی دیاریشی لەوێ بووە،بەڵکو تا سولەیمانییشی بەجێهێشتووە هەر لەوێ بووە و ، لەوانەیە ئەوەش بگەیەنێ کە ژنی نەهێناوە.بەڵگەمان بۆ ئەم بۆچوونانەمان ئەوەیە فەقێ تا فەقێ بێ ژووری تایبەتیی نییە و لەگەڵ فەقێکانیتردا پێکەوە ئەژین . نالییش هەواڵی ژوور و هەیوانی ژوور و تاقەکەی ئەپرسێ . کەواتە دیارە ئەم ژوورە ئەو ژوورە نییە لەگەڵ فەقێکانا تیا ژیاوە . هەروەها فەقێ کە بۆ بە مەلا ئەو مزگەوتە بەجێدێڵێ کە تیا خوێندووە و ئەچێتە شوێنێکیکە و ژیانێکی نوێ دەست پێدەکا ، کەچی نالی سۆزێکی تەنانەت کەمیشی بۆ هەوارگەێ نوێی پاش خانەقای ، ئەگەر بوبێ ، دەرنەبڕیوە . دوریشە بڵێین پاش بوون بە مەلا بووە بە مەلای خانەقا ، چونکە ئەو پرسیارەمان لێ ڕاست ئەبێتەوە : ئاخۆ مەلاکەی خانەقا چیی لێ هات ؟ هەروەها ئەگەر نالی پاش بوون بە مەلا و بەر لە چوونە دەرەوەی لە کوردستان ، خانەقای بەجێهێشتبایە ، بەو هەموو سۆزەوە باسی لێ نەئەکرد ، ئەو هەموو سۆزە نیشانەی زامی نوێی لەبیرنەچووەیە .

هەیوان و (اح) : ئەیوان و .

(٣٩) غار : ئەشکەوت . ئەغیار : بێگانە . مۆر : مێروولە .

واتە : حوجرەکەم کە ئەوسا بۆ من و هاوڕێکانم وەك ئەشکەوتەکەی (ئەور) بو بۆ پێغەمبەر (د.خ) و ئەبوبەکری هاوڕێی ، ئێستا پڕ بووە لە بێگانە و کەسانی نەناس ، یا هەروەك جاران دۆست و برادەری

زارم وەکو هیلال و نەحیفم وەکو خەیاڵ !
ئایا دەکەومە زار و بە دڵدا دەکەم خوطور ؟! (٤٠)

تیایە ، یاخود کەسی تیا نییە ، چۆڵ و هۆڵە و مەگەر مار و مێرۆڵەی تیابێ ؟

نالی لەم پرسیارەیدا ئیقتیباسی لە بەسەرهاتی کۆچ‌کردنی پێغەمبەرەوە کردووە لە مەککەوە بۆ مەدینە ، کە چۆن لەگەڵ ئەبوبەکردا ماوەیەك خۆیان لە ئەشکەوتی (ئەور)دا شاردەوە تا کافرەکان دوور کەوتنەوە . هەروەها وشەی (غاری مار)یش ئیشارەتە بەوە کە مارێك لەو ئەشکەوتی ئەورەدا پەنجەی ئەبوبەکری گەست .

لەنێوان (غار) و (یار) و (مار) و ، (مار) و (مۆر)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (ئەغیار) و (یار)دا طیباق هەیە . لە کۆکردنەوەی (غار) و (مار) و (یار)یشدا تەناسوب هەیە .

ئیستە (ك) : داخۆ .

(٤٠) زار : لاواز : دەم . هیلال : مانگی یەك‌شەوە . نەحیف : لەڕ . خەیاڵ : خەیاڵ کردنەوە . سێبەر . خوطور : تێپەڕین .

واتە : لاواز بووم وەك مانگی یەك شەوە و ، وەك خەیاڵ یا وەك سێبەر لەڕ بووم . بشێ بەم لەڕ و لاوازییەشەوە کە نایم بە باری مەینەت بۆ سەرشانی کەس ، جێگەم لە دەمی کەسێکا نەبێتەوە ناوێکم بێنێ ، یا لە دڵی کەسێکا بیرێکم لێ بکاتەوە . ئەم بەیتەی نالی لە ڕیزی پێشەوەی شابەیتەکانی ئەم قەسیدەیەوەبەتی . شوبهاندنێکی بەرز و باڵای تیادا بەکارهێناوە . خۆی لەلایەکەوە تیا شوبهاندووە بە مانگی یەکشەوە لە زەردێ و بارێکی و چەماوەییدا . لە لایەکی‌کەشەوە خۆی تیا شوبهاندووە بە خەیاڵ واتە ماددەی نەماوە و ، لەم شوبهاندنەوە داوا ئەکا کە باسی بکەن و بیری لێ بکەنەوە ، چونکە باس کردن و بیر لێ کردنەوەی لەڕ و لاوازێکی وەك ئەو هیچی تێ‌ناچێ نە بۆ دەم و نە بۆ دڵ . *

هیلال (چر) و (ك) : خیلال . خیلال جەمعی خەللە ، گەلێ مەعنای هەیە . ئەوەیان بۆ ئێرە: دەس بدا بۆشتێکی تایبەتیە بن‌ددانی پێ خاوێن ئەکەنەوە . (تۆ) و (عب) : ظیلال . ظیلال جەمعی ظیللە بەمەعنا سێبەر . زار (تۆ) : ژار .

* کاتێ بە کاکە حەمە و کاك فاتیحم سەلماند کە خیلال راستەو هیلال هەڵەیە ئەم لاپەڕە چاپ کرابوو،بەڵام لەسەرەتاکە دا راست کراوەتەوە.خیلال بە شتێ دەکوترێ کە ددانی پێ دا ژەنەوە و لە زار دەنرێ بەم جۆرە شیعرەکە هەم لە باری شکل و هەم لە باری محتواوە جوانتر دەبێ .

لەم شەرحی دەردی غوربەتە ، لەم سۆزی هیجرەتە
دڵ ڕەنگە بێ بە ئاو و بە چاوا بکا عوبوور ! (٤١)

ئایا مەقامی ڕوخصەتە لەم بەینە بێمەوە ،
یا مەصڵەحەت تەوەققوفە تا یەومی نەفخی صوور ؟ (٤٢)

حاڵی بکە بە خوفیە : کە ئەی یاری سەنگ دڵ
« نالی » لە شەوقی تۆیە دەنێرێ سەلامی دوور ... (٤٣)

---

(٤١) هەرچی ژان و تلانەوە و سوتێی نالی هەیە لـەم قەسیدەیەدا ، هەمووی گوشێنراوەتە پیاڵەی ئەم بەیتەوە . وا نەبێ ، زۆر زەحمەتە هونەرمەند بیر لەوە بکاتەوە دڵی ببێ بە ئاو و سەرکەوێ ، کە ئاو سەرناکەوێ ، و بە چاویا تێپەڕێ و بێتەوە بۆ نیشتمان ..

غوربەتە (کم) و (گم) و (من) : میحنەتـە . هیجرەتـە (گم) و (من) : غوربەتە . (ت) : دوور وەطەن . (مز) : حەسرەتە . ڕەنگە (کم) و (گم) و (من) : وەختە . (ت) و (مز) : وەقتە .

چاوا : لە هەمو نوسخەکانی بەردەستمانا ، نوسخەکەی (من) نەبێ ، (چاوما) بو . ئێمە ئەممان لا پەسەندتر بو .

(٤٢) ڕوخصەت : ڕێگادان . تەوەققوف : وەستان . چاوەڕوانی . یەوم : ڕۆژ . نەفخ : فوکردن . صوور : شاخێکە لە ڕۆژی قیامەتدا ئیسرافیلی فریشتەی مراندن و ژیاندنەوە دوو جار فوی پیا ئەکا . بە فوی یەکەم هەموو زیندووان ئەمرێنێ و ، بە فوی دووهەم هەموو مردووان زیندوو ئەکاتەوە .

واتە : ئاخۆ هەلی ئەوە هەیە لەم ماوەیەدا بێمەوە بۆ سولەیمانی ، یا باشتر وایە لێی ڕاوەستێم تا ڕۆژی قیامەت کە هەموو زیندەوەر لە سارای مەحشەردا خڕ ئەبنەوە و ئێمەش لەوێ بە دیداری یەکتر شاد ئەبین و خوایش تۆڵەی لەیەکترکردنمان لە بەدکار ئەستێنێ .

مەقامی ڕوخصەتە : (عم) و (گم) : مەجالی هاتنە .

(٤٣) خوفیە : نهێنی . سەنگدڵ : دڵڕەق وەك بەرد .

واتە : بەدزیشەوە بە یاری دڵڕەق بڵێ : لە ئارەزوی دیداری تۆوەیە نالی لە دوورەوە سەلام ئەنێرێ .

ڕەنگبێ مەبەستی نالی لەم بە نهێنی هەواڵ و سـەلام بۆ یار ناردنە ئەوەبێ بییەوێ بڵێ ئەم پارچە شیعرەم بۆ مەسەلەیەکی گەلێ گشتی تەرخان کردووە کە سۆزی نیشتمانە و ، نامەوێ کاروباری تایبەتیی تێکەڵ بێ .. خۆ ئاشکرێ هەر بە یەکجاری پارەکەی پشت گوێ بخا ، بۆیە وا بە (با) ئەڵێ بە دزییەوە وای پێ بڵێ ..

باری (تۆ) و (عب) و (اح) و (« پەراوێزی » من) : داری .

★ ★ ★

لە خوێندنەوەی ئەم نامەی نالییەوە بۆ سالم ،بەئاشکرا بۆمان دەرئەکەوێ کەوا مەبەستی نالی تەنیا هەواڵپرسینێکی عادەتی و دەربڕینی سۆزی نامۆیەك نییە بۆ وڵاتەکەی . شـیعرەکەی شـیعرێکی سیاسییـە و ، لەبەرئەوەش کە بۆ وڵاتێکی ژێردەستەی ناردووە ، شێوەی (ڕەمز)ی تیا بەکارهێناوە . نالی لە هەر شیعرێکیا دوو پرسیار ئەکا.لە پرسیارێکیاندا باری ڕابوردوو دێنێتەوە پێش چاو و ئەپرسێ ئاخۆ وەك خۆی ماوە و،لە پرسیاری دووهەمیشدا بەرامبەرەکەی دائەنێ ، بەڵام بە لای خراپترا ، نەك بەرەو باشتر بوون ، چونکە ئەزانێ (باشتر) لە داگیرکەر چاوەڕوانی ناکرێ . ڕابوردوو لـەم شیعرانەدا سەردەمی حـوکمی (بەبە) و ، کاتی پرسیاریش سـەردەمی ڕۆمییەکانە . کەواتـە نالی لایەنگریی خۆی بۆ سەردەمی بابانەکان دەرئەبڕێ و ، ڕێ‌تێ‌چوونی خراپتربوونی باری ژیانیش بۆ سەردەمی ڕۆمییەکان دائەنێ . ئەوەندەی کە بیری خۆشیی سەردەمی پێشوو ئەکاتەوە ، ڕێ‌تێ‌چوونی ناخۆشییەکی گەلێ زیاتریش بۆ سەردەمی ڕۆمییەکان ئەخاتە پێش چاو . تەنانەت پرسیار لە گۆڕانی گەلێ شتی‌وا ئەکا کە زۆر دوورە بە گۆڕانی ڕژێمی سیاسی بگۆڕێن .

وەك هەر ڕۆشنبیرێکی وریا و دووربین ، هەست بە پەیوەندی نێوان باری دەروونیی خەڵك و ڕژێمی سیاسی ئەکا. ئەمەش بەوەدا دەرئەکەوێ کە ئەپرسێ ئاخـۆ خەڵك زەوقەکەی جارانیان مـاوە و ، ڕابواردن و گەڕان و سـەیرانەکەی ئەوسایان هەر ئەکەن یا نە ؟ فـەقێ ئەچن بۆ یاریکردن و ، ڕەمبازێ و غارغارێنی لاوان بـەردەوامە ، یا لە سایەی ڕژێمی ڕەشی ڕۆمییەکانەوە ئەمو شتێ سڕاوەتەوە ؟! شێوەی ڕەمز بەکارهێنانەکەشی ، وەك هۆیەك بۆ توانای دەربڕینی مەبەست لەگەڵ خۆ دەرباز کردنیشا لە چاوی ڕەق و گوێی قیتی خەفیە و جل‌خوارەکان، بە سەرەتایەکی زیرەکانەی دانانی جۆرێکی نوێی ئەدەب دائەنرێ لە زمانی کورددا . *

* هەموو کەس دەڵێ نالی ئەم شیعرە بەرزەی خۆی بۆ سالم شاعیری باشی سەردەمی خۆی ناردوە . لە حاڵێکدا کە نالی هیچ باسی سالم ناکا،بەڵام دانەوەی ئازایانەی سالم ئەم بیرەی پێدا بوە دەنا

وەڵامەکەی سالم کە بۆ وڵاتێکی بەش بەحاڵی سولەیمانیی ئەو ڕۆژە – ئازادی ناردووە ، هەمو شتێ بەئاشکرا ڕوون ئەکاتـەوە . سالم خۆی بە ناچاری پەردە دادانەوە نازانێ . هەر ئەوەندە مەبەستە نامەکەی لە سولەیمانێ دەرچێ .. ئیتر گەیشتنی دەستەبەر کراوە . وەڵامەکەی سالم کلیلی تێگەیشتنی گەلێ سەری شیعرەکەی نالییە ، بۆیە وا لێرەدا تێکستەکەی ئەویش بڵاو ئەکەینەوە :

وەڵامەکەی سالم

جانم فیدایی سروەکەت ئەی بادەکەی سەحەر !
ئەی پەیکی موستەعید لە هەمو ڕاهی پڕ خەطەر !
ئەی میروەحەی جەمالی مەهاسای دولبەران !
وەی شانەزەن بە کاکوڵی تورکانی ستیم بەر !
جارۆکەشی مەنازیلی جانان لە خەلوەتا !
فەڕڕاشی فەرشی بەهاران لە دەشت و دەر !
ماڵش دەدەی بە دەم لە دەمی خوابی صوبحدەم
هەم زوڵفی فیتنەگوونەوو هەم چیهرەیی قەمەر
بارێ بە سروەکەت بە شنەی ، ئەنگەبینی گەز
گرتوبە جونبوشت بە هەم ئاغۆشی نەیشەکەر
وەقتی طەوافی عاریضی دولبەر شنۆیی تۆ
لەغزش دەخا بە طوڕڕە لە سەر تا بە پێ کەمەر
کەی دیتە خەندە غونچە ، دەمی ، بێ وەزیدەنت ؟!
گەر تۆ نەبێ درەختێ چەمەن ناگرێ ئەمەر
ئیحیاکونی جەمیعی نەباتاتی عالەمی
ڕەعنا گوشا لە تەربییەتی قامەتت شەجەر
ئابی حەیات و ئاتەشی ئەفسوردەیە دەمت
تەحریکی تۆیە گڕ لە تەنوورا کە دێتەدەر
میحنەت ئەوەندە زۆرە ، دڵم هێندە تەنگ بووە
دوودی هەناسەکەی سەحەرم هەوری گرتە بەر
هیممەت کە چابوکانە بە ئیجرایی مەطلەبم
لەمسەر بڕۆ وەکو بەرید و ، لەوێ بێ وەکو تەتەر
بۆ مولکی شامە نامەیی من ، سوێی (نالی)یە
هەر حەرفی ئەو لە وەضعی ویلایەت دەدا خەبەر

حاڵێ بکە بە یاری خوێنیە کەشەی یاری سەنگدڵ
نالی لە شەوقی تۆیە دەنێری سەلامی دوور

وەک وە ناچێ بۆ سالمی شاعیری دڵ ناسک نووسرابێ .

. . . .

پرسیویە ظاهیرەن لە ڕەفیقانی یەك جیهەت
ئەحواڵی ئەهلی شەهر و ڕەفیقانی سەربەسەر
لەوسایەوە کە حاکیمی (بابان) بە دەر کران
نەیدیوە کەس لە چیهرەیی کەس جەوهەری هونەر !
تا بۆ بە جایی مەطلەعی خورشیدی بەختی ڕۆم
سۆتا گیاه و ، ئەشنەوو خوشکیدە بۆ ئەمەر
ناکەن هەوایی هیچ کەبابێ ذەلیلی شەهر
بوریانە بەس لە ناری غەما پارەیی جگەر
جوز گاهگاهێ ئاه و ناڵە لە ئەییامی ڕۆمییان
نەمدیوە وا بێ لە عەدالەت لەبی بەشەر
(سەیوان) پڕە لە شەخصی ستەمدیدە خوار و ژۆر
هەر قەبری پڕ غەمانە لە هەر لا دەکەم نەظەر
جێی تورکەکانی ڕۆمە دەر و ژۆری (خانەقا)
غافڵ هەمۆ لە جایی موریدانی با خەبەر
ئەو حەوضە پڕ دەبۆ کە وەکو چاوەکانی تۆ
ئەغییرە ئاوی وەك دڵی مەردانی پڕ کەدەر
سۆتا دڵم بە حاڵەتی جۆباری (سەرچنار)
لێڵاوە چەشمەساری وەکو چاوی بێ بەصەر
ئەو دەشتە جایی یاریی یارانی حوجرە بۆ
یەکسەر مەقامی ڕۆمییە هەروەك تەهی سەقەر
زستانی ئەووەڵین بو دڕا بەرگی (شێخ عەباس)
ڕۆمێ ئەوەندە شۆمە لە شەخصیش دەخەن ضەرەر
وەك پیری ساڵخوردە ، خەمە ، داری (پیرەمەسۆر)
مەشغۆلی لەغزشە هەمە جا ، پایی تا بە سەر !
ئەو بەردەکانی ئاوی نزا فصنی شەخصەکەی
دایان بە شاخی دارەکەیا تورکی بێ هونەر
وەك چاوی بێغەمانە هەمۆ (شێوی ئاودار)
بەس موشکیلە لە چەشمەیی ئەو قەطرە بێتە دەر
ئەوسا مەکانی ئاسکە بۆ کانی ئاسکان
ئێستە لە دەنگ و ڕەنگیی ڕۆمێ پڕە لە کەر
تا دوزدی وەقتی نیمەشەبن تورکی بێ نیظام
دوزدن هەمۆ لە خەرمەنی مونعیم وەکو شەرەر

– ٣ –

سەیلی هیجرت بەردی بنچینەی لە ڕەگ هێنامەدەر
باری فیکرت قەددی ڕاستی تێشکاندم وەك فەنەر (١)

شارێکە پڕ لە ظوڵم و ، مەکانێکە پڕ لە شێن
جایێکە پڕ لە شۆر و ، وڵاتێکە پڕ لە شەڕ
ئەمڕۆ فەضایی بازیگەهی جایی ڕەهزەنە
لەو دەشتە دێ لە غەیبەوە ئاوازی (الحَذَر)
سەربانی پڕ لە گەژدوم و دیواری پڕ لە مار
کۆلانی پڕ لە ڕەهزەن و صەحرایی پڕ خەطەر
دڵ نایەڵێ بڵێم چییە سامانی حوجرەکەت
هەر تاری عەنکەبۆتە حیجابی بیرۆن و دەر
نایێ صەدا لە پەنجەرەکەی جوز فوغانی جوغد
غەیرەز شەقامی مۆر نییە شوێنی بێ گوزەر
تو خودا بڵێ بە حەضرەتی (نالی) : دەخیلی بم
بەم نەوعە قەط نەکا بە سولەیمانییا گوزەر
« سالم » صیفەت لە بێکەسییا با نەبێ هیلاك
من کردم ئەو نەکا لە غەما خوێنی خۆی هەدەر
ئەم مولکە نەظمی نابێ بە بێ ضەبطی وارثێ
بێ ئەو بە قەصدی ئەم طەرەفە با نەکا سەفەر

شیعرەکەی سالمیش پێویستی بە ئەندازەیەك لەسەر نوسین و لێکۆڵینەوە و ، دەربڕینی جیاوازیی تێکستەکانی هەیە . بەڵام بام لەوە بمێنێ بۆ کاتی لەچاپدانی دیوانەکەی خۆی کە ئەگەر خوا یار بێ ئەویش بەدەستەوەیە. *

– ٣ –

(١) سەیل : لافاو . هیجر : لە یار بڕان . فیکر : بیر لێ کردنەوە . فەنەر : پارچە کاغەز یا پارچە قوماشێکە وەك لولە لوول ئەدرێ و مۆمی داگیرساوی ئەخرێتە ناو بۆنەوەی کە لەشوێنێکەوە برا بۆ شوێنێکی کە یا ئەیکوژێنێتەوە . بە هەر شتێکی لوول دراویش ئەوترێ .

واتە : لافاوی دووریت بەردی بناغەی لە چینی ژێرەوە هێناومەتەدەر و ها ئەوەندی نەماوە بڕۆخێ و ،باری گرانی بیر لێ کردنەوەشت باڵای ڕاستی تێشکاندوم و وەك فەنەر چەماندومیەتیەوە .

* مامۆستا مەسعود موحەممەد دەیفەرموو جوابە جەنگی سالم دەگەڵ نالی پلەی شاعیری ئەویشی بردۆتە سەر .

شیری ئەبرۆت ، تیری غەمزەت وا لەجەرگم کاریە
دێت لە تۆفانی دۆ چاوم لەتلەتی خوێنی جگەر (٢)

چاو و دڵ شەڕیانە ، نازانم خەتای کامیانە خۆ
تا بە داری کەم ، دەری کەم بیخەمە شین و چەمەر (٣)

نوری چاوم ! چاوەکەم بێ نورە بێ تۆ ، ذەڕڕەیی
خاکی دەرگاکەت بیێژم بیکەمە کوحلی بەصەر (٤)

دڵ موشەببەك بۆ لەبەر ئێشان و نێشانی موژەت
ئێشی چاو بو بۆیە هێند گریام و خوێنی کەوتە سەر (٥)

فیکرت قەددی ڕاستی (گم) : فیکری قەددی ڕاستت . تێشکاندم (گم): تێشکاندم . (ك) : تێکشکاندم .

(٢) واتە : جگەرمت بەجۆرێ بە شیری برۆ و تیری ئیشارەی چاوت ئەنجن ئەنجن کردووە ، لەتەکانی بوون بە خوێن و وەك لافاو لە چاومەوە ئەڕژێن .

(٣) واتە : چاو و دڵم لەبەینی خۆیانا هەرایانە لەسەر تۆ ، چاو ئەیەوێ هەر بۆ خۆی بی سەیرت بکا و ، دڵ ئەیەوێ هەر بۆ خۆی بی حەزت لێ بکا . منیش نازانم لەم شەڕەدا ئەم دوانە کامیان تاوانبارن تا لە جێی خۆی دەری‌کەم و لە داری بدەم و بیخەمە واوەیلا .. نالی لێرەدا ئەیەوێ بڵێ کەسیان ناهەقی نییە و هەردوکیان ئەیانەوێ هەر لە نزیکتەوە بن و لێت دوورنەکەونەوە ، بۆیە ئەگەر هەرکامیان لە جێی خۆی دەرکەم و لە تۆی دوور خەمەوە ئەکەوێتە گریان و شیێن .

(٤) ذەڕڕە : تۆز . وردە . کوحل : کلە . بەصەر : چاو . بینایی .
واتە : تۆ دیار نیت ، تا خاکی بەری پێت هەلگرم و بیبێژم و لەجیاتیی کلە چاومی پێ بڕێژم تا ببینێ ، بۆیە بینایی لە چاوم بڕاوە .

(٥) موژە : برژانگ . موشەببەك : کون‌کون وەك پەنجەرە .
واتە : بەهۆی ئێش و نێشی برژانگەکانتەوە دڵم کون‌کون بۆ . ئەو کارە کاری چاوت بو موژەت لە دڵما کردی ، بۆیە ، چاوەکانی منیش کاریان پێ تێ‌کرا و زۆر گریام و خوێن لە دڵمەوە سەری‌کرد و کەوتە سەر چاوم .
ئێشان ونێشانی موژەت (گم) : ئێشان و نیشانی برۆت . (مز):ئێشانی نێشانی فرەت . چاو (گم) : چا . گریام و خوێنی (ك) : گریام کە خوێنی .

لەتلەت و کونکون بووە دڵ وا لە شەوقی شیرەکەت
ڕۆحەکەم دێت و دەچێ ، داخۆ لە کامیان دێتە دەر ؟! (٦)

هەرچی مەحبوبەم دەبینێ وا تەحەییور دەیگرێ
سوێن دەخوا بە خوا دەڵێ « باللە ما هذا بشر » (٧)

چەندە خۆشە دابنیشین دوو بە دوو ئەمن و گوڵم
داکەوێتن موددەعی لەو خوارە هەروەك دەستی کەر (٨)

ڕۆژپەرستی ڕۆتە « نالی » بۆیە دائیم وەك غوڵام
زەرد و گەردنکەچ لە دەرگات حاضرە دەستەو نەظەر (٩)

---

(٦) واتە : دڵم لەتاو ئارەزووی بینینی برۆی وەك شمشێری تۆ ، کون کون بووە . گیانم بەو کونانەدا دێ و دەچێ ، نازانم سەرەنجام لەکامیانەوە دێتە دەرەوە و ، ئەمرم !

ئەشتوانرێ نیوەی دووەمی ئەم شیعرە بەمجۆرە بخوێنرێتەوە :

ڕۆحەکەم ! دێیت و دەچی ، داخۆ لە کامیان دێیتەدەر !

واتە : ئازیزەکەم ، تۆ کە جێگات لەناو دڵمایە ، ئێستا بەناو کونەکانی دڵما دێیت و دەچی ، نازانم سەرەنجام لەبەر بۆ تیا ژیان ـ نەشیانی دڵم ، لە کام کونیانەوە دێیتەدەر (چونکە بەو کونکون بونەی دڵم ئەمرم) !

(٧) تەحەییور : سەرسامی .

واتە : یارەکەم ئەوەندە جوانە ، هەرکەس ئەیبینێ ، لە جوانیی سەرسام ئەبێ ، سوێند ئەخوا ئەڵێ قەسەم بە خوا « ئەمە لە جینسی ئادەمیزاد نییە » واتە فریشتەیە .

نالی لەم شیعرەدا ئیقتیباسی لە ئایەتی « فلمّا رأینَه' اکبَرنَه و قطّعن ایدیهن' و قلن' حاش' لله ما هذا بشراً ، إن' هذا الا ملك' کریم' » کردووە کە باسی حەزرەتی یوسف و کەنیزەکەکانی زولەیخای ژنی عەزیزی میسر ئەکا و ئەڵێ : کە دیبان ، زۆر بە گەورەیان زانی و ، لەتاو جوانیی دەستی خۆیان بڕی و وتیان قەسەم بە خوا ئەمە بنیادەم نییە ، ئەمە لە فریشتەیەکی نازار بەولاوە نییە .

(٨) داکەوێتن : داکەوێ . موددەعی : بەدکار . دەستی کەر : کینایەیە لە کەسێ یا شتێ کەلکی هیچی پێوە نەمابێ و فڕێ درابێتە لاوە .

(٩) ڕۆژپەرست : گوڵی ڕۆژگارپەرست ، گوڵێکی زەردە هەمیشە لەگەڵ گەڕانی ڕۆژدا ڕوو وەرئەچەرخێنێ .

شەوی بەهاری جوانیٖ خەوێ بو پڕ تەشویر
لە فەجری پایزی پیریٖ بەیانی دا تەعبیر (١)

واتە : زەردیی ڕۆم و ملکەچیم هیی ئەوەیە ڕۆی تۆ وەك خۆر وایە و منیـــش وەك گولــە ڕۆژگارپەرســـت وام بـۆ ڕۆی تۆ و ، گولــە ڕۆژگارپەرستیش هەم زەردە و هەم ملکەچیشە ، وەك چۆن نۆکـەر هەمیشە هەم ڕۆزەردە و هــەم لە دەرگای ئاغایدا ملکـەچ ئەوەستیٖ چاوەڕێی فەرمانە .

دەرگات (گم) : دەرگا .

لـەم پارچە شیعرەدا سادەییەکی ئاشکرا ، بـە بـەراورد لەگـەڵ شیعرەکانیتری نالیٖ ، هەســت پیٖ ئەکرێ . لە نوسخە دەسنوسەکانی بەردەستمانا ، ئەم پارچەیــە تەنها لە نوســخەکەی (چن) و (ك)دا و ، لە چاپەکانیشدا تەنها لە نوسخەکەی (گم)دا هەیــە . چنگنیانیٖ لە پەراوێزی نوسخەکەی خۆیدا نوسیویە : « ئەم غەزەلە لــە فەرمایشی نالیٖ ناچیت ، ظاهیر داخیلی نییــە » . دیارە ئـەویش هــەر لەبەر سادەییــەکەی وای نوسـیوە . بەڵام بە ڕای ئیٖمــە شەقڵی نالیی پیٖوەیــە . سادەییەکەشی لەوانەیە لەبەرئـەوە بیٖ لە سەرەتای شـیعر وتنیدا نوسـیبیٖتی . دیارە بەرهەمی هیچ شاعیرێك هەمـوی لە یەك ئاست و پلەدا نابیٖ . هــەر ئەم سادەییەشە وای لە د . مارف خەزنەدار کردوە دانە پاڵی ئەم پارچەیە ئەلای نالیٖ لەلایەن گیوی موکریانییەوە ، بە هەڵە دانیٖ و ، بنوسیٖ : « هیٖشتا بۆم ساغ نەبوەتەوە هیی کیٖیە » (گۆڤاری ڕۆژی کوردستان ، ژمارە ٢٤ ، کانونی یەکەمی ١٩٧٥ و کانونی دوەهەمی ١٩٧٦ ، لاپــەڕە ٤٢) .

— ٤ —

(١) لە هەمو نوسخە چاپ و دەسنوسەکانی بەردەستمانا ، ئەم قەصیدەیــە تەنها لە نوسخەکەی ڕەحمەتیٖ مامۆستا مەلا فەتاحی کاگردەڵیدا هەبــو کە (ك)مان بۆ کردووە بە نیشانە و کۆمەڵیٖکیش هەڵە و ناتەواویی تیا بو . پاشان د. مارف خەزنەداریش ، بە شیٖوەی ئاڵوگۆڕ ، نوسخەیەکی داینیٖ کە وەك ئەڵیٖ لە ڕوی دەسنوسیٖکی نوسیوەتەوە لە دوا ساڵەکانی سـەدەی نۆزدەهــەمدا نوسراوەتــەوە . هەرچەند ئەو نوسـخەیەی د. خەزنەداریش هەڵەی گەورە و ئاشکرای لــە هینەکەی لای خۆمان

زۆرتر تیابو ، بەڵام بۆ ڕاست کردنەوەی چەند شوێنێك کە لێرەدا بە تیپی (د) ئیشارەتمان بۆ کردووە ، کەڵکێکی باشمان لێ وەرگرت .

چ نوسخەکەی (ك) و چ ئەوی د. خەزنەدار هەر ئەوەندەیان تیابو کە ئێمە لێرەدا نوسیومانەتەوە . بەڵام دیارە ناتەواویی هەیە ، چونکە هەم بابەتەکە تەواو نەبوە و ، هەم نازناوی شاعیریش دیار نییە . لە نوسخەکەی (ك)یشدا جێگای پێنج بەیت بە سپییەتی هێڵراوەتەوە . ڕێی تێ ئەچێ بۆیان نەخوێنرابێتەوە ، یا نوسخەکەی بەردەستیان پەڕپوت بوبێ ، یا بە (ئەدەبی ڕۆ هەڵماڵراو)یان دانابێ و نەیانوسیبێتەوە . هەرچۆن بێ ئەمە شتێکی سەرنجڕاکێشەرە : ئەم پارچە شیعرە تەنها لەم دوو نوسخەیەدا هەیە و لە هەردوکیشیاندا ناتەواوییەکەی ئەوەندەی یەکە .

ئەم پارچەیە لە شیعرە بەرز و پڕ ماناکانی نالییە و دیارە هیی سەرەتای پیریشیەتی و ، یەکێکیشە لەو پارچە کەمانەی شیعری ئەو و تێکڕای شیعری کلاسیکی کوردیی کە یەکێتیی بابەتیان تیایە ، هەرچەند بابەتەکە خۆی هەندێ وردە لقی لێ بووەتەوە .

تەشویر : گەلێ مەعنای هەیە وەك شەرمەزار کردن و ئاڵۆزاندن و سەرلێشێواندن و خۆشی . لێرەدا مەعنای دوایییان مەبەستە .

واتە : تەمەنی جوانێ کە وەك شەوی بەهار درێژ و خەو تیا خۆش ئەهاتە پێش چاو ، خەونێکی خۆش بو دیمان و ، تەعبیرەکەی لە بەرەبەیانی پایزی پیریدا دەرکەوت. تەعبیرەکەی ئەوەبو بنیادەم هەرچەند لە گەنجیدا خۆش ڕابوێرێ ، هەرگیز تا سەر نابێ بۆی و ئاخرێ ئەبێ هەر لوتی پیرێ داژەنێ و ، ئەوەندە دەردی پیرێ ئەچێژێ ، خۆشیی ژیانی بە تاوێکی ئێجگار کورت دێتە پێش چاو .

نالی لەم شیعرەیدا وەرزی جوانیی شوبهاندووە بە بەهار لەوەدا وەك چۆن بەهار خۆشترین وەرزەکانی ساڵە ، وەرزی جوانییش خۆشترین وەرزەکانی ژیانە . لە بەهاریشدا شوبهاندویەتی بە شەو ، چونکە شەوی بەهار درێژە و خەوی تیا خۆشە . لە شەویشدا شوبهاندویەتی بە خەونێ بنیادەم بیبینێ . ڕوی شوبهاندنەکەش کورتیی خەو و ناڕاستییەتی . مەبەستی ئەوەیە بڵێ مادەم لەپاش جوانێ پیرێ دێ ، هەرچی خۆشیی ژیانە هەمووی پوڵێك ناهێنێ .

لە نیوەی یەکەمی ئەم شیعرەدا سێ وشە و وێنەیەك و ، لە نیوەی دوهەمینیدا سێ وشە و وێنەیەکی تری دژی ئەوانی پێشو ڕیز کراوە : شەو و فەجر ، بەهار و پایز ، جوانێ و پیرێ ، خەوی پڕ تەشویر و

چ شەو ، چ ڕۆژ ؟ وەها کورتی لەهو و لەعب و میزاح
کە هەردو وەك یەکەچوْن بە نەغمەیی بەم و زیر (٢)

ئەسەف درێژی شەو و ڕۆژی ئەو شەو و ڕۆژەم
قوصوریان بووە طوْلی نەدامەتی تەقصیر (٣)

سەوادی طوڕڕەیی ئەو ئیشتیاهی سەهوی جوان
بەیاضی غوڕڕەیی ئەم ئینتیباهی سوجدەیی پیر (٤)

بەیان کردنی تەعبیر . ئەمە سەرەڕای تەناسوبی نێوان زۆر لە وشەکان و جیناسی لاحیقی نێوان (شەو) و (خەو) .

(٢) میزاح : گاڵتە . یەکەچوْن : یەك ئەچوْن . بەم : دەنگی بەرز . زیر : دەنگی نزم . بەم و زیر ، یان زیر و بەم ئالەتێکی مۆسیقایە لە دوْ پارچە پێکهاتووە بەمەکەیان دەنگی بەرز و زیرەکەیان دەنگی نزمە .

واتە : شەو و ڕۆژێکی چەند کورت بوْن بەهوْی گاڵتەکردن و ڕابواردنەوە هەستم بە بەسەرچوْنیان نەئەکرد و ، هەردوکیان لەسەر ئاوازەی بەم و زیر ، یا کورت و درێژ وەك ئاوازەی بەرز و نزمی بەم و زیر ئەبڕانەوە .

میزاح (ك) : میزاج .

(٣) ئەسەف درێژ : کەسێ خەفەتی زۆر بێ . قوصوْر : کورتێ . نەدامەت : پەشیمانێ . تەقصیر : کەمتەرخەمێ .

واتە : هەمیشە خەفەتێکی زۆری ئەو عومرە درێژە ئەخۆم کە هەموْی وەك شەوێکی بەهاری خەو و بێ‌ئاگایێ و ، ڕۆژێکی پایزی بێ‌دەسەڵاتێ بەسەرچوْ . داخی ئەوەم لە دڵایە کە چوْن وا کورتیی ئەو شەو و ڕۆژەی ژیان ، بووە بە هوْی پەشیمانییەکی دوْر و درێژ و زۆر بوْم ، لەبەرئەو کەمتەرخەمییەی کردم . مەبەستی لەوەیە بڵێ ئێستا کە پیر بووم و پایزی تەمەنم داهاتووە ، داخی ئەو ماوە کورتەی ژیانم لە دڵایە کەوا ئەرکی سەرشانی خۆمم تیا بەجێ‌نەهێنا و بوْم بوْ بەهوْی پەشیمانییەکی لە ڕادە بەدەر .

لەنێوان (درێژ) و (شەو و ڕۆژ) و ، هەردو (شەو و ڕۆژ)دا کە پێشوْیان (هەمیشە) و دوْهەمیان (شەو و ڕۆژی عومری کورت) ئەگەیەنێ و ، لەنێوان (قوصوْر) و (طوْل)دا طیباق هەیە .

(٤) سەواد : ڕەشێ . طوڕڕە : زوڵف . ئیشتیباه : بەهەڵەداچوْن .

وەکو ئەھاری بەھاری درێژ و پایزی کورت
ئەمەل گەلێك و طەویل و ، عەمەل کەمێك و قەصیر (٥)

بەیاض : سپێتی . غوڕڕە : ناوچاوان . ئینتیباە : ئاگادار بونەوە . سوجدە : سوجدەی سەھو کە لە ھەندێ حاڵەتی بەھەڵەداچونی ناو نوێژدا بەر لە سەلام دانەوە ـ ئەبرێ .

واتە : ڕەشیی کاکۆڵی لاوان ھیی ئەو ھەڵەی بێئاگاییەیە لە سەردەمی ھەرزەکاریدا ئەیکەن . سپێتیی ناوچاوی پیرانیش ھیی وریا بونەوە و پاشگەز بونەوەی وەك سوجدەی سەھو بردنیانە .

نالی لەم بەیتەدا ڕەشیی کاکۆڵی ھەرزەکاری بەو قۆناغە پڕ لە ئارەزووە شوبھاندووە کە ھەرزەکار پیا تێئەپەڕێ و ، بێجگە لە ڕابواردن بیر لە ھیچ ناکاتەوە ، کە لەمەش ئەگەر بە چاوی ئایین سەیری بکرێ گومڕاییە و گومڕاییش ڕەشێ و تاریکییە . سپێتیی ناوچاوانی پیاوی پیریشی بە وریا بونەوەی کەسێك شوبھاندووە کە لە نوێژا ھەڵەیەکی کردبێ و بەر لە سەلامدانەوە سوجدەی بۆ بەرێ . ڕاچڵەکان و بیرکردنەوەی بنیادەمیشی لە دوا ساڵەکانی ژیانیا شوبھاندووە بە وریا بونەوەی نوێژکەرێ کە ھەڵەیەکی لە نوێژەکەیدا کردبێ و ، سەلامدانەوەی نوێژکەریشی شوبھاندووە بە مردن و نوێژەکە خۆی بە ژیان .

چەند گونجاو و جوانە نالی وا ڕەشیی کاکۆڵی لاوانی ، لەگەڵ ناوچاوی لەبەر سوجدە بردن سپێ بووەوەی پیران بەراورد کردووە ، ئەڵێی ئەم ڕەشێ و سپێتییەی لە پیر و لاو خواستووە و داویە بە شەوەزەنگ و بەرەبەیان !

لەنێوان (سەواد) و (بەیاض) و ، (طوڕڕە) و (غوڕڕە) و ، (ئیشتیباە) و (ئینتیباە) و ، (سەھو) و (سوجدە) و ، (جوان) و (پیر)دا طیباق ھەیە .

(٥) واتە : ئاوات و ھیوای من وەك ڕۆژی بەھار زۆر و درێژ و نەبڕاوەن و ، کردەوەشم ، کە ئەبێ ھەر لە ڕێگای ئەوانەوە بەتەمای ھاتنەدیی ئاواتەکانم بم ، وەك ڕۆژگاری پایز کەم و کورتن .

لەنێوان (ئەھار) و (بەھار) و ، (گەلێك) و (کەمێك)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (ئەمەل) و (عەمەل)دا جیناسی موضاریع و ، لەنێوان (درێژ) و (کورت) و ، (طەویل) و (قەصیر)دا طیباق ھەیە . لەنێوان دوو بڕگەکەی ھەرکام لە دوو نیوە شیعرەکەشدا لەف و نەشری مورەتتەب ھەیە . بڕگەی یەکەمی نیوە شیعری دووھەم بۆ بڕگەی یەکەمی نیوە

غوباری ئەو شەو و ڕۆژەن ڕدێنی ماش و برنج
کە تێکەڵن شەبەهی صوبح و شام و شیر و قیر (٦)

سپیی نەذیرە هەموو مو لە سیرڕی (وَجْهُ) لە سەر
مونەووەرە ، لە طەرەف نوورەوە بووە بە نەذیر (٧)

شیعری یەکەم و ، بڕگەی دۆهەمی نیوە شیعری دۆهەم بۆ بڕگەی دۆهەمی نیوە شیعری یەکەم ئەگەڕێتەوە .

(٦) غوبار : تۆز . ڕدێن : ڕیش . ماش و برنج : ئەو ڕیشەی بە ڕەشیی نەمابێتەوە و هێشتا تەواویش سپی نەبووبێ . شەبەه : وەك . شام : ئێوارە .

واتە : تۆز و گەردی گوناهی ئەو شەو و ڕۆژەی ژیانمە کاری کردووەتە سەر ڕیشم و بۆزی کردووە و کردۆیە بە ماش و برنج و ، مووی ڕەش و سپیی تیا تێکەڵ بووە وەك تێکەڵیی (بەیانی) و (ئێوارە) واتە شەو و ڕۆژ و ، لەیەکەوە نزیکیی (شیر) و (قیر) کە بە دیمەن تەنها ئیپێکیان لە یەك جیایە و لە ڕاستییشدا یەکێکیان سپی و ئەویان ڕەشە .

(٧) سپیی نەذیر : تۆقێنەری سپی . جاران خێڵە عەرەب کە دوژمن بهاتایاتە سەریان یەکێکیان بەرگێکی ئاوداماتی سپیی ئەکردەبەر و ئەچووە سەر بەرزاییەك هاواری ئەکرد کە فریایان‌کەون . سپی نەذیر ، یاخود (النذیر العریان) بەوە ئەڵێن . مونەووەر : ڕۆناك ، نورانی .

واتە : هەرچی مو بەسەرمەوەیە بووە بە (تۆقێنەری سپی) و ترسی مردنم ئەخاتەبەر و ئایەتی (كلُّ مَنْ عَلَیْها فانٍ ، ویبقی وجهُ رَبِّكَ ذِی الجَلالِ والاکرامِ) م ئەدا بەگوێدا کە واتە هەرچی بەسەر ڕووی زەوییەوەیە هەمووی ئەفەوتێ و تەنها ڕووی خوای گەورەی تۆ ئەمێنێتەوە . بەڵام ئەم مووە سپییە تۆقێنەرە ، ڕۆناك و پیرۆزە چونکە هەڕەشەکەی لە خواوە هێناوە کە ڕۆناکیی ئەرز و ئاسمانە وەك خوای ئەفەرموێت (اللهُ نورُ السَّمواتِ والأرضِ) .

ئەشکونجێ وشەی (لەسەر) مەعنای (علی) بێ و ئیشارەت بێ بۆ (علیها)ی ئایەتەکە . هەروەها ئەشکونجێ نالی ویستبێتی (هەموو مو) بە (هەموم و) بخوێنرێتەوە ، واتە هەموو گیانم .

مرۆری ئەکسە کە عەکسی قەمەر دەکا بە ڕەمەق
ذوبۆلی نیکسە دەگێڕێ کە عەکسی ڕیش بە شیر (٨)

دەلیلی ڕۆشنە بۆ بەدە و عەود و کورتیی عومر
تەنی هیلال کە بە طەلعەت جوان ، بە خەلعەت پیر (٩)

---

(٨) مرۆر : تێپەڕبوون . ئەکس : کزێ . سەرەوقنگ کردنەوەی شتێك . عەکس : دەرخستن . پێچەوانە . ڕەمەق : نیوەگیان . نیکس : شکاندنەوەی شتێك بەجۆرێك سەری بکەوێتەوە خوارەوە .

واتە : بەهۆی تێپەڕبوونی سەردەمی پیرێ و کزێ و نزیكبوونەوەی دواییەوەیە ، مانگی گەش و جوان لە دوازۆژەکانیا وا دەرئەکەوێ وەك لە حالی گیانەلادا بێ . یا خەتای بەشێوەی سەرەو قنگ تێپەڕبوونی مانگە وا پێچەوانەی (قەمەر) ، (ڕەمەق)ە . بەهۆی سپیبوونی بالای بنیادەم و چەمانەوەیەتی کە لەبەر پیرێ سەری ئەکەوێتە بەرپێی ، گیای ڕیشی وشك ئەبێ و سپێ ئەبێتەوە ، یا لەبەر شکاندنەوەی وشەی (ڕیش)ە ، (شین)ەکەی ئەکەوێتە سەرەوە و (ڕێ)کەی ئەکەوێتە خوارەوە و ئەبێ بە (شیر) .

نالی ئەم شیعرەی لە ئایەتی (وَمَنْ نُعمِّرْهُ ، نُنَکِّسْهُ فِي الخَلْقِ) ئیقتیباس کردووە کە واتە : ئەوەی زۆر بیژێنین ، پاشان بالای ئەچەمێنینەوە .

(٩) بەدە : سەرەتا . مەبەست سەرەتای دروستبوونی بنیادەمە کە هێشتا زۆر بچکۆلەیە . عەود : گەڕانەوە . مەبەست زیندوو کردنەوەی بنیادەمە لەو دنیادا . تەن : لەش . هیلال : مانگی یەکشەوە . طەلعەت : هەلاتن ، دیمەن . خەلعەت : بەرگ .

واتە : مانگی یەکشەوە کە لە سەرەتای مانگدا هەلدێتەوە ، وا دێتە پێش چاو شتێکی نوێ بێ . کەچێ لە ڕاستیدا پیرەو هەر ئەو مانگەیە کە شەوی پێشوو ، بەنیسبەت مانگی ڕابوردووەوە لە چلەبۆپەی پیریدا بو . بەلام لەگەل ئەوەشدا عومرێکی زۆر کەمی ڕابواردبو کە سێ ڕۆژە . ئەمە نیشانەیەکی ئاشکرا و بەلگەیەکی ڕۆشنە بۆ ئەوە کە عومری ئادەمیزاد لە دنیادا زۆر کورتە و ، ئەو خوایەی لە نەبوون دروستی کردووە ، لەو دنیاش دروستی ئەکاتەوە ، وەك چۆن مانگی بەسەرچوو هەلدێنێتەوە .

ئەم شیعرە ئیشارەتە بە ئایەتی (کما بدأکم تعودون) .

له شەرحی هەیئەتی مەتنی بەدەن کە هەر جوزئی
سەقیمە ، عاجزە تەصحیح و ڕابیطی تەدبیر (١٠)

تێدا حەدیثی حەدائەت ضەعیف و مەترۆکە
کە قەطعە صیححەتی ئیسنادی عەنعەنی تەقریر (١١)

---

(١٠) شەرح : لێکدانەوە . ئەو کتێبەی کە تێکستی کتێبێکی‌تریان ، وشە وشە و ڕستە ڕستە خستبێتە ناویەوە و ، مەعنای ئەو وشە و ڕستانەیان بێ لێك‌دابێتەوە . هەیئەت : دیمەن . عیلمی ئاسمان‌شناسی کە جاران فەقێ ئەیانخوێند . مەتن : پشت . تێکستی ئەو کتێبەی لەبەر گرانی ، وشە وشە و ڕستە ڕستە ئەیانخستە ناو چوار چێوەی کتێبێکی‌ترەوە و مەعنایان لێك‌ئەدایەوە . جوزء : پارچە . بەشێك لە چەند بەشێکی کتێبێك . سەقیم : نەخۆش . ڕستەیەك کە مەعناکەی نەیەت بەدەستەوە. تەصحیح : ساغ‌کردنەوە . ڕاست‌کردنەوەی هەڵەی ناو کتێب . رابیط : ئەو تەختەیەی ئەیخەنە سەر ئێسقانی شکستە بۆئەوەی بگیرسێتەوە و چاك بێتەوە . جۆرە ڕەمزێکی تایبەتی بوون وەك (،) و (ـ) و (؛) و (:) و (.)ی ئێستا لەسەر کتێب ئەیاننووسین بۆئەوەی خوێندەوار بەئاسانی ڕستەکانی کتێبەکە بەیەکەوە ببەستێ و بزانێ کوێ پەیوەندی بەکوێوە هەیە و لەکوێدا بوەستێ و لەکوێدا تێهەڵچێتەوە . جاران بەم کارەیان ئەوت (خۆش‌کردنی کتێب) .

نالی لەم شیعرەیدا خۆی شوبهاندووە بە کتێبێکی پڕ لە هەڵە کە بە کەس ڕاست نەکرێتەوە ، لەوەدا کە ئەمیش ئەوەندە نەخۆشە بە کەس تیمار ناکرێ . ئەڵێ منی پیر و لێ‌کەوتوو هەمو پارچەیەکی پشتم ئێش ئەکا و کەس ناتوانێ مەعنای مەتنی شیرازە پچڕاوی بەدەنم لێك‌بداتەوە . بۆیە خۆش‌کردن و دەست‌لێدان و پەیوەندی دروست کردن لەنێوان ئەندامەکانی لەشمدا هیچ بە هیچ ناکات و سوودێکی پێ ناگەیەنێ .

لامان دوور نییە وشەی (تەدبیر) هەڵە بێ و ڕاستەکەی (تەضمیر) بوبێ ، کە واتە ئیشارەکردن بۆ بنەوانی (ضەمیر) لە ڕستەدا ، کە ئەویش یەکێك بووە لە شێوەکانی خۆش‌کردنی کتێب .

(شەرح) و (مەتن) و (جوزء) و (سەقیم) و (تەصحیح) و (ڕابیط) ، وەك لێکمان دانەوە ، زاراوەی خوێندنی حوجرەن .

(١١) حەدیث : قسە . فەرموودە یا کردەوەی پێغەمبەر (د.خ) یا ئەوەی پێی زانیبێ و ناڕەزایی لێ دەرنەبڕیبێ . حەدائەت . لاوێتی . حەدیث

چ مشت و پەنجە ؟ وەکو مشتی شانە ڕەق کە دەڵێی
لە شانیدا نەبووە دەستوبردی کوشتوگیر (١٢)

بە (حدثني) گێڕانەوە . ضەعیف : لاواز . ئەو حەدیثەی کەوا ئەوانەی ئەیگێڕنەوە لەبارەی بێ‌گوناهێ و متمانە پێ‌کراوییەوە نەگەنە ڕادەی ئەوانەی حەدیثی (حەسەن) لەگێڕنەوە . مەترۆك : خراوە لاوە . ئەو حەدیثەی تاقە یەك‌کەس گێڕابێتیەوە و بەئاشکرا گوناهبار بێ یا گێژ و وێژ بێ یا شتی لە بیر بچێ یا قسەی لێ بکەن کەوا درۆزنە . قەطع : بڕین . حەدیثی مەقطوع ئەو حەدیثەیە زنجیرەی گێڕانەوەی نەگاتەوە سەر ئەصحابە ، بەڵکو لە تابیعین یا لە خواری ئەوانەوە بپچڕێ . صیححەت : دروستی . حەدیثی صەحیح ئەو حەدیثەیە زنجیرەکەی لەوکەسەوە کە ئەیگێڕێتەوە تا ئەگاتە سەر پێغەمبەر (د.خ) نەبچڕابێ و ئەوانەش کە ئەیگێڕنەوە بێ‌گوناه و قسەڕاگر بن . ئیسناد : دانەپاڵ . دانی حەدیث ئەپاڵ ئەو کەسەی گێڕاویەتەوە . عەنعەن : عەن عەن ، لە فلانەوە و ئەویش لە فلانی‌ترەوە و بەوجۆرە .. حەدیثی موعەنعەن ئەو حەدیثەیە کە تیا بووترێ فلان کەس لە فلان کەسی گێڕایەوە بۆم ، بێ‌ئەوەی بلێ ئەو فلانە قسەی بۆ کردم کەوا فلان کەس قسەی بۆ کردووە .. تاد ، یا لێی‌بیستووە . تەقریر : بڕیاردان . ڕەزامەندیی پێغەمبەر (د.خ) لە شتێ بیستبێتی یا کردەوەیەك دیبێتی .

واتە : لەم کتێبی شەرحی هەیئەتی مەتنی بەدەنەدا کە لە شیعری پێشوودا باسی کرا ، تەنانەت حەدیثێکیش بە (حدثني فلان ، قال حدثني فلان) گێڕابێتەوە بە حەدیثی ضەعیف و مەترۆك دائەنرێ ، چونکە ئەوەی ئەیگێڕێتەوە لە خۆیەوە قسە ئەکا و لەبەر پیرێ و پەككەوتەیێ ئاگای لە خۆی نییە و حەدیثەکەی وەك حەدیثی موعەنعەنی بابەتی تەقریر تەماشا ئەکرێ و ، ئیسنادی حەدیثی موعەنعەنی تەقریری لەم جۆرەیش بە صەحیح دانانرێ و وەك مەقطوع ئەدرێتە قەڵەم .

ئەمە مەعنای شیعرەکە لە ڕووە زاراوەییەکەیەوە . لەو ڕووەکەی تریشیەوە واتە : باسی گەنجایەتی لەم مەسەلەی منەدا گوێی نادرێتێ ، چونکە ئەوەی ئەم باسە ئەگێڕێتەوە هەر لە خەڵکی بیستووە و خۆی نەیدیوم و ئاگای لە حاڵم نییە .

عەنعەنی (ك) : عەنعەن و .

(١٢) مشت (ی دووەم) : مشتێ . شان : شەئن ، شان ، بار .. کوشتوگیر : جۆرە زۆران‌گرتنێکی بێ نەخشە و پلانە .

چ قەد کەوانێ ؟ وەکو پێ شکاو و ئوفتادە ،
کە بازی سێ قەدەمی قەت نەداوە وەك پەڕی تیر (١٣)

لە نەحو و صەرفی ئەداتی مەپرسە ئەی موعریب
کە ڕەفع و نەصب و جەڕ و جەزمە ئالەتی تەقریر (١٤)

واتە : مشت و پەنجەیەکی چۆن ؟ مشت و پەنجەیەکی ڕەق و تەق و جرج و وشکی وەك مشتۆی شانەی قژ داهێنان کە تەختەیەکی ڕەقی بێ‌گیانە ، ئەڵێی هەرگیز ئەوەی لەیارا نەبـوە دەست‌وبردی زۆرانێکی هەڕەمەیی بێ .

ئەشکونجێ (گوشت‌وگیر) نەبێ ، (گوشتێ‌گیر) بێ ، واتە : زۆران‌گر ، ئیتر زۆران‌گرتنەکەی هەرچۆن بێ .

لەنێوان (مشتـو) و (مشتێ)دا و هـەروەها لەنێـوان (شانە) و (شان)دا جیناسی ناقیص هەیە .

ئەچێ بە دڵ ، بەر لەم شیعرە ، لای کەمی شیعرێك پەڕیبێ ، چونکە گواستنەوەی بابەتەکە لە ڕۆیەکیەوە بۆ ڕۆیەکی‌کەی ، نەختێ بە گران تەواو ئەبێ .

(١٣) قەدکەوان : ئەوەی قەدی وەك کەوان چەمبێتەوە . ئوفتادە : لێکەوتۆ . سێ قەدەم : سێ بێ ، سێ باز ، جۆرە بازدانێکە ، لە پارچە شیعری پێشوودا بەدرێژی لێی‌دواین . پەڕی تیر : پەڕێکی تیژ بووە بەسەر تیرەوە، کە تیرەکەیان تەقاندووەتە کەسێك و لێی‌داوە پەڕە تیژەکەی پیا چووە و لە لەشیا ماوەتەوە و تیرەکە خۆی کەوتووەتە خوارەوە .

واتە : بالایەکی کەوانیی چەماوەی چۆنی هەیە ؟ وەك بالای کەسێکی پیری لێکەوتۆی قاچ شکاو کە هەرگیز بازی سێ‌بازی نەدابێ و وەك پەڕی تیر تیژ نەفڕیبێ و نەگەیشتبێتە ئەو شوێنەی مەبەستیەتی .

ئەم شـیعرە لە نوسـخەکەی (ك)دا هەڵـەی زۆری تیابو . ئەمەی لێرەدا نوسیومانەتەوە ، لێکستی نوسخەکەی (د)ە لەگەڵ ڕاست‌کردنەوەی هەڵەکانیدا .

(١٤) نەحو : زانستی چۆنیەتیی سەر و ژێر کردن بۆ وشە لە زمانی عەرەبدا . وەك . ڕۆنی‌کـردن . صەرف : زانسـتی داتاشینی فیعـل لە زمانی عەرەبدا . ڕۆ لادان . ئـەدات : زاراوەیەکی زانـستی نەحـوە . هۆ . (هینی) پیاو . موعریب : ئـەوەی سەر و ژێر ئەکا بۆ وشـە و ڕستە

وەها سەقیم و موجەززا عەوامیلی ئەجزا
که ئالەتی عەمەلی نەحوی مەحوی صەحوی ضەمیر (١٥)

لێك ئەداتەوە . لێرەدا ئەوەی (ئەمدیو و ئەودیو) بە ئافرەت ئەکا . ڕەفع: بۆر (ُ) . هەڵبڕین . نەصب : سەر (َ) . ڕاستکردنەوە . جەڕ : ژێر (ِ) . ڕاکێشان . جەزم : زەنە (ْ) . تەواوکردن . ئالەتی تەقریر : هۆی بڕیاردان . هۆی تەختکردن .

نالی لەم شیعرەیدا زاراوەکانی زانستی نەحوی بەکارهێناوە بۆ باسکردنی ئەوە کە توانای (کردن)ی نەماوە ، هەرچەند بەدیمەن ئەڵێ : ئەی ئەوکەسەی ئەتەوێ سەر و ژێر و بۆر و زەنە بۆ وشە بکەی ، باسی هۆیەکانی سەر و ژێر دانان بەپێی زانستی نەحو و صەرف ، لە من مەپرسە . بەهۆی سەر و ژێر و بۆر و زەنەوە بڕیار ئەدرێ شوێنی فلانە وشە لە ڕستەدا چییە ، ڕووەکەیتری مەعنای شیعرەکەی ئەوەیە : ئەی ئەوکەسەی سەر و ژێر ئەکەی بە ئافرەت ، باسی ڕووبڕکردن و ڕووبڕلادانی (هێنەکەمم) لێ مەپرسە ، کەڵکی ئەوەی پێوە نەماوە . بە هەستان و قنج بونەوە و ڕاکێشان و تەواوکردنا دەرئەکەوێ کەسێك ئەو سەر و ژێر پێکردنەی لەتوانادا بێ یا نە ، خۆ منیش ئەوانەم نییە !

ئەم شیعرەش لە نوسخەکەی (ك)دا ناتەواوبی هەبو ، بە نوسخەکەی (د) ڕاستمان کردەوە .

(١٥) سەقیم : پڕ لە هەڵە . نەخۆش . موجەززا : لە یەك جیا بووەوە و شیرازە تێکچو . پارچە پارچە بۆ . عەوامیل : ناوی کتێبێکی سەرەتاییە لە زانستی نەحودا و ، ئیشارەتیشە بۆ هەر وشەیەك بەپێی ئەو زانستە کار لە وشەیەکیتردا بکا . هۆیەکانی ئیشکردن . ئەجزا : بەشەکانی کتێب . ئەندامانی لەش . ئالەتی عەمەل : زاراوەیەکی زانستی نەحوە بەو وشانە ئەڵێن کار لە وشەیتردا ئەکەن . ئەندامانی لەش کە بۆ خواپەرستی بەکار ئەهێنرێن . (هێنەکەی) بنیادەم . صەحوی ضەمیر : وشیار بونەوەی ضەمیر ، واتە بە شێوەی (ئیسمی ظاهیر) بەکارهێنانی (ضەمیر) کە جۆرە وشەیەکن لە شوێنی تایبەتیدا لەجیاتیی ئیسمی ظاهیر بەکارئەهێنرێن وەك (ئێمە ، ئەوان ، ئەو ، من ، تۆ .. تاد) . ئاگاداریی دڵ و لەبیرنەچونەوەی خوا . هەستانی (شتە) شارراوەکەی بنیادەم ..

کەوابێ ئەم شیعرە بە سێ جۆر مەعنای لێ ئەدرێتەوە . مەعنایەکی (نەحوی) کە واتە : بەشەکانی کتێبی عەوامیلم ئەوەندە پڕن لە هەڵە و ، پارچە پارچە بوون ، کەڵکی هیچیان پێوە نەماوە و بۆ تیا خوێندن

حورووفی جەڕڕە تێیاندا نەماوە ئاوی عەمەل
هەمۆ موعەللەق و مولغایی عاملی تەقدیر (١٦)

ناشێن ، وەك (عامیل)یان لێ هاتووە لە زانستی (نەحو)دا کـە بەرەو (ضەمیر) بڕوا کاری تێ‌بکا ، کە وشیاریەکەی ئەو ضەمیرە واتە حاڵەتی (ئیسمی ظاهیر)یەکەی مەحو بووەتەوە و دیـار نییە ، چۆن عەمەلی عامیلەکە بەو ضەمیرەوە دەرناکەوێ ، کەڵکی (عەوامیل)ەکەی منیش وا نادیار بووە .

مەعنای دۆهەمیش مەعنایەکی صۆفییانەیە ، واتە : دەسـت و پەلم کە هۆی خواپەرستیمن ، وا لەکارکەوتۆن و گوناه دەسـتی بەسەریانا زاڵ بووە ، وەك بڵێی توانای کاریان بەرەو ئەوە کەوتووەتە ڕێ کە وریا بۆنەوەی دڵ و دەرۆنم بفـەوتێنن و بەیەکجارێ نوقمی چـاڵی گوناهم بکەن ..

مەعنای سێهەمیش کە لەگەڵ تێکڕای بابەتەکە نـەگونجێ و ، لەگەڵ شکات لە پیرێ و لێ‌قەومانا جۆرە ، ئەوەتە : ئەندامە ئیش‌کەرەکانی لەشم وا نەخۆش و پەك‌کەوتۆن و پەیوەندیان بەیەکەوە بڕاوە ، وەك ئەوەن کە چۆن هۆی (کردن)یشم بەرەو ئەوە ئەڕوا توانای (هوشیار) بۆنەوە لە (شارراوە)کەم بستێنێ !

(١٦) حورووفی جەڕڕە : چەند وشەیەکن لە زمانی عەرەبدا کە چۆنە سەر ئیسم (ژێر)ی ئەدەنێ . ئەملا و ئـەولای گۆزە ، چونکە (حورووف) جەمعی (حەرف)ە واتە ئەملا و ئەولا و (جەڕڕە)ش بەمەعنا گۆزەیە . موعەللەق : زاراوەیەکی زانستی نەحوە بەجۆرە عامیلێك ئەڵێن لە هەندێ حاڵدا لە لەفظدا کار ناکا و لە مەعنادا ئەیکا . شۆڕبووەوە . مولغا : زاراوەیەکی‌تری زانستی نەحوە بە جۆرە عامیلێك ئەڵێن لە هەندێ حاڵدا نە لە لەفظ و نە لە مەعنادا کار ناکا . لەکار کەوتۆ . عامیلی تەقدیر : لە نەحوی زمانی عەرەبیدا جۆرە عامیلێك هەیە کاریش ئەکاتە پاشەوەی و خۆیشی نییە ، بە خەیاڵ دائەنرێ ، ئەوە پێی‌ئەڵێن عامیلی تەقدیرێ . قەزا و قەدەری خوا .

مەعنای ئەم شیعرە و شیعری پاشەوە پێکەوەدێ .

حورووفی (د) : ظورووفی . بەم جۆرەش مەعناکە هەر دێت ، وەکو لە شیعری دوایدا دەرئەکەوێ ، بەڵام نوسخەکەی (ك) گونجاوترە .

بە غەیری (عەن) کە لە بۆ نەزع و عەزلی زەنبۆرە
کە ژاری ماری نەچێژێ عوسەیلەیی هەنجیر (١٧)

---

(١٧) عەن : یەکێکە لە حەرفەکانی جەڕ هەرگیز لەکارناخرێ ، مەعنای لادان ئەگەیەنێ . نەزع : داماڵین . عەزل : لەکارخستن. زەنبۆر : مێش هەنگ، مەبەست لێی ئارەزۆی بنیادەمە . عوسەیلە : شیلە ، (ئاو)ی بنیادەم .

نالی لەم شیعرەدا کەڵکی لە دیمەنی وشەی (عەن) وەرگرتووە کە بە شێوەی نوسینی کوردیی جاران لەگەڵ (عَنْ) یەك ئەگرێتەوە و مەعنای (نەبهێشت) ئەگەیەنێ . جا ئەگەر بە شێوە ڕۆکەشییەکەیان مەعنای ئەم دۆ شیعرە لێ بدەینەوە ، ئەوە وایە : حەرفەکانی جەڕ ئاوی ئیش کردنیان پێ نەماوە ، هەمۆ لەکار خراون و عامیلێکی تەقدیری کار لە باشەوەیاندا ئەکا ، تەنها (عەن) نەبێ کە لە کار ناکەوێ . بەڵام ئەم مەعنایە نە بڕ بە پێستی هەردۆ شیعرەکەیە و نە شتێکی وایش ئەگەیەنێ. مەبەستی ڕاستەقینەی نالی ئەوەیە بڵێ : گونەکانم کە وەك دەسکی ئەملاولای (گۆزە) کەم وان ، ئاوی کارکردنیان تیا نەماوە و ، بە قەزا و قەدەری خوا لەکار کەوتۆن و بەملاو بەولای گۆزەکەدا شۆڕ بۆنەتەوە ، تەنها زێگرێك ماوە کار بکا ، ئەویش کارەکەی بۆنەوەیە نەهێڵێ (دەمی) شیلەی (هەنجیر) ، (ژاری مار)ەکەی بچێژێ . دەنکی هەنجیر دەمێکی بچکۆلەی هەیە شیلەکەی لێوە دێتە دەرەوە . شوبهاندنەکە لەوبادایە .

ئەشکونجێ مەعناکەی وا لێ بدەینەوە :... ئەویش کارەکەی بۆنەوەیە نەهێڵێ (دەمی مار)ی ئارەزۆم ، وەك مێش هەنگ ، بچێ بەسەر (هەنجیر)ەوە بنیشێتەوە ، شیلەکەی بچێژێ . بەم پێیە ئەبێ وشەی (ژار) بە (زار) بخوێنرێتەوە و ، ڕستەکەش دۆ شوبهاندنی تیا ئەبێ ، لەلایەکەوە شوبهاندنی (ئارەزۆ) بە مێش هەنگ لەوڕووەوە وەك چۆن مێش هەنگ بەسەر گوڵەوە ئەنیشێتەوە شیلەکەی ئەمژێ ، ئەمیش بەسەر (هەنجیر)ەوە ئەنیشێتەوە بۆ هەمان مەبەست . لە لایەکی کەشەوە شوبهاندنی بە (مار) لە دۆ سەرەوە ، یەکەم ئەوە کە ئالەتی ئەو ئارەزووە بەدیمەن لە مار ئەچێ . دۆهەمیش لەوەوە کە (نەفس و ئارەزۆ) لە ئەدەبیاتی ئاینیدا بە مار شوبهێنراوە . دیارە لەم شوبهاندنەدا نابێ ئەو تەناسوبەیش پشتگوێ بخرێ کە لەنێوان (زەنبۆر) و (عوسەیلە)دا هەیە کە بە عەرەبێ بچۆككراوەی (عەسەل)ە .

وشەی (عوسەیلە) لەم شیعرەدا ئیشارەتە بەوەی لە حەدیثێکی

خورۆجی (با) لە لوصوق و (عەلا) لە ئیستیعلا
دوخۆلی عەتبەیی (عەن) فاصیلە لە تیری جەفیر (١٨)

پێغەمبەردا لەبارەی حەلاڵبونەوەی ژنی سێ تەلاقە دراوەوە بۆ مێردەکەی ، ئەفەرموێ «... حَتَّى تَذُوقِي عُسَيْلَتَهُ » واتە : تا تامی شیلەکەی نەکەی .

(١٨) با : ب ، بێ ، یەکێکە لە حەرفەکانی جەڕ ، مەعنای (لوصوق) ئەگەیەنێ کە واتە لکانی شتێك بە شتێکەوە . ئەو غازەی لەدواوە لە بنیادەم دەرئەچێ . دەستیش ئەدا (باە) بێ واتە هێزی (کردن) . لوصوق : ئەو مەعنایەی کە حەرفی جەڕی (بێ) ئەیگەیەنێ . قنگی بنیادەم چونکە لەکاتی دانیشتندا ئەنوسێ بە زەویەوە . عەلا : على ، یەکێکە لە حەرفەکانی جەڕ مەعنای سەرکەوتنی شتێك بەسەر شتێکدا ئەبەخشی. (هینەکەی) پیاو کە بەرز ئەبێتەوە . ئیستیعلا : ئەو مەعنایەی کە (على)ی حەرفی جەڕ ئەیگەیەنێ . بەرزبونەوەی (هینەکەی) پیاو . عەتبە : عەتەبە ، بەردەرگا ، کەوشکەن . عەن : عَنْ ، یەکێکە لە حەرفەکانی جەڕ بۆ لادانی شتێکە لە شتێکی کە . ئیشارەتیشە بە (عَن)ی بە مەعنا شلەبەتەیێ . فاصیل : جوێ کەرەوە . جەفیر : هەگبەیەکە لە دار پێستی پێوە ئەبێ ، یا لە پێست داری تیا بەکارئەهێنرابێ ، تیردان.

مەعنا (نەحوی)یەکەی ئەوەیە : دەرچونی حەرفی جەڕی (بێ) لە گەیاندنی مەعنای لکانی شتێکەوە بە شتێك و ، دەرچونی حەرفی جەڕی (عەلا) لە گەیاندنی مەعنای سەرکەوتنی شتێکەوە بەسەر شتێکدا ، بەنیسبەت ئەم دوو حەرفەوە لە حوکمی نزیك بونەوەدایە لە حەرفی جەڕی (عەن) و وەرگرتنی مەعنای ئەو کە لادانی شتێکە لە شتێك .

مەعناکەی تریشی ئەوەیە پیربونی بنیادەم بەڕادەیەك کە (با) لەدوایەوە دەرچێ ، یا هێزی (کردن) لە (پیا نوسان)یا نەمێنێ و ، دەرچونی هینەکەی (کە بەرز ئەبوەوە) ـ لە حالەتی (بەرز بونەوە)و،چونە بەر کەوشکەنی قونافی شلەبەتەیێ ، ئەمانەن (تیر)ی ئەو بنیادەمە لە (تیردان)ەکەی جوێ ئەکەنەوە .

وشەی (عەتبەیی)مان لەسەر نوسخەکەی (د) بۆ ڕاست کرایەوە . لە نوسخەکەی (ك)دا بە هەڵە نوسرابو .

ئەلیف نەکیرەوو بێگانە ، ئایەتە تەعریف
عەلەم موشابیهی غەیر و مولازیمی تەنکیر (١٩)

— ٤ —

تیر ناز نگەهك هر دلە نیجە یری وار
عاشقك پاینە زولفك گیبی یوزبك سری وار (١)

---

(١٩) ئەلیف : (ال) ، ئەلفلامی تەعریف . ئیشارەتیشە بە (هینەکەی) پیاو کە وەك ئیبی (ئەلف) درێژە . نەکیرە : لە نەحودا ئەوەی کەسێ یا شتێکی نادیاری بکەیەنێ . نەناسراو . تەعریف : کردنی نەکیرە بە مەعریفە . ناساندن . عەلەم : وشەیەکە لە خۆیەوە کەسێك یا شتێکی دیاری بکەیەنێ . موشابیە : وەك . غەیر : غیر ، وشەیەکە لە زمانی عەرەبیدا ئەگەر ئیضافەش بکرێتە پاڵ مەعریفەیەك هەر نابێ بە مەعریفە و بە نەکیرەیی ئەمێنێتەوە . مولازیم : هاوسەر . تەنکیر : نەکیرەبەتی . نەناسراوی .

مەعنا نەحویەکەی وایە : ئەلفلامی تەعریفەکەم لەو جۆرە ئەلفلامانە نییە کە نەکیرە ئەکەن بە مەعریفە و ، عەلەمیشم وەك وشەی (غیر) وایە چۆن ئەو بە ئیضافە نابێ بەمەعریفە و هەمیشە هاوسەری نەکیرەیەتییە ، ئەمیش هەرگیز نابێ بە مەعریفە .

مەعناکەی تریشی ئەوەیە (هینە) وەك ئەلفەکەم ئەوەندە بێ کارە و پەككەوتەیە کەس (نایناسێ) و ناتوانم بە کەسی (بناسێنم) ! (هینەکەم) کە جاران وەك (ئالاێ) قنج بۆ ، وەك شتێکەی لێهاتووە و (کیر)یش بووە بەهاوسەری (تەن) واتە لەش و لێی جیا نابێتەوە بڕوا بۆ (جێیەك) !

ئەشکونجێ (ئەلیف) بە (ئەلێف) بخوێنرێتەوە واتە ئولفەت پێوە گیراو و ، (غەیر)یش بە (کەسێکیتر) مەعنای لێبدرێتەوە . بەمپێیە مەعنای شیعرەکە وای لێدێتەوە : لەبەر پیری و نەخۆشی وام لێهاتووە ناسراو و ئولفەت پێوە گیراوم لا بووە بە نەناسراو و بێگانە و (ناو)ی ناسراوم لابووە بە (یەکێکیتر) کە هەمیشە لە بەرچاوما نەناسراو بێ .

نالی لەم شیعرەیدا ، بە عادەتەکەی خۆی لە یاریکردندا بە وشە ، ئەوەشی مەبەست بووە کە (نەکیرەوو بێگانە) بە (نە کیرەوو بێ گانە)ش بخوێنرێنەوە . شتێکەش هەیە زێی تێئەچێ بە خەیالیا هاتبێ ، بەڵام بۆ باسکردن ناشێ ..

— ٤ —

(١) واتە : تیری نازی نیگات ، لە هەر دڵێکدا چەندین جێگە نۆکی هەیە ، وەك

اول مهی زهره جبین درّ بناگوشنه چوق
نامور سبعهء سیاره گیبی مشتری وار (٢)

بزم می در ، ندما جمع ، قدح گرد شده
صوفی‌نك ورد و دعای سحریله یری وار (٣)

عکس زولفك قدحی دیده‌ی گریانده
نشئه‌ی سنبل ترّ ، شیوه‌ی نیلوفری وار (٤)

ناودان قلم « نالی » فصاحتده همان
نشئه‌ی آب بقا ، زمزمهء کوثری وار (٥)

چۆن زولفت بۆ بەستنەوەی پێی دلدار هەزار سەری لێ بووەتەوە .

(٢) واتە : ئەو یارە ڕوو وەك مانگی ، ناوچاو وەك ئەستێرەی زوهرەیە ، زۆری وەك حەوت ئەستێرە گەڕۆکەکە ، گڕیاری مرواریبەکانی بناگوێینی .

(٣) واتە : کۆڕی خواردنەوەیە ، هاوڕێیان کۆبونەتەوە . پیالە لە گەڕانایە بەسەر دانیشتواندا . تەنانەت سۆفییش بە ویرد و دوعای بەری بەیانیەوە جێگای هەیە .

(٤) واتە : وێنەی زولفت لە پیالەی چاوی پڕ لە ئاوی فرمێسکمدا ، نەشەی سونبولی تەڕ و شێوەی گوڵە نیلۆفەری هەیە .

(٥) واتە : پلۆسکی قەڵەمی نالی ، لە فەسیحی و ڕەوانیدا ، نەشەی ئاوی حەیات و هێزی هەڵقوڵینی حەوزی کەوثەری هەیە .

ئەم پارچە شیعرە لە دەستنوسەکانی (چر) و (ت) و (ك) و (مز)دا هەیە . بەڵام نوسخەکان گەلێ وردە جیاوازییان لە یەکتر هەبو . لەبەرئەوەی کە جیاوازییەکان لە تورکیی نەزانین و ناشییەتیی نوسیارەکانەوە پەیدا بوبون ، پشت گوێمان خستن .

مامۆستا شکور مصطفی کارگێڕ و ئەندامی یارێدەری کۆڕی زانیاری کورد ئەم پارچە شیعرەی بۆ ڕاست کردینەوە و مەعنای بۆ لێکداینەوە . هەر ئەویش بو بۆی دەرخستین کەوا جیاوازیی نوسخەکان هیی هەڵەی نوسیارەکانە .

لەم پارچەیەشدا ، وەك لە هەر پارچە شیعرێکی تریدا ، نالی گەلێ هونەری وشە ئارایی و مەعنا بلاویی بەکارهێناوە، بەڵام چونکە لێکدانەوەی

ـ ٥ ـ

نفس ساعت گیبی ایشلرسه گر یاد ایله طاعتدر
بر آنك قورمه‌سی پیریولنه احیای ساعتدر (١)

ـ ٦ ـ

آن زلف مشکبار بدان روی چون نگار
گر کوته‌است ، کوتهی از وی عجب مدار (١)

شب در بهار میل کند سوی کوتهی
آن زلف چون شب آمد و آن روی چون بهار (٢)

ئەو وشەئارایی و مەعنا بلاوییانە لەسەر زانینی تورکی وەستابو و بێئەوە کەلکی بۆ خوێندەواری کورد نەبوو ، ئیشارەتمان بۆ هیچی نەکرد .

ـ ٥ ـ

(١) ئەم تاقە شیعرەش هەر مامۆستا شکور مصطفی بۆی ڕاست کردبنەوە و مەعنای بۆ لێکدابنەوە . مامۆستا شکور نوسیویە ئەڵێ واتە : ئەگەر هاتو هەناسە وەك سەعات بە یادی خواوە کار بکا ، ئەوە خواناسی و تاعەتە . کوك‌کردنیشی بۆ تاوێك لەڕێی خوادا ، زیندوکردنەوەی سەعاتە (بەمەعنا کات ، واتە زیندو کردنەوەی شەوە بە تاعەت) . لە هەمان‌کاتا زیندو کردنەوەی سەعاتەکە خۆیشیەتی .

مامۆستا شکور نوسیویشە ئەڵێ : ئەشکونجێ (گر یاد)ەکە هەڵەی نوسیار بێ و ڕاستەکەی (گریان) بێ ، واتە : ئەگەر بێتو هەناسە وەك سەعات بە دەم گریانەوە کار بکا . . تاد . هەروەها نوسیویە ئەڵێ : چەند مەعنایەکی‌تریش بۆ شیعرەکە دەست ئەدا ، بەڵام ئەم مەعنایەم لا لە هەمو پەسەندتر بو .

ئەم شیعرە لە نوسخەی (ت) و (مز)دا هەبو . لە هەردوکیانا لەبارەی ڕێنوسەوە بە هەڵە نوسرابوەوە ، مامۆستا شکور هێنایەوە سەر ڕێنوسی تورکی .

ـ ٦ ـ

(١) مەعنای ئەم دو شیعرە فارسیبە پێکەوە دێن .

(٢) واتە : ئەگەر ئەو زولفە وەك موشك ڕەش و بۆن‌خۆشانەی ، بەسەر

. . . .

ڕۆی وەك وێنە ـ جوانی یـارەوەن ، كورت بن ، هیچ سـەرت سـوڕ نەمێنێ ، چونكە شەوی بەهار كورتە و ، مادەم ئەو زولفانەش وەك شەو ڕەشن و ، بە لای ڕۆمەتی وەك بەهار گەشی یارەوەن ، بوون بە شەو و ڕۆمەتیشی بووە بە بەهار .

ئەم دۆ شیعرە وەرگێڕراوی دۆ شیعری عەرەبـین . لە هیچ كام لە نوسخەكانی بەردەستمانا نین . كاك جمـال محمدی قوتـابیی زانكۆی سولەیمانی بۆی ناردۆین و نۆسیویە لە مەلایەكی وەرگرتووە و مەلاكە پێی‌وتووە شیعری نالین . لە تێكستەكەی كاك جمالدا لەجیاتیی (گر) نۆسرابو (گە) و لەجیاتیی (بهار)ی دێڕی دوایێ ، نۆسرابو (نگار) . بەلام ئەوە هەلە بۆ ، ئێمە خۆمان ڕاستمان كردەوە .

★ ★ ★

تیپی ژێ

— ١ —

خاو و بێ‌خاوی دو زوڵفی خاوم ئەز
چاوە چاوی یەك غەزاڵە چاوم ئەز (١)

گەر نییە ئاور لە سینەمدا بە تاو
بۆچ لەبەر قوڵقوڵ غەریقی ئاوم ئەز ؟! (٢)

— ١ —

(١) خاو (ی یەکەم) : دژی کرژ : بێ خەو . ئەز : من . چاوەچاو : چاوەڕوانی .

واتە : بیرکردنەوە لە جوانیی دوو زوڵفە خاوەکەی یار ، خاو و بێ‌هێزی کردووم و خەو و خۆراسی لێ هەڵگرتووم . هەمیشە چاوەچاومە، بەملا و بەولادا ئەڕوانم ، بەڵکو یاری چاو وەك چاوی ئاسك جوانم بێت و ، ئیتر ئەم بێ‌ئیسراحەتییەم بەسی بێ .

لە کۆکردنەوەی (خاو) و (بێ‌خاو)دا ، بە دیمەن طیباق و ، لە مەعنادا تەناسوب و ، لە کۆکردنەوەی (یەك) و (دوو)یشدا هەم طیباق و هەم تەناسوب و ، لەنێوان (چاو) و (خاو)دا جیناسی لاحیق هەیە .

خاو و بێ‌خاوی (عب) و (من) : خاوی بێ‌خاوی .

(٢) ئاور : ئاگر . قوڵقوڵ : قوڵەقوڵ ، قوڵدان . غەریق : خنکاو ، نوقم .

واتە : ئەگەر ئاگری عیشق لە دەروونمدا بەتاو نییە ، بۆچی لەبەر قوڵدانی مەنجەڵی سینەم لە ئاودا نوقم بووم ! مەبەستی لە فرمێسکی چاوەکانیەتی .

لە وشەی (ئاور)دا ئیستیعارەی موصەڕڕەحە هەیە و ئیضافەی ئاور بۆ (سینە) نیشانەیەتی ، چونکە بە (سینە)دا ئەزانین کەوا ئاگرەکە ئاگری ڕاستەقینە نییە و ، شەوقە شوبهێنراوە بە ئاگر ، ئەگینا ئاگر لە سینەدا چی ئەکا . لە کۆکرنەوەی (ئاو) و (ئاور)یشدا طیباق هەیە .

ناری سینەم گەر نەبێ ، غەرقم ئەمن
ئاوی چاوم گەر نەبێ ، سوتاوم ئەز (٣)

غەیری زولفی تۆ کە ڕشتەی عومرمە
دەس لە (مافیها)ی زەمان بڕیاوم ئەز (٤)

---

(٣) نار : ئاگر . غەرق : غەریق ، خنکاو .

واتە : ژیانم لەسەر بوون و کۆبوونەوەی دوو شتی دژی یەك بەندە : ئاگر و ئاو ، ئاگری سینەم و ئاوی چاوم . ئەگەر ئاگری سینەم نەبوایە کە ئەوەندە بەتینە تەنانەت بەری ئاویشی پێ ئەگیرێ ، لەبەر فرمێسکی زۆری چاوم ئەخنکام و ، ئەگەر ئاوی چاوم نەبوایە کە ئەوەندە بەهێزە هەر ئاگرێکی بێتە پێش ئەیکوژێنێتەوە ، بە ئاگری سینەم ئەسوتام .

لە کۆکردنەوەی (نار) و (ئاو) و (غەرق) و (سوتاو)دا طیباق و ، لە کۆکردنەوەی (سینە) و (چاو)دا تەناسوب و ، لە بەکخستنی (ئەمن) و (ئەز)دا (تەرادوف) هەیە .

ئاوی چاوم گەر نەبێ (ت) : ئاوی چاوانم نەبێ . .

(٤) ڕشتە : دەزوی بۆ هۆنینەوەی تەزبیح و ملوانکە و شتیوا . (مافیها)ی زەمان : ئەوەی لە جیهاندا هەیە .

واتە : دەستم لە هەرچی لە زەماندا هەیە بڕاوە ، تەنها تالی زولفی تۆ نەبێ .

لە نیوەی یەکەمی ئەم بەیتەدا زیادەڕەوییەکی ئێجگار بالاّ هەیە . ئەوە ئەگەیەنێ کە ئەگەر زولفی یار نەبێ ، کە هەناسە هەناسەی عومری شاعیر بە یەکەوە ئەبەستێ ، هەر هەناسەیەکی عومری بگری دوا هەناسە ئەبێ و ، پەیوەندی بە شتێکیترەوە نابێ بە دوای ئەودا بێ . لە نیوەی دوهەمیشدا ، بە عادەت ئەبوو بیوتایە دەستم لە جیهان و هەرچی لە جیهاندا هەیە (الدنیا و ما فیها) بڕاوە ، نەك لە کات و هەرچی لە کاتدایە . بەلاّم ئەم لەگەلّ (عومر)دا وشەی (زەمان)ی بەکارهێناوە و ئەیەوێ بلێ تەمەنم تەنها ئەوکاتەیە کە هەست بە پەیوەندێ لەگەلّ تۆ بکەم و ، جگە لەو پەیوەندییە باریکەم بە تۆوە کە زولفت ڕاگیری کردووە ، هیچ هەستێکم بە کات و هەرچی لەکاتدا ڕۆیدا نەماوە . .

ئەبوو بیشیوتایە (مافیە)ی زەمان ، چونکە (زەمان) موذەککەرە ، بەلاّم چونکە ئەم (مافیها)یەی لە (الدنیا و مافیها) ئیقتیباس کردووە کە وەك

تازە ئەبرۆت وسمە کێشاوە بە ناز
دڵ لەتی شمشێری تازەساوم ئەز (٥)

ئەی ڕەفیقان ! صوحبەتی « نالی » مەکەن
بۆچ ؟ کە من لەوڕا وەکو بەدناوم ئەز (٦)

مەئەل وایە و مەئەلیش ناگۆڕێ ، دەسکاریی نەکردووە .

(٥) وسمە : گیایەکە ژنان لەناو ئاودا ئەیکوڵێنن و برۆی پێ ڕەنگ ئەکەن . جۆرە خەنەیەکیشە ، ژنان ، پاش خەنە ، ئەیگرنە سەر بۆ ڕەش‌کردنی قژیان .

واتە : بـرۆت تازە بۆ نازکـردن بـە وسمە ڕەنگ کـردووە ، وەك شمشێرێ تازە لە هەسان درابێ . بۆیە من کە ئەو برۆیانەی تۆ ئەبینم ، دڵمیان پێ لەت ئەبێ ، وەك بە شمشێرێکی تازە ساو لەت کرابێ .

لەنێوان (نازە) و (تازە)دا جیناسی لاحیق و ، لـە (شمشێری تازە ساو)یشـدا ئیستیعارەی موصەڕڕەحـە هەیە . تیشـانەکەشی باسی برۆکەیە .

(٦) صوحبەت : هاوڕێیەتی .

واتە : برادەرینە ! لێم دوور کەونەوە و هاوڕێیەتیم مەکەن ، چونکە من چارەم ڕەشـە و ناویشم زڕاوە و ، لەوانەیـە هەرکەسیش لەگەڵم هەڵسـێ و دانیشێ ، ئەگبەتیی من کاری تێ بکا .

لەوڕا (ك) : لەبرا . لەوڕا وەکو (کم) و (من) : ڕیسوایەك و .

نیوەی دوهـەمی ئەم شیعرە لـە هەموو نوسخە چاپەکانا بـە هەڵە نوسراوەتەوە .

نالی لەم پارچە شیعرەیدا وشەی جیاوازی لە گەلێ زاراوەی کوردی وەرگرتووە : وەك (ئەز)ی کرمانجیی سـەروو کە واتە : من (کە زۆتر لە کرمانجیی خوارویشدا بووە ، وەك ئەو پەنـدی پێشینانەی کە ئەڵێ : « ئەزم هەڵئەبەزم » و ئەوەی‌تر کە ئەڵێ : « ئەگەر زانییان ئەزم و ئەگەر نەیانزانی دزم ») و ، (ئاور = ئاگر) و (خاو = خەو) و (لەوڕا و لەبرا = لێرەدا) و (بڕیاوم = بڕاوم) کە هەریەکێ لە ناوچەیەکی کوردستانی ئێران بەکارئەهێنرێن .

ئەمەی نالی کردوویەتی ، وەك کەرەستەیەك بۆ لێکۆڵینەوەی مەسەلەی زمانی ئەدەبیی یەکگرتووی کورد و موتوربە کردنی بە هەموو زاراوەکان شتێکی بەبایەخە .

تیپی ژێ

- ١ -

هەی کەرێکم بوَ ، چ پەیکەر ؟ طەی‌کەری هەوراز و لێژ
سینە پان و ، موَچە کورت و ، شانە بەرز و ، گوێ درێژ (١)

- ١ -

(١) هەی : وشەی ئاگادار کردنەوە و دەربڕینی سەرسامییە . پەیکەر : تیمثال . طەی‌کەر : ڕێبڕ و ماندوَ نەبوَ . هەوراز : بەرەو ژوَرە . لێژ : بەرەو خوارە . موَچە : موَچ ، دەست .

نالی لەم پارچە شیعرەیدا تەعریفی گوێرێژێکی خوَی ئەکا ، کە ڕوَژێ لە ڕوَژان بوَیەتی و ، دیارە سوَدێکی زوَریشی بووە بوَی . ئەڵێ : کەرێکی زوَر چاکم هەبو .. چوَن کەرێ بو !. تێکسمڕاو و جوان داڕێژراو ، پەیکەرێك بو ، بەرەو ژوَرە و بەرەو خوارەی هەموَ تەی ئەکرد ، وەك گوێرێژی‌تر نەبو کە ناتوانن بە بەرەو ژوَرەدا سەرکەون و لە بەرەو خوارەدا دابەزن .. تاد .

لە کوَکردنەوەی (طەی‌کەر) و (پەیکەر)دا وشە ئارایییەکی جوان هەبە ، هەرچەند ناگاتە پلەی جیناس . لەنێوان (هەوراز) و (لێژ) و ، (کورت) و (درێژ)یشدا طیباق هەبە . لە (گوێ‌درێژ)یشدا تەورییە هەبە .

نالی کە لەم شیعرەیدا وتوَیە «هەی کەرێکم بوَ ..» و نەیوتووە «من کەرێکم بوَ» ، چەند مەبەستی بووە . یەکەم : ئەگەر بیوتایە «من ..» تاد لەوانەبو ئەوەی ئەیخوێنێتەوە بسلەمێتەوە ، چونکە بەر لە تەواوکردنی نیوە شیعرەکە ، مەعناکە باش نایەت .. دوَهەم : وشەی « هەیکەر »

بن زك و جەبهەت سپی ، کلك ئێستر و دامەن سیا
یەککە تاز و ، سێ بڕ و ، دۆ باد و ، شەش دانگ و درێژ (٢)

کەللە وەك جەڕڕەی شەرابی پڕ نیشاط و تەڕ دەماغ
شێری نەڕ ، ئاهوێی بەڕ ، گورگی سەفەر ، قەمچی نەچێژ (٣)

مل عەلەم ، شیرین قەلەم ، ئاهو شکەم ، مەیموون قەدەم
سم خڕ و کلك ئێستر و ، مەزل بڕ و ، عارەق نەڕێژ (٤)

خۆی لە فارسیدا بە ئەسپی کوێت ئەڵێن و نالی گەیاندنی ئەم مەعنایەشی مەبەست بووە . سێهەم : «هەی کەر» مەعنای بانگەوازێکیش ئەگەیەنێ و ئەمەش بۆ ئێرە زۆر لەجێیە . چوارەم : دروستکردنی جۆرە هاوئاوازیەکیشی لەنێوان (هەی‌کەر) و (پەیکەر) و (طەی‌کەر)دا مەبەست بووە . بۆیە دیارە ئەوەی کە لە (عم) و (گم) و (من)دا نوسراوە «من ..» تاد ، هەڵەیەکی ئاشکرایە .

لە هەمو نوسخەکانی بەردەستمانا نوسراوە (چ پەیکەر) . بەڵام ئێمە لامانوایە ئەمە هەڵەی نوسیارە و ڕاستەکەی (چو پەیکەر)ە ، واتە : وەك پەیکەر ، چونکە بەمجۆرە مەعناکە ڕەسا دێ .

(٢) بن زك : ژێر سك . جەبهەت : تەوێڵ . دامەن : داوێن ، بەشی خوارۆی هەر چوار پەل . سیا : ڕەش . یەککە تاز : بەتەنها غارکەر ، واتە لە هەموان پێش‌کەوتو . سێ بڕ : بۆمان ڕاست نەبوەوە چییە . دۆباد : کرژ ، توند و تێکسمزاو ، دژی خاو و خلیچك . شەش دانگ : بێ کەم و کورتی . *

کلك ئێستر (مز) : کلك و سەر و . سێ بڕ و دۆ باد و شەش دانگ و (جر) : دۆ بڕ و سێ باد و شەش دانگ و . (عم) : سێ پەڕ و دۆ با و شەش دانگ و . (ك) : سێ پەڕ و شەش دانگ و سێ باد و . (من) : سێ پەڕ و دۆ باد و شەش دانگ و .

(٣) جەڕڕە : کوپە . تەڕ دەماخ : بە شەوق . نەڕ : نێر : ئاهوێی بەڕ : وەك ئاسك لە بڕینی تەختاندا . گورگی سەفەر : وەك گورگ ڕاکەر لە سەفەردا . قەمچی نەچێژ : ئەوەندە باش و گورج ، پێویست بە قامچی پیادان نەکردێ .

(٤) مل عەلەم : مل وەك ئاڵایێ بەرز . شیرین قەلەم : قەوارە ڕێختە و

* چەند ئازایانە و زانایانە فەرموویانە مانای (سێ بڕ) نازانین سەیر نیە ماموستا و کوڕە زاناکانی مانای سێ بڕ یان نەزانیوە چونکە ئەگەر لە گوند پێ‌بووبن دەگەڵ زانست سەروو کاریان بووە و کاریان بە حەیوان نەبووە لە شێوەی موکریانی دا بۆ یەکسم ←

زەرق و زەڕڕاقیی وەکوو خاکستەر ، ئەمما بێ غوبار
بەرق و بەڕڕاقیی وەکوو پیرۆزە ، لاکین بێ کزێز (٥)

سم وەکوو یەشم و لە پەشم و تووکی بێدا سەرنگوون
چاو وەکوو بیجادە یا دوو شەو چراغی شوعلە ڕێز (٦)

ڕێك وپێك . ئاهوو شکەم : ناوقەد باریك وەك ناوقەدی ئاسك . مەیموون قەدەم : بێ بە ڕزق و ڕۆزیی . ئەڵێن سالی مەیموون سالێکی بۆ خێر و بەرەکەتە . یاخود بێ وەك پێی مەیموون . کلك ئێستر : کلك وەك کلکی ئێستر . مەنزڵ بڕ : ڕێگای دوور و درێژ تەی ئەکەر . عارەق نەڕێز : ماندوو نەبوو .

لەنێوان (عەلەم) و (قەلەم) و ، (خۆ) و (بڕ)دا جیناسی لاحیق هەیە . عارەق نەڕێز (مز) : عانیق درێژ ، واتە مل درێژ .

(٥) زەرق و زەڕڕاقیی : شین ڕەنگی . خاکستەر : خۆڵەکەوە . بەرق و بەڕڕاقیی : شەوق‌دانەوە . کزێز : کزێش .

واتە : شین کار بو وەك خۆڵەمێش ، بەڵام تۆزەکەی ئەوی پێوە نەبو . ئەشبریسکایەوە وەك پیرۆزە ، بەڵام بریسکانەوەکەی هیی ئەوە نەبو کزێشی پێوە بێ .

لەنێوان (زەرق و زەڕڕاقیی) و (بەرق و بەڕڕاقیی)دا جیناسی ناقیص هەیە .

لە نیوە شیعری یەکەمدا ئیشارەتێك بە وتەی (کەر و خۆڵەمێش) کراوە .

لاکین (چر) و (کم) و (مـن) : ئەمما .

(٦) یەشم : یەکێکە لە بەردە گرانبەهاکان ، ئەتاشرێ . پەشم : خوری . سەرنگوون : ون . بیجادە : جۆرە یاقووتێکە . ئاقیق . مۆرووی کارەبا . شەوچراغ : گەوهەری شەوچراغ . شوعلەڕێز : تیشك بڵاوکەرەوە .

واتە : سمی کەرەکەم وەك بەردی یەشم وابو ، ساف و بێ گەرد بو ، لە تووکی پێیدا نوقم بو . چاوەکانیشی وەك بیجادە یا وەك گەوهەری شەوچراغ وابوون دەوروبەری خۆیان ڕووناك ئەکردەوە .

لە (یەشم) و (پەشم)دا بە لەفظ جیناسی لاحیق و ، بە مەعنا طیباق هەیە ، چونکە یەکەم ڕەق و دووهەم نەرمە . لە کۆکردنەوەی (بـێ) و
یانی کەر و ئێستر و ئەسپ بڕ لە بری ساڵ بە کار دەبرێ . یەکبڕ ٦
دووبڕ،سێ بڕ، بەڵام کە سێ ساڵی تەواو کرد وشەی بڕ دەبێتەوە
ساڵ مە سەلەن دەڵێن ئەم ئەسپە سێ بڕە و ئیرەی بێ مـاوە،
ئەوەشیان چوار ساڵە و بەرازەی دەرکردوە .

گوێ درێژێ بار و کورتان بەرز و ، پالانێ بەزێن
چوست و وریاتر لە گوێ کورتانی پالانێ و گێژ (۷)

قانیعی بابی ڕەضا و ڕاضیێ بە پۆش و دڕك و دال
سالیکی صەبر و تەحەممول ، بوردەبار و هیچ نەوێژ (۸)

(سەر)یشدا تەناسوب و طیباقیش هەیە ، لەو ڕووەوە کە هەردوکیان دوێ ئەندامی لەشن و ، یەکەمیان نزمێ و دوەمیان بەرزێ ئەگەیەنێ .

دوێ (مـز) : وەك . *

(۷) پالانێ (ی یەکەم) : ئەسپی کوتەڵ . جاران لە هەندێ ناوچەی کوردستان کە گەورە پیاوێك بمردایە ئەسپێکی تا بڵێی شۆخ و جوانیان ئەهێنـا ئەیانڕازاندەوە ، جـل و بەرگی مردووەکەیـان ئەدا بەسـەردا و بـە گۆرانییەکی تایبەتێ ئەیانلاواندەوە و خەڵکیش بۆی ئەکەوتنە شـین و شەپۆڕ . بەوەیان ئەوت کوتەڵ . پالان : کورتان . پالانێ (ی دوەهەم) : ئەسپی گێژ کە بۆ سوارێ دەس‌نەدا و هەر بۆ باربردن بەکاربهێنرێ .

واتە : گوێرێژەکەم گوێرێژێکی ئەوەندە چاك بـو کورتانی بەرزی لێ ئەکرا و باری زۆری هەڵئەگرت (مەبەست لە بەرزیی بار زۆرییەتی) . ئەسپی کوتەڵی ئەبەزاند ، یاخود کورتانەکەی بە زین ئەچوێ . زۆر لـەو بنیادەمە گوێ کورت و گێژ و وێژانە وریاتر بو کە وەك ئەسپی بار بردن وان و هەر بۆ ئیش پێ‌کردن باشن .

لە کۆکردنەوەی هەردوێ (پالانێ)دا طیباق و جیناس و ، لە کۆکردنەوەی (گوێ کورت) و (گوێ درێژ)دا طیباق هەیە .

گوێ درێژی (چر) و (ك) : گـوێ درێژ و . گوێ کورتـانی پالانێ و گێژ (چر) و (اح) : لە صەد ئینسـانی هەرزە و گێژ و وێژ .

(۸) سـالیکی صەبـر و تەحەممول : ڕێگـای سەبرکردن و بـاری مەینـەت هەلگرتنی گرتبوە بەر . بوردەبار : باربردوێ ، خۆڕاگرتو . هیچ نەوێژ : بێ‌دەنگ و گلەیێ نەکەر . قانیعی بابی ڕەضا : لە دەرگای ڕەزامەندیدا بە بەشی خۆی قنیات کردوێ .

ڕەضا و (چر) و (عم) و (مز) و (عب) و (من) : ڕەضا . (کم) و (گم) و (عب) و (مـن) : نەیێژ .

* بەشم ڕەنگی ڕەشە و سمی ڕەش‌بۆ هەموو یەکسمێك بەسەندە •

عاقڵێ بۆ ناوی کەر بو ، قاطیعی ڕێگەی سەفەر
خۆش سلۆکتر بۆ لە صەد وێڵداشی هەرزە و گێژ و وێژ (٩)

(صائم الدهر)ی بە زۆر ، ئەمما بەڕۆژوی بێ نییەت
(قائم اللیل)ی سلۆك ، ئەمما سلۆکی بێ نوێژ !٠٠ (١٠)

چەندە پێم خۆش بۆ زوبانی حاڵی دەیوت « نالیا »
هەردو حەیوانین ، ئەتۆ گوێ کورت و ئەمنیش گوێ درێژ (١١)

---

(٩) قاطیعی ڕێگەی سەفەر : ڕێگەی سەفەری ئەبڕی . یاخود بۆبو بە جەتەی ڕێگەی سەفەر ، مەبەست لەوەیە ئەوەندە تیژڕەو بو ، ئەتوت ڕێگەی سەفەر تاڵان ئەکا ، یاخود ڕێگای سەفەر لە ترسی ئەو تەمابو ، واتە ئەوەندە زۆ تەی ئەبۆ بە هۆی ئەوەوە . خۆش سلۆکتر : ڕەوشت باشتر . وێڵداش : برادەر . *

ڕێگەی (عم) و (گم) و (ك) و (مز) و (اح) و (من) : ڕێگە و . خۆش سلۆکتر (ك) و (اح) : خۆش جڵەوتر . وێڵداشی (عم) و (گم) و (ك) و (مز) و (اح) : ئینسانی .

(١٠) صائم الدهر : ئەوەی بەدرێژایی ساڵ بەڕۆژو بێ . نییەت : نیازی ڕۆژو گرتن . قائم اللیل : ئەوەی بە شەو هیچ نەخەوێ . سلۆك : گرتنی ڕێگای سۆفییەتی .

نالی کە ئەم زاراوانەی کۆڕی خوابەرستانی خواستوە و لێرەدا بەکاری هێناون ، تەنها مەعنا زمانییەکانی مەبەست بووە . ئەیەوێ بڵێ گوێدرێژەکەم بەدرێژایی ساڵ بە ڕۆژ هیچی نەئەخوارد ، چونکە هەر خەریکی ڕەنجدان بو و ماوەی ئالیك خواردنی نەبو . بەڕۆژو بو ، بەڵام نەرقی لەگەڵ ڕۆژووەواندا ئەوەبو ئێوارە نییەتی ڕۆژوی سبەینێی نەئەهێنا . بە شەویش تا بەیانی بە پێوە ئەوەستا ، سەری دائەنەواند ، سلۆکی ئەکرد ، بەڵام سلۆکەکەی نوێژی لەگەڵ نەبو .

دوریش نییە هەر مەبەستی پلار تێگرتنی سۆفییەکان بوبێ .. هەمو ئەزانین دانوی لەگەڵیان نەکوڵاوە .

ئەم شیعرە لە نوسخەکانی (ت) و (مز) و (اح)دا نییە . وابزانین ئەوانەی ئەو نوسخانەیان نوسیوەتەوە ، ئەو شیعرەیان بە بێ ئەدەبی زانیوە بەرابەر بەڕۆژووەوان و شەونوخنی کێشانی خواناس ، بۆیە نەیانوسیوەتەوە .

(١١) ئەم شیعرەی نالی هەستێکی بەرزی (دڵ بە گیانەوەرانا سوتان)ی

* وێڵداش ووشەیەکی تورکی یە و بە مانای ئاواڵ و هاوڕێ یە .

تیایه . نالی ، بەرابەر بەم شیعرەی شایانی ئەوەیە بە یەکەم هونەرمەندی کوردی گیانەوەر دۆست دانرێ .

چەندە (عـم) و (کـم) و (گـم) : هێندە . زوبانی حالی دەیوت (من) : زوبانی حال کە دەیگوت .

★ ★ ★

تیپی سین

ـ ١ ـ

که تۆ هاتی له نەومیدیێ نەما باس
له هیجر و ئینتیظار ئیدیێ نەما باس (١)

له سایەی زولفی تۆوە شەو درێژە
له صوبح و نوری خورشیدیێ نەما باس (٢)

ـ ١ ـ

ئەم قەسیدە و قەسیدەی پاشەوەی لە هەمو نوسخەکانی بەردەستمانا، تەنها نوسخەکەی (گم) نەبێ ، خراونەتە (تیپی تێ)وە و وشەکانی (باس)ی لەنگەری شیعرەکانی بە (باث) نوسراون . ئێمە ئەممان بە هەڵە زانێ ، چونکە هەرچەند (باث) لە (بەحث)ەوە هاتووە و دوا پیتی (بەحث)یش (ثێ)یە ، مادەم تێکڕای وشەکە دەسکاریێ کراوە و (حێ)کەی کراوە بە (ئەلف) و (ثێ کەی) بە (سین) ئەخوێنرێتەوە ، ئیتر بۆچی بە (سین)یش نەنوسرێ ؟

(١) نەومیدیێ : نائومێدیێ . هیجر : دوریێ . ئینتیظار : چاوەڕوانیێ . ئیدیێ : ئیتر .

واتە : کە تۆ هاتی ، بە دیدارت شاد بوین و ئاواتمان هاتەدیێ و ، ئیتر باسی نائومێدیێ و دوریێ و چاوەڕوانیێ لەئارادا نەما ، چونکە ئەو باسانە باسی کاتێ بون:کە تۆ هێشتا دیار نەبوی و بە دەرکەوتنت پێویستیان پێ نەما .

هەڵیشئەگریێ (نەومیدیێ) بە (نەوم ئیدیێ) بخوێنرێتەوە ، واتە : کە تۆ هاتی ، ئیتر باسی خەو لەناو ناوانا نەما .

ئینتیظار ئیدیێ (مز) : ئینتیظاری تۆ .

(٢) واتە : بە هۆی هاتنی تۆوەیە بەو زولفە ڕەشە درێژانەتەوە ، وا

فەلەك تۆی دا كە ئەمشەو ڕۆژمان بۆی
لە ڕەجمی نەجمی ناهیدێ نەما باس (٣)

شەوگاریش درێژ بووە و باسی بەیانێ و تیشكی خۆر لەئارادا نەماوە .
لە كۆكردنـەوەی (شەو) و (ڕۆژ)دا طیبـاق و ، لە (ڕۆژ) و (نور) و (خورشید)دا تەناسوب هەیە .

تووە شەو (عم) و (ت) : تۆیە شەو . (مز) : تۆ وەك .

(٣) ڕەجمی نەجم : لە قورئانا هەیە كەوا كاتێ ئەستێرە بە شەو ئەكشێ ، بۆ ڕاونـان و دەركـردنی ئەو ئەهریمەنانـە ئەچێ كە چوون گـوێ لە دەنگ‌وباسی فریشتەكانی ئاسمان بگرن . ناهید : ئەستێرەی زوهرە كە پێیشی ئەڵێن زوهرەی ڕەققاس و زۆریش گەش و ڕۆشنە .

واتە : فەلەك تۆی بە ئێمە بەخشێ ، هاتیتە لامان و شەوی تاریكت بۆ كردین بە ڕۆژی ڕۆشن . بۆیە ئیتر مەیدانی ئەوە نەما ئەهریمەنەكان بچن گوێ لە دەنگ‌وباسی فریشتەكانی ئاسمان بگرن و ، كە مەیدانی ئەوەش نەما ، هـیچ پێویستییەك نامێنێ خوا ئەسـتێرەی وەك ناهید گەشیان بـە دوادا بكشـێنێ ، ڕەجمیـان بكا پێی و لـە ئاسمانیان دوورخاتەوە و ، ئەو بابەتە لەئارادا نەما .

یاخود بە هاتنی تـۆ ڕۆژ بووەوە و مەیدانی ئەوە نەمـا ئەهریمەنی بەدكار خۆی لە تاریكاییدا داگرێ گوێی لە ڕاز و نیازی نێوانمان بێ و ، ئێمەش ـ وەك چۆن ئەستێرە شەیتان ڕەجم ئەكا ـ بچین ئەو بەردەباران بـكەین و دووری‌بخەینەوە . هەروەها پێویـست بە ئەسـتێرەی ناهیدی سـەماكەریش نەما كۆڕمان برازێنێتەوە ، تۆ جێگەی ئـەوت گرتەوە .
بەگوێرەی ئەم مەعنایە ئەبێ بخوێنینەوە : لە ڕەجم و نەجمی ناهیدێ .. تاد ، وەك لە نوسخەی (عب)دا نوسراوە .

نالی لە شیعری دوهەمی ئەم قەسیدەیدا یاری كرد بە هۆی داهاتنی شەو . وا لێرەشدا كردی بە هۆی ڕۆژبونەوە . جارێكیان لە زولفەوە بۆی چو ، دنیای پێ كرد بە تاریكستانێ . جارێكی‌تریش لە ڕووەوە بۆی هات ، جیهانی پێ كرد بە ڕۆژی نیوەڕۆ . بە هەڵهاتنی لە شەودا كردی بە نیشانەی ئاخر زەمان كە ڕۆژ لە ڕۆژاواوە ، واتە بە شەو ، هەڵدێ .. وابزانین مەبەستی لەم هەمو داهێنانە ئەوەبێ بڵێ یار هەمو سەرێكی ژیانی ئەوی گرتووەتەوە : ڕۆژیەتی ، شەویەتی ، مانیەتی ، مردنیەتی ، ئەم دنیایەتی ، ئەو دنیایەتی ..

حەوادیث جام و ، دەوران بۆ بە ساقیێ
لە بەزمی جامی جەمشیدێ نەما باس (٤)

شوکر جەمعییەتێکی بێ نیزاعە
لە شەڕڕی موددەعێ و کەیدی نەما باس (٥)

لە کۆکردنەوەی (شەو) و (ڕۆژ)دا طیباق و ، لە یەکخستنی (شەو) و (نەجم) و (ڕەجم) و ، (فەلەك) و (نەجم) و (ناهید)دا تەناسوب و ، لەنێوان (نەجم) و (ڕەجم)دا جیناسی لاحیق هەیە .

بۆی (عم) و (گم) و (عب) : بێ . ڕەجمی نەجمی (گم) : نەجم و ڕەجم و . ناهیدێ (چر) و (چن) و (مز) : نەومیدێ . ئەگەر هەڵەی نۆسیار نەبێ ، ئەبێ بەپێی ئەم نوسخانە (ڕەجم) بە گومانی بێجێ و ، (نەجم) بە ئەستێرەی بەخت مەعنا لێبدەینەوە و دیارە (نەومیدێ)یش نائومێدییە . واتە : بە هاتنت نائومێدێ و گومانی بێجێ بردن و ئەستێرە گرتنەوە بۆ زانینی هەواڵی هاتن و نەهاتنت ، لەئارادا نەما .

(٤) حەوادیث : جەمعی حادیثەیە واتە ڕوداو . جام (ی ـ یەکەم) : جامی مەی . دەوران : هەڵسوڕانی گەردوێن . جامی جەمشید : جەمشید یەکێك بووە لە پادشا ناودارەکانی ئێران ، ئەڵێن ئاوێنەیەکی بووە دنیای تیا دیوە . ئەوە جامەکەیەتی .

واتە : ڕوداوی خۆش بووە بە پیاڵەی مەی و ، چەرخی گەردوێن بووە بە مەیگێڕ ئەو پیاڵانە بەسەر خەڵکدا ئەگێڕێ و ، هەرکەس بگری شتێکی خۆشی لێ ڕوداوە و ، کەس باسی بەزم و ڕەزمی جامی جەمشید ناکا .

لە کۆکردنەوەی هەردوێ (جام)دا جیناسی تەواو هەیە .
جام و (عم) : بەزمی . (گم) و (عب) : بەزم و .

(٥) کەید : فێڵ .

شەڕڕی (ت) : سیڕڕی . موددەعێ و کەیدی (عب) و (اح) : موددەعێ کەیدی . بەمپێیە ئەبێ (کەیدی) بە (کەی دێ ؟) بخوێنرێتەوە ، هەروەك ئەم جۆرە خوێندنەوەیە لەگەڵ تێکستی پێشوێشدا ئەگونجێ .

ڕەقیب و موددەعی هەردوو لە خەودان
هەتا چەن ساعەتێکی‌دی ئەما باس (٦)

سەماعە ، گەردشی عیشقە ، حەقیقەت
لە صۆفی و ڕەقصی تەقلیدی ئەما باس (٧)

لە سایەی قەددی مەوزوون و دوو زولفی
لە « نالی » و شیعر و تەسویدی ئەما باس (٨)

— ٢ —

لەکن ئەو جەوهەرە فەردە لە هەیولا نییە باس
لە حیکەم پەروەریی بۆ عەلی سینا نییە باس (١)

---

(٦) ڕەقیب : بەدکار .
لە پەیوەندی ئەم بەیتەدا بە بەیتی پێشووەوە حوسنی تەعلیل هەیە .

(٧) سەماع : گوێ لە گۆرانی گرتن . گەردش : هەڵسوڕان .
واتە : بەزمی گوێ لە گۆرانی ڕاگرتن و ، هەڵسوڕانی خۆشەویستی و ڕاستکارییە . باسی صۆفی و سەمای ناڕەسەن و لەسەر شێوەی چاولێکەری و لاسایی‌کردنەوە نەماوە لە ناوا .
سەماعە ، گەردشی عیشقە (عب) : سەماعە و گەردشی عیشقە و . (اح) : سەماعەی گەردشی عیشقە . ڕەقصی تەقلیدی (اح) : ڕەقص و تەقلیدی .

(٨) قەدد : بالا . مەوزوون : ڕێکوپێک . تەسوید : نووسراوی پاکنووس نەکراو .
واتە : کە بالای ڕێکوپێك و جووتە زولفی ڕەشی یار هاتە مەیدانەوە ، باسی نالی و شیعرە ڕێکەکانی و ڕەشنووسەکانیان لە مەیدانا نەما . ئێستا ڕۆژ ڕۆژی یار و بالای ڕێك و زولفی ڕەشی ئەوە . هیچ کەسی‌تر لەعاستیا هیچ نییە و ، هیچ شیعرێك ئەوەندەی ئەو ڕێك نابێ و ڕەشیی هیچ نووسراوێك ناگاتە ڕەشیی زولفەکانی ئەو .
زولفی (چر) و (ت) و (مز) : زولفت .

— ٢ —

(١) جەوهەری فەرد : ئەو ماددە بچکۆلەیەی بەش‌کردن هەڵناگرێ .

صۆفییان هاتە مەجلیس وەرەقی دیدە بشۆن
لەکن ئەو دێمییە وشکانە لە دەریا نییە باس (٢)

بەرابەرەکەی جەوهەری مورەککەبە . هەیوولا : ماددە . حیکەم : جەمعی (حیکمەت)ە واتە ژیری و زانایی . ناوی یەکێکیشە لـە زانستەکان کە ئەگەر لەگـەڵ زاراوەی زانستیی ئەم چەرخـەدا بەراوردی بـکەین ، فەلسـەفە و پزیشکی و فیزیا و دەروون شناسـی ئەگرێتەوە . بوعەلی سینا : زانـا و فەیلەسوفی بەناوبانگی ئیسـلام ، (٩٨٠-١٠٧٣) ، لە بوخارا لەدایكبووە و لە هەمەدان مردووە .

واتە : یار ئەوەندە ناسکە وەك جەوهەری فەردی لێ هاتووە و باسی ماددە و هەیوولا و صـوورەتی لا ناکرێ . مایەی چاك بوونـەوەی دەردی دڵدارانیشە ، بەڕادەیەك حەکیمێکی زانای وەك ئەبو عەلی ئیبنوسینا باسی ، لەعاستی ئەوا ، لەئارادا نەماوە .

نالی ، بە عادەتەکەی خۆی ئەوەشی ویستووە کە وشەی (هەیوولا) کە بە شـێوەی جارانی نووسـین ئەنووسـرا (هیـولا) ، بە (هەیـە و لا)ش بخوێنرێتەوە ، واتە : یار گوێی لە هیچ نییە و (هەیە و نییە)ی لا نییە . . هەروەها ویستوشیەتی (سینا) بە (سینە)ش بخوێنرێتەوە ، واتە : گوێ بە سنگی وەك ئیبنوسینا حیکمەت پەروەری من نادا .

(جەوهەری فـەرد) و (هەیوولا) لـە زاراوەکانی عیلمی حـیکمەتن .

جەوهەرە (گم) : جەوهەری .

(٢) وەرەقی دیدە : ئەو کاغەزەی ئەدرێ بەسـەر دەموچاودا بۆ شاردنەوەی ، دێوجامە . دەریا : بەحر ، مەبەست لە ڕاستییە .

واتە : سۆفییەکان هاتنە مەجلیسی ئێمە بە فرمێسکی درۆ دێوجامەی چاپلووسی و ڕیای سـەر دەموچاوی خۆیـان دابشـۆن . نـازانن ئـەو دێوجامەیە بە ئاوی دەریای ڕاسـتی و هەقپەرستی نەبێ داناشۆرێ ، بەڵام ئەوان دێمی و وشکن ، شارەزای دەریـا نین ، ئیتر لەکوێ بگەنە سـەر دەریا ڕۆی درۆزنانەی خۆیان داشۆن .

(دەریا) بەمەعنا خواش هاتووە . بەمجۆرەش مەعنـاکە هەر دێ و ئاشکرایە .

لەوانەشە وشەی (وەرەق) ئیشـارەت بێ بۆ ئەو گەڵای بەهەشـتەی کە ئادەم و حەووا پاش گەنم خواردن و عەورەت دەرکەوتنەکەیان لە بەهەشـتا

بەزمی ڕەندانە ئەمە ، مەلعەبەیی وەعظ نییە
لە بەد و نێکیبو قەللابیی دونیا نییە باس (٣)

ئەمە جێی ڕەمز و ئیشاراتی دەروونە ، لە گەرووی
تەنگی پڕ غەرغەرەیی واعیظی غەڕڕا نییە باس (٤)

بە سەراوێژەیی چاوێنەیی کەللەی سەریان
لە کەی و قەیصەر و ئەسکەندەر و دارا نییە باس (٥)

عەورەتی خۆیان پێ دائەپۆشێ و ، کە خوا لـە بەهەشتی دەرکردن ، ئەویش لەسەر عەورەتیان کەوتە خوارەوە . ئەگەر وابێ ، نالی هاتووە دەموچاوی سۆفییە ڕیاکارەکانی شوبهاندووە بە عەورەتی ئەوان !

ئەشتوانرێ (وەرەق) بـە (وەریق) بخوێنرێتەوە واتە پـارەی زیو . بەم پێیە ئیشارەتێکی ناتەواوی تیا ئەبێ بۆ حیکایەتی (اصحاب الکهف) و وای لێ دێتەوە سـۆفییەکان لە ئەشکەوتی خەلوەتخانـەی خۆیانەوە هاتن بۆ شـاری کۆڕی دلداران ، پـارەی لە ڕەواج کەوتـووی خۆیان بگۆڕنەوە .

لەنێوان (بشۆن) و (دێمێ) و ، (وشکانە) و (دەریا)دا طیباق و ، لەنێوان (بشۆن) و (دەریا) و ، (دێمێ) و (وشکانە)شدا تەناسوب هەیە .

(٣) ڕەند : عاشق . مەلعەبە : گاڵتەجاڕ . نێکێ : چاکە . قەللابێ : بێبارێ .

مەعنای ئەم شیعرەش ، وەك شیعری پاشەوەی ، پەیوەندی بە شیعری پێشووەوە هەیـە . واتە : بـا سۆفیی ڕیـاکار ڕێ نەکاتە ئەم کـۆڕی ئێمەیە . کۆڕی ئێمە کۆڕی دلدارانی ڕاستەقینەیە و ، گاڵتە بازاڕی ئامـۆژگاریی بێکردار نییـە . ئێمە بە نـاخی خۆشەویستیی ڕاستدا چوینەتە خوارەوە و ، خۆمان بە باسی چاکە و خراپە و بێباریی دنیاوە خەریك ناکەین .

نێکیبو (مز) نێکیبی .

(٤) غەرغەرە : خڕەخڕ و گیرانی قوڕگ و دەنگ دەرنەهاتن . غەڕڕا : بابێ .

واتە : کۆڕی ئێمە کۆڕی دلدارانە ، بە ئیشـارەت و ڕەمزی دەروون قسـەی تیا ئەکرێ ، مەیدانی ئەوە نییە واعیظی لەخۆبایێ ، بێ بە گەرووی گیراو و هەناسەی سواریەوە دەستی تیا بکا بە پەند و ئامۆژگاریێ .

(٥) سـەراوێژە : سـەری داهێلراو و شۆڕ کراوە . چاوێنە : وەك لەناو چاڵ

جێی زوبان گرتن و دڵ ڕۆشنی‌و سوتانە
موقتەدا شەمعە کە خامۆش نیە ئەمما نیە باس (٦)

(چاڵە ئاو)دا . کەی : کەیخوسرەو یا کەیکاوس کە دوو شای ئێران بوون . ئەسکەندەر : ئەسکەندەری مەکدۆنی کە لای هەولێردا لەشکری دارای شای ئێرانی بەزاند و وڵاتەکەی داگیر کرد . دارا : داریوش ، دوا پادشای بنەماڵەی هەخامەنشی کە ئەسکەندەری مەکدۆنی بەزاندی .

واتە : بەهۆی سەر داهێلانی ، وەك بەسەر چاڵە ئاوا شۆڕکراوەی ئەم دلدارانەوە کە سەرخۆشی بادەی خۆشەویستیی ڕاستەقینەن ، باسی هیچ بابەتێکی دنیایی لە کۆڕی خواردنەوەیاندا نەماوە و ، کەس ناوی قەیسەر و ئەسکەندەر و دارا ناهێنێ .

ئەشتوانرێ نیوە شیعری دووەمم بەمجۆرە بخوێنرێتەوە :

بەسەر ئاوێزەیە چا وێنەیە کەللەی سەریان

واتە : کەللەی سەریان بەسەر پیاڵەی بادەدا شۆڕ کردووەتەوە ، وێنەی کەللەی سەریان لە پیاڵەی شەرابەکەدا وەك وێنەی کەللەسەری بەسەر چاڵەئاوا شۆڕکراوەوە وایە .. ئاگایان لە دنیا نییە و هیچ باسێکی دنیایی ناهێننە ئاراوە .

ڕێیشی تێ ئەچێ (چا وێنەیی) بە (چاوێنیی) بخوێنرێتەوە ، بەوپێیە مەعناکە بە جۆرێکی‌تر لێ ئەدرێتەوە ، لەجیاتیی ئەوەی باس باسی دلدارانی ڕاستەقینەی کۆڕی بادەخواران بێ ، ئەبێ بە باسی صۆفییانی درۆزن . واتە : ئەم سۆفییە بە دیمەن لە خواترس و سەر دانەواندووانە ، ئەوەندە بۆش و کەللە پووچن کەللەسەریان بۆ ئەوە ناشێ تەنانەت بۆ مەنعی چاوی پیسیش هەڵواسرێ . ئەوەتە لە نەگبەتی و بێ‌کارەیی کەللەسەری بۆ چاوێنێ بە ملا شۆڕ کراوەی ئەوانەوە ، باس و خواسی کەیخوسرەو و قەیسەر و ئەسکەندەر و دارا لەئارادا نەماوە .

بە سەراوێزەیی (عم) و (گم) و (ت) و (مز) : لەبەر ئاوێزەییی .

(٦) موقتەدا : چاولێکراو . خامۆش : بێ‌دەنگ . کوژاوە .

واتە : کۆڕی دلدارانی ڕاستەقینە جێی ئەوەیە مرۆی تیا بێ‌دەنگ بێ ، بسوتێ ، دڵی ڕۆشن بێ . چاو لە مۆم بکا تیایدا کە بۆ خۆی ئەسوتێ و ورتەی لە دەم نایەت ، بەڵام دەوروبەری ڕۆشن ئەکاتەوە . بە دیمەن سەیری ئەکەی ، باس و خواسی نییە ، بەڵام لەڕاستییدا

حەضرەتی هەیبەتە ، نەك غەیبەت و ڕەیبەت « نالی »
ئەللا ئەللا ، چ حوضوورێکە کە (أصلاً) نییە باس ! (٧)

— ٣ —

صابوونی کەففی پێیە کەفی زاری چاپلووس
خاصیەتی ڕەققیی هەیە نەرمیی زوبانی لووس (١)

بێدەنگ نییە ، چونکە دەنگی ڕاستەقینە ئەوەیە ئەنجامەکەی کار بێ و ، کاریش نییە لە کاری مۆم بە بەرهەمتر کە بەرچاوی خەلک ڕوون ئەکاتەوە .

لەنێوان (خامۆش نییە) و (نییە باس)دا طیباق هەیە .

(٧) حەضرەت : حازری . هەیبەت : سام . ڕەیبەت : گومان و دوودلی .

واتە : کۆڕی دلدارانی ڕاستەقینە جێگای حازربی ترس و سامی خوایە و ، وەك کۆڕی سۆفییە تەنها بەدیمەن لەخواترسەکان ، جێگای باشملە وتنی ئەم و ئەو و دوودلی و گومان لەم و لەو کردن نییە . خوایە ! ئەمە چۆن حازربوونێکە بنیادەم ئەوەندە قووڵ هەستی پێ ئەکا ، باسکردنی بە هیچ کلۆجێ تیا پێویست نییە ، چونکە (باسکردن) بۆ کاتێ دەستئەدا باسکراوەکە خۆی دیار نەبێ .

ڕەیبەت (مز) : ڕەهبەت . (عب) : ڕەغبەت .

— ٣ —

(١) کەففی پێ : بەری پێ . زار : دەم . چاپلووس : مەرایی‌کەر و شانەکێن .
خاصیەت : نیشانەی تایبەتی . ڕەققی : سابوونی ڕەقی .

واتە : لەپی دەمی پیاوی مەرایی‌کەر و ڕیاباز ، لە کاتێکا کە ئەدوێ و مەرایی ئەکا و کەف ئەچەرێنێ، سابوناوی بۆ قسە لەگەڵ کراوەکە پێیە، لەبەرپێیا بیڕێژێ تا هەڵیخلیسکێنێ .. یاخود ئەو کەفەی لە دەمی پیاوی مەرایی‌کەر و ڕیاباز ئەڕژێتە سەر زەوی ، سابوناوی بەرپێیە ، بۆ هەڵخلیسکاندنی قسە لەگەڵ کراوەکەی ڕشتووە . نەرمیی زمانی لووسیش ، بۆ خەڵك هەڵخەڵەتاندن ، خاسیەتی سابوونی ڕەقیی پێوەیە و کە بنیادەمی دا بە عەرزا زرمەی لێ هەڵدەستێنێ .

ئەی دڵ ! خەراجی حاصڵی ظوڵماتی بەحر و بەڕ
میراتی ئیعتیبارە لە فورزەندی فەیلەقوس (٢)

بونیانی کیبر و سەرکەشییە طاقی کیسرەوێ
دانانی ظوڵم و زۆرەشییە تەختی ئابنوس (٣)

بە نیشانەی شیعرەکانی پاشەوەدا ، وابزانین مەبەستی نالی لەم چاپلوس و زمانلوسە (دنیا) بێ کە بنیادەم لە خشتە ئەبا ، بەڵام بە تێکڕاییش هەر ڕاستە و دەست ئەدا .

لە کۆکردنەوەی (کەفف)و (کەف)دا جیناسی ناقیص و ، لە (ڕەققێ) و (نەرمێ)دا طیباق و ، لە (زار) و (زوبان)دا تەرادوف و ، لە (رەققێ) خۆیدا بەتایبەتێ لەطافەت هەیە ، چونکە مەعنای وشەکە بە عەرەبێ پێچەوانەی مەعنا کوردیەکەیەتی .

پێیە (« بەراوێزی » چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (ك) و (مز)و (اح) و (عب) و (من) : پێتە .

(٢) ظوڵمات : تاریکێ ، بێ . ئیعتیبار : پەند وەرگرتن . فورزەندی فەیلەقوس: ئەسکەندەری کوڕی فیلیپی مەکدۆنێ .

واتە : ئەی دڵ ! ئەوەی لە بەروبومی بنی دەریا و وشکانێ بۆ بنیادەم ئەمێنێتەوە ، تەنها ئەو میراتەیە کە لە پێشینان بۆمان ماوەتەوە ، کە ئەوەتە پەند لە ژیانی ئەسکەندەری کوڕی فیلیپی مەکدۆنێ وەرگرین کە دنیای هەمۆ گرت و ، کە مردیش لە بستێ زەوێ و چەند پاردە جاو زیاتری بێ نەبڕا .

ظوڵماتی بەحر و (« بەراوێزی » چر) و (چن) و (ت) و (ك) و(مز) و (اح) : ظوڵمەت لە بەحر و .

(٣) بونیان : کۆشك و سەرا . کیبر : فیز . سەرکەشێ : یاخیگەرێ . طاقی کیسرەوێ : تاقی کیسرا کە پاشماوەکەی ئێستا لە نزیکی شاری سەلمان پاکەوەیە . ئابنوس : درەختێکە دارەکەی زۆر قورس و ڕەقە .

واتە : تاقی کیسرا کە سەری گەیشتبوە کەشکەلانی فەلەك ، کۆشکی فیز بەسەر خەڵکا کردن و لە خوا یاخێ بۆن بو . تەختی لە دار ئابنوسی ڕەشی بریقەداریش نیشانەی جەور و ستەم و زۆرەشیی ئەو پادشایەیە لە سەری دائەنیشێ .. نالی ئەیەوێ بڵێ : هەر ئەوەی کە زۆرداران بە

بنواڕە بوونی ئەووەڵت و چوونی ئاخرت :
هاتی چ ڕووت و قووت و ، هەڵاتی چ لووس و پووس ؟! (٤)

گەر فەڕ و تاج و زینەت و شەوکەت وەفای دەبوو
بێ دەردیسەر دەمانەوە بۆ طاوس و خەرووس (٥)

نیشانەی گەورەیی خۆیانی دائەنێن ، هەر ئەوە خۆی نیشانەی هیچ و پووچییانە .

لە یەکخستنی (بونیان) و (تاق) و (تەخت) و ، (ڕووژەش) و (ئابنووس)دا تەناسوب هەیە .

(٤) واتە : ئەی ئادەمیزادی لە خۆ بایی بوو ! بیرێ لە خۆت بکەرەوە ، چۆن هاتیتە دنیاوە و چۆن ڕۆیشتی .. بە ڕووت و قووتی لە دایك بوویت و بە تاڵان کراوی و ڕووت کراوەیی ڕۆیشتی .. کەواتە دنیا بۆ ئەوە ناشێ پشتی پێ ببەستی ..

لە یەکخستنی (بوون) و (چوون) و ، (ڕووت) و (قووت) و ، (لووس) و (پووس)دا جیناسی لاحیق و ، لە یەکخستنی (ئەووەل) و (ئاخر)دا طیباق و ، لە کۆکردنەوەی (ڕووت و قووت) و ، (لووس و پووس)دا تەناسوب هەیە .

لە وشەی (هاتی) و (هەڵاتی)دا ئیشارەت بۆ ئەوە کراوە کە بنیادەم کە دێتە دنیاوە ئاگای لە هیچ نییە و بەئاسانی دێ . بەڵام پاشان ئەوەندە ئەرك و مەینەتی ژیانی بەسەرا ئەتلێتەوە ، خۆزگەی مەرگی خۆی ئەخوازێ و ئەیەوێ لە دەس ژیان هەڵبێ .. هەروەها لە وشەی (لووس و پووس)یشدا ئیشارەتێك بۆ ئەوە کراوە کە بنیادەم کە مرد ، هەرچیی هەیە ، ، میراتگر لێی دائەماڵن بۆ خۆیان و ساوسیوەی ئەدەن و ئەوجا حەواڵەی ئەو دنیای ئەکەن .

(٥) فەڕ : جوانی . خەرووس : کەڵەشێر .

واتە : ئەگەر جوانی و تاج و شان و شکۆ وەفایان بووایە ، بەئاسانی بۆ تاوس و کەڵەشێر ئەمانەوە ، کە هەمیشە نازیان پێوە ئەکەن و بەخۆیانیانەوە دەرئەخەن و بێقەدر ڕایان ناگرن . مەبەست لە تاجی تاوس و کەڵەشێر پۆپنەکەیانە .

فەڕ و (چن) و (کم) و (ك) و (ت) و (مز) و (عب) و (من) : پەڕ و . تاج و (کم) و (من) : تاجی . دەمانەوە (کم) و (من) : دەمایەوە .

گەر ئاب و تابی جەننەتی‌یو دۆزەخیت دەوێ
بنوارە ئێو چەوانی بەشۆش و برۆی عەبۆس (٦)

بۆ مەشقی عیشقی زولفی نیگار و نیگارشی
« نالی » لە خامەدا بووەتە شاهی طوڕڕەنۆس (٧)

---

(٦) ئاب : ئاو ، ئەڕایی . مەبەست فێنکییە . تاب و تاو ، گەرمی . جەننەتی : بەهەشتی . دۆزەخی : جەهەننەمی . بەشۆش : ڕوخۆش . عەبۆس : ڕوگرژ .

واتە : ئەگەر ئەتەوێ چاوت بە ناوچاوی فێنکی بنیادەمی بەهەشتی و ، ناوچاوی ئاگرینی بنیادەمی جەهەننەمی بکەوێ ، سەیری ناوچاوی بنیادەمی ڕوخۆش و بنیادەمی ڕوگرژ بکە . ڕوی خۆش نیشانەی بەهەشتی و ڕوی گرژ نیشانەی جەهەننەمییە .

لەنێوان (ئاب) و (تاب) و ، (جەننەتی) و (دۆزەخی) و ، (بەشۆش) و (عەبۆس)دا طیباق و ، لەنێوان (ئاب و تاب) و (جەننەتی و دۆزەخی) و ، (بەشۆش و عەبۆس)دا لەف و نەشری مورەتتەب هەیە .

ئێو (گم) و (من) : ناو .

(٧) مەشق : ڕونوس کردنەوەی خەتی خۆش بۆ فێربونی نوسینی جوان . نیگار : وێنە . ئافرەتی وەك وێنە جوان ، یار . نیگارش : نوسین و نەخش‌کردن . طوڕڕەنۆس : ئەوەی نەخشی لوول و ئاڵۆز ئەنوسێ .

واتە : نالی ، بۆ ئەوەی فێر بێ مەشقی خۆشەویستیی زولفی یار و جوانی و ڕازانەوەی ئەو زولفە بکا ، بووە بە شای طوڕڕەنوسان ، لەناو قەڵەمدا لوولی خواردووە و پێچراوەتەوە . ئەیەوێ بڵێ ئەوەی دڵی بە زولفی یارەوە بێ ، ئەبێ فێر بێ لەناو دەرد و ئازار وەك ئەو زولفە لوول بخوا . منیش بۆ فێربونی ئەو خۆشەویستی و لوول خواردنە ، بووم بە تاڵە باریکەکانی ناو قەڵەم و ئەوەندە مەرەکەبم هەڵمژیوە (مەشقم کردووە) ، لوول بووم (تاڵە باریکەکانی ناو قەڵەمی قامیش لوولن) و ، لە ڕەشی و لوولیدا بووم بە شای طوڕڕەنوسان . .

زیادە ڕەوێ و وێنەی ناسکی ئەدەبی وا نەبێ ، بۆچی باشە !

ئەم شیعرەش بەڵگەیەکی‌ترە کەوا نازناوی (نالی) بە لامی بچوکە نەك بە لامی قەڵەو ، چونکە (نال) لەناو قەڵەمدایە و (خامە)ش قەڵەمە .

لە کۆکردنەوەی (مەشق) و (مەشق)دا جیناسی لاحیق و ، لە کۆکردنەوەی (نیگار) و (نیگارش)دا جیناسی ناقیص و ، لەنێوان (مەشق) و (نیگار) و (نال) و (خامە) و (طوزژەنوس)دا تەناسوب هەیە .

مەشقی عیشقی (ت) و (ك) و (مز) (اح) و (عب) : عیشقی مەشقی . نیگار و (چن) و (ت) و (ك) و (اح) : نیگاری و . (عم) : نیگاری .

★ ★ ★

تیپی طێ

— ١ —

مۆی سپێ کردم بە شوشتن ئاوی عەینی شۆرە شەط
شۆرە شەط یەعنی کە تێدا خود بە خود قەل بۆ بە بەط (١)

—١ —

(١) شوشتن : شۆردن . عەین : چاو . کانێ . وەك . شۆرە شەط : سوێرە چەم ، فرمێسك . خودبەخود : لەخۆیەوە . قەل : قەلەڕەش . مەبەست ڕەشێنەی چاوە . بەط : مراوێ ، مەبەست سپییە .

واتە : ئاوی فرمێسکی چاوم کە ئەوەندەی ڕۆبارێکی سوێر زۆرە ، بەهۆی گریانی زۆرمەوە ، ئەوەندە بەسەر ڕیشما هاتووەتە خوار ، ڕەنگەکەی شتووەتەوە و سپیی کردووەتەوە . ڕۆباری سوێری فرمێسکم ، ئەو ڕۆبارە ئەوەندە سوێرەیە کە ئەگەر قەلەڕەشی تێ بچێ ، لەبەر زۆریی خوێی ، هەر لەخۆیەوە تیا سپێ ئەبێتەوە و ئەبێ بە مراوێ ، وەك چۆن ڕەشێنەی چاوی منی تیا سپێ بووەوە و کوێر بۆ و ترۆسکەی لێ بڕا .

لە وشەی (عەین)دا لەطافەت هەیە ، چونکە ، وەك لە سەرتـرەوە ڕۆنمان کردووە سێ مەعنا ئەبەخشێ . لە کۆکردنەوەی (شوشـتن) و (ئاو) و ، (عەین) و (شەط) و ، (قـەل) و (بـەط)یشدا تەناسـوب هەیە . لە (قەل) و (بەط)دا ئیستیعارەی موصەڕڕەحـەیش هەیـە ، ڕەشێنەی چاو شوبهێنراوە بە قەل و ، چاوی سپێ بووەوە شوبهێنراوە بە مراوێ و بێ‌شوبهێنراو لەجیاتیی شوبهێنراو دانراوە و ، نیشانەش (عەیـن) و (مۆی سپێ کردم)ە لە نیوە شیعری یەکەمدا .

شوشتن (چن) و (ت) و (ك) و (مز) و (عب) و (اح) : شوستن ، کـە ئەویش هەر بەمەعنا شوشتنە . خودبەخود (عم) : خۆبەخۆ .

هەڵگڕا ، وەك مۆمی کافوری بە شەودا ، مۆ بە مۆم
دا سیاهیی ڕۆ بخوێنم نوقطە نوقطە ، خەط بە خەط (٢)

من دەڵێم شەو بۆ بە ڕۆژ ، نەفسم دەڵێ ڕۆژ بۆ بە شەو
ئەو موصیبە ، چونکە چاوی پێ سپی بۆ ، من غەلەط (٣)

---

(٢) هەڵگڕا : داگیرسا ، شەوقی دایەوە . کافوری : سپی وەك کافور کە بەرێکی سپی و بۆن‌خۆشی درەختێکە . دا : تاوەکو . سیاهی : ڕەشی.
واتە : مووەکانی سەر و ڕیشم سپی بۆن و ، وەك مۆمی کافوری داگیرسێنی ، یەکە یەکە بە سپیەتی بە سەر و ڕومەوە دیاریان دا ، تا خەت بە خەت و نوختە بە نوختە کردەوەی بەدی خۆم ، لەبەر ڕۆشناییاندا بخوێنمەوە و تەماشای ڕۆی — لەبەر گوناه — ڕەشی خۆم بکەم . مەبەستی لەوەیە کە بنیادەم پیر بۆ ، ئیتر وەختی ئەوە دێ پەند و ئامۆژگاری لە مۆی سپیی خۆی وەرگرێ و چاوێ بە ڕابوردوی خۆیدا بگێڕێتەوە و لە کردەوە ڕەشەکانی خۆی پاشگەز بێتەوە .
ئەشکونجێ (سیاهێ) نەبێ (سیاهەی) بێ ، واتە لیستەی . بەم‌پێیە مەعنای ڕستەکە وای لێ‌دێتەوە : سەیرێکی سیاهەی کرداری خۆم بکەم .
هەڵگڕا (ت) و (مز) و (عب) و (اح) و (من) : هەڵکرا . ئەمیش هەر ئەگونجێ (هەڵکرا) بێ ، چونکە لە نوسینی ئەوسادا (ك) و (گ) وەك یەك ئەنوسران . دا (عب) : وا .

(٣) موصیب : ئەوەی باش بۆ شتێ بچێ و بیپێکێ .
واتە : منی نیازی گەڕانەوە و پاشگەز بونەوە کردۆ ، لەگەڵ نەفسی خۆ بەدەستەوە نەداو و حەز لە دنیا کردۆم ، کێشەمانە لەسەر مەعنای ئەم مۆ سپی بۆن و پیریە . من ئەڵێم سەردەمی لاوێ سەردەمی بێ‌ئاگایی و گومڕایی بۆ و ، ئێستا کە پیر بووم و ئەگەڕێمەوە و ڕۆ ئەکەمە خوا ، نیشانەی ئەوەیە شەوی بێ‌ئاگایی دوایی هاتووە و ئیتر ڕۆژی خواناسیە. ئەویش ئەڵێ وا نییە. سپی بۆنی مۆ نیشانەی ئەوەیە ڕۆژی ژیانی خۆش و ڕابواردن دوایی هاتووە و ئیتر لەمەولا ئەوەی جارانم بۆ نالوێ و دنیام لەبەرچاو تاریك بووە . حەق بەلای ئەوەوەیە و من بە هەڵەدا چووم ، چونکە چاوم سەماسای لێ بڕاوە و هیچ نابینم .. کەواتە ڕاستە ڕۆژ بووە بە شەو ، ئەگینا ئەبێ ڕۆژی کوێر چۆن ڕۆژێك بێ !

ڕەوغەنی دیدەم ڕژایە سەر کیتابی خەططی خۆم
چاو لە ئێشی ئەو سپی ، نوریش بەسەر ئەودا سەقەط (٤)

سەرد و گەرمی ئاهەکەم سەوزەی گیای کردم بە پوش
پایزی ، ڕۆ بۆ بە بوردی سوور و زەردی موختەلەط (٥)

تۆ بڵێی ئەم پارچە شیعرە ، وەك هەندێ هێمای تریش لە چەند پارچە شیعرێکی ترا ، نیشانەی ئەوە نەبێ کە نالی لە دوا ساڵەکانی ژیانیا کوێر بوبێ ؟

بێ (چـن) و (ك) : لـێ .

(٤) ڕەوغەن : ڕۆن ـ سەقەط : سەقەت ، پەككەوتو . سقط ، کەوتە خوار .

وانە : ڕۆنی چاوم کە مایەی تیشك دانەوە و گڕان و بینینی بو ، ڕژایە سەر ڕۆم کە وەك کتێب لە بەر دەمیا کراوەتەوە و مووە ڕەشەکانی وەك خەتەکانی کتێب بۆن . ئێستا چاوم لەتاو ئازاری ئەو ڕۆن ڕژانە کوێر بووە،یاخود لەبەر ئەو کارەی کە ئەو ڕۆنە کردی کە ڕژا،سپی بووەتەوە و بێ کار کەوتووە و ، ڕۆناکیی چاویشم بەسەر ئەودا ، واتە بەسەر چاومدا شەل و پەل و سەقەت کەوتووە چونکە کەوتووەتە خوار بۆ سەر کتێبی ڕۆم ، یا بەسەر کتێبی ڕۆمدا کەوتووە . بەپێـی ئەم مەعنای دوایییە سەقەط (سَقَطَ) ی فیعلی ڕابوردوی عەرەبییە .

دیدەم ڕژایە (چر) و (مز) و (عب) و (اح) : دیدەی ڕەشایە . (چـن): دیدەم ڕژاوە . (عم) و (گم) : دیدە ڕژایە . (کم) و (مـن) : دیـدەی خەطـایە .

(٥) بورد : پارچە قوماشێکی جوان بووە پێیان وتووە (بوردی یەمـانی) . موختەلەط : تێکەڵ .

وانە : وەك چۆن گۆڕانی هەوا کار ئەکاتە سەر شینایی و ، هـەوای سارد ڕەنگی لە ڕۆ ئەبڕێ و هەوای گەرم ئەبسوتێنێ و وشکی ئەکـا ، ئاه و هەناسەی سارد و گەرمی منیش ، ڕیشـی ڕەشـی وەك سـەوزە گیای وشـك کردم و سپیـی کردەوە و کردی بـە پوش . ڕۆی پـایز داهاتوم ، یاخود ڕۆم بە شێوەی باخی پایز ، بۆ بە پـارچەی بـوردی یەمەنی کە تێکەڵە لە ڕەنگی سوور و زەرد . ئەمیش هەندێکی بەتەواوی وشك بووە و سپی بووەتەوە و ، هەندێکی کەشی ڕەنگی گۆڕاوە خەریکە وشك ئەبێ و سپی ئەبێتەوە .

وەجهەکەم ئیسمی بەیاض ، ئەمما وەرەق زەرد و سیاە
با موخەططەط بێ بە کافوریێ کەشیدەی خۆش نەمەط (٦)

نیوەی دوهەمی ئەم شیعرە لە نوسخەکانی بەردەستمانا جیاوازیی زۆری تیابو . ئێمە لەناو هەمو نوسخەکاندا پشتمان بە نوسخەی (عم) بەست . ئەمەش جیاوازییەکانی نوسخەکانیتر :

(چن) : ڕۆ بۆتە بەردی سەوز و زەردی . (کم) : ئەو بۆ بە بەرد و ـ یا بورد و ـ سوور و زەرد و . (گم) : ڕۆ بۆ بە بەردی سوور زەردی . (ك) : ڕۆ بۆ بە زەردی سەرد و زەرد و . (مز) و (عب) : ڕۆ بۆ بە بەردی سەرد و زەردی . (اح) : ڕۆ بۆ بە زەردی سەرد و زەردی .

لەنێوان (سەرد) و (گەرم) و ، (گیا) و (پۆش)دا طیباق و ، لەنێوان (سوور) و (زەرد)دا طیباق و تەناسوب هەیە .

(٦) وەجە : ڕو . بەیاض : سپێتی . ئەو پارچەیەی لە کەناری کتێبەکانەوە بە سپێتی ئەمایەوە . وەرەق : کاغەز . موخەططەط : خەت خەت کراو ، لە (میسطەرە) دراو . جاران کە کاغەزی خەت خەت کراو نەبو ، مەقەبایەکیان ئەهێنا ، چۆنیان بویستایە دێڕەکانی کتێبەکە ڕێکبخەن ، بەوجۆرە تاڵە کندری چەند لۆ بادراویان تێهەڵئەکێشا . پاشان بەڕەی کاغەزی سپیان ئەخستە سەری و توند بەنجەیان پیائەهێنا ، جێگەی کندرە بادراوەکەی لەسەر نەخش ئەبۆ ، ئەوجا بەسەر ئەو نەخشانەدا ئەیانئوسی . بەو مەقەبا کندر تێهەڵکێشراوەیان ئەوت (میسطەرە) . کافوریێ کەشیدە : خەتی کێشراوی سپێ وەك کافور ، ئەو خەتەی کە لەئەنجامی لە میسطەرە دانی کاغەزەوە بە کاغەزەکەوە دەرئەکەوت . نەمەط : شێوە .

واتە : کاغەزی ڕۆم ، هەرچەند بە خەتی میسطەرە کێشی ، وەك کافور سپیی ، مۆی سپیم ، سپێ بووەتەوە ، هەر بەناو سپییە . لەڕاستیدا لە شەرمەزاریدا زەرد و ، لە گوناهباریدا ڕەشە . مەبەستی ئەوەیە بڵێ وەك چۆن خەتی میسطەرە کاغەزی زەردو ڕەش سپێ ناکاتەوە ، مۆی سپیی سەر و ڕیشی منیش ڕۆزەردیێ و ڕۆڕەشیی شەرمەزاریی دەرگای خوا و گوناهباریی دوارۆژم هەڵناگرێ .

لە کۆکردنەوەی (بەیاض) و (وەرەق) و (زەرد) و (سیا) و (موخەططەط)دا تەناسوبێکی جوان هەیە .

چونکە لەوحی ڕۆسیەهـ ڕۆزەردی بێتەزیینییە
خوێنی چاوم جەدوەلی بێ ، قەطرەکانیشی نوقەط (٧)

ئەقشی دۆ مۆیێ بە دۆ ڕۆیێ دەبێتە عەیبی شەیب
ئاینەی ڕۆ پاکییە ، ڕۆناکییە نور و شەمەط (٨)

---

(٧) بێتەزیینێ : جوان نەکردن و نەڕازاندنەوە . جـەدوەل . جۆگا . ئـەو خەتانەی جاران لەکاتی کتێب نوسینەوەدا بە مەرەکەبی سۆر لەسـەر کتێب ئەکێشران بۆ جیاکردنەوەی دێڕەکان و شوێنی دێڕەکان لە یەکتر . نوقەط : جەمعی نوقطەیە واتە نوختە .

جاران فەقێ ئەهاتن کاغەزی سپیان زەرد ئەکرد ئەوجا کتێبیـان لێ ئەنوسییەوە بۆئەوەی لەکاتی خوێندنەوەدا ئازاری چاو نەدا . دیارە کتێبەکەشیان بـە مەرەکەبی ڕەش ئەنوسییەوە . بـۆ جوانیش خەتی سۆریان لەنێوان دێڕەکاندا ئەکێشا و نوختەی تیپەکانیشـیان بە ڕەنگی سۆر ، ئەکرد . جـا نالیش هـاتووە ڕۆی خۆی شوبهاندووە بە پەڕە کتێبێکی لەو کتێبانە و ئەلێ مادەم تەختـەی کتێبی ڕۆم لەبەر گونـاه ڕەشە و ، بەهۆی نەڕازاندنەوەیەوە بە کرداری چاك زەرد و شەرمەزارە، من ئەمەوێ بە خوێنی چاوەکانم بیڕازێنمەوە . بە خوێنی بە ڕۆمدا هاتووە خوار جەدوەلی بۆ ئەکـەم و خەتی بۆ ئەکێشـم و ، بە دڵۆپەکانیشـی نوختەی سۆری بۆ دائەنێم .

نیوەی یەکەمی ئەم شیعرە لە نوسخەی (کم) و (من)دا بەم جۆرەیە :

چونکە لەوحەی ڕۆ سیاە و زەردی بێتەزیینییە .

سیەهـ (گم) و (مز) : سیاە . بێتەزیینییە (جن) : بێ تێراوییە .

(٨) شەیب : پیری . شەمەط : بۆزی .

واتە : بۆنی ئەخشی دۆ جۆرە مۆ (مۆی سپێ و مۆی ڕەش) بە دەم و چاوی بنیادەمەوە ، کاتێ ئەبێتە عەیـب و مایەی ناشـیرینێ ، ئەگـەر ئەوکەسە دۆ ڕۆ بێ ، بەدیمەن خۆی بە پیاوچاك و خواناس پیشان بدا ، وەك پێویستە بۆ کەسێ چوبێتە سالەوە و ، لەڕاستییشدا پیاوێکی نارەزۆباز بێ وەك ئەوانەی هێشتا هەرزەکارن و مۆی سەر و ڕیشیان ڕەشە . ئەو ئاوێنەیەی کە ڕۆی ڕاستەقینەی بنیادەمی تیا دەرئەکەوێ، مۆی ڕەش و سپێ نییە ، پاکیی کردەوەی بنیادەمەکە خۆیەتی ، بۆنـی

یا گەدایێکە غەنی ، یا پادشاهێکە فەقیر
لەم دووە خالی نییە « نالی » لە ڕۆی حەددی وەسەط (٩)

مۆی ڕەش و سپی نیشانەی ڕۆناکییە ، چونکە لە ڕۆناکیدا ڕەش و سپی لە یەك ئەکرێنەوە .

نوسخەکانی بەردەستمان لەم شیعرەشدا ناکۆکیی زۆریان لەنێواندایە. ئێمە پشتمان بە نوسخەی (عب) بەست . ئەمەش جیاوازییەکانی نوسخەکانی‌تر :

نەقشی (چن) : نەقصی . (ك) و (مز) و (اح) : نەقضی . بە دوڕۆیی دەبێتە (جر) و (کم) و (ك) و (مز) و (اح) : بە دەوری ڕۆی دەبینی . (چن) : بە دەوری ڕۆ دەبینی . (عم) و (گم) : بە دەوری ڕۆی دەبێتە . (من) : بە دۆ ڕۆیی دەبینی . ڕۆناکییە (چن) : ڕۆ ناکەیە .

(٩) حەددی وەسەط : ڕادەی مامناوەندی . لە زانستی مەنطیقدا (حەددی ئەوسەط) وشەی دووبارە کراوەی ناو (صوغرا) و (کوبرا)یە .

واتە : دۆ ڕێگا هەیە لە ژیاندا بۆ خۆمیان هەڵبژێرم و ڕێگایەکی سێهەمیان لەنێواندا نییە . یا ئەبێ خۆم بە پیاوی دنیا و دەسەڵاتدارا هەڵنەواسم و لەبارەی دارایییەوە هەژار بم ، بەڵام لە دەرۆنی خۆمدا گەورەترین سامانم هەبێ کە کەسایەتیی سەربەخۆی خۆمە ، یان ئەبێ دەس‌بەرداری کەسایەتیی خۆم بیم و لەوبارەوە بیم بە بنیادەمێکی لات و بێ‌دەسەڵات ، بۆئەوەی لەبارەی ژیانی ماددییەوە وەك پادشا بژیم .

نالی هەرچەند نەیوتووە کام ڕێگایان هەڵئەبژێرێ ، بەڵام هەر بە بەرچاوخستنی دۆ ڕێگاکەدا دیارە ڕێگای یەکەمیانی بۆ خۆی دیاری کردووە ، کە ڕێگای ئازادی و سەربەخۆیی دڵ و دەرۆنە هەرچەند سکیشی لەبرسا قوڕەی بێ و ، چاو لە دەستی کەس نەبوە لەم دنیایەدا.

گەدایێکە ، پادشاهێکە (چن) و (ك) و (مز) و (اح) : گەدایێکی ، پادشاهێکی .

★ ★ ★

تیپی قـاف

ـ ١ ـ

قوربانی مەحالە پێکەوە بێ صەبر و ئیشتیاق
خاریج لە نەصصی ئایەیە تەکلیفی (لا یطاق) (١)

مەعنایی نوور و ظولمەت و نەشری حەیات و مەوت
بۆ، ڕوو و زولف و ڕۆژی ویصال و شەوی فیراق (٢)

ـ ١ ـ

(١) تەکلیفی (لایطاق) : داوای کردنی کارێ کەردەنی نەبێ و لەتوانای بنیادەما نەبێ بیکـا .

واتە : گیانە ! هەرگیز ناکرێ یەکێ سۆزی تۆی لە دڵا بێ و بیشتوانێ خۆی ڕاگرێ و، شتیوا بە داوای شتی لەتوانادا نەبۆ دائەنرێ .

ئەم شیعرە ئیشارەتە بە ئایەتی (لا یکلف الله نفساً الا وسعها) واتە : خوا داوای شتێ ناکا لە کەسێ کە لەتوانایدا نەبێ .

ئایەیە : (چن) و (عم) و (گم) : ئایەتە . (عب) و (کم) و (من) : ئایەتی .

(٢) نەشر : بلاوکردنەوە .

واتە : ئەگـەر ئەتەوێ بـزانی مەعنای (ڕووناکێ) و (تـاریکێ) و بلاوکردنەوەی (ژیـان) و (مردن) چیبە ، سەیری ڕووی ڕووناك و زولفی ڕەشی خۆت بکە و، سەرنجی خۆشیی ئەوکاتەی من بدە کە پێت ئەگەم و دنیام لە بەرچاوا ئەبێ بە ڕۆژی ڕۆشن ، یا دوورم لێت و دنیام وەك شەوی تار لە بەرچاوا ڕەش ئەبێ .

لەنێـوان (نـوور) و (ظولـمـەت) و ، (حەیـات) و (مـەوت) و ، (ڕۆژ) و (شـەو) و ، (ویصـال) و (فـیراق)دا طیبـاق و ، لـە

ئیظهاری ئیددیعایی تەصەببور لە وەصڵی تۆ
یا مەکرە ، یا دەسیسەیە ، یا کیذبە ، یا نیفاق (٣)

بۆ تۆ کە بیکر و تازە ، وەکو حۆریی جەنەتی
قەیدی چییە عەجۆزەیی دونیا بدەم طەڵاق ؟ ! (٤)

شیرینیبو ، لە تاڵیبو ترشیی عیتابی زۆت ،
خاڵت لەسەر جەبین بووەتە دانەیی سماق (٥)

یەکخستنی (بۆ) و (زۆ)دا جیناسی لاحیق و ، لە کۆکردنەوەی (زۆ) و (زولف)دا تەناسوب هەیە .

بۆ (چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (من) : وەك . (ت) و (ك) و (عب) و (اح) : بۆ . (مز) : لەو . زولف و (هەمۆ نوسخەکان جگە لە « چن ») : زولفە . بەپێی ئەم نوسخانە ئەبێ (ویصال و) بە (ویصالە) بخوێنرێتەوە .

(٣) تەصەببور : ئەوەتە بنیادەم خۆی وا پیشان بدا کە لەعاستی دەرد و ناڕەحەتیدا دان بە خۆیدا ئەگرێ .

واتە : ئەوەی لاف لێبدا بڵێ من ئەتوانم لەعاستی دەردی دۆریی یاردا خۆم ڕابگرم، یا فێڵ ئەکا ، یا پیلانێکی بەدەستەوەیە، یا درۆ ئەکا ، یا دۆڕووە .

تەصەببور (« بەراوێزی » چر) و (عم) و (من) : تەبەصصور ، کە واتە دۆربینێ ، بەڵام مەعنای نایەت . کیذبە : (« بەراوێزی » چر) : کوفرە .

(٤) بیکر : کچ ، بەرابەری ژن . عەجۆزە : پیر و فەرتۆت .

واتە : تۆ بۆ من هەمۆ دنیا ئەهێنێ . ئیتر چیی تیایە ئەگەر لەپێناوی تۆدا کە تازە کچێکی وەك حۆریی بەهەشتی ، دەس لە دنیا هەڵبگرم کە ئەڵێی پیرەژنێکی فەرتۆتە .

(٥) عیتاب : گلەیی و بناشت . جەبین : ناوچاو . دانە : دەنك . سماق : ترشە سماق .

واتە : نازیزەکەم ! تۆ لەخۆتدا شیرینی ، بەڵام بەهۆی ئەو هەمۆ گلەیی و بناشتە تاڵ و ترشەوە کە ئەیکەیت و بە زۆتەوە دەرئەکەوێ و

صۆفیی لە فەقر و فاقە وەکو فاقە فاقی دا
تەسبیحی دام و دانەیە ، ڕیشی دو فاقی فاق (٦)

ئەی میهری میهرەبان وەرە سەر بامی بامیداد
دا مەهرووان بین بە هیلالی شەوی میحاق (٧) ■

ڕۆژی بێ گرژ بووە ، خالەکەی بە ناوچاویشتەوەیە وەك دەنکی ترشە سماق دێتە پێش چاو .

شیرینی‌یو (عم) : شیرینییە و . (گم) : شیرینییە . عیتابی (چن) و (ت) و (مز) و (عب) و (اح) : عەنابی ، بەڵام هەڵەیە چونکە (عەناب) شیرینە .

(٦) فەقر و فاقە : لاتیی و هەژاریی . فاقە (ی دووهەم) : تەڵە ، داو . فاقی دا : لەڕ بوو . چەمییەوە . دام : داو . دانە : ئەو گەنمەی لەبەر داوا دائەکرێ تا چۆلەکە بێتە سەری و بێ بە تەڵەوە . دوو فاق : دوو قلیچقان .

واتە : وشکە سۆفیی لەبەر لاتیی وەکو تەڵە چەمیوەتەوە ، بۆیە کەوتووەتە فێڵ و فریو . تەزبیحەکەی لەو ڕووەوە کە بازنەییە وەکو داو وایە و ، لەو ڕووەوە کە دەنك دەنکە وەکو ئەو دانەیە وایە کە دائەکرێ بۆ چۆلەکە . ڕیشی دوو قلیچقانیشی ئەم سەر و ئەوسەری داوەکەیە کە خەڵکی پێوە ئەبێ ، مەبەستی لەوەیە بڵێ : سۆفیی بە تەزبیحەکەی و مووی ڕیشی کە نیشانەی خواپەرستییەکی ساختەن ، عالەم ڕائەکێشێ بۆلای خۆی و گرفتاریان ئەکا .

دانەیە (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (مز) و (عب) : دانەیی .

(٧) میهر : خۆر . میهرەبان : بەبەزەیی . بام : بان . بامیداد : سبەینان ، مەهرووان : ئەوانەی ڕوویان وەك مانگ وایە . شەوی میحاق : شەوی سیی مانگی عەرەبیی کە مانگی تیا دەرناکەوێ .

واتە : ئەی یاری ڕوومەت وەك خۆر و ، بە بەزەیی ! لە ئاسۆ هەڵبێ و وەرە سەر بانی سبەینان ، تا هەرچی جوانی‌تر هەن لەناو جوانیی تۆ هەموویان خۆیان بشارنەوە و ، وەك مانگی ڕۆژی سیی مانگ باریك و بێ‌هێز بین .

لە کۆکردنەوەی (میهر) و (میهرەبان) و (مەهرووان) و ، (بام) و (بامیداد)دا جۆرە وشەئاراییەکی نزیك لە جیناس هەیە. لە کۆکردنەوەی

■ (دا) لە بری (تا) لە شێوەی موکری دا بە کار هاتوە لە بەیتە کۆنەکان دا زۆر هەیە و وەفایی شاعیری سابلاغیش گەلێکی بە کار هێناوە ٠ نالی مەزنیش ئەوەی جار و بار ڕە چاو کردوە ٠

« نالی » کە صەدری مەسنەدی تەمکینی تەکیە بۆ
بۆ تۆ بووە بە دەربەدەری کۆچەوو سوقاق (٨)

ـ ٢ ـ

چییە گوارە گوناهی ، وا بە ئەستەق
بە گوێ هەڵتاوەسیوە ، سەر موعەللەق ؟! (١)

(هیلال) و (میحاق)یشدا تەناسوب هەیە . سەرەڕای ئەو تەناسوبەیش کە لەنێوان (سەربام) و (بامیداد)دا هەیە لەوڕووەوە کە لە کوردستانا باوە موسوڵمانان سبەینێی سیی مانگ ئەچنە سەربان بزانن مانگ دیارە کە ئەبێ بە نیشانەی ئەوە ئەو ڕۆژە دوازڕۆژی مانگ نییە ، یا نە، تا ئێوارە بۆ مانگی نوێ بگەڕێن .

ئیضافەکردنی (سەربام) بۆلای (بامیداد) مەعنائارایییەکی زۆر جوانی تیایە ، چونکە (بامیداد) کاتە نەك شوێن ، کەچی نالی کردوێەتی بە شتێکی ماددی .

دا (عم) و (کم) و (گم) و (من) : تا . (مز) : با .

(٨) صەدر : لای سەرەوەی مەجلیس . مەسنەد : جێگای پاڵدانەوە . پاڵ پشت . تەمکین : ڕێز و قەدرلێگرتن . تەکیە : ئەوەی پاڵی پێوە بدرێ ، پشتێ . کۆچە : کوڵان سوقاق : ناگاتە ڕادەی شەقام و لە کوڵانیش گەورەترە .

واتە : نالی کە جاران پاڵی بەو پشتییەوە ئەدایەوە کە بۆ نیشانەی قەدر و حورمەت گرتن لای سەرەوە دائەنرا ، ئیستا لەپێناوی خۆشەویستیی تۆدا دەربەدەری کۆچە و کوڵانان بووە .

دوور نییە وشەی (تەکیە) ئیشارە بێ بۆ (تەکیەی قەرەداغ) کە مەشهوورە نالی لەوێ خوێندوێە و (ئایشێ) ناوێکیشی تیا خۆشویستووە .

تەکیە بۆ (چن) و (ت) و (ك) و (مز) و (اح) : تەکیەیە . بۆ تۆ (چن) : بێ تۆ . کۆچەوو (عم) : کۆچەیی .

ـ ٢ ـ

(١) ئەستەق : ڕێکوپێك . موعەللەق : هەڵواسراو .

واتە : گوارە گوناهی چییە ، چیی‌کردووە ، وا ڕێك و جوان

دەخیلت بم ئەخیلی یا ڕوطابی
وەها شیرین و ، سینە نەرم و ، دڵ ڕەق ! (۲)

سەراپای گرتووی زولف ، بۆیە بۆیی
موقەییەد ، هەم موخەلخەل ، هەم موطەووەق ! (۳)

هەڵتواسیوە بە گوێتدا ، یا بە گوێ هەڵتواسیوە ، سەری شۆڕ بووەتەوە ؟!

هەڵتاوەسیوە (مز) : هەڵداوەسیوە .

(۲) ئەخیل : دار خورما . ڕوطاب : خورمای شلی تازە .

واتە : لە ڕێی خوادا پێم بڵێ تۆ چیت : دار خورمای ، وا دڵت کە ناوکی خورماکەیە ئەوەندە ڕەقە ، یا خورمای شلی تازەی ، وا تامت شیرین و سنگت کە گۆشتەکەیەتی ئەوەندە نەرمە ؟! چەند جوانی هێناوەتەوە : دڵ کە گۆشتە ڕەق بێ ، کەچی سینە کە ئێسقانە نەرم بێ !

لە کۆکردنەوەی (دەخیل) و (ئەخیل)دا جیناسی موضاریع هەیە . لە کۆکردنەوەی (نەرم) و (ڕەق)یشدا طیباق هەیە .

دەخیلت بم («بەراوێزی» چر) و (کم) و (گم) و (عب) و (من) : ئەتۆ قوربان .

(۳) موقەییەد : دەست بەسراو . موخەلخەل : پێ بە زنجیر . موطەووەق : ئەوق لە گەردن .

واتە : زولفت ئەوەندە درێژە لە تەوقی سەر تا کەلەنگۆسی پێتی گرتووەتەوە،بۆیە وا هەندێکی لە دەست و هەندێکی لە پێت و هەندێکی لە گەردنت ئاڵاوە ، لە ملتا بووە بە ملوانکە و ، لە دەستتا بووە بە بازن و، لە پێتا بووە بە پاوانە .

لەنێوان (بۆیە) و (بۆیی)دا جیناسی ناقیص و ، لەنێوان (موقەییەد) و (موخەلخەل) و (موطەووەق)دا تەناسوب هەیە . لەطافەتیشیان تیایە .

لە نوسخەی (کم) و (من)دا نیوەی یەکەمی ئەم شیعرە بەمجۆرەیە :

سەراپای گرتووی زولفەینی خاوت

گرتووی زولف (اح) : تۆیە زولفت . موقەییەد (چر) و (کم) : موسەلسەل .

لە پێت ئاڵاوە حەڵقەی ماری گێسوت
عەجایەب حەییی بێ جان قەیدی موطڵەق ! (٤)

کە لێڵ و سوور و کول بوو چاوی تیژت
ئەوەندە پێی دەڕێژێ خوێنی ناحەق (٥)

---

(٤) گێسوو : زولف . حەی : زیندوو . مار ، سووککراوەی (حەییە)یە . بێجان : بێگیان . قەید : زنجیر . موطڵەق : بەڕەڵڵا .

واتە : ئەڵقەی زولفت کە وەك ڕەشمار وایە ، لە پێت ئاڵاوە . ئەم ئەڵقەی زولفی وەك ڕەشمارتە ، شتێکی زۆر سەیرە : لەلایەکەوە کە مارە و ماریش (حەییە)یە و (حەی)یشە ، زیندووە . لە لایەکی‌کەشەوە کە مووە ، گیانی لەبەردا نییە و مردووە . قەیدە ، دەست و پێ و گەردنتی بەستووەتەوە، کەچی ئەم دەست و پێ و گەردنەشت بەرەڵڵان و قەیدەکە لە کاری نەخستوون، یاخود قەیدەکە خۆی موطڵەقە، بەرەڵڵایە، لەجیاتیی ئەوەی کە شوێنێکی بەستەوە هەر بەوەوە خەریك بێ ، بە هەر لایەکی‌ترا ئارەزۆی بێ پەل ئەهاوێ .

وشەی (قەید) و (موطڵەق) لە گەلێ لە زانستەکانیشدا بەکاردێن ، یەکەم بۆ گەیاندنی مەعنای بەستنەوەی وشەیەك یا حوکمێك بە بارێکی تایبەتییەوە و ، دووەم : بۆ گەیاندنی مەعنای بەرەڵڵایی ئەو وشەیە یان ئەو حوکمە .

ئەگونجێ مەعنای ئەم شیعرە بەمجۆرەش لێك‌بدرێتەوە : سەیرە ! زولفی یار مارێکی بێ‌گیانە ، کەچێ بووە بە هۆی پێوەند کردنی یار کە بنیادەمێکی ئازاد و زیندووە .

گێسوت (« بەراوێزی » چر) و (ت) : زولفت .

(٥) واتە : چاوی تیژت ئەوەندە بە ناحەق بۆ ڕشتنی خوێنی دڵداران بەکارهێنا ، لەبەر زۆریی بەکارهێنان کول بوو ، بە خوێنی کوژراوەکان سوور بوو ، بە هۆی ماندووبوونیشیەوە لێڵ بوو و بەری تاریك بوو . دەسا با بەسی بێ ئیتر بەکارهێنانی .

سوور و کول (مز) و (عب) و (اح) : سوورەگوڵ . ئەوەندە پێی . (چر) : ئەوەندەی پێ . (عم) و (ت) و (مز) و (عب) و (اح) : ئەوەندە پێ . (مز) : ئەوەندی پێ . دەڕێژێ (چر) : بڕێژێ . (کم) و (من) : ئەڕێژێ .

شوکر « نالی » سەری خەصمت وەکو گۆ
بە خواری ، نەك بە یاری ، کەوتە بەر شەق (٦)

---

(٦) خەصم : دوژمن . گۆ : جۆرە تۆپێکی دارینـە بە دارێك لێیان داوە و یاریان پێ کردووە ، بە دارەکەیان وتووە چەوگان واتە گۆچان . خواری : ذەلیلی . یاری : دۆستایەتی . یاری کردن .

نالی لەم شیعرەیدا زولفی یاری بە دوژمنی خۆی دانـاوە ، چونکـە مادەم ئەو زولفە دەست و پێی یاری بەستووەتەوە و لە ملی ئالاوە و ، بە شۆڕبوونەوەشی بەسەر سنگ و ڕۆی یارا ڕێگای لە نالی تەنیوە ، دیارە کاری دوژمنانەی کردووە ، چ لەگەڵ نالی خۆی و چ لەگەڵ دۆستەکەی ، کە ئەمەش هەر وەك ئەوەیە کاری دوژمنانەی لەگەڵ نالی خۆی کردبێ . شوبهاندنیشیەتی بە سەر چونکە مادەم لوولە ، دیارە خڕە و وەك سـەر وایە . دایشیناوە کەوا مادەم شۆڕ بووەتەوە بۆ بەرپێی یار و هەمیشـە ئەکەوێتە بەری ، وەك گۆیەك وایە بدرێتە بەر شەق .

نالی بە خۆی ئەڵێ شوکری خوا بکە کەوا سـەری دوژمنەکەت کـە سەری زولفی یارە ، وەك گۆی مەیدان کەوتووەتە بەر پێی یار . کەوتنە بەر پێ‌کەشی بە زەلیلییە ، نەك بە دۆستایەتی و لە حالی یـاری کردنا وەك گۆی ڕاستەقینە .

بە خواری (مز) بـە زاری . کەوتـە (هەموو نوسـخەکان « جگە لە نوسخەی ك ») : دایە . ئێمە ئەممان لا پەسەند بۆ چونکە ئەگەر (دایە) بووایە مەعناکە نەئەهات لەبەرئەوە کە نالی سەری دوژمنی ــ کە سەری زولفی یارە ــ نەداوەتە بەر شەق ، یـار خۆی داویەتە بـەر شـەق ، بـەڵکو ئەشیداوەتـەوە بە شەق ، زولفەکـە خـۆی لەبەر درێـژی شۆڕبووەتەوە و کەوتووەتە بەرپێی . هەروەها چونکە سوپاسی خوا زیاتر لەسەر شتێك ئەکرێ لـەخۆیەوە بە باشی بۆ بنیادەم ڕێ‌بکەوێ ، نەك بنیادەمەکە خۆی بە دەسـەنقەست بیکا . لەسەر نوسخەی (دایە) ئەبێ وشەی (نـالی)یش بە (نالێی) بخوێنرێتەوە .

★ ★ ★

تیپی کـاف

ـ ١ ـ

ئەی شۆخی بێ نیاز و گران ناز و غەمزە سۆك !
تیری موژەت نیشانەیی دڵ کون دەکا بە نۆك (١)

کوشتەی نیگاهی دیدەتە ، گەر مەست ، ئەگەر خەراب
بەستەی کەمەندی زوڵفتە ، گەر شێخ ، ئەگەر سولۆك (٢)

ـ ١ ـ

(١) گراناز : ئەوەی نازی بە گران بکەوێتە سەر خەڵك . غەمزە سۆك : ئەوەی بە ئیلی چاو ئیشارەتێکی زۆر کەم بکات .

واتە : ئەی نازداری بە کەس موحتاج نەبوی ، ناز بە گران کەوتووە سەر دلدارانی ، وردە ئیشارەت بە چاو کردو ! تیری برژانگت بە نوکی تیژی خۆی نیشانەکەی کون ئەکا کە دڵی دلدارە .

لە هەرکام لە (تیری موژە) و (نیشانەی دڵ)دا شوبهاندن و ، لە کۆکردنەوەی (نیاز) و (ناز)دا جیناسی ناقیص و ، لە (سۆك) و (نۆك)دا جیناسی لاحیق و ، لە (گران) و (سۆك)دا طیباق هەیە .

بێنیاز و (چن) و (ك) : دیدە مەست و . دەکا (کم) و (من) : ئەکا .

(٢) کوشتە : کوژراو . نیگاهی دیدە : بە لاچاو تەماشاکردن . خەراب : ئەو سەرخۆشەی لەتامبەدەر سەرخۆش بێ ، کە پێیشی ئەڵێن بەدمەست . بەستە : کەمەندکێش ، گیرۆدە . شێخ : پیری تەریقەت . سولۆك : سالیك ، مرید ، ئەوەی خەریکی خواپەرستییە .

واتە : چ ئەوانەی مەستی عادەتین و چ ئەوانەی لەتامبەدەر سەرخۆشن هەمو کوژراوی تۆن کە بە لاچاو بۆیان ئەڕوانی . شێخانی تەریقەتیش کە خەڵك کەمەندکێش ئەکەن بۆلای خۆیان و مریدەکانی بەردەستیشیان

نەقدی دڵێ کە ڕائیجی سەودایی تۆ نەبێ ،
مەغشۆش و کەم عەیارەوو هەم قەلب و هەم چرۆك (٣)

صۆفێ ! وەرە ئەسەیری ظوهۆراتی باغ و ڕاغ
لایێ هەمۆ شکۆفەوو ، لایێ هەمۆ گوڵۆك (٤)

کە ئـەوان کەمەندکێشـیان کردۆن ، هـەمۆ بەکێش کراوی کەمەندی زوڵفی تۆن .

لەنێوان (کوشتە) و (بەسـتە) و ، (مەسـت) و (خەراب) ، و (شێخ) و (سولۆك)دا تەناسوب و ، لەنێوان (مەست) و (بەستە)دا جیناسی لاحیق هەیە .

گەر ـ لـە هەردۆ نیوە شـیعرەکەدا ـ (کم) و (گم) و (عب) و (من) : ئەگەر . بەپێی ئەم نوسخانە ئەبێ (دیدەتە) و (زوڵفتە)یش بە (دیدەت) و (زوڵفت) بخوێنرێتەوە و لەگەڵ هـەمزەی (ئـەگەر)ەکە تێکەڵی یەك بکرێن . خەراب (چر) : شـەراب . بەپێی ئەم نوسخەیە ، بە بەراورد لەگەڵ وشەی (سولۆك) لە نیوەی دۆهەمی ئەم شیعرەدا ، زیادەڕەوییەکی بەجگار زۆر پەیدا ئەبێ . سولۆك (مز) : مولۆك . ئەشـکونجێ وشـەی (سولۆك) خۆی (سەلۆك) بێ کە ڕاستەوخۆ واتە : سالیك .

(٣) نەقد : نەخت ، پارە . ڕائیج : ڕەواجدار . سـەودا : مامەڵە . مەیدانی خۆشەویـستێ . مەغشـۆش : تێکـەڵ لە مس و شـتێوا . ناپاك . کەمعەیار : ئەو زێڕەی بێ گەرد نەبێ . سۆك . چرۆك : پۆچ .

واتە : زێڕی دڵێ کـە لـە بازاڕی خۆشەویـستیی تۆدا نەڕوا و تۆ پەسـەندی نەکەیت و وەری‌نەگری ، زێڕێکی خاوێن نییە ، مـس ئامانجی ناپاکی تیایە ، لەگـەڵ زێڕی بێ‌گەردی خۆشـەویستیی ڕاسـتەقینەدا بەراورد ناکرێ ، قەڵبە ، بۆش و پۆچە .

لە دانانی دڵدا بە نەقد ، شوبهاندن و ، لە نیسـبەتدانی بێ‌ڕەواجێ و قەلبێ و کەمعەیاریدا بۆ لای دڵ مەجـاز هەیە .

تۆ (چن) و (عم) : تۆی . کەم عەیارەوو هەم (چر) و (عب) : کەم عەیارەیە ، هەم . (چن) : کەم عەیارە هەمۆ . قەڵب و (چر) و (ت) : قەڵبە .

(٤) ظوهۆرات : دەرکەوتن و دیاریدان . ڕاغ : مێرغوزار . بناری سەوز . شکۆفە : خونچە . گوڵی درەختی بەردار . گوڵۆك : وردە گوڵ .

واتە : ئەی وشکە سۆفیی لە خێر و خۆشـێ بێ‌بەش ! وەرە دەرێ

دەستی چناری ڕۆت و ، سەری شاخ و ، لێوی گوڵ
ڕازانەوە بە خەلعەتی دیباوو بەرگ و تۆك (٥)

دەس‌بەندیانە دێن و دەچن سەرو و نارەوەن
حاجێب کولاە و سایەوو بەرگن وەکو مولۆك (٦)

تویێژێ فڕێ‌دە و باێکی باڵی خۆت بدە،سەیرێکی دنیا بکە چۆن هەمیشە لە گۆڕان و نوێ بونەوەدایە ، تەماشاکە باخ و مێرغوزار چۆن خۆیان ڕازاندووەتەوە ، لەلایەکەوە خونچەیە ئەپشکوێ و ، لە لایەکی‌کەوە درەختە گوڵی کردووە و وردە گوڵی گرتووە .

لەنێوان (باغ) و (ڕاغ)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (باغ) و (شکۆفە) و (گوڵۆك)دا تەناسوب هەیە .

لە سەبری (چ) و (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (من) : بچینە .
شکۆفەوو (ك) و (عب) : شکۆفەیە .

(٥) خەلعەت : خەڵات . دیبا : ئاوریشمی هەمەڕەنگ .
واتە : چنارە ڕۆتەکەی جاران کە ئەوەندە لق و پۆپێنسی نەبۆ وەك درختەکانی‌تر سەر و سیمایەکی بداتێ و ، لۆتکەی جاران کەچەڵی شاخەکان و ، لێوی گوڵەکان کە ئەوسا خونچە بۆن و نوقابۆن ، ئەمڕۆ هەموو ڕازاونەتەوە . چنارە ، ئاوریشمی کەڵای لەبەرکردووە و ، شاخە، بەرگی گوڵ و گیای ڕەنگاوڕەنگی پۆشیوە و ، گوڵە ، پشکوتووە و تۆکی کردووە . مەبەست لە تۆکی گوڵ ئەو پڕۆشە وردەیە بەودیوی بەڕەکانیەوەیە . نالی بۆ چنار دەستی داناوە چونکە لقەکانی بە باڵ چنارەکە خۆیدا سەرنەکەون وەك دەستی بنیادەم کە بەباڵیا شۆڕ ئەبێتەوە . لە شاخیش سەری باس کردووە ، چونکە سەری شاخ بە زستانا سپی ئەبێ و زۆتریش بەفرەکەی ئەچێتەوە و ڕەش ئەبێتەوە و لە هەر کوێیەکی‌کەی دیاری‌ترە . بۆ گوڵیش لێوی باس کردووە چونکە پشکوتن لە لێوەوە دیاری ئەدا و گوڵیش بە پشکوتنا ئەناسرێتەوە . سەرەڕای ئەوە کە مەبەستیشی بووە دەست و سەر و لێو یەك‌بخا .

نیوەی یەکەمی ئەم شیعرەمان بەگوێرەی نوسخەی (مز) نوسیوە کە لەوانی‌تر ڕاستتر بۆ لامان و ، تێکستی نوسخەکانی‌ترمان لەبەر زۆریی هەڵە و مەعنا بەدەستەوە نەدان ، خستە پشت گوێ . بەرگ و (کم) و (گم) و (من) : بەرگی .

(٦) دەس‌بەند : دەستگرتنی هەڵپەڕکێ . کولاە : کڵاو ، سایە : سێبەر .

کانیی دەزێن بە ئاو و ، درەخت ئاوسن بە با
شاییی بەهارە ، بولبولە داماد و غونچە بوك (٧)

مولوك : جەمعی مەلیکە بەمەعنا پادشاە .

واتە : سەرو و نارەوەند ئەڵێی دەستەی کوڕە لاو و کچی شۆخن لای یەکا دەستیان بۆ هەڵپەڕکێ گرتووە و لەبەر شنەی بادا ئەلەرێنەوە، کڵاوی گوڵیکەی گوڵیان لەسەر ناوە و سێبەریان کردووە بۆ ئەوانەی لەبنیاندا دائەنیشن و ، بەرگی گەڵای سەوزی نوێیان پۆشیوە ، ئەڵێی پادشاهن بەم تاج و بەرگ و سایە و زێ و شوێنەیانەوە .

ئەم شیعرە و شیعری پێشوێمان لەبەر ڕۆناکیی بابەت و تێکستی نوسخەکانی (چر) و (کم) و (گم) و (من) دا لێرەدا دانا . لەنوسخەکانی تردا لەپاش شیعری دەهەمەوەن و بەرودوایشن . لە نوسخەی (عم)یشدا ئەم شیعرە لێرەدایە و شیعری پێشوی لەپاش شیعری دەهەمەوەیە . ئێمە خۆمان لامانوایە جێگای ڕاستەقینەیان پاش شیعری نۆهەمە .

(٧) دەزێن بە ئاو : بەهاران کە کانی ئەتەقێ و ئاوێکی ئێجگار لە جاران زۆرتری پیادێ . ئاوسن بە با : بای داراوس کە لە دوازۆژەکانی زستانا ئەوەزێ و درەختی پێ ئەگەشێتەوە و ئەوەندەی پێ ناچێ گوێکە و گەڵا ئەکا . داماد : زاوا .

نالی لەم شیعرەیدا یەکێ لە وێنە شاکاریەکانی خۆی پیشانداوە . بەهاری کردووە بە شایی و لەم شاییەدا بولبولی کردووە بە زاوا و خونچەی بۆ کردووە بە بوك و ، بای داراوسی دوازۆژەکانی زستان و درەختی تەزایی تێکەوتووەوەشی هێناوە بۆ پیشاندانی وێنەی ئاوس بونی بوك پاش گواستنەوەی و ، تەقینی کانی و ئاوی زۆر پیا هاتنیشی کردووە بە منالەکەی کە ئەیبێ ..

لەنێوان (دەزێن) و (بەئاو)دا لەطافەتێکی جوان هەیە ، چونکە هەرچەند لێرەدا ئاوەکە زادەکەیە و پەیدا ئەبێ ، بەڵام وردە ئیشارەتێکیش بۆ ئەوە کراوە کە ئافرەت بەهۆی (ئاو)ەوە ئەزێ و ئیشارەتێکی تریش بۆ ئەوە کراوە کە خوا ئەفەرموێت (وَجَعَلْنَا مِنَ المَاءِ كُلَّ شَيءٍ حَيٍّ) واتە هەمو شتێکی زیندوّمان لە ئاو دروست کردووە . لە ئاوس بونی داریشدا بە با ئیشارەتێك بۆ لەوە کراوە کە (باە) واتە هێزی پیاو بۆ چونە لای ژن ، وەك چۆن ئیشارەت بۆ (بای داراوس)یش کراوە .

لەنێوان (کانی) و (ئاو) و (درەخت) و (با) و ، هەروەها لەنێوان

وەك چاوی وشکە صۆفییە کانێ لە دار و بەرد
دەردێن بە صەد تەرەنتوم و گریان و تۆکەتۆك (٨)

ڕاییڵ و تار و ، پۆپی کولۆی بەفرە ، ئابشار
با بای دەدات و ماسیی پێدا دێ وەك مەکۆك (٩)

(بەهار) و (بولبـول) و (غونچە) و ، لەنێوان (دەزێـن) و (ئاوسـن)یشدا تەناسوب هەیە .

تێکستی نیوەی یەکـەمی ئەم شیعرە لە نوسـخەکانی بەردەستمانا جیاوازیی زۆری تیابو . ئەمەی ئێمە نۆسیومانەتەوە لەسـەر نوسـخەی (کم)ە . ئەمەش تێکستی نوسخەکانی‌تر :

(جر) و (کم) و (ت) : **کانێ دەزێن بە ئاو و درەخت ئاوسن بە با**

(جن) و (ك) و (اح) : **کانێ دەزێن و درەخت هەمۆ ئاوسن بە با**

(عم) : **کانێ دەزێن بە ئاو و درەخت ئاوسن بە بار**

(کم) : **کانێ دەزێن بە ئاو و درەخت ئاوسن بە با**

(عب) : **کانێ دەزێن و درەخت ئاوسن بە با**

(من) : **کانێ ئەزێن بە ئاو و درەخت ئاوسن بە با**

(٨) تەرەنتوم : لەبەرخۆوە گۆرانێ وتن .

وات : کانییەکان کە لەناو دار و بەرد و شاخەکانەوە هەڵئەقوڵێن و هاژەیان دێ ، کە ئەڕژێنە خوارەوە و ئاوازی جۆراو جۆریان لێ بـەرز ئەبێتەوە ، ئەڵێی چاوی وشکە سۆفین کانێ کـە ئـەوانیش ئـەگرین و فرمێسك ئەڕێژن و لەبەر خۆیانەوە تۆکەتۆك ئەکەن .

نالـی مەگەر ئـەوەی مەبەست بـوبێ کە دڵی ڕەقی وشـکە سۆفی بشوبهێنێ بەو شوێنە ڕەقەنانەی کانییان لێ هەڵئەقوڵێ ، ئەگینا زۆر دورە لێیەوە شکۆی وایان بداتێ ئاوی کانێ بکا بە فرمێسکی چاویان و تۆکەتۆکیان بکا بە هاژەی ئاو !

(٩) ڕاییڵ : ڕایەڵ ، تان ، ئەو تـاڵە بەن یا دەزووە سـتونییانەی لەکاتی تەنینی شاڵ یا جاو یا بەڕە و قاڵی و شتی‌وادا تاڵە ئاسۆییەکانیان پیا تێئەبەزێنرێ . تار و پۆ : تان و پۆ . کولووە بەفر : دانە دانەی بەفری شێ کە بەتوندێ و گەورەیی ببارێ یا با لـە شوێنێکەوە هـەڵیگرێ بۆ شوێنێکی‌کە . ئابشار : تافگە . مەکۆك : مەکۆ .

شەبنم کە نەظم و نەثرە لە ئەوراقی غونچەدا
گۆیا بووە بە زار و زوبان و ددان و پۆك : (١٠)

« نالی » عەجەب بە قووەتی حیکمەت ئەدا دەکا
مەعنایی زۆر و گەورە بە لەفظی کەم و بچۆك (١١)

واتە : تافگەکان بوون بە زایەڵ و تان و ، پۆکەشیان کولۆی بەفرە کە با ڕای ئەماڵێ و ئەیدا بە ناویاندا وەك لە هەردوکیان قوماشێك بچنێ . مەکۆی ئەم جوڵاین کردنەش ماسیە کە بەناو تان و پۆکەدا ئەڕوا .

بۆ (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (مز) و (عب) و (من) : پۆد .

(١٠) نەظم : ڕێكدانراو . شیعر . نەثر : بڵاو . بەخشان . ئەوراق : گەڵا . کاغەز . گۆیا : هاتووە زمان .

مەعنای ئەم شیعرە و شیعری دوایی پێکەوەدێ .

(١١) عەجەب : چەندسەیر . ئەدا دەکا : ئەگەیێنێ .

واتە : لەم بەهارە جوانەدا شەونمی ناو پەڕەکانی گوڵ ، چ ئەوانەیان ڕێك نیشتونەتە سەر پەڕەکان و چ ئەوانەیان پرژ و بڵاون ، هەمو لەعاست هونەری نالیدا هاتونەتە دەنگ و ، بە دەم و زمان و ددان و پۆك ئەڵێن : ئامەخوا لە نالی ! چۆن وا بە هێزی وردیی خۆی ئەتوانێ مەعنای گەورە گەورە لە چوارچێوەی وشەی کەم و بچۆکدا جێگا بکاتەوە .

بە شیعری پێشوودا کە شەونمی لەسەر (ئەوراق) بە (نەظم و نەثر) تیا پیشاندرا و، لە هەردوو حاڵەکەیدا بۆ هەڵدان بە شان و باڵی ڕەوانبێژیی نالیدا هاتبوە دەنگ ، لەوانەیە بکەینە ئەوە کە نالی پەخشانی جوانیشی نوسیوە و ، ئەم بەکارهێنانی وشەی (نەظم و نەثر)ە کە هەریەکی دوو مەعنا ئەگەیەنن ، بۆ ئەم مەبەستەیە .

⁂

تیپی میم

— ١ —

به هاوین جەستە خەستەی دەردی گەرمام
به زستان دڵ شکستەی بەردی سەرمام (١)

لە هێلانەی زەمیندا وەك شتور مورغ
منی قودس ئاشیان بێ باڵ و پەڕ مـام (٢)

— ١ —

(١) جەستە : لەش . خەستە : نەخۆش .
نالی لەم پارچە شیعرەیدا گلەیی لە بەختی خۆی و نابارێی چەرخی گەردوون ئەکا کەوا نە کات و نە شوێن هیچکامیان بە ئارەزوی دڵی ئەو نەهاتون و هیچیان نەیانتوانیوە حەسانەوەی دڵ و گیانی بۆ دابین بکەن. لەم شیعرەیدا گلەیی لە کات ئەکا و ئەڵێ هیچ کام لە وەرزەکانی ساڵ دڵی ئاو نادا و لە هیچ کامیاندا ناحەسێتەوە ، نە لە وەرزی گەرما دا و نە لە وەرزی سەرما دا .
لە یەکخستنی (هاوین) و (زستان) و ، (گەرما) و (سـەرما)دا طیباق و ، لە کۆکردنەوەی (جەسـتە) و (خەسـتە) و ، (دەرد) و (بەرد) و ، (گەرما) و (سەرما)دا جیناسـی لاحیق و ، لە وشـەی (بەرد)یشدا لەطافەت هەیە چونکە (بَرْد) بە عەرەبێ واتە سەرما .
بەردی سـەرمام (چن) و (عم) و (کم) و (ت) و (مز) و (من) : بەرد و سەرمام . دڵ شکستە (چن) : پا شکستە .
نیوەکانی ئەم شیعرە لە نوسخەی (عم) و (کم) و (گم) و (عب) و (من)دا بەرودوان .

(٢) شتورمورغ : باڵـندەیـەکی گەورەیـە پێی درێژ و ملی کورت و باڵی بچوکە . ناتوانێ بفڕێ ، بەڵام زۆر تیژڕەوە ، بە سەعاتێ ٤٠ کیلۆمـەتر

له قوربی (قاب قوسین)ی دو ئەبرۆت
منی (أدنی) چ دۆر و دەربەدەر مـام ! (٣)

بەلاّ گەردانی بالاّت بم ئەگەر چۆم
فیدای هیندۆیی خالّت بم ئەگەر مـام (٤)

ژێ ئەکا . بالای دۆ میتر و نیو بەرزە . ئالف و گیانەوەر ئەخوا . بەسەر تەبۆلکەی چەو و وردە بەردەوە هێلانە ئەکا ، قودس ئاشیان : ئەوەی ئاسمان جێی بێ . قودس : پیرۆز . ئاشیان : هێلانە .

نالی لەم شیعرەشیدا گلەیی لە دەست تەنگەلانی و بێدەسەلاتیی خۆی ئەکا کە چۆن ئـەو هەل و دەرفـەتەی بـۆی لواوە بەشی بەجێهێنانی ئەرکەکانی سەرشانی ناکا و لە ئاستی ئەودا نییە . ئەلێ : من کەسێکم جێگام ئەبێ بە ئاسمانی بەرزەوە بێ و هێلانـەم لەوێ بێ ، کـەچی وەك وشتر مورغم لێ‌هاتووە ، هەم هێلانەشم بەسەر تەختی زەوییـەوەیە و هەم پەڕ و باڵیشم نییە پێی بفڕم .

(٣) قورب : نزیکی . قاب قوسین : ئەوەندەی دۆ کـەوان . ادنی : ئەدنـا ، نزیك . سۆك . مام : مامەوە .

وانـە : پێـوانەی نێوانمان ئەوەندەی پێـوانەی نێـوانی دۆ کەوانی برۆکانتە . کەچی منی ئەوەندە لێتەوە نزیك ، دۆر و دەربەدەر کـەوتۆم لێت و ، دەستم ناتگاتێ .

نالی لەم شیعرەدا ئیقتیباسی لـە ئایەتی (ثمَّ دَنَی فتَدَلّی ، فکانَ قابَ قوْسَیْن اوْ ادنی)ی کردووە .

ئەم شیعرە و شیعری پێشـەوەی لە نوسـخەکانی (عم) و (کم) و (گم) و (عب) و (من)دا بەرودوان .

(٤) هیندۆ : هیندی . خاڵ . بە خاڵ ئەلێن (خالی هیندۆ) واتە خالی وەك هیندی ڕەش .

مەعنای ئەم شیعرە بەنراوە بە شیعری پاشەوەیەوە .

لە کۆکردنەوەی (بەلا) و (بالا) دا جیناسی ناقیص و ، لە کۆکردنەوەی (چۆم) و (مام)دا طیباق و ، لە کۆکردنەوەی (خال) و (مام)یشـدا تەناسوب هەیە هەرچەند بەمەعنا (خالۆ) و (مامە)ش نین .

ئەم شـیعرە لە نوسـخەکانی (عم) و (کم) و (گم) و (عب) و (من)دا شیعری حەوتەمە .

نەفەس هەروا لە ڕێدا دێت و نایێ
لە سەیر و مەیری ئەسبابی سەفەرمام (٥)

دەمێکە وا لەسەر پێیەك دەسوێیم
لە شەوقی تۆ بە میثلی مۆم و، هەر مام (٦)

---

(٥) مەیر : دووبات‌کردنەوەی وشەی (سەیر)ە بەپێی ڕێ و شوێنی زمانی کوردی وەك (نان) و (مان) و (پیاو) و (میاو) و شتیوا . ئەم دووبات‌کردنەوەیە جۆرە بێ‌موبالاتێ و بە سووك سەیر کردنێکیش ئەگەیەنێ. مەیر هەروەها بە مەعنا خواردەمەنێ و ئازووقەیش هاتووە . سەفەرمام : سەفەرمدام .

واتە هەناسەم بەڕێوەبە ئەبەوێ بێت دەرچێت ، کەچێ دەریش‌ناچێ . دوودڵە ، نازانێ چێ بکا ! خۆیشم خەریکی تەماشای توێشووی سەفەری دوایێم ، بەلام ئەوەندەش گوێی نادەمێ . مەبەستی ئەوەیە بلێ خۆم بۆ سەفەری ئەو دنیام باش ئامادە نەکردووە . جا ئەگەر ڕۆیشتم ، ئەوا عومری درێژم بۆ تۆ بەجێ‌هێشتبێ و بەقوربانی بالای تۆ بم . ئەگەر مایشم ، ئەوا بۆ تۆ ئەژیم و لە دەوری خالی ڕەشت ئەگەڕێم .

ئێمە وای بۆ ئەچین نالی خۆی ئەم شیعرە و شیعری پێشووی لە شوێنی یەکتری ئێستایان دانابێ ، چونکە وا باشتر مەعنا ئەدەن بەدەستەوە .

لە کۆکردنەوەی (دێت) و (نایێ)دا طبباق و ، لە کۆکردنەوەی (سەیر) و (مەیر)دا جیناسی لاحیق هەیە .

سەیر و مەیری (چر) و (عب) : سەیری مەیر و . (ت) : لە سەیری سەیری . سەیر : واتە تاقی‌کردنەوە . (اح) : لە سەیر و مەیرو .

(٦) واتە : دەمێکە بەدەوام لە عیشقی تۆدا وەك مۆم ئەسوێیم ، یا وەك مۆم لەسەر یەك پێ وەستاوم ئەسوێیم ، کەچێ هەر ناشبڕێمەوە و دوایێم نایەت . ئەشکونجێ (مۆم) بە (مۆم) بخوێنرێتەوە . بەم‌پێیە مەعناکەی وا لێ‌ئەدرێتەوە کەوا لە عیشقی تۆدا وەك مۆ باریك و لەڕ و لاواز بووم .

لەنێوان (مۆم) و (مام)دا جیناسی لاحیق هەیە .

لەسەر پێیەك (« پەراوێزی » چر) و (عم) : لەسەر یەك پێ . (مز) : لەسەر خۆم هەر . تۆ (« پەراوێزی » جن) : ڕووت .

وەرە قوربان ! بە جان هەردوو برا بین
کە تۆ بێ مادەر و من بێ پودەر مام (٧)

لە (دار العلم)ی تەحصیلی مەعاریف
وەکوو « نالی » جەهوول و بێخەبەر مام (٨)

— ٢ —

ئــەی تازە جــەوان ! پیرم و ئوفتــادەوو کەوتووم
تــا مــاوە حــەیاتم

دەستێ بــدەرە دەستی شــکستەم ، کە بەسەرچووم
قوربانی وەفــاتم (١)

---

(٧) بە جان : بە گیان . مادەر : دایك . پودەر : باوك .
وانە : هەردوکمان هاودەرد و هاوئــازارین . تۆ دایکت نییە و من باوك . کەوانە وەرە گیانە ، با هەردوو ببین بە برای گیانی بەگیانیی یەك .
لەنێوان (برا) و (مادەر) و (پودەر)دا تەناسوب هەیە .
هەردوو (عب) : یەك دوو . بەمپێیە شیعرەکە مەعنایەکی تری زۆر جوان ئەبەخشێ . وانە : وەرە بە گیان یەك کەس بین ، بە دیمەنیش دوو برا بین .

(٨) دارالعلــم : خوێندنخانە . تەحصــیل : دەستخستن . مەعاریف : زانــست . جەهوول : هیچ نەزان .
لەوانەیە نــالی مەبەستی لەم شیعرە هەر خۆ بــە کەم دانان بێ و ، لەوانەشە لــە نامۆییدا داینــابێ و مەبەســتی بێئاگایی بێ لــە هەوالی سولەیمانی .
بێخەبەر (چن) و (عم) و (عب) و (اح) : بێبەصەر . (ت) : دەربەدەر .

— ٢ —

(١) تازە جەوان : جوانی لە تافی لاوێتیدا . شکستە : شکاو .
ئەم پارچە شیعرە لەو جۆرەیە کــە پێیئەڵێن (موستەزاد) چونکە نەوەتە لەدوای هەر نیوە شیعرێکیەوە بڕگەیەکی لێ زیاد کراوە .

تۆ یوسفی ئەو حوسنی لەسەر میصری جیانی
من پیرم و فانی
لەم کولبەیی ئەحزانە نە زیندوّم و نە مردوّم
هەروا بە تەماتم (٢)

نالی لەم پارچە شیعرەیدا ڕۆی دەمی کردووەتە پێغەمبەر (د.خ) و سکاڵای خۆی لا ئەکا . دیارە ئەم شیعرەی لەوکاتەدا داناوە کە لە سەردەمی پیریدا چووەتە مەدینە و زیارەتی قەبری پیرۆزی پێغەمبەری کردووە .

نالی ئەڵێ : ئەی ئەو جوانەی کە ئێستاش ، پاش مردنت بە هەزار و چەندسەد ساڵ ، هەر لە هەڕەت و تافی جوانیدای و هێزت هەرگیز کز نابێ ، من پیر و ئوفتادە و لێکەوتوّم . دەسا هەی بەقوربانی وەفات بم ، تا گیانێکم تیا ماوە دەستێ بدەرە دەستی شکستەم و ڕاستم کەرەوە ، چونکە ئەوەندە پیر بووم پشتم کۆم بووەتەوە و وام لێهاتووە وەك سەرم نیشتبێتە زەوێ و بەسەر بڕۆم بە ڕێدا . یاخود ئێستا دەستێ بدەرە دەستی شکستەم و فریام کەوە . کە مردیشم، چش ! بەڵاگەردانی تۆ بم و بەقوربانی وەفات چۆبم .

لە کۆکردنەوەی (تازە جەوان) و (پیر) و ، (حەیات) و (وەفات)دا طیباق و ، لە (دەستێ) و (دەستی)دا جیناسی موحەڕڕەف هەیە .

لە تەنها نوسخەی (کم) و (من)دا نوسراوە (پیرم و ئوفتادەوو کەوتوّم) . لە نوسخەکانی تردا نوسراوە (پیر بی ئوفتادەوو کەوتوّم) . ئێمە ئەوەی نوسخەکانی (کم) و (من)مان پێ ڕاستتر بو ، چونکە نالی لەپێشاندا بە (تازە جەوان) قسەی لەگەڵ پێغەمبەردا کرد و ، (پیر بی)یش دوعای پیربونە . پیربونیش ئەگەر پیربونی ڕاستییە واتە عومری درێژ ، ئەوە دوعایوا بۆ پێغەمبەر ناکرێ چونکە لەدنیادا نەماوە . خۆ ئەگەر کینایەش بێ لە بێهێزیی ئایین و بیروباوەڕ ، بەوپێیە کە دژی (تازە جەوان)ە ، ئەوە ئەبێ بە دوعای شەڕ و ، هەرگیزیش ڕێی تێناچێ نالی دوعای شەڕ لە پێغەمبەر بکا . لەبەرئەوەش کە زەحمەتە ئەم هەمۆ نوسخەی دەستنوسە لەسەر هەڵەیەك یەکیان گرتبێ ؛ ئێمە لامانوایە هەڵە لە نوسینەوەکەدایە و ئەم (پیر بی ئوفتادەوو کەوتوّم)ە لەپێشا بەمجۆرە بووە : (پیر بی افتادە' کوتوم = پیری بێ ئوفتادەوو کەوتوّم) .

(٢) یوسف : حەزرەتی یوسف کە مەشهورە بە یوسفی میسر و ، لەبەر جوانی لە ئەدەبیات و فۆلکلۆری میللیدا کراوە بە نمونە . ئەوحوسن :

فەرقێکی نەکرد نەفسی نەفیسم بە عینایەت
وەحشی لە ویلایەت

لەم گۆشەیی ویرانەیە هەر مامەوە وەك بوم
وەیشوومی ولاتم (٣)

ئەی قوبەیی طەیبە کە دەڵێی حوققەیی طیبی !
مەئوایی حەبیبی !

مسکێنم و بۆ خاکی عەطرناکە کە هاتووم
بەو بۆنەوە هاتم (٤)

تازە جوان . جینان : بەهەشت . کولبە : کەلاوە . ئەحزان : جەمعی (حوزن)ە واتە خەم .

نالی لەم شیعرەیدا بەراورد لەنێوان توانای پێغەمبەر و بێدەسەلاتیی خۆیدا ئەکا و دەری ئەبڕێ کەوا چەند پێویستی بە بەزەیی پێغەمبەرە . ئەڵێ : تۆ لە مەملەکەتی بەهەشتدا وەك یوسفی تازە لاوی لە میسردا و ، منیش پیرێکی لێکەوتووی کونجی کەلاوەی خەفەت گرتووم . نە ئەوەتە زیندوو بم و بتوانم بۆ خۆم بژیم و ، نە ئەوەشە بمرم و بۆ خۆم بحەسێمەوە .

ئەم شیعرە ئیشارەیێکیشی بە چاوەڕوانیی کردنی حەزرەتی یەعقوبی کوێر و پیر تیا کراوە کە هەواڵێکی یوسفی کوڕی بۆ بێ .

لە کۆکردنەوەی (یوسفی ئەوحوسن) و (پیرم و فانی) و ، (میصری جینان) و (کولبەی ئەحزان)یشدا طیباقێکی جوان هەیە .

(٣) نەفیس : حەسوود . عینایەت : گوێ پێدان و خزمەت کردن . وەحشی : کێوی . ویلایەت : ئاوەدانی . بوم : کوندەبەبۆ . وەیشووم : وەیشوومە ، ئەگبەتی .

واتە : ئەفسی بەد و حەسوودم هەروەك خۆی ماوەتەوە و هەرچی خزمەتی کراوە چاکتری نەکردووە . لەبەر خراپیی خۆم ڕووی ئاوەدانیم نییە و ، دوورە پەرێز لە کونجی وێرانەدا ماومەتەوە وەك کوندەبەبۆ و ، بجمە هەر لایەك ئەبم بە مایەی ئەگبەتی بۆ ئەو شوێنە .

لەنێوان (مامەوە) و (بوم)دا تەناسوبی لەفظی و ، لەنێوان (وێرانە) و

هەرچەنـدە كە من عەبـدم و ڕۆزەردم و عاصیم
مەئموولـە خەلاصـیم
قوربـانی بیـلالم کـــە هیـلالانە هەڵاتـــوم
هەر عەفوە خەڵاتم (٥)

(بۆم) و (وەیشۆم)یشدا تەناسوب هەیە .
هەر (مز) : ئەوا .

(٤) قوبە : گومەزێ . طەیبە : ناوی شاری مەدینەیە کە قەبری پیرۆزی پێغەمبەری تیایە . حوققەی طیب : سندوق یا قوتوی بۆن خۆشێ . مسکین : فەلاحی بێ زەوێ . عەطرناك: عەتراوێ، بۆن خۆش . بەوبۆنەوە: بە بۆنی ئەو خاکەوە ، یا بەهۆی ئەو خاکەوە .

نالی لەم شیعرەیدا ڕۆی دەمی ئەکاتە گومەزی مزگەوت و مەرقەدی پێغەمبەر و ئەڵێ : ئەی ئەو گومەزیەی مەرقەد و مزگەوتی پێغەمبەر لە شاری مەدینەدا ، کە ئەڵێی سندوقی بۆن خۆشیت (مەبەست لە بۆن خۆشییەکە لاشەی پێغەمبەرە لەناو خاکا) ، تۆ جێگای خۆشەویستەکەی منی کە پێغەمبەرە و ، منیش مسکینێکی بێ زەویم بۆ ئەم خاکە بۆن خۆشە عەتراوییە هاتوم ، بۆنی ئەم خاکە ڕایکێشاوم ، یا بەبۆنەی ئەم خاکە عەتراوییەوە هاتوم .

لە یەکخستنی (طەیبە) و (طیب) و ، (هاتوم) و (هاتم)دا جیناسی ناقیص و لە (بەوبۆنەوە)شدا ، وەك ڕونمان کردەوە ، لەطافەت هەیە . لەشکونجی (مسکین) بە (میسکین) بخوێنرێتەوە واتە میسکاوێ و حەز لە میسك کردێ . بەم پێیە لەنێوان (میسکین) و (عەطرناك)یشدا تەناسوب پەیدا ئەبێ .

بۆ خاکی عەطرناکە کـە هاتوم (عم) و (گم) : بەو خـاکە عەطرناکەوە هاتوم . (کم) : بەو خاکی عەطرناکەوە هاتوم . (عب) و (لۆ) : بۆ خاکی عەطرناکێکە هاتوم . (من) : لەو خاکی عەطرناکە کە هاتوم . بەپێی ئەم نوسخەیە (خاکی عەطرناك) صیفەتی مەککە ئەبێ .

(٥) عاصێ : گوناهبار . مەئموول : چاوەڕوانێ کراو . خەلاصێ : ڕزگاربوون . بیلال : بیلالی حەبەشێ ، بانگدەری پێغەمبەر (د.خ) . هیلالانە : وەك مانگی یەکشەوە .

واتە : هەرچەند من بەندە و ڕۆزەرد و گوناهبارم ، هەر چاوەڕوانی ڕزگاربونم بەهۆی تۆوە . بەقوربانی بیلال بم کە بانگی دا و خەڵکی بانگ

موودێـکه کـه هەمگەردشی دەورانی سـوپیهرم
موغبـەڕ بووه میهرم
ئاوێنـەیی دڵ شاهیده هەرچەنـده سـیبەهـ ڕۆم
مـیرئاتی جـەلاتم (٦)

کرد ڕۆیکەنه تۆ بۆئـەوەی لەسـەر دەستی تۆدا ئـازاد بین و گوناهیان بیەخشرێ و ، منیش ڕۆژەرد و لەڕ و لاواز ، وەك مانگی یەکشـەوە ، هەلاتم و هاتـم و ڕۆم کرده تۆ . دیـاره خەلاتی منێ کـه ئەڵێی مانگی یەکشـەوەم (و کەواته مانگی یەکشـەوەم پیشان داوی) هەر ئەوەیە ئازادم کەیت و له گوناهم خۆش بێ .

ئەم شیعره ئیشارەته بەوەکه جاران مزدەی بینینی مانگی یەکشـەوەیان (دیاره بۆ مانـگه گرنگەکانی وەك موحـەڕڕەم و مەولـوود و ڕەجەب و ڕەمەزان و شـەشەلان و قوربان) ببردایە بۆ گەورەی سـەردەم ، مزدەبەر خەلات ئـەکرا . ئیشارەتێکیشی تیا کـراوه بۆئەوه که لەکاتی دیتنی مانگی نوێدا بانگێك ئەدرا بۆ ئاگاداری . ئیشارەتێکی ئاسکیشی تیایه بۆئەوه که ئالێ (که بە خۆی ئەلێ : کۆیله) بەدەم بانگی کۆنه کۆیلەیەکی تری وەك بیلالی حەبەشییەوه ڕۆیشتووه .

هیلالانه (عم) و(گم): بیلالانه. بەپێی ئەم نوسخەیە ئەبێ ڕۆی شۆبهاندن به بیلال ئەوەبێ وەك چۆن بیلال لەناو جـەور و ستەمی قورەیشییەکان ڕای کرد بۆ لای پێغەمبەر ، ئەمیش لەناو زۆر بێ‌سەندنی گوناه (یا ئەگەر سـەرنجێکی قەسیده شارەزۆرییەکەی بدەین ، لەناو جەور و ستەمی داگیرکەران) ڕای‌کردووه بۆ لای پێغەمبەر . هەلاتوم (چن) : هەلاتم . بەلام هەڵەیە چونـکه لەگەڵ لەنـگەری شیعرەکانی تـردا ڕێك‌ناکەوێ ، سـەرەڕای ئەوەش کـه حاڵەتـه تەسویرییـەکەی خەبەردانـەکەی ، بەپێچەوانـەی شیعرەکانی‌ترەوه تیا ئەگۆڕێ به خەبـەردان له شتێکی ڕابوردوی بڕاوه .

(٦) هەمگـەردش : هـاوڕێ . دەوران : خولخواردنەوه ، سـوڕانەوه . سـوپیهر : ئاسـمان . گەردوون . موغبـەڕ : تۆزاوی . میهر : خۆر . سیبەهـڕۆ : ڕۆژەش . میرئات : ئاوێنه . جـەلا : ڕۆشنێ و پاکێ و بێ‌گەردی . دەرکەوتن .

واته : دەمێکی زۆره لەگەڵ چەرخی گەردوونا ئەسـوڕێمەوه بە هەمو چاکه و خراپەیەکیەوه ، هەتاوم لێڵ و مینام گەردی ئەم ڕێگا دوورەی لێ

ئەی مەسجید و میحرابگەهت قیبلەیی حاجات
بۆ ئەهلی موناجات !
مەحجوبی هەوام و ، ئەمەتە مەشهەدی مەعلوم
بۆ ڕاهی نەجاتم (٧)

ئەی مەطلەعی ئەنواری هەمو قاصی‌یو دانی
شەمسی صەمەدانی
وەك ذەڕڕەیی بێ‌جیلوە نە مەوجود و نە مەعدوم
جوییایی بەراتم (٨)

نیشتووە . بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەر دڵ حستیبە ، سەیری دڵم بکە کە ئاوێنەی ڕووناکی و نوری تۆیە و تۆی تیا دەرئەکەوێ ، سەیری کە چەند پاك و خاوێنە و چەند جوان تۆی تیا دیاری .

لەنێوان (ئاوێنە) و (ڕوو) و ، (میرئات) و (جەلا)دا تەناسوب هەیە .
موغبەڕ (عم) : ئەغبەر .

(٧) مەسجید : مزگەوت . میحرابگەه : شوێنی میحراب . ئەو شوێنەی مزگەوت کە پێش نوێژی تیا ئەوەستێ . قیبلەیی حاجات : ئەو شوێنەی موحتاجان ڕووی تێ ئەکەن . موناجات : پاڕانەوە . مەحجوب : شەرمەزار . هەوا : ئارەزووی نەفس . مەشهەد : جێگەی کۆبوونەوەی خەڵك . ڕاه : ڕێگا .

واتە : ئەی ئەوکەسەی کە مزگەوت و میحرابت قیبلەی موحتاجانە و ، لە هەموو لایەکەوە ڕووی تێ‌ئەکەن و تیا ئەپاڕێنەوە لە خوا .. منیش یەکێکم لەوانە و شەرمەزاری ئارەزووی نەفسم ، هاتوومەتە ئێرە و ، ئێرە ئەو شوێنەیە ڕێگای ڕزگاری و سەرفرازیی خۆمی لێوە ئەدۆزمەوە .

(٨) مەطلەع : ئەو شوێنەی خۆر و مانگی لێوە هەڵدێ . قاصی : دوور . دانی : نزیك . صەمەدانی : خوایی . بێ‌جیلوە : بێ‌مایە . جوییا : ئەوکەسەی بەدوای شتێکدا بگەڕێ . بەرات : خەڵات .

واتە : ئەی ئەوکەسەی ڕووناکی بۆ دوور و نزیك ، هەموو لای تۆوە هەڵدێت ! . ئەی خۆری خواکرد بۆ ڕۆشن‌کردنەوەی جیهان ! . منی نابوت وەك تۆزێکی بێ‌مایە و هیچ و پووچ دام لەبەر تیشکی خۆری تۆدا ،

لەم خاکی دەری ڕەحمەتی بێ زەحمەتە ، « نالی »
فیردەوسە مەئالی
حاشا کە لەمێدا ببمە سائیلی مەحرۆم
هەرچەند لە عوصاتم (۹)

بۆ ئەوە ناشێم نە بە بۆ و نە بە نەبۆ دابنرێم . چاوەڕوانی خەڵات و بەرانی تۆم بمکرێتەوە .

نالی لە دۆ نیوەکەی ئەم بەیتەدا ، بەرابەر بە هەر وشەیەکی یەکەمیان دژەکەیی لە دۆهەمیانا داناوە : (مەطلەعی ئەنوار) بەرابەر بە (ذەڕڕەیی بێ‌جیلوە) . (قاصی و دانی) بەرابەر بە (مەوجود و مەعدوم) . (جۆیای بەرات) بەرابەر بە (شەمسی صەمەدانی) چونکە صەمەدانی نیسبەتە بۆلای (صەمەد) کە واتە (بێ‌ئیحتیاج) و دژی (جۆیای بەرات)ە . لە بەراورد کردنی (شەمس) و (ذەڕڕە)شدا طیباقێکی ئێجگار قوڵ هەیە . هەروەها لە (قاصی) و (دانی)یشدا طیباق هەیە .

بێ‌جیلوە (کم) و (من) : بێجیدە .

(۹) فیردەوس : بەهەشت . مەئال : سەرەنجام . لەمێدا : لێرەدا . سائیلی مەحرۆم : سوالکەری بێ‌بەش . عوصات : گوناهباران ، جەمعی عاصییە .

واتە : لەم خاکی دەرگای ڕەحمەتی بەناسانی و بێ مەینەت دەس‌کەوتووەی پێغەمبەردا ، نالی سەرەنجام بەهەشتی دەسگیر ئەبێ . من هەرچەند گوناهباریش بم ، هەرگیز لەم شوێنەدا بێ‌بەش نابم و ، نابم بە سوالکەرێ بە نائومێدێ بگەڕێتەوە .

لە کۆکردنەوەی (ڕەحمەت) و (زەحمەت)دا جیناسی موضاریع هەیە و لە ڕستەی (دەری ڕەحمەت)دا ئیشارەت کراوە بۆ ئایەتی (وَما أرسَلْناكَ إلاّ رَحمةً لِلعالَمين) و ، لە (سائیلی مەحرۆم)یشدا ئیشارەت کراوە بۆ ئایەتی (وَفي أموالِهم حقٌ معلوم ، للسائلِ والمَحروم) . نالی کە لە نیوە شیعری یەکەمدا خۆی بە (نادیار) و ، لە نیوەی دۆهەمدا خۆی بە (دیار) داناوە ، شێوەی ئیلتیفاتی بەکارهێناوە لە غائیبەوە بۆ موتەکەللیم .

ڕەحمەتی (چر) : ڕەحمەتە . بەپێی ئەم نوسخەیە (نالی) موبتەدا و (بێ‌زەحمەتە) خەبەری ئەبێ . بەپێی نوسخەکانی‌تریش (بێ‌زەحمەتە)

— ٣ —

حەنایی کردووە پەنجەی بە خوێناوی دڵی زارم
ئەمە ڕەنگە شەهادەت بێ کە کوشتەی دەستی دڵدارم (١)

گوتم : ئایا بە زاری خۆت دەپرسێ حاڵی زاری من ؟
بڕۆی هێنایە یەك ، وەك شکلی (لا) یەعنی کە بێ زارم (٢)

صیفەتی (ڕەحمەتی) و ، (نالی) هەر موبتەدا و ، خەبـەرەکەی ڕستەی (فیردەوسە مەئالی) ئەبێ .

بەرابەر بە یەك دانانی (نالی) و (مەئالی) ، وەك لە سەرەتاکەدا ڕوون کراوەتەوە ، بەڵگەیەکی‌تری ئەوەیە کەوا نازناوی نالی بـە لامی سـۆکە نەك بە لامی قەڵەو .

— ٢ —

(١) حەنایی : خەناوی ، سوور . زار : بریندار . شـەهادەت : شـەهیدی ، شایەتی .
واتە : یار پەنجـەی خۆی بە خوێـناوی دڵی برینـداری من سـوور کردووە و ئەڵێ خەنەم تێکرتووە . لەوانەیە ئەم پەنجە سوور بوونەی یار ببێ بە بەڵگەی بە شـەهیدی مردنی من کەوا بە دەسـتی کافرێکی بێ‌ڕەحمی وەك ئەو کوژراوم ، یا ببێ بە شایەتی بۆم کەوا کوشتەی دەسـتی ئەوم .
حەنایی (کم) و (گم) و (من) : خەنـاوی (عب) : حەناوی . لەوانەیە ئەمیش (خەناوی) بـوێ . کردووە (ت) و (مز) : گرتـەوە . پەنجەی (جر) و (جن) : پەنجە . (ت) : یارم . خوێناوی (ت) : خۆناوی . ڕەنگە (کم) و (گم) : ڕەنگی یا ڕەنگێ .
(٢) زار (ی یەکەم) : دەم . زار (ی دووەم) : ناڕەحەت . لا : لامەلفەلا کە واتە نەء ، کە ئەگەر وابنوسـرێ : (لا) ، تاڕادەیـەك وەك کـەوانی لێ دەرئەچێ و لە (برۆ) ئەچێ . زار (ی سێیەم) : دیـانەوە دەم ، یاخود لەگەڵ (بێ)کەدا بێکەوە وشەی (بێزار) پێك دێنن .
واتە : بە یارم گوت ئاخۆ هەرگیز ڕێ‌ئەکەوێ ئەوەندە لوتفت لەگەڵم هەبێ بە دەمی خۆت هەواڵێکی حاڵی ناڕەحەتم بپرسی ؟ ئەویش بڕۆکانی وەك وشەی (لا) هێنایەیەك و هیچی نەوت ، تەنها بەو برۆ هێنانە یەکەی

عەجەب ئەستێرە شەو هەڵدێ لە تاوی خوسرەوی خاوەر
بە ڕۆی تۆم دیدە هەڵنایێ شەو و ڕۆژ ، ئەرچی بێدارم (٣)

پێی ڕاگەیاندم کە دەمی ئەوەندە بچۆکە قسەی پێ ناکرێ ، یاخود بێزار و وەڕسە لێم و وەڵامم ناداتەوە .

لەنێوان سێ وشەی (زار)دا جیناسی تەواو و ، لە (بێزارم)دا لەطافەت هەیە . لەبەینی (خۆت) و (من)یشدا تەقابول و لە کۆکردنەوەی (وتم) و (بڕۆی هێنایەیەك)دا کە یەکەمیان قسە کردن و خۆ بە کەم دانان و دوەهەمیان فیز و خۆ بە زل زانین ئەگەیەنێ ، طیباق هەیە . هەروا لە (ڕۆی هێنایە یەك) و (بێزارم)دا بە هەردوو مەعناکەی تەناسوبێکی جوان هەیە ، چونکە ناوچاو هێنانەیەك و ڕۆگرژکردن لەگەڵ (نا) وتن و (بێزاری) یا (بێزاری)دا گەلێ گونجاوە .

گوتم (چر)و (جن) و (کم) و (من) : وتم .

ئەشکونجێ (لا)کە و (یەعنی)یەکە بەیەکەوە ببەستێن و ببن بە (لایعنی) واتە : گوێی لێ نییە . بەمجۆرە مەعناکەی وای لێ دێتەوە : بڕۆی بەشێوەیەکی بێموبالاتانە هێنایە یەك ، واتە دەمی نییە ، یا تاقەتی نییە وەڵام بداتەوە .

(٣) خوسرەوی خاوەر : پادشای ڕۆژهەڵات ، کینایەیە لە خۆر .

واتە : من سەرسام ماوم ! من بە شەو و بە ڕۆژ بێدارم و لەگەڵتام ، لەگەڵ ئەوەش نە بە شەو و نە بە ڕۆژ چاوم لە ڕۆتا هەڵنایەت و ناوێرم سەیرت بکەم ، کەچی ئەستێرە کە تا خۆر دیار بێ ئەو دیار نییە و بە ڕۆژ نوستووە ، لە خۆر ناترسێ و بە شەو هەڵدێ و ئەکەوێتە جریوە جریو !

نالی لەم شیعرەیدا ڕۆی یاری بەرابەر بە خۆر و چاوی خۆی بەرابەر بە ئەستێرە داناوە و بڕیاری داوە کەوا ڕۆی یار لە خۆر کاریگەرترە . ئەوەتە چاوی خۆی کە هەمیشە بە شەو و ڕۆژ لە بەرابەر ڕۆی یارەوەیە و ساتێ لێی دوور ناکەوێتەوە،هەرگیز یارای هەڵهاتنی لەعاستی ئەودا نییە. کەچی ئەستێرە کە تیشکیشی لە خۆر وەرئەگرێ و بە ڕۆژیش لایا نییە، ناترسێ ، بە شەو هەڵدێ .

لە کۆکردنەوەی (ئەستێرە) و (شەو) و ، (ڕۆ) و (دیدە)دا تەناسوب و، لە بەینی (هەڵدێ) و (هەڵنایێ) و ، (شەو) و (ڕۆژ)دا طیباق هەیە .

شەو هەڵدێ (چر) و (عب) : هەڵدێن شەو . لە تاوی (عب) : لە تابی. بە ڕۆی (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (مز) و (عب) و (من) : لە ڕۆی . ئەرچی (عم) و (کم) و (گم) و (من) : گەرچی .

طەبیبی من دەبێ دەخلی هەبێ ، صاحیب ئیشارەت بێ
مەگەر چاوت بزانێ من لەبەر چێ مەست و بیمارم ! (٤)

بە سەروم وت کە ڕاستە سەرکەش و بەرزی ، کەچێ لەرزێ :
کە فەرقیشم بگاتە ئاسمان بەندەی قەدی یارم ! (٥)

---

(٤) دەخل : بەیوەند .

واتە : مەگەر هەر چاوەکانت عیلاجی دەردی من بکەن ، چونکە حەکیمی من ئەبێ حەکیمێ بێ پەیوەندی بە نەخۆشەکەیەوە هەبێ و لە دەردی بزانێ و ئیشارەتی پێ بکرێ و بتوانێ ڕێی بۆ دانێ . بۆیە مەگەر هەر چاوە مەستە بیمارەکانت کە پەیوەندی مەستێ و بیماریان لەگەڵ من هەیە ، بزانن بۆچێ من ئاگام لە خۆم نییە و بیماری چیم .. ئەبێ چاوەکانت کە بە ئیشارەتی خۆیان وایان لە من کرد ، ئیشارەت بکەن و ڕێ و شوێنم بۆ دانێن و دەرمانی دەردم بدۆزنەوە . (لە ئەدەبیاتدا چاو بە مەست و بیمار وەصف ئەکرێ) .

لە کۆکردنەوەی (ئیشارەت) و (چاو)دا تەناسوب و ، لە (هەبێ) و (دەبێ)دا جیناسی لاحیق هەیە .

دەبێ (کم) و (مـن) : ئەبێ . هەبـێ (چر) و (عم) و (کـم) و (گـم) و (ك) و (مز) و (اح) و (مـن) : بێ . ئیشارەت (عـم) و (گـم) : مرووەت. مەست و (اح) : سـسـت و .

ئەم شیعرە و شیعری پاشەوە لە نوسخەی (چر)دا بەرودوان . لە نوسخەی (عم)یشدا بەینی حەوتەم لەپێش هەردوکیانەوە دانراوە .

(٥) سەرکەش : یاخێ و ملبەرز . فەرق : تەپڵی سەر . قەد : باڵا .

واتە : بە داری سەروم وت ڕاستە تۆ بەرز و یاخیت و سەر بۆ کەس دانانەوێنی ، کەچێ ئەو لەجیاتیی ئەوەیبەو پیا هەڵدانەی من لە خۆی بایێ بێ ، کەوتە لەرزین و موچوڕکە بە لەشیا هات و وتی : سەربشم بگاتە ئاسمان ؛ هەر بەندە و ملکەچی باڵای یارم ، واتە سـەرم لەبەر پێبایەتی .

لەنێوان (بەرزی) و (لەرزێ)دا جیناسی لاحیق هەیـە .

وت (عم) و (گم) و (مز) و (عب) : گـوت . کە ڕاسـتە (چر) و (کم) و (گم) و (عب) و (من) : کە ڕاسـت و . (عم) : کە ڕاس و . سـەرکەش و (عب) : سەرکەشی .

لە شیرینیی ئەتۆ ، ئەی خوسرەوی تەختی زەمین ، ڕەنگە
بگاتە ئاسمانی بێستوون فەرهادی هاوارم (٦)

برۆت باڵی هوما سایەی سەری سوڵطانی حوسنت بوو
خەطت هات و وتی : من ئاسیخی طوغرایی خونکارم (٧)

---

(٦) شیرین : سەرەڕای مەعنای خۆی ئیشارەتیشە بە شیرینی داستانی شیرین و فەرهاد . خوسرەو : پادشا . خوسرەوی پەرویز . بێستوون : ئەو شاخەی فەرهاد تاشیی . بە ئاسمانیش ئەڵێن ، چونکە بێستوون واتە بێ کۆڵەکە و ئاسمانیش کۆڵەکەی نییە . فەرهاد : دڵداری شیرین و بە هەر بەدبەختێکی هاوارکەریش ئەڵێن و لە وشەی (فەریاد)یشەوە نزیکە.

واتە : ئەی پادشای سەر تەختی ڕوی زەوی ! ڕەنگبێ من لە عەزرەت جوانی و شیرینیی تۆ هاوارم بگاتە ئاسمان !

لە یەکخستنی (شیرینی) و (خوسرەو) و (تەخت) و (بێستوون) و (فەرهاد) و ، (زەمین) و (ئاسمان)دا تەناسوب و ، لە بەرانبەری یەك دانانی (زەمین) و (ئاسمان)دا طیباق هەیە .

لە شیرینیی ئەتۆ (چن) و (ك) و (عب) : بە شیرینیی ئەتۆ . (عم) : بە شیرینیی تۆ . تەختی (چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (ك) و (مز) و (من) : ڕۆیی . فەرهادی (چر) و (ت) : فەرهاد و . (عم) و (کم) و (گم) و (مز) و (من) : فەریاد و .

(٧) هوما : باڵدارێکی ئێسقان خۆرە ئەڵێن سێبەر بەسەر هەرکەسەوە بکا بەختەوەر ئەبێ یا ئەبێ بە پادشا . خەط : مووی تازە دەرهاتووی سمێڵ ، ئەڵێن فلانکەس خەتی داوە واتە سمێڵی بۆز کردووە . جارانیش لە داوێنی لێوی خوارووەوە بۆسەر لوتکەی چەناکە تەختێکی ستوونییان ئەکوتا ، بەوەشیان ئەوت خەت . ئاسیخ : هەڵوەشێنەرەوە . لەو ئایەتەی قورئان کە حوکمی ئایەتێکیتر لەناوا هەڵگرێ . طوغرا : مۆری پادشا . زوڵفی لوول . خونکار : خوێنڕێژ . پادشا .

واتە : جاران کە هێشتا منداڵ بوویت و موت لێ نەهاتبوو ، برۆکانت باڵی هوما بوون ، سێبەری سەری پادشای جوانیت بوون ، بۆ هەرکەست بڕوانییایە بوی ئەبوون بە باڵی هوما ، بوی ئەبوون بە سێبەری سەری پادشا بەسەریەوە . یاخود جاران برۆکانت باڵی ، سیبەر وەك سیبەری هوما بیرۆزی ، سەری پادشای جوانیت

سەراپا هەروەکو حەڵقەی زرێ پەروێزەیی خوێنم
بە یەك یەك تیری موژگانی زرێ دۆزت برینداره (٨)

حەمایڵ کە دەمی تێغت لە حەڵقەی گەردنی « نالی »
مەگەر تێراو ببم بەو ڕەنگە، تینۆی ساعیدی یارم (٩)

بۆن، هەرکەس بهاناباتە ژێریان، واتە بۆ هەرکەسێ بڕوانییایە و بکەوتایەتە بەر ئیشارەتیان، بەختی ئەبڕا .. ئێستا کە سمێڵت بۆز کردووە، بەربەرەکانێی زوڵفی، وەك ئیمزای توغرایێ پێچپێچی، کجانی خوێنڕێژ ئەکا و، ئەڵێ دەسەڵاتی ئەو زوڵفانەم لە مەیدانا هەڵگرتووە و ئیتر زۆر زۆری منە. یاخود ئێستا ئەو دەورە نەك هەر برۆکانت نایبینن، زوڵفی وەك توغراشت نایبینێ .. لەوەتەی خەتی ژێر چەناکەت هاتووەتە ئاراوە حوکمی زوڵفیشتی هەڵوەشاندووەتەوە.

ئەم شیعرە دوو ئیستیعارەی موصەڕڕەحەی تیایە: (خەط) لە مەعنای خۆیەوە کە نووسینە، خوازراوە بۆ گەنمۆی سمێڵ، یا بۆ ئەو نەخشە ستوونییەی لەژێر لێوی خوارووەوە ئەکوترێ. (طوغرا)یش لە مەعنای خۆیەوە کە مۆری شاهانەیە، خوازراوە بۆ زوڵفی پێچپێچی کچان. ئیستیعارەکان لەوەوە دروستکراون کە جاران پادشاهان وابووە بۆ ڕاسپێریێك هەر مۆریکیان بە کاغەزا ناوە و، واشبووە کاغەزیان نووسیوە. دیارە کە کاغەزیان نووسیبێ لە مۆرە زۆتەکە ڕەواتر بووە.

سایەی سەری (عم): سایە لەسەر. وتی (عم) و (گم): گوتی. خونکارم (عب): خەطکارم.

(٨) زرێ: جۆرە کراسێکی کونکونی میتاڵی بووە جەنگاوەرانی کۆن لەبەریان کردووە لە لێدانی شیر و تیر پاراستوونی. پەروێزە: بێژنگ. زرێدوز: زرێسم.

واتە: بە نوکی تیری بژانگی زرێ سمت برینداربووم، سەرتاپای لەشم وەك بێژنگی لێ هاتووە خوێن دائەدا.

بە یەك یەك (چن) و (کم) و (ك) و (اح) و (من): بە بەیکی. (گم): بە نوکی.

(٩) حەمایڵ: لەوەی ڕاست و چەپ لە مل کرابێ وەك فیشەکدانغ و شمشێر و شتیوا یا دوعای لەکیفگیراو. ساعید: باسك.

واتە: دەمی تێغت ڕاست و چەپ بدە لە گەردنم با باش ببڕێ و

— ٤ —

دەورانییە ، وەك هێڵەكی سەودا ، سەری گێژم
بۆیە بە دەقیقێ مەثەلە هەرچی دەبێژم (١)

خوێنی زۆری لێ بێ ، چونكە تینۆی باسكی یارم مەگەر هەر بەوڕەنگـە تێراو بـبـم .

حەلقەی گەردەنی (« پەراوێزی » چر) و (عم) و (كم) و (گم) و (ت) و (من) : حەلـق و گەردەنی . بیم (عم) و (كم) و (گـم) و (ت) و (عب) و (من) : ببێ . بەمڕەنگە مەعناكـەی وای لێدێتەوە : مەگـەر بەوڕەنگە باسكی تینۆی یارم تێراو ببێ . بەو ڕەنگە (چن) و (ك) : بەو نەوعە . (« پەراوێزی » چر) و (اح) : بەمنەوعە . (عم) : بەم ڕەنگە .

— ٤ —

(١) دەورانێ : ئەوەی بە دەوری خۆیا خولبخوا ، یا ئەمدەس و ئەودەسـی پێبكەن . هێڵەك : هێڵەكی ئارد بێژان كە ئاردە وردەكە لە سۆسـەكەی جوێ ئەكاتەوە . سـەودا : سـەرەخولە تووش‌هاتوو . دەقیقێ : بە وردێ . وەك ئارد . دەبێژم : ئەڵێم . لە بێژنگ یا لە هێڵەكی ئەدەم .

واتە : سـەری گێژم وەك هێڵەكی بەدەستەوە خولاوە ، چۆن هەمیشە بە دەستی ژنی ئاردبێژەوە ئەخولێتەوە ، ئەمیـش هەمیشـە هـەر وا ئەخولێتەوە بە دەوری خۆیا و ، ئەو بیرانە لە تەتەڵە ئەدا كە بە مێشكیا دێن و پڕ و پوچیان لە یەك جوێ ئەكاتەوە . بۆیە هەرچێ بڵێم و هـەر شیعرێ بنوسم ، لە بێ‌گەردێ و وردیدا نموونەیە ، وەك چۆن ئاردێ درابێ لە هێڵەك لەوبەڕی خاوێنێ و وردیدایە و هیچ سـۆس و پل و پوشـی پێوە نییـە .

جگە لەو لەطافەتانەی لە هەندێ وشەی ئەم شیعرەدا هەن و لە مەعنا لێدانەوەكەدا ئیشارەتمان بۆ كردن ، لە وشەی (گێژ)یشدا لەطافەتێك هەیە چونكە (گێژ) بە جۆرە بێژانێكیش ئەوترێ . (گێژ و تەتەڵە) لەناو ژنانا وشەیەكی باوە . لە كۆكردنەوەی (هێڵەك) و (گێژ) و (دەقیق) و (دەبێژم)یشدا تەناسوب هەیـە .

هێڵەكی (چر) و (چن) و (عب) و (مز) : هێڵەك . ئەمە دەست ئـەدا (هێڵەكی) بێ و دەستیش ئەدا (هێڵەكە) بێ . (ك) و (اح) : هێڵەكـە . لەسـەر نوسخەی (هێڵەكە) و ڕێ‌تێ‌چوونـی (هێڵەكـە) لە نوسخەكـانی

هەر پەرچەم و پێشانییە فیکری شەو و ڕۆژم
هەر گەردەن و زولفە ئەمەلی دوور و درێژم (٢)

بێ دیدەوو دیداری ، هەمو خوێنە گرینم
یەعنی گوڵ و نەرگس کە نەبێ ، لالە دەڕێژم (٣) ■

(هێلەك)دا نیوە شیعرەکە وا ئەخوێنرێتەوە :

دەورانییە ، وەك هێلەکە ، سەودا سەری گێژم

مەعناکەشی وای لێ دێتەوە : سەری گێژی تۆشی دەردی سەودا بۆم ، وەك هێلەك وایە بە دەوری خۆیا خول ئەخوا . سەری (ت) و (ك) و(ا ح) : سەر و .

(٢) بەرچەم : ئەو قژەی ناوچاوان ئەگرێتەوە . پێشانی : ناوچاوان . ئەمەل : هیوا .

لە هەردوو نیوەکەی ئەم شیعرەدا لەف و نەشری مورەتتەب هەیە ، چونکە دیارە (شەوەزەنگ) لەگەڵ (زولف) و ، (ڕۆژ) لەگەڵ (ناوچاوان) و ، هەروا (دووری) لەگەڵ (گەردن) و ، (درێژی) لەگەڵ (زولف)دا پەیوەندیان هەیە . لە کۆکردنەوەی (شەو) و (ڕۆژ)یشدا طباق و ، لە یەکخستنی (گەردن) و (زولف)دا تەناسوب هەیە .

شەو و (چن): شەب و .

(٣) لالە : گیایەکی بچوکی کێویە زیاتر لە شوێنی شێداردا ئەڕوێ، ماڵیش ئەکرێ . لە سەرەتای ناوەڕاست مانگی بەهارا پێ ئەگا . جۆرە کێویەکەی گوڵێکی سوری هەیە .

واتە : هەرچەند چاو و ڕوی تۆم لێ نادیار بێ ، من لە خەفەتدا لەجیاتیی فرمێسك خوێن لە چاوانم دێ . دیارە کە گوڵ و نەرگسم نەبێ، ئەبێ لالە لە زەویدا بنێژم .

مەبەستی ئەوەیە بڵێ چاوی تۆ وەك نەرگسی مەست و ڕوخسارت وەك گوڵی سور وایە لە بەرچاوی مندا . تا ئەوان دیار بن شادێ و خۆشیمە ، بەڵام کە ئەوان نەبوون ، لە خەفەتدا فرمێسکی سور لە چاوانم ئەڕژێنمە زەوێ و ئەوەندەش زۆری ئەڕژێنم ، بەرز ببێتەوە ، وەك بڵێی تەمامی لالەم ناشتبێ .

لە (گوڵ) و (نەرگس)دا ئیستیعارەی موصەڕڕەحە هەیە . (ڕومەت)ی یار بە (گوڵ) و (چاو)ی بە (نەرگس) شوبهێنراوە . ئەنجا

■ لام وایە دەبێ وا بێ :

بێ دیدە و دیداری هەموو خوێنە گرینم
یەعنی گوڵ و نەرگس کە نەبێ لالە دەنێژم

ڕەنگ و ئەثەری شۆڕشی لەعلی نەکینە
ئەم ئەشکە کە بەم سوورییو سوێرییە دەڕێژم (٤)

(ڕوومەت) و (چاو) لابراون و بێ شوبهێنراوەکان کە (گوڵ) و (نەرگس)ن لەجێیان دانراون . ئیوە شیعری یەکەمیش نیشانەی ئەمەیە . هەروەها لە (لالە)شدا ئیستیعارەیەکی موصەڕڕەحە هەیە ، چونکە (فرمێسکی سوور) شوبهێنراوە بە (گوڵی لالە) و ئەنجا (فرمێسکی سوور) لابراوە و (لالە)ی لە شوێندا دانراوە و نیشانەش ڕستەی (خوێنە دەگریێم)ە لە ئیوە شیعری یەکەمدا .

لە هێنانی (گوڵ) و (نەرگس)دا بەدوای (دیدە) و (دیدار)دا لەف و نەشری موشەووەش هەیە .

دیدەوو (چر) و (ت) و (اح) : دیدەیی . بەڵام مەعنای بەئاسانی نایەت. (مز) : دیدەنی . هەمۆ (« بەراوێزی » چر) و (عم) و (من) : ئەتۆ . دەگریێم («بەراوێزی»چر) و (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (من) : گریشم . (ك) : ئەگریەم . گوڵ و نەرگس کە نەبێ («بەراوێزی»چر) : کە نەبێ نەرگس و گوڵ . نەرگس (کم) و (گم) و (من) : نێرگس .

(٤) شۆڕش : هەرا . لەعل : کینایەیە لە لێوی یار . نەمەکین : خوێیاوێ ، سوێر . کینایەیە لە خۆش و بەتام .

. واتە : ئەو ماچەی لێوی وەك لەعل سوور و ، وەك خوێ بەتام و خۆشەت کە کردم ، هەرایەکی لە دەروونما بەرپا کرد ، ئەنجامەکەی ئەوەبۆ ئیستا کە لێمەوە دوورێت ، ئەم فرمێسکە زۆرە وەك خوێن سوور و وەك خوێ سوێرە لە چاوانم ئەڕێژم .

لە (سوورێ) و (سوێرێ)دا جیناس هەیە . لە هێنانی (سوورێ) و (سوێرێ)یشدا بەدوای (ڕەنگ) و (ئەثەر)دا لەف و نەشری مورەتتەب هەیە .

ئیوە شیعری دۆهەم جۆرە لەنگییەکی تیایە لەگەڵ زەوقی نالی ناگونجێ . هیچ نەبێ ئەبۆ بووترایە (بەم سووریو بەم سوێرییە ..) . خۆ ئەگەر واش‌داڕێژرایە لەدوای (سوێرێ)یەوە هیچ پاشگرێکی‌تر نەبوایە گەلێ ڕێکتر و جوانتر ئەبۆ . نوسخەکانی بەردەستمان ، هیچ‌کامیان مەودای دۆزینەوەی شێوەیەکی ڕاستتریان نەداینێ . بۆیە ئێمەش وەك خۆیمان هێشتەوە .

ڕەنگ و ئەثەری شۆڕشی : ئەمە تێکستی نوسخەی (چر)ە .

بێ نییەتی تەقبیلی دەمت عاطیلە ڕۆژوم
بێ حەضرەتی میحرابی بڕۆت باطیلە نوێژم (٥)

« نالی » وەکو لالە کە شەهیدی غەم و داغـە
لەم بـاغە بفەرمۆ کە ئەویش لێرە دەنێژم (٦)

نوسخەکانی‌تر لە دانان‌و دانەنان و چۆنیەتیی دانانی (واوەکانی عەطف) و (یێکانی ئیضافە)دا جیاوازییەکی زۆریان تیایە . بە ڕای ئێمە هەر ئەمەی نوسخەی (چر) ڕاست و ئەوانی‌تر هەمۆ هەڵە بۆن یا ئیحتیمالی ڕاست و هەڵەیان هەبۆ ، بۆیە گوێمان نەدانێ . سۆریبو سوێرتیە («بەراوێزی» چر) و (کم) و (ت) و (اح) : سوێریبو سۆریبە. (مز) : سۆریبو شۆرتیە .

(٥) نیییەت : نیاز . تەقبیل : ماچ‌کردن . عاطیل : بەڵکەوتۆ . حەضرەت : دیاربۆن . میحراب : میحرابی مزگەوت ، تاقێکی بەرزە لە ناوەڕاستی دیواری پێشـەوەی مزگەوتدا سـەرەکەی وەك کەوان هاتووەتـەوە و پێش‌نوێژ تیا ئەوەستێ . باطیل : بەتاڵ ، دانەمەزراو .

واتە : وەك چۆن ئەگەر ڕۆژووەوان تا دواکاتی حەرام‌بۆنی خواردن و خواردنەوە ، نیازی ڕۆژۆگرتنی سبەینێی لـە دڵ نەبێ ، ڕۆژووەکەی دانامەزرێ ، منیش ئەگەر بـەر لە دەسـت‌پێ‌کـردنی ڕۆژۆم نـیازی ماچ‌کردنێکی دەمی تۆم لە دڵ نەبێ (دیارە کـە بنیادەمیش نیازی کردنی شتێکی بۆ ، ئەیکا)، ڕۆژووەکەم دانامەزرێ . هەروەها هەر نوێژێ ئەیکەم، ئەگەر لە حوزۆری میحـرابی برۆی تـۆدا نەبـێ و لە بەردەمـی تـۆدا ئەوەسـتابم و ڕۆم ئەکردێتە قیبلەی تۆ ، ئەو نوێژەم بەتاڵ و بێ‌سۆدە.

لە کۆکردنەوەی (ڕۆژۆ) و (نوێژ) و ، (دەم) و (برۆ)دا تەناسـوب و ، لەنێوان (عاطیل) و (باطیل)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (نیییـەت) و (حەضرەت)دا کە یەکەمیان مەعنای حازرنەبۆن ئەگەیەنێ ، طیباق هەیە . (نیییەت) زاراوەیەکی فیقهە .

(٦) داغ : داخ .

واتە : نالی لە خەمی دۆریت و بەهۆی سـۆزی زۆریـەوە بـۆت ، شەهید بووە. نیشانەی شەهیدییەکەشی ئەوەتە وەك لالەی سۆر،سۆر و خوێناویە . دەسا بفەرمۆ ئەویش لە بـاخی پڕ لە گـوڵی دوخـارتـا بنێژە و بیخەرە چاڵ و با لەپاڵ نەرگـسی چاوتا بێ ، خۆ ئەویش هـەر هیچ نەبێ ، مادەم لالەیە ، گوڵە ..

— ٥ —

عومرێکه به میزانی ئەدەب توحفە فرۆشم
زۆرم وت و کەس تێی نەگەیێ ، ئیستە خەمۆشم (١)

لەو گەردەنی و عیقدە کە پڕە گەردەنی و گۆشت
بەو پێیە کەنارم کە پڕە دامەنی و کۆشم (٢)

لەنێوان (نالی) و (لالە) ، و (باغ) و (داغ)دا جیناسی لاحیق و ، لە کۆکردنەوەی (لالە) و (باغ) و (دەنێژم)دا تەناسوب هەیە .

وەکو لالە کە (ك) و (مز) : کە وەکو لالە . غەم و داغە (گم) : خەم و داخە . (مز) : غـەم و دەردە . ئەویش (عم) : ئـەمیش . (گم) : منیش !

— ٥ —

(١) میزان : تەرازو . توحفە : عەنتیکە . دیاری . خەمۆش : بێدەنگ .

واتە : دەمێك بو بە سەنگ و تەرازوی ئەدەب شیعری جوانم بەناو خەلکا بلاو ئەکردەوە و عەنتیکە فرۆشیم ئەکرد . بەلام‌ئاستی تێ‌گەیشتنی خەلك ئەوەندە نەوێ بو ، هەرچیم وت کەس لێم حالی نەبو . بۆیە ئیستا وا بێدەنگ بووم .

ئەم شیعرەی نالی هاوارێکی نارەزاییە لە ڕۆی کۆمەلدا دەری‌ئەبڕێ . ئەو کۆمەلەی کە چینی بنەوەی لەبەر بەدبەختی و کوێرەوەری و دواکەوتن نە ئەتوانێ لە هونەری جوان بگا و نە لەئاستی ئەوەشدایە ئەدری هونەرمەند بگرێ . چینی سەرەوەشی تا بینەقاقەی نوقمی ڕابواردن و ئارەزوبازی و خەلك چەوساندنەوەی خۆیەتی و ، ئەگەر جاروبارێکیش لایەك بە لای هونەری جواندا بکاتەوە ، هەر بۆ ڕابواردنی خۆشی خۆیەتی .

لەنێوان (میزان) و (فرۆش)دا تەناسوب هەیە

توحفە (چن) : نوکتە . وت و (عم) و (گم) و (مز) : گوت و .

(٢) گەردەنی (ی یەکەم) : گەردن‌بەند ، گەردانە . عیقد : گوارە . کەنار : دۆرەبەرێز . دامەن : داوێن .

واتە : من بۆیە لەو گەردن‌بەند و گوارەی تۆیە کە گەردن و گوێتیـان

وەك طورڕەیی پێچیدەیی تۆ ساغ و شکستەم
وەك نەرگسی نادیدەیی تۆ خۆش و نەخۆشم (٣)

ڕازاندووەتەوە ، دوور کەوتومەتەوە و کەنارەگیر بووم ، چونکە داوێن و کۆشم بێ لە شیعری وەك گەردنبەند و گوارەکانی تۆ ، بۆیە ئیتر پێویستم بەوانەی تۆ نییە . یا بڕێ لە فرمێسکی وەك دەنکی مرواری ، یاخود بەو (بێ)بە لێیان دوور کەوتومەتەوە کە داوێن و کۆشم گیراوە و ناتوانم هەڵسم بێم بۆلات . بەم پێیە نالی زۆر جوان وشەی (بێ)ی لە مەعنای (هۆی ڕۆیشتن)ەوە خواستووە بۆ هۆی (نەتوانینی ڕۆیشتن) .

دووریش نییە (گەردەن)ی یەکەم لەپێشاندا (گەرزەن) بوبێ و لە نوسینەوەدا کرابێ بە (گەردەن). گەرزەن بەو کۆمەڵە مرواری و گەوهەرە نایابانە ئەڵێن پادشاکانی ساسانی تاجیان پێ ئەڕازاندەوە .

لەنێوان هەردوو (گەردەن)دا جیناس و ، لەنێوان (گەردەن) و (گۆش)دا تەناسوب و ، لەنێوان (گۆش) و (کۆش)دا جیناسی موضاریع هەیە .

گەردەن و گۆشت (چر) : دامەن و گۆشم . (چن) : گەردەن و کۆشم . (کم) و (ك) و (من) : گەردەن و گۆشم . (ت) : کەردەن و کۆشت . (عب) : کەردەن و کۆشم . (کاف)ەکانی ئەم دوو نوسخەیە نەشکونجێ (گاف) بن ، چونکە جاران (کاف) و (گاف) وەك یەك ئەنوسران . بەوپێیە (« پەراوێزی » چر) و (مز) و (ت) و (اح) : بۆ پێیە . (« پەرواێزی » چر) : بۆ پێنە . (عب) : بۆچ پێیە .

(٣) طورڕە : زولف . ئیمزای توغرایێ . پێچیدە : لوولخواردوو و لەیەكئالاو. شکستە : تێكشکاو . خەتی شکستە کە جۆرە خەتێکی فارسییە. نادیدە: نەبینراو ، نەکراو .

واتە : من وەك زولفی لوولی تۆ هەم ساغیشم و هەم تێکیش شکاوم . یاخود وەك زولفی لە مۆری توغرایێ جۆی تۆ،هەم وەك خەتی ساغیشم و هەم وەك خەتی شکستەشم . وەك چاوی ؛ لە مەستیدا وەك نەرگس و ، لە خەواڵوویەتیدا وەك نەبینراو و نەکراوەی تۆ ، هەم خۆشیشم و هەم نەخۆشیشم . ساغی و شکاوییەکەی زولفی یار لەوەوەیە کەوا لەو ڕووەوە کە نەقرتاوە ، ساغە و ، لەو ڕووەشەوە کە لوولە ، شکاوە . خۆشی و نەخۆشیی چاویشی لەوەوەیە کەوا لەو ڕووەوە کە هیچی نییە، ساغە و لەو ڕووەشەوە کە مەست و خەواڵووە، وەك نەرگسی نەبشکوتوو، نەخۆشە .

سەرخۆشی شەرابی دەمی تۆ بوم و ، ئەمێستاش
قوربان ، سەری تۆ خۆش ، کە نەماوە سەری خۆشم ! (٤)

شێخی‌ یو سەراپا دەڵەك و ڕێوی دەپۆشێ
« نالی »م و بە ڕۆتی لە هەمو دیدە دەپۆشم (٥)

لە کۆکردنەوەی (ساغ) و (شکستە) و ، (خۆش) و (نەخۆش)دا طیباق و ، لە (طوڕڕە) و (شکستە)دا کە هەردوکیان لە بابەتی نووسینن ، تەناسوب هەیە .

نەرگسی (چن) و (ك) و (اح) : دیدەیی. (کم) و (گم) و (من) : نێرگسی.

(٤) واتە : تا تۆم هەبوێ و لێم نزیك بوێ و قسەت بۆ ئەکردم ، سەرخۆشی ماچی لێو و قسەی خۆشت بوم . ئێستا کە لێم بڕاوی ، سەری تۆ خۆش بێ ، هۆی ئەو سەرخۆشییەی جارانم نەماوە و لەئەنجامی ئەوەوە سەرێشم تیا چووە یاخود سەری چاك و سەلامەتی جارانم تۆشی دەرد بووە .

وەك دەرکەوت نالی لەم شیعرەدا (سەرخۆش)ی بە چوار مەعنا بەکارهێناوە : مەست ، دوعای عومر درێژی ، سەری خۆم ، سەری چاك و سەلامەت . لە وتنەوەی سێ جاری (سەر) و (خۆش)دا جیناس هەیە .

قوربان (چر) و (چن) و (ك) : ئێستە . بەڵام جۆرە دۆبارە کردنەوەیەکی بێتامە . ئەم شیعرە لە نوسخەکانی (ت) و (مز) و (عب) و (اح)دا نییە .

(٥) دەڵەك : گیانلەبەرێکی کێوییە پێستەکەی پارەیەکی زۆر ئەکا .

واتە : تۆ شێخی ، بەڵام هەر بە قسە ، ئەگینا بە کردار لەجیاتیی ئەوەی وەك پیاوانی ڕاستەقینەی خوا بە کەم قنیات بکەی ، لەسەر تا پێت بە بەرگی گرانبەهای پێستی دەڵەك و ڕێوی داپۆشێ و بۆیە وەك دەڵەك و ڕێویش دێیتە بەرچاوی خەڵك ، یا کرداری ئەوانە ئەپۆشیت کە وەك دەڵەك و ڕێوی زیانبەخش و فێڵبازن . منیش نالییەکی هەژار و ڕۆت و قوت و بێ‌پێچ و پەنام و لە هەمو ناتەواوێ و کەم و کورتییەك چاو ئەپۆشم ، یا لە هەمو گیانمدا هەر چاوم داپۆشم بۆئەوەی عەیب و عاری خەڵك نەبینم .

لەنێوان (دەپۆشێ) و (دەپۆشم)دا جیناسی لاحیق هەیە .

دەپۆشێ (چن) : ئەپۆشێ . لە هەمو (چر) و (عب) :لە هەوا .

— ٦ —

شەو هات و ئەمن مەستی خەیاڵاتی کەسێکم
مەشغوولی نەفەس گرتنی موشکین نەفەسێکم (١)

لەم حوجرە ، لەبەر پەنجەرە کەوتووم و دەخوێنم
بێعەینی دەڵێی بولبولی گۆشەی قەفەسێکم (٢)

هەم وارثی فەرهادم و هەم نائیبی مەجنوون
وا تێمەگە ، قوربان ، کە گەدا ، بولهەوەسێکم (٣)

— ٦ —

(١) نەفەس : هەناسە . موشکین نەفەس : ئەوەی هەناسەی بۆنی موشك بدا .

وانە : وا زۆر تەواو بۆ و شەو داهات ، کەچی من هێشتا مەستی بیر کردنەوەم لە یارێك و ، خەریکی ئەوەم هەناسەی خۆم ئەگرم و خۆم وەك ڕاوچی مات ئەدەم ، بەلکو یاری هەناسە وەك موشك بۆن خۆش گوزەر بکا و بۆنی هەناسەی بێ بەسەرما .

شەو هات و ئەمن (عب) : شەو هاتووە ، یا هاتەوە ، من .

(٢) بێعەینی : بعینه ، کوت و مت .

وانە : لەم ژوورەدا تاق و تەنیا لەبەر پەنجەرەکەدا کەوتووم ، گۆرانی ئەڵێم بۆ خۆم ، کوتومت ئەڵێی بولبولێکم لە سووچی قەفەزێکدا ، لەتاو دەردی دڵیی خۆم ئەخوێنم .

(٣) گەدا : لات و بێکەس . بولهەوەس : ابوالهوس ، ئارەزووباز ، دەسبەتاڵ و پووچ و بێمایە .

وانە : ئازیزەکەم ! وا تێنەگەی من کابرایەکی ئارەزووبازی لاتی بێدەسمایەم و لەخۆڕایێ ئیددیعای عەشقی تۆ ئەکەم . من میراتگری فەرهادی بێستوونتاش و مەجنوونی بیابانگەردم ، هەرچی سامانی خۆشەویستیی ئەوانە بۆ من ماوەتەوە و لە ئاگری دڵداریدا سووتاوم .

ئەم شیعرە لە نوسخەی (چن)دا نییە .

گەدا (عم) و (کم) و (گم) و (عب) و (من) : گەدا و .

گەردەن کەچی تۆم بێ کەشش و ڕست و قەلادە
وا ظەن مەبە ئاعارف و هەرزە مەرەسێکم (٤)

وەللاهی کلاوی سەری من چەرخی دەمالێ
بیوایە بە دامانت ئەگەر دەستڕەسێکم (٥)

باوەڕ مەکە ڕۆح سەختێ غەمی فیرقەتی تۆ بم
بۆ هاتنی تۆ باقیە نیوە نەفەسێکم (٦)

---

(٤) کەشش : بەکێشکردن . ڕست : ئەو پەتەیە ئەکرێتە ملی ئانجێ . قەلادە : گەردنبەند . ظەن : گومان . ناعارف : نەفام و نەزان . هەرزە مەرەس : ئەو ئانجییەی بە ڕەحەتی نەدرێتەبەر بۆ ڕاو .

واتە : پێویست بەوە ناکا بە زۆر بەکێشم بکەیت و پەت و گەردنبەندم بخەیتە مل . من خۆم لە خۆمەوە گەردنکەچتم و کەوتۆمەتە دوات . وا گومان مەبە نەفامم و ئەگەر بەدوای خۆتا ڕامنەکێشی ئەڕۆم بەملا و بەولادا یا مان ئەگرم ، نەخەیر هەمیشە هەر بەدواتەوەم و لەگەڵتام . .

کەشش و (چر) و (چن) و (ت) و (ك) و (اح) : کەشش . بەپێی ئەم نوسخانە دەستەدا (کەشش و) یا (کەششی) بێ . (عم) و (کم) و (گم) : کەششی . ڕست و (چر) و (عم) و (عب) : دەستی .

(٥) چەرخ : ئاسمان . دەمالێ : ئەکوتایەوە . دەستڕەس : دەست پێگەیشتن .

واتە : قەسەم بە خوا ئەگەر تاقە جارێك دەستم بگەیشتایە بە دامێنت . پایەم ئەوەندە پێی بەرز ئەبوەوە کلاوی سەرم دەرگای ئاسمان بکوتێتەوە .

ئەم شیعرە و شیعری پاشەوەی تەنها لە (عم) و (گم)دا هەن .

(٦) ڕۆحسەخت : ئەوەی بە زەحمەت گیان بەدەستەوە بدا و بمرێ . فیرقەت : جیایی . نیوە نەفەس : نیوە گیان .

واتە : وا مەزانە بەرگەی خەفەتی دووریی تۆ ئەگرم و بە گران گیان بەدەستەوە ئەدەم . نەخەیر ، لەبەرئەوە نییە هێشتا ماوم و نەمردوم . ئەو نیمچە گیانەم بۆیە تیا ماوە ، چاوەڕوانی هاتنی تۆم ، ئەمەوێ پێشکەشی هاتنی بکەم و لەبەرپێی تۆدا بەختی بکەم .

هەر لەحظە دەڵێم من سەگی دەرگام و ، ڕەقیبیش
دێتە سەر و چاوم کە منیش سەگ مەگەسێکم ! (٧)

گرتویە سەگت چاکم و لای تۆمەوە دێنێ
یەعنی وەرە « نالی » کە منیش دادڕەسێکم ! (٨)

---

(٧) ڕەقیب : بەدکار . سەگ مەگەس : مێشە سەگانە ، ئەو مێشەی بە سەر و چاوی سەگەوە ئەنوسێ .

واتە : من هەمیشە ئەڵێم سەگی بەردەرگای یارم و ، بەدکاریش دێتە وێزەم و لە کۆڵم نابێتەوە ، ئەڵێ ئەگەر تۆ سەگی بەردەرگای یاری ، منیش مێشە سەگانەم دێم بە سەر و چاوتـەوە ئەنیشمەوە بەرت لێ ئەگرم و ناهێڵم چاوت بە یار بکەوێ .

دەرگام و (مز) : دەربان و . دەربان : دەرگاوان . دەڵێم (کم) و (من) : ئەڵێم .

(٨) دادڕەس : کەسێ دادێ کەسێ بدا .

واتە : سەگەکەت کە بەدکارەکەی بەینمانە ، چاکی گرتوم و بۆلای تۆوەم دێنێ . ئەمەش واتە پێم ئەڵێ : نالی منیش کەسێکم ئەتوانم فریات کەوم و شتێکت بۆ بکەم . دیارە دوژمنیش جاروبار ئەبێ بەهۆی قازانجی بنیادەم . ■

چاکم و لای (عب) : چاکم ئەلای .

لەوە بەولاوە کە وەك وتمان شیعری سێهەم لە نوسخەی (چن)دا نییە و شیعری پێنجەم و شەشەم تەنها لە نوسخەی (عم) و (گم)دا هەن، ڕێکخستنی شیعرەکان لە نوسخە دەستنوسەکاندا بەمجۆرەیە کە ئێمە لێرەدا نوسیومانەتەوە . بەڵام لە نوسخە چاپەکان و نوسخەکەی (من)دا جیاوازە و بەمجۆرەی بنەوەیە :

(١) لە هەر چواریاندا (١) . (٢) لە هەر چواریاندا (٤) . (٣) لە (عم)دا (٣) ، لە (کم) و (گم) و (من)دا (٢) . (٤) لە (عم)دا (٢) ، لە (کم) و (گم) و (من)دا (٥) . (٥) و (٦) لە (عم) و (گـم)دا (٥) و (٦) ، لە (کم) و (من)دا نین . (٧) لە (عم)دا (٧) ، لـە (کم) و (گم) و (من)دا (٣) . (٨) لـە هەر چواریاندا (٨) .

■ چاك بە مانای باڵدیم،شاقەل مودامێك هاتوە • ڕەنگبێ مەبەستی نالی کە هەموومان دەزانین چەندی یاری بـــە وشە کردوە لە پێشدا ئەوەیان بێ ەیانی سەگەکەت داوێنـی ←

— ٧ —

ماچی دەمەکەی دامێ کە دامێ سەر و ماڵم
بنواڕە چ صەییادە ، چ جەللادە بە حاڵم ! (١)

— ٧ —

ئەم پارچە شیعرە تەنها لە نوسخەی چاپی (عم) و (گم)دا هەیە. چاپی (گم) و نوسخە دەستنوسەکانی بەردەستمان ، هیچ کامیان سوکە ئیشارەتێکیشیان بۆ نەکردووە . شیعرەکە هەرچەند لە چەند لایەکیدا ئیمچە شەقلێکی نالیی پێوەیە ، لاوازییشی زۆرە . لەوجۆرەش نییە کە بڵێین لەوانەیە نالی لە سەرەتای شیعر وتنیدا وتبێتی ، بەڵکو لە شیعری شاعیرێکی خاوەن مومارەسەی ، بەڵام سەرنەکەوتو ئەچێ . وێنەکانیشی هەرکام یەکی چەند جار لە شیعری شاعیرانیتردا دوبارە کراونەتەوە و هیچ کامیان هونەرێکی جوانی ئەوتۆیان تیا نییە. سەرەڕای ئەوە کە هەڵەی نوسینەوەش کارێکی کردووە هەندێ شوێنی ڕاست نەکرێتەوە . بۆیە ئێمە بە شیعری نالیی نازانین . مامۆستا مەسعود موحەممەدیش کە خاوەنی گەلێ لێکۆڵینەوەی وردە لەبارەی نالییەوە ، لە گفتوگۆیەکی تایبەتیدا وتی « بە هیی نالیی نازانم » . دوکتۆر مارف خەزنەداریش ئەڵێ : «ئاشکرایە هیی نالێ نییە» . (د. مارف خەزنەدار ، گۆڤاری ڕۆژی کوردستان ، ژمارە ٣٤ ، کانونی یەکەمی ١٩٧٥ و کانونی دوەمی ١٩٧٦) . بەڵام ئێمە لەبەر پشتگوێ نەخستنی کرداری (مامۆستا عەلێ موقبیل) کە بۆ یەکەمجار ئەو بڵاوی کردووەتەوە ، بەپێچەوانەی بۆچونی خۆمان ، لێرەدا بڵاوی ئەکەینەوە و هەرکاتێکیش هەواڵێکی کەمان لەبارەیەوە دەسگیر بو ، ئاسانە لەسەر لاپەڕەی یەکێ لە گۆڤار و ڕۆژنامەکانمان چێ پێویست بێ بینوسین .

*

(١) واتە : کە سەر و ماڵم لەپێناوی یارا دانا و بەتەواوێ لەناوچوم ، ئەوسا ماچێکی دەمی دامێ . هاوار لە یار چۆن ڕاوچییەکی دڵدارانیەتی ، چۆن داوێکیان بۆ ئەنێتەوە .. هاوار ! چۆن خوێنکار و خوێنڕێژێکە .

لەنێوان هەردو (دامێ)دا جیناسی تەواو و ، لەنێوان (دەم) و (دامێ) دا جیناسی ناقیص و ، لەنێوان (ماڵم) و (حاڵم)دا جیناسی لاحیق هەیە .

گرتووم و بۆ لای تۆم دێنێ ،د یارە لێکدانەوەی مامۆستاکانیش تەواوە،بەڵام ڕەنگبێ ئەویان باشتر بێ .

* منیش هەر لەم باوەڕەدام کە ئەم غەزەلە هیچ بە سەر نالییەوە نەبێ؟ .

عاشق ــ دەڵێ ــ نابێ کە بدا خۆی لە داوم
زوڵفم کە هەمۆ داوە ، هەمۆ دانەیە خاڵم (٢)

بۆ تۆزی ڕەهت دیدە سەقاوو موژە جاڕۆب
ترسام کە لە پێت چێت دەمێ جێت بساڵم (٣)

باری غەمی جان ئەبرووەتی تیر و کەمان کرد
یەعنێ قەدەکەی ئەلفی منە ئیستە کە دالم (٤)

---

(٢) ڕستەی (دەڵێ نابێ) لە هەردۆ نوسخەکەی (عم) و (گم)دا بە (دڵی نابێ) نۆسراوەتەوە . ئەگەر بشڵێین مەعنای شیعرەکە بەمجۆرە ئەگونجێ ، ئەوەمان هەر لە ئەستۆدا ئەمێنێتەوە کە پێشان قسەیەك بە دەمی یارەوە نەکراوە تا وتنی ئەم شیعرەش بگێڕینەوە بۆلای ئەو . کەواتە ئەبێ بڵێین (دەڵێ)یە و (دڵی) نییە ، پاش ئەوە ئەتوانین بڵێین وشەی دۆهەم (نابێ)یە یا (تابێ)یە و ئێمە دۆهەمیمان هەڵبژارد ، لەگەڵ ئەوەش کە لە تێکڕای مەعنای هەردۆ بۆچونەکە ناڕازین کە واتە : یار ئەڵێ عاشق نابێ ، یاخود نایەت ، خۆی بدا لە داوم چونکە ئەگەر خۆی لێ بدا تۆش ئەبێ ، زوڵفمە هەمۆ تاڵەکانی داون و تراونەتەوە و ، خاڵیشمە دانەی داوەکەیە .
لەنێوان (داو) و (دانە)دا تەناسوب هەیە .

(٣) ڕەهـ : ڕێگا . سەقا : ئاوهەڵگر . ئاوڕشێنی کەر . جاڕۆب : گسك .
واتە : چاوم داناوە بە فرمێسك ئاوڕشێنی ڕێت بکا و ، برژانگیشم داناوە گسکی بدا بۆت ، بۆئەوەی تۆزی ڕێ نەیەت بە سەر و ڕۆتا . بەڵام لەوە ترساوم کاتێ کە جێکاکەت گسك ئەدەم برژانگێکم بەجێبمێنێ و پاشان بچێ بە پێتا و ئازارت بدا ..
لەنێوان (تۆز) و (ڕەهـ) و (سەقا) و (جاڕۆب) و ، (دیدە) و (موژە)دا تەناسوب و ، لەنێوان (پێت) و (چێت) و (جێت)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (چێت) و (جێت)دا جیناسی موضاریع هەیە .

(٤) ئەبرووەتی : ئەبرۆتی . لە نوسخەی (عم)دا نۆسراوە (ابروتی = ئەبرۆتی) بەڵام شیعرەکە بەمجۆرە لەنگ ئەبێ ، بۆیە لە نوسخەی (گم)یشدا وەك لای ئێمە پینە کراوە . لەگەڵ ئەوەشدا مەعنای شیعرەکە هەر نایەت چونکە (برۆ) بە (کەمان) کراوە نەك بە (تیر و کەمان) و ، سەرەڕای ئەوە (برۆ) هەر خۆی (کەوانێ) بووە .. دیارە شیعرەکە بە جۆرێکی‌تر بووە و

دەستم مەخە سەر ، تا قەدەمم سوتووە ، چاوم !
یاخۆ بە شیفا هاتووی ؟ چەندێکە ئەنالم (٥)

ڕەنگینە بە خوێناوی دەروونی ، دڵی « نالی »
بنوارە دەڵێ خۆ خەنەیە پەنجەیی ئالم (٦)

— ٨ —

لایقی مەخزەنی طەبعە هەمو کەنزی غەزەلم
قابیلی ضەربی ڕەواجە زەڕ و زیوی مەثەلم (١)

مەلەی نوسیار وا ئالوزاندویەتی و ، لەوانەیە ، بە نیشانەی نیوە شیعری داهاتودا ، بلێین بەمجورە بووە :

باری غەمی جان ئەبروی شیری بە کەمان کرد

واتە : باری خەمی سەر دڵ و دەروونە وا بروی وەك شمشێرتی کردووە بە کەوان ، وەك بلێی بڕوت وەك باڵای جاران وەك ئەلفی من بو کە ئیستا چەمیوەتەوە و بووە بە دال .

(٥) واتە : چاوەکەم ! دەستم لەسەر دامەنێ ، سەراپام سوتاوە ، یا زامم نەکولێنەوە ، یان بۆیە دەستم لەسەر دائەنێی ، چونکە هاتوی شیفای دەردم بی ، لەبەرئەوەی کە دەمێکە ئەناڵێنم . عادەتە کەسێك کە ئەچن هەوالی نەخۆشێ بپرسن ، دەستی ئەنێنە سەر سەری .

(٦) واتە : یار بە خوێناوی ناوەوەی دڵی نالی ، دەستی خوی ڕەنگاوێ کردووە . کەچی سەیری کە ئەڵێ بەنجەم بۆیە ئاڵ نییە کە خوێنی کەسی پێوەبێ ، بەڵکو خەنەم تێ گرتووە .

لەنێوان دوا وشەکانی هەموو بەیتەکانا جیناسی لاحیق هەیە .

— ٨ —

ئەم پارچە شیعرە نایابەی نالی لە هیچ‌کام لە نوسخە دەستنوس و چاپەکانی بەردەستمانا نییە . بە خەتێکی خۆش لەسەر پارچە کاغەزێکی کون نوسرابووەوە لەگەڵ چەند پارچە شیعرێکی فارسیدا ، لەوە ئەچێ بەڕەی دڕاوی کتێبێك بێ ، برای بەڕێز کاك محمد فرج محمد قوتابی دوا پۆلی کوللییەی ئیمامی ئەعظەم دایبینێ . شایانی سوپاسێکی زۆرە .

سایەیی پایە وەکو باڵی هوما و بازی سپیم
نە وەکو بۆمی قەدەم شۆم و ، نە هەمڕەنگی قەلم (٢)

ناوەڕۆکی شیعرەکە لەوە ئەچێ وەڵامی هەندێ کەسی بەدکار بێ کە لە بارەگای دەرباری بابان یا شوێنێکیتری خاوەن پایەیوادا خراپەی نالییان وتبێ و ، ئەویش بە دەربڕینی شان و شکۆی خۆی بەربەرچی دابنەوە . شیعرەکە یەکێکە لە شاکارەکانی شیعری نالی و ، ئەوەی مایەی سەر سوڕمانە ، ئەوەتە چۆن ئەوەندە زۆر بڵاو نەبوەتەوە ، لە هەمۆ یا لە زۆر لە دەستنوسەکاندا هەبێ .

(١) مەخزەنی طەبع : شوێنی چاپ . کەنز : گەنجینە . ضەرب : دراو لێدان . ڕەواج : ڕۆیشتنی پارە لە بازاڕا . مەئەل : قەی ئەستەق و بەتوێکڵ .

واتە : هەرچی شیعرم هەیە وەك زەڕ و زیوی ناو گەنجینە وایە و شایانی ئەوەیە لە عەماری چاپخانەدا دابنرێ،واتە لە چاپبدرێ و،هەرچی قسەی ئەستەق و بەتوێکڵم هەیە بۆ ئەوە ئەشێ بڵاو بێتەوە بە وڵاتانا و ، وەك پارەی ڕەواجی وەخت چۆن لێئەدرێ و خەڵك دەستاو دەستی پێئەکەن ، ئەمیش خەڵك دەما و دەم بۆ یەکتریی بگێڕنەوە .

ئەشگونجێ مەبەست لە (طەبع) چاپ نەبێ ، بەڵکو (طەبیعەت) بێ ، واتە : گەنجینەی شیعری من شایانی ئەوەیە لە عەماری طەبیعەت و بەدڵبوندا دابنرێ .. تاد . ئەگەر مەبەست لە (طەبع) مەعنای یەکەم بێ کە چاپخانەیە ، ئەوا نالی شایانی قەدر زانین و شانازێ پێوە کردنێکی زۆرە وا بەجۆرێك ئاواتی لەچاپدانی بەرهەمەکانی دەرئەبڕێ . ئەوەندەی ئێمە بزانین هیچ ڕۆشنبیرێکی کورد ، بەر لە نالی ، ئەم ئاواتەی دەرنەبڕیوە .

(٢) سایە : سێبەر . هوما : باڵندەیەکی پیرۆزە ئەڵێن بەسەر هەرکەسێکەوە بنیشێتەوە و سێبەری بەسەردا بکا ، ئەبێ بە پادشا . بازی سپی : جۆرە بازێکی بەنرخە . بۆم : کوندەبەبۆ کە کەلاوە و وێرانە ئەکا بە مەنزڵگای خۆی و نیشانەی نەگبەتییە . قەل : قەلەڕەش کە هەر ئەقرێنێ و خەڵك بە نیشانەی خێری نازانن .

واتە : من لە هەرکوێ بم مایەی فەڕ و بەرەکەتم بۆ ئەو شوێنە و ، کەسێکم سێبەرم لەئاستی سێبەری باڵی هومادایە خێرم بەدەمەوەیە و ، وەك بازی سپی بۆ کەشکەلانی ئەلەك ئەفڕم و بە شوێنی ئەوێ و شتی

کەوکەبەی طەلعەتی شاهانەیی تۆم بورهانـە :
کە لەسەر موددەعی ، سولطانی موبینە جەدەلم (٣)

ڕۆژ سەری کولمتە ڕۆناکیی نوری بەصەرم
شەو خەمی زولفتە تاریکیی طوڵی ئەمەلم (٤)

حەرەکاتم سەکەنات و ، سەکەناتم حەرەکات
چوستە ، سستی ، قەوییە ضیعف و ، سەریعە کەسەلم (٥)

هیچ و پووچ ڕازی نـابم .. گوندەبەبۆ نیم نیشانەی وێرانە و نەگبەتی بم و ، قەل نیم هەر دەنگم بێ و بە ئاوازێکی ناساز بقڕێنم

(٣) کـەوکەبە : شان و شکۆ . طەلعەت: ئاوچاوان . بورهان : بەڵگە . موددەعی : ناحەزی لاف و گـەزاف لێدەر . سولطان : دەسـەڵات . موبین : ئاشکرا و دیاری . جەدەل : بەربەرەچدانەوەی یەکتر بە گفتوگۆ.

واتە : بەڵگەی زاڵیی قسەی من بەسەر قسەی بەدکاری ناحەزدا ، ئەو شان و شکۆ و پایەی بەرزەیە کە تۆ هەتە و لـە سایەی منی هوما ئاسا و وەك بازی سپییەوە دەسگیرت بووە !

هەزار ئافەرین لە نالیی هونەرمەندی سەربەرز .. بە خۆدا نازین و باوەڕ بە خۆ کردن و سەرکوتکردنی دوژمن ئاوا نەبێ ، بۆچی باشە ؟ !

(٤) بەصەر : چاو . خەم : چەمیوە و لوول . طوڵی ئەمەل : درێژیی هیـوا.

واتە : ڕۆناکیی نوری چاوم بە ڕۆژدا بە تیشکی سەری کولمی تۆیە و، ئاواتی دووری بەرچاو تاریك و نەهاتووەدیشـم کە بە شەو بیری لـێ ئەکەمەوە ، زولفی ڕەش و ئالۆزتە کە لە ڕەشییەکەیدا لە بەرچاو تاریکیی ئاواتەکەم و لەو کاتە ئەچـێ کە بـیری لێ ئەکەمـەوە تیایـدا و ، لـە ئالۆزییەکەیشیدا لە ئالۆزی و گرێ تێکەوتنی ئاواتەکەم ئەچێ .

(٥) حەرەکات : جوڵە . سەکەنات : دامرکان . چوست : چالاك . کەسـەل : تەمەڵی .

واتە : جوڵەم وەك دامرکـان وایە و کـەس پێی نـازانێ ، کـەچی لەڕاستیشدا هەر لە حالی جوڵەدام و کار ئەکەم و ، ئاوێکیش دامرکانم نییە هەمیشە هەر لە جوڵە و کاردام . سستیـم لە ئاستی بزێویـی خەڵکدایە و ، بێهێزیم لەئاستی هێزیـاندایە و ، تەمەڵیـم لەئاسـتی

بێش و کەم بێ شکەم و حیرص ، وەکو طیفلی ڕەضیع
زاوییە بێشکەم و ، بێ شکم و بێ حیەلم (٦)

خوانی ذی شانی جیهان هەنگی خۆشاهەنگە ، وەلێ
مێشی دەم نۆشم و ، دوم نێشم و ، عەکسی عەسەلم (٧)

پەلەکردنیانابە . مەبەستی لەوەیە لە هیچدا لە کەس ناچم و لە هەمو دیمەنێکی بزێویی ئادەمیزاددا لە خەڵك باڵاترم .

نالی لەم مەسەلەی (حەرەکات) و (سەکەنات)ەدا ئیشارەتی بۆ وتەیەکی عیلمی کەلام کردووە کە (حەرەکە) و (سوکون) بەمجۆرە ئەناسێنێ : (الحرکة کون" ثان ، فی آن ثان ، فی مکان ثان . والسکون کون" ثان ، فی آن ثان ، فی مکان اول ، ولایشترط فیه اللبث) . واتە : جوڵە بونێکی دوهەمە ، لە کاتێکی دوهەمدا ، لە شوێنێکی دوهەمدا . دامرکانیش بونێکی دوهەمە ، لە کاتێکی دوهەمدا ، لە شوێنێکی یەکەمدا و ، مانەوەشی لەو جێگا یەکەمەدا تیا نەکراوە بە مەرج ، ئەگینا سەرلەنوێ ئەبێتەوە بە جوڵە و جوڵەیەکی نوێ پێکدێنێ .

(٦) بێش : زۆر . شکەم : سك . حیرص : تەماع . ڕەضیع : شیرەخۆرە . زاوییە : سوچ ، گۆشە . بێشکە : بێشکەی منال . شك : گومان . حیەل : حیل ، جەمعی حیلەیە واتە فێڵ .

واتە : کەم و زۆر بەدوای ورگ و ئەوسدا ناگەڕێم و تەماعم نییە ، وەك منالی شیرەخۆرە وام کە بە زۆر کەم قنیات ئەکا . لەم جیهانەدا تەنها بەشی خۆم جێگام هەیە ، وەك منالێك لە بێشکەدا ڕاکشابێ و،دڵپیس و گوماناوی نیم لە خەڵك و فڕ و فێڵ نازانم .

لە یەکخستنی وشەکانی (بێش و کەم) و (بێ شکەم) و (بێشکەم) و (بێ شکم)دا ، جیناس و وشەئارایییەکی زۆر باڵا هەیە .

(٧) خوان : سفرە . ذی‌شان : ذي‌شأن ، خاوەن پایە . خۆشاهەنگ : خۆش ئاواز و خۆش بزۆتن . پورەی هەنگ کە لە دەوری کوڕەکە کۆئەبنەوە . وەلێ : بەڵام . مێش : مێشی هەنگ . دەم نۆش : خوێن‌مژ، ماچ‌کەر و شیلەگری دەمی وەك گوڵ . دوم نێش : جزۆ ئازاراوی . عەکسی عەسەل : پێچەوانەی هەنگوین ، تاڵ ، لەسەع ، لسع واتە پێوەدان و گەستن .

واتە : خوانی پیاوی گەورە لەوە ئەچێ کە پورە هەنگ لە دەوری

عاجیزی شوکری تەمامی نیعەمم سەر تا پا
کە نە ڕیش بەلم و ، نە کۆسە و ، نە کەل و گۆج و شەلم (٨)

« نالی »یو سینەیی بێ کینەیی چاکم ، ئەمما
چاکی دامەن تەڕم و ، وشکە سەرابی عەمەلم (٩)

کوڕەکە خڕ ئەبنەوە . ئەو خۆی کوڕەی هەنگە و ئەوانەش لە دەوری خڕ بونەتەوە پۆرە هەنگن ، منیش یەکێکم لەو هەنگانە ، بەڵام من هەنگێکی‌وام خوێنی بەدکار ئەمژم ، یاخود کام گوڵ وەك دەمی یار جوانە بەرەوە ئەنیشمەوە، جرۆ ئازاراویم بۆ هەرکەس بیبەوێ بە خراپ توخنم بکەوێ، پێچەوانەی عەسەلم ، تاڵم ، بۆ کەس قوت ناچم ، یاخود لەجیاتیی هەنگوین بەخشین (لَسع)م هەیە کە واتە پێوەدان .

نالی لە وشەی (خۆشاهەنگە)دا ویستویەتی ئیشارەتێك بۆ وشەی (شاهەنگ)یش بکا کە سەرگەورەی هەنگەکانە و بەڕێوەبەری کاروباریانە.

(٨) نیعەم : نِعَم ، جەمعی (نِعمَة)یە واتە نیعمەت . ڕیش بەلم : ڕیشی سپیی مەیلە و زەرد و ڕیش زۆر و فش و فۆل . کەل : ددان کەوتو .

واتە : هەرگیز ناتوانم بەتەواوی شوکرانە بژێریی نیعمەتی خوا بکەم ، یاخود ناتوانم شوکرانە بژێریی نیعمەتی خوا بکەم کە لە تەوقی سەر تا نوکی پێمی گرتووەتەوە ، نە بەلمە ڕیشم و ، نە کۆسەم و ، نە پیر و دان‌کەوتوم و ، نە گۆج و شەلم . ئەشکونجێ (کەل) نەبێ (گول) بێ ، چونکە جاران هەردۆ وەك یەك ئەنوسران .

(٩) چاك : کراوە و ئاشکرا . چاکی دامەن : چاکی داوێن . سەراب : دەشتی لمین کە لەدوورەوە ئەبریسکێتەوە و تینو وائەزانێ ئاوە و ئەچێتە سەری و ، کە بۆی دەرئەکەوێ هیچ نییە بە نائومێدی ئەگەڕێتەوە . یاخود : سەراو . : ■

واتە : من نالیم و هیچم لە کەس ناشارمەوە و سنگم کراوەتەوە بۆ خەڵك و ، هیچ کینەیەکم لە دڵدا هەڵنەگرتووە بۆ کەس . کەچی لەگەل نالەباریی گەردوون تێکلاوم و چاکی داوێنم پیا تەڕ بووە و ، سەرابی کرداری باشم بۆ ڕۆژی قیامەت وشکە و ئاوی تیا نییە ، یاخود کانیاوی کردارم وشکە .

■ لێرەشدا (چاك) چاك لێك نەدراوەتەوە .

— ٩ —

عەزیزم ، ڕۆحی شیرینم ، دو چاوم !
دەوای زامی دڵ و جەرگی بڕاوم ! (١)

ئەتو شا ، من گەدا ، دادم بپرسە
لە ظوڵمی چاوی بیمارت کوژاوم (٢)

ئەگەر نەیدەیتە دەس خۆم قاتیلی خۆم
لە ڕۆژی ئاخیرەتدا بێ پێناوم (٣)

— ٩ —

(١) ئەم پارچە شیعرەیش تەنها لە نوسخەکەی (عم) و (گم)دا هەیە . ئێمە ئەمیش هەر بە شیعری نالی نازانین . بەڵکو لامانوایە شیعری (کاکە حەمەی ناری)یە. بەداخەوە دیوانەکەی ناریمان لا نەبو تا بتوانین تەماشای بکەین . ئەم بۆچونەی ئێمە لەوەوەیە کە یەکەم : شێوەی شیعرەکە زۆر لە شێوەی شیعری ناریێ ئەچێ . دوهەم : تەعبیری (کوژاوم) کە لە بەیتی دوهەمدا هاتووە و تەعبیری (دەس خۆم) کە لە بەیتی سێهەمدا هاتووە ، شێوەی مەریوانێ و کاکە حەمەش خەڵکی ئەوێیە . سێهەمیش زۆر نزیکە کەسێکی کوڵکە خوێندەوار (ناریێ)ی لێ بۆبێ بە (نالێ) . بڵاوکردنەوەی شیعرەکەش یەکەمجار لە چاپی (عم)دا کە لە (سنە) چاپکراوە ، ئەم بۆچونەی ئێمە بەهێز ئەکا ، چونکە پەیوەندی (مەریوان) بە (سنە)وەیە . مامۆستا مەسعود موحەممەدیش ، لە گفتوگۆیەکی تایبەتیدا وتی بە شیعری نالیی نازانم . د. مارف خەزنەداریش هەر بەممەعنایە ڕایەکی بڵاو کردووەتەوە . (د. مارف خەزنەدار ، گۆڤاری ڕۆژی کوردستان ، ژمارە ٢٤ی کانونی یەکەمی ١٩٧٥ و کانوونی دوهەمی ١٩٧٦) بەڵام دیسان بۆ ڕێزگرتن لە بۆچونی مامۆستا عەلی موقبیل کە یەکەمجار ئەو ئەم شیعرەی بە ناوی نالییەوە بڵاو کردووەتەوە ، ئێمەش لێرەدا بڵاوی ئەکەینەوە و چاوەڕوانی دەرکەوتنی شتێکی نوێ ئەبین لەبارەیەوە . ▪

(٢) واتە : شکاتی خۆت لای خۆت ئەکەم ، چونکە هەر تۆی بتوانی دادم بدەی .

(٣) واتە : ئەگەر چاوتم نەدەیتە دەس کە خوێنمی ڕشتووە ، تا منیش تۆڵەی

دەسا لادە سەری زولفت لەسەر ڕۆت
کە ڕۆتی ڕۆتم و مایل بە تاوم (٤)

لەباتیی خوێنی خۆم ڕاضیم بە ماچێ
دەسا بیدە هەتا زیندۆم و ماوم

ئەوا نیشانەیی مەرگم عەیانە
کە من غەرقی خەم و خوێن و زوخاوم (٥)

مەکەن مەنعم لە شیوەن ئەی ڕەفیقان !
کە مەحزوون و غەمین و دڵ شکاوم

لە ژینی خۆم ئومێدم قەطعە « نالی » !
کە سوتاوە هەمو جەرگ و هەناوم (٦)

خۆمی لێ بکەمەوە و تێر تێر ماچی کەم و خوێنی بمژم ، باخوا لە ڕۆژی قیامەتدا بکەوێتە بەر لێپرسینەوە و لەپێناوی ئەو تاوانەدا لەگەڵ منت کرد ، تیا بچێ .

لوازیی نیوەی دۆچەمی ئەم شیعرە لەبارەی دارشتنەوە ، یەجگار ئاشکرایە .

(٤) مایل : حەزکردۆ . تاو : هەتاو ، خۆر .

واتە : سەری زولفت لەسەر ڕۆمەتی وەك ڕۆژت لادە ، چونکە من بەهۆی عەشقی ڕۆتەوە ڕۆت و قوت کەوتۆم و ئارەزۆی ئەوەم هەیە خۆری ڕۆت لێم بدا و گەرمم کاتەوە .

لەنێوان (ڕۆتی) و (ڕۆتم)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان ئەم دوانە و (ڕۆت)دا جیناسی ناقیص هەیە .

(٥) عەیان : ئاشکرا و دیارێ .

(٦) ئومێدم قەطعە : هیوام بڕاوە .

* منیش بە ئی نالی نازانم و پێم وایە لێرە دا چاپ نەکرابا باشتر بوو .

گەر دەپرسێ من لەبەر چی کەم دەخۆم

من بە برسێ قەط مەزانە ، غەم دەخۆم (١)

— ١٠ —

لە ئامادەکردنی ئەم لێکۆلینەوەی دیوانی نالیبەدا بۆ چاپ، گەیشتبۆینە ئەم پارچە شیعرە ، ئەندامی کارای کۆڕی زانیاری کورد مامۆستا شێخ موحەممەدی خاڵ دۆ دەستنوسی دیوانی نالی داینەلا . نوسخەیەکیان دۆ ــ سێ کەسی خەتخۆش لـە نوسینەوەیدا بەشداریبان کردبو ، بەلام کەسیان ناوی خۆی نەنوسیبو . یەکێ لەمـانە لە داوێنـی یەشێکی دیوانەکەوە نوسیویە کـەوا لە سولەیمانێ نوسـیویەتەوە و بـۆ (مەلا عبدالحمید) ناوێکی نوسیوەتـەوە . ئەمەیـان بایەخێکی زۆری بـە نوسینەکەی داوە و سەر و ژێرێکی زۆری بۆ وشەکان کردووە و لە چەند شوێنێکیشدا چەنـد وشەیەکی مەعنا لێداوەتەوە . یەکێکی کەشیان نوسیویە کەوا لە ١٣٢١ی . ك (١٩٠٣ ــ ١٩٠٤ی . ز)دا نوسیویەتەوە. نوسخەکەی تریشیان کە دیارە نوسخەیەکی تازەترە ، وەك ئەوی پێشۆ بە خەتێکی خۆش نوسراوەتەوە، بەلام لەبارەی وردێ و بایەخی زانستییەوە نوسخەیەکی عادەتییە . نوسیاری ئەمیش نە نـاوی خۆی و نە سالی نوسینەوەی نەنوسیوە . بە وەرگرتنی ئەم دۆ نوسخەیە ئەمانیشمان بۆ کەلك لێ وەرگرتن خستە بەردەست و بۆ یەکەمیان ئیشارەتی (خـا) و بۆ دۆهەمیان ئیشارەتی (خب)مان دانا .

بەرابەر بە بەردەستخستنی ئەم دۆ نوسخەیە سوپـاسێکی زۆری شێخی خاڵ ئەکەیـن .

(١) واتە : ئەگەر لێم ئەپرسێ بۆچی خواردنێکیوام نییە و کەم ئەخۆم ، لـە وەلامدا پێت ئەلێم کەوا من برسێ نیم ، وا تێ نەگـەی . خـواردنی من خەم و پەژارەیە و ئەوەندە زۆری ئەخۆم پێی تێر ئەبم و پێویستم بـە خواردنی تر نییە .

دەپرسێ (کم) : ئەپرسێ . (خا) : پپرسێ . دەخۆم («پەراوێزی» چر) و (کم) : ئەخۆم .

ئاوی سوێری چاو و باری تاڵی لێو
سوێر و تاڵی دەمدەم و ژەمژەم دەخۆم (٢)

تا سەری زوڵفت لەسەر ڕۆ حەڵقە دا
من وەکو ماری سەر ئاگر خەم دەخۆم (٣)

---

(٢) واتە : خواردنی من بریتییە لە ئاوی سوێری چاو کە فرمێسکە کە بە چاوما دێتە خوار و بە لێو ئەیلێسمەوە و ، لە باری تاڵی لێوم کە بە ددان لێی ئەکەمەوە و ئەیخۆم . من ئاو بە ئاو و ژەم بە ژەم ، سوێری و تاڵی ئەخۆم . .

لەنێوان (ئاو) و (چاو) و ، (دەم دەم) و (ژەم ژەم)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (چاو) و (لێو)و ، (سوێر) و (تاڵ)دا تەناسوب هەیە .

تاڵی لێو (ك) و (عب) : تاڵە لێو . بەپێی ئەم نوسخانە ئەبێ (سوێری)یش (سوێرە) بووایە . (« بەراوێزی » چر) و (اح) : لێوی تاڵ . (خا) : لێوی تاڵ . نیوە شیعری دوەهەم لە (« بەراوێزی » چر) و (خا)دا بەم جۆرەیە :

سوێری‌و تاڵی ئەمن ژەم ژەم دەخۆم

(٣) دا : بدا . خەم : پێچ .

واتە : هەرچەند سەری زوڵفت کە وەك مار وایە ، بەسەر ڕۆتەوە کە وەك ئاگر گەشە ، لوول بخوا و ببێ بە ئەڵقە، منیش لەئاستی خۆمەوە وەکو مارێك کە بەسەر ئاگرەوە ڕاگیرابێ قرچ ئەبم و بە دەوری خۆمدا پێچ ئەخۆم و دێمە بەك .

ئەم بەراوردەی کە نالی لەم شیعرەیدا کردویە : سەری زوڵفی باری بەسەر ڕۆمەتییەوە داناوە بە مار کە بخرێتە سەر ئاگر و ، پێچ خواردنی خۆیشی لەناو ئاگری خۆشەویستی لە بەرابەری ئەوەدا داناوە ، وردەکارییەکی یەجگار جوان و باڵا و وێنەیەکی کەمهاوتایە .

لە (حەڵقە) و (خەم)دا تەرادوف هەیە .

زوڵفت (عم) و (گم) و (مز) و (عب) و (اح) : زوڵفی . دەخۆم (کم) و (من) : ئەخۆم .

ئاوی کەوثەر نۆشی صۆفیی بێ کە من
ئاوی ئینسان ، یەعنی ماچی دەم دەخۆم (٤)

شەربەتی خەوف و ڕەجای ئەغیار و یار
ترش و شیرین هەم دەچێژم ، هەم دەخۆم (٥)

من لە طەوری عالەم و دەوری فەلەك
ضەربی لازیب ، زەخمی بێ مەرهەم دەخۆم (٦)

---

(٤) ئاوی کەوثەر : ئاوی حەوزی کەوثەر لە بەهەشتدا .
ئەم بەیتە لە نوسخە دەستنوسەکاندا ، تەنها لە نوسخەی (من)دا هەیە . ئێمە وای بۆ ئەچین هیی نالی نەبێ ، یەکەم لەبەرئەوە کە پێچەوانەی هەمو بەیتەکانی‌ترە کە تێکڕا باسی دەرد و پەژارەن . دوهەمیش لەبەرئەوە کە تەعبیری (ئاوی ئینسان) هەرچەند پاشانیش بە (ماچی دەم) مەعنای لێدراوەتەوە ، تەعبیرێکی ئازادەیەك نا شایانە .
دەخۆم (کم) و (من) : ئەخۆم .

(٥) خەوف : ترس . ڕەجا : ئومێد . خەوف و ڕەجا دو حالەتی تایبەتین لە موسولمانی ڕاستەقینەدا کۆئەبنەوە ، لەلایەکەوە هەرگیز ترسی خودای لە دڵ دەرناچێ و ، لە لایەکی‌کەشەوە هەمیشە هیوای ڕەحمی خوای لە دڵدایە و نائومێد نابێ . ئەغیار : بێگانە و ناحەز . هەم : دیسان . خەم.
واتە : من ئەو شەربەتە ترش و ناخۆشە ئەچێژم و ئەو شەربەتە شیرین و خۆشە ئەخۆمەوە کە بریتیین لە ترسی بێگانە و ناحەز و هیوای نەوازش و بەزەیی یار و ، ساتێ حەسانەوەم نییە و لەنێوان ئەم دوانەدام .
لە کۆکردنەوەی (شەربەت) و (ترش) و (شیرین) و (دەخۆم) و (دەچێژم)دا تەناسوب و ، لە هێنانی (ئەغیار) و (یار) و ، (ترش) و (شیرین)دا بەدوای (خەوف) و (ڕەجا)دا لەف و نەشری مورەتتەب هەیە . سەرەڕای طیباقی نێوان (خەوف) و (ڕەجا) و ، (ترش) و (شیرین) و ، (ئەغیار) و (یار) .
لە (هەم دەچێژم) و (هەم دەخۆم)یشدا لەطافەت هەیە،چونکە (هەم) بە مەعنا (دیسان)یش و بە مەعنا (خەفەت)یش هاتووە .
دەچێژم (کم) و (من) : ئەچێژم . دەخۆم (کم) : ئەخۆم .

(٦) طەور : کردار و ڕەوشت . گوڕان . دەور : سوڕان . فەلەك :

تالی بێ‌یار و دیار و تار و مار
عەلقەمی چێ ؟ ئەرقەمی چێ ؟ سەم دەخۆم ! (٧)

نەوعە ئینسانێ هەیە غەم قوتییە
من غەمی خۆم و غەمی عالەم دەخۆم (٨)

غەم دەڵێ : « تالێ » کە غەم‌خوارتم نەکا
ناعیلاجم من بەنێ ئادەم دەخۆم (٩)

گەردۆن . ضەربی لازیب : لێدانێ‌وا کە بە بنیادەمەوە بنوسێ و لێی‌نەبێتەوە . مەرهەم : مەلهەم .

واتە : من بەدەست ڕەوشت و کرداری خەڵکێ و گۆڕانی دنیا و سوڕانی چەرخی گەردونەوە ، گیرم خواردووە . کوتەکی‌وام پیا ئەمالرێ هەرگیز لێم نەبێتەوە و ، زامی‌وام لێ ئەکرێ هەرگیز تیماری نەبێ .

عالەم و (چن) عالی . ئەگونجێ عالی‌بی بێ یا عالی‌بو . دەوری (چر) و (خا) : جەوری . دەخۆم . (کم) : ئەخۆم .

(٧) دیار : ولات . تار و مار : سەرەوژێر بۆ و تێکچو و پرژ و بڵاو . عەلقەم : کاڵەکە مارانە . ئەرقەم : ماری شل ، پیسترین جۆری ماری کوشندەیە . سەم : زەهر .

واتە : من تالێ و ناخۆشییەك ئەخۆم کاڵەکە مارانە و ژاری ماری شل لە چاویا هیچ نین .. من تالیی غەریبێ و بێ‌کەسێ و دەربەدەرێ ئەخۆم .. من ژاری ڕاستەقینە ئەخۆم !

تالیی (کم) و (من) : تابشی . دیار و (چن) و (ت) و (مز) و (اح) : دیار . بۆ عەطفیش و بۆ ئیضافەش دەستئەدا . (عم) و (گم) : دیاری . عەلقەمی چێ ؟ ئەرقەمی چێ ؟ : ئەمە بەگوێرەی نوسخەی (خا) و (خب)ە ، ئەگینا لە هەمو نوسخەکانی‌تردا بەرودوان . ئێمە ئەوەی نوسخەی(خا) و (خب)مان لا پەسەند بو چونکە ئەبێ سەرکەوتن لە سوکەوە بێ بۆ قورس .

(٨) مەعنای ئەم شیعرە بەسراوە بە مەعنای شیعری پاشەوەیەوە .

نەوعە ئینسانێ هەیە (خا) : نەوعی ئینسانێ هەمو ، یاخود هەم و . من غەمی خۆم و غەمی (چر) و (مز) و (عب) و (من) و (خب) : من غەمی خۆم هەم غەمی . (گم) : من غەمی خۆم و هەمو . (خا) : هەم غەمی خۆم هەم غەمی . دەخۆم (کم) و (من) : ئەخۆم .

(٩) واتە : کەسانێ‌وا هەن ژیانیان لەسەر خەم و خەفەت بەندە و بە خەم

— ١١ —

وەی کە ڕۆژەردی مەدینە و ڕۆسیاهی مەککە خۆم !
دەرکراو و دەربەدەر ، یا ڕەب دەخیلی عەفوی تۆم (١)

خواردن ئەژین . من یەکێکم لەوانە ، بەڵام تەنها بە خواردنی خەمی خۆم داناکەوم ، خەمی خەڵکی‌کەش ئەخۆم ، چونکە (خەم) ئەڵێ ئەگەر نالی خەمم نەخوا و بەتەنگمەوە نەبێت و ، هەمۆم ئەگرێتە ئەستۆی خۆی ، ناچار ئەبم دنیا هەمۆ بکرمەوە و هەمۆ ئەم خەڵکە بخۆم و گشتیان لەناوبەرم . بۆیە من خۆم ئەکەم بەقوربانیی ئەم خەڵکە و سەربەرشتیی خەم ئەکەم تا ئەم خەڵکە لە خوران ڕزگار بکەم ، چش کە خۆیشمی تیا بچم .

لەنێوان (هەم) و (غەم)دا جیناسی موضاریع و ، لە (خۆم) و (دەخۆم)دا جیناسی ناقیص هەیە .

دەڵێ (کم) و (من) : ئەڵێ . غەمخواریم (عب) : غەمخوارێ . نەکا (ت) : نەکەی . ناعیلاجم (چر) و (مز) و (عب) و (خا) : بێ‌عیلاجم .

— ١١ —

ئەم پارچە شیعرە بۆ لێکۆڵینەوەی باری دەرۆن و جۆری بیرکردنەوەی نالی بایەیەکی تایبەتیی هەیە . دیارە پاش دەرچۆنی لە کوردستان ، لە مەککە لەکاتی ماڵاوایی چۆندا بۆ ئەستەمۆل وتویەتی . هەندێ نیشانەی ئەوەی تێدایە کە نالی لە مەیدانی بیری ئایینیدا پیاوێکی (دیمەن پەرست) نەبوە . نالی لەم پارچە شیعرەیدا بەئاشکرا ئەوە دەرئەخا کە دۆری و نزیکی لە ماڵی خوا لە خۆیدا هیچ نییە و کار لەسەر (نیاز) بەندە و ، گوناە بە (ئاوی زەمزەم) داناشۆردێ .. بێزاریی خۆی لەوە دەرئەبڕێ کە بنیادەم بە خێر و حەسەناتی ئەم و ئەو بژێ و کاتی بە بێ‌کار و کاسبی بەرێتەسەر و ، ئەوە بە شایانی خۆی نازانێ . وای بێ جاترە تەنانەت لە خاکی ڕۆمدا گولۆجنێ بکا ، تا ئەوە کە بە بەروبۆمی وەقفی پیاوچاکان بژێ لە مەککە .. لای شۆرەییە پێشەی بنیادەم هەر خواردن و نۆستن بێ و بەرهەمێکی بۆ خۆی و بۆ کۆمەڵ لێ نەوەشێتەوە.

هەروەها بە بەراوردی ئەم پارچە شیعرەدا لەگەڵ ئەوی‌کەی کە پێشتر بڵاومان کردەوە و لە مەدینە وتبۆی و سەرەتاکەی ئەوەبۆ : « ئەی تازە

دەفتەری ئەعمالی من ، بێ قەطرەیێکی ڕەحمەتت ،
کەی بە صەد زەمزەم سیاهیی نوقطەیێکی لێ دەشۆم ؟! (٢)

جەوان .. تاد » ، بۆمان دەرئەکەوێ کە نالی دوو سەفەری حیجازی هەیە و ئەمەیانی لە سەرەتای بەجێ‌هێشتنی کوردستان و گۆڕی بیرکردنەوە و سۆزدا وتووە و ، ئەویانی لە سەفەرێکیتری سەردەمی پیریدا داناوە .. چونکە ئەو هەڵوێستە ئازایانەی تازەزایێ لە زبانی ئەوەزەلێ و بێکارێ کە لەمیانیدا دەربڕیوە ، بە هیچ جۆرێ لەگەڵ ئەو نیشانانەی پیرێ یەکناکەوێ کە لەوی‌کەیاندا بۆمان دەرئەکەوێ ..

(١) واتە : هاوار بۆ من کە ڕۆژەردی مەدینەی شاری مەرقەدی پیرۆزی پێغەمبەر (د.خ) و ڕۆژەشی مەککەی دابەزگەی سرۆشم و ، پێم‌ناکرێ تیایاندا بمێنمەوە و بەجێیان‌نەهێلم .. خوایە ! من کە لەم دوو شارە پیرۆزەدا نامێنمەوە ، وەك دەرکراو و دەربەدەر وام و ، ئەبێ تۆ لێم ببۆرێ و چاوەڕوانی لێ‌بوردنتم .

دووریش نییە مەبەستی لە (ڕوزەردیی مەدینە) و (ڕوسیاهیی مەککە) ئەوە بێ کەوا تا ئەوکاتە مەدینەی نەدیوە و ، ناشتوانێ لە مەککەدا بمێنێتەوە . هەروا دووریش نییە مەبەستی لە (دەرکراو و دەربەدەر) ناچار بوونی بەجێ‌هێشتنی کوردستان بێ ...

لەنێوان (خۆم) و (تۆم)دا جیناسی لاحیق هەیە .

(٢) دەفتەری ئەعمال . کردارنامە. لە ئایەتدا هەیە کە خوا لە ڕۆژی داوەریدا ئەفەرموێت هەرکەسێك کردارنامەی خۆی بدرێتێ کە ڕزی ئەو چاکە و خراپانەی تیا نوسراوە کە لە دنیادا کردوونی . وشەی (دەفتەری ئەعمال) لەوە وەرگیراوە . زەمزەم : بیرێکە لە مەککە ، خەڵکی بۆ پیرۆزێ ئاوی لێ ئەخۆنەوە و حاجی لێیشی دێننەوە بۆ وڵاتی خۆیان .

ئەم شیعرە و شیعرەکانی پاشەوەی ، بەڵگەی پێویست نەبوونی مانەوەن لە مەککە ، نالی ئەیانهێنێتەوە . واتە : خوایە ، بۆچی بمێنمەوە ! دەفتەری کردارم پڕە لە گوناه و بە صەد ناوی زەمزەم نوختەیەکی ناکوژێنرێتەوە و ، هەموو شتێ لەسەر ڕەحمەتی تۆ بەندە . ڕەحمەتی تۆیش چ لێرە و چ لە هەر شوێنێکی‌کە چون یەکە .

چەند تەعبیرێکی جوان و زیادەڕەوییەکی وردە ، لەلایەکەوە ئاوی صەد بیری زەمزەم تاقە نوختەیەکی کردارنامەی نالی ناشواتەوە ، کەچی لەولاوە تاقە دڵۆپێکی بەزەیی خوا بۆ لابردنی هەمووی بەسە ..

کەعبە ئیشراقی وەکو خورشیدە ، من چاوم ضەعیف
لێم بووە ڕۆشن کە بوعدی قوربە ، قوربی بوعدە بۆم ! (٣)

بۆ جیواری حەق لە هەر جێ صیدقی نییەت کافییە
من لە (بیت الله) ئینشەڵلا (باذن الله) دەڕۆم (٤)

لێم حەرامە دانەوو ئاوی حەماماتی حەرەم
من کە بازی دیدە بازم نەك شەوارەی دەستەمۆم (٥)

---

(٣) ئیشراق : تیشك‌دانەوە . خورشید : خۆر . بوعد : دووری . قورب : نزیکی .
وانە : کەعبە تیشکی وەکو خۆر وایـە ، منیش کابرایەکم چاوی دڵم کز و کوێرە . کەسێکیش چاوی کز و کوێر بێ ، تا لە خۆرەوە دوورتر بێ و نەچێتە بەری و لە سێبەردا بمێنێتەوە ، باشتر کەڵك لە تیشکی وەرئەگرێ و بەپێچەوانەشەوە . من خۆم بەم چاوە کز و کوێرانەمەوە لەم ڕاستییەم بۆ ڕۆشن بووەتەوە و بۆم دەرکەوتووە کەوا تا لە خۆری کەعبەوە دوورتر بم ، لەڕاستیدا لێیەوە نزیکترم و ، تا زۆرتر بچمە بەری ، کەمتر کەڵکی لێ وەرئەگرم .
لە کۆکردنەوەی (قورب) و (بوعد)دا طیباق هەیە .
کەعبە ئیشراقی : (چر) و (ك) و (اح) و (خا) : کەعبەیی ئەشراف .
(« پەراوێزی » چر) و (« پەراوێزی » خا) : کەعبەیی ئەشرەف .
(کم) و (من) : کەعبەیی ئەشواق . (تۆ) و (عب) و (خب) : کەعبە ئەشواقی .
وادیارە ئەمیش هەر (ئیشراقی) بووە و بە هەڵـەی نووسـیار گۆڕاوە .
تێکڕای ئەم شیعرە لە (چن)دا نییە .

(٤) جیوار : دراوسـێیەتی . حەق : خوا . صیدقی نییـەت : ڕاستیی نیاز . بیت الله : ماڵی خوا ، کەعبە ، مەککە . ئینشەڵلا : ان‌شاءالله ، خوا بیکا . باذن الله : خوا ڕازیی لێ بێ .
وانە : بۆئەوەی بنیادەم لەپاڵ خوادا بێ و دراوسێی بێ ، مەرج نییە دانیشتوی مەککە بێ ، لـە هەرکوێ بێ ، هەر ئەوەنـدە نیازی پاك و ڕاست بێ ، دراوسێی خـوایە . بۆیە ، منیش خـوا یار بێ ماڵی خوا بەجێ‌ئەهێڵم و ئەڕۆم ..
لە هەر جێ (چر) و (ت) و (ك) و (مز) و (اح) : لە هەرچێ .

(٥) دانە : ئەو دانەی بۆ پەلەوەر دائەکرێ . حەمامات : کۆترەکان . حەرەم :

تا بەکەی وەك ڕاوییە و ، وەك سانییەی سێ پەل شکاو
بێ طەواف و سەعی و عەمرە هەر بخەوم و ، هەر بخۆم ! (٦)

حەرەمی کەعبە . یاخود مەککە و دەوروبەری . دیدە باز : چاو کراوە . شەوارە : ئەو باڵندەیەیە کە بە شەوی تاریك ڕۆشنایی ئەبینێ و ڕێ ون ئەکا و بە ئاسانی ئەگیرێ . دەستەمۆ : ئەو پەلەوەرەی سڵ نەکاتەوە لە خەڵك و بەئاسانی بگیرێ .

واتە : من کە بازی چاوکراوەم و ئەتوانم زۆر بەرز بفڕم و بە هێزی خۆم نانی خۆم پەیدا بکەم و ، پەلەوەرێکی بە شەوارە کەوتوی دەستەمۆ نیم هەرکەس ئارەزوی لێ بێ بمگرێ و بمبا بۆ خۆی و بمکا بە هی خۆی ، حەرامە لەم دەور و بەری حەرەمی کەعبەدا لێیبکەوم و وەك کۆترە دەستەمۆ بووەکانی ، خێرۆمەند دانم بۆ داکەن و ئاوم بدەنێ !

نالی لەم شیعرەیدا ئەوکەسانەی کە بێ ئیش و کار لە دەوروبەری حەرەمی کەعبەدا دانیشتوون و بە خێری خێرۆمەندان ئەژین و هێز نادەنە بەر خۆیان کاسبییەك بکەن و بە ڕەنجی شان و ئارەقی ناوچاوان نان پەیدا بکەن ــ شوبهاندووە بە کۆترە بێدەسەڵاتە دەستەمۆکانی حەرەم . جا ئاخۆ نالییەك کە هەڵوێستی بەرابەر بەوانە ئاوا بوبێ و وا ئازایانە ڕەخنەی لێ گرتبن ، ئەبێ هەڵوێستی بەرابەر بە سۆفی و دەروێشەکانی خانەقا و تەکیەکانی کوردستان چۆن بوبێ ؟! دیارە گەلێ لەوە تیژتر بووە کە جاروبار لە هەندێ شیعریدا دەرئەکەوێ .

لە یەکخستنی (حەرام) و (حەمام) و ، (بازی) و (بازم)دا جیناسی لاحیق و ، لە کۆکردنەوەی (حەرامە) و (حەرەم)دا جیناسی ناقیص و ، لەنێوان (دانە) و (ئاو) و (حەمامات)دا تەناسوب و ، لە بەراورد کردنی (دیدەباز) و (شەوارە)دا طیباق هەیە .

شەوارەی (جر) و (چن) و (ك) و (مز) و (اح) و (خا) : ڕێشۆلەی .

(٦) ڕاوییە : حوشتر یا هەر وڵاخێکی‌تر کە ئاوی پێ بگوێزنەوە . وشەکە بە عەرەبی واتە (ئاودەر) . جاران لە سەردەمی حەجدا بە وڵاخ ئاویان بەسەر ڕەشماڵی حاجییەکاندا بەشیوەتەوە . سانییە : ئەو حوشترەی ئاوی لە بیر بێ هەڵئەگوزن . طەواف : یەکێکە لە کارەکانی حەج ، گەڕانە بە دەوری ماڵی کەعبەدا . سەعی : کارێکی‌تری حەجە ، ڕاکردنە لەنێوان (صەفا) و (مەروە)دا کە دوو شوێنن . عەمرە : واجبێکی‌تری وەکو حەجە ، جیاوازیی لە حەج لەوەدایە مەرج نییە هەر لە دە ڕۆژی یەکەمی مانگی قوربانا بکرێ و وەستانی (عەرەفە)شی تیا پێویست نییە .

من لەوانەم چێ کەوا ئەهلی وەسیلەو مەسئەلەن
عامیل و ناچار و مەعذوور ئەر بڵێن هەر بێنە بۆم ! (٧)

واتە : تا کەی من وەك وشترێکی سێ پەل شکاوی ئاو هەڵکوستن و ئاوگێران بم ، نەك هەر تەنها هیچم پێ نەکرێ ، بەڵکو ئەگەر هیچێشم پێ بکرێ هیچێکی ئەوتۆ نەبێ .. تا کەی من بێ‌ئەوەی لەبەر پەل شکاوێ بتوانم بـە دەوری ماڵی خوادا بگەڕێم و ، لەنێوان صـەفا و مەروەدا ڕابکەم و ، واجـبی عەمرە بەجێ‌بێنم ، کار و پیشـەم هەر نوستن و خواردن بێ . یاخود تا کەی من وەك حوشتری سـێ پەل شکاوی ئاو هەڵکوسـتن و ئـاو گواستنەوە ، لەجێـدا کەوتبم و بخـۆم و بخەوم و کارێکی سوودمەندم لێ نەوەشێتەوە ، یا تەنانەت ئاودانیش بێ بە خەڵك ؟!

لەنێوان (بخەوم) و (بخۆم)دا جیناسی موحەڕڕەف هەیە .

وەك ڕاویە و وەك سانییە (چن) و (ت) و (خا) و (خب) : وەك ڕاویە ، وەك سانییەی . (عب) و (اح) : وەك ڕاویە ، وەك سانییە . طەواف و سەعی و عەمـرە : ئەمە بەیـتی تێکستی نوسخەی (چـر) و (خا)یە . نوسخەکانی‌تر هەندێ وردە جیاوازییان تیایە ، بەڵام هەمووی هەڵەیە . هەر بخەوم و هەر بخۆم (ك) و (نو) و (عب) و (خا) : هەر بنوم و هەر بخۆم (ت) و (مز) و (اح) و (خب) : هەر بخۆم و هەر بنوم . ئەوانی دیکە هەمو هەڵەن .

(٧) وەسیلە : هۆی خۆ نزیك‌کردنەوە لە خەڵك . مەسئەلە : داوا ، سواڵ . مەعذوور : بیانوودار .

واتە : من حەقم چییە بەسەر ئەو کەسانەوە کە نێری خۆ هەڵواسین بوون بە خەڵکا و بە سواڵ و صەدەقە ئەژین .. من چیمە بەسـەر ئەو کەسانەوە کە ناچارن و بیانوویان هەیە هـەر داوای زیاتر ئەکەن چونکە خۆیان کاسبییان بێ ناکرێ .. من لەوانە هیچیان نیم و ، ئەتوانم بە ڕەنجی شانی خۆم بژیم . لەبەرئەوە لە مەککەدا نامێنمەوە و پشت بە زیانی چاو لەدەستی نابەستم و ئەڕۆمـە شوێنێکی‌کە بۆ خۆم ئیشێك ئەکەم و پێی‌ئەژیم .

وشەی (عامیل) لەم شیعرەدا زۆر بێ‌جێیە . ڕێی تێ‌چێ یا (خامیل) بوبێ یا (عاطیل) و بە هەڵەی نووسیار گۆڕابێ . لە نوسخەی (خب)یشدا نوسراوە (عالم) . ئەمە بۆرەڕێیەکی تێ‌ئەچێ ، لەوڕووەوە کە (مەلا) زیاتر هەر چاو لە دەستی خەڵك بوون و بە خەڵات و بەراتی گەورە گەوران و یارمەتیی خەڵك ژیاون .

خەوفی من لێرە لەبەر زۆریی گوناھە یەك بە صەد
گەرچی عاصیو و موذنیبم ئەمما موقیڕ و بێ درۆم (٨)

شادمانێ بێ وەفایە ، یاری تێرێ و مەستییە
یاری تەنگانەم غەمە با ھەر غەمی خۆم خۆم بخۆم (٩)

لامەدە « نالی » لە ئەنباری جیرایەی صالحان
گەرچی ببیە خۆشەچینی دانەیی خەرمانی زۆم (١٠)

وەسیلە و : لە ھەمۆ نوسخەکانی بەردەستمانا ، جگە لە (چن) ، نۆسرابو (وەسیلەی) . ئێمە ئەوی (چن)مان لا پەسەند بو . مەعذۆر (چر) و (چن) و (ك) و (مز) و (اح) : مەغرۆر . (تۆ) و (من) و (خا) : مەغدۆر .

(٨) موذنیب : گوناھبار . موقیڕ : پێ لێ نەر .

وات : من درۆ ناکەم و پێی لێ ئەنێم کەوا کابرایەکی گوناھبارم . گوناھیش لە مەککە یەك بە صەد ئەژمێرێ لای خوا . بۆیە من لە زۆریی گوناھی خۆم ئەترسم و ناتوانم لێرە بمێنمەوە و ئەڕۆم .

(٩) واتە : شادمانێ وەفای بۆ کەس نییە ، تەنھا لە سەردەمی تێرێ و مەستیدا لەگەڵ ئینساندایە . کە بنیادەم کەوتە تەنگانەوە ھەر خەم و خەفەت یار و یاوەر و دۆستی ئەبێ . منیش ئێستا لەم تەنگانەیەمدا ھەر خەم برادەر و ھاوڕێمە ، کەواتە با خۆم خەمێکی خۆم بخۆم و چارەیەکی دەردی خۆم بکەم .

مەستییە (« پەراوێزی » چن) : ھەستییە . تەنگانەم (خب) : تەنگامەم .

(١٠) ئەنبار : عەمار . جیرایەی صالحان : ئەو بەراتەی بۆ پیاوچاکان تەرخان ئەکرێ کە پێی بژین و خەریکی خوابەرستیی خۆیان بن . خۆشەچین : گوڵۆچنێ کەر . ئەوەی خێر و بەرەکەتێکی زۆری دەسگیر ببێ . ئەم دۆ مەعنا دژی یەکن و وادیارە نالی خۆیشی ھەردۆ مەعناکەی مەبەست بۆبێ وەك پاش کەمێك زۆنی ئەکەینەوە .

نالی لەم بەیتەیدا ، بە عادەتی شاعیرە کلاسیکەکان کە لە دوا بەیتدا پەشیمانییەك پیشان ئەدەن و ، ئەکشێنەوە ، ئەڵێ : نالی ! ئەو قسانەی

دڵ دەڵێ سەیری چەمەن خۆشە ، جەوابی نادەم
موددەتێکە لە قەفەسدایە ، عەذابی نادەم (١)

کە لەبارەی بەجێهێشتنی مەککەوە کردتی ، هەمۆ خەیاڵ بۆن و ، هەر ئەوەت بۆ باشە لێرە بمێنیتەوە نەچی بۆ هیچ کوێ . دەس بەرداری عەماری بەرات و مۆچەی خواناسان مەبە و هەر لە مەککە بژێ ، بیری چۆن بۆ ئەستەمۆڵ لە مێشکت دەرکە ، مەچۆ ، هەرچەند ئەگەر بچی بێشبی بە هەڵکر و چنەوەی دانەوێڵەی خەرمانی وڵاتی ڕۆم و بکەوێتە خێر و خۆشییەوە .

ڕستەی (لامەدە) لە چەند نوسخەیەکدا بە (لابدە) نۆسراوە . بەمپێیە ئەم شیعرەش هەر بە ڕێگای شیعرەکانی پێشودا ئەڕوا . واتە : دەس بەرداری مۆچە وەرگرتن بیە لە عەماری بەراتی خواناسان و مەککە بەجێبێڵە و بڕۆ بۆ وڵاتی ڕۆم ، هەرچەند لەوێ لەبەر هەژاری و نەداراێ موحتاجی گوڵچنی کردنیش بی .

لامەدە (تۆ) و (عب) و (خب) : لابدە . جیرایەی (چر) و (ك) و (اح) و (خا) : جیرابەی . لەسەر ئەم نوسخانە ئەبێ (جیرابی) بێ چونکە (جیراب) بەمەعنا هەمانەیە نەك (جیرابە) . (کم) و (عم) و (من) : خەزێنەی . (مز) : جەنابی . (خب) : خەرابەی . واتە : وێرانەی .

تێکڕای ئەم پارچە شیعرە بەبایەخەی نالی لە نوسخەی (کم)دا نییە . ئەگەر بێشڵێین ماموستا گیو هیچ نوسخەی دەستۆسی لا نەبوە ، خۆ هیچ نەبێ ئەیتوانی لەبەر نوسخەکانی (عم) و (کم) بینۆسێتەوە .

— ١٢ —

(١) چەمەن : باخ و گوڵزار . جەوابی نادەم : ڕێی لێ ناگرم . دڵی ناشکێنم . یاخود وەڵامی نادەمەوە ، چی ئەکا با بۆ خۆی بیکا .

واتە : ماوەیەکی زۆرە دڵ گیرۆدەی بەندی قەفەزە . ئیستا ئەیەوێ بایەکی باڵی خۆی بدا و گەشتێکی ناو باخ و گوڵزار بکا . بۆیە کە باسی خۆشیی دەر و دەشتم بۆ ئەکا و بەمەعنا داوام لێ ئەکا ڕێگای بدەم تۆزێك بۆخۆی ڕابوێرێ ، بێدڵیی ناکەم ، یاخود وەڵامی نادەمەوە ، با بۆخۆی حەزی لە چییە بیکا .

لەنێوان (دڵ) و (دەڵێ)دا جیناسی ناقیص و ، لە ڕستەی (جەوابی نادەم)دا لەطافەت هەیە . لە (قەفەس)یشدا ئیستیمارەی موصەڕڕەحە

مەجلیسێکی چەمەن و بولبول و بەزمی گول و مول
بە دوصەد مەدرەسەوو دەرس و کیتابی نادەم (٢)

گوتم : ئەی ماه ، دلی من بە دلی خۆت بکڕە !
گوتی : من بەردی بەقیمەت بە کەبابی نادەم (٣)

هەیە چونکە بێبەشن و دنیا بەئارەزوو نەبوون شوبهێنراوە بە قەفەس ، نیشانەش ئەوەتە کە دڵ لە ئاڕەحەتیدا ئەبێ بەڵام لە قەفەزدا نابێ .

موددەتێکە (عب) و (خب) : موددەیێکە .

ڕەنگێ بێ نالی ئەم غەزەلەی لە یەکێ لە ئاوەکانی بێئاقەتی و وەڕزبوونی ئەقیبەئیدا وتبێ . شیعری پاشەوەش ئەم بۆچوونە ئەگەیەنێ .

(٢) گول : گوڵ . مول : جۆرە مەیێکە .

نالی لەم شیعرەشیدا بەڵگە بۆ ئەو قسەیە دێنێتەوە کە لە شیعری پێشوویدا کردی . ئەڵێ دڵ حەقیەتی ئارەزووی ڕابواردنی سەیری باخ و چەمەنی هەبێ و ، لە حوجرە و ژیانی حوجرە بێزار بێ . من خۆیشم کوژێکی ناوباخ و بولبولان و بەزمی یارانی وەك گوڵ ڕازاوە و ، مەیخواردنەوە لەگەڵیانا بە دووصەد قوتابخانە و دەرس و کتێب ناگۆڕمەوە .

لە یەکخستنی (مەجلیسێك)دا کە مەعنای (زۆر کەم) ئەگەیەنێ ، لەگەڵ (دووصەد) کە کینایەیە لە (زۆر) ، طباق هەیە .

مەجلیسێکی (چر) و (ت) : مەجلیسێکە . بەزمی گول و مل (گم) و (ك) و (اح) و (من) : بەزم و گول و مول . (« بەراوێزی » چر) و (عم) و (عب) : هەر بەرگە ، یا بەرگی ، گوڵێ . دەرس و (خا) : دەرسی(یش) .

(٣) ماه : مانگ . بەردی بەقیمەت : (احجار کریمة) .

واتە : بە یارم وت : ئەی نازداری وەك مانگ جوان ! وەرە با دڵمان بگۆڕینەوە بە یەك ، واتە یەکترمان خۆشبوێت .. ئەویش لە وەڵاما وتی : من مامەڵەیوا ناکەم . دڵی من دڵی دولبەرە ، دڵی دولبەریش ڕەقە ، دڵێکیش کە دڵی دولبەر بێ و ڕەق بێ وەك بەرد ، دیارە لە بەردە گرانبەهاکانە . دڵی تۆیش دڵی عاشقە ، دڵی عاشقیش سووتاوە ، دڵی سووتاویش کەبابە . کەبابیش هەرگیز بەردی بەقیمەت ناهێنێ . لەبەرئەوە دڵم ناگۆڕمەوە بە دڵت .

گۆشەگیرم لە برۆت و ، موتەوەححیش لە موژەت
ڕۆحی شیرینم ئەبەر شیر و قولابی نادەم (٤)

طەلەبی سینەیی چاکم مەکە بەو چاوانە
سینەکەم چاکە بە ئینسانی خەرابی نادەم (٥)

لە کۆکردنەوەی (قیمە)دا کە لە وشەی (بەقیمەت) دەرئەکەوێ لەگەڵ (کەباب) ، جۆرە تەناسوبێك هەیە . لە بەکارهێنانی (بەرد)یشدا کە ڕەق و سەختە بە مەعنا دڵی یار کە گۆشتە و نەرمە ، جوانکارییەکی ئێجگار باڵا هەیە .

تەنها لە نوسخەکانی (گم) و (عب)دا نوسراوە : (گوتم ، گوتی) . لەوانی‌تردا نوسراوە : (وتم ، وتی) . بە دڵی (خا) : بەدەلی .

(٤) گۆشەگیر : دوورەپەرێز . موتەوەححیش : هەڵاتو و داوە کێو .

وانە : برۆت وەك شمشێر و برژانگت وەك قولاپ وایە . منیش نامەوێ گیانی شیرینی خۆم بخەمە بەر شمشێر و قولابی تۆ ، بۆیە خۆم لە برۆ و برژانگی تۆ دوورەپەریز گرتووە و لە دەستیان هەڵاتووم .

لە کۆکردنەوەی (برۆ) و (موژە) و ، (شیر) و (قولاپ)دا تەناسوب هەیە .

ڕۆحی شیرینم ئەبەر (عم) : ڕۆح شیرینە ، لەبەر . (گم) : گیانی شیرینم ئەبەر (ت) : ڕۆح شیرینە، ئەبەر . شیر و (« پەراوێزی » چر) و (کم) و (گم) و (من) : تیر و .

(٥) چاك (ی یەکەم) : لەتلەت ، کراوە . ئینسان : گلێنەی چاو . بنیادەم .

وانە : نەتەوێ بە نیگای چاوت دەستم بەسەردا بگری و سینەی کراوەم بەری بۆ خۆت و دڵم دەربێنی .. سینەی من سینەیەکی چاکە نایدەم بە بنیادەمێکی خراپ ، یاخود نایدەم بە چاوێکی خراپی‌وا کە بە تیری نیگای سینەی خەڵك لەتلەت ئەکا .

لە کۆکردنەوەی (چاکم) و (چاکە)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (چاك) و (خەراب)دا طیباق و ، لە وشەی (چاك) و (ئینسان)دا لەطافەت هەیە .

بەو (« پەراوێزی » خا) : بەم .

« نالیـا » ئەم غەزەلەت تازە بە تازە وتووە
بە دوصەد (مەثنەوی)یو (لوبیی لوباب)ی نادەم (٦)

— ١٣ —

(فاتیحە !) تەسخیرە شاری دڵ بە طابۆری ئەلەم
موددەتێکی زۆرە پاتەختە لەبۆ خاقانی غەم (١)

---

(٦) مەثنەوی : کتێبێکی بەناوبانگی شیعری سۆفییانەیە بە فارسی ، مەولانا جلال‌الدینی ڕۆمی نۆسیویە کە لە ٦٧٠ی . ك (١٢٧١ — ١٢٧٢ی . ز)دا مردووە . لوبیی لوباب ، لب اللباب ، کتێبێکە سیف‌الدینی ئامودی نۆسیویە کە لە ٦٣١ی . ك (١٢٣٣ — ١٢٣٤ ی . ز)دا مردووە . لەوانەیە کتێبی‌تریشی بەم ناوە هەبێ .

واتە : ئەی نالی ! تازە ئەم غەزەلە جوانەت وتووە .. ئەوەندە ناسك و پڕمانایە بە دۆصەد کتێبی بەناوبانگی وەك (مەثنەوی) و (لب اللباب)ی ناگۆڕمەوە ..

— ١٢ —

ئەم پارچە شیعرە تەنـها لە دەسنۆسەکەی ڕەحمەتی مەلا عەزیزی ڕێشاویدا هەبۆ کە لە پێشەکییەکەدا ئیشارەتی (عز)مان بۆ دانا . لـەوە ئەچێ نالی ئەم شیعرەی لەوکاتەدا وتبێ کە قاجارییەکان لە ١٢٤٦ی . ك (١٨٣٠ — ١٨٣١ی . ز)دا بە ناوی یارمەتیدانی مەحمود پاشای بابانەوە هاتنە ناو شاری سولەیمانی و ، سلێمان بەگ (سلێمان پاشا) کە ڕۆمەکان پشتگیری بۆن ، شاری بەجێ‌هێشت و ڕۆی کردە (زەنگاباد) .

(١) فاتیحە : سـۆرەتی (الفاتحة) ، داوای خوێندنی سـۆرەتی فاتیحە بۆ گیانی کەسێکی مردۆ . تەسخیر : داگیرکردن و سـەر پێ نەوی‌کردن . مەبەست لێرەدا داگیرکراوەکەیە . ئەلەم : ئازار . خاقان : پادشا .

نالی ئەم شیعرەی بە داداتی (فاتیحە)یەك دەست پێ‌ئەکـا بۆ گیـانی شاری دڵ و ئەڵێ ئەم شارە کەوتـووەتە ژێر باری تـابۆری سوپـای خەمەوە و ، دەمێکی زۆرە بووە بە پایتەختی خاقانی خەم و خەفەت و ، ئەو حوکمڕانیی تیا ئەکا و ، بە بەراورد لەگەڵ جارانی وەك نەمابێ وایە .

حوكمی قانونی صەفا ڕۆیی لە ڕەومی ڕۆمەدا
تا هووەیدا بۆ لە ڕۆما گەردی ئاشۆبی عەجەم (٢)

لەززەتی دنیا کە هیچ و پۆچە لای ئەهلی ئەدەب
ئەووەڵ و ئاغازی جەور و دەردە ، ئەنجامی ستەم (٣)

تۆزی ئایینەی سکەندەر وا بەدەم باوە ، وەلێ
گەردی دامانی غەریبانە بلۆری جامی جەم (٤) ■

---

(٢) صەفا : ڕابواردن . ڕەوم : جۆرە شەرابێکە لە قامیشی شەکر دروست ئەکرێ . تا : لەوکاتەوە . هووەیدا : ئاشکرا .

واتە : ئەوەتی تۆز و گەردی ئاشۆب و ئاژاوەی عەجەم لە وڵاتی ڕۆمدا ئاشکرا بووە و دەرکەوتووە ، شەرابی ڕوخساری منیش حوکمی ناچاریی خۆشی و سەرخۆش‌کردنی لێ هەڵگیراوە . مەبەستی ئەوەیە بڵێ وەك چۆن قانونێکی سروشت‌کردە شەراب بنیادەم سەرخۆش ئەکا ، هەروا قانونێکی سروشت‌کرد بۆ ڕۆی منیش هەمیشە خۆش بێ و دڵی خەڵکی پێ بکەشێنێتەوە ، بەڵام لەوکاتەوە کە ئێرانییەکان ئەم خاکی ڕۆمەیان پێ‌شێل کردووە ، منیش گەشێ و خۆشی لە ڕوخسارم هەڵگیراوە .

ئەشکونجێ (ڕەومی) نەبێ و (ڕۆمی) بێ ، واتە : خۆشی لە وڵاتی ڕۆمی ڕۆمدا نەماوە .

(٣) ئاغـاز : سەرەتا .

واتە : خۆشی و ڕابواردنی دنیا کە لە بەرچاوی پیاوی هونەرمەند و دنیا دیدە و زیرەکدا هیچ نایەنێ و قیمەتی نییە ، سەرەتاکەی بریتییـە لـە زوڵم کردن لە ژێردەسـت و ، چەشتنی دەرد و ناڕەحـەتی بەدەست کاروباری حوکمڕانییـەوە و ، ئەنجامەکەشی کەوتنە ژێـر چەپۆکەی زۆردارێکی‌ترە ، وەك خەڵکی‌تر .

(٤) ئایینەی سکەندەر : ئاوێنەکەی ئەسکەندەری مەکدۆنی کە ئەڵێن ئەوەندە بەرز بووە دنیای هەمۆ لێوە دیوە . وەلێ : بەڵام . جامی جەم : ئاوێنەکەی جەمشید ، ئەویش ئاوێنەیەکی وەك ئەوەی ئەسکەندەر بووە .

واتە : دنیا بۆ کەس نامێنێ تا سەر . ئەوەتە ئاوێنە گرانبەهاکـەی پادشایەکی بە شان و شکۆی وەك ئەسـکەندەر ، ورد و خـاش بووە و تۆزەکەی بەدەم باوەیە ، شۆشەی ئاوێنەکەی جەمشیدیش بووە بە تۆزی

■ بێ گومان دەڵێ راستە ٠

بۆ دەکەی تەکلیفی ڕەسمی ئولفەت و یاریی لە من ؟
کەی بە صوحبەت ئاشنایە سالیکی ڕێگەی عەدەم ! (٥)

من مەتاعم جاوە ، چاوم ! باخەبەر بێ موشتەری
تا غەزەل سەودا نەکا لای تاجری چیتی بەقەم (٦)

داوێنی غەربیان کە لە شوێنێك لە چلەکانیان ئەبیشێ و لە شوێنێکی تر لێیان دائەتەکێ .

مەبەستی نالی لە هێنانی وشەی (وەلێ) ئەوەیە بلێ تۆز هەر هیچ و بێمایەیە ، خوا با بە ئاسمانیا بەرێ یاخود لە زەویدا دایتەکێنێ و ، ئەو شان و شکۆیەی لە دنیادا هەیە هەر دیمەنە و لەڕاستیدا بایەخی وردەیەکی تۆزی هەیە .

وشەی (وەلێ) بەگوێرەی تێکستی دەستنوسەکە بو ، ئێمە خۆمان لامانوایە لە ئەسلدا (دەلێ) بوبێ و بە هەلەی نوسیار گۆڕابێ . بەمپێیە ئیوە شیعری دوهەم شتە وتراوەکەیە کە تۆزی ئاوێنەی ئەسکەندەر وتویەتی .

(٥) ڕەسمی ئولفەت : نوسولی ئاسیاوی . یاری : دۆستایەتی . صوحبەت : ڕابواردن . سالیك : ڕێبوار . ڕێگەی عەدەم : ڕێگای مەرگ .

واتە : بۆچی داوای نوسولی ئاسیاوی و دۆستایەتی لە من ئەکەی ؟ من ڕێبواری ڕێگای نەبونێ و مەرگم و ، کەسێکیش ڕێبواری ڕێی نەبونێ و مەرگ بێ ، شارەزای هاوڕێیەتی نییە .

(٦) مەتاع : کەل و پەلی فرۆتەنێ . جاو : خامی گازری نەکراو . غەزەل : جۆرە قوماشێکی گرانبەهایە . سەودا : مامەلە . ئارەزو . باخەبەر : ئاگادار . بەقەم : ڕەنگێکی سورە قوماشی پێ ڕەنگ ئەکەن . لەوانەشە لە (باقی ماندە)وە هاتبێ واتە (عەمارەبۆ) .

واتە : ئازیزەکەم ! من کابرایەکی لاتم ، دوکانەکەم شتی گرانبەهای تیا نییە ، دەسمایەی دەسم جاو و شتیوایە . با کڕیار ئاگای لە خۆی بێ ، ئەگەر ویستی (غەزەل) بکڕێ ، لای فرۆشیاری چیتی بە بەقەم ڕەنگ کراو بەدوایا ئەگەڕێ .

ئەم شیعرە ، بەشبەحالی شیعری پێشو ، وەك حوسنی تەعلیل وایە.

لە دەستنوسەکەدا لەجیاتیی (چیتی بەقەم) نوسرابو (چیت بە قەسەم) . ئێمە خۆمان وامان ڕاست کردەوە .

کەی دەکا شەرح و بەیاناتی ڕومتوزی دەردی دڵ
ڕۆڕەشی هەروەك دەوات و ، دوو زوبانی وەك قەڵەم ! (٧)

« نالیا » بێ هیممەتی تا کەی بە دەست میحنەتەوە
فاتیحی بو ڕۆستەماسا ، صاحیبی تێغ و عەلەم (٨)

---

(٧) ڕوموز : جەمعی (ڕەمز)ە واتە ئیشارەت . مەبەست شتی بەئاسانی لێحاڵینەبووە . دەوات : شووشەی مەرەکەب .
واتە : ڕۆڕەشی وەك شووشەی مەرەکەب و دوو زمانی وەك قەڵەم ، کەی ئەتوانن نهێنییەکانی دەردی دڵ لێکدەنەوە !
دەوات بۆیە بە (ڕۆڕەش) وەصف‌کراوە ، چونکە جاران مەرەکەبی نوسینی زیاتر ڕەش بووە . قەڵەمیش بۆیە بە (دوو زوبان) وەصف کراوە ، چونکە قەڵەم لە لایەکەوە چاك و خراپی پێ ئەنوسرێ و ، لە لایەکی کەشەوە دوولای هەیە و درزێك لەنێوان لاکانیایە . کەواتە قەڵەم هەم بە مەعنا و هەم بە دیمەنیش دوو زمانە .
موفتیی زەهاویش ئەم بیرەی لە شیعرێکی فارسیدا داڕشتووە . جا نازانین ئەو و نالی کامیان لەویانی وەرگرتووە . شیعرەکەی موفتی ئەمەیە :

نامه ننویسم مباد از راز دل آگه شود
دو زبانی همچو خامه ، روسیاهی چون قلم

واتە : نامە نانوسم نەوەك دوو زمانێکی وەك خامە و ڕۆڕەشێکی وەك قەڵەم بە ڕازی دڵم بزانن .

(٨) فاتیح : وڵاتان داگیرکەر . ڕۆستەماسا : ڕۆستەم‌ئاسا ، وەك ڕۆستەم .
واتە : نالی ! تا کەی وا بە دەست دەرد و بەڵاوە ، بێ‌هیممەتانە ، گیرئەخۆی ؟ ڕابەڕە .. تۆ کە ئازایەکی وڵات داگیرکەری،وەك ڕۆستەم و، خاوەنی شمشێر و ئاڵایت .. لەسەرچی پەکت کەوتووە ، هەستە !
لە دەستنوسەکەی (عز)دا وشەی (میحنەتەوە) بە (میحنەتەوە) نوسرابو . دیارە لەسەر شێوەی نوسینی کۆن هەردوو (ێ)کە لە یەك گیرکرابون ، ئێمە کردمانەوە . وشەی (فاتیحی‌بو)یش بە (فاتیحی) نوسرابو ، لەنگ بو ، ئێمە خۆمان بەمجۆرە ڕاستمان کردەوە ، چونکە شتی‌وا لە شیعری کۆندا هەیە . لەگەڵ ئەوەشدا ئێمە لامانوایە ڕاستەکەی وا نییە ، لەوانەیە (فاتیحێکی) یا (فاتیحی تۆ) یا شتێکی‌وا بوبێ .

– ١٤ –

لەبت میم و ، قەدت ئەلف و ، زوڵف چیم
دەزانێ بەم سیيانە طالیبی چیم ! (١)

وەفای عەهدە لە من ڕۆح و ، لە تۆ ماچ
چییە چارەی ئەمانەت غەیری تەسلیم (٢)

کە هاتی تێغی بێزاریت لە سەر دام
سەری خۆم خود بە خود هەڵگرت و ڕۆییم (٣)

– ١٤ –

(١) لعب : لێو .

واتە : لێوت لە بچوکیدا وەك (سەلکی) تیپی (میم) وایە کە کونێکی بچوکی تیایە و ، باڵایشت وەك تیپی (ئەلف) بەرز و باریکە و ، زوڵفیشت وەك حەرفی (چیم) پێچی خواردووە . دیارە بەم شوبهاندنەدا خۆت تێ ئەگەی چیم لێت ئەوێ .. ماچم ئەوێ !

نیوە شیعری یەکەم لە نوسخەی (عم) و (مز) و (خب)دا بەمجۆرەیە :

لەبت میم ، قەد ئەلیف ، زوڵفت وەکو چیم

بەم سیيانە (کم) و (گم) و (مز) و (عب) : بەو سیيانە .

(٢) وەفای عەهد : گفت بەجێ هێنان . ئەمانەت : شتێکی کەسێك لای کەسێکی تر دانرابێ . تەسلیم : دانەوە .

واتە : من و تۆ گفتێکمان لەنێواندایە ، من گیانی خۆمت بۆ بەخت بکەم و تۆش ماچێکم بدەیتێ .. کەسێکیش کە گفتێکی دا بە کەسێك ، ئەو گفتە وەك ئەمانەتی ئەوکەسە بێ لای ، ئەکەوێتە ئەستۆی . لەبەرئەوە هەردوکمان چارمان ناچارە ئەبێ گفتەکەمان بێنینەدێ و ئەمانەتی یەکتر بدەینەوە . ئەم شیعرە ئیشارەتە بە دوو ئایەتی (انّ العهدَ کانَ مسؤولاً) و (انّ اللهَ یامرُکم انْ تؤدّوا الامانات الی اهلها) .

(٣) بێزاری : توڕەیی و ناڕەزایی . خود بە خود : لەخۆوە .

واتە : کە تۆ هاتی بۆ لام لەجیاتیی دڵدانەوە و دڵ شاد کردن ، تێغی

— ١٥ —

سوی مصر است مرا عزم از این لجهء غـم
تا که در نیل کشم جامه ز بی‌داد و ستم (١)

میرود نالی از اینجا چو حریص از دنیا
با لب خشك و کف خالی و چشم پر نم (٢)

تۆزەبیت دا لە سەرم ، منیش لەداخانا سەری بزاوی خۆم هەلگرت و رۆیشتم . یا : کە دیم تۆ لێم زویر و زیزی ، منیش سەری خۆم هەلگرت و ئاوەدانیم بەجێ‌هێشت .

لە کۆکردنەوەی (سەر) و (سەری)دا جیناسی ناقیص و ، لە (سەری خۆم هەلگرت)دا لەطافەت هەیە ، چونکە دوو مەعنا ئەگەیەنێ .

— ١٥ —

(١) ئەم چوارێنە فارسیە تەنها لە دەستنوسەکەی (جر)دا هەیە .

واتە نیازی ئەوەم هەیە خۆم لەم گێژاوی غەمە دەرباز کەم و بڕۆم بۆ میسر ، تا بۆ دەربڕینی بێزاری و نارەزایی لە جەور و ستەم ، کراسەکەی خۆم لە ئاوی نیل هەلکێشم ، شین بێ .. ئەم (شین‌بوونی کراس)ە لەوەوە دەرئەکەوێ کە قوماش خرایە نیلەوە دیارە ئەبێ بە (نیلی) و (نیلی)یش جۆرە شینێکە .

(٢) واتە : زۆرم پێ ناخۆشە ئەم ولاتە بەجێ‌دێلم .. کە ئەڕۆم ، خۆم بەو دەولەمەندە زۆر تەماعکارە ئەشوبهێنم کە ئەمرێ ، لە لێوێکی وشك و دەستێکی خالی و چاوێکی پڕ لە فرمێسك بەولاوە ، هیچ لەگەل خۆی نابا .

زۆر لەوە ئەچێ نالی ئەم شیعرەی پاش تێکچوونی میرنشینیی بابانەکان وتبێ ، بۆیە وا کۆچ‌کردنی خۆیشی ئەشوبهێنێ بە مەرگی کەسێك نەیەوێ بمرێ . ئەبێ دەربڕینی بێزارییەکەشی ، لە جەور و ستەمی داگیرکەرە عوسمانییەکان بۆبێ و ، بۆیەشی ویستبێتی بۆ میسر بچێ ، دەنگوباسی ئەوەی زانیبێ کە لەناو هەموو ولاتە موسولمانەکانا (جگە لە ئێران) هەر میسر لەژێر دەستی عوسمانیدا نەبووە ، سەرەڕای بوونی (ئەزهەر) و ناوبانگی مەلایەتی و خوێندنیش تیایدا . دووریش نیە زۆتر لە دەرباری

. . . .

بابانا شتێکی لەبارەی پەیوەندی ئیبراهیم پاشای کوڕی حەمە عەلی پاشای میسر و میری ڕەواندزەوە بیستبێ ..

بەداخەوە هیچ لەبارەی ئەنجامی ئەم نیازەی نالییەوە نازانین : چووە یا نە و ، ئەگەر نەچوە ، چی بەکی خستووە ؟ !

★ ★ ★

تیپی نوّن

— ١ —

کە توّی قیبلە ، دەمت سا بێنە ، قوربان !
لەسەر قوبلە دلم مەشکێنە ، قوربان ! (١)

وەرە بنوارە دوّ دەستی حەنایيم
حەنایی چیّ ؟ هەموّ خوّ خوێنە قوربان ! (٢) *

— ١ —

(١) قیبلە : مالی خوا لە مەککە کە موسولمانان پێنج فەرزە ڕوّژی ڕیّ ئەکەن . قوبلە . ماچ .

واتە : قوربان ! مادەم توّ قیبلەی منی و من هەمیشە ڕوّم لە تویە ، دەسا ماچێکم بدەریّ و بە نەدانی ئەو ماچە دلم مەشکێنە .

نالیّ کە لەم بەیتەدا یاری شوبهاندووە بە مالی قیبلە ، دیارە دەمیشی شوبهاندووە بە (حجر الاسود) کە بەردێکە لە دیواری کەعبەدا ، خەلکیّ لە سەردەمی حەجدا بوّ پیروّزیّ ماچی ئەکەن .

لەنێوان (قیبلە) و (قوبلە)دا جیناسی موحەڕڕەف هەیە .

کە توّی قیبلە (عم) و (کم) و (گم) و (من) : کە توّ قیبلەی . (ت) : کە توّی قیبلەم . لەسەر قوبلە (عم) : لەبوّ قوبلەی . دیارە لە ئەسلدا (لە بوّ قوبلیّ = قوبلەیەك) بووە .

(٢) حەنایی : خەناوی ، گیراوە خەنە .

واتە : قوربان وەرە سەیری دەستەکانم بکە کە ئەلێی گرتوّمنەتە خەنە .. بەلام خەنەی چیّ ؟ لە خەنەم نەگرتوّن . بوّیە سوّرن چونکە خوێنیان پێوەیە ، ئەوەندەت بە تیری خوّشەویستیّ بریندار کردوّم ، دەس بوّ هەر کوێی گیانم ئەبەم هەر خوێنە ، بوّیە دەستم خوێناویە .

* بە بڕوای من خەناوی هەم لە بار وەزنی شیٚعر و لە باری جوانی وشەوە باشترە . ڕاستە نالی وشەی بێگانەی زوّر لە شیٚعر دا هەیە بەلاّم لە بەکاربردنی ئەو وشانەی لە کوردی دا گوّڕاوە باکی نەبوە .

شەقی کە ، غەیری حوببی تۆی تێدا بێ ،
بە دەستی خۆت دڵم دەربێنە ، قوربان ! (٣)

لە بۆ خەڵقێ خەڵات بەخشانی ماچە
خەڵاتی من هەمۆ خۆ جوێنە ، قوربان ! (٤)

فوتوری چاوەکانت نانوێنێ
بە « نالی » فیتنە بەس بنوێنە ، قوربان ! (٥)

لەنێوان هەردۆ وشەی (حەنایێ)دا جیناسی تەواو و ، لەنێوان (خوێن) و (قوربان)دا تەناسوب هەیە ، چونکە هەرچەند مەبەست لە (قوربان) مانگی قوربان نییە ، بەڵام وشەکە ئەو مەعنایەش هەڵئەگرێ .

حەنایم (ت) و (ك) و (مز) و (اح) و (خا) و (خب) : حەنائیم . (عم) : حەنایت . (کم) و (من) : خەناویم . (گم) : خەناویت . حەنایی جێ (جر) و (ت) و (مز) و (اح) و (خا) : حەنائیی جێ . (کم) و (گم) و (من) : خەناویی جێ . هەمۆ (جن) : هەمۆی . خۆ خوێنە (کم) و (گم) و (من) و (خب) : هەر خوێنە . (مز) : خوێنینە .

(٣) شەق : لەت . حوبب : خۆشەویستێ .

واتە : قوربان ! دڵم لەت کە ، ئەگەر لە خۆشەویستیی خۆت بەولاوە شتێکت تیا دێ ، بە دەستی خۆت دەریبێنە (واتە : دڵەکە) و فڕێیدە ، من دڵیدام ناوێ .

وشەی (دڵم) لە لایەکەوە مەفعوولوبیهیی (شەقی کە)یە و ، لە لایەکی کەوە موبتەدایە و (غەیری .. تاد) خەبەریەتی و ، لە لایەکی تریشەوە مەفعوولوبیهیی (دەربێنە)یە .

شەقی کە (« بەراوێزی » جر و خا) و (اح) : شتێکی . (جن) و (عم) و (کم) و (گم) و (خب) : ئەگەر دڵ . (ك) : دڵێ کە .

(٤) بەخشان : بەخشینەوە .

واتە : بەسەر خەڵکی‌ترا ماچ دابەش ئەکەیت و بە ماچ خەڵاتیان ئەکەی ، کەچێ خەڵاتی منی دڵسۆزیش جنێو و قسەی دڵ بریندارکەرە .

لە بۆ (مز) : لەنێو . خەڵقێ (جن) و (ت) و (ك) : خەڵکێ . بەخشانی (جن) : بەخشانە .

(٥) فوتور : ساردێ و بێ‌مەیلێ . نانوێنێ : ناخەوێنێ . فیتنە : گوروفتار و

— ٢ —

ڕەفیقان ! من ئەوا ڕۆییم لەلاتان
لە مەظلوومان بلا چۆڵ بێ ولاتان (١)

گیرۆدەکردن . بنوێنە : دەرخە .

وانە : مادەم نیازت نییە ساردێ و بێمەیلیی چاوەکانت بەرابەر بە من بخەوێنێ و لەکاربخەی ، هیچ نەبێ بەس گرفتارێ و گیرۆدەییم بێ بنوێنە و بەسم ڕاکێشە بۆلای خۆت .

لە کۆکردنەوەی (نانوێنێ) و (بنوێنە)دا لە شێوەی نەفی و ئیثباتەکەدا طیباق و ، لە مەعنادا ئیشتیراك هەیە ، سەرەڕای ئەو طیباقەش کە لە مەعنا لێدانەوەی (نواندن)دا هەیە بە (خەواندن) و بە (پیشان‌دان) .

— ٢ —

ئەم پارچە شیعرە لە دەستنووسەکانی (چر) و (چن) و (ك) و (ت) و (عز) و (مز) و (اح) و (خا)دا هەیە و دراوەتە پاڵ نالی . هەروەها لەناو کۆمەڵێ دەستنووسی مەلا موحەممەد ناوێکی گەلالەیشدا هەیە بە ناوی نالییەوە و کاك جەمال موحەممەدی ئوتابیی دوا پۆلی بەشی کوردۆلۆژیی زانکۆی سولەیمانی وێنەیەکی لێ بۆ گرتین و بۆی ناردین . لەسەر قسەی کاك جەمال لە بەیاضێکی کۆنی مەلا سەیید عەبدولقادری واعیظیشدا هەر هەیە و دراوەتە پاڵ نالی . ئەمانە هەمۆ بەڵگەی ئەوەن کە شیعرەکە شیعری نالییە . بەلام لەگەڵ ئەوەشدا لە نوسخە دەستنووسەکەی (لق) و لە هەردۆ چاپی (کم) و (گم)ی دیوانی کوردیدا پارچە شیعرێکی ١٣ بەیتێ بلاو کراوەتەوە بەیتی یەکەم و سێیەم و چوارەم و پێنجەم و حەوتەمی ئەم پارچە خراوەتە چوار چێوەیەوە ، بەیتی یەکەمی ئەم لەوێیش هەر یەکەمە ، سێیەم هەشتەمە ، چوارەم دوانزەهەمە ، پێنجەم دەهەمە ، حەوتەم سیانزەهەمە کە دوا بەیتە لەوێ . جیاوازیی بەیتەکان لێرە و لەوێ هەر ئەوەندەیە سەرەتا لێرە (ڕەفیقان)ە و لەوێ (عەزیزان)ە و ، لەجیاتیی (نالی)ی ئێرەش لەوێ (کوردی)یە .

ئێمە لامان‌وایە کوردێ لەو چەند شیعرەی لە نالی وەرگرتووە و خستوویەتە چوارچێوەی شیعرەکانی خۆیەوە و ، شتی‌وا لە جیهانی ئەدەبدا کەم نییە و ، جیاوازیی پلەی هونەریش لەنێوان ئەمانەی نالی و ئەوانەی کوردیدا زۆر ئاشکرایە .

بلا سا شار بە شار و دێ بە دێ بین
لە دەس یاران بکەین طەییی ولاتان (٢)

مەڵێن کەلکی نەبێ ، ڕۆیی ، جەهەننەم !
سەرم قەڵغانە بۆ تیری قەضاتان (٣)

سەیرئەوەیە لە نوسخەی (خب)دا شیعری چوارەمی پارچەکەی کوردییش هەر بە هی نالی دانراوە . ئەو شیعرە ئەمەیە :

کە من ڕۆییم جەهەننەم بۆ مەکەن لێیم
لە من خالی مەکەن کۆشك و سەراتان

(١) بلا : با ، باوەکو ، لێی گەڕێ . ولاتان : سوك کراوەی (ولاتتان)ە ، یاخود (ولاتان)ی جەمعی (ولات)ە .

واتە : برادەرینە ! وا من ڕۆیشتم و بەجێم هێشتن ، سا خوا بکا باش من ولاتەکەتان ستەم لێکراوێکی تری تیا نەبێ ، یاخود هیچ ولاتێك ستەم لێکراوی تیا نەبێ ، تا وەك منی بەسەر نەیەت .

چۆڵ بێ («پەراوێزی» چر) و (چن) و (ت) و (مز) و («پەراوێزی» خا) و (خب) : چۆڵ بێ . بەپێی ئەم نوسخانە مەعنای نیوە شیعری دوەهەم وای لێدێتەوە : لێی گەڕێ ، باش بو ولاتەکەتان پیاوی ستەم لێکراوی تیـا نەمـا .

(٢) بلا : چش . طەی : پێچانەوە ، تەی کردن .

واتە : چش قەید ناکا ، با لە دەسـت دۆسـت و برادەر و بەهـۆی ئەوانەوە ، دەربەدەر و ئاوارە ببین و ڕێی دوری ولاتان ببڕین و سەری خۆمان هەلگرین .

بلا (مز) : بلێ . سا (چن) و (ت) : با .

(٣) قەڵغان : بەرگرێکی لە پۆلا دروسـتکراوە لە چەشنی ساج ، جاران شەڕکەر گرتویانە بە ڕۆیانەوە بۆ خۆپاراستن لە تیر و شیری دوژمن . قەضا : قەزا و قەدەری خوا .

واتە : مەڵێن نالی کەلکی هیجی پێوە نەبو ، ڕۆیی ، دەبا بڕوا ، بـە جەهەننەم . . من ، هەرچەند ئێوەش لەگەلم خراپ بون و بون بە مایەی ڕۆیشتنم ، هەر دلسـۆزەکەی جارانتانم و سەری خۆم ئەکەم بە قەڵغـان بۆ تیری قەزا و قەدەر نەیەت بتانپێکێ .

سەفەرمان چونکە ژیی هات و نەهاتە
دوعامان بۆ بکەن ، ئێوە و خوداتان ! (٤)

منم سەرکردەتان بۆ لەشکری غەم
دەترسم من بڕۆم ، بشکێ سوپاتان (٥)

شکاری وەحشییان بەس دەستەمۆ کەن
ئەوەك بەر بێ شکاری خانەزاتان (٦)

---

(٤) هات و نەهات : هاتنەوە و نەهاتنەوە . بەخت بۆ هاتن و بەخت بۆ نەهاتن . مان و مردن .
واتە : ئەم سەفەرەی ئەیکەین سەفەری ژیی ژیان و مەرگە ، لەوانەیە جارێکی‌تر چاومان بە یەك بکەوێتەوە و لەوانەشە نە . کەس نازانێ سەرەنجام چۆن ئەبێ . کەواتە ئێوە و خواتان لە دوعای خێرتان بێ‌بەشمان مەکەن .
ئەم بەیتە و بەیتی پێشوو لە نوسخەی (چر)دا بەرودوان .
خوداتان (عز) : خواتان . دیارە ئەبێ تۆزێ (واو)ەکەی بگرین .

(٥) واتە : ئەگەر خەم خواردن بۆ ئێوە دابنێین بە لەشکرێك ، ئەوا سەرلەشکری ئەو لەشکرە منم و من لە هەموکەس خەمی ئێوەم زیاتر لەدڵدایە . جا بۆیە ئەترسم ئەگەر من بڕۆم لەشکری خەم بۆ خواردنتان پەکی بکەوێ و بێ سەرلەشکر بمێنێتەوە و بیەزێ و کەس نەبێ خەمتان بخوا . . مەبەستی ئەوەیە بڵێ کەس نازانێ وەك من خەم بخوا و ئاگاداریی خەم بکا و کاروباری بەڕێوەبەرێ .
دەترسم (ك) و (عز) : ئەترسم .

(٦) شکار : ڕاو . ڕاوکراو . لێرەدا مەبەست مەعنای دوهەمە . دەستەمۆ : ماڵی و بەئاسانی گیراو . خانەزا : لە ماڵا لەدایك‌بو ، ماڵی .
واتە : بەس نێچیری کێوێ (مەبەستی لە بێگانەیە) دەستەمۆ بکەن و بلاوێننەوە ، ئەگینا نێچیری پەروەردەکراوی بەردەرگا و بەوەفای خۆتان لەداخانا سەری خۆی هەڵئەگرێ و ئەڕوا و خاك و بۆمتان بەجێ‌دێڵێ .
ئەم بەیتە تەنها لە نوسخەی (چر)دا هەیە . سەیر ئەوەیە نوسخەکەی (ئو) کە ئەم پارچە شیعرەی بە ١٢ بەیت تیا هەیە و داویەتە باڵ (کوردێ) ، ئەم بەیتەی تیا نییە .

ئەوەند ئەرجۆ دەکا « نالی » کە جار جار
بکەن یادی موحیببی بێ ڕیاتان (٧)

— ٣ —

لە دوگمەی سوخمە دوێنێ نوێژی شێوان
بەیانی دا سفیدەی باغی سێوان (١)

---

(٧) ئەرجۆ : تکا . لە (ارجو ـ ئەرجـو)ی فیعلی موضاریع وەرگیراوە . موحیبب : خۆشەویست .

واتە : نالی تەنـها یەك تکای لێتان هەیە ، ئەویش ئەوەیـە جاروبار یادێکی ئەم خۆشەویستە ڕاستگۆ بێ‌درۆ و ڕیایەتان بکەنەوە .

ئەوەند (ك) و (عز) : ئەوەن . دەکا (چن) : ئەکا . (اح) و (خا) : دەکەم .

نەزانینی هۆی دانانی ئەم پارچە شیعرە ، لە گەلێ پارچە شیعری‌تری نالی زیاتر مایەی داخە . لەم پارچە شیعرەوە بەئاشکرا دیارە کە نالی لای کەسانێکی بەدەسـەڵاتی‌وا بـووە وەك دۆسـت و بـرادەر لەگـەڵی جوڵاونەتەوە و ، پاشان بۆ کەسێکی بێگانە دڵیان بەشاندووە و ناچاری ڕۆیشتنیان کردووە ، بەڵام ئەو هەر خۆشی ویستوون و دڵی پڕ بووە لە سۆز بۆیان . بریا ڕۆژێ لە ڕۆژان بۆمـان دەرکەوتایە ڕوداوەکە چۆن بووە .

— ٣ —

(١) دوگمـە : قۆپچە . نوێـژی شێوان : نوێـژی ئێوارە . بەیـانی‌دا : دەرکەوت . سـفیدە : سپیدە ، ڕۆناکی . باغی سـێوان : مەبەست سنگی یارە کە مەمکی وەك سێوی پێوەیە .

واتە : دوێنێ ئێوارە لەکاتی نوێژی شێواندا لەودیو دوگمەی سوخمەی وەك خۆر زەرد و سوری یارەوە ، سنگی وەك سپیدەی بەیانی سپی ، باخی سێوی مەمکەکانی دەرکەوت .

ئەشکونجێ مەعنای ئیوە شیعری دوەهەم بەم‌جۆرە بێ : گوڵی سپیی درەختی سێو ، بەهێی بەخشێ . ئەوەش بزانین کە مەمکی کچان ، وەك بە سێو ئەشوبهێنرێ ، بە بەهێیش ئەشوبهێنرێ .

هەرچەند مەبەست لەم (بەیانی دا)یە ئیشارەت کردن بە (بەرەبەیان) و

لە خەوفی طەلعەتی ڕۆژ هەروەکو شێت
بە ڕۆژەردێ هەڵات و کەوتە کێوان (٢)

دو چاوی من کەوا کەیلی سوروشکن ،
دەپێون ئاوی بەحری خوێ بە پێوان (٣)

(نوێژی بەیانێ) نیـیـە ، بەڵام کۆکردنەوەی لەگـەڵ (نوێژی شێوان)دا طیـاقێکی جـوانی بەدیمەن تیایـە . هەروەها (دەرکـەوتنی سپیدەی بەیانێ)ش لەکاتی (نوێژی شێوان)دا کە شەوی تاریکی کردووە بە ڕۆژی ڕۆشن ، ئەگەر لەگەڵ (باغی سێوان)ەکەیدا ڕانەگرین ، زیادەڕەویەکی باڵای تیایە . لە خواستنی (سفیدە)شدا کـە هیی بەیانیانە ، بۆ سنگی یار و ، لـە بەکارهێنانی (باغی سـێوان)دا لەجیاتیی سـنگ و مەمك ئیستیعـارەی موصـەڕڕەحـە هەیە . لـە کۆکردنـەوەی (شـێوان) و (سێوان)یشدا جیناسی لاحیق هەیە .

سفیدە (گم) : سپیدە .

(٢) طەلعەت : ڕومەت . هەڵاتن . ڕۆژ : خۆر . ڕۆژەردێ : خەجاڵەتێ و شەرمەزارێ . کاڵێ و زەردێ . هەڵات : ڕای‌کرد . هەڵهات . کێوان : شاخەکان ، یاخود کەیوان واتە ئاسمان .

واتە : خۆر ، لە ترسی ڕوناکیی ڕوی یار ، لە شەرمەزاریدا ، وەکو شێت هـەڵات و ڕای‌کرد و دایە شـاخەکان . مەبەستی لە زەردەی خۆراوایـە کـە خۆرێـکی زەردی کاڵ تەنها بـە لوتـکەی چیـاکانەوە ئەمێنێتەوە .

یاخود : خۆر ، لە ترسی هەڵهاتن و دەرکەوتنی ڕوی یار ، ڕەنگی لە ڕو بڕا ، زەرد هەڵگەڕا ، بە زەردێ لە ئاسۆ هەڵهات و لیزگی دای لە لوتکەی چیاکان و پاشان خۆیشی بۆ ناوەڕاستی ئاسمان بەرز بووەوە . مەبەستی لە کاتی هەڵهاتنی خۆرە لە سـبەینانداا .

لە وشەی (طەلعەتی) و (ڕۆژەردێ) و (هەڵات) و (کەوتە کێوان)دا ، وەکو ڕونمان کردەوە ، لەطافەت هەیە ، چونکە یەکێ دوو مەعنا ئەگەیەنن .

ڕۆژەردێ (چن) : ڕوی زەردی .

(٣) کەیل : پڕ ، لێوان‌لێو . سوروشك : فرمێسك . دەپێون : وەك پێوانە کردن هەڵئەگوزن . بە پێوان : بە پێوانە کردن .

مەکەن لۆمەی پەشێویی دڵ کە ئەمشەو
پەشێواوە لەبەر پەرچەم پەشێوان (٤)

شەرابی لەعلی ڕوممانێ لە « نالێ »
حەرامە بێ مەزەی ماچێکی لێوان (٥)

واتە : چاوەکانم کـە پڕن لە فرمێسك و هەمیشـە فرمێسکیان لێ ئەڕژێ ، فرمێسکیان بەڕادەیەك زۆرە و لێ نابڕێ ، ئەڵێی ئاوی بەحری خوێ هەڵئەگۆزن و دایئەڕێژن ..

لەنێوان (چاو) و (ئاو)دا جیناسی لاحیق و ، لە کۆکردنەوەی (چاو)دا کە مەعنای سەرچاوەش ئەبەخشێ ، لەگەڵ (ئاو) و (بەحر) تەناسوب هەیە .

کەبلی (چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (اح) و (من) و (خا) : سەبلی . دەبێون (عب) و (خا) : دەپێوێ . خوێ (« پەراوێزی » چر) و (کم) و (گم) و (ت) و (مز) و (من) و (خب) : خوێن . بەپێی ئەم نوسخانە ئەبێ (سوروشك)یش کە واتە فرمێسك ، هەر بە خوێن مەعنای لێ بدرێتەوە .

(٤) واتە : گلەیێ لە دڵەکەم مەکەن کە ئەمشەو لەسەر خۆی نییە . هۆی ئەم لەسەرخۆ نەبونەی ئەگەڕێتەوە بۆ ئالۆزیی پەرچەمی یاران کە کاری لەمیش کردووە .

لەنێوان (پەشێویی) و (پەشێواوە) و (پەشێوان)دا ، بێجگە لەوە کە لەگەڵ هاوڕیشـەییی وشەکانیشـدا هەریەکێ بە مەعنایـەکی تایبەتێ بەکارهێنراون ، جۆرە جیناسێکی لاحیقیش هەیە .

مەکەن (چر) و (عم) و (کـم) و (گم) و (مـز) و (اح) و (مـن) و (خـا) : مەکە .

(٥) ڕوممانێ : وەك هەنار .

واتە : چەشـتنی شەرابی ڕەنگ سوری کـاڵی وەك ڕەنگی لەعل و هەنارم لێ حەرامە ، ئەگەر ماچی لێوی یار نەبێ بە مەزەی .

لەنێـوان (لەعل) و (ڕوممـانێ) و (لێو)دا کە ڕەنـگیان لەیەكئەچێ تەناسوب هەیە . تەناسوبێکی جوانیش لەنێوان (شەراب) و (حەرام)دا هەیە چونـکە بەپێی ڕێ و شوێنی ئایـین شەراب حەرامـە . لەنێوان (شەراب) و (مەزە)ش‌دا تەناسـوبێکی‌تر هەیە . لە تێکڕای وشەکانی دوایی بەیتەکانیشدا جیناسی لاحیق هەیە .

ئەهلی تەعدادی مەحاسین تۆسییان
خاڵ یەك و ، زوڵفی دووان ، هەر دۆ سییان (١)

کوفری زوڵفە تار و ، ماری ئەرقەمن
صفری خاڵە ، حەڵقەیی هیندۆسییان (٢)

— ٤ —

(١) تەعداد : ژمارەکردن . مەحاسین : چاکە و جوانی . سیبان : ستێن . سیاهن ، ڕەشـن .

واتە : ئەوانەی بەدوای جوانیدا ئەگەڕێن و ئەیژمێرن ، تۆسیویانە یار خاڵێکی پێوەیە و دۆ زوڵفی هەیە کە بە هەردوکیان (واتە بە خاڵ و زوڵف) ئەبن بە سێ ، یان خاڵ و زوڵفی ، یان تەنها هەردۆ زوڵفەکەی ڕەشن .

لە کۆکردنەوەی (یەك) و (دۆ) و (سیبان)دا بەپێی ئەوە کە ڕەقەمی ژمارەن تەناسوب و ، بەپێی ئەوە کە جیان لە یەك ، طیباق هەیە . هەروەها لە کۆکردنەوەی (تۆسییان) و (دۆسییان)دا جیناسی لاحیق و ، لە (سیبان) خۆیشیدا لەطافەت هەیە .

تەعدادی مەحاسین (« پەراوێزی » جر و چن) و (کم) و (گم) و (ك) و (ت) و (مز) و (عب) و (اح) و (من) و (خا) : تەعداد و موحاسیب. خاڵ یەك و (« پەراوێزی» جرا و (عم) و (عب) و (خا) : خالی یەك . (گم) : خاڵ یەك .

(٢) تار : تاریك . تار و مار : پرژ و بلاو و ئاوارەکراو . ئەرقەم : مارێکی پیسی کوشندەیە . ناوی ئەو ئەصحابەیەشە کە پێغەمبەر (د.خ) و هەندێ لە یارانی لە سەرەتای پەیدابوونی ئیسلامدا شەوان بەنهێنی لە ماڵی ئەودا کۆئەبونەوە . صفری خاڵ : خاڵی وەك نوختەی سفر . سفر ، خۆیشی واتە بۆش و پوچ . حەڵقەیی هیندۆسییان : ئەڵقەی ڕەش وەك هیندۆکێ کە پێستیان ڕەشتاڵەیە . لۆتەوانە .

نالی لە شیعری پێشودا جوانییەکانی یاری ژمارد . لەم شیعرەشدا دێتە سەر باس و لێدوانیان ، ئەڵێ : هەرچێ کە زوڵفەکانیەتی ، بەهۆی کوفریانەوە (کە ڕەشییەکەیانە و ڕەشییش نیشانەی کوفرە) ، تاریکن و

زولفی جەڕڕاڕی صەفاصەف ختە پێش
یەعنی زەنگی لەشکری قیرۆسیان (٣)

ئەم غەزالانە کە نەقشی دیدەمن
تەن سپین و چاو و خاڵ و مۆ سیان (٤)

بوون بە ماری ئەرقەم . هەرچی خاڵی وەك سغریشیەتی بەهۆی بۆشی و پۆچییەوە ، ئەڵقەی هیندۆسییەکانە کە ئەیکەنە لۆتیان . بەپێی ئەم مەعنای دواییە ئەبێ خاڵەکە بەسەر لێوی یارەوە بێ،تا وەك لەبارەی شێوەوە شوبهاندی بە حەڵقەی هیندۆسییەکان کە هەم ڕەشە و هەم خڕە ، لەبارەی جێگاشەوە بشێ بە لۆتەوانە دابنرێ .

نالی لە نیوە شیعری پێشودا ویستویە ئیشارەت بە کۆبوونەوەی موسوڵمانانی سەرەتای پەیدابوونی ئیسلام بکا لە ماڵی (ابن الارقم) و ئەو مەعنایەش بگەیەنێ کەوا : خەتای کوفری زولفە پەڕەوازەی ماڵی ئەرقەم بوون . هەرچەند ئەم مەعنایە شتێکی تەواو نادا بەدەستەوە و نازانرێ مەبەست کێیە ، بەڵام نالی ، لە هیچە ، ئەوەشی هەر مەبەست بووە . ئەمە یەکێکە لە خاسییەتەکانی نالی . لە وشەی (هیندۆسیان)یشدا ویستویە ئەوە بگەیەنێ کە زولفەکانی یار بە خاڵی وەك ئەڵقەی هیندۆیەوە ئەکەنە سێ .

(٣) جەڕڕاڕ : ڕاکێشەر . سوپای بێ‌شومار . صەفاصەف : ڕیز بە ڕیز و چین چین . زەنگی : قولەڕەش کە جاران کۆیلە بوون و کڕراون و فرۆشراون . قیرۆسیا : کینایەیە لەوەی بە هیچ دابنرێ و گوێی نەدرێتێ ئەگەر لەناوبچێ . یاخود (قیر و سیا) بە واتە قیر و ڕەش .

واتە : یار ، زولفی دلداران کەمەندکێش‌کەر و ، وەك لەشکری بێ شومار تاڵ ـ زۆری ، ڕیز بە ڕیز و چین چین هێنا پێشەوە و دایهێنا و شانەی کرد . مەبەستی یار لەم زولف خستنە پێش ڕووەی ، ئەوەیە بڵێ زولفەکانم وەك سوپای زەنگی بێ‌بایەخن و ئەگەر شتێکیشیان لێ بێ مەبەست نییە ، یاخود وەك سوپای زەنگی قیرین و ڕەشن .

زەنگی (چن) : هیندی . (کم) و (گم) و (من) و (خب) : ڕەنگی ، واتە : وەك .

لە وشەی (قیر و سیا)دا ، وەك وتمان ، لەطافەت هەیە .

(٤) غەزال : ئاسك . تەن : لەش . سیان : سیاهن ، ڕەشن .

حاکمانی مەحکەمە نامە سییان
قەت نەماوە غیرەت و نامووسییان (٥)

نەرم و زەرقیی خەرقەیی سالووسیان
شاهیدی زۆرە زوبانی لووسیان (٦)

واتە : ئەو بارە وەك ئاسك نازدار و جوانـانە کە وێنەیـان بووە بـە نەخش و لەناو چاوما کێشراوە ، لەشیان سپی و ، چاو و خاڵ و مۆیان ڕەشە .

لەنێوان (سپین) و (سییان)دا طیباقی لەفظی هەیە .

دیدەمن («بەراوێزی» چر و چن و خا) : دیدەتن . چـاو و خـاڵ و (عم) و (کم) و (گم) و (من) : دیدە کاڵ و .

(٥) نامە سییان : نامەی کردارییان لە ڕۆژی قیامەتدا ڕەشە ، تاوانبارن .

واتە : داوەرانی دادگا نامەی کردارییان ڕەشە و ، غیرەت و نامووسیان نەماوە ، لەجیاتیی گوناهبار بێگوناه تاوانبار ئەکەن و ، بەپێچەوانەشەوە.

بە نیشانەی شیعرەکانی پاشەوەدا مەبەستی نالی لە (حاکمانی مەحکەمە) ئەوانەیە خۆیان بە ناحەق کردووە بە پاسەوانی ئایین .

دووریش نییە (مەحکەمە نامەسییان) جەمعی (مەحکەمە نامەسی) بێ و وشەکە تورکی بێ و ، بەوپێیە شیعرەکە بلاو بێ لە حوکمڕانانی عوسمانی.

لەنێوان (نامـە سییان) و (نامووسییان)دا جـۆرە جیناسێکی تەرکیب هەیە .

مەحکەمە نامە سـییان (عم) و (کم) و (گم) و (من) و (عب) و (اح) و («بەراوێزی» خا) : مەحکەمەی نامە سیاه . (ك) و (مز) : مەحکەمە نامە سیاه . (ت) و (خب) : مەحکەمەی نامەی سیاه .

(٦) زەرق : ئارایش و ڕەنگا و ڕەنگی . سالووس : فڕ و فێڵ . زۆر: ساختە و دەست هەڵبەست .

واتە : نەرمی و جوانیی جبەی قش و فۆڵی پڕ لە فڕ و فێڵیان کە بۆ نیشانەی لە خوا ترسانی خۆیان لەبەریـان کردووە و ، زمـانی لووسـی خەڵکی ساویلکە هەڵخەڵەتێنیان ، هەمو شایەتی درۆن و نابن بە بەڵگەی ڕاستگۆییان .

لەم بەیتە و بەیتی پێشوودا ، لەنێوان (حاکمان) و (مەحکەمە) و (نـامە

چاوەکەم ! مەنوارە ڕەنگی ظاهیری
خۆ دەزانی (ڕۆ سپی) چەند ڕۆ سییان (٧)

ناوی مەخمۆران نەبەی « نالی » ! لەنێو
حەلقەیی واعیظ ، لەوێن جاسوسیان ! (٨)

— ٥ —

ڕەقیب و موددەعی فیتنە و عیلاقەی چاوی جادوتن
لە گۆشەی گۆشەوارەت نائیبی هاروت و ماروتن (١)

سیا) و (خەرقە) و (شاهیدی زۆر)دا تەناسوب هەیە .
نەرم و (عم) : بەزم و . خەرقەیی (عم) و (ك) و (ت) و (اح) و (خب) : فیرقەیی . ئەم بەیتە تەنها لە نوسخەی (عم)دا بەیتی پێنجەمە ، بەلام ئەوە هەڵەیە .

(٧) ڕۆ سپی : ئافرەتی داوێن پیس . ڕۆ سیا : ڕۆ ڕەش .
واتە : گیانەکەم ! نەکەی هەرگیز بە ڕواڵەت و دیمەن هەڵخەڵەتێی . خۆت ئەزانی ڕۆسپییەکان کە بەدیمەن جوان و ڕازاوەن ، لای خوا چەند گوناهبار و ڕۆڕەشن .
لەنێوان (ڕۆ سپی) و (ڕۆ سیا)دا طیباق و ، لە نیوە بەیتی دوهەمدا بەرابەر بە نیوە بەیتی یەکەم حوسنی تەعلیل هەیە .

(٨) مەخمۆر : سەرخۆش و بەدمەست . لەنێو : لەناو .
واتە : نالی ! نەکەی لەناو کۆڕی ئەوانەدا کە کۆبونەتەوە لە واعیظ ، گوێیان بۆ پەند و ئامۆژگارییەکانی شل کردووە ، ناوی سەرخۆشان بە خراپە بێنی .. سەرخۆشان لەوێش خەفیەیان هەیە ، خۆی بە گوێگری واعیظ داوەتە قەڵەم ، قسەکەیان بۆ ئەگەیەنێتەوە و ئەنجامەکەی بۆ خۆت باش نابێ .. تۆیش ئەچیتە ڕیزی خەرقە پۆشانی زمان لوسی تەنها بەدیمەن پیاو چاکەوە .. کۆڕی مەیخواران لەناو ئەنجومەنی واعیظیشدا کەسیوایان هەیە لەبنەوە لەگەڵیان بێ .

— ٥ —

(١) ڕەقیب : بەدکاری نێوان یاران و دلداران . موددەعی : لەوەی ئیدیعای شتێ بکا . مەبەست لێرەدا کەسێکە بە درۆ خۆی بە خۆشەویستی جوانێك

نەباتاتی زەویێ وەك موتزەویێ هاتونەدەر ، یەعنی
هەموێ سەرخۆش و مەست و ڕۆژپەرست و عاشقی ڕوێن (٢)

دابنێ . فیتنە : مایەی نەگبەتی و خراپە . عیلاقە : ئەوەی بە شتێکدا هەڵواسرابێ . جادوێ : سیحرباز . گۆشە : سوێچ . گۆشەوارە : گوارە . نائیب : جێنشین . هاروێت و ماروێت : دوێ فریشتە بوون ، ناو و باسیان لە قورئانیشدا هاتووە ، خەڵکیان فێری سیحر کردووە ، پاشان خوا غەزەبی لێ گرتوێن لە بیرێکا لە (بابل) سەرەوخوار هەڵواسیون و تا ڕۆژی قیامەت هەروا ئەمێننەوە و هەمیشە لینوێیانە ، بەڵام هەرچی ئەکەن دەمیان ناگاتە ئاوی بنی بیرەکە ...

واتە : بەدکار و خوێهەڵپەسێن مایەی خراپە و بەدین لەنێوان من و توێدا و بە چاوی ئەفسوێناویتدا هەڵواسراون ناهێڵن من ببینی و ، لە سوێچی گوارەی گوێتدا شوێڕکراونەتەوە ، جێگای هاروێت و ماروێتیان گرتووەتەوە ، ناهێڵن گوێت لە من بێ .

وەك دیمان نالی ئەم شیعرەی لە ڕازی هاروێت و ماروێت وەرگرتووە و تەنانەت وشەی (فیتنە)شی لە ئایەتەکە ئیقتیباس کردووە. نالی ویستوێیە بڵێ وەك چوێن هاروێت و ماروێت لەناو چاڵەکەدا سەر بەرەوخوار هەڵواسراون ، ڕەقیب و موددەعیش هەروا لە بەرچاوی توێدا هەڵواسراون و ، چوێن ئەوان سوێچێکی چاڵەکەیان گرتووە ، ئەمانیش سوێچی گوارەی گوێتیان گرتووە و ، وەك چوێن ئەوان مایەی فیتنە و خراپە بوێن بوێ خەڵك ، ئەمانیش بوێ من و توێ بوون بە مایەی فیتنە و خراپە و ناهێڵن بتبینم و گوێم لێت بێ . دیارە بوێ تەواوکردنی تەشبیهەکە کەڵکی لەوەش وەرگرتووە کە چاو و گوێ بەدیمەن لە چاڵ ئەچن و چاو لە شەفافییەتەکەیدا لە ئاو ئەچێ . هەروا ئەوەشی ڕەچاو کردووە کە وەك چوێن هاروێت و ماروێت هەرگیز دەمیان ناگاتە ئاوەکە ، ئەمانیش ناتوانن بگەنە ناخی چاو و گوێی یار و ، خوێیان بخەنە دڵیەوە .

(٢) نەباتات : گژوگیا . موتزەویێ : گوێشەگیر و کەنارەنشین . ڕوێژ پەرست : گوڵە بە ڕوێژە . ڕوێت : ڕوێمەتت .

واتە : جاران کە توێ دیار نەبوێی ، گوڵ و شینایێ لەژێر زەویدا گوێشەگیر بوێن ، بەڵام کە توێ هەڵهاتی ، هەموێ لە عەشقی ڕوێی توێدا مەست و سەرخوێش بوێن و ، جێی خوێیان بەجێهێشت و هاتنەدەر و ، ئیستا هەموێ وەك گوڵە ڕوێژگار پەرست ڕوێیان لە توێیە . نالی لەم بەیتەدا ئیشارەتی بە پەیوەندی دەرهاتنی گوڵ و گژوگیا کردووە بە خوێرەوە . ڕوێژپەرست و (چر) و (ت) و (عب) : ڕوێژپەرستی .

وەرە نێو بەزمی گوڵزاران و گوڵ زاران ، تەماشاکە :
سەراسەر پێکەنینی گوڵ ، لەباڵەب غونچە پشکوتن (٣)

چ قەصر و دائیرە و تاقێ ، تیا تۆ تاقی ئافاقی ،
نەی و موطریب ، مەی و ساقێ ، گوڵ و بولبول هەمۆ جۆتن (٤)

---

(٣) گوڵزاران : باخچەکان . گوڵزاران : ئەوانەی دەمیان وەك گوڵ جوان و بۆنخۆش و نازدارە . لەبالەب : لێوان لێو . لێو بە لێو . غونچە پشکوت: خونچە پشکوتو . دەمکراوە .

واتە : وەرە ناو بەزم و ئاهەنگی باخچەکان و سەیری جوانان و نازداران بکە ، ببینە چۆن لە هەمۆ لایەك گەشەی گوڵ و پشکوتنی خونچەیە ، یان چۆن لە هەمۆلایەك کچانی وەك گوڵ پێئەکەنن و دەمی وەك خونچەیان ئەکەنەوە قسەی خۆش ئەکەن .

لە کۆکردنەوەی (گوڵزاران) و (گوڵزاران)دا جگە لە لەطافەت ، جیناسی تەواو و ، لە کۆکردنەوەی (سەر) و (لەب) و ، (گوڵ) و (خونچە)شدا تەناسوب هەیە .

نێو بەزمی (چن) و (کم) و (من) : ناو بەزمی . (عم) و (ك) و (مز) و («بەراوێزی» خا) : نێو قەصری . (خب) : سەر قەصری .

(٤) چ : هەر . قەصر : کۆشك و تەلار . دائیرە : باخ و باخچەی دەوری ماڵ . تیا : تێدا . تاق (ی یەکەم) : تاقی سەرپەنجەرە . تاق (ی دۆهەم): تەنها . ئافاق : دنیا .

واتە : هەر کۆشك و تەلار و باخ و باخچە و پەنجەرە و هیلالییەك تۆ تاقانە بێ تیایا ، لە خۆشیی ڕۆی تۆوە ئەبێ بە بەزم و مەیدانی خۆش بەسەربردن : شمشاڵ و گۆرانیبێژ و ، مەی و مەیگێز و ، گوڵ و بولبولی تیا کۆئەبێتەوە .

لەنێوان هەردۆ (تاق)دا جیناس و ، لەنێوان (قەصر) و (دائیرە) و (تاق)دا تەناسوب هەیە . هەروا لەنێوان (نەی) و (موطریب) و ، (مەی) و (ساقێ) و ، (گوڵ) و (بولبول)یشدا .

چ (چن) : لە . قەصر و (عم) و (کم) : قوطر و . بەپێی ئەم نوسخەیە ئەبۆ (قوطری) بوایە ، چونکە (قوطری دائیرە) زاراوەیەکی زانستی ئەندازەیە ، هێڵێکی ڕاستە لە مەرکەزی دائیرەوە ئەڕوا و موحیطی دائیرەکە ئەکا بە دۆ بەشی چونیەکەوە . بەپێی ئەم نوسخانە ئەبێ مەعنای

له شەوقی ڕۆیی شەمع و ، زولفی دۆد و ، طوڕڕەیی مەجمەر
سوپەند و ، عوود و ، پەروانە ، بخوور و ، غالییە سۆتن (٥)

(تاق)ی یەکەمیش بە نیوە دائیرە لێك بدەینەوە و لەوەوە بچین بۆ تاقی هیلالی . تیا : تەنها نوسخەی (چن) . نوسخەکانی تر هەموو (تێدا) .

نیوەی یەکەمی ئەم بەیتە لە نوسخەی (عب)دا بەم جۆرەیە :

بەلی لەم جێیەدا میثلت نییە ، (باللهِ) تو تاقی

ئێمە لامان وایە ئەمە هیی نالی نییە و ، لەئەنجامی نەتوانینی خوێندنەوە و تێنەگەیشتنی نیوە شیعرەکەوە ، بە ناوی ئەوەوە دروستکراوە .

نیوەی دووەمی ئەم بەیتە و نیوەی دووەمی بەیتی پێشوو ، لە نوسخەی (کم) و (من)دا لەجێی یەکتردان . بەوجۆرەش مەعناکە هەر دێ .

(٥) شەمع : مۆم . دۆد : دوکەڵ . طوڕڕە : ناوچاوان . مەجمەر : بشکۆدان . سوپەند : گیایەکی کێوییە ، تۆوێکی وردی ڕەشی هەیە ئەیکەنە ناو ئاگرەوە ئەیسوتێنن ، بۆنێکی خۆشی هەیە . ئەڵێن بۆ چاوەزار باشە ! عوود : دارێکی بۆنخۆشە . غالییە : دەرمانێکی زۆر بۆنخۆشە لە چەند ماددەی جیاجیا دروست ئەکرا و بۆ بەهێزکردنی دڵ و بیر بەکارئەهێنرا . سۆتن : سوتان .

واتە : لەناو ڕۆناکیی ڕۆی وەك مۆم ڕۆشن و ، زولفی وەك دوکەڵ درێژ و ڕەش و ، ناوچاوانی وەك بشکۆدان درەخشانی یار ، سوپەند و عوود و پەروانە و بخوور و غالییە هەموو سوتان . سوپەند لەناو خاڵەکانی ڕۆی و ، عوود لەناو زولفی ڕەشی بۆنخۆشی لەسەر ڕۆمەتی و ، پەروانە لە عەشقی شەمعی ڕۆی و ، بخووری دوکەڵ بارێك و بۆنخۆش لەناو تاڵی بارێك و بۆنخۆشی زولفی و ، غالییەش بۆ بەهێزکردنی دڵ و بیری ئەوانەی بە دیتنی یار گروفتار بوبوون و بیریان پەرت و دڵیان ڕۆیشتبوو ..

ڕۆیی (چن) و (ك) : ڕۆت . ئەبێ ڕۆتی بێ ، واتە : ڕۆتی وەك شەمع و .

نیوەی یەکەمی ئەم بەیتە لە نوسخەی (عب)دا بەم جۆرەیە :

بە میشك و زەعفەران پڕ بوون قوتوی عەطر و لەگەڵ مەجمەر

حەبیبان هەمدەمی ئاهوّ دەنوّشن ڕاحی ڕەیحانیٚ
ڕەقیبان هەمدەمی ئاه و دەکێشن دوّکەڵی توّتن (٦)

گەلیٚ شێر و پولەنگ و باز و شاهێنی شەهەنشاهیٚ
وەکو « نالیٚ » بە دڵ نێچیری ڕاوی چاوی جادوّتن (٧)

---

(٦) ئاهو : ئاسك . ڕاح : مەی . ڕەیحانیٚ : بوّنخوّش وەك ڕێحان . ئاه : ئاخ .

واتە : یاران لەگەڵ نازداران شەرابی بوّنخوّش ئەنوّشن و ، بەدکارانیش هەناسەی خەفەتبارانە هەڵئەکێشن و لە خەمگینیدا دوّکەڵی توّتن بە با ئەدەن .

بەرابەر بە یەك دانانی (دەنوّشن) و (دەکێشن) زوّر جوانە ، چونکە (نوّش‌کردن) مەعنای ئاسانیٚ و حەسانەوە و ، (کێشان) مەعنای بار هەڵگرتن و ماندوّبوّن ئەگەیەنیٚ .

لە دوّبارەکردنەوەی (هەمدەم)دا جیناس هەیە . بەکارهێنانی جاری دوّهەمی (هەمدەم) زوّر لەبارە چونکە (ئاه) لە دەم دەرئەچیٚ و لەگەڵ دەمدایە . لە کوّکردنەوەی (ئاهو) و (ئاه)یشدا جیناسی تەرکیب هەیە .

هەمدەم (عم) و (گم) و (مز) و (خب) : هەمزەم . هەمزەم : هاوڕەوگ ، هاوگەلە .

ئەم بەیتە و بەیتی پێشوّ لە نوسخەی (چن)دا بەرودوان .

(٧) واتە : هەر تەنها من نیم گیرۆدەی توّ بوّم و بە تیری چاوی سیحربازت ڕاوت کردوّم . گەلیٚ کەسی ئازا و ڕاوچیی وەك شێر و پولەنگ و باز و شاهێنی شاهانەش دیل و نێچیری توّن ..

لە کوّکردنەوەی (شێر) و (پولەنگ) و (باز) و (شاهێن)دا تەناسوب و ، لە یەکخستنی (چاو) و (ڕاو)دا جیناسی لاحیق هەیە .

باز و شاهێنی شەهەنشاهیٚ (چر) : فەهد و بازی شاهێنی شاهیٚ . (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (عب) و (اح) و (من) و (خا) : فەهد و باز و شاهێنی شاهیٚ . نێچیری (چن) و (عم) و (ت) و (مز) : نەخچیری .

— ٦ —

ئەم سەرسەری بازانە کەوا هەمسەری بۆمن
موشکیل ، بگەنە ساعیدی شاهێکی وەکو من (١)

تا نەشئە نەچێژن لە لەبی کەوثەری ساقی ،
بێچارە چوزانن کە هەمو مەستی زەقۆمن ؟! (٢)

ڕۆناکیی ڕۆ شەوقە لە نێو ظولمەتی مۆدا
وەجهی ئەمەتە دڵ هەمو پەروانەیی مۆمن (٣)

— ٦ —

(١) سەرسەری باز : ئەوەی خەریکی شتی هیچ و پوچ بێ . بازی بێ سەر و بێ و بێکارە . هەمسەر : هاوسەر . بۆم : بایەقوش . موشکیل : زەحمەت . ساعید : باسك .

وانە : ئەم بازە بێکارانە کە هەر بە ناو بازن و لەڕاستیدا هاوسەری بایەقوشن ئەوەندە نەگبەتن ، زۆر زەحمەتە بگەنەوە بە باسکی شاهێکی وەکو مندا و ، دەستیان بکاتە دەستی من و ببن بە هاوشان و هاوڕێم .

نالی ئەم پارچە شیعرەی بە زوبانی بازەوە وتووە . یاخود لە شێوەی قسەکردنا بە زوبانی ئەوەوە ، بە شان و باڵی خۆیا هەڵئەدا .

(٢) لەب : لێو . کەوثەر : حەوزی کەوثەر لە بەهەشتدا . زەقۆم : خۆراکی دۆزەخییەکان .

وانە : ئەم دڵدارە سادە لەوحانە تا تامی شەرابی لێوی یار نەکەن کە ئەڵێی ئاوی حەوزی کەوثەرە ئاوگێڕ ئەیکێڕێ ، ئەوەندە بەدبەخت و چارەڕەشن نێنــاگەن تالیسناش سەرخۆشی خواردنەوەی زەقۆمی ئەهلی دۆزەخن و خۆشەویستیی ڕاستەقینەیان نەهاتووەتەڕێ .

(٣) وەجه : هۆ .

وانە : ڕۆناکیی ڕۆم لەناو تاریکایی زوڵفمدا شەوق ئەداتەوە . بۆیە دڵان هەمو بوون بە پەروانە و بەدەوری مۆمدا ئەسوڕێنەوە . مەبەستی ئەوەیە بڵێ وەك چۆن پەروانە بەدەوری مۆمدا ئەســوڕێنەوە ، دڵانی دلدارانیش بەدەوری زوڵفی ڕەشی مندا ئەسوڕێنەوە کە ڕۆی وەك مۆمیان لەناودا شارراوەتەوە .

زوڵفم بە نەسەب سیلسیلەیی ڕیفعەت و شانە
من دەیخەمە بەر پێ کە حەبەش‌زادەیی ڕۆمن (٤)

من سەروی ڕەوانی چەمەنی عالەمی باڵام
« نالی » بە طوفەیلی بووەتە سایە لە دوو من (٥)

لە کۆکردنەوەی هەردوو وشەی (مۆ)دا جیناس و ، لەنێوان (ڕۆناکی) و (ظولمەت)دا طیباق و ، لەنێوان (ڕۆ) و (وەجهـ)دا جۆرە تەرادوفێك هەیە . هەروەها لەگەڵ ئەوەشدا کە مەبەست لە (مۆمن) ، (مۆی منن)ە ، بەڵام تێکڕا وشەکە بەپێی نوسینی جاران (مومن = مۆمن) لەگەڵ (پەروانە)دا تەناسوبی هەیە .

نالی لەم بەیتەیدا ، بە زمانی یارەوە ، ڕەشیی زوڵفی خۆی شوبهاندووە بە شەو و ، دایناوە کەوا پەروانەش ، کە دڵی دڵدارانە ، لەوناوەدا بە دەوری ڕۆمەتی یاردا ئەسوڕێتەوە .

لەنێو (کم) و (من) : لەناو .

(٤) ڕیفعەت : بەرزی . شان : شەئن ، پایە . حەبەش‌زادە : بەچکەی ڕەشی حەبەشەیی ، کۆیلە .

واتە : زوڵفم لەبارەی بن و بنەچەوە ، زنجیرەی پشتاوپشتی بەرزی و شان و شکۆیە ، بەڵام چونکە کۆیلە و زەرخریدە و لە وەچەی حەبەشەیی و ڕۆمیبە ، من قەدری ناگرم و ئەیخەمە بەرپێم . ئەمە مەعنا دیمەنییەکەی بەیتەکە . مەعنا ڕاستەقینەکەشی ئەوەیە کەوا زوڵفم هەرچەند لەبارەی بن و بنەچەوە ئەگەڕێتەوە سەر زنجیرەی بەرزی سەر و شانم ، بەڵام چونکە ڕەشە و کۆیلەی ڕۆمە ، لێی ئەگەڕێم درێژ بێ تا وای لێ دێ بکاتە بەر پێم .

لەنێوان (نەسەب) و (سیلسیلە) و ، (شان) و (بەرپێ)دا تەناسوب هەیە . هەروەها لەنێوان (حەبەش‌زادە) و (ڕۆم)ی (ڕۆمن)یشدا لەلایەکەوە تەناسوب هەیە چونکە دوو وڵات ئەگەیەنن ناویان زۆر جار پێکەوە دێ . لە لایەکی کەشەوە طیباق هەیە چونکە (حەبەشەیی) ڕەش و (ڕۆمی) سپین .

(٥) ڕەوان : ڕاست . عالەمی باڵا : جیهانی گیان کە دوورە لە هەموو ڕوالەتێکی دنیا . طوفەیلی : ئەوەی لە خۆڕایی خۆی بە کەسێکدا هەڵواسێ ، خوبزە . دوو : دوا .

دۆری لە من خستەوە بێ سەبەبێ یاری من
باری خودایا کە تۆ بگری سەبەبکاری من ! (١)

واتە (یار ئەڵێ) : مـن سەروێکی قنجی بالابـەرزی جیهانی بەرزی گیانم و خەڵکی ئەم دنیایە نیم ، جیسمی لەطیفم ، سێبەرم نییە . نالێ بەمە نـازانێ ، هەر لە ڕۆی خـۆ پیا هەڵواسینەوە خـۆی کردووە بە سێبەرم و کەوتووەتە شوێنم .

ئەم شیعرەش دیـــان بەڵگەبەکی‌ترە کەوا نازنـاوی (نالێ) بە لامی سۆکە . ئەوەش لە بەراوورد کردنی (سەرو) و (نال)ەوە دەرئەکەوێ کە نالێ ویستوویە بڵێ پۆشێکی باریکی کورتی ناو قەڵەمێکی قامیش چۆن ئەتوانێ خۆی بکا بە سێبەری دار سەروێکی بەرز ؟

طونەیلی (چر) : سەقیلی .

ئەم پارچە شیعرە تەنها لە دەستوسەکانی (چر) و (من) و چاپەکانی (عم) و (کم) و (گم)دا هەیە .

— ٧ —

(١) باری خودایا : خودای بارێ ، خودای دروستکەری دنیا ! سەبەبکار : ئەوەی ببێ بەهۆی شتێکی خراپ کە بەسەر کەسێکدا بێت . *

واتە : سەبەبکارەکەم ، لەخۆڕایێ ، یاری لێ دۆر خستمەوە . خوایە بە غەزەبی خـۆت بیگری و گرفتاری کەی کـەوا بەوجۆرە بۆ بەهۆی ئازاری دڵم .

وشەی (سەبەبکاری من) لەلایـەکەوە فاعیلی فیعلی (دۆری لە من خستەوە)یە و ، لە لایەکی‌کەشـەوە مەفعوولوبیهیی فیعلی (بگری)یە . ئەمەش بەگوێرەی زانستی نەحو پێی‌ئەڵێن (تەنازوع) ، واتە : شەڕی دۆ فیعل لەسەر ئیسمێك .

لەنێوان (باری) و (یاری) و (کاری)دا جیناسی لاحیق هەیە .

خستەوە (عم) : گرتووە . (گم) : کردووە . بێ سەبەبێ (گم) : بە بێ‌سەبەب . (ك) و (اح) و (« بەراوێزی » خا) : بێ‌سەبەبە . کە تۆ بگری (ح) : کەسێ بۆ بە ..

* باری موێدە جیێ جارێکی کورد پش بێ .

مەستی خەیاڵی ئەوە ، لەحظە ژمێری شەوە
دوژمنی خوێنیی خەوە ، دیدەیی بێداری من (٢)

دیدە نیگەهبانی یار ، تیپی سرشکم هەزار
ناڵەیی دڵ نەی سەوار ، ئاهە عەلەمداری من (٣)

گریە بە خوڕ دێتە خوار ، هەروەکو عەینی بەهار
خۆش بووەتە ئابشار مەدمەعی سەرشاری من (٤)

---

(٢) لەحظە ژمێر : تاو تاو ژمێر . دوژمنی خـوێنی : دوژمنێ کە بەهۆی خوێن ڕشتنەوە بۆبێ بە دوژمن .

واتە: چاوی هەرگیز نەچوە خەوی من مەستی بیرکردنەوەیە لە یار و، هەناسە بە هەناسەی شەوگاری درێژ ئەژمێرێ و ، لەگەڵ خەودا وەك دوژمنێکن خوێن لەنێوانیانا ڕژابێ .

بێداری : (چر) و (خا) : دیداری . لە پەراوێزی ئەم دوو نوسخەیەشدا (بێداری) هەیە .

(٣) نیگەهبان : ئاگاداریکەر ، پاسەوان . تیپ : تیپی لەشکر . نەیسەوار: مەعناکەیمان بۆ ڕاستنەکرایەوە . دوور نیـیە (نێزەدار) بۆبێ و بە هەڵەی نوسیار گۆڕابێ . عەلەمدار : ئاڵا هەڵگر .

واتە : منی دڵدار هەموو تەرخانە بۆ یار و لەپێناوی ئەومدا داناوە . چاومە ، کردوومە بە پاسەوان بۆی و بە هەمولایەکدا ئەڕوانم نەبادا دوژمن لێی نزیك بێتەوە و تووشی زیانێکی بکا . سوپای فرمێسکیشم بە هەزاران ئامادەن بۆ پاراستنی . ناڵەی دەروونیشم... ؟ ئاه و هەناسەی بەرزیشم ئاڵا هەڵگریەتی .

(٤) گریە : گریان ، مەبەست فرمێسکە . عەین : کانی . چەشن . خۆش : چاك . ئابشار : تافگە . مەدمەع : ئەو شوێنەی فرمێسکی لێوە ئەڕژێ، چاو . سەرشار : لێشاوکردوو .

واتە : فرمێسك ، هەروەك کانیاوی بەهار بەخوڕ لە چاوم ئەڕژێ ، چاوی پڕ لە فرمێسکم زۆر چاك بووە بە تافگە و بەهەمولایەکدا ئاو ئەپڕژێنێ .

دولبەری عالی دەماغ ، هەمقەدەمی سەروی باغ
بێتە نەظەرگەی قەراغ دیدەیی جۆباری من (٥)

حیکمەتی تۆ مولهەمە ، هەم قەدەمت مەرحەمە
موستەحەقی مەرهەمە سینەیی ئەفگاری من (٦)

بەخوڕ (چن) : بەگوڕ . لە «پەراوێزی»چن)یشدا دیسان : بەخوڕ . عەینی (چن) و (عم) و (گم) و (ك) : سەیلی . (اح) : ڕەعدی . (خب) : هەوری .

(٥) عالی دەماغ : بیر و سروشت بەرز . هەمقەدەم : هاوپێ ، هاوڕێ . جۆبار : جۆگا .

مەعنای ئەم شیعرە بەسراوە بە شیعری پاشەوەیەوە .

هەمقەدەمی (چر) و (ت) و (مز) و (خب) : هەمقەدەمت . قەراغ (چن) و (عم) و (کم) و (ك) و (ت) و (مز) و (اح) و (« پەراوێزی » خا) و (خب) : قەراغ ، واتە : بۆشایی . جۆبار (چن) : خۆنبار ، واتە : خوێناوی .

(٦) حیکمەت : فەرموودەی بەمەعنا . مولهەم : لە خواوە هاتوو و خوا خستووە دڵ . هەمقەدەمت . هاوپێت . پێیشت ، پێ و قودوومت . مەرحەمە : ڕەحمەت . مەرهەم : مەڵهەم ، دەرمان . ئەفگار : بریندار و ماندوو و شەکەت .

واتە : با یاری خاوەن بیر و سروشتی بەرز ، کە لە باڵا بەرزی و جوانیدا وەکو سەروی ناوباغ وایە ، بێتە سەیرانگای کەناری جۆگەی ئەو فرمێسك و خوێنەی لە چاوی منەوە سەرئەکا . ئازیز ! فەرموو وەرە سەیری ، چونکە ئەگەر بێیت ، هەرچی بفەرمووێت ، فەرموودەت ئیلهامی خواییە و ، پێ و قودوومت ڕەحمەتە و ، سینەی برینداری منیش شایانی مەڵهەم و دەرمانی تۆیە .

لەنێوان (مولهەم) و (مەرهەم)دا جیناسی لاحیق و ، لە (مەرحەمە) و (مەرهەمە)دا جیناسی موضاریع هەیە . لە بەیتی دۆهەمیشدا ، بە بەراورد لەگەڵ بەیتی پێشوو ، شێوەی ئیلتیفات بەکارهێنراوە لە غائیبەوە بۆ موخاطەب ، مەگەر بڵێین (بێتە) هەڵەی نووسەرە و ڕاستەکەی (بێیشە)یە . ئەوهەڵەیەش دوور نییە لە شێوەی نووسینی جارانەوە .

شاهیدی عەدله و وەفا ، مەعدەنی صیدقە و صەفا
هاتووە دەرمانی بکا قەلبی برینداری من (٧)

ئەی تەلەفی گفتوگۆ ، جامیعی کیذب و درۆ
واعیظییە ئیشی تۆ ، عاشقییە کاری من (٨)

مەشرەبی « نالی » گەلێ ئابی‌یو ترشە ، بەلێ
موعتەریفە خۆی دەلێ : چا نییە ئەطواری من (٩)

ئەفکار (ت) و (مز) و (عب) و (اح) و (خب) : ئەفکار . بەم‌پێیە مەعناکەی وای‌لێ‌دێتەوە : سینەی پڕ لە بیر و خەیالی من .

(٧) شاهید : یار . عەدل : عادل ، بەداد . وەفا : بەوەفا . مەعدەن : کان . صیدق : ڕاستێ . صەفا : خاوێنێ و پوختەیێ . قەلب : دڵ .

لەم بەیتەدا نالی باسی هاتنەجێی ئەو داوایە ئەکا کە لە بەیتی پێشوودا کردی .

لە وشەی (شاهید)دا تەورییە هەیە چونکە هەم مەعنای شایەتی دادگا و هەم مەعنای یاریش ئەگەیەنێ . بەڵام کۆکردنەوەی لەگەڵ (عەدل و وەفا)دا پڕە لە جوانکاریێ ، چونکە (عەدل) لەگەڵ مەعنا دوورەکەی و (وەفا)یش لەگەڵ مەعنا نزیکەکەی ئەگونجێ .

(٨) تەلەف : فەوتاو .

لەم بەیتەدا نالی باری قسە وەرئەچەرخێنێ و ڕووی دەمی ئەکاتە ئەوەی لۆمەی دلداران ئەکا و پێی‌ئەلێ : ئەی ئەوکەسەی کە فەوتاوی دەستی زۆربلێییت و چەند جۆرە دەلەسەت لە خۆتدا کۆکردووەتەوە ، دەست لە یەخەم بکەرەوە و دەست بەردارم بە ، من و تۆ ناگەوینە یەك ، من عاشقم و ڕاست و ڕەوان و ، درۆ لای من باوی نییە و ، تۆیش کار و پیشەت هەر ئامۆژگاریێ کردنە بێ‌ئەوەی خۆت بەگوێرەی قسەکانی خۆت بجۆلێیتەوە و ، بۆیە هەرگیز ناگەینە یەك و لە یەکتریێ حالێ نابین .

ئیشی تۆ (مز) : کاری تۆ .

(٩) مەشرەب : خۆ و ڕەوشت . ئابێ : وەك بەی (بەهێ) . موعتەریف : کەسێ دان بە شتێکا بنێ . چا : چاك . ئەطوار : جەمعی طەورە ، واتە: خۆ و ڕەوشت .

خەندە و دەمی (مەحبوبە) کەوا زۆر نمەکینن
بەس خۆشە ئەگەر خۆ نمەکی زەخم و برینن (١)

غیلمانە ، گوتم ، خالی لەطیفت کە لە سەر دا
ئەم قیبلە برۆیانە کە غارتگەری دینن (٢)

واتە : ڕاستە خۆم ددانی پێدا دەنێم کەوا خۆ و ڕەوشتم گەلێ ترش و تووڕەیە وەك بەهێی ترشی و ئەتوارم چاك نییە و ، بۆیەش وا بەئاسانی لەگەڵ واعیظ ناگونجێم .

لە ڕستەی (گەلێ ئابی بو) دا نالی ئەوەشی مەبەست بووە کە بە (گولی ئابی بو)یش بخوێنرێتەوە . گولی ئابی ، گولابی : هەرمێ . بەم پێیە مەعناکەی وای لێ دێتەوە : ڕەوشتم چاك و خراپە ، ترشی و شیرینە .. هەروەها دانانی (چا)ی (چا نییە)شی بەرابەر بە (ئابی) مەبەست بووە .

لە کۆکردنەوەی (گەلێ) و (بەلێ) و (دەلێ)دا جیناسی لاحیق هەیە .

مەشرەبی («پەراوێزی» چر و خا) و (چن) و (ك) و (اح) : مەذهەبی .

— ٨ —

(١) خەندە : پێکەنین . نمەکین : خوێیاوێ . خۆش . ئەگەرخۆ : هەرچەند . نمەك : خوێ .

واتە : دەم و پێکەنینی یار ، هەرچەندە وەك خوێ زام و برینی دڵ ئەکولێنێتەوە ، هێشتا هەر زۆر خۆش و بەتامن .

لەنێوان (خەندە) و (دەم)دا تەناسوب و ، لەنێوان (نمەکین) و (نمەکی)دا جیناسی ناقیص و ، لەنێوان (زەخم) و (برین)دا تەرادوف هەیە .

ئابێ سەرنجێکی ئەوەش بدەین کە نالی وێنەیەکی زۆر ناسکی لەم بەیتەدا پیشان داوین ، ئەویش ئەوەتە کە یار لەولاوە دەمی کردەوە و خەندەی بلاو کردەوە ، لەولاوە زامی دلی دلداریش ئەکرێتەوە و برینی ئەکولێتەوە .

(٢) غیلمان : جەمعی غولامە بەمەعنا بەندە . قیبلە برۆ : ئەوەی برۆی بووە بە قیبلەی دلداران . غارەتگەر : تالانکەر .

واتە : کە خالە جوانەکانت بەسەر برۆتەوە کوتا (وەك گوڵ بدەی لە

ئاهوویی حەرەم قیبلەیی ئەبرۆن کە بە دیدە ،
ئەم شەهد لەبانە کە هەمو شاهیدی چینن ، (٣)

سیمین بەدەن و ، سەرو قەد و ، لەنجە تەذەرون
کافر نیگەهـ و ، ڕەشك ، لە بوتخانەیی چینن (٤)

سەرت) ، وتم یار بووە بە غولام . ئای لەم کچە نازدارانـە کە برۆیـان قیبلەی دلدارانە ، چۆن تالان‌کەرێکی دینی دلدارەکانیانن ؟ !

بۆ تێگەیشتنی تەواوی مەعنای ئەم بەیتە ، ئەبێ بزانین کەوا غولام ، تێکرا ، ڕەشە و خالیش ڕەشە و ، کە یار خالی کوتا ڕەشـاییەك بـە ناوچاویەوە پەیدابۆ و لەوەوە دانرا بە غولام . لە ڕۆیەکی‌کەشەوە ئـەو خالە ئەبێ بە تەماشاگەی دلداران و ئەبێ بە قیبلەیان و ، ڕۆی دل کردنە ناوچاو و برۆی یاریش جۆرە پەرستنێکە . بنیادەمیش کە نوێژ ئەکـا ، ڕۆئەکاتە قیبلە و ، نوێژ کردن تێکرا پەیوەندی بە میحرابی مزگەوتەوە هەیە و میحرابیش هیلالییە وەك برۆ و کەوانە وا برۆ لە سەرێکی‌کەشەوە بۆ بە قیبلە . هەروەها ڕۆکردنە قیبلە ئەبێ بە مایەی بە هێز و پتەو بونی ئایین ، کەچێ ڕۆکردنە قیبلەی برۆی یار مایەی بە تالان چونی ئاینـی ئەوانەیـە ڕۆی تێ‌ئەکـەن ، لـەو ڕووەوە کە خواپەرستییـان لە یـاد ئەباتـەوە و ، بەدیمەنیش لـەو ڕوەوە کەوا برۆ وەك شـمشێر وایە و شمشێریش بۆ تالان‌کردنی مالی خەلك بەکارئەهێنرێ .

ڕێیشی تێ‌ئەچێ مەبەست لە (دین) بینـین بێ . بەم‌پێیـە مەعنـای شیعرەکە وای لێ‌دێتەوە : ئەو نازدارانە کە برۆیان ئەوەندە جوانە ، بووە بە قیبلە و ، ئاوی چاوی تەماشاکەر ئەبەن .

(٣) ئاهو : ئاسك . حەرەم : ئەو شوێنەی کەس نەتوانێ دەستی تیا بەرێ بۆ کەسێك ، وەك حەرەمی مەککە . دیدە : چاو . شەهد لەب : ئـەوەی لێوی وەك هەنگوین خۆش و شیرینە . شـاهید : نـازدار . شـاهیدی چینێ : کینایەیە لە نازداری ئێجگار جوان .

مەعنای ئەم شیعرە و شیعری پاشەوەی پێکەوە دێ .

(٤) سیمین بەدەن : لـەش وەك زیو سپێ . تەذەرو : جـۆرە چۆلەکەیەکە گۆشتی ئەخورێ ، کلکێکی درێژ و پەڕێکی جوانی هەیە ، لە دارستان و کێلگەکانا ئەژێ . هێلانە لە زەویدا ئەکا و بیست و چوار ڕۆژ بەسەر دە

دندان گوهەر و ، لەب شەکەر و ، پەنجە بلۆرن
نازك بەدەن و ، مۆ کەمەر و ، سیم سورین (٥)

زولفانی سییەهـ ماری بە ئازاری دلی زار
گاهێ لە یەسارن ، بە جەفا ، گەهـ لە یەمین (٦)

موژگانی سییەهـ مەستی وەکو چاوی (حەبیبە)
غارەت کە بکەن ، دێن و دەچن ، ڕۆح بڕفێنن (٧)

هێلکەوە لەنیشن تا هەلیان دێنن . کافر نیگەهـ : ئـەوەی بێ ڕەحمانـە بڕوانێتە یەکێك . ڕەشنك : بەخیلێ ، ئێرەیێ .

واتە : ئەم کچە شۆخانەی کە ئەگەر لە چاوەوە بۆیان بڕوانی ، وەك ئاسکی حەرەم وان کەس ناتوانێ دەستیان بۆ بەرێ و ، حەرەمەکەشیان قیبلەگای بڕۆیانـە و ، ئەم یارە قـسـە خۆشـە لێـو وەك هەنگوینانـە کە هەریەکێکیان بگری نازدارێکی چینە ـ لەشیان وەك زیو و ، بالآیان وەك سەرو و ، لەنجەیان وەك قونەی تەزەرو و ، لاکـردنەوە و تەماشایان کافرانە و حەسوودانەیە و ، وەك لە بتخانەی چینەوە هاتبن وان .

(٥) دندان : ددان . گوهەر : گەوهەر . بلۆر : شوشـە . مۆ کەمەر : قـەد باریك وەك مۆ . سیم : زیو . سورین : سـمت .

(٦) سییەهمار : ڕەشمار : گاهێ : هەندێ جار. گەهـ : هەندێ جاری کەش. یەسار : لای چەپ . یەمین : لای ڕاست .

واتە : زولفەکانی کە ئەلێی ڕەشمارن و دلی بریندارێ عاشق ئازار ئەدەن ، جارێ بەملادا ئەکەون و جارێ بەولادا .

(٧) موژگان : برژانگ . سییەهـ مەسـت : بەدمەست ، زۆر سەرخۆش . غارەت : تالآن .

واتە : برژانگەکـانی وەك چـاوی (حەبیبـە) یەجگـار زۆر خـراپ سەرخۆشن کە بیانەوێ تالآن بکەن دێن و دەچن گیانی دلدار ئەفڕێنن . (ی)ی وشەی (بڕفێنن) ، هەرچەند کراوەیە ، کورت نییە ، درێژە . ئەم وشەیە لیسمی فاعیلە بۆ صیغەی جەمع و موفرەدەکەی (بڕفێن)ە وەك (بکوژ) و (بیژ) و شتی‌وا .

« نالی » وەرە لادە لە خەدەنگی موژەیی یار
ئەو کافرە مەستانە کە غارەتگەری دینن (٨)

— ٩ —

ئەم طاقمە مومتازە کەوا خاصصەیی شاهن
ئاشوبی دلی مەملەکەت و قەلبی سوپاهن (١)

---

(٨) خەدەنگ : تیر .

واتە : خوت لە تیری برژانگەکانی یار دوور ڕاگرە ، کافرێتن و سەرخۆشیشن ، ئاگات لە خۆت نەبێ دینت بە تالان ئەبەن .

ئەم پارچە شیعرە کە هیچ مەیدانی گومانکردن نییە لەوەدا کە هیی نالییە ، تەنیا لە چاپەکانی (عم) و (گم)دا هەبوو .

— ٩ —

نالی ئەم پارچە شیعرەی لەبارەی خولامە تایبەتییەکانی دەربارى بابانەوە وتووە کە دیارە هەلبژاردەترین و شوختەرین و تازە هەلچووترین کەسی ئەو دەوروبەرە بوون . لە نوسخەی (عب)دا نوسراوە «در مدح غلامان احمد پاشای سلیمانیه » واتە : لە پیاهەلدانی خولامەکانی ئەحمەد پاشای سولەیمانیدا .

(١) مومتاز : هەلاوێردە . خاصصە : تایبەتی . قەلبی سوپاه : جاران سوپا کراوە بە چەند بەشەوە : موقەددەمە و موئەخخەرە و مەیمەنە و مەیسەرە و قەلب ، واتە ئەوانەی لەپێشەوە ئەڕۆن و ئەوانەی لەدواوە ئەڕۆن و ئەوانەی لای ڕاست ئەگرن و ئەوانەی لای چەپ ئەگرن و ئەوانەی لە ناوجەرگەدان . ئەرکی هەرە زۆری جەنگ ئەکەوتە ئەستۆی ئەمانەی دوایی . قەلب : بەمەعنا وەرگێڕانەوەش دێ . قەلبی سوپاه زاراوەیەکی سوپاییە .

واتە : ئەم کۆمەلە هەلاوێردەیە کە دەست و دائیرەی تایبەتیی پادشان ، لە جوانیدا بوون بە مایەی هەرا و ئاشوبە لە هەموولایەکی ولات و لە ناوجەرگەی سوپاشدا ، یان بوون بە مایەی وەرگێڕانەوەی سوپا و لەکارخستنی ، یان دلی سوپا و خۆشەویستینی . .

تێکڕای پارچە شیعرەکە واتەکەیەتی هەلەیە بلێین (قەلبی سوپاهن)

■ ڕەنگبی دینی بە مانای بینیش بووبی یانی بینایی پیاویش بە غارەت دەبەن .

صەف صەف کە دەوەستن بە نەظەر خەططی شوعاعن
حەلقە کە دەبەستن وەکو خەرمانەیی ماهن (٢)

نەرگس نیگەهـ و ساق سەمەن ، کورتە بەنەفشەن
مۆ سونبول و ، ڕۆمەت گوڵ و ، هەم لالە کولاهن (٣)

عـەطف کراوەتەوە سـەر (ئاشوبی دلی مەملەکەت) و هـەردو نیمچـە جوملەکە خەبەری (ئەم طـاقمە)ن ، مەگەر لە حالێکـا کە (قەلب) بـە (وەرگێڕانەوە) واتە (مایەی وەرگێڕانەوە) یا بە (دڵ) مەعنا لێبدەینەوە . ڕاست ئەوەیە عەطفی (قەلبی سوپاهن) بکەینەوە سەر (دلی مەملەکەت) و (ئاشوبی) بەسەردا بێتەوە .

لە کۆکردنەوەی (شـاه) و (سوپاه)دا تەناسـوب و ، لەنێـوان (دڵ) و (قەلب)دا جۆرە تەرادوفێك هەیە . هەروەها لە (قەلب)دا لەطافەتێش هەیە ، چونکە هەم مەعنای دڵ و هەم مەعنای وەرگێڕانەوە و هەم مەعنای زاراوە سوپاییەکەش ئەگەیەنێ کە باسمان کرد .

ئەم (عب) : ئەو . طاقم (گم) : تاقم . سوپاهن («پەراوێزی» چر) و (مز) : سپاهن . هەرچەند مەعنـاکەش ئەگونجێ ، واتە ئاشوبی دلی کەسـانی دڵڕەشن ، بەلام جوان نییە .

(٢) بەنەظەر : لە بەرچاودا . شوعاع : تیشك . ماه : مانگ .

واتە : کە ڕیز ڕیز ئەوەستن ، لە بەرچاودا وەکو هێڵـی ڕوناکـین ، لارێ و خواریان تیا نییە ، یاخود بەهۆی بریقەدانەوەی جل و بەرگـی جوانیان و چەکی دەستیانەوە تیشك ئەدەنەوە . کە ئەلقەش ئەبەستن وەك خەرمانەن بەدەوری مانگدا . دیارە مانگە خەرمانە داوەکەش پادشا خۆیەتی .

صەف صەف («پەراوێزی» چر) و (عب) : یەك صەف . ئەوەسـتن (چر) و (چن) و (مز) و (عب) و (اح) و (من) و (خا) و (خب) : ئەبەسـتن . لە («پەراوێزی» چر)دا : ئەوەستن . (ت) : ئەوێسـتن .

(٣) نەرگس نیگەهـ : ئەوەی بە چاوێـکی وەك نەرگس مەستەوە بڕوانێ . ساق : بالا . سەمەن : گولی شینایییەکە پێی ئەلێن سێبەڕە ، صەد گەلای هەیە . گولەکە،زەرد و سپی و شینی هەیە . دوریش نییە لە ئەسلدا (سیمین) بوبێ ، واتە : بالا سپی وەك زیو . کورتە بەنەفشە : کورتەکی بەریان وەنەوشەیی ڕەنگ ، مەبەستـی لە کەوای تاقەی شینە کە ئەو

گوڵزاری دەر و دەشتن و غیلمانی بەهەشتن
ئاهوو صەف و ، ئاتەش بە کەف و ، تیز نیگاهن (٤)

صەحرا بە تەجەللی دەکەنە وادیی ئەیمەن
قامەت شەجەر و ، مەظهەری ئەلطافی ئیلاهن (٥)

خوڵمانە لەبەریان‌کردووە . موو سونبول : ئەوەی تازە مووی لێ هاتبێ و مووەکانی ڕەش وەك سونبول ناسك بن . ڕوومەت گوڵ : ئەوەی ڕوومەتی وەك گوڵ گەش بێ . لالە کولاە : کڵاو سوور وەك گوڵی لالە .

کورتە (مز) : کورت و . بەنەفشەن : (عم) و (گم) و (مز) و (اح) و («بەراوێزی» خا) : وەنەوشەن . (کم) : ئەبۆشن . (ك) : دەبۆشن .

(٤) ئاتەش : ئاگر . کەف : دەست . تیز : تیژ .

واتە : مایەی ڕازانەوەی دەرەوە و ناوەوەن . لە دەرەوەدا وەك گوڵن، لە کۆشکی پادشاشدا وەك غیلمانی بەهەشتن . لە مەیدانی سەیران و ڕابواردنیشدا وەك ناسك ڕێك ڕیز ئەبەستن ، تفەنگ و باڕووت بەدەستەوە ئەگرن ، یاخود ئاگر بەرئەدەنە دڵی تەماشاکەر هەروەك بڵێی ئاگریان بەدەستەوە بێ، چاویان تیژە ، هیچیان لێ ون نابێ، یان دڵی تەماشاکەر ئەسمن .

صەف و (چن) و (کم) و (گم) و (عب) و (من) و (خب) : صیغەت . تیز (چن) : تیزە .

نیوەی یەکەمی ئەم بەیتە لە نوسخەی (خب)دا بەم‌جۆرەیە :

غیلمانی دەر و دەشتن و حۆرانی بەهەشتن

ئەم بەیتە و بەیتی شەشەم لە نوسخەی (عب)دا لەجێی یەکتردان .

(٥) تەجەللی : دەرکەوتن . دەرکەوتنی نووری خودا . وادیی ئەیمەن . شیوی لای ڕاست . ئەو شیوەی کە نووری خوای بۆ حەزرەتی مووسا تیا دەرکەوت لە کێوی توور و بانگی تیا لێ کرا . شەجەر : درەخت . ئیشارەتە بۆ ئەو درەختەی کە لەنزیکیەوە بانگ کرایە حەزرەتی مووسا .

واتە : ئەم لاوانە کە ئەکەونە دەر و دەشت ، بە جوانیی خۆیان ئەیڕازێننەوە . باڵایان وەك درەخت بەرزە و ، لوتفی خودا زۆری تێ کردوون .

لە سەرێکی‌کەشەوە نالی شوێنەکەی ئەم لاوانەی شوبهاندووە بە

گەه طاوس و ، گەه کەبکن و ، گەه بۆقەڵەمۆن
گەه ئاتەش و ، گەه شوعلە ، گەهێ دۆدی سیاهن (٦)

لالەن بە بەدەن ، ئەطڵەسی ئەخضەر کە لەبەرکەن
ئەوڕەستە گوڵن ، بەستە لەگەڵ دەستە گیاهن (٧)

وادیی ئەیمەن کە نووری خوای تیا دەرکەوت بۆ حەزرەتی مووسا و ، خۆیانی لەلایەکەوە شوبهاندووە بە نووری خوا کە لەو شیوەدا دەرکەوت بۆ مووسا (دیارە مووساکەش ئەبێ ئەحمەد پاشا بێ) . لە لایەکی کەشەوە دایناون بەو درەختەی بانگی حەزرەتی مووسای لێوە کرا و ، کردوونی بە جێگای دەرکەوتنی لوطفی خوا . تێکڕای شیعرەکە ئیقتیباسە لە ئایەتی (فَلَمَّا اتیها نُودِیَ مِنْ شاطِیءِ الوادِ الأیمَنِ فِی البُقْعَةِ المبارکَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ ، أنْ یا موسی أنّی: انـا اللّهُ رَبُّ العالمین) .

صەحرا (مز) : یەکتا . دەکەنە (گم) : ئەکەنە . تەجەللی (گم): تەجەللا . مەظهەری (عب) : مەنظەری . ئەلطافی (عم) و (گم) و (خب) : ئەنواری .

(٦) گەه : جار جار . کەبك . کەو . بۆقەڵەمۆن : عەلی‌شیش . دۆد : دووکەڵ .

واتە : ئەم کوڕگەلەی دەوروپشتی پادشا هەر تاوێ لەسەر بارێکن ، جارێك وەك تاوس خۆیان ئەنوێنن و، جارێك وەك کەو بە لارە و لەنجەوە ئەڕۆن بە ڕێدا و ، جارێك وەك بۆقەڵەمۆن خۆیان فش‌ئەکەنەوە . کە تووڕەش ئەبن جارێك ئەڵێی ئاگرن و ، جارێك ئەڵێی بڵێسەن ئەچن بەئاسمانا و ، جارێکیش ئەڵێی دووکەڵی ڕەشن بەری چاو و دڵی خەڵك ئەگرن .

شوعلە ، گەهێ (هەمو نوسخەکان جگە لە «چـر») : شوعلەوو ، گەه . لە نوسخەی (عب)دا (شوعلە) خراوەتە پێش (ئاتەش)ەوە .

(٧) ئەطڵەس : جۆرە قوماشێکە . ئەخضەر : سەوز . ئەوڕەستە : تازە پێگەیشتوو . بەستە : بەسراو ، کراو بە چەپك . گیاه : گیا .

واتە : لەش و سەر و ڕوویان لە گەشێ و جوانێ و خوێن تێزاویدا وەك گوڵی لالە وایە ، کە بەرگی ئەتڵەسی سەوزیش لەبەرئەکەن ، ئەڵێی گوڵی تازە پێگەیشتوون لەگەڵ چەپکە گیادا بەسراون .

لەنێوان (ڕەستە) و (بەستە) و (دەستە)دا جیناسی لاحیق و ،

تەنهایی سەمەن بەرگی بەنەوشە کە لەبەرکەن ،
وەك نوری دلی موئمین و ظولماتی گوناهن (٨)

بۆ سەیری خەرامیدەنی ئەم سەرو قەدانە ،
صۆفی لە طەڵەبدان و ، هەمو سالیکی ڕاهن (٩)

لەنێوان (گوڵ) و (گەڵ)دا جیناسی موحەڕڕەف و ، لەنێوان (گـوڵ) و (گیاە)دا تەناسوب هەیە .

لالەن (چر) و (کم) و (من) و (خا) : لابیس . («پەراوێزی» چـر) و (چن) و (ك) و (اح) : لایق . (عب) : لالە . بە بەدەن (خب) : بە زوبان . ئەخـضـەر (خب) : دیبا . لەبەرکەن (چن) : دەپۆشن . (ك) و (مـز) و (اح) : بپۆشـن . ئەوڕەستە گولـن ؛ بەستە لەگـەڵ .. تـاد (عم) : ئەوڕەستە گوڵ و .. تاد . (کم) : ئەوڕەستەوو گوڵ بەستەوو .. تاد.

(٨) تەنها : لەشەکان ، جەمعی (تەن)ە واتە لەش . موئمین : کەسێ باوەڕی بە خودا هەبێ . ظوڵمات : تاریکایی .

واتە : کە کەوای تاقەی مۆری تۆخ لەبەرئەکەن ، لەشی وەك گوڵـە یاسەمەن ، یا وەك زیو سپییان ، وەك نوری دلی موسوڵمان و تاریکاییی گوناە دێتە بەرچاو .

ئەو شوبهاندنەی لەم بەیتەدا هەیە شوبهاندنی تێکەڵە و ، شوبهاندنی شتی ماددییە بە شتی مەعنەوی .

تەنهایی سەمەن (ت) : تەن یاسەمەن و . بەنەفشە (عـم) و (گـم) : وەنەوشە . لەبەرکەن (عم) : دەپۆشن . موئمین و (هەمو نوسخەکـان جگە لە «چر») : غەرقەیی . بەپێی ئەم نوسخانە ئەبێ بەمجۆرە بووایە : (وەك نوری دڵ و ، غەرقەیی .. تاد) .

(٩) خەرامیدەن : لارە و لەنجە کردن . طەڵەب : بەیجۆر ، داوا . سالیکی ڕاە : ڕێ‌گرتووەبەر .

واتە : هەرچی صۆفی هەیە هەمو ڕێیان گرتووەتەبەر و کەوتونەتـە بەیجۆری ئەوە چۆن چاویان بە لەنجە و لارەی ئەم شۆخە باڵا بەرزانە بکەوێ .

ئەم (چن) و (ك) و (عـب) : ئەو . سـەرو قەدانە (کـم) و (مـن) : مەهوەشە ، نالی .

بۆ زوڵف و ڕوخ و ئەبرووی چون زوڵفی سیاتان
عالەم وەکو « نالی » هەمو با ناڵەوو ئاهن (١٠)

« نالی » ! بە خودا حەیفە دەڕەنجێنی دڵی خۆت
ئەم طاقمە مەخصوصە هەمۆ صاحیبی جاهن (١١)

— ١٠ —

خەطات فەرمۆ کە خۆشە چین و ماچین
کە ناچین ، لێرە خۆشە چینی ماچین (١)

---

(١٠) ئەم بەیتە تەنها لە نوسخەکانی (عم) و (گم)دا هەیە .

(١١) ئەم بەیتەش تەنها لە نوسخەکەی (عب)دا هەیە .

وەك زانیمان ئەم دوو بەیتەی دوایی لە جگە لە نوسخەکانی (عم) و (گم) و (عب)دا نین . نازناویش لەسەر بەیتی نۆهەم تەنها لە نوسخەی (گم) و (من)دا هەیە ، تەنانەت لەوێیش هەڵەیەکی ڕێزمانی بەبوونەی ئەو نازناوەوە پەیدا بووە ، چونکە ئەبوو لەبریتیی (ئەم مەهوەشە ، نالی) بووترایە (ئەم مەهوەشانە ، نالی) لەبەرئەوە کە باس باسی کۆمەڵێکە نەك یەکێك ، کە ئەوەش پارسەنگی نیوە شیعرەکە خوار ئەکا . دووبارە و سێبارە بوونەوەی نازناوی (نالی) بەمجۆرە شتێکی نەك هەر ناعادەتییە ، بەڵکو ڕاستیش نییە . ئاڵۆزییەك لە داوێنی ئەم پارچە شیعرەوە هەیە ئێمە سەرمان لێ دەرنەکرد و بۆمان ساغ نەکرایەوە . مەسەلەکە با بمێنێ بۆ وەڵامدانەوەی دوارۆژ .

— ١٠ —

(چر) لە پەراوێزی ئەم پارچە شیعرەوە نووسیویە : «خود در جواب خود فرموده» واتە : نالی خۆی لە وەڵامی خۆیدا فەرموویەتی . مەبەستی ئەوەیە لە وەڵامی ئەو پارچە شیعرەیدا وتوویەتی کە لەم دیوانەدا لەپاش ئەم پارچە شیعرەوە بڵاوی ئەکەینەوە . لە نوسخەی (نۆ)یشدا هەر لەسەر ئەم پارچە شیعرەوە نووسراوە : « از ردیف این غزل خودش جواب خود بدینگونه دادەاست» واتە : لە چەشنی ئەم غەزەلە خۆی وەڵامی خۆی بەمجۆرە داوەتەوە و ئەنجا ئەم پارچە شیعرەی بەدوادا نووسیوەتەوە. بەڵام وەك لە سەرەتای پارچەی داهاتوودا ڕوونی ئەکەینەوە،

برۆت هەر چین و پەرچەم چین لەسەر چین
ئەمەندە چینە ، قوربان ، پێم بڵێ چین ؟! (٢)

ئەم دوو پارچەیە هیچ پەیوەندییەکیان بەیەکەوە نییە و ، شتێکی ون لەم نێوانەدا هەیە هێشتا ڕوون نەبوەتەوە .

هەروەها لە نوسخەی (لـۆ)دا لە سەرەتـای ئەم پارچە شیـعرەوە نوسراوە «این غزل دلخواه حضرت نقیب مرحوم جناب میره سوره رحمه الله است » . واتە : ئەم غەزەلە بە ئارەزووی حەزرەتی نەقیبی ڕەحمەتی جەنابی میرە سوورەیە ڕەحمەتی خـوای لێ بێ . بەڵام نەقیب کێیە و میرە سوورە کێیە و مەسەلەکە چۆنە ؟ هیچمان بۆ ڕوون نییە .

(١) خـەطا : هەڵە . چین و ماچین : وڵاتی چین . خۆشە چین : گوڵوچن، ئەوەی لەبەر دەسکورتیی خۆی ، پاش خەرمـان هەڵگرتن بە شوێن دەغڵەکەدا ئەگەڕێ ، ئەگەر گوڵە گەنمێك بەپێوە مابێ یا لـە زەویـدا کەوتبێ هەڵی‌ئەگرێ . هەروەها خۆشەچین بەوکەسەش ئەوترێ لەکوێ گوڵێ یا هێشوێەکی جوان بەدی بکا ، ئەیکاتەوە .

واتە : هەڵەیە کە ئەڵێیت وڵاتی چین و ماچین خۆشە . چین و ماچین خۆش نییە ، ئێرە خۆشە. ئێمەش بۆیە لێرە لاناچین بەهیوایـن ماچێکمان دەسگیر ببێ ، یان لێرە لەملا و لەولا ماچ کۆئەکەینەوە !

لە کۆکردنەوەی (خـەطا) و (چین و ماچین)دا تەناسوب هەیە بەدیمەن، چونکە (خـەطا) سـەرەڕای مەعنای هەڵـە نـاوی شارێکیشـە لـە تورکستان .. لەنێوان (خۆشە چین) و (خۆشەچین)یشـدا جیناسی تەرکیب هەیە . لەنێوان (ناچین) و (ماچین)یشدا جیناسی لاحیق هەیە.

(٢) واتە : برۆکانت پەیوەست و چین چینن . پەرچەمیشت هەروا چـین لەسەر چینە بەسەر ناوچاوانتا هاتوەتەوە . ئازیز ، توخوا پێم ناڵێی ئەم هەموو چینانە چین کوت‌کردوونەتەوە ؟

لەنێوان چوار وشـەی (چین)ی یەکەم و (چین)ی پێنجەمدا جیناسی تەرکیب و ، لەنێوان چوارەکە خۆیشیاندا جیناسی تەواو هەیە .

ئەشکونجێ مەعنای بەیتەکە وا لێبدرێتەوە کە بـێ بە (حوسـنی تەعلیل) بۆ بەیتی پێشوو . واتە : برۆت شارێکی چین و ، پەرچەمـت شارێکی‌تری چین و ، مادەم لای خۆمان ئەم هەموو شاری چینە هەبێ ، ئیتر بۆچی بچین بۆ چین و ، لەڕێی خوادا پێم ناڵێی ئەم هەموو شـاری چینە ، چین کوت‌کردوونەتەوە ؟

شکافێکە کڵافەی نافی زوڵفت
دەڕێژێ میسك و عەنبەر لێرە تا چین (٣)

لەسەر بەرگی گوڵێکی باغی حوسنت
هەزار ، گوڵچینی بێ بەرگ و نەواچین ! (٤)

هەر (چر) : پڕ . (مز) : هەم . پێم بڵێ (ت) و (خب) : پێم بڵێـن . (تۆ) و (عب) : بێ‌خەطا .

(٣) شکاف : ئاوریشمی کڵافەکراو . درز . لەت . ناف : مۆی بۆن‌خۆش . نـاوك .

واتە : کڵافە مۆی بۆن‌خۆشی زوڵفت ، کڵافە ئاوریشمێکە ، لێرەوە تا چین موشك و عەنبەر بڵاو ئەکاتەوە . یاخود ئەڵێین نالی زوڵفی یاری شوبهاندووە بە ناوکی ئەو ئاسکانەی موشکیان تیایە و ، ئەڵێ وەك چۆن بن ناوکی ئەو ئاسکانە هەڵئەدڕن و موشکەکەی لێ دەردێنن و بۆنی خۆش بە هەموولایەکدا بڵاو ئەبێتەوە ، تۆش زوڵفی وەك ناوکی ئاسکی خـۆت بکەرەوە و لەتی کە ، با بۆنی خۆشی لێرەوە تا چین بگرێتەوە . بەم‌پێیە ئەبێ (شکافێکە) بە (شکافی کە) بخوێنرێتەوە .

شکافێکە (عم) و (ك) و (تۆ) و (مز) و (عب) و (اح) و (خا) و (خب) : شکافێکی . نافی زوڵفت (تۆ) : چینی زوڵفت . («بەراوێزی» چر) و (ك) و (مز) و (اح) : زوڵفی موشکین. دەڕێژێ (چن) : دەکێشێ. میسك و (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (من) و (اح) : موشك و .

(٤) بەرگ : بەڕە . نەواچین : جـەمعی (نەواچی)یە ، واتـە ڕۆژیخوا و دەرۆزەکەر ، یاخود گۆرانی‌بێژ (خاوەن نەوا ، خاوەن ئاواز) .

واتە : هەزاران‌کەس لەسەر تاقە گوڵێکی باخی جوانیی تۆ، گوڵۆچنی هەژار و بێ‌جل و بەرگ و دەرۆزەکەر و ڕۆژی خوازن، یان گۆرانی‌بێژن. جاران باو بۆ لە کوردستانا زۆر کەسی هـەژار بە لادێکانا ئەگـەڕان گۆرانییان ئەوت و شمقالیان لێ‌ئـەدا و بـەوە ئـەژیان . یـاخود : هەزاران‌کەس ئەیانەوێ تامی جوانیی تۆ بچێژن و بەڕەی گوڵی تۆ بکەن بە بەرگی خۆیان و گۆرانی بە باڵای تۆدا ئەڵێن .

لەنێوان یەکێتیـی مەعنای (گوڵێکـی) و زۆریی مەعنـای (هـەژار گوڵچین) و ، ئەو بۆنەی لە مەعنای (بەرگی گوڵێکی)یەوە دەرئەکەوێ و ئەو نەبۆنەدا کە لە (بێ‌بـەرگ)ەوە دەرئەکەوێ ، طیبـاقێکی ئێجگـار

ئەتۆ میهرییو مەهڕۆیان ستارەن
لە خزمەت شەوقی تۆدا شەوچرا چین ؟! (٥)

هەمۆ دەڕڕاتی میهری ڕۆتە با قین
خودامان بۆ بەقایە لێرە لاچین ! (٦)

هونەرمەندانە هەیە . هەروا تەناسوبێکی جوانیش لەنێوان مەعنای (بولبول) ، کە لە شێوەی نوسینی جارانی (هەزار ـ هزار)ەوە دەرئەکەوێ ، لەگەڵ (نەوا)ی (نەواچین)دا هەیە .

(٥) میهر : خۆر . مەهڕۆیان : ئەوانەی ڕۆیان وەك مانگ جوانە . ستارە : ئەستێرە . شەوچرا : گەوهەری شەوچراغ ، گەوهەرێکە بە شەو وەك چرا ئەدرەوشێتەوە . چرای شەو . جۆرە کرمێکە بە شەو تیشك ئەداتەوە ، بە کوردی (گو ئەستێرە)ی پێ ئەڵێن .

واتە : تۆ خۆری و ئەوانەش کە لە جوانیدا ناوبانگیان دەرکردووە و ڕومەتیان وەك مانگ وایە،ئەستێرەن و هەمۆ لە تۆوە ڕۆناکی وەرئەگرن. کەواتە ئیتر گەوهەری شەوچرای داماو چۆن ئەتوانێ بەرابەر بە جوانیت خۆی بنوێنێ .

ئەشکونجێ مەبەست لە (شەوچرا) گەوهەری شەوچراغ نەبێ ، (چرای شەو) یا کرمە بە شەو تیشك‌دەرەوەکە بێ . بەم‌پێیە مەعنای نیوە شیعری دوهەم وای لێ‌دێتەوە : کە مادەم تۆ خۆر بی و هەمۆ جوانان لەئاستی تۆدا ئەستێرە بن ، تیشکیان لەچاو تیشکی تۆدا وەك چرای شەو یا وەك کرمی شەوچرا وایە ، جا توخوا ئەبێ شەوقی چرای شەو یا شەوقی کرمی شەوچرا لەئاستی شەوقی ڕۆژدا چێ بێ ؟

(٦) میهر : خۆشەویستی . با قین : لەگەڵ ڕق و کینەدا . یاخود جەمعی (باقی)یە واتە ماونەتەوە .

واتە . هەرچێ زەڕڕەی خۆشەویستی بە ڕۆتەوەیە هەمۆ لەگەڵ ڕق و کینە و تۆڕەییدایە و لەوانەیە ئێمەشی بەرکەوێ . بەڵام ئێمەش خوامان بۆ ماوەتەوە یاریدەمان بدا و بتوانین لەبەر ئەم ڕق و کینەیەی ڕۆی تۆدا لاچین .

ئەشکونجێ کە (میهر) هەر بە خۆر مەعنا لێ‌بدەینەوە و مەعنای نیوە شیعرەکە وای‌لێ‌بێتەوە کە هەمۆ وردەکانی تیشکی خۆری ڕۆت بە قین و کینەوەن و لەوانەیە بنیادەم بسوتێنن ..

بلێ « نالی » بە ئەربابی وەفا : بێن
هەمۆ موحتاجی خاك و بێڵ و پاچین (٧)

— ١١ —

بە جانی سەختییەو دڵ بەردیق ، من و تۆ
بیمەینیق هەروەکو پۆلاوو بەردین (١)

لەنێوان (ذەڕڕە) و (میهر)دا بەویێیە کە (میهر) بە مەعنا (خۆر) بێ ، طیباق و ، لەنێوان (میهر) و (ڕۆت)دا بەویێیە کە دیسان (میهر) بەمەعنا (خۆر) بێ جۆرە تەرادوفێك و ، لەنێوان (میهر) و (قین)دا بەویێیە کە (میهر) بەمەعنا (خۆشەویستی) بێ طیباق و ، لەنێوان (باقین) و (بەقایە)دا جۆرە جیناسێك هەیە .

ڕۆتە باقین (چن) : ڕۆتە باقی . (عم) و (ت) و (ك) و (مز) و (اح) و («پەراوێزی» خا) و (خب) : ڕۆتە پڕ قین. (تۆ) و (عب) ڕۆت و باقین. («پەراوێزی» خا) : ڕۆت و بەرقین . لەوانەشە (پڕ قین) بێ . خودامان بۆ بەقایە (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (ك) و (مز) و (اح) و (من) و (خب) : خودا یارێ بدە تا ، یاخود : خودایا ڕێ بدە تا .

(٧) واتە : نالی ، بە خاوەن وەفاکان بڵێ بێن ، یا بلێ با لەناو خۆماندا بەوەفا بین ، چونکە دنیا ئەوەندە ناهێنێ و هەمۆمان بەرەو مەرگ ئەچین و پێویستمان بە بێڵ و پاچە گۆڕی بۆ هەلکەنین بۆ خۆمان و ، خاکمان ئەوێ پاش مردن تیا بنێژرێین .

ئێمە وای بۆ ئەچین لە نوسخەی ئەسڵیدا (و)ێك لەدوای وشەی (وەفا)وە بووە و نیوە شیعرەکە بەم جۆرە بووە :

بلێ « نالی » بە ئەربابی وەفا و بەین :

بلێ (ك) و (ت) و (اح) و (خب) : بلا . («پەراوێزی» چر) و (کم) و (گم) و (من) : وەرە . خاك و بێڵ و (چن) و (ك) و (اح) : بێڵ و خاك و.

— ١١ —

لە تێکڕای نوسخە دەستوس و چاپییەکاندا ئاڵۆزییەك لەنێوان ئەم پارچە شیعرە و پارچەی پێشۆدا ڕۆیداوە . (چر) و (ت) و (ك) و (تۆ) و (مز) و (عب) و (اح) و (خا) و (خب) بەیتی یەکەم و دۆهەمی پارچەی پێشۆ و ، (چن) و (کم) و (گم) و (من) تەنها بەیتی یەکەمیان لێرەدا

داناوە و کردوویانە بە سەربەند . (عم)یش تەنهـا بەیتی سێهەمی ئەوێی هێناوە و لێرەدا کردوویە بە سەربەند ، جیـاوازیی بەکارهێنانی ئەو دوو بەیتە لە پارچەی پێشوو و لەم پارچەیەدا ، بەگوێرەی ئەم نوسخانە تەنها ئەوەندەیە لەجیاتیی (خەطات فەرمو)ی پارچەی یەکەم ، لێرە (مەکە مەدحی)یە و ، لەجیاتیی (پێم بڵێ)ی ئەوێ لێرە (بێ‌خەطا)یە .

بەرابەر بەمە لە نوسخەی (ت) و (ك) و (مز) و (اح) و (خب)دا ئەم دوو بەیتە لە پارچەی پێشوودا نین و،هەروەها لە (مز)دا بەیتی چوارەمیش و، لە (عم)دا تەنها بەیتی سێهەم نییە .

ئاڵۆزییەکی‌تریش لە ئارادایە : لە نوسخەکەی (چر) و (تو)دا ـ وەك لە سەرەتای پارچە شیعری پێشوودا باسـمان کرد ـ پارچە شیعری پێشوو بە وەڵامی ئەم پارچە شیعرە دانراوە ، گوایە نالیی خاوەنی ئـەم پارچە شیعرە ، بەوی پێشوو وەڵامی خۆی داوەتـەوە ، جا خواە ئەوی پێشوی بە ناوی کەسـێکی‌ترەوە دانـابێ ، وەك لە نوسـخەی (تو)دا نوسراوە ، یا نە . .

بەڵام ئەوەی لە بەراورد و لێکۆڵینەوەی ئـەم دوو پارچە شـیعرەوە بەئاشکرا بۆ ڕەخنەگر دەرئەکەوێ ، ئەوەیە ئەم دوو پارچەیە ، هەرچەند لـە وەڵام ئەچـن ، بەڵام هیچ‌کامیـان وەڵامـی ئەوی‌تـریان نییـە و هیچ پەیوەندێکیان بە یەکەوە نییـە ، ئەوە نەبێ کـە لەبارەی سـەنگی عەرووزییەوە هاوجوورن . کە دوو بەیتی یەکەم و دووهەمی پارچەی پێشوو ئەخەینە لای سەرەوەی ئەم و دەسـت ئەکەین بـە خوێندنەوەیـان و پاشان ئەگەینە بەیتە پڕبڕە پشتییەکانی ئەم پارچەکە ، بەئاشکرا هەست ئەکەین کە لە جیهانێکەوە چووینەتە جیهانێکی‌تری بێ‌پەیوەند . خۆ ئەگەر بەیتی سێهەمی ئەو بکەین بە سەربەندی ئەم ، ئەوە جگە لە بێ‌پەیوەندییە مەعنابییەکە ، لەبارەی تایەکێتیی ڕەوی و قافیەیەی بەیتـەکە خۆی و نەگونجانیشیەوە لەگەڵ ئەم پارچەیە لەبارەی لەنگەرەوە ، گیر ئەخۆین . .

ئێمە لامان‌وایە ، هەروەك دوو پارچەکە پەیوەندیان بەیەکەوە نییـە ، ئەم پارچەیەش لای کەمی بەیتێکی ناتەواوە ، هەر هیچ نەبێ چونکە خۆ پێویستە بەیتی یەکەمی (موصەڕڕەع) بێ واتە (ڕەوی) و (قافییە)ی جوونیەك بێ . مایەی خۆش بەختییە چروستانییش لە پەراوێزی ئەم پارچەیەدا نوسیویە : « در اکثر نسخ دو شعر در اول این غزل مفقود است » واتە : لە زوربـەی نوسخەکاندا دوو بەیت لە سـەرەتای ئـەم

وەرە با ئاگرێکی وەصلی خۆمان
بخەینە قاوی عومری دوشمنی دین (٢)

غەزەلەوە نەماوە . بەڵام بۆ کەس بۆی نەگێڕاینەوە کە لە «اقل نسخ»دا ئەو بەیتانە کامەن ؟!

جیاوازیی ڕستەی یەکەمی بەیتی یەکەم و ڕستەی پێش دوایی بەیتی دۆهەمیش لە پارچەی پێشوودا لەوەی لە نوسخە ناوبراوەکاندا کراون بە بەیتی یەکەم و دۆهەمی ئەم پارچەیە ، تەنها جیاوازیی نوسخە ئەگەیەنێ لە چوار چێوەی پارچەی پێشوودا و ، نیشانەی ئەوە نییە شیعری سەربەخۆن و هیی ئەم پارچەیەن .

(١) جان سەختێ : گیان سەختێ ، زۆ گیان دەرنەچوون . خۆ بەدەستەوە نەدان . دڵ بەردێ : دڵڕەقێ وەك بەرد . بێڕەحمێ . بیعەینێ : بعینە، دەق وەك . .

مەعنای ئەم بەیتە و بەیتی پاشەوەی پێکەوە دێ .

لە هێنانی (من) و (تۆ)دا بەدوای (جان سەختێ) و (دڵ بەردێ)دا لەف و نەشری مورەتتەب هەیە .

جان (عم) : گیان . پۆلاوو (کم) و (ك) و (مز) و (اح) و (من) و (خا) و (خب) : پۆلاد و .

(٢) قاو : پۆشوو ، پیفۆ ، ناوپۆرگی پیرەدارە ، هەیەتی زۆر نەرمە و هەیەتی کەمتر . زۆ ئاگر ئەگرێ و ، کە ئەسوتێ بۆنێکی خۆشی هەیە . دین : ئایین . چاو پێکەوتن .

واتە : من و تۆ هەردوکمان لە یەك بابەتین و پێکەوەمان کار مەیسەر ئەبێ . من لە گیان سەختێ و خۆ بەدەستەوە نەدانا وەك پۆڵا وام کە بە هیچ ناشکێ و ، تۆیش لە دڵڕەقیدا وەك بەردە ئەستێ وای . بە بەیەكگەیشتنی هەردوکمان ئاگر ئەگرێتەوە . کەواتە ، وەرە با بەیەكبگەین و بە بەیەكگەیشتنمان ئاگر بەربدەینە پۆشووی ژیانی ئەوەی ناحەزی یەکتر دیتنمانە کە وەك ناحەزی ئایین وایە . .

جاران لە لادێکانی کوردستانا باو بو جوتیارەکان کە بیبانویستایە سەبیل داگیرسێنن ، تۆزێ پۆشوویان ئەخستە سەر بەردە چەخماخ و ئەستێکەیان پیا ئەدا ، ئاگرێکی لێ ئەبوەوە و پوشووەکە گورج ئاگری ئەگرت .

ڕەقیب و موددەعی وەك پوش و پوشتو
بسوتێنین ، کە وەك بەرقین ، لەبەر قین (٣)

مەفەرمو دڵ وەکو ئاوێنە صافە
بەڵێ بەم ئایینە بۆی بۆی بە خودبین (٤)

وەرە تا عالەمی قەلبت نیشان دەم :
کەوا فەقری غینایە ، مردنی ژین (٥)

ئەم بەیتە لە نوسخەی (مز) و (عب)دا نییە .

ئاگریکی (عم) : ئاوریکی .

(٣) واتە : من و تو کە لە بەیەکگەیشتنمانا وەك برووسکەی هەورین و زو ئاگر ئەکەینەوە ، با لەداخانا بەدکار و خوهەڵپەسێن بسوتێنین ، کە ئەوانیش وەك پوش و پوشو وان و زو ئاگر ئەگرن .

لە کوکردنەوەی (پوش) و (پوشـو)دا جیناسی ناقیص و ، لە کوکردنەوەی (بەرقین) و (لەبەر قین)دا جیناسی تەرکیب هەیە .

پوشو : ئەمە تێکستی (ت) و (مز)ە . نوسخەکانی تر هەمو : پوشون .

(٤) ئاینە : ئاوێنە . خودبین : ئەوەی هەر خوی لە بەرچاو بێ .

واتە : مەفەرمو دڵم وەك ئاوێنە ساف و بێ‌گەردە . ئەگەر ڕاست دڵت وا بووایە ، هەمو شتێکت تیا ئەدی و ، خەڵکی‌تریشت ئەهاتە بەرچاو و ، بەزەییت بە کەسانی‌تریشدا ئەهاتەوە . دڵت وەك ئاوێنە ساف نییە . ڕەشە و ، تویش ئاوێنەیەکی چڵکن بەکاردێنی . بویە وا خودبین و خوپەرستت لێ دەرچووە و لە خوت بەولاوە کەست نایەتە بەرچاو .

مەفەرمو (عم) و (گم) و (لو) و (من) و (عب) : دەفەرموی . ئاوێنە (لو) و (عب) : ئاینە . بەم ئاینە (جر) و (جن) و (ك) و (مز) و (خا) : بەم ئاوێنە . ئێمە (بەم ئاینە)مان پەسەندکرد تا سەرەڕای بەکارهێنانی دو وشەی جیا و نەوای مۆسیقایی ، مەعنای پێزەو و ڕەوشتیش بگەیەنین . بوی بوی : ئەمە تێکستی (جر) و (اح) و (خا)یە . نوسخەکانی‌تر هەمو : بوبێ .

(٥) عالەمی قەلب : جیهانی دڵ ، جیهانی خوشەویستی . فەقر : لاتی . غینا : دەوڵەمەندی .

تێدا ئوممێد و بیم و گریەوو سۆز
بەهار و پایز و زستان و هاوین (٦)

مەعنای ئەم بەیتە و بەیتی پاشەوەی پێکەوە دێ .

لەنێوان (فەقر) و (غینا) و ، (مردن) و (ژین)دا طیباق هەیە . هەروەها لە (عالەمی قەلب)یشدا لەطافەت هەیە ، چونکە واتە (عالەمی قەلب) عالەمێکی سەر هەڵەوگەڕاوە ، هەمو شتێکی تیا بەپێچەوانەوەیە .

تا (کم) و (ت) و (عب) و (اح) و (خا) و (خب) : دا . (عم) و (تو) و (من) : با . فەقری (کم) و (گم) و (من) : فەقر و . غینایە (خا) : غینابە و . مردنی (کم) و (گم) و (تۆ) و (عب) و (من) : عالەمی .

(٦) ئوممێد : هیوا . بیم : ترس . گریە : گریان .

واتە : وەرە با جیهانی دڵت پیشان‌دەم تا بزانی دڵداران لە چ‌جیهانێکی خۆشدا ئەژین .. جیهانی دڵداران لە هیچ جیهانێکی‌تر ناچێ .. بنیادەم تیایا تا هەژارتر بێ و پتر لەپێناوی خۆشەویستیدا دەست لە دنیا بشوا ، لەڕاستیدا دەوڵەمەندترە .. تا باشتر لەپێناوی خۆشەویستیدا بمرێ و تیا بتوێنەوە ، ژیانی ڕاستەقینەی باشتر بۆ ئەنوسرێ .. جیهانی دڵداران جێگای کۆبونەوەی چەندها شتی بەدیمەن دژی یەك و ، لەڕاستیدا پێکەوە بەستراوە : هیوای گەیشتن بە یار و ترسی دوورێ لێی .. گریان لەتاو دوورێ و سۆز لە خۆشیی بەیەك‌گەیشتندا .. بەهاری ئاواتی گەش و ، پایزی هیوای وەریو .. زستانی فرمێسکی بەخوڕ و ، هاوینی بە گڕی وەصڵ سوتان وەك بەروانە ..

بەیتی ئەم لێکدانەوەیە لەم‌بەیتەدا لەف و نەشری مورەتتەب هەیە ، چوارەکانی هەرکام لە دوو نیوە بەیتەکە بەڕێز بەکتر لێك‌ئەدەنەوە . وەك چۆن لەنێوان (ئوممێد) و (بیم)دا طیباق و ، لەنێوان ناوی چوار وەرزەکەدا تەناسوب هەیە .

لە لایەکی کەشەوە (ئوممێد) و (بیم) کە واتە (خەوف) و (ڕەجاء) دوو زاراوەی عیلمی تەصەووفن .

تێدا (چن) و (کم) و (گم) و (عب) و (من) : بەنا . دیارە هەڵەیە و ئەسڵەکەی (تیا) بووە لە نەزانیی نوسیارەوە وای بەسەرهاتووە . (مز) : بە صەد . (خب) : لەبەر .

لەگەڵ مورغی چەمەن « نالی » دەناڵێ
کە یەعنی عاشق و هەم فەرد و فەردین (٧)

---

(٧) مورغی چەمەن : پەلەوەری ناو مێرغوزار . هـەمفەرد : هاوسـەر و هاودەرد . فەرد : تاقانە .

واتە : نالی لەگەڵ بولبولی ناو باخاندا هەمیشە خەریکی ناڵانە ، چونکە دلدارێکی ڕاستەقینەن ، بە سۆز پێکەوە ئەناڵێنن و بە جیهانی پیشان ئەدەن کـەوا هەردوکیان گرفتـاری دەردی دڵن : پەلەوەری چەمەن دلداری گوڵە و ، نالییش گرفتاری یار !

لەنێـوان (نـالی) و (دەنـاڵی) و ، (فەرد) و (فەردین)دا جینـاسی ناقیص هەیە . هەروەها لەنێوان (هەمفەرد) و (فەرد)یشدا طیباق هەیە .

عاشق و (کم) و (گم) و (ك) و (اح) و (من) : عاشقی . (تۆ) و (عب) : عاشقین .

★ ★ ★

تیپی واو

— ١ —

وەک قەفەس ئەم حوجرە کون تێیە کەوا گرتومیە ناو
تار و پۆیی عەنکەبوتە ، زۆرە لێی کردۆمە داو (١)

— ١ —

(١) حوجرە : ژوورێکە لەباڵ مزگەوتدا فەقێ تیا ئەژین و تیا ئەخوێنن .
عەنکەبوت : جاڵجاڵۆکە .

واتە : ئەم حوجرە کون تێدا بووە کەوا منی لە چوارچێوەی خۆیدا گلداوەتەوە ، ئەوەندە وێران و شەق و شڕە، تان و پۆی ئەڵێی تەنراوی جاڵجاڵۆکەیە ، بنیادەم بەئاسانی ئەتوانێ لێی دەرباز بێ ، بەڵام حوکمی زۆر و ناچارییە لە منی کردووە بە داو و ناتوانم بەجێی بهێڵم .

ئەبێ ئەم حوجرەیە حوجرەی مزگەوتی کوێ بووبێ وا نالی بەدەستیەوە هاواریەتی ؟ بۆ وەڵام دانەوەی ئەم پرسیارە ئەبێ بگەڕێینەوە سەر ئەو ئاگادارییە کەمەی هەمانە لەبارەی ئەو شوێنانەوە نالی تیایاندای خوێندووە . دیارە حوجرەی خانەقای مەولانا نییە ، چونکە خانەقا سەرەڕای ئەوە کە بەگوێرەی باری ئەو ڕۆژەی کوردستان کۆلکە زانکۆیەک بووە بۆ خۆی ، نالی خۆیشی لە نامەکەیدا بۆ سالم بەجگار زۆر بە شان و باڵیا دێ و ، بەتایبەتی بەشانازییەوە باسی حوجرەکەی خۆیی تیا ئەکا . زیاد لەوە لە بەیتی دۆهەمیشدا باسی ئاگردانی ناو حوجرەکە و دۆکەڵی بە دۆرنج بۆی میچەکەشی ئەکا کە پیا شۆڕ بووەتەوە خوارەوە، ئەشزانین لە زستانی سولەیمانیدا خەڵوز گەشکردنەوە باو بووە ، نەک ئاگر کردنەوەی ناو ئاگردان . دوریشە لە سنە بووبێ ، چونکە حوجرەکانی ئەو سەردەمەی سنەیش حوجرەی پۆشتە و پەرداخ بوون و ئاگریان لە بوخاریدا تیا کراوەتەوە . لە سەرێکی کەشەوە کە نالی باسی گەرمای بەتینی هاوینی ئەو شوێنە و سەرمای سەختی زستانی ئەکا ،

دۆدی سەرمیچی گولەنگی لەتلەتی دەسرازە کۆن
بان و دیواری بە میثلی لانکەی ئەجزا شکاو (٢)

دلنیا ئەبین کەوا نە سولەیمانییە و نە سنەیە . کەواتە ئەبێ حوجرەی مزگەوتی کوێرە دێیەك بۆبێ . ئەگەر لەبەرئەوە نەبوایە کە نالی خۆی لە دوا بەیتەکاندا باسی (دۆکان) و(جەڕڕاح) و (طەبیب) ئەکا کە وا ئەگەیەنێ شوێنەکە ئاوەدانییەکی پێشکەوتو بووە ، لەوانەبو بڵێین باس باسی مزگەوتی خەرپانییە کە نالی لەوێ لای زانای گەورە شێخەولای خەرپانی خوێندویەتی و هاوڕێی موفتیی زەهاوی و مەلا یاسینی تەشاری و مەلا یوسفی تەوێلەیی بووە ، ئەخوازەلا کە باسی گەرما و سەرماکەشی بۆ خەرپانی دەست ئەدا چونکە خەرپانی زستانێکی سارد و هاوینێکی گەرمی هەیە و شیعرێکیش لەمبارەیەوە هەیە ئەلێ :

گر جهنم بود چو خرپانی
(وَقِنا ربّنا عذابَ النّارِ)

واتە : ئەگەر دۆزەخ وەك خەرپانی بێ ، خوایە بمانپارێزە لە ئاگری دۆزەخ . *

هەرچۆن بێ ئێستا ناتوانین بڕیار بدەین حوجرەکە حوجرەی کوێ بووە و ، مەگەر لەمەوپاش بە تەواوی بۆمان ڕۆن بێتەوە .

تار و پۆیی (عم) و (کم) و (ت) و (مز) و (عب) و (اح) و (خا) : تار و پۆدی . (ك) : دار و بەردۆی . عەنکەبوتە (چر) و (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (عب) و (من) و (خا) و (خب) : عەنکەبوتی . زۆرە (ك) و (اح) : زۆری . لێی کردۆمە داو (عم) و (گم) و (خب) : لێی کردۆم بە داو .

لەنێوان (قەفەس) و (گرتۆمیە) و (داو)دا تەناسوب هەیە .

(٢) دۆد : دۆکەڵ . سەرمیچ : سەقف . دەسرازە : دۆ پارچە قوماشی بەر و پشتدارە ، لۆکەی تێخراوە و پەتێکی هۆنراوەی ڕەنگاوڕەنگی پێوەیە ، منالی ناو بێشکەی پێ ئەپێچرێتەوە ، پارچە قوماشەکان بەسەر سنگ و سك و قاچی منالەکەدا دێنەوە و ، پەتەکەش بەسەر ناوی بێشکەکە و

* مامۆستا شێخ بابەڕەسوڵی عەبابەیلێ ئەیگێڕایەوە کەوا ئەم بەیتە تاکی پارچە شیعرێکی درێژە . دۆر نییە هەر هیی نالی بێ . ئەگەر ئەم پارچە شیعرە بدۆزرایەتەوە لەوانەبو ئەم پارچەیەی ئێرەشمان زیاتر بۆ ڕۆن بوایەتەوە .

هەر لە سەربان دار بە داری ڕایەڵی بژمێرە وەك
لا پەراسوی بارگیرێکی کە زیندو بێ بە ناو (٣)

غەوارەکەی نێوان کەللەکانیا . لانکە : بێشکە .

واتە : دۆکەڵی سەرمیچی حوجرەکە کە بووە بە دۆزنج و بە دار و بەردووەکانیدا شۆڕ بووەتەوە ، ئەڵێی گولەنگی داڕزاوی دەسرازە کۆنە بە غەوارەی بێشکەدا شۆڕ بووەتەوە . بان و دیوارەکانیشی ئەڵێی بێشکەیەکن پارچەکانی شکابێ .

نالی لەم بەیتەدا وێنەیەکی جوانی پیشانداوە کە فەقێکانی لە بێدەسەڵاتیدا بەرابەر بەو زۆرە شەق و شڕە ، کردووە بە ساوای بێدەسەڵاتی بێچراوەی ناو بێشکە . زیادەڕەوییەکی وردبینی کردووە کە حوجرەکەی شوبهاندووە بە بێشکەی شکاو چونکە تەنانەت بێشکەی ساغیش سەربان و دیواری ئەوەندە نییە ڕێی هیچ بگرێ ، جا نەخوازەڵا بێشکەکە شکابێتیش ..

سەرمیچی (اح) و («پەراوێزی» خا) : میچی سەر . گولەنگی (چن) و (ك) : گولەنگەی . (خا) گولەنگە . لانکەی (چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (مر) و (عب) و (اح) و (من) : لانکی . ئەشکونجێ لانکەی بێ .

(٣) ڕایەڵ : ئەو دارە ئەستورانەی بەسەر دیواری ئەم سەر و ئەو سەری خانودا ڕائەکێشرێن و پاشان وردە دار و تەنکە بەرد و گەڵا و قوڕ و ئەمجار خۆڵیان ئەکرێ بەسەردا و بانەکەیان پێ دائەپۆشرێ .

ژماردنی داری میچ واتە ڕایەڵ لە ژوری هۆدەوە شتێکی ئاسان و عادەتییە ، بەڵام لە سەربانەوە ناکرێ ، چونکە داپۆشراوە . جا نالی ئەڵێ بانی حوجرەکەی ئێمە خۆڵ و قوڕ و تەنکە بەرد و وردە داری بەسەرەوە نەماوە ، تەنها هەر ڕایەڵەکانە و هیچی‌تر . بۆیە ئەتوانی هەر لە سەربانەوە داربەداری ڕایەڵەکانی بژمێری وەك لاپەراسوی ئێسترێکی لەڕ و لاواز کە هیچ گۆشتی پێوە نەبێ و هەر بەناو زیندو بێ و بە تەنها دەست پیا هێنانێ بتوانی پەراسووەکانی لە یەك جیا بکەیتەوە !

بارگیرێکی (چر) و (خا) : کۆنە ئەسپێکی . لە («پەراوێزی» چر)یشدا هەر : بارگیرێکی . *

* بارگیر راستە بەڵام ئێستر نیە ئەسپی نارەسە نە بارگین و یا بورشی پێ دەڵێن . ئەسپێك کە بە کار سواری نەیە .

ڕۆژ و شەو خۆش خۆش لەباتیی کا گەڵای پێدا دەکەن
وەك گەڵاڕێزانی پایز یەك یەکی دەڕژێتە ناو (٤)

هەر لە ئێستاوە وەها سەرمای تێدا سەرما دەبێ
ڕەنگە ناوی لێ بنێی چوار طاقی سەرما تێ‌خزاو (٥)

ئاسمان هەورین دەبێ ، ئێمەش بە غەمگینێ دەڵێین :
ئەی خودا چ‌بکەین لەژێر ئەم کاولەی کەس تیا نەماو ؟! (٦)

---

(٤) لە کوردستانا عادەتە کە باران ئەبارێ و خانوو دڵۆپە ئەکا ، کای پیا ئەکەن و بە بان‌گردێن ئەیکێشن بۆئەوەی قوڕەکەی بنیشێتە سەر یەك و ناو دانەدا . نالی ئەڵێ حوجرەکەی ئێمە ئەوەندە شەق و شڕ بووە بۆئەوە ناشێ کای پیا بکەن ، گەڵای درەختی پیا ئەکەن وەك بڵێی تازە دارەڕا کرابێ ، کەچێ لەگەڵ ئەوەشدا گەڵاکان یەك یەك ئەکەونە خوار وەك بڵێی گەڵاڕێزانی پایز بێ .

پێدادەکەن (کم) و (گم) و (من) و (عب) و (خب) : بێ وەردەکەن .

(٥) چوارطاق : جۆرە دەوارێکی چوار گۆشەییە .

واتە : هەر لەئێستاوە کە سەرما هێشتا بەتەواوی هێرشی نەهێناوە ، حوجرەکەی ئێمە ئەوەندە ساردە ، سەرما خۆی سەرمای ئەبێ تیایدا . ئەڵێی حوجرەکە دەواری چوار تاقە و سەرمای تێ‌خزاوە ، بۆیە سەرما کە دێتە ژوورەوە ، بە هەرلایەکدا ئەڕوا تووشی سەرما ئەبێ .

زیادەڕەوییەکی ئێجگار بالایە ، نالی حوجرەکە ئەوەندە بە سارد بداتە قەڵەم ، تەنانەت سەرما خۆیشی سەرمای ببێ تیایا .

ئەشکونجێ مەعناکەی هەر ئەوەندە بێ : هەر لەئێستاوە سەرما لە حوجرەکەی ئێمەدا ئەوەندە ساردە .. تاد .

وەها (چن) و (کم) و (عب) و (من) و (خا) و (خب) : وەهای . سەرمای تێدا (کم) و (عب) و (خپ) : سەرما تێدا . (ت) : سەرمای تیا . (خا) : سەرما تیا . دەبێ (کم) . ئەبێ . تێ‌خزاو (چر) : تێ‌خراو .

(٦) هەورین : هەور پێوە بوو .

واتە : ڕووی ئاسمان هەور دائەگرێ و ، ئێمەش بەزارە دامان ئەگرێ چونکە هەور نیشانەی بارانە و حوجرەکەی ئێمەش باران گل نادانەوە و ، بۆیە بە دڵێکی خەفەتبارەوە ئەڵێین خوایە چی‌بکەین لەژێر میچی ئەم

ڕۆژی هاوینی وەها مثقالە ذەڕڕەی پڕ دەبێ
نیمە ذەڕڕێك سێبەری تێدا نییە غەیرەز هەتاو (٧)

فەصلی هاوینی جەهەنەم ، فەصلی ئێستای زەمهەریر
زەمهەریر کەی وا بە تەئثیرە و ، جەهەنەم وا بە تاو ؟! (٨)

حوجرە کاولەدا کە بۆئەوە ناشێ کەسی تێدا بمێنێ ؟!

دەبێ (کم) : ئەبێ . (گم) : دەبێ و . ئێمەش (چر) و (عم) و (کم) و (ك) و (اح) و (خا) : ئێمەیش. دەڵێین (کم): ئەڵێین. خودا («پەراوێزی» چر) و (ك) و (عب) و (اح) : خودایا . (کم) : خوا . (من) : خودایە . لەژێر (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (خب) : لەدەس . («پەراوێزی» چر) و (ك) و (عب) و (اح) و (من) : لەم . پیا نەماو (ت) و (عب) و (اح) و (خب) : تێ‌نەماو . بەش‌بەحاڵی (عب) بۆ (لێ‌نەماو)یش دەست‌ئەدا .

(٧) نیمە ذەڕڕێك : نیوە ذەڕڕەیەك .

واتە حوجرەکەمان ئەوەندە لەوەوە دوورە کە پێی بووترێ ژوور ، بە ڕۆژی هاویندا تەنانەت ئەوەندەی مثقالە ذەڕڕەیەکیش شوێنی تیا نامێنێ خۆر نەیگرێتەوە و ، ئەوەندەی نیوە مثقالە ذەڕڕەیەك سێبەری تیا نییە ، هەمووی هەر خۆرە !

ذەڕڕەی (عم) : ذەڕڕە . نیمە (عم) و (مز) : نیوە . ذەڕڕێك سێبەری تێدا نییە (عم) و (عب) و (خب) : ذەڕڕێکی نییە سێبەر تێدا . (ك) و (اح) : ذەڕڕێکی سێبەر تێدا نییە . غەیرەز (چن) و (عم) و (ك) و (عب) و (اح) و (خا) و (خب) : غەیری .

ئەم بەیتە لە (کم) و (گم) و (من)دا نییە . لە هەموو نوسخەکانی بەردەستیشمانا لەم شوێنەدایە کە ئێمەش تیاماندا داناوە . بەڵام لامانوایە جێگای ڕاستەقینەی پاش بەیتی داهاتووە .

(٨) زەمهەریر : شوێنێکی ئێجگار ساردە لە جەهەنەمدا ؛ بلەی سەرمای لەئاستی گەرمای ئاگرەکەیدایە .

فەصل ـ ی یەکەم ـ (چن) و (ت) و (ك) و (مز) و (اح) : وەقتی . ئێستای («پەراوێزی» چر و خا) و (چن) و (عم) : زستان . (خب) : ئێستا . بە تەئثیرە و (چن) و (ت) و (مز) و (اح) : بە تەئثیر و .

نەیری ئەعظەم وەها تاوی دەدا وەك مەنجەنیق
بۆ دەوامی ڕۆژپەرستیی جەمعی حەربای دێتە ناو (٩)

---

(٩) نەیری ئەعظەم (النیر الاعظم) : ڕووناکی مەزن ، خۆر . مەنجەنیق : ئالەتێك بووە لە شەڕەکانی کۆنا بەردی زل یا گوللەی ئاگریان پێ فڕێداوەتەوە ناو لەشکری دوژمنەوە . حەرباء : یەکێکە لە گیانلەبەرە خشۆکەکان ڕەنگی بەگوێرەی ئەو شوێنەی تیایەتی ئەگۆڕێ ، حەزی زۆر لە بەرخۆرە . کینایەیە لەو کەسانە کە بۆ هەر دەور و سەردەمێ بەرگی ئەو دەور و سەردەمە لەبەرئەکەن .

واتە : خۆر بە هاویندا حوجرەکەمان وا تاو ئەدا ئەڵێی مەنجەنیقە . کۆمەڵەی حەرباکانیش کە حەزیان لە خۆرە ، بۆ بەردەوام بوونی ڕۆژپەرستیی دێنە ناوی ، ڕۆی تێدا ئەکەنە خۆر ، چونکە خۆر لەم حوجرەیەدا لە هەر شوێنێکیکە کاریگەرتر و دیارتره .

زۆر ڕێی تێئەچێ مەبەستی نالی لە بەکارهێنانی وشەی (حەرباء) و (ڕۆژپەرستیی) پلارگرتن بێ لە هەندێ لە فەقێکانی ئاوەڵی و، مەبەستی ئەوە بووبێ بڵێ ئەگەر لەبەر خۆ هەڵواسین نەبوایە بە مامۆستای حوجرەدا کە لە ڕۆی پایەی زانستەوە وەك ڕۆژ وایە لەم حوجرەیەدا ، ئەو ئاوەڵە حەربا سیفەتانە نەئەهاتنە ئەم حوجرەیە کە بۆئەوە ناشێ کەسی تیا بژێ . ئەگەر بکەینە ئەوە کە نالی ئەم شیعرەی لە خەرپانیدا وتووە لە خزمەتی شێخەولادا ، ئەم بۆچوونەمان باشتر ئەچەسپێ * .

دەدا (کم) و (خا) : ئەدا . ڕۆژپەرستیی (مز) : ڕۆژپەرستین . جەمعی (عم) و (کم) و (گم) و (عب) و (من) و (خب) : جینسی . حەربای (ك) : سەرمای . دێتە (ت) : تێتە ..

---

* مامۆستا شێخ بابەڕەسوڵی عەبابەیلێ ئەیگێڕایەوە کەوا بیستویە لەناو فەقێ موستەعیددەکانی شێخەولای خەرپانیدا تا موفتیی زەهاوی لە مەجلیسدا بووبێ مەلا یاسینی تەشاری مافی قسەکردنی نەبوە و ، تا مەلا یاسین لە مەجلیسدا بووبێ مەلا یوسفی تەویلەیی مافی قسەکردنی نەبوە و ، تا مەلا یوسفیش لە مەجلیسدا بووبێ نالی مافی قسەکردنی نەبوە ، واتە : نالی پلەی چوارەمی بووە لەناویانا . لەوانەیە ئەم بەیتی « حەربا »یەش پەیوەندێکی بەم مەسەلەیەوە هەبێ ، هەروەها لەوانەیە پارچە شیعری « ئەحوەلی تەفرەقە نەظەر ... »یش ، وەك لە شوێنی خۆیدا ئیشارەتمان بۆ کرد ، لایەکی ئەم مەسەلەیەمان بۆ ڕوون بکاتەوە .

دار و بەردی پەنجەرەی وەك نەسجی بەیتی عەنکەبوت
مەنعی هیچ ناکا حەتا مێشیش کە خۆی لێدا بە تاو (١٠)

ڕۆژی تەرزە چەندە مینای دڵ شکێنە و سەر شکێن !
ڕۆژی باران چەن شڕە و بێ عیصمەتە و ئابڕو تکاو ! (١١)

ڕۆژی بەفر و با وەکـئاشە ڕۆژی باران قوففەیە !
صاحیبی لازم کە بیبێ سەوڵ و کاسێکی شکاو (١٢)

کاسـە بۆیە لازمە تا ئاردەڵۆکی دەربدا
سەوڵی بۆیە لازمە نەك جۆگەلە بیبا بە تاو (١٣)

---

(١٠) نەسج : نەسیج ، تەنراو . بەیت : ماڵ . حەتا : هەتاوەکو . تەنانەت .
بەردی (چن) و (من) : پەردۆی. (عم) و (ت) و (عب) و (اح) و (خا) : بەرد و . ناکا حەتا مێشیش کە (چن) و (ك) و (اح) و (خب) : ناکـات و حەتتا مێش کە . (عم) و (ت) و (مز) : ناکات حەتتا مێش کـە . (کم) و (من) و (عب) : ناکا کە حەتتا مێشیش . (گم) : ناکا هەتا مێشیش کە .

(١١) مینا : شوشە . عیصمەت : پاراستن .
واتە : کە تەرزە ئەبارێ ، شوشەی دڵ و ، سەرمان ئەشکێنێ،چونکە هیچ نییە بەری لێ بگرێ . لـە ڕۆژی بارانیشـدا شـڕە ئاوی پێـوە ڕاناوەسـتێ . بنیادەمی بێ ناپارێزرێ . ئابڕۆی تکاوە ، هەمـۆ گیانی بەدەرەوەیە ، یاخود ئاوی بارانەکە کە ئایگرێتە خۆی و پیا دێتە خوارەوە ئابڕووە تکاوەکەیەتی .
ڕۆژی تەرزە چەندە مینای (کم) : ڕۆژ مینـای چـەند مینای . دڵ شکێنە و سەر شکێن (چر) و (خا) : دڵ شکستە سەر شکێن . (کم) و (گم) و (مز) : دڵ شکێن و سەر شکێن .

(١٢) وەکاشە : وەك ئاشە . قوففە : قوفە .
مەعنای ئەم بەیتە و بەیتی باشەوەی پێکەوە لێك ئەدەینەوە .
نیوەی یەکەمی ئەم بەیتە لە نوسخەی (خب)دا بەمجۆرەیە :

ڕۆژی بەرف و با وەکو ئاش ، ڕۆژی باران قوففەیە

(١٣) ئاردەڵۆك : ئەوەی لە وردێ و سێبێیدا لە ئارد بچێ .

وەضعی ئاشی گەر نەبێ ، بۆچی دەبێ پڕ ئاردەڵۆك ؟!
طەبعی قوففەی گەر نەبێ ، بۆچی دەنیشێتە سەراو ؟! (١٤)

کاسەوو کەوچك ، حەسیر و بەڕ لە ئاودا هەروەکو
کیسەڵ و ماسی و جلە دێن و دەچن پرژ و بڵاو (١٥)

واتە : حوجرەکەمان لە زۆری بەفر بارینا وەك ئاشی لێ دێ ، چۆن ئاش بەهۆی پرژانی ئاردەوە هەموولایەکی سپی ئەکاتەوە ، ئەمیش بەهۆی بەفرەوە وایە . لە زۆری بارانیشدا ئەبێ بە قوفە و ئەکەوێتە سەر ئاو . بۆیە هەرکەسێ خاوەنی ئەم حوجرەیە بێ و تیایا بژێ ، پێویستی بە کاسەیەکە بەفرەکەی وەك ئارد پێ لابدا و ، سەوڵێکیشی ئەوێ ئاوی پێ لابدا لە دەوری زۆرە سەر ئاو کەوتووەکە ، نەوەك ئاو بەئاو بیبا .

سەوڵی (چن) : قوففە . بەڵام هەڵەیە ، چونکە زۆرەکە خۆی کەوتووەتە سەر ئاو و بووە بە قوفە . لازمە ـ ی بەکەم ـ (ت) و (خا) : پێدەوێ . تا (چر) و (مز) و (عب) و (اح) و (خا) : دا .

(١٤) وەضع : بار . طەبع : سروشت .

ئەم بەیتە وەك (حوسنی تەعلیل) وایە بۆ دوو بەیتەکەی پێشەوەی . واتە : ئەگەر ئەم حوجرەیە وەك ئاش نییە ، بۆچی هەمیشە پڕە لە ئاردەڵۆك و ، ئەگەر وەك قوفە نییە بۆچی ئەکەوێتە سەر ئاو ؟ دیارە وەك ئاش وایە بۆیە وا هەموو سوچێکی لەبەر ئاردەڵۆك سپی ئەکاتەوە و، وەك قوفە وایە بۆیە کەوتووەتە سەر ئاو .

وشەی (وەضع) ئیشارەتە بە عیلمی (وەضع) کە یەکێکە لەو عیلمانەی فەقێ چەند کتێبێکی تیا ئەخوێنن . وشەی (طەبع)یش ئیشارەتە بە بابەتی (طەبیعییات) کە بەشێکە لە عیلمی کەلام .

دەبێ ، دەنیشێتە (کم) : ئەبێ ، ئەنیشێتە .

(١٥) بەڕ : بەڕە . جلە : جلّة ، بەعەرەبی جۆرە بەلەمێکی گەورەیە .

نالی لەم بەیتەدا باسی کاسە و کەوچکی نان خواردن و حەسیر و بەڕە شڕی فەقێکان ئەکا کە لەناو زۆری حوجرەکەدا ئەکەونە سەر ئاو .

لەم دوو نیوە بەیتەدا لەف و نەشری مورەتتەب هەیە .

پرژ و (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (لك) و (اح) و (من) و (خب) : پرش و .

ڕۆژ پڕە گوێمان لەبەر ئەنهار و جۆگە و هاژە هاژ
شەو نییە خەومان لەبەر قرژاڵ و بۆق و ژاوە ژاو (١٦)

ئەو دەلاقەی تێدەخا چێشت و مەکی پێدا دەبـا
من لەوێ حەیران دەبم وەك ماڵ بڕاو و ماڵ براو (١٧)

حوجرەکە ئاوس بو ، وەعدەی خۆی بەهارێ بۆ بزێ
وەضعی حەملی کەوتە پایز ئابەکام و ناتەواو (١٨)

---

(١٦) ئەنهار : جەمعی (نەهر)ە واتە جۆگە . هاژەهاژ : دەنگی ئاوە کە بەخوڕ بڕوا . ژاوەژاو : دەنگی بۆقە لەناو ئاودا .

واتە : نە بە ڕۆژ و نە بە شەو ســار ناگرین . ڕۆژ لەبــەر خوڕەی ئاو و شەو لەبەر دەنگی قرژانگ و بۆقی ناو ئاوەکە . .

(١٧) دەلاقە : کون . کەلەبەر . پەنجەرە . ماڵ بڕاو : ئـەوەی کون کرابێتە دیواری ماڵی بۆ دزێ لێکردنی ، کینایەیە لە دزێ لێکران . ماڵ براو : ئەوەی دز ماڵیان بردبێ .

واتە : ئەو ــ مەبەسـتی لە ئـاوە ــ لـەولاوە کون ئەکاتـە دیواری حوجرەکە شتومەکی پیا ئەباتە ژوورەوە و لێیـەوە ئەباتـە دەرەوە و ، منیش لەملاوە سـەرسام ئەبم وەك کەسێك ماڵیان بڕبێ و ماڵیان بـە تالان بردبێ ، نازانم چێ بکەم .

ئەو (چن) و (عم) و (کم) و (ت) و (ك) و (مز) و (عب) و (اح) و (من) و (خا) : ئاو . تێدەخا (کم) : تێئەخا . دەبا (کم) : ئەبا . ماڵ بڕاو و ماڵ براو (چن) : ماڵ بڕاو و ماڵ بەراو . ئەم نوسخەیە (بەراو)ی بە (بەر ئاب) واتە : (ســەر ئاو کەوتو) مەعنا لێداوەتـەوە . (چن) و (عم) و (کم) و (عب) : ماڵ براو و ماڵ بڕاو . (ت) و (ك) و (مز) و (اح) : مـاڵ دزاو و ماڵ براو . (خا) : ماڵ بەراو و ماڵ بڕاو . ئـەم نوسـخەیەش مەعنای (بەراو)ی بە (بەر ئاب) لێداوەتەوە . ڕاستەکەی هەمو ئەو نوسخانەی نوسـیویانە (براو) و گرە (شەددە) یان بۆ (ر)کە نەکردووە لەوانەیـە مەبەسـتیان (بەراو) بێ .

(١٨) ئاوس : دوگیان ، سكپڕ . وەضعی حەمل : لێ جیابونەوەی سك،منال بون . نابەکام : منالێ بەر لە پڕکردنەوەی نۆ مـانگ و نۆ ڕۆژەکـەی لەدایك بوبێ .

خۆ زگی نیشتۆتە ئەرضی و ، تومەزا هێشتاوەکو
نوطفەکەی هەر ئاو بو ، بەریاوێت لەبەر هەور و هەلاو (١٩)

واتـە : وەك چـۆن ژنی دوگیـان وردە وردە سـکی دەرئـەپەڕێ ، حوجرەکەی ئێمەیش وا سکی دابو ، لامانوابو تا بەهاری داهاتو خۆی ڕائەگرێ و لە بەهارا ئەزێخێ . بەلام خۆی بێ ڕاگیر نەکرا ، هەر لـە پایزدا قەوماندی و سکەکەی دانا و لەباری‌چو و ڕوخا ..

حوجرەکە (عم) و (کم) و (گم) و (ك) و (عب) و (خب) : حوجرەمان . ئـاوس بو وەعدەی خۆی (عم) و (کم) و (گم) و (عب) و (من) و (خب) : ئاوس بووە وەعدەی .

(١٩) زگ : سك . بەریاوێت : بەری‌ئاوێت ، بەری‌خست . *

واتـە : حوجرەکەمـان لەبـەر ئەو هەمو ئـاوەی لە سـەر بان و دیوارەکانیەوە هەلیمژیبو ، سکی نیشتبوە زەوێ ، ئەتوت ئافرەتی سك پڕە ، کەچێ کە بەهۆی هەور و هەلا و هەوای ناسازەوە تلیـایەوە و ئەبێ ، بۆمـان دەرکەوت نوطفەکەی ناو سکی هێشتا هەر ئاو بو نەبوبو بە خوێن و گۆشـت ..

پەیوەندی (بەرهاویشتن) بە هەور و هەلاوە لەم بەیتەدا لەوەوەیە کە گەلێ جار وائەبێ چرۆ و گولی تازە دەرکەوتوی درەخت بـەهۆی بـا و بارانەوە ئەوەرێن و ئەکەونە خوار و ئیتر ئەوە وەك منال لـەبارچون ، وایە بۆ درەختەکان .

نالی لەم‌بەیتەدا ئەوەی هێناوەتەوە پێش چاو کە زۆر جـار وائەبێ سـەربانی خانوی قوڕی لادێکـانی کوردەوارێ بـارانێکی زۆری تیـا ئەوەستێ و سـەربانەکە چاڵ ئـەبێ و وردە وردە دیـوار ئـەو ئـاوە هەڵئەمژێ و لەتەبێ . جا کە ڕوخا دیارە چێ ئاو لەسەر بانەکە مـاوە هەموی ئەڕژێ وەك بلێی لە سکی دیوارەکەوە ڕژاپێ . ئـەو نوطفـە و سك و بەرخستنەی نالی لەم بەیتەدا پیشانی داوە ئەمەیە .

لەم بەیتەدا چوار ئیستیعارەی موصـەڕڕەحە هەیە لە (ئاوس بون) و (زان) و (وەضعی حەمل) و (نابەکامی)دا .

تومـەزا (عم) و (گم) : نەزا . (کم) و (خب) : تومـەز . بەپێی ئەم نوسخانە ئەبێ (ئەرضی و) بە (ئەرضیو) بخوێنرێتەوە .

* کورد دەلێ • ژن مندالی لە بەر چوو نالێ بەری ئاوێت بەر ئاوێتن تەنیا بۆ ئاژەل دەکوترێ • باش‌ماناى لێ نەدراوەتەوە •

ئاسمان تەرزەی کە لێ‌دا ، بەردەبارانمان ئەکا
سوختەکانمان ڕادەکەن ، پاڵتۆ پساو و قۆن دڕاو (٢٠)

ڕادەکەن بۆ جانیبی دوککانی جەڕڕاح و طەبیب
چاك و دامەن هەڵکراو و ، سەر شکاو و تەنگەتاو (٢١)

لوطفی بانگوش بۆ کەوا لەم حوجرەدا ڕانانەدمان
گەر بەنێ ئادەم بخنکێنن ، سەراوە نەك بناو (٢٢)

---

(٢٠) سوختە : فەقێ لە پلە سەرەتاییەکانی خوێندندا . لەوان بەرەوژۆرتر (موستەعیدد)ە. سیستەمی خوێندنی حوجرە وابۆ سوختە ئیش و کاری نان و چێشت کۆکردنەوە و گسك لێدانی حوجرە و قاپ و قاچاخ شۆن و چا لێنانیان بەجێ‌ئەهێنا و موستەعیدد ئیشیان نەئەکرد . سوختە لای موستەعیدد ئەیان‌خوێند و موستەعیددیش لای مامۆستا . پاڵتۆ : لاپاڵ ، لا پەراسووەکان .

مەعنای ئەم بەیتە و بەیتی داهاتو پێکەوەدێ .

تەرزەی کە (چر) و (کم) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) و (من) و (خب) : تەرزێکی یا تەرزەیکی . (عم) : تەرزەیکی . (گم) : تەرزێکی . لێدا (عم) و (مز) و (عب) : لێدا و . بەردەبارانمان (ت) و (خا) و (مز) : بەردەبارانی . دەکا (کم) : ئەکا . پساو : (چن) . نوسخەکانی‌تر هەمۆ : شکاو . چونکە وشەی (شکاو) لە بەیتی داهاتودا دۆبارە بووەتەوە ، ئێمە (پساو)مان لێرەدا پەسەند کرد . قۆن (کم) و (گم) و (من) : قنگ .

(٢١) جانیب : لا . جەڕڕاح : ئەوەی تیماری زام ئەکا . طەبیب : ئەوەی تیماری نەخۆشی ئەکا .

واتە : کە تەرزە ئەبارێ تەرزەکەی ئەوەندە زل و ناقۆلایە سەری بنیادەمی پێ ئەشکێ . بۆیە سوختەکان بە سەر و پەراسۆی شکاو و قنگی دڕاوەوە ، چاکی لێ‌ئەکەن بەلادا و داوێنیان هەڵئەکەن و بە هەڵەداوان ڕائەکەن بۆ دۆکانی جەڕڕاح و حەکیمەکان تیمارێکیان بکەن .

ڕادەکەن (کم) و (من) : ڕائەکەن . دوککان (چر) : دوککان و . چاك و (چر) و (عم) و (ت) و (ك) و (مز) و (عب) و (اح) و (خب) : چاکی . دامەن (چن) و (ك) : داوێن . (عم) و (کم) و (گم) و (عب) و (خا) و (خب) : دامێن .

(٢٢) ڕانانەدمان : ڕانیمان .

چونکە ئەتکرد قوڕ بە سەریا تاوەکو تەسکین بێ
مەیدەرە بەر پێلەقە ، توخودا ، بلاّ بگرێ بە تاو ! (٢٣)

واتە : پیاوەتیی بانگوش بو بانەکەی نەگێڕا و ، بەهۆی ئەوەوە بانەکە دلۆپەیەکی زۆری کرد و ، ناوەوەی پڕ بۆ لە ئاو و ، ئێمەش کەوتینــە سەر ئاو و خنکاین و ، لەم حوجرەدا بۆمان دەرکەوت و زانیمان کــەوا خنکاو ئەکەوێتە سەر ئاو و ناکەوێتە بنی .

بــانگوش (عم) : بــانکوت . حوجرەدا (عم) و (گــم) : حوجرەیــە . زانائندمان (چر) : زانائمان .

(٢٣) نالی لەم بەیتەدا ڕوئەکاتە بانگوشەکە، کە دیارە لە ناوەختا هاتووە بانەکە بکوتێتەوە و ، لە کاتی پێویستا بە قوڕ سواغی نەداوە تا کە باران بارێ دلۆپە نەکا .. پێی‌ئەڵێ : تۆ لەکاتی خۆیدا نەهاتی قوڕ بکەی بەسەریا تا بۆ خۆی داسەکنێ و ئۆقرە بگرێ ، ئستایش لێی‌گەڕێ ، دەس‌مەکە بە کوتانەوەی و پێلەقەی لێ مەدە ، توخوا با بۆخۆی بەتاو بگرێ و هەر دلۆپە بکا ..

پەیوەندی (قوڕبەسەراکردن) و (تەسکین‌بۆن) لەوەوەیە کە ئافرەتی تەعزیەبار ، کەفو کوڵی گریانی ئەنیشێتەوە ، بەلاّم قــوڕی بە سەر و شانەوە هەر ئەمێنێ . جا ئەگەر قوڕی نەدابێ لە سەر و شانی ، ئەوە وائەگەیەنێ هێشتا تازە سوێیە و لە گەرمەی گریاندایە .

لەم‌بەیتەدا دۆ ئیستیعارەی موصەڕڕەحە هەیە لە (قوڕ بەسەراکردن) و (گریان)دا .

نەبۆنی ئازناو لە نوسخە پشت پێ‌بەستراوەکانی ئەم پارچە شیعرەدا* و گواستنەوەکەی نالی لە باسی غائیبەوە بۆ خیطاب و ڕۆی دەم تێ‌کردن ، لەوانەیە نیشانەی ئەوە بێ کە پارچە شیعرەکە ناتەواو بێ و چ لە پێش دوابەیت و چ لەدوایەوە لێی فەوتابێ .

نالی لەم پارچە شیعرەیدا چــوار تەعبیری کوردیی بەکــارهێناوە ، ئەوەندەی ئێمە ئاگامان لێ بێ بەر لەو کەس بەکاری‌نەهێناون : (١) لــە بەیتی یەکەمدا تەعبیری (کون تێیە) واتە : کە کونی تیایە . (٢) لە بەیتی پێنجەمدا تەعبیری (وەها سەرمای تێدا سەرما دەبێ) کە ئەبۆ بیوتایە :

---

* ئێمە لەوباوەڕەداین ئەو نوسخانەی ئازناویان تیایە ، نوسیارەکان خۆیان گۆڕیویانە ، چونکە داڕشتنی دوا بەیت لــەو نوسخانەدا هونەرمەندانە نییە .

— ٢ —

هەرچەندە کە عومری خضر و جامی جەمت بۆ
چونکە ئەمەلت زۆرە ، چ عومرێکی کەمت بۆ ! (١)

وەها سەرما تێیدا سەرمای دەبێ . (٣) لە بەیتی شەشەمدا تەعبیری (هەورین) کە ئێمە ئەڵێین : هەوری پێوەیە . (٤) لە بەیتی بیست و دوەمدا تەعبیری (زاناندمان) کە فیعلی جوڵاو (متعدی)یە و ئەو لەجیاتیی نەجوڵاو (لازم) بەکاری هێناوە .ئەمانە هەمو نیشانەی دەوری نالین لە بۆپێشەوە بردنی زمانی کوردیدا .

چونکە (کم) و (گم) و (من) : تۆ کە . نەتکرد (مز) و (خا) : نەیکرد . ئاوەکو تەسکین ببێ (چن) : تا وەکو تەسکین بێ . (عم) : نالێ تا تەسکینی بێ . (کم) و (گم) و (من) : نالییا تەسکینی بێ . (ت) و (مز) : تاوەکو تەسکین دەبێ . (عب) و (خا) : تاوەکو تەسکینی بێ . بێ‌لەقە (ت) و (ك) و (اح) : بێ‌لەقان . تۆخودا (کم) و (گم) و (ت) و (مز) و (من) : تۆخوا. بلا (مز) : بلێ. بەتاو (چن) و (عم) و (مز) و (عب) و (اح) و (خا) : تەواو .

— ٢ —

(١) خضر : خدری زیندە کە مەشهورە ئاوی حەیاتی خواردووەتەوە و تا قیامەت نامرێ . جامی جەم : ئاوێنەکەی جەمشید کە مەشهورە هەمو دنیای تیا دیوە .

واتە : هەرچەند عومری خدری زیندەشت بۆ بنوسرێ و وەك جەمشید خاوەن شکۆ و پایە بێ ، مادام ئاوات و هیوات زۆرە و هەرگیز نابڕێتەوە و هەمۆی نایەتەدێ ، عومرت عومرێکی کەمە ، چونکە عومری زۆر ئەوەیە بنیادەم هەمو ئاواتەکانی تیا بێتەدێ و ، ئەوەش هەرگیز نابێ . ئەم بەیتە ئیشارەتە بە حەدیثێکی پێغەمبەر کە ئەفەرموێت : «يَشِيبُ ابنُ آدَمَ ويَشِبُّ فيهِ خَصْلَتَانِ : الحِرص وطول الأملِ» واتە : بنیادەم پیر ئەبێ ، بەڵام هەنگاو بە هەنگاو لەگەڵ پیربونەکەیدا دۆ خەسڵەتی تیا گەنج ئەبێتەوە : تەماع و هیوای دوور و درێژ .

لەنێوان (جام) و (جەم)دا بێجگە لە تەناسوب جیناسی ناقیص و ، لەنێوان (جەم) و (کەم)دا جیناسی لاحیق هەیە .

زۆرە (مز) : زۆر بو .

ئەی جامیعی دونیاوو قیامەت بە خەیاڵات
ئەو ڕۆژە کە مردی ، نە ئەوت بۆ و نە ئەمت بۆ ! (٢)

بێزارە لە تۆ ئیستە ، هەماغۆشی عەدۆتە
دونیا ، کە دوێنێ حەرەمی موحتەرەمت بۆ ! (٣)

دوێنێ چ بو دەتدا بە زوبان لافی کەرامەت ؟!
ئەمڕۆ نەدەمت بۆ ، نە دەمت بۆ ، نە دەمت بۆ ! (٤)

---

(٢) واتە : ئەی ئەوکەسەی کە بە خەیاڵ دنیایش و قیامەتیشت کۆکردبوەوە و بردبوتنەوە ، ئەو ڕۆژەی کە مردی هیچیانت پێ نەبڕا ، چونکە دنیا و قیامەت دژی یەکن و بنیادەم ئەبێ هەر هەوڵی یەکێکیان بدا .

لە هێنانی (نە ئەوت بۆ و نە ئەمت بۆ)دا بەدوای (دونیا) و (قیامەت)دا لەف و نەشری مورەتتەب هەیە .

ڕۆیت (چن) و (ت) و (اح) و (عب) : ڕۆیی . (عم) و (ك) : مردی .

(٣) هەماغۆش : هەمئاغوش ، هاوباوەش . حەرەم : ژن .

واتە : دەسەڵات و سامانی دنیا کە تا دوێنێ وەك ژنی خۆت لەژێر دەسەڵاتتا بۆ ، ئەمڕۆ کە مردوی لێت بێزار بووە و پەیوەندی پێتەوە نەماوە و لە باوەشی دوژمنەکەتدایە !

دوێنێ (چر) و (مز) و (خا) : بەعوشرەت . (« پەراوێزی » چر) : لەلای خۆت . (کم) و (گم) و (من) و (عب) : لەکن خۆت . (ت) : بەحورمەت .

ئەم بەیتە و بەیتی پێشو لە نوسخەی (عب)دا لەجێی یەکتردان .

(٤) لاف : هاش و هوش . نەدەم : پەشیمانی . دەم (ی یەکەم) : دەمی قسەکردن . دەم (ی دوهەم) : هەناسە .

واتە : تا دوێنێ کە بە سەر زیندو بوی ، بە ڕاست و چەپدا لاف و گەزافت لێئەدا و خۆت نەبێ کەست بە هیچ نەئەزانی . ئەمڕۆ کە ڕاست و ڕەوان بەرابەر بە دەسەڵاتی مەرگ وەستابت و هیچت لەئاستیدا پێنەکرا ، لەو هەمو لاف و گەزافە پەشیمان بویتەوە و ، نە توانیت هەناسەیەك بدەیت و نە دەمت گوی کرد هیچ بڵێ .

عومرت نەفەسێکی کە هەمو عالەمی دێنـا
بمرە لە غەمیدا کە هەمو صەرفی غەمت بو (٥)

وەك شەلتە پەین گەه پڕ و گەه خالییە بەطنت
صەوم و ئەمەلت باعیثی نەفس و شکەمت بو (٦)

ئەشکونجی (نەدەمت)ی دوایی بە مەعنا پەشیمانی بێ .

لەنێوان هەر سێ (نەدەمت)دا جیناسی تەرکیب و ، لە بەکارهێنانی (دەم)دا بە دو مەعنا ئیشتیراك و ، لەنێوان (دەم)ی بە مەعنا (هەناسە) و (دەم)ی بە مەعنا (زوبان)دا تەناسوب هەیە .

دەتدا بە زوبان لافی کەرامەت (چر) و (عب) و (خا) : دەتدا بە زوبان لافی کەرامات . (ت) : لافی نەفەس و زاری کەرامەت . (ك) و (اح) و (« پەراوێزی » خا) : نەفەس و حوسن و ـ یا حوسنی ـ کەرامات .

(٥) نەفەسێکی : هەناسەیەکی . دێنا : ئەهێنا .

واتە : ژیانت کە تاقە هەناسەیەکی ـ بە خەیاڵی خۆت ـ هەمو جیهانی ئەهێنا ، لە خەفەتیدا بمرە چونکە هەموت لە خەم و پەژارەدا بەسەربرد .

نەفەسێکی (چر) و (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (مز) و (خا) : نەفەسێکە . کە (کم) و (گم) : لە . دێنا (چر) و (عم) و (ت) و (خا) : دونیا . (مز) : بالا .

(٦) شەلتە : دەفرێکی دولایی شاش تەنراوە وەك ڕەشکە ، پەین و کا و شتیوای پێ ئەگوێزنەوە . گەه : جار جار . بەطن : سك . صەوم : ڕوژو . شکەم . سك .

واتە : سکت خـالی بێ یا پڕ بێ لە خوراك ، لە هەردو حاڵەکەدا هەروەك شەلتەی پەین وایە کە جاریوا هەیە خالییە و جاریواش هەیە پڕە ، چونکە ڕوژو گرتن و هیوای ئەو دنیات هیچیان لە نیازی خاوێنەوە نین ، ڕوژووەکـەت بو ئەوە ئەگـرێ و سکتی پـێ هەڵئەگوشێ ، لە بەربانگدا دو قاپی زور بخویت و ، هیوای ئەو دنیاکەشت بو ئارەزوی ئەفسنە کە بەتەمای ژیانی خوشتری . ئەگینا خوا پەرستی ڕاستەقینە ئەوەیە بە بێ ئامانج خوا بپەرستێ ، وەك حەزرەتی عومەر لە فەرموودەیەکیدا لەبارەی صوهەیبی ڕومییەوە ئەفەرموێت : « نِعمَ العبدُ صُهَیب ، لوْ لمْ یَخَفِ اللهَ لمْ یَعصِه » واتە : صوهەیب بەندەی چاکە،ئەگەر

« نالی » چییە وا میثلی جوعەل غەرقی شیاکەی ،
خۆ تۆ بە حیسابی وەکو پەروانە شەمت بۆ ؟! (٧)

— ٣ —

تا فەلەك دەورەی نەدا ـ صەد کەوکەبی ئاوا نەبۆ ـ
کەوکەبەی میهری موبارەك طەلعەتی پەیدا نەبۆ (١)

لە خواش نەترسایە بێ گوێیی نەئەکرد .

لەنێـوان (بەطن) و (شـکەم)دا تەرادوف و ، لە هێنـانی (نەفس) و (شکەم)دا بەدوای (صەوم) و (ئەمەل)دا لـەف و نەشری موشەووەش هەیە .

ئەم بەیتە تەنها لە نوسخەی (چر)دا هەیە .

(٧) جوعەل : قالۆنچە . شەم : شەمع ، مۆم .

واتە : نالی چیت لێ قەوماوە ، بۆ وا گۆڕاوی ؟ بۆ وا وەك قالۆنچە لە شیاکەی دنیادا نوقم بووی ؟ خۆ تۆ بـە سەنگ و تەرازوی دلدارە ڕاستەقینەکانی وەك پەروانە مۆمێکت هەبۆ بۆ خۆت ڕۆت تێ ئەکرد و لەپێناویا ئەسوتای ، بۆ وا ئێستا خەریکی کاری پەست و نەویت ؟

ئەشکونجێ (بە حیسـابێ) بێ و بەوجۆرەش مەعناکەی دێت .

— ٢ —

نالی ئەم پارچـە شیعرەی بەبۆنەی کۆچی دوایی سـلێمان پاشا و لەسەر تەختی بابـان دانیشتنی ئەحمـەد پاشاوە وتووە . ئـەم پارچە شیعرە بایەخێکی تایبـەتیی هەیە چونکە تاقە پارچە شـیعرێکی نالییە ئیشارەتی بە مێژوی ڕوداوێك تیدا کردبێ .

(١) فەلەك : ئاسـمان . دەورە : خول . صەد : هەرچـەند . کەوکەب : ئەستێرە . کەوکەبە . شان و شکۆ . میهر : خۆر .

واتە : تا ئاسمانی ژین خولی خۆی تەواو نەکرد و مانگی سلێمان پاشا ئاوا نەبۆ ، هەرچەند ئەستێرەکانی دەور و پشتیشی هەر مانەوە و ئاوا نەبۆن (مەبەسـت لە ئەستێرەکان شـازادەکانی تری بابانە) ؛ شان و شکۆی خـۆری هەڵاتن ـ بـەرزی ئاسـمان کە ئەحمـەد پاشـایە ، دەرنەکەوت .

تا نەگریا ئاسمان و ، تەم وڵاتی دانەگرت ،

گوڵ چەمەن ئارا نەبۆ ، هەم لێوی غونچە وا نەبۆ (٢)

ئەشکونجێ ڕستەی (صەد کەوکەبی ئاوا نەبۆ) جوملەی موعتەرەضە نەبێ و وەڵامی جوملەی پێشوو بێ و (صەد) کینایە بێ لە (زۆر) و مەعنای نیوە شیعرەکە وای لێ بێتەوە : تا ئاسمان خولی خۆی تەواو نەکرد و هەمو ئەستێرەکانی ئاوا نەبوون بەهۆی نزیك بوونەوەی هەڵهاتنی ڕۆژی ئەحمەد پاشاوە .. لەمحاڵەدا مەبەست لە ئاوابوونی ئەستێرەکان بەشێ‌بەحاڵی سلێمان پاشا مردن و ، بەشێ‌بەحاڵی میرزادەکانی‌تری بابان دەرنەکەوتنیانە لە ڕۆی ئەحمەد پاشادا .

نالی بۆیە وەك باسی خۆری ئەحمەد پاشـای کردووە ، ناوی مانگی سلێمان پاشای نەهێناوە و هەر ئەوەندەی بە بەس زانیوە کە ئیشارەت بۆ سوڕانەوەی ئاسمان بکا ، چونکە نەیویستووە وا پیشان‌بدا کە سلێمان پاشا لە ئەحمەد پاشـا کەمترە ، کەچی لەولاشەوە بـە وەصف کردنی ئەحمەد پاشا بە خۆر دەری‌خستووە کە ئەم لەو گەورەتر و پایە بڵندترە .

دەورەی (عـم) و (ك) و (عب) و (من) و (خـا) : دەوری . ئـەمیش ئەگونجێ (دەورەی) بێ . کەوکەبی (« پەراوێزی » چر و خا) و (چن) و (کم) و (گـم) و (اح) : کەوکـەبەی . (ت) : کـەوکـەبە . کەوکـەبەی (چر) و (چن) و (ت) و (ك) و (عب) و (من) و (خا) و (خب) : کەوکەبی . ئەمیش ئەگونـجێ (کەوکەبەی) بێ . میهری (عم) : مـاهی . طەلعەتی (عم) و (کم) و (گم) و (مز) و (اح) و (من) و (خب) : طالیعی .

(٢) چەمەن ئارا : چیمەن ڕازێنەوە . وا : کراوە .

واتە : تا ئاسمان لە خەفەتی مردنی سلێمان پاشادا دەستی نەکرد بە گریان و ، بـارانی فرمێسکی خۆی نەڕژاند بەسـەر زەویـدا و ، تەمی هەناسەی ساردی وڵاتی بەبەی دانەگرت ، چیمەنی سولەیمانێ و دەور و پشتی بە گوڵی ئەحمەد پاشا نەڕازایەوە و خونچەی لێوی پادشاهی نوێ نەپشکوت .

چەند وێنەیەکی جوانە : لەئەنجامی گریان و فرمێسك ڕشتن و تەماوی بوونی وڵاتەوە ، چیمەن بە گوڵ بڕازێتەوە و لێوی خونچە بپشکوێ .

لێوی غونچـە (گم) : لێوی خونچە . (ك) و (مـز) و (اح) و (خب) : غونچە لێوی .

تا چەمەنپیرا لە سەر ، ئەصلی درەختی لانەدا ،
فەرعی تازە ، خوڕڕەم و بەرز و بولەند بالا نەبو (٣)

تا (سولەیمانان) نەبونە صەدری تەختی ئاخیرەت ،
(ئەحمەدی موختار)ی ئێمە شاهی تەخت ئارا نەبو (٤)

---

(٣) چەمەن پیرا : وشـەیەکی فارسییە واتە ئەوەی بـاخ ئەڕازێنێتەوە ، باخەوان . فەرع : لق . خوڕڕەم : تازە و تێراو .

واتە : تا باخەوانی قەدەر ساقی درەختی ، لای سەرەوە نەبڕییەوە کە سلێمان پاشایە ، لقی تازە کە ئەحمەد پاشایە تێراو نەبو و بالای بەرز نەبو و هەڵنەچو . نالی بەم وەصفەی ئەحمەد پاشا ئەیەوێ بڵێ پادشای تازە بۆیە وا وەك لقی تێراو و بالابەرز و گەش و هەڵچو وایە ، چونکـە ڕیشە و ساقەکەشی هـەر وا بووە و دیارە گیا لەسـەر بنجی خۆی ئەڕوێتەوە .

تا چەمەن پیرا لە سەر (چر) و (عب) و (خا) : تا چەمەن پیرانەچوی . وابزانین هەڵەی نوسیارە و ڕاستەکەی بەمجـۆرەیە : تا چەمەن پیرا نەچو . (« پەراوێزی » چر و خا) و (عم) و (کم) و (گم) و (ك) و (مز) و (اح) و (من) و (خب) : تاچەمەن پیرانە سەر . تازە خوڕڕەم و بەرز و (چـر) و (اح) و (خب) : تازە خوڕڕەمی بـەرز و . (کم) و (من) : تازە خوڕڕەم و بـەزمی . (گم) : تازە و خوڕڕەم و بـەرزی . (مز) : تازەی خوڕڕەمی بەرز و . (خا) : تازە خوڕڕەم و بەرزی .

(٤) صەدر : جاران لەقەبی سەرۆکی وەزیران بووە . ئاخیرەت : ئەو دنیا .

واتە : تا سولەیمانەکان لەو دنیا نەبون بە سەرۆك وەزیرانی تەختی پادشـاهی ، ئەحمەدی موختـاری لای ئێمەش نەبو بە شـاهی تەخت ڕازێنەوە .

نالی لەم بەیتەدا لە یەك کاتدا ویستویە (سولەیمانەکان) بۆ حەزرەتی سولەیمان و بۆ سلێمان پاشای بابان و لەوانەیە بۆ سولەیمان ناوی‌تریش بەکاربێنێ . هەروەها ویسـتویە مەبەستی لە (ئەحمـەدی موختار) پێغەمبەریش (د.خ) و ئەحـمەد پاشای بابانیش بـێ . زۆر جوانیشی هێناوەتەوە ، چونکە ئەگـەر مەبەستی لـە سـولەیمان حـەزرەتی سولەیـمان و ، لە ئەحمەدی موختـار پێغەمبەر بێ ، ئـەوا حەزرەتی سولەیمانی کرد بە وەزیر و پێغەمبەری کرد بە شا . هەروەها ئەگەر مەبەستیشی سلێمان پاشا و ئەحمەد پاشـا بێ وا ئەحمەد پاشای لە

قیصصه بێ پەردە و کینایەت خۆشە : شاهی من کەوا
عادیلێ بۆ قەت عەدیلی ئەو لە دنیادا نەبۆ ، (٥)

بۆ نشینگەی مورغی ڕۆحی ئەو کە عالێ فیطرەتە
جێگەیی خۆشتر لە ڕەوضەی (جنة المأوى) نەبۆ (٦)

وەك قیاسێکی کە موثبەت بێ ، نەتیجەی بێتەجێ
حەمدو لیللا شەه کە عالێ جا بو ، خالێ جا نەبۆ (٧)

سلێمان پاشا بە گەورەتر دانا .

نەبۆنـە (جـر) و (خـا) : لە بـۆنەی . تەخت ئـارا (ك) و (اح) و (« پەراوێزی » خا) : تەخرئارا .

(٥) قیصصە . قـسـە . بێ‌پەردە و کینـایەت : ئاشـکرا و بێ‌پێچ‌وپەنا . عەدیل : هاوتا ، هاوڕێ .

مەعنای ئەم بەیتەو بەیتی پاشەوەی پێکەوە لێك‌ئەدەینەوە .

ئەو (جر) و (جـن) و (کم) و (ت) و (عـب) و (من) و (خـا) : وا .

(٦) نشینگە : جێگای تیا دانیشتن . عالێ فیطرەت : ئەوەی خوا بە بەرزێ دروستی کردبێ . مـورغ : پەلەوەر . ڕەوضە : باخ . جنـة الأوى : بەهەشت .

واتە : بـا ئیتر قسەکردن بـە کینایە و پێچ‌وپەنا بـەس بێ . قسە بەئاشکرا خۆشە و مەسـەلە مەسـەلەی کۆچی دوایی سلێمان پاشا و لەسەر تەخت دانیشتنی ئەحمەد پاشایە . سلێمان پاشای پادشاهی من کە دادپەروەرێکی‌وا بۆ هاوتای لە جیهاندا نەبۆ ، کۆچی دوایی کرد و ، شوێنێکی ئەوتۆ شایانی ئەوە بێ مەلی ، خوا بە بەرزێ دروست‌کردۆی ، گیانی پاکی ئـەوی تیا بنیشێتەوە و بحەسێتەوە ، لـە باخی بەهەشت بەولاوە نەبۆ ، بۆیە بەهەشت بۆ بە جێی .

بێ ئەم بەیـتە ئیشارەتێکی بۆ ئەوە تیا نەبێ کـە سلێمان پاشا بە جۆرێکی‌وا مردبێ ، پێشـان ویسترابێ هەواڵی مردنەکەی تا ماوەیەك بشارنەوە ؟

بۆ نشینگەی (« پەراوێزی » جر) و (خا) : بۆ نیشانگەی . دیـان (« پەراوێزی » جر) و (ت) و (ك) و (مز) و (اح) و (خب) : نەشئەگاهی . (عم) و (کم) و (من) : بۆ نیشانگەی . ڕەوضـەی (جر) و (کم) و (من) و (عب) و (خا) : باغی . (گم) : باخی .

شاهی جەم جا « نالیا » (تاریخ جم) تەئریخیە
دا ئەڵێن لەم عەصرەدا ئەسکەندەری جەم جا نەبۆ (٨) *

---

(٧) قیاسی موئبەت : لە عیلمی مەنطیقدا (قیاس) بە دۆ ڕستە ئەڵێن هەریەکی لای کەمی لە دۆ وشە پێکدێن . جا ئەگەر هەردۆ ڕستەکە مەعنای بۆنیان ئەگەیاند ، ئەوە قیاسەکە قیاسی موئبەتە و دیارە ئەنجامەکەشی هەر بۆن ئەگەیەنێ .

واتە : وەك چۆن نەتیجەی قیاسی موئبەت بە ناچاری ئەبێ بێتەجێ ، لە سایەی خواوە سلێمان پاشاش چونکە پیاوێکی پایەبەرز بۆ ، پیاوی پایە بەرزیش جێگای کوێر نابێتەوە ، جێگای کوێر نەبووەوە و پایە بەرزێکی وەك ئەحمەد پاشا جێگای گرتەوە .

لە سەرێکیکەشەوە ، نالی لە نیوەی دۆهەمی ئەم بەیتەدا ئەیەوێ بڵێ زیاتر وایە پیاوی پایەبەرز وەچەیەکی وای لەپاش بەجێنامێنێ ئەوەندە پایەبەرز بێ جێگەکەی بگرێتەوە . بەڵام سلێمان پاشا وا نەبۆ ، لەگەڵ ئەو پایە بەرزەشیدا کە بۆی ، پایەبەرزێکی وەك ئەحمەد پاشای کوڕی لێ بەجێما جێگەکەی گرتەوە .

پەیوەندی نێوان (عالی جا) بۆن و (خالی جا) نەبۆن لەوەوەیە بنیادەم کە لە جێگایەکدا دانیشتبێ دیارە لەو جێگایەی گرتووە و ، کە لەو جێگایە بەرز بووەوە دیارە جێگاکەی چۆڵ ئەبێ چونکە خۆی چووە بۆ جێگایەکی بەرزتر . نالی ئەڵێ : بەڵام سلێمان پاشا وانەبۆ ، هەرچەند بەرز بووەوە بۆ جێگایەکی بەرزتر لە تەختی شاهی کە بەهەشتە ، شوێنەکەی خۆی بە خالی نەمایەوە ئەحمەد پاشای تیا دانیشت .

بێتەجێ (چر) و (مب) : حاصلی . (« پەراوێزی » چر) : بێتەدێ . لە (« پەراوێزی » چر)دا (بێتەجێ)یش هەیە .

لەنێوان (عالیجا) و (خالیجا)دا جیناسی لاحیق هەیە . لە نیوەی دۆهەمی بەیتەکەشدا حوسنی تەعلیل هەیە بۆ نیوەی یەکەمی .

(٨) جەمجا . جێنشینی جەمشید .

واتە : سلێمان پاشا کە پادشایەك بۆ جێگەی جەمشیدی گرتبووەوە ، مێژۆی مردنی بە حەرفی ئەبجەد ئەبێ بە ڕستەی (تاریخ جم) کە ئەکاتە ١٢٥٤ . بۆیەش ئەم ڕستەیە بۆ بە تەئریخی کۆچکردنی ، تا کەس نەڵێ لەم چەرخەدا پادشایەکیتری وەك ئەسکەندەر نەبوە جێگەی جەمشید بگرێتەوە ، ئەگەر سلێمان پادشا جێنشینی جەمشید نەبوایە تەئریخی

* لەم سیعرە جوانە دەر دەکەوێ کە نالی لە ١٢٥٤ دا گەیوەتە پۆپەی هەرە بەرزی شاعیری و عالمی کەوا بوو دیارە تەمەنی بەرە زۆرر چووە .

— ٤ —

دڵ شیشەیی پڕ خوێنی فیراقی ، فەرەقی بۆ
مەکسوری ڕقی بەو دڵی وەك بەردی ڕەقی بۆ (١)

مردنی نەئەبوو بە (تاریخ جم) . مەبەستی ئەوەیە بڵێ سلێمان پاشا ، تەنانەت ساڵی مردنەکەشی هەر وا ئەگەیەنێ سەردەمی ئەو سەردەمی جەمشید بووە .

حورۆفی ئەبجەد هەر حەرفەکانی ئەلف و بێن بە جۆرێکیتر ڕیز کراون : (ابجد ، هوز ، حطي ، کلمن ، سعفص ، قرشت ، ثخذ ، ضظغ) . نۆ حەرفی یەکەمیان یەکان (آحاد) و ، نۆی دووەمیان دەیان (عشرات) و ، نۆی دواییان سەدان (مئات)ن . بەم پێیە لە (تاریخ جم)دا (ت) ئەکاتە (٤٠٠) و (ا) ئەکاتە (١) و (ر) ئەکاتە (٢٠٠) و (ی) ئەکاتە (١٠) و (خ) ئەکاتە (٦٠٠) و (ج) ئەکاتە (٣) و (م) ئەکاتە (٤٠) و تێکڕایان ئەکەنە ١٢٥٤ واتە سلێمان پاشا لە ١٢٥٤ی . ك (١٨٣٨–١٨٣٩ی.ز)دا کۆچی دوایی کردووە و ئەحمەد پاشایش هەر لەو ساڵەدا چووەتە سەر تەخت .

لە نیوەی دووەمی ئەم بەیتەدا حوسنی تەعلیل هەیە .

دا (عم) و (کم) و (گم) : تا . (مز) : با .

— ٤ —

(١) فیراق : دووری لە یار . فەرەق : فەراق ، تەق ، تەقینەوە . سەرچاوەکەی هەر وشەی (فیراق)ە . ئەشکونجێ بەمەعنا هەڵچوون بێ و سەرچاوەکەی وشەی (استفراغ) بێ . مەکسور : شکاو .

وەك لە جیاوازیی تێکستەکانی ئەم بەیتەوە دەرئەکەوێ ، نوسیارانیپەکانی هەندێ وشەیان بە چەند جۆری جیا جیا دابەش کردووە کە هەریەکی مەعنایەکی تایبەتی ئەگەیەنێ ، سەرەڕای ئەوە لە هەندێ وشەیتریشیدا تێکستی جیاواز گەلێ زۆرە . وشەیتریشی هەیە بەپێی شێوەی نوسینی کۆن بۆ گەلێ مەعنا دەست ئەدا . ئەمە بووە بەهۆی سەرلێشێوان و ئاڵۆزانێکی زۆر و ڕێنەبردنە سەر مەعنای ڕاستەقینە بەتەواوی . هەرچۆنبێ ئەو مەعنایەی ئێمە لای خۆمانەوە بەسەندمان کردووە ، لێرەدا ئەینوسینەوە و لاشمانوایە بەیتەکە و بەیتی پاشەوەشی و بەیتی چوارەمیش هێشتا پێویستیان بە لێکۆڵینەوەی پترە .

ئەو نەشئە کەوا ساقیٖ منی پێ لە خودیٖ سەند
نەك نەوعە ڕەقیٖ بۆ کە لە قەطرەی عەرەقی بۆ ، (۲)

خەندەی نەفەسی تۆ بو وەکو صوبح و نەسیمی
یا گوڵ دەمی پشکوتن و ، عەطری وەرەقی بۆ (۳)

نالیٖ ئەڵیٖ : دڵ کە بەهۆی دوری یارەوە بووە بە شوشەیەکی پڕ لە خوێن ، تەقی‌کردبو ، یاخود یەقی کردبوەوەلە خوێن و هەڵچوبو ، چونکە بە بەردی ڕق و قینی دڵی وەك بەرد ڕەقی - یار شکابو .

لەنێوان (فیراق) و (فەرەق)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (ڕقی بەو) و (ڕەقی بو)دا جیناسی موحەڕڕەف هەیە .

شیشەیی (عم) و (گم) : شوشەیی . خوێنی (کم) و (گم) و (مز) و (عب) و (من) و (خا) : خونی . ڕقی بەو (« پەراوێزی » چر و چن) و (ك) و (عب) : ڕەقیب و . (عم) و (کم) و (گم) و (من) : ڕەقیب بو ، دڵی وەك بەردی ڕەقی بـو (چر) و (چن) و (کم) و (ت) و (ك) و (مز) و (اح) و (خا) : لە منی خەستە ڕقی بو .

(۲) نەشئە : سەرخۆشی . خودیٖ : ئاگا لای خۆ بون . ڕەق : بە تورکی واتە عەرەقی خواردنەوە .

مەعنای ئەم بەیتە و بەیتی پاشەوەی پێکەوە لێك‌ئەدەینەوە .

لەنێوان (ساقیٖ) و (پێ)دا تەناسوبێکی تەنها بەدیمەن هەیە .

منی پێ لە خودیٖ (عم) و (گم) : بە ئـەو عەقڵ و دڵی . نەوعە ڕەقیٖ (چر) و (عب) : نـەو عـەرەقیٖ . (کم) و (گم) و (من) : نـەوعی ڕەقیٖ . قەطرەی (چر) و (کم) و (ت) : قەطرە .

(۳) خەندە : پێکەنین . کرانەوە . نەسیم : شنەی بای بەیـانی . وەرەق : گەڵا .

نالیٖ لە بەیتی یەکەمدا باسی شکانی شوشەی دڵی پڕ لە خوێنی خۆی کرد کە بە بەردی ڕق و کینەی دڵی وەك بەرد - ڕەقی یار شکا . وتیشی دڵی تەقیبەوە یا هەڵچو و هۆشـی لای خۆی نەما . لێرەشدا باسـی هۆش لانەمانەکە ئەکریٖ کە چۆن بو و بۆ بە چیٖ و ئەڵیٖ : ئەو نەشئەی سەرخۆشییە کە مەیگێڕ ، منی لە حـاڵی هوشیاریٖ پێ دەرکرد ، ئەو جۆرە عەرەقە نەبو کە لـە دڵۆپی ئارەقی ڕۆیـا دەرئەکەویٖ ، بمـداتیٖ بیخۆمەوە و پێی سەرخۆش ببم ، بەڵکو کرانەوەی بە پێکەنینەوەی دەمی

ڕەقەبەی تەن و ، ڕیقەتی دڵ ، ڕوقبەتی طاعەت
مەخصوصی ڕەقیب بۆ لە منی خەستە ڕقی بۆ ! (٤)

هێند موتەظیری تۆ بو هەتا چاوی سپی بۆ
نەرگس ، کە لەسەر یەك قەدەم و دیدە چەقیبۆ (٥)

بار و بڵاوبونەوەی هەناسەی بۆن خۆشی و دەرکەوتنی دانە سپییەکانی بۆ کە وەك بای نەسیم وابە سبەینان هەڵئەکا و ئاسۆ ڕۆن ئەبێتەوە ، یاخود گوڵی سەردەمی پشکوتن و ، بۆنی خۆشی گەڵاکانی بو ..

بەگوێرەی ئەو نوسخانەش کە ڕستەی (نەوعە ڕەقێ)ی بەیتی دۆهەمیان بە (نەو عەرەقێ) نۆسیوە، مەعنای ئەو بڕگەیە وای لێ‌دێتەوە : ئارەقێکی تازە نەبۆ لە دڵۆپی ئارەقی گوناى ..

دەمی پشکوتن («پەراوێزی» چر) و (کم) و (من) : دەمێ پشکوتووە.

لە هەمۆ نوسخەکانی بەردەستماندا نۆسراوە (خەندەی نەفەس) ، بەڵام (خەندە و نەفەس) لەبارترە و لەگەڵ بەراوردەکەیدا بە (صوبح و نەسیم) باشتر ئەگونجێ .

(٤) تەن : لەش . ڕیقەت : ناسکێ . ڕوقبەت : گەردن .

واتە : بوردەباریی لەش و بەرگە گرتنی و ئامادەیی بۆ هەڵگرتنی هەر بارێ بدرێ بەکۆڵیا و ، ناسکیی دڵ و ملکەچێ و بەگوێ‌کردنی هەرچێ بویسترێ ، هەمۆی لە مندا کۆبووەتەوە . ئیتر نازانم بەدکار بۆچێ لەناو هەمۆ دلدارانی یاردا بەتایبەتێ ڕقی لە منی خەستە بۆ ؟

لەنێوان (ڕەقبەتێ) و (ڕیقەت) و (ڕوقبەت) و (ڕەقیب)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (ڕەقیب) و (ڕەقی بۆ)دا جیناسی تەرکیب هەیە .

ڕوقبەت (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (اح) و (من) : ڕیقەت . ڕیقەت واتە : زنجیر لە مل کردن . ڕەقیب بۆ (چر) و (عب) : ڕەقیبت . (چن) و (مز) و (من) : ڕەقیب و . (ت) و (اح) : ڕقی بو . (ك): ڕەقیبش.

(٥) واتە : نەرگس ئەوەندە لەسەر یەك پێ وەستا و ، بە یەك چاو بۆیڕوانیت و تۆ هەر نەهاتێ ، چاوی سپێ بۆ ، واتە مرد یا کوێر بۆ . نەرگس خۆی یەك چاوی هەیە ، بەڵام نالێ کە ئەڵێ بە یەك چاو بۆیڕوانیت ، مەبەستی ئەوەیە بڵێ هەردۆ چاوی کردبۆ بە یەك و بۆ تۆی تەرخان کردبۆن و هەر بۆ لای تۆوەی ئەڕوانێ و لای بە لایەکی‌کەدا

تا پێ نەکەنێ گوڵ بە دەمی بادی صەباوە ،
ئەمگوت : کە شەوێ بولبولی بێچارە حەقی بوٚ (٦)

« نالی » لە هەوا کەوتە سەما ، بوٚ بە شەناوەر
بەو وشکە مەلە بیمی هیلاکی غەرەقی بوٚ (٧)

نەئەکردوەوە . هەروەها نەرگس خوٚی چاوی سپییە . بەلاّم نالی ئەیەوێ بڵێ لە چاوەڕوانیی توٚدا چاوی سپێ بووە . ئەوەش بزانین کە چاو سپێ بوٚن کینایەیە لـە مردن یا کوێر بوٚن . لە لایەکی کەشەوە نیسبەتدانی (چەقین) بوٚ لای (دیدە) زیادەڕەوییەکی زوٚر جوانە بوٚ گەیاندنی مەعنای چاوەڕوانی .

وشەی (نەرگس) هەم فاعیلی (مونتەظیر) و هـەم فاعیلی (چاوی سپێ بوٚ)یشە ، واتە هەرای لەسەرە لەنێوان ئەو دوٚ فیعلەدا .

(٦) واتە : کە سەر لە بەیانێ دیم گوڵ بەدەم سروەی بای بەیانییەوە پێکەنێ و دەمی کردەوە و پشکوٚت ، بوٚمدەرکەوت بولبول حەقی بووە شەو ئەوەندە بەکوڵ نالاندوٚیە ، چونکە بولبول لە هەرچییتر عاشقترە بە گوڵ ، کەچێ گوڵ هیچ گوێ نادا بە بولبول و بەدەم بای بەیانیانەوە پێ ئەکەنێ ، کە ئەبوٚ بەدەم بولبولەوە پێ بکەنیبایە .

پێکەنینی گوڵ بەدەم باوە مەجازی عەقلییە .

نالی بیری ئەم بەیتەی لە شوێنی تریشدا وتووەتەوە .

ئەم بەیتە و بەیتی پێشەوەی تەنها لـە (چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (من)دا هـەن .

(٧) هەوا : خوٚشەویستێ . ئاسمان . سـەما : ئاسـمان . سەماکردن . شەناوەر : مەلەوان . وشکەمەلە : مەلە لە شوێنی بێ ئاوا . بیم : ترس . غەرەق : خنکـان .

واتە : نالی لە خوٚشیی دڵداریدا فڕێ بوٚ ئاسـمان ، یاخود بەئاسمانەوە کەوتە سـەماکردن و ، لەو بوٚشاییەدا بوٚ بە مەلەوان و ، لەگەڵ ئەوەشدا کە شوێنەکەی ئاوی تیا نەبوٚ ، لەخوٚیەوە وشکە مەلـەی ئەکرد ، کەچێ ترسیشی لێ نیشتبوٚ بخنکێ !

لە هەوا (کم) و (گم) و (من) : بە هەوەس . (عب) : بە هەوا . بوٚ بـە (اح) و (« پەراوێزی » خا) : بوٚیە . بەو (چن) : لەو . هیلاکی (چن) و (کم) و (گم) و (ك) و (مز) و (عب) و (من) : هیلاك و .

دەرۆنم پڕ کەباب و دەردە بێ تۆ
دڵم گەرمە و هەناسەم سەردە بێ تۆ (١)

خەریکی شەش‌دەری هات و نەهاتم
خەلاصیم قەت نییە لەم نەردە بێ تۆ (٢)

لیباسم ماتەمە ، شینە ، لە شینم
سوروشکم سوورە ، ڕەنگم زەردە بێ تۆ (٣)

— ٥ —

(١) پڕ کەباب : لەناو دەردی دووری سووتاو و بە کەباب بوو .
لەنێوان (گەرم)و (سەردە)دا طیباقیش و تەناسوبیش هەیە . لەنێوان (دەردە) و (سەردە)شدا جیناسی لاحیق هەیە .

(٢) خەریك : گیرخواردوو و داماو . شەش‌دەر : زاراوەیەکە لە یاری‌کردن بە (نەرد)دا بەکارئەهێنرێ ، بریتییە لەوە یەکێ لە یاری‌کەرەکان بەردەمی پوولەکانی بەرابەرەکەی گرتبێ و نەهێڵێ زارەکەی هەڵدا . کینایەشە لە سەرلێ‌شێواوی .
واتە : بە دەست شەش‌دەری هات و نەهاتەوە گیرم خواردووە و هەرگیز بێ تۆ لەم دەردە ڕزگار نابم .
لەنێوان (شەش‌دەر) و (نەرد)دا تەناسوب هەیە .
نەردە (« پەراوێزی » چر) : هەردە . (چن) و (ك) و (مز) و (من) : دەردە .

(٣) ماتەم : خەمباریی بەبۆنەی مردنی کەسێکەوە . شین : ڕەنگی شین ، دروشمی کەس مردوویی . گریانی بەکوڵ .
واتە : بەهۆی دووریی تۆوە هەرچی نیشانەی خەم و خەفەتە تیامدا کۆبووەتەوە : جلی شینی ئازیەت‌باریم لەبەردایە و ، خەریکی گریان و شینم و ، فرمێسکی خوێن لە چاوم ئەڕوا و ، ڕەنگم زەرد هەڵگەڕاوە .
لە ڕستەی (لیباسم ماتەمە)دا زیادەڕەوییەکی زۆر جوان هەیە،چونکە واتەکەیەتێ ماتەم بەجۆرێ داگیری کردووم بۆم بووە بە جل و بەرگ .

عەزیزم ! دڵ ڕەقە و ، خۆم فەرد و تەنهام
دەترسم بمکوژێ ئەم دەردە بێ تۆ (٤)

بە بێ دیداری تۆ خۆ لاڵە « نالی »
عەجەب هەستاوە ئەم چەن فەردە بێ تۆ ! (٥)

— ٦ —

ئەمردم من ئەگەر ئەمجارە بێ تۆ
ئەچم ، شەرط بێ ، هەتا ئەم خوارە بێ تۆ (١)

لەنێوان (ماتەم) و (شین)دا بە هەردوو مەعناکەی و ، لەنێوان (شین) و (سوور) و (زەرد)دا تەناسوب هەیە . نالی ئەوەشی مەبەست بووە کەوا (سوور) کە مەعنای (شایی)یش ئەگەیەنێ ، بەرابەر بە (شین)دانێ کە واتە گریان ، هەرچەند ئەو مەعنایەشی مەبەست نەبوە .

ماتەمە (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (مز) و (اح) و (من) و (خا) : ماتەم و . (ك) : ماتەمە و . لە شیندام (چن) : لە شیندا . بەمپێیە پەیوەندی بە نیوەی دووهەمی بەیتەکەوە ئەبێ . سوورە (کم) و (گم) : سوور و .

(٤) واتە : ئازیزەکەم ! دڵم ڕەقە و بۆم نەرم نابێ و ، خۆیشم بەتەنهام و دەرەقەتی دڵ نایەم . بۆیە ئەترسم مادەم تۆم لەگەڵ نەبێ ئەم دەردی دڵە بێ تۆ بمکوژێ .

ئەشگونجێ مەعنای بەیتەکە بەمجۆرە لێكبدەینەوە کەوا : یار دڵی ڕەقە و نایێ بەلاما و منیش بەتەنهام بۆ خۆم . ئەنجا شاعیر وەرچەرخێ و ڕووی دەمی بکاتە یار و بڵێ : ئەترسم ئەم دەردی دڵڕەقیی تۆ و دووریە لە تۆ ، بێ تۆ ، بمکوژێ .

دڵڕەقە و (چن) و (ك) : دڵ ڕەق و . دەترسم (گم) : ئەترسم .

(٥) واتە: دیداری تۆم لە بەرچاودا نەبێ زمانم گۆ ناکا قسە بکەم. بۆیە خۆیشم سەرم سوڕماوە چۆن ئەم چەند فەردە بێ تۆ هەستاونەتەوە و بە ڕێك و ڕەوانی بۆم وتراون .

— ٦ —

(١) واتە بەڵێ من ئەمجارە بێ تۆ ئەمردم ، بەلام ئەوەندە دەردی بێتۆییم

دەرۆنم خاڵییە ، وەك نەی دەناڵێ
هەوارێکی چ پڕ هاوارە بێ تۆ ! (٢)

بینایم کوێرە ، هەڵنایێ بە ڕۆی کەس
موژەم یەك یەك دەڵێی بزمارە بێ تۆ (٣)

چێشت تۆبەی لەوە بێ کردم کە بێ تۆ بۆ هیچ کوێیەك بڕۆم ، مەرجێ جارێکی‌تر بێ تۆ تەنانەت تا ئەو خوارەش نەچم .

ئەم خوارە (چر) و (چن) و (عم) و (مز) و (عب) و (من) و (خا) : ئەو خوارە .

(٢) نەی : قامیش ، شمشاڵ . هەوار : نشینگەی هاوین و زستانی کۆچەرییەکان .

واتە : وەك قامیشێ کە گرێکانی ناوی لابرابن و کرابێ بە شمشاڵ و شمشاڵی بێ لێبدرێ و بناڵێنێ ، دەرۆنی لە غەیری یادی تۆ خاڵیی منیش هەر هاوار و ناڵەیەتی ، لەپاش ڕۆیشتنی تۆ وەك هەوارێکی چۆڵی لێ هاتووە ، تەنها هاواری منی تیابە بەدوای تۆدا .

وردەکارییەکی جوان لەم بەیتەدا هەیە کە ئەوەتە ناڵی هەواری شوبهاندووە بە ئەشکەوتێکی چۆڵ ، لەکاتێکا کە هەوار یا شاخێکی وشك و ڕەقی بەرز یا دەشتێکی کاکی‌بەکاکییە و ، دای‌ناوە کەوا ئەم ئەشکەوتە بەتەنها دەنگی هاواری خۆی پڕ بووە ، لەکاتێکا کە لە دەنگی بابردۆی خۆی بەولاوە هیچ نییە و هیچ کوێیەکیش نییە دەنگ پڕی کاتەوە .

لەنێوان (خاڵی) و (پڕ)دا طیباق و ، لەنێوان (هەوار) و (هاوار)یشدا جیناسی ناقیص هەیە .

هەوارێکی (چر) و (ت) و (مز) : هەوارێکە .

(٣) موژە : بژانگ .

واتە : بێ دیتنی دیداری تۆ چاوم کوێرە و بە چاوبێ‌کەوتنی ڕۆی کەسی‌تر هەڵنایەت .. برژانگەکانم ئەڵێی بزمارن بە چاومدا چەقیون و ناهێڵن چاو هەڵێنم .

بزمارە (ك) و («پەراوێزی» خا) : بسمارە .

ئەم بەیتە لە نوسخەی (خا)دا پێنجەم بەیت و ، لە (کم) و (گم) و (عب) و (من) و (خب)دا شەشەم بەیتە بەگوێرەی ژمارەی بەیتەکان لێرەدا .

هەمۆ ئەعضایی نالینم دەناڵێ
سەراپام میثلی مۆسیقارە بێ تۆ (٤)

قەسەم بەو شەربەتی دیداری پاکەت
شەرابم عەینی ژەهری مارە بێ تۆ (٥)

لەکن تۆ خار و خەس گوڵزارە بێ من
لەکن من خەرمەنی گوڵ خارە بێ تۆ (٦)

---

(٤) مۆسیقا : سازێکی سێ سۆچە لە قامیشی گەورە و بچۆك دروستی ئەکەن . وتراویشە کەوا ناوی پەلەوەرێکە کونی زۆر لە دەنۆکیدا هەیە ، ئاوازی جۆراوجۆر لەو کونانەوە دەرئەچێ . ئەم مەعنای دوهەمە بۆ ئێرە زۆر لەبارە .

واتە : هەرچی بەشێکی لەشم هەیە کە لەوانەبێ نالەی لێوە بێ ، لەتاو دووریی تۆ ئەناڵێنێ . هەمۆ گیانم وەك دەنۆکی پەلەوەری (مۆسیقار)ی لێهاتووە و لەبەر بێتۆیی نالەی لێوە دێ .

ئەم بەیتە تەنها لـە کۆمەڵە دەستنووسێکی بنەماڵەی موفتیی هەڵەبجەدا هەبۆ کە دۆ پارچە شیعری نالیشی تیا بۆ یەکێکیان ئەم پارچەیە بو و ، شێخ موحەممەد عەلیی قەرەداخی پیشانی داین . (لە پێشەکییەکەدا بەدرێژی باسی ئەم دەستنووسانە کراوە) .

(٥) واتە : قەسەم بە شەربەتی شیرینی دیداری پاکت ، بەهۆی بێتۆییەوە هەر شەربەتێ ئەخۆمەوە لە دەمما وەك ژەهری مار وایە ، یا لە تاڵیی دووریی تۆ وەك ژاری مار بخۆمەوە وام .

ناڵی ئەم بەیتەی زۆر جوان هێناوەتەوە کە سوێنی پێخوراو و سوێن لەسەرخوراو هەردوکیان لە یەك بابەتن و دژی یەکێشن : شەرابی وەصڵی یار کە لە هەمۆ شەرابێك شیرینترە و ، ژەهری مار کە لە تاڵیدا هاوتای نییە .

زەهری (چر) : ژاری . (گم) : ژەهری .

(٦) خار : دڕك . خەس : وشتر خوار . *

واتە : تۆ ئەوەندە لە من بێزاری ، ئەگەر لەسەر دڕك و داڵ و وشتر خواریش دابنیشی ، مادەم منت لا نەبێ ، بە گوڵزاری ئەزانی .. منیش ئەوەندە حەزم لە تۆیە و ئارەزۆمەندی نزیکیتم ، مادەم لە تۆوە دوور بم ،

* دەکرێ بڵێین (خوار) بە مانای سووك و هیچ و بووچیش لە پێش چاو بووبێ بۆیە مامۆستا ئیشارەتی بێ نەکردوە ، چونکە مەلا فارسی زانەکانمان (واو) ەکەی دەخوێننەوە و بێ وا بوە (حوار) کێش و قافیەی شیعرەکە تێك دەدا .

لەکن من با وجودی ناس و ئەجناس
کەسی تێدا نییە ئەم شـارە بێ تۆ (٧)

هەتا تۆم ئاشنا بوی ، ئاشنام بوێ
ئەمێستا مۆ بە مۆم ئەغیارە بێ تۆ (٨)

خەرمانی گولێشم بەلاوە دڕکە . مەبەستی لـەوەیە بێ تـۆ خەرمانێك گوڵ دەنکە دڕکێك ناهێنێ لام ، یا لەسـەر گوڵ دانیشتنیشم لا وەك لەسەر دڕك دانیشتنە .

ئەم بەیتە لە نوسخەی (خا)دا نییە .

لەنێوان (تۆ) و (من) و ، (خار) و (گوڵ)دا طیباق هەیە .

لەکن (چر) و (کم) و (گم) و (من) : لەلای .

(٧) ناس : خەڵك . ئەجناس : هەمۆ جۆر و ڕەگەزێك .

واتە : من بەڕادەیەك دنیا هەمۆی لە تۆدا ئەبینم ، لاموایە ئەم شارە لەگەڵ ئەم هەمۆ خەڵکە زۆرەی تیایەتی لـە هەمۆ جـۆر و ڕەگەزێك ، مادام تۆی تیا نیت ، کەسی تێدا نییە و چۆڵ و وێرانەیە .

لەنێوان (با وجودی ناس و ئەجناس) و (کەسی تێدا نییە)دا طیباق هەیە .

لەکن (عم) و (گم) و (ت) و (مز) و (اح) : لەلای .

ئەم بەیتە لە (عب) و (خا) و (خب)دا لەپاش بەیتی نۆهەمی ئێرەوەیە و، لە (کم) و (گم) و (من)یشدا لەپاش بەیتی سێهەمی ئێرەوەیە .

(٨) ئاشنا : ناسیاو .ئەغیار : بێگانە .

واتە : تا تۆ ئاشنام بوی بە چاوێکی گەش و ڕۆنەوە سـەیری دنیـام ئەکرد و هەرچی لەم شارەدا هەبە (کە لە بەیتی پێشودا باسـی کردن) هەمۆ ئاشنام بۆن و بە هۆی دڵی شادمەوە لەگەڵ ئەو هەمۆ خـەڵکەدا هەڵئەستام و دائەنیشتم . بەڵام ئێستا کە تۆم نەماوێ و ڕۆیشتوی، لە گیانی خۆم بێزار بوم و گوێ نادەمە هیچ شتێك و هیچ کەسێك ، تەنانەت مۆبەمۆی لەشی خۆیشم لا بووەتە بێگانە . .

ئەشکونجێ مەعنای نیوەی یەکەمی بەیتەکە بەمجۆرە بێ : تا تۆ ئاشنام بوی ، ئاشنام هەبۆ . .

لەنێوان (بوی) و (بون)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێـوان (ئاشـنا) و

هەمۆ ڕۆژێ لەتاو هیجرانی ئەمساڵ
تەمەننای مردنی پێراره بێ تۆ (٩)

لە حەسرەت سەروی قەددت چاوی « نالی »
دو جۆگە، بەڵکو دۆ ڕۆباره بێ تۆ (١٠)

— ٧ —

زولفت کە لەسەر ڕۆ بە خەم و تابشە ئەمڕۆ،
دۆدی سییەهی عۆدە لەسەر عاریضی پشکۆ (١)

(ئەغیار)دا طیباق هەیە .
ئاشنام بۆن (عم) و (ك) و (خا) : ئاشنا بۆن . (عب) : ئاشنا بـۆم . مۆبەمۆم (چر) و (عم) و (گم) و (ت) و (ك) و (مز) : مۆبەمۆ .
ئەم بەیتە لە (کم) و (من)دا نییە .
دانانی ئـەم بەیتە لـەم شوێنـەدا بـەگوێرەی نوسـخەی (چر)ە . نوسخەکانیتر لەگەڵ بەیتی پاشەوەدا بەرودوایان داناون .

(٩) واتە : ئەو دۆرییەی تۆ کە ئەمسـاڵ من ئەیچێژم ، کارێکی پێ کردۆم هەمۆ ڕۆژێ خۆزگەی ئەوە ئەخوازم کە پێرار بمردمایە .
نالی لەم بەیتەدا بەوەشەوە دانەکەوتووە ، وەك خەڵك ، بڵێ : ساڵ بە ساڵ خۆزگەم بە پار .. بەڵکو بە خۆزگە بە پێراریشەوە دانەکەوتووە ، ئاواتی مەرگی پێـراری خواستووە .. خۆشەویستی بەمجـۆرە بەهێز ئەبێ جبی پێ ئەڵێن !
لەنێوان (ئەمسـاڵ) و (پێرار)دا طیباق هەیە .
تەمەنناى (عب) : تەمەننا .

(١٠) قەددت : قەد و باڵات . ڕۆبار : چەم .
واتە : لەتاو دۆریی بـاڵای وەك سەرو بەرزت ، چـاوەکانم ئەوەندە بەکوڵ ئەگرین ئەڵێی دۆ جۆگە بەڵکو ئەڵێی دۆ چەمن .
لەنێوان (سەرو) و (جۆگا) و (ڕۆبار)دا تەناسوبێکی جوان هەیە .
سەروی قەددت (چر) و (عم) و (ت) و (عب) و (خا) و (خب) : قەددی سەروت .

— ٧ —

(١) خەم : پێـچ و لۆل . تابش : تـاو ، گەرمێ ، تـین . دۆد : دۆکەڵ .

دەستم کە بە صەد وەعدە لە صەد جێگە شکاوە ،

جەبری نییە ئەم کەسرە هەتا نەیخەیە ئەستۆ (٢)

سیبەهـ : ڕەش . عۆد : دارێکی بۆنخۆشە ئەیسوتێنن بۆنەوەی بۆن بداتەوە . عاریض : ڕوومەت ، کولم .

واتە : زولفت کە ئەمڕۆ بەسەر ڕوتەوە لوولی خواردووە و شەوقی ڕوت لەناو تاڵەکانیەوە دیارە و بە تینی خۆی ئاگر بەرئەداتە دڵی دڵدار و بۆنی خۆشی لێوە بڵاو ئەبێتەوە ، وەك دۆکەڵی داری ڕەشی بۆنخۆشی عۆد وایە کە خرابێتە سەر ئاگر و بسوتێ و ئاگرەکە شەوق بداتەوە و بۆنی عۆدەکە بەملا و بەولادا بڵاو ببێتەوە .

نالی لەم بەیتەدا شێوەی تەشبیهی مورەککەبی بەکارهێناوە .

زولفت (عب) : زولفی . ئەمڕۆ (عب) : ئیمڕۆ .

(٢) جەبر : گرتنەوەی شکستە . کەسر : شکان . شکستە . ئەستۆ : گەردن .

واتە : دەستم لە صەد کاتی جیا جیادا ، هەر کاتی لە شوێنێکدا ، شکاوە . ئەم شکاوییانەش چاك نابنەوە تا پاش گرتنەوەیان بۆ ماوەیەك دەستم نەکەمە ملم و بە ملمیدا هەڵنەواسم .

ئەمە مەعنا دیاریەکەی بەیتەکەیە . بەڵام نالی ئەم مەعنا دیاریەی تەنها وەك ڕێگایەك پێویستە بۆ گەیاندنی مەعنای مەبەستی ڕاستەقینە . دەست شکان لە کوردیدا کینایەیە لە ئاوات نەهاتنەدی و نائومێد بوون . نالی ئەیەوێ بڵێ یار صەد جار گفتی دامێ و هیچ جارێکیان گفتەکەی خۆی نەهێنایەدی و بەوە دەستم لە صەد لاوە شکاوە .. ئەنجا بە خۆی ئەڵێ : تا دەستت بە ملی یاردا هەڵنەواسی و دەست نەکەیتە ملی ، شکستەکانی دەستت چاك نابنەوە و ئاواتت نایەتەدی .

بەمجۆرە دەرکەوت لەم بەیتەدا تەورییەیەکی زۆر جوان هەیە . هەروەها لەنێوان (جەبر) و (کەسر)یشدا طیباق هەیە .

ئەشگونجێ شاعیر ڕاستەوخۆ بە یار بڵێ دەستی شکاوم چاك نابێتەوە تا تۆ بە ملی خۆتیا هەڵنەواسی و نەیکەیتە ملت .. بەمپێیە زیادەڕەوییەکی وردی تیا ئەبێ ، چونکە واتەگەیەنێ خەڵکێ کە دەستیان ئەشکێ ئەیکەنە ملی خۆیان ، بەڵام دەستی شکاوی من تا یار خۆی نەیکاتە ملی خۆی ، چاك نابێتەوە و ناگیرسێتەوە ! .

کە بە صەد وەعدە لە صەد جێگە (کم) : لە سەد جێگە بە سەد وەعدە .

خاڵت چییە ؟ دانەی گەنمی جەنەتی ڕۆتە
چاوت چیە ؟ فیتنەی حەرەمی قیبلەیی ئەبرۆ (٣)

شەو بۆیی سەری سونبولی زولفت لە سەری دام
ئێستەش سەرەکەم مەستە لەبەر نەشئەیی شەوبۆ ! (٤)

نەبیستووە هەرگیز لە دەمت بێنی وەفایێ
هەرچەندە سەراپا گوڵی ، ئەمما گوڵی هێرۆ (٥)

لەم نوسخەیەدا (کە)یەك بەسەر (لە سەد)ەکەوە ناتەواوە . (گم) : کە بە سەد وەعدە لە سەد لاوە . (من) : کە لە سەد جێوە بە سەد وەعدە . ئەیخەیە (چر) و (کم) و (گم) : ئەیخەمە . (عب) : ئەیخەنە .

(٣) واتە : ڕۆمەتت بەهەشتە و ، خاڵەکەی سەر گۆناشت ئەو دەنکە گەنمەیە کە حەزرەتی ئادەم لە بەهەشتدا خواردی و لەسەر ئەوە لە بەهەشت دەرکرا . بۆیە هەرکەس دەست بۆ خاڵی سەر گۆنات بەرێ ، دەری ئەکەی و لە دیداری بەهەشتی ڕۆمەتتی بێبەش ئەکەی و ئەیخەیتە خوارەوە بۆ زەویی بەربێت .. برۆیشت قیبلەیە و ، چاویشت مایەی لە دین لادان و تاقی کردنەوەی ئەو کەسانەیە دێن بۆ زیارەتی حەرەمی قیبلەی برۆت ، پێویستە ئاگایان لە خۆیان بێ چاوت مەست و سەرخۆشیان نەکا تا لە بەری زیارەت و عیبادەتەکەیان بێبەش نەبن ..
نیوەی یەکەمی ئەم بەیتە لە سەرگوزەشتەکەی ئادەمەوە وەرگیراوە .
چییەی یەکەم و دوەهەم (عب) : بووە . گەنمی جەننەتی ڕۆتە (چر) و (کم) و (ك) و (عب) و (اح) : گەنمی جەنەتی ڕۆمەت . (ت) و (خا) : گەنم و جەننەتە ڕۆمەت .

(٤) واتە : بە شەو بۆنی سەری زولفی وەك سونبول تاڵ تاڵ و بۆنخۆشت دای لە سەرم . لەووەختەوە تائێستا سەرم مەست و سەرخۆشی بۆنی ئەو گوڵی شەوبۆی زولفتەیە .
لە بەکارهێنانی وشەی (سەر)دا بە سێ مەعنای بەدیمەن لە یەك جیاواز ئیشتیراك و ، لە وشەکانیاندا جیناسی تەواو و ، لەنێوان (شەو بۆیی) و (شەوبۆ)دا جیناسی تەرکیب هەیە .
ئێستەش سەرەکەم (چن) : ئێستەیشە سەرم . (عم) و (کم) و (ك) و (اح) و (خا) : ئێستەیش سەرەکەم .

(٥) بێن : بۆن . گوڵی هێرۆ : گوڵێکە ڕیشەی بە ناخی زەویدا ئەچێتە

قوربان وەرە تا ئەم غەزەلە تازە لەبەرکەین
عیزز و شەرەفی « نالی » بە تەشریفی قەدی تۆ (٦)

— ٨ —

شەوی یەلدایە ، یا دەیجوورە ئەمشەو
کە دیدەم دوور لە تۆ بێ نوورە ئەمشەو ؟! (١)

خوارەوە و هەمیشە لەو شوێنەیدا ئەڕوێنەوە ، بۆنی هیچ نییە ، بەڵام بەدیمەن زۆر جوانە ، گوڵە هەرمەڵەشی پێ ئەڵێن .

واتە : هەرگیز بۆنی وەفام لە دەمت نەبیستووە . بۆیە تۆ هەرچەند لەناو جوانانداگوڵی ، بەڵام گوڵە هێرۆی کە بۆنی نییە .

ئەم بەیتە تەنها لە نوسخەکەی (ك)دا هەیە .

(٦) غەزەل : پارچە شیعر . جۆرە قوماشێکی جوانە .

واتە : قوربان ، وەرە با ئەم غەزەلە لەبەرکەین کە تازە دامناوە و پێکەوە بیخوێنینەوە ، چونکە هاتنی تۆ بۆ لەبەرکردن و خوێندنەوەی ئەم غەزەلە مایەی شان و شکۆ و سەربەرزییە بۆ نالی .

یاخود نالی هاتووە غەزەلە شیعرەکەی شوبهاندووە بە غەزەلی قوماش و ، خوێندنەوەی غەزەلەکەی بە بالای یاردا شوبهاندووە بەوە کە قوماشی غەزەل بکاتە بەری قەد و بالای .

لەبەرکەین (گم) و (من) : لەبەرکەی .

— ٨ —

ئەم پارچە شیعرە لە نوسخەکانی (چر) و (چن) و (گم) و (مز) و (عز) و (اح) و (خا)دا هەیە و دراوەتە پاڵ نالی . لەنوسخەی (ت)یشدا هەیە و نۆ بەیتە و دراوەتە پاڵ (کوردی) . هەروەها لە نوسخەکەی چاپی (کم)ی دیوانی کوردیشدا . چواربەیتی یەکەمی ئەم پارچەیە لە هەمو نوسخەکاندا هەیە . بەیتی پێنجەمی تەنها لە (چر) و (مز) و (اح) و (خا)دا هەیە . بەیتی شەشەمی تەنها لە (چر) و (اح) و (خا)دا هەیە . بەیتی حەوتەمیشی تەنها لە (چن) و (گم) و (عز)دا هەیە .

د . مارف خەزنەداریش ، پشت بە دیوانە لەچاپدراوەکەی کوردی ، بە هی کوردییی داناوە (بڕوانەرە : د. مارف خەزنەدار ، گۆڤاری ڕۆژی

دڵم وەك حاكمی مەعزوڵە ، قوربان !
خەڵاتی وەصلی تۆی مەنظورە ئەمشەو (٢)

دڵیش مایل بە دیدەی تۆیە ، بۆیە
لە من وەحشیّ و ڕەمیدە و دوورە ئەمشەو (٣)

کوردستان ، ژمارە ٣٤ی کانوونی یەکەمی ١٩٧٥ و کانوونی دووەمی ١٩٧٦ ، ل٣٤) . بەڵام ئێمە بە شیعری نالیی ئەزانین و لامان وایە لەبەرئەوە کراوە بە هی کوردیّ ، چونکە کوردیّ چەند پارچەیەکی تری لەم هەوایەی هەیە .

(١) یەلدا : وشەیەکی سەریانییە واتە لەدایکبوون ، درێژترین شەوی ساڵە کە دوا شەوی دوا مانگی پاییزە . بۆیە وا ناونراوە چونکە حەزرەتی عیسا لەو شەوەدا لەدایکبووە . دەیجور : شەوی زۆر تاریك و درێژ .

واتە: ئەمشەو لەبەر دووریّ لە تۆ، چاوم ترووسکاییی تیا نییە ، یاخود: یاخوا حاڵیوا لە تۆ بەدوور بێ ، من ئەمشەو چاوم ترووسکاییی تیا نییە ، نازانم ئەمشەو شەوی یەلدایە ، وا هەر نابڕێتەوە ، یاخود شەوی دەیجورە وا ئەوەندە تاریك و نوتەکە .

لەنێوان (دوور) و (نوور)دا جیناس هەیە .

ئەمشەو ــ لە هەموو بەیتەکاندا ــ (عز) : ئیمشەو .

(٢) مەعزوڵ : عەزڵ کراو و لەکارخراو . مەنظور : مەبەست .

واتە : دڵەکەی لە تەخت و تاجی گەیشتن بە تۆ دوور خراوم ، وەك فەرمانداری لەکارخراو وایە ، چۆن ئەو هەمیشە بەتەمای ئەوەیە بیگێڕنەوە بۆ سەر کارەکەی و خەڵاتیشی بکەن ، ئەمیش هەر بەتەمای ئەوەیە بە خەڵاتی گەیشتن بە تۆ شاد ببێتەوە .

حاكمی (مز) : حاڵەکەم . مەعزوڵە (چر) و (اح) و (خا) : مەعذوورە . (مز) مەعذوورە یا مەغدوورە . (عز) : مەغروورە . تۆی (چن) و (گم) : تۆ .

(٣) دیدە : دیتن . ڕەمیدە : هەڵاتوو ، ڕاکردوو .

واتە : دڵیشم حەزی لە بینینی چاوە جوانەکانی تۆیە ، بۆیە وا ئەمشەو لە من کێویّ بووە و ڕای کردووە بۆ لای تۆ و خۆم بیّ دڵ ماومەتەوە .

لەنێوان (تۆیە) و (بۆیە)دا جیناسی لاحیق هەیە .

که تۆی شای کەچ کولاهی دیدە مەستان ،
چ باکم قەیصەر و فەغفوورە ئەمشەو ؟! (٤)

لە خەو هەلساوە ، یا ئالۆزە چاوت ؟
هەمیشە وایە ، یا مەخمورە ، ئەمشەو ؟ (٥)

سوروشکم نەقشی چاوی تۆ دەکێشێ
جێگەم سەر دارەکەی (مەنصور)ە ئەمشەو (٦)

دلیش (مز) : دلم . وەحشی و ڕەمیدە و (چر) و (مز) : وەحشی ڕەمیدە . (اح) و (خا) : وەحشی ڕەمیدەی .

(٤) کەچ کولاە : کلاولار . قەیصەر : لەقەبی پادشاهانی ڕۆم و ڕووس بووە . فەغفور : لەقەبی پادشاهانی چین بووە .

واتە : کە تۆ بوی بە پادشای کلاو بەفیزەوە لار لەسەر ناوی شۆخانی چاومەست ، ئیتر من هیچ پادشایەکی‌ترم لەم دنیایەدا مەبەست نییە و گوێ بە کەسیان نادەم .

کەچ کولاهی (گم) و (عز) : کەچ کلاو و . (مز) : کولاە و .

(٥) مەخمور : مەست .

واتە : ئازیز ! تازە لە خەو هەستاویت وا تۆزەیت و چاوت ئاگری لێ ئەبارێ ، یا نە چاوت ئالۆزە ؟ چاوت هەمیشە وایە و وا تیژ و توند ئەڕوانێتە دلداران ، یاخود ئەمشەو سەرخۆش و مەستە ؟

هەلساوە (« بەراوێزی » چر) : هەلساوی .

(٦) مەنصور : حوسەینی کوڕی مەنصوری حەللاج ، یەکێکە لە خواناسانی بەناوبانگی سەدەی سێهەمی کۆچی . کە وەجدی صۆفییانە ئەیگرت دەستی ئەکرد بە هاواری (انا الحقّ) . سەرەنجام لەسەر قسەی مەلاکانی بەغدا گیرا و هەشت سال خرایە بەندیخانەوە . لە سەردەمی خەلیفە ئەلموقتەدیری عەبباسیدا لە زیندان هێنایانە دەرەوە و هەزار داریان لێدا و هەردوو دەست و هەردوو قاچیان بڕییەوە و لاشەکەشیان سوتاند . ئەلێن گوایە کە خوێنەکەشی ئەڕۆیشت ڕستەی (انا الحقّ)ی ئەنووسی .

واتە : ئازیز ! بەجۆرێ گەیشتومەتە حالەتی (وحدة الوجود) و لەگەل

موسوڵمانان دەپرسن حاڵی « نالی »
لە کونجی بێ کەسی مەهجورە ئەمشەو (٧)

تۆدا بووم بە یەك ، فرمێسکم کە لە چاوم ئەڕژوا ، نەخشی چاوی تۆ ئەکێشێ، وەك چۆن خوێنی حەللاج ڕستەی (أنا الحق)ی ئەنووسی. بۆیە وادیارە سەرەنجامی منیش وەك هیی ئەو ئەبێ و ، چۆن ئەویان لەسەر ئیددیعای (وحدة الوجود) لەگەڵ خوادا لەسەر تەختە ڕاکێشا و دارکاریان کرد و دەست و قاچیان بڕییەوە ، منیش هەر وا لێ ئەکەن .
چاوی (« پەراوێزی » چر) : ناوی . جێکەم (اح) و (خا) : جێکام .

(٧) مەهجور : خراوە لاوە و پشتگوێ خراو . ★

★ ★ ★

★ ئەمنیش پێم وایە ئەم غەزەلە وەك شیعری کوردی پتر دەچێ تا نالی چونکە کوردی شیعری (سهل ممتنع) ی کوتوە و ئەو غەزەلەش لە شیعوکانی نالی هاسان ترە . بەلام زۆریش جوان و بەرزە . لە بەیتی شەشەم دا جێگم کێشی شیعرە قورس دەکا چ ئی نالی بێ وچ ئی کوردی هیچ کامیان لە وانە نەبوون، کێشی شیعریان قورس بێ کە وا بوو نابێ (جێگم) بێ . دیارە هەقم نیە شیعرەکە بگۆڕم ،بەلام بۆم هەیە بڵێم رەنگە میسرەعەکە ئاوا بێ .
(کە جێم سەر دارەکەی مەنسوورە ئەمشەو)

ساقی ! بە مەیی کۆنە لەسەر عادەتی نەو بە
بشکێنە بە یەك نەوبە دوصەد ماتەمی تەوبە (١)
ساقی ! قەدەحی گەردشی گەردوون دەشکێنێ
باری ، کە دە بێ موعتەقیدی گەردشی ئەو بە ! (٢)

- ١ -

(١) نەو : نوێ . نەوبە : نۆبە ، جار . ماتەم : ئازیەتباری .
واتە : مەیگێڕ ! وەرە سەر نەریتی نوێ ، شەرابی کۆنە بگێڕە بەسەرمانا و تەعزیەی تۆبەکاریمان بێ بشکێنە . مەبەستی لە تەعزیەی تۆبەکاری ئەوەیە حاڵەتی تۆبەکاری لەبەرئەوە کە مەیدانی خۆشی لە بنیادەم ئەگرێ ، بنیادەمی تۆبەکار وەك تەعزیەدار لێ ئەکا .
لەنێوان (کۆنە) و (نەو)دا طیباق و ، لەنێوان (نەو بە) و (نەوبە)دا جیناسی تەرکیب و ، لەنێوان (نەوبە) و (تەوبە)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (یەك) و (دوصەد)دا طیباق هەیە .
پێشینانی کورد وتویانە « صەد گوناە و یەك تۆبە » ، بەڵام نالی لێرەدا ئەیەوێ بە یەك «گوناە» صەد تۆبە بشکێنێ .. جۆرە «یاخیبوون»ێکی سەیرە ئەمەی نالی ئەیەوێ ..
کۆنە (چن) و (عم) و (کم) و (اح) و (من) و (خا) : کوهنە . ماتەمی (کم) و (گم) و (من) : ماتەم و .

(٢) قەدەح : پیاڵە . گەردش : سوڕانەوە . باری : خوا .
واتە : ئەی مەیگێڕ ! خوا پیاڵەی سوڕانەوەی چەرخی گەردوون ئەشکێنێ ، ئەمەش ئەوە ئەگەیەنێ کە وەرە باوەڕت بە گەردشی

ئەشکونجێ مەبەست لە وشەی (ساقێ) مەیگێڕ نەبێ ، بەلکو (ساق) بێ لەگەڵ (ی)ی ئیضافەدا . واتە : خوا دەسکری پیالەی سوڕانەوەی چەرخی گەردوون ئەشکێنێ .. تاد .

دەشکێنێ (گم) : ئەشکێنێ . دە بێ (کم) : ئەبێ .

(٣) نەفس : گیان ، بنیادەم . موراێ : ڕیاباز . گرانبار : ئەوەی باری گرانی لەسەر شان بێ . تەکالیف : ئەرك . عیبادەت . هەڕۆ : بڕۆ . ڕێش : بە ولاخێك ئەڵێن پشتە ڕێشە بۆبێ . جەدەو : ولاخێکە برین لە پشتی ملی هاتبێ و برینەکەی تەشەنەی کردبێ و چاك ئەبێتەوە

واتە : ئەی بنیادەمی ڕیاباز ! ئەرکێکی چەند قورست خستووەتە ئەستۆی خۆت ، عیبادەت بۆ خوا نا ، بۆ ڕۆپامایێ ئەکەی .. دە بڕۆ ، دەی ! با لەژێر ئەم بارە گرانەدا پشتە ڕێشەت تۆش بێ و جەدەو بێ و ناوشانت داڕزێ ..

گرانباری (عم) و (کم) و (من) و (خا) : گرانبارە . دەکێشێ دە هەڕۆ (چر) و (ت) و (اح) و (« پەراوێزی » خا) : دەکێشێ کە هەڕۆ . (« پەراوێزی » چر) و (عب) : دەکێشیو دە هەر . (چن) و (ك) : دەکێشێ وەرە هەر . (عم) و (گم) : دەکێشی بڕۆ هەر . (کم) و (من) : ئەکێشێ کە هەڕۆ . (خا) : دەکێشێ کە دە هەر .

(٤) بوغض : کینە . خەرز و بەز : غەز و بەز ، پیو و چەورێ . هیزە : حیزە ، نامەرد . خیکەی ڕۆن تێ کردن .

واتە : قوربان ! جەنابی وردگن ! بۆچێ ڕقتە لە کەسانی لەڕ و لاواز و هەژار هەر لەبەرئەوە کە ناتوانن هیچ قازانجێکت پێ بگەیەنن .. ئەڵێی قەسابی کە چەند ڕقیەتی لە حەیوانی لەڕ ، چونکە پارەی باشی بۆ دەرناهێنێ .. کابرای نامەرد ، تۆ بڕۆ بۆ خۆت خۆت بە غەز و بەزی بەرتیلی ئەم و ئەو قەڵەو کە و حەفت بەسەر خەلکی ترەوە نەبێ ..

ئەشکونجێ مەعنای (هیزە) نامەرد نەبێ ، (خیکە) بێ .. واتە : ئەی ئەوکەسەی ئەڵێی خیکەی پڕی ئەوەندە قەڵەوی .

ئەسپی نەفەست دێت و دەچێ ، گەرمە عەنانی
ئەی مەستی ڕیاضەت هەڵە ! هوشیاری جڵەو بە (٥) *

وەك ماە و ستارەت کە بێ مەیلی هەڵاتن
سەرکردەیی ڕۆژ ، ڕەهڕەوی شەو ، ڕەهزەنی خەو بە (٦)

« نالی » مەبە عاجز ، کە ئەمە دەورە نە جەورە
ساقی کەرەمی یەك بە یەکە و نەوبە بە نەوبە (٧)

ضەعیفان (چن) و (ك) و (اح) : ڕەفیقان .

خەزز و بەزی (چر) و (ت) و (ك) و (اح) : خەزز و بەز و . (خب) : حەزز و بەزی . ڕیشوەتە (خب) : ڕەشتەوە . (کم) : فرصەتە .

(٥) نەفەس : هەناسە ، ژیان .عەنان : جڵەو .

واتە : تۆ ئاگات لە خۆت نییە و ئەسپی ژیانت داویەتە غار بۆ خۆی دێ و دەڕوا ، جڵەوی گەرم بووە .. دەسا ئەی سواری ، سەرخۆشی ، لەغاو گرتنەوەی ئەسپی نەفس هەڵەکردن و پشتگوێ خستن ، ئاگاداری جڵەوی ئەسپەکەت بە ، نەتدا بە هەڵدێرێکدا !

گەرمە عەنانی (چر) و (ك) و (خا) : گەرمی یا گەرمە عەنانە . (کم) و (من) : گەرمی عەنانە . (خب) : گەرمە عەنانە .

(٦) ستارە : ئەستێرە . ڕەهڕەو : ڕێگا تەی‌کەر ، ڕێبوار . ڕەهزەن : چەتە و جەردە ، ڕێگر .

واتە : ئەگەر ئەتەوێ هەمیشە وەك مانگ و ئەستێرە هەڵبێیت و لە بەرچاودا بێ ، ئەبێ بە ڕۆژا لەپێشی هەموانەوە دەرکەوێ وەك خۆر و ، بە شەو ڕێگا تەی بکەی وەك مانگ و ئەستێرە و ، خەو نەچێتە چاوت و وەك جەردە لێی‌دەی و لەناوی‌بەرێ .. مەبەستی ئەوەیە بڵێ ئەبێ بە شەو و بە ڕۆژ ڕاوەستانت نەبێ ..

بێ مەیلی (« پەراوێزی » چر) و (کم) و (عب) و (من) : هەبێ شەوقی . (چن) و (ت) و (ك) و (اح) : هەیە مەیلی . (عم) و (گم) : هەیە شەوقی . (خب) : نەبێ شەوقی . ڕۆژ ، ڕەهبەری شەو (من) : شەو ڕەهبەری ڕۆژ .

(٧) دەور : زەمانە . جەور : ستەم .

واتە : نالیا ! لە نالەباریی زەمانە زویر مەبە و خەم و پەژارە

* (هەلە) لێرە دا لامی بچووکە نە قەلەو ، وشەی وشیار کرد نەوەی فارسی‌یە وەك (هان) یانی هۆی ئاگات لە جڵەو بێ .

— ٢ —

دەستم لە گەردەنی خۆت هەڵمەگرە ئەی (حەبیبە) !
وەبزانە خوێنی خۆمە ، یا مینەتی ڕەقیبە (١)

داتنەگرێ .. ئەمە کاری زەمانەیە و زەمانە هەروا بووە و وەنەبێ ستەمێ بێ لە تۆ کرابێ .. بەخشش و نەوازشی ساقی ، واتە خوای گەورە ، یەکە یەکە و بە نۆبە خەڵك ئەگرێتەوە و وەنەبێ بە جارێ بەری هەموان بکەوێ .

مەلا جەلالی مەلا ئەحمەد لە پەراوێزی نوسخەی (من)دا مەعنای نیوەی دۆهەمی ئەم بەیتەی وا لێداوەتەوە : « یەعنی : ئەی ساقی ! تۆ وەك ساقییە کۆنەکان مەبە ، هەر شەراب بدەی بە عاشقە کۆنەکان ، چونکە ئەگەر وابکەی شەراب بەر من ناکەوێ . تۆ شەراب بگێڕە و نۆرە بە عاشقی نەو بدە یەعنی عاشقی تازە پێگەیشتو » . بەپێی ئەم مەعنایە ، کە ئێمە لامانوایە پەیوەندێکی بە مەعنای نیوە بەیتی یەکەمەوە نییە و لەبەر ئەوە بێجێیە ، ئەبێ (نەوبە بە نەوبە) بە (نەوبە بە نەو بە) بخوێنرێتەوە واتە : نۆبە بە تازە بدە .

لەنێوان (دەور) و (جەور)دا جیناسی لاحیق هەیە .

کەرەمی یەك بە یەکە (چر) و (چن) و (عـم) و (گم) و (ت) و (خا) : کەرەمی یەك بە یەك و . (کم) و (من) : کەرەمێکی بکە تۆش . (ك) و (اح) : کەرەمی یەك بە یەك .

— ٢ —

(١) واتە : گیانەکەم ! ناچاری دەست بەردار بۆنی خۆتم مەکە ، با هەر عەودال و سەوداسەرت بم ، ئەمەت لا گران نەبێ کەوا من دڵداری تۆم و هەرگیز دەست لە یەخەت ناکەمەوە .. خۆ تۆ منت کوشتووە و خوێنم لە ئەستۆتایە ، دە وابزانە ئەم دەست لە یەخە نەکردنەوەشم بارێکیترە بەسەر شانتەوە وەك گوناهی خوێنم کە ڕشتوتە و لە ئەستۆتایە ، یا وەك ئەو منەتەی کە بەدکار لەبارەی منەوە ئەینێتە سەرت .

ئەشکونجێ مەعنای نیوە شیعری یەکەم بەمجۆرە بێ : لێم گەڕێ با دەستم هەر لە ملتا بێ .. تاد ...

وەبزانە (عم) و (کم) و (من) : وابزانە .

سەر بەردەبازی ڕێتە ، تەن تەختە بەندی جێتە
دڵ مەیلی خاکی پێتە ، ڕۆح ماڵی خۆتە ، بیبە (٢)

تۆ ئەو شکوفتە وەردی ، من مایلم بە زەردێ
تۆ هەمسەرت نەسیمە ، من هەمدەمم لەهیبە (٣)

---

(٢) بەردەباز : ئەو بەردەی لە بوارا لەناو چەم و ڕۆباری بچوکدا دائەنرێ و خەڵکی بەسەریا ئەپەڕنەوە . تەختە بەند : شوێنێ بە تەختەی بە بزمار داکوتراو فەرش کرابێ .

واتە : سەرم بۆ کردۆی بە بەردەباز بەسەریا بپەڕیتەوە بەرەو ئەو شوێنەی ئارەزۆت لێیە . لەشیشم تەختە بەندی جێگای حەسانەوەتە . . دڵیش ئارەزۆی لە خاکی بەری پێتە ، دەسا پێی پیا بنێ با خاکی بەری پێتی پێوە بنۆسێ . گیانیش ئەوە هی خۆتە ، بیبە ، چیی لێ ئەکەی بیکە . .

لەنێوان (ڕێتە) و (جێتە) و (پێتە)دا جیناسی لاحیق هەیە .

ڕێتە (چر) و (چن) و (ت) و (خا): پێتە. مەیلی («پەراوێزی» چر) و (مب) : وێڵی . پێتە (چر) و (چن) : ڕێتە .

(٣) ئەوشکوفتە وەرد : گوڵی تازە پشکوتو . نەسیم : شنەبا . لەهیب : بڵێسە .

واتە : من و تۆ ئەوەندە لە یەك دۆرین هەر خوامان یەکە . تۆ گوڵ خونچەیەکی تازە پشکوتوی بە ڕەنگ و بۆی و ، منیش خەریکە زەرد ئەبم . . تۆ هاوڕێی شنەی فێنکی بەیانیانی و تازە لە ڕۆی ژیانا ئەکرێیتەوە ، منیش هەناسەی گەرمی وەك گڕەی بڵێسەی ئاگری دۆریی سۆتاندۆمی و هەڵی بڕۆزاندۆم .

لەنێوان (هەمسەر) و (هەمدەم)دا تەناسوب و ، لەنێوان (نەسیم) و (لەهیب)دا طیباق هەیە . بەکارهێنانی (لەهیب) بۆ (هەمدەم) لەوەوەیە کە هەناسەی گەرم لە دەمی دڵداری گرفتارەوە دەرئەچێ . هەروەها لەنێوان (وەردی) و (زەردێ)یشدا جیناسی لاحیق هەیە . دۆریش نییە (نەسیم) تەوریەی تیابێ و ئیشارەت بێ بۆ (نەسیمی عەییار) و کینایەش بێ لە بەدکار .

هەمسەرت (کم) و (من) و (خا) : هەمدەمت . بەڵام دۆبارەکردنەوەیەکی بێجێیە .

شاهێنی دیدە بازە ، مەستی شەرابی نازە
دڵدار و دڵنەوازە ، دڵکێش و دڵفریبە (٤)

ئەو طیفلە خورد سالە ، هەر چەندە وەك غەزالە
ئەمما کە هاتە نەخچیر ، شێر صەولەتی مەهیبە (٥)

---

(٤) دیدە باز : چاوکراوە و وریا ، یان چاو وەك چاوی باز . دڵنەواز : ئەوەی دڵی خەڵك بداتەوە . دڵکێش : ئەوەی دڵی خەڵك ڕاکێشێ بۆلای خۆی ، یا لە ڕێگای دلداریەوە دڵیان لە ڕیشە بێنێ . دڵفریب : ئەوەی دڵی دلدار هەڵخەڵەتێنێ و گرەوبدەی خۆیی بکا .

واتە : یار شاهێنێکی وریا و چاوکراوەیە بۆ ڕاوکردنی دلداران ، یاخود چاوی وەك چاوی باز تیژە بۆ دۆزینەوە و ڕاوکردنیان ، مەست و سەرخۆشی شەرابی نازداریی خۆیەتی ، دڵی دلداران لای خۆی ڕاتەگرێ و دڵیان ئەداتەوە ، دڵیان کێش ئەکا بۆ لای خۆی و دڵیان هەڵئەفریوێنێ ... مەبەستی لەوەیە سەرخۆشێ کار ناکاتە سەر وریاییەکەی و ، خۆشێ و ناخۆشێ بە دەستی خۆیەتی .

لەنێوان (باز) و (ناز)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (ناز) و (نەواز)دا جیناسی ناقیص هەیە .

شەرابی نازە (چر) : خەیاڵی تازە .

(٥) خورد سال : منداڵ . غەزال : ئاسك . نەخچیر : ڕاو . صەولەت : هەڵمەت . مەهیب : ترس لێ کراو .

واتە : یاری منداڵی تازە پێگەیشتوم ، هەرچەند ناسکە وەك ئاسك ، بەڵام کە هاتە ڕاوکردن وەك شێر هەڵمەت ئەبا و بەسامە ، یاخود بەڵام لەڕاستیدا شێرە و شێریش کە هاتە ڕاوکردن هەڵمەتێکی سام لێ کراوی هەیە و لە چاو بەیەکادانێکا هەزارانت بۆ ڕاو ئەکات .

هەرچەندە وەك : ئەمە تێکستی نوسخەی (چر) و (کم) و (گم) و (من) و (عب)ە ، نوسخەکانیتر ، (خب) نەبێ کە نوسیویە (بیمەبنی وەك) ، هەموو لەگەڵ جیاوازیی شێوەی نوسینیانیشیا ، نوسیویانە(بمعێنە) . نەخچیر (کم) و (گم) و (من) و (عب) : نێچیر . شێر صەولەتی (چن) : شێر صەولەت، کە ئەمیش ئەگونجێ (صەولەتی) بێ . (عم) و (ت) و (ك) و (اح) (خا) و (خب) : شیر صەولەت و . (من) : شێری صەولەت .

دڵ پەی دەکا نیگاهی سەهمی موژەی سیاهی
ڕەمزی هەمو بەلایە ، غەمزەی هەمو موصیبە (٦)

ئەی چاوی پڕ نەدامەت ، دڵ پڕ غەم و غەرامەت
بگری ، کە وشکە صۆفی لەم فەیضە بێ نەصیبە (٧)

ئەی خەلوەتیی موڕائی ، بێ ڕەنگی خود نومائی
ڕەنگ زەردی عاشقی بە ، نەك زەردڕۆ و شەقی بە (٨)

---

(٦) پەی دەکا : پەیکردن واتە بڕینەوە ، لێرەدا کینایەیە لە سمین و لەتکردن . نیگاه : تەماشا . سەهم : تیر . ڕەمز : ئیشارەت . غەمزە : ئیشارەت بە چاو . موصیب : ئەوەی بپێکێ .
واتە : نیگا و تەماشای تیری برژانگی ڕەشی یار دڵ لەت ئەکا یا دڵ کون ئەکا . هەرچەند ئیشارەتێك ئەکا بۆ دڵدار گرفتاری بەلایەکی ئەکا ، یاخود هەرچەند بە لاچاو ئیشارەت بۆ دڵداران ئەکا و ، هەرچەند نازێك ئەکا دڵی دڵداران ئەپێکێ ، یاخود نازەکەی مایەی بەلا و مصیبەتە بۆ گیانی دڵداران .
ئەم بەیتە و بەیتی دوایی لە (چن)دا بەرودوان .

(٧) نەدامەت : پەشیمانی . غەرامەت : دەرد و ئازار . فەیض : لافاوی بەرەکەت .
واتە : ئەی چاوی گریاناویی پڕ لە پەشیمانی ! بە دڵی پڕ لە خەم و ئازار و دەردەوە بگری و خۆت بە بەختەوەر بزانە ، چونکە ئەو گریان و خەفەتەی تۆ نیشانەی خۆشەویستییە و وشکە سۆفیی ڕیاباز لەو خێر و بەرەکەتە بێبەشە ..

(٨) خەلوەتی : ئەوەی بچێتە خەلوەتەوە بۆ خوا پەرستن . موڕائی : ڕیاباز . خودنومایی : خۆدەرخستن . زەرد ڕۆ : شەرمەزار و ترسنۆك . شەقی : چارەڕەش .
واتە : ئەی سۆفیی خەلوەت نشینی ڕیاباز .. ئەی بە زۆر و ساختە خۆت بە بێڕەنگ و ڕۆ پیشاندەر ، تا خەڵك وابزانن لە خوا پەرستیدا وا لەڕ و لاواز بۆیی .. با لە ڕێگای پڕ مەینەتی مەشقدا ڕەنگت زەرد بێ ، نەك لە شەرمەزاریی خوزۆری خوا و چارەڕەشیی ڕۆژی قیامەتدا لەبەر کردەوەی بەدت !

« نالی » لەبی (حەبیبە) هەم طیب و هەم طەبیبە
خولاصەیی لەبیبە ، فەرمانبەری لەبی بە (٩)

— ٣ —

خالی بەینی چاو و ئەبرۆت ئینتیخابی کاتیبە
یەعنی نوقطەی فەرقی ئیبنو موقلە وبنو حاجیبە (١)

موراتی (چر) و (کم) و (گم) و (عب) و (اح) : موراتی یا مەرایی . ئەگەر (مەرایی) بێ واتــە : ئەی ئەوکەســەی بۆ مەرایی کــردن چوێتە خەلوەوە. زەرد زۆ و شەقی بە (چر) و (عم) و (گم):زەردی زۆ شەقی بە. (چن) : زەردیبو شــەقی بە . (ك) و (خا) : زەرد و زۆ شــەقی بە . (عب) : زەرد زۆی شــەقی بە . (ت) و (مــن) و (خــب) : زەرد زۆ و شەقی بە ، یا زەردی زۆ شەقی بە ، یا زەرد و زۆ شەقی بە .

(٩) لەب : لێو . طیب : شتی بۆنخۆش . طەبیب : پزیشك ، مەبەست لێی دەرمانە بە مەجاز . لەبیب : عاقڵ .

واتە : نالی ! لێوی (حەبیبە) هەم بۆنی خۆشە و شایانی بۆن پێوە کردنە وەك گوڵ و ، هەم دەرمانیشە شــایانی ئەوەیە بمژرێ و بخورێ وەکو دەرمان .. ئەو خولاصەیەیە کە بەسە بۆ پیاوی عاقڵ بۆ تێگەیشتن وەك عەرەب ئەڵێن « اللبیبُ تکفیهِ الاشــارةُ » یا وەك کورد ئەڵێن : مشتێ نمونەی خەروارێکە .. کەواتە مادەم لێوی یار بەمجۆرە بێ ، برۆ بیە بە قوربانی .

لەنێوان (حەبیب) و (طەبیب)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (طیب) و (طەبیب)دا جیناسی ناقیص و ، لەنێوان (لەبیبە) و (لەبی‌بە)دا جیناسی تەرکیب هەیە . خولاصــەیی (چر) و (ك) : خولاصــەیی و خولاصەوو . هەمۆ نوسخەکانی‌تر : خولاصەوو .

— ٣ —

(١) ئینتیخاب : هەڵبژاردن ، بەمەعنا هەڵبژاردەیــە . کــاتیب : نوسەر . مەبەست لە خوایە . ئیبنوموقلە وبنو حاجیبە : ئیبنو موقلە و ئیبنو حاجیبــە . ئیبنــو موقلە : ابن مقلــة ، خەتخۆشــێکی بەناوبــانگ بووە . ئیشارەتیشە بە وشەی (مقلة) واتە پێڵوی چاو . ئیبنو حاجیب : ابن حاجب ، نەحوزانێکی بەناوبانگی کوردە . ئیشارەتیشــە بــە وشەی (حاجب) واتە برۆ .

عەیب و لەعبی خەڵقی کرد تا یاری خستە داوی خۆی
خەصمەکەی من کەلبی ئاھۆ گیرە ، خیرسی لاعیبە (٢)

لەشکری خەططی شکستە و ، تیپی زوڵفی تار و مار
پادشاھی حوسنی عالەمگیری ھێشتا غالیبە (٣)

واتە : ئەو خاڵەی لەنێوان چاو و برۆدایە نوختەیەکە خوا دایناوە کە لە جوانیی لەخشەکانیا سەردەستەی ھەموانە ، نوختەیەکە بۆ لەیەك جیاکردنەوەی پێڵوی چاو (موقلە) و برۆ (حاجیب) کە ھەردوکیان ئەوەندە جوانن کەس ناتوانێ بڵێ کامیان لە کامیان جوانترە ، وەك چۆن کەس ناتوانێ بڵێ ئاخۆ (ابن مقلة) لە ھونەری خۆیا سەرامەدتر و لەپێشتر بووە ، یاخۆ (ابن حاجب) ؟

لەنێوان (چاو) و (ئەبرۆ)دا تەناسوب و ، لەنێوان (خاڵ) و (نوقطە)دا تەرادوف و ، لە (ئیبنو موقلە) و (ئیبنو حاجیب)یشدا تەوریە ھەیە .

(٢) لەعب : یارێ . خیرس : ورچ . لاعیب : یارێکەر .

وانە : بەدکارە ناحەزەکەی من ئەوەندە ناو و ناتۆرەی لە خەڵك نا و ئەوەندەی یارێ بەم و بەو کرد و ھەڵیخەڵەتاندن ، تا یاریشی خستە داوی خۆی و ھەڵی خەڵەتاند . ئەم بەدکارە ناحەزەی منە لەلایەکەوە بووە بە سەگی ئاسکگر ، ئەوەتە یاری خستە داوی خۆی و ، لە لایەکی کەشەوە بووە بە ورچی یارێ پێکردن ، ئەوەتە بە یارییەکانی خەڵك ڕاکێشێ بۆ لای خۆی تا پاشان ئەیانخاتە داوەوە .

(٣) خەط : گەنەمۆی تازە ڕوواوی سەر ڕوی نازداران . شکستە : شکاو ، تێکەڵ و پێکەڵ . تار و مار : پەرت و بڵاو . ڕەش و لوول .

وانە : ئەو لەشکرەی یار کە دڵی دڵدارانی پێ داگیر ئەکا کە گەنەمۆی تازە ڕووای سەر ڕوییەتی ، تێکشکاو و تێکەڵ و پێکەڵە ، ھەر کەمێکی لەلایەکەوەیە و ، تیپی زوڵفە ڕەش و لوولەکانیشی پەرت و بڵاو بونەتەوە. بۆیە ئەبۆ نەیتوانییایە دڵی دڵداران داگیرکا چونکە ھیچ پادشاھێك بە لەشکری شکستەی واوە شەڕی پێ ناکرێ،بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا پادشای جوانیی ئەو کە جیھانی ھەمۆ داگیر کردووە ، ھێشتا ھەر بەسەر مەملەکەتی دڵاندا زاڵە .

وشەی (خەططی شکستە) ئیشارەتیشە بە زاراوەیەکی نوسین ، چونکە (خەططی شکستە) جۆرە نوسینێکی فارسییە .

حاضری ئەمر و خیطابە دڵ ، ئەگەرچی مەنهییە !
راجیعی تۆیە ضەمیری من ، ئەگەرچی غائیبە ! (٤)

« نالی » ئیستە تاجی شاهی و تەختی خاقانیی هەیە
شەوکەت ئارا ، موحتەشەم دیوانە ، فیکرەت صائیبە (٥) *

خەططی (چن) و (ت) : خەططت . شکستە (چن) و (ت) و (ك) و (أح) و (خا) و (خب) : شکست . زولفی (چن) و (ت) و (ك) و (اح) : زولفت .

ئەم بەیتە و بەیتی پاشەوەی لە نوسخەی (کم)دا بەردوان .

(٤) حاضر : ئامادە . لە عیلمی نەحویشدا جۆرە ضەمیرێك و لە عیلمی صەرفیشدا جۆرە فیعلێکە . ئەمر : فەرمان . لە عیلمی صەرفیشدا یەکێکە لە فیعلەکان . خیطاب : فەرمودە . لە عیلمی نەحویشدا جۆرە ضەمیرێك و لە عیلمی صەرفیشدا جۆرە فیعلێکە . مەنهی : مەنع کراو . لە عیلمی صەرفیشدا جۆرە فیعلێکە . راجیع : گەڕاوە . لە عیلمی نەحویشدا ضەمیرێکە بگەڕێتەوە سەر ئیسمێك . ضەمیر : جۆرە وشەیەکە لەجیاتیی ئیسمی ظاهیر بەکاردێ . دڵ . غائیب : نادیار . لە عیلمی نەحویشدا جۆرە ضەمیرێك و لە عیلمی صەرفیشدا جۆرە فیعلێکە .

واتە : دڵی من هەرچەند وەصڵی تۆی لێ قەدەغە کراوە و نابێ نزیکت بکەوێتەوە ، ئامادەیە بۆ هەر فەرمانێکت و چیی پێ بڵێی جێبەجێی ئەکا . ضەمیری منیش کە ئەبێ هەر بۆ خۆم بگەڕێتەوە ، بۆ تۆ ئەگەڕێتەوە و بۆنی بەستەیە بە تۆوە ، هەرچەند لەوەش کەوتووە کە بۆ خۆم بێ و سەرلێشێواو و سەرگەردان بووە . چەند جوانە ضەمیرێ کە هیی (من)ی موتەکەللیم بێ بگەڕێتەوە بۆ (تۆ)ی موخاطەب و خۆیشی غائیب بێ . . نالی لەم موبالەغە و جوانکارییەیدا لە ئەهلی نەحو و بەلاغەش تێپەڕی کردووە .

ئەشکونجێ مەعنای (ضەمیر) بە دڵ لێبدەینەوە .

لەنێوان (حاضر) و (ئەمر) و (خیطاب) و (مەنهی) و (ضەمیر) و (غائیب)دا تەناسوب و ، لە (دڵ) و (ضەمیر)دا تەرادوف و ، لە (ضەمیر)دا تەورییە هەیە .

ئەم وشانە زاراوەی عیلمی نەحو و صەرف وئوصوڵی فیقهیشن .

(٥) شەوکەت ئارا : ئەوەی شان و شکۆ بەوەوە برازێتەوە . موحتەشەم

* جگە لەو مانایانەی مامۆستا لێی داونەوە ، ئیشارەیە ، بۆ موحتەشەم و سائیب کە دوو شاعیری بە ناوبانگن . وێدەچێ شەوکەتیش هەر ناز ناوی شاعیرێك بێ کە من نایناسم .

— ٤ —

دَرْونِی لِدارِ الـ (شَارَزُورِ) وَ بَرْدِهِ
كَفْرَمِیسْكِ گَرْمِ اِلی آوِ سَرْدِهِ (١)

دیوان : ئەوەی کۆڕی گەورە و پایە بڵنــد بێ . فیکرەت : بیر و ڕا . صائیب : ڕاست و دروست .

واتە : نالی ئیــستا کابرایەکە لــە مەیدانی شــیعر و ئەدەبــدا تاجی پادشایەتی و تەختی خاقانیی هەیە . شان و شکۆ بەوەوە ئەڕازێتەوە و ، کۆڕ و مەجلیسی پایە بڵندە و ، بیر و ڕای ڕاست و دروستە .

لە ڕۆیەکی کەشەوە (شاهی) و (خاقانی) و (شەوکەت) و (فیکرەت) و (صائیب) . هەریەکە ناوی شاعیرێکی ئێرانین . (دیوان)یش ئیشارەتە بە دیوانی شــیعر . بەمپێیە ئــەتوانین مەعنــای بەیتەکــە بەمجۆرەش لێکبدەینەوە کەوا نالی تاجەکەی (شاهی)ی بەسەرەوەیە و ، لەسەر تەختەکەی (خاقانی) دانیشتووە و ، (شەوکەت) بەوەوە شان و شکۆی هەیە و ، دیوانی شیعرەکەی گەورە و پایەبڵندەو (فیکرەت) و (صائیب)ی سەردەمی خۆیەتی ..

بەمجۆرە نالی بە پشت قایمییەکی تەواوەوە بە خۆیا ئەنازێ و ، خۆی لە تای تەرازۆیەك و ئــەو هــەمو کەڵە شــاعیرانەی ئێران لە تاکەیتری تەرازووەکەدا دائەنێ و، حەقیشیەتی ، چونکە ئەوەی پاشتر بێتە ئاراوە، هەر ئەوەندە بەهرەی هــەبێ وەك نــالی ، ئــەتوانێ کــەڵك لە هــەمو پێشینەکان وەربگرێ و هیی خۆیشی بخاتە سەر . دەسا صەد ئافەرین لەم ڕۆڵە سەربەرزەی مەیدانی ئەدەبی کورد !

ئارا (کم) و (گم) و (من) : ئارا و . دیوانە (عم) و (کم) و (گم) و (من) : دیوان و . (اع) و (خب) : دیوان و یا دیوانی . (خا) : دیوانی .

— ٤ —

نالی لەم پارچە شیعرە نایابەیدا ، کە چ لەبارەی دەوڵەمەندیی سۆز و چ لەبارەی تەکنیکی هونەرییەوە ، پێشــەنگە و بــەر لــەو چەشنی لە کوردیدا نــەبینراوە ، کۆمەڵێ وشــەی کوردیی و عەرەبیی و کوردیی — عەرەبیی بەکارهێناوە و ، تێکڕا بە شێوەی عەرەبیی داڕشتوون و پێڕەوی دەستووری زمانی عەرەبیی و سەر و بۆر و ژێری دوا پیتی وشەی لە زمانی عەرەبیدا بەسەردا بڕیون .

هونەرەکەی نالی لەم پارچە شیعرەیدا ، لەوەدایە کە ئەو وشە کوردیانەی بەکاری‌هێناون ، بخرێنە قالبی عەرەبییەوە . نوسینەوەی ئەم پارچە شیعرە بە شێوەی دەستوری کوردی ، ئەو خاسیەتەی لەناوئەبرد ، سەرەڕای ئەوە کە بونی سەر و بۆر و ژێری تەواویش لە چاپخانەی کوردا مەترسیی ئەوەی ئەئەهێشت کە هەندێ کەس نەتوانن لە حالی نەبونی سەر و ژێر و بۆردا شیعرەکە بێ‌هەڵە بخوێننەوە . زیاد لەوەش پارچە شیعرەکە وشەی‌وای تیایە نالی وێستویەتی بە عەرەبییش و بە کوردییش مەعنا ببەخشن و ئەگەر ئەو وشانەمان بە کوردی بنوسییایەتەوە ، مەعنا عەرەبییەکەیانمان لەکیس ئەچو . بۆیە وامان بە باش زانی لە نوسینەوەی ئەم پارچە شیعرەدا شوێن‌پێی دەستوری نوسینی عەرەبی هەلگرین .

(١) دار : داری بەرابەری بەرد . مال . برد : بەرد ، بەرابەری دار . ئەشکونجێ تێکڕای (بردە) بەمەعنا (بەر دیهی) بێ واتە : بەری دێی . سرد : سارد . ئەشکونجێ تێکڕای (سردە) بەمەعنا (سەر دیهی) بێ واتە : لای سەرۆی ئاوایییەکەی .

واتە : سۆزی دڵ و دەرۆنم بۆ دیتنی دار و بەردی شارەزۆر ، یاخود بۆ دیتنی ماڵی شارەزۆر و بەری ئاوایی لە دێهاتی شارەزۆر ، وەك سۆزی فرمێسکی گەرم وایە ـ کە فرمێسکی چاوەکانمە ـ بۆ ئاوی سارد یا بۆ کانیاوی لای سەرۆی ئاوایی تا لێی‌بخۆمەوە و بیدەم بە چاوما گریانم بنیشێنێتەوە و کەف و کوڵی دەرۆنم دامرکێنێ . زیاتر وایە دێهاتی کوردستان لە پێینی کانیاوەوە دروست ئەکرێن بۆئەوەی پیسایی ناو ئاوایی نەچێتە سەر کانیاوەکە و ، بەپێچەوانەوە کانیاو ، ئەگەر ئاوەکەی زۆر بێ ، پیسایی ئاوایی ڕامالێ .

کفرمیسك ، : نوسخەکانی بەردەستمان هیچیان (تەنوین)یان نەخستبوە سەر دوا پیتی ئەم وشەیە ، ئێمە خۆمان دامان‌نا چونکە هەم لە ڕوی ژێرمانەوە و هەم لە ڕوی سەنگی بەیتەکەوە پێویست بو . (چر) و (چن) و (عب) و (خا) و (خب) : کفرمیسك . (عم) و (گم) : کفرمیسکی . (کم) و (من) و (ت) و (ك) : کفرمیسك . (اح) : کە فرمیسك . گرم ، : (چن) و (گم) : گرمی . (عم) و (ت) و (ك) : گرم .

لەنێوان (دار) و (برد) و (آو)دا تەناسوب و لەنێوان (گرم) و (سرد)دا طیباق هەیە . لە (دار) و (بردە) و (سردە)یشدا لەطافەت هەیە .

تَرى وَرْدَهُ قُوتاً وَجُوتاً وَسايِقاً
فَيا قُوتَتى مِنْ جُوتِهِ ثُمَّ فَرْدِهِ (٢)

تَرى عِينَةَ الأبْدانِ مِنْ (خاكْ خُولِ) هِ
تَرى مَنْدَلَ الأوْراقِ مِنْ تُوزْ گَرْدِهِ (٣)

---

(٢) وَرْد : وەرد ، زەویی هەڵکێڕراوەی ئامادە کراو بۆ جووت کردن و تۆو تیا چاندن . قوت : ڕۆزی . جوت : جووتەگا و جووت کردن . دوانە . سایِق : جووتیار ، لێخوڕی گای جووت . فَرْد : تاك .

واتە : وەردی دەشتی شارەزوور ئەبینی مایەی ڕۆزییە ، جووتەگایە ئیشی تیا ئەکا ، جووتیارە لە گاکانی ئەخوڕێ .. ئـای چۆن ڕۆزییەکم هەبو لە جووتەگای دەشتی شارەزوور و لە تاقە جووتیارەوە کـە لە گاکان ئەخوڕێ !

لەوانەیە لەم بەیتەوە بگەینە ئەوە کـە نالی لـە بنەماڵەیەکی لەبارەی ئابوورییەوە مامناوەندی بووە .

لەنێوان (ورد) و (فرد) و ، (قوت) و (جوت)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (قوت) و (جوت) و (ورد) و (سـایق)دا تەناسوب و ، لەنێوان (جوت) و (فرد)دا طیباق هەیە .

قوتَتى (چن) و (خب) : قوتی .
وسایقاً (« پەراوێزی » چن) : وَطاقة ، واتە : بەتەنها . لە (تاك)ەوە هاتووە .

(٣) عِينَة : کەرەسـتە . اَبْدان : جەمعی بەدەنە واتـە لەش . مَنْدَل : چیلکەی بۆن خۆش .

واتە : کەرەستەی لەشی ئادەمیزاد لە خـاك و خۆڵی شـارەزوورە . مەبەستی ئەوەیە ئەو قوڕەی حـەزرەتی ئادەمی لێ دروستکرا ، هی شارەزوور بۆ . تۆز و گەردیشـی بـۆنی دارێ بـۆن خۆشـی لێ دێ .

وشەی (خاك و خۆڵ) ئیشارەتیشە بە دێی (خاك و خۆڵ)ی زێدی نالی . کەواتە لە وشەی (خاك و خۆڵ)دا تەورییە هەیە .

عینة (چن) : طینة . واتە : ئەو قوڕەی ئادەمی لێ دروست کرا . خاك (چن) : خاك . مندل (چر) : منزِل . تۆز (عب) : توزِ .

تَرى دَشْتَةً بِالوَرْدِ كانَتْ بَهَشْتَةً
نَمُ الوَرْدِ بارانٌ عَلى خاكِ بَرْدِهِ (٤)

شَوانی (سُلَيْمانی) ، صَبای (پیرمَصُورَ) گَی
کِوانی (قَرَهداغ) ، هَوای (دارِزَرْدِ)هِ (٥)

---

(٤) دَشتَةً : دەشتێك . وَرْد : گوڵ . بَهَشتَةً : بەهەشتێك . نَم الوَرْد : ئاونگی سەر پەڕەی گوڵ .

واتە : لە شارەزوورا دەشتێك ئەبینێ بەهەشتێ بۆ بۆ خۆی ، ئەو ئاونگەی بەسەر پەڕەی گوڵدا ئەبارێ ، وەك باران بەسەر بەرد و خۆڵیا ئەبارێ .

نم الورد (عم) نمُ الوَرْدیِ ، واتە وردە نم ، وەك خۆی مەعنای لێداوەتەوە .

(٥) شوانی : شەوانی ، یاخود برژاندمی . پیر مصور : پیر مەسوور ، گەڕەکێکی سولەیمانییە . کوانی : کێوەکانی ، یان : کوانێ ، واتە داخی کردم . دارزردە : داریزەرد ، شاخێکە لە قەرەداغ .

واتە : باسی کام لای ئەو وڵاتە خۆشە بکەم ؟ باسی شەوانی سولەیمانێ بکەم ، یان باسی شنەبای دەمەوبەیانی پیر مەسوور ! باسی چیاکانی قەرەداغ بکەم ، یان باسی هەوای سازگاری داریزەردی قەرەداغ !

نالی مەبەستی بووە بە (شوانی) مەعنای (برژاندمی) و ، بە (کِوانی) کە بەدیمەن لە (کوانی)یش ئەچێ ، مەعنای (داخی کردم)یش بگەیەنێ . بەمپێیە لەدوای (سلیمانی)یشەوە بۆرێك دائەنرێ و مەعنای بەیتەکە وای لێدێتەوە کەوا یادی سولەیمانێ و بای بەیانیانی پیرمەسوور برژاندمی و ، بیری قەرەداغ و هەوای داری زەرد داخی کردم .

ئەشکونجێ (کِوانی) نەبێ (کوانێ) بێ ، واتە : لەکوێیە ؟

صبای (ت) و (عب) : صبا . (من) : صدای . داری (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) و (من) : دارْ . (خب) : دارْ یا دار .

لەنێوان (شوانی) و (کوانی)دا جیناسی لاحیق هەیە .

كأنّ كنارَ أرْضِهِ آسْمانَةٌ
لِبَرْزِي دُورِي لِسَبْزِي عَرْدِهِ (٦)

أما (سَرْچنار) ، عَيْنى جارِيَةٌ لَهُ
أما (تانجَرُو) قَدْ صارَ مَجْنونَ هَرْدِهِ (٧)

فَباغاتُهُ داغاتُ جَرْگِ الشَقائِقِ
فَوا دَرْدَتى مِنْ خارْ خارِى لِوَرْدِهِ (٨)

---

(٦) كنار : كەنار ، قەراغ . آسْمانَةٌ : ئاسمانێكە . عَرْد : عەرد ، عەرز ، زەوی . لِسَبْزِي : لەبەر سەوزیی . .

واتە : وەك بلّێی قەراخی خاكی قەرەداغ لەبەر بەرزیی و دووریی كێوەكانی و لەبەر سەوزیی زەوییەكەی ، ئاسمانێكە بۆ خۆی .

لە شێوەی سەر و ژێر و بۆر بۆ كردنی وشەكانی نیوەی دووەمی ئەم بەیتەدا نوسخەكانی بەردەستمان جیاوازییەكی زۆریان تیابو ، لەبەر بێبایەخی باسمان نەكردن . جیاوازیی گرنگیان تەنها ئەمەبوو : دُورِي («بەراوێزی» چر) و (كم) و (من) و (عب) و (خا) : وَرْدِهِ . لِسَبْزِي : ئەمە بەگوێرەی تێكستی (« بەراوێزی » چر)ە بەڵام بێ سەر و بۆر . نوسخەكانیتر ، (عم) و (كم) نەبێ ، (ل)یان پێوە نییە . عَرْدِهِ (چن) : هَرْدِهِ .

(٧) اما : امّا ، هەرچییەكو . .

واتە : هەرچێ سەرچنارە ، ئەوە چاوم ، یا سەرچاوەكەم كە چاومە فرمێسكی لێ ئەڕوا بۆی ، یاخود چاوم كەنیزەكیەتی . مەبەستی لەوەیە بڵێ چاوم بەقوربانی بێ ، یاخود چاوم وێنەیەكی بچوكیەتی لە ناو لێژۆیشتنا . هەرچێ تانجەرۆیشە ، ئەوە بووە بە (مەجنون)ی هەردی شارەزوور و ڕێی گرتووەتەبەر .

عینی : ئەمە تێكستی (چن)ە، نوسخەكانیتر هەموو نوسیویانە (عَيْنٌ). بەمپێیە مەعنای نیوە بەیتەكە وای لێدێتەوە : هەرچێ سەرچنارە ، كانییەك لە خەمی یادیا ئەڕوا كە كانیی چاومە . بەڵام نیوە بەیتەكە لاسەنگ ئەبێ بەمجۆرە .

هردە (چن) و (ك) و (اح) و (« بەراوێزی » خا) : عَرْدِهِ .

(٨) داغاتُ : داخەكانی . دَرْدَتى : دەردی من . خارْخارِي : دڵەكوتە و

وَكَمْ نالَ « نالی » مَنْ شِفا ساقِیانِهِ

شِفاً ، هَلْ شَفا مَنْ نالَ « نالی » بِدَرْدِهِ ؟! (٩)

— ٥ —

لە دڵدا ئاتەشی عیشقت بڵێسەی میثلی تەندوورە

شەطی ئەشکم نەبێ مانیع ، دەسووتێم دەبمە کۆی نوورە (١)

یاد و ئارەزوو .

واتە : باخەکانی سەرچنار ئەوەندە جوان و ڕازاوەن لە جوانیدا داخ بە جگەری گوڵی لالەدا ئەنێن . ئەی هاوار لەو دەردەی بەهۆی یاد و ئارەزووی گوڵەکانی سەرچنارەوە تووشی من بووە .

جگەرگ (چر) : قلب . دردی : ئەمە تێکستی (عم) و (کم)ە ، نوسخەکانی‌تر هەموو نووسیویانە (درونی) ، بەڵام ئیوە بەیتەکەی پێ لاسەنگ ئەبێ . خارخاری (کم) و (گم) و (ت) و (س) و (خب) : خار خار .

لەنێوان (باغات) و (داغات)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (باغات) و (شقائق) و (ورد)دا تەناسوب و ، لەنێوان (خار) و (ورد)دا طباق هەیە بەدیمەن .

(٩) ساقیان : کچە ئاوگێڕەکان .

واتە : ئای چەند جار نالی لە لێوی کچە ئاو گێڕەکانی سەرچنار بەهرەمەند بووە و لێوی مژیون و لە دەردی دڵ ڕزگاری بووە . . مەبەستی لەوەیە بڵێ ئای چەند جار دەمم ناوەتە جۆگاکانی سەرچنار و ئاوم لێ خواردۆتەتەوە و گڕی دەروونم بەو ئاوە دامردووەتەوە . سا توخوا بشێ ئەوکەسەش کەوا نالیی گرفتاری دەردی دووریی کرد ، ئێستا دڵی ڕەحەت بووبێ و حەسابێتەوە و کرمی دڵی مردبێ ؟! بێ‌گومان نەء چونکە پیاوی حەسوود و دڵپیس بە مەرگ نەبێ ڕزگاری نابێ و دڵی دانامرکێ . .

ئەم بەیتەمان بەم‌جەشنە ، تێکرا ، لەبەر ڕۆشنایی نوسخەکانی (چن) و (ك)دا نووسیوەتەوە . نوسخەکانی‌تر جیاوازیی زۆریان تیابوو کە هەموو لە هەڵەی نووسیارەوە بوون و شتێکی نوێیان نەئەدا بەدەستەوە ، بۆیە پشت گوێمان خستن .

— ٥ —

(١) شەط : ڕووبار . کۆ : کۆمەڵ ، کۆگا ، نوورە : ئاهەك و زرنیخی تێکەڵی یەك کراو .

به ناری عیشق و ئاوی دڵ ، جەسەد وەك حەضرەتی مۆسا
طەریقی : بەحری فیرعەون و ، ڕەفیقی : ئاتەشی طۆرە (٢)

واتە : دۆ شتم تیا کۆبووەتەوە کە دژی یەکن و پێکەوە ناگونجێن ، بەهۆی بەربەرەکانێی یەکتریی کردنی ئەو دوانەوە ماوم ، ئەگەر تەنها یەکێکیانم تیادا بووایە ئێستا فەوتابۆم . ئەو دوانە یەکێکیان ئاگری عەشقە کە تەنۆرێکی لە دڵما ناوەتەوە و ئەویشیان دەردی دۆریتە کە هەمیشە بەهۆیەوە ئەگریم . ئەگەر ئەمەی دۆهەمیان نەبوایە کە کەمێك تینی ئەویان دائەمرێنێتەوە ، ئەسوتام و ئەبۆمە کۆی نۆرە . . .

لە کۆکردنەوەی (ئاتەش) و (شەط)دا طیباق و ، لە کۆکردنەوەی (تەندۆرە) و (نۆرە)دا جۆرە وشەئاراییەك هەیە .

ئاتەشی (گم) : ئاگری . دەسوتێم (چن) و (عم) و (کم) و (من) و (خا) : **دەسوتم .**

(٢) بەحری فیرعەون : ئەو بەحرەی حەزرەتی مۆسا و پەیڕەوەکانی لێی پەڕینەوە و فیرعەون و کۆمەڵەکەشی دوایان کەوتن و نیشتنە مل ئاو و خودا نوقمی کردن و خنکاندنی . ئاتەشی طۆر : ئاگری نۆری خودا کە بۆ حەزرەتی مۆسا دەرکەوت و دای لە کێوی طۆر و سوتاندی .

وانە : بەم ئاگری عەشقە و بەم ئاوی چاوە کە لە قوڵایی دڵمەوە هەڵئەقوڵێ ، لاشەم وەك حەزرەتی مۆسای لێ هاتووە ، ئەبێ بەسەر جۆگای فرمێسکی خۆیا بپەڕێتەوە کە وەك بەحرەکەی فیرعەون وایە و ، لەگەڵ ئاگری دەرۆنیا بکەڕێ کە وەك ئاگرەکەی کێوی طۆر وایە .

لەم (بەحری فیرعەون) و (ئاتەشی طۆر)ەدا ئیشارەتێکیش بۆ ئەوە کراوە کە ئەم عەشقەی نالی هەرگیز ناگاتە ئەنجام ، چونکە مۆسا لە بەحرەکەی پەڕیەوە و ڕزگاری بۆ . بەڵام بەحری فرمێسکی ئەم هەرگیز دوایی نایە تا لێی ڕزگار بێ . ئاگرەکەی کێوی تۆریش نۆری خوا بۆ دەرکەوت و نیشانەی ئەوەبۆ کە مۆسا خوا خۆیی چاو پێ ناکەوێ . کەواتە ئاگری عیشقەکەی ئەمیش کە هەمیشە لەگەڵیا ئەبێ ، نیشانەی ئەوەیە کە هەرگیز ناگا بە یار .

لە کۆکردنەوەی (نار) و (ئاو) و ، (مۆسا) و (فیرعەون)دا طیباق و ، لەنێوان (مۆسا) و (بەحر) و (طۆر)دا تەناسوب هەیە .

بە ناری عیشق و ئاوی دڵ (عم) و (گم) : بە ئاوی چاو و ناری دڵ . بەحری (عب) و (خب) : بەحر و .

دەچیٚ بۆ لای ڕەقیب ، خۆشە ، وەلیٚ ئەو داغە کوشتـوومی
لە کن ئەو چەندە مەجبوورە ، لە لای من چەندە مەغرورە ! (٣)

پەیامت هات و پەیکت ڕۆی ، خەیالم نارد و نەیگەییێ
ڕەسوولم کەوتە ڕیٚ ، گرتی ، هێنای وەك ئاگرە سوورە (٤)

---

(٣) واتە : قەید ناکا ، ناخۆش نییە یار ئەچیٚ بۆلای بەدکار و سەری لیٚ ئەدا ، ئارەزۆی خۆیەتی . بەڵام من داخی ئەوە کوشتوومی کەوا چەند لای ئەو ناچار و مەجبوور و ملکەچە و وەك بڵێی ئەم موحتاجی ئەو بیٚ ، کەچیٚ ئەگەر جارێك بێتە لای من ، ئەوەندە لەخۆی بایییە و فیزم بەسەردا ئەکا !

ئەشکونجیٚ مەعنای ئەم بەیتە بەپێچەوانەوە لێك‌بدەینەوە کەوا بکەوێ: بەدکار ئەچیٚ بۆ لای یار ، قەیدی نییە با بچیٚ بۆ لای ، بەڵام من داختی ئەوە ئەمکوژیٚ کەوا لای من خۆی لیٚ بایی ئەبیٚ و فیزم بەسەرا ئەکا کەوا یار لەگەڵ ئەو جۆرە ، کەچیٚ کە ئەشچێتە لای ئەو ، ئەوەنـدە ذەلیل و سەرشۆڕە .

دەچیٚ (کم) و (من) : ئەچیٚ . داغە (عم) و (گم) و (ك) : داخە . لەلای من (عم) و (من) : لەکن من .

(٤) پەیام : نامە یا هەواڵی نێرراو . پەیك : نامەبەر . ڕەسوول : فروستادە . ئاگرە سوورە : کینایەیە لە گورج و گوڵیٚ و دەستوبرد .

مەعنای ئەم بەیتـە و بەیتی پاشەوەیمان بەئارەزۆی دڵـی خۆمان بۆ ڕاست نەکـراوەتەوە . ئەوەندەی بـۆی چوویـن لێرەدا ئەینووسـین و چاوەڕوانی بەشداریی هەر کەسێکی کەشین کە زیاتری بۆ ساغ کرابێتەوە لێی .

نالیٚ لە بەیتی پێشوودا بڕیاری‌دا کەوا بەدکار واتە ڕەقیب هەمو جاریٚ چاوی بە یار ئەکەویٚ ، جا یا ئەم ئەچیٚ بۆلای ئەو یا ئەو دیٚ بۆلای ئەم . دیارە لەم حاڵەدا بەدکار ئەم هەواڵە دڵ ئازاردەرە بە نالیٚ ئەگەیەنێتەوە بۆئەوەی زیاتر دڵی بکولێنێتـەوە . نالیٚ بە یار ئەڵیٚ هەواڵت هات کە چوویتە لای بـەدکار یا بەدکار هاتووەتە لای تـۆ و ، فروستادەکەت کە بەدکار خۆی بۆ کە هەواڵەکەی پیٚ گەیاندم ، گورج وەك جنۆکە ڕای‌کرد . منیش خەیاڵم نارد بەدوایا ، واتە کەوتمـە بیرکردنەوە لەمە چۆن وا بوو ڕێگای ئەوە ئەدەی ئەو بتبینیٚ ، بەڵام خەیاڵ کول بوو ، نەگەیشت بەوە لە ڕازی ئەم ڕووداوە بگا . ناچار بۆم هەناسـەی گەرم و ئاگراویٚ و بەسۆزی خۆم بەدوادا هەڵکێشـا ، ئاهی هەناسـەکەم ئەوەندە توند و تیژ بوو هێنای

که دیتم شەکڵی صەد ڕەنگی ، گوتم : بابایی عەییارە
که بیستم لەفظی بێ دەنگی ، گوتم : شەیپوری شاپورە (٥)

گوتم : ڕاستی صەبا هەڵسە ! گوتی : مەشرەب موخالیفیە
گوتم : ئاری ، گوتی : بایە ، گوتم : ئەوجێ ، گوتی دوورە (٦)

(ئەشکونجێ هێنانەکە کینایە بێ لە تێگەیشتنی مەسەلەکە) .

نەیکەیبێ (چن) : نەیگەشتێ . (ك) : نەیکەیبە .

نیوەی یەکەمی ئەم بەیتە لە (عم) و (گم)دا بەم جۆرەیە :

پەیامت هات و پێ گوت ، ڕۆی ، خەیاڵم ناردە دوّی ، گەییە

ئەم بەیتە لە (کم) و (من) و (خا)دا نییە .

(٥) بابای عەییار : وەك لە ئەفسانەدا ئەیگێڕنەوە کابرایەك بووە لە دەستە و دائیرەی ئەسکەندەری مەکدۆنیدا ، ئارەزوّی لە کێ بوّبێ بچێتە شێوەیەوە، چووەتە شێوەیەوە . شەیپوڕ : ئالەتێکی موّسیقایە فوّی پیا ئەکرێ .

واتە : کە شێوەی صەد ڕەنگیم دیێ ، وتم ئەمە بابای عەیارە ، چوّن ئارەزوّ بکا وا خوّی ئەگوّڕێ ، بوّیەش توانیویە جێی خوّی لە دڵی یاردا بکاتەوە . کە دیتیشم دەم ئەجوڵێنێتەوە و هیچیش نالێ ، وتم بێ و نەبێ ئەمە کەڕەناکەی شاپورە . هەرچەند لە سەرچاوەکانی بەردەستمانا شتێکی ئەوتوّمان لەبارەی ئەم کەڕەنایەوە بوّ ساغ نەکرایەوە ، بەڵام دوور نییە جوّرە بلوێرێکی جادوگەرانە بوّبێ توانای کارکردنی لە دڵی خەڵك و ڕاکێشانیانا بوّبێ ، بوّیە نالیش وا بەدکاری پێ ئەشوبهێنێ .

کە دیتم (عم) و (گم) و (من) : کە من دیم . گوتم ـ ی یەکەم ـ (چر) و (کم) و (من) :وتم . گوتم ـ ی دوّهەم ـ (چر) و (چن) و (کم) و (من) و (ك) و (خب) : وتم .

(٦) ڕاستی صەبا : ئیشارەتە بە دوّ ئاوازی موّسیقا : (ڕاست) و (صەبا) . مەشرەب : ذەوق . موخالیف : پێچەوانە . ئاوازێکی موّسیقایە . نار : ئاگر . با (باد) : سەرەڕای مەعنا دیارەکەی ئاوازێکی موّسیقایشە. ئەوج : چڵە بوّیە . ئاوازێکی موّسیقایە .

مەعنای ئەم بەیتەمان بە یەکجاری بوّ ڕاست نەبوەوە ، بەڵام دیارە داوای ئەم ئاوازە موّسیقاییانە پەیوەندی بەوەوە هەیە کە بەدکار لە بەیتی پێشوودا کرا بە شەیپوری شاپور . دوور نییە لە (ڕاست) و (صەبا) و (موخالیف) و (نار) و (با) و (ئەوج) و (دوور)دا تەوریە هەبێ ،

گوتم : قوربانی تۆ من بم ، گوتی : قوربانی تۆ سەگ بێ
گوتم : شیشەی دڵم ناتوێ ؟ گوتی : بۆچیه ؟ مەکسوورە (٧) ■

چونکە ئاشکرایە ئەم وشانە هەمۆیان ناوی ئاوازی مۆسیقان ، (ئار) و (دۆر) نەبێ ، کە لەمبارەوە شتێکیان لێ نازانین . بەمپێیە ئەبێ مەعنای بەیتەکە بەمجۆرە بێ : بە بەدکارم وت بەم (بەیانی)بە (ڕاست) بە لەگەڵم ، وتی ئارەزۆم (موخالیف)ی ئەوەیە لەگەڵت ڕاست بم . وتم کەواتە (ئاگر)ی باسی پەیوەندی خۆت و یار بنێ بە جگەرمەوە ، وتی (با)یە و ئاگرەکە بە هەمۆلایەکا بلاوە ئەکا . وتم کەواتە دۆرکەوەرەوە لە یار با من بکەمە (ئەوج)ی بەختەوەرێ ، وتی ئەوەش (دۆر)ە .. یاخود کە دیم بەدکار وەك شەیپۆری شاپۆر وایە ، وتم مەقامێکی (ڕاست) و (صەبا)م بۆ لێدە ، وتی ئارەزۆم لە مەقامی (موخالیف)ە . وتم مەقامی (ئاتەش)م بۆ لێدە ، وتی ئێستا کانی مەقامی (باد)ە و (باد) و (ئاتەش)یش ناکەونەیەك . وتم مەقامی (ئەوج)م بۆ لێدە ، وتی مەقامی (ئەوج) مەقامێکی (دۆر)ە و نایگەیتێ .

وشەی (موخالیفیه) لە هەمۆ نوسخەکانی بەردەستمانا بە (موخالیفه) نۆسرابۆ . نیوە شیعرەکە بەوە لاسەنگ ئەبۆ ، ئێمە خۆمان کردمان بە (موخالیفیه) و بەوە نیو شیعرەکەشمان ڕاست کردەوە و مەعناکەش تێكناچێ . بەڵکو ئێمە لامانوایە لە ئەسڵیشدا یا (موخالیفیه) بووە یا (موخالیفمه) .

دانانی (گوتم) و (گوتی) لە تێکڕای ئەم بەیتەدا بەپێی تێکستی نوسخەکانی (عم) و (گم) و (عب) و (خا)یە ، نوسخەکانیتر لەنێوان (گوتم) و (وتم) و (گوتی) و (وتی)دا تێکەڵ و پێکەڵن . هەڵسە (عم) و (کم) و (گم) و (من) : هەستە . بایە (چن) : بادە .

(٧) ناتوێ : ناتەوێ . مەکسۆر : شکاو .

واتە : بە یارم وت : بەقوربانت بم ، کەچێ ئەوەندە دڵڕەق بۆ ، دڵی شکاندم و لە وەڵاما وتی : سەگ بە قوربانت بێ .. لەگەڵ ئەوەشدا هەر دەستبەرداری ئەبۆم و پێشنیارم کرد کە شۆشەی دڵمی بدەمێ ، بچێتە ناوی و ڕازێ بێ بە خۆشەویستێ لە دڵما جێگیر بێ ، بەڵام قایل ئەبۆ ، وتی : تۆ دڵت شکاوە و منیش ناچمە ناو دڵی شکاوەوە .

لەمبەیتەشدا دانانی (گوتم) و (گوتی) بەپێی تێکستی نوسخەکانی (چن) و (عم) و (ك) و (عب) و (خا)یە . نوسخەکانیتر لەنێوان (گوتم) و (وتم) و (گوتی) و (وتی)دا تێکەڵ و پێکەڵن . شیشەی دڵم ناتوێ (چن) و

■ گوتم شیشەی دڵت ناوێ ، گوتی بۆ چیمە مەکسورە

خەراباتی دڵی « ناڵی » مەفەرمو : خاڵییە ، نایەم !
بە مەرگی تۆ قەسەم ، چاوم ! بە ذیکرت بەیتی مەعموورە ٠٠ (٨)

— ٦ —

وەصفی ڕوخساری لە فیکری بەنی ئادەم بە دەرە
ئیبتیدای مەدحی دەمی وەك خەبەری بێ ئەثەرە (١)

(ك) : شیشەی دڵم بۆ تۆ . (عم) و (كم) و (گم) : شیشەی دڵت ناوێ .
(من) : شوشەی دڵت ناوێ .

(٨) خەرابات : وێرانە و كاول . بەیتی مەعموور : ماڵی ئاوەدان . بە ماڵی كەعبەیش ئەڵێن . شوێنێكیشە لە ئاسمان .

ئەم بەیتە جۆرە پەیوەندییەكی بە بەیتی پێشووەوە هەیە ، ئەوەش لەوەوەیە كە لە بەیتی پێشوودا دڵی ناڵی كرا بە شوشەی شكاو ، واتە وەك شوێنێكی كاول و وێرانەی لێهات . لێرەشدا ناڵی ، وەك بڵێی بەرپەرچی قسەكەی یار بداتەوە ، ئەڵێ : چاوەكەم ! پێم مەفەرموو دڵت شكاو و وێرانەیە و خاڵییە نایەم تیا دانیشم ، بە مەرگی تۆ قەسەم دڵم بە یادی تۆ ئاوەدانە هەرگیز یادی تۆی لێ نابڕێ . ئیتر چۆن ئەتوانێ بە وێرانەی ناو ببەی !

لەنێوان (ناڵی) و (خاڵی)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (خەرابات) و (مەعموور)دا طیباق هەیە . خاڵییە (چر) و (عم) و (گم) و (عب) و (خا) و (خب) : چا نییە .

— ٦ —

(١) خەبەر : دەنگوباس . بێ‌ئەثەر : ئەوكەسەی ڕۆیشتبێ بۆ سەفەرێكی وەك جەنگ و ماوەیەكی زۆری بەسەرا تێپەڕیبێ و كەس هەواڵێكی نەزانێ .

واتە : تەعریفكردن و پیاهەڵدانی جوانیی ڕوخساری یار لەوە بەدەرە كە بیری بنیادەم پەی پێ ببا و ، لە توانای تێگەیشتنی ئادەمیزادا نییە . سەرەتای مەدحكردنی دەمی ، وەك دواییەكەی ، لە هیچ كوێیەكەوە نیشانەیەكی دیار نییە . مەبەستی لەوەیە دەمی یار ئەوەندە بچوكە یا ئەوەندە جوانە ، بنیادەم نازانێ لەكوێوە دەس بكا بە تەعریفكردنی و لەكوێوە دوایی پێ بێنێ . یاخود : سەرەتای

نەونیھالی قەدی تۆ عەرعەرە ، دڵخواھی منە
ڕاستە دڵدارە ، وەلێ حەیفە کەوا بێ ئەمەرە ! (٢)

قامەتی سەروی ، ئەگەر بێ بەرە بۆچ نارەوەنە ؟!
تۆ بڵێ زولفی ئەگەر دۆکەڵە ، بۆچ ناری بەرە ؟! (٣)

تەعریفکردنی وەك ھەواڵی کەسێکی ونبۆ وایە ، جا ئەگەر سەرەتاکەی وابێ ، ئەبێ دوایەکەی چۆن بێ !

مەعنـــای پێشو لـــە زاراوەی (موبتەدا) و (خەبـــەر)ی عیلمی نەحو وەرگیراوە . چ بەپێی ئـــەم مەعنایە و چ بـــەپێی مـــەعنای دوھەمیش ، تەناسوبێکی جـــوان لەنێوان (ئیبتیـــدا) و (خەبەر)دا ھەیـــە . ھەروەھا ڕستەی (خەبەری بێئەثەر)یش لە زاراوەیەکی شەرع وەرگیراوە .

ڕوخســـاری (چن) : ڕوخســـارت ، بەڵام لەگەڵ نیـــوەی دوھەمدا ناگونجێ . (خب) : ڕوخسارە .

(٢) نەونیھال : نەونەمام ، نەمامی تازە ھەڵچو . عەرعەر : داری سـەروی کێوێ . دڵخواە : ئەوەی دڵ بیبەوێ . دڵدار : داریدڵ . خاوەن دڵ .

واتە : نەونەمامی باڵای تۆ بەرز و ڕێك و ڕەوانە وەك سەرو و دڵی من گیرۆدەیەتی و حەزی لێیە . . ڕاستـە ئەو نەونەمامە درەختی دڵانە و دڵی دڵدارانی پێوەیـــە ، بەڵام درەختێکی بێبەریشـــە ، ئەو دڵانەی پێوەینی ھیچیان لێوە دەسگیر نابێ .

لە بەکخستنی (دار)ی (دڵدار) و (ئەمەر)دا تەناسوبێکی جوان ھەیە .

نەونیھالی (« پەراوێزی » چر) و (کم) و (گم) و (عم) و (من) و (خا) : نەونەمامی .

(٣) نارەوەن : لە کوردیدا درەختێکی ساق ئەستوورە ، لە بەرزێ و ترمیدا مامناوەندییە ، لـق و پۆپ و گـەڵای زۆری لێ ئەبێتەوە ، ھیـچ جۆرە بەرێکی نییـە . بەممەعنایە بۆ ئـەم شوێنە دەست نادا . لـە فارسیدا بەمەعنـــای داری ھەناریش ھاتووە . ئەم مەعنایە بـۆ ئێرە ئەگونجێ . دووریش نییە وشـەکە بەھەڵە نووسرابێتەوە و (نارەبەن) بێ کە واتە درەختی ھەنار . نار : ھەنار .

نالی لە بەیتی دوھەمدا بڕیاریدا کەوا نەمامی باڵای یار ھەرچەند دڵی دڵـــدارانی وەك بەر پێـــوە پێوەند بووە ، بـــەڵام نەمامێکی بێبـــەرە بۆ دڵدارەکانی . لەم بەیتە و بەیتی پاشـەوەشیدا ، کە مەعنایان تێکڕا وەك

زولف ئەگەر دۆكەڵە ، دۆكەڵ بەری گوڵناری نییە !
سەروە گەر قامەتی ، كەی سەروی ڕەوان بارەوەرە ؟! (٤)

بەكە ، وەك لە قسەكەی پەشیمان بێتەوە وا پیشانئەدا و ئەیەوێ بڵێ تەمامی باڵای یار بەری هەیە و بەرەكەی مەمكەكانیەتی ، بەڵام جۆرە دۆدڵێ و گێرە و كێشەیەك دێنێتە ڕێی خۆی و ئەڵێ : ئەگەر ڕاستە باڵای وەك سەروی یار درەختێكی بێبەرە ، ئەی بۆچی بووە بە داری هەنار و جوتێ مەمكی وەك هەناری پێوە بەند بووە ؟ ئەگەر تاڵی زولفیشی خەتی باریك و ڕەشی دۆكەڵە ، ئەی بۆچی بەرەكەی هەنارە ؟ مەبەستی لەوەیە كە زولفەكانی شۆڕ بۆنەتەوە تا گەیشتۆنەتە سەر مەمكەكانی و مەمكەكانی وەك هەنار بوون بە بەری .

سەروی (چن) : سەروە . نارەوەنە (كم) و (گم) و (ت) و (من) : نارەوەرە . ڕەنگە مەعنای (نارەبەرە) بێ واتە : بەرەكەی هەنارە . (عم) : بارەوەرە . ڕەنگە مەعنای (بارەبەرە) بێ واتە : كوڵێكی هەڵگرتووە . ناری بەرە (چر) و (عب) : نارەوەرە . (« پەراوێزی » چر) : نازە سەرە . (چن) و (خب) و (ك) : نارەبەرە . (عم) و (كم) و (گم) و (من) : نارە سەرە . ڕەنگە مەعنای (لەسەر هەنارە) بێ . (ت) و (اح) : ناربەرە . بۆ ناریبەرە و نارەبەرەش دەستئەدا .

نیوەكانی ئەم بەیتە لە (عم) و (كم) و (گم) و (من)دا پەرودوان .

(٤) گوڵنار : گوڵی هەنار . بە گوڵی هەناری كێویش ئەڵێن كە هەر گوڵەكە ئەكا و بەری نییە . گوڵەكەی گوڵێكی سوری جوانە سەد پەڕەی هەیە . بارەوەر : بارەبەر ، بار هەڵگر .

واتە : ئەگەر بڵێین زولفی یار لەبەر ڕەشی و باریكیی تاڵەكانی دۆكەڵە، خۆ دۆكەڵ بەری گوڵە هەنار ناگرێ، كەچی زولفی یار بەری گوڵە هەناری هەیە كە ڕوومەتی سوریەتی . خۆ ئەگەر بشڵێین سەروە ، كەی سەرو باری میوە هەڵئەگرێ كە مەمكەكانی یارە كە بە داری باڵایەوەن ؟

گوڵناری (عب) : گوڵناوی . سەروە گەر قامەتی (چر) و (خا) : سەرو ئەگەر قامەتی . (عم) و (كم) و (گم) و (من) : سەرو ئەگەر قامەتە . بارەوەرە (ت) : ناردەرە ، واتە : هەناربەخشە .

ئێمە وای بۆ ئەچین ئەم دۆ بەیتە هیی نوسخەی جیاجیا بن و نالی لەپێشا یەكێكیانی دانابێ و پاشان بیری گۆڕابێ و ویستبێتی ئەویكەیان لە جێگەی دانێ ، بەڵام خەڵك كە پارچە شیعرەكەیان نوسیوەتەوە ،

به حەقی جەڕڕی هەیاسەی زەڕ و کاکۆلی سەری
دلی گوم گەشتەیی من کوشتەیی پشت و کەمەرە (٥)

بێ ئەگەر بێتە دەرت ، دەیدەیە بەر شەق وەکو گۆ
نییە ذاتیشی نەبێ دڵ ، چ بکا ، قوڕ بە سەرە ! (٦)

هەردو بەیتەکەیان خستووەتە چوار چێوەیەوە . بەپێی بۆچونەکەی خۆشمان لامانوایە نالی بەیتی چوارەمی پاشتر داناوە و ویستوێەتی لە جێگەی بەیتی سێهەمیدا دانێ .

دانانی ئەم بەیتە لێرەدا بەگوێرەی نوسخەکانی (چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (من) و (خا)یە . نوسخەکانیتر کردوویانە بە بەیتی شەشەم .

(٥) جەڕ : بەستن . گوم‌گەشتە : ونبو . کەمەر : پشتێنە .

واتە : قەسەم بە حەقی هەیاسەی زێڕ لە پشت بەستنی یار و ، قەسەم بە قژی سەری ، دلی سەرلێشێواو و ونبوی من کوژراوی ناوشانی یارە کە قژەکەی پیا هاتوەتە خوار و ، هبی پشتێنەیەتی کە هەیاسەکەی بەستووەتی .

لەنێوان (جەڕ) و (زەڕ) و (سەر)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (گەشتە) و (کوشتە)دا جیناسی موحەڕڕەف هەیە .

کاکۆلی سەری (« پەراوێزی » چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (من) : زولفەینی کەچی . گوم‌گەشتەیی (ت) : سەرگەشتەیی . پشت و کەمەرە (خب) : پشتی پودەرە !

(٦) بێ : ئەگەر بێتو . دەرت : دەرگات .

واتە : دڵ ئەگەر بێتو بێتە بەردەرگای ماڵت دڵسۆزیی خۆیت بۆ باس بکا ، وەك گۆ ئەیدەیتە بەر شەق و سەری ئەکوتیتەوە و سەرزەنشتی ئەکەی .. ناشتوانێ نەیەت و ، بێ تۆ لە قرە ناگرێ .. قوڕبەسەرە ، داماوە نازانێ چێ بکا !

لەنێوان (بێت) و (نەبێ)دا طیباق و ، لەنێوان (بێ) و (بێتە)دا جیناسی ناقیص و ، لەنێوان (نییە) و (نەبێ)دا جیناسی موحەڕڕەف هەیە .

وشەی (دڵ) فاعیلی (بێتە)ش و (نەبێ)شە ، واتە ئەم دوو فیعلە هەرایانە لەسەری !

بێ (عم) و (گم) : سەر . دەرت (خب) : دەرێ . نییە ذاتیشی نەبێ

لە دەمی ناڵەیی زارم ، دڵی پڕ زەمزەمەکەم ،
وەلوەلەی حەلق و گەرووی « نالی » لە گەردوون بە دەرە (٧)

ـ ٧ ـ

ئەی ساکینی ڕیاضی مەدینەی مونەووەرە
لوطفێ بکە ، بفەرموو : مەدینەی منە و ، وەرە (١)

(چر) و (خا) و (خب) : نییە ذاتیشی نییە . (ت) و (اح) : نییە ڕاضیش کە نەبێ . (ك) : نییە ذاتیش کە نەبێ .

(٧) زار : دەرد و ئازاراوێ . زەمزەمە : هەرا و زەنا . وەلوەلە : هاوار و فوغان . حەلق : گەروو .

واتە : هاوار و فوغانی گەرووی نالی کە لە دەمی ناڵەی ئازاراوێ و دڵی پڕ هەرا و زەنایەوە دەرئەچێ ، ئەوەنـدە زۆرە لە چەرخی گەردوونیش تێئەپەڕێ .

دڵی پڕ زەمـزەمەکەم (عم) و (کـم) و (گم) : لە دڵی پڕ شـەرەرم . وەلوەلەی (عب) : زەمزەمەی . حەلق (خب) : خەلق .

ـ ٧ ـ

ئەم قەسـیدەیەش یەکێکە لـەو قەسیدانەی کە نالی بـۆ پێغەمبەر (د . خ)ی وتوون . بەر لەم قەسیدەیە ، موستەزادەکەی ژمارە (٢)ی تیپی میم بلاوکرایەوە .

(١) ڕیاض : باخچەکان ، جەمعی (ڕەوضە)یە . مەدینەی مونەووەرە : شاری نوورانێ و پیرۆز ، شاری مەدینە کە پێغەمبەر لە مەککەوە کۆچی بۆ کرد و لەوێ وەفاتی کرد .

واتە : ئەی دانیشـتووی ناو گوڵزارەکـانی شـاری مەدینەی پیرۆز ! بەزەییەکت پیامدا بێتەوە و بفەرموو ئەم شارە شاری منە ، وەرە بۆ ئێرە، با منیش ڕۆم بێ بێمە خزمەتت .

نالی لە گفتوگۆ کردنیدا لەگەڵ پێغەمبەر (د.خ) کە پێی ئەڵێ (ساکن) ، ئەیەوێ ئەوە پیشان بدا کە پێغەمبەر لە ڕیزی مردووان نییە .. سـەبارەت بەوەش کە بە مەرقەدی پێغەمبەر ئەڵێن (ڕەوضەی موطەههەرە) ، لـە وشەی (ڕیـاض)یشدا ئیشـارەت کـراوە بۆ فەرمودەیـەکی پێغەمبەر کەئەفەرموێت :«مابَيْنَ بَيْتي و مِنْبَري رَوْضَةٌ مِنْ رِياضِ الجَنَّةِ» ، واتە : بەینی ماڵەکەم و مینبـەری مزگەوتەکـەم ـ کە ئێـستا مەرقەدی لەوێیە ـ باخچەیەکە لە باخچەکانی بەهەشت .

عەرشی بەرین کە دائیرەیە ، ڕەوضە مەرکەزە
فەرشی زەمین بە عەرصەیی طەیبە موجەوهەرە (٢)

طەیبە کە یەعنی عەکسی بەقیعی هەمۆ عەبیر
طەیبە کە یەعنی مایەیی ئەو میشکی ئەذفەرە (٣)

لەنێوان (مونەووەرە) و (منە و وەرە)دا جیناسی تەرکیب هەیە ، چونکە یەکەمیان یەك وشەیە و دۆهەمیان دۆ وشەی بەیەکەوە بەستراوە .
لوطفێ (چن) و (ت) و (ك) و (اح) : ڕەحمێ .

(٢) بەرین : پان و پۆڕ و گەورە . دائیرە : خڕ و بازنەیێ . ڕەوضە : مەرقەدی پێغەمبەر . عەرصە : پارچە زەوێ . طەیبە : شاری مەدینە. موجەوهەر: گەوهەراوێ ، بە گەوهەر ڕازێنراوە .

واتە : عەرشی پان و بەرینی خوا کە دائیرەیەکی گەورەیە دەوری هەمۆ جیهانی داوە ، مەرقەدی پێغەمبەر مەرکەزەکەیەتی . ڕۆی زەویش کە وەك فەرشێکی ڕاخراو وایە ، بە مەیدانی مەدینە ڕازاوەتەوە .

نالی لەم بەیتەدا زیادەڕەویەیەکی ئێجکار جوانی کردووە ، چونکە ئەبێ زەوێ بە فەرشی جوان بڕازێتەوە ، نەك فەرش بە زەوێ . ئەمە لە لایەکەوە . لە لایەکی کەشەوە زەوێ شتێکی نەجوڵاو و نەگۆڕاوە ، بەپێچەوانەی فەرشەوە . بۆیە ئەویش هاتووە زەویی هەمۆ لەئاستی شاری مەدینەدا بە فەرش داناوە و مەدینە بە زەوێ ..

لەنێوان (دائیرە) و (مەرکەز)دا تەناسوب و ، لەنێوان (عەرش) و (فەرش)دا جیناسی لاحیق هەیە .

دائیرەیە (چر) و (چن) و (کم) و (من) : دائیرەیی . زەمین (گم) : زەوێ. بە : ئەمە تێکستی نوسخەی (گم)ە . لە هەمۆ نوسخەکانی‌ترا : کە ، بەڵام مەعنای نایەت . عەرصەیی (کم) و (ك) و (لـێ) و (عب) و (اح) و (خا) : عەرصەیە . طەیبە موجەوهەرە (ت) : طەیببە جەوهەرە .

(٣) عەکسی بەقیع : پێچەوانەی بەقیع کە (عەبیق)ە واتە بۆن و بەرامەی خۆش . ئیشارەتیشە بۆ گۆڕستانی (جنة البقیع) کە یەکێکە لە گۆڕستانە بەناوبانگەکانی موسوڵمانان و بەشێکی زۆر لە هاوڕێ گەورەکانی پێغەمبەر لەوێ نێژراون . مایە : ماددە . مێشکی ئەذفەر : میشکی بوخنە و بۆن‌خۆش .

واتە : ئەو شاری طەیبەیەی کەوا ڕەنگ و بۆن دانەوەی (جنة

طەیبە کە یەعنی ڕۆژ و شەوی طیبی عالەمە
ڕۆژی کە وشکە ، شەو تەڕە ، کافوور و عەنبەرە (٤)

لێوم ، لە ڕۆژی ڕۆشنی کافووری وشکی ، وشك
چاوم ، لە شەبنمی شەوی وەك عەنبەری تەڕە (٥)

البقیع)ەکەی ، هەموو عەبیری بۆنخۆشە ، یان پێچەوانەی وشەی (بقیع)ەکەی (عبیق)ە کە واتە عەبیری بۆن خۆش .. ئەو شاری طەیبەیەی کە وشەکەی واتە بۆنخۆش و ئەوەش وانەگەیەنێ ئەو ماددەیەی لێی دروست کراوە میشکی پوختە و بۆنخۆشە .

کە یەعنی عەکسی بەقیعی (چن) : کە عەکسی ڕەبیعی هەموو . هەرچەند ئەم نوسخەیە بۆ بەراوردی (عەبیر)ەکە باشتر دەستی ئەدا ، بەڵام لەبەر بۆنی (بەقیع)ەکە ، ئێمە نوسخەکانیترمان لا پەسەندتر بوو ، چونکە باس باسی مەدینەیە و بەقیعیش لەوێیە . مایەیی ئەو (« بەراوێزی » چر) : مائیدەیی و ، مایەیی وەك .

(٤) طیب : بۆنخۆشی . کافوور : دەرمانێکی بۆن خۆشی سپی ڕەنگە ، لە درەختێکی ئەکەنەوە . عەنبەر : شتێکی بۆن خۆشە ، ڕەنگی وەك ڕەنگی گڵ وایە لە گەدە یا لە ڕیخۆڵەی جۆرە ماسییەکی دەرئەهێنن .

واتە : ئەو شاری طەیبەیەی کە بە شەو و بە ڕۆژ بۆنخۆشی ئەداتەوە بە جیهانا و ، بە ڕۆژ وشك و سپییە وەك کافوور و بە شەو شێدار و ڕەشە وەك عەنبەر .

ئەم بەیتە ئیشارەتیشە بە ئاو و هەوای شەوو ڕۆژی مەدینە .

لەنێوان (طەیبە) و (طیب)دا جیناسی موحەڕڕەف و ، لەنێوان (ڕۆژ) و (شەو) و ، (وشك) و (تەڕ)دا طیباق و ، لەنێوان (کافوور) و (عەنبەر)دا تەناسوب هەیە .

عالەمە (ت) و (« پەراوێزی » ك) و (اح) : غالیبە . وشکە (من) : وشك و .

(٥) شەبنم : شەونم .

واتە : لە خەفەتی نەبینینی ڕۆژی وەك کافوور وشك و ڕۆشنی مەدینەدا لێوم وشك و بەبارە و ، لە داخی هەڵنەمژینی شەونمی شەوی وەك عەنبەر ڕەش و تەڕیشیدا چاوم پڕە لە فرمێسك و هەمیشە هەر ئەگریم .

طەیبە کە یەعنی طەییب و طاهیر بە ڕەوحی ڕۆح
فەرقی ئەڵێن : گڵی لە گوڵ ، ئاوی لە کەوثەرە (٦)

یەعنی گوڵاوی قودسە گڵاوی ڕەفع ئەکا
ئەو خاکە چاکە پاکەوو ئەو ئاوە مەطهەرە (٧)

★ ★ ★

لە کۆکردنەوەی (ڕۆژ) و (ڕۆشنی)دا تەناسوب و ، لەنێوان هەردوو (وشك)دا جیناس و ، جیاییش هەیە چونکە دوو جۆرە وشکی جیاوازن . هەروا لەنێوان (ڕۆژ) و (شەو) و ، (تەڕ) و (وشك)دا طیباق و ، لەنێوان (شەونم) و (شەو)دا تەناسوب هەیە .

شەبنمی (عم) و (کم) و (گم) و (من) : شەونمی . شەوی (عم) : تەڕی . وەك (تۆ) : چون .

(٦) طەییب ، طاهیر : پاك و خاوێن . ڕەوح : هەناسە . ڕۆح : روح الامین ، جوبرەئیلی فریشتەی سرۆش هێنان بۆ پێغەمبەران ، یان کینایەیە لە پێغەمبەر (د . خ) چونکە لای ئەهلی دڵ بە(روح الارواح)ی ناو ئەبەن . کەوثەر : حەوزێکە لە بەهەشتدا .

واتە : شاری طەیبە کە تەنانەت ناوەکەشی واتەگەیەنێ بە هەناسەی پیرۆزی جوبرەئیل ، یا لە بەرەکەتی پێغەمبەرەوە پاك و خاوێنە ، ئەڵێن جیاوازیی لە شوێنانیتر ئەوەیە گڵی لە گوڵ ئەچێ و ئاوی لە ئاوی حەوزی کەوثەرە .

لەنێوان (طەیبە) و (طەییب) و ، (ڕەوح) و (ڕۆح) و ، (گڵ) و (گوڵ)دا جیناسی موحەڕڕەف و، لەنێوان (گڵ) و (گوڵ) و (ئاو)دا تەناسوب هەیە .

دەڵێن (عم) و (کم) و (من) : ئەڵێن . گڵی لە گوڵ ، ئاوی : شێوەی نوسینی هەموو نوسخە دەسنوسەکان و نوسخەکەی (عم)یش مەبدانی ئەوە ئەدەن ئەم ڕستەیە واش بخوێنرێتەوە : گڵی لەگەڵ ئاوی . بەم پێیە مەعنای نیوە بەیتەکە وای لێدێتەوە : ئاو و گڵی مەدینە لە کەوثەرەوە هاتووە . کەوثەریش کینایە ئەبێ لە بەهەشت .

(٧) گڵاوی ڕەفع ئەکا : گڵاوی لائەبا . ئەگەر سەگێك یا بەرازێك دەم بخەنە قاپێك یا بکەون لە کەسێك یا لە شتێك و سەگەکە یا بەرازەکە یا ئەوەی لێی کەوتوون ، یەکێکیان تەڕ بێ ، ئەوە قاپەکە ، یا ئەو کەسە یا ئەو شتە ،

« نالی » کەوا سەگی سەگی ئەو مەرز و بوومەیە
ئەمما سەگی موعەللەمی بێ دەنگ و بێ وەڕە ، (٨)

بە گوێرەی شەرع گڵاو ئەبێ و پێویستە حەوت جار بشۆررێ کە جارێکیان بە قوڕاوێکی خاوێن بێ . بەو شۆرینە ئەڵێن گڵاوێ دەرکردن . گڵاوێ لێرەدا کینایەیە لە گوناهبار بوون . مەطهەر : شوێنی پاك بوونەوەی گیانی گوناهبار لە گوناه .

واتە : مادەم گڵی مەدینە گوڵ و ، ئاوی لە ئـاوی کەوثەر بێ ، دیارە گڵ و ئاوی ئەبێ بە گوڵاوی خـوایێ و ، گڵاوبی گیـانی گوناهبارانی بێ دەرئەکرێ و ، ئەو خاکە چاك و پاکەی مەدینە و ئەو ئـاوە کەوثەرییەی ئەبێ بە شوێن و هۆی پاککردنەوەی گیانی گوناهباران .

لە هەموو نوسخەکانی بەردەستمانا وشـەی (چاکە) بێ (و)ی عەطف نووسراوە. ئێمە خۆمان بۆمان دانا ، چونکە یەکەم لە شێوەی نووسینی کۆندا زۆر جار وائەبێ (و)ای عەطف و (ی) ئیضافە نانووسرێن . دووهەم لاسەنگ ئەبوونی ئیوە بەیتەکەش پێویستی بەوە بوو ، چونکە ، ئەگەر وامان نەکردایە ئەبوو وشەی (مەطهەرە)مان بە (موطەههەرە) یا (موطەههیرە) بنووسیبایە کە هیچیان بۆ ئەم شوێنە دەس‌نادەن ، یەکەم لە ڕووی مەعنا و دووهەم لە ڕووی لەفظەوە کە لەگەڵ ڕەویی تێکڕای پارچە شیعرەکەدا ڕێك ناکەوێ.

لەنێوان (گوڵاو) و (گڵاوێ) و ، (ئەو) و (ئاو)دا جیناسی ناقیص و ، لەنێوان (خاك) و (چاك) و (پاك)دا جیناسی لاحیق هەیە .

ڕەفع (عم) و (کم) و (گم) و (من) و (ت) و (تۆ) و (عب) و (من) : دەفع. بەڵام دەفع لەم جۆرە شوێنانەدا بەکارناهێنرێ . چاکە پاکە (جر) : پاکە چاکە . مەطهەرە (چن) : میطهەرە ، بەڵام هەڵەیە چونکە ئیسمی ئالەت لە فیعلی ئەجـوڵاو دروسـت ناکرێ . (اح) و (خـا) : موطەههەرە ، ئەمیش هەڵەیە وەك ڕوونمان کردەوە .

(٨) مەرز و بووم : لە دوو وشەی (مەرز) و (بووم) پێکهاتووە کە یەکەمیان واتە سنوور و دووهەمیان واتە ڕێ و شوێن و خاك و وڵات . ئیستا تێکڕا بەمەعنا وڵات و ناوچە بەکارئەهێنرێ . سەگی موعەللەم : سەگی فێرکراو .

نالی لەم بەیتەدا خۆی لە ڕادە بەدەر بە کەم داوەتە قەڵـەم کە خۆی کردووە بە سـەگی بەردەرگای ئـەو ناوچەیـە و ، بەوەشەوە نەوەستاوە ، خۆی کردووە بە سەگێکی بێ هەرا و قڕە و نەوەڕ .

مەعنای ئەم بەیتە لەگەڵ بەیتەکانی پاشەوەیدا دێ بە دەستەوە و ، وەڵامەکەیان لە بەیتی سیازدەهەم و چواردەهەمدایە .

فەرشی پەلاسە ، دۆشەکی خاکە ، سەرینی بەرد
بێ تۆك و ، ڕۆت و قوت و ، فەقیر و قەلەندەرە (٩)

بێ تـۆکی جیفە خوارییو گورگین و بێ وجود
لەم ئاو و خاکە ظاهیر و باطین موکەددەرە (١٠)

بۆنی نازناوی « نالی » لەم بەیتەدا نیشانەی دوایی هـاتنی پارچەکە نییە . بەپێچەوانەوە نیشانەی دەست پێکردنی سەرەتای بابەتێکی نوێیە لە چوار چێوەی پارچە شیعرەکەدا : نالی پێشان تەعریفی مەدینەی کرد و لێرەوە دەست ئەکا بە باسی ناچیزی و داماوی خۆی .

سەگی – ی یەکەم – (عم) و (گم) : سەگە . (گم) و (من) : سەگ . بۆ عەطفیش و بۆ ئیضافەش و بۆ خەبەری موبتەداش دەست ئەدا .

(٩) بەلاس : فەرشێکی ڕەنگاوڕەنگە لە خوری ئەچنرێ ، کورکی نییە ، وەك سوابی وایە . بە کراسی زبر و ئەستوریش ئـەڵێن کـە دەروێشان لەبەری ئەکەن . بێتۆك : کینایەیە لە هەژار و ناچیز . قەلەندەر : کەسێ هیچ پەیوەندێکی بە دنیاوە نەبێ .

لەوانەیە وشەی (قەلەندەر)لەم بەیتەدا ، نیشانەی ئەوەبێ کە نالی ژن و منالی نەبوە .

لە کۆکردنەوەی (بەرگ) و (دۆشەك) و(سەرین) و ، (خاك) و (بەرد)دا تەناسوب و ، لەنێوان (ڕۆت) و (قوت)دا جیناسی لاحیق هەیە .

فەرشی پەلاسە : ئـەمە تێکستی (عم) و (گم)ە ، (کم) و (من)یش نوسیویانە : پاسی لیباسە . نوسخەکانیتر هەمو نوسیویانە : پاسی سوپاسە . مەعنای تێکستی ئەم نوسخانەمان بـۆ ڕاسـت نەکرایەوە . خاکە (خا) : خاك و .

(١٠) جیفە خواری : خواردنی مردارەوە بو . گورگین : گەڕۆڵ . بێوجود : ناچیز . موکەددەر : لێڵ . عاجز و خەمبار .

واتە : نالی لەم ولاتە دەر و ناو لێڵ و تاریکەدا ، سۆکی چاو لە دەسی ئەم و ئەو بۆنە کە وەك ئەوە وایە بنیادەم بە خواردنی مردارەوەبو بژی و ، گەڕۆڵ و ناچیز بووە کەس توخنی ناکەوێ ، چـاری نەماوە ئـەوە نەبێ سەری خۆی هەڵبگرێ و بێ بۆ لای تۆ .

ئەشکونجێ نیوەکانی ئەم بەیتە یەکی ڕستەیەکی سەربەخۆ بن . بەمپێیە مەعنای نیوە بەیتی یەکەم وا لێئـەدرێتەوە کـەوا نـالی بە ئاشکرا و بە

گەردەن کەچی قەلادەیی ڕستی وەفاتە ، دێ
بۆ ڕاوی بێنی ئەو دەر و دەشتە موعەططەرە (١١)

دا کوچە کوچە خۆڵی بەسەردا بکا بە چنگ
لەو خاکە ئەفخەرە کە هەمو تاج و ئەفسەرە (١٢)

نەهێنێ لەم خاکە عاجز و دلگرانە .. تاد .

لە بەراوردی ئەم بەیتەوە لەگەڵ پارچە شیعرەکەی «وەی کە ڕۆژەردی مەدینە و .. تاد «دا ، وا دێتە پێش چاومان نالی ئەم پارچە شیعرەشی هەر لەو سەردەمەدا وتبێ کە ئەوی تیا وتووە و ، زبانی مەککەی زۆر لا تاڵ بوبێ . بەیتی سیانزەهەمیش پشتی ئەم بۆ چونەمان ئەگرێ .

جیفە (کم) : جیـفـەـ . گورگین و (چن) و (ت) و (ك) و (اح) : گورگین . بۆ (گورگین و) بۆ (گورگینی)یش دەستئەدا . (عم) و (کم) و (گم) و (من) : گورگینی . لەم « (پەراوێزی » چن) : لەو .

ئێمە وامان بە بیردا دێ وشەی (بێ تۆکی) لـەم بەیتەدا لـە ئەسڵدا (مەهتۆکی) بوبێ ، چونکە (مەهتۆکی) لێرەدا باشتر دەست ئەدا و دوبارە بونەوەی (بێ تۆکی)یش جوان نییە .

لەم (« پەراوێزی » چن) : لەو .

(١١) قەلادە : گەردنبەند. ڕست : پەتی گەردنبەند . موعەططەر : بۆنخۆش .

واتە : وەفا و من لە یاد نەچونەوەت بووە بـە گەردنبەند و کراوەتە ملم و ، بە پەتیەوە بەسراوەمەتەوە و ملکەچیمی ، بۆیە وا دێم بۆ لات ، تا وەك سەگی بۆزەن ، ڕاوی بۆنی خۆشی ئەو دەر و دەشتە بۆن خۆشە بکەم .

ڕستی (چن) : ڕستەی . (کم) : ڕەستی . ڕاوی بێنی : ئەمە تێکستی (خا)یە . (چر) و (جن) و (گم) : ڕاوی بەبێنی . (لو) و (عب) : ڕاوە بێنی . بەپێی نوسخەکانی‌تریش بۆ هەردو جۆرەکە دەست ئەدا .

(١٢) دا : تاوەکو . کوچە : کوڵان . ئەفخەر : پڕ شانازی و شکۆ . ئەفسەر : کڵاوی شاهانە .

واتە : بۆیە دێ تا کوڵان بە کوڵانی ئەو وڵاتە پیرۆزە بگەڕێ و خۆڵی ئەو خاکە پڕ شانازیە بکا بەسەریا کە هەموی وەك تاجی شاهێ وایە .

لەنێوان (ئەفخەر) و (ئەفسەر)دا جیناسی لاحیق هەیە .

(کهف الأنام)ی هیجرەتی ئەصحابی بێ ڕوقوود !
بیکە بە خاکی خادیمی قیطمیری ئەو دەرە (١٣)

بەلکو لە فەڕڕی طەیبە کە طیبی پەیەمبەرە
ساکن بیێ گەڕۆلیی ئەو کەلبە بێ فەڕە (١٤)

★ ★ ★

دا (عم) و (گم) : تا . خۆلی : (چر) و (خا) و (من) : سیرە . (ك) و (تۆ) و (عب) و (اح) : سیر . بەداخەوە مەعنای هیچکام لەم دۆ وشەیەمان بۆ ڕاست نەکرایەوە و بۆ (سێر)ی بەمەعنا (تێر) و (سەیر)ی بەمەعنا (ڕۆیشتن)یش دەستیان نەئەدا .

لەو خاکی ئەفخەرە (عم) و (کم) و (گم) و (من) : لەو خاکی فەخرەدا . هەمۆ (چن) و (عم) و (کم) و (گم) : هەمۆی .

(١٣) کهف الانام : ئەشکەوتی پەناگای خەلك . هیجرەت : کۆچ . ئەصحاب : یاران . ڕوقوود : خەو ، ڕاکشان . قیطمیر : ناوی سەگەکەی ئەصحابولکەهفە .

نالی لەم بەیتەدا بە ئیقتیباس لە سەرگوزەشتەی (اصحاب الکهف)ەوە کە حەوت کەسی مەسیحی بوون ، بەر لە هاتنی ئاینی ئیسلام ، لە سەردەمی دەقیانۆسدا ، لە ترسی بتپەرستان پەنایان بردووەتە ئەشکەوتێك و لەوێ خەویان لێ کەوتووە ، پاش سێصەد ساڵ خەبەریان بووەتەوە، هەروەها بە ئیقتیباس لە کۆچ کردنی ئەصحابەی پێغەمبەرەوە بە شەو بە شەونوخونییەوە لە مەککەوە بۆ مەدینە ، ڕۆی دەمی ئەکاتە پێغەمبەر و پێی ئەلێ ئەی ئەوکەسەی کە وەك ئەشکەوتی پەناگای هەمۆ ئادەمیزادی نەك تەنها هیی (اصحاب الکهف) و ، ئەصحابە شەونوخونی کێشەکانت کۆچیان کردە لات ، کە ئەوان وەك (اصحاب الکهف) ئەبۆن خەو بییان باتەوە بە لادا ، نالی بکە بە خۆلی بەرپێی خزمەتکاری سەگی بەردەرگای خۆت ..

کهف الانام (چن) و (« پەراوێزی » ك) : کهف الامان .

(١٤) واتە : بەلکو ، لە فەڕ و بەرەکەتی مەدینەوە کە جێگای بۆنی خۆشی تۆیە ، گەڕۆلیی ئەو سەگە گەڕاڵە بێ فەڕە دامرێتەوە و چاك بێتەوە .

مەشهۆرە سەگی گەڕۆڵ خۆی لەناو گلدا ئەگەوزێنێ بۆنەوەی ئالۆشی

پەیغامبەر و حەبیبی خودا ، (خاتَمُ الرُسُل)
ڕەوضەی لە ئەرض و سایە لەسەر چەرخی ئەخضەرە (١٥)

قەت سێبەری دەبێ لەسەر ئەم ئەرضە فانییە
ئەو تاقە نەخلی عەرشە کە طوبایی سێبەرە ؟! (١٦)

دابمرێتەوە و چاك ببێتەوە .

گەڕۆلییی ئەو کەلبە (عم) و (کم) : لە غەم دڵی ئەم بەندە. ئەو : (عب) و (من) : ئەم .

(١٥) پەیغامبەر : پەیامبەر ، پێغەمبەر . سایە : سێبەر . چەرخی ئەخضەر : ئاسمانی سەوز .

نالی لەم بەیتەوە ئەکەوێتە تەعریف‌کردن و پیاهەڵدانی پێغەمبەر (د. خ) و ئەڵێ : پێغەمبەر ئەوکەسەیە کە نامەی خوای هێناوە بۆ ئادەمیزاد و خۆشەویستی خوایە و دوا ئەڵقەی زنجیری پێغەمبەرانە ، مەرقەدی لە زەویدایە ، تیا ڕاکشاوە ، کەچی بە ڕاکشاویشەوە سەری ئەوەندە بەرزە بەسەر ئاسمانی سەوزدا سێبەری کردووە .

پەیغامبەر و (عم) و (من) : پەیغامبەری . سایە لەسەر (ت) : سایەیی سەر . (اح) : سایە سەری .

(١٦) فانی : فەوتاو . نەخل : دار خورما . طوبا : شجرة الطوبی ، درەختی طوبا ، درەختێکە لە بەهەشتدا .

لە کتێبەکانی سیرەتی پێغەمبەردا نوسراوە کەوا پێغەمبەر سێبەری نەبوە . نالیش بیری ئەم بەیتەی لەو وتەیە وەرگرتووە و ئەڵێ : پێغەمبەر ئەو دار خورمایەیە کە وا لە عەرشی خوادا و ئەوەندە پایە بڵندە تەنانەت درەختی (شجرة الطوبی)ی بەهەشتیش لەژێر سایەی ئەودایە ، ئیتر ئەوێ کە پایەی ئەوەندە بڵند بێ ، چۆن ئەبێ سێبەری لەم دنیا سەرەنجام فەوتاوەدا هەبێ ، چونکە ئەگەر سێبەری هەبێ ، دیارە سێبەرەکەی بەسەر زەوییەوەیە و ، کە زەوێ فەوتا ئەبێ سێبەرەکەی ئەویشی لەگەڵدا بفەوتێ و ، ئەوەش لەگەڵ شان و شکۆی ئەودا ناگونجێ .

دەبێ (عم) و (کم) و (من) : ئەبێ . ئەرضە (چر) و (ئو) و (عب) و (خا) : خاکە .

ئەو سێبەرە کە قوببەیی فیردەوسی باقییە
ئەو سێبەرە کە خێوەتی صەحرایی مەحشەرە (١٧)

ئەو سێبەرە کە عالەمی عولویی لە نوورییە
شەمس و نوجووم و هەرچی لەواندا موقەڕڕەڕە (١٨)

ئەو سێبەرە کە مەظهەری حوببی خوداییە
کەنزی موطەلسەمی نەظەری حەییی ئەکبەرە (١٩)

جێ بازی مەقدەمی شەوی قەدر و مەعاریجی
سەربانی عەرش و کورسی بوو جوبریلی شەهپەڕە (٢٠)

---

(١٧) قوببە : گومەز . فیردەوس : بەهەشت .

واتە : سێبەری پێغەمبەر ئەو سێبەرەیە کە بووە بە گومەز بەسەر بەهەشتی هەرگیز نەفەوتاوەوە و ، بووە بە دەوار بەسەر ئەو هەموو خەلکەدا کە لە بیابانی مەحشەردا کۆئەبنەوە لە ڕۆژی قیامەتدا ، ئیتر سێبەری وا چۆن بۆ ئەم دنیایە ئەشێ و چۆن لەوانەیە بفەوتێ ؟!

(١٨) عالەمی عولوی : جیهانی باڵا ، مانگ و خۆر و ئەستێرەکان . نوجووم : ئەستێرەکان . موقەڕڕەڕ : بڕیار دراو . جێگیر کراو .

واتە : سێبەری پێغەمبەر ئەو سێبەرەیە کە ڕۆژ و ئەستێرەکان و هەرچییان تیایە ، لە تیشکی ئەو پەیدا بوون .. چەند جوانە سێبەر کە خۆی نەبوونی ڕۆناکییە ، ببێ بە سەرچاوەی هەموو ڕۆناکییەك .

ئەو سێبەرە (کم) و (من) و (تۆ) و (عب) : ئەو سێبەرەی .

(١٩) مەظهەر : شوێنی دیاریدان . کەنزی موطەلسەم : گەنجینەی تەلیسماوی . نەظەر : تەماشا . حەییی ئەکبەر : ئەوەی نامرێ و لە هەموو کەسێ و لە هەموو شتێ گەورەترە ، خودا .

واتە : سێبەری پێغەمبەر مەیدانی دەرکەوتنی خۆشەویستیی خوایە بۆی و ، ئەو گەنجینە ئەفسووناوییەیە کە بەر بۆ ڕوانینی لوتفی خوا کەوتووە .

حوببی (چن) : لوطفی . (ت) و (ك) و (اح) : سبڕی .

(٢٠) مەقدەم : هاتن . شەوی قەدر و مەعاریج : شەوی ڕێزلێگرتن و سەرکەوتن بۆ ئاسمان . شەهبەڕ : شاپەڕ .

دنیای چلۆن دەوێ کە بە قەد هیممەتی نەکرد
ئەم خەلعەتە کە ئەتلەسی نۆ چەرخی ئەستەرە (٢١)

واتە : ئەو شوێنەی پێغەمبەر لە شەوی ڕێز لێ گرتن و سەرکەوتنا بۆ ئاسمان هەنگاوی بۆ هەڵهێنایەوە ، سەربانی عەرش و کورسی و سەرشانی جوبرەئیل بۆ کە لەناو فریشتەکانا وەك (شابەڕ) وایە لەناو پەڕەکانی بەلەوەرەکاندا .

وشەی (سەرشان)مان لەوەوە هێناوە کە لە شەوی میعراجدا جوبرەئیل لەگەڵ پێغەمبەردا بووە، بەلام ئەو تادوایی لەگەڵی نەماوەتەوە. لەو شوێنەیدا کە بۆی دیاری کراوە وەستاوە و پێغەمبەر بەتەنها خۆی ڕۆیشتووە و سەرکەوتووە و جوبرەئیل لەخواریەوە ماوەتەوە ، کەواتە سەرشانی کەوتووەتە ئاستی ژێرپێی پێغەمبەرەوە .

ئەم بەیتە ئیشارەتە بە ڕازی میعراج . لەبەرئەوە مەبەست لە (شەوی قەدر) گەیاندنی مەعنای (ليلة القدر) نییە کە شەوە تاکەکانی سێیەکی سێیەمی مانگی ڕەمەزانە . بەلام دیسان دانانەکەی لەگەڵ وشەی (مەعاریج) کە ئیشارەتە بۆ (شەوی میعراج) شتێکی جوانە .

جێ (چر) و (عب) و (من) : جێی . بازی (چر) و (عب) و (لۆ) باز و . (چن) : باز . بۆ (باز و) و بۆ (بازی)یش دەست ئەدا . شەوی قەدر و (چن) و (ت) و (ك) و (تو) و (اح) و (خا) : شەوی قەدری .

(٢١) خەلعەت : خەلات . ئەتلەس : جۆرە قوماشێکە . نۆ چەرخ : حەوت ئاسمانەکە و مانگ و ڕۆژ . ئەستەر : مەعنایمان بۆ ساغ نەکرایەوە . لەوانەیە صیغە موبالەغەی (ستر) بێ واتە ئەوەی پتر دایپۆشێ .

واتە : پێغەمبەر دنیای چۆن ئەوێ ، لەکاتێکا کە خوا قوماشی ئەتلەسی هەر حەوت ئاسمانەکە و مانگ و خۆری کرد بە خەلاتی ، کەچی هێشتا کورت و تەسکتر بۆ لەوەی بە بەری هیممەتی بەرزی ئەودا بێتەوە .

سەرچاوەی بیری ئەم بەیتە لەوەوە هاتووە کە سیرەت نووسان نووسیویانە خوا لە شەوی میعراجدا پێغەمبەری کرد بە سەرپشك ، لە سامان و دارایی دنیا چیی ئەوێ هەڵبگرێ بۆ خۆی ، بەلام ئەو هیچی نەویست و تەنها داوای پایە بلندیی ئەو دنیای کرد .

دەوێ (من) : ئەوێ . ئەم (چر) و (خا) : ئەو . نۆ (چر) و (کم) و (من) و (خا) : نەو . ئەستەرە (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (من) : ئەخضەرە . ئێمە (ئەستەرە)مان دانا چونکە (ئەخضەرە) جارێکی تریش وتراوە .

تەشبیهی حوسنی فائیقی ، ئاخر ، بە چی بکەم !
نوری سونوحی طەلعەتی صەد لەوحی ئەنوەرە (٢٢)

مەعلومە چونکی جەمعی ڕوسول موقتەبیس لەون
یوسف یەکێ لەوانە کە سەرلەوحی دەفتەرە (٢٣)

گوفتاری نۆشی شاهیدی صەد شەهدی فائیقە
ڕوخساری خۆشی (اَظْهَرُ مِنْ) شەمسی ئەنوەرە (٢٤)

---

(٢٢) سونوح : لاکردنەوە . طەلعەت : ڕو . لەوح : هەر شتێکی پانتایی‌دار . ئەنوەر : ڕوناکتر .

واتە : نازانم جوانیی لەڕادەبەدەری ئەو بە چی بشوبهێنم . تەنها بیشکی لاکردنەوەیەکی ڕوی ئەو ، ئەوەندەی صەد تەختەی زۆر ڕوناک ڕوشنە .

(٢٣) موقتەبیس : ئەوەی (قەبەس) وەربگرێ . قەبەس : دەسەچیلە ، چەبکێك بۆش یا چیلکە بترێ بە ئاگرێکەوە تا داگیرسێ و ببرێ لە شوێنێکی‌تر ئاگری پێ بکرێتەوە .

واتە : ئەوەی کە وتم ڕاست و ئاشکرا و دیاریە ، چونکە هەمو پێغەمبەرەکان نوریان لە نوری پێغەمبەرەوە وەرگرتوە و ، یوسف کە ناوی لە ڕیزی پێشەوەی دەفتەری جوانانەدا نوسراوە ، یەکێکە لەو پێغەمبەرانە .

کە (ك) و (اح) : لە .

(٢٤) نۆش : ئەوەی خواردنەوەی خۆش و بێ‌گرێ بێ . شەهد : هەنگوین .

واتە : قسەی لەگوێدا خۆش و بێ‌گرێی ، بۆ ئەوە ئەشێ شایەتیی شیرینێ بۆ صەد هەنگوینی زۆر چاك بدات . ڕوخساری خۆش و باشیشی لە ڕۆژی ڕوناك ئاشکرا و دیاریترە .

ئەشکونجێ (شاهید) بە (یار) مەعنای لێ‌بدرێتەوە و ، بەوپێیە مەعنای نیوەی یەکەمی ئەم بەیتە بەمجۆرە بێ کەوا : قسەی لەگوێدا خۆش و بێ‌گرێی ، وەك یار و مەعشوقە وایە بۆ صەد هەنگوینی زۆر شیرین . واتە : تەنانەت هەنگوینیش بەو شیرینییەی خۆی دڵی لە شیرینیی ئەو ئەچێ .

لەنێوان (نۆشی) و (خۆشی)دا جیناسی لاحیق و، لەنێوان (شاهیدی) و

ئەو شاهی ماهی میسرە ، ئەهالی لە ڕێی سوجوود
قورئان دەڵێ کە بەندە ئەمەو بەندە پەروەرە (٢٥)

ئەو دێ دەبا بە کەشمەکەش ، ئەم دێ دەبا بە لوطف
ئەو شاهی دڵبەرە ، نە شەهەنشاهی دڵدەرە (٢٦)

(شەهدی)دا جیناسی ناقیص هەیە .

نۆش و خۆش (« پەراوێزی » چر) و (خا) : نۆشە و خۆشە .

بەڕای ئێمە جێگای ڕاستەقینەی ئەم بەیتە لەپێش بەیتی پێشووەوەیە.

(٢٥) ماە : شار (وشەیەکی کۆنی زمانی پەهلەوییە) . سوجوود : جەمعی (ساجید)ە واتە سوجدەبەر . ئەمەو : ئەم ، ئەو .

واتە : حەزرەتی یوسف پادشای وڵاتی میسر بۆ و خەڵکی لەڕێکادا ئەوەستان ڕێزیان ئەبەست و سوجدەیان بۆ ئەبرد ، بەپێی فەرمودەی قورئان بەندە و زەڕخرێدی عەزیزی میسر بۆ . ئەمیش ، واتە پێغەمبەری موسوڵمانان ، بەندە پەروەر بۆ ، هەرچی بەندەیەکی دەستکەوتایە ئازادی ئەکرد . کەواتە ئەمە یەکێکە لە نیشانەکانی گەورەیی پێغەمبەری ئیسلام لەچاو حەزرەتی یوسفدا .

ئەم بەیتە ئیشارەتە بۆ بەسەرهاتەکەی یوسف کە براکانی بردیان خستیانە ناو بیرێك و هاتنەوە بۆ ماڵ بە باوکیان وت کەوا یوسف گورگ خواردی و ، پاشان کاروانچی لەناو بیرەکەدا دۆزییانەوە و بردیانە میسر لەوێ فرۆشتیان و عەزیزی میسر کڕیی بۆ خزمەت کردنی ژنەکەی خۆی .. تاد .

لەنێوان (شاە) و (ماە)دا جیناسی لاحیق و تەناسوب هەیە .

لە ڕێی : ئەمە تێکستی (چر) و (عب)ە . نوسخەکانی‌تر هەمو نوسیویانە : (لە ڕێ) ، بەڵام دیارە مەبەستیان (لە ڕێی)ە و ڕێنوسیان ناتەواوە . ئەمەو ــ ئەم ، ئەو ــ : ئەمە تێکستی (چر) و (تو) و (خا)یە . (چن) و (ك) و (عب) : بەندە ئەم و ، واتە واوەکە واوی عەطف بێت . (عم) و (کم) و (گم) و (من) : بەندەیی ئەم . (ت) و (اح) : بەندە ئەم و یا بەندە ئەمەو ــ ئەم ، ئەو ــ .

(٢٦) واتە : حەزرەتی یوسف دێ بە کێشمەکێش دڵی خەڵك ئەبا بۆ خۆی و ، پێغەمبەری موسوڵمانانیش دڵی خۆیان ئەداتێ و بە قسەی خۆش دڵیان

ئەفرادی مورسەلین هەمو یەك ڕازە ، ئام کەلام
لەم جێگەدا بزانە موقەددەم موئەخخەرە (٢٧)

شوبهەی نییە کە شەمس و قەمەر سێبەری ئەون
نیسبەت بە هەردو وەجهی وەکو نور و سێبەرە (٢٨)

ڕائەکێشن . بەلێ ، حەزرەتی یوسف شای دولبەرانە و وەك پێغەمبەری ئێمە شای دلدەران نییە .

نیوەی یەکەمی ئەم بەیتە ئیشارەتە بە کێشمەکێشەکەی نێوان زولەیخای ژنی عەزیزی میسر و حەزرەتی یوسف کە ئایەتی « وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا ، لَوْلا اَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ » باسی لێ ئەکا . نیوەی دوهەمیشی ئیشارەتە بە دو ئایەتی « وَاِنَّكَ لَعَلى خُلُقٍ عَظِيمٍ » و « لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ » لە باسی خو و ڕەوشتی پێغەمبەردا .

دەبا ـ هەردوکیان ـ (عم) و (کم) و (گم) و (من) : ئەبا . (چر) و (ت) و (اح) : دەبێ .

(٢٧) ڕاز : قسە . ئام‌کەلام : هاودەنگ . موقەددەم : پێش‌خراو . موئەخخەر : دواخراو .

واتە : یەکە یەکەی پێغەمبەران هەمو یەك قسە و هاودەنگن کەوا ئەبێ بزانێ لەو شوێنەدا کە پێغەمبەران هەمو کۆبینەوە ، ئەوەیان ئەکەوێتە پێشی هەمویانەوە کە لەباشی هەمویانەوە دێ .

یەك‌ڕازە ئام کەلام («پەراوێزی» چر) : یەك زارە ، ئەم کەلام . مەعنای بەیتەکە بەم‌جۆرە وای لێ‌دێتەوە کەوا یەکە یەکەی پێغەمبەران هەمو برێتین لە زمانێك و پێغەمبەری ئیسلامیش قسەی ئەو زمانەیە ، ئەمەش بۆیە وایە چونکە لە مەیدانێکا کە پێغەمبەرانی هەمو تیا خڕبوبنەوە ، ئەوەیان ئەکەوێتە پێشی هەمویانەوە کە لەباش هەمویانەوە هاتبێ . (عم) و (کم) و (گم) و (من) : یەك ڕاز و هەم‌کەلام .

(٢٨) واتە : گومان لەوەدا نییە کە ڕۆژ و مانگ سێبەری پێغەمبەرن چونکە ڕۆشنایی بەوێنە کە سێبەری نییە ، سێبەرەکەی ئەبێ ڕۆشنایی بێ و ، ڕۆی پێغەمبەر بەنیسبەت هەرکام لە ڕۆژ و مانگەوە وەکو ڕۆشنایی وایە لەگەل سێبەردا .

ئەم بەیتە ئیشارەتە بە حەدیثی قودسیی (لَـوْلاكَ ، لَوْلاكَ ، لَما

بورهانە صوورەتی بەشەرێ چونکە نوورە ، نوور
بێ ظیللە ، ماسیوای بە دوو نیسبەت موعەببەرە (٢٩)

واقیف بە هەرچی کەتمی خەبایایی ماضییە
عالیم بە هەرچی دێت و دەبێت و موقەددەرە (٣٠)

ئەو ڕووی لە کەعبە ، کەعبە بە ڕووی ئەو موشەڕڕەفە
یەعنی جەبینی قیبلە وو میحراب و مینبەرە (٣١)

★ ★ ★

خلقتُ الافلاك) ، واتە : ئەگەر تۆ نەبوویتایە ئاسمانەکانم دروست نەئەکرد .

شوبهەی (ت) و (تو) و (عب) و (اح) : شوبهە .

(٢٩) بورهان : بەڵگە . صوورەتی بەشەرێ : وێنەی ئادەمیزاد . ظیلل : سێبەر . ماسیوای : لەو بەولاوە . موعەببەر : تەعبیر لێدراوە ، ڕوونکراوە .

ماسیوا (عم) و (کم) و (گم) و (من) : ماسیوای .

(٣٠) واقیف : ئاگادار . کەتم : شاردنەوە . خەبایا : شاردراوە .

واتە : پێغەمبەر ئاگادارە لە هەرچی ڕاز و نهێنیی شاردراوەی ڕابوردووە و ، هەرچیش لەمەولا ڕووئەدا بە هەمووی ئەزانێ .

ئەمەی نالی ئەیڵێ ، مەگەر لە چوار چێوەی زیادەڕەویی شاعیرانا جێی بکرێتەوە ، ئەگینا لەگەڵ ڕێبازی ئاییندا یەك ناکەوێ و ، بەگوێرەی ئایینی ئیسلام هەر خوا هەیە سنووری ئاگاداریی ئەوەندە بەدەرەتان بێ .

موقەددەرە (تو) : موقەڕڕەڕە .

(٣١) جەبین : تەوێڵ .

واتە : خەڵك لەبەر پیرۆزیی ڕوو ئەکەنە کەعبە و لە نوێژدا ئەیکەن بە قیبلەی خۆیان و پێغەمبەریش لە ژیانیا هەروا بووە و ئێستاش لە قەبرا هەر ڕوو لە قیبلەیە ، بەڵام ڕاستەکەی کەعبە بە ڕوو تێکردنەکەی پێغەمبەر شەرەفمەند بووە ، چونکە ئەگەر کەعبە تەنها قیبلە بێ ، پێغەمبەر تەوێڵی قیبلەیە و برۆکانی میحرابی مزگەوتن و نێوان برۆکانیشی مینبەری مزگەوتەکەیە .

با بێینە سەر وەجاهەتی قەدری لەکن خودا
بۆ عاصییان لە مەغفیرەت و صەرفی مەغفیرە (٣٢)

ڕەحمەت بە حوسنی صوورەتی ئینسان ظوهووری کرد
(خَیْرُ الْبَشَرِ) لەقەب بە شەفاعەت موبەششەرە (٣٣)

لەنێوان (کـەعبە) و (قیبلـە) و (میحراب) و (مینبـەر) و ، لە کۆکردنەوەی (ڕۆ) و (جەبین)دا تەناسوب هەیە .

بە ڕۆی ئەو (تو) : بە ڕوبی .

(٣٢) وەجاهەت : شوێن و پایـە . عاصـییان : گوناهباران . مەغفیرەت : لە گوناه خۆش‌بوون . صەرفی مەغفیرەت : جێ‌بەجێ‌کردنی لێ‌خۆش‌بوونەکە .

واتە : پاش باسی گەورەیی پێغەمبەر ، با بێینە سـەر باسی ڕێ و شوێنی پایەی لای خوا بـۆ داوای لێ‌بـوردنی گوناهبـاران و لێ‌بوردنی خوایش لەوان .

وەجاهەتی (عم) و (کم) و (گم) و (اح) و (من) : وەجاهەت و . (ت) و (ك) و (تو) و (عب) : وەجـاهەت . (وەجـاهەت و) و(وەجـاهەتی)یش هەڵنەگرێ . قەدری (عم) و (کم) و (گم) و (من) : قەدرت . مەغفیرەت و (ت) و (ك) و (اح) : مەغفـیرەت . (مەغفـیرەت و) و (مەغفـیرەتی)یش هەڵنەگرێ .

(٣٣) حوسنی‌صوورەت : جوانیی شێوە . خیر البشـر : چاکترینی ئادەمیزاد . موبەششـەر : مژدە پێ‌دراو .

واتە : ڕەحمەتی خوا بۆ بەرەی ئادەمیزاد لە شێوەی جوانی ئادەمیزاددا دەرکەوت کە پێغەمبەرە . پێغەمـبەرێ کە لەقەبی چاکترینی ئادەمیزادی هەیە ، مژدەی ئەوەی دراوەتێ کە شەفاعەت بۆ گوناهبارانی ئوممەتەکەی ئەکا و خوایش لێیان خۆش ئەبێ .

ئەم بەیتـە ئیشارەتە بە ئایـەتی (وَ ما أرْسَلْناكَ إلاّ رَحْمَةً لِلْعالَمِینَ) . واتـە : تۆمان بە هیـچ جۆرێ نەناردووە بـەوە نەبێ کە ڕەحمەتی بۆ هەمو جیهان .

صوورەتی (عم) و (کم) و (گم) : سیرەتی . لەقەب : (عم) و (گم) : کەوا . موبەششـەرە (عم) و (کم) و (گم) و (من) : موخەییەرە .

مۆژدە لە عاصییان کە ئەو ئیقبالی ڕەحمەتە
ئیسمی ڕەحیم و غەوث و شەفیع و موخەبیەرە (٣٤)

★ ★ ★

ئەی شەمسی مایە پەروەر و ئیکسیری قەلبی خاك !
بنوازە حالی هالیکی ئەم خاکە ئەحقەرە (٣٥)

---

(٣٤) ئیقبال : ڕوکردن ، هاتن . غەوث : فریادڕەس . شەفیع : شەفاعەتکەر : موخەبیەر : سەربشك . ئارەزو دراوە دەست .

واتە : مژدە بێ لە گوناهباران کەوا هاتنی پێغەمبەر واتە هاتنی ڕەحمەتی خوا . پێغەمبەر ، لەبەرنەوە کە ڕەحمەتی خوایە بۆ موسولمانان ، ناوی (بەڕەحم) ە و (فریادڕەس) و (شەفاعەتکەری ڕۆژی قیامەت) و (ئارەزو بەدەست) بۆ ڕزگارکردنی هەرکەس کە بیەوێ .

غەوث و (عم) و (کم) و (گم) و (من) : غەوثە .

(٣٥) مایە پەروەر : ئەوەی کە ماددەکان پەروەردە ئەکات . ئیکسیر : زاراوەیەکی کیمیایی کۆنە ، بە گەوهەرێك وتراوە جیبەتیی تەنێکی گۆڕیوە بە جیبەتیەکیتر ، وەك ئەوە کە جیوە بکا بە زیو و مس بکا بە زێڕ .. تائیستا لە زانستدا شتیوا ئەدۆزراوەتەوە . قەلب : گۆڕین . هالیك : فەوتاو . ئەحقەر : زۆر سوك و بێبایەخ .

واتە : ئەی پێغەمبەرێ کە وەك ڕۆژی مایە پەروەردەکەر وایت بۆ پەروەردە کردنی دەروونی خەلك و ، ئەی ئەوکەسەی وەك ئیکسیر وای ، خاك وەرئەگێڕیتەوە و ئەیکەی بە زێڕ ! سەیرێکی حالی فەوتاوی منیش بکە کە ئەوەندەی خاك بێبایەخ و سوکم ، پاکم کەرەوە لە چلکی گوناه و بمکە بە زێڕ . یان سەیرێکی حالی فەوتاوی ئەم ولاتە بێبایەخە بکە و بیکە بە ولاتێکی پیرۆز و پایە بلند .

بە بۆچونی ئیمە وشەی (هالیك) هەلەی نوسیارانە و ڕاستەکەی (حالیك) بووە واتە تاریك .

پەروەری (جن) و (اح) : پەروەر و . (ت) و (ك) و (تو) و (عب) : پەروەر . بۆ (پەروەر و) و (پەروەری)یش دەستئەدا . ئەم (لو) : ئەو .

حیفظت شەبان و ، ئێمە ڕەمە و ، ئەو لەعینە گورگ
ئەم نەفسە گورگە مێشە لەگەڵ ئەو بەد ئەختەرە ، (٣٦)

دائیم لە جەنب و خوار و کەمیندا بە ڕۆژ و شەو
بۆ فرصەتە لە ڕێگەیی ئیمانی ئەم مەڕە (٣٧)

ئێمە بەقیعی غیرەتی تۆمان حەظیرەیە
ئەم نەفسە گورگە مێشە شەیاطینی عەسکەرە (٣٨)

---

(٣٦) شەبان : شوان . ڕەمـە : ڕەوگ ، گەلە . لەعین : مەلعـون ، دوور لە ڕەحمەتی خودا . گورگەمێش : گورگ لە پێستی مەڕدا . بەد ئەختەر : بەد ئەستێرە ، چارە شوم .

مەعنای ئەم بەیتە و بەیتی پاشەوەی پێکەوەدێ .

شەبان (چن) و (گم) : شـوان . ڕەمـە و (چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (ت) : ڕەمە .

(٣٧) جەنب : لا ، تەنیشت . خوار : نزم . کەمین : سپێر ، ئەو شوێنەی تفەنگچی خۆی تیا حەشار ئەدا بۆ تەقە .

واتە : ئـەی پێغەمبەری خودا ! پارێزگاریی تۆ شـوانی ئێمەیە و ، ئێمەیش مێگـەلین و ، شـەیتانیش وەك گورگ وایە لە مەلاسـدایە و ، نەفسی بەدکرداریش کە وەك گورگە لە پێستی مەڕدا ، بووە بە دزدەسەکی شەیتانی شـوم و ، لەگەڵ ئەودا شەو و ڕۆژ لە لاوە و لـە خوار و لە سپێردا خۆی مات کردووە بۆ فرسەتێ ئەگەڕێ بتوانێ ڕێگە بە مەڕی ئیمانمان بگرێ و لە خشتەمان بەرێ و بیبا .

لە کۆکردنەوەی (شـەبان) و (ڕەمە) و (گـورگ) و (گورگـەمێش)دا تەناسوب هەیە .

جەنب و خوار و (چن) : جەنبی خوار و . (عم) و (کم) و (گم) : جەنبی خواری . (ت) و (ك) و (تـو) و (اح) : جەنب خوار . هەرکام لە دوو وشەکە بۆ ئەوە دەست ئەدەن (و) یـا (ی)یان لەسـەر دابنـرێ . (عب) و (من) : جەنب و خواری .

(٣٨) بەقیع : جنة البقیع . حەظیرە : پەچە ، مۆلگە .

واتە : شوێنی حەسانەوە و مۆلگەی مێگەلی ئێمە ، بەقیعی غیرەتی تۆیە و ئێمە لە پەنای غیرەتی تۆداین . نەفسی گورگ ڕەوشتیشمان کە لە پێستی مەڕدایـە ، شەیتانەکان جەنـدرمە و سەربازینی ، جـا ئەگەر *

* گورگەمێش : بە سەگێك دەڵێن کە دەگەڵ گورگ ڕێك کەوێ و دزی لە شوان بکا .

خۆی کردووە بە گەورەوو قەڕزالی مولکی تەن
پشت و وەزیری ئەو سەگە دەججالی ئەعوەرە (٣٩)

قوربان ! دەخیلی حەلقەیی شوبباکی ڕەوضەتم
سێ ئیلتیجام هەیە ، کە لەگەڵ ئەو دووەم شەڕە (٤٠)

بەنامان نەدەی ئەفەوتێین و ئەخورێین .

ئەم بەیتە لە (عم) و (کم) و (گم) و (من)دا نییە .

حەظیرە : لە هەمو نوسخەکانی بەردەستمانا نوسرابو (خەطیرە) . ئاشکرایە نوسیارەکان یا پەنجەیان باشی دانەناوە و نوختەکە لایداوە ، یا مەعنای وشەکەیان نەزانیوە .

لەنێوان وشەی (حەظیرە) و (عەسکەر)دا تەناسوب هەیە چونکە (عەسکەر)یش لە (حەظیرە)دا ئەحەوێنەوە .

(٣٩) قەڕزال : قەڕال ، پادشا . پوشت : پشت و پەنا . دەججال : هەڵخەڵەتێن و درۆزن . کابرایەکی ساختەچییە بەر لە قیامەت پەیدا ئەبێ و خەڵکێکی زۆری پێ هەڵئەخەڵەتێ و پاشان لەسەر دەستی موحەممەدی مەهدیدا ئەکوژرێ ... ئەڵێن یەك چاویشی هەیە . ئەعوەر : یەك چاو .

واتە : نەفسی بەدکردار بووە بە پادشای وڵاتی لەشم و ئەندامەکانی لەشم گشت بە ئارەزۆی ئەو ئەجوڵێنەوە و کردارم هەمو بە ئارەزۆی ئەوە . شەیتانی کوێری مەلعونیش کە وەك دەججاڵ وایە ، پشت و پەنا و زاوێژکەر و وەزیریەتی .

نالی مەبەستی بووە وشەی (پوشت) کە جاران بە (پشت) ئەنوسرا و بۆ (پشت)یش و بۆ (پوشت)یش دەستئەدا ، مەعنای هەردو وشەکە بگەیەنێ .

پشت و وەزیری (چر) و (خا) و (اح) : پوشتی وەزیری . (عم) و (کم) و (گم) و (من) : پشتی وەزیری . (عب) : پشت وەزیر . بۆ هەمو ئیحتیمالەکان دەست ئەدا .

(٤٠) دەخیل : پەنا هاوردن . شوبباك : پەنجەرە . شیشبەند ، چوارچێوەیەکی ئاسنی تانوپۆیی کونکونی سەر بەرەڵلایە ، بەسەر قەبری پیاوچاکانیەوە دائەمەزرێنن بۆئەوەی کەس پێ نەنێتە سەر قەبرەکە خۆی . ئیلتیجا : پەنا ، هاوار . تکا .

ئەووەڵ لە ئیلتیجام ئەوەتە ئەی غەیوری دین
حاضر بێ لە کەشمەکەش و شۆری غەرغەرە (٤١)

گۆچانی غیرەت لە ملمدا موعەوذە بێ
تا موژدە دێ کە نوری یەقینم موظەففەرە (٤٢)

واتە : قوربان ! دەسەودامێنی شیش‌بەندی سەر مەرقەدت بم .. بەنام بێ‌هێناوی ، لەگەڵ سەگی نەفس و لەگەڵ شەیتان لە هەرادام ، سێ تکام لێت هەیە ، بکەرە فریام .

تکاکانی لە بەیتەکانی پاشەوەدا ڕوون ئەکاتەوە .

دووەم (چن) : عاقیبەت . بەم‌پێیە واتە : سێ تکام هەیە چونکە (ئەگەر هاوار نەهێنمەلات) ئەنجامم لەگەڵ نەفسدا خراپ ئەبێ و عاقیبەت شەڕ ئەبم .

(٤١) غەیور : بەغیرەت . کەشمەکەش : بگرە و بەردە ، کێشمەنکێش . شۆر : هەرا و زەنا . غەرغەرە : کاتی گیانەڵا ، دوا قوناغی ژیان و سەرەتای مەرگ .

واتە : تکای یەکەمم ئەوەیە لێت ، ئەی خاوەن غیرەت لەئاستی مەسەلەی دینا کە ناتەوێ کەسێ لەوانەی شوێنت کەوتون بێ‌ئیمان بمرێ، لە هەرا و بگرە و بەردەی کاتی گیانەڵا و ماڵاوایی ئەم دنیایەمدا حازر بێ‌و نەهێڵی شەیتان سەلبی سەرەمەرگم بکا . مەشهورە شەیتان لە کاتی سەرەمەرگدا بە هەمو جۆرێ ئەیەوێ بنیادەمی موسوڵمان هەڵخەڵەتێنێ و کارێ بکا بە بێ‌ئیمان کۆچی دوایی بکا .

لە ــ ی یەکەم ــ : ئەمە تێکستی نوسخەی (ت)یە . (چر) و (اح) و (من) : کە . نوسخەکانی‌تر هیچیان دانەناوە ، بەڵام نیوە بەیتەکەی بێ لەنگ ئەبێ . ئەوەتە (ت) : ئەمەتە . کەشمەکەش و شۆری (چر) و (چن) و (ت) و (ك) و (تو) و (اح) : کەشمەکەش شۆر . بۆ ئەوە دەست ئەدا کە بۆر یا ژێر بە هەرکام لەدو وشەکە بدرێ .(عم) و (کم) و (گم) و (من) : کەشمەکەشی شۆر و . (عب) : کەشمەکەشی شۆر . (خا) : کەشمەکەش و ، کەشمەکەشی شۆری .

(٤٢) موعەوذە : موعەوویدە ، شتێ کەبەنای پێ بگیرێ لە مەترسییەك . یەقین : باوەڕ ، ئیمان . موظەففەر : سەرکەوتو .

نالی پێشان خۆی و هەمو موسوڵمانانی بە مێگەلێ دانا کە گورگی

فائیض دەبێ بە نووری نەجاتی حەبیبی حەق
لەو جێگەدا بە کوێریی ئەو خەصمە ئەبتەرە (٤٣)

ڕۆ زەرد و وشك و خائیب و خاسیر بێ عەدوو
واصیل بیم بە ڕەحمەتی بارانی ، مەقبەرە (٤٤)

نەفس و شەیتان بییەوێ تێی بەربێ . پێغەمبەریشی کرد بە شوان . وا لەم بەیتەدا غیرەتی پێغەمبەریش ئەکا بـە گۆچان و ئەڵێ : تکام ئەوەیە لەکاتی گیان‌کێشاندا غـیرەتت وەك گۆچان لە ملمدا بێ بـۆ پاراستن و پەنادانم و ، بەرەڵلام نەکەیت و ئاگادارم بێ تا مژدەی ئەوەم لای خواوە بۆ دێ کە نووری باوەڕم بەسـەر تاریکایی بێ باوەڕیدا سەرکەوتووە .

وشەی (موعـەوذە) لە نوسخەکانی بەردەستمانا لەبـارەی سەر و بۆرەوە بە چەنـد شێوەی جیا جیا نووسراوە ، بەلام هـەر ئەم شێوەیان ئەگونجێ کە ئێمە لێرەدا هەڵمانبژاردووە .

(٤٣) فائیض : خـاوەن فەیض ، بەهرەمەند . خەصم : دوژمــن . ئەبتەر . کلك‌بڕاو .

واتە : دەست لە نالێ بەرنەدەی تا لەو شوێنەدا کە خەریکە هەنگاو بۆ ئەو دنیا هەڵێنێتەوە ، بەکوێرایی چاوی ئەو دوژمنە کلك بڕاوە کە شەیتانە ، لەسەر دەستی خۆشـەویستی خوادا کە خۆتی ، بە نووری ڕزگاری ئەگات .

فائیض دەبێ (« پەراوێزی » چر) : فائیز دەبم . لەم نوسخەیەدا لەم شوێنەدا نووسراویشە : «ظب» ، واتە : «ظاهیرا بدل» ، واتە : وادیارە لەبرێتیا ئەبێ ئەم وشەی‌ترە دابنرێ . (عم) و (کم) و (گم) : فائیض ئەبێ . ئەبتەرە (ك) و (اح) : بەدفەڕە .

(٤٤) خائیب : نائومێد . خاسیر : دۆڕاندوو .

واتە : بۆ ئەوەی دوژمن کە شەیتانە نائومێد و زەرەرمەند بێ و ، منیش بەهۆی بارانی ڕەحمەتی خواوە بکەمە گۆڕستان .

بێ عەدوو (چر) و (ت) و (ك) و (اح) : بە بێ عەدەد . مەقبەرە (عم) و (گم) : مەغفیرە .

دۆمینە ئیلتیجام ئەمەتە ئەو دەمەی دەبێ
ئەلواحی ئەلحەدم بە زەنابیلی مەعطەرە ، (٤٥)

تەنگە ئەوا دەبێ کە لە ئەو جێگە تەنگەدا
سائیل نەکیر و عاریف و مەعرۆف و مونکەرە ، (٤٦)

ئیمدادی فەتحی بابی زوبانم بە فەضلی تۆ
زۆ بێ ، کە ئەووەلین گوزەری پرد و مەعبەرە (٤٧)

---

(٤٥) دۆمینە : دۆهەم . ئەلواحی ئەلحەد : ئەو تەختە بەردانەی بە لای ئەلحەدی قەبردا هەڵدەسپێردرێن . زەنابیل : جەمعی (زەنبیل)ە ، جۆرە سەبەتەیەکی دەستییە میوە و سەوزە و شتیوای تێ ئەکرێ . مەعطەرە : شوێنی عەتر و بۆنخۆشی ، دۆکانی عەتاری .

مەعنای ئەم بەیتە و دۆ بەیتی پاشەوەی پێکەوە دێ .

دۆمینە (چر) و (من) و (خا) : دۆمینی . (عم) و (گم) : دووەم . ئیلتیجام (عم) و (گم) : ڕجام . ئەمەتە (ت) : ئەوەتە . بە زەنابیلی مەعطەرە (چر) و (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (من) : بزنابیل معطرە . ئێمە بە (بە زەنابیلی مەعطەرە)مان خوێندەوە ، چونکە لە زۆی ڕێنوسینەوە دەست ئەدات و مەعناکەشی دێت . (ك) و (تۆ) و (عب) و (اح) و (خا) : بە زەنابیل موعەططەرە . (ت) : وەکو خاکی موعەططەرە .

(٤٦) تەنگە : تەنگانە . نەکیر : یەکێکە لەو دۆ فریشتەیەی لە قەبرا دێنە سەر بنیادەمی گوناهبار بۆ پرسیار ان‌کردنی . عارف و مەعرۆف : ئەو دۆ فریشتەیەی لە قەبرا پرسیار لە پیاوی چاك ئەکەن . مونکەر : هاوڕێکەی نەکیر .

تەنگە ئەوا دەبێ (چر) و (چن) و (خا) : تەنگاو دەبێ . بەڵام (چر) ئەوەش سەرنجی ڕاکێشاوە کە بەمجۆرە نیوە بەیتەکە دۆ بڕگەی کەم ئەبێ ، بۆیە لەجیاتیی (دەبێ)کە لە بەراوێزا نوسیویە (دەبم ئەمن ـ ط ب)* واتە : وادیارە ئەبێ (دەبم ئەمن)ی لە جێ دابنرێ .

(٤٧) ئیمداد : یارمەتی . فەتح : کردنەوە . بابی زوبان : دەرگای زمان .

* ط.ب یا طب : یەکێکە لە نیشانەکانی نوسینی جارانی حوجرە ، لەبنچینەدا (ظ.ب) بووە ، بۆ کورتی نوختەی (ظ)کەیان لابردووە . واتە : وادیارە ئەبێ ئەمەی لەجێ دابنرێ .

سێمینە ئێلتیجام دەڵێم ئەی غەوثی عاصییان
هاواری بگرە بەردەیی ئاشوبی مەحشەرە (٤٨)

ئەو ڕۆژی ئاخیرەی کە چ ڕۆژی لە دۆ نییە
ڕۆ ترش و قەمطەریر و عەبوس و غەضەنفەرە (٤٩)

مەعبەر : شوێنی پەڕینەوە .

وانە : تکای دوهەمم ئەوەیە لەوکاتەدا کە لە کەندڕی ناو قەبرەکەمدا ڕام‌ئەکێشن و تەلەبەرد بە لاپاڵی دەرگای ئەلحەدەکەیدا هەڵئەسپێرن و قەبرەکەم ئەبێ بە دوکان بوّم و تەلەبەردەکان ئەبن بە زەنبیلەی بەدیوارەوە شوڕکراوەی دوکانی عەتار و ، تەنگانە ئاوا ئەبێ کەوا لەو شوێنە تەنگەدا پیاوی چاك بم یا پیاوی خراپ بم ، فریشتەی پرسیاری تایبەتی دێنە سەرم ، ئا لەو شوێنەدا کە بەکەم گوزەری پەڕینەوەیە سا بو بەهەشت یا بو دوزەخ ، یارمەتیت زو بکاتە فریام و ، لە سایەی تووە زمانم زو پشکوێ و وەڵامی فریشتەی پرسیارم پێ بدرێتەوە .

برد و (عم) و (کم) و (گم) و (من) : بردی . (خا) : بردە .

(٤٨) غەوث : فریادڕەس . عاصییان : گوناهباران . بگرە و بەردە : کینایەیە لە هەرا و ئاژاوە و ئاگا نەبونی کەس لە کەس .

وانە : تکای سێهەمم ئەوەیە ئەڵێم ئەی فریادڕەسی گوناهباران ، وا لە بگرە و بەردەی ئاشوبی ڕۆژی مەحشەردام کە عالەم هەمو سەری لێ‌شێواوە و هەرکەس خەمی خۆیەتی .

لەم بەیتە بەدواوە نالی گەلێ باسی ڕۆژی مەحشەر ئەکا و ئەوجا داوای یارمەتی ئەکا لە پێغەمبەر .

سێمینە ئێلتیجام دەڵێم (چر) و (تۆ) و (عب) و (خا) : سێمینە ئێلتیجای دلم . (عم) و (گم) : سوومم ڕەجای دلم . (کم) و (من) : سێمینی ئێلتیجای دلم . ئەی (عم) و (گم) : ئەمەیە . هاواری (من) : هاوارە .

(٤٩) ئاخیرە : قیامەت . قەمطەریر : دژوار و تەنگ و نالەبار . عەبوس : ناوچاو گرژ . غەضەنفەر : بەسام وەك شێر .

وانە : ئەو ڕۆژی دواییەی کە دوارۆژی دنیایە و ڕۆژی‌تری بەدوادا نایەت و هەمیشەیی و نەبڕاوەیە و ، ڕۆژێکی زۆترش و لەسەر شان گرانە و وەك شێر بنیادەمی لێ ئەترسێ .

ئەم فەرشە خاکییە دەتەکێنن لە تۆز و گەرد
ئەم عەرشە نۆ صەحیفەیە دەیکەن بە یەك پەڕە (٥٠)

دەنگی فوغان و جۆش و خورۆشی جەمیعی خەڵق
گوێ لێرە دەیبیستن ، کە لەوێ گوێ هەمو کەڕە (٥١)

وەصف کردنی ڕۆژ بە (ڕۆترش) مەجازە و زیادەڕەوییەکی زۆری تیایە و مەبەست لێی ئەوەیە خەڵك لەو ڕۆژەدا ئەوەندە دێژ و مۆن و ڕۆگرژن ، ڕۆژەکەش وای لێ‌هاتووە .

ڕۆژی ((عم) : ڕۆژە . ئاخیرەی (عم) و (کم) و (من) : ئاخیرە . ڕۆژی لە دوّ (چن) : ڕۆژێ لە دۆی . غەضەنفەرە (چن) : موقەنطەرە . موقەنطەر : ئەوەی باش گرێ درابێ یاخود زۆر ئاڵۆز بێ .

ئەم بەیتە ئیشارەتە بۆ ئایەتی (وَ اِنا نَخافُ مِنْ رَبِّنا یَوْماً عَبُوساً قَمطَرِیراً) . واتە ئێمە ترسی ڕۆژێکی مۆن و دژوارمان لە خوای خۆمان هەیە .

(٥٠) صەحیفە : پەڕە ، چین .

واتە : ئەو ڕۆژی قیامەتەی کە ئەم فەرشە خاکیە ڕەنگەی زەویی تیا ئەبێتە جۆرە زەوییەکی‌تر و تۆز و گەردی پێوە نامێنێ و ، هەر نۆ چینەکەی ئاسمان ئەپێچرێتەوە و وەك یەك پەڕە قاقەزی پێچراوەی لێ ئەکرێ .

ئەم بەیتەش ئیشارەتە بە ئایەتی (یَوْمَ تُبَدَّلُ الأرْضُ غَیْرَ الأرضِ والسَّماواتُ مَطْوِیاتٌ بِیَمینِهِ) واتە : ئەو ڕۆژەی کە زەوی ئەگۆڕدرێ بە زەوییەکی‌تر و ، ئاسمانەکان بە دەستی ڕاستی خوا پێچراونەتەوە و ، ئایەتی (یَوْمَ نَطْوِي السَّماءَ کَطَيِّ السِّجِلِّ لِلکُتُبِ) واتە : ئەو ڕۆژەی ئاسمانەکان ئەپێچینەوە وەك چۆن تۆمار نامە ئەپێچێتەوە .

ئەمـی یەکەمـ(ت) : ئەو. فەرشە (چن) : فەرشی . عەرشە (چن) : عەرشی . نۆ (چر) و (خا) : نەو . دەیکەن (عم) و (کم) و (من) : ئەیکەن . پەڕە : هەمو نوسخەکان جگە لە « کم » و « کم » : بەڕە .

(٥١) فوغان : هاوار و گریان . دەیبیستن : ئەیبیستن .

واتە : ڕۆژێکی ئەوەندە سەختە ، هەرکەسێ تیا گرفتاری دەردی خۆیەتی و ، کەس لەبەر مەینەتی خۆی ئاگای لە کەس نەماوە و ، گوێی لە هاوار و فوغانی کەسی‌تر نییە ، کەچی لێرەوە دەنگی گریان و هاواریان ئەبیسترێ .

ڕۆژی قیامەتی (فاذا هم قیام) و ، شەخص
قائیم چەقیوە ، کێلە ، لەسەر خاکی مەحفەرە (٥٢)

ئایا قەد و قیافەیی خۆی بۆ بە کێلی خۆی ،
یا ساقی عەبهەرە کە دو چاوی لەسەر سەرە ! (٥٣)

زیادەڕەوییەکی زۆر جوانە ئەمەی کە نالی کردوویەتی ، بۆ پیشاندانی زادەی سەختیی ڕۆژی قیامەت وا ئەنوێنێ (ئێرە) ماوە تا لێرەوە خەڵك گوێیان لە هاوار و نوغانی ئەهلی مەحشەر بێ !

دەنگی (چر) : دەنگ و . (چن) : دیگی ، واتە مەنجەڵی . شوبهاندنێکی جوانە . کە لەوێ گوێ هەمۆ کەڕە (کم) : کە لەوێ گوێی هەمۆ کەڕە . (تو) : کە هەمۆ گوێ لەوێ کەڕە .

(٥٢) قائیم : بنیادەمی قنج و قیت . مەحفەر : جێگای چاڵ هەڵکەندن ، گۆڕستان .

واتە : لەو ڕۆژی قیامەتەی کە ئایەتی (ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ اُخرى فَاِذَا هُمْ قِيامٌ يَنْظُرُونَ) واتە : پاشان جارێکیتر فوو کرایەوە بە سووردا و کوتوپڕ ئەبینێ ئەو هەمۆ مردووانە ڕاست بۆنەتەوە سەیر ئەکەن ، باسی ئەو ئەکا و ، بنیادەمی ڕاست بووەوەی تیا حەپەساوە ، بەپێوە وەستاوە، ئەڵێی کێلی سەر قەبرە لەسەر خاکی گۆڕستان چەقیوە ، ئاگای لە هیچ نییە .

شەخص (چن) و (ت) و (ك) و (اح) : خەڵق . مەحفەرە (تو) و (عب) و (من) و (خا) : مەحضەرە . دووریش نییە (مەقبەرە) بوبێ و بە هەڵەی نووسیار گۆڕابێ .

لە (فَاِذَا هُمْ قِيامٌ)دا ئیقتیباس لە ئایەتەکە و ، لە وشەی (شەخص)دا ئیشارەت بۆ ئایەتی (شاخِصَةٌ اَبْصارُهُمْ) واتە : چاویان ئەبلەق بووە ، کراوە . لەنێوان (قیامەت) و (قیام)یشدا جیناسی ناقیص هەیە .

(٥٣) عەبهەر . کەڵەگەت و زەلام . نەرگس .

ئەم بەیتەش لەبارەی مەعناوە پەیوەندی بە بەیتی پێشووەوە هەیە . واتە : کەس نازانێ ئەو بنیادەمەی بەسەر خاکی گۆڕستانەوە قنج قنج حۆل و بێئاگا وەستاوە ، چییە ؟ ئاخۆ : قەد و باڵای مردووە ڕاستەوە بووەکە خۆیەتی بووە بە کێلی قەبرەکەی خۆی و نیشانەی بۆنی خۆیەتی ،

دنیا بووه بە تاوەوو ، صەحرا بە ژیلەمۆ
دنیا دەڵێن کە ئاگرە ، ناری سەمەندەرە (٥٤)

دیوانی گەرمی باری خودایە ، بە پایە عام
ئیصغایی خەڵقە ، ساعەتێکی عەرضی مەحضەرە (٥٥)

یا شتێکی زەلامی کەڵەگەتی حەبەساوە هیچی لە بنیادەم ناچێ چاوەکانی نەبێ ، کە ئەوانیش پەڕیونەتە تەوقی سەری .. یاخود هەر بەحاڵ گیانی تیایە ، ئەوەندە لەڕ و لاوازە ئەڵێی ساقی نەرگسە و چاوەکانی لەترسا سپێ بوون و وەك چاوی نەرگس بەسەر سەریەوەن . مەشهوورە بنیادەم لە ڕۆژی قیامەتا ، لەترسانا چاوی ئەپەڕێتە تەوقی سەری .

لەنێوان (سەر) و (سەرە)دا جیناس و ، لەنێوان (قەد) و (چاو) و (سەر)دا تەناسوب هەیە .

(٥٤) ژیلەمۆ : خۆڵەمێش کە چینی بنەوەی ئاگر بێ . سەمەندەر : گیان لەبەرێکی ئەفسانەییە ئەڵێن هەر لەناو ئاگرا ئەژێ و هێلکە ئەکا و هەڵیدێنێ و ، ئەگەر بێتە دەرەوە ئەمرێ !

واتە : ئەو ڕۆژی قیامەتە ڕۆژێکە پلەی گەرمای تیادا بەڕادەیەکە دنیا هەمۆ وەك تاوەی تراوە سەر ئاگری لێ دێ و ، دەر و دەشت هەمۆ ئەبێ بە ژیلەمۆ و بنەکەی ئاگر ئەبێ .. بنیادەمی ئەوڕۆژەش تەنها بە حوکمی ئەوە ئەژین و ناسوتێن کە خاسیەتی سەمەندەریان وەرگرتووە .

بە تاوەوو (« پەراوێزی » چر) : بە تازەوو . دنیا ـ ی دووەم ـ(عم) و (کم) و (گم) و (تو) و (عب) و (من) و (خا) : دەریا . دەڵێن (عم) و (کم) و (گم) و (من) : دەرۆنی . (تو) و (عب) : دەڵێنێ . کە ئاگرە (عم) و (کم) و (گم) و (تو) و (عب) و (من) : ئاگرە . (ت) : کە ئاگر . بۆ (کە ئاگرە) و (کە ئاگر و) و (کە ئاگری) دەستئەدا . (ك) و (اح) : کە ئاگری . ناری (چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (من) و (ك) و (تو) و (عب) و (خا) : ماری ؟. (ت) : ماریش ..

(٥٥) بە پایە : بەپێوەیە . عام : خەڵك ، گشتی . ئیصغا : گوێ شل کردن . عەرض : پیشاندان . مەحضەر : خزمەت . حوزوور .

لەم بەیتەوە نالی باسی ڕۆژی لێپرسینەوەی خەڵك و ئامادەبونی خودا ئەکا بۆئەم داوەریە و ناردنی هەندێ بۆ دۆزەخ و هەندێ بۆ بەهەشت و ، لەم بەیتەدا باسی بەستنی دادگای خوا و ئامادەبونی خەڵك کراوە بۆ

لایەك (زەبانییە) لە سەروکاری نارە ، نار
(هَلْ مِنْ مَزِیدْ) زوبانیە وەك ماری ئەژدەرە (٥٦)

وەڵام دانەوەی پرس . لە بەیتەکانی پاشەوەشدا دیمەنەکانی‌تری ئەو ڕۆژە پیشان دراون .

واتە : خوا دیوانی گەرمی خۆی بەستووە و خەڵك هەمو بەپێوە ڕاوەستاون گوێیان شل‌کردووە ، کاتی عەرز کردنی سیاهەی کرداری خەڵکە لە حوزۆری خوادا .

ڕاست کردنەوەی ئەم بەیتەمان بەزەحمەت بۆ تەواو بو . وشەی (بەپایە) لە هەمو نوسخەکاندا بە (پیای) نوسراوە . وشەی (ئیصغای) تەنها لای (چـن) وایە . (چـر) و (ت) و (ك) و (لو) و (عـب) و (خا) : اصغار . (عم) و (کم) و (گم) و (من) : اصغاری . (اح) اصفار . خودایە (چر) : خودایا . (کم) و (گم) و (من) : خوایە . خەلقە (چر) و (لو) و (ك) و (عب) و (اح) و (خا) : خەڵك . (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (من) : خەڵق . ئێمە خۆمان بە (خەڵقـە)مان نوسیبیەوە . ساعەتێکی عەرضی مەحضەرە : جیاوازییەکانی نوسخەکان لەم ڕستەیەدا یا هەڵەی ئاشکرا بون یا هی شێوە نوسینی جارانی فارسییانەیە . ئێمە وای بۆ ئەچین وشەی (ساعەتێکی) لەپێشدا (ساعەتەکەی) بوبێ . بەوجۆرە بەیتەکە ڕەساتر دێ .

(٥٦) زەبانییە : ئەو فریشتانەی بەرپرسی ئاگری دۆزەخن . سەروکار : سەرپەرشتی . نار : ئاگر . هل من مزید : هیی‌تریش هەیە . ڕستەیەکە خوا بەدەم ئاگری جەهەنمەوە ئەیگێڕێتەوە ، کە هەرچەند خەڵکی تێ فڕێ بدرێ هەر تێر نابێ و چاوی لە هیی تریشە بۆی بێنن . ماری ئەژدەر : ئەژدەها ، بەگوێرەی ئەفسانەی کۆن جۆرە مارێکی ئێجگار گەورەیە ئاگر لە دەمیەوە دەرئەچێ .

واتە : لەلایەکەوە پێش‌خزمەتەکانی دۆزەخ خەریکی سەروکاری ئاگری دۆزەخن و پەیتا پەیتا خۆشی ئەکەن و ، ئاگریش بە زوبانی (هَلْ مِنْ مَزِیدْ ؟) قسە ئەکا و ، وەك ماری ئەژدەر زوبانی دەرکێشاوە و بڵێسەی ئاگری شاڵاو ئەهێنێ .

لەم‌بەیتەدا ئیشارەت کراوە بە ئایەتی (یَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ : هَلْ امْتَلأْتِ ، وتقولُ : هَلْ مِنْ مَزِیدْ ؟) واتە : ڕۆژی قیامەت ڕۆژێکە تیا ئەڵێین بە دۆزەخ : پڕ بوی ؟ ، ئەویش وەڵام ئەداتەوە ئەڵێ: هیی‌تریش هەیە ؟ .

لایێکی‌کەش لە جەنەت و ڕیضوان تەدارەکە
حۆریٖ ئەوا بە موتەظیریٖ دێنە مەظەرە (٥٧)

ئەشخاصی خاصە (تَشَخَّصْ ابْصارُهُمْ) هەمۆ
(وا نَفسى)یانە هەریەکە بۆ خۆی موحەییەرە (٥٨)

لەنێوان (زەبانییە) و (زوبانیە)دا جیناسی موحەڕڕەف و لەنێوان (کار) و (نار) و (مار)دا جیناسی لاحیق و ، لە (هل من مزید)دا ئیقتیباس هەیە.

سەروکاری (چن) : سەرکارو . نارە ، نار (چن) : نار و مار . (ت) و (ك) و (اح) و (خا) : نار و نار . مزید (چن) : مزیدیٖ※ . (ت) : مزیدیە ، بەلام زیادبی چ (ی)کە و چ (یە)کە ژمارەی بڕگەکانی نیوە بەیتەکە زیاد ئەکا . زوبانیە : ئەمە تێکستی (ت)یە . (چر) و (چن) و (ك) و (اح) و (خا): هەم زوبانیە ، بەلام (هەم)ەکە ژمارەی بڕگەکانی نیوە بەیتەکە زیاد ئەکا . (عب) : هەم زوبانەیی . ئەگەر ئەم نوسخەیە (هەم)ەکەی نەبوایە مەعنای (زوبانەیی) باش ئەهات ، هەرچەند (هل من مزیـد) وەستانێکی تیـا ئەبوٖ . وەك ماری (چر) و (تو) و (عب) : وەك مار و . (چن) و (ت) و (ك) و (اح)و (خا) : وەك ماری . (عم) و (گم) و (من) : وەکو ماری .

(٥٧) ڕیضوان : دەرگاوانی بەهەشت . تەدارەك : ئامـادە . حۆریٖ : کچانی جوان کە ئامادە کراون بو بەهەشتییەکـان . مونتەظـیر : چـاوەڕوان . مەنظەرە : تەماشا . بەرچاو .

واتە : لە دۆزەخدا ئا وا بوٖ کە وتمان . لە لایەکی‌کەشەوە لە بەهەشتدا خۆ ئامادەکردنە بو پێشـوازیٖ لێ کردنی ئەوانـەی دێنە بەهەشت و ، ڕیضـوانی دەرگـاوانی بەهەشـت حـازر بـووە دەرگـا بکـاتەوە و حۆریٖ دێنە تەماشا ، چاوەڕوانی خاوەنی خۆیانن بە یەکتریٖ شاد بین . .

ئەم بەیتە لە (عم) و (کم) و (گم) و (من)دا نییە .

(٥٨) ئەشخاصی خاصە : پیاوانی تایبەتی . تشَخَّصَ ابصارُهُمْ : چاویان ئەبلەق ئەبێ . وا نفسی : هاوار بۆ خۆم . موحەییەر : سەرسام .

واتە : لـەو ڕۆژە بەسـام و شـۆم و سەختـەدا تەنـانەت پیاوانی تایبەتییش چاویان ئەبلەق بووە و هاواری (هـاوار بۆ خـۆم !)یانە و سەرسام بوون نازانن چێ بکەن .

ڕستەی (تشخص ابصارهم) لە ئایەتی قورئان ئیقتیباس کراوە .

※ ئەم نیشانەی (ی)مانە بە پشتیوانیی ئەو کەشیدە بەرەو خوارە داناوە کە (چن) لە ژێری (ی)کەوە نوسیویە و نیشانەی (ی)ی بۆشە لای ئەو .

زێر و زەبەر دەبن بە دو فیرقە ، لە فیرقەتەین
واوەیل و ئیمتیازە کە کێ بێنە کێ بەرە (٥٩)

ئەگەر کەسینە ، تابیعی بەرد و حەرارەتە
یەعنی وەقودی نارە ، بوخاری موسەییەرە (٦٠)

---

(٥٩) زێر : ژێر . زەبەر : سەر . فیرقە : تاقم . واوەیل : هاوار . ئیمتیاز : جیاوازی .

واتە : ئەو خەڵکە ئەبن بە دوو تاقم ، تاقمێ لە ژێرەوە کە ئەهلی دۆزەخن و تاقمێ لە سەرەوە کە ئەهلی بەهەشتن . لە هەردوو تاقمەکەوە دەنگ دێ ، لە دۆزەخییەکانەوە هاواری (یا وَیلَنا قد کُنا فِي غَفلَةٍ مِنْ هذا) واتە : قوڕبەسەرمان! ئاگامان لەمە نەبوو ، لە بەهەشتییەکانیشەوە هاواری (امتازوا الیَومَ ایها المجرمونَ) کە بە دۆزەخییەکانی ئەڵێن ، واتە : ئەی تاوانبارینە ئەمڕۆ جوێ ببنەوە . هاوارەکەش بەهۆی ئەوەوەیە کە بانگ ئەکەن فلان بێنە بۆ بەهەشت و فیسار بەرە بۆ دۆزەخ .

بێنە (عم) و (کم) و (گم) : سینە . بەرە (عم) و (کم) و (گم) و (ئو) و (عب) : سەرە .

(٦٠) ئەگەر : زوربە . تابیع : شوێن کەوتو . بەرد : یا سەرما یا هەر (بەرد)ی کوردی . حەرارەت : گەرما . وەقود : سوتەمەنی . نار : ئاگر . بوخار : هەڵم . موسەییەر : ڕەوێنراو ، خراوەگەڕ .

ئێمە لەو باوەڕەدا نین مەعنای تەواوی ئەم بەیتە و بەیتی پاشەوەیمان بۆ ساغ کرابێتەوە . بەڵام وەنەبێ تێکڕاش نەمانزانیبێ . هەرچۆن بێ ، ئەوەندەی کە بۆی چووین ئەیخەینە ڕوو و چاوەڕوانی بەشداریی کەسانی تریشین .

نالی ئەڵێ : زوربەی ئەوانەی لە مەیدانی حیساب و داوەریدا خڕبونەتەوە ، کە کافرانن ، شوێن کەوتوی سەرمای زەمهەریری دۆزەخ و گەرمای ئاگرەکەیین ، یاخود لەگەڵ ئەو بەردانەدان کە لە دۆزەخدا ئەسوتێنرێن و لەگەڵ گەرمای دۆزەخدان ، واتە سوتەمەنیی دۆزەخن و هەڵمی کوڵانیان لەناو گەرمای دۆزەخدا و بەسەر ئاگری دۆزەخەوە ، ئەڕەوێنرێ و سەرئەخرێ .

وشەی (وَقود) و (بەرد) بەوپێیە کە بەمەعنا (حەجەر) بێ ، ئیشارەتە بۆ ئایەتی (وَقودُها النّاسُ والحِجارَةُ) لە باسی جەهەننەمدا ، کە

باقی کە ڕۆی لە کەففەیی میزانە ، یەکسەرە •
هەرچەند سەرە موتابیعی میعیاری دۆ سەرە (٦١)

واتە : سۆتەمەنیی دۆزەخ بریتییە لە ئادەمیزادی خوانەناس و لە بەرد .

کەسبنە (چر) و (چن) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) : کە بێتە ، یا کە بەینە . (تۆ) و (عب) : بەنیە . بەرد و (چن) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) : هەردۆ .

(کەسینە) تێکستی نوسخەکانی (عم) و (کم) و (گم) و (من) بۆ کە لەچاو نوسخە دەسنۆسەکاندا کەمتر جێگای باوەڕن و پشتمان پێ بەستۆن ، بەڵام لەبەرئەوە کە نەگەیشتینە مەعنایەکی گونجاو بۆ (بێتە) یا (بەینە) یا (بەنیە) ناچار ئەممان هەڵبژارد . ڕێیشی لێ‌ئەچێ ڕاستەکەی (پێتە) بێ ، واتە : زوربەی خەڵکەکە کە ئەوانەن لەبنەوەن و لەچاو موسوڵمانانندا وەك (پێ) وان لەچاو (سەر)دا ، یا دەست و پێی گەورەکانیانن کە گومڕایان کردن .

تۆ بلێی لە وشەی (بەرد) و ڕستەی (وەقودی نارە) و (بوخاری موسەییەرە)دا ئیشارەتێکیش بۆ شەمەندەفەر ئەبێ کە جاران بە سۆتاندنی خەڵوزی بەرد بەڕێوە ئەچۆ و هەڵمی بەرز ئەبوەوە ؟! لەبارەی مێژووەوە ڕۆژەڵات لە سەردەمی نالیدا شەمەندەفەری دیوە . یەکەمین شەمەندەفەر لە میسردا لە ١٨٥٧دا کەوتووەتە گەڕ . نالییش باشتر مردووە و ئەم پارچە شیعرەشی لە مەدینە وتووە . هیچ‌نەبێ دەنگوباسی شەمەندەفەری لە ڕێبوارانی میسرێ بیستووە کە هاتۆن بۆ مەککە و مەدینە .

(٦١) کەفەی میزان : تای تەرازۆ . سەر : لا ، ڕیز . موتابیع : ئەوەی چاو لەدۆی شتێك بێ .

واتە : ئەوانی‌کەش کە موسوڵمانن ، لە بێ‌گوناه و گوناهبار ، ڕۆیان لە تای تەرازۆی کێشانەی چاکە و خراپەیانە ، هەمۆ یەك لا و یەك ڕیزن ، هەرچەند ڕیزەکەشیان چاو لەدۆی تەرازۆیەکی دۆسەرە تا بزانن سەنگی چاکە و خراپەیان چەندە و ئاخۆ بۆ ماوەیەك ئەچنە دۆزەخ تا سزای خراپەیان لێ بسەنرێ ، یا ڕاستەوخۆ ئەچنە بەهەشت ؟ .

میزانە (چن) : میزانی . هەرچەند سەرە (« پەراوێزی» چر) و (چن) و (خا) : هەرچەند یەکسەرە ، بەڵام نیوە بەیتەکەی بێ لاسەنگ ئەبێ .
(ت) : هەرچەندە یەك .

لەو کێشە کێشەدایە کەوا ڕەش سپی دەبێ
لەو کێشە کێشەدایە کەوا ئەحمەر ئەصفەرە (٦٢)

ئەعمالمان لەگەڵ هەمو ئەوضاعی حاڵمان
مەغشوش و جەمعی ، حاضرە ، گەر خەیر ، ئەگەر شەڕە (٦٣)

مەخزونی ڕوقعە ، حەبە بە حەبە ، لە کەففەدا
خالیص دیارە ، مس کە مسە ، عەینی زەڕ زەڕە (٦٤)

---

(٦٢) ئەحمەر : سور . ئەصفەر : زەرد .
وانە : لەو کێشە و هەرای ڕۆژی داوەرییەدا موی ڕەشی لاو سپی ئەبێ و ، ڕوی گەش و سور و پاراو لەترسانا زەرد هەڵئەگەڕێ و خوێنی تیا نامێنێ .
ئەشگونجێ مەعنای بەیتەکە وا لێکبدەینەوە کەوا شتی نەزانراو هەمو دەرئەکەوێ و ڕوشن ئەبێتەوە و ئەوەی خۆی لێ بایێ بوبو و بە خۆیا ئەنازی خەجالەت و ڕوزەرد ئەبێ .
بەپێی مەعنای پێشو ، ئەم بەیتە ئیشارەتە بە ئایەتی (يَوْمًا يَجْعَلُ الوِلْدانَ شِيبًا) وانە : ڕۆژێکە منداڵی تازە پێکەیشتو پیر ئەکا .
ڕەش (چر) و (چن) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) : ڕیش . دەبێ (كم) و (مـن) : ئەبێ .
(٦٣) مەغشوش : تێکەڵ لە چاك و خراپ . جەمع : کۆمەڵ . حاضر : ئامادە .
وانە : چاك و خراپ و ، تێکەڵ و کۆمەڵی کردار و ئەحوالمان ، هەمو لە بەردەستا دانراوە .
مەغشوش و (خا) : مەغشوشی . (من) : مەغشوش . بۆ عەطفیش و بۆ ئیضافەش دەستئەدا . («پەراوێزی» چر) : مەخشوشی . (چن) و (ك) و (لو) و (عب) : مەخشوش و . (اح) : مەخشوش . بۆ عەطفیش و بۆ ئیضافەش ئەگونجێ. جەمعی : تەنها («پەراوێزی» چر). نوسخەکانی‌تر هەمو : جەمع و . حاضرە («پەراوێزی» چر) : خاطرە . گەر (چن) و (ك) و (لو) و (اح) : ئەگەر . خەیر ، ئەگەر (ت) : خەیر و گەر . کەففە : تای تەرازو . خالیص : بێ‌گەرد .
(٦٤) مەخزون : خراوە عەمار . نوسراوە . ڕوقعە : کاغەز . حەببە : دەنك . کەففە : تای تەرازو . خالیص : بێ‌گەرد .

ذەڕڕێك لە چاوی بۆتەیی صەڕڕافی کەففەدا
مەخفی نییە ، دیارە ، وەکو ڕۆژی نیمەڕە (٦٥)

گریان هەمو ڕەشاوە لەبەر ئاهی دۆد ڕەنگ
موژگان بووە بە خامەوو ، دیدە بە مەحبەرە (٦٦)

واتە : هەرچی لە کردارنامەماندا نوسراوە و تیا کۆکراوەتەوە ، دەنك دەنك لە تەرازوی کردارا دیارە ، مسی مسە ، وەك چۆن زێڕی زێڕە . مەبەستی لەوەیە چاك و خراپی هەمووی ئاشکرا و لەبەرچاوە .

عەینی کە مس مسە (چن) : مس کە مسە عەینی .

لە نوسخەی (تو)دا نیوەی یەکەمی ئەم بەیتە و نیوەی دوەمی بەیتی پاشەوەی یەك بەیتن و ئەو دوو نیوە بەیتەکە نییە .

حەبە : زاراوەیەکە زێڕینگەرەکان لە دروستکردنی خشلی زێڕ و کڕین و فرۆشتنی زێڕدا بەکاری ئەهێنن .

(٦٥) بۆتە : جێگای تاقی کردنەوەی مایە بۆ جوێ کردنەوەی بێ گەرد و ناپاکی لە یەکتر . صەڕڕاف : ئەوەی پارە ئەگۆڕێتەوە و ساغ ئەکاتەوە . زەڕشناس . نیمەڕە : نیوەڕۆ .

واتە : لەوەندەی توسقالێك لە کرداری چاك و بەدمان لە بەرچاوی بۆتەی زەڕشناسی تای تەرازوی ڕۆژی قیامەت ون نابێ ، هەمووی وەك ڕۆژی نیوەڕۆ دیارە .

ذەڕڕێك (گم) : ذەڕڕەی . صەڕڕافی کەففەدا (چن) : صەڕڕاف لە کەففەدا . نیمەڕە (چن) : نەیرە . واتە : ڕۆناك .

(٦٦) ڕەشاو : ئاوی ڕەش . دۆد : دوکەڵ . مەحبەرە : دەوات ، شوشەی مەرەکەب .

واتە : دوکەڵی هەناسەی خەڵکی مەینەتی ، ئاسمان و زەوبی گرتووەتەوە و ، بەهۆی ئەوەوە خەڵکیش کە ئەگرین ڕەشاو لە چاویان دێ . بۆیە کە فرمێسك بۆ بە مەرەکەب ، برژانگەکانیش ئەبن بە قەڵەم و ، چاو خۆیشی ئەبێ بە شوشەی مەرەکەب .

لە کۆکردنەوەی (گریان) و (موژگان) و (دیدە) و ، لەنێوان (خامە) و (مەحبەرە)دا تەناسوب هەیە

ڕەشاوە (« پەراوێزی » چر) و (چن) و (ك) و (اح) و (خا) : ڕژاوە .

میضماری شەهسەواریی تۆیە کە صەف صەفە
کۆگایی حاصیلاتە بەیدایی بەیدەرە (٦٧)

ڕۆژی جەزا ڕجا بکە بۆ « نالی »ی دەربەدەر
چون لەم جیهان گوناهی گەلێ زۆر و ئەکثەرە (٦٨)

ڕەنگە مەعنای (ئاوی ڕەزۆ) بێ ، چونکە (ڕەزۆ) بە (خەڵۆز) ئەڵێن . ئاهی : (ت) : ئاوی . دیارە مەبەستی لە ئاوی فرمێسکە . مەحبەرە (چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (ك) و (تو) و (اح) و (من) و (خا) : مەجمەرە .

(٦٧) میضمار : مەیدانی ڕمبازێ . شەهسەوار : شاسوار . بەیدا : دەشت . بەیدەر : خەرمان .

واتە : لەم دەشتی مەحشەرە کە سوارانی ڕیز ڕیز و پۆل پۆل تیا وەستاون . کۆگای بەروبومی دەغڵ و دانی تۆیە ، دەشتی پڕ خەرمانی تۆیە . مەبەستی لەوەیە لەم مەیدانەدا بەروبوم و خەرمانی ئومێد تەنها بریتییە لە شەفاعەت و تکا کاریی تۆ .

بەرابەر بە دانانی پێغەمبەر بە شاسواری مەیدانی مەحشەر، مەبەست لە سوارەکانیتر پێغەمبەرەکانیترە .

شەهسەواریی (چن) و (کم) و (گم) و (ك) و (تو) و (عب) و (من) : شەهسەوارەیی (ت) و (اح) و (خا) : شەهسەواری . تۆیە (ت) و (اح) و (خا) : ئەتۆیە .

(٦٨) واتە : لە ڕۆژی پاداش و سزا دانەوەی پیاو چاکان و تاوانبارانداا ، تکا بۆ ئەم نالییە دەربەدەرە بکە بەڵکو خوا لێی خۆش بێ ، چونکە گوناهی لەم جیهانەدا زۆر زۆر کردووە و پێویستی بە تکای تۆ و ڕەحمی خوایە .

ئەم بەیتە لە هیچکام لە دەستنوسەکانی بەردەستمانا نییە . تەنها (چر) بە ئەڵەمی فەرەنگێ لە پەراوێزی دەستنوسەکەی خۆیەوە نوسیویەتەوە . ئەوەش وادیارە نیشانەی ئەوەیە لە یەکێ لە نوسخە چاپەکانی وەرگرتبێ .

چون لەم جیهان (چر) و (کم) و (من) : چونکە لە ڕۆژی جیهان . بەڵام ژمارەی بڕگەکانی نیوە بەیتەکە زیاد ئەکا .

نوسخە دەستنوسەکانی بەردەستمان (چر) و (چن) و (ت) و (ك) و (عب) و (خا) ، ئەم قەسیدەیە و قەسیدەکانیتری پیاهەڵدانی پێغەمبەر (د. خ)یان کە بریتین لە (ئەی تازە جەوان ..) و (وەی کە ڕۆژەردی مەدینە و ..) و (ئەلا ئەی نەفسی بۆم ئاسا ..) کە (شوتوربانا ..) و

— ٨ —

سەراپای گوارە زەردی ترس و لەرزە
دەڵێی عاصیێ بووە لەو جێگە بەرزە ! (١)
سوروشکم ئاب و دانەی نارە ، کێ دێ :
بە گەرمێ داوەرێ بەم طەرزە تەرزە ؟! (٢)

(لە جوملـەی موعجیزئەندەر . .)یش بەشێکن لەو ، لەپاڵ یەکـدا ڕیز کردووە ، هەرچەند هەمێ وەکو یەکیان ڕیز نەکردوێ . دوریش نییە ئەم قەسیدانە ـ (ئەی تازە جەوان) نەبێ ـ هەمێ لە یەك ماوەدا وترابن ، بەڵام ئاشکرایە ئەوان بۆیە پێکەوەیان ڕیز کردوێ ، چونکە هەمێ مەدحی پێغەمبەرن . ئێمە ، وەك لە پێشەکییەکەدا وتمان ، قەسیدەکانمان بەپێی ڕیزی ئەلفوبێ ڕێکخستووە .

— ٨ —

(١) سەراپا : سەر تا پێ ، هەمێ گیان . عاصیێ بووە : گیری خواردووە .

ناڵێ لەم بەیتەدا هۆی (زەردێ)ی گوارە باس ئەکا وەك بڵێ گوارە بۆیە زەرد نییە کە لە زێڕ دروست کراوە و زێڕیش زەردە ، بەڵکو لەبەر ترس و لەرز زەرد هەڵگەڕاوە و ، خۆی بە شایانی ئەوە نازانێ بکرێتە گوێی یار و بە لامل و گەردنیا شۆڕ ببێتەوە و بکاتە ئەو پایە بڵندە ، وەك چۆن منداڵێك بچێتە سەر دارێکی بەرز یا تاشێکی تۆش و نەتوانێ بێتە خوار و ترسی لێ بنیشێ و لەترسانا زەرد هەڵگەڕێ ، ئەمیش هەروا بەو جێگـا بەرزەوە گیری خواردووە و ، لەترسا کە ناتوانێ بێتە خوار ، زەرد هەڵگەڕاوە .

لـە (زەردی ترس و لـەرزە) و (عاصـیێ بـووە)دا ئیسـتیعارەی موصەڕڕەحە هەیە . لە وشـەی (زەرد)یشـدا لەطافەت هەیە چونکە بێجگە مەعنـای ڕەنگی زەرد ، مەعنای ترسـیش ئەگەیـەنێ . لەنێوان (لەرزە) و (بەرزە)شدا جیناسی لاحیق هەیە .

سەراپای (چن) و (کم) و (من) : سـەراپا . زەردی (چر) : زەرد هەر . دەڵێی (کم) و (من) : ئەڵێی . لەو جێگە (چر) : لەو بانە . (گم) و (ت) و (اح) : لەم جێگە .

(٢) ئاب : ئاو . دانە : دەنك . نار : ئاگر . هەنار . طەرز : جۆر .

واتە : فرمێسکم ، خۆی ، ئاوە ، بەڵام کە دایش ئەوەرێ هەر دڵۆپێکی بگری ئەوەندە گەرمە ئەڵێی ئاگرە ، یاخود سوور و خوێنینـە وەك دەنکە

ئەلا ئەی ئاسکی ناسک ، بە باسک
شکاندت گەردنی صەد شێری شەرزە ! (٣)

ئەلا ئەی نازەنینێ ئاهوو ، بە باهوو
دڵی صەییادی خۆت هێنایە لەرزە ! (٤)

هەنار . پاشانیش ئەمەبێ و ئەبێ بە تەرزە .. زۆر سەیرە ! کێ دیویەتی تەرزە بەمجۆرە بە گەرمێ بباریێ؟! کێ دیویە شتێک لە یەککاتدا هەم سپێ بێ و هەم سوور ! هەم ئاو بێ و هەم ئاگر ! هەم گەرم بێ و هەم سارد ! هەم شل بێ و بڕوا ، هەم مەیبێ و بەستبێتی !

لە کۆکردنەوەی (ئاب) و (نار) و ، (گەرمێ) و (تەرزە)دا طیباق و ، لەنێوان (طەرزە) و (تەرزە)دا جیناسی موضاریع هەیە . لە (تەرزە)شدا ئیستیعارەی موصەڕڕەحە هەیە .

بۆ تەرزە (بارین) بەکارئەهێنرێ ، بەڵام نالی چونکە تەرزەی لەجیاتی فرمێسک بەکارهێناوە ، فرمێسکیش (داوەرین)ی بۆ بەکاردێ ، بۆ ئەم تەرزەیەشی هەر داوەرینی بەکارهێناوە .

ئاب و (چن) و (عم) و (گم) : ئاو و .

(٣) شەرزە : شێر بەچە ، شێرزاد ، ئازا .

واتە : ئەی دلبەری ناسکی وەک ئاسک ، تۆ بە هێزی باسک و قۆڵی خۆت ملی صەد دلداری ئازای وەک شێری بەچکە شێرت شکاندووە ! تۆ چۆن ئاسکێکی کە شێر لە ڕۆتا خۆی پێ ناگیرێ !

لەنێوان (ئاسک) و (ناسک) و (باسک)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (باسک) و (گەردن)دا تەناسوب و ، لە کۆکردنەوەی (ئاسک) و (شێر)دا طیباق هەیە . لە (ئاسک) و (شێر)دا ئیستیعارەی موصەڕڕەحەش هەیە

ناسک (ت) و (خا) : نازک . شێری (ت) : شێرە .

(٤) ئاهوو : ئاسک . باهوو : شان و قۆڵ .

ئەم بەیتە وەک لێکدانەوەی بەیتی پێشوو وایە . نالی شتیوای هەیە ، لە شیعرەکانیا گەلێ جار بەیتێک بە بەیتێکی تر ڕوون ئەکاتەوە و دەسەڵاتی خۆی لە مەیدانی زمانزانیدا پیشان ئەدات .

واتە : ئەی ئاسکی نازدار ، من هاتم ڕاوی تۆ بکەم ، کەچی تۆ بە

دەفەرمۆی : چاوەکەت زەنجیر کە « نالی » !
کە موطڵەق چا نییە ئینسانی هەرزە (٥)

— ٩ —

(حلقه در گوش)ی کەفی ڕەنگینی تۆیە ئەم دەفە
با نەنالێ ، لێیمەدە (عَنْ لَطْمِهِ کَفُّ الْکَفَّه) ! (١)

هێزی دەست و بازۆی خۆت دڵی ئەم ڕاوچییەی خۆت هێنایە لەرزە و بەخسیرت کردم .

لەنێوان (ئاهێ) و (باهێ)دا جیناسی لاحیق و ، لە (ئاهێ) و (صەییاد)یشدا ئیستیعارەی موصەڕڕەحە هەیە .

(٥) موطڵەق : بەرەڵڵا . چا : چاك . ئینسان : بنیادەم . بیبیلەی چاو . هەرزە : ئەوەی باش پەروەردەی دانەدرابێ .

واتە : ئازیز ! تۆ پێم ئەفەرمۆی چاوت وەك ئینسانێکی هەرزە وایە یا بیبیلەی چاوت وەك کەسێکی هەرزە و بێتەربییەت وایە ، بەرەڵڵا کرابێ و کەس لێی نەپرسێتەوە چێ ئەکا . بۆیە کەوتووەتە دوێ من و هەر تەماشای من ئەکا . بیبەستەرەوە و مەهێڵە دوام بکەوێ ، چونکە باش نییە ئینسانی هەرزە ، یا چاوی هەرزە بەرەڵڵا بکرێ و جڵەوی بۆ شۆڕ بکرێ .

لەنێوان (چاوە) و (چاو)دا جیناسی ناقیص و ، لەنێوان (زەنجیر) و (موطڵەق)دا طیباق و ، لە (زەنجیر کردنی چاو)دا ئیستیعارەی موصەڕڕەحە هەیە . لە (ئینسان)یشدا لەطافەت هەیە چونکە ، وەك ڕۆنمان کردەوە ، دوو مەعنا ئەگەیەنێ . تێکڕا لە دوا وشەی هەر پێنج بەیتەکەشدا (لەرزە ، بەرزە ، تەرزە ، شەرزە ، هەرزە) جیناسی لاحیق هەیە .

دەفەرمۆی : هەڵێنی ئەگرێ (دەفەرموێ) بێ . (هم) و (کم) و (گم) و (من) : دەفەرمێ .

— ٩ —

(١) حلقه در گوش : ڕستەیەکی فارسییە ، واتە : ئەڵقە لەگوێ ، کینایەیە لە بەندە و خزمەتکار . زیاد لەو مەعنای کینایەیە ، کەللەی دەف خۆیشی کۆمەڵێك ئەڵقەی پێوەیە . کَفّه : کەففە ، کَفّ ، کەف ، لەپی دەست .

نەی ، کە صاحیب سیڕڕە ، سەر تا پا بە ئەمری (کن) کونە
باطینی (قِف قِف عَلی سِرّی) ، بە ظاهیر قەف قەفە (٢)

واتە : ئەم دەفە بەندە و خولامی ئەلقە لەگوێی لەبی ڕەنگینی بە خەنە سوورکراوی تۆیە ، کەواتە توخوا لێیمەدە با نەناڵێنێ ، مەنعی لەبی دەستت بکە لەوە کە چەپۆلە بدا بەسەریا .. ڕستەی لێیمەدە هەردوو مەعناکەی لێدان ئەگرێتەوە .

لەنێوان (کەف) و (دەف)دا سەرەڕای تەناسوب جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (کَفْ) و (کَفَە)دا جیناسی موحەڕڕەف هەیە .

لێیمەدە : لە هەموو نوسخەکاندا ، جگە لە (چر) و (گم) و (من) ، بە (لێمەدە) نووسراوە ، بەوجۆرەش مەعناکە دێ .

(٢) نەی : شمشاڵی قامیش . سیڕڕ : ڕاز و نهێنی . کُنْ : ئیشارەتە بۆ ناوی خوا ، لە (کُنْ فَیَکون)ەوە هاتووە .

واتە : شمشاڵی لە قامیش دروستکراو ، کە ڕازێکی بۆ خۆی هەیە لە وەختی لێدانیا ڕای ئەگەیەنێت ، سەرتاپای بە فەرمانی خوا کونکون بووە ، کەچی ڕازەکەشی نادرکێنێ و لێی ناکەوێ .. کە بە دیمەن قەف‌قەف و پارچە پارچەیە ، ئەوە لەدیوی ناوەوەیەوە بانگت ئەکا پێت ئەڵێ وەرە لە ڕازم ئاگادار بیە ..

ئەو وردەکاریەی لەم بەیتەدا هەیە تەنها لە وشە عەرەبییەکانی (قِفْ قِفْ) ـ بە بەراورد لەگەڵ (قەف قەف) ـ و لە (ظاهیر) و (باطِن)ەکەوە دەرئەکەوێ .

وشەی (کُنْ) ئیشارەتە بۆ ئایەتی (إنّما أمرُهُ إذا أرادَ شیئاً أنْ یقولَ لهُ کُنْ فیکونُ) واتە : کاری خوا وایە کە ویستی شتێ ببێ ، پێی ئەڵێ ببە و ئەویش ئەبێ .

لەنێوان هەردوو (سیڕڕ) و (سەر) و ، (قِف قِف) و (قەف‌قەف)دا جیناسی موحەڕڕەف و ، لەنێوان (کُنْ) و (کون)دا جیناسی تەواو و ، لەنێوان (باطِن) و (ظاهیر)دا طیباق هەیە .

سەرتاپا (چن) و (عم) و (گم) و (خب) : سەرتاپای . قِفْ ـ ی یەکەم ـ (چن) : قِفْ . قەف ، بەمپێیە ئەبێ بە موضافوئیلەیهیی (باطینی) . علی سری (چر) و (خب) : علی سرهٌ . (عم) و (ت) : علی سری و . (گم) : علی سر . (خا) علی سرّیە . بە ظاهیر (عم) و (ت) و (مز) و (عب) و (خا) و (خب) : ظاهیر .

خۆشترە عوذری گونەهکاران لە صەد ذیکری ڕیا
ئەم بە نەرمێ عەفوە عەفوە ، ئەو بە توندێ عەف عەفە (٣)

شێخی‌بو سەر لنگە دەستاڕی بە دەستاری بوزورگ
ڕەندم و ، دەستاری کەللەی من دەفە ، نەك میندەفە (٤)

---

(٣) عەف عەف : حەو حەو ، وەڕەی سەگ .

واتە : ئەو عوزرەی گوناهباران ئەیهێننەوە بۆ داوای خۆش‌بوون لەو گوناهانەی کردوویانە ، گەلێ لەوە خۆشترە کە هەندێ کەس بە درۆ و بۆ ڕیا ناوی خوا ئەهێنن ، چونکە ئەوانەی عوزر ئەهێننەوە هەستیان بە تاوانی خۆیان کردووە و بەڕاستیانە و ئەیانەوێ باشگەز ببنەوە ، بەلام ئەمان بۆ ئەوە ناوی خوا دێنن دلی کەسانێك لە خۆیان ڕازی بکەن . هەر بۆیەش ڕیا لە ئایینی ئیسلامدا بە هاوبەش دانانێکی بچوك دانراوە بۆ خوا .. کەواتە ذیکر کردنە بە درۆ و ڕیاکەی ئەمان کە بەدەنگی بەرز ئەنەڕێنن (حەی ! حەی !) ، لەئاستی داوای لێبووردنەکەی گوناهبارانا بەئاستەم و لەگەل جۆرە کڕۆزانەوەیەکدا ، وەك (عەو ! . عەو!)کردن و وەڕینی سەگ وایە .

لەنێوان (عەفوە .. عەفوە) و (عەف .. عەف)دا جیناسی ناقیص و ، لە کۆکردنەوەی (نەرم) و (توند)دا طیباق هەیە .

ئەم ، ئەو (عم) و (عب) و (من) : ئەو ، ئەم .

ئەم بەیتە و بەیتی شەشەم لە نوسخەی (عب) و (من)دا لە جێگای یەکتردان .

(٤) دەستار (ی دۆهەم) : مێزەرە . بوزورگ : گەورە . ڕەند : قۆشمە و کەیفەچێ و خۆش . میندەف : گۆزی هەلاجێ کە لە ژێ و کەوانەکەی ئەدەن و لۆکەی پێ شێ ئەکەنەوە .

واتە : تۆ بەناو شێخی تەریقەتی و مێزەرێکی زلت بۆ ڕیا لەسەر ناوە ئەوەندەی لنگە دەستاڕێك ئەبێ ، دەمێنت لەژێریەوە خەریکی بزوێش کردن و قەی هەلەق مەلەق و هیچ و پوچە .. منیش کابرایەکی قۆشمە و کەیفەچێ و خۆشم و گوێ بە دنیا نادەم و ، لەجیاتی مێزەر دەفەکەم ئەنێم بە سەرمەوە ، نەك مێزەرێکی وەك گۆزی هەلاج ، لۆکەی ڕیای بۆ ئەم و ئەو پێ شێ بکەمەوە ..

لەنێوان (شێخ) و (ڕەند)دا طیباق و ، لە کۆکردنەوەی (دەستار) و

خادیمێ مەخدومییە ، ماقوڵێ ناماقوڵییە
لەم دەورە ئاصەف سولەیمانە ، سولەیمان ئاصەفە (٥)

صاحێبی (علم الکتاب)ە موطریبی هودهود نەفەس
یا سولەیمانە لە (اخوان الصفا) ، ئاصەف صەفە (٦)

(دەستان)دا جیناسی موحەڕڕەف و ، لەنێوان (من دەفە) و (میندەفە)دا جیناسی تەرکیب هەیە .

(٥) ئاصەف : ئاصەفی کوڕی بەرخیا وەزیری حەزرەتی سولەیمان . سولەیمان : حەزرەتی سولەیمان .

واتە : لە مەیدانی خواناسینی ڕاستەقینە و دڵسۆزیی بێگەرددا خزمەتکاری گەورەییە و ، خۆ بە گەورە زانین ناماقوڵییە .. لەم مەیدانەدا ئەوەی خۆی بە ئاصەف دابنێ ئەبێ بە سولەیمان و ، ئەوەی خۆی بە سولەیمان دابنێ ئەبێ بە ئاصەف ...

لە (ئاصەف) و (سولەیمان)دا تەنها مەعنای بچوك و گەورە وەرگیراوە .

سولەیمانە (عم) و (گم) و (مز) : سولەیمان و . (من) : سولەیمانە و .

(٦) هودهود : پەپوە سلێمانە . نەفەس : دەم و دۆ . اخوان الصفا : برایانی ڕاستێ و خاوێنێ و بێ گەردێ . ناوی حیزبێکی ئایینێ و سیاسیی ئیسماعیلێ مەشرەبیشە لە سەدەی دەهەمی زایینیدا کاری کردووە ، بنکەی لە بەسرە بووە و ، پەیڕەوەکانی بە فەلسەفەی ئیسلام و یۆنانەوە خەریك بوون . ئاصەف : ئیشارەتە بە ئاصەفی کوڕی بەرخیای وەزیری سولەیمان . صەف : ڕیز .

ئەم بەیتە وەك بەڵگە وایە بۆ بەیتی پێشوو . واتە : موطریبی دەم و دۆ وەك پەپوە سلێمانە ، کە ئالێ خۆیەتی ، لەبەرئەوەی کە بەدبەمەن ڕەند و سادەیە و خۆی وەك ئەو باڵدارە بچوکە بە هیچ ئەزانێ ، بووە بە خاوەنی (علم الکتاب) . سلێمان پاشاش برایەکی بێ ئەرك و تەکلیفە لەگەڵ کەس و کار و هاوڕێیان و ، خۆی وەك ئاصەفی وەزیری سولەیمان پێغەمبەر ئەداتە قەڵەم ، لەگەڵ ئەوەشا کە پادشایە و ئەو پایە گەورەیەی لەناو بنەماڵەی بابان و لەناو خەڵکەکەدا هەیە .

وشەی (علم الکتاب) ئیشارەتە بە ئایەتی (قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ) لە باسی حەزرەتی سولەیمان و شاژنی سەبەئدا .

جامی تاقی مەیکەدە میشکاتی قیندیلی دڵە
شیشە پڕ قەرقەف لە ڕەفڕەف شاهی عالی ڕەفڕەفە (٧)

طەبعی « نالی » توندە ئەمڕۆ ، یا بە نەشئەی نیم نیگاه
مەستی ڕەحڕاح و مەی و ڕاح و قەراح و قەرقەفە ؟! (٨)

وەصف کردنی موطریبیش بە (هودهود نەفەس) لەوەوە هاتووە کە پەپوە سلێمانە بە لەفز و گفتێکی شیرین لای سولەیماندا قسەی کردووە .

نیشانەی ئەوە کە مەبەست لە (موطریب) نالی خۆیەتی ، بەیتی چوارەمە و ، پەیوەندی نالی لەگەڵ سلێمان پاشا و ، هەستی شانازی بە خۆ کردنی کە هەمیشە دەری ئەخا و ، وەصف‌کردنی پەپوە سلێمانە بە (هودهود نەفەس) و ، بەراورد کردنی پەیوەندی نالی و سلێمان پاشا و ، حەزرەتی سولەیمان و ئەوکەسەی ئایەتی (قال الذي عنده علم من الكتاب) لێی ئەدوێ .

موطریبی (چر) و (خا) : موطریب و . (چن) و (مز) و (عب) و (اح) و (خب) : موطریب . بۆ (موطریب و) و (موطریبی)یش دەستئەدا . اخوان الصفا (خب) : ئیخوانی صەفا .

(٧) جام : پیاڵەی مەی . مەیکەدە : مەیخانە . میشکات : دەلاقەی نادیوەودەر کە چرای تیا دائەنرێ . قیندیل : چرا . قەرقەف : مەی . ڕەفڕەف : ڕایەخی جوان . تەختانی پڕ لە گوڵ و سەوزێ .

واتە : پیاڵەی شەراب کە لە دەلاقەی نادیوەودەری مەیخانەدا دانرابێ ، ئەو تاقەیە کە چرای دڵی سەرخۆشانی تیا دائەنرێ . شیشەی پڕ لە شەرابیش لەسەر جیمەنی پڕ لە گوڵ و شینایی ، شاهێکی پایە و ڕێ و شوێن بەرزە هەرچەند لەسەر زەوییش دانراوە .

ئەم بەیتە تەنها لە نوسخەکانی (عم) و (گم)دا هەیە .

(٨) طەبع : تەبیعەت . نەشئە : سەرخۆشی . نیم نیگاه : لاچاو . ڕەحڕاح : ژیانی خۆش . ڕاح : مەی . بەری دەست ، قەراح : ئاوی سازگار .

واتە : نازانم نالی هەر لەخۆیەوە ئەمڕۆ تەبیعەتی توندە و قسەی تیژ و بەتوێکڵ ئەکا و لە چەند لاوە لێ‌هەڵچووە ، یاخود مەستی بە لاچاو ڕوانینی یارە بوێ ، وەك بڵێی شەرابی سازگاری لە دەستی یار وەرگرتبێ و خواردبێتیەوە .

کەوا زەڕتایی یەکتایێ دەڵێی خورشیدی ئافاقە
مەڵێ خورشیدی ئافاقە ، بڵێ میهرێ کەوا تاقە (١)

ڕەیاحینێ پەرچەم و ، لالە کولاە و ، یاسەمەن طوڕڕە
بەنەفشە خاڵ و ، نەرگس چاو و ، گوڵ زار و سەمەن ساقە (٢)

کۆکردنەوەی ئەو هەمو وشانەی لە نیوەی دوهەمی ئەم بەیتەدا لەپاڵ یەکدا ڕیز کراون ، هەر بۆ دەربڕینی دەسەڵات و وشەئارایییە نالی هێناونی .

با (چر) و (ك) و (اح) و («پەراوێزی» خا) و (خب) : وا .

— ١٠ —

(١) زەڕتا : ئەوەی تالەکانی لە زێڕ بێ . یەکتایێ : بێ‌بەر . خورشید : خۆر . ئافاق : جیهان . میهر : خۆر . تاق : تەنها . تاقە : قوماشێکی ئاوریشمی جوان بۆ جاران ئەیانکرد بە کەوا و لەبەر تیشکی خۆردا ئەبریسکایەوە .

واتە : یاری کەوا تاڵ زێڕین و تەنك و بێ‌بەر لە خۆری جیهان‌تاب ئەچێ کە تیشك بە گێتیدا ئەداتەوە .. نەخەیر مەڵێ لە خۆری جیهان‌تاب ئەچێ کە تیشك بە گێتیدا ئەداتەوە ، بڵێ خۆی خۆرێکی تاقانەبە هاوتای نییە ، یاخود بڵێ خۆرێکە کەوای تاقەی لەبەر کردووە .

هێنانی (مەڵێ خورشیدی ئافاقە) بەدوای (دەڵێی خورشیدی ئافاقە)دا کە (ئیجاب) و (سەلب)یان پێکەوە پێ کۆکراوەتەوە ، پێی‌ئەڵێن (طباق السلب) . لە وشەی (تاقە)شدا ، وەکو مامۆستا عەلی موقبیل ئوسیویە ، لەطافەت هەیە چونکە هەم مەعنای (تەنهایە) و هەم مەعنای (تاقە)ی قوماشیش ئەگەیەنێ . لە کۆکردنەوەی (دەڵێی) و (مەڵێ) و (بڵێ)یشدا جیناسی لاحیق هەیە .

زەڕتای (عم) و (گم) و (عب) : زەڕتاری . یەکتایێ (کم) و (من) : یەکتایە . دەڵێی (کم) و (من) : ئەڵێی .

(٢) ڕەیاحین : جەمعی ڕەیحانە . پەرچەم : مۆی سەر کە ئەنیشێتە سەر ناوچاوان . لالە : گوڵێکی سوری بەهارییە . کولاە : کڵاو . یاسەمەن : گوڵێکی بۆن‌خۆشە سپی و زەرد و شینی هەیە . طوڕڕە : مۆی لوولی

بنازم دلبەری خۆم چەندە پڕ وەصف و چ بێ عەیبە :
بە چاو مەست و ، بە دڵ هوشیار ، بە ئەبرۆ جوت و هەم تاقە ! (٣)

نەوای ئاهەنگی (قَدْ قامَتْ) طەریقی جەمعی زوههادە
قەد و قامەت بە لەهجەی ڕاستی طوبایی عوششاقە (٤)

ئەملا و ئەولای ناوچاوان . بەنەفشە : وەنەوشە . زار : دەم . سەمەن : یاسەمەن . یاخود لە سیمین وەرگیراوە واتە زیوین . ساق : پوز .

لە کۆکردنەوەی ناوی چەند ئەندامێکی لەش و ، چەند گوڵێکدا تەناسوب هەیە . نەرگسیش ، سەرەڕای مەعنای خۆیشی ، کینایەشە لە مەستی .

کولاە و (عم) : کڵاو و . نەرگس (کم) و (گم) و (من) : نێرگس . گوڵ زار و (ت) و (ك) و (اح) و (خب) : گوڵ زار . بۆ عەطفیش و بۆ ئیضافەش دەستئەدا . (خا) : گوڵ زاری . سەمەن (چن) : سیمین .

(٣) بنازم : شانازیی پێوە بکەم .

واتە : مایەی شانازیمە کەوا یارم ئەوەندە چاك و جوان و بێخەوشە ، بە چاو مەستە و بە دڵ هوشیارە ، برۆکانی لەلایەکەوە جوتن ، دوانن و ، لە لایەکیکەوە کەوانین وەك تاق و هیلالن .

وەصف و (خب) : وەصفە و .

(٤) نەوا : ئاواز . ئاهەنگ : بەزم : قَدْ قـامَتْ : ڕستەیەکە ، بەشێکە لە دوعایەکی تایبەتی بەر لە دابەستنی نوێژی جەماعەت ئەخوێنرێ . طەریق : ڕێگا . زوههاد : جەمعی زاهیدە ، واتە ئەوەی دەستی لە دنیا داشۆریبێ . لەهجە : زمـان . طوبا : درەختی طوبـا کە درەختێکە لە بەهەشتدا . عوششاق : جەمعی عاشقە واتە دڵدار .

واتە : بۆ ئەوانەی ڕێگای خوایان گرتووە و دەستیان لە دنیا داشۆردووە ، ڕێگا بریتییە لە ڕێگای گوێگرتن لە ئاوازی بەزمی (قدْ قامتِ الصلاة) .. بە زمانی ڕاستییش قەد و بـالای یار ، درەختی طوبای بەهەشتی دڵدارانە لە سایەیدا بحەسێنەوە .

لە (قـد قامت)دا ئیقتیباس و ، لەنێوان (قد قامت) و (قەد و قامەت)دا جیناسی موحەڕڕەف و ، لە کۆکردنەوەی (طەریق) و (زوهاد)دا تەناسوب هەیە چونکە (طەریقـە)ی تەصەووفیش هیی زاهیدانە . لە (طوبا)یشدا لەطافەت هەیە ، چونکە جگە لەو مەعنایەی وتمان ، مەعنای (خۆزگە) و (ئاوات)یش ئەگەیەنێ .

به زولفی تۆیە وابەستە ، لە من دڵ گەر پەرێشانە
بە ئەبرۆی تۆیە پەیوەستە ، ئەگەر طاقەت لە من تاقە (٥)

بە نەهری کەوثەر و شیر و عەسەل چەند تینووە صۆفی
لەبی « نالی » دوچەندان بۆ لەبانی لەعلی موشتاقە (٦)

---

(٥) وابەست : پێوە بەستراو و پەیوەندیدار . طاقەت : توانا . تاق : تەریك کەوتو .

واتە : من کە دڵم پەرێشان و بڵاوە و لای خۆم نییە ، هیی ئەوەیە کە پەیوەندی بە زولفی پەرێشانی تۆوە هەیە و ، ئەو پەرێشانییەی لەوەوە بۆ هاتووە . کە توانا و تاقەتیشم نەماوە و لێم تەریك کەوتووە ، هیی ئەوەیە ، هەمیشەی لەگەڵ برۆی پەیوەست و وەك تاقی تۆ پەیوەست بووە .

نالی لەم بەیتەدا شاکارێکی جوانی هونەریی داهێناوە . ئەوەتە (وابەست) و (پەرێشان) ی لە نیوە بەیتی یەکەمدا بەکارهێناوە کە بۆ (زولف) ئەگونجێن و داونیەتە پاڵ (دڵ) . لە نیوە بەیتی دۆهەمیشدا (پەیوەست) و (تاق)ی بەکارهێناوە کە بۆ (برۆ) ئەگونجێن چونکە بەیەکەوە پەیوەستن و بە جیا جیاش تاق و وەك تاق وان و ، داونیەتە پاڵ (تاقەت) .

لە کۆکردنەوەی (وابەستە) و (پەرێشان) و ، (پەیوەست) و (تاق)دا طیباق و ، لەنێوان (زولف) و (رۆ)دا تەناسوب هەیە .

تۆیە ـ ی یەکەم ـ (چن) : تۆوە . لە من دڵ گەر (گم) : لە من گەر دڵ. تۆیە ـ ی دۆهەم ـ (چن) و (عب) : تۆوە . ئەگەر طاقەت لە من تاقە (عم) و (گم) و (خا) : لە من طاقەت ئەگەر تاقە (بێ گوێدانە ئەوە کە لە هەندێ نوسخەدا تاقە بە طاقە نوسراوە) .

(٦) نەهر : جۆگا . کەوثەر : حەوزێکە لە بەهەشتدا . عەسەل : هەنگوین .

واتە : صۆفی چەند تینوی ئاوی حەوزی کەوثەر و شیر و هەنگوینی بەهەشتە ، لێوی نالی دۆ ئەوەندە موشتاقی لێوی وەك لەعل سووری یارە .

نالی وشەی (تینو)ی بۆ صۆفی بەکارهێناوە کە (ماددە پەرستی) ئەگەیەنێ ، کەچی بۆ خۆی کە عاشقە (موشتاق)ی بەکارهێناوە کە (گیان پەروەری) ئەگەیەنێ . بەمە بەراوردی لەنێوان خۆی یاخود دلداران و

به مەرگی خۆت قەسەم ، زاهید ، هەمۆ عومرت عوبۆرێکە
مەقام و مەنزڵت ، ئاخر ، لەکن جەمعی قوبۆرێکە (١)

دڵم بەردە ئەگەر شاخە ، بە چاوی سۆکی مەنوارێ
بەخۆڕایێ نەسۆتاوە ، ئەمیشە کێوی طۆرێکە (٢)

سۆفییاندا کردووە و ، ویستۆیە ئەوەمان تێبگەیەنێ کەوا سۆفییەکان هەرچەند بەدیمەن خواپەرستن ، بەڵام لەڕاستیدا بەدوای ماددەدا ئەگەڕێن و ، دڵدارانیش هەرچەند بەدیمەن وێڵی دوای هەوا و ئارەزۆی نەفسن ، بەڵام لەڕاستیدا بەدوای ڕەحەتیی ڕۆحدا ئەگەڕێن ، کەواتە عیشقی ڕاستەقینە و خوایێ لای ئەمانە نەك لای سۆفییەکان .

وردەکارییەکی تریش لەم بەیتەدا هەیە . لەنێوەی دۆهەمیا (لەب) و (لەبان) هەیە کە بە هەردۆ ئەبن بە (لەبلەبان) واتە ماچ . لە لایەکی کەشەوە (لەبان) بە شێوەی نۆسینی کۆنی (لبان) مەعنای شیر ئەگەیەنێ . ئەوەش شتێکی جوانە چونکە واتە : لێوی ئاڵی موشتاقی شیری لەعلی لێوی یارە ، کە وا ئەگەیەنێ منال چەند موحتاجی شیری مەمکی دایکیەتی ، ئەمیش ئەوەندە موشتاقی مژینی لێوی یارە .

بۆ (عم) : بەو . لەعلی : هەمۆ نوسخەکان ، (عم) نەبێ ، لەعل ، کە لەگەڵ (بۆ)دا بۆ (لەعلی) ئەگونجێ . (عم) : لەعلە . بۆ ئەم نوسخەیە ئەبێ هەر وا بێ چونکە لەجیاتیی (بۆ) نۆسیویە (بەو) .

— ١١ —

(١) عوبۆر : پەڕینەوە . قوبۆر : جەمعی قەبرە .

واتە : ئەی زاهیدی لەخۆبایێبۆ ! بە مەرگی خۆت قەسەم ، تەمەنت هەرچەند درێژیش بێت ، لەوە زیاتر نییە کە بازدان و پەڕینەوەیەکە لە سەردەمی پێش هاتنە دنیاوە بۆ ئەو دنیا .. ئارامگای دوایشت ئەبێ سەرەنجام لە گۆڕستانێکا بێ لەپاڵ کۆمەڵە گۆڕێکدا ..

لەنێوان (عوبۆر) و (قوبۆر)دا جیناسی لاحیق هەیە .

خۆت (چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (مز) و (عب) و (من) : تۆ . مەنزڵت («بەراوێزی» چر) : مەرجیعت .

(٢) واتە : دڵم ئەگەر بەردێکی بێبایەخ و هیچ و پۆچ بێ ، یا شاخێکی

شوعاعی ڕۆت لە گەردنندا دیارە دڵ دەسوتێنێ
بنازم بەم تەجەللایە ، چ خورشید و بلوڕێکە ! (٣)

لە خەڵوەت هاتەدەر صوفێ ، گڵ و بەردی بەسەرما دا
مەکەن مەنعی لەبەر خەڵوە ، ئەویش تازە غورقوڕێکە (٤)

سەخت و گەردەنکەش بێ ، هەرچۆن بێ بە سۆك سەیری مەکە ، بەخۆڕایێ و بێ هۆ نەسوتاوە ، هۆی سوتانی ئەوەیە ئەمیش ، وەك چۆن کێوی طوور کەوتە بەر تەجەللای نوری خوا و سوتا ، کەوتووەتە بەر گڕی ئاگری عەشق . بۆیە دڵی منیش لەجیاتیی ئەوەی بە چاوی سۆك سەیری بکرێ ، شایانی ئەوەیە وەك کلەی کێوی طوور چاوی پێ بڕێژرێ .

لە نیوەی دۆهەمی ئەم بەیتەدا حوسنی تەعلیل هەیە .

شاخە (عم) و (گم) : سوتا . مەنوازێ (عم) و (کم) و (گم) و (من) : مەنوازە .

(٣) شوعاع : تیشك .

واتە : تیشکی هەتاوی ڕۆت کە لە ئاوێنەی گەردنی وەك بلوورتا ئەدرەوشێتەوە ، دڵی دڵداران ئەسوتێنێ . ماشەڵڵا لەم جوانییە ! ڕۆمەتت خۆرێکی چەند پرشنگدارە و گەردنت بلوڕێکی چەند بێ گەردە ..

هێنانی (خورشید) و (بلوڕ) بەدوای (ڕۆ) و (گەردن)دا لەف و نەشری مورەتتەبە ، چونکە (خورشید) بۆ (ڕۆ) و (بلوڕ)یش بۆ (گەردن) ئەگەڕێتەوە .

ڕۆت (چر) و (عب) : ڕۆی . دەسوتێنێ (کم) و (من) : ئەسوتێنێ .

(٤) خەڵوەت : گۆشەگیریی صوفییانە کە ماوەیەك لە ژوورێکدا ئەمێننەوە و ناچنە دەرەوە . ئەوە جۆرە خواپەرستییەکی صوفییانە . گڵ و بەرد : وادیارە مەبەست لێی ئەو گلمتك و بەردانەیە کە صوفی لەکاتی (خەتمە)دا لەجیاتیی تەزبێح بەدەستیەوە ئەگرن .

واتە : صوفیی بەدیمەن دەست لە دنیا هەڵگرتو ، لە خەڵوەت خانەکەی هاتەدەر و گڵ و بەردەکەی دەستی دا بە سەرما و بە سۆك سەیری کردم .. لێیمەگرن واڵەکا ، تازە لە خەڵوەت هاتووەتەدەر ، خۆی لێ بایێ بووە ، واڵەزانێ ئەم دنیا لە خۆی بەولاوە کەسی تیا نییە و هەمۆ کەسێکی تری لا هیچە .

خەڵوەت (ت) و (ك) و (اح) : خەڵوە . صوفێ (چر) و (چن) و (عم) و

غەمی چاوت لە چاومدا ، هەمی قەددت لە سینەمدا
لەبەر سستی و ضەعیفی ئەو خەویکە ، ئەم خوطوریکە ! (٥)

بە ظاهیر شادمانیمە لەبەر کەتمی هەمو دەردان
کە « نالی » گەر بنالینێ ئەمیش نەشئە و سورووریکە (٦)

(کم) و (گم) و (عب) و (من) : زاهید . خەلوە (ت) : خەلوەت . ئەویش (چر) و (عم) و (کم) و (عب) و (من) : ئەمیش . (گم) : ئەمەش .

(٥) هەم : خەم . خوطور : خەیاڵ .

واتە : خەم و خەفەتی دووریی چاوت لە چاوما نیگای کێشراوە و ، دەردی دووریی باڵات لە سینەمدایە . ئەمە ئەختێ دڵم زەحمەت ئەکات ، چونکە وردەیەك پەیوەندم لەگەڵت پێ پەیدا ئەکا . بەڵام چەرخی ڕۆژگار ئەوەشم پێ ڕەوا نابینێ . ئەوەتە لەبەر سستیی دڵ و بێ هێزیی چاوم خەمی چاوەکەت وەك خەو بینین و دەردی دڵەکەت وەك خەیاڵێکیان لێ هاتووە لام و ، بەشی ئەوە ناکەن پێیان بحەسێمەوە .

لە نیوە بەیتی دووەمدا (سستی) بۆ (دڵ) و (ضەعیفی) بۆ (چاو) ئەگەڕێتەوە و لەف و نەشری موشەووەشە . بەڵام (ئەو خەویکە) بۆ (غەمی چاو) و (ئەم خوطوریکە) بۆ (هەمی قەددت) ئەگەڕێتەوە و لەف و نەشری مورەتتەبە . لە کۆکردنەوەی (چاوت) و (چاوم)دا موقابەلە و جیناسی لاحیق و ، لە کۆکردنەوەی (چاو) و (قەد) و (سینە) و (خەم) و (خوطورە)دا تەناسوب هەیە .

لە چاومدا ، هەمی قەددت (کم) و (گم) و (من) : لە چاومدایە هیی قەددت . (مز) : لە چاومدا هەمی عەشقت .

(٦) واتە : من لەبەرئەوەی هەرچی خەم و پەژارە و دەردمە هەموی ئەخۆمەوە و هیچی دەرنابڕم ، وا دێمە پێش چاوی خەڵك کە شادمان بم ، کەچی ناخی دەروونم پڕە لە مەینەت و ئازار . ئەمەش جۆرە ئەگبەتییەکە کە ناتوانم بناڵێنم ، چونکە ئەگەر بێت و بتوانم بناڵێنم ، ناڵینەکەم ئەبێتە جۆرە شایی و خۆشییەك و کەمێك ئازارمی پێ سوك ئەبێ . بەڵام کوا ؟!

لە کۆکردنەوەی (ظاهیر) و (کەتم)دا طیباق هەیە . وشەی (هەمو)یش هەڵئەگرێ (هەمو)ی بە مەعنا (گشت) بێ یا (هەم و) بێ واتە (هەم)ی بەمەعنا خەم لەگەڵ (و)ی عەطف . کەواتە لە (هەمو دەردان)دا لەطافەت

سەری هەر مۆی بەدەنم طەرزە تەمەننایێکە
گەردشی تۆکی سەرم دۆکەڵی سەودایێکە (١)

وەرە سەر سەیری صەفاگاهی نەظەرگەی چاوم
کە عەجەب مەنظەرەیی سەیر و تەماشایێکە (٢)

هەیە . لە کۆکردنەوەی (نالین) و (نەشئە) و (سورۆر)یشدا طباق هەیە .
نەشئە و (عم) و (کم) و (گم) و (عب) و (من) : شادێ و .

— ١٢ —

(١) طەرز : جۆر . تەمەننا : ئاوات . گەردش : سوڕانەوە . سەودا : عەشق .
واتە : هەزار جۆرە ئاوات لە دەروونما پەنگی خواردووەتەوە و هیچیم بۆ نایەتەدێ ، بەجۆرێکم لێ هاتووە ئەتوانم بڵێم سەری هەر تاڵە مۆیەکی لەشم ئاواتێکی پێوەیە . هەر مۆیەکی سەرم کە ئەجوڵێ بە تەنتیری دۆکەڵی عەشقێکە لە کەللەما ئەبجوڵێنێ .
دیارە ئەم پارچە شیعرە بەرهەمی بارێکی دەروونیی زۆر سەخت و ماتەماوی نالییە .
سەری هەر مۆی (ت) و (اح) و («پەراوێزی» خا) و (خب) : هەر سەری مۆی . دۆکەڵی (چن) : دۆکەڵە . (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (ك) و (اح) و (من) و (خا) : هێڵەکی .

(٢) صەفاگاه : جێگای ڕابواردن . نەظەرگە : دۆرنما . مەنظەرە : جێگای تەماشا .
واتە : ئەوەندە دیمەنی جوان و سەیر کە لە ژیانما بە چاوی خۆم دیومن ، لە ناوچاوما وێنەیان کێشراوە ، چاوم بووە بە جێگای تەماشا و ڕابواردنێکی سەرسامکەر .. وەرە تەماشای کە بزانە چ دیمەنێك ئەبینێ . ئەشتوانرێ مەعنای بەیتەکە وا لێبدرێتەوە کە ئەوەندە فرمێسك لە چاوی ڕۆیشتووە ، چەند جۆرە گوڵ و گوڵزار لە چاوبا ڕوواوە و بووە بە سەیرانگا و مەیدانی ڕابواردن .
سەیری : ئەمە تەنها بەپێی تێکستی (عم)ە . نوسخەکانی‌تر بەم‌جۆرەن: (چر) و (چن) و (عب) و (خب) : سەیر . بۆ عەطفیش و بۆ ئیضافەش دەستئەدا . (کم) و (گم) و (ت) و (ك) و (اح) و (من) و (خا) : سەیر و .

سۆزشێکی نەفەس و شۆڕشی نائیی نایێ
هەریەکە نەوعە غینایێکە ، بە مەعنایێکە (٣)

حەلقە حەلقەی چ دەکەی داوی کەمەندی زولفت
بۆ دلی خەستە کەوا بەستەیی هەودایێکە ؟! (٤)

صەفاگاهی (چر) و (ت) و (ك) و (اح) و (عب) و (خا) و (خب) : صەفاگاه .
بۆ عەطفیش و بۆ ئیضافەش دەستئەدا . (عم) و (گم) : صەفاگاه و .

(٣) سۆزش : سۆز . نەفەس : هەناسە . شۆڕش : دەنگ و هەرا . نائێ : دوور . نای : شمشاڵ . غینا : غناء ، گورانی .

واتە : سۆزی هەناسەی خەمباران و ئاوازی دووری شمشاڵێك ، هەریەکی جۆرە گۆرانییەکە . بەڵام هەردوکیان یەك مەعنایان هەیە . هەردوکیان ، هەریەکە بە شێوەی خۆی ، دەردی دڵی ئادەمیزاد باس ئەکا .

ئەشکونجێ مەعنای (بە مەعنایێکە) وا لێبدرێتەوە کەوا هەریەکی مەعنایەکی تایبەتیی هەیە ، ئەویان شتێك ئەگەیەنێ و ئەمیان شتێکیتر .

هەرچۆن بێ لەنێوان (سۆزش) و (شۆڕش)دا هاوئاوازییەکی جوان و ، لەنێوان (نائێ) و (نایێ)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (نالە) و (نای)دا تەناسوب هەیە .

سۆزشێکی (کم) و (من) : سۆزشی . (خب) : شۆڕشی . نائیی نایێ (عم) و (گم) : نای و نالەی . (ت) : نالەی نایێ . (ك) : نایێ نائێ .

ئەم بەیتە و بەیتی پاشەوەی لە نوسخەی (چر) و (عب)دا لەجێی یەکتردان .

(٤) خەستە : نەخۆش . بەستە : بەستراو ، گیرۆدە . هەودا : تاڵی مۆ .

واتە : ئەوە خەریکی چیت ؟ بۆچی زولفت هەلقە هەلقە ئەکەیت و داوی لێ دروست ئەکەی بۆ دلی عاشقە بیمارەکان ؟ خۆ دلی عاشقی خەستە تەنها تاڵێکی مۆی زولفتی بەسە پێی گیر بێ ، ئیتر بۆچی خۆت ماندو ئەکەی ؟!

لەنێوان (خەستە) و (بەستە)دا جیناسی لاحیق هەیە .

حەلقە حەلقەی : ئەمە تێکستی (ت)یە . نوسخەکانیتر هەمو نوسیویانە : حەلقە حەلقە . چ دەکەی («پەراوێزی» چر) و (ت) و (اح) و (من) و (خا) : کە دەکەی . (کم) : کە ئەکەی .

هەردەمە فەرشی کەسێکی‌کەیە بێ مەهر و نیکاح
دوور لە چاکانی ، عەجەب فاحیشە دنیایێکە ! (٥)

« نالی » ئاسوودە نییە طوولی ئەمامی عومرت
بە نەفەس دێت و دەچێت ، ئەصڵی لەسەر بایێکە (٦)

---

(٥) هەردەمە : هەرکاتێ . فەرش : ژێرەخەر . مەهر : مـارەیێ . نیکاح : مارەبڕین . فاحیشە : ئافرەتی داوێن پیس .

واتە : ئەم دنیای بێ‌وەفایە هەر ڕۆژێ ژێرەخەری یەکێکی تازەیە بـە نـاحەق ئەکەوێتە ژێردەستی ، وەك ئافرەتی داوێن پیس کە بێ‌مارەیێ و مارەبڕین لەژێر هەرکەسێکا بییەوێ ڕائەکشێ .. ئای لەم دنیایە ، دوور لە پیاو چاکەکانی ، دنیایەکی چەند بێ‌ناموس و داوێن پیسـە !

فەرشی (عم) و (کم) : عیرسی . کەسێکی‌کەیـە بێ مـەهر و (چن) : کەسێکە کە بە بێ مەهر و .

(٦) طوول : درێژی . نەفەس : هەناسە .

واتە : ئازیز ! نالی بەدرێژیی عومری تەڕ و پاراو و لاوی وەك نەمامـی تۆ ناحەسێتەوە . تەنها بە هەناسە دێت و دەڕوا ، تەنها هەر هەناسەیەکی تیایە ، ئەگینا هیچ نیشانەیەکی‌تری ژیانی پێوە نییە ، ڕیشەی لەسـەر (بـا)یەك بەندە کە لای تۆوە بۆی بێت ، ئەگـەر ئەو بـایەی بۆ نەیەت هەناسەکەی خۆیشی نامێنێ .

(لەسەر بایـەك وەسـتاوە) یا (لەسـەر بایەك بەنـدە) لە کوردیدا ڕستەیەکی کینایەیە لە بێ‌گیانێ و نزیکێ لە حـاڵی گیـانەڵا و مردن یـا پیرییەکی تەواو .

ڕێیشی تێ‌ئـەچێ بەیتەکە خیطـاب بێ لەگەڵ نالێ خـۆی و مەعنای بەم‌جۆرە لێك‌بدرێتەوە کەوا ئەی‌نالی ، تەمەنی بێ‌هێزت بەدرێژایی خۆی ئاسوودە نییە . تەمەنت هەمۆ بریتییە لە هەناسەیەك دێ و دەچێ و لەسـەر ئەو هەناسەیە وەستاوە ، کە وەستا عومرت تەواوە .

طـوولی نەمـامی (عم) و (کم) و (ت) : طـوولە نەمامی . (ك) و (خـا) : طوولی تەمامی . لەسەر (چن) : لەگەڵ .

— ١٣ —

شاهێنی دو چاوت که نیگا و مەیلی بە دانگە
کێشانی بە قوڵلابی دلاوێزی بڕانگە (١)

سۆفی و سەر و مێزەر ، من و زوڵف و سەر و دەسماڵ
من کوشتەیی لاجانگم و ، ئەو کوشتەیی جانگە (٢)

— ١٣ —

(١) شاهێن : لە فارسیدا (شاهین) میلی تەرازووە کە تاکانی تەرازووەکەی پێوە شۆڕ ئەکرێنەوە . لە دیالێکتی هەورامیشدا بە تەرازۆ ئەڵێن : شایەن ، لێرەدا ئەم مەعنایە مەبەستە . بەڵەوەرێکی ڕاو پێ کردنە لە چەشنی هەڵۆ ، چاوی باری پێ ئەشوبهێنن لە توانای ڕاوکردنی دڵی دڵدارانی . نیگا : بە لا ڕوانین . دانگ : بەشێك لە شتێك . کینایەیە لە کەمێ . قوڵلاب : قولاپ . دلاوێز : دڵ پیا هەڵواسراو . بڕانگ : برژانگ .

واتە : ئەرازۆی چاوەکانت کە بەئاستەم ئەبێ بەملا و بەولادا سەرناکەن و بەکێك لە دۆستان هەڵناوێرن بەسەر ئەوانی‌کەدا تا تۆزێك زیاتر بۆلای ئەو بڕوانن ، بە قولاپی دڵ پیا هەڵواسراوی برژانگەکانت کێشانە ئەکەن . مەبەستی ئەوەیە بڵێ دڵی دڵداران لەناو چاوتان و بە قولاپی برژانگەکانت بەراوردیان ئەکەی تا بزانی کامیان لات خۆشەویستتر و قورستره تۆزێ چاوی بەلادا لار بکەیتەوە .

نالی لە لایەکی‌کەشەوە مەعنای (ڕاوکەر)یشی لە وشەی (شاهێن) مەبەست بووە . بەم‌پێیە مەبەست لە (قولابی برژانگ)یش چنگی شاهێنەکەیە کە چۆلەکەی دڵی دڵداران ڕاو ئەکا و مەبەستیش لە (کێشان) ڕاوکردن و بەکێش‌کردنە . بەم‌جۆرەش مەعناکە هەر تەواوە .

نیگا و مەیلی بە دانگە (کم) و (من) : نیگاهێکی بە دەنگە . دیارە (بەدەنگە)کەی هەڵەیە . بڕانگە : (چر) و (خا) : مژانگە . ئەگەر هەڵە نەبێ، بشێ پەیوەندێکی بە (موژگان)ەوە هەبێ ؟

(٢) لاجانگ : نێوانی چاو و گوێ .

واتە : سۆفی حەزی لە سەر و مێزەرە کە لفکەی مێزەرەکەی بە لاجانگیا بێتە خوارەوە و خۆی پێ بنوێنێ ، منیش ئارەزۆم لەوەیە

فەرمووتە کە بانگم کە ، شەوێ ، دێمە کەنارت
قوربان ! وەرە شەو ڕۆیی ، ئەوا وەعدەیی بانگە (٣)

بنوێنە برۆ ، یەعنی هیلالی سەری ماهت
چون وەعدەیی ماچی سەری کولمت سەری مانگە (٤)

زولف و سەر و دەسمالی یار ببینم بە لاجانگیا شۆڕ بۆبێتەوە . من کوشتەی لاجانگی نازدارانم و ئەویش کوشتەی ئەو جەنگی سەر لێشێواوییەیە کە لەخۆیەوە دەستی داوەتێ لەگەڵ هەرچییەکدا بەئارەزۆی دڵی نەبێ . یاخود من بە بێ جەنگ لە مەیدانی دڵدا کوژراوم و ، ئەویش لە جەنگی ڕیاکاریدا کوژراوە کە دنیا و قیامەتی تیا لەکیس چووە .

لاجانگم و (چن) : لاجەنگم و .

(٣) کەنار : لا ، پاڵ . بانگ (ی دۆهەم) : بانگی سبەینان . بانگ‌کردن .

واتە : نازیز ! تۆ خۆت بەڵێنت دامێ ، وتت شەوێ بانگم کە ، دێمە لات .. دەفەرمۆ ، شەو وا بەسەرچۆ ، وەعدەی بانگی بەیانییە ، یا فەرمۆ ، وەرە ، وەعدەی بانگ‌کردنەکەیە .

لەنێوان (بانگ)ی یەکەم و (بانگ)ی دۆهەمدا — کە بەمەعنا بانگ‌دان بێ — جیناس و ئیشتیراك و ، لە (بانگ)ی دۆهەمیشدا لەطافەت هەیە .

وەعدەیی (عم) و (گم) و (عب) و (خا) و (خب) : وادەیی .

(٤) ماە : مانگ .

واتە : گفتت داپۆمێ کەوا سەری مانگ ڕۆژۆی بێ‌ماچیم ئەشکێنێ و ماچم ئەدەیتێ . دەسا برۆی وەك مانگی یەکشەوەی ڕاسەری مانگی ڕۆمەتت دەرخە ، بۆئەوەی بە دەرکەوتنی ، مانگ نوێ ببێنەوە و ، وادەی ماچی لێوت بۆ من دابێ و ، منیش بە میوەی خۆش و بەلام و زەرد و سۆری سەری کولمت بەربانگ بکەمەوە . ■

ئەمە مەگەر کاری نالی بێ لە یەك‌کاتدا مانگی یەکشەوە و مانگی پێکەبشتۆ کۆبکاتەوە !

برۆ (عم) و (گم) و (خب) : برۆت . کولمت (چر) و (عم) و (گم) و (ت) و (عب) و (خا) و (خب) : ماهت .

■ هیچ ئیشارەی بۆ ڕۆژوو و بەربانگ کردنەوە و میوە تیدا نیە .

« نالی » مەکە ، تۆڕا بو ، لەبەر جەبهەیی گرژت
ئایتە ئەلات ، عیجزی لەبەر دۆکەڵی قانگە (٥)

— ١٤ —

بنوارە وشکە صۆفی‌یو ڕەقصی بە هەلهەلە
دیسان لە بەحری وشکی هەوا کەوتە پێ‌مەلە (١)

---

(٥) مەکە : وازبێنە . بێ‌دەنگ بە . تومەز . تۆڕا : تۆڕە ، یاخود لەگەڵ (بو)وەکەی پاشەوەیدا پێکەوە (تۆرابو)ن . جەبهە : ناوچاوان . عیجز : عاجزێ . قانگ : دۆکەڵی پەنگ خواردووەوە .

واتە : نالی ، بێ‌دەنگ بە وازبێنە ، بسار تۆڕە بووە یاخود تۆراوە ، لەداخی ناوچاوی گرژ و مۆنت ئابەتە لات ، لە دۆکەڵی هەناسەی ساردی لە سینەدا قانگ دراو و پەنگ خواردووەوەت پەست و بێزارە .

مەکە (ك) و (عب) و (خا) : هەکە ، واتە : هاکا .

ئەم بەیتە لە (ت) و (عب) و (اح)دا نییە .

— ١٤ —

(١) وشکە صۆفی: ئەو جۆرە صۆفییانەی کە مەسەلەی ئایینیان بە شێوەیەکی زۆر وشک گرتووە و لەئاستی سادەترین ڕابواردنی حەلالدا چاوپۆشی پیشان نادەن . هەلهەلە : هەلەلە ، قریوە کردن . هەوا : ئاسمان . ئارەزۆبازێ . پێ‌مەلە : جۆرێکە لە جۆرەکانی مەلە ، ئاوی زیاتر بە پێ تیا لە ڕێ لائەدرێ .

واتە : سەیری وشکە صۆفی بکە چۆن لەڕێی خۆی لای‌داوە و ، بە قریوە کێشانەوە کەوتووەتە سەماکردن و لە دەریای وشک و بێ‌ئاوی ئاسمانا (کە هەوای نەفس و ئارەزۆبازییە) کەوتووەتە پێ مەلەکردن . ڕستەکە گشتی کینایەیە لە کاری ناوەخت کە مەرجە پێویستەکانی دیار نەبن و لە یەکنەکەوتنی کردار و گوفتار .

لە کۆکردنەوەی (ڕەقص) و (هەلهەلە)دا تەناسوب و ، لەنێوان (بەحر) و (وشک) و ، (بەحر) و (هەوا)دا طیباق و ، لەنێوان (بەحر) و (پێ‌مەلە)دا تەناسوب و لە (هەوا)دا لەطافەت هەیە .

ئەم ئەرضە مەزرەعەی عەمەلە و کولخەنی ئەمەل
هەندی بووە بە مەسجید و ، هەندی بە مەزبەلە (٢)

شێخم ، چ گەرمە حەڵقەیی ذیکرت بە ڕەشبەڵەك !
حاڵی ئەمانە خۆ بە جەنابت موحەووەلە ! (٣)

---

(٢) مەزرەعە : کێڵگە . دێمەر . عەمەل : کار . کولخەن : تونی حەمام . ئەمەل : هیوا . مەسجید : مزگەوت . مەزبەلە : شوێنی لێ ڕشتنی پل و پۆش و پیسایی ناوماڵ .

واتە : ئەم جیهانە شوێنی کردەوەیە و بنیادەم تەنیا بە کردەوە تیا سەرئەکەوێ و ، بۆ هیوا و ئاواتی زۆت وەك تونی حەمام وایە ، چۆن ئەو هەرچیی لێ بخەی ئەسوتێ ، ئەمیش هەمو ئاوات و هیوایەکی تیا ئەبێ بە هیچ ، وەك چۆن ئەو شوێنەی بە نیازی پاکەوە خواپەرستیی تیا بکرێ ئەبێ بە مزگەوت و پیرۆز و بەڕێز و ، لەو شوێنەی پیسایی ماڵانی لێ بڕێژرێ ئەبێ بە سەلوێنك و مەگەر هەر سەگ و پشیلە مۆشەی تیا بکەن .

لەنێوان (عەمەل) و (ئەمەل)دا جیناسی موضاریع و ، لەنێوان (مەزرەعە)دا کە بۆزانەوە و پێکەیشتن و ژیان ئەگەیەنێ و (کولخەن) کە ماناى سوتان و نەمان ئەبەخشێ ، هەروەها لەنێوان (مەسجید) و (مەزبەلە)دا کە ئەمیان واتای خاوێنێ و ئەویان واتای پیسێ ئەدا ، طیباق هەیە . لەم بەیتەدا لەف و نەشری مورەتتەبیش هەیە ، چونکە (مەسجید) بەرابەر بە (مەزرەعەی عەمەل) و (مەزبەلە) بەرابەر بە (کولخەنی ئەمەل)ە .

مەسجید («بەراوێزی» چر) و (ت) و (عب) : مزگت . هەندی (چن) و (ت) و (مز) : بەعضی .

(٣) شێخ : شێخی طەریقەت . لە کوردستانی سەردەمی نالیدا طەریقەتی نەقشبەندێ و قادرێ بووە و ئێستاش هەن . حەڵقەیی ذیکر : کۆبونەوەی دەروێشی قادرێ یا صۆفیی نەقشبەندێ بۆ ناوهێنان و یادکردنەوەی خوا . ڕەشبەڵەك : هەڵپەڕکێی پێکەوەی پیاو و ژن . حاڵ : حاڵ لێ هاتن ، وەزعێکی تایبەتییە بەسەر دەروێش و صۆفیدا دێت و جڵەوی خۆیانیان تیا لەدەست دەرئەچێ . تێکڕای بار و وەزع . موحەووەل : سپاردە .

دائیم لەدوّتە مێگەلی ژن ، نێرگەلی پیاو
بەم ڕیشەوە لەپێشەوە بۆگی بە سەرگەلە ! (٤)

هەمیشە تاقمێ شێخی درۆزن لە کوردستانا بوون ، بەپێچەوانەی پێڕەوی ڕاستەقینەی شەرع و طەریقەتەوە ، دروشمی خواپەرستێ و شێخیەتیان بۆ سوودی تایبەتیی خۆیان بەکارهێناوە و ، بە ناوی حالّ لێهاتن و شتیوواوە گەلێ کاری ناشەرعییان کردووە ، وەك تۆکردنەوەی ژن و پیاوی نامەحرەم پێکەوە و ، مەلاکانیش هەمیشە دژی ئەوە بوون . نالی لەم بەیتەدا گالتە بەوجۆرە شێخانە ئەکا و ئەلّێ : یاشێخ ! حەلقەی ذیکرت بەهۆی ڕەشبەلەك و تۆبونەوەی ژن و پیاوەوە بەناو بۆ خواپەرستێ و لەڕاستیدا بۆ ڕابواردن ، زۆر گەرمە . دیارە وەزعی ئەم ژن و پیاوە ڕەشبەلەککەرانەش بەدەست خۆتە و ، خۆت ئەزانێ چیان لێئەکەی ، هەرکەس بەپێی لێهاتنی و ئەوەی بۆی ئەشێ ! . یاخود خۆت بەرپرسیاریانی لای خوا وا گومڕات کردن و لە خشتەت بردن !

حالّی (ت) : ئیشی . خۆ (مز) : هەم .

(٤) مێگەل : ڕانی بزن و مەڕ . لێرەدا مەبەست کۆمەلی مێیینەیە . نێرگەل: کۆمەلی نێر . سەرگەلە : ئەو حەیوانەی لەپێشی ڕانەوە ئەڕوا کە سابرێنێکی ڕیش درێژە .

واتە : یاشێخ ! هەمیشە کۆمەلی ژن و پیاوت شوێنکەوتون کە ئەوەندە نەفامێ ئەلّێی مەر و بزنن . خۆیشت بە کوّلێ ڕیشەوە وەك سابرێنی سەرگەلە کەوتویتە پێشیان و ئەوەندەش تێنەگەیشتوی نازانی بۆ کوێیان ئەبەیت .

لە کوردیدا وشەی (مێگەل) بۆ کۆمەلی مەڕ و بزن ، چ نێر چ مێ ، بەکاردێ. ئەوەندەی ئێمە ئاگامان لێ بێ ، هەر نالیبە وا بۆ یەکەمجار بۆ (کۆمەلی ئافرەت)ی بەکارهێناوە و وستوّیەتی ئافرەتەکان لە نەفامێ و فەقیریدا بشوبهێنێ بە مەڕ. (نێرگەل)یش کە لە بەرابەری (مێگەل)یەوە بەکارهێناوە ، نەمانبیستووە کەس پێش ئەو بەکاریهێنابێ . دیارە ویستویەتی ، سەرەڕای قنجکردنەوەشی لەئاستی (مێگەل)دا ، لە گەلێ ڕووەوە ئیشارەتی پێ بکا بۆ (نێرگەلە) و لە دوای شێخەوە بیخاتە ڕێ. .

نێرگەلی (چن) و (کم) و (من) و (ك) و (عب) : نێرگەلەی . بەم (عم) و (ت) و (مز) و (عب) و (حب) : بەو .

دنیا مەحەللی کەون و فەسادێکە ، حیز و دۆن
مەعلۆمە چەن بەحیلەیە ، عەییارە ، چەند دەڵە ! (٥)

تۆ شێخ و ئەو عەجوزە ، عەجەب دۆستی یەکترن !
بێ شاهید و نیکاحە دیارە موعامەلە ‎.. (٦)

«نالی» ! سەرت لە گونبەدەکەی خانەقا دەکا
لایێ پڕە لە مەشعەلە ، لایێ لە مەشغەلە ‎.. (٧)

---

(٥) مەحەلل : شوێن . کەون : بوون . فەساد : خراپ بوون و فەوتان . دۆن : بێبایەخ . عەییار : فێڵباز . دەڵ : مێچکە مێچکەکەر بۆ ئەم و ئەو . دەڵە سەگێ کە لەکاتی دەڵەبەبادا گەماڵ وەك ڕەوگێ ئەکەونە دوای. (دەڵە) لە فارسیدا بە ژنی فێڵبازیش ئەوترێ .

وانە : ئەم جیهانە بەقای بۆ کەس نییە ، شوێنی تیا پەیدابوون و فەوتانە . چیی تیا پەیدا ببێ ، پاشان ئەفەوتێ . شتێکی هیچ و پوچ و بێبایەخە وەك دەڵەسەگێ وایە گەماڵ شوێنی کەوتبن ، فێڵباز و تەڵەکەچییە ، بنیادەم ئاگای لە خۆی نەبێ لە خشتەی ئەبا .

حیز و دۆن (چر): حەیزەبوون کە بە عەرەبی وانە پیرەژن . («پەراوێز»)ی چر) : حیزە ، دۆن . (کم) و (گم) و (ك) و (اح) و (من) و (خا) : خیرە ، دۆن . خیرە بە فارسی وانە کەڵلەڕەق و یاخی و بێشەرم و هیچ و پوچ . بەحیلە (« پەراوێزی » چر) و (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (ك) و (اح) و (من) و (خا) و (خب) : موحیللە . وانە حەرام حەڵاڵکەرە .

(٦) وانە : یاشێخ ! تو شێخی و (شێخ)یش وانە پیر و ، دنیاش کۆنە وەك پیرەژنی بەساڵاچۆ . هەردۆ کەوتوونەتە یەك و دەستان خستووەتە دەستی یەك .. دیارە ئەم کارەی تۆ کردۆتە کە لەجیاتیی ئەوەی لەم ئاخری عومرەدا بگەڕێیتەوە و تۆبەیەکی پاك بکەی ، دەستت خستووەتە دەستی کۆنە داوێن پیسێکی وەك دنیا ـ بێ ئاگاداریی کەس بووە و ، بە حەرام بوون بە هاوسەری یەك و شایەت و مارەبڕین لەئارادا نییە .

تۆ شێخ و .. تاد (چر) :

تو شێخ و ئەو عەجۆزەوو دەستی دەکێشیی

نیکاحە : ئەمە تێکستی (کم) و (گم) و (من)ە . نوسخەکانی‌تر : (نیکاح) . دیارە هەڵەکە هی شێوەی نووسینەوەیە ، ئەگینا لەمانیشدا هەر (نیکاحە)یە .

(٧) گونبەد : گومەز . خانەقا : جێگای خواپەرستیی پەیڕەوانی تەریقەتی

— ١٥ —

شکەنجی عەرض و طوڵی پێچی زوڵفت بۆ سەرەنجامە
مەثەل طوڵی ئەمەل ، عومری خضر ، زنجیری سەودامە (١)

نەقشبەندیی . مەشعەلە : چرا . شەمعدان . مەشغەڵە : سەرقاڵی و هەرا و ئاشوب .

واتە : ناڵی سەرت وەك گومەزەکەی خانەقای لێ هاتووە ، لەلایەکەوە پڕە لە چرا و چراخان و شەمعی خۆشەویستی و دڵداری و بیری ڕوون . لە لایەکی کەشەوە پڕە لە هەرا و ئاژاوە و سەری خۆ قاڵ‌کردن بە ڕوو هەڵماڵینی ئەم و ئەو و دەرخستنی ئاڕاستییان و ،بەمە ئاژاوە و هەرا لەناو خەڵکا ئەنێتەوە ، چونکە قسەکانت لەوانە نین بە مێشکی هەمو کەسێکا بچن و هەموان لێی حاڵی بین .

بشێ مەبەست لە‌وشەی (خانەقا) لەم‌بەیتەدا خانەقای مەولانا بێ و ، نیشانەی پەیوەندێك بێ لەنێوان (خانەقای مەولانا) و ئەو شێخەدا کە ناڵی قسەی لێ ئەکا ؟!

دەکا (کم) و (من) : ئەکا . (مز) و (عب) و (خب) : دەچێ . مەشعەلە (چر) و (کم) : مەشغەلە . مەشغەلە (چر) و (کم) : مەشعەلە .

— ١٥ —

(١) شکەنج : ئاڵۆزی و باخواردن و شکانەوەی زوڵف . عەرض : پانایی . طوڵ : درێژی . سەودا : عەشق .

واتە : ئاڵۆزی و باخواردنی زوڵفی پێچ پێچت بەلای پانی و درێژیدا ، شتێکە بنیادەم سەری لێ دەرناچێ و ئاگاتە ئەنجامێك لەبارەیەوە . بەڵام منیش هیوام لا نابڕێ و هەمیشە هەر بە تەمای ئەوەم شتێکم لەمڕووەوە دەسگیر ببێ و ، چونکە بنیادەم تا ئەمرێ ئومێدی هەر زۆرتر ئەبێ ، ئەگەر عومری حەزرەتی خضریشم بدرێتێ ، کە ئەڵێن تا قیامەت ئەژی ، کەڵکەڵەی ئەم هیوایە وەك زەنجیر هەر ئەسبەستێ بەخۆیەوە و لە کەللەم دەرناچێ .

ئەشگونجێ مەعنای بەیتەکە بەم‌جۆرە لێك‌بدرێتەوە کەوا ئەم ئازار و سزایەی لە بادانی زوڵفی پێچ پێچتەوە بە باری پانی و درێژیدا تووشم ئەبێ ، بڕانەوەی نییە ، وەك چۆن هیوای ئادەمیزاد و عومری حەزرەتی

به شەڕ هاتن ڕەقیب و موددەعیٚ ، من خۆشی خۆشیمە
کە دەعوایە ، لە هەر لایە بکوژرێ سوودی ئیسلامە (٢)

ئیشارەم کردە ئەبرۆی ، یەعنی : میحرابت کەچە ، فەرمۆی :
ئەمە قیبلەی تەمامی عالەمە ، جێی جیلوە ئیمامە (٣)

خضر و زنجیری عەشقی تۆ کە منی پێ گیرۆدە بووم ، ئەوەندە دوور و درێژن وەك بلێی بڕانەوەیان نەبێ .

بەپێی مەعنای پێشوو ڕستەی (عومری خضر) لەطافەتی تیا نەبێ ، چونکە ئیشارەتە بۆ عومری حەزرەتی خضر پێغەمبەر و ، نالیش ناوی (خدر) بووە .

زولفت (چـن) و (عم) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) و (مـن) و (خا) و (خب) : زولفی . مەئەل : (چر) و (كم) و (عب) و (من) و (خا) : بەڵێ . (كم) : وەكو !

(٢) موددەعیٚ : ئەوەی لەخۆیەوە ئیددیعای خۆشەویستیی یار ئەکا و بەدرۆ خۆی پیا هەڵئەواسێ . دەعوا : هەرا .

وانە : بەدکاری ناحەز و خۆ هەڵپەسێنەری درۆزن بۆ بە شەڕیان لەسەر خۆشەویستیی یار ، کە یاریش لەڕاستیدا هیچیانی خۆش ناوێ و یاری ئێمەیە . من خۆشی خۆشیمە کەوا ئەوان هەردوکیان لەناو خۆیانا هەرایانە، هەر کامیان بکوژرێ سوودی ئێمەیە کە دلداری ڕاستین، چونکە وەك چۆن دوو کافر لەبەینی خۆیانا بێ بەهەرایان ، سوودی ئیسلامە ، لەبەرئەوە کە هەر کامیان لەناوبچێ ، بەشبەحالی ئیسلام کافرێ کەم بووەتەوە ــ بەگژیەکاچوونی ئەمانیش سوودی ئێمەیە .

(٣) کەچ : لار . تەمام : هەموو . ڕاست . جیلوە : دەرکەوتن . ئیما : ئیشارەت .

وانە : ئیشارەتم کردە برۆی یار ، تێم گەیاند کەوا برۆکانی لارن و ، یاریش لە وەڵامدا فەرمۆی بەڵێ ڕاستە برۆم لارە ، بەڵام قیبلەی ڕاستەقینەی هەموو خەڵکی جیهانە و ، جێی دەرکەوتنی ئیشارەت کردنمە بۆ دلدارانم ، کە ئیشارەت بۆ یەکێکیان بکەم لە برۆمەوە دەرئەکەوێ .

ئەشکونجێ مەعنای (جێی جیلوەی ئیمامە) ئەوەبێ کە : دەرکەوتنی پێشنوێژە ، کە چاومە . دیارە چاو لە ناوەند دەرئەکەوێ و برۆ وەك میحرابی مزگەوت وایە .

لە سایەی ڕۆیی تۆوە شامی خەڵقی طەلعەتی صوبحە
لە شامی زوڵفی تۆوە صوبحی ئێمە ظولمەتی شامە (٤)

لە وشەی (تەمام)دا لەطافەت هەیە ، چونکە مەعنای (هەمو)یش و مەعنای (ڕاست)ی بەرابەری (کەچ)یش ئەگەیەنێ .

لە وشەی (ئیما)شدا کە لەگەڵ ضەمیری موتەکەللیمی (م) و ضەمیری غائیبی (ە) یەکخراوە و بوون بە (ئیمامە) ، ئیشارەتێك بۆ وشەی (ئیمام) پێکهاتووە کە واتە پێشنوێژ و ، نالی گەیاندنی مەعناکەشی مەبەست بووە و ، لەگەڵ (میحراب) و (قیبلە) و (عالەم)دا تەناسوبیان لەنێواندایە .

میحرابت کەچە (عم) و (کم) و (گم) و (من) : میحرابی کەچی . بەمپێیە ئەگونجێ (کەچی) صیفەتی (میحرابی) بێ و ئەشگونجێ وەڵام بێ . تەمامی (عم) و (گم) : تەواوی .

جێی جیلوەی (چن) و (عم) و (گم) و (ك) و (اح) و (خا) و (خب) : جێ جیلوەی . (کم): جێی سوجدەی . (من) : جێ سوجدەیی . (ت) : میحرابی . ئیمامە ــ بەمەعنا : ئیشارەتمە ــ (چن) و (عب) : ئیمامە ــ بەمەعنا : پێشنوێژە ــ . (من) : عامە .

(٤) سایە : سێبەر . شام : ئێوارە . طەلعەت : هەڵاتن . ظولمەت : تاریکی .

واتە : بەهۆی ڕۆی ورشەداری تۆوە کە ئاراستەی خەڵکی ئەکەی ، خۆراوایان وەك کاتی خۆرهەڵاتنی لێ هاتووە ، وا ڕۆشن بووەتەوە . بەهۆی زوڵفی ڕەشیشتەوە کە ڕۆتی لێمان پێ ئەشاریتەوە ، سبەینانی ئێمە بووە بە تاریکە شەو .

لە بەکارهێنانی وشەی (سایە)دا زیادەڕەویەکی جوان هەیە . ئەوەتە ئەڵێ : ڕۆی تۆ ئەوەندە ڕۆناك و ڕۆناككەرەوەیە ، تەنانەت سێبەرەکەشی کە بکەوێتە سەر شوێنێك دنیا وا ڕۆشن ئەکاتەوە ، وەك خۆر هەڵاتبێ . جا ئەخوازەڵا لەگەر خۆی ئاراستەی شوێنێك یا کەسێك بکرێ !

لەنێوان (ڕۆ) و (زوڵف)دا تەناسوب و ، لەنێوان (طەلعەت) و (ظولمەت) و ، (صوبح) و (شام)دا طیباق هەیە .

لە سایەی (گم) : لە صوبحی . تۆوە ــ لە هەردو نیوە بەیتەکەدا ــ (عم) : تۆیە . شامە (من) : عامە .

٤٧١

لە ئاب و تاب و ئەشك و ئاهی خۆمدا بۆم بە بوریانێ
لەباتیی پوختەگیی سۆتام و ئێستەش پێم دەڵێ : خامە (٥)

نیشانەی پوختەگیی بێ‌ڕەنگییە «نالی» ! ئەگەر پوختەی
بە حوججەت طەی بکە نامە ، بە حیددەت پەی بکە خامە (٦)

---

(٥) ئاب : ئاو . تاب : تاو ، گەرما . ئەشك : فرمێسك . ئاە : هەناسەی دەردەدار . بوریانێ : لاشەی سوورەوە کراو لە ڕۆنـدا پاش کوڵاندنی . پوختەگیی : کوڵان . خام : کاڵ ، نەبرژاو ، پێ‌نەگەیشتوو .

واتە : وەك چۆن کە گۆشت ئەکوڵێنن ئاگری بۆ ئەکەنەوە و ئاوی بۆ ئەنێنە سەر و خوێی تێ‌ئەکەن و فوی بۆ ئەکەن لە ئاگر ، منیش لەناو ئاوی سوێری فرمێسکدا و لەسەر ئاگری گڕی دەروون و بە ئاگر خۆش‌کردنی هەناسە هەڵکێشانی خـۆم ، لەجیاتیی کوڵان سوتاشم ، کەچی ئێستاش وا یار پێم ئەڵێ : هێشتا کاڵە و پێ‌نەگەیشتووە ، واتە شارەزای دەردی دڵ نەبوە و تازە کارە ، یاخود گۆشتی کاڵە . . .

ئاب و تاب و (چن) و (ك) و (اح) و (خب) : ئاب و تاب . عەطفیش و ئیضافەش هەڵئەگرێ . (عم) : ئاب و تابی . سۆتام و (خب) : سۆتاوم و ئێستەش (چن) و (عم) و (کم) و (ك) و (اح) و (من) : ئێستەیش . (گم) : هێشتا . دەڵێ (کم) و (من) : ئەڵێ .

(٦) پوختەگیی : پوختەیی . کوڵان . حوججەت : بەلگە . هێز . توند . طەی : پێچانەوە . حیددەت : تیژ . پەی‌کردن : بڕین . خامە : قەڵەم .

واتە : نیشانەی پوختەیی ، یاخـود نیشانەی کوڵان لەسەر ئاگری عەشق ، ئەوەتە بنیادەم بێ‌ڕەنگ بێ و مل‌کەچ بکا . جا ، نالییا ! ئەگەر تۆیش پوخت و بێ‌گەردی و لەسەر ئاگری عەشق بەتەواوێ کوڵاوی ، مل کەچ کـە و بێ‌ڕەنگ بە و ، لەجیاتیی دەربڕینی نـازەزایێ و وتنی شیعری زاز و گلـەیێ ، کاغەزی شیعرت توند بپێچـەرەوە و بیخەرە باخەڵ و قەڵەمەکەت بڕەوە و بیشکێنە و جارێ‌تر لەبارەی بێ‌ڕەحمیی یارەوە نە هیچ بڵێ و نە هیچ بنوسە .

لەنێوان (حوججەت) و (حیددەت)دا هاوئاوازییەکی جوان و ، لەنێوان (طەی) و (پەی)دا جیناسی لاحیق هەیە .

— ١٦ —

سەودازەدەکەی زولفت ، ئەزهاری لەکن پەشمە
دوور لەو گوڵە بێخارە ، گولزاری لەکن پەشمە (١)

سۆفیێ کە گرانبارە ، بێمەغز و سەبوکبارە
سۆفپۆشێ غەمی بارە ، ئەوباری لەکن پەشمە (٢)

— ١٦ —

(١) سەودازەدە : ئەوەی دەردی عەشق لێیدابێ . ئەزهار : جەمعی زەهرە واتە گوڵ . پەشم : هیچ و پووچ . خار : دڕک .

واتە : ئەوکەسەی گوروفتاری دەردی خۆشەویستیی زولفی ڕەشی تۆ بووبێ ، گوڵی زەرد و سووری لا هیچ و پوچە و ، مادەم لای گوڵی بێدڕکی ڕووی تۆدا نەبێ ، گولزاری بەلاوە بێبایەخە .

لەنێوان (گوڵ) و (خار)دا طیباق هەیە .

زولفت (ك) : خاڵت . ئەزهاری (چر) : ئیظهاری ، واتە دەربڕینی خۆشەویستییەکەی . بێخارە (کم) و (من) : یەعنێ ڕوو . (ك) : بێچارە . بەمپێیە ئەم وشەیە پەیوەندی بە ڕستەکەی پاشەوەیەوە نەبێ .

(٢) بێمەغز : بێمێشك و بێنەگەیشتوو . گرانبار : بار قورس . سەبوکبار : بارسووك . کینایەیە لە بنیادەمی بۆش و هیچوپووچ کە شتێك نەبێ مێشکی پێوە خەریك بکا . صوفپۆش : کەسێ بەرگی خوریی لەبەرکردبێ . ئەوبار : جەمعی وەبەرە واتە کورك .

واتە : صۆفیێ کە ڕیش و مێزەرە و تەزبێحێکی گەورەی هەلگرتووە و باری خۆی پێ قورس کردووە ، لەڕاستیدا کابرایەکی بێمێشك و بێکارە . ئەو خوریێ پۆشەی کە باری خەمی بەسەر شانەوە بێ و بیربکاتەوە، گوێ بە کورك و خوریێ نادا و ئەو جۆرە شتانەی بەلاوە هیچ و بێئایە و مایەیە .

صۆفپۆشێ غەمیبارە (چر) و (خا) : صۆفپۆشەوو غەمبارە . (چن) : صۆفپۆش و غەمی بارە . (عم) و (گم) : صۆفپۆشی غەمی بارە . (کم) و (من) : صۆفپۆش و غەمبارە . (ت) : صۆفپۆش غەمبارە . (ك) و (اح) : صۆفپۆشە غەمبارە .

دێوانە کە شەیدا بێ ، تــۆکی سەری سەودا بێ ،
قەط هیچی لەسەر نابێ ، دەستاری لەکن پەشمە (٣)

سینەی دڵی بێ‌کینە ، صافە وەکو ئایینە
مەستــورە بە پەشمینە ، ئەسراری لەکن پەشمە (٤)

---

(٣) دەستار : مێزەر .

واتــە : دێوانــە کــە گر فتــاری دەردی دڵ بــێ و عاشــق بــێ و عەشق تەنانەت گەیشتبێتە تۆکی سەریشی و ڕۆتاندبێتیەوە ، هیچی نابێ داپۆشێ و هیچیش نایێتە سەری و مێزەریشــی بەلاوە قــەی قۆڕە . . تەنها ئەوانەن گوێ بە دیمەن ئەدەن ، کە لەڕاستییەوە دۆرن و پێویــستیان بە شاردنەوەی کون و کەلەبەر و ناتەواویی خۆیان هەیە .

لە ڕستەی (قەط هیچی لەسەر نابێ)دا مەعنایەکی ناسکیش هەیە ، ئەوەتە : تەنانەت ئەگەر (هیچ)یش بکاتە سەری ، کە دیارە (هیچ) هیــچ نییە تا بکرێتە سەر ، مێزەر هەر ناکاتە سەری !

هاوئاوازییەکی جوان لەنێوان (شەیدا بێ) و (سەودا بێ) و (لەسەر نابێ)دا هەیــە .

نیوەی یەکەمی ئەم بەیتە لە (عب)دا بەم‌جۆرەیە :

تۆکی سەری شەیدا بێ ، دێوانە کە ڕیسوا بێ

(٤) واتە : ئەو سینەیەی کە دڵی بێ‌کینەی تیابێ ، وەك ئاوێنــە صــاف و خاوێن و بێ‌گەردە ، تەنهــا پارچە قوماشــێکی خوریــی بەســەرەوەیە داپۆشیوە ، هیچ ڕازێك لە کەس ناشارێتەوە و جێگەی فزوفێڵ و پیلان نانەوە نییە ، ڕازداریی بەلاوە کارێــکی هیچ و پوچە ، ئارەزوی لەوەیە بەئاشکرا و بێ‌پێچ‌وپەنا مامەڵە لەگەڵ خەڵك بکا .

لەنێوان (سینە) و (کینە)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان ئەم دوانە و (ئایینە) و (پەشمینە)دا هاوئاوازییەکی ناسك و جوان هەیە . لەنێــوان (مەستورە بە پەشمینە) و (ئەسراری لەکن پەشمە)شدا جۆرە طیباقێکی جوانی مەعنا هەیە .

صافە : (ت) و (ك) و (اح) و (عب) : صافێ . ئایینە (چــر) و (عم) و (گم) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) : ئاوێنە .

عاشق کە دەکا ڕاوی ، ظولماتی شەوە داوی
موژگانی تەڕە چاوی ، بێداریی لەکن پەشمە (٥)

صۆفیێ ! چییە ئیشی تۆ ؟ هەر کایە حەشیشی تۆ !
عاشق وەکو ڕیشی تۆ ، هەوساری لەکن پەشمە (٦)

چەن واسیعە ئەم ذیهنە ، ئەفلاکی تیا ڕەهنە
ئەجبالی لە لا عیهنە ، ئەدواری لەکن پەشمە (٧)

---

(٥) واتە : دڵدار کە ئەیەوێ یاری خۆی دەسگیر بێ و ڕاوی بکـا ، تاریکیی شەو ئەکا بە داو و ئەیەوێ بەهۆی تاریکییەوە دەستی بێ‌بکا . مەسەلەی شەونوخونیی بەلاوە شتێکی ئاسانە و لەوە ناترسێ کە خەو ڕێگای لـێ بگرێ ، چونکە برژانگی هەمیشە تـەڕی فرمێسـکە و ، کەسێکیش کە برژانگی تەڕ بێ خەو ناچێتە چاوی .

دەکا (کم) و (من) : ئەکا .

(٦) کایە حەشیش : ئەوەی خەریکی کاری هیچ و پووچ بێ . هەوسار : ئەو پەتەی لە ملی وڵاخی ئەکەن و ئەیبەستنەوە پێی .

واتە : صۆفیێ ! تۆ خەریکی چیت ؟! تۆ کابرایەکی مایە پووچی ، یاخود کردارت وەك پووش وایە و لە کا بەولاوەشی لێ پەیدا نابێ ، مەبەستی لـە بێ‌مایەییی کرداریەتی . بەڵام دڵدار ، خۆی بەم شتـە هیچ و پووچانەوە خەریك ناکا کە تۆ خۆتیان پێوە خەریك ئەکەی . ئەو هەوساری وڵاخ و ڕیشی تۆی لا چونیـەکە کە کردوێتـە بەهـۆی بەستـنـەوەی ئازادێ و سەربەستیت .

لەنێوان (ئیش) و (ڕیش)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (ئیشی تۆ) و (ڕیشی تۆ) و (حەشیشی تۆ)دا هاوئاوازییەکی بەتام هەیە .

صۆفیێ (عب) : واعیظ .

(٧) ڕەهن : مەرهوون ، ڕاگیراو . ئەجبال : جەمعی جەبەلە واتە کێو . عیهن : خوری . ئەدوار : جەمعی دەورە واتە چەرخی گەردوون .

واتە : ماشەڵڵا لە ئاسۆی بیـرم چەند بەدەرەتانـە .. ئەم گیتییەی هەمووی تیایە و هەمووی تیا ڕاگیراوە و ، لە هەموو شتێ ئەزانم و شارەزام .. کێوی سەختم لا وەك خـوریێ وایـە و ، چـەرخی گـەردوونم لا شتێکی بێ‌بایەخە . مەبەستی لەوەیە گرانترین بابەتم بەئاسانێ بۆ لێك‌ئەدرێتەوە و ،

« نالی » کە قەدەح نۆشە ، مەستانەوو سەرخۆشە
خامۆش و نەمەدپۆشە ، ئەشعاری لەکن پەشمە (٨)

— ١٧ —

بایێ لە طەرەف قیبلەمەوە دێت و وەزانە ،
یا بۆیی هەناسەی دەمی غونچەی لەرەزانە ؟! (١)

لەسەر هیچ شتێ پەکم ناکەوێ و هیچم بە گران نایەتە پێش چاو .

چەن : تەنها (چر) . نوسخەکانی‌تر هەمۆ : (چەند) .

(٨) قەدەح‌نۆش : نۆش‌کەری پیالەی مەی . نمەدپۆش : ئەوەی قەرەنــجێ لەبەر بکا . کینایەیە لە بنیادەمی دەروێش مەشرەب . ئەشمار : جەمعی شــیعرە .

واتە : نالی ئینســانێکە مەیخوار و عاشق و ســەرمەست و بێ‌ئاگا لە دنیا و هەرچی بە دنیاوەی بەستێتەوە . . بێ‌دەنگە ، خۆی لە کاری کەس تێ‌هەڵناقورتێنێ و تەنانەت شیعریش ، کە شاکاری دەستیەتی ، بەلایەوە هیچە ، یاخود ئەوەندە ئاسان بەدەستیەوە دێت ، بە هیچی ئەزانێ .

لەنێوان (نۆش) و (خۆش) و (پۆش)دا جیناسی لاحیق هەیە .

ئەم بەیتە لە نوسخەی (چن)دا بەم‌جۆرەیە :

«نالی» کە نمەدپۆشە ، مەستانەوو سەرخۆشە
خامۆشە ، نە مەدهۆشە ، ئەشعاری لەکن پەشمە

ئەگەر لەبەر ناکۆکیی نێوان (مەســتانەوو ســەرخۆشە) و (نە مەدهۆشــە) نەبوایە ئەم نوسخەیەمان هەڵئەئاوێرد ، بەلام ئەو ناکۆکییە لێمان نەگەڕا .

قەدەح‌نۆشە (ك) و (اح) : نمەدپۆشی . مەستانەوو (ت) : مەستانەیی . سەرخۆشە (ك) و (اح) : سەرخۆشی .

— ١٧ —

(١) طەرەف : لا . قیبلە : یار ، کە وەك قیبلە دڵان هەمۆ ڕۆی تێ‌ئەکەن . بۆ : بۆن . لەرەزان : لەریوە .

واتە : ئاخۆ بایەك لەلای یارەوە هەڵی‌کردووە ، لە بۆن و بەرامــەی یار تلاوە و ، ئێستا کە دێ بەسەرمانا ئەو بۆن و بەرامەیەمان ئەدا بە لوتا ، یاخود ڕاستە و ڕاست بۆنی هەناسەی دەمی وەك خونچەبەتی کە بەدەم سروەی بای سبەینانەوە ئەلەرێتەوە ؟

ئەشکم ، کە لەگەڵ عەشقمە ، طیفلێکی فەهیمە
هۆشم ، کە لەگەڵ خۆشمە ، پیرێکی نەزانە (٢)

لەنێوان (بایێ) و (بۆیێ)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (با) و (بۆ) و ، (هەناسە) و (دەم)دا تەناسوب هەیە .

بایێ (عم) و (گم) و (من) و (« بەراوێزی » خا) : بایە . دێت و (ك) و (اح) و (خا) : دێتە . بۆیی : ئەمە تێکستی (چن)ە . نوسخەکانی‌تر ، (عم) و (گم) نەبێ ، نوسیویانە : عەطری . (عم) و (گم) : بۆنی . غونچەی (گم) : خونچەی . لەرەزانە (چر) و (چن) لە ڕەزانە . بەم‌پێیە مەعناکەی وای لێ‌دێتەوە : یا بۆنی هەناسەبەتی لە ڕەزە دێمەکانەوە دێ . بەڵام ناچێ بە دڵا . (عم) و (کم) : لەرزانە . (ك) و (مز) و (عب) و (اح) و (من) و (خا) : لرزانە . ئەمیش بەپێی ڕێنوسی کۆن بۆ (لەرەزانە) دەست‌ئەدا .

(٢) فەهیم : تێگەیشتو و فامیدە .

واتە : زۆر سەیرە ! فرمێسکم زادەی عەشقە و تازەیە و ، عەشقیش سەرەڕۆیە و لە تێگەیشتنەوە دوورە و ، ئەبێ زادەکەشی کە فرمێسکەکەیە لەبەرئەوە کە زادەی ئەوە و تازەشە ، تێ‌نەگەیشتو بووایە ، کەچێ ساوایەکی زانا و وریا و فامیدەیە ئەزانێ کەی ئەڕژێ . بەڵام هۆشم کە لەگەڵ هاتنە دنیامدا پەیدا بووە و دەمێکە لامە و هەمیشە لامە ، ئەبێ زانا و فامیدە بووایە ، کەچێ بەپێچەوانەوە پیرێکی خەرەفاو و هیچ نەزانە .

نالی لەم‌بەیتەدا ناکۆکیی نێوان (عەشق) و (هۆش) لە قالبێکی زۆر جوانا دەرئەبڕێ . ئەشك بە زادەی عەشق دائەنێ و مادەم زادەی ئەوە خۆشەویستە و ، بە ساوایشی پیشان ئەدا چونکە ساوا نیشانەی تازە بونەوەی ژیانە و ، هۆش و بیرکردنەوە و بێ‌عەشقی ئەکا بە یەك شت و ، بە پیری و نەزانی و خەرەفاوییان دائەنێ .

ئەمە سەرەڕای ئەو وشەئارایی و ڕوخسار ڕازاندنەوەیەش کە لە بەیتەکەدا کردویە . ئەوەتە لەنێوان (عەشق) و (ئەشك)دا ، ئەگەر سەیرێکی هاوڕەگەزیی (ء) و (ع) و لە یەك نزیکیی (ك) و (ق) بکەین ، ئەتوانین بڵێین جۆرە جیناسێکی موضاریع هەیە و ، لەنێوان (هۆش) و (خۆش)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (طیفل) و (پیر)دا طیباق و ، لە کۆکردنەوەی (طیفل) و (فەهیم) و ، (پیر) و (نەزان)دا طیباقێکی وردتر و جوانتر هەیە . ئەگینا کێ دیویە ساوا زانا بێ و پیری کۆنەساڵ نەزان بێ .. شتی‌وا مەگەر هەر لە حیسابی عەشقدا دروست و ڕەوا بێ و نالی بیهۆنێتەوە !

تیزاوی سوروشکم وەکو ئیکسیری سوهەیلە
ڕوخسارەیی زەردم وەکوّ ئەوراقی خەزانە (٣)

شێخم ! وەرە دەر ، فەصلی بەهار و گوڵ و گەشتە
ئەییامی لە گەرمابە خزان وەقتی خەزانە ! (٤)

ئەو شێخە بە کوم مەگرە کە پەشمینە مەریدە
ئەو ڕیشە بەسەر دارەوە ڕیسێکی بوزانە (٥)

عیشقمە (مز) : عیشقم و . خۆشمە (مز) : خۆشم و .

ئەم بەیتە لە (عم) و (من)دا بەیتی سێهەمە .

(٣) تیزاو : تیزاب ، شلەیەکی کیمیاییە زێڕی بێگەردی لە ناپاك پێ جیا ئەکرێتەوە. ئیکسیر : مایەیەکی کیمیاییە گوایە ئاسن و مسی پێ ئەکرێ بە زێڕ . سوهەیل : ئەستێرەی گەشی سوهەیل کە نیشانەی پایزە و کە هەڵات ئیتر گەڵای دار دەست ئەکا بە زەرد بوّن . ڕوخسارە : ڕوخسار ، ڕوّ . ئەوراقی خەزان : گەڵای پایز .

وانە : فرمێسکی سوێر و تیژم ئەڵێی ئیکسیری ئەستێرەی سوهەیلە . ڕوخساری زەرد هەڵگەڕاویشم ئەڵێی گەڵاداری پایزانە ، چۆن ئەستێرەی سوهەیل بۆ گەڵای دار ئەبێ بە ئیکسیر و زەردی ئەکا وەك ئیکسیر زێڕی بێگەرد دەربخا ، فرمێسکی وەك تیزابیشم ڕوّی وەك ژەنگاویّ سوّردم زەرد هەڵئەگەڕێنێ .

ئەم بەیتە لە نوسخەی (مز)دا نییە .

(٤) ئەییام : ڕۆژان ، سەردەم . گەرمابە : گەرماو ، حەمام .

نالی لەم بەیتەوە یەکسەر پایزی بەجێهێشت و بەهاری هێنا و ، ئەوەتە ڕۆنەکاتە ئەوانەی دڵیان مردووە و تەنها بۆ ڕۆیمالی ئەژین و ، شێخی ڕیاباز ئەکا بە نموّنەیان و پێی ئەڵێ : ئەم وەرزە وەرزی گوڵ و گەڕانە بەناو گوڵاندا و ، سەردەمی ئەوە نییە بنیادەم بخزێتە ناو گەرماو . پایز کاتی خزانە گەرماوە نەك بەهار ، کە ئەبێ بنیادەم چاو بە گوڵزار و چرۆی درەخت و شینایدا بگێڕێ .

لەنێوان (خزان) و (خەزان)دا جیناسی موحەڕڕەف هەیە .

لە گەرمابە (ك) و (اح) و (خا) : لەگەڵ مامە . دیارە ئەم تەعبیرە واتایەکی سەرگوزەشتەیی هەیە ، بەداخەوە ئێمە نەمانزانی چییە .

بەحری غەزەلم پڕ لە دوڕ و گەوهەرە ، ئەما
غەوواصی دەوێ یەعنی بە تەعمیقی بزانە (٦)

(٥) کوم : قوڵ . مەرید : باخی ، کینایەیە لە شەیتان . ڕیس : مۆ و خوریی ڕێسراو . بوزان : جەمعی بوزە واتە بزن .

واتە : دەست مەگرە بە قوڵی ئەو شێخەوە کە شەیتانێکە ، بۆ خۆشاردنەوە بەرگی خوریی لەبەرکردووە . ڕیشەکەشی بەسەر داری بالایەوە مۆی ڕێسراوی بزنە .

ئەشکونجێ (کوم) نەبێ و (کەم) بێ . واتە : بە کەمی مەزانە چونکە .. تاد . هەروا ئەشکونجێ (مەریدە) نەبێ و (موریدە) بێ ، واتە موریدێکی خوری لەبەرە . نیوەی دۆهەمی بەیتەکەش لە زوربەی نوسخەکاندا بەجۆرێ نوسراوەتەوە ئەگەر بهێنرێتە سەر ڕێنوسی کوردیی نوێ وای لێ دێتەوە :

ئەو ڕیشە بە سەردار و ڕەئیسێکی بزانە

بەلام ئێمە پاش لێکۆلینەوە گەیشتینە ئەوە کە بەمجۆرە مەعنایەکی ئەوتۆ نابەخشێ و ئەبێ ڕاستییەکەی بەمجۆرە بێ کە لە (مەتن)ەکەدا نوسیومانەتەوە و ، پەراوێزێکی (چرا)یش ئیشکێکی بۆ خستینە سەر ڕێگای ئەم لێکدانەوەیە ، ئەوەتە لەسەر وشەی (بزانە) نوسیویە (جەمع)، واتە (بوزانە)یە و جەمعی (بوز)ە بەمەعنا (بزن) .

ئەو شێخە بە کەم مەگرە (چن) : ئەو شێخە بە کەم بگرە . (گم) و (من) لەو شێخە بە کەم مەگرە . (اح) و (خا) : لەو شێخە بەکەم مەگرە . بەپێی ئەم نوسخانەی دوایێ ئەتوانین (بەکەم) وا مەعنا لێبدەینەوە کە ئەو ڕەنگەیە جلی پێ ڕەنگ ئەکەن یا قوماشی عەمارەیێیە ، کەواتە (بەکەم) کینایە ئەبێ لە شتی بێ کەلك و ئیددیعای درۆی خواناسێ . بەشمینە مەریدە (عم) و (کم) و (گم) و (من) : شێخە نە موریدە . بزانە («پەراوێزی» چن) و (گم) و (ك) و (اح) و (خا) : مەزانە .

(٦) غەوواص : ئەوەی ئەچێتە بنی دەریا دوڕ و گەوهەر و مرواری دەرئەهێنێ . تەعمیق : قوڵ‌کردنەوە. ڕۆچوون. بزان : زانا .

واتە : دەریای بێ‌بنی غەزەلەکانم پڕیەتی لە دوڕ و گەوهەری گرانبەهای مەعنای ورد و جوان . بەلام وەنەبێ هەر کۆلکە مەلەوانێ بتوانێ بەئاسانی ئەو دوڕ و گەوهەرانە دەربێنێ و ئەو مەعنایانە لێبداتەوە. دەریاگەردی‌وای ئەوێ بزانێ قوڵ بۆی داچێ و بتوانێ بچێتە بنی ئاوی لێکدانەوە و لە

پڕ دانەیە ، ئەمما نەوەکو دانەیی چەڵتـوك
بەحرم وتووە ، نەك وەکو گۆلی مەرەزانە (٧)

حوسنی نەظەرە ئەصڵی نەظەر حوسنی بە عیصمەت
صۆفیێ کە دەکا تەرکی ، بە ئینسانی مەزانە (٨)

ئەو گەوهەرە نوکتە کە لە «نالی»ی دەدزن خەڵق
ئاوێ نییە ، وەك ئاگری بێشەوقی دزانە (٩)

شیعرەکانم ورد بێتەوە و لە وردەکارییەکانم بگا .

بەیتی پێشوو یەکێکە لە بەڵگەکانی ڕاستیی ئەم قسەیەی نالی .

دەوێ (کم) و (من) : ئەوێ .

(٧) دانە : دەنك .

واتە : دەریای غەزەلەکانم پڕە لە دانە ، دانەی گەوهەری تاقانە و دوڕی نایاب و مرواریی گرانبەها ، نەك دانەی چەڵتوك کە نیوەی پۆش و ئـەو نیوەکەی برنجە .. من باسـی دەریـام کردووە ، باسـی گۆلە مەرەزەم نەکردووە ، تا کەسێ وا گومان بەرێ من دەنکـە چەڵتوکم لابـە ، نـەك دەنکی گەوهەر و دوڕ و مـرواری . کەواتە ، ئەوانـەی تەنهـا ئەوەندە ئەتوانن بچنە ناو ئاوەوە ، ئـاو لە ئەژنۆیـان سەرنەکـەوێ و ، ئەوانەی لەجیاتیی گەوهەر و دوڕ و مرواری بەدوای پۆشی چەڵتـوك ، یا ئەگەر هەر زۆر پایەبڵند بن بەدوای چێشتی برنجدا ئەگەڕێن ، خۆیان نەدەن لە قەرەی شیعری من .. شیعری من خۆراکی ئەو جۆرە کەسانە نییە و نایەت بەدەسیانەوە .

(٨) واتە : ڕاستەکەی تەماشاکردنی جوانێ لەگەڵ داوێن پـاکیدا ، شێوەی ڕەوا و باشی سەرنجە . جا ئەگەر وشکە صۆفیێ سـەیری جوانێ نەکـا و هەمو سـەیرکردنێکی جوانیی بەلاوە ناڕەوا و حەرام بێ ، گوێی مەدەرێ و بە بنیادەمی مەزانە ، ئەگەر بنیادەم بووایە تەماشای جوانیی نەئەخستە پشتگوێ کە خۆراکی یەکەمی گیان و دەروونی ئادەمیزادە .

(ئەصڵی نەظەر .. تاد) موبتەدایە دواکەوتووە و ، (حوسنی نەظەرە) خەبەرەکەیەتی لێی پێش کەوتووە .

حوسنی ـ ی دوەهەم ـ (عب) : حوسنە .

(٩) واتە : ئەو قسە ورد و پڕمەعنایانەی کە وەك گەوهەر وان و هەندێ کەس

— ١٨ —

ئەلا ئەی نەفسی بۆم‌ئاسا ، هەتا کەی حیرصی ویرانە !
لەگەڵ ئەم عەشقبازانە بڕۆ بازانە ، ئازانە ! (١)

لە نالییان ئەدزن و ئەیاندەنە پاڵ خۆیان و خۆیان ئەکەن بە خاوەنیان ، گەوهەری ناو دەریا نین و نادرەوشێنەوە ، وەك ئەو ئاگرە کز و بێ‌تیشکەوان کە دز بە شەو ئەیکەنەوە ؛ چۆن ئەوان ناوێرن گڕی ئاگرەکەیان بەرز کەنەوە نەوەك خەڵك پێیان بزانن و بیانگرن ، ئەمانیش ناوێرن وردەکارییەکانی نالی بەتەواوی بدزن و بیخەنە ناو شیعری خۆیانەوە ، چونکە خوێندەوار و ڕەخنەگر دەس‌بەجێ ئەیانناسنەوە کە هی نالین . لەبەرئەوە کەم بەکاریان‌دێنن ، کە کەم‌کەمیش بەکاریان‌هێنان دیارە مەعنای تەواوی خۆیان نابەخشن و لەچاو گەوهەری بن‌ئاوی بیری نالیدا وەك پارچە گەوهەری شکاو و دەسکردیان لێ دێ کە باییەکی ئەوتۆی نییە .

ئەم بەیتە جۆرە ئیشارەتێکیشی بۆ ئەو پەندە کوردییە تیایە کە ئەڵێ «مۆرۆی دزبەڵێ ، مەگەر بە شەو بکرێتە مل» .

لەم‌بەیتەوە دەرئەکەوێ کە نالی لە سەردەمی خۆیدا ناسراوییەکی زۆری لەناو خەڵکا بووە و شیعری بەسەر زمانی ڕۆشنبیرانەوە بووە و ، خەڵك شانازییان پێوە کردووە ، بۆیە هەندێ بەناو شاعیری لەڕاستیدا ناهونەرمەند کە نەیانتوانیوە پیا بگەنەوە ، وردەکارییەکانی ئەویان دزیوە و خستۆیانەتە شیعری خۆیانەوە ، بەڵام بەهۆی بڵاوبونەوەی شیعری نالییەوە بەسەر زمانی خەڵکەکەدا ، دزیەتییەکەشیان بەباشی پێ‌نەکراوە و نەیانتوانیوە کەلکی تەواو لە ماڵە دزێنییەکە وەربگرن . ئەتوانین ئەم بەیتە بکەین بە بەڵگە بۆئەوە کە هەر وردەکارییەك لە شیعری شاعیرێکی سەردەمی نالیدا هەبێ و لە هەمان‌کاتا لە شیعری نالی خۆیشیدا هەبێ ، بە هی نالیی دابنێین و شاعیرەکەی‌تر بە تاوانی دزییەوە بگرین .

گەوهەرە (کم) و (گم) و (من) : گەوهەری . (مز) : گەوهەر و . نوکتە (ت) و (عب) و (ح) و (من) و (خا) : نوکتەی . ئاگری (عم) : ئاوری .

— ١٨ —

(١) بۆم : کوندەبەبۆ . بۆم‌ئاسا : عادەت وەك کوندەبەبۆ . بازانە : وەك باز . ئازانە : ئازایانە .

موسوڵمان ! لێرە مانی خان و مانت هەر نەمان دێنێ
پەشیمان بە،کە دەرمانی نەمانت مایەی ئیمانە (٢)

بلاَ بۆ کوندەبۆ بێ ، مفتی مشك و ماری کەندۆ بێ
خەطیرەی گەنجی وێرانە ، ذەخیرەی کونجی کاشانە (٣)

وانە : ئەی نەفسی حەز لە ئاوەدانی نەکردۆی ، وەك کوندەبەبۆ وێرانەنشین ! ئەم دنیا ، لەچاو ئەو دنیادا ، وەك کەلاوە و وێرانە وایە .. دەسا تۆ تا کەی دەس‌بەرداری زیانی ئەم کەلاوە وێرانەیە نابی ! ئازایانە هەڵسە ، وەك بازی تیژپەڕ بفڕە و ، لەگەڵ عاشقانی ڕێگای ڕاستیدا ڕۆبکەرە ئاوەدانیی عەشق و خواناسی .

دوریش نییە مەبەستی نالی لە (وێرانە) سولەیمانیی پاش ڕۆخانی بابانەکان بێ و ، ئەم قەسیدەیەی لەپاش بەجێ‌هێشتنی کوردستان و ڕۆکردنە مەککە و مەدینە دانابێ .

بازانە ، ئازانە (چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (من) : ئازانە ، بازانە .

(٢) مان : مانەوە . خان و مان : جێگە و ڕێگە و ماڵ و مەڵبەند . مایە : سەرمایە .

لەم بەیتەشدا نالی لەسەر سەرزەنشت کردنی نەفسی خۆی بەردەوامە و بە خۆی ئەڵێ : ئەی موسوڵمان ! مانەوەی دەست و پەیوەندت لەم دنیایەدا ئەنجامەکەی هەر نەمان و ماڵ وێرانییە و ، دنیا بۆ ئەوە ناشێ کەس پشتی پێ ببەستێ . پەشیمان بەرەوە لەم جۆرە ژەوشتە ، چونکە تەنها باوەڕ بە خوا و پشت لە دنیا کردن دەرمانی دەردی نەمان و مسۆگەرکەری مانەوەی ڕاستەقینەیە بۆت .

لەنێوان (مان) و (خان) و (مان)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (مان) و (نەمان)دا بێجگە جیناسی ناقیص طیباقیش هەیە .

مایەی ئیمانە (چن) : مایە ئیمانە . لەوە ئەچێ ئەمیش هەر (مایەبێ) بوبێ . (عم) و (ت) و (ك) و (اج) : مایەبێ مانە . بەپێی ئەم نوسخانە مەعناکەی‌وای لێ دێتەوە : ئەو دەرمانی دەردەت کە بریتییە لە نەمان و بێ‌پەیوەندێ لەگەڵ دنیا ، هۆی مانەوەی هەمیشەییتە . بەڵام ئەم مەعنایە قورس دێتە پێش چاو .

(٣) بلاَ : لێی‌گەڕێ . مفت : خۆڕایێ . کەندۆ : کەندۆی قوڕ یا قامیش کە لە ماڵانی لادێدا زەخیرەی زستانی تێ‌ئەکەن . خەطیرە : گرنگ و خاوەن

بەقییەی عومری ضایع گەر مورادت پێ تەدارەك بێ
حەیاتی مەككەت و مەوتی مەدینەت جەبری نوقصانە (٤)

بایە . كاشانە : خانوی بچوك و بێبایەخ كە هەژارانی تیا ئەژین .

واتە : لێ گەڕێ لە دنیا ، بایەخدار و بێبایەخی .. هیچیت ئەوێ .. با گەنجی شاراوەی ژێر كەلاوە كۆنی ، بۆ كوندەبەبۆ بێ كە هەر بەسەریەوە ئەقرێنێ و هیچی لێ دەسگیر نابێ .. با زەخیرەی سوچی مالی هەژارانیشی بۆ مشك و ماری ناو كەندۆ بێ .. هیچی هیچ نییە و بۆیەوە ناشێ بنیادەم دلی پێوە ببەستێ .

نالی لەم بەیتەدا خاوەن گەنجانی دنیاپەرستی بە كوندەبەبۆ و ، هەژارانی دنیا پەرستی بە مار و مشك شوبهاندووە . دیارە سەرنجی ئەوەش ئەدرێ كە نالی هەرچۆن بێ هەژارە دنیا پەرستەكانی لە دەولەمەندە دنیا پەرستەكان بە بەهرەمەندتر داناوە ، چونكە لە هەمۆ حالێكا مار و مشكی ناو كەندۆی هەژار زۆرتری دەستگیر ئەبێ لە كوندەبەبۆی سەرگەنجی دەولەمەند !

خەطیرەی (عم) و (كم) و (گم) و (من) و (ت) : خەطیرە . (ك) و (عب) و (اح) و (خا) : خەطیرە و . گەنجی (جر) : كونجی . (ت) : كونج . (ك) و (اح) و (خا) : گەنج و . (عب) : كونجی . ذەخیرەی (عم) و (كم) و (گم) و (ك) و (من) : ذەخیرە . كونجی (ت) و (اح) و (خا) : كونج . (ك) : گەنجی . وێرانە (عب) : كاشانە ..

(٤) بەقییە : پاشماوە . ضایع : فەوتاو : تەدارەك : فریاكەوتن . جەبری نوقصان : پڕكردنەوەی ناتەواوێ .

واتە : ئەگەر ئەتەوێ فریای ئەو ماوەیەی تەمەنت بكەوێ كەوا خەریكە لەكیست ئەچێ و هێشتا بەتەواوێ لەكیست نەچوە ، بڕۆ لە مەككە بیبەرە سەر و پاشان بڕۆ لە مەدینە بمرە ، بەوە هەمۆ ناتەواییەكی ژیانت پڕئەكەیتەوە .

ئەم بەیتە نیشانەی ئەوەیە نالی ئەم پارچە شیعرەی لە سەرەتای سەفەری مەككە و مەدینەیدا وتووە ، جا خوا دۆ جار سەفەری مەككە و مەدینەی هەبێ یا یەكجار . هەروا لەوانەشە ببێ بە جۆرە نیشانەیەكی ئەوە كە لە مەدینە مردبێ ، ئەخوازەلا ئەگەر ببەستین بە پارچە موستەزادەكەیەوە كە لە دوا سالەكانی پیریدا و بەر لە چۆنە مەدینەی وتۆیەتی .

لەنێوان (حەیات) و (مەوت)دا طیباق و ، لەنێوان (مەككە) و (مەدینە)دا تەناسوب هەیە .

چ مەککە ؟ دار و بەردی قاعیدەی ئەرکانی ئیسلامە
چ طەیبە ؟ ماء و خاکی مائیدەی ئەنواری ئیمانە (٥)

فیداکاری تەن و جان بە ، لە ئاسانێ هەراسان بە
کە داغ و دەردی ڕێگەی مەککە باغ و وەردی مەردانە (٦)

---

(٥) قاعیدە : بناغە . ئەرکان : گۆشەکان . مائیدە : سفرە و خوان .

واتە : لە کام مەککەدا بژیم ؟ ئەو مەککەیەی کە دار و بەردی بووە بە بناغەی گۆشەکانی ئیسلام و ئەگەر نەبوایە چوار گۆشەی ڕۆژهەڵات و ڕۆژاوا و باکوور و باشووری وڵاتی ئیسلام نەئەبوو ، یاخود گۆشەکانی ئاینی ئیسلام کە شایەتیمان و نوێژ و ڕۆژوو و زەکات و حەجن دانەئەمەزران ، بەومەعنا کە ئاینی ئیسلام لە مەککەوە هەڵقوڵاوە و لەوێ وەحی هاتووەتە خوار بۆ پێغەمبەر .. لەکام مەدینەشدا بمرم ؟ ئەو مەدینەیەی کە ئاو و خاکی بووە بە سفرەیەك و نووری ئیمان لەسەر ئەو سفرەیەوە بڵاو بووەتەوە بۆ جیهان .

دوور نییە وشەی (قاعیدە) ئیشارەت بێ بە ئایەتی (وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ) واتە : کاتێك ئیبراهیم پایەکانی ماڵی کەعبەی بەرز ئەکردەوە و دروستی ئەکرد ..

لەنێوان (دار) و (بەرد) و ، (قاعیدە) و (ئەرکان)دا تەناسوب و ، لەنێوان (ماء) و (خاك) و بەڵکو (مائیدە)شدا تەناسوب هەیە چونکە مائیدە بێ‌ئاو نابێ .

مائیدەی (چر) و (خـا) : مایـەیی . (اح) : مائـیـدە . ئـەمیش هەر (مائیدەی)یە .

ئەم بەیتە لە (کم) و (گم) و (عب) و (من)دا نییە .

(٦) تەن : لەش . جان : گیان . وەرد : گوڵ .

واتە: گیان و لەشت بکە بە قوربانێ ڕێگەی پڕ دەرد و مەینەتی مەککە بکرەبەر و ، لە حەسانەوە و پشوودان بێزار ببە ، چونکـە داغ و دەردی ڕێگەی مەککە ، باخ و گوڵزاری مەردانە و شایانی ئەوەیە بنیادەم بـۆی بچێ .

لەنێوان (تەن) و (جان)دا تەناسوب و ، لەنێوان (داغ) و (بـاغ) و ، (دەرد) و (وەرد)دا ، لە لەفظدا جیناسی لاحیق و ، لە مەعنادا طیبـاق هەیـە ، سـەرەڕای لەف و نـەشری مورەتتەبیـش . جگـە لەوە کە هاوئاوازییەکی جوانیش لەنێوان (ئاسانێ) و (هەراسانێ)دا هەیە .

ئەگەرچی ڕێگە : خاکی خوێنە ، دار و بەردی ئێسقانە ،
نیشانەی تیری ڕێگەی عەشقە ئەم ئێسقانە سپیانە (٧)

وتم : داخۆ چییە سوور و سپی تێکەڵ ؟! کە تێفکریم
سەراسەر کەللەیی ئوشتر ، لەبالەب خوێنی ئینسانە (٨)

داغ و (عم) و (گم) : داخ و . باغ و وەردی (عم) و (گم) : باغی وەردی.
نیوەی دووەمی ئەم بەیتە لە پەراوێزی نوسخەی (من)دا بـە خەتێکی نوێ ، بەمجۆرە نوسراوەتەوە :

کە داغ و دەرد و ڕێگی مەککە وەردی ویردی مەردانە

بەلای ئێمەوە ئەگەر لەجیاتیی (دەرد و) ، (دەردی) و ، لەجیاتیی (ویردی) ، (وردی) نوسرابوایە مەعنـایەکی جـوانی ئەبەخشی ، چونکە (ڕێگ) واتە : وردە لم .

(٧) واتە : هەرچەند خاکی ڕێگای مەککە هەموی هەر خوێنە و ، دار و بەردی هەموی هەر ئێسقانە و لەوانەیە ئەوەی بچێ بۆ مەککە گیانی لە ڕێگـادا دانێ ، مەککە هەر شایانی ئەوەیە بنیادەم بۆی بڕوا ، چونکە ئەو ئێسقانانە کە بەدرێژاییی سالْ سپی بونەتەوە، نیشانەی تیرێکن کە بە ڕێگای عەشقدا یا لەپێناوی عەشقدا نراون بە نیشـانەیەکەوە .

ئەم ڕەنگ سورییەی خاکی ڕێگای مەککە ، کە نالی بە خوێنی مەعنا لێئەداتەوە ، ئەوەیە کە ڕێگای مەککە لمی سـورە و ، ئەو ئێسقانانەش کە بە نیشانەی تیرێکیان دائەنێ بە ڕێگای یا لەپێناوی عەشـقدا نراین بە نیشانەیەکەوە،ئێسقانی حوشتری مردارەوەبوی یا کوژراوی کاروانین. بەڵام ئەم ، وەك لە بەیتی داهاتودا ڕونی ئەکاتەوە ، ئەیەوێ بییانکا بە شتێکی ئایینی و پیرۆز و سوریی لم سورەکە ئەکا بە خوێنی حاجی کە چەتە ڕێی بێ گرتون و کوشتونی، یا بە خوێنی شەهیدان کە لە غەزاکانی دەوروبەری مەککەدا ڕژاوە و ، ئێسقانی حوشترەکانیش ئەکا بە ئێسـقانی حوشتری کوژراوی حاجییە چەتە کوشتووەکان یا ئێسقانی حوشتری غەزاییەکان کە بە تیری دوژمن کوژراون .

ڕێگە خاکی (چر) و (ت) و (ك) : ڕێگە خاك ، بۆ (خاك و) بۆ (خاکی)یش دەست ئەدا . (چن) و (اح) و («پەراوێزی» خا) : ڕێگە خاك و . (عم) و (گم) : خاکی ڕێگەی . بەردی ئێسقانە (چر) : بەرد و ئێسـقانە . (ت) و (ك) و (اح) و («پەراوێزی» خا) : بەردە ئێسـقانی .

(٨) لەبالەب : لێوانلێو .

بەڵێ بەم ڕێگەدا جەممازە جانبازە کە ڕۆژ و شەو
دەکا سەیر و سولوکی دائیمەن سەرخۆش و مەستانە (٩)

قەطاری زەنگ و قوڕی ئوشتر و ئێستر لەسەر کێوان
دەڵێی ژیڕەی صەدای قاز و قوڵنگی ئەوجی کەیوانە (١٠)

واتە : لە دڵی خۆمدا وتم ئاخۆ ئەم سوور و سپییە چییە لەم ڕێگابەی مەککەدا تێکەڵی یەك بوون . کە ورد بۆمەوە بۆم دەرکەوت سپییەکە هەمووی کەللەسەری حوشتری ژێر حاجییانە و سوورەکەش خوێنی حاجییەکان خۆیانە ، کە چەتە و ڕێگر ئەهاتنە ڕێی کاروانی حەج و ئەبوو بە شەڕ و دەیان حاجی و حوشتری حاجیی تیا ئەکوژرا و صەدانیشی تیا ڕووت ئەکرایەوە و حوشترەکانیان بە تاڵان ئەبرا . .

ئەشکونجی ، وەك لە بەیتی پێشوشدا ئیشارەتمان بۆ کرد ، خوێن ڕشتن و حوشتر کوشتنەکە بۆ سەردەمی غەزای ئەسحابان بگەڕێنەوە . .

ئوشتر (چر) و (عم) و (کم) و (گم) : وشتر . (من) : حوشتر .

لە کۆکردنەوەی (سەراسەر) و (لەبالەب)دا تەقابولێکی جوان هەیە .

(٩) جەممار : وشتری تیژڕەو . جانباز : ئەوەی گیانی خۆی ئەخاتە مەترسییەوە و مل ئەنێ و گوێ بە مەترسی نادا . سەیر . ڕێ تەی کردن . سولوك : ڕێ گرتنەبەر .

واتە : لەم ڕێگای حەججەدا وشتری بارەبەری تیژڕەو گیانی خۆی خستووەتە سەر لەپی دەست و شەو و ڕۆژ خەریکی ڕێڕەوییە و ، بێ وچان ، وەك سەرخۆش و مەست ، لە گەشت و گەڕاندایە .

لەنێوان (جەممار) و (جانباز)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (شەو) و (ڕۆژ)دا طیباق هەیە .

ڕێگەدا (عم) و (کم) و (گم) : ڕێگە وا . (ك) و (عب) و (اح) : ڕێیەدا . سەیر و (چر) و (چن) و (ت) و (اح) : سەیر . بۆ (سەیر و) و (سەیری)ێش دەستەدا . (عم) و (کم) و (گم) : سەیری . دائیمەن (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (عب) و (من) : دائیمی .

(١٠) قەطار : کاروان ، ڕیز . زەنگ و قوڕ : ئەو زەنگلەی ئەکرێتە ملی وڵاخی باربی کاروان لە سەفەری دووردا و لەدوورەوە دەنگی دێ . ئەوج : بەرزی . کەیوان : ئاسمان .

چ ڕێگێکی سپی واشە ، ئەوەندەی کەهکەشان دوورە
چ صەحرایێکی شین ڕەنگە ، بە قەد نۆ ئاسمان پانە (١١)

مەگەر ڕێی حاجیانە وا تیا سەییارە سەییارە !
مەجەڕڕە ئالەتی جەڕڕی جەریری سارەبانانە ! (١٢)

واتە : دەنگی ڕیزی زەنگ و قوڕی ملی حوشتر و ئێستری حاجی کە لەسەر کێوەکانی دەوروبەری مەککەوە دائەبەزنەخوار و ، زایەلەی لە دوورەوە دێ ، ئەڵێی ئاوازی قاز و قولنگی ئاسمانە بە بەرزەوە ئەقیژێنن .

قەطاری (چر) و (چن) و (ت) و (ك) و (اح) : قەطار . بۆ (قەطار و) و (قەطاری)یش دەستئەدا . (خا) : قەطار و . زەنگ و (ت) : زەنگ . ئەمیش هەر (زەنگ و) وە . ئوشتر و ئێستر (عم) و (ت): ئێستر و ئوشتر. لە (كم) و (گم) و (عب) و (من)دا نیوە بەیتی یەکەم تێکڕا جیاوازە و لەنێوان ئەو نوسخانە خۆیشیاندا جیاوازی هەیە . لە (كم) و (گم)دا هەڵەی گەورەی تیایە بۆیە نەمانوسیوە ، هەرچەند تێکڕا لە شێوەی ئەوەیە کە لە (عب) و (من)دایە . لە (عب)یشدا : خوصوصەن دەنگی زەنگی گەردنی ئێستر .. تاد . لە (من)یشدا : خوصوصەن دەنگی زەنگی گەردنی حوشتر .. تاد .. دەڵێی : (كم) و (من) : ئەڵێی .

ئەم بەیتە لە نوسخەکانی (كم) و (گم) و (من)دا لەپاش بەیتی دوازدەهەمەوەیە .

(١١) سپی واش : سپی ڕەنگ، مەبلەوسپی. کەهکەشان : کۆمەڵە ئەستێرەی کاکێشان ، کە لە دوورەوە سپی ئەکاتەوە . مەبەست لە ئاسمانە .

واتە : ئەم ڕێگای حەججە کە دەشتێکی لمینی کاکی بەکاکییە ، ڕێگایەکی چەند سپی ڕەنگە ، ئەوەندەش دوورە ئەڵێی ڕێی کاکێشانە بە ئاسمانەوە . ئەم دەشتە ئەبڕاوەی مەککەیەش چۆن دەشتێکە لەبەر دووری شین ئەکاتەوە و ئەوەندەی نەك تەنها حەوت ئاسمان ، بەڵکو ئەوەندەی نۆ ئاسمان پان و گەورەیە .

(١٢) سەییارە : کاروان. سەییار : ڕەوندە. ئەستێرە گەڕۆکەکان . مەجەڕڕە : کۆمەڵە ئەستێرەی کاکێشان . جەڕ : ڕاکێشان . جەریر : جڵەو ، ڕەشوەی وڵاخ . سارەبان : حوشترەوان ، ئەو زەلامەی لەگەڵ وشتردا ئەڕوا و ئاگاداریی ئەکا .

واتە : بشێ ئەم ڕێیە ڕێی حاجیان بێ وا کاروان پیا تێئەپەڕێ ، وەك.

فەضا بەحری موحیط و وشتری تێدا سەفینەی بەڕ
سەرابی میثلی نیل و دیجلەوو جەیحوّن و عوممانە (١٣)

لە صەد جێ کلکی ئوشتر گەییە ئەرضی مەهلەکە ، هێشتا
یەمی فەججی عەمیقی ئالی هەر بێ قەعر و پایانە (١٤)

ئەستێرە بە ڕێی کاکێشانا ئەڕوا و ، ئەستێرەکانی ڕێی کاکێشانیش بوّبن بەهوّی ڕاکێشانی جڵەوی دەستی وشترەوانەکان و ڕێیان بوّ ڕوّشن بکەنەوە ؟!

تیا (چر) و (عم) و (عب) و (خا) : تێدا . مەجەڕڕەی (ك) : مەجەڕڕەی . هەندێ لە نوسخەکانی‌کەش بە هەڵە بە (میجەڕڕە)یان نوسیوە . جەریری (« پەراوێزی » خا) : جەریدی . جەرید : چڵی خورمایە کە توێکڵەکەی لێ‌کرابێتەوە . سارەبانانە (« پەراوێزی » خا) : پاسەبانانە .

(١٣) فەضا : بۆشایی . بەحری موحیط : دەریای گەورەی بێ‌پایان ، کە دەوری زەویی دابێ ، ئوقیانوس . سەفینە : کەشتی . بەڕ : وشکان . سەراب : وردە زیخی بریقەدار کە ڕێبوار لەدوورەوە وائەزانێ ئاوە . جەیحوّن : ڕوّبارێکە لە تورکمانیا . عوممان : دەریای عوممان .

واتە : چۆڵایی بێ‌پایانی ڕێگای ئەبڕاوەی حەج وەك دەریای بێ‌سنوور وایە و ، وشتریش لەم وشکانییەدا بووە بە کەشتی (*) و ، وردە زیخی بریقەداری ژێر تیشکی هەتاویش وەك ئاوی نیـل و دیجلە و جەیحوّن و دەریای عوممان دێتە پێش چاو .

فەضا (عم) و (گم): فەضای،موحیط و(عم) و (کم) و (گم) : موحیطە و. (اح) : موحیط . (من) : موحیطە . وشتری (عب) و (من) : ئوشتری . سەرابی (عم) و (گم) : سەراوی . دیجلەوو (ت) و (ك) و (اح) : دیجلەیە .

(١٤) مەهلەکە : شوێنی فەوتان . یەم : دەریا . فەج . ڕێگای دوور . عەمیق : قووڵ . قەعر : بن .

وانە : حوشتر لە صەد جێگادا گەیشتە گیان دەرچوون و تەنانەت کلکیشی گەیشتە ئەوە بنیشێتە زەویی فەوتان و گیانی تیا نەمێنێ ، کەچێ هێشتا دەریای شینی ڕێگای دووری بەناخاچوی بیابان نە بنی دیارە و نە کەناری . . مەبەست لە دووریی ڕێگاکەیە . باس‌کردنی کلکی

(*) عەرەب ئەڵێن : « البعير سفينة الصحراء » واتە : حوشتر کەشتیی بیابانە .

لەنێو ڕێگی ڕەوانی قوم نوقوم بۆ وشتر و بۆ گوم
ئەما گوێی بیستنی (’قم’ ’قم’) ؛ چ جای ئیمکانی هەستانە (١٥)

تەنی حاجی لەسەر چوار چێوەیی ناجی دەڵێی نەعشە
لوعابی خۆر لەسەر ئیحرامی وەك کافوری ئەکفانە (١٦)

حوشتریش لەوەوەیە کە مەشهوورە ئەڵێن « فلانەکەس لە کلکی گەڕابووەوە، ئەگینا مردبوو » گوایە کلك دوا شوێنی گیانلەبەرە گیانی تیا ئامێنێ .

ئوشتر (عم) و (کم) و (گم) و (من) : وشتر . مەهلەکە (گم) و (من) : مەهلەکە و . عەمیق و ئالی (چن) و (اح) : عەمیق ئالی . بۆ (عەمیق و) و (عەمیقی)یش دەستنـەدا . (عم) و (کم) و (گم) و (من) : عەمیقی ئالی . (ت) : عەمیقی ڕێگە .

(١٥) ڕێگی ڕەوان : ئەو جۆرە لمەی لە شوێنێکا جێگیر نابێ و بەدەم باوە ئەڕوا . قوم : لم . (قم’ قم’) : هەستە ! هەستە !

واتە : وشتر لەناو لمی با هەڵگرتوی بیابانا نوقم بـوو و لم دایپۆشی ، بەجۆری کە لەبەر دیارنەبوونی لاق و سکی،بنیادەم وائەزانێ چۆکی داداوە. بۆیە وشترەوانەکان هەرچەند لێیئەخوڕن کە هەستێ ، ئـەو گوێی بە دەرەوە نییە تا ببیسێ ، چجای ئەوە بتوانێ هەڵستێتەوە .

لەنێو (کم) و (من) : لەناو . ڕێگی (عم) و (گم) : ڕێکەی . ڕەوانی (عم) : ڕەواندا . وشتر و (عم) : وشتریش .

(١٦) تەن : لەش . ناجی : حوشتری تیژڕەو کە سواربووەکەی بە سەلامەتی ئەگەیەنێتە جێ . نەعش : تەرم ، تابوت ، مردوو لەناو دارەمەیتا . لوعاب : شتێکە وەك تەنراوی جالجالۆکە لـە گەرمـای نیوەڕۆکاندا ئەبینرێ لە ئاسمانەوە بەرەو خوار ئەبێتەوە . ئیحرام : بەرگی ئیحرام ، قوماشێکی نەدۆراوە حاجی لەکاتی حەجدا ئەیکاتەبەر . کافور : دەرمانێکی بۆنخۆشی سپییە . ئەکفان : جەمعی (کفن)ە .

واتە : لەشی حاجیی ماندوی شەکەت و پەك کەوتوو ، بەسەر پشتی حوشتری لەڕ و لاوازی حاجیگواستنەوەوە کە ئەوەندەیان ڕەتاندووەتەوە هەر چوار چێوە و ئەسکالتەکەی ماوە ، ئەڵێی تەرمی مردووە لەناو دارە مەیتا . هەروەها زێڕینەی خۆریش لە ترچەی نیوەڕۆدا کە ئەدا بەسەر بەرگی سپیی ئیحراما کە حاجی لەبەری کردووە ، ئەڵێی کافوری سپییە و بەسەر کفنی مردوودا کراوە .

مەڵێ : دەشتە ، بڵێ : دنیا هەمو خانێکە ئەم حەوشە
چ حەوشێکە ؟ کە ئافاقی حەصار ، ئەفلاکی سەربانە (١٧)

مەڵێ ڕێگەی کەشندە ، یا کوشندە ئەژدەرە ، یاخو
کەمەندە ، یا طەنابــی خێوەتی گەردونی گەردانە (١٨)

لەم تەشبیهەدا حوشتر وەك دارە مەیتی لێهاتووە و ، لاشەی ماندوی حاجی بووە بە لاشەی مردوی ناو دارە مەیت و ، بەرگی سـپیی ئیحرام بووە بە کفن و هەسونە زێڕینەی خۆریش بووە بـە کافوری سەر کفنی مردو .

لەنێوان (حاجی) و (تاجی)دا سەرەڕای جیناسی لاحیق ، تەناسوب و، لەنێوان (ئەکفان) و (نەعش) و (کافور)یشدا تەناسوب هەیە .

دەڵێی (کم) و (من) : ئەڵێی .

(١٧) خانێکە : خانەیەکە ، خانوێکە . ئافاق : جەمعی (ئوفوق)ە بەمەعنا ئاسۆ . حەصار : شوورە .

واتە : دەشتی چی ؟ نەکەی هەرگیز بڵێی ئەم ڕێگای حەججە دەشتە . . بەلکو بڵێ : جیهان تێکڕا خانوێکە و ئەم ڕێگای حەججە حەوشەکەیەتی و، ئاسۆی دوری کەس پێنەگەیشتوێش شـوورەکەیەتی و ، ئاسمانەکانیش سەربانەکەیتی .

(١٨) کەشندە : ئەوەی بکشێ و نەبڕێتـەوە . کوشـندە : بکـوژ . ئەژدەر : ئەژدەها . کەمەند : پەتێکی ئەستوری درێژە بۆ گرفتار کردنی کەسێك یا گیانلەبەرێك بەکاردێ . طەناب : تەناف . گەردان : سوڕاوە .

واتە : مەڵێ ، پێویست ناکا بڵێی ڕێگای حەج درێـژە و ئەکشێ و نابڕێتەوە . ڕێگای حەج ڕێگا نییە ، ئەژدەهای کوشـندەیە ، کەمەندی گرفتار کردنی خەلکە ، تەنافی دەواری ئاسـمانی سوڕاوەیە کە بەسەر زەویدا هەڵدراوە . جا تەنافی تەنافی دەوارێکی گـەورەی وەك ئاسمان بێ ، ئەبێ چەند درێژ بێ !

لەنێوان (کەشندە) و (کوشندە)دا جیناسی موحەڕڕەف و ، لەنێوان (کەشندە) و (کەمەندە) و ، لەنێوان (گەردوون) و (گەردان)دا جیناسی لاحیق هەیە .

عویوونی گەرم و سوێراوی میثالی چاوی گریانە
ڕوعووونی شاخی سووتاوی شەبیهی جەرگی بوریانە (١٩)

لە بن خاکی مەغاکی ئاتەشینی ، لەعلی لەب توشنە
لە سەر ئابی سەرابی ، سەروی سێرابی موغەیلانە (٢٠)

ڕێگەی (ك) و (عب) : ڕێگە . بەپێی ئەم نوسخانە مەعنای نیوە بەیتەکە وای لێ دێتەوە : ناوی ڕێگا مەهێنە ، ڕێگا نییە ، مارێکی کشاوی کوشندە هەیە .. تاد .

طەنابی (عم) : طەنافی . (کم) و (گم) و (من) : تەنافی .

(١٩) عویوون : جەمعی (عەین)ە بەمەعنا سەرچاوەی ئاو . ڕوعوون : جەمعی (ڕەعن)ە بەمەعنا لووتکەی شاخ .

واتە : سەرچاوەکانی ئاوی گەرم و سوێر لەسەر ڕێگای چۆلی حەج ، وەك چاوی گریاناویی دلداران وان کە فرمێسکی گەرم و سوێریان لێ ئەڕژێ . لووتکە سووتاوەکانی شاخەکانی دەوروبەری ڕێگاش وەك جەرگی سووتاوی ڕەش بووەوەیان وان .

(٢٠) مەغاك : ڕۆچوو . ئاتەشین : گەرم وەك ئاگر . توشنە : تینوو . ئاب : ئاو . سێراب : تێراو . موغەیلان : درەختێکی کورتەبنەی دڕکاوییە، لە دەشتە بێ ئاوەکانا ئەڕوێ .

واتە : سەیری بنەوەی ئەم خاکە ئەکەی ، چالاییەکانی کە ئەبوو ئاویان تیا بوایە ، لێوی ئالیان تینووە بۆ دڵۆپێك ئاو . سەیری سەرەوەشی ئەکەی ، سەراب بووە بە ئاو تیایا و دار سەروی تێراوی قەراخ ئاوی سەرابی ، بریتییە لە دڕکی موغەیلان کە لە وشکانا نەبێ ناڕوێ ! وێنەیەکی جوانە بۆ دەربڕینی بێ ئاویی ڕێگای حیجاز .

لەنێوان (بن) و (سەر)دا طیباق و ، لەنێوان (خاك) و (ئاب) و (ئاتەش)دا تەناسوب و ، لەنێوان (سەرئاب) و (سەراب)دا جیناسی تەرکیب و ، لەنێوان (سەراب) و (سێراب)یشدا جیناسی ناقیص هەیە .

لە بن (چر) و (خا) : لەسەر . ئابی سەرابی (عم) : ئاوی سەراوی . سێرابی (عم) و (کم) : سێراوی .

سماقی ئەحمەرە ، یا قوتی ڕۆح و ئاگری نەفسە ؟!
حەصاتی ئەبیەضە ، یا شوهب و نەجمی ڕەجمی شەیطانە ؟! (٢١)

بە ظاهیر گەر مەگەس‌دارە ، بە باطین صەد چەمەنزارە
بە صورەت یەك بە یەك خارە ، بە مەعنا صەد گولوستانە (٢٢)

---

(٢١) ئەحمەر : سوور . حەصات : حصاة ، وردە بەرد . شوهب : ئەو ئەستێرانەی بە ئاسمانا ئەکشێن . نەجم : ئەستێرە .

واتە : ئاخۆ ئەم خۆڵی سووری ڕێگای مەککەیە ، ترشە سماقی سوورە، یاخود خۆراکێکی سوورە بۆ گیان و ئاگرە بۆ سووتاندنی نەفس ؟ ئەم بەردە وردە سپیانەشی ، هەر بەڕاستی وردە بەردی سپین ، یاخود ئەو ئەستێرانەن بە ئاسمانا ئەکشێن بۆ ڕەجمی شەیتانەکان و دوور خستنەوەیان لە دەوروبەری مەککە و پاشان کەوتوونەتە خوارەوە ؟

ئەشتوانرێ دوو وشەی (یا قوتی) بە یەك وشە دابنرێن و (یاقوتی) بن ، چونکە باس باسی خاکی سووری ڕێگای مەککەیە و (یاقوت)یش سوورە .

لەنێوان (ئەحمەر) و (ئەبیەض) و ، (ڕۆح) و (نەفس)دا تەناسوب و طیباق و ، لەنێوان (نەجم) و (ڕەجم)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (ئاگر) و (شوهب)دا تەناسوب هەیە .

ئاگری (عم) و (گم) : ئاوری . شوهب و (عم) و (خا) : شوهبی .

(٢٢) مەگەس : مێش . چەمەنزار : جێگای سەوزی . خار : دڕك .

واتە : ئەگەرچی ڕێگای مەککە بەدیمەن خاوێن نییە و پڕە لە مێش ، لەڕاستیدا شوێنی گوڵ و سەوزییە. هەرچەندیش کە بنیادەم سەیری ئەکا هەر دڕك و داڵ ئەبینێ ، لەڕاستیدا ئەوەندەی صەد باخچە خۆش و جوانە .

تەنها لە نوسخەی (چن)دا نوسراوە : مەگەس‌دارە. ئێمە دڵنیا نین لەوە کە تێکستی ڕاست ئەمەبێ ، چونکە تێکستی نوسخەکانی‌تر هەرچەند لەناو خۆیانا جیاوازن ، بەڵام لەیەکیشەوە نزیکن . ئێمە نوسخەی (چن)مان لەبەرئەوە هەڵبژارد چونکە مەعنای بەئاسانتر ئەدا بەدەستەوە . نوسخەکانی‌تر بەم‌جۆرەن : (چر) و (عم) و (گم) و (عب) و (خا) : گەز بە گەز دارە . (« بەراوێزی » چر و خا) و (اح) : گەر بزەدارە . (گم) : گزنە کردارە . لەوانەیە (گزنە گەر دارە) بێ . گزنە : دارێکی دڕکاوییە.

ئەیستان و خەسەکزاری صوتوفی شەوکەیی خاری
گەلێ خۆشتر لە سەروستان و ، دلکەش‌تر لە بوستانە (٢٣)

قەتاد و عەرفەج و خیطمێ و عەضات و عەوسەج و ئەثلی
چ دامەن گیر و شین و دڵنشینی ڕێی غەریبانە ! (٢٤)

بەم‌پێیە مەعناکەی وای‌لێ‌دێتەوە : هەرچەند گزنە بەدیمـەن درەختە ، بەڵام .. تاد . (ت) و (ك) : گەزنە گەزدارە . (من) : گەر بە گەزدارە .. ئەوەش بزانین نە دەرختی (گەز) و نە دڕکی (گەزنە) سروشتیان لەوانە نییە لە شوێنی بیابانێ و وشکا بڕوێن . ئەوەش هۆیەك بۆ بۆئەوە کە ئێمە چاو لەم تێکستانە بپۆشین و تێکستی (چن) هەڵبژێرین .

(٢٣) ئەیستان : قامیشەڵان . خەسەکزار : شوێنی دڕکـاوێ . صوتـوف : جەمعی (صینف)ە واتە جۆر . شەوکە : دڕك . دلکەش : دلگیر .

واتە : هەرچێ لە ڕێگای مەککەدا هەیە لە قامیشـــەڵان و جاڕەدڕك و هەر جۆرە دڕك و دالێك ، زۆر خۆشترە لە باخی سەرو و دڵڕفێن‌ترە لە ناوباخ و بێستان .

صوتوفی (ت) و (اح) : صوفوفی. شەوکەیی (چن) و (اح): شەوکەوو.

(٢٤) قەتاد : دارێکی سەختە دڕکێکی وەك دەرزێ تیژی هەیـە . عەرفەج : ڕووەکێکی دەشتییە . خیطمێ : هێرۆ . عەوسەج : درەختێکی بچکۆلەبە لقی دڕکاوێ و گوڵی ڕەنگاوڕەنگی هەیە . ئەثل : درەختێکە لـە شوێنی لمینا لە نزیکی ئاوا ئەڕوێ ، گەڵاکانی باریك و گوڵەکانی هێشوێین ، لـە ماڵیشا دەڕوێنرێ . عەضات : دارێکی دڕکاوییە .

واتە : لەو هەمۆ دڕك و داڵانەی کە ناوی هێنان ، لەگەڵ ئەوەشا کە دڕك و داڵن ، وەك دۆست دەست لە یەخەی ڕێبواری نامۆ ناکەنەوە و ، وەك گوڵی شین وان لە دڵیا و ، لە دڵیدا جێگای خۆیان ئەکەنەوە . نالێ ویستۆیەتی دڕکایەتییەکانیان بکا بە نیشانەی خۆشەویستێ ..

نالێ لەم بەیتەدا لە ڕیزکردنی وشەکانیشـــدا هاوسەنگییەکی جوانی کردووە .

هەندێ لـە نوسخەکان لە ڕاگرتنی وشـە عەرەبییەکاندا کەوتۆنەتە هەڵەوە . لەبەر ئاشکرایی هەڵەکانیان پشت گوێمان خستن .

ئەم بەیتە لە (گم)دا نییە .

شەفیری چاڵی شۆری هەر دەڵێی لەعلی نمەکپاشە
حەفیری چاهی وشکی هەر دەڵێی چاهی زەنەخدانە (٢٥)

لەباتیی لالەیی حەمرا جگەر پوڕ داغی خورشیدە
لەباتیی سونبولی تاتا سەر و سەودا پەرێشانە (٢٦)

موغەیلانی جل و مێزەر دڕێنی صۆفییە ، یەعنی
ئەمە ڕێی موحریسانی مەحرەمی سەر ڕۆت و عوریانە (٢٧)

---

(٢٥) شەفیر : لێوار . شۆر : سوێراو . نمەکپاش : ئەوەی خوێی پیا وەشێنرابێ . کینایەیە لە خۆش و بەتام . حەفیر : هەڵکەنراو ، قوڵایی . چاه : چاڵ . زەنەخدان : چاڵاییی سەر چەناکە .

واتە : لێواری چاڵ و بیری سوێراوی ڕێی مەککە کە ڕەنگی خۆڵەکەی سوورە و توێژێ خوێی زەوییە شۆرەکەشی بەسەرەوەیە ، ئەڵێی لێوی وەك لەعل سوور و بەتام و خوێی یارە . قوڵاییی چاڵی وشکی بێئاویشی کە مەگەر تەنها چەند دڵۆپێ ئاوی تیابێ ، وەك چاڵاییی چەناکەی وایە کە دڵۆپێ دوان ئارەقی پێوەیە . .

ڕێی تێنەچێ نالی ئەم تەشبیهەی لەبەرئەوە کردبێ کە ڕێبوار لەڕادەبەدەر لەو ڕێگایەدا هیلاکە بۆ ئاو . بەڵام تێکڕا هەستی ئاینییە باڵی پێوە ناوە ئەو ڕێگا گەرمە بکا بە نەکەرۆز و ئەو دڕك و داڵە زۆرە بکا بە گوڵ و شینایێ و ئەو لمە سوورە بکا بە لێوی وەك لەعلی یار ، تەنانەت کە خۆیشی هەمۆ ناخۆشییەکانی ڕێگاکە ئەخاتە ڕۆ .

ئەم بەیتە لە نوسخەی (گم)دا نییە .

(٢٦) حەمرا : سوور . پوڕ : پڕ . تاتا : تەڵ تەڵ وەستاو . سەودا : عەشق .

واتە : لەم ڕێگە وشك و دوور و بێئاو و شینایییەی مەککەدا جگەرمان بە تینی داخی خۆر سوور بووەتەوە و جێگەی گوڵاڵە سوورەی بۆ گرتوینەتەوە . خەیاڵیشمان پەرت بووە و عەشق لە کەللەمانا نەماوە و ئەو پەرت و بڵاوییەیە جێگەی گوڵی تاڵتاڵی سونبولمان بۆ ئەگرێتەوە .

پوڕداغی (چر) و (کم) و (گم) : پەرداغی . سەر و (چر) : سەر . بۆ (سەر و) و (سەری)یش دەست ئەدا . (عم) و (کم) و (گم) و (من) و (خا) : سەری .

(٢٧) موغەیلان : دارێکی دڕکاوییە لە بیاباندا ئەڕوێ . موحریم : ئەوکەسەی

★ ★ ★

شوتوربانا ! ئەمە پەرژینی باغی ڕەوضەیە ، یاخۆ
عەرار و عەرعەر و بانی خیابانی بیابانە ؟! (٢٨)

نیازی حەجی هەبێ و چۆبێتــە ئیحرامەوە و جـل و بەرگی نەدۆراوی ئیحرامی پۆشیبێ و ســەری ڕووت‌کردبێ .

نالی کە باسی سـەختێ و ناڕەحەتیی ڕێگای مەککەی کرد و وتیشی ئەو ڕێگایە بەو هەمۆ ناڕەحەتییەشەوە کە هەیەتی لای خواناسان و عاشقانی ڕاستەقینە ڕێگایەکی خۆش و پڕ گوڵ و گوڵزارە ، دەمی توانج ئاراستەی وشکە صۆفیی درۆزن و ڕیاباز ئەکا و ئەڵێ : دڕکی ڕێگای مەککە جل و مێزەری صۆفییان ئەدڕێ و ڕووت و قۆتیان ئەکاتەوە و ڕاستییان ئەخاتە ڕۆ ، واتە : ئەوەی ڕێگای مەککە ئەگرێتەبەر ئەبێ خۆی لە هەمۆ شتێکی دنیایی ڕووت‌کاتەوە ، خۆ ئەمەش بە وشکە صۆفییەکان ناکرێ ، کەواتــە ڕێگای حەج ڕێگایەك نییە ئەوانە بیگرنە بەر و تەنها بە مەردانی ڕاساڵ و بێ کۆڵ و بار ، تەی ئەکرێ . .

لەنێوان (موحریم) و (مەحرەم)دا جیناسی موحەڕڕەف هەیە . هەروەها لە کۆکردنەوەی (سـەر ڕووت) و (عوریان)دا لەگەڵ (مەحرەم) تەناسوبێکی جوان هەیە ، چونکە لەناو ماڵ هـەر مەحرەم ئەتوانێ ســەر ڕووت کا و جلەکانی داکەنێ .

یەعنێ (کم) و (گم) و (من) : نــالێ . موحریمـانی مەحرەمـی (چر) و (ت) : مەحرەمانی موحریمی . (کم) و (گم) محرمان محرمی . بۆ هەردۆ ئیحتیمالەکە دەست ئەدا . (ك) و (اح) و (خا) : محرمان محرم و . ئەمیش بۆ هەردۆ ئیحتیمالەکە دەست‌ئەدا .

بەیتی نوسخەکانی (کم) و (گم) و (من) کە لەجیاتیی (یەعنێ) نۆسـیویانە (نالێ) ئەم بەیتە ئەبێ بە دوابەیتی ئەم پارچە هەڵبەستە و بەیتی داهاتـۆ ئەبێ بە سەرەتای پـارچەیەکی نـوێ . بـەڵام ئێمە ڕێگــەی زوربــەی نوسخەکانمان هەڵبژارد لەبەر یەکێتیی کێشی هەمۆ بەیتەکان و ، لەبەر ناهاوسەنگیی دوابڕگەی هەردۆ نیوەگــەی بەیتی پاشــەوە و ، چونکە ئەو نوسخـانەی لەجیـاتیی (یەعنـێ) نۆسـیویانە (نـالێ) لەعـاستی نوسخەکانی‌تردا ئەوەندە جێگای متمانە نین .

(٢٨) شوتوربان : وشتروان . ڕەوضە : باخچە ، مەبەست حەوشی حەرەمی مەککەیە . عەرار : گوڵە گاچـاو . عەرعـەر : درەختێکــە لە چەشـنی سنەوبەر . بان : درەختێکی بەرزی ڕێکە گەڵای وەك گەڵای داربێ وایە .

ئەسیری سیلسیلەی بەندی مەهاری سەرقەتارت بم
که دەمکێشێتە ڕەوضەی حەی وەکو مەجنوونی دێوانە (٢٩)

چ ڕەوضە ؟ ڕەوضەیی جەننەت ! چ جەننەت ؟ جەننەتی قوربەت !
چ قوربەت ؟ قوربەتی ڕاحەت ! چ ڕاحەت ؟ ڕاحەتی جانە ! (٣٠)

خیابان : شەقام . بیابان : دەشت .

نالی وا پیشان ئەدا که ئاگری شەوق و سۆزی مەککە و مەدینە هەڵی گرتووە و ئۆقرەی لێ بڕیوە ، ئەیەوێ ساڵێ زۆر بکاتە بەرەوە . بۆیە بە هەر شوێنێکدا بڕوا ئەپرسێ ئەمە کوێیە و بە شوێنێکی پیرۆز و خۆشی پیشان ئەدا . لەم بەیتەدا لە وشترەوانەکەی ئەپرسێ ئاخۆ ئەو دار و دەوەنانەی ئەیانبینێ پەرژینی دەور و پشتی باخی مەککەن ، یاخود گوڵە گاجاو و سنەوبەر و بانی شەقامەکانی ناو ئەو دەشتەن ؟ .

لە کۆکردنەوەی (عەرار) و (عەرعەر) و ، (خیابان) و (بیابان)دا جیناسی لاحیق هەیە ، جگە لەو جوانییەی لە کۆکردنەوەی (بان)و (خیابان)و (بیابان)دا هەیە .

عەرار و (کم) و (من) سواری . عەرعەر و (چن) و (عم) و (گم) و (من): عەرعەری. (ك) و (اح): عەرعەرە. بانی (چر) و(خا): بان و. (چن) و (عب) : بان . بۆ (بان و) و (بانی)یش دەستئەدا . خیابانی (چر) : خیابان و . (چن) و (ك) و (اح) : خیابان . بۆ (خیابان و) و (خیابانی)یش دەستئەدا .

(٢٩) مەهار : دارێکە ئەکرێتە لووتی وشتر و پەتێکی توند پێوە ئەبەسترێ . سەرقەتار : سەرقافڵە . حەی : هۆز . مەجنوون : شێت ، یاخود قەیسی لەیلای بەناوبانگ .

واتە : یاخوا بە دیل و دەست بەستەی ئەو زنجیرە بم کە بە داری لووتی وشترە سەرقافڵەکەتەوە بەستراوە ، کە وەکو شێت ، یا وەك بەکێش کردنی مەجنوونی لەیلا بۆ ناو هۆز ، ڕام ئەکێشێ بۆ باخچەی مەککە.

دەمکێشێتە (کم) و (من) : ئەمکێشێتە . حەی : (چن) و (ك) و (اح) : خۆی . مەجنوونی (چر) و (عم) : مەجنوون و . (چن) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) : مەجنوون . بۆ هەردوکیان دەستئەدا .

(٣٠) قوربەت : نزیکێ . ڕاحەت : حەسانەوە .

واتە : ئەو باخچەیە کە منی بۆ ڕائەکێشرێم ، باخچەیەکی عادەتی نییە ،

مەقام و زەمزەمەی حادیٖ ، لە شەوقی کەعبەوو حوجرەی
مەقام و زەمزەمە ، وا ئوشتری هێنایە جۆلانە (٣١)

بەڵکو باخچەی بەهەشتە .. بەهەشتی نزیکی لە خانەی خودا و مەرقەدی پێغەمبەرەوە (د.خ) .. نزیکییەك کە ئەبێتە هۆی ڕەحەتی و حەسانەوەی گیان نەوەك حەسانەوەی لەشی ڕۆت .

(٣١) مەقام (ی یەکەم) : ئاهەنگ و ئاوازەی مۆسیقا . بە ئاوازێکی تایبەتییش ئەوترێ . زەمزەمە : گۆرانی لەبەرخۆوە وتن . حادیٖ : ئەوەی کە وشتر ڕائەکێشێ و وردە وردە لەبەرخۆیەوە گۆرانیی بۆ ئەڵێ . مەقام (ی دۆهەم) : مەقامی حەزرەتی ئیبراهیم ، شوێنێکە لە کەعبە ئەڵێن ئیبراهیم نوێژی تیا کردووە . زەمزەم : بیرێکە لە مەککە ، حاجیان ئاوی لێ ئەخۆنەوە بۆ پیرۆزیٖ و لێیشی دێننەوە بۆ ماڵی خۆیان .

وانە : مەقام و وردە گۆرانی وتنی جڵەوکێش و وشترەوانە لەبەر سۆز و ئارەزۆی بینینی کەعبە و حوجرەی مەقامی حەزرەتی ئیبراهیم و بۆ گەیشتن بە ئاوی بیری زەمزەم ، وا ، سەرباری ماندۆیەتیی ڕێگای دۆر و ناخۆش ، حوشتری خستووەتە هەڵخستنەوە لەسەر ئاوازی ئەو مەقام و وردە گۆرانییە .

مەقام و : لە هیچ نوسخەیەکدا ئەم (واوی عەطف)ە نەبۆ . (عم) و (کم) و (گم) و (من) نۆسیبۆیان : (مەقامی) . نوسخەکانیتر هەمۆ نۆسیبۆیان : (مەقام) . ئێمە ، پشت بەوە کە ئەوەی ئەم نوسخانە ئەشکونجێ (مەقام و) بێ ، واوی عەطفمان لەدوای وشەی (مەقام)ەوە دانا ، چونکە مەعنای بەیتەکە وا باش ئەهات و ڕێنۆسی کۆنیش ڕێ ئەدا . زەمزەمەی (چر) و (کم) و (عب) و (من) و (خا) : زمزم و . ئەگەر ئەمیش بە (زەمزەمە و) نەخوێنینەوە ــ کە بۆیشی دەستئەدات ــ مەعنا نابەخشێ . حادیٖ : تەنها (عم) و (گم) بەمجۆرە و بە ڕاستیان نۆسیوە . (چر) و (کم) و (ت) و (عب) و (اح) و (من) و (خا) : حاوێ ، بەڵام دیارە هەڵەیە . ئەوەندە هەیە ئەوەی نوسخەی (خا) لە (حادیٖ)یشەوە نزیکە . (چن) و (ك) و («پەراوێزی» خا) : چاوی . حوجرەی : ئەمە تێکستی تەنها نوسخەی (عم)ە . نوسخەکانیتر هەمۆ نۆسیویانە (حیجرە) ، واتە حیجری حەزرەتی ئیسماعیل کە شوێنێکی پیرۆزە لە مەککە . ئێمە نوسخەکەی (عم)مان هەڵبژارد چونکە مەعنایەکی زیاتر و بەپێتر ئەبەخشێ . مەقام و زەمزەمە وا : ئەمە تێکستی تەنها نوسخەی (عم)ە و لەگەڵ (حوجرەی) دەستئەدا . (چر) و (خا) مەقام و زەمزەمەی وا . (چن) و (ت) و (ك) و

صەریری جونبوشی تەخت و مەحەففەی مەخمەڵیی سەوزی
دەڵێی تەسبیحی مورغانە ، لەسەر تەختی سولەیمانە (٣٢)

(اح) : مەقام زەمزەمەی ئەو . ئەمیش هەر (مەقام و)وە . (کم) و (گم) و (من) : مەقامی زەمزەمەی وا . (عب) : مەقام زەمزەمە وا . ئەبێ ئەمیش (مەقام و زەمزەمەی وا) بێ . ئوشتری (کم) و (گم) و (من) : حوشتری . تێکڕای ئـەم نوسـخانە ، جگـە لە (عم) ، لەگـەڵ ئەوە ئەگونجێـن کە (حوجرەی) بە (حیجری) بخوێنرێتەوە .

(٣٢) صەریر : جیڕە جیڕ . جونبوش : جمووجـوڵ . مەحەففـە : کەژاوە . مەخمەڵ : جۆرە قوماشێکی قەیفەیی جوانە . تەسبیح : سوبحانەڵـلا کردن . مورغ : پەلەوەر . سولەیمان : حەزرەتی سولەیمان .

واتە : جیڕە جیڕی بەهۆی جوڵەوەی تەخت و کەژاوەی ، سەوزی لە مەخمەڵ دروست‌کراوی ، سەر پشتی حوشتری بە ڕێگای مەککەدا ، وەك سوبحانەڵڵا کردنی پەلەوەرەکان وایە بەسـەر تەختـی حـەزرەتی سولەیمانەوە . لە ئایەتی قورئانا هەیە کە حەزرەتی سولەیمـان زمـانی پەلەوەری زانیوە . بۆیە، دیارە ئەبێ هەمیشە هەمۆ جۆرە پەلەوەرێکی لە دەور خڕبوبێتەوە .

لەنێوان هەردۆ وشەی (تەخت)دا جیناسی تەواو هەیە ، هەرچەنـد مەعناشیان جیاوازە .

صەریری (چر) : صەریر . بەڵام دیارە (صەریری)یە بەنیشانەی ئەوەدا لەپاش (تەخت) (و) دانراوە . خۆ ئەگەر بە (صەریر و)یشی بخوێنینەوە ، دیارە مەعناکەی هەر دێت و (جونبوشی) عەطف ئەبێتە سەری . (چن) : صەریرەی . (کم) و (عب) و (من) : حەریرە . (ت) و (اح) : حەریر . (ك): صەریرە . بەڵام دیارە چ (صەریرە) و چ (صەریرەی) و چ (حەریر) و چ (حەریرە) هەمۆی هەڵەیە . جونبوشـی (چـر) و (چـن) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) و (من) : جونبوش . بەڵام دیارە (جونبوشی)یە . تەخت و (عم) و (کم) و (گم) و (من) و (خا) : تەختی . (ت) و (عب) و (اح) : تەخت. مەحەففـەی (عم) و (کم) و (گـم) : مەحەففـە و . (من) : موحەففـا . مەخمەڵی : ئەمە تێکـتی تەنها نوسـخـەی (چر)ە ، لەمیشـدا (ی)کەی پێوە نییـە ، بەڵام ئەنۆسینی ئـەو (ی)یە بە ڕێنۆسی کۆن بـاوە . لە نوسـخەکانی‌ترا بەم‌جۆرەیە (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (من) : مەحفەلی. (ت) و (عب) : مەحمەل . (ك) : مەحمەل و . (خا) : مەحفەل و . ئێمـە نوسـخەکەی (چر)مان پێ باشتر بۆ چونکە چ (مەحمەل) و چ (مەحـفەل)

کەژاوە و دار و بار و تەختەیی لوختی لەسەر بوختێ
دەناڵێنن لە شەوقی طەیبە وەك ئەستوَنی حەنانە (٣٣)

چ نوَرێکە لەنێو فانوَسی بەرگی کەعبەدا ، ظاهیر
دەکێشێ خەڵق و ، باطنێ ئیستیثالی ئەمری یەزدانە ؟! (٣٤)

هەردوکیان هەر مەعنای (مەحەققە) ئەگەیەنن، بەڵام (مەخمەل) مەعنایەکی نوێ ئەبەخشێ و بەیتەکە بەپیتتر ئەکا .

(٣٣) لوخت : ڕوت . بوختێ : وشتری دوَ کوَپارە ، جوَرە وشترێکی بەهێزە ، باری زوَر هەڵئەگرێ و ڕەنگی سوَرە . ئەستوَنی حەننان : کوَلەکەیەك بووە لە مزگەوتی پێغەمبەردا لە مەدینە ، لە کتێبەکانی سیرەتدا هەیە کەوا پێغەمبەر (د.خ) بەرلەوەی مینبەر و میحراب بوَ مزگەوتەکەی دروست بکا ، ئەچوَ باڵی بە کوَلەکەیەکەوە ئەدا خوتبەی ئەخوێندەوە . پاشان کە مینبەری بوَ مزگەوتەکەی دروستکرد ، کوَلەکەکەی بەجێهێشت . کوَلەکە دەستی کرد بە زیڕەزیڕ و گریان . . . پێغەمبەریش چوَ باوەشی پیاکرد و دڵی دایەوە . . ئەویش بێدەنگ بوَ و لە زیڕەزیڕ کەوت . .

وانە : هەموَ پارچەکانی کەژاوە و تەختە ڕوتەکەی لەسەری دانراوە و بە کوَڵی حوشترەکەدا بەستراوە ، هەموَ لەبەر سوَزی گەیشتن بە مەدینە، وەك کوَلەکەکەی مزگەوتی پێغەمبەر ئەزیڕێنن . نالی ئەیەوێ مەعنای جیڕە جیڕ و تەقەتەقی تەختە و قەوارەی کەژاوەکە بە کوَڵی حوشترەوە بە سوَزی گەیشتن بە شاری مەدینە مەعنا لێبداتەوە .

لەنێوان (لوختی) و (بوختێ)دا جیناسی لاحیق هەیە .

کەژاوە و (چن) : کەژاوەی . (کم) و (من) : کەژاوە . داروبار و (جر) و (عم) و (خا) : دار و باری . (کم) و (من) : دور باری . (گم) : دوَر باری . (ت) و (ك) و (اح) : دار و بار . بوَ هەردو ئیحتیمالەکە دەستئەدا . لوختی (جر) و (گم) : سەحقی . (چن) : سەختی یا سوختی . (کم) و (ت) و (ك) و (من) : سحقی . (عب) و (خا) : سوحقی . (اح) : سحق . لەسەر (خا) : لەبەر . بوختێ (عم) و (کم) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) : بختی . دیارە ئەبێ هەر (بوختێ) بێ . (گم) : بەختی . دەناڵێنن (کم) و (من) : ئەناڵێنێ . (گم) : دەناڵێنێ .

(٣٤) وانە : ئەمە چ نوَرێکە لەناو فانوَزێکدا کە بریتییە لە بەرگی کەعبە، بەدیمەن

چ جەذبە؟ جەذبەیی ضەوئە لە قیندیلی حەرەمدا ، وا
دەبێ ئینسان لە طەوفیدا بسوتێ میثلی پەروانە (٣٥)

چ نورێکە لە حوجرەی ڕەوضەدا وا قائیمە قوبەی ،
قەوامی عەرش و فەرش و قەلبی ئینس و قالەبی جانە ! (٣٦)

خەلك ڕانەکێشن بۆلای خۆی ، بەلام لەڕاستیدا خەلکەکە بە بێدەسەلاتی خۆیان دێن و ، فەرمانی خوا وایە و ، ئەوان فەرمانی خوا بەجێ‌دێنن ، چونکە کاتێ کە حەزرەتی ئیبراهیم مالی کەعبەی کردەوە و ئیسماعیلی کوڕی و دایکی لە مەککە بەجێ‌هێشت، ئەیزانێ کەوا لە شوێنێکی بێ‌نان و ئاوا بەجێی‌هێشتون ، بۆیە لە خوا پاڕایەوە کە دلی خەلك ڕاکێشێ بۆلایان ، وەك لە قورئانا باسی لێ‌کراوە .

نالی لەم‌بەیتەدا مالی کەعبەی شوبهاندووە بە فانۆز و ، پایەی کەعبەی لە دلی موسولمانانیدا بە تیشکی چرا و ، موسولمانان خۆیان بە پەروانە (هەرچەند ناویشی نەهێناوە) و مەعنای بەیتەکەی گێڕاوەتەوە بۆ سەرگوزەشتە و ڕازی حەزرەتی ئیبراهیم لە مەککەدا ، وەك قورئان باسی لێ‌ئەکا .

لەنێو (من) : لەناو . دەکێشێ (کم) و (من) : ئەکێشێ . خەلق و (کم) و (من) و (خا) : خەلقی . (چن) و (گم) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) : خەلق. بۆ (خەلق و) و (خەلقی)یش دەستنەدا . یەزدانە (عب) و (اح) : سوبحانە .

ئەم بەیتە لە (عم)دا نییە .

(٣٥) جەذبە : هێزی ڕاکێشان . لای ئەهلی تەصەووفیش بارێکی دەروونیی تایبەتییە بەسەر بنیادەمدا دێت . ضەوء : ڕۆناکی . قیندیل : چرادان . طەوف : سوڕانەوە ، تەواف .

وانە : ئەمە چۆن هێزێکی ڕاکێشانە مەککە هەیەتی ؟ هێزی ڕاکێشانی ئەو ڕۆناکییەیە لە چرادانی حەرەمدا هەیە ، کارێك ئەکا لە بنیادەم بە دەوریا بسوڕێتەوە و وەك پەروانە بسوتێ .

جەذبە جەذبەیی («بەراوێزی» چر) و (عب) : جەذبە و جەذوەوو . جەذوە : پشکۆی ئاگر . (عم) و (کم) و (گم) و (من) : جەذبە و جەذوەیی . دەبێ (کم) و (من) : ئەبێ .

(٣٦) ڕەوضە : مەرقەدی پێغەمبەر (د.خ) . قائیم : ڕاوەستاو . بەپێوەبۆ .

چ حوجره ؟ حوجرەیی عولیا ، کەوا ئەعلەینی خوددامی
دوڕی تاجی سەری قوطب و وەلییو شاه و سوڵطانە ! (٣٧)

چ حوجره ؟ وا لە خاکی میللەتی دەوڵەت پەناهیدا
کەمینە خادیمی سوڵطان و ، شاهەنشاهی دەربانە ! (٣٨)

قوبه : گومەزێ . قەوام : هۆی ڕاگیر بوّن . عەرش : عەرشی خوا . فەرش : تۆپی زەوێ . ئینس : بنیادەم . جان : جانّ ، جنۆکە .

واتە : ماشەڵلا ئەمە چۆن نوّرێکە لە مەرقەدی پێغەمبەردا کەوا بووە بە گومەز و چەتری هەڵداوە و ، عەرشی خوا و تۆپی زەوێ و دڵی ئادەمیزاد و قەوارەی پەریان هەمێ لەسەر ئەو بەندە. ئەم بەیتە ئیشارەتە بە حەدیثی قودسیی (لَوْلاكَ لَوْلاكَ .. لَما خَلَقْتُ الأفلاكَ) .

لەنێوان (عەرش) و (فەرش)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (قەلب) و (قالەب)دا جیناسی ناقیص و ، لە کۆکردنەوەی (ئینس) و (جان)دا طیباق هەیە .

فەرش و (عم) و (کم) و (گم) و (عب) و (من) : فورش . لە کوردیدا (عەرش و فورش) مەشهوّرە . وادیارە بە کوردێ کراوی (کورسی)یە .

(٣٧) عولیا : بەرز . ئەعلەین : جۆتە پێڵاو . خوددام : جەمعی خادیمە واتە : نۆکەر . قوطب ، وەلێ : لای ئەهلی تەصەووف دێ پلەن لەو پلانەی بنیادەمی خواناسیان پێ ئەگا .

واتە : حوجرەی مەرقەدی پێغەمبەر چۆن حوجرەیەکە ؟ ئەو حوجرە بەرزەیە کە سۆلی پێی خزمەتکارەکانی ، بۆ ئەوە ئەشێ ببێ بە دوڕڕی تاجی سەری گەورەترین پیاوانی دین و دنیا .

(٣٨) کەمینە : کەمتر و بێ‌بایەختر . دەربان : دەرگاوان .

واتە : حوجرەی مەرقەدی پێغەمبەر ئەو حوجرەیە کەوا ئەگەر وادابنێین لە خاکی میللەتی خاوەن دەوڵەت و دەوڵەتداریدایە ، حوجرەیەکی ئەوەندە پایەبەرزە ئایەخترین خزمەتکاری بۆ ئەوە ئەشێ ببێ بە پادشای وڵاتان و ، پادشای وڵاتانیش بۆ ئەوە ئەشێ ببێ بە دەرگاوانی .

حوجرە وا (چر) و (عب) و (خا) : حوجرە و دەر . (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (اح) و (من) : حوجرە دەر . («پەراوێزی» خا) : حوجرە دۆر . میللەتی دەوڵەت (چر) : دەوڵەتی میللەت . (من) و (خا) : دەوڵەت و میللەت . کەمینە (چر) و (خا) : کەمینەی .

چ قوبە ؟ سیلسیلەی قیندیل و شەمعی باب و میحرابی
شوعاعی نوری دیدەی کەوکەبی ئەیوانی کەیوانە (٣٩)

مەکانی واسیطەی ئیمکان ، مەکانەت بەخشی ئینس و جان
مەکینی لامەکان سەیران تیدا تەشریفی میوانە ! (٤٠)

---

(٣٩) باب : دەرگا . کەوکەب : ئەستێرە : کەیوان : ئاسمان . ئەستێرەی زوحەل .

واتە : گومەزی سەر مەرقەدی پێغەمبەر چۆن گومەزێکە ؟ گومەزێکی وایە زنجیرەی چرادان و شەمعی دەرگا و میحرابی ، بوون بەهۆی ئەوە کە چاوی ئەستێرەکانی ئاسمانی بینا بێ ، ئەو ئاسمانەی وەك هەیوان هاتووەتەوە .

لەنێوان (ئەیوان) و (کەیوان)دا جیناسی لاحیق هەیە .

قوبە (چر) : قوبیـە و . (عب) : قوبیـەی . سیلـسیلەی (چر) : سیلـسیلە و . قیندیل و (چن) و (ت) و (ك) و (اح) : قیندیل . بۆ عەطفیش و بۆ ئیضافەش دەستئەدا . (عم) و (گم) و (خا) : قیندیلی . شەمعی (چر) و (عم) و (گم) و (من) : شـەمع و . (چن) و (کم) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) : شەمع . بۆ عەطفیش و بۆ ئیضافەش دەستئەدا . باب و (چن) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) : باب . بۆ عەطفیش و بۆ ئیضافەش دەستئەدا .

(٤٠) مەکان : شوێن . واسیطەی ئیمکان : هۆی بـوون . مەکانـەت بەخش : هۆی قەدر و پایە . مەکین : پایەدار . لامەکان سەیران : ئەوکەسەی لە شوێنی ناشوێندا سەیرانی کردووە .

واتە : ئەو گومەزە نیشانەی شوێنی ئەو پێغەمبەرەیە کە هۆی بوون و دروستبوونی هەمو گیتییـە و مـایەی قـەدر و پایـەی ئـادمیزاد و پەریانە و ، ذاتێکی وا گەورە و پایە بلندی تیـا میوانە کە سـەیرانی لە شوێنێکا کردووە بۆ کەسیتر نەبوە بە شوێن . ئەم ڕستـەیە ئیشارەتە بۆ چوونی پێغەمبەر بـۆ ئاسمان لـە شەوی میعراجـدا . مەبەسـت لە میوانییەکەشی لە قەبرا ئەوەیە کە تا ڕۆژی قیامەت بە لەش لەوێدا ئەبێ ، پاشان بەهەشتی باڵا ئەبێ بە جێی ..

لەنێوان (مـەکان) و (مەکانەت)دا جیناسی نـاقیص و ، لەنێوان (مەکان) و (مەکـین)دا جیناسـی لاحیـق و ، لەنێـوان (مەکین) و (لامەکان)دا طیباق هەیە .

چ میوانێکە ؟ صاحێب جێ و جاە و عیززەت وعەزمە
کە دوو عالەم طوفەیلی دەعوەتی و ، ئەو صاحیبی خوانە ! (٤١)

موحەممەد ، ئەحمەدی مورسەل ، مونیری مینبەر و مەحفەل
بەشیری ئاخیر و ئەووەل ، نەذیری خوێش و بێگانە (٤٢)

مەکانی (عم) و (گم) : مەکانت . لێرەدا (عم) مەعنای لێکداوەتەوە و نووسیویە : (مکان تو) . بەڵام هەڵەیە . ئەگەر ئەو دوو نوسخەیە ڕاست بن ، ئەبێ وشەکە (مەکانەت) بێ ، واتە پایە .

(٤١) واتە : ئەو پێغەمبەرەی لەو شوێنەدا بووە بە میوان چۆن میوانێکە ؟ میوانێکە خاوەن ڕێ و شوێن و خانەخوێیە .. خاوەن شان و شکۆ و ئیرادەی نەبەزیوە .. هەرچەند بەدیمەن لەوشوێنەدا بووە بە میوان ، بەڵام هەردو جیهان هەموو مفتەخۆری سەر دەعوەتی ئەون و ، هەر ئەوە سفرە و خوانی بۆ هەموان ڕاخستووە . مەبەست لە هەردو جیهان جیهانی بنیادەم و پەریان ، یا جیهانی ئاشکرا و نهێنی ، یا جیهانی دنیا و قیامەتە .

میوانێکە (عم) و (ك) و (عب) و (اح) و (خا) : میوانێکی . شێوەی نووسینی (کە) لە (چر) و (چن)یشدا بۆ (کی) دەستەدا . دەعوەتی و . («بەراویزی» چر) : دەعوەتە و . (چن) و (ت) و (اح) : دەعوەت . بۆ (دەعوەتێ) و (دەعوەت) و (دەعوەتی) دەستەدا . (گم) و (من) : دەعوەتێ یا دەعوەتی . (ك) و (عب) : دەعوەت و .

(٤٢) مورسەل : فروستادە . مونیر : ڕووناککەرەوە . مینبەر . ئەو شوێنەی مزگەوت کە خوتبەخوێن تیا ئەوەستێ بۆ خوتبە خوێندنەوە . مەحفەل : جێگای کۆبوونەوەی خەڵك . بەشیر : مژدەدەر . ئاخیر و ئەووەل : هەموو وەچەکانی ئادەمیزاد لە سەردەمی هاتنی پێغەمبەرەوە تا ڕۆژی قیامەت . نەذیر : تۆقێنەر . ئەم صیفەتانە هەموو صیفەتی پێغەمبەرن (د. خ) .

لەم بەیتەدا ئیشارەت بەم دوو ئایەتە کراوە : (یَا أَیُّهَا النَّبِیُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِیرًا ، وَدَاعِیًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِیرًا) .

لەنێوان (بەشیر) و (نەذیر) و ، (ئاخیر) و (ئەووەل) و ، (خوێش) و (بێگانە)دا طیباق هەیە .

سیراجی ئەنبیا ، خەتمی ڕوسول ، نوری موبینی حەق
کە عالی کەعب و قەدر و دەست و صەدر و خاتەمی شانە (٤٣)

لەسەر ئەو ظولمەت ئابادی شەوی کوفرە کە طالیع بۆ ،
صەلا هەستا لە ئینس و جان کە ڕۆژی نوری ئیمانە (٤٤)

لە نەفخی صوور و نەشری بەعثەتی دینی حەق ئیحیا بۆ
لە قەبری جاهیلییەت هاتەدەر هەرچی موسولمانە (٤٥)

---

(٤٣) عالی کەعب : کەسێ ئەوەندە پایە بەرز بێ کەس نەگاتەوە بە قولە پێیدا . عالی قەدر : پایە بلند . عالی دەست : بەدەسەلات . عالی صەدر : سنگ بەرز : کینایەیە لە پیاوی دەرکەوتو و خاوەن شکۆ . خاتەمی شان : مەشهورە پێغەمبەر نیشانەیەك بە ناو شانیەوە بووە ، ئەوە نیشانەی پێغەمبەریێ بووە . مەبەست لە (عالی خاتەمی شان) ئەوەیە مۆری ناوشانی لە هەمو کەس دیار و ئاشکرا بووە .

کەعب و (ت) و (ك) و (اح) : کەعب . ئەمیش هەر (کەعب و)وە . قەدر و (ەم) و (ت) و (اح) : قەدر . ئەمیش هەر (قەدر و)وە . دەست و (چن) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) : دەست . ئەمیش هەر (دەست و)وە . خاتەمی (چر) و (کم) و (ت) و (عب) و (من) : خاتەم و . (اح) : خاتەم .

(٤٤) ظولمەت ئاباد : تاریکستان . طالیع : هەلاتو . صەلا هەستا : بانگ بەرز بووەوە .

واتە : کە لە تاریکستانی شەوی تاریکی کافریدا نوری پێغەمبەر دەرکەوت ، بانگەوازی شادمانی لە ئینسان و پەریێ بەرز بووەوە کەوا ئەمڕۆ ڕۆژی نوری ئیمانە و وا خۆری موسولمانەتی هەلهات .

لەنێوان (شەو) و (ڕۆژ) و ، (کوفر) و (ئیمان) و (ظولمەت) و (نور) و ، (ئینس) و (جان)دا طباق هەیە .

بەکارهێنانی وشەی (طالیع) بۆ پێغەمبەر ئیستیعارەی موصەڕڕەحەیە ، چونکە لەئەسلدا بۆ مانگ و ڕۆژ و ئەستێرە بەکاردێ و ، پێغەمبەر شوبهێنراوە بە ڕۆژ و دەرکەوتنیشی بە هەلاتنی .

صەلا (« پەراوێزی » چر) و (خا) : صەدا .

(٤٥) نەفخی صوور : فوکردن بە کەڕەنادا لەو دنیا بۆ زیندو کردنەوەی مردووان و بردنیان بۆ لێپرسینەوە . نەشری بەعثەت : بلاو کردنەوەی

له سایەی ئەمر و نەهیی ، حەقق و باطیل بۆ بە دۆ فیرقە
بە میثلی فەرقی ڕۆژ و شەو کە فاریق نوری ئیمانە (٤٦)

سەعادەت بۆ بە نـور و صاعیدی ذەروەی هیدایەت بۆ
عەلامەت نوری ئیمانی (بیلال) و (وەیس) و (سەلمان) ە (٤٧)

هەواڵی ناردنی پێغەمبەر لای خواوە بۆ گەیاندنی نامەی خوا بە خەڵك . ئیحیا : زیندوو کردنەوە . جاهیلییەت : نەزانی ، سەردەمی پێش هاتنی ئاینی ئیسلام .

نالی لەم بەیتـەدا سەردەمی پێش هاتنی پێغەمبـەری شوبهاندووە بە گۆڕستانی پاش مردنی هـەمو خـەڵك لە ڕۆژی قیـامەتدا و ، ناردنی پێغەمبەریشی شوبهاندووە بە زیندوو کردنەوەی مردووان و ، بڵاوبونەوەی هەواڵی سرۆش بۆ هاتنی پێغەمبەریشی شـوبهاندووە بـە فوکردن بە کەڕەنای مردوو زیندوو کردنـەوەی ڕۆژی قیامـەتدا و ، ئـەڵێ : بەهۆی بڵاوبونەوەی هەواڵی ناردنی پێغەمبـەرەوە لـەلایەن خـواوە فو کرا بە کەڕەنادا و ، دینی خوا کە لەبەر تەوژمی بتپەرسـتی ون بوبو ، زیندوو بووەوە و هەمو موسوڵمانان لە گۆڕی نەزانی و گومڕایی دەرچون و هاتنە دنیای ڕۆشنی خواپەرستییەوە .

صور و (چن) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) : صور . بۆ (صـور و) و (صوری)یش دەستئەدا .

(٤٦) واتە : بەهۆی ئەمر بە چاکە کردن و نەهی لە خراپە کردنی پێغەمبەرەوە ، حەق و ناحـەق ڕون بووەوە و خاوەن باوەڕ و بێباوەڕ لـە یەك جوێ بونەوە و بون بە دوو تاقم ، وەك ڕۆژ و شەو و ڕوناکی و تاریکی کە لە یەك جیان و ، جیاکەرەوەی دوو تاقمەکەش لە یەك بریتی بۆ لە نوری ئیمان کە لە ناوچاوی تاقمێکیانا دیارە و ئەو تاقمەکەیان لێی بێبەشە .

لەنێوان (ئەمر) و (نەهی) و ، (حەق) و (باطیل) و ، (ڕۆژ) و (شەو)دا طیباق و ، لەنێوان (فەرق) و (فاریق)دا جیناسی ناقیص هەیە .

(٤٧) صاعید : سەرکەوتو . ذەروە : چڵەپۆپە ، لوتکە . هیدایەت : ڕێنمونی . عەلامەت : نیشانە . بیلال : بیلالی حەبەشی ، یەکێکە لـە هاوڕێکانی پێغەمبەر . وەیس : ئووەیسـی قەرەنی ، کـە وەیسـی مایدەشتیشی پێئەڵێن ، یەکێکە لە تابیعین . سەلمان : سەلمانی فارسی ، یەکێکیترە لە هاوڕێکانی پێغەمبەر .

شەقاوەت بۆ بە دۆد و داخیلی کورەی ضەلالەت بۆ
ئەمارەت خوسری خوسرەو ، کەسری کیسرا ، شەققی ئەیوانە (٤٨)

★ ★ ★

واتە : لەوڕۆژەوە کە پێغەمبەر هاتووە ، بەختیاری بووە بە ڕۆشناییەك و چووەتە سەر چلەبۆیەی ڕێنموێنی . مەبەست لەوەیە هەرکەس خوا هیدایەتی نەدا و شارەزای ڕێگای ڕاست نەبێ ، بەختەوەری ڕووی تێناکا . بەلگەی ڕاستیی ئەم قسەیەش موسولمان بوون و بەختەوەریی بیلالی حەبەشی و وەیسی قەرەنی و سەلمانی فارسییە ، کە لەگەل ئەوەشدا خەلکی مەککە و مەدینە نەبوون و تەنانەت عەرەبیش نەبوون ، بەهۆی ئیسلام بۆنیانەوە ئەوەندە بەختیار بوون ، بوون بەو پیاوە پایە بلندانەی لە مێژووی ئیسلاما ناویان دەرکرد .

نوور و (عم) و (کم) و (من) : نووری . (ت) و (اح) : نوور . ئەمیش هەر (نوور و)وە . (خا) : نووری . صاعیدی (چر) و (چن) و (عب) و (اح) : صاعید . ئەمیش هەر (صاعیدی)یە . (عم) و (کم) و (من) و (ت) : صاعید و . ذەرووەی (چر) و (چن) و (عب) : دەرووەی . ئەمیش هەر (ذەرووەی)ە . ئیمانی (چن) و (عم) و (کم) و (من) : ئیمان . ئەمیش هەر (ئیمانی)یە . (ت) و (اح) و («پەراوێزی» خا) : ئیمانە .

ئەم بەیتە لە (گم)دا نییە .

(٤٨) شەقاوەت : بەدبەختی . دۆد : دۆکەل . ضەلالەت : گومڕایی . ئەمارەت : نیشانە . خوسر : زیان لێ‌کەوتن . خوسرەو : خوسرەوی پەروێزی پادشای ساسانی . کەسر : شکان . کیسرا نازناوی پادشاکانی ساسانییە . شەق : درز تێ‌بوون . ئەیوان : هەیوان و تاقی کیسرا .

واتە : بەدبەختیش بۆ بە دۆکەلی ڕەش و چووە کورەی گومڕاییەوە . ئیتر لەوڕۆژەوە هەرکەس ڕێگای ڕاستی ئیسلامەتی نەگرێ هەر ماڵوێرانیی بۆ ئەمێنێتەوە . نیشانەی ڕاستیی ئەم قسەیەش ئەوەتە کە لەگەل لەدایکبوونی پێغەمبەردا (د. خ) تاقی کیسرا درزی تێ‌بوو . خوسرەوی پەروێزیش کە ئایینی ئیسلامی پەسەند نەکرد ، لەسەر دەستی شێرۆیەی کوڕیدا کوژرا و ، کیسرا شکا .

نیوەی دووەمی ئەم بەیتە لە (کم) و (گم) و (من)دا بەمجۆرەیە :

شەقاوەت «نالی» ، وەك دۆکەل بە کورەی گومڕەهیدا چۆ

لە جوملەی موعجیز ئەندەر موعجیزی : ئەحکامی قورئانە
کە میعراجی بولەندی ئەووەلی ئایاتی « سوبحان »ە (٤٩)

لە نوری موعجیزەی تیغی نەما قەت ظولمەتی شوبهەت
کە ڕۆناکیی شەوی میعراجی ، ڕۆژی بەدری بورهانە (٥٠)

---

(٤٩) موعجیز : یا موعجیزە ، ئەو کردەوە لە عادەت بەدەرەیە کە تەنها لەوکەسانە ئەوەشێتەوە کە ئیددیعای پێغەمبەرێ ئەکەن . ئەندەر : لەناو . سوبحان : مەبەست لێی سوورەتی (ئیسراء)ە کە سەرەتاکەی بەم ئایەتە دەست پێئەکا (سُبْحَانَ الَّذي اَسْرى بِعَبْدِهِ لَيْلاً مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الىَ الْمَسْجِدِ الاَقصى الَّذي بارَكْنا حَوْلَهُ . .) .

واتە : یەکێ لە موعجیزەکانی ناو موعجیزەی قورئان ئەوەیە باسی میعراجی بەرزی پێغەمبەر و چوونی بۆ ئاسمان ، یەکەمین ئایەتی سوورەتی (سبحان الذي اسری)یە کە سوورەتی ئیسرایە .

ئەمەی نالی ئەیلێ وردەکارییەکی زۆر جوانە ، چونکە قورئان خۆی موعجیزەیە و ، میعراجیش هەر موعجیزەیە و ، باسی میعراج لە قورئانا (موعجیزەی ناو موعجیزە)یە .

موعجیز ئەندەر (چن) : موعجیزاتی .

(٥٠) ظولمەت : تاریکی . شوبهەت : گومان . بەدر : غەزای بەدر .

واتە : بەهۆی ڕۆناکیی موعجیزەی شمشێری پێغەمبەرەوە ، تاریکایی گومان ، بە هیچ کلۆجێ ، لە دلی کەسا نەما . . چونکە پێغەمبەر وەنەبێ تەنها هەر موعجیزەی پیشان دابێ . بۆ پشتگرتنی موعجیزەکانی هێزیشی بووە ، ئەوەتە بەلگەی ڕاستیی و ڕۆناکیی شەوی میعراج ، بە سەرکەوتنی شەڕی ڕۆژی (بەدر)دا دیارە کە ئەصحابەکانی پێغەمبەر بتپەرستەکانی مەککەیان شکاند .

ئەشکونجێ نیوەی یەکەمی ئەم بەیتە بەمجۆرە مەعنا لێکبدەینەوە کەوا بەهۆی ڕۆناکیی و ئاشکرایی موعجیزەی پێغەمبەرەوە تاریکایی گومان تێغ و بزندەیی نەما . .

لە کۆکردنەوەی (نور) و (ظولمەت) و ، (شوبهەت) و (بورهان) و ، (شەو) و (ڕۆژ)دا طیباق و ، لەنێوان (ڕۆژ) و (بەدر)دا جۆرە طیباقێك و ، لەنێوان (شەو) و (بەدر)دا جۆرە تەناسوبێك هەیە .

موعجیزەی (چر) و (عم) و (خا) : موعجیزی . دوور نییە ئەمیش هەر

شەوُەمما ، شەوچراغی جەدی و ثەور و مەرتەعی شامی ،
دوصەد قەرنی غەزالە و قۆچی صوبحی عیدی ، قوربانە (٥١)

(موعجیزەی) بێ . (ك) : موعجیزە : میعراجی : تێکستی هیچ نوسخەیەك وا نییە . تەنها (عب) نوسیویە (میعراج و) ئەوانی‌کە هەمۆ نوسیویانە (میعراج) . ئێمە خۆمـان کردمان بە (میعراجی) چونـکە یەکەم وشەی (بەدری) لەدواوە وائەگەیەنێ ئەمیش (میعراجی) بێ و ، دۆهەم ڕێنوسی جارانیش مەیـدانی شتی‌وای تیایە . بە لێکدانەوەیەکی کەمێـك دوور (میعراج و)یش مەعنای دێت .

(٥١) شەوەمما : شەو ئەمما . جەدی : یەکێکە لە برجەکانی ئاسمان . ئەور : یەکێکی‌ترە لە برجەکان . مەرتەع : لەوەڕگە . قەرنی غەزالە : شاخی ئاسك . یەکەم سـەردەرهێنانی خۆر لە سبەینێدا .

نالی لەم بەیتەدا کەڵکی لەوە وەرگرتووە کە گەلێ لە وشەکان پتر لە مەعنایەکیان هەیە و بۆ پەیوەند کردنیان بەیەکەوە دۆ مەعنای لە هەندێکیان مەبەست بووە . ئەوەتە ئەڵێ : ئەو شەوەی کە پێغەمبەری تیا چۆ بۆ میعراج ، ڕاستە شەو بۆ ، بەڵام چۆن شەوێك بۆ ؟! شەوێ بۆ ئەستێرەی شەوچرای وەك ئەستێرەی جەدی و ثەور و لەوەڕگەی شامی ثەور — لێرەدا « ثەور »ی بە « گا » مەعنا لێـداوەتەوە — و دۆصەد هەڵهاتنی تازەی خۆری بەیانێ — کە بە عـەرەبێ پێی‌ئەڵێن « قرن الغزال » وانە « شاخی ئاسـك » — و قۆچـی بەیانیی جەژنی قوربان ، لـە ئاست ڕۆشنایی ئەو شەوی میعراجەدا ئەبێ بە قۆچی قوربانێ .

ئەشکونجێ وای مەعنا لێبدەینەوە (شەوچراغی) بۆ (شەو) بگەڕێنەوە ، نەك بۆ (جەدی) و (ثـەور) . هەروا ئەشکونجێ (مەرتـەعی ثەوری) بۆ (دۆصـەد قەرنی غەزالە) بگێڕینەوە ، نەك بۆ (ثەور) . بەم‌پێیە وشەی (قوربانە) ئەبێ بە خەبەری موبتەدا نەك (قۆچی) .

جەدی و (گم) و (ت) : جەدی . ئەبێ ئەمیش هەر (جەدی و) بێ . ثەور و (چر) و (چـن) و (ت) و (اح) و (من) : ثەور . بـۆ (ثەور و) و (ثەوری)یش دەستنەدا . (ك) و (خا) : ثەوری . شامی (چر) و (خا) : شامێ . (« بەراوێزی » چر و خا) : شاهێ . (چن) و (ت) و (ك) و (اح) : شـاهی . دوصـەد (عم) : کـە صەد . قـەرنی (ت) و (اح) و (« بەراوێزی » خا) : قەرنی . غەزالەو (گم) و (عب) و (من) : غەزالە . (ت) و (خا) : غەزالەی .

له خەوف و خەجڵەتی ، بەدری شەهی ئەنجوم سوپەهـ ئیستەیش
که هەڵدێ ، زەردی‌یو سوورێ له طەلعەتیا نومایانە (٥٢)

شەوێمما ، کەوکەبەی هەر کەوکەبی نیلیێ فەلەك دەتگوت
لە میصری ڕۆژی زینەت دەستی موسای ئیبنی عیمرانە (٥٣)

---

(٥٢) خەجلەت : خەجالەتێ . شەرمەزارێ . بەدر : مانگی چواردە . ئەنجوم : جەمعی (نەجم)ە واتــە ئەستێرەکان . سوپەهـ : لەشــکر . طەلعەت : هەڵهاتن . ڕوو . نومایان : ئاشکرا و دیارێ .

واتە : مانگی چواردە کە شاهێکە ئەستێرەکانی ئاسمان لەشکرینی ، لەترسی ڕووناکیی شــەوی میعراج و لە شەرمەزاریی خۆیــدا لەعاسـتی ڕووناکیی لــەودا ، ئیـستاش کە هەڵــدێ ، زەردێ و ســوورێ لەڕوویا ئاشکرایە ، زەردیی ترس و سووریی شەرمەزارێ . مەبەستی نالێ ئەوەیە بڵێ ئەم زەردێ و سووریی مانگی چواردەیە لە شەوی میعراجەوە پەیدا بووە و هۆیەکەشی ئەوەیە کە باسی کرد . .

ئەشکونجێ مەعنای (هەڵدێ) وا لێبدەینەوە کە لە (هەڵهاتن)ی بەمەعنا (ڕاکردن) وەرگیرابێ . بەمپێیە هەڵاتنەکەشی هەر بەردەوامیی ڕاکردنی ئەبێ لەبەر ترس و شەرمەزارێ . بەگوێرەی ئەم مەعنایە تەناسوبێکی جوان لەنێوان (هەڵاتن) و (شەهـ) و (سوپەهـ)دا ئەبێ .

شەهی ئەنجوم سوپەهـ ئیستەیش (چر) و (عم) و (گم) و (من) و (خا) : شەهی ئەنجوم سوپیهر ئیستەیش . (چن) : سەبوە ئەنجومە ئیستەیشە .

(٥٣) کەوکەبە : گەشەدارێ و شان و شــکۆ . نیلیێ فەلەك : ئاسمانی شین . ڕۆژی زینەت : ڕۆژی شایێ و ئاهەنــگ لە میــسر کە حەزرەتی موســا دەستی لە ڕۆی فیرعەونا تیا کرد بە باخەڵیا و دەری‌هێنا وەك چرا گڕا و یەکی جادووی جادووگــەرانی فیرعەونی پێ‌خست ، وەك لە ئایەتی (قــالَ مَوْعِدُكُمْ يَوْمُ الزِّينَةِ)دا ئیشارەتی بۆ کراوە .

واتە : ڕاستە ، شەوی میعراج شەو بوو ، بەڵام شەوێ بوو ئەتوت شان و شکۆی هەر ئەستێرەیەکی ئاسمانی شینی ، دەستی حەزرەتی موسای کوڕی عیمرانە لە ڕۆژی زینەتدا کە ئەیکرد بە باخەڵیا و دەری‌ئەهێنا ، ئەگڕا .

کەوکەبەی (گم) و (من) : کەوکەبی . هەر کەوکەبی (عم) و (گم) : هەر کەوکەبەی . دەتگوت (گم) و (من) : ئەموت . (عب) : دەموت .

شەوڤەمسا ، غیبطەیی نوری سووەیدایی دڵ و دیدە
شەوڤەمسا ، خۆر تیا گۆیا لە شەرمی نوری پەنھانە (٥٤)

شەوڤەمسا ، ڕۆژی ڕۆشن نەیگەیشتێ گەرچی ئیستاکەش
لەدوی شەو کەوتووە ، دەڕوا بەسەر سەر ، گەرمی سەیرانە (٥٥)

لە هیجری یوسفی میعراجی ، یەعقوبی فەلەك ، چاوی
نوجومی بۆ سپێ ، هێشتاکو هەر حەیران و سەهرانە (٥٦)

---

(٥٤) غیبطە : ئەوەتە کەسێك ئاواتی ئەوە بخوازێ شتێکی باشی دەسکەر بێ کە کەسێکی‌تر هەیبێ . سووەیدا : ڕەشێنەی چاو . ناوکوڕۆکی دڵ . گۆیا : گوایە .

واتە : هەرچەند ئەوکاتەی پێغەمبەری تیا چۆ بۆ میعراج ، شەو بۆ و نوری گلێنەی چاو و خوێنی ڕەشی دڵ ئاواتەخواز بوون وەك ئەو ڕەش بونایە .. شەوێکی‌وا ڕوناك بۆ ئەتوت خۆر لە شەرمی نوری ئەو خۆی شاردووەتەوە .

(٥٥) واتە : بەڵێ ، شەوی میعراج شەو بۆ و شەویش تاریکە ، بەڵام ڕۆیشتنی پێغەمبەر لەوشەوەدا بۆ ئاسمان ، ڕۆشنییەکی‌وای پێ‌بەخشی ، ڕۆژی ڕۆشن ئیستاش لەسەر سەر بەدوایدا ڕاڵەکا و سەرگەرمی گەڕانە بەدوایا بەلکو پێی‌بگاتەوە شتێکی لەو ڕوناکییەی لێ بستێنێ ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەر پێی ناگاتەوە .

هەرچەند لە بە دوای یەکا هاتنی شەو و ڕۆژا ناتوانرێ دیارێ بکرێ کامیان لەپێشەوەیە و کامیان لەپاشەوەیە ، بەڵام چونکە میعراج لە شەوا بووە و ڕۆژ بەدوای ئەوا هاتووە ، نالی وای بڕیار داوە کە شەو لەپێشەوەیە و ڕۆژ بەدوایا ڕاڵەکا ..

لەدوی (خا) : کە دوی . لە («بەراوێزی» خا)یشدا هەر : کە دوی . سەرگەرمی سەیرانە (چر) و (ك) و (خا) : سەرگەرم سەیرانە . دیارە ئەمیش هەر (سەرگەرمی)یە . (چن) : سەرگەرم و شێرانە (عم) و (گم) و (ت) : سەرگەرم و حەیرانە . (عب) : سەرگەرم شێرانە . دیارە ئەمیش (سەرگەرم و)وە . (اح) : سەرگەرم وێرانە . دیارە ئەمیش (سەرگەرم و)وە . (« پەراوێزی » خا) : سەرگەرم و وێرانە .

(٥٦) هیجر : دوری . حەیران : سەرسام . سەهران : شەونوخونی‌کێش .

فەلەك پەردەی شەب ئەندەر ڕۆژی سەر فانۆسی ئافاقی
زەمین و ئاسمان ، لەم بانە تا ئەو بانە تابانە (٥٧)

شەوەمما صوبحی بیداریی طالیع بۆ کە جوبریلی
ئەمین بۆ خزمەتی طاها تیا مەئمۆری فەرمانە (٥٨)

نالی لەم بەیتەدا ئاسمانی شوبهاندووە بە حەزرەتی یەعقوب و ، شەوی میعراجی شوبهاندووە بە حەزرەتی یوسف و ، ئەستێرەکانی ئاسمانی داناوە بە چاوی حەزرەتی یەعقوب ، واتە چاوی ئاسمان . ئەم شوبهاندنانەشی لەسەر بناغەی ئەوە داناوە کە چاوی حەزرەتی یەعقوب لەبەر دووریی حەزرەتی یوسف کوێر بوبۆ و سپی بوبووەوە . نالی ئەڵێ : هەروەك چۆن چاوی حەزرەتی یەعقوب لەبەر دووریی حەزرەتی یوسف کوێرایی داهات و سپی بووەوە ، ئاسمانیش لەبەر دوورکەوتنەوەی شەوی میعراج و نەمانی ، کوێرایی داهات و چاوی سپی بۆ ، ئەوەتە ئەستێرەکانی سپین وەك چاوێ ئاوی سپیی داهاتبێ .

حەیران و (ت) : حەیران . دیارە ئەمیش هەر (حەیران و)وە. سەهرانە (چن) : هەراسانە . بەڵام نیوە بەیتەکە لەنگ ئەبێ ، مەگەر وشەی (هەر)ەکەی پێشەوە نەبێ . (کم) و (من) : دامانە .

(٥٧) شەب ئەندەر ڕۆژ : شەو لەناو ڕۆژا ، شەبەنگە بە ڕۆژ ، کینایەیە لە کۆبونەوەی هەموو ڕەنگە ڕۆشن و تاریکەکان . فانۆس : چرادان . تابان : تیشکدەرەوە .

واتە : پەردەی بەرفراوانی ، هەمە ڕەنگی ، سەر چرای ئاسۆی ئاسمان و زەوی ، لە بانی زەوییەوە تا بانی ئاسمان تیشك ئەداتەوە و ڕۆشنە بەبۆنەی چوونی پێغەمبەرەوە بۆ میعراج .

نیوەی یەکەمی ئەم بەیتە لە (عم) و (کم) و (گم) و (من)دا هەندێ جیاوازیی هەبو ، بەڵام هەموو ئەو جیاوازییانەمان بە هەڵە زانی ، بۆیە پشت گوێمان خستن .

(٥٨) طالیع : بەخت و چارە . طاها : یەکێکە لە ناوەکانی پێغەمبەر (د. خ) .

واتە : بەڵێ ، ڕاستە شەو بۆ کە جوبرەئیلی ئەمین چوو بۆ لای پێغەمبەر ، فەرمانی ئەوەی پێ سپێررابۆ لەگەڵ خۆیی بەرێ بۆ میعراج ، بەڵام شەوێ بۆ بەخت تیا بێدار بوبووەوە ، شەوی بەخت نەبۆ ، سبەینێی بۆ .

بە فەرمۆدەی خودا فەرمۆی : بفەرمۆ ! ، هەستە هەر ئێستە
لەجێی بەدری دوجاوو دوڕڕی یەکتا ، دوڕڕی یەکدانە (٥٩)

ئەمن مەهدیِ ئەتۆ هادیِ ، شەوی تەجرید و تەقریبە
لەبەرکە خەلعەتی قورئان و ئەم تەشریفی ڕیضوانە (٦٠)

طالیع بۆ (عم) و (کم) و (گم) و (من) : طولوعی بۆ . تیا (چر) و (عم) و (کم) و (عب) : تیدا . فەرمانە (عم) و (کم) و (گم) و (من) : قورئانە .

(٥٩) بەدری دوجا : مانگی چواردە کە شەوی تاریك ڕۆناك ئەکاتەوە . دوڕڕی یەکتا : ئەو دوڕڕەی کە بەتەنها لە سکی ماسیدا ئەبێ ، لەبەرئەوە دوڕڕێکی گەورە و گرانبەها ئەبێ . یەکدانە : تاقانە و تەنها ، وەك یەکتا .

واتە : جوبرەئیل کە لەو شەوەدا چووە لای پێغەمبەر ، بە فەرمۆدەی خودا پێی‌وت ئەی مانگی چواردەی تاریکەشەو و ئەی دوڕڕی تاقانەی گرانبەها ، هەر ئێستە هیچ مائڵ مەبە ، هەستە، تەشریف بێنە لەگەڵم .

لەنێوان (فەرمۆدە) و (فەرمۆی) و (بفەرمۆ) و ، لەنێوان (هەستە) و (ئێستە)دا وشە ئارایییەکی جوان هەیە .

بە فەرمۆدەی (چن) : بە فەرمۆیی . هەستە هەر ئێستە (عم) : زۆد هەر ئێستە . دیارە (زۆ دە)یە . (گم) : زۆکە هەر ئێستە . (من) : تۆ هەر ئێستاکە . بەدری دوجاوو (چن) و (ك) و (اح) : بدر الدجیدوو .

(٦٠) مەهدیِ : ڕێگا پیشاندراو . هادیِ : ڕێگا پیشاندەر . تەجرید : ڕووت بونەوە لە ماددیات . تەقریب : نزیك بونەوە لە خوا . خەلعەت : خەلات . تەشریف : شەرەفمەند کردن . ڕیضوان : ڕەزامەندیی خوا .

واتە جوبرەئیل بە پێغەمبەری ڕاگەیاند کەوا هەرچەند من بەدوای تۆدا هاتۆم ، بەلام من لە حوزۆری تۆدا شایانی ئەوە نیم بیم بە ڕێ‌پیشاندەر . تۆ ڕێ پیشاندەری منی و من نەشارەزا و ڕێ پیشاندراوم ، چونکە ئەمشەو وەك شەوەکانی‌تر نییە ، ئەمشەو شەوی ڕووت بونەوەیە لە ماددیات و لەوە کە منیش بەجێ‌هێنەری ئەرکی سەرشانی خۆم بم وەك شارەزایەك لە ئاسمان . ئەمشەو شەوی نزیك بونەوەیە لەخوا و تۆیش پایەت لای خوا لە من بەرزترە .. دەسا فەرمۆ خەلاتی قورئان لەبەرکە کە بریتییە لەوە ئایەتی قورئان هەوالی میعراجت ڕائەگەیەنێ و ، بە شەرەفی ڕەزامەندیی خوا بەهرەمەند ببە کە ئەوەتە بانگی کردۆی بۆ حوزۆری خۆی .

که مەدعۆی لازەمان و لامەکان و قوربی بێچوونی
سوار بە لەم بوراقە باریقە ، لەم ڕەخشە ڕەخشانە (٦١)

وەها هەستا بە باڵی جاذیبەی قودرەت ، لە نیوەی ڕێ
بەجێما ئەسپ و پەیك و ڕەفرەف و ئەم چەرخی دەورانە (٦٢)

ئێمە وای بۆ ئەچین وشەی (قورئان) لەم شوێنەدا (قوربان) بۆبێ ، واتە نزیکێ لە خوا و ، نوسخەکەی (چن) و (« پەراوێزی » خا)یش ، وەك پاشان باسی ئەکەین ، هەرچەند بەرودوایەکیان تیایە ، پشتی ئەم بۆچوونەمان ئەگرن .

قورئان و لەم تەشریفی ڕیضوانە (چن) و (« پەراوێزی » خا) : ڕیضوانی ئەم تەشریفی قوربانە . (کم) و (من) و (خا) : قورئانی ئەم تەشریفی ڕیضوانە . (ك) و (اح) : ڕیضوان ئەم تەشریف قورئانە . دیارە (ڕیضوان و ئەم تەشریفی قورئانە)یە .

(٦١) مەدعۆ : بانگکراو . لازەمان : ئەوەی لەکاتا نییە . کینایەیە لە خوا . لامەکان : ئەوەی لە شوێندا نییە . کینایەیە لە خوا . قورب : نزیکێ . بێچوون : بێهاوتا . بوراق : ئەو ئەسپەیە کە سیرەتنوسان ئەڵێن پێغەمبەر لە شەوی میعراجدا سواری بووە . باریق : تیژ وەك برۆسکە . ڕەخش : ناوی ئەسپەکەی ڕۆستەمی زاڵە . لێرەدا لەو مەعنایەوە خوازراوە بۆ بوراق . ڕەخشان : درەخشان .

واتە : ئەی پێغەمبەری خوا تۆ بانگکراوی لەلایەن خواوە کە نە لە کاتایە و نە لە شوێندا ، بانگکراوی بۆ نزیکێ لە خواوە ، نزیکییەکی ئەوتۆ نە بە جێگەیە و نە بە کات . کەواتە فەرمۆ سواری ئەم بوراقە تیژڕەوە و ئەم ڕەخشە جوانە ببە .

که مەدعۆی (چن) : لە دەعوەی . لامەکان و (چر) : لامەکان . بۆ (لامەکان و) (لامەکانی)یش دەستئەدا . (عم) و (کم) و (اگم) و (من) : لامەکانی لازەمانی . (عب) : لازەمان لامەکان و . دیارە (لازەمان و)وە . بوراقە (چن) و (ت) : بوراق . بۆ (بوراقە) و (بوراقی)یش دەستئەدا . (ك) و (عب) و (اح) و (خا) : بوراقەی .

(٦٢) جاذیبە : ڕاکێشەر . پەیك : فروستادە . مەبەست لە جوبرەئیلە . ڕەفرەف : شتێکیترە سیرەتنوسان ئەڵێن پێغەمبەر پاش دابەزینی لە بوراق لە شەوی میعراجدا سواری ئەو بووە . چەرخی دەوران : ئاسمانەکان .

موشەڕڕەف بوو بە تەختی عەرش و تاجی قوربی (عند الله)
بە هەرچی دەرجی (او ادنی) و (ما اوحی)ی قورئانە (٦٣)

بە هەرچی چاوی دینی عیشقی تێدا شاهیدی صیدقە ،
بە هەرچی دیدەیی عەقلی تیا شەوکوێر و حەیرانە (٦٤)

واتە : پێغەمبەر کە ڕاسپێرییەکەی خوای پێ گەیشت ، بەجۆری گورج ڕاست بووەوە و بە باڵی هێزی ڕاکێشەری توانای خودا ڕێگای بڕی ، بوراقیش و جوبرەئیلیش و ڕەفرەفیشی لە نیوەی ڕێگەدا بەجێهێشت ، چونکە ئەوان هەریەکە ڕادەیەکیان بۆ دانرابوو ، نەئەبوو لەو ڕادەیە زیاتر لەگەڵی بڕۆن . چەرخی ئاسمانەکانیشی بۆیە بەجێهێشت چونکە ئەبوو سنووری ماددییات بەجێبێڵێ ...

ئەسپ و پەیك و ڕەفرەف و (چن) و (ك) و (اح) : ئەسپ پەیك ڕەفرەف . دیارە لەم نوسخانەشدا ئەبێ بە (و)ی عەطفەوە بێ . نوسخەکانی تر بە دانەنانی (و)ی عەطف و دانانی (ی)ی ئیضافە لەسەر ئەم وشانە ، کەوتوونەتە هەڵەوە ، بۆیە پشتگوێمان خستن . لە نوسخەکەی (عب)دا ئەم نیوە بەیتەمان بۆ نەخوێنرایەوە ، چونکە کوژابووەوە . دەورانە (چن) : گەردانە .

(٦٣) دەرج : نوسراو . تیا دانراو .
واتە : پێغەمبەر لەو شەوە پیرۆزەدا شەرەفمەند بوو بە دانیشتن لەسەر تەختی عەرشی خوا و بە لەسەرنانی تاجی نزیکی لای خوا و ، بە زانینی هەموو ئەو ڕاز و نهێنییانەی دوو ئایەتی (فكانَ قابَ قوسَيْنِ اوْ ادْنى) و (فاوحى الى عَبْدِهِ ما اوْحى) ئەیانگەیەنن .

(٦٤) دین : بینین . شاهیدی صیدق : شاهیدی ڕاستی .
واتە : پێغەمبەر لەو شەوەدا ، دیسانەوە شەرەفیاب بوو بە دیتنی هەرچی کە تەنها چاوی بینینی خۆشەویستی لە ئیددیعای بینینیا باوەڕی پێئەکرێ و بە شاهیدی ڕاستگۆ دائەنرێ . هەروەها شەرەفیاب بوو بە بینینی هەرچی کە تەنانەت چاوی عەقڵیش شەوکوێر و حەیرانە تیایدا و پێی بەدی ناکرێ .

نالی لەم بەیتەدا دوو چاوی بۆ بینین داناوە ، چاوی خۆشەویستی و چاوی عەقڵ .. چاوی تری هەر بە هیچ داوەتە قەڵەم . لە چاوی خۆشەویستی و چاوی عەقڵیش ، وزەی دیتنی ڕاستەقینەی داوە بە

موخەصصەص بۆ ، مورەخخەص بۆ بە ئەسرارێ کە تەقریری
ئەجەلل و ئەعظەم و ئەعلا لە تەعبیری سوخەندانە (٦٥)

پەیاپەی هاتەوە سەر جێگەیی گەرمی لەگەڵ توحفەی
صەلات و هەم سەلام بێ لەو حەبیبی پاکی سوبحانە (٦٦)

چاوی خۆشەویستێ و ، مەبەستی ئەوەیە بڵێ ئیدراك و تێگەیشتن و دیتنی ڕاستەقینە هەر تەنها لە توانای خۆشەویستیدایە کارێك بکا دەسەڵاتی بنیادەمی بەسەرا بشکێ و تەنانەت عەقڵیش لەئاستی شتیوادا داماو و پەككەوتەیە . بە وشەی (دیـن) کە واتە بینین ، ئیشارەتی بۆ مەعنای (ئایین)یش کردووە ، کە ئەوەش وانەگەیەنێ ئایینی ڕاستەقینە تەنها بە خۆشەویستییەوە ئەبێ و چاوی عەقڵ توانای دیتنی ئایینێ بۆ بنیادەم مسۆگەر ناکا .

عیشقی (چن) و (کم) و (ت) و (ك) و (اح) و (من) : عیشق . دیارە ئەمیش هەر (عیشقی)یە . تیا (چن) و (گم) و (ت) : تیدا .

(٦٥) سوخەندان : قـەزان .

واتە : پێغەمبەر لەو شەوەدا شتی نهێنیی‌وای پێوترا و ڕێگای درا بە ڕاز و نیازیوا بزانێ ، گەلێ لـە ژۆری ئەوەوەیە بنیادەمی قـەزان و زیرەك و لێهاتۆ بتوانێ باسی لێ بکا و بیگێڕێتەوە ، چونکە تەنانەت قورئانیش کورتە ئیشارەتێکی بۆ ئەو شتانە کردووە . .

(٦٦) پەیاپەی : دەس‌بەجێ . توحفە : دیاری .

واتە : پێغەمبەر (د.خ) پاش ئەوەی گەیشتە حوزووری بارەگای خوا ، دەس‌بەجێ گەڕایەوە بۆ سەر جێگە گەرمەکەی ؛ چونکە ئەم سەفەری میعراجەی ئەوەندە کاتی نەخایاندبۆ جێگاکەی سارد بێتەوە ، دیارییەکیشی لەگەڵ خۆی هێنا بۆ موسوڵمانان کە پێنج فەرزەی نوێژە . دەسا صەلات و سەلامی خوای لێ بێ ئەو خۆشەویستی پاکی خودای بێ‌گەردە !

وشەی (صەلات) ئیشارەتێکیشی تیایە بۆ ئەوە کە دیارییەکە نوێژە ، چونکە (صەلات) بە عەرەبێ بەمەعنا (ڕەحمەت)یش و بەمەعنا (نوێژ)یش هاتووە .

سەلام بێ لەو (چن) : سەلامە لەو . (عم) و (گم) : سەلام بۆ ئەو . (ت) و (عب) : سەلامێ بۆ . (ك) و (اح) : سەلام و بۆ . (« پەراوێزی » خا) .

لەگەڵ ئال و لەگەڵ صەحبی ، خوصوصەن چار یاری دین
ئەبوبەکر و عومەر ، عوثمان و حەیدەر شێری یەزدانە (٦٧)

بە قوربانی عولومی ئەووەلین و ئاخیرینت بم
لەگەڵ ئەسراری قورئانت کەوا ئەلطافی ڕەحمانە (٦٨)

مورادم ذیللەت و پاڕانەوەی حاڵە ، نەوەك نەعتە
بە چەن بەیتێکی کوردانە ، کە قورئانت ثەنا خوانە (٦٩)

ئەگەرچی کوردی دوری شارەزوری قەسوەتم ، ئەمما
وەسیلەم طەیبەوو حیلمی شەفیع و فەضلی مەننانە (٧٠)

سەلام بێ بۆ .

(٦٧) ئال : موسوڵمانانی هۆزی بەنی هاشم و بەنی موطەلیب . صەحب : ئەصحابە : ئەو کەسانەی بە موسوڵمانی پێغەمبەریان دیبێ و بە موسوڵمانی مردبن .

ئال و (چر) : ئالی . چار (عم) و (گم) : چوار . ئەبوبەکر و (چر) و (عب) : ئەبابەکر و .

ئەم بەیتە لە (ت)دا نییە .

(٦٨) واتە : بە قوربانی زانستی وەچەکانی پێشەوە و پاشەوە بم کە هەمو زانستی تۆیە و ، بە قوربانی نهێنییەکانی قورئان بم کە لوطفی خوان بە تۆ گەیشتون .

ڕەحمانە (چن) و (عم) و (گم) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) : سوبحانە .

(٦٩) ذیللەت : زەلیلی . نەعت : پیا هەڵدان . ثەناخوان : تەعریفکەر .

واتە : مەبەستم لەم چەند بەیتە کوردییە ڕەمەکییە ئەوە نییە بە شان و باڵتا هەڵدەم ، چونکە تۆ خوا خۆی تەعریفی کردوی و پێیوتوی (وانك لعلى خلق عظيم) . ئیتر ئەبێ تەعریفکردنی من چی بێ .. مەبەستم باسی کوڵۆڵیی خۆم و پاڕانەوەیە لە بارەگاتدا .

لە کۆکردنەوەی (حاڵ) و (نەعت)دا تەناسوب هەیە ، چونکە هەردوکیان زاراوەی عیلمی نەحون .

حاڵە (کم) و (من) : خۆمە .

(٧٠) قەسوەت : دڵڕەقی . شەفیع : شەفاعەتکار . مەبەست لە پێغەمبەرە .

به سەر هاتومە ئەو خاکەی کە هەر مثقالە ذەڕڕێکی
به میزانی شەفاعەت کێوی حیلم و بەحری غوفرانە (٧١)

مەننان : خاوەن خێر و ڕەحمەت .

واتە : هەرچەند من کوردێکی دوور وڵاتی خەڵکی شارەزووری دڵڕەقی و بێڕەحمیم ، بەڵام ترسم نییە ، چونکە هۆی ڕزگاربونم شاری پیرۆزی مەدینە و لێبوردنی پێغەمبەری شەفاعەتکار و گەورەیی و بەخشندەگیی خوای بەدەست و دەهەندەیە .

لەنێوان وشەی (شارەزووری)دا بەپێی شێوەی جارانی نوسین کە ئەنوسرا (شارزور) و بۆ (شاری زۆر و) یا (زور و)ی عەرەبیی بەمەعنا (بوختان) دەستی ئەدا ، لەگەڵ وشەی (قەسوەت)دا تەناسوبێکی جوان هەیە .

شارەزووری (چر) : شارەزوورە . (چن) : شارەزوور و . (ت) و (ك) و (عب) و (اح) : شەهرەزوور . ئەمیش (شەهرەزووری)یە . (حا) : شەهرەزووری . طەیبەوو حیلمی شەفیع و . (عم) و (گم) و (من) : طەیبەی حیلمی شەفیعی . (کم) و (عب) : طەیبەرو حیلم و شەفیعێ . (ت) و (ك) و (اح) : طەیبەیی حیلم شەفیع . ئەبێ (حیلم و شەفیع و) بێ . (چن) : طەیبەیی عیلم شەفیع . ئەبێ (عیلم و شەفیع و) بێ و مەبەست لە (طەیبەی عیلم) پێغەمبەر بێ بە ئیشارەت بە حەدیثی (أنا مدينةُ العلمِ وَ عليٌّ بابُها) .

(٧١) میزان : تەرازوو .

واتە : بە سەر ، نەك بە پێ ، هاتومەتە ئەو خاکە پیرۆزەی کە هەر توسقاڵێکی لە تەرازووی شەفاعەت و تکاکاریدا هاوسەنگی کێوێك چاوپۆشی و دەریای لێبوردنە . بۆیە پشت ئەستوورم لەوە کە خوا لە گوناهم خۆش ئەبێ .

لە کۆکردنەوەی (مثقال) و (کێو) و (بەحر)دا طیباق و ، لە (خاك) و (کێو) و (بەحر)دا تەناسوب هەیە .

حیلم و بەحری (چر) : حیلم و میهر . دیارە (میهر و) وە . (ت) و (عب) و (اح) : حیلم میهر . دیارە (حیلم و میهر و)وە . (ك) : حیلم بەحر . دیارە (حیلم و بەحری)یە . (خا) : حیلم و میهری .

ئەبێ ڕۆم بێمە خاکی چاکی پاکی طەیبە ، تا بیستم :
بە سەگ نابێ مولەووەث ئاوی زەرقا ، بەحری ئیحسانە (٧٢)

چ زەرقا ؟ بۆ سیاهیی دەفتەری هەر ناصییە ماحێ
چ طەیبە ؟ بۆ تەبابیی دەردی هەر دەرماندە دەرمانە (٧٣)

---

(٧٢) مولەووەث : پیس . زەرقا : شین ، دەریا . کانییەکە لەسەر ڕێی مەدینە .
واتە : لەبەر گوناهباریی خۆم ڕۆم تەنەهات بێ بنێمە خاکی پاکی مەدینە ، تا بیستم کەوا ئاوی دەریا کە شینە ، یا ئاوی کانیی (زەرقا) بە دەم تێخستنی سەگ پیس نابێ ، چونکە دەریای چاکەیە و دەریاش گلاوێ هەڵناگرێ
لەنێوان (خاك) و (چاك) و (پاك)دا جیناسی لاحیق هەیە .
چاکی پاکی (چر) و (ت) و (خا) : پاکی چاکی . (کم) و (من) : چاك و پاکی . زەرقا (چن) : زەرق و .

(٧٣) سیاهێ : ڕەشێ . ناصیة : ناوچاوان . ماحێ : لەناوبەر و کوژێنەوە . تەبابێ : نابوتێ و کەڵك پێوەنەبوون . دەرماندە : داماو .
واتە : ئەو کانیاوی زەرقایەی کە هەرچەند خۆی مەعنای (شین) ئەگەیەنێ ، بەڵام ڕەشیی ناوچاوانی هەمۆ گوناهبارێك ئەسڕێتەوە ، کە وەك دەفتەر کردەوەی چاك و خرابی خاوەنەکەیی تیا نوسراوە . ئەو مەدینەیەش کە تیماری دەردی هەر داماو و پەككەوتۆیەکە .
لە کۆکردنەوەی (زەرقا) و (سیاهێ) و (دەفتەر)دا تەناسوب هەیە .
هەروەها لەنێوان (دەرماندە) و (دەرمان)یشدا جیناسی ناقیص هەیە .
سەرەڕای ئەو نزیکییەش کە لەنێوان (طەیبە) و (تەبابێ)دا هەیە .

نالی بۆیە وشەی (سیاهێ)ی خستووەتە پاڵ دەفتەر ، چونکە سەرەڕای ئەوە کە مەعنای (ڕەشێ) ئەگەیەنێ و دەفتەری سپییش کە لێی نوسرا ڕەش ئەبێتەوە ، وشەکە بەپێی شێوەی نوسینی جاران بە (سیاهەی)یش ئەخوێنرێتەوە کە واتە : لیستە . واتە ناوی گوناهەکانی بەڕێز تیا نوسراوە .

بەم دوا بەیتانەی ئەم قەسیدەدا وادەرئەکەوێ نالی لەسەفەری مەدینەدا و پاش زیارەتی مەککە تەواوی کردووە . هەروەها ئەوەش دەرئەکەوێ کە ئەمجارە ئەوەندە لە مەککە نەماوەتەوە و دوای زیارەتی مەککە ڕاستەوخۆ چووە بۆ مەدینە . کەواتە ئەمجارە ئەوجارە نییە کە لە

دەری ڕەحمەت کەوا بەحری موحیطی عاصییە « نالی »
تیا جان و تەن ئوفتادەی شەپۆلی سەیلی عیصیانە (٧٤)

— ١٩ —

سوروشکی من کە لێڵاوە، غوباری کۆە و هامۆنە
وەرە سەرچاوەکەم بنوارە، وەك ئاوێنە، چەند ڕۆنە ! (١)

مەککەوە چووە بۆ مەدینە و «ئەی کە ڕۆزەردی مەدینە.. تاد»ی تیاوتووە .

(٧٤) دەر : دەرگا . تەن : لەش . ئوفتادە : کەوتوو . سەیل : لافاو .

واتە : نالییا ! نائومێد مەبە ، چونکە تۆ لە بەر دەرگای ڕەحمەتی خوادا کەوتووی کە دەریایەکی بێ‌پایان و سنووره بۆ گوناهباران . گیان و لەشی یەك‌کەوتووی لافاوی گوناهیشت ، لافاوەکە ڕاینەمالێ و ئەیخاتە ناو ئەو دەریا بێ‌سنوورەی ڕەحمی خواوە و پاك ئەبێتەوە لە گوناە .

تەبایێ (چر) و (عم) و (کم) و (من) و (عب) و (خا) : تەباهێ . (ك) : تەبانی .

سەیلی (کم) و (گم) و (من) : بەحری .

ئەم بەیتە تەنها لە (عم) و (کم) و (گم) و (من)دا کراوە بە دوا بەیت . نوسخەکانی‌تر هەمـوو کردوویانە بـە بەیتی پێش دوانەیت . ئێمـە ئەو نوسخانەمان لا پەسەند بوو کە کردوویانە بە دوابەیت و وەك ئەوانمان کرد .

— ١٩ —

(١) کۆە : کێو . هامۆن : دەشت و بیابان .

واتە : فرمێسکی من کە ئەیبینی لێڵاوە ، لە خۆیا وا نییە . بەهـۆی تۆز و گەردی کێو و دەشت و بیابانەوە کە دێ بە ڕوما و فرمێسکەکەم لێڵ ئەکا ، وای لێ‌هـاتووە . ئەگینـا وەرە سـەر چـاوم کە سەرچـاوەی فرمێسکمە ، بزانە کانییەکی چەند پاك و ڕۆنە ئەڵێی ئاوێنەیە .

ئەشتوانرێ نیوە بەیتی دووهەم بەم‌جۆرە بخوێنرێتەوە : « وەرە سەر ، چاوەکەم ! بڕوانە .. » تاد و ، بەوێیە مەعنای لێ‌بدرێتەوە .

نالی ئەیەوێ بڵێ لەتاو دەردی دووریی یار سەرم لێ‌شێواوە و ڕێگەی دەشت و بیابانم گرتووەتەبەر و هەمیشەش هەر ئەگریم ، بۆیە ئەو تۆز و گەردی دەشت و بیابانە کە دێ بە ڕوما ، تێکەڵی فرمێسـکەکەم ئەبێ و ئەیکا بە لێڵاو و قوڕاو و پیا دێتە خوار .

مونەججیم کەرگەس و لاشەی لە لا شەیئێکە ، نەیزانی
کە ئەم ئەفلاکە چەند لاکە ، کە ئەم گەردوونە چەند دوونە (٢)

دووریش نییە نالی مەبەستی ئەوەبێ گلەیی لە چەرخی گەردوون بکا کە بنیادەمی پاک و خاوێن بەهۆی تێکەڵیی پیاو خراپانەوە بەدناو ئەبێ و ناتورەی خراپی شوێن ئەکەوێ . بەم‌پێیە مەبەستی لە فرمێسکی سەرچاوە ژوون جەوهەری مرۆی چاک و ، مەبەستی لە تۆز و گەردی ژێکا و بان ئەو هاوڕێی خراپ و کەند و کوسپانەیە لە ژیانا دێنە ڕێی بنیادەم .

وشەی (سەرچاوەکەم) دوو مەعنا ئەبەخشێ یەکەم وا کە (سەر) و (چاوەکەم) بێ ، دووهەمیشی وا کە (سەرچاوە) و (کەم) بێ . مەعنا لێدانەوەکەی ئێمەش بەجۆرێ بو هەردوو مەعناکەمان پێکەوە کۆکردەوە . ✱

لێلاوە (چن) و (ت) و (اح) : لێلاو . بۆ (لێلاوە) و (لێلاوی)یش دەستەدا . (عم) و (کم) و (گم) و (ك) و (من) و (خا) : لێلاوی . (خب) : لێلاوو .. کۆە و (چر) و (عب) : کۆە . بۆ عەطفیش و بۆ ئیضافەیش دەستەدا . (عم) و (گم) و (خب) : کێو و . هامۆنە (کم) و (من) : ئامۆنە . ئاوێنە (کم) و (من) : ئاینە .

(٢) مونەججیم : ئەستێرەگرەوە . کەرگەس : داڵە کەرخۆرە ، کە لاشەی گیانداری تۆپیو ئەخوا . لاشە : لاشەی گیانداری تۆپیو . ئەفلاك : جەمعی (فەلەك)ە واتە ئاسمانەکان . لاك : زەبوون و بێ‌دەسەڵات . دوون : هیچ و پووچ .

واتە ئەستێرە گرەوە کە دوای خەیاڵ کەوتووە و وائەزانێ جوڵەی ئەستێرە و ئاسمان ئەم جیهانە بەڕێوەئەبا و ، داڵە کەرخۆرەی لاشەی تۆپیو خۆر و لاشەی تۆپیوی فڕێدراو لە یەك ناکاتەوە و ، بە یەك شتیان ئەزانێ ــ ئەوەندە نائێکەیشتووە هێشتا لەوە حاڵی نەبوە کە ئەم ئاسمانانە، کە ئەو بە بەڕێوەبەری کاروباری جیهانیان ئەداتە قەڵەم ، دەسەڵاتیان لە لاکە تۆپیوێك زیاتر نییە و ئەم گەردوونە کە ئەو بە شتێکی بەبایەخی دائەنێ زۆر دوون و بێ‌قابیلەتە .

بە نیشانەی ئەوەدا کە نالی لەم‌بەیتەدا وادائەنێ کەوا لەستێرەگرەوە (داڵی لاشەخۆر) و (لاشەی خوراو)ی لا وەك یەکە و ، بەنیشانەی شیعری داهاتوشدا ، بۆمان دەرئەکەوێ کەوا مەبەستی لە مونەججیم بنیادەمێکی هەڵمەتەکاسە و هەڵپەرستە کە چاوەڕوانی گۆڕانی بارێکی تایبەتی بووە و خۆی بۆ ئەو بارە تازە چاوەڕوانێ کراوە ئامادە کردووە .

✱ وەرە سەر چاوەکم ــ مانایەکی دیکەشی هەیە • سەر چاوە بە مانای ئەو جێگایەیە کە کانی لێ دێتە دەر یا هەڵدەقوڵێ یانی بەوە نیە کێوو هاموون فرمێسکی لێڵاو دەکەن وەرە سەر چاوە بزانە ئاو لە سەر چاوەوە لێڵ نیە • دژی ئەم مەسەلە فارسی یە کە دەڵێ • آب ار سر چشمە گل آلود است •

له دەورانی طەبیعەتدا لەگەڵ ئەوری فەلەك جوتە
له ملیا چەمبەری دەوران و طەوقی چەرخی گەردوونە (٣)

لەنێوان (لاشە) و (لاشەبنێکە)دا جیناسی تەرکیب هەیە . هەروەها لەنێوان (ئەفلاکە) و (لاکە) و ، (گەردوونە) و (دوونە)دا هاوکێشییەکی جوان هەیە .

ئەشکونجێ بەیتەکە وا مەعنا لێبدەینەوە کەوا ئەستێرەگرەوە وەك دالە کەرخۆرە وایە و لاشە توپیوی بەلاوە شتە .. تاد .

کەرگەس و (چن) و (ت) : کەرکەس . ئەبێ (کەرکەس و) بێ . (عب) و (اح) و (خا) : کەرکەس و . لەلا : ئەمە تێکستی تەنها (چن)ە . نوسخەکانیتر هەمو نوسیویانە : (لەکن) . ئێمە بۆ مەبەستی یاریی بە وشەکردن ئەممان لا پەسەندتر بو . شەبنێکە (چر) و (عم) و (گم) : شەبنە کە . (چن) : شەبنکە . ئەمیش هەر شەبنێکەیە . (ت) و (اح) و (خب) : شبیء کە . بۆ (شەبنە کە) و (شەبنێکە)ش ئەگونجێ . نەیزانی (ك) و (اح) و (خا) : نازانێ .

(٣) دەوران : سوڕانەوە . ئەور : گاجوت . چەنبەرە : چەلەمەی ملی گاجوت . طەوق : تەوق ، کوت .

لەم بەیتەشدا نالی هەر لەسەر پلارگرتنە ئەستێرەگرەوە بەردەوامە کە حیسابی ڕۆداوی دوارۆژ ئەخوێنێتەوە . نالی ئەڵێ : کابرای ئەستێرەگرەوە ، لە سروشت وەرگەڕاندا وەك برجی (ئەور)ی ئاسمان وایە* ، یا وەك گاجوت وایە هەر جاری ڕۆنەکاتە لایەك بۆ جوتکردن . چەلەمەی زەمانە و تەوقی چەرخی گەردوونی لە مل کراوە ، ئەوان چۆن وەرسوڕێن ئەمیش هەر وا وەرئەسوڕێ .

لە یەکخستنی (ئەور) و (فەلەك) و ، (ئەور) و (جوت) و (چەمبەرە)دا تەناسوب هەیە ، هەروەها لە کۆکردنەوەی (چەمبەرە) و (طەوق)دا .

ئەوری (چر) و (چن) و (عب) : ئەور . دیارە هەر (ئەوری)یە . چەنبەرەی (چن) و (کم) و (من) : چەمبەرەی . (عم) و (گم) : چەنبەری .

---

* لەمبەیتەوە شتێکیوا دەرئەکەوێ کە بەپێی ئاسمان شناسیی کۆن ، برجی (ئەور) خاسیەتێکی سروشت گۆڕانی بێ . لەمبابەتەوە شتێکی ئەوتۆمان بۆ ڕاست نەکرایەوە .

لەسایەی شەخصێکی هیمەت بڵند ، ئاسوودەیە شارێ
بەڵێ خیططەی (سولەیمانی) سەوادی ظیللی (کودرۆن)ە (٤)

وەرە سەیری خیابان و بەیاضی دەفتەری نالی
کە صەف صەف ، مەصرەعی بەرجەستە ، ڕیزی سەروی مەوزۆنە (٥)

---

(٤) خیططە : پارچە زەوی ، ناوچە .

واتە : لەسایەی ئاقە کەسێکی پایەبەرزی هیممەت باڵاوە ــ کە ئەو (کودرۆن) ناوەیە کە لە نیوەی دۆهەمی بەیتەکەدا باسی کراوە ــ شارێك هەمۆی حەساوەتەوە ، نەك تەنها چەند کەسێك لە دانیشتووانی . بەڵێ ڕاستە ناوچەی سولەیمانی هەمۆی کەوتووەتە بەر ڕەشایی سێبەری (کودرۆن) و ئەو باڵی خۆی بەسەرا کێشاوە .

ئەبێ ئەم (کودرۆن) ناوە دارۆغە بازاڕی شار بوبێ و کابرایەکی توند و تیژ و لێهاتو و بە وێڵ بوبێ و لە سەردەمی ئەوا دز و درۆزن و پیاو خراپ لەناو شارا نەبوبێ .

ئاسوودەیە («پەراوێزی» چر) و (کم) و (عب) و (من) : ئاسوودە ڕێی . کودرۆنە (چر) و (چن) و (عم) و (گم) و (ك) و (اح) و (خا) : گەردۆنـە . (کم) و (من) : گۆرۆنە . («پەراوێزی» ك) : کۆرۆنە .

(کودرۆنە) هەرچەند تەنها تێکستی (ت) و (عب) و (خب) بۆ ، ئێمە لامان پەسەندتر بۆ ، چونکە یەکەم : ئەگەر (شەخصێکی هیممەت بڵند)مان بە کەسێکیتر مەعنا لێ بدایەتەوە ، (بەڵێ)کە مەعنای نەئەهات . کەواتە ناوێکمان پێویست ئەبۆ بۆ نیوە بەیتی دۆهەم . دۆهەم : دۆبارە کردنەوەی وشەی (گەردۆنە) لە دۆ بەیتی لەپاڵ یەکدا شتێکی جوان نییە . سێهەم : ئەم چاکەیە کە نالی باسی ئەکا لەوە کەمترە کە هی میری وڵاتێك بێ و زیاتر لە چاکەی بەڕێوەبەرێکی پۆلیس ئەچێ کە ئەوسا (دارۆغە بازاڕ)یان پێ وتووە . چوارەم : تێکستی (کم) و (من) و («پەراوێزی» ك)یش پشتی ئەوە ئەگرن کە (کودرۆنە) بێ .

(٥) خیابان : ئەو هێڵە سپییەی لەنێوان دۆ نیوە بەیتی قەسیدەدا ستۆنی دائەکشێ . هەروەها سپێتیی نێوان دێڕێك و دێڕێك . بەیاض : سپێتیی تەراخی دەفتەری شیعر . مەصرەع : نیوەبەیت . بەرجەستە : هەڵکەوتو .

واتە : وەرە تەماشای هێڵی ستۆنی و ئاسۆیی نێوان دێڕ و نیوە

دڵ سیاسەنگ نەبێ ، مائیلی خاکی وەطەنە
خاڵی لەعلی حەبەشە ، ساکینی بوردی یەمەنە (١)

دێڕەکانی شیعری ناڵی بکە ، بزانە نیوەکانی چەند هەڵکەوتوون ئەڵێی ڕیزی درەختی سەروی ڕێك و پێك و ئەوەندەی یەکن ، تەنانەت تیپیوابـش هەڵئەبژێری لە هەردوو نیوەکاندا ، لە یەك گەورەتر نەبن و جێگەی زۆرتر لە یەکتر نەگرنەوە .

دیارە بۆ هاوسەنگیی شیعر هەر ئەوەندە مەبەستە بڕگە و تەفعیلەکانی نیوەکان لەناو خۆیانا و ، هەردوو بەیتێك بەرابەر بە یەك ، ئەوەندەی یەك بن ، ئیتر ئەگەر لە نووسینا جێگای زیاتر و کەمتر بگرنەوە ، ئەوە مەبەست نییە . بەڵام ناڵی بۆ بێ‌سەلماندنی هونەرمەندیی خۆی ئەڵێ تەنانـەت ئەو پیتانەیەش کە نیوە بەیتەکانی هەر قەسیدەیەکم ئەیگرنەوە زیاتر و کەمتر نین لە یەکتر .

مەصرەعی (ك) و (اح) و (« پەراوێـزی » خا) : مەصرەعەی . ڕیزی (چر) و (چن) و (ت) و (ك) و (اح) و (خب) : ڕیزەی . (خا) : ڕیزە .

— ٢٠ —

(١) سیاسەنگ : بەردی ڕەش . کینایەیە لە ڕەقێ . بوردی یەمەن : جۆرە قوماشێکی خورییە لە یەمەن دروستی ئەکەن وەك شیرداخ هێڵی سبێ و ڕەشی تیایە .

وانە : دڵ ئەگەر ڕەق و بێ‌ڕەحم نەبێ و لە سەنگی سـەخت دروسـت نەبووبێ ، حەزی لە ڕێد و ماوا و نیشتمانی خۆیەتی ، بۆیە دڵی منیـش هەمیشـە حەزی لەوەیە لای یار و لەگەڵ بیرەوەریی ئەودا بێ ، یا بۆیـە هەمیشـە حەزی لە زیانی ئەو نیشتمانەیە تیا هاتوەتە دنیاوە (وەك بە دوا بەیتی ئەم پارچە شیعرەدا دەرئەکەوێ) . ئەوەتە خاڵیش (خاڵی یـار) کە وەك لەعلی حەبەشە ڕەشـە ، لە بوردی یەمەنیدا نیشتەجێ بووە کە بریتییە لە سەر ڕومەتی سبێ و ژێر زوڵفی تاڵ تاڵ و ڕەشـی یـار ، یاخود بۆ ڕاستیی قسەکەم ئەم نموونەیە ئەهێنمەوە کە ئەوەتە خاڵی یـار کە وەك لەعلی حەبەش ڕەشە ، لەناو بوردی یەمەنیی سەر ڕومەتی سبێ و ژێر زوڵفی ڕەشیدا ئەژێ .

لە چاپکردنی ئەم شوێنەدا بۆین مامۆستا هێمنی موکریـانی هـاتە

پەرچەمی سونبولی‌یو ، قەددی (قضیب البان)ئ
زولف بەهلولی‌یو ، خەط زەنگی‌یو ، وەجهی حەسەنە (٢)

طەلعەتی ئایەتی جان ، مەظهەری ئیعجازی بەیان :
لەبی دورج و ، دەهەنی سیڕڕ و ، کەلامی عەلەنە (٣)

سەرلێدانمان . مەعنای ئەم بەیتەمان لێ پرسی ، وتی : وابزانم مەبەستی نالی لە (خالی لەعلی حەبەشە) بەردی (حجر الاسود)ی دیواری کەعبە و لە (یوردی یەمەن) ئەو بەرماڵە بێ کە پێغەمبەر (د . خ) بەردەکەی تێخست و هەر چمکێکی دایە دەست سەرەك هۆزێك و خۆیشی بەردەکەی هەڵگرت و لەجێی خۆی دانا لە دیوارەکەدا . بەم پێیە مەعناکە وای لێ دێتەوە ئەگەر ئەم بەردی (حجر الاسود)ە (سیاسەنگ) نەبوایە لە بەهەشت هەڵنەئەکەنرا بۆ سەرزەوی . هەرچەند مامۆستا هێمن ئەیوت دڵنیا نیم لە ڕاستیی ئەم مەعنایە ، بەڵام ئێمە لامانوایە بۆچوونێکی ورد و بەجێیە و وا بەسوپاسەوە بە ناوی ئەو خۆیەوە ئەینووسینەوە .

ئاسکییەکی زیرەکانەی تیا ئەبێ ئەمە کە (نالی) بە (حجر الاسود)ی وتبێ (سیاسەنگ) چونکە مەعنای هەردوکیان یەکێکە و وەك پێشان وتمان واتە : بەردی ڕەش .

سیا سەنگ : (عم) و (ت) : سییەه سەنگ .

(٢) بەرچەم : ئەو بەشە قژەی بەسەر ناوچاواندا دێتەوە . سونبول : جۆرە گوڵێکە لە گوڵدانا ئەیچێنن و بۆ نەورۆزی ئامادە ئەکەن . (قضیب البان)ئ : وەك لقی بان . بان : درەختێکە گەڵایەکی سەوز و بۆنخۆشی هەیە . زولفی بەهلولی : زولفی ئاڵۆز و پرژ و بڵاو . لەوەوە هاتووە کە (بەهلول) بە شێت و بەرەڵڵا ناوبانگی دەرکردووە . خەط : ڕازاندنەوەی مۆی برۆ . زەنگی : ڕەش . وەجه : ڕوو . حەسەن : جوان .

بەرچەمی : ئەمە تێکستی («پەراوێزی» چر)ە . (چر) و (چن)و (کم) و (ت) و (عب) و (اح) و (من) و (خا) و (خب) : پەرچەم . (ك) : پەرچەم و . سونبولی‌یو («پەراوێزی» چر) : سونبول و . قەددی («پەراوێزی» چر) : قەددی تۆ . زولف . بۆ (زولفی)یش دەستئەدا . (عم) و (کم) و (گم) و (من) : زولفی .

(٣) طەلعەت : دەرکەوتن . ئایەت : نیشانە . بەیان : قسە و گفتوگۆ . دورج : قوتوی بچووك . دەهەن : دەم . سیڕڕ : نهێنی . عەلەن : ئاشکرا .

دەست لە خوێنم مەدە ، ئالوودە مەکە دامەنی پاك
خوێنی من ئابیتە ، باطیل نییە وەك ڕەنگی خەنە (٤)

وەك گوڵی ئاتەشی ، خەملیوە بە بەرگی چەمەنی
قامەتی نارەبەرە ، ناروەرە ، نارەوەنە (٥)

واتە : دەرکەوتنی ڕۆمەتی یار کە خۆی ئەنوێنێ ، مایە و نیشانەی گیان هاتنەوەبەری دڵدارانە و ، موعجیزەیی گفتوگۆ و قسەی بەوەدا دەرئەکەوێ کە لێوی وەك ئەو قوتووە بچووکانە وایە شتی گرانبەهایان تیا ئەشاررێتەوە ـ کە ددانەکانیەتی ـ و ، دەمی ئەوەندە بچووکە وەك نهێنی وایە و ، قسەشی ئاشکرایە هەموو پێی ئەزانین .

لە وشەی (ئایەت) و (موعجیز) و (بەیان)دا جۆرە ئیشارەتێك بۆ قورئان کراوە کە ئەویش موعجیزەیە و لە (ئایەت) پێکهاتووە و (بەیان)یشی هەیە واتە فەصیحە و کەس ناتوانێ شتیوا بڵێ . هەروەها لە نهێنییەتیی دەم و ئاشکرایی قسەشدا ئیشارەتێکی ئیقتیباس ئامێز هەیە چونکە کەلامی خوا ئاشکرایە و خوا دەمیشی نییە .

ئایەتی جان ، مەظهەری ئیعجاز و بەیان (چر) و (عب) : مەظهەری جان، ئایەتی ئیعجاز و . (چن) ... ئیعجاز ... (عم) و (گم) : .... مەنطیقی ئیعجازی . (ت) : ئایەتیو مەظهەری ئیعجازی . لەبی دورج و (چر) و (کم) و (ت) و (عب) و (اح) و (من) و (خا) و (خب) : لەبی ڕۆح و. (عم) و (گم) : لەب و ڕۆح و .

(٤) ئالوودە : تێکەڵ . شتێ لە شتێکەوە گلابێ . ئابیت : ڕەنگێ نەچێتەوە .

واتە : مەمکوژە و خۆت لە خوێنمەوە مەگلێنە و دەستی خۆتی تێوەرمەدە و داوێنی خاوێنی خۆتی پێ پیس مەکە . خوێنی من خوێنێ نییە ڕەنگی بچێتەوە . لە هەرچییەکەوە تلا لێی نایێتەوە و دەستی هەرکەسی تێوە گلا تا مردن هەر پێیەوە ئەنالێنێ . خوێنی من وەك ڕەنگی خەنە نییە پاش بەینێك کاڵ ببێتەوە .

خەنە (ت) و (اح) و (خب) : حەنە . حەنە : خەنە . بەپێی ئەم نوسخانە ئەشکونجێ (حەنە) ناوی کابرایەکی جولەکە بووبێ . مەعنای بەیتەکەش بۆ ئەم ڕێگایە چۆنە دەستئەدا .

ئەم بەیتە لە (چر) و (عب) و (کم) و (من)دا بەیتی پێنجەمە .

(٥) گوڵی ئاتەشی : گوڵێکی سوورە . خەملیوە : ڕازاوەتەوە . چەمەنی :

ڕۆشنیی دیدە بە ئینسانە ، کە موژدەی قەدەمت
ڕۆشنیی دیدەیی غەمدیدەیی (بیت الحَزَن)ە (٦)

دڵی « نالی » کە ئەنیسی (قەرەداغ)ە ، ئیستەیش
داغی (سەرچاوە)وو (دێوانە)یی دار و دەوەنە (٧)

ئەوەی ڕەنگی وەك چیمەن سەوز بێ . نارەبەر : ئەوەی بەرەکەی هەنار بێ . ناروەر : ئەو ئافرەتەی مەمکەکانی وەك هـەناریان لێهاتبێ (*) . نارەوەن : درەختێکی دار سەخت و ، گەڵا ددانەدارە ، بەر لە پشکوتنی گەڵای ، گوڵەکانی ئەوەرێن .

وانە : یار وەك گوڵی ئاگر بە بەرگی سـەوزەوە ڕازاوەتەوە . گوڵە ، بەڵام وەك ئـاگر دڵـداران ئەسـوتێنێ و جلوبەرگی سـەوزی جوانی لەبەرکردووە . کە سـەیری ڕومەتی سوور و مەمکی سەرسنگی ئەکەی ، ئەڵێی داری هەنارە ، ئافرەتێکە مەمکەکانی وەك هەناریان لێهاتووە ، لە خۆڕاگرتن و سەوزیی و ڕازاوەییشدا ئەڵێی نارەوەنە .

نارەبەرە (ك) و (اح) : بارەبەرە .

ئەم بەیتە لە (کم) و (گم) و (من)دا بەیتی شەشەمە .

(٦) ئینسان : گلێنەی چاو . قەدەم : هاتن . بیت الحزن : خەفەتخانە ، دڵ .

وانە : ڕۆشنایی چاو بەهۆی گلێنەی چاوەوە ئەبێ . تۆیش گلێنەی چاوی منی . لەبەرئەوە ، مژدەی هاتنت ئەبێ بە مایەی ڕۆشن بونەوەی دیدەی غەم دیتوی ناو خەفەتخانەی چاوم .

دیدە بە ئینسـانە (چن) و (کم) و (گم) و (ت) و (ك) و (من) و (خا) و (خب) : دیدەیی ئینسـانە . غەمدیدەیی (چن) و (خب) : غەمدیدە . (گم) : خەمدیدەیی .

ئەم بەیتە لە (چر) و (عب) و (کم) و (من)دا بەیتی چوارەم و لە (گم)دا بەیتی پێنجەمە .

(٧) ئەنیس : ئولفەت پێوەگرتـو . قـەرەداغ : دێی (زەردیـاوا) و تێکڕای ناوچەی (قەرەداغ) لە هەرێمی سلێمانی. داغ : سوتاو و ڕەش هەڵگەڕاو.

(*) لە لاپەڕە ٤١٢ و ٤١٣یشدا وشە و مەعنای وشەی (ناروەر) بەپێی ئێرە ڕاست بکەنەوە .

— ٢١ —

لەو وەختەوە بیستۆمە دیتن بەقەدەر چاوە ،

هەر مۆم لە بەدەن یەکسەر ، وەك عەینی فەنەر ، چاوە (١)

سەرچاوە : ئەگەر ناوی شوێنێکی تایبەتی نەبێ ، لێکڕای سەرچاوە و کانی و ئاو . دێوانە : شێت . دار : داری گەورە . دەوەن : وردە دار کە لەپاشاندا ئەبنە داری گەورە .

واتە : دڵی نالی کە ئێستاش لەپاش ئەم عومرە و لەگەڵ ئەم دوورییەش هەر ئولفەتی بە قەرەداغەوەیە و بیری ئەکاتەوە و لەناخیدا ئەژی ، بۆ دیتنێکیتری سەرچاوەکانی ڕەش هەڵکەڕاوە و برژاوە و ، بۆ دار و دەوەنەکانی بووە بە (دێوانە) و شێت بووە و کەژ و کێوی گرتووەتەبەر . وشەی (دێوانە) ئیشارەتیشە بۆ چەمی دێوانە کە چەمێکە لە چیای (سەگرمە)وە پەیدا ئەبێ و بە قەرەداغدا ئەڕوا و لە نزیکی (دەربەندیخان)ەوە ئەڕژێتە (سیروان)ەوە .

لەم بەیتەوە وا دەرئەکەوێ نالی ئەم پارچە شیعرەی لە نامۆییدا و لە سەردەمی پیریدا وتبێ .

قەرەداغە (خب) : قەرەطاغە . ئێستەیش (چن) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) و (خا) : ئێستایش . (کم) و (گم) و (من) : ئێستا .

سەرچاوەوو دێوانەیی (چر) و (کم) و (گم) و (عب) و (من) : سەرچاوەوو دێوانەوو .

— ٢١ —

ئەم پارچە شیعرەمان تەنها لەپاڵ کتێبێکی دەستنووسی خۆماندا دی ، نوسرابووەوە .

(١) فەنەر : کاغەزێ یا شتێکیوایە لوول ئەکرێ بە دەوری شەمعدا بۆئەوەی کە با لێیدا نەیکوژێنێتەوە .

واتە : لەوکاتەوە کە بیستۆمە توانای دیتنی هەرکەس بەئەندازەی چاویەتی ، دوو چاوی هەبێ زیاتر و باشتر ئەبینێ لەوە کە یەك چاوی هەبێ و ، چاوی ساغ بێ باشتر ئەبینێ لەوە کە چاوی کز بێ ، ئا لەوکاتەوە هەرچی مۆی لەشمە ، وەك چاوی لە فەنەر پێچراو ، یاخود وەك فەنەر خۆی بووە بە چاو بۆئەوەی باشتر یار ببینم .

فەرمۆی کە هەمۆ دەم بێ گریان و ، شەویش نەنوێ
ئەم بەندەیە مەئمۆرە ، ئەم ئەمرە لەسەر چاوە (٢)

جێگایێ نەظەرگا بێ ، شەش جانیبی دەریا بێ ،
ئەی مەردومی سەیرانێ ، لەم خیططەیە هەر چاوە (٣)

چاویشی لە «نالی» کرد ، دین و دڵ و جانی برد
گەر زوڵفە ئەگەر نازە ، گەر خەندەیە ، گەر چاوە (٤)

ڕۆی شوبهاندنی (مۆ) بە (فەنەر) لەوەوەیە کە مۆ لۆل لەخوا وەك نەنەر . لەوانەیە بۆیەش وتبێتی (بیستۆمە) و نەیوتووە (زانیومە) چونکە (زانین) بە تەجرەبەی شەخسیی نیشان خۆی دێتەدێ ، بەپێچەوانەی (بیستن)ەوە و ، ئەویش لەوکاتەدا کە ئەم پارچە شیعرەی وتووە چاوی نەبۆیێ . بەڵگەی ئەم بۆچۆنەشمان ئەوەیە کە لە دوا بەیتدا ئەڵێ : « چاویشی لە نالی کرد .. » تاد .

(٢) واتە : یار فەرمۆی ئەبێ گریانم هەمیشەیێ و بەردەوام بێ ، یاخود گریانم هەر خوێن بێ و لەجیاتیی فرمێسك خوێن لە چاوم بڕوا و ، شەویش نەنوم ، یاخود گریانەکەم شەویش نەخەوێ واتە نەبڕێتەوە .. بۆ جێبەجێ کردنی ئەم فەرمانەی یار من ئەمرم پێکراوە و بە «بەسەرچاو» جێبەجێی ئەکەم ، یاخود بۆ جێبەجێ کردنی ئەم فەرمانی یارە من هیچ بەدەس نیم ، تەنها هەواڵ گەیێنێکم ، فەرمانەکە ئەگەیەنم بە چاو و ئەبێ ئەو بەجێی بهێنێ .

(٣) نەظەرگا : لە کوردەواریدا بەو شوێنانە ئەڵێن کە چاکانی خوا ناوێك تیا دانیشتۆن یا ڕۆی بەرەکەتیان تێ کردووە و پاش ئەوە خەڵك کردۆیانن بە زیارەتگا . شەش جانیب : شەش‌لا ، سەر و خوار و ڕاست و چەپ و بەر و دوا . مەردوم : خەڵك . بیبیلەی چاو . سەیرانێ : سەیران‌کەر . جێگایەك بۆ سەیران بشێ . خیططە : ناوچە .

مەعنای ئەم بەیتە و بەیتی پاشەوەی پێکەوە لێك‌ئەدەینەوە .

(٤) واتە : ئەی خەڵکی سەیران‌کەر ، یاخود ئەی گلێنەی چاوم کە سەیرانگای یاران بۆی ، شوێنێ کە یار جارێ بە ڕۆی لوطفەوە تەماشای کردبێ ، یا وێنەی ئەوی تیا عەکس بۆبێتەوە و سەیرانگای نازاران بۆبێ و بۆ ئەوە بشێ تیا دانیشن و هەر شەش لاکەی ئاو (ی فرمێسك)بێ ، لەم

ئەو سیلسیلە وا میشکی خەتا تێوی براوە ،
پڕ پێچ و شکەن ، خەم بە خەم و ، حەڵقە کراوە ، (١)

لەولاوێکە لەولاوە بە ئەملاوە کشاوە ،
یا یاسەمەنی خاوە بە ڕوی ڕۆژدا ڕژاوە ؟! (٢)

یا دۆکەڵی جەستەی منە بەو شەمعە سوتاوە ،
یا هەوری سیاتاوە کە مانیع لە هەتاوە ؟! (٣)

ناوچەیەدا هەر چاوم بۆ ، یار لە چاویش بێبەش و نائومێدی کردم و ، بەو لێسەندنەی چاوم دین و دڵ و گیانمی بەجارێ بە تاڵان برد .. بەڵام نازانم چۆن چاوی بردم ، بە زەبری زوڵف بردی ، یا بە هێزی ناز .. بە زەردەخەنەی لێو بردی ، یا بە ڕوانینی چاو .. هەرچۆن بێ بردی و منی لێ بێبەش کرد و ، ئەو سەیرانگایەشی نەهێشت کە نازاران ئەهاتنە ناوی و ، تەڕایی لە دەوری ئەو دوڕگەیە بڕێ .

وەك پێشان وتمان لەوانەیە ئەم بەیتەش نیشانەی کوێر بونی نالی بێ لە دوا ساڵەکانی ژیانیا ..

— ٢٢ —

ئەم پارچە شیعرە تەنها لە نوسخەکانی (عم) و (گم)دا هەیە ، بەڵام هەمو نیشانەیەك وائەگەیەنێ هیی «نالی»بێ .

(١) سیلسیلە: زنجیرە. میشگ : میشك. خەتا: ناوچەیەکە لە تورکمانستان. تێو : ناو . پێچ و شکەن : لوول و تێكشکاو . چەمیوە و ئەڵقە ئەڵقە .
مەعنای ئەم بەیتە و بەیتی پاشەوەی پێکەوە دێ .
میشکی (گم) : میشکی .

(٢) واتە : ئاخۆ ئەو زنجیری زوڵفە کە لە ڕەشێ و بۆن خۆشیدا پێی‌ئەڵێن (میشکی خەتا) و ، پێچ و لوول و ئەڵقە ئەڵقەیە ، لەولاوە لە باڵای یار ئاڵاوە و ، لە لای ڕاستەوە ئەچێ بۆ لای چەپ و بەپێچەوانەوە ؛ یاخود گوڵی یاسەمەنی خاوە بەسەر ڕوی یاردا بڵاو بووەتەوە ؟
بە ئەم لاوە (گم) : بە ئەولاوە .

(٣) جەستە : لاشە . سیاتاو : هەوری ڕەشی باراناوی .

داوێکە لە ڕۆی داتەپی خاڵت تەنراوە
زنجیرە لە پێی مائیلی ئەو ڕۆتە نراوە (٤)

هەی هەی ! غەڵەطم گوت ، ئەمە ظولمەت ، ئەوە ئاوە
بەو ظولمەتە ، بەو ئاوە ، حەیاتم غەڵەطاوە (٥)

واتە : یاخود دۆکەڵی لاشەی منە کە مۆمی ڕۆی گەشی تۆ سۆتاندوویەتی ، یا هەوری ڕەشی باراناویە و ڕێگای لە دەرکەوتنی ڕۆژی ڕۆت گرتووە ؟!

وشەئاراییەکی جوان لە کۆکردنەوەی (سۆتاو) و (سیاتاو) و (هەتاو)دا هەیە . لەنێوان (هەور) و (دۆکەڵ)یشدا تەناسوب هەیە .

دوور نییە وشەی (شەمعە) پێشان (شەمتە) بووبێ کە لە (شەم) و (تە) پێکهاتووە و ، نووسیاران دەسکاریبیان کردبێ . ئەگەر وابێ هاوئاوازییەکی جوان لەنێوان (جەستە) و (شەمتە)دا ئەبێ .

(٤) مائیل : ئارەزوومەند . لار .

واتە : زولفت تەڵەیەکە بەسەر دانەوێڵەی خاڵتەوە نراوەتەوە بۆئەوەی چۆلەکەی دڵی دڵداران بێن و ببن بە داویەوە . زنجیرێکە کراوەتە پێی ئەوانەی عاشقی ڕۆتن ، یاخود کراوەتە پێی لار ڕۆیشتوی ڕۆت ، یاخود کراوەتە پێی لار ڕۆیشتوی ئەو دڵدارە ڕۆت و قوتەی وێراوبە تۆی خۆش بوێ .

لەنێوان (تەنراوە) و (ڕۆتە نراوە)دا ، بە چاوپۆشییەوە لە وشەی (ڕۆ) ، جیناسی تەرکیب هەیە .

(٥) هەی هەی : وشەی سەرسامییە . ظولمەت : تاریکستانێ . غەڵەطاوە : وەرچەرخاوە . وەرگەڕاوەتەوە .

واتە : نەخەیر ، هەڵەم کرد کە زولف و ڕۆی یارم بەو شتانە شوبهاند کە باسم کردن . وانییە ، زولفی یار تاریکستانێ و ڕۆی یار ئاوی حەیاتە . بەهۆی ئەو تاریکستانێ و ئاوی حەیاتەشەوە ژیانی من وەرگەڕاوە و کەوتووەتە مەترسییەوە ، چونکە ئەمەوێ بگەمە سەر ئاوی حەیاتی ڕۆمەتی و بیمژم و ژیانی هەمیشەیی بۆ خۆم مسۆگەر بکەم ، تاریکایی زولفی ڕێم لێ ئەگرێ و ناهێڵێ بڕۆم .

داڕشتنی ئەم بەیتە لە بابەتی (ئاوی حەیات) وەرگیراوە کە ئەڵێن لە

دڵ تینووە ، سوتاوە ، بە بێ طاقەت و تاوە
ڕێگەم بە سەراوە ، کە دەچم ڕێم بەسراوە (٦)
ئەو شەربەتە ، ئەو جامە شەراوە لەبی ناوە
بۆ « نالی »یە ئاخر کە خودا بۆ ئەوی داوە (٧)

— ٢٣ —

زوڵفت بە قەدتدا کە پەرێشان و بڵاوە ،
ئەمڕۆ لە منی شیفتە ئاڵۆز و بە داوە (١)

تاریکستانیدایە و کەس ناتوانێ پێی بگات .

(٦) تاو : هێز و توانا . سەراو : کانێ .

واتە : دڵم تینووە بۆ مژینی لێوی یار ، توانا و هێزم لەبەر بڕاوە ، ڕێگەم بۆ سەر سەراو و کانیاوی دەم و لێوی یارە ، بەڵام زوڵفی هاتووەتەوە بۆ سەر دەم و لێوی و ڕێی لێ بەستوم و ناهێڵێ بگەمە ئەوێ.

لەنێوان (بە سەراوە) و (بەسراوە)دا جیناسی تەرکیب هەیە .

(٧) شەراو : شەراب .

واتە : ئەو شەربەتەی ئەمەوێ بچم بیخۆمەوە و ، ئەو جامی شەرابەی ئەمەوێ بچم بینێم بە دەممەوە ، پێی ئەڵێن (شەربەتی لێو) یا (جامی شەرابی لێو) و سەرەنجام هەر بۆ نالی ئەبێ ، چونکە خوا بۆ ئەوی داوە .

ئەشگونجێ وشەی (ناوە) بەمەعنا (ئیسم) نەبێ ، بەڵکو یا بەمەعنا (ناب) بێ یا هەر (ناب) بێ و وەك چۆن (شەراب) کرا بە (شەراو) ، ئەمیش کرابێ بە (ناو) . (ناب) یا (ناو) واتە : خاوێن و بێ گەرد .

بەکارهێنانی وشەی (شەراو) لەجیاتیی (شەراب) کە زاراوی هەندێ ناوچەی کوردستانی عێراق و ئێرانە ، نموونەیەکی تری ئەو ڕێبازەی نالییە کە وشە لە دیالێکتە جیاوازەکانی کوردییەوە ئەخوازێ و ئەیخاتە ناو شیعری خۆی .

— ٢٣ —

(١) شیفتە : دڵدارێ کە یار دڵی بردبێ . ئاڵۆز : شێواو . بەداو : سەر بە گوبەند و دەم بە بیانو .

واتە : زوڵفە درێژ و شۆڕەکانت کە بە قەد و باڵاتدا پرژ و بڵاو

ئەم عومرە عەزیزە کە لە بۆت نەقد و دراوە ،
صەد حەیف و دریغا کە موسولمانی نەماوە ! (٢)

عومرێکی درێژە بە خەیالی سەری زولفت
سەوداوو پەرێشانم و ، سەودایەکی خاوە (٣)

بۆنەتەوە و دلی دلدار ڕائەکێشن بۆ لای خۆیان ، ئەمڕۆ لە منیش ئالۆز و شێواو و سەر بە گوێبەند و دەم بە بیاتۆن و گیرم بە دەستیانەوە خواردووە .

بە قەدتدا (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (ك) و (من) : لە قەدتدا .
ئەمڕۆ : ئەمە تێکستی تەنها (گم)ە ، نوسخەکانیتر هەمویان ، (چر) نەبێ ؛ امرو ، کە بۆ (ئەمڕۆ)یش و (ئیمڕۆ)یش دەستئەدا . (چر) : ئیمڕۆ .

(٢) نەقد : نەخت ، پارە . دراو : سکە ، لێدراو . بەخشراو . دریغا : داخەکەم .

لێکدانەوەی ئەم بەیتە پێویستی بە (تەقدیرکردنی) خەبەرێك هەیە بۆ ڕستەی نیوە بەیتی یەکەمی و بەو تەقدیر کردنەوە مەعنای بەیتەکە وای لێدێتەوە کەوا عومری عەزیزی خۆم وەك نەختینە و دراو بۆ تۆ دانا ، یا پێم بەخشیت و دامە دەستت . بەڵام صەد حەیف و صەد مەخابن کەوا موسولمانەتی نەماوە تا تۆ وەفات هەبێ و ئەو عومر بەخشین و لە ژیان بوردنەی منت لە بەرچاو بێ و ، قەدری پیاوەتیی کەس نازانی .

لە وشەی (دراو)دا لەطافەت هەیە ، چونکە بۆ هەردوو مەعناکەی دەستئەدا .

ئەم بەیتە تەنها لە (چر) و (عب)دا هەیە و لەم شوێنەدایە . لە نوسخەکەی (چر)دا بە خەتێکی بێگانە لە خەتی ئەسلی کتێبەکە نوسراوە « هیی نالی نییە » . بەڵام وەك پێشتر باسمان کردووە نوسخەی (عب) نوسخەیەکی کۆنە و لە (١٣١٨ ی . ك = ١٩٠٠ — ١٩٠١ ی . ز)دا نوسراوەتەوە و جێگای گومان لێکردن نییە ، بۆیە ئێمە ئەم بەیتە بە هیی نالی دائەنێین . نەقد و (عب) : نەقد . بۆ (نەقد و) و (نەقدە)یش دەستئەدا . حەیف و (عب) : حەیف . بۆ (حەیف و) و (حەیفە)یش دەستئەدا .

(٣) سەودا (ی یەکەم) : عاشق . سەودا (ی دووهەم) : خەیاڵ . عەشق واتە : ماوەیەکی دوور و درێژە بیر لە سەری زولفی درێژی تۆ

هەرچەندە کە ڕۆتم ، بەخودا مائیلی ڕۆتم
بێبەرگییە عیللەت کە هەتیو مەیلی هەتاوە .. (٤)

ئەکەمەوە و ، بەو بیرکردنەوەیە گرفتار و پەریشان و خەیاڵ پەرت و بڵاو بووم . بەڵام ئەم خەیاڵ و بیرکردنەوەم خەیاڵێکی پوچ و بێمایە و کردارێکی بێ سوود و کەڵکە و دوای کڵاوی بابردوو کەوتووم .

لە کۆکردنەوەی (خەیاڵ) و (خاو)دا ئیشارەتێکی ناسک کراوە بۆ ڕستەی کینایەیی (خەیاڵی خاو) کە لە کوردیدا زۆر بەکاردێ . لە کۆکردنەوەی (زوڵف) و (خاو) و ، (زوڵف) و (پەرێشان)یشدا تەناسوبێکی جوان هەیە .

لە ڕیزکردنی بەیتەکانی ئەم پارچە شیعرەدا شوێنپێی (چر) و (عب)مان هەلگرتووە . نوسخەکانیتر جیاوازیيان هەیە . تێکڕای نوسخەکان لە بەیتی یەکەم و دووەمدا هاوڕێن . ئەم بەیتی سێیەمەش لە (چن) و (عم) و (ت) و (اح) و (خا) و (خب)دا حەوتەمە .

(٤) واتە : هەرچەند کابرایەکی لات و بێدەسەڵات و ڕووت و قووتم و بەپێی نەریتی کۆمەڵایەتی شایانی ئەوە نیم و بۆم ڕەوا نییە بیر لە خۆشەویستیی نازدارێکی پایە بڵندی وەک تۆ بکەمەوە ، بەڵام چار چییە ؟ هێزی خۆشەویستی هێزێک نییە دان بە جیاوازیی هەژار و دەوڵەمەند و داب و نەریتی کۆمەڵایەتیدا بنێ .. حەزم لە دیداری ڕوتە و هەژاری ناێ بە کۆسپ لە ڕێی دەربڕینی ئەم خۆشەویستییەمدا .. بەڵکو هەر لەبەر ئەم هەژارییەم پێویستم پێتە و لەوانەبو ئەگەر هاوڕێ و هاوسەرێکی خۆمم بوایە بیرم لە تۆ نەکردایەتەوە .. هەژار بۆیە حەز ئەکا بچێتە بەرخۆر چونکە هیچی لەبەرا نییە و ئەیەوێ گەرمی ببێتەوە . ئەگەر جل و بەرگی گەرم و نەرمی باشی لەبەرابێ کاری بە خۆر و بەربەڕۆچکەی زستانان چییە !

لەنێوان هەردوو (ڕۆتم)دا جیناسی تەرکیب و ، لەنێوان (هەتیو) و (هەتاو)دا جیناسی لاحیق و ، لە هێنانی نیوە بەیتی دووەمدا بەدوای نیوە بەیتی یەکەمدا حوسنی تەعلیل هەیە . تەشبیهێکی جوانیش لە بەیتەکەدا هەیە کە نالی خۆی کردووە بە هەتیو و ، هاوڕێ بە بەرگ و ، ڕۆی یار بە خۆری زستان ..

بەخودا (کم) و (گم) : بەخوا .

(مانی) نییەتی قووەتی تەصویری برۆی تۆ
ئەم قەوسە بە دەستی موتەنەففیس نەکشاوە (٥)

بۆچی نەگریم ، صەد کەڕەتم دڵ دەشکێنی !
بۆ مەی نەڕژێ ، شیشە لە صەد لاوە شکاوە ! (٦)

---

(٥) مانی : وێنــە و نەخش‌کێشێکی بەناوبانگی ئێرانی بــووە . ئیددیعای پێغەمبەریشی کردووە . لە سەردەمی بەهرامی یەکەمی ســاسانیدا بە شێوەیەکی دڕندانە کوشتیان ، پێستیان گرۆ و پڕیان کرد لــە کـا و لە بەردەرگای شاری‌جوندیشاپوردا هەڵیان‌واسی تا خەڵك سەیری بکەن ..
تەصویر : وێنەکێشان . موتەنەففیس : هەناسەدەر ، گیان‌لەبەر .
واتە : برۆت ئەوەندە جــوان و ڕازاوەیــە ، تەنــانەت نیگارکێشێکی بەناوبانگی وەك مانییش ناتوانی وێنەی بکێشێ. کەوانی برۆی تۆ بەدەستی ئادەمیزاد ئامادە نەکراوە بۆ تیر نــان بە دڵی دڵــدارانەوە .. هــەر خوا ئەتوانێ کەوانی وەك‌برۆی تۆ دروست بکا هەمیشــە ئامــادەی ڕاوکردنی دڵی دڵداران بێ .
نیوەی دوهەمی ئەم بەیتە حوسنی تەعلیلی تیایە بۆ نیوەی یەکەمی و ، لەنێوان (قەوس) و (نەکشاوە)شدا تەناسوب هەیە .
ئەم قەوسە (چر) : ئەو قەوسە . (من) : ئەم نەقشە .
ئەم بەیتە لە نوسخەکانی جگە لە (چر) و (عب)دا بەیتی هەشتەمە .

(٦) واتە : ڕۆژی صەد جار دەست بە ڕۆمەوە ئەنێی و دڵم ئەشکێنی ، ئیتر چۆن نەگریم‌! شەرابی خوێنی دڵم چۆن لە چاوەکانمەوە نەڕژێ و سەرنەکا، مادەم شوشەی دڵمت لە صەد لاوە شکاندووە ؟
نیوە بەیتی دوهەم ئەنجامی نیوە بەیتی یەکەم لێك‌ئەداتەوە .
بە شوبهاندنی (مەی) بە (فرمێسك) و،(دڵ) بە (شوشە) ئیستیعارەیەکی موصەڕڕەحە پێکهاتووە .
بۆچ مەی (چر) و (عم) و (من) : بۆ مــەی . (کم) و (خب) : مــەی بۆ . (گم) : مەی بــۆچ . شیشــە (عـم) و (گـم) و (ت) و (ك) و (اح) و (« پەراوێزی » خا) : شوشە . لاوە (چر) و (کم) و (عب) و (اح) و (خا) و (خب) : جێگە . (ت) : جێگا .
ئەم بەیتە لە (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (ك) و (اح) و (من) و (خا) و (خب)دا بەیتی دوهەمە .

بێ فائیدەیە مەنعی من ئێستاکە لە گریان
بۆ عاشقی بێچارە زووەم ئاوە ڕژاوە ! (٧)

هەر جۆگەوو جێگێکی کەوا سوور و سوێر بێ
جێی جۆششی گریانی منە و خوێنە ڕژاوە (٨)

---

(٧) زووەم : زۆ ئەم .

واتە : لۆمەکردنی دلدار و ڕێگای گریان لێ گرتنی داد نادا . عاشقی بەدبەخت لە زووەوە ئەم ئاوەی بۆ ڕژاوە کە ئەبێ بەشـی هـەر گریان و بەدبەختێ و کوڕۆڕزانەوە بێ .

ڕستەی (ئاو بۆ ڕژان) لە کوردیدا کینایەیە لە داب و نەریت .

لە بەکارهێنانی (ئاو) و (ڕژان)دا وردەکاریەکی جوان هەیە ، چونکە مەسەلەکە پەیوەندی بە فرمێسك و گریانەوەیە .

ئەم بەیتە لە (چن) و (عم) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) و (خب)دا بەیتی پێنجەمە . لە (کم) و (گم) و (من)یشدا بەیتی شەشەمە .

(٨) جێگێکی : جێگەیەکی . جۆشش : هاتنە جۆش و هەلقولان .

واتە : هەر جۆگەیەك کە ئەبینێ ڕەنگی سوورە و تامی سوێرە ، خوێنی چاوەکانی منـە ڕژاوە ، یاخود خوێنی منی بە بێتاوان کـوژراوە ، بۆیە سوورە و ، شوێنی هاتنەجۆشی گریانی منە بۆیە سوێرە .

لە مەعنا لێـدانەوەی ئەم بەیتـەدا ئەگونجێ (سـوور) و (سوێر) هەردوکیان پێکەوە بۆ (جۆگە) و (جێگە) بگێڕینـەوە و ، ئەشگونجێ (سوور) بۆ (جۆگە) و (سوێر) بۆ (جێگە) بگێڕینـەوە و لەف و نەشری مورەتتەب بێ .

ئەشگونجێ ڕستەی (خوێنە ڕژاوە) بە (خوێ نەڕژاوە) بخوێنرێتەوە وەك لە هەندێ نوسخەدا نوسراوە و هەرچۆن بێ پێتەکانی ڕستەکە بۆ هەردوو داڕشتنەکە ئەگونجێن و نالیش بە عادەتەکەی خۆی هەر ئەوەی مەبەست بووە .

لەنێوان (جۆگە) و (جێگە)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێـوان (سـوور) و (سوێر)دا جیناسی ناقیص هەیە .

جێگێکی کەوا (عم) : جوبار کەوا . دیارە (جۆبارێ)یە . (کم):جێگایە کەوا . (گم) و (من) و (خب) : جۆبارێ کەوا . (ك) و (اح) : جێگایێ کەوا :

سۆزی دڵـە باعیثی تاو و کوڵی گریانْ
مەعلومە کە ئاگر سەبەبی جۆششی ئاوە (٩)

« نالی » وەکو زوڵفت کە موطیعی بەری پێتە
تێکی‌مەشکێنە ، بە جەفا مەیخەرە لاوە (١٠)

جێیی (چن) و (عم) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) و (خب) : جێ . منە و : ئەمە تێکستی (چر) و (عم)ە . نوسخەکانی‌تر هەمۆ : منە ، (کم) ئەبێ کە هەر لە بنەڕەتا وشەکەی تیا نییە . خوێنـــە ڕژاوە (چر) و (گم) و (اح) و (« بەراوێزی » خا) : خوێنە ڕژاوە . ئەبێ مەبەستی (خوێ نەڕژاوە) بێ . (عب) : خوێی نەڕژاوە . (خوێ) کەی بە هەڵە بە دوو (ی) نوسیوە .

ئەم بەیتە لە (چن) و (عم) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) و (خب)دا بەیتی سێهەم و ، لە (کم) و (گم) و (من)دا بەیتی پێنجەمە .

(٩) واتە : سۆزی ئاگری عەشقی دەروونمە بووە بە هۆی تاوی گەرم و بەکوڵی گریانم . ئەمەش شتێکی سەیر نییە ، چونکە هەموان ئەزانن ئاگرە ئەبێ بە هۆی هاتنەکوڵی ئاو .

لە نیوە بەیتی دووهەمدا حوسنی تەعلیل و ، لەنێوان (تـاو) و (ئاو)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (ئاگر) و (ئاو)دا طیباق هەیە .

مەبەستی نالی لـە بەکارهێنانی وشەی (باعیث) بۆ پەیـوەندی نێوان (سۆزی دڵ) و (تاو و کوڵی گریان) و ، بەکارهێنانی وشەی (سەبەب) بۆ پەیوەندی نێوان (ئاگر) و (جۆشـشی ئاو) ئەوەیە بڵێ پەیوەندی ئەم دوانە وەك یەك نین و هی یەکەم بەتینتر و بەهێزترە .

تاو و (چر) : تاوی . (اح) : تاو . بۆ هەردوکیان دەست ئەدا . (خا) : تاب و . ئاگر (عم) : ئاور .

ئەم بەیتە لە (چن) و (عم) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) و (خب)دا بەیتی شەشەم و ، لە (کم) و (گم) و (من)دا بەیتی حەوتەمە .

(١٠) واتە : نالی کە لە بەرپێتا کەوتووە و گوێ ڕایەڵ و فەرمان بەردارتە وەك زوڵفە درێژەکانت کە ئەکەونە بەرپێت ، مەیشکێنە یـەك و ئازاری دڵی مەدە و پشت‌گوێی مەخە و یادی بکەرەوە .

هەرچەند (تێك‌شکاندن) و (بەلاداخستن) لەم بەیتەدا دراونەتە پـاڵ نالی ، بەڵام کۆکردنەوەیان لـەگەڵ زوڵفـدا لـە یـەك بەیتـدا شتێکی بێ‌موناسـەبەت نییـە ، چونکە لە بنچینەدا ئـەبێ بدرێنـە پاڵ زوڵف .

تا لە من ئەو زولفە زێی بۆسە و کەناری گرتووە
ناودەمم بێ شوبهە تامی زەهری ماری گرتووە (١)

خۆش لەسەر سینەی سەری هەڵداوە دۆ گۆی سەر بە مۆر
مات و حەیرانم کە عەرعەر کەی هەناری گرتووە ! (٢)

مەبەستی نالی ئەوەیە بڵێ ، هەرچەند من وەك زولفەکانت کەوتۆمەتە بەرپێت ، بەڵام ئەمە واناگەیەنێ لە هەمۆ شتێکا وەك زولفتم لەگەڵ بکەی .

وەکو (عب) : سری = سەری . بەم‌پێیە ئەبێ (نال)ی (نالی)یش بە تالە باریکەکەی ناو قەڵەم مەعنا لێ‌بدەینەوە . بە جەفا (کم) و (ات) و (اح) : بە جەفا و .

— ٢٤ —

(١) واتە : لەوکاتەوە کە زولفی یار زێی ئەوەی لێ گرتۆم لە باوەشی گرم و ماچی‌کەم ، ناودەمم تالە و تامی ژاری مار ئەدا ؛ چونکە وەك چۆن گرانەتادار کە هیچ ناخوا ، لێوی یار ئەگرێ و تامی دەمی تاڵ ئەبێ ، منیش لەبەر بێ‌بەش بۆن لە خۆراکی ماچی دەمی یار تامی دەمم تاڵ بووە ، یاخود لەبەرئەوە کە هەرچەند دەم ئەبەم گۆنای یار ماچ بکەم ، دەمم بەر زولفی وەك ڕەشماری ئەکەوێ و ڕەشماریش ژاراویە . بەڵام ئەم مەعنای دۆهەمە لەگەڵ قەدر زانینی یاردا ناگونجێ .

زولفە (« بەراوێزی » چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (عب) و (من) : شۆخە . بۆسە و (عم) و (کم) و (گم) و (ات) و (عب) و (من) : بۆس و . زەهری ماری (چر) : ژەهری مار . (عب) : ژارە ماری .

(٢) عەرعەر : درەختی سەروی شاخێ ، درەختێکە وەك سەروی عادەتی ، بەڵام کەمێك کورتتر و بچۆکترە لەو .

واتە : چەنـد جوان دۆ گۆی سەربەمۆر لەسەر سنگی یار سەریان هەڵداوە (مەبەست لە گۆکان جۆتە مەمکی یار و لە سەربەمۆر یا گۆی مەمکەکان یا کەس دەس بۆ نەبردۆبیانە) . من لەوە سەرسامم کەوا کەی شنی‌وا ڕۆی‌داوە درەختی عەرعەر هەنار بگرێ . (مەبەست لە عەرعەر باڵای یار و ، لە هەنار مەمکەکانیەتی) .

عەرعەر کەی (« بەراوێزی » چر) و (عب) : بۆچ عەرعەر . دیسان

ئەژدەهای زوڵفی لە دەوری گەنجی حوسنی حاریسە
حەڵقە حەڵقە ، چین بە چین ، سەرتا بە خواری گرتووە (٣)

ماهی من تەنها مەهێکە صەد نوجوومی مەحو کرد
یاری من تەنها گوڵێکە صەد هەزاری گرتووە (٤)

(« پەراوێـزی » چر) و (عم) و (گم) : چۆن عەرعـەر . (کم) و (من) : عەرعەر چۆن . (ت) : کەی عەرعەر .

(٣) گەنج : گەنجینە ، خەزێنە . حاریس : پاسەوان .

واتە : زوڵفی یار ، وەك ئەژدەها ، دەوری گەنجینەی زێڕ و گەوهەری ڕۆمەتی داوە و پاسەوانیەتی و ، پەیکەی لەسەر کردووە و ، هەمۆی ، لەسەرەوە تا خوارەوە ، گرتووەتەوە . ئەم بەیتە ئیشارەتە بەو ئەفسانەیە کە ئەڵێن مار بەسەر گەنجینەوە هێلانە ئەکا .

زوڵفی ، حوسنی (عم) و (گم) و (عب) : زوڵفت ، حوسنت .

ئەم بەیتە و بەیتی پێشوو لە (عم) و (گم)دا بەرودوان . لە (عب)یشدا دوابەیتی پارچە شیعرەکەیە و نازناوی پێوە نییە .

(٤) ماه ، مەهـ : مانگ . نوجوم : جەمعی نەجمە واتە ئەستێرە .

واتە : یـاری دڵبەری من مانگێکی تاقانەیە ، بەڵام ڕۆناکییەکەی صەد ئەستێرەی لەناو بردووە و فەوتاندووە . تاقە گوڵێکە ، بەڵام صەد گوڵی گرتووە و بـۆ هەرکوێیەکی لـەڕواتێ گوڵێکە بۆ خۆی . یاخـود صەد دڵداری گیرۆدە کردووە . ئەشکونجێ مەبەست لە (ماه) مانگی بەمەعنا سێ ڕۆژ و لە نوجوم جەمعی نەجمی بەمەعنا بەش بێ . واتە : هەرچەند یار جوانی تەنهـا وەرزێکە ، بەڵام جوانییەکەی بەجۆرێـکە هەرگیز کز نابێ و صـەد وەرز ئەگرێتەوە . وشەی (هەزار)یش بەگوێـرەی شێوە نوسینی کۆن بۆ (هوزار)ی بەمەعنا بولبولیش دەستئەدا . واتە : یار هەرچەند تاقە گوڵێکە ، بەڵام صەد بلبل عاشقی بوون .

مەحوکرد (ت) : پێـوەیە . (عب) : کرد مەحو . هەزار : لـە گەلێ نوسخەدا بە (هوزار) نوسراوە ، بەڵام ڕاستەکەی نالی هەردوو مەعناکەی مەبەست بووە . (گم) نیوەی دووەمی ئەم بەیتە و نیوەی یەکەمی بەیتی داهاتوی تیـا نییە .

ئەم بەیتە لە (عب)دا بەیتی پێنجەمە .

دامەنی پاکی مەداری دائیرەی خامەك نییە
خوێنی مەقتوڵانە وا دامێنی یاری گرتووە (٥)

گەرد و بادی هیجری تۆ وا عالەمی لێ کردمە تۆز
نەك دو چاوم ، بەڵکە حەتتا دڵ غوباری گرتووە (٦)

شەربەتی عونابی لێوی شەککەر و بادامی چاو ،
سەروی قەددت ڕاستە ئەنواعی ئیماری گرتووە (٧)

---

(٥) دامەن ، دامێـن : داوێن . پاکی مەدار : خولگەی پـاکی و خاوێنی . دائیرە : بازنە ، خولە . خامەك : قوماشێکی ئاوریشمە گەلێ ڕەنگی هەیە ، ڕەنگی هەرە باوی مۆرە . مەقتوڵ : کوژراو .

واتە : داوێنی یار کە خولگەی پاکی و خاوێنییە و هەمۆ پاکی و داوێن پاکییەك ئەچێتەوە سـەر ئەو ، وەنەبێ لەبەرئەوە شین بکاتـەوە کە لە قوماشی خامەك دروست کرابێ . ئەو ڕەنگە شینەی پێوەیەتی ڕەنگی خوێنی دلدارە کوژراوەکانیەتی داوێنی گرتووە .

دامێنی (عم) و (ت) و (عب) : دامانی .

ئەم بەیتە لە (عب)دا بەیتی سێهەمە .

(٦) واتە : گەرد و بـای دۆریی تۆ بەجۆرێ بەرچاوی گرتـۆم و دنیای هەمۆ لێ کردۆم بە تۆز ، نەك تەنها چاوەکانم کە بەدەرەوەن ، تەنانەت دڵیشم تۆز دایگرتووە .

گەرد و بادی (عم) و (گم) : گێژ و لۆلی . هیجری تۆ (ت) : هیجرەتت . (عب) : هیجرتە . دۆریش نییە (هیجرەتە) بێ واتە کۆچ کردن و نالی ئەم پارچە شیعرەی پاش بەجێهێشتنی کوردستان وتبێ . بەیتی دەهەمیش پشتی ئەم بۆچۆنەمان ئەگرێ .

(٧) عونناب : عەننـاب ، درەختێکی دڕکاوییە ، شەش میتـرێك بڵندە ، گەڵاکانی هێلکـەیێ و ددانەدارن . گوڵێکی زەرد و هێشـۆیێ ئـەگرێ ، دارەکەی ڕەق و سـۆرە . بەرێکی ورد و خڕ و بەتام و شیرینی هەیە . لە پایزا پێ ئەگا . بۆ دەرمانیش بەکاردێ . ئیمار : جەمعی ئەمەرە بەمەعنا میوە .

واتە : لە لایەکەوە شەربەتی شیرینی لێوی وەك عونناب سۆرت و ،

لەعلی شەککەرباری تۆ تێراوە ، شەککەر بارییە
لێوی میحنەتباری من بێئاوە ، باری گرتووە (٨)

پڕجەفایە ، بێ وەفایە ، زۆد جەنگە ، دێر صولح
صەد درێغ و حەیفە طەبعی ڕۆژگاری گرتووە (٩)

لە لایەکی‌کەوە بادامی چاوتە . ڕاستە کە ئەڵێن درەختی سەروی باڵات چەند جۆرە میوەی وەك عونناب و بادامی گرتووە .

لێو و (چن) : لێو . دیارە (لێوی)یە . قەددی (« پەراوێزی » چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (من) : قەددت .

نیـوەی یەکەمی ئـەم بەیتـە لە (« پەراوێزی » چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (من)دا بەمجۆرەیە .

پێوەیە بادامی چاو و شەککەر و عوننابی لێو

تەنها لە (کم)دا (شەککەر و)وەکە کەوتووە .

ئەم بەیتە لە (عم)دا دەهەم و ، لە (کم)دا شەشەمە .

(٨) لەعل : بەردێکی گرانبەهای سوورە . لێرەدا کینایەیە لە لێوی یار . بار : توێژێکە لە لێوی نەخۆش و تینوو ئەنیشێ .

نالی لەمبەیتەدا بەراورد لەنێوان لێـوی خۆی و یاردا ئەکا و ئەڵێ : لێوی وەك لەعـل ئاڵ و شیـرینی تۆ ، تەڕ و پاراو و تێـراوە ، شەکری بە سەرەوەیە . لێـوی مەینەتباری منیش لە خەم و خەفەتـدا وشك هەڵاتووە و تەڕایی لێبڕاوە و ، باری تاڵی لێ نیشتووە .

لەنێوان هەردوو (شەککەربار)دا جیناسی تەواو و ، لەنێوان (تێراوە) و (بێئاوە)شدا طیباق هەیە . هەروەهـا لەنێوان هەردوو (بار)دا جیناس هەیە .

تۆ (عم) و (گم) : ئەو . تێراوە (چر) : تێراوی .

(٩) زۆد : زوو . دێر : درەنگ . صولح : ئاشتبوونەوە .

واتە : یار زۆرم ئازار ئەدا و ، بەڵێن و پەیمانی نییەو ، زوو ئەکەوێتە شەڕ و درەنگ ئاشت ئەبێتەوە . صەد حەیف و صەد مخابن وا ئەمیش سروشتی ڕۆژگاری گرتووە و وەك ئەوی لێهاتووە .

لەنێوان (جـەفا) و (وەفا)دا جیناسی لاحیق و طیبـاق و ، لەنێوان (زوو) و (دێر) و ، (جەنگ) و (صولح)دا تەنها طیباق هەیە .

ڕۆژگاری (گم) : ڕۆژگاری .

یادی (کانی دمدم) و سەرچاوەکەی (مێگوڕ) دەکا
(بەکرەجۆ)ی چاوم کە شێوەی (سەرچنار)ی گرتووە (١٠)

بێ مەحابا ئاو دەڕێژێ گەهـ بە فەوڕ و گەهـ بە دەور
چاوی من موددێکە شێوەی ئابشاری گرتووە (١١)

شەمعی بەزمی من کەوا سووتاوە ، زەرد و ئەشك ڕێژ
قەت نییە فەردێك نەڵێ ڕەنگی مەزاری گرتووە (١٢)

---

(١٠) ئەبێ (کانی دمدم) یا (کانی دەمدەم) و (مێگوڕ) ناوی دوو سەرچاوە بن ، وەك (بەکرەجۆ) و (سەرچنار) .

سەرچاوەکەی (مێگوڕ) دەکا : ئەمە تەنها لە تێکستی (چن)ەوە نزیکە کە بەمجۆرە نووسراوە : سەرچاوکە میگر دکا . تێکستی هیچ کام لە نوسخەکانیترمان بۆ ڕاست نەکرایەوە . بۆیە وا وەك خۆیان ئەیاننووسینەوە . (چر) : سەرچاوە گرمی کردکا . (« بەراوێزی » چر) و (عب) : سرچاوە کرمی کردکان . (ت) : سەرچاوکەء میکرد دکا . (ك) : سرچاوە کرمی سردکا . (ح) و (خا) : سەرچاوەء کومی کردکا . (من) : سرچاوە گومی کردکات .

ئەم بەیتە لە هەموو نوسخە دەستنووسەکاندا ، (عب) و (من) نەبێ ، دوابەیتە و نازناویش نییە . لە (عب)دا بەیتی پێش دوابەیتە و دوا بەیت بەیتی سێهەمی ئێرەیە . بەڵام لە (عم) و (کم)دا پێنج بەیتیتریش هەیە کە یەکێکیان هەروەها لە (کم) و (من)یشدا هەیە .

(١١) مەحابا : لایەنگری . گەهـ : جارجار . فەوڕ : پەلە . دەور : نۆبە . ئابشار : تافگە .

واتە : چاوی من هەمیشە ، بێ خۆبەستنەوە بە کاتێکی تایبەتییەوە ، جارجار بە پەلە و جارجار بە نۆبە ، فرمێسك ئەڕێژێ ، چاوی من ماوەیەکە وەك تافگەی ئاوی لێهاتووە و سەرەمڕ ئاوی لێ ئەڕوا .

ئەم بەیتە تەنها لە (عم) و (کم)دا هەیە و لەو دوو نوسخەیەشدا بەیتی هەشتەمە . ئێمە لێرەدا داماننا چونکە لە نوسخە دەستنووسەکاندا نەبوو .

(١٢) نالی لەم بەیتەدا چاوی خۆی شوبهاندووە بە مۆم و ئەڵێ : مۆمی بەزم ڕازێنەوەی مـن کە چاومە ، سووتاوە و زەرد هەڵگەڕاوە و فرمێسك ئەڕێژێ کە دڵۆپەی مۆمە تواوەکەیە ، ئەوەندە کپ و بێدەنگە و بێدەنگ

موددەعی زەجرم دەکات و ، پێم‌دەڵێ : صەبرت بێ
کەر بە لەعنەت بێ کە کەی عاشق قەراری گرتووە ! (١٣)

« نالی » وا دائیم کە مەشغوولی فوغان و نالەیە
باعیثی هیجرانی یارە دڵ شەراری گرتووە (١٤)

بۆ خۆی ئەگری ، کەس نییە ئەڵێ ڕەنگی گوڵستانی لێ نیشتووە .
ئەم بەیتەش هەر لە (عم) و (گم)دا هەیە .

(١٣) زەجر : سەرکوتاندنەوە .
واتە : کابرای لە خۆشەویستی ئەگەیشتوو سەرم ئەکوتێتەوە کەوا من بەدەست دەردی دڵەوە نازەحەتم و پێم‌ئەڵێ خۆت ڕاگرە .. دەك پیاوی کەر بەلەعنەت بێ ، ئەگەر ئەو کەر نەبوایە ئەیفامی کەوا دڵدار هەرگیز خۆی بێ ڕاگیر ناکرێ .
ئەم بەیتەش هەر لە (عم) و (گم)دا هەیە .
لەم دوو نوسخەیە و لە (کم) و (من)یشدا پاش ئەم بەیتە بەیتێکی‌تریش هەیە . ئەو بەیتە ئەوەیە لە (کم)دا کراوە بە دوا بەیت . لەبەرئەوە کە ئەو بەیتە لە زۆر ڕووەوە لە بەیتی دەهەمی ناو ئەسڵی شیعرەکان ئەچێ ، نەمانتوسیبەوە . ئەو بەیتە ئەمەیە :

چاوی « نالی » دائیمەن فرمێسکی لێ دەڕژێتە خوار
وادەزانم هەر کە شێوەی سەرچناری گرتووە

(١٤) شەرار : شەرارە ، بڵێسە .
واتە : نالی کە هەمیشە ئەناڵێنێ و هاوار ئەکا ، بەهۆی دووریی یارەوەیە کە ئاگری بەرداوەتە دڵ و دەروونی .
ئێمە ، هەرچەند ئەم پێنج بەیتە زیادەمان بڵاو کردەوە کە هەر لە نوسخە چاپەکاندا هەن ، لەو باوەڕەدا نین هی نالی بن . نە شێوە و نە تەکنیکی داڕشتن و نە ناوەڕۆك هیچیان واناگەیەنن بەشی یەکەم و دووهەمی ئەم پارچە شیعرە لە یەك جۆر بن . نەبوونی نازناویش لە دوابەیتی بەشی یەکەمدا کە بەیتی دەهەمە ، شتێکی سەیر نییە . سەرەڕای ئەوە کە هەر لەوانەیە نالی خۆی نازناوی‌دانەنابێ ، ئەشکونجێ گوڕانێ بەسەر دوابەیتا هاتبێ ، یا بەیتی‌تر بوبێ و فەوتابێ .
لە نوسخەکانی (کم) و (گم) و (من)دا وردە جیاوازییەکی بێ‌بایەخ لەنێوان تێکستەکانی ئەم بەیتەدا هەیە .

گوڵبنی قەددت لە قوببەی سینە غونچەی کردووە
غونچە بەم شیرینییە قەط نەی‌شەکەر نەیکردووە (١)

نەخلی باڵات نەوبەرە ، تازە شکۆفەی کردووە
تۆ کە بۆی شیرت لە دەم دێ ، ئەم مەمەت کەی کردووە ! (٢)

— ٢٥ —

(١) گوڵبن : درەختی گوڵ . چەپکە گوڵ . قوببـە : گومەز . نەی‌شەکەر : قامیشی شەکر .

واتە : باڵای وەك گوڵباخت ، بەسەر گومەزی سنگتەوە کە مەمکەکانتە، خونچەی کردووە کە گۆکانیەتی .. خونچەیەکی ئەوەندە بەتام و خۆش و شیرینی کردووە ، لەگەڵ ئەوەشدا کە هێشتا کاڵە ، قامیشی شەکر پیا ناگاتەوە لە شیرینیدا .

دیارە نالی ئەم پارچە شیعرەی بۆ کچۆلەیەکی تازە پێگەیشتو وتووە .

گوڵبنی (کم) و (من) : گوڵبەنی . (گم) و (تـو) و (خـا) : گوڵبونـی . کردووە ، نەیکردووە (چر) و (تو) و (عب) و (خب) : گرتووە ، نەیگرتووە. قەط (کم) و (تو) و (عب) و (خب) : قەد . (گم) و (من) : قەت .

(٢) نەوبەر : تازە بەر گرتو . شکۆفە : گوێکە ، هەڵاڵە . نەخل : دار خورما . بۆ : بۆن . مەمە : مەمك .

واتە : باڵای وەك دار خورما بەرز و ڕێك و پێکت ، تازە بەری گرتووە و هەڵاڵەی کردووە .. تۆ ئەوەندە منالی هێشتا بۆنی شیر لە دەمت دێ ، چۆن وا مەمکت کردووە ؟ (مەمك کردن ، بێجگە لە مەعنا دیاریەکەی ، کینایەشە لە گەورە بۆن و پێگەیشتن) .

لەنێوان (دەم) و (ئەم) و (مەم)دا جیناسی لاحیق و ، لە کۆکردنەوەی (شیر) و (مەم)یشدا تەناسوبێکی جوان هەیە ، چونکە شیر لە مەمکەوەیە.

تازە (خب) : دوێنێ .

ئەم بەیتە لە (چر) و (کم) و (گم) و (عب) و (من)دا سێهەم و ، لە (تو)دا چوارەمە .

قامەتت نەخلە ، بە شیری ، فائیقەی پەی کردووە

نەحلی بێ نێشی مەمەت شەهدی سپیی قەی کردووە (٣)

---

(٣) نەخل : دار خورما . کینایەشە لە باڵابەرزێ . فائیقـە : حوشترێکە هەر لەگەڵ دۆشینیا گوانی پڕ ببێتەوە لە شیر . فائیق : لای سەرۆی گەردن کە سەر و ملی تیا یەکئەگرێتـەوە . پەی‌کردن : قاچ بڕینەوە . نەحل : هەنـگ . بێ‌نێش : بێ‌چزێ . بێ‌ئازار . شـەهد : هەنگوین . قەی‌کردنەوە : ڕشانەوە .

لێکدانەوەی مەعنـای نیوەی یەکەمی ئەم بەیتە ، بـە مەینەتێکی زۆر تەواو بۆ بۆمان ، چونکە تێکستی هەرکام لە نوسخەکانی بەردەستمان بە تەنها خۆی مەعنایەکی تەواوی نەئەدا بەدەستەوە . ئێمە ئەم تێکستەی ئێرەمان لە لێکدانی وشە ڕێک‌ئەچووەکانی هەمۆ نوسخەکان داڕشتووە . بەر لە لێکدانەوەی مەعنای بەیتەکە وەك خۆمان بۆی چووین ، وا بە باشتر ئەزانین تێکستی هەمـۆ نوسخەکانی بەردەستمان بە شـێوە تۆسەکەی خۆیان بخەینە بەرچاو .

(چر) و (ئۆ) و (عب) و (خا) :

قامت نخلی بشیری فایقی کی کردوە

(چن) : **قامتت نخله به شیر فایق پی کردوه**

(عم) : **قامتت نخله و به شهدی فایقی کی کردوه**

(کم) : **قامتی نخلی بشیری فایقی کەی کردوه**

(گم) : **قامتت نخله به شهدی فایقی کی کردوه**

(ك) : **قامتت نخل بشیر فایقی پی کردوه**

(اح) : **قامتت نخل بشیره فایق پی کردوه**

(من) : **قامتی نخلی بشیری فایقی قەی کردوه**

(خب) : **قامت نخل بشیر فائقی قی کردوه**

ئەمە بـەش‌بەحاڵی نیـوە بەیتی یەکـەم . بەش‌بەحاڵی نیـوە بەیتی دۆهەمیش ، جیاوازیی بێ‌هەڵە هەر ئەمە بۆ : بێ نێشی (چن) و (عب) : بێ مێشی .

مەعنای بەیتەکەش ، وەك ئێمە بۆی ئەچین ، بەم‌جۆرەیە : باڵات وەك دار خورما بـەرزە ، بە شـمشێری دەستی ، یاخود بە شـیری مەمکەکانی ،

نەخل و ڕوممان پێکەوەن ، یا باغەبان وەی کردووە :
سەروی هێناوە لە سێب و بەی موتوربەی کردووە ! (٤)

حوشتری شیرای ، یاخود شوتێن پێوەندی سەر و گەردنی پەی کردووە و بڕیوەتــەوە . هەنگی ئازار نەگەیێن و بێ چــزۆی مەمکیشت ، هەنگوینی سپیی هەڵهێناوەتەوە .

لەوانەشە لــە نیوەی دۆهەمی ئەم بەیتەدا ، لــە (نەحلی بێ نێش) و (شەهدی سپی)دا ئیشارەت بە حاڵەتی (حەسانەوەی ئافرەت) کرابێ .

ئەم بەیتە لە نوسخەی (ت)دا نییە و ، لە (چر) و (کم) و (گم) و (من) و (عب)دا چوارەمین بەیتە . تەنها لە نوسخەکانی (عم) و (گم)دا لەپاش ئــەم بەیتەوە ، ئەم بەیتەی خوارەوەشی هەیە کە لەگەڵ شێوەی تێکڕای پارچە شیعرەکەش ناگونجێ و مەعناکەشی زۆر سادەیە و لــە چەشنی نالییەوە دوورە :

خۆم بە قوربانی سەر و دەسماڵ و دوگمەی کردووە
خۆم بە قوربانی دو چاوی پڕ لە سورمەی کردووە

(٤) ڕوممان : هەنار . باغەبان : باخەوان . سێب : سێو . موتوربە : پێوەند، تلقیح . وەی : وای ، وەهای . لە نوسخەکانی بەردەستمانــا نوسراوە (وای) . ئێمە ئەوەمان لا هەڵە بو ، بۆیە بەمجۆرەی ئێرەمان نوسییەوە .

واتە : سەرم لەم باڵای وەك دار خورما بەرزی بەبەری هەنارەوەی بارە سوڕماوە . نازانم ئاخۆ هەر لە سروشتدا وایە دار خورما بەری هەناری گرتووە ، یاخود باخەوان هاتووە داری بەرزی سەروی لە داری سێو و بەی موتوربە کردووە و باڵای وەك سەروی یار مەمکی وەك سێو و بەیی گرتووە .

نەخل و (چن) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) و (خب) : ســێب و ، (عم) و (گم) : سێو و ، موتوربەی : لە هەمو نوسخەکاندا ، (عم) و (گم) و (خب) نەبێ ، بە هەڵە بە (مطربەی) نوســراوە . (عم) بــە (مربی) و (گم) بە (مطربە)ی نوســیوە ! تەنها (خب) بــە بێ هــەڵە نوسیویەتەوە لەسەر ڕێنوسی کۆن . زۆر سەیرە کۆمەڵێ نوسەر وشەیەکی ڕەسەنی کوردییان لێ ببێ بە عەرەبێ !

ئەم بەیتە لە (چر) و (ت)دا سێیەم و ، لە (چن) و (اح) و (ك) و (خا) و

بۆ مەمك « نالی » چ مندالانە وەی وەی کردووە
گەرچی مۆی وەك شیرە ، بەو شیرە شکۆفەی کردووە (٥)

خۆش بە هەردۆ دەست و دەم گرتـوویە ئۆخەی کردووە
کیذب و تومەت ، ئیفتیرا و بوهتان کە تۆبەی کردووە (٦)

(خب)دا چوارەم و ، لە (کم) و (گم) و (من) و (تو) و (عب)دا دۆهەمە .

(٥) واتە : بڕوانە بۆ نالی چون وەك مندال بۆ مەمکی یار ئەگری و کەوتووەتە هاوار هاوار .. هەرچەند پیریش بووە و مۆی وەك شیر سپی بووە ، بەو شیرەی مەمکی یار هەلالەی کردووە و پێکەیشتووە .

ئێمە وای بۆ ئەچین وشەی (بەو) بە (بۆو) بخوێنرێتەوە واتە (بۆ ئەو) و مەعنای بەیتەکە وای لێبێتەوە : بۆ ئەو شیرە منال بووەتەوە و کەوتووەتەوە گڕ و گاڵ و وەك درەختی بەهاران هەلالەی کردووە .

دوریش نییە مەبەستی لە (شکۆفە کردن) سپی بۆنی ڕیشی بێ و بلێ ئەو سپیەتییە لەئەنجامی سپیەتیی شیری مەمکی یارەوەیە .

وەی وەی (چر) و (عب) : وای وای . بەو (چر) و (کم) و (گم) و (تو) و (عب) و (خب) : لەو .

(٦) خۆش : زۆر باش . تومەت ، ئیفتیرا : بوختان .

واتە : سەیری نالی کە چەند چاك بە هەردۆ دەست و بە دەم مەمکی یاری گرتووە و لە خۆشییاندا هەر (ئۆخەی .. ئۆخەی !)بەتی .. درۆ و بۆختانە ئەلێن تۆبەی کردووە و دەستی لە مەمکی یار هەلگرتووە . شتیوا ڕاست نییە و دلداری ڕاستەقینەی وەك نالی هەرگیز تۆبەی پێ ناکری .

بوهتان (گم) : بوختان .

ئەم بەیتە و بەیتی پێشوو تەنها بەگوێرەی (عب) بەرودوا بەیتی پێنجەم و شەشەمن . ئەگینا لە هەمو نوسخەکانی‌تردا ؛ لە (چر)دا نەبێ ، لە جێی یەکتردان . ئێمە شێوەی نوسخەی (عب)مان پەسەند کرد چونکە بەیتی نوسخەکانی‌تر مەرجەعی ضەمیری (کردووە)کانی بەیتی پێشوو دیار نەئەبو کە ئەوەش دروست نییە . لە نوسخەی (چر)دا نیوەی یەکەمی بەیتی پێنجەم و نیوەی دۆهەمی بەیتی شەشەم کراون بە بەیتی پێنجەم و ، نیوەی یەکەمی بەیتی شەشەم و نیوەی دۆهەمی بەیتی پێنجەم کراون بە بەیتی شەشەم . لە پەراوێزیشدا بە فارسی نوسراوە « در نسخەء قدیمە

— ٢٦ —

گەرمێ و تەڕیی بەهارە کە پشکۆ کوژایەوە
پشکۆی گوڵاڵەشێن بە نەسیم بۆ گەشایەوە (١)

مصرع ثانی (بو ممك .. الخ) ، (گرچه موی .. اه) است ، و مصرع ثانی (خوش بهردو .. اه) ، (کذب و تهمت .. است) » . واتە لە نوسخە کۆنەکەدا نیوەی دۆهەمی (بۆ مەمك .. تاد) ، (گەرچی مۆی ..) ە و نیوەی دۆهەمی (خۆش بە هەردۆ .. تاد) ، (کیذب و توهمەت ..)ە . واتە : ئەو نوسخە کۆنەیەش کە (چر) ئیشارەتی بۆ ئەکا ، هەر وەك نوسخەکانی‌تر و ئەم نوسخەی ئێمەیە وایە .

— ٢٦ —

ئەم قەسیدەیەی نالی ، سەر تا خواری تەرخانە بۆ باسی بەهار .

(١) گوڵاڵەشێن : گوڵ ئاتەشێن ، گـوڵی وەك ئاگر سۆر . نەسـیم : سروەی ناسکی با .

واتە : بەهۆی گەرمێ و تەڕیی هەوای بەهارەوەیە وا پشکۆی ئاگری زستان کوژایەوە ، چونکە کە گەرما داهات پێویست بە ئاگر نامێنێ و کە دنیا تەڕ بۆ ئاگر ئەکوژێتەوە . بەهۆی سروەی ناسکی بای بەهاریشەوە بۆ پشکۆی گوڵی سۆری وەك ئاگر خۆڵی بەسـەرەوە نەما و گەشایەوە و ڕەنگە سۆرەکەی دەرکەوت .

دۆر نییە نالی بە ڕستەی (پشکۆ کوژایەوە) ئیشارەتێکی بەپێچەوانەشی کردبێ بۆ زاراوەی (سقوط الجمـرة) کە بە کاتی سەرەتـای داهـاتنی گەرما و شکانی سەرما ئەڵێن و مەبەست لێی ئەوەیە پشـکۆیەکی ئاگـر کەوتووەتە سەرزەوێ و دنیا تۆزێ سەرمای شکاوە . ئەگـەر وابێ نالی (سقوط)ەکەی کە لە زاراوە عەرەبییەکەدا بەمەعنا کەوتنە زەویـیـە ، بـە (کوژانەوە) مەعنا لێداوەتەوە .

نالی هەروەها لەم دۆ نیوە بەیتەدا طیباقێکی جوانی بەدیمەن دروست کردووە کە ئەوەتە ئەڵـێ (پشـکۆ کوژایـەوە) و (پشـکۆ گەشـایەوە) و لەڕاستیشدا (کوژانەوە) و (گەشانەوە)کە یەك شتن . لەنێـوان هەردۆ وشەی (پشکۆ)شدا ئیشتیراك هەیە .

گوڵاڵەشێن بە نەسـیم بۆ (چر) و (کم) و (ت) و (ك) و (تو) و (عـب) و (اح) و (خا) : گوڵاڵەشێنی نەسیم بۆ . (من) : دڵاڵەشێنی نەسیم بۆ .

لاله که مەجمەرێکه بە با خۆش و گەش دەبێ
ناوی کە پڕ خەڵۆزە بە شەبنم گەشایەوە (٢)

گوڵ زاری وا ، کە هەرچی دەمێکی بو پێکەنێ
غونچەی گەشا کە یەعنی گرێی دڵ کرایەوە (٣)

---

(٢) لاله : گوڵێکی جوانە پتر لە شوێنی شێدار و قەراخ ئاودا ئەڕوێ . بە عەرەبێ پێی ئەڵێن (شقائق) یا (شقائق النعمان) ، گەلێ جۆری هەیە . هەیەتی سێ پەڕە و هەیەتی پێنج پەڕەی هەیە . ماڵیش و کێویشی هەیە . کێوییەکەی پەڕەکانی سوور و بنی پەڕەکانی لەکەیەکی ڕەشی پێوەیە . لە سەرەتای بەهارا بە سەلك ئەنێژرێ . مەجمەر : مەقەڵێ ، جێگای پشکۆی ئاگر . شەبنم : شەونم .

وانە : گوڵی لاله کە ئەڵێی مەقەڵییە پڕە لە پشکۆی لۆتکە سوور و گەش و بن ڕەش کە هێشتا هەر خەڵۆزە و گەش نەبوەتەوە و .. بە شنەی بای بەهار ئەگەشێتەوە و وەك ئاگر خۆش بکەی ، خۆش ئەبێ ، ناوەکەی کە هێشتا ڕەشە و سوور نەبوە ، بە شەونمی بەهار گەش ئەبێتەوە .. سەیرە خەڵۆزی ناو مەقەڵێ بە با گەش ئەبێتەوە ، بەڵام ڕەشیی گوڵی لاله بە شەونم ئەگەشێتەوە کە ئاوە و ئەبێ وەك چۆن ئاو پشکۆ ئەکوژێنێتەوە ، ئەمیش بەشە سوورەکەی ئەوی ڕەش کردایەتەوە .

دەبێ (کم) : ئەبێ . شەبنم (کم) : شەونم . گەشایەوە (چن) و (عم) و (گم) : کوژایەوە . ئەگەر (کژایەوە) ئەبوێ و دەسکارێ کرابێ ، دیارە هەڵەیە .

(٣) زار : دەم . وا : کراوە . گەشا : گەشایەوە .

وانە : گوڵ دەمی کراوەتەوە کە ئەوەش وانەگەیەنێ هەرچی گەڵایەکی کراوەی هەیە هەمووی بووە بە دەم و هەرچی دەمێشی هەیە هەمووی هاتووەتە پێکەنین . خونچەش گەشاوەتەوە و پەڕە یەك لە یەك پێچراو و ئاڵۆزەکانی لە یەك جوێ بونەتەوە و ، ئەو کرانەوەی ئەوانەش وانە گرێی دڵی خەفەتباران کراوەتەوە کە جاران زستان لە کونی ژوورەوەی توند کردبوێ .

ئەشتوانین ئەوە بەیتی یەکەم بە جۆرێکی تر مەعنا لێ بدەینەوە لەسەر بناغەی ئەوە کە (گوڵ) و (زار) بە (گوڵزار) بخوێنینەوە و (وا) بکەین بە خەبەری ، وانە : گوڵزاری بەهار بەجۆرێك بۆ هەرچی دەمێکی هەبوو ،

فەصڵێ کە هەر لە فەرقی بەشەر تا ڕەگی شەجەر
وشکێ بە غەیری صۆفی‌یو عاصای نەمایەوە (٤)

لەم فەیضی نورە هەرچی کەوا نارە مردووە
بەم نەفخی صورە هەرچی کە خاکە ژیایەوە (٥)

یا هەر کاتێکی هەبوو ، پێنەکەنێ . بۆیە لە (زار) و (وا) و (دەم)دا لەطافەت هەیــە .

دەمێکی بو (چر) و (ت) و (اح) و (خا) : دەمێکی کە . ((پەراوێزی»چر): دەمێ هەیبو . (چن) : دەمێك بو . ئەبێ ئەمیش (دەمێکی) بێ . غونچەی: ئەمە تێکستی تەنها (چر)ە . نوسخەکانی‌تر هەمو (غونچە) . (گم) : خونچە! گرێی دڵ کرایەوە (چر) : گوزەی یا گرەی دڵ گەڕایەوە یا کرایەوە . (ت): کری دڵ کرایەوە . بۆ هەمو ئیحتیمالەکان دەست ئەدا . (تــو) : کرێی دڵ کۆزایەوە . (اح) : کرێی دڵ کرایەوە . لەوانەیە (کرێ) بەمەعنــا (کرۆژ) بێ . (خا) : کرەی دڵ کرایــەوە . بۆ (گرەی) و (گوزەی) و (گەڕایەوە) و (کرایەوە) ئەگونجێ .

(٤) فەرق : تەوقی سەر . شەجەر : درەخت : عاصا : داری دەست .
واتە : وەرزێکی‌وا بۆ لە خۆشێ و ژیانە هەر لە تەپڵی سەری بنیادەمەوە تا ڕەگ و ڕیشەی گیا و درەخت هەموی تەڕ بووەتەوە و کەوتووەتــەوە گەشەکردن و ، لە وشکە سۆفێ و دارە ڕەق و تەقەکەی دەستی بەولاوە کە یەك لە یەك وشــك و بێ‌گیانترن ، شت نەمــاوە نەخۆســایێتەوە و نەبوژابێتەوە .

صۆفی‌یو عاصــای (چن) : صۆفێ عەصــایێ . بەپێــی ئەم نوســخە زیادەڕەوییەکی لەڕادەبەدەر پێك‌دێت .

(٥) فەیض : لێشاو . نار : ئاگر . نەفخی صور : فوکردن بەو کەڕەنایەدا کە مردوی پێ زیندو ئەکرێتەوە لە ڕۆژی قیامەتدا .
واتە : لەم وەرزی بەهارەدا بە هێزی لێشــاوی نوری خودا ، هەرچــێ ئاگرە و لە سروشتی ئاگردایە و سەرکەشە ، سارد بووەتەوە و مردووە . هەرچێ لە خاکیشە و سروشــتی خاکییە ئەبوژێتــەوە و ئەژێتــەوە و سەر لە خاك دەرئەهێنێ .

لەنێوان (نور) و (نار)دا جیناسی لاحیق و طیباق و ، لەنێوان (صور) و (نور)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (نار) و (خاك) و ، (نەفخی صور) و (مردووە) و (ژیاوە)دا تەناسوب هەیە .

هەنجیری نەو شکۆفە کە پڕ بۆ لە شیری صاف ،
طیفلی عینەب شکۆفەیی کرد و ڕشایەوە (٦)

دایەی زەمین کە حامیلی ئەبنایی مەحشەرە
هەر تۆوێکی تیا کە ئەمانەت بو ، دایەوە (٧)

---

(٦) نەوشکۆفە : تازە گوڵ کردۆ . ڕشایەوە : ڕشانەوەی ترێ لە کوردەواریدا بەو کاتە ئەوترێ کە تازە هێشوی بەرسیلە دەرئەکەوێ و دەنکەکانی ئێجگار وردن .

نالی لەم بەیتەدا تەقلە هەنجیری تازە هەڵتۆقیوی ساف پڕ لە شیلەی وەك شیری شوبهاندووە بە مەمکی کچی تازە پێگەیشتو و ، بەرسیلەی تازە دەرکەوتوی ترێیشی شوبهاندووە بە منال و ، لەبەرئەوە کە بەو دەرکەوتنی بەرسیلەیە ئەڵێن (ڕشانەوەی ترێ) ،دایناوە کەوا منالەکە کە بەرسیلەکەیە ڕشاوەتەوە و ڕشانەوەکەشی داوەتە پاڵ پڕبونی مەمکی هەنجیر لە شیر ..

نالی ئەڵێ : کە تەقلە هەنجیری تازە هەڵتۆقیو پڕ بۆ لە شیری خاوێن و بێ گەرد ، بەرسیلەی تازە دەرکەوتوی ساواش گەشایەوە و ڕشایەوە ..

لەم بەیتەدا لەنێوان (هەنجیر) و (عینەب) و ، (طیفل) و (ڕشانەوە)دا تەناسوب هەیە .

هەنجیری (چر) و (ت) و (خب) : ئەنجیری .

ئەم بەیتە لە نوسخەی (چر) و (عب)دا بەیتی حەوتەم و ، لە نوسخەی (تو)دا بەیتی هەشتەمە .

(٧) دایە : دایك . حامیل : هەڵگر ، دوگیان . ئەبنا : ئەبناء ، جەمعی ئیبنە بەمەعنا منال .

نالی لەم بەیتەدا بەهار ئەشوبهێنێ بە ڕۆژی حەشر کە هەمو مردو زیندو ئەبنەوە . مردووە زیندوبووەکانیشی ئەو تووە جۆربەجۆرانەن کە لەناو زەویدان و ئەڕوێن و سەر دەردێنن . لە لایەکی کەشەوە زەوی کردووە بە دایکی دوگیان و گژ و گیا و گوڵی سەر دەرهێناوی کردووە بە منالی ناو سکی ئافرەتی دوگیان و ، ئەڵێ : دایکی زەوی کە ئاوسە و تووی هەمو جۆرە ڕووەکێك لە سکیایە ، وەك چۆن زەویی ڕۆژی مەحشەر ئەم هەمو خەڵکەی لە توێدایە ، هەمو ئەو تووانە ئەداتەوە کە بە ئەمانەت لای دانراون ، وەك چۆن زەویی ڕۆژی مەحشەر هەمو مردووەکانی ناوی

سونبول لەبەر ڕوعونەتی شمشادی تازەدا
هات و بە طەعن و دەورە بەسەریا شکایەوە (٨)

خەضرا ، دەڵێی زەمینە بە (چین) و (خەطا)یەوە
غەبرا ، دەڵێی سەمایە ، بە شەمس و سوهایەوە (٩)

هەڵئەدانەوە بۆ سەر زەوی .

لە کۆکردنەوەی (دایە) و (حامیل) و (ئەبنا) و (تۆو) و ، هەروەها لە کۆکردنەوەی (زەمین) و (تۆو)دا تەناسوب و ، لەنێوان (دایە) و (دایەوە)دا وشە ئارایی هەیە .

تۆوێکی (چر) : تـۆوی کە . (عم) و (ت) و (اح) و (خـا) و (خـب) : تۆیێکی . (کم) و (من) : توخمی . (گم) : تۆوی . تیا کە (چن) : تێدا بو . (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) و (من) و (خا) و (خب) : تێدا کە . ئەمانەت بو (چر) : ئەمانەت . دایەوە (چر) : درایەوە .

ئەم بەیتە لە نوسخەکانی (چر) و (تو) و (عب)دا بەیتی شەشەمە .

(٨) ڕوعونەت : بێعەقڵی . شمشاد : داری شمشاڵ . طەعن : ڕم پیاکردن . دەورە : خول بە دەورا خواردن . ئەم دوانە زاراوەی جەنگن .

واتە : سونبولی تازە دەرهاتوی بەهار کە بێعەقڵیی داری شمشاڵی دی هەر هەڵئەچێ و خۆی لێ بایێ ئەبێ ، ڕۆی تیر و ڕمی خۆی تێ کرد و بەدەوریا پێچی خوارد و شکایـەوە بەسەریا . مەبەسـت لە بێعەقڵیی داری شمشاڵ ئیشارەت کردنە بەو درۆ فۆلکلۆرییە کە ئەڵێ : « درێژ بێعەقڵە » !

لەبەر (چن) : لەسـەر . (کم) و (ت) و (ك) و (اح) و (من) و (خا) و (خب): بەسـەر . بەطەعن و (چن) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) و (خب) : بە طەعن . دیارە ئەبێ لەگەڵ (و)ی عەطفدا بێ . بەسەریا (کم) و (ت) و (اح) و (من) و (خا) : بە شـیر (؟) .

ئەم بەیتە لە نوسخەی (چر) و (تو) و (عب)دا بەیتی حەوتەمە .

(٩) خەضرا : سەوز ، ئاسـمـان . خەطا : خەتـا و خوتەن ، دوو ناوچەن لـە تورکمانستان . غەبرا : تۆزاوی ، ئاسمان . سەما : ئاسمان . سوهـا : یەکێکە لە ئەستێرەکانی کۆمەڵەی حەوتەوانە .

واتە : زەوی ئەوەندە سەوز و نەخش و نیگاراوی و بۆنخۆشە ، وای

(بَرْدُ العَجوز)ەیێکی کە نەیبێ بە غەیری بەرد
دنیا ئەمە چ ڕەنگە ، چ بێنێکە دایەوە ! (١٠)

غەیری تەڕیی عیشقی حەرارەت‌نوما ، ئەما
بەفریش لە سەرد و گەرمی خەجالەت توایەوە (١١)

لێ‌هاتووە تەنانەت ئاسمانی سەوز و ڕازاوەشی پێ ئەشوبهێنرێ و ئاسمان لە سەوزێ و ڕازاوەییدا لە زەوێ ئەچێ . زەوییش ئەوەندە جوان و ڕوناکە ئەڵێی ئاسمانە بە خۆر و ئەستێرەی حەوتەوانەیەوە .

لەنێوان (خەضرا) و (غەبرا) و ، (زەمین) و (ئاسمان) و (شەمس) و (سوها)دا طیباق هەیە . لەنێوان (سەما) و (سوها)یشدا نیمچە جیناسێکی لاحیق هەیە .

دەڵێی ـ لە هەردوو نیوە بەیتەکەدا ـ (کم) : ئەڵێی .

(١٠) برد العجوز : برجی پیرەژن ، چەند ڕۆژێکە لە دوازرۆژەکانی زستان ، هەوایان تیا زۆر سارد ئەبێ .

واتە : تا دوێنێ (برد العجوز)ێك بۆ لە سەرمایەکی وەك بەردی ڕەق بەولاوەی نەبۆ بیدا بە ڕوی بنیادەما ، نازانم ئێستا دنیا چ ڕەنگ و بۆنێکی خۆشی بەهار ئەداتەوە و ئەمە هەمۆی لەکوێوە هات وا زوو ! . یاخود دنیا تا دوێنێ لە ڕەنگ و ڕۆدا وەك (بەرد) و وەك (پیرەژن) وابو ، ئێستا چۆن وا وەرگەڕا و ڕەنگ و بۆنی بەهاری وەرگرت کە ئەڵێی کچی ڕازاوەیە کولاوی داوە لە سەر و ڕوی ؟!

(برد العجوز)ەیێکی (چـر) و (عـم) و (گـم) و (تـو) و (عـب) : (برد العجوز)ەیێکە . بە غەیری (عب) : لە غەیری .

(١١) حەرارەت نوما : گەرما نوێن .

واتە : بە داهاتنی بەهار ، بێجگە لە تەڕیی دڵی دڵداران کە ئەویش نیشانەی گەرمایە ، هیچ شتێکی‌وا نەما سەرما بکەیەنێ . تەنانەت بەفریش بەسەر کێوانەوە بەهۆی سەرما و گەرمای شەرمەزارییەوە کەوا سەردەمی بەسەرچو ، توایەوە . سەرما و گەرما : کینایەن لە گۆڕانی حاڵ .

لەنێوان (نوما) و (نەما)دا جیناسی موحەڕڕەف هەیە .

تەڕیی (چر) و (چن) و (ك) و (عب) و (اح) و (خا) : تەڕیو . عیشقی (چر) و (عـب) و (خـا) : عیشـق و . (چـن) و (عـم) و (ك) و (تـو) و

هەر چاوەیێ کە وشك و عەقیمی بوڵەندییە ،
وەك طەبعی من بە نەظمی خوشی نەغمە زایەوە (١٢)

صاف و ڕەوان و نەرمە وەکو زەمزەم و فورات
نەك ڕەنگی نیلە یەعنی کە هات و گەڕایەوە (١٣)

صۆفێ ڕیایە خەڵوەتی ، بێنی بەهاری کرد
هاتەدەرێ لە سایەیی چایەر ، حەسایەوە (١٤)

(اح) و (خب) : عیشق . دیارە ئەبێ (عیشقی) بێ . توما ئەما (عم) و (گم) و (ك) و (اح) : ئەما ئەما !

(١٢) چاوە : سەرچاوە و کانیاو . عەقیم : ئەزۆك . طەبع : تەبیعەت . خوش : خۆش . نەغمە : ئاواز . زایەوە : تەقێ .

وانە : هەر کانیاو و سەرچاوەیەك بەهۆی بەرزیی شوێنەکەیەوە وشکاوی هاتبێ و ئاوی لەبەر نەڕوا ، لەم بەهارەدا تەقیوەتەوە ، وەك چون سروشتی من بە شیعری خۆش ئاواز تەقیوەتەوە و هەمیشە شیعری جوان لە سەرچاوە و کانیاوی دەمم لێشاو ئەکا .

ئەشکونجێ (وەك طەبعی من) بەسرابێ بە(وشك و عەقیمی بوڵەندیەوە)و ئیشارەتێکی ناسکی تیابێ بۆئەوەی هەرکەس سروشتی بەرز بێ و سەر دانەنەوێنێ ، سەرچاوەی ڕزق و ڕۆزیی وشك ئەکا و هیچی دەسگیر نابێ، چونکە ئەم جیهانە ئیستاش هێشتا زۆری لەسەر ڕۆپامالێ و ماستاو کردن و شان‌تەکاندن و درۆ لەگەڵ خۆدا کردن بەندە . .

لەنێوان (عەقیم) و (زایەوە)دا طیباق هەیە .

وشك و عەقیمی (چر) و (تو) و (عب) : وشکی عەقیمی . (چن) : وشك و عەقیم و . نەظمی (ك) و (خا) : نەظم و .

(١٣) وانە : ئەو سەرچاوە تەقیوانە ئاویان ساف و ڕەوان و سۆکە بۆ گەدە ، وەك ئاوی زەمزەم و فورات وان کە پیرۆز و خاوێن و سازگارن و ، وەك ئاوی نیل لێڵ نین کە دێت و هەڵئەچێ و پاش ماوەیەك ئەنیشێتەوە و ئەگەڕێتەوە دۆخی جارانی .

نەرمە (ت) و (عب) و (من) و (خب) : بەزمە (أ) . گەڕایەوە (چر) و (اح) و (خا) : کوژایەوە .

(١٤) چایەر : بەهاربەند ، تەویلە .

«نالی» به داوه شەعری دەقیقی خەیاڵی شیعر
بۆ ئەوکەسەی کە شاعیرە صەد داوی نایەوە (١٥)

واته : سۆفی بۆ ڕیا خۆی لە خەلوەدا حەشار دابۆ . هەر کە بۆنی بەهاری کرد هاتەدەر و خۆی لە سێبەری تەویلە ڕزگار کرد و کەوتە گەشتی ناو باخ و گوڵ و گوڵزار . یاخود : سۆفی کە بۆنی بەهاری کرد ڕیایە خەلوەتخانەکەی خۆی و پیا تۆڕاند و بەجێیهێشت و لە سێبەری بەهاربەند دەرباز بۆ و حەسایەوە لێی .

نالی ، بە هەردۆ مەعنا ، لەم بەیتەدا خەلوەتخانەی سۆفیی شوبهاندووە بە تەویلەی چوارپێ و سۆفیی خۆیشی شوبهاندووە بە گوێرێژ .

ڕیایە خەلوەتی (چن) : ڕیائی خەلوەتی . (ك) و (عب) : ڕیایی خەلوەتی .

(١٥) داوه شەعر : تاڵە مۆ . دەقیق : ورد و باریك .

واته : نالی بە خەیاڵی شیعریی بۆ لە وردەکاریی خۆی کە ئەڵێی تاڵەمۆی باریکە، صەد داوی ناوەتەوە بۆ هەر شاعیرێك، یا بۆ هەرکەسێك هەست بکا و بە خۆی بزانێ ، داویوا کە بە هیچ کلۆجێ سەری لێ دەرنەچێ .

زیادەڕەوییەکی جوان لەوەدا هەیە کە تاڵەمۆی باریکی خەیاڵی شاعیرانە ئەوەندە زۆر بێ سەد داوی پێ بنرێتەوە .

ئەشکونجێ مەعنای (دەقیقی خەیاڵی) وا لێبدرێتەوە کەوا مەبەستی ئەوەبێ (خەیاڵی وەك خەیاڵی « دەقیقی ») کە یەکێك بووە لە شاعیرە هەلکەوتووەکانی ئێران .

لەنێوان (داوه) و (داو)دا جیناسی موحەڕڕەف و ئیشتیراك و ، لەنێوان (شەعر) و (شیعر)دا جیناسی موحەڕڕەف و ، لە کۆکردنەوەی (شاعیر)دا لەگەڵ (شەعر) و (شیعر) جیناسی ناقیص و ، لەنێوان (شیعر) و (شاعیر)یشدا تەناسوب هەیە .

★ ★ ★

تەنها لە نوسخەکانی (عم) و (گم)دا پارچە شیعرێك بە ناوی (نالی)یەوە بلاوکراوەتەوە بەیتی یەکەمی ئەمەیە :

هێندە بێزاری کە زانیومە بە زاری نایەوە
دۆر لە بالاکەت سەرینی نائومێدیم نایەوە

- ٢٧ -

سەری زوڵفت کە ڕشتەی عومری خضرە ، نیوە هەودایە
چ هەودایە ؟ کە هەر حەڵقەی دوصەد زەنجیری سەودایە ! (١)

بەپێی ئەو ڕێ و شوێنەی لە ڕێکخستنی قەسیدەکانی (دیوانی نالی)دا گرتوومانەتەبەر ، ئێرە شوێنی دانانی ئەو پارچە شیعرەیە . بۆیە ئەگەر لەلاوە شتێکی ئەوتۆمان لەبارەیەوە بۆ دەرنەکەوتایە ، بۆ قەدرگرتنی وردیی مامۆستا عەلی موقبیل و پوختیی ئازادەیەکی نوسخەکەی ، ئێمەش لێرەدا بڵاومان ئەکردەوە . بەڵام مامۆستا هێمن موکریانی، لە وەڵامی نامەیەکماندا لەبارەی خاوەنی ئەم پارچە شیعرەوە وتارێکی بەپێزی لە ژمارە ٢٥٧ی ڕۆژی ١٩٧٥/٣/٧ی ڕۆژنامەی (هاوکاری)دا بڵاو کردەوە ، ئەوەی تیا باس کرد کە ئەم پارچە شیعرە هی (مەلاصالحی حەریق)ە و (حەریق) یەکێکە لە قوتابییەکانی قوتابخانەی شیعریی نالی و ئەو بۆ شێوەی نالیی گەیاندە موکریان و تەنانەت بە شیعریش مل‌ملانێی لەگەڵ کردووە و پلاریشی تێ گرتووە . مامۆستا هێمن لەو وتارەیدا سەرێکی مێژوی ژیانی حەریقیشی باس‌کردووە و ، لە هۆی دانانی ئەو پارچە شیعرە دواوە . بۆیە ئێمەیش وازمان لێ‌هێنا بۆ خاوەنی خۆی و هیوامان وایە بەم‌نزیکانە دیوانی حەریقیش بە هەمو شیعرەکانیەوە بڵاو بکرێتەوە و ، سوپاسێکی زۆریش بۆ مامۆستای شاعیر و ئەدیب هێمن موکریانی . (بڕوانەرە : هێمن ، وەڵامێکی دۆستانە ، هاوکاری ، ژمارە ٢٥٧ ، ١٩٧٥/٣/٧ ، ل ٣) .

- ٢٧ -

(١) ڕشتە : دەزوی هۆنینەوەی ملوانکە و تەزبیح و شتی‌وا . هۆنراوە . خضر : حەزرەتی (خضر) پێغەمبەر ، یا (مەلا خدری نالی) خۆی . هەودا : تاڵ . سەودا : عەشق .

واتە : سەری زوڵفت کە لە درێژیدا وەك عومری هۆنراوەی حەزرەتی خضر درێژە ، یا ئەو تاڵەیە عومری مەلا خدری نالیی پێوە هۆنراوەتەوە ، ئەوەندە باریکە ، ئەڵێی نیوە تاڵە ، واتە لە تاڵیش باریکترە . بەڵام نیوە تاڵێکی چۆنە ؟ نیوە تاڵێکی ئەوتۆیە هەر لوول خواردنێکی کاری دوصەد زنجیری دلداری ئەکا .

خضرە (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (من) و (خا) : خضری . بەم پێیە ئەبێ وشەی (نیوە)یش بە (ئێوە) بخوێنینەوە واتە : .. کە بە ڕشتەی

بڕۆت تیغێکه وسمەی صەیقەل و مەسلوول و مۆکاره
کە عیشوەی جەوهەره ، ڕەمز و ئیشارەی ئاوی مەودایه (٢)

بە نەشئەی سستیی بۆ مەستیی وەها مەستوور و مەخموره
نزانم خەو لە چاوتدایە یا چاوت لە خەودایە ! (٣)

عومری خضری ناو ئەبەن . . (ت) و (اح) : خضر . بۆ سەر و بۆر و ژێر دەستئەدا . (ك) : خضر و . نیوه (ت) و (ك) و (اح) و (خا) و (خب) : نیمه . حەلقەی دوصەد (چر) و (عم) و (گم) و (ت) و (عب) : حەلقێکی صەد . سەودایه (چر) و (چن) و (عم) و (گم) و (ت) و (اح) و (خا) و (خب) : تێدایە .

(٢) وسمە : گیایەکە وشکی ئەکەن و ئەیکوتن و ژنان ئەیگرنەوە و ئەیگرنە سەریان بۆ ڕەش‌کردنی سەر و زولفیان . صەیقەل : زاخاو دەرەوە . مەسلوول : ڕووت کراو . مۆکار : ئەڵێن ئەو تێغە مۆ ئەکا واتە زۆر تیژە تەنانەت مۆ لەژێریا ناتوێشتێتەوە ، بەڵکو دەس‌بەجێ ئەقرتێ . عیشوە : ناز . جەوهەر : ئەو نەخشە ئاوییانەی لە خەنجەری دەبانا دەرئەکەون لەکاتی ئەمدیو و ئەودیو پێ‌کردنیا . مەودا : تیژیی .

واتە : بڕۆت ، ئازیز ! ، تێغێکە ، بە وسمە زاخاوی ئەدەی ، باریك و ڕووت کراوە ، دڵی دڵداران وەك مۆ لەت‌ئەکا . جەوهەرەکەی نازکردنەکەیەتی کە وردە وردە بەملا و بەولادا ئەیجوڵێنێتەوە . ئیشارەت پێ‌کردنیشی ئەو دەورە ئەبینێ کە ئاوداریی خەنجەر ئەیبینێ بۆ نیشاندانی تیژیی . ئەڵێن : خەنجەرێکی ئاودراوە ، واتە تیژە .

تیغێکه (ت) : سەیفێکه . وسمەی (عم) و (گم) : وسمە . صەیقەل و (چر) و (گم) و (عب) : صەیقەل . بۆ (صەیقەلە) و (صەیقەلی) و (صەیقەل و)یش دەستئەدا . (عم) و (گم) و (من) : صەیقەلی . مەسلوول و (چر) و (گم) و (من) : مەسلوولی . ئاوی مەودایە (چن) : ئەو بەمەودایە . (عم) و (گم) : ئاو و مەودایە . (ت) و (ك) و (اح) و (خب) : ئاو مەودایە . (عب) : ئاب مەودایە . دیارە ئەبێ لە هەردوکیانا لەگەڵ (ی)ی ئیضافەدا بێ .

ئەم بەیتە لە نوسخەی (عب)دا بەیتی چوارەمە .

(٣) نەشئە : حالەتێکی نیمچە بێ‌ئاگایی و نیمچە سەرخۆشییە . سستیی : لاوازیی و نەخۆشیی . مەستوور : داپۆشراو ، شارراوە . مەخموور : مەی‌زەدە ، سەرخۆش . نزانم : نازانم .

له سایەی کوفری زولفت دڵ (فنا فی النور)ی ئیمانە
مەڵێن ظولمەت خراپە ، وەصڵی پەروانە لە شەودایە (٤)

سستی و بێهێزیی نیشانەی نەخۆشین . چاوی نەخۆشیش بە چاوێك ئەڵێن پێڵووەکانی تازادەیەك بەسەریا هاتبنەوە و ، ئەوە یەکێکە لە حاڵەتە هەرە جوانەکانی چاو و وەك خەواڵوو و مەستی لێ ئەکا . نالیش ئەڵێ بە یار : چاوەکانت بەهۆی بیماریی و مەستیبانەوە ، بەجۆرێك داپۆشراون و پێڵۆیان بەسەردا هاتووەتەوە و خەواڵوو و سەرخۆشن ، من سەرسام ماوم (خەو) و (چاوت) کامیان بووە بە جێگەی ئەویان و کامیان لەناو ئەویاندایە !

دیارە ئەم جیاکردنەوەی (خەو لە چاوا بوون) و (چاو لە خەوا بوون)ە لە یەك و دانانیان بە دوو حاڵەتی جیاواز ، شتێکی وەهمییە و ، نالیش مەبەستی لە پیشاندانی ئەم وێنەیە ، تەنها زیادەڕەوییە و دەربڕینی لەڕادەبەدەر بوونی مەستیی چاوی یار . بەڕاستی جوانیشی بۆ هاتووە و وێنەیەکی هونەرمەندانەی پیشانداوە .

لە کۆکردنەوەی (سستی) و (مەستی)دا لە لەفظدا جیناسی لاحیق و لە مەعنادا پەیوەندیی و تەناسوب هەیە. هەروەها هاوئاوازییەکی جوانیش لەنێوان (مەستوور) و (مەخموور)دا هەیە .

سستی‌بو مەستی (چر) : مەستی‌بو سستی . (ت) : هەستی‌بو مەستی . (خا) و (خب) : سوستی‌بو مەستی . مەستوور و مەخموورە (کم) و من : سەرمەست و مەخموورە . (ك) و (اح) : مەستوورە مەخموورە. (عب) : مەخموور و مەستوورە . نزانم (چن) : نەدانەم ، کە بە فارسی واتە نازانم . (عم) و (گم) : نەزانم . ئێمە تێکستی (نزانم)مان پەسەند کرد ، چونکە لەگەڵ ڕێبازەکەی نالی ئەگونجێ کە وشە لە دیالێکتە جیاوازەکانی زمانی کوردییەوە دێنێ .

ئەم بەیتە لە نوسخەی (عب)دا بەیتی پێنجەمە .

(٤) سایە : سێبەر . کوفر : کافریی . فنا في النور : لە زاراوەیەکی صۆفییانە وەرگیراوە ، واتە : توانەوە لە ڕووناکیدا . ئیمان : باوەڕ بە خوا ، موسوڵمانەتی . ظولمەت : تاریکی .

واتە : بەهۆی ئەوەوە کە هەر شتێ بەپێچەوانەکەیدا ئەناسرێتەوە ، لە سایەی کافریی زولفتەوە ــ کە ڕەشە و کافریش ڕەشە ــ ، دڵ لە ڕووناکیی باوەڕدا تواوەتەوە ــ کە باوەڕ لای موسوڵمانان ڕووناکییە لە بەرابەری کافریدا . کەواتە کەس نەڵێ تاریکایی خراپە . پەروانەش بە شەو نەبێ

هەناسەم زولفەکەی لاداوو مەیلێکی نەکرد چاوی
نەسیم ئەنگوت و شەو ڕابورد و نەرگس هەر لە خەودایە (٥)

بە مەبەستی خۆی ناگا و بە وەصلی مۆم شاد نابێ .

ئەشتوانرێ مەعنای نیوەی یەکەمی بەیتەکە وا لێكبدرێتەوە کەوا : دڵ لەژێر زولفی وەك کافرێ ڕەشی بارەوە ، ڕۆنـاکیی ڕۆی وەك باوەڕ ــ ڕۆناکی یاری دۆزیوەتەوە و تیا تواوەتەوە .

لەبارەی (فنا فی النور)ەوە کـە وتمان لـە زاراوەیەکی صۆفیبیانە وەرگیراوە ، مەسەلەکە بەمجۆرەیە : لای ئەهلی تەصەووف سێ پلە هەیە بۆ صۆفێ بەرلەوەی ببێ بە پیاوێکی تەواوی خوا . پلەی یەکەم (فنا فی الشیخ)ە کە هەمیشە بیر لە پیر ئەکاتەوە وائەزانێ ئەوی کردووەتە بەری خۆی .. دۆهەم (فنا فی النبی)یە کە قۆناغێ لە پێشترەو صۆفێ لەم قۆناغەدا هەمیشە بیر لە پێغەمبەر ئەکاتەوە و هەسـت بە یەکێتێ ئەکا لەگەڵی . سێهەم (فنا فی الله)یە کە هەرە بەرزترین پلەی خواناسییە و صۆفێ لەو پلەدا هەمیشە بیر لە خوا ئەکاتەوە و لەو بەولاوەی بەلاوە هیچ نییە و وائەزانێ لەگەڵ ئەودا یەکی گرتووە . نالێ هیچکام لەم قۆناغانەی نەوبستووە و لە ڕۆناکیی ڕۆمەتی یاردا تواوەتەوە و ئەوەی بە ڕۆناکیی ئیمان داناوە و بـەمە جـۆرە سـۆفیەتییەکی تایبـەتیی بـۆ خـۆی دروستکردووە .

لەنیوە بەیتی دۆهەمدا حوسنی تەعلیل هەیە .

زولفت (چر) و (عب) و (خا) : زولفە . مەڵێن (ت) و (اح) : مەڵێ .

ئەم بەیتە و بەیتی پێشوو لە (چر) و (کم) و (من) و (خا)دا لـە شوێنی یەکتردان . هەروەها ئەم بەیتە خۆی لە (عب)دا سێهەمە .

(٥) ئەنگوت : هەڵیکرد .

واتە : هەناسەم دای لە کۆنای یار و زولفی لەسەر ڕۆی لادا ؛ بەڵام ئەو چاوێکی نەترۆکاند و لایەکی نەکردەوە . هەناسـەم وەك شنەی بای بەیان وابو ، هەڵیکرد و شـەوی زولفی یـاری لادا ، کـەچێ نەرگسی چاوی یار هەر لە خەودایە و نەپشکۆتووە .

نالێ لەم بەیتەدا هەناسەی خۆیی بە نەسیم و، زولفی یاری بە شەو و، چاوی یاری بە نەرگس شوبهاندووە .

هێنانی (نەسیم) و (شەو) و (نەرگس) بەدوای (هەناسە) و (زولف) و (چاو)دا لەف و نەشری مورەتتەبە .

له دۆریی تۆیە ئەی خورشیەی پڕتەو بەخشی شەوگەردان
کە «نالی» وا لە حالاتی میحاقی ماهی نەودایە .. (٦)

نەرگس (کم) و (گم) و (من) : نێرگس .
ئەم بەیتە لە (عب)دا پێنجەمە .

(٦) خورشید : خۆر . پڕتەوبەخش : ڕۆناکی‌دەر . شەوگەردان : جەمعی شەوگەردە واتە ئەوەی بە شەو بگەڕێ لە مانگ و ئەستێرە و بنیادەم و هەرچیی‌تر . حالاتی میحاق : ئەو کاتەی مانگ ئەگاتە ڕادەی ئەوپەڕی باریکی و لاوازێ و لە بەرچاو ون ئەبێ کە ئەوەش لە دوارۆژەکانی مانگی عەرەبێ و لە یەکەم ئێوارەی مانگی نوێدا ئەبێ کە مانگ زۆر بێ‌تینە و بەزەحمەت بەدێ‌ئەکرێ . ماهی نەو : مانگی نوێ .

واتە : بەهۆی دۆریی تۆوەیە ئەی یارێ کە وەك خۆر وای ، ڕۆناکی بە مانگ و ئەستێرە گەڕۆکەکانی‌تری ئاسمان ئەبەخشی ، نالی کەوتووەتە حالەتی کزێ و لاوازێ وەك چۆن مانگ لە حالەتی میحاقدا ـ کە ئەبێ بەهۆی نوێ‌بونەوەی مانگ ـ زۆر لاوازە .

بەپێی ئەم مەعنا لێدانەوەیە ڕۆی شوبهاندنی نالی بە میحاقی مانگی نوێ ، تەنها باریکی و لاوازییە و ، دورێ و نزیکی مەبەست نییە ، چونکە ئەگەر دوری و نزیکی مەبەست بووایە ، ئەبۆ نالی لە حالەتی دوریدا لە بار گەش و پڕ و ، لە حالەتی نزیکیدا لێیەوە لاواز و باریك بووایە ؛ وەك چۆن مانگ کە تا دورتر بێ لە خۆر گەشتر و پڕترە و ، تا لێیەوە نزیکتر بێ لاواز و باریکترە .

ئەمە لەسەر ئەوە کە سەرەتای بەیتەکە وا بخوێنینەوە : « لە دۆریی تۆیە » بەگوێرەی ئەوەی هەمۆ نوسخەکانی بەردەستمان ، (چر) و (خا) نەبێ ، نوسیویانە « لدوری » یا « لە دوری » و بۆ « لە دۆریی » و « لە دەوری »یش دەست‌ئەدا . خۆ ئەگەر وای بخوێنینەوە «لە دەوری» وەك «چر» و «خا» بە سەر و ژێر بۆ کردن دیاریبان‌کردووە ، ئەوە ئەبێ بلێین واتە : بەهۆی بونەوەیە لە دەور و پشتی تۆ ئەی خورشیدی ڕۆناکی بەخش بۆ شەوگەردان ، نالی لە حالەتی میحاقی مانگی نوێدایە ، کە هەم مانگ لە شەودایە و لەوانەیە دەرکەوێ و هەم وردە وردە خۆیشی ئەگرێتەوە و پێ‌ئەگاتەوە ، نەك میحاقی ئاخری مانگ کە ئەکەوێتە سبەینان و لەبەر تینی تیشکی زۆر کەم کەس پێی بەدێ ئەکرێ . بەم‌پێیە ڕۆی شوبهاندنەکە لەوەوە دێ کە مانگی حالەتی میحاق لە نزیکترین پێوانەدایە لە خۆرەوە . ئەگەر سەرنجی یەکێتیی بابەتی

— ٢٨ —

بیستم لە هەمو لایە مەیلی شەڕ و دەعوایە
سەودا لە سەرمدایە ، باکم چ لە غەوغایە (١)

فەرموی بە مژەی مەستی ، ئازانەوو تەڕدەستی
سادەی لە دلی ستی ، تیری ، بە تەمەنایە (٢)

پارچە شیعرەکە و وردەکاری کردنی نالی بدەین ، ئەم مەعنایە زیاتر ئەچێ بەدڵدا (*) . بەلام کەس یەکێتیی بابەت و نەبونی ناکۆکیی لەنێوان بەیتەکانی قەسیدەی لە هیچ پارچە شیعرێکی کلاسیکیدا بە مەرج دانەناوە .

— ٢٨ —

(١) واتە : بیستومە لە هەمولایەك هەرا و ئاژاوەیە و خەڵك بەربونەتە گیانی یەکتر . بەلام من گوێ بە هیچی نادەم ، هەوای عەشقم لە کەللەدایە و خەریکی عەشقی خۆمم ، چش با خەلکی یەکتر ببڕنەوە .

دیارە نالی ئەم پارچە شیعرەی لە سەردەمی پشێوەیەکی گەورەدا وتووە .

چ لە غەوغایە (چر) : چی لە سەودایە . (چن) و (ك) : لە چی غەوغایە . نوسخەکانی بەردەستمان هەمو لەجیاتیی (چ) نوسیویانە (چی) . ئێمە خۆمان کردمان بە (چ) .

(٢) ئازانە : ئازایانە . تەڕدەستی : ئەوەتە بنیادەم زۆ بێتە دەست و کار هەڵسوڕێنێ .

واتە : یار فەرمانیدا بە برژانگە مەستەکانی کەوا ئازایانە بێنە دەست و تیری بنێن بە دلمەوە ، چونکە دڵ دەمێکە چاوەڕوانی ئەو تیرەیە ، یاخود یار ئەیەوێ ئەو تیرەم پێوە بنرێ .

وەصفکردنی (مژە) بە (مەست) مەجازە ، چونکە (مەست) بۆ (چاو) بەکارئەهێنرێ نەك بۆ (مژە) ، بەلام چونکە (مژە) شێوەی لە (تیر) ئەچێ و

(*) بۆ تێگەیشتنی ئەم مەعنایە بە شێوەیەکی فراوان و بە لێکدانەوەیەکی دوور و درێژەوە ، بڕوانەرە : مەسعود موحەممەد ، چەپکێك لە گوڵزاری نالی ، بەغدا ، ١٩٧٦ ، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد ، ل ٥٦ — ٦٠ .

چەرخی چەپی گەردوونە ، ڕاست و چەپی چەند دوونە
بێ چاکە چ بێچوونە ، ڕاستێ لە چەپێ نایە (۳)

پێم گوت : مەکە چاکچاکم ، پێش‌خزمەتی زۆر چاکم ..
فەرمووی : بە سەری کاکم ، داغت لە دڵمدایە ! .. (٤)

زاهید ! مەکە مەنعی دڵ ، بۆ تۆ نییە سوودی گوڵ
خاکت بەسەر ئەی غافڵ ! کەوتوویە چ سەودایە ؟! (٥)

(تیر)یش (چاو) ئەیتەقێنێ ، صیفەتی (مەست)ی (مژە) دراوە بە (چاو) .
لەنێوان (مەستێ) و (دەستێ) و (سستێ)دا جیناسی لاحیق هەیە .

(۳) دوون : سووك و بێبایەخ و پەست . بێچوون : بێهاوتا ، بێوێنە .
واتە : چەرخی گەردوون کە هەمیشە خراپ وەرئەسووڕێ ، مرۆ بخاتە لای ڕاست یا بیخاتە لای چەپ هەمووی هەر هیچە و ، بنیادەم نە بە پێش‌خستنی پێش‌ئەکەوێ و نە بە پاش‌خستنی پاش‌ئەکەوێ . لە چاکە نەکردندا هاوتای نییە ، دیارە شتێ بۆ کردنی خراپە دروست‌کرابێ چاکەی لێ ناوەشێتەوە .
ڕاست و چەپی (ك) و (عب) : ڕاست و چەپ . دیارە ئەبێ (چەپی) بێ . بێ‌چاکە (ك) : پەحجا کە . پەحجا : وشەی سەرسامییە .

(٤) چاك چاك : لەت‌لەت . پێش‌خزمەت : خزمەتکار .
واتە : تکام لە یار کرد کە دڵم ئەنجن ئەنجن نەکا و ئازار دانم بەسی بێ و بگەینە یەك ، چونکە من خزمەتکارێکی بەوەفام و هەرگیز خراپەم لێ نابینێ .. کەچێ لە وەڵاما وتی : بە سەری کاکم داخت لە دڵمدایە و هەر ئازارت ئەدەم و تا ئەتکوژم وازت لێ نایەنم ..
وشەی (چاك) بە دوو مەعنای جیا بەکارهێنراوە و ، لەنێوان (چاك) و (کاك)دا جیناسی لاحیق هەیە .
پێم گوت (کم) و (گم) و (عب) و (من) : پێم وت . داغت (چن) و (گم) و (عب) : داخت .

(٥) واتە : ئەی وشکە سۆفیی بەڕواڵەت دەست لە دنیا داشۆریو ! تۆ لۆمە و سەرزەنشتی دڵی من ئەکەی کە گیرۆدەی ڕوخساری وەك گوڵی یار بووە و ، داوام لێ ئەکەی پاشگەز ببمەوە و بێمە سەر ڕێگەی تۆ ..

«نالی» مەکە وەصفی تۆ •• باریکە ئەمامی تۆ ••
مەعلومە کە سەروی تۆ بێمیثلە لە دونیایە •• (٦)

— ٢٩ —

سەرمایەیی سەودا کە دەڵێن زولفی دو تایە
هەر پێچشی تایێکی صەد ئاشوبی تیایە (١)

گوایە گوڵی ڕاستەقینە ئەوەیە کە تۆ شیفتەی بووی .. مەکە ! وا نییە و ، تۆ هەرگیز گوڵت دەسگیر نابێ و سوودێکت لێیەوە چنگ ناکەوێ . خاکت بەسەر هەی نەفام ! دوای کڵاوی بابردۆ کەوتوی و ئەتەوێ منیش لە خشتە بەری ..

لەنێوان (دڵ) و (گوڵ)دا جیناسی لاحیق هەیە .

سوودی (کم) و (گم) و (من) : وەصڵی . کەوتویە (چن) : کە وتوتە ، واتە: بە منت وتووە ئەمە چ خەیاڵێکە شوێنی کەوتوی ..

(٦) واتە : نالی ! پێویست نییە تۆ دەس‌کەی بە تەعریف‌کردنی یارەکەت و بە شان و باڵیا هەڵبدەی .. مەکە ! هەموو کەس ئەزانێ باری تۆ قەد باریك و باڵابەرزە ، هەموان ئەزانن سەروێکە هاوتای لەو دنیایەدا نییە .

مەکە (ك) : مەدە . بێمیثلە (کم) و (گم) و (من) : مەشهورە .

— ٢٩ —

(١) دو تا : دوولا . پێچش : پێچ و ئەڵقە خواردن و لوولبوون .

واتە : سەرمایەی دڵداری و ئەوەی کە دڵداری لەوێوە دەست پێ ئەکا و دڵداران لەبێشا گیرۆدەی ئەو ئەبن ، کە زولفی دوو لانەی لای ڕاست و لای چەپی ڕوومەتە ــ هەر لوول خواردن و بە ئەڵقەبوونێکی تاڵێکی صەد ئاشوب و هەرای بە دەمەوەیە بۆ دڵداران .

لەنێوان (تایە) و (تیایە)دا جیناسی ناقیص و ، لەنێوان (تایێکی) و (صەد ئاشوب)یشدا طیباق هەیە چونکە یەکەم (یەك) ئەگەیەنێ .

سەودا (اح) : زولفت . دەڵێن (کم) و (من) : ئەڵێن . پێچشی : لە هیچ نوسخەیەکدا بەمجۆرە نەنوسراوە ، بەڵام (چر) و (چن) و (عب) و (خب) نوسیویانە : (پێچش) کە بۆ (پێچش‌و) و (پێچشی)یش دەست ئەدا و ئێمە دوهەممان لا پەسەند بو . (عم) و (کم) و (گم) و (ك) و (اح) و (من) و (خا) :

بیده به دڵم ، شیفته بۆ شیفته چاکه ..
بیخه ملم ، ئەو قەیدە بە دێوانە ڕەوایە .. (٢)

ئەو خاکی دەرە مەسکەنی صەد ساڵەمە ، شایەد
جارێ لە دەمی تۆ بییەم : « سەگ بەوەفایە » (٣)

زوڵفت سەبەبە ، دڵ بە عوذارت کە دەسوتێ
سوچێ شەوە وا قایلی پەروانە چرایە (٤)

پێچش و . بەپێی ئەم نوسخانە ئەبێ (تابێکی)یش بە (تابێکی) بخوێنینەوە وەك لە (گم) و (من)دا نوسراوە . (کم) : تابێکە .

(٢) شیفته : شێواو . ئاڵۆز . قەید . کۆت . ڕەوا : شایان .

واتە : ئەو زوڵفە شێواوەت بیەخشە بە دڵم ، چونکە ئەو شێواوە و دڵی منیش شێواو و ، شێواو بۆ شێواو چاکە .. ئەو زوڵفە وەك کۆت و زنجیرەت بخەرە ملم چونکە من دێوانە و شێتی تۆم و دێوانە و شێتیش شایانی ئەوەن کۆت و زنجیریان لە مل بکرێ .

طیباقێکی مەعنەویی ناسك لەنێوان نیوەی یەکەم و دوەەمی بەیتەکەدا هەیە . نیوەی یەکەم دڵ نەرمێ و خۆشەویستێ و بەزەیێ ئەگەیەنێ و ، نیوەی دوەەم گرفتارێ و ئازار .. هەرچەند ئەوەش هەر بە دیمەنە و ڕاستی مەعنای هەردوو نیوەکە ئەگەڕێنەوە بۆ یەك سەرچاوە .

(٣) دەر : بەردەرگا . شایەد : بەڵکو . بییەم : بیبیسم .

واتە : خاکی بەردەرگای ماڵت جێگای ساڵەهای ساڵمە ، چەندین ساڵە تیا کەوتووم .. دەبا جارێ لە دەمت بیبیسم بڵێی ئاڵێ سەگی بەوەفای بەردەرگامە و لەگەڵ ئەو هەموو دەرد و مەینەتەشدا کە لە بەردەرگای ماڵمدا چەشتی هەر بەجێی نەهێشتم ..

جارێ (خب) : بارێ .

(٤) عوذار : بناگوێ . مووی ناوچاو . گۆنا . ڕوخسار .

واتە : بەهۆی زوڵفتەوەیە دڵم بە گڕی ئاگری ڕوومەتت ئەسوتێ ، چونکە زوڵفی ڕەشت شەوەزەنگێکی بەرپا کردووە و ، ڕوومەتیشت تیا بووە بە چرا و ، دڵی منیش پەروانەیە و ، پەروانە لە هەرکوێ چرا ببینێ ڕووی تێ ئەکا و خۆی ئەدا بەدەم گڕیەوە . کەواتە وا دەرکەوت

« نالی » کە ویقاری نییە ، بێ باکە لە خەڵقی
صۆفی کە سلوکێکی هەیە ، عوجب و ڕیایە (٥)

—٣٠—

موشەخخەص لەشکری خەططت لەسەر تەسخیری باڵایە
کە طوڕڕەی (میری میران)ت نیشانەی ئەبتی طوغرایە (١)

سۆتانی دلم بەهۆی زولفتەوەیە .

دەسۆتێ (کم) و (من) : ئەسۆتێ .

(٥) ویقار : قورسی و سەنگینی . سولوك : ڕەوشت . خوا پەرستیی ئەهلی تەصەووف . عوجب : لەخۆڕازی بوون .

واتە : نالی کە ڕاستیی خۆی ئاشارێتەوە لە خەڵك و ، چۆنە خۆی وا پیشان ئەدا ، هیی ئەوەیە لە کەس ناترسێ و قازانجی لای کەس نییە تا چاوشۆڕیان بێ و ڕۆپاماڵییان بۆ بکا .. بۆیەش بێ ترس ڕێگای عەشقی گرتووەتەبەر و گوێ نادا تە تیر و تانە و لۆمە و سەرزەنشتی کەس . بەڵام وشکە صۆفی کە خۆی قورس ڕاگرتووە و خۆی بە خواناس ئەداتە قەڵەم ، ڕیاباز و خۆپەسەندە و ، هەرچی ئەکا هەر بە دیمەنە و لەگەڵ خۆیشی و لەگەڵ خەڵکیش درۆ ئەکا .

— ٢٠ —

یەکێ لە گیروگرفتە هەرە تۆشەکانی ڕاستکردنەوەی شیعری کلاسیکی کوردی ، نەزانینی هۆ و مێژووی دانانی پارچە شیعرەکانە . ئەم دیاردەیە لە شیعری نالییشدا گەلێ جار زەق دەرئەکەوێ ، وەك لەم پارچە شیعرەدا بەئاشکرا هەستی پێ ئەکەین . لەم پارچە شیعرەدا (مەحمود) ناوێك و (مولکی ڕۆم) و (بەغـدا) یەك هەیە و ، (میری مـیرانی) یەك و دیاری ناردن و بانگ کردنێك و گەلێ بابەتی تر دێتە پێش چاو کە بێ زانینی ئەوانە زەحمەتە بڵێین توانیومانە شیعرەکە ڕاست بکەینەوە . گریمان وتمان باس باسی (مەحموود پاشای بابان) ە کە لە سـەرەتای فەرمانڕەواییدا والیی بەغدا لەلایەن ڕۆمەوە پایەی (میری میران) ی داوەتێ و ماوەیەکیشی لە بەغدا بەسەربـردووە ، بەڵام خۆ ئەبێ لە خۆمانەوە و پشت بە تەنها گەیاندنێکی سەرپێیی چـەند بەیتێك بڵێین دیاریـەکە خەڵاتی (میری میران) یە و ، پاشا نالیی بانگ کردووە بچێ بۆ لای بۆ بەغدا و ئەویش بۆی نەلواوە بچێ .. بەڵام ئەی ناوی (خاکی) و (کوردی) چی ، کە بە ڕێز لە دوا

. . . .

بەیتدا لەگەڵ ناوی (نالی) کۆکراونەتەوە ؟ ئاخۆ پاشا ئەوانیشی بانگ کردووە ، یاخود ئەوانیش لە دانانی پارچە شیعرەکەدا بەشدار بوون ، یا چۆن ؟ ئەی بۆچی قسە لە تەواوی پارچە شیعرەکەدا بە (صیغەی موفرەدی موتەکەللیم) کراوە ؟ ئەمانە هەمۆ پرسیاری‌وان ئێمە ڕێگا بە خۆمان نادەین لەخۆمانەوە وەڵامیان بدەینەوە . مافی تەنها ئەوەمان هەیە ئەو ئیشارەتە بکەین کە بە بیرمانا دێ و وا کردمان . لەوە زیاتر با بمێنێتەوە بۆ توێژەرەوەی دواڕۆژ کە بەڵکو ئەمە خوایە بۆی بلوێ باشتر لە ئێمە قوڵی لێ هەڵمالێ و تۆزی گەردوون لەسەر لاپەڕەی مێژوی ئەدەبمان داتەکێنێ و شتی نوێمان بۆ دەرخا .

جێی خۆیەتی لێرەدا ئەوەش بڵێین ئەم پارچە شیعرە لە هەمۆ نوسخە دەستنوسەکاندا نییە و ، (چن) لە پەراوێزەوە لەسەری نوسیوە : « ئەم غەزەلە (علی الظاهر) فەرمایشی نالی نییە » ، هەرچەند ئێمە لەم ڕایەیدا لەگەڵی نین .

(1) موشەخخەص : دیاری و ئاشکرا . تەسخیر : داگیر کردن . طوڕڕە : ئیمزا . لوول . طوغرا : جۆرە مۆرێکی سوڵتانەکانی عوسمانییە . خاڵ .

واتە : ئاشکرا و دیارییە کەوا لەشکری خەت و خاڵ و مۆی تازە دەرهاتوت سەودای داگیرکردنی باڵاتی لە کەللەدایە و ئەیەوێ بکاتە ئەژنۆت ، چونکە دیارە کەوا زوڵفی لوولی طوڕڕەیت نیشانەیە و بەسەر خاڵی طوغرایتدا چەسپیوە .

ئەمە مەعنا دیارییەکەی بەیتەکە و ، گفتوگۆش لەگەڵ پیاو ، بە بەکارهێنانی ئەو نیشانانەی کە هی پیاو نین وەك خەت و خاڵ و زوڵف و شتی‌وا ، لە ئەدەبی کلاسیکدا باوە و جێی گلەیی نییە .

ئەبێ مەعنا ئەودیویەکەشی ئەوەبێ : دیارە لەشکری نامە و دەس‌خەتی نوسراوت وانەگەیەنێ نیازی داگیرکردنی لای سەرەوەت هەیە (کە ناوچەی بابانە) ، چونکە مۆری (میری میران)یت بۆ بووە بە نیشانە و لەسەر طوغرای حوکمڕانیت نوسراوە .

مەعنا دیارییەکەی ئەم بەیتە لەوانەیە ئەوەش بگەیەنێ کەوا مەحمود پاشا ـ ئەگەر نالی ئەم پارچە شیعرەی بۆ ئەو نوسیبێ ـ لەوکاتەدا لە سەردەمی پێگەیشتندا بووە .

خەططت (عم) و (گم) : خەططی . میرانت (عم) و (کم) و (گم) و (من) : میرانم .

خوصوصەن هیندووی خەططی بەیاضی ڕۆیی (مەحموود)م
له مولکی (ڕۆم)ەدا ئیستەش (خەلیفە)ی شاری (بەغدا)یە (٢)

له بازاڕی مەحەبەتدا هەدییەی توحفەیی میران
له بۆ خورشیدی تابانم پیاڵەی شۆخی مینایە (٣)

---

(٢) هیندۆ : خاڵی ڕەش . بەندەی ڕەنگێ . خەڵی ڕەش بەسەر کاغەزەوە .
بەیاض : سپیەتی . کاغەز .

ئەم بەیتە بەڵگە هێنانەوەیە بۆ ڕاستیی ئەو حوکمەی لە بەیتی پێشوودا دەیاندی . واتە : نیشانەی ئەوە کە لەشکری (خەطت) نیازی تەسخیری (باڵای) هەیە ، ئەوەتە کە پایەت ئەوەندە بەرز بووە تەنانەت بەندەی خەططی ڕەشی سەر کاغەزی سپیی ڕووت لە وڵاتی ڕۆمدا ئەوەندە بەدەسەڵات و قسە ڕەوایە ، وەك خەلیفەی شاری بەغدا وایە و هەرچیت بوێ بۆت ئەکرێ .

نالی لەم بەیتەدا بە عادەتی شاعیرەکانی کۆن کەڵکی لەوە وەرگرتووە کە لەو وشانەی بەکاریان‌دێنێ هەریەکێ بتر لە مەعنایەکیان هەیە و کە یەکەمیان بۆ مەعنایەکی بەکاردێنێ ، دووەمیان ئەبەستێتەوە بە یەکەمەوە لە ڕێگای مەعنایەکی‌تریەوە کە پەیوەندی لەگەڵ مەعنایەکی ئەم وشەی دووەمە بێ و ، هەر بەم‌جۆرە . ئەوەتە لێرەدا ئەڵێ : بەتایبەتی هیندۆی خەتی ڕەشی سەر کاغەزی سپیی ڕووی مەحموود پاشا (لێرەدا لای «ڕوو»وەکەدا «هیندو»ەکەی کردەوە بە «خاڵ» تا لەگەڵ «ڕوو»ی «مەحموود پاشا»دا بگونجێ) ، ئیستاش لە وڵاتی ڕۆمدا خەلیفەی شاری بەغدایە (لەم نیوە بەیتەی دووەمدا « هیندۆ »ی کردووە بە « بەندەی ڕەنگێ » بۆ پێ‌سەلماندنی زیادە ڕەوییەکەی کە ئەوەتە کۆیلەیەك بکا بە خەلیفەی بەغدا لە وڵاتی ڕۆمدا » .

هەر لەم بەیتەدا ئیشارەتێکی ناسك بۆ ئەوەش کراوە کە سوڵتان مەحمودی سەبوکتەگینی غەزنەوێ وەزیرێکی بووە پێشان کۆیلە بووە و ڕەشیش بووە ، کە ناوی (ئەیاز) بووە و لە فۆلکلۆری کوردیدا پێی‌ئەڵێن (هەیاسی خاس) و ، (مەحموود پاشا) بووە بە (سوڵتان مەحموود) و کۆیلە ڕەشە (هیندو)وەکەی بووە بە (ئەیاز)ی وەزیری و بەغداش لەژێر دەسەڵاتی سوڵتان مەحموود و ئەیازی وەزیریا بووە و ئەوان خەلیفەی ڕاستەقینە بوون .

(٣) توحفە : دیاریی نایاب و گرانبەها . مینا : شووشە . پیاڵەی شۆخی مینا :

له کۆهی (نەجد)ە ئێستاکە وەکیلی (قەیس)ی ماڵ وێران
منم (مەجنوون) و زنجیرم گرێی گیسوویی (لەیلا)یە (٤)

کولاهی فەخر و تەعظیم گەیشتە چەرخی ئەطلەس ڕەنگ
کە بیستم قەلبی میرانم لەسەر مەملوکی ئاغـایە (٥)

ئەبێ مەبەست لێی ئاوێنەکەی جەمشید بێ کە ئەڵێن دنیای تیا دیوە .

واتە : ئەو دیاریی و خەلاتی ڕوتبەی (میری میران)یەی لەلایەن ڕۆمەوە پێتدراوە ، لە دەستی کەسێکی وەك ڕۆژ ڕووناکی چون تۆدا وەك ئاوێنە جوانەکەی جەمشید وایە ، چۆن ئەو هەمو دنیای لەو ئاوێنەیەدا ئەدیی ، تۆیش هەمو شتێکت بەو ڕوتبەیە بۆ مەیسەر ئەبێ .

هەدیەی (عم) و (کم) و (گم) و (من) : هەدیەو . لە بۆ (عم) و (کم) و (گم) و (من) : لەبەر .

(٤) کۆه : کێو . نەجد : وڵاتی نەجد کە مەجنوونی لەیلا سەرگەردان بوبوو بە شاخەکانیا هەڵئەگەڕا . گیسوو : زوڵف .

ئێمە وامان بە بیردا دێ مەبەستی نالی لە (کێوی نەجد) شاخەکانی دەور و پشتی سولەیمانی و ، لە (وەکیلی قەیس) فەرمانڕەوای ئەوڕۆژەی سولەیمانی بێ و ، ئەو فەرمانڕەوایەش ئاحەزی مەحموود پاشا بوبێ و کە هەواڵی نیازی هێرش هێنانی مەحموود پاشای بیستبێ شاری بەجێهێشتبێ و دابێتیە چیا . ئەگەر وابێ کە ئێمە بۆی چووین ئەوە مەعنای بەیتەکە وای لێدێتەوە : هەرچەند فەرمانڕەوای وەك قەیسی عامیری شێت و ماڵوێران شاری بەجێهێشتووە و داویەتە کێو ، کە ئەبوو بە حوکمی شێتێ لە شاردا بیەسترابەتەوە ، من بووم بە (مەجنوون) و گرێی زوڵفی (لەیلا)م لێ بووە بە زنجیر و پێیەوە بەسراومەتەوە ، بۆیە ناتوانم شار بەجێبێڵم و بێم بۆلات .

لەوانەیە نیوەی دوایی بەیتەکە ئیشارەت بێ بە بەندبوونی نالی بە خۆشەویستیی یارەکەیەوە و بۆیە شاری پێ بەجێنەهێڵرابێ .

له کۆهی نەجدە ئێستاکە : ئەمە تێکستی (کم) و (من)ە . (چر) و (چن) و (ك) و (عب) : بە کۆهی نەجدە . (عم) و (گم) : بە کێوی نەجد . ماڵ وێران (چر) و (عب) : ماڵ کاول .

(٥) کولاه : کڵاو . چەرخی ئەطلەس ڕەنگ : ئاسمانی شین . مەملوك : بەندە .
ئێمە وای بۆ ئەچین مەبەستی نالی لە (مەملوك) یەکێ لە کۆیلەمەنە

لە دنیا جەنەتی باقی تەلاری شاهییە ، ساقی !
(حەبیبە) طوڕڕەیی طەوقی ملی (شیرین) و (عەذرا)یە (٦) .

حوکمڕانەکانی بەغدا بێ و ، مەعنای بەیتەکە وابێ کەوا کە بیستم دڵی (میران) واتە مەحمود پاشا بەسەر والیی مەمالیکیی بەغدادا ئاغا و حوکمڕانە و والی وەك مەملوك و بەندەی وایە چیی لێ بوێ دەس بەڕۆیەوە نانێ ، لەخۆشییانا سەری گەورەیی و شانازیم گەیشتە ئاسمانی شین .

تەناسوبێکی ناسك لەم بەیتەدا لەنێوان (کولاە) و (سەر)ی (لەسەر)دا هەیە هەرچەند بەمەعنای (سەر)ی ئەندامی لەشیش نییە .

مەملوکی : ئەمە تێکستی (عم) و (گم)ە و هەر بەمجۆرەش بەیتەکە مەعنا ئەگەیێنێ . (چر) و (چن) و (ك) و (عب) و (من) : محلول ، مەحلولی (؟) .

(٦) باقی : نەبڕاوە و هەمیشەیی . حەبیبە : یارەکەی نالی . شیرین : مەعشوقەی فەرهاد و عاشیقەی خوسرەوی پەرویز . عەذرا : پاڵەوانی داستانی خۆشەویستیی (وامیق) و (عەذراء) .

لێرەدا نالی لایەك ئەکاتەوە بەلای خۆی و پەیوەندی خۆیا لەگەڵ بنەماڵەی بابان و ئەڵێ : کاکەی مەیگێڕ ! بەهەشتی نەبڕاوە و هەمیشەیی لەم دنیایەدا بریتییە لە تەلاری شاهانە . (حەبیبە)ی خۆشەویستی منیش لە هەموو نازداران جوانتر و خۆشەویستترە ، تەنانەت بەنیسبەت شیرینی فەرهاد و عەذرای وامیقیشەوە وەك لیرەی ملوانکەی مل وایە و ئەوانە بە حەبیبەی لای منەوە ئەنوێنن .

دیارە نالی ئەوەشی مەبەست بووە کە وشەی (ساقی) بە (ساقی)ی بەمەعنا (لاقی)یش بخوێنرێتەوە ، واتە : لاقی (حەبیبە) مۆری ملوانکەی ملی (شیرین) و (عەذرا)یە ، واتە (شیرین) و (عەذراء) ، گەردنیشیان ناگاتە لاقی (حەبیبە) ، ئەوەندە ئەم لە جیهانی جوانی و نازداریدا پایە بڵندە .. دووریش نییە (تەلاری شاهی) ناوی کۆشکێکی (میرانی بابان) بووبێ .

شاهییە (چن) : شاهیدە . شیرین و (چر) و (چن) : شیرین . دیارە ئەبێ بە (ی)ی ئیضافەوە بێ .

دوور نییە وشەی (شاهییە) بەمجۆرە بووبێ : (شاهیدە و) . نوسخەکەی (چن)یش بەشێکی ئەم بۆچوونەمان پتەو ئەکاتەوە . ئەگەر وابێ مەعنای نیوە بەیتەکە وای لێ دێتەوە : بەهەشتی نەبڕاوە بریتییە لە کۆشکی یار و لە مەیگێڕ و مەی و خواردنەوە .

نیشانەی فەخرە بۆ من گەر بە سەر بێم نەك بە پێ ، ئەمما
بە مەرگی تۆ قەسەم ، شاهم ! ، عوذر مەسمۆعە ، سەرمایە (٧)

بە حەققی تاری کاکۆلی سەراپا لۆلی ئەو شۆخە
ئەگەرچی پەشمە ، ئەمما دڵ لە طورڕەی زولفی سەودایە (٨)

موحەققەق مەشرەبی « نالی » لە شیعرا هەروەکو «خاکی»
خەیاڵی « کوردی »یە ، بەیتی سەراپا زولفی دوو تایە (٩)

---

(٧) عوذر مەسمۆعە : واتە ئەو عوذر و بیانووەی ئەیهێنمەوە بۆت بۆئەوەی لێم ببوری کەوا نەهاتم ، شایانی ئەوەیە گوێی لێ بگیرێ . سەرمایە : وەك ئەتوانرێ بە (سەرما) مەعنای لێ بدرێتەوە ، بۆئەوەش ئەشێ بەمجۆرە بخوێنرێتەوە : سەر (ما)یە ، واتە : سەرم نییە ، واتە : سەربەست نیم و دەسەڵاتم لە دەستی خۆمدا نییە . ئەگەر وابێ پەیوەندی نەچوونەکەی نالی بە ناکۆکییە هەرگیز نەبڕاوەکەی نێوان (میرانی بابان) خۆیانەوە ئەبێ .

(٨) تار : تاڵ . کاکۆڵ : قژەسەر . پەشم : خەیاڵی خاو . خوری و مۆ . سەودا : پەرێشان .

واتە : قەسەم بە تاڵی قژەسەری لەسەر تا خوار لوولی ئەو یارە نازدارە ، دڵم بەهۆی زولفی لوولیەوە ئاڵۆز و پەرێشانە ، هەرچەند ئەم دڵ پەرێشانییەم خەیاڵێکی پووچ و بێمایە و بەرهەمە ، یان هەرچەند ئەو زولفەش کەوا دڵ گیرۆدەی بووە ، هیچ نییە ، هەر خوری و مووە !

(٩) موحەققەق : دیارە . بێگومان . مەشرەب : چەشن . ئارەزوو . ڕێباز .

واتە : بێگومان ڕێبازی شاعیرانەی نالی ، بیرکردنەوەی (کوردی)یانەیە ، وەك چۆن وڵات و (خاکی)شی هەر (کوردی)یە و کوردستانە .. شیعرەکانیشی کە تێکڕا وەك زولفی یار ئاڵۆز و جوان و درێژن ، دوو سەرن و دوو مەعنا ئەبەخشن و بە دوو جۆر لێك ئەدرێنەوە .

نالی لەم بەیتەدا ئیشارەتێکیشی بۆ ناوی (خاکی) و (کوردی) کرد . (مەشرەب)ی بەمەعنا (ئاو)یشی بەرابەر بە (خاك) دانا .. بەڵام بۆ ؟ نازانین !

کوردییە (چر) و (عب) : کردیە . ئەمیش بۆ (کوردییە) دەستئەدا .

تەنها (عم) و (گم) ، وشەی (نالی) و (خاکی)یان خستووەتە ناو دوو کەوانەوە و (کوردی)یان خستووەتە پشت گوێ . نوسخەکانی تر هیچ ئیشارەتێکی لەم چەشنەیان تیا نییە .

— ٣١ —

ئەللا .. ئەللا .. کە چ عەقڵ و چ کەماڵێکی هەیە !
لەگەڵ ئەو عەقڵ و کەماڵە چ جەماڵێکی هەیە ! (١)

دڵڕفێنێکە لە بۆ مەدحی ، سەراپایی ئەوێ
واجبە مەدحی بکا هەرچی کە ماڵێکی هەیە (٢)

ئەهلی ئەم شارە هەموو نۆکەر و ئەتباعی ئەون
یوسفی میصرە ، عەجەب جاه و جەلالێکی هەیە ! (٣)

گەر خەیاڵی دەهەنی بێنمە نێو ئەم غەزەلە ،
دێن دەڵێن ئەم غەزەلە وردە خەیاڵێکی هەیە ! (٤)

— ٣١ —

(١) ئەللا .. ئەللا : وشەی سەرسامییە ، وەك (ماشەللا) و شتی‌وا . کەماڵ : وێل و فام . جەماڵ : جوانی . دیارە ئەگەر جوانی و تێگەیشتن پێکەوە لە ئافرەتێکدا کۆبینەوە ، ئەو ئافرەتە ئەبێ بە نموونە و لە هەموو لایەك پەنجەی بۆ ڕائەکێشن و باسی ئەکەن .

(٢) واتە : یار دڵڕفێنێکە بۆ تەعریف کردنی ، پێویست بە بەشداری کردنی هەموانە و کار بە یەك و دوو مەیسەر نابێ . بۆیە پێویستە هەرکەس خاوەنی دەسمایەیەك بێ لە تەعریف کردنا ، لە تەعریف کردنیا بەشدار بێ و تەعریفی بکا .

دڵ ڕفێنێکە لە بۆ (« پەراوێزی » چر) : دڵڕەفێکە کە لە بۆ . ئەوێ (« پەراوێزی » چر) و (عم) و (گم) : قەدی ئەو .

ئەم بەیتە لە (عب) و (من)دا بەیتی چوارەمە .

(٣) واتە : یارەکەم ئەوەندە جوان و بە شان و شکۆیە خەڵکی ئەم شارە هەموو شوێنی کەوتوون و بوون بە خزمەتکاری .. یارەکەم یوسفی میصری سەردەمی خۆیەتی ، ماشەللا پایەیەکی چەند بەرزی هەیە !

ئەم (ت) : ئەو .

(٤) دەهەن : دەم .

واتە : ئەگەر بیر کردنەوە لە دەمی بۆن‌خۆشی یار بێنمە ناو ئەم غەزەلەوە ، ئەوانەی کە غەزەلەکە ئەخوێننەوە هەست بەو بۆنە خۆشە

خەطی سەبزی لە کەناری لەبی ، « نالی » ! هەروەك
« خضری زیندە » لەسەر چاهە ، زولالێکی هەیە (٥)

— ٣٢ —

عاشقی بێ دڵ دەناڵێ ، مەیلی گریانی هەیە
بێشکە هەورە تریشقە ئاوی بارانی هەیە (١)

ئەکەن کە بنیادەم سەرخۆش ئەکا و ئەڵێن ئەم غەزەلە وردە سەرخۆشییەکی هەیە .

(٥) خەطی سەبز : گەنەمۆی سمێڵی تازە دەرهاتوو . خضری زیندە : خدری زیندە کە ئەڵێن تا ڕۆژی قیامەت نامرێ چونکە ئاوی ژیانی خواردووەتەوە . چاهـ : چاڵ ، کانێئاو . زولال : سازگار .

واتە : نالییا ! سەوزەی گەنەمۆی سەر لێوی یار ، ئاوێکی سازگاری بە قەراخی لێوی یارەوە هەیە کە تەڕاییی ئاودەمیەتی ، وەك چۆن خدری زیندەش بەسەر کانیی ئاوی ژیانەوەیە ئاوێکی سازگاری هەیە . دیارە نالی لەم شوبهاندنەدا ئەوەی ڕەچاو کردووە کە ناوی (خضر) مەعنای (سەوز) ئەگەیەنێ و گەنەمۆی سەر لێوی یاریشی بەسەوز داناوە و ئەوە ڕۆیەکی شوبهاندنەکەیە .

ئەم مەعنایەمان بەگوێرەی ئەوە لێدایەوە کە (چن) لە پەراوێزی ئەم بەیتەدا نووسیویە : « (نالی) منادی ، لا مضاف الیە » واتە : (نالی) بانگ لێکراوە ، دراوە پاڵ نییە ، واتە : ئەی نالی ! نەك : لێوی نالی . بەڵام ئەشکرێ ، وەك نالی خۆی هەمو جارێ وائەکا ، لە وشەی (نالی) هەم ناوی نالییش و هەم مەعنا لەفظییەکەیشیمان مەبەست بێ . (نال) بە قامیشی باریك و لاواز و ناو بۆش ئەڵێن . کەواتە ئەتوانین بڵێین واتە : لێوی وەك قامیش باریك و ناو بۆشی یار .. تاد .

خەطی سەبزی (کم) و (من) : خەطی سەوزی . (گم) : خەتی سەوزی ! خضری (من) : خدری . لەسەر چاهە (چن) و (ت) و (ك) : لەسەر چاهـ . (عم) و (عب) : لەسەری چاهە . زولالێکی (چر) و (ت) : زولالێکە . (چن) : زولالێك . بۆ (زولالێکی) و (زولالێکە)یش دەستەدا .

لەنێوان (سەبز) و (کەنار) و ، (خضر) و (چاهـ)دا تەناسوب هەیە . هەروەها لەنێوان (سەبز) و (خضر)یشدا . لە (خضر) خۆیشیا لەطافەت هەیە چونکە نالی خۆیشی ناوی (خضر) بووە .

چاوی من دەم دەم دەڕێژێ ئاوی صاف و خوێنی گەش
دا بڵێن دەریای عومانە دوڕ و مەرجانی هەیە (٢)

پەرچەمی ڕوو دادەپۆشێ ، پێچی زوڵفی پێچەیە
دا بە ڕۆژیش پێی‌بڵێن شەمعی شەبوستانی هەیە (٣)

— ٣٢ —

(١) نالی لەم بەیتەدا دڵـداری شوبهاندووە بە بەهـار و ، هاوار و ناڵەیی شوبهاندووە بە هەورە تریشقە و ، گریانی شوبهاندووە بە تاوە باران و ، ئەڵێ کە دڵدار دەستی کرد بە هاوار و ناڵە دیارە ئەبێ بیشگرێ ، چونکە هەورە تریشقە ئەبێ تاوە بارانێکی بەدوادا بێ .

لەنێوان (بێشکە) و (تریشقە)دا وشەئاراییەکی جوان هەیە .

ئاوی (چن) و (کم) : تاوە . (ت) و (ك) و (عب) و (اح) : تاو . بۆ(تاوە) و (تاوی)یش دەست ئەدا .

تەرتیبی بەیتەکانی ئەم پارچە شیعرەمان بەگوێرەی نوسخەکانی (چن) و (عم) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) و (خب) ڕێکخستووە . جیاوازیی نوسخەکانی تریشمان ، بەش‌بەحالی هەر بەیتێك ، لەئاستی خۆیدا ڕوون کردووەتەوە .

(٢) دا : تا . دەریای عومان : دەریایەکە لە ڕۆژهەلاتی نیمچە دوڕگەی عەرەب ، لە باشوری ڕۆژاوایەوە وڵاتی (عومان)یش هەیە کە پایتەختەکەی شاری (مەسقەط)ە .

لەم بەیتەشدا نالی چاوی خۆی داناوە بە دەریای عومان و ، فرمێسکی سپی و سوری داناوە بە دوڕ و مەرجان کە لە بنی دەریا دەرئەهێنرێن . ئەڵێ : چاوم بۆیە جارویار فرمێسك و خوێن ئەڕێژێ ، تا بڵێن دەریای عومانە دوڕ و مەرجانی‌هەیە و فرمێسکەکانی دوڕ و مەرجانەکانینی .

لە هێنانی (دوڕ) و (مەرجـان)دا بەدوای (ئاوی صـاف) و (خوێنی گەش)دا لەف و نەشری مورەتتەب هەیە .

نالی لە نیوەی یەکەمی ئەم بەیتەدا ئەوەشی مەبەست بووە بەم‌جۆرەش بخوێنرێتەوە :

چاوی من دەم ، دەم دەڕێژێ ئاوی صاف و خوێنی گەش

واتە : چاوم لەبارەی ئەڕێیەوە بووە بە دەم و ، دەمیشم ئاوی صاف و خوێنی گەش ئەڕێژێ .. تاد . ئـەم ویستە کە نـالی ویستوویەتی وردەکارییەکی ئێجگار ناسك و جوانە .

ئاسمانی حوسنی مەحبوبەم لە ئەبرۆ و زولف و ڕۆ
دۆ هیلال و دۆ شەو و دۆ ماهی تابانی هەیە (٤)

(٣) پەرچەم : مۆی ناوچاوان کە دێتەوە بەسەر ڕۆدا . پێچ : لۆل خواردن . پێچە : پەچە ، پارچەیەکی ڕەشی تەنکە ژنان جاران ئەیاندا بە ناوچاویاندا بۆئەوەی نامەحرەم نەیانبینێ ، ئیستاش هێشتا لە هەندێ شوێنا هەر باوە بەتایبەتی لەناو ژنانی بەساڵاچۆدا . شەبوستان : حەرەم سەرای شاهان و تەختی نوستنیان کە تەنیا مۆمێکیان تیا دائەگیرساند ..

واتە : پەرچەمی یار ڕۆی دائەپۆشێ و لۆلی زولفیشی وەك پێچە بەسەریا دێتەوە و ئەیکا بە تاریکستانێ و شەبوستانی شاهانە و مۆمی ڕۆیشی لەژێر پەرچەم و زولفەکەیەوە ئەگرێ . یار بۆیە وائەکا تا بڵێن دەم و چاوی حەرەمسەرای شاهانەیە دەستی کەسی ناگاتێ و ڕۆمەتی مۆمە دایگیرساندووە تیا .

پێچی زولفی پێچەیە : لەگەڵ هەندێ جیاوازیی شێوەی نوسینا ، بەهۆی شێوەی ڕێنوسی کۆنەوە ، ئەمە تێکستی (چر) و (ت) و (ك) و (اح) و (عب) و (خا)یە . (« پەراوێزی » چر) : چینی زولفی پێچەیە . (چن) : پێچی زولفی پێ چییە . (کم) و (من) : چینی زولفی پەچەیە . (خب) : پێچی زولفی پێچشی . دا (عم) و (کم) و (گم) : تا . نیوەی یەکەمی ئەم بەیتە لە (عم) و (گم)دا بەمجۆرەیە :

ڕۆمەتی خۆی دادەپۆشێ ئەو بە پێچی زولفەکەی

ئەم بەیتە لە (عب) و (من)دا بەیتی شەشەم و ، لە (کم) و (گم)دا بەیتی هەشتەمە .

(٤) نالی لەمبەیتەدا ڕۆی جوانی یاری شوبهاندووە بە ئاسمان و ، برۆکانی کردووە بــە دۆ مانگی یەکشــەوە و ، زولفە ڕەشەکانی بــە دۆ شــەوی تاریك و ، ڕۆمەتەکانی بە دۆ مانگی تابان و ، ئەم هەمۆ شتە ناکۆکەی بەجارێ لە ڕۆیدا کۆکردووەتەوە و لە ئاسمانی تێپەڕاندووە کە نە دۆ ــ دۆی تیا کۆئەبێتەوە و ، نە مانگی یەکشەوە و مانگی تابان بەجارێ و ، نە شەوی تاریك و مانگی تابان پێکەوە .

حوسنی (چن) و (اح) : ڕۆیی . مەحبۆبەم : تێکستی هەمۆ نوسخەکانی بەردەستمان (مەحبۆبم) بۆ . ئێمە هەم لەبەر مۆسیقای بەیتەکە و ، هەم لەبەر موناسەبەت لەگەڵ (ئەبرۆ) و (زولف) و (ڕۆ) و ، هەم لەبەر هاوتایی (حەبیبــە) و (مەحبۆبە) کە لــە زۆر بەیتــیتری نالیدا دێــن ، وامان نوسییــەوە ، هەرچەند (مەحبــۆب)یش لە ئەدەبدا جێــی (مەحبۆبە)

هەر لەبت ، یا سینەشت هەردوّ بەدەرخە ، دا بڵێن :
لەعلی ڕومانیی هەیە ، یا لەعل و ڕومانی هەیە (٥)

وەحشییە لێمان لەبەر طەعنەی ڕەقیبی سەگ صیفەت
ڕاستە هەر ذیٚ‌ڕوٚحێ ، بوٚ وەسواسە ، شەیطانی هەیە (٦)

ئەگرێتەوە .

ئەم بەیتە لە (عب) و (من)دا بەیتی پێنجەمە .

(٥) ڕوممانێ : وەك هەنار . ڕوممان : هەنار .

واتە : یا هەر لێوی سوٚرت ، یا لێو و سینەت پێکەوە دەرخە بوٚ خەڵك تەماشایان بکەن ، بوٚئەوەی بڵێن هەر لەعلی سوٚری ڕەنگ وەك هەنارت هەیە کە لێوتە ، یا بڵێن لەعلیش و هەناریشت هەیە کە لێوی سوٚر و مەمکی خڕتن .

هەر لەبت یا سینەشت هەردوّ بەدەرخە : ئەمە تێکستی (چر) و (عم)ە . (« پەراوێزی » چر) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) : هەر لەبی یا سینەشی هەردوّ بەدەرخا . (چن) : دوّ لەبی یا سینەشی هەردوّ بەدەرخا . (عب) : هەر لەبت یا سینەشت هەردوّ بەدەرخە . (خب) : گەر لەبی یا سینەشی هەریەك بەدەرخا . بڵێن (عم) و (کم) و (ت) و (ك) و (اح) و (من) : بڵێم . لەعلی (چر) و (عم) و (ت) و (ك) و (اح) و (خب) : لەعل . ئێمە بە (لەعلی)مان خوێندەوە . (چن) : لەچله . (کم) و (عب) و (من) : لەعل و . (خا) : لەعل . لەعل و (عب) و (خب) : لەعل . ئێمە بە (لەعل و)مان خوێندەوە . (کم) و (من) : لەعلی .

ئەم بەیتە لە (کم)دا نییە و ، لە (عب) و (من)یشدا بەیتی حەوتەمە .

(٦) وەحشێ : دوٚرەپەرێز و کەنارەگیر . طەعنە : تانە و لوٚمە . ذیٚ‌ڕوٚح : گیانلەبەر . وەسواسە : وەسوەسە . خوتوٚرەی دڵ .

واتە : یار لە ترسی لوٚمە و سەرزەنشتی بەدکار لێمان تەرایە و خوٚی ناداتە قەرەمان و ناکەوێتە ڕەت . بەڵێ دیارە هەر مروٚیەك ئەهریمەنێکی هەیە دوٚدڵێ و دڵەخورپە ئەخاتە دڵیەوە و ئەیترسێنێ و بەدکاریش بەش‌بەحاڵی یار ئەو ئەهریمەنەیە .

ڕاستە (عم) : ڕاسە . ذیٚ‌ڕوٚحێ (چر) و (عب) و (من) : ئینسانە . (خب) : ذیٚ‌ڕوٚح . وەسواسە (ت) و (ك) و (اح) : وەسواسی . (تو) : وەسواس .

ئەم بەیتە لە (چن)دا نییە و ، لە (عب) و (من)دا بەیتی نوٚهەمە .

دڵ موشەبیەك بۆ لەبەر ئێشانی تێشانی موژەت
حەیفە قوربان ! ئاخر ئەم تێشانەیی شانی هەیە (٧)

لەحظەیێك و لەمحەیێك چاوم بە چاوی ناکەوێ
کێ دەڵێ وەحشیێ غەزالە مەیلی ئینسانی هەیە ! (٨)

---

(٧) موشەبەك : کون کون وەك پەنجەرە . ئێشان : ئێش‌کردن و ئازار چەشتن . نیشان : بە نیشانە نانەوە . تێشانە : نیشانە . شان : سەرشان .

وانە : ئازیزەکەم ! دڵم بەهۆی ئازاری بە نیشانە نانەوەیەوە بۆ برژانگەکانت بۆ بە پەنجەرە ئەوەندەی کون لێ‌بۆ . . حەیفە وای لێ‌نەکەی . . دڵی من شتێکی بێ‌بایەخ نییە ، نیشانەی شان و شکۆ بەسەرشانیەوەیە کە ئەوەتە تۆی تیا دانیشتوی . . ئەوەندەی ئازار مەدە . .

ئێشانی نیشانی (چر) و (ك) و (اح) : بە بێ (ی)کانی ئیضافە . بەڵام ڕێنوسی کۆن ڕێ ئەدا بە (ی)وە بخوێنرێتەوە . (چن) و (ت) و (عب) : ئێشان و نیشان . دیارە (نیشانی)یە . (عم) و (کم) و (گم) : ئێشان و نیشانی . نیشانەیی شانی : هیچ‌کام لە نوسخەکان ڕاستەکەیان نەزانیوە . نوسخەکان هەمۆ ، بێجگە لە (کم) و (خا) و بە (« پەراوێزی » خا)یشەوە : تێشانە ئێشانی . (خا) : نیشانە ئێشانی . ئەگونجێ تێکستی ئەم نوسخانەش بەم‌جۆرە بخوێنینەوە (نیشانە ئیی شانی = نیشانە ئیشانی) . وانە : نیشانەی هەیە ، هیی سەرشان ، کە لەگەڵ مەعنای پێشۆدا ئەبێتەوە بەیەك . (کم) : ئێشانە نیشانی .

ئەم بەیتە لە (چر)دا بەیتی نۆهەم و ، لە (عب) و (من)دا بەیتی چوارەمە .

(٨) لەحظە : ماوەی چاوکردنەوەیەك . لەمحە . ماوەی تێپەڕینی برۆسکەیەك . وەحشیێ غەزال : ئاسکی کێوی .

وانە : هەرچێ ئەکەم و ئەکۆشم تەنانەت بۆ ماوەی چاو تروکاندنێك و تێپەڕبۆنی برۆسکەیەکیش چاوم بە چاوی ناکەوێ . مەبەستی لەوەیە ئەوەندەش چاو ناکاتەوە و ترۆسکایی چاوی بۆ ئەو ماوە کەمەش بە پێش چاویا ناڕوا . . وا دیارە ئەم ئاسکە کێوییە چاو جوانە ئارەزوی دیتنی ئادەمیزاد یان دیتنی بیبیلەی چاوی ئادەمیزادی نەبێ ، بۆیە وا تاوێکی کەمیش چاوی ناکاتەوە . ڕۆی شوبهاندنی یار بە ئاسکی کێوی لەوەتە ئەم جۆرە ئاسکە هەمیشە سڵ ئەکاتەوە لە خەڵك و خۆی ناخاتە بەرچاو .

نالی لەم‌بەیتەدا بەشێوەیەکی ئێجگار ناسك و هونەرمەندانە باسی

تۆ ئەگەر هەستی ، لە جێ ڕاوەستی ، دێو و کافریش
دێن دەڵێن : بەخودا قیامەت ڕاستە هەستانی هەیە (٩)

فارس و کورد و عەرەب هەر سێم بە دەفتەر گرتووە
« نالی » ئەمڕۆ حاکمی سێ مولکە ، دیوانی هەیە ! (١٠)

خەوالوویی چاوی یار ئەکا . .

ئەشکونجێ وشەی (کێ دەڵێ) کە بە شێوەی ڕێنووسی کۆن بەمجۆرە نوسراوە (کی دلی) ، بە (کەی دلی)یش بخوێنرێتەوە .

وەحشێ (چر) : وەحش . ئەمیش هەر (وەحشی)یە . غەزالە (کم) : غەزالان .

ئەم بەیتە لە (چر)دا بەیتی حەوتەم و ، لە (کم) و (گم) و (عب) و (من)دا بەیتی سێهەمە .

(٩) واتە : ئازیـزەکەم ! ئەگەر تۆ تاوێك لەجێی خـۆت بجوڵێیت و خۆت دەرخەیت ، دێو و کافریش کە باوەڕیان بە ڕۆژی قیامەت نییە ، دێن سوێند ئەخۆن کەوا قیامەت ڕاسـتە و سەرەنجام هەر بەرپا ئەبێ . مەبەستی لەوەیە بڵێ بە دەرکەوتنی تۆ شۆر و فوغانێك پەیدا ئەبێ ، هەرگیز ڕۆژی نەدایێ و عالـەم هەمو لێت خڕ ئەبنـەوە وەك بڵێی ڕۆژی قـیامەت داهاتووە !

دێو و (خا) : دێوی . دەڵێن بەخودا (« پەراوێزی » چر) و (گم) : ئەڵێن بێ‌شك . هەسـتانی (عب) : هەڵسـانی .

نیوەی یەکەمی ئەم بەیتە لە (« پەراوێزی) چر »دا بە جۆرێکی‌کەش نوسراوەتـەوە کە ئەگەر بیهێنینە سـەر ڕێنووسی نوێ و هەڵـەکانی ڕاست‌کەینەوە وای لێ‌دەرئەچێ :

تۆ کە هەستی ، شۆر و شینێکە کە دەهرێ و کافریش

ئەم بەیتە لە (چر) و (عب) و (من)دا بەیتی هەشتەمە .

(١٠) دیوان : بارەگای حوکمڕانێ . دیوانی شیعر .

واتە : دەرامەتی وڵاتی فارس و کورد و عەرەبم هەمو خستووەتە ناو دەفتەری خـۆم . . من ئەمـڕۆ فەرمانـڕەوای ئەم سێ وڵاتـەم بۆیە دەرامەتیان لە دەستی مندایە و لیستەی دێتە دەفتەری منەوە . . من ئەمڕۆ دیوانی حوکمڕانیم هەیە حوکمی ئەم سێ وڵاتەی لێوە ئەکەم . .

ئەمە مەعنا بەدیمەنەکەی بەیتەکە . مەبەستی ڕاستەقینەش لە دەرامەت

— ٣٣ —

بەرگی دنیا هێندە کورت و کۆنەوو بازاڕییە
چونکە ناگاتە گوێی دێوانەکەی ، لێی عاریە (١)

زمانی ئەدەب و ، لە موڵك تواناى شیعر وتن و ، لە دیوان دیوانی شیعرە .
واتە : من ئەمڕۆ دەسەڵاتم بەسەر ئەم سێ زمانەدا ئەشکێ و ، شیعرم بە هەر سێ زمانەکە خستووەتە دەفتەری خۆمەوە و ، دیوانی شیعرم بەم سێ زمانە هەیە .

ئەم بەیتە کە باسی زمانی تورکیی تیا نییە ، نیشانەی ئەوەیە نالی بەر لە بەجێهێشتنی کوردستان وتویەتی . هەروەها بەڵگەی ئەوەشە کە نالی شیعرێکی زۆری بەم سێ زمانە وتووە ، کە بەداخەوە ئێستا هەر ئەم چەند پارچە کوردیی و دوو سێ پارچە فارسییەیمان لە بەردەستدایە .. بەڵکو لە دوازدەدا لە (سنە) و (شام) و (ئەستەموڵ) و (مەککە) و (مەدینە)ش شیعری تری سەر هەڵبدا .

موڵکە (خب) : شەهرە .

— ٣٤ —

(١) عاریە : عەیب و شوورەیی لێ دێ .

واتە : ئەو جل و بەرگەی کە بریتییە لە سەروەت و سامانی دنیا ، هەرچەند بەدیمەن جوان و ڕازاوە بێ ، لەڕاستیدا ئەوەندە بێدەوام و تەمەن کورت و دەسەودەس پێکراو و ئایەخە ، هەرگیز ناتوانێ مرازی بنیادەم جێبەجێ بکا ، لەبەرئەوە وەك بەرگێکی کورت وایە گوێی دانەپۆشێ . بۆیە تەنانەت ئەوکەسەش کە شوێنی دنیا کەوتووە و بۆی شێت بووە ، شەرمی لێدێ لەبەری بکا . لێرەدا نالی بۆ تەواوکردنی قسەکەی و ئیسپاتکردنی بێبایەخیی دنیا ، هاتووە شێتی کردووە بە بەڵگە کە خۆی دائەماڵێ و بە ڕووت و قووتی ئەگەڕێ و ، ماڵی دنیای شوبهاندووە بە بەرگی شێت و ، دنیا پەرست بە شێت خۆی و ، بەرگ لەخۆداماڵینی شێتی بە دەربڕینی دەنگی ناڕەزایی ئادەمیزاد داناوە لە دنیا .. واتە شێت لە شێتیی نییە جلەکانی لەبەری دائەکەنێ ، لە ژیرییەتی و دنیای بەلاوە هیچ و پووچە ، بۆیە خۆی لێ ڕووت ئەکاتەوە .

بەڕای ئێمە ئەبێ وشەی (عاریە) هەر بەمجۆرە لێك بدرێتەوە کە ئێمە لێکمانداوەتەوە ، نەك بە (عاری)ی بەمەعنا (ڕووت) و ضەمیری (ە) ، چونکە ئەگەر وابوایە پێویست بەو پرسیار و وەڵامە نەئەما کە لە بەیتی دووهەمدا هەیە .

من لە بێبەرگیی (مەخە)م پرسی ، کە بۆچ ڕووتی ؟ وتی :
« ڕەببی من شێت بم ، ئەگەر شاد بم بە بەرگی عاریە ! » (٢)

خەلعەتی تەشریفی هەرکەس بێ چییە ، غەیری کەفەن !
هەر ئەوە هەم فاخیرە و بۆ ئاخیرە و یەکجارییە (٣)

کۆنەوو (چر) و (عب) و (من) و (خب) : کوتە و = کۆتەهـ و . بەڵام ئاشکرایە هەڵەیە چونکە (کۆتەهـ)یش هەر (کورت)ەکەیە . گونی (عم) : کنی . خۆیشی بە (نزدش) واتە (لای) مەعنای لێداوەتەوە ، بەڵام ئاشکرایە بەهەڵـەدا چـووە . دێوانەکـەی (چر) و (ك) و (عب) و (اح) و (مـن) : دێوانەکە . لێی : ئەمە تێکستی (چر) و (عب) و (من)ە . نوسخەکانی‌تر ، (ت) نەبێ ، : لێ . (ت) : بێ .

(٢) مەخە : لەوانەیە کورت‌کراوەی (مەخۆل) بێ کـە ئەویش کورت‌کراوەی (محمود)ە . دیارە ناوی شێتێکی دیارێ بووە لە سولەیمانیی سەردەمی نالیدا ، زۆرجار بە ڕووت و قووتی گەڕاوە . عاریە : خواستەمەنی .

واتە : لە (مەخە)م پرسی : بۆچ وا ڕووتی ؟ لە وەڵاما وتی : «خوا شێتم کا ئەگەر بە بەرگی خواستەمەنی شاد بم » . مەبەستی ئـەوە بووە بڵێ : دنیا شتێ نییـە بنیـادەم پشتی پێ ببەسـتێ و مـالی دنیـا وەك مالی خواسـتەمەنی وایە ، بۆیە منیش لەبەری‌ناکەم و بە ڕووتی ئەسوڕێمەوە .

ئەمەی نالی بە دەمی (مەخە)وە ئەیگێڕێتەوە پەنجەی تاوانبار کردنی تێکڕای کۆمەڵە و وائەگەیەنێ ئەم کۆمەڵە هەمووی شێتە لەوانـەی ئەبێ داب و نەریتی کۆمەڵایەتییان پشت گوێ خستووە ..

لەنێوان (بێ‌بەرگی) و (بەبەرگی)دا طیبـاقو ، لـەنێوان (ڕووتی) و (وتی)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (شێت) و (شاد)یشدا ـ بەوپێیە کە (د) وەك (ت) ئەخوێنرێتەوە ـ وشەئاراییەکی جوان هەیە .

مەخەم (عم) : مەحەم . (عم) لەسەریشی نوسیوە : « بفتح میم ، محمد نامی بودە » واتە میمەکەی سەری هەیێ ، موحەممەد ناوێك بووە . (کم) : محەم . لە نوسخەکانی (ت) و (« پەراوێزی » عب و من) و (اح) و (من و (خا)دا بە هەڵە نوسراوە . گوتی (عم) : وتی . ڕەببی من : ئەمە تێکستی (چن)ە . نوسخەکانی‌تر هەموو : (یا رب) و (یا ربی) ..

(٣) خەلعەت : خەڵات . تەشریف : قەدر زانـین و گەورە کردن . کەفەن : کفن . فاخیر : نایاب و گرانبەها . ئاخیرە : ڕۆژی قیامەت .

واتە : خەڵاتی قەدر زانین کە بە بنیادەم بدرێ ، لە هەرکەسەوە بێ ،

کونجی ڕاحەت، تاجی عیززەت خاریجی مەعمورەیە
کوندەبۆ هەر بانگە بانگ و، هودهودیش هاوارییە (٤)

پۆست بە کۆڵی (عامیری) فەرموی کەوا بۆ پوختە بوون
جەوتی سەرکێوان گەلێ چاتر لە (تاڵی شاری)یە (٥)

هیچ بابەخی نییە. تاقە خەڵاتێ کە بابەخی ببێ کفنە، چونکە شتی بابەخدار ئەوەیە بەردەوام بێ، لە ماڵی دنیایشدا هیچ شتێ لە کفن بابەخدارتر نییە، چونکە هەر ئەوە لە یەککاتدا پاك و خاوێن و جوانیشە و سەراپای لەش دائەپۆشێ و دوا بەرگیشە تا ڕۆژی قیامەت و لەوبەڕی پێویستییشایە بۆ ئادەمیزاد.

لەنێوان (فاخیرە) و (ئاخیرە)دا جیناسی لاحیق هەیە.

خەلعەتی (چر) و (چن) و (عب) و (اح) و (من) و (خب): بە بێ (ی)ی ئیضافە. ئەمیش هەر (خەلعەتی)یە. فاخیرە و بۆ ئاخیرە و: ئەمە تێکستی تەنها (عب)ە. نوسخەکانیتر، (عم) ئەبێ کە هەڵەیە، فاخیرە بۆ ئاخیرەت.

(٤) مەعمورە: ئاوەدانێ. هودهود: پەپوە سلێمانە.

واتە: گۆشەیەك کە بنیادەم تیا بحەسێتەوە و، تاجێکی سەربەرزێ کە بنیادەم بێنێتە سەری، لەناو خەڵك و ئاوەدانیدا دەسگیری نابێ. ئەبێ بۆی دوورکەوێتەوە لە خەڵك و کونجی دوورەپەرێزێ بگرێ و لە درۆزنێ و ماستاو کردن و فێڵ و تەڵەکەی کۆمەڵ تەرا بێ.. هەر بۆیەشە وا کوندەبۆ و پەپوە سلێمانە بانگە بانگ و هاوار هاوارییانە و ئەم ڕاستییە لە خەڵك ئەگەیەنن و خۆشیان لە ئاوەدانێ دوور کەوتونەتەوە و ئەوەتە یەکەمیان کونجی چۆڵی وێرانە و دوەمیان تاجی سەربەرزیی دەسگیر بووە کە پۆپنەکەی سەریەتی!

لە هێنانی (کوندەبۆ) و (هودهود)دا بەدوای (کونج) و (تاج)دا لەف و نەشری مورەتتەب هەیە.

کونجی (عم) و (کم) و (گم) و (من): گەنجی. مەعمورەیە: نوسخەکانی بەردەستمان، (خا) نەبێ، هەمو بەمجۆرەیان نوسیوە: (معموریە) کە بۆ (مەعمورەیە) و (مەعمورییە)ش دەستەدا. ئێمە (مەعمورەیە)مان هەڵبژارد. (خا): مەعمورییە. بانگە بانگ و هودهودیش («بەراوێزی» چر) و (عب): بانگە بانگە هودهود هەر. (کم) و (گم): بانگە بانگە، هودهودیش.

قوش قوشی ڕاوێ نەبێ ، مورغی کولانە و ئاخوڕە
سەگ سەگی تازێ نەبێ ، کادینی بۆ ئەنبارییە (٦)

فەرقی کۆساران لە پاساران دەفەرمۆی وەك چییە ؟
وەك عەزیزیی باز و وەك بێحورمەتیی پاسارییە (٧)

---

(٥) پۆستبەکۆڵ : ئەوەی پێستی حەیوان لەبەرلەکا . مەبەست لە (مەجنۆنی لەیلا)یە . عامیرێ : ئەوەی لە هۆزی (بنی عامر) بێ . جەوت : کڵاوی بەڕۆی بەری دار بەڕۆ کە ئەیکوتن و پێستەی پێ خۆشئەکەن و ئەیکەن بە کوندە و مەشکە . تالی شارێ : دەرمانێکە بۆ خۆشکردنی پێستە بەکاریدێنن .

لەم بەیتەشدا نالی بەڵگە بۆئەوە دێنێتەوە کەوا دوورە پەرێزێ و لە ئاوەدانێ دوورکەوتنەوە چاکترە بۆ بەختەوەریی مرۆڤ لەوەی لەناوخەڵکا بێ . ئەڵێ : مەجنۆنی کەوڵ بەکۆڵ کە خۆی یەکێ بۆ لەوانەی ئاوەدانییان بەجێهێشتبێ و کەوتبۆنە چۆڵەوانێ و تاقێ کردنەوەی تایبەتیی لەم مەیدانەدا هەبێ ، وتویە بۆ پوختە بوونی پێستەی حەیوان جەوتی سەرکێوان کە بەرهەمی شاخ و کێو و چۆلییە لە تالی شارێ باشترە کە دەرمانێکە لە بازاڕی شارەکاندا ئەفرۆشرێ . کەوانە بۆ پوختەبوونی ئادەمیزادیش ژیانی شاخ و کێو چاترە تا ژیانی ناو شار و ئاوەدانێ .

فەرمۆی کەوا بێ پوختەبوون (عم) : وابێ بە کێوێ پوختە بێ . جەوتی (عب) : جوت . لەمیش هەر (جەوتی)یە . چاتر (عب) : خۆشتر .

(٦) قوش : پەلەوەرێکە وەك باز ڕاوی پێئەکەن . مورغ : مریشك . تازێ : تانجێ . کادینێ : نیشتەجێی کادان . ئەنبارێ : نیشتەجێی عەمار .

واتە : بنیادەم بێ یا هەرچێ ، ئەبێ کار لێهاتو بێ و بۆ ئەو کارە دەسبدا کە بۆی دانراوە . بۆیە ، ئەگەر قوش قوشێ نەبێ ڕاو بکا ، فەرقی لەگەڵ مریشك چییە ؟ سەگ ئەگەر سەگی ڕاو نەبێ ، مەگەر هەر لە کادانا لێیبکەوێ و پاسی عەمار بکا .

کادینی بۆ (خب) : کادینەوو . (عم) و (گم) : گاوی بنەی .

(٧) کۆسار : کوێستان . پاساران : بەنا گوێسەوانە . عەزیزێ : خاوەن عیزەتێ . پاسارێ : چۆلەکە پاسارێ .

ئەم بەیتەش هەر بەڵگەبەکێترە نالی ئەیهێنێتەوە بۆ ئیسبات کردنی باشیی چۆڵەوانی و دوورەبەرێزێ .

واتە: ئەگەر ئەپرسێ فەرقی کۆسار و بنپاسار چییە کە هەردوکیشیان

سەهم هەتا جوعبە نشین بێ ، گۆنە زەردی خەڵوەتە
قەوس هەتا چلە گوزین بێ ، هەر ئەسیری خوارییە (٨)

نوصحی «نالی» ڕەنگە هەرکەس بیبیێ ، بیکاتە گوێ
چونکە ئەظمی صاف و وردە ، هەروەکو مروارییە (٩)

هەر فێنکی ئەبەخشن و ئەوبان خۆری تیا بێ تینە و ئەمیان خۆر نابکرێتەوە ئەڵێم فەرقیان وەك فەرقی خاوەن شان و شکۆیی باز و بێ حورمەتیی چۆلەکەپاساریێ وایە . باز چونکە بەدەرەوەیە ، ئەوەندە دەروێن بەرزە خۆی لە قەرەی هیچ شتێکی پیس و ناشیرین نادا و هەر گۆشتی پەلەوەری خۆ ڕاو کردوو ئەخوا ، بەڵام چۆلەکە پاساریێ چونکە لە ئاوەدانێ و لە بن پاسارا ئەژێ ، حەیا و حورمەتی نییە و هەر ئاوێ نە ئاوێ نێر و مێیان لەناو خۆیاندا لە یەك ئەبەزن !

لەنێوان (کۆساران) و (پاساران)دا وشە ئارایێ و ، لەنێوان (پاساران) و (پاساریێ)دا تەناسوب هەیە .

کۆساران (چر) و (چن) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) و (خب) : کۆهساران .

(٨) سەهم : تیر . جوعبە : تیردان . گۆنە : گۆنا . قەوس : کەوان . چلە : ئەو ژێیەی کەوانەکە ئەچەمێنێتەوە . گوزین : هەڵاوێردوو و پەسەند کردوو .

واتە : تیر ، تا شاراوەی ناو تیردان بێ ، ڕووی زەردە ، چونکە خەڵوەت نشینیی کردووە بە پیشەی خۆی . کەوانیش تا هاوڕێیی ژێکەی بێ و ئەو هەڵاوێرێ و لێی جیا نەبێتەوە ، ئەبێ مل کەچ و پشت کۆماوە و دیلی بەستێ بێ .

لە یەکخستنی (سەهم) و (قەوس) و ، لەنێوان (گۆنە زەرد) و (خەڵوەت)دا تەناسوب هەیە . نالی بەتایبەتی وشەی (خەڵوەت) و (چلە)شی خستووەتە پاڵ یەك ، چونکە (چلە)ی صۆفییانیش چل ڕۆژە لە خەڵوەتخانەدا بەسەری ئەبەن .

سەهم هەتا (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (ك) و (اح) و (خب) : سەهم تا . قەوس هەتا (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (ك) و (اح) و (خب) : قەوس تا . ئەمیش هەر (قەوس هەتا)یە . گۆنە زەردی (چر) و (چن) و (کم) و (ك) و (عب) و (خا) : کۆن و زەردی . (من) : کۆن و زەرد و . گوزین بێ (ت) : گوزین . ئەبێ (گوزینە) بێ .

— ٣٤ —

با ڕەفیقانم بکەن شینم کە وەقتی زارییە
قەط مەکەن تەقصیر لە گریان ، شیوەنم یەگجارییە (١)

تیرەکەی ئەوڕۆژە مەجبوبەم کە لوطفی کرد بە من
گەر نەبەخشێ مەرهەمی وەصلی ، برینم کارییە (٢)

---

(٩) نوصح : ئامۆژگاری . ببیێ : ببیسێ . نەظم : هۆنینەوە . شیعر .
واتە : ئامۆژگارییەکانی نالی ئەوەندە بەجێ و دلگیرن ، لەوانەیە هەرکەس ببیانبیسێ ، وەك گوارە بکاتە گوێی ، لە گوێیان بگرێ و بیانگرێتە دڵ و لە بیری نەچنەوە ، چونکە لە گوارەیەکی مرواری ئەچن دەنکەکانی ساف و ورد بن و جوان هۆنرابێتەوە ، کە دەستی هەر کچێ بکەوێ هەرگیز دایناکەنێ لە گوێی .

نوصحی (عم) و (کم) و (گم) : نەظمی . ببیسێ (کم) : بێ کە ئەو . بیکاتە (چر) : بیگرێتە . وردە (کم) : دوڕڕە .

— ٣٤ —

ئەم پارچە شیعرە لەبەر سادەییە لەڕادەبەدەرەکەی ، زەحمەتە هیی نالی بێ و تەنها لە نوسخەکانی (عم) و (گم)یشدا هەیە . ئەگەر هیی نالی بێ دیارە لە سەرەتای شیعر وتنیدا وتویەتی . د. مارف خەزنەداریش بە هیی نالیی نازانێ . ئەڵێ : « هێشتا بۆم ساغ نەبوەتەوە هیی کێیە . بۆ (هیی) تاهیر بەگ دەشێ » . (بڕوانەرە : د. مارف خەزنەدار ، چەند بەراوێزێکی دیوانی نالی ، گۆڤاری ڕۆژی کوردستان ، ژمارە ٣٤ی کانونی یەکەمی ١٩٧٥و کانونی دوەمی ١٩٧٦ ، لاپەڕە ٤٢) . کاکە حەمەی ناریش پارچە شیعرێکی هەیە زۆر لەمە ئەچێ .

(١) تەقصیر : درێغی . شیوەنم یەگجارییە : شیوەنی مەرگمە .

(٢) مەرهەم : مەلهەم .

واتە : یار لوتفی لەگەڵ کردم ، سەیرێکی کردم ، بەو سەیرکردنەی تیرێکی پێوەنام . ئەگەر مەلهەمی بەیەکگەیشتنیشم پێ نەبەخشێ برینەکەمی پێ چاك بکەمەوە ، دەردم کارییە و ڕاست نابمەوە .

ئەوڕۆژە (عم) : ئەم ڕۆژە .

حەپسی چاهی میحنەتم ، کافر بە حاڵی من نەبێ !
کار و پیشەم دائیمەن گریان و شین و زارییە (٣)

هەر بە ئومێدی عەیادەت بەڵکە جارێ بێتە لام
من ، ئەگەرچێ بیشمرم ، پێم‌خۆشە ئەم بیمارییە (٤)

کەس نەکا مەنعی گوڵم ، گەرچێ دڵی کردۆمە خوێن
چونکە مەعلومە کە ئیشی خونچە هەر خوێن‌خوارییە (٥)

کۆچە کۆچە خۆن چەکەی پەیکانی موژگانی گوڵم ،
بۆ شەهیدێ شاهیدە دائیم کە خوێنم جارییە (٦)

---

(٣) چاە : چاڵ . میحنەت : مەینەت .
پیشەم (عم) : ئیشم .

(٤) عەیادەت : سەرلێدانی نەخۆش .
وانە : پێم‌خۆشە نەخۆش بم ، یا بیشمرم ، بەمەرجێ یار لەکاتی نەخۆشییەکەمدا تاقە جارێك بێ سەرم لێ‌بدا .

(٥) مەبەستی ئەوەیە بڵێ یار خونچەی نەپشکوتووە و ، خونچەش کە ئەپشکوێ و ئەبێ بە گوڵ و گەڵاکانی سوور ئەکەنەوە ، ئەو سوورییەی سوورێی خوێنی دڵی دلدارانە .
خونچە (عم) : غونچە .

(٦) کۆچە : کۆلان . خۆن‌چەکە : ڕەوان‌بوونی خوێن . پەیکان : تیر . موژگان : برژانگ .
وانە : ڕژانی خوێنی دڵم ، دڵۆپ دڵۆپ ، بەکۆلانانا ، بەهۆی تیری برژانگی یاری ڕۆ وەك گوڵمەوە ، نیشانەی ئەوەیە خوێنم هەمیشە ئەڕوا و شەهیدی دلداریم . لەم بەیتەدا ئیشارەت بەو ئەفسانەیە کراوە کە ئەڵێ (شەهیدی غەزا) تا ڕۆژی قیامەت هەر خوێنی لێ ئەڕوا !
خۆن‌چەکەی (عم) : غونچەکەی . (عم) و ئامادەکەری ئەو دەستوسەی ئەم لەبەری نوسیوەتەوە لەو فەرقە گرنگە نەگەیشتون کە تیپی (خ) لەم شوێنەدا هەیەتی لە (غ) لە (خونچە) و (غونچە)دا و نەیانزانیوە مەسەلە لە (غونچە) و (خونچە)دا نییە .. وابزانین (گم)یش لەبەر هەست کردن بەم جیاوازییە و لە تێگەیشتنی داوی بەیتەکەوە نییە (غونچە)ی بە (خونچە)

هەرچی مەحبوبان دەکەن خۆشە ، بەڵام داخی ڕەقیب
دەمکوژێ ، طەرحی مرێ ، هەر وەك کەری بێگارییە ! (٧)

ناڵە ناڵی «ناڵی»یە وا خەڵقی خستە زەلزەلە ،
یا نە خۆ حەشرە ، گونەهکارە وەها هاوارییە ؟! (٨)

ــ ٣٥ ــ

بیدی مەجنونە وجودم لە هەمو بەر بەرییە
نە کەسێ موتەفیعی یەك بەری یا سێبەرییە (١)

چیت لە کاکۆڵی سەر و مویی میانی داوە ؟
هەمو هەر هەمم و پەرێشانییو دەردی سەرییە (٢)

نوسیوە ، بەڵکو وستویەتی بە عادەتەکەی خۆی (ناڵی بکا بەکوردی) !

(٧) طەرح : شێوە .
واتە : نازیزان هەرچی ئەکەن خۆشە و پێویستە بنیادەم باریان لە ئەستۆ بگرێ . بەڵام داخی بەدکار مـن ئەکوژێ ، کە وەك کەری بێکار هەمیشە خەریکە و خۆی ماندو ئەکا و هیچیشی بۆ خۆی نییە .

(٨) واتە : ناڵە ناڵی دەروونی زەبونی ناڵییـە خەڵکی بێزار کردووە و دنیای ئاڵۆزاندووە ، یا نە خۆ ڕۆژی حەشرە ، هەر گوناهبارە و لەئاستی خۆیدا کەوتووەتە هاوار و پاڕانەوە و ، دەنگە دەنگیان گوێی عالەم کەڕ ئەکا .

ــ ٢٥ ــ

(١) بیدی مەجنون : شۆڕەبی . موتەفیع : کەڵك وەرگر .
واتە : بونی من وەك شۆڕەبی وایە ، هیچ جۆرە بەرێکی نییە ، کەس قازانجی لە بەری یا لە سـێبەری دەس ناکەوێ . (ناڵی) بۆیە سێبەری شۆڕەبیی بە بێسود داناوە ، چونکە هەمیشە با لقەکانی بەملاوبەولادا ئەبا و هەرکەس لە سایەیا دانیشێ هەر تاوەناوێ سێبەرەکەی ئەبێ بە خۆر .
لە کۆکردنەوەی (بەر) و هەردوو (بەری) و (سێبەری)دا وشەئاراییەکی جوان هەیە . لە کۆکردنەوەی (یەك بەر) و (سێبەر)یشدا ، هەرچەند دووەمیش یەك وشەیە و (سێ) و (بەر) نییە ، طیباقێکی ناسك هەیە .

(٢) میان : ناوقەد . هەمم : هەمّ ، خەم .

بە ڕیا باری تەکالیفی ڕوسومی بۆ خەڵق
چ دەکێشی ؟ ئەمە حومقێکە عەلاوەی کەرییە (٣)

موطمەئین خاطر و ئەیمەن مەبە هەر گیز لە شەڕی
نەفسی ئەممارە ، کە ئەم مارە لەگەڵ تۆ شەڕییە (٤)

واتە : واز لە قژی بە کاکۆڵ کراوی سەری یار و لە ناوقەدی وەك مۆ باریکی بێنە .. هەمۆ هەر مایەی خەم و خەفەت و پەرێشانی و دەردی سەرییە ، دەس‌بەرداری بی باشترە بۆت .

لەنێوان (سەر) و (مۆ)دا تەناسوب و ، لەنێــوان (هەمۆ) و (هەمم و)دا جیناسی تەرکیب هەیە .

کاکۆلی (چر) و (چن) و (ت) و (عب) و (اح) و (خـا) : کاکـۆل . بۆ عەطفیش و بۆ ئیضافەش دەستئەدا . ئێمە ئەوەمان لا پەسەندتر بۆ کە عەطفی کرابێتە سەر . (کم) و (گم) و (ك) و (مز) و (مـن) : کاکۆل و . مۆیی (کم) و (ك) و (عب) و (من) : مۆی و . میانی داوە (« پەراوێزی چر)و (کم) و (مز) و (عب) و (اح) و (خا) : میان داوە کە مـۆ . (عم) و (کم) : میانت داوە . (ت) : میاندایە کە مۆ .

(٣) تەکالیف : تەکلیفات ، باری قورس لە ئەستۆ گرتن . ڕوسـوم : داب و نەریت . حومق : بێ‌عەقلی .

واتە : باری قورسی کرداری ڕیاکاری بۆ ئەگریتە ئەستۆی خۆت لە خۆڕایی ؟ کرداری‌وا نەفامییەکە تەنانەت کەریەتیشی ناگاتێ .. مەبەستی نالی لەوکەسانەیە کە بۆ ڕۆبامالێ و خۆ بە پیاو چاك دانە قەڵەم ئەرکی‌وا ئەگرنە ئەستۆی.خۆیان ، نە خوا لەسەری فەرزکردۆن و نە لە خۆیشیدا پێویستە .

لەنێوان (تەکالیف) و (ڕۆسۆم) و (کەرێ)دا کە بە ڕێنۆســی جاران ئەنۆسرا (کری) و لەوانەبۆ بە (کرێ)یش بخوێنرێتەوە، جۆرە تەناسوبێك هەیە .

تەکالیفی (چر) و (چن) و (ت) و (مز) و (عب) و (اح) و (خا): تەکالیف. بۆ عەطفیش و بۆ ئیضافەش دەســتئەدا . ئێمـە ئیضـافەکەمان لا پەسەندتر بۆ . (عم) و (گم) : تەکالیف و .

ڕوسۆمی بۆ خەڵق . (عب) و (من) : ڕوسۆمی بۆ خـەڵك . (خـا) :

لۆمەیی «نالی»یی دێوانە مەکەن ئەی عوقەلا !
ئەمە موددێکە زەدەی لەطمەیی دەستی پەرییە (٥)

ڕوسوم بۆ خەلقێ . دەکێشێ (کم) : ئەکێشێ ، حومقێکە : ئەمە تێکستی (چر) و (چن) و (عب)ە . نوسخەکانی‌تر : بارێکە .

(٤) موطمەئین خاطر : دڵنیا . ئەیمەن : ئەمین . نەفسی ئەممارە : دەروونی فەرماندەر بە خراپە کردن . شەڕییە : شەڕبەتی ، یا شەڕانییە .

واتە : هەرگیز دڵنیــا و بێ‌ترس مەبە لە نەفسی خــۆت کە ڕێگای خراپەت پیشانئـەدا و فەرمانت ئەداتێ کە خراپە بکـەی و ، هەڵت ئەخەڵەتێنێ .. مـاری نەفس لەسێژە لەگەڵ بنیادەمدا لــە شەڕابە و ئەیەوێ بە لاڕێیدا بەرێ و ، مرۆی زیرەك نابێ لێی پشتەسۆر بێ و باڵی لێ بدانەوە .

لەنێوان (ئەممارە) و (ئەم مــارە)دا جیناســی تەرکیــب و ، لەنێـــوان (شەڕێ) و (شەڕییە)دا جیناسی ناقیص هەیە .

(٥) دێوانە : شێت . عوقەلا : جەمعی عاقلە . زەدە : لێ‌دراو . دەست لێ‌وەشێنراو . لەطمە : شەقازلە .

واتە : ژیرینە ! لــۆمە و سەرزەنشتی نالیی شێت مەکـەن کەوا لەوانەیە قـــەی لەجێی خۆیا نەبێ . ماوەیەکە پەریــان دەستیان لێ وەشاندووە و گرفتاری تیری نیگای نازداران بووە و ، بەدەم دەردەوە ئەنالێنێ و نەهاتووەتەوە سەر خۆی .

نالێ ئەوەشی مەبەست بووە کە وشەی (« نالی » یی) بە (ناڵەیی)یش بخوێنرێتەوە ، واتە : ناڵەی دێوانە ..

لەنێوان (دێوانە) و (عوقەلا) و ، (دێـوانە) و (زەدە) و (بەرێ) و ، (زەدە) و (لەطمە)دا تەناسوب هەیە .

ئەمە موددێکە زەدەی لەطمەیی : ئەمە تێکستی (چر)ە . (« پەراوێزی » چر و خا) : موددەیێکە زەدەیی لەطمەیی . (چن) : موددەیێکە زەدەیی لەطمەیی . (عم) و (گم) : موددەیێکە کە زەدەی لەطمەیــی . (کم) و (خا) : موددەیێکە کـە زەدەی لۆمەیی . (ت) : کە دەمێــکە زەدەیی لەطمەیی . (ك) و (اح) : موددەیێکە کـە زەدەی لەطمەیی . (مز) : چونــکە موددێکە زەدەی لەطمەیی . (عب) و (من) : کەمە موددێکە زەدەی لەطمەیی . کەمە : کە ئەمە .

— ٣٦ —

صەوتی نەغمەی بولبولە یا چەهچەهەی خڕخاڵیە ؟!
دەنگی سۆلە ، یا لەژێر پێی ناڵەناڵی ناڵیە ؟! (١)

— ٣٧ —

لەوکەسە دینی ئەتۆ نوری دڵ و ئیمانیە ،
ڕۆ بە زولفت دامەپۆشە ، یەعنی کافرسانییە (١)

— ٣٦ —

ئەم تاکە بەیتە لە دەستنوسەکاندا تەنها لە نوسخەی (ت) و (خب) و ، لە چاپەکانیشدا تەنها لە (عم) و (گم)دا هەیە . لە نوسخەی (ت)دا لە دوادوایی دیوانەکەوە نوسراوەتەوە و پاش ئەوە نوسراوە « تمت شد ..» واتە : تەواوبۆ . لە نوسخەی (خب)یشدا لەپاش پارچە شیعری (ئەللا .. ئەللا .. چ جەماڵ و چ کەماڵێکی هەیە ..) وە نوسراوەتەوە ، وەك بڵێی دوابەیتی پارچەکەیە ، هەرچەند ئاوازیشیان جیایە لەیەك . لە نوسخە چاپەکانیشدا بەشێوەی تاقانە بەیت دانراوە .

(١) صەوت : دەنگ . نەغمە : ئاوازی بولبول . چەهچەهە : ئاوازی بولبول و پەلەوەرە دەنگ خۆشەکانی‌تر ، لەو مەعنایەوە خوازراوە بۆ مەعنای (زڕە) . خڕخاڵ : بازنگ .

واتە : ئەم ئاوازە خۆشەی دێتە گوێم ، نازانم دەنگی بولبولە ئەخوێنێ ، یا زڕەی بازنگەکانی قۆڵی یارە ؟ دەنگی سۆلەکانی پێیەتی ، یا ناڵەناڵی ناڵی ژێر کەوشەکانیەتی ، لەژێر پێیدا ئەزیزێنێ و ئەزریکێنێ ؟ مەبەستی لە (ناڵی ژێر کەوشەکان) شەخصی (ناڵی) خۆیەتی ، گوایە هەمیشە زەلیلی ژێر پێی یارە و هەرگیز لێی جوێ نابێتەوە .

ناڵی ئەوەشی مەبەست بووە کە وشەی (ناڵیە) کە جاران لەگەڵ (« ناڵی » یە)ی ئێستا وەك یەك ئەنوسران ، واش بخوێنرێتەوە .

سۆلە (عم) و (ت) و (خب) : صۆلە . لەژێر پێی (عم) : لەژێر پێ . (ت) : لەژێر پای .

— ٣٧ —

ئەم پارچە شیعرە تەنها لە نوسخە چاپەکانی (عم) و (گم)دا هەیە .

دڵ کەوا هەم قاسییە ، هەم عاصییە، دوورە لە تۆ
موزەجیر نابێ ، کە حوببی تۆ لە قاصێ دانییە (٢)

ئێمەش بە هیی (نالی)ی ئەزانین . کەسیش نەیوتووە هیی ئەو نییە .

(١) دین : بینین . کافرسانێ : کافرستانێ ، وڵاتی کافران .

واتە : کەسانێك هەن بینینی تۆ لەجێی نووری دڵ و باوەڕدایە بۆیان . دەسا ڕووی وەك ڕۆژی خۆت لە ڕووی ئەوکەسانەدا دامەپۆشە و زوڵفی ڕەشی خۆتی بەسەردا مەهێنە و ،ئەو سەرچاوەی باوەڕەیان لێ مەکە بە کافرسانێ ..

لەنێوان (ئیمان) و (کافرسانێ)دا طیباق و ، لەنێوان (دین) و (ئیمان)دا جۆرە تەناسوبێك هەیە ، هەرچەند (دین) لێرەدا بەمەعنا (ئایین) نییە .

ئێمە لەوباوەڕەداین وشەی (لەوکەسە) ، لەبنچینەدا (لەوکەسەی) بووە و بە هەڵەی نوسیاران گۆڕاوە .

(٢) قاسێ : ڕەق . عاصێ : گوناهبار . موزەجیر : ئەوەی لەسەر کردنی شتێ لێی تووڕە بێ و ئەویش لە کردنی ئەو شتە دەس‌بەردار بێ . قاصێ : دوور . دانێ : نزیك .

واتە : دڵم کەوا ڕەقیشە چونکە لەبەر ئەم سزای دووریەی تۆدا خۆی ڕانەگرێ و ، گوناهباریشە چونکە بێ‌گوێیی تۆ ئەکا کە ئەتەوێ دەس لە بەخەت بکاتەوە و نایکاتەوە ، بۆیە وایە چونکە دوورە لێت . ئەگەر لە خۆت نزیك بخستایەتەوە ، هەرچیت پێ بووتایە بەگوێی ئەکردی . بەڵام ئەو هەر لەبەر دووریێ لێتەوە دەس‌بەردار نابێ لە خۆشەویستیت ، چونکە خۆشەویستیی تۆ فەرقی دوور و نزیکی تیا نییە و ، ئەوەی خۆشی بوێت ، دووریێ و نزیکێ چون یەکە لای .

نالی ئەم بەیتەی وا داڕشتووە وەك بڵێی (فێڵ) بکا لە یار . پێی‌ئەڵێ : تۆ هەر تەنها دڵم لە خۆت نزیك بخەرەوە ، ئیتر هەموو شتێ بەئارەزووی دڵی تۆ ئەبێ .. بەڵام یار بۆچی نزیکی ناخاتەوە ؟ چونکە نایەوێ لێیەوە نزیك بێ .. کە نزیکی خستەوە لە خۆی ، ئیتر جیی تیا ئەمێنێ و ، چێ ئەمێنێ دڵ بەگوێی بکا تیایدا ؟!

جیاکردنەوەی (قاصێ) و (دانێ) لەیەك ، کاری ئێمە خۆمانە . نوسخەکانی (عم) و (گم) نوسیویانە (لە قاسێ‌دا نییە) . ئێمە ئەمەمان لا هەڵە بوو ، چونکە مەعنایەکی ئەوتۆ نابەخشێ و وشەی (قاسێ)یش دوو جار لە بەیتەکەدا دووبارە ئەبێتەوە . ئەگەر بیبانوسیبایە (لە قاصیدا نییە)

گوێت لە ئاوازی سوورئشکی من گرانی گوارەیە
غافڵی لەم دوڕڕی بەحرەین و عەقیقی کانییە (٣)

ڕۆمەتت شەمعی شەوی قەدرە ، دڵم پەروانەیە
نەحری مێنای ڕۆژی عیدە ، ڕۆحەکەم قوربانییە (٤)

ڕێی لێ ئەچوو ، هەرچەنـد ئەو جوانییەی نەئەبوو کە (قاصـــێ) و (دانێ) هەیانە .

لە (قاسێ) و (عاصێ)دا ، ئەگەر بەهۆی نزیکیی (سین) و (صاد)ەکەیانەوە لەیەك ، چاوپۆشی لـە جیاییەکەیان بکەین ، ئەتوانین بڵێـین جیناسی لاحیق هەیە . لەنێوان (عاصێ) و (موئزەجیر)یشدا تەناسوب و ، لەنێوان (قاصێ) و (دانێ)یشدا طیباق هەیە .

(٣) بەحرەیـن : گەورەترین دوڕگـەکانی وڵاتی بەحرەینە کە لـە ٣٣ دوڕگە پێکهاتـووە لەناو کەنـداوی عەرەبـدا . عەقیق : مۆرویـەکی سووری گرانبەهایە .

واتە : تۆ بەهۆی قورسیی گوارەوە گوێت گران بووە و دەنگی داچوڕانی فرمێـسکی منت گوێ لێ نییە ، نازانی چۆن دوڕڕێکی بەحرەین و ئاقیقێکی کان لە کانیی چاوی من دائەوەرێ کە فرمێسك و خوێنی چاومن و ، گەلێ لە گـوارەکانی خۆت شایانتـرن بۆئەوەی گوێت لـە داوەرینیان بێ و (بیانکەیتە) گـوێ .. کەواتە لـە (دوڕڕ) و (عەقیق)دا ئیـستیـعارەی موصەڕڕەحە هەیە .

نالی لەمبەیتەدا گەلێ وردەکاریی جوانی کردووە : داوەرینی فرمێـسکی چاوی خۆی شوبهاندووە بە مۆسـیقا . لە قورسیی گوارەوە چووە بۆ گرانیی گوارە و ، لە گرانیی گوارەوە چووە بۆ گوێ گرانێ . فرمێسکی چاوی شوبهاندووە بە دوڕڕ و ، خوێنی چاوی شوبهاندووە بە ئاقیق . لە وشەی (بەحرەین) هـەم وڵاتی (بەحرەین) و هەم هەردوو چـاوی خۆی مەبەست بووە . لە وشەی (کانێ)یش هەم (کان) و هەم (کانێ)ی مەبەست بووە .

(٤) شەوی قەدر : شەوە تاکەکانی دەی دوایی مانگی ڕەمەزان کە عادەت وابـوو زۆرکـەس تا بـەیانێ نەئەنوسـتن و مۆمیان دائەگیـرساند و خواپەرستییان ئەکـرد و ، ئەوترا دوعای تیا گیرا ئـەبێ . نەحر : لای سەرۆی سنگ . سەربڕین . حەیوانی سەربڕاوی ڕۆژی جەژنی قوربان . مێنا : مینا ، مینی ، شوێنێکە لە مـەککە قوربانێ سەربڕین و هەندێ

خوێنی صیرفە پێی سەر و دەستت حەنایی کردووە
ڕەنگی دەست و سەر نییە ، ڕەنگی سەری دەستانییە (٥)

دوور لە تۆ « نالی » سەگێکە ، بێوەفایە ، هەرزەگۆ
بۆچی بانگی ناکەی ئەم کەلبە کە نانی نانییە ؟! (٦)

بەشی‌تری حەج لەوێدا جێبەجێ ئەکرێ .

واتە : ڕۆمەتت ئەو مۆمەیە لە (ليلة القدر)دا دایئەگیرسێنن و (ليلة القدر)ەکەش زولفتـە ، دڵی منیش پەروانەیە بە دەوری مـۆمی ڕۆتدا ئەخولێتەوە . سنگت وەك (مینا)ی مەککە وایە لە ڕۆژی جەژنی قورباندا کە حەیوانی تیا سەرئەبڕن بۆ قوربانی و ، گیانی‌منیش لە (مینا)ی سنگتدا ئەبێ بە قوربانی .

نالی لە وشـەی (نەحر)ی بەمـەعنا لای سـەرۆی سنگ ، ئەوەشی مەبەست بووە کە مەعنای (سەربڕین)یشی ببەخشێ و بەم‌مەعنایە لەگەڵ وشەی (قوربانی)دا تەناسوبیان لەنێواندا ئەبێ . لە وشەی (مینا)ی بەمەعنا شوێنیش ، ئەوەی مەبەست بووە کە مەعنای (شۆشە)ش بگەیەنێ و لەگەڵ (نەحر)ی بەمەعنا (سنگ) تەناسوبیان لەنێواندا بێ . جگە لەم تەناسوبانە تێکڕا لەنێوان (شەمع) و (پەروانە) و ، (نەحر) و (مینا) و (ڕۆژی عید) و (قوربانی)یشدا تەناسوب هەیە . لە (مینا)شدا لەطافەت هەیە چونکە دوو مەعنا ئەبەخشێ .

(٥) صیرف : ڕووت . حەنایی : خەناوی . دەستان : داستانی .

واتە : ئەو ڕەنـگەی تۆ دەست و سەرت پێ خەناوی کـردووە ، ئەو ڕەنگە نییە خەڵکی ئەیدەن لە دەست و سەریان ، ڕەنگی ، واتە خوێنی سەرە داستانییەکانی دڵدارەکانتە کە هەریەکێ ڕازێکیان لەگەڵت بووە و بەجۆرێك بە کوشتت داون .

ئەمە ئەو ئەندازەیە کە ئێمە لەم بەیتە بۆمان هەڵکرێنراوە . لاشمان وایە نیوەی دووهەمی بەیتەکە ، بەتایبەتی دوا بڕگەی ، شتی‌تری تیایە . ئەوەش‌بزانین کە (دەسـتان) مەعـنای (فڕ و فێـڵ) و (ئەفسانە)ش ئەبەخشێ .

لە کۆکردنەوەی وشەی (پێی) و (سەر) و (دەست)دا تەناسوب هەیە ، هەرچەند مەبەست لە وشەی (پێی) ، (بێ) نییە .

(٦) هەرزەگۆ : ئەوەی قسەی هیچ و پووچ بکا . کەلب : سەگ . نانی نانی : ئەوەی بە تەماعنانەبەر هەڵخەڵەتێ .

— ٣٨ —

ئاخ لەگەڵ ئێمە (حەبیبە) سەر و پەیوەندی نییە
نەیشەکەر قەددە ، بەڵا بەندی هەیە ، قەندی نییە (١)

عادەتێکی هەیە هەرگیز لە کەسێ ناپرسێ
ظاڵمێکی وەیە قەط خەوفی خوداوەندی نییە (٢)

واتە : عەیب نەبێ لە ڕۆتدا ، نالی سەگێکی بێ‌وەفا و هەڵەوەڕە . بۆ کەمێك ڕۆی نادەیتێ ؟ لایەکی لێ بکەرەوە و پارۆیەك نانی بۆ هەڵدە ، بە کلکەلەقە مل شۆڕ ئەکا و دێ بۆ لات و بێ‌دەنگ ئەبێ .

— ٣٨ —

(١) سەر و پەیوەند : سەر و ساخت . نەیشەکەر : قامیشی شەکر . بەڵا : بەڵام .

واتە : ئاخ کەوا (حەبیبە) لەگەڵ ئەوەش کە گیرۆدەی عەشقی خۆیی کردین ، سەر و ساختی لەگەڵمان نییە و گوێمان ناداتێ . باڵای ڕێك و شیرینە وەك قامیشی شەکر ، بەڵام ئەوەی بە ئێمە ئەبڕێ شیرینییەکەی نییە ، بەند و گرێ و زنجیرەکانیەتی . (نالی قەفەکانی نەیشەکەرەکەی داناوە بە بەند و گرێ و زنجیر) .

لەنێوان (قەدد) و (قەند)دا جیناسی ناقیص و ، لەنێوان (بەند) و (قەند)دا جیناسی لاحیق هەیە .

سەر و : ئەمە تێکستی (ك) و (مـن)ە . (عم) و (گم) : سەری . نوسخەکانی‌تر هەمویان : (سەر) ، بۆ (سەرو) و (سەری)یش دەستئەدا . بەڵا (مز) : بەڵێ . بەندی هەیە ، قەندی نییە (چر) و (چن) و (ك) و (مز) و (اح) و (خا) و (خب) : قەندی هەیە ، بەندی نییە . (چر) وشەی (بەندی) بە (مابین قفها) واتە : نێوان قەفەکانی مەعنا لێداوەتەوە . بە (نقل از نسخهء قدیمه) واتە : بە نەقڵ لە نوسخەیەکی کۆنەوەشەوە ئەو تێکستەی نوسیوەتەوە کە ئێمە پشتمان پێ بەستووە . (گم) : بەندی هەیە و قەندی نییە .

(٢) وەی : بەڵا .

واتە : خۆیەکی هەیە ئەوەتە کەس بەسەرناکاتەوە .. زۆردارێکی بەڵایە ، ترسی خوای لە دڵا نییە ، ئارەزۆی لە جێ پێ ئەیکا .

دەرحەقی من زەهر و سرکەفرۆشە بە برۆ
دەرحەقی غەیری ئەمن غەیری شەکەرخەندی نییە (٣)

دولبەرێکم هەیە مەشهوورە بە بێ مانەندێ
بێ شك و شوبهە ، خودا شاهیدە ، مانەندی نییە (٤)

ئەهلی دنیایی لەبەر حیرص و طەمەع هوشیارن
بە خوصوصی بگەڕێی مەست و خیردەمەندی نییە (٥)

ئەشکونجێ (ظالمێکی وەیە) بە (ظالمێکی وایە) مەعنا لێ بدرێتەوە .

لەنێوان (هەیە) و (وەیە)دا هاوئاوازێ و ، لەنێوان (هەیە) و (نییە)دا طیباق هەیە .

هەرگیز (خب) : ئەصلــەن . لە کەســێ (چن) : لە کەسێك . وەیە (چن) و (عم) و (گم) و (ت) و (ك) و (مز) و (اح) :بەدە .

(٣) زەهر فرۆش ، سر کەفرۆش : کینایەیە لە ڕۆگرژ و ڕۆترش . شەکەرخەند: پێکەنینی وەك شەکر شیرین .

واتە : یار هەمیشە توڕەیە لە من و بە ڕۆی گرژەوە سـەیرم ئەکـا . لەگەڵ خەڵکی تریشدا لە پێکەنینی ڕۆخۆشانە بەولاوە هیچی تری نییە .

بەراوردێکی جوانە ئەمەی نالی ئەیکا لەنێوان دۆ حالەتدا کە یار لەگەڵ ئەم و خەڵکی تریا ئەکا .

بۆ ڕاگیر کردنی ئاوازی نیوەی یەکەمی ئەم بەیتە ئەبێ توزێ درێژە بـە (هێ)ی (زەهر فرۆش) بدرێ لە خوێندنەوەدا .

دەرحەقـی من زەهر و (عم) و (کم) و (گم) و (عـب) و (من) : دائیمـا دەرحەقی من .

(٤) مانەند : وێنە .

واتە : دولبەرێکم هەیە ناوبانگی بە بێهاووێنەیی دەرکردووە . خوا ئاگادارە ، هیچ گومانی تیا نییە ، دولبەرەکەم بێهاوتایە .

بێمانەندێ (چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (خا) : بە بێهەمتایی . (« پەراوێزی » چر) : لە دنیادا وا .

ئەم بەیتە لە (عم) و (گم)دا بەیتی پێنجەمە و ، لە (عب) و (من)دا بەیتی شەشەمە و ، لە (خب)یشدا نییە .

خانەقاش هەروەکو مەیخانە ، کە هەر ئاوا بێ
مەجلیسێکی هەیە ، ئەمما گەپ و گۆبەندی نییە (٦)

(٥) واتە : دنیا پەرستان بەهۆی پۆلەکییەتی و تەماعی مالی دنیاوە ، ئاگایان لە جیهانی دڵ و مەی و مەستی نییە . بەناوبانا بکەرێی ، بەدەگمەنیش یەکێکی زیرەك و وریایان تیا ئادۆزێتەوە دەستی لە دنیا داشتبێ و مەستی شەرابی خۆشەویستیی ڕاستەقینە بوبێ ..

بەدیمەن لەنێوان (حیرص) و (طمـــع) و (هوشیار)دا تەناسوب و ، لەنێوان (مەســت) و (خیرەدمەند)دا طیباق هەیە . بــەلام لەڕاستیدا وانییە ، چونــکە نالی ئەیەوێ بــڵێ ئەوەی (تەماعــکار) بێ (هوشیاری ڕاستەقینە) نییە و ، ئەوەی (خیرەدمەند) بێ (مەست)ە .

ئەهلی دنیایی لەبەر (عم) و (گم) : ئەهلی دنیا لەبەری . (ت) و (مز) و (خب) : ئەهلی دنیا کە لەبەر . بکەرێی (چر) و (ك) و (من) : بکەرێ . (چن) و (ت) و (مـز) و (خب) : بکـری . بۆ (بـکەرێی) و (بکرێ)یش دەستئەدا . (خا) : بکرێ . تەنانەت مەعناشی بە فارسی لێداوەتەوە ، بەلام بەئاسانی مەعنای نایەت .

ئەم بەیتە لە (چر) و (چـن) و (ت) و (ك) و (مز) و (خـا)دا لەپێش دوابەیتەوە و ، لە (عم) و (کم) و (گم) و (عب) و (من) و (خب)دا لەپاش بەیتی (مەدرەسە مەحبەسـەیە .. تاد)ەوەیە . ئێمە لامانوابێ جێگای ڕاستەقینەی ئێرەیە چونکە وا باشتر لەگەڵ باسی خانەقا و حوجرە و فەقێکاندا ئەگونجێ و ، عەطف کردنەوەکەی (خانەقاش) ڕاستئەکاتەوە .

(٦) واتە : خانەقاش وەك مەیخانە ، خوا ئاوەدانی کا ، خەڵکی تیا کۆئەبنەوە ، بەلام خەلکەکەی بێتام و خوێن ، نوکتە و گاڵتە و گەپ نازانن و بۆئەوە ناشێن بنیادەم بیێ بە هاوڕێیان .

ئەشگونجێ ڕستەی (خوا ئاوای کا) بــە (خوا ئا وای کا) بخوێنینەوە واتە : وای لێ بکا .

خانەقاش (عم) و (مز) : خانەقایش . (عب) : خانەقەیش = خانەقایش . هەروەکو (گم) : گەروەکو . (مز) : وەکو . مەیخانە کە (خب) : مەیخانەیە .

ئەم بەیتە لە (کم) و (ت)دا نییە . لە (کم)دا لە نیوەی یەکەمی بەیتی پاشەوە و نیوەی دووەمی ئەم بەیتە بەیتێك پێکهاتووە بەمجۆرە :

واقیمەن خانەقا خۆش زەمزەمێکی تێدایە
مەجلیسێکی هەیە ئەمما گپ و گۆبەندی نییە .

واقیعەن خانەقە خۆش زەمزەمەیێکی تێدا ــ
یە ، بەڵا قەندی هەیە ، گەندی هەیە ، ڕەندی نییە (٧)

مەدرەسە ، مەحبەسەیە ، مەبحەثەیی وەسوەسەیە
کەسی تێدا هەیە ، ئەمما خۆش و خورسەندی نییە (٨)

طالیبی ڕاهی (حیجاز)م ، لە (موخالیف) هەڵدەن
بێ (نەوا) قەلبی حەزینم تەوەتی بەندی نییە (٩)

---

(٧) واقیعەن : ڕاستەکەی . زەمزەمە : هەرا و زەنا . گەند : بۆگەن . مرۆی بێ کەڵك . ڕەند : زیرەك . کەمتەرخەم . سەربەست .

واتە : ڕاستە خانەقا هەرا و بەزمێکی خۆشی تیایە ، بەڵام هەرا و بەزمەکەی زیرەکانە و سەربەستانە نییە ، هەرچەند شتی خۆش و ناخۆشیشی تیایە .

لەنێوان (قەند) و (گەند) و (ڕەند)دا جیناسی لاحیق هەیە .

واقیعەن («پەراوێزی» چر) و (عب) و (خب) : واقیعی . خانەقە : (چر) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) : خانەقا . زەمزەمەیێکی (عب) و (من) و (خب) : زەمزەمەیێکە . بەڵا (مز) : بەڵێ . گەندی (ت) : بەندی .

(٨) مەدرەسە : حوجرەی فەقێ . مەحبەسە : حەبسخانە . مەبحەثە : جێگای باس و لێکۆڵینەوە . خورسەندێ : شادمانێ .

واتە : حوجرەکانی فەقێ بەندیخانەی گیان و بیرن و ، باسەکانی کە فەقێکان باسیان لێ‌ئەکەن هەمۆ وەسوەسە و خەیاڵی بێ‌مایەن و ، ناڵێم فەقێکان بنیادەمی زیرەك و لێ‌هاتوویان تیا نییە ، هەن ، بەڵام خۆشێ و شادمانێ لە دەم و چاویانا بەدێ ناکرێ .

لەنێوان (مەدرەسە) و (مەحبەسە) و (مەبحەثە) و (وەسوەسە)دا هاوئاوازیەکی جوان و ، لەنێوان (مەحبەسە) و (مەبحەلە)دا ــ بە چاوپۆشییەوە لە جیاوازیی (سین) و ثێ ــ جیناسی قەلب هەیە .

مەبحەثەیی (عم) و (كم) و (گم) و (عب) و (من) و (خب) : مەبحەثێ پڕ . کەسی تێدا هەیە ئەمما (عم) و (عب) و (خب) : کەسی تیا نەبوە دڵێکی « لەگەڵ هەندێ وردە هەڵەی نوسینەوەدا » . خۆش و (گم) : دڵی .

(٩) ڕاه : ڕێگا . حیجاز : وڵاتی حیجاز . ئاوازێکی مۆسیقایە . موخالیف : ناحەز . ئاوازێکی مۆسیقایە . بێ‌نەوا : هەژار . بێ ئاوازی مۆسیقا .

شیعرەکانم ، کە جگەرگۆشی منن ، دەربەدەرن
دڵی « نالی » چ ڕەقە ، قەط غەمی فرزەندی نییە ! (١٠)

بەند : ڕاگیر بوون .

واتە : مادەم وڵاتی خۆم ، ئەهلی دنیای ئەوەن کە باسم کردن ، خانەقا و حوجرەی فەقێ و فەقێیشی هەروا ، من ئەم وڵاتە بەجێدێڵم و ڕێگای حیجاز ئەگرمەبەر و ، ئەوەی پێی ناخۆشە بیدەنە بەر شەق . دڵەی خەفەتباری هەزارم هێزی خۆڕاگرتنی لەم وڵاتەدا نەماوە و ئەبێ بڕۆم .

دیارە لەباری لەطافەت و ناسككاریشەوە ئەتوانرێ مەعنای بەیتەکە وا لێبدرێتەوە کە : حەزم لە گوێ لێبوونی مەقامی (حیجاز)ە و مەقامی (موخالیف)م ناوێ و ، دڵم بێ (ئاوازی مۆسیقا) خۆی پێ ڕاگیر ناکرێ .

قووەتی (چر) و (ك) و (مز) و (عب) و (اح) : بێ (ی)ی ئیضافە ، لەبەر ڕێنووسی کۆن . (چن) : قەوەتی . نیوەی دووەمی ئەم بەیتە لە پەراوێزی (عب) و (من)دا بەمجۆرە نووسراوەتەوە :

بە نەوا قەلبی حەزین قووەتی سەربەندی نییە

بەڵام مەعنایەکی ئەوتۆ نابەخشێ .

(١٠) جگەرگۆش : جگەرگۆشە ، لایەك لە جگەر . فرزەند : کوڕ ، منال .

واتە : شیعرەکانم کە زادەی بیر و هۆشمن و ژانێکی سەخت گرتومی پێیانەوە تا لەدایكبوون و ، وەك پارچەیەك لە جگەرم وان ، ئیستا لە کۆشی خۆما نەماون و دەربەدەر کەوتوون و ، هەریەکێ پارچەیەکیانی بەلایەکدا بردووە .. ئای لە من ، باوکێکی چەند دڵڕەقم ، خەمی منالی شیعری خۆمم نییە و ، بە کۆڵانانا بەرەڵلایان ئەکەم ئەم و ئەو بیبیانەن و لەوانەشە هەندێکەس هەندێکیان بکەن بە هی خۆیان !.

بە بۆچوونی ئێمە ئەتوانرێ چەند شت لەم پارچە شیعرە وەرگیرێ .. یەکەم : ئەمە کە نالی لە سەرەتای بەجێهێشتنی کوردستانا وتویەتی و لەو سەردەمەدا لەباری ئەهلی دنیا و ئەهلی دینی وڵاتەکە بێزار بووە و ، شێوەی هەڵسووڕان و بیرکردنەوەی فەقێ و شێخ و مەلای بە دڵ نەبووە. دووەم : هەندێکەس شیعری ئەویان دزیوە و کردوویانە بە هی خۆیان ، یا هیچ نەبێ لە شیعری خۆیاندا کەڵکیان لێ وەرگرتووە . سێهەم : ئەوە کە نالی شیعری خۆی کۆنەکردووەتەوە . چوارەم : ئەوە کە ژنی نەهێناوە و منالی نەبوە .

قەط (کم) و (گم) و (من) : قەت . (خب) : قەد . غەمی (گم) : خەمی . ئەم بەیتە لە (خا)دا نییە .

تیپی یێ

— ١ —

حەریقی ضیقی زیندانم ، نەسیمی صوبحدەم با بێ !
ئەگەر ڕۆحی منت باقیٚ دەوێ ، ساقی ! مەیی ناٮێ ! (١)

لە وەصڵی تۆ زیاتر خەوفناکم ، نەك لە هیجرانت
بە میثلی شەمع و پەروانە ، بەڵێ عاشق دەبێ وا بێ ! (٢)

— ١ —

(١) حەریق : سووتاو . ضیق : تەنگی . نەسیم : شنەبا. صوبحدەم : دەمەوبەیان . ناب : بێگەرد و خاوێن . صیفەتی شەرابە .

واتە : سووتاوی زیندانی تەنگی دووریتم ، دەسا با دەرگام لێ بکرێتەوە و شنەبای دەمەوبەیان بێتە ژوورەوە تۆزێ دەروونم فێنك کاتەوە و لە شەوی گەرمی زیندان ڕزگار بم . . ئازیز ! ئەگەر ئەتەوێ بە لەش ساغ بم و گیانم دەرنەچێ ، بۆم ببە بە مەیگێڕ و شەرابی بێگەردم لە پیاڵەی سووری لێوت بدەرێ .

ئەشگونجێ (با بێ) وا بخوێنینەوە کە یەك وشە بێ و (بابێ) بێ ، واتە (ئەی شنەبای بەیانیان ، دەرگایەکم لێ بکەرەوە) .

لەنێوان (بابێ) و (نابێ) و ، (باقێ) و (ساقێ)دا جیناسی لاحیق هەیە .

حەریقی («پەراوێزی» چـن) : حەریفی . بەپێی ئەم نوسخەیە ، هاوئاوازیی وشەکان وا پێویست ئەکا (ضیقی)یش (ضیفی) بێ واتە (ضیعفی ، لاوازیی) . (گم) و (خب) : سیجنی .

زیندانم (عم) و (خب) : هیجرانم . (گم) : حیرمانم . دەوێ (گم) و (من) : ئەوێ .

(٢) خەوفناك : دڵ پڕ لە ترس .

واتە : دلداران هەموو ئاواتیان ئەوەیە بە یاریان بگەن و هەمیشە شکاتیانە لەدەست دووریی . بەپێچەوانەی ئەوانەوە من لە نزیکیی یار زیاتر ئەترسم تا لە دووریی ، چونکە کە لە یار نزیك کەوتمەوە دەسبەجێ گڕم لێ بەرئەبێ ، وەك چۆن پەروانە کە ئەگا بە مۆم ئەوەندە بەدەوریا دێت و دەچێ تا گڕی لێ بەرئەبێ .

نیە دەخڵم لە شانامە و مەصافی ، غەیری ئەم نوکتە :
کە کوشتەی بەندی تۆیە هەرکەسێ ئازاد و ئازا بێ (٣)

کەسێ پوشتانی باڵاتە ، حەریفی ئاڵ و واڵاتە
کە شێیمی کاکوڵی ژۆلیدە سەرگەردانی سەودا بێ (٤)

شاعیرەکانی پێشتر گەیشتن بە یاریان لا ناخۆشە ، چونکە ئەڵێن جیابونەوەی بەدوادا دێ . بەڵام نالی دڵنیایە کەوا لە یەکەم گەیشتندا بە یار گڕی تێبەرنەبێ و نامێنێتەوە بۆئەوە جارێکیتر دەردی دوری بچێژێ ، بۆیە لە پێگەیشتنی ئەترسێ .

زیاتر (گم) : زیادتر ! . دەبێ (گم) و (من) : ئەبێ .

ئەم بەیتە و بەیتی پاشەوە لە (چر) و (عب) و (من)دا لە شوێنی یەکتردان .

(٣) شانامە : شاهنامەی فیردەوسێ ، شاکاری ئەدەبی فارسێ . مەصاف : ئەوەی لە ڕیزدا بێ .

واتە : هەقم بەسەر شانامە و کتێبی وەك شانامەوە نیە و ، تەنها ئەو شتەم لا بەبایەخە تیایاندا کە ئەڵێ هەرکەس ئازاد و ئازا بێ و سەر بۆ شتی هیچ و پوچ شۆڕ نەکا ، خۆ ئەداتە تۆ و ئەکەوێتە بەندی تۆوە و لەو ڕێگەیەدا سەری خۆی دائەنێ .

لەنێوان (بەند) و (ئازاد)دا بەدیعەی طیباق و ، لەنێوان (ئازاد) و (ئازا)دا جیناسی ناقیص هەیە .

لە (عم) و (گم) : بە . شانامە و (عم) : شەهنامە و . مەصافی : هەمو نوسخەکان ، جگە لە (عم) و (گم) : مەصاف . دیارە ئەبێ بە (ی)ی ئیضافەوە بێ .

(٤) پوشتان : هاوقەد و دەسلەمل . حەریف : هاودەم . ئاڵ‌وواڵا : ڕەنگاوڕەنگ . کاکوڵ : کاکۆڵ : قژی درێژی لاوان . ژۆلیدە : ئاڵۆز و تێکچو .

واتە : کەسێك ئەو بەختەوەریەی دەسگیر ئەبێ کە بێ بە هاوقەدت و دەس بکاتە ملت و هاودەم بێ لەگەڵ دیمەنی شۆخ و ڕەنگاوڕەنگت ، کە وەك کاکۆڵی شێواو و تێکچو ، بەهۆی دەردی عیشقتەوە سەرگەردان بوبێ . ڕۆی ئەم شوبهاندنە ئەوەیە کە مۆی کاکۆڵ هەمیشە تێکچووە و بە شان و ملدا دێتەخوار و دەست ئەکاتە مل و بەسەر سنگ و پشتدا بلاو

فیدای تەشریفی ڕێگەت بێ خەراجات و خەزێنەی دڵ
نیثاری تۆزی پێت بێ گەر لە چاودا قەطرەیێ مابێ (٥)

ئەبێتەوە .

لەنێوان (باڵاتە) و (ئاڵاتە)دا جیناسی لاحیق هەیە . (ۆ)ی (کاکۆڵ)یش بۆ ڕاگرتنی کێشی بەیتەکە ئەبێ بە کورتێ بخوێنرێتەوە .

کە شیبهی (چن) و (خب) : بە میثلی . (ت) : لە میثلی . (ك) و (اح) و (خا) : مەثەل . سەرگەردانێ : هەمۆ نوسخەکان ، (چن) و (کم) نەبێ ، : سەرگـەردان و . (چن) : سـەرگەردان . بۆ (سـەرگەردان و) و (سەرگەردانێ)یش دەستئەدا . (گم) : سەرگەردانێ . ئێمە لامانوایە ڕاستەکەی (سەرگەردانێ)یە .

(٥) تەشریف : قەدردار کردن . خەراجات : خەرج و باج . نیثار : بەخشش، شابـاش .

نالێ لەمبەیتەدا خۆشەویستیی شوبهاندووە بەو پارە و خەرج و باجەی لە گەنجینەدا دائەنرێ و ، دڵیشی شوبهاندووە بە گەنجینەکە و ئەڵـێ : هەرچێ خۆشـەویـستیـیەك لەوانەبێ لە دڵدا بێ هەمۆی بەقوربانی ئەوە بێ کە ڕێگا پیرۆز ئەکەی و دێی بۆ لام . هەر دڵۆپە فرمێـسکێکیش لە چاوما مابێ و ، لە گریانا لەبەر دەردی دۆریت نەڕژتبێ ، بێ بە بەخـشـش و شاباشی تۆزی بەری پێت و ڕێتی پێ ئاوڕشێن بکرێ ، چونکە هەر ئەمەم هەیە پێشکەشتی بکەم و «دیاریی شوانیش یا شنگە یا هەڵەکۆك» .

ئەشتوانرێ وشەی (مابێ) بە (ما یێ) بخوێنرێتەوە واتە : ئەگەر چاوم دڵۆپێ ئاوی تیابێ .

لەنێوان (تۆز) و (قەطرە)دا تەناسوب هەیە ، چونکە بە (قەطرە) ئـاو زەوێ ئاوڕشێن ئەکرێ و (تۆز)ی لێ هەڵئەگیرێ .

ڕێگەت (چن) و (عم) و (ت) و (عب) و (اح) و (خا) و (خب) : ڕێکەت . خەراجات و (چر) و (ت) و (عب) و (خا) : خەراجات . بۆ عەطفیش و بۆ ئیضافەش دەستئەدا . (عم) و (کم) و (گم) و (ك) و (من) : خەراجاتی . تۆزی پێت بێ گەر : ئەمە تێکستی (چر)ە . (چن) : تۆزی بەرپێتە لەچاو گەر . (عم) : تۆزی پێکەت بێ لەچاودا . بەراوردێکی جوانی تیایە لەنێوان (ڕێکەت) و (پێکەت)دا . (کم) و (گم) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) و (من) و (خب) : تۆزی بەرپێت بێ لە چاودا . (خا) : تۆزەکەی پێت بێ لەچاو گەر.

لە عەکسی ذاتی بێڕەنگت هەتا کەی دیدە ڕەنگین بێ ،
جو تۆنی لەیل و مەیلی نەقشبەندێ عەکسی ئەسا بێ ؟! (٦)

مەگەر هەر یاری نەقشینم بێتە نەقشبەندی دڵ
کە نەقشی غەیری ڕەنگی ئەو بە ئاوی دیدە شۆرابێ (٧)

---

(٦) نەقشبەندێ : پەیڕەوی تەریقەتی صۆفییانەی نەقشبەندێ .

وانە : تاکەی چاوم بە وێنە تیا دانەوەی دیمەنی ذاتی بێڕەنگ و وێنەی تۆ ڕەنگین بێ ؟ تاکەی شێتیی مەجنۆن بەهۆی لەیلاوە و ئیددیعای مەیلی صۆفیی نەقشبەندێ لە خۆشەویستیی خوا و پیر ـ کە ناوی (نەقشبەندێ) ئەیگەیەنێ و واتە وێنە و یادی ئەوان لە دڵیا نەقش بووە ـ بەپێچەوانەی مەعنای ناوەکانەوە بێ ؟

بە بۆچوونی ئێمە ، مەبەستی نالی لە نیوە بەیتی یەکەم ئەوەیە بڵێ بە یار لایەك بکەرەوە بە لامدا و ، بە خۆتم بگەیەنە و ، یا بەسی بێ هەر بیر لە وێنەت بکەمەوە و وێنەت لەپێش چاوم بێ و خۆت لێم دوور بی . مەبەستی لە نیوە بەیتی دووەمیش ئەوەیە بڵێ شێتیی مەجنۆن کە دراوەتە پاڵ لەیلا و ئەڵێن بەهۆی لەیلاوە شێت بووە ، بەپێچەوانەی ناوەکەیەوە ، شێتێ نییە ، عاقڵییە و ، دڵدار شێت نابێ . ئیددیعای مەیل و خۆشەویستیی نەقشبەندییش بۆ خوا و بۆ پیر ، کە ناوەکەی واتەگەیەنێ وێنە و یادیان لە دڵیا نەقشە ، بەپێچەوانەی ناوەکەیەوە ، درۆیە و ڕاستیی تیا نییە .

ئەمەی نالی ئەیڵێ کە یار ڕەنگی نییە ، کەچێ وێنەشی لە چاویا ڕەنگ ئەداتەوە ، زیادەڕەوییەکی ئێجگار هونەرمەندانەیە .

لەیل و مەیلی نەقشبەندێ عەکسی (چر) : لەیل و مەیل نەقشبەند و عەکس . دیارە (مەیلی) و (عەکسی)یە بەنیشانەی بوونی (و)ی (لەیل و)دا . (چن) و (ت) و (عب) : لەیل و مەیل نەقشبەند عەکس . دیارە (مەیلی) و (نەقشبەندێ) و (عەکسی)یە . (گم) : لەیلە .. تاد . (ك) و (اح) و (خا) : نە (و = واو) و نە (ی = یێ) بە هیچ کام لە وشەکانی ڕستەکەوە نییە .

ئەم بەیتە لە (عم) و (کم) و (گم) و (عب) و (من)دا لەپێش دوا بەیتی ئەم پارچە شیعرەوەیە .

(٧) نەقشین : نەخشین ، نەخشاوێ . نەقشبەند : نەخشی چەسپکراو و داکوتراو .

ثوبوتت باعیثی نەفیی منە ، وەك لامی زولفەینت
لە هەردوو لا قەدت بگرێتە ئاو ، وەك (لامەلفلا) بێ (٨)

واتە : مادەم نەخشی ڕەنگی لە یار بەولاوە کەسێکیتر لە چاوما نەبێ و، هەموی بەهۆی گریان و فرمێسکی چاومەوە شۆرابێتەوە ، ئەوا ئەبێ هەر باری نەخشین و نازەنینم ببێتە نەخشی دڵم و ، وێنەی ئەو لە دڵما نەخش بێ ، چونکە هەر ئەوە هەمیشە ئەمێنێتەوە و هیچ نییە بتوانێ لەجێی خۆی هەڵیتەکێنێ .

لەنێوان (ئەو) و (ئاو)دا جیناسی ناقیص هەیە .

هەر («بەراوێزی» چر) و (کم) : وا . (چن) : هەر . کە نەقشی غەیری ڕەنگی (چر) و (عم) و (گم) و (من) : کە نەقشی ڕەنگی غەیری . ئەوەندە هەیە (چر) بە هەڵـە (کە)کەی بە (لە) نوسیوە و (گم)یش (نەقشـی)ی کردووە بە (نەخشی) ! . (ت) : کـە نەقشی ڕەنگی ماسیوا . دوور نییە (ماسیی وا) بێ ، چونکە مەسەلەکە پەیوەندی بە (ئاوی دیـدە)وە هەیە ! (ك) و (اح) و (خا) و (خب): کە ڕەنگی نەقشی غەیری. ئاوی (ت) و (خب): ئـاوی .

(٨) ثوبوت : بوون . باعیث : هۆ . نەفی : نەبوون . لامەلفلا : لا ..

واتە : بوونی تۆ هۆی نەبوونی منە ، چونکە من بەهۆی خۆشەویستنی تۆوە لەناو چووم ، هەروەك چۆن زولفەکانت بە لای ڕاست و چەپتدا هاتوونەتە خوار و لە سەرەکانیانەوە وەك سەری لیپی (ل) چەمیونەتەوە و چوون بەیەکدا و بەهەردوکیان (لا) یەکیان دروست کردووە و دەوری باڵاتیـان داوە و شاردویانەتەوە .مەبەستی ئەوەیە بڵێ : بـوونی تۆ بووە بەهۆی (لا)یەتیی من ، وەك چـون جوتـە زولفەکەی تۆ بە هەردوکیـان (لا)یەکیان پێکهێناوە و بوون بەهۆی (لا)یەتیی باڵات .

وەك (کم) و (عب) و (من) : تا . لامی : لە زوربەی نوسخەکانا بێ (ی)ی ئیضافە . لە هەردوو لا (ت) و (گم) : کە هەردوو لا . (خب) : لە هەر لایێ . نیوەی یەکەمی ئەم بەیتە لە (گم)دا بەمجۆرەیە :

وجودت باعیثی نەفیە بە ئەلف و لامی زولفەینت

ئەم بەیتە لە (عم) و (کم) و (گم)دا بەیتی حەوتەم و ، لە (عب) و (من)دا بەیتی نۆهەمە .

گەهێ ئاهێ ڕەوش شاهی ، گەهێ گەوهەر مەنیش ماهی
بلا با سینە صەحرا بێ ، بلا با دیدە دەریا بێ ! (٩)

کەمەندی زولفی دۆ لانە ، لە بۆ گەبر و موسولمانە
دەکێشێ بێ موحابانە ، چ لەملا بێ ، چ لەولا بێ ! (١٠)

لەئالیی ئەشکی «نالێ» بێ کەسە ، غەلطانی ئێو خاکە
مەگەر سەمعی قەبوڵت موشتەریی لۆلۆیی لالا بێ ! (١١)

---

(٩) گەهێ : گاهێ ، هەندێ جار . ڕەوش : ڕۆیشتن . مـەنیش : خۆ ، سروشت . ماهی : مانگی . بلا : با .

ئەشکونجێ وشـەی (ماهی) بە (ماهێ) بخوێنرێتەوە، واتە : وەك ماسێ لە بنی ئاودا .

ئەم بەیتـە لـە (عم) و (کم) و (گم)دا هەشـتـەم و ، لە (عب) و (من)دا حەوتەمـە .

لەنێوان (شاهی) و (ماهی)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێـوان (ئـاهێ) و (صـەحرا) و ، (گەوهەر) و (دەریا)دا تەناسوب هەیە .

گەوهەر (« بەراوێزی » چر) و (گم) : لوءلوء . با ــ ی یەکەم ــ (چر) و (کم) و (گم) و (عب) و (من) و (خا) : سا . با ــ ی دۆهەم ــ (کم) و (گم) و (ت) و (عب) و (من) : سـا . دەریا (کم) و (گم) و (من) : بـالا . نیوەی دۆهەمی ئەم بەیتە لە (ت)دا بەمجۆرەیە :

بلا با دیدە دەریا بێ ، بلا با سینە صەحرا بێ !

(١٠) کەمەند : جـۆرە تەنافێـك بووە جـاران لە جەنگـدا بەکارهێنـراوە بۆ خستنەمل و بەکێش کردنی جەنگاوەری بەرەی ئەولا . دۆ لانە : دۆباد . گەبر : ئاگرپەرست . موحابات : هەڵاوێردن .

واتە : تەنافی زولفی دۆبادی یار لە لای ڕاست و لای چەپەوە دلـدار بەکێش ئەکا ، وەك تەنافی جەنگاوەران نییە ، لەبەرەی موسـولمانانـەوە کافر بەکێش بکا و ، لە بەرەی کافرانەوە موسولمان بەکێش بکا . فەرقی بەرەی موسولمان و کافری لا نییـە ، لە هەمۆ لایەکەوە خەڵـك بەدیـل ئەگرێ و هیچ لایەك بەسـەر لایەکی‌تردا هەڵناوێرێ .

ئەم بەیتە لە (عم) و (کم) و (گم)دا نۆهەم و،لە (عب) و (من)دا هەشتەمە.

(١١) لەئالێ : جەمعی لوءلوئە ، واتە مروارێ . غەلطان : تێکەڵ . تێوەگلاو .

— ٢ —

مەستوورە کە حەسناوو ئەدیبە بە حیسابێ
هاتە خەوم ئەمشەو بە چ نازێك و عیتابێ ! (١)

سەمع : گوێ لێ گرتن .

لۆلۆ : لوءلوء . لالا : لەلاء ، تیشك‌دەرەوە .

واتە : دلۆپە فرمێسکەکانی نالی بێ‌کەسن ، کەس (گوێ)یان نادانێ و لێیان‌ناپرسێتەوە ، وەك دانەی مرواری لە چاوی دائەوەرێن و بەناو خاکا ڕۆئەچن . مەگەر گوێی پەسەند کردنی تۆ ، ئازیزەکەم ، گوێی لە گریانم بێ و بەزەیی پیاما بێتەوە و دەستێ بە چاوما بێنێ و دانەیەك لەو مروارییە گەشانەی فرمێسکم بەدەستتەوە بچێ و (بیکرێ) لێم . . .

— ٢ —

لەم پارچە شیعرەی نالیدا سەرەتای ئەدەبی ڕۆژهەڵماڵراوی کوردێ بەدێ ئەکرێ کە تائێستاش داب و نەریتی کۆمەڵایەتی نەیهێشتووە جێگای خۆی لە ئەدەبیاتماندا بکاتەوە و ، شێخ ڕەزای تاڵەبانیی لێ دەرکەی کەسی‌تر ئەم ڕێگەیەی نەگرتووەتەبەر . هەروەها هەرچەند ناشتوانرێ ئەم پارچە بە پارچەیەکی (هەجو) دابنرێ، چونکە تێکڕا لە چوارچێوەی پیا هەڵوتن و شان و شکۆ پێدانا داڕێژراوە، لە دیمەنێکی بەدناو کردن و ئابڕوو بردنیش بێ‌بەش نییە ، نەخوازەڵا کە بەرابەر بە یەکێ لە میرکچەکانی ئەردەڵان وتراوە و ، ئەویش لەو کەمکەسانەیە ناویان بە شیعر و ئەدەبەوە دەرکردووە . بۆیە لەم ڕووەشەوە هەر بە پارچەیەکی ڕچەشکێن دائەنرێ و ، شێخ ڕەزا لەم مەیدانەشا بە قوتابیی قوتابخانەی نالی ئەدرێتە قەڵەم .

وتنی شیعری‌وا لەلایەن خوێندەوارێکی مزگەوتەوە و ، پتر لە ١٥٠ ساڵ بەر لە ئەمڕۆ و ، لە شارێکی لەڕادەبەدەر داب و نەریت ڕاگر و سەرپۆش لەسەری وەك سنەدا و ، بەرابەر بە میرکچێك ، نیشانەی چاونەترسان و بزێوی و جەسارەتێکی بێ‌سنوورە لە نالییەوە و ، بەڵگەی ئەو ئاگری باخی‌گەرییەیە لە سینەیدا کڵپەی سەندبوو . بۆیە ، بە ڕای ئێمە ، ئەبێ لەم ڕووەوە بە چاوی ڕێز لێ‌گرتن و قەدر زانینەوە سەیری بکرێ و ، وادابنرێ شتێکی نوێ و گرانبەهای خستووەتە سەر گەنجینەی ئەدەبی کورد .

ڕازی بوونی نالی لە سنەدا و ، چێ لەنێوان ئەو و (مەستوورە خانم)دا

• •

ڕۆی‌داوه و ، ئەم قەسیدەیەی بۆ وتووه و ، چ ئەنجامێکی لێ وەشاوەتەوه، دیار نییه . ئەوەی لێمان ئاشکرایه تەنها ئەوەندەیه مەستوورە ناوی (ماه شەرەف خانم) و کچی (ابو الحسن بەگ) نـاوی لەلـەی شازادەکانی ئەردەڵانه و له ١٢٤٤ ی . ك (١٨٢٨ ـ ١٨٢٩ی . ز)دا خوسـرەو خان به نیازی دڵدانەوەی ئەبولحەســەن بەگی باوکی مارەی کردووه (*) . ئافرەتێکی شاعیر و ئەدەب پەروەر بووه .

جگه له نوسـخەکانی بەردەسـتمان ، ئـەم پارچـه شـیعرەمان لـه کەشکۆڵێکی‌تریشا دیبەوه ، دۆستی خۆشەویستمان شـێخ موحەممەد عەلی قەرەداغی به کۆڕی زانیاری کوردی فرۆشتبۆ . بۆ ئەم نوسخەیەش ئیشارەتی (کش)مان داناوه . ئەو کەشکۆڵە تەنها ئەم قەسیدەیەی نالی تێدابۆ .

(چر) لەسەر ئەم قەسیدەیەی نوسیوه : « جواب و سوئالی حەزرەتی نالی لەگەڵ مەستوورەی ژنی والی » . (گم)یش لەسەری نوسیوه : « نالی لەو بەندی خوارەوەیدا پەلامارێکی زۆر ناشیرین و ناڕەوایانەی بردۆتەسەر بوێژی ناودار و وێژەوانی پایەبەرز که ماه شەرەف خانم (مەستوورە)ی کوردسـتانیی خێزانی والیی سـنەیه (**) » . (ك)یش به « قصیدهء احتلامیة » واته : قەسیدەی شەیتانی بۆن ناوی هێناوه . لـه (تو)یشدا لەسەری نوسراوه : « قصیدهء در تمدح مستوره حرم والی سنندج در زمان فقیهی درآنجا بخواب دیده‌اسـت ، این‌اسـت فرموده » . واته : قەسیدەیەك له پیاهەڵدانی مەستوورەی حەرەمی والیی سنەدا له سەردەمی فەقێییەتیدا لەوێ له خەودا دیویه ، ئەمەته فەرمویەتی » . له (عب)یشدا لەسەری نوسراوه: «قصیدهء که در تمدح مستوره زن والی گفته‌است» . واته : ئەو قەسیدەیەی له پیاهەڵدانی مەستوورەی ژنی والیدا وتویەتی . له (اح)یشدا لەسەری نوسراوه : « در خواب دیدن نالی رحمه الله احتلام بدختر شاه سنه ، بچه نوع گفتگو کرده‌اند » . واته : له خـەوا بینینی شەیتانی بۆنی نالی ، بەڕەحمەت بێ ، به کچی شای سنـەوه ، چۆنیان گفتوگۆ کردووه . (خا)یش لەسەر بەشی یەکەمی نوسیویه « سوئال » و لەسەر بەشی دوەمی نوسیویه « جواب » .

(*) آیت الله آقای شیخ محمد مردوخ کردستانی ، تاریخ مردوخ ، جلد دوم، صفحه ١٦١ ، بدون سال و محل طبع .

(**) بگەڕێرەوه بۆ ل ٦٨ ـ ٧٣ی ئەم کتێبه .

هاتوم ، وتی ، عوقدەم هەیە ، قەط مومکینە وا بێ ؟
هیی تۆم ئەگەرەم مەسئەلە حەل کەی بە جەوابێ (٢)

لە هەندێ بەشی ئەم پارچە شیعرەدا نالی شێوەیەکی تانەواوی (تەرجیعبەند) و (دەور)ی بە دووبارەکردنەوەی وشەی (قلەشابێ) بەکارهێناوە .

(١) حەسنا : حەسناء ، ئافرەتی جوان . عیتاب : لۆمە و گلەیی .

واتە : مەستوورە کە بە ئافرەتێکی جوان و ئەدیبی دائەنێن ، ئەمشەو هاتە خەوم ، بەڵام چۆن نازێکی بەسەردا ئەکردم و چۆن بە گلەیی و لۆمە بۆ لێم ؟!

بە چ نازێك و عیتابێ (خب) : بە چ ناز و چ عیتابێ .

(٢) عوقدە : گرێ . وا : کراوە (مفتوح) . ئەگەرەم : ئەگەر ئەم . مەسئەلە : پرس . داوا .

واتە : لە خەوما هاتە لام و وتی گرێ و ئاڵۆزییەکم هەیە ، ئاخۆ لەتواناتدا هەیە چار بکرێ و بکرێتەوە ، یا ئاخۆ ڕەوایە هەروا بە چار نەکراوێ و نەکراوەیی بمێنێتەوە ؟! ئەگەر تۆ بتوانی ئەم پرسیارەم بۆ یەکالا بکەیتەوە و ، ئەگەر بشێ ئەم گرێیەم بە وەڵامێ بۆ چار بکرێ کە ڕاستەوخۆ جێی خۆی بگرێ ، یا ئەگەر بێتو ئەم داوایەم جێبەجێ بکەی ئەبم بە هیی تۆ .

دیارە گرێکە کچێتی و ، چارەکردن و کردنەوەکەشی لاقەکردنی مەستوورە خۆی و بە ژن کردنیەتی .

لە وشەی (جەواب)دا ئیشارەتێکیش کراوە بە وشەی (جەوواب)ی عەرەبی واتە (گەزاڵ) کە کینایە ئەبێ لە هینەکەی پیاو کە لێرەدا نالی خۆیەتی .

لە (وا بێ)دا لەطافەت هەیە چونکە دوو مەعنا ئەبەخشێ .

هاتوم : ئەمە تێکستی تەنها (کش)ە . نوسخەکانی‌تر هەموویان : هات و . وتی (عم) و (گم) و (ك) و (عز) و (تو) و (عب) و (من) و (کش) : گوتی . قەط (گم) و (من) : قەت . (عز) و (کش) : قەد . هیی تۆم ئەگەر (عم) و (گم) : هەر تۆ مەگەر . (عز) : هاتوم . دیارە (ئەگەر)ەکەی پەڕیوە . (اح) و (خا) : ئیی تۆم ئەگەر . (خب) : بێتو ئەگەر . مەسئەلە (عم) و (گم) و (ك) و (تو) و (خا) و (خب) و (کش) : موشکیلە .

هەر مەسئەلە بیکرێ کە بە تۆ شەرحی کرابێ
مومکین نییە کەس دەخلی بکا چین و خەطا بێ (٣)

ئاینە بە ماینە دەبێ ڕەنگ نوما بێ
(مەستوورە) بەمەستوورە دەبێ موهرەگوشا بێ (٤)

حەل کەی (ت) : حەل بێ .

(٣) مەسئەلە بیکر : مەسئەلەی بیکر ، ئەو بابەتەی کەس ڕێی بە لێکدانەوەی نەبردبێ . شەرح : لێکدانـەوە . (بەکاڵ کردنەوە) . چین و خەطا : وڵاتی چین و وڵاتی خەتا و خوتەن .

واتە : وەرە تۆ چاری ئەم مەسـەلەیە بکە و لێکی بدەرەوە ، چونکە هەر مەسـەلەیەکی کەس ڕێ پێ نـەبردوو کە تـۆ بە زیـرەکێ و توانـای خۆت لێکت دابێتەوە ، با وڵاتی چین و خەتا و خوتەنیش هەڵسێ و هێرش بێنێ ، کەس ناتوانێ توخنی بکەوێ و خۆی بدا لە قەرەی .

(بیکر) ئیشارەتە بۆ کچێتیی مەستوورە خانم و ، (شەرح)یش کینایەیە لە بە ژن کردن و ، مەبەسـت لە (دەخل)یـش لاقەکردنـە . (خەطـا)یش ئیشارەتێکی بۆ مەعنای تاوان تیایە . مەبەستی نـالی ئەوەیە بە زوبـانی مەستوورەوە بڵێ وەرە تۆ لاقەم بکە و بمکە بە ژن ، چونکە هەر کچێ کـە داوا لە تۆ بکا بیکەیتەوە و تۆیش بیکەیتەوە ، کەسی‌تر ناتوانێ تـاوانی‌وا بکا دەستی بۆ بەرێ .

شەرحی : ئەمە تێکستی (عم) و (گم) و (لو) و (خا)یە . نوسخەکانی‌تر هەموو : (شەرح) . دیارە مەبەست هەر (شەرحی)یە . مومکین (عم) و (گم): لایق . خەطا : (عم) و (گم) : خەتا .

ئەم بەیتە لە (من)دا نییە .

(٤) ئاینە : ئاوێنە . ماینە : ئاواوێ ، تێکەڵ بە ئاو . ڕەنگ‌نوما : ئـەوەی تیشك بداتەوە . بەمەستوورە : بەم ئەستوورە ، یاخود : بە مەسـتوورە ، واتە : بە شتی داپۆشراو کە هێنەکەی نالییە . موهرەگوشا : سـەرقـاپ کراوە ، کینایەیە لە کچی بە ژن کراو .

واتە : ئەبێ (ئاوێنەکەی) مەستوورە خانم بە شتێکی ئاواوێ و وەك ئاو پاك بکرێتەوە تا ڕەنگ بداتەوە و ، سـەرقاپی مەستوورە خۆیشی بەم شتە ئەستوورە یا بەم شتە شاراوەیەی نالی بکرێتەوە ...

لەنێوان (ئاینە) و (ماینە)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (مەستوورە) و

نوکتێکی ظەریفە بە نەصیبی ظورەفا بێ
تەعریفی دەکەم ، بەڵکو لە بۆ دەرد° شیفا بێ (٥)

ئەم سیڕڕە چییە مەیلی سوها بێ ، نەسوابێ ؟!
دوڕڕێ کە وەکو دوڕڕی سەما بێ ، نەسمابێ ؟! (٦)

(بەم ئەستوورە)دا جیناسی تەرکیب هەیە .

ئایینە بە مایینە : ئەمە لە تێکستی تەنها (خا) وەرگیراوە کە نوسیویە (مائینە) .(چر) و (عز) و (من) و («پەراوێزی» خا) : ئایینە بەم ئایینە . (عم) و (گم) : ئاوێنە بەم ئاوێنە . (ت) و (عب) : ئائینە بەم ئاینە . (ك) : ئاینە بەم ئاینە . (اح) : ئاینە بەم ئایینە . (خب) و (کش) : ئاییئە بەم ئاینە . لە هەموو حاڵێکدا ئاشکرایە نالی مەبەستی لە داڕشتنی (بە مائینە)دا بەجۆرێ کە وەك (بەم ئایینە) بێتە پێش چاو ، وشەئارایی و پیشاندانی دوو وشەی (ئایینە) پێکەوە و دروستکردنی جیناسێك بووە ، وەك لە (مەستوورە بە مەستوورە)دا ، ئەگینا زانیویە کەس ناکەوێتە ئەو هەڵەوە نەزانێ (بەم ئایینە) واتە (بە مایینە) و (بە مەستوورە) واتە (بەم ئەستوورە) . نوسیارە شارەزاکانیش هەر بەم مەبەستە (بە مایینە)یان بە (بەم ئایینە) نوسیوەتەوە . بەمەستوورە (چر) : بە مەستوورە . (عم) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) و (خب) : بەم ئەستوورە . (تو) و (عز) و (عب) و (کش) : بمستورە ، بەم ئەستوورە ، یا بە مەستوورە . موهرە گوشا بێ (چر) و (ك) و (خب) : مهر شکابێ . بۆ (موهری) و (موهرە)ش دەستەدا . (ت) و (اح) : مهرکشا بی . ئەمیش هەر (موهرە گوشا بێ)یە . (عز) : موهرە شکابێ . (تو) و (کش) : موهری شکابێ . (عب) و (من) : مۆری شکابێ .

(٥) نوکتە : قسە یا بابەتی خۆش . ظەریف : خۆش . ظورەفا : جەمعی ظەریفە ، واتە مرۆی زۆخۆش و خۆشکردار و قسەخۆش .

واتە : ئەو پرسیارە ئاڵۆزە ، یا ئەو داوایە بابەتێکی یا شتێکی زۆر خۆش و باشە ، خوا بە نسیبی باشانی کا !. بۆیی باس ئەکەم و لێکی ئەدەمەوە ، بەڵکو ببێ بە دەرمانی دەرد . . .

بەڵکو (عم) و (خا) و (خب) : بەلکە . (گم) : بەڵکی. دەرد (چر) و (عم) و (گم) و (ك) : دەردی .

(٦) سیڕڕ : شتی نهێنی . سوها : یەکێکە لە ئەستێرەکانی حەوتەوانە بەئاسانی نابینرێ . نەسمابێ : نەسمرابێ ، کون نەکرابێ .

دوككانى توحەف ، كانى حەيا ، كانيى بەقا بێ
قوببەى لە قيبابى نوقەبا بێ ، نەقوپابێ (٧)

واتە: ئەو شتە نهێنییە چییە کە وەك ئەستێرەی سوها ون ونادیارییە و، لەبەرئەوەش ون و نادیارێ نییە کە سواوە و فەوتاوە ، نەسواوە ، هێشتا ساغ و تازەیە .. دوڕێکی پرشنگدارە لە ئەستێرە گەشەکانی ئاسمان ئەچێ و هێشتا نەشمراوە . مەبەستی لەوەیە دوڕ کاتێك پرشنگ ئەداتەوە بسمرێ و بکرێتە مل یا بکرێ بە گوارە .. مەبەستی مەستورە لە (شتەکەی) خۆیەتی .

لەم (نەکرانە مل) و (نەکرانە گوێ)یەشدا کە لە (نەسمران)ی دوڕەکەوە دەرئەکەوێ ، ئیشارەتێکی تری ناسك پەیدا ئەبێ .

لەنێوان (سێڕ) و (دوڕ) و ، لەنێوان (سوها) و (سوا) و (سەما)دا جیناسی لاحیق هەیە . لەنێوان (سەما بێ) و (نەسمابێ)یشدا ، لەسەر شێوەنوسی کۆن بەدیمەن ، طیباق هەیە .

دوڕێ کە وەکو دوڕی سەما بێ (عم) : دوڕەی وەکو دوڕێ کە سمابێ . (گم) و (عز) و (عب) : دوڕێکی .. تاد . (ت) و (لو) و (کش) : دوڕێ وەکو دوڕێتی سەما بێ . (ك) : دوڕێ وەکو دوڕێ کە سمابێ . (اح) : دوڕێ وەکو دوڕێکی سەما بێ . (خا) : دوڕێ وەکو دوڕیی سەما بێ . (خب) : دوڕێکی یەتیمی کە سما بێ . بەگوێرەی ئەو نوسخانەی کە وشەی (سەما)یان بە (سما) نوسیوە ، مەعنای نیوە بەیتەکە وای لێ دێتەوە : دوڕێ وەکو دوڕی سمراو وانەبێ ، نەسمرابێ .

(٧) توحەف : جەمعی توحفەیە واتە نایاب و عەنتیکە . قوببە : گومەز . قیباب : جەمعی قوببەیە . نوقەبا : نوقەباء ، جەمعی نەقیبە ، پلەیەکە لەو پلانەی ئەهلی تەصەووفی پێ ئەگەن .

واتە : ئەو شتە چییە کە وەك دۆکانی عەنتیکە نایاب و گرانبەهایە و ، کانی شەرم و شکۆ و حەیا و ، کانیی ژیانە چونکە منداڵ لەوێوە دەرئەچێ و سەرچاوەی ئاوی زیندەگانییە و ، لۆتکەکەی لە گومەزی خاسانی خوا ئەچێ ئەوەندە بەرز و پیرۆز و دەست پێنەگەیشتووە و کەس (پێی) پیا نەناوە تا بقوپێ ؟.

لەنێوان (دوککان) و (کان) و (کانی)دا جیناسی ناقیص و ، لەنێوان (نوقەبا بێ) و (نەقوپابێ)یشدا جیناسی موحەڕڕەف هەیە .

دوککانی : ئەمە تێکستی (عم) و (گم) و (عز) و (من)ە . نوسخەکانی تر

وەك خەیمە بە پەردێكی دو ئەستونە بە پا بێ
سەر تیلەكی تەختێ بە نەزاكەت قلەشابێ (٨)

وەك هیمەتی صۆفێ كە لەنێو خەلوە خزابێ
مەستور و عەزیزی شەرەف و ڕیفعەت و جا بێ (٩)

هەمو بە بێ (ی)ی ئیضافەن ، بەڵام دیارە هەر لەبەر ڕێنوسی كۆن وایان نوسیوە . كانێ (چر) و (ت) و (عب) و (اح) و (خا) و (خب) و (كش) بە بێ (ی)ی ئیضافە.دیارە لەمیشدا هەر لەبەر ڕێنوسی كۆن وایان نوسیوە. كانێ : ئەمە تێكستی (عم) و (گم) و (عز) و (من)ە . نوسخەكانیتر ، (تو) نەبێ كە نوسیویە (كانِ) ، هەمو نوسیویانە : كان ، بەڵام دیارە هەڵەیە . ئیوە بەیتی دوهەمیش بە ڕێنوسی نوێ لە (عب) و (من)دا وای لێدێتەوە :

قوببەی نوقمبا بێ ، لق و پا بێ ، نەقوپابێ

(٨) خەیمە : خێوەت : ئەستون : هەسون ، كۆلەكە ، ئەو دارەیە كە ئەدرێتە ژێر تەختەی دەوار . سەرتیلەك : لوتكەی بەرزایی دەوار ، ئەو شوێنەی دەوار كە لای سەرەوە هەردو سەرەكەی دەوارەكەی تیا بەیەكائەگەنەوە . نەزاكەت : ناسكی .

وانە : ئەو شتە وەك دەواری دو هەسون وایێ (هەسونەكانی هەردو ڕانی مەستورە خۆینی) كە لای سەرتیلەكەكەیەوە بەئاستەم درزی تێبوبێ.

دو ئەستونە (عم) و (گم) : دو ئەستونی . سەرتیلەكی (چر) : سەرشیلەگی . شیلەگ : ئەو كەندە بچكۆلەیە لە جۆگەی دائەدرێن بۆ ئاو هەڵگرتن بۆ سەرزەوێ . (عم) و (ت) و (ك) و (عز) و (تو) و (من) و (كش) : سەرتەپلەكی . قلەشابێ (تو) : قەڵەشابێ . (من) : قلیشابێ .

(٩) عەزیز : خاوەن‌دەسەڵات بە جۆرێ كەس نەتوانێ دەستی بۆ بەرێ . ڕیفعەت : پایەبەرزێ . جا : جاە ، پایە .

وانە : ئەو شتە وەك هیممەت و بەرەكەت و لێهاتنی سۆفێ وایێ كە خۆی خزاندبێتە كونی خەلوەت خانە و كەس نەیبینێ و ، بەهۆی شەرەف و پایەی بەرز و شان و شكۆیەوە كەس نەتوانێ دەستی بۆ بەرێ و لە بەرچاو نەبێ . .

شەرەف و (ك) : شەرەف . بۆ عەطفیش و بۆ ئیضافەش دەست ئەدا . ڕیفعەت و (ك) : عیززەت . (كش) : ڕیفعەت . بۆ عەطفیش و بۆ ئیضافەش ئەگونجێ .

یا کۆمەڵە زیوی بوخەلا دوور لە سەخا بێ
موغلەق بە بەخیلی ، بە مەثەل مشتی مەلا بێ (١٠)
کاسێکی بلوورینی نخوونی لە سەرابێ
نەختێکی لەبەر مەوجی لەطافەت قڵەشابێ (١١)

ئەم بەیتە و بەیتی پاشەوەی لە (عم) و (گم) و (ت) و (اح) و (خا) و (خب)دا لە شوێنی یەکتردان .

(١٠) بوخەلا : بوخەلاء، جەمعی بەخیلە واتە زۆرد و پارە پیس . سەخا : بەرچاو فراوانی و بە دەس و دەهەنەیی . موغلەق : داخراو ، قوچاو . مشتی مەلا : کینایەیە لە نەکرانەوە و هیچ لێ نەبوونەوە .

هێشتا مەستوورە هەر لەسەر پرسیارەکەی ئەڕوا و وردە وردە نیشانەکانی دەرئەخا ، بۆئەوەی لێپرسراو هەڵیبێنێ چییە ، ئەڵێ : ئەو شتە چییە کە ئەڵێی کۆمەڵە زیوی بنیادەمی پارە پیسە کە هیچی لە دەست نەیێتەوە و ، لەبەر زۆریی دەرگاکەی داخرابێ وەك بڵێی مشتی مەلابە نوقاوە ، کەس بۆی ناکرێتەوە ؟!

سەخا (اح) و (« بەراوێزی » خا) : خەلا . خەلا : چۆڵی . بەمپێیە ئەم نیوە بەیتە وا ئەخوێنرێتەوە :

یا کۆمەڵە زیوی بوخەلا ، دوور ، لە خەلا بێ

واتە : لە شوێنێکی دوور شاررابێتەوە ، لە چۆڵییەك . بەگوێرەی ئەم نوسخانە لەنێوان (بوخەلا) و (خەلا)دا جیناسی ناقیص ئەبێ .

(١١) بلوورین : شووشەیی . نخونی : سەرەو نخوون کراوە . سەراب : سەراو . مەوج : شەپۆل .

واتە : ئەوە چییە کە کاسەیەکی شووشە لە سەرئاوێك سەرەونخوون کرابێتەوە و ، لەبەر ناسکیی لەڕادەبەدەری خۆی توزێکی درزی بردبێ ؟

ئەشتوانرێ (لە سەرابێ) بە (لەسەرا بێ) بخوێنرێتەوە ، واتە : بەسەرەوە بێ . بەمپێیە نیوە بەیتەکە تێکرا صیفەتی (زیوەکەی) بەیتی پێشوو ئەبێ .

کاسێکی (چر) : کاسێکە . (عم) : کاسەیکی . (گم) : کاسەیێکی . بەڵام سەنگی بەیتەکە تێك ئەدا . بلوورینی نخونی : ئەمە تێکستی (من) و (خا)یە . (چر) و (لو) : بلوورین نخوون بێ . بۆ (بلوورین و) و (بلوورینی)یش دەس ئەدا . (عم) و (گم) : بلوورین و نخوونی . (ت) : بلوورین نخوونی . بۆ (بلوورین و) و (بلوورینی)یش دەست ئەدا . (ك) و (عب) و (اح) : بلوورین و نخوون بێ .

یاخۆ پەلە بەفرێکی کە ئەصڵەن نەشکابێ
قەندیلی مونیر و گوزەری ئاب و هەوا بێ (١٢)

کام ئاب و هەوا ؟ موعتەدیلی نەشئو نوما بێ
یەعنێ لە وەسەط کانییە گەرمێکی تێزابێ (١٣)

لەو کانییەدا چۆزەرە زێواسێ زوابێ
بەو چۆزەرە زێواسە کەمێکی قلەشابێ (١٤)

(عز) و (خب) : بلـوٚرین کە نخۆن بێ . (کش) : بلۆرینی نخـۆن بێ . لە سـەرابێ (ت) و (عز) و (لو) و (عب) و (من) و (خب) و (کش) : لەسەر ئابێ . هەر بە (لە سەرابێ) ئەخوێنرێتەوە . لەبەر (من) و (کش) : وەکو .

(١٢) قەندیل : چیای قەندیل لە ڕۆژهەڵاتی باکوری کوردستانی عێراق . مونیر : ڕۆناککەرەوە .

مەعنای ئەم بەیتە و دۆ بەیتی پاشەوەی پێکەوە لێک ئەدەینەوە .

کە ئەصڵەن (من) : لە ئەصـلا . مونیر و (عـم) و (گم) و (ك) و (لو) و (خا) و (خب) : مونیری . (ت) و (عب) و (اح) : مونیر . بۆ عەطفیش و بۆ ئیضافەش دەستئەدا . (من) : ئـەمیری (؟) . گوزەری (ت) و (عب) و (اح) : گوزەر . دیارە (گوزەری)یە .

(١٣) موعتەدیل : گونجاو . فێنـك . نەشئو نوما : پێگەیشـتن . وەسەط : ناوەڕاسـت .

ئاب و (گم) ئاو و !. نەشئو نوما : ئەمە تێکستی (خا)یە . نوسخەکانیتر هەمویان : نەشوو نوما . کانییە گەرمێکی : ئەمە تێکستی (عم) و (گم)ە . (چر) و (عز) و (لۆ) و (عب) و (کش) : کانی گەرمکی ، بەڵام سەنگی بەیتەکە تێك ئەدا و (چر) خۆیشی لە پەراوێزا نوسیویە ئەبێ (کـانییەوە) بـێ . (ت) و (ك) و (اح) و (خا) لەگەڵ هەندێ جیاوازیی ڕێنوسـدا : کانییەکی گەرمکی . (من) : کانییێ گـەرمکی . دیـارە (گەرمێکی)یـە . (خب) : کانییەکی گەرمی . تێزابێ : ئەمە تێکستی (عم) و (گم)ە . نوسخەکانیتر هەمویان : زابێ ، بۆیە دیارە هەندێکیان لەنگ ئەبن .

(١٤) واتە : یاخۆ ئەو شوێنە کامەیە کەس ڕچەی تیا نەشکاندووە و بەسەریا نەڕۆیشتووە و ، لوتکەی بەرز و سپیی قەندیل ئاسـا و گوزەری ئاو و

یا قەصری موعەللا کە لە ئاوێنە کرابێ
یا غونچەیی نەشگوفتە کە ئاوی نەدرابێ ؟! (١٥)

یا گومبەدی نەزهەتگەهی تێو باغچەسەرا بێ
ئەلوانی گوڵامێز و شەکەربێزی تیابێ ؟! (١٦)

هەوای لەبارە بۆ پێکەبشتن و گەورە بوون ، چونکە لە ناوەڕاستی ئەو بەفرە ساردەدا کانییەکی گەرم تەقیوە و ، بەو کانییە گەرمە بەهـار هاتووە و چۆزەرە ڕێواسێك ڕواوە و ، بە ڕووانی ئەو چۆزەرە ڕێواسەش کەمێـك لە بەڵە بەفرەکە شەقی بردووە ؟

مەبەست لە پەڵە بەفر ئەمبەر و ئەوبەری ڕانی سپیی مەستوورەیە کە شوێنی بەرزی هەیە شوبهاندڕیەتی بە قەندیل و شوێنی نزمیشی هەیە کە (ئاو) و (هەوا)ی پیا ئەڕوا و مایەی نەش و نومـای منالـە لـە سکی دایکدا . مەبەست لە (کانیی گەرم) و (چۆزەرە ڕێواس) و (قلەشانەکەشی) ئاشکرایە . .

لەو کانییەدا (چر) و (عز) و (تو) و (عب) و (من) و (کش) : لەو کانییەوە. ڕێواسێ (چر) و (ك) و (عز) و (تو) و (عب) و (من) و (کش) : ڕێواسێکی . (عـم) : ڕێـواس . دیـارە (ڕێواسێ)یە . (ت) : ڕێواسـکی . دیـارە (ڕێواسێکی)یە . ڕووابێ (چر) و (ت) و (ك) و (تـو) و (عب) و (من) و (کش) : دابێ . بەو (ت) : لەو .

(١٥) قەصری موعەللا : کۆشکی بەرز . نەشگوفتە : نەپشکوتو .

واتە : یاخـود ئەمـە چییـە ئـەڵێی کۆشـکێکی بـەرزە لـە ئاوێنە دروستکراوە ، یا خونچەیەکی نەپشکوتووە چونکە (ئـاو)ی نەدراوە تا (بپشکوێ) ؟ دیارە ئەگەر خونچە ئاو نەدرێ ناپشکوێ ، بەڵکو سیسیش ئەبێ و ئەمرێ . .

غونچەیێ (گم) : خونچەیێ . (من) : باخچەیێ .

(١٦) گومبەد : گومەز . نەزهەتگەهـ : شوێنی ڕابواردن و سەیران . ئەلوان : هەمۆ ڕەنگ . گوڵامێز : گوڵئامێز ، تێکەڵ بە گوڵ . شەکەربێز : ئەوەی ئەوەندە شیرین و خۆش بێ شەکر لە بەرچاوی خەڵك بێزڕێنێ .

واتە : یاخود ئەمە چییە ئەڵێی گومەزی جێگای سەیران و ڕابواردنە لەناو باخچەی کۆشك و تەلار تێدا ، هەمۆ جۆرە بۆن و تامێکی خۆشی‌وای تیایە کە لە گوڵدا هەبێ و شەکر لە بەرچاوی بنیادەم بێزڕێنێ ؟!

یا قورصی نمەك هەروەکو مەڕمەڕ بە ضیا بێ
جێی قەطرەیە ئاوێکی لەنێودا قلەشابێ ؟! (١٧)

یا گردەکی گردێکی کە شیرین هەڵیدابێ
گردی نمەکین ، یەعنی گیای لێ نەڕووابێ (١٨)

گومبەدی (چر) و (عم) و (گم) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) و (خب) : گونبەدی . نەزهەتکەهی نێو (ت) و (خب) : نەزهەـەتکە لەنێـو « لەگەڵ هەندێ وردە هەڵەی نوسینەوەدا » . ئەلوانی (ك) : ئەنواعی . گوڵمێز و (عم) و (گم) : گوڵمێـزی . (ت) و (ك) و (اح) و (خـب) : گوڵمێـز . بە نیشانەی (شەکەر بێژی)دا دیارە (گوڵمێز و)وە . (عز) : گوڵاوێز و .

نیوەی دوەەمی ئەم بەیتە و بەیتی پێشەوەی لـە (چر) و (ك) و (تو) و (عب) و (من) و (کش)دا لەجێی یەکتردان .

(١٧) قورصی نمەك : پارچە خوێ کە بوبێ بە کوڵو . ضیا : تیشك .

واتە : یاخود ئەمە چییە خوێ ئەڵێی کوڵو خوێیە و وەك پارچە بەردی مەڕمەڕ تیشك ئەداتەوە و تەنها جێی دڵۆپێ (ئاو) لە ناوەڕاستەکەیدا درزی بردووە ؟!

جێی (عم) و (ت) و (ك) و (اح) و (خـا) و (خـب) و (کش) : جێ . بۆ (جێی)یش دەستئەدا . لەنێودا (چر) و (عب) و (من) و (کش) : لەناودا .

(١٨) گردەك : تەپۆلکەی بچکولەی سـەر گرد . هەڵیـدابێ : پەیدابـوبێ و هەڵکەوتبێ . نمەکین : خۆش و بەتـام و خوێ . شۆرە زەوێ کە سـبێ بکاتەوە و گیای لێ نەڕوێ .

مەعنای ئەم بەیتە و دوو بەیتی پاشەوەی پێکەوە لێك‌ئەدەینەوە .

مەبەست لە (گردەك) و لە (گرد) و لە (گیا) ئاشکرایە . .

لەنێوان (گردەك) و (گردێـك) و (گردی)دا جیناسـی ناقیص هەیە . لەنێوان (شیرین) و (نمەکین)یشدا تەناسوبێکی جوان هەیە .

گردەکی (گم) : هەروەکو . شیرین (چر) و (عم) و (گم) و (ك) و (تو) و (عب) و (من) : تازە . گردی (چر) و (ت) و (تـو) و (عب) و (اح) و (خا): گرد . بۆ (گردو) و (گردی)یش ئەگونجێ . (من) : گرد و .

دامێنی بە ئەنواعی گوڵ و مڵ خەملاٚبێ
گەنجێکی تێدا بێ کە طیلەسمی نەشکابێ (١٩)

حوققێکی زەڕی صافی لەسەر بانی نرابێ
نەختێکی بە صەد صەنعەتی (مانێ) قلەشابێ ؟! (٢٠)

---

(١٩) دامێن : داوێن . خەملاٚبێ : ڕازابێتەوە . گەنج : خەزێنـە . طیلەسم : طەلیسم ، پارچە کاغەزێك یا پارچە میتالێکە جادوگەران چەند وشە و نەخش و خشتەیەکی لێ ئەنوسن گوایە بـۆ چاوەزار و شـتیوا باشە . کراوە بە کینایە لە ڕاز و نهێنی و شتی پـەی پێ نەبراو .
تێدابێ (ت) و (اح) و (خا) : تیا بێ .

(٢٠) حوقێکی : حوققەیەکی . حوققە : سـندوقی بچکۆلانەی بۆنخۆشێ و وردە شتی پێویـستی ئافرەتە . زەڕ : زێڕ . مانێ : وێنەکێشێکی بەناوبانگی ئێرانێ بووە .

واتە : یاخود ئەمە چییە گردۆلکەیەك بەسەر گردێکەوە هەلکەوتبێ و دیمەنی زۆر جوان بێ ، گردۆلکەیەکی بەتام و خوێ بێ ، سپێ بکاتەوە و گیای لێ نەڕوێ ، داوێنەکەی بە هەمو جۆرە گوڵێکی جوان ڕازابێتەوە و، گەنجێکیشی تیا شاررابێتەوە کەس هێشتا دەستی بۆ نەبردبێ ، (مەشهورە گەنجینە تەلیـسـمی هەیـە تـا تەلیـسـمەکە نەکرێتـەوە گەنجینەکـە دەرناهێنرێ) ، قوتویەکی زێڕی بێگەردی بەسەرەوە دانرابێ ، توزێك لەو قوتووە بە هەزار زەحمەت بە هونەرمەندێکی وەك (مـانێ) درزێکی بچوکی تێ کرابێ ؟!

لەم بابەتی (گەنج) و (طیلەسم)ەدا ئیشارەتێکیش بۆ ئەو ئەفسانەیە هەیە کە ئەڵـێ مـار بەسەرگەنجـەوە پەیکـە ئەکـا . بە بەستنـەوەی ئـەو ئەفسانەیەشەوە بە بابەتی ئەم بەیتـەوە و ، لەگـەڵ مەعنـا لێدانەوەی (گەنج)دا بەوجۆرە کە (نالی) بە زوبانی (مەسـتورە)وە مەبەسـتی بووە ، مەعنایەکی نوێ بۆ (مار) لێرەدا پەیدا ئەبێ . لە وشەی (مانێ)یشدا بە پەیوەند لەگەڵ وشەی (صەنعەتی) ، ئیشارەتێکی ناسك بۆ (مەنێ) کراوە .
زەڕی (چر) و (ت) و (عز) و (تو) و (عب) و (اح) و (خـب) و (کش) : زەڕ . دیارە (زەڕی)یە . صـافی (عم) و (گم) و (اح) و (خب) : صاف . دیارە (صافی)یە . (عز) و (کش) : سورخ . صەنعەتی (کش) : صەنعەت . دیارە ئەویش هەر (صەنعەتی)یە . بانی (اح) و (خا) : بان . دیارە (بانی)یە.

یا ڕەئسی یەتیمێکی کە بێ بەرگ و نەوا بێ
غەلْطان و سەراسیمە : نە داکێك و نە بابێ (٢١)

فێسێکی سپێ و توندی لە کەللەی کەلی نابێ
هێشتاکو لە حەق جێگەیی خاسی نەدڕابێ (٢٢)

چەسپیدەوو خڕ هەروەکو بەر قالبی دابێ
نەختێکی لەبەر توندی‌یو سفتێ قلەشابێ ؟! (٢٣)

مانێ (چر) و (تو) و (عب) و (من) : بانێ . بانێ : خوداوەند . (کش) : بان .
دیارە ئەویش هەر (بانی)یە .

(٢١) ڕەئس : سەر . یەتیم : هەتیو . بێ‌بەرگ و نەوا : ڕووت و لات و بێ‌ناز .
غەلْطان : تێوەگلاو . سەراسیمە : سەرسام و داماو .

مەعنای ئەم بەیتە و دوو بەیتی پاشەوەی پێکەوە لێك‌ئەدەینەوە .

یەتیمێکی کە بێ (عم) و (گم) : هەتیوێکی کە بێ . (ت) و (اح) : یەتیمێ
کە بە بێ . غەلطان و (ك) و (کش) : غەلطان . دیارە ئەمیش بە (و)ەوەیە .
داکێك و (گم) : دایکێك و .

(٢٢) سپێ و (عم) و (گم) و (ت) و (خا) و (خب) : سپی . توندی (چر) و
(ت) و (ك) و (عب) و (اح) و (من) و (خا) و (خب) و (کش) : توند. دیارە
(توندی)یە . لە حەق (خا) : بە حەق .

(٢٣) چەسپیدە : چەسپاوو پڕ بە پڕ .
واتە : یاخود ئەمە چییە سەرێکی ڕووتی بێ‌کڵاو و بێ‌نازی هەتیوێك ،
تووشی دەرد و مەینەت و سەرگەردانی بووبێ کەسێکی نەبێ خزمەتێکی
بکا و دەستێکی پیا بێنێ ، فێستێکی سپێ و توند و تووڵی نابێتە سەر
خۆی ـ کە وەك سەری کەچەڵ هیچ تووکی پێوە نییە ـ ، فێستەکەش
خڕ و پڕبەپڕی سەرەکە بێ وەك بڵێی لە قالب درابێ و ئەوەندە لووس و
توند بێ بە سەرەکە ، بەتەواوی نەیگرتبێ ، بۆیە توزێکی شەقی بردبێ ؟!

مەبەست لە (سەر) و لە (بێ‌تووکیی سەر) و لە (فێستی سپێ)یش
ئاشکرا و دیارییە و لەوە زیاتر ڕوون کردنەوەی ناوێ .

هەروەکو بەر (چر) و (تو) و (عب) و (من) : هەروەك ئەبەر . هەروەها
لە (عز) و (کش)یشدا بەڵام لەگەڵ هەڵەیەکدا لە نووسینەوەی (هەروەك)دا

دورجێکی موجەوهەر کە هەمۆ حوسن و بەها بێ
دوڕڕێکی مونەووەر کە هەمۆ ئاوی صەفا بێ (٢٤)

بەیضێکی شوتورمورغێ کەوا تازە کرابێ
وەك بەیضەیی بەیضا بە ضیاوو بە سەنا بێ (٢٥)

بە (هەروەکو) . قالبی (ت) و (ك) و (اح) و (خا) و (خب) : قالب . ئەمیش هەر (قالبی)یە . توندیو سفتێ (عم) و (گم) و (اح) و (خا) و (خب) : سفتیو توندێ .

(٢٤) دورج : قوتوویەکە ژنان زێڕ و خشڵ و شتی گرانبەهای خۆیانی تیا هەڵئەگرن . موجەوهەر : پڕ لە گەوهەر . حوسن : جوانێ . بەها : ڕازاوەیێ . مونەووەر : ڕۆناك . صەفا : بێگەردێ و خاوێنێ .

واتە : یاخود ئەمە چییە قوتوویەکی پڕ لە گەوهەر هەمۆی هەر جوانێ و ڕازاوەیێ بێ ؟! ئەمە چییە دوڕڕێکی ڕۆناك کە هەمۆلایەکی ئاوێکی خاوێن و بێگەرد بێ وەك بڵێی تەنانەت خۆیشی ئاوە ؟!

لەنێوان (دوڕ) و (ئاو)دا تەناسوب هەیە .

مونەووەر (چر) : مودەووەر . مودەووەر : خڕ . هەمۆ (خب) : بڕی .

(٢٥) بەیضێکی : بەیضەیێکی ، هێلکەیەکی . شوتورمورغێ : وەك هێی وشترمورغ . بەیضە : پەردەی بوك . بەیضا : بەیضاء ، سپێ . سەنا : بەرزێ و شکۆ .

واتە : یاخود ئەمە چییە لە هێلکەی وشترمورغ ئەچێ تازە کردبێتی هێشتا هەڵمی ناوسکی وشترمورغەکەی لێ هەڵسێ وەك پەردەی بوك سپێ و خاوەنشکۆ و بەرزێ بێ ؟

لەنێوان هەردۆ (بەیضە) و (بەیضا)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (بەیضا) و (بە ضیا)دا وشەئاراییێك هەیە ، لەسەرێکەوە لە جیناسی تەرکیب و لە سەرێکیکەوە لە جیناسی قەلب ئەچێ .

بەیضێکی (عم) : بەیضەیکی . شوتورمورغێ (عم) و (کم) و (ت) و (ك) و (عز) و (ئو) و (اح) و (خب) و (کش) : شوتورمورغ . سەنا (ت) : بەصەفا . (اح) و («بەراوێزی» خا) : سیا . ڕەنگە مەبەست لە تاریکایێ بێ .

خرچێکی مودەووەر ، بە عەسەل ئاوی درابێ
ئەختێکی لەبەر حوسن و حەلاوەت قڵەشابێ ؟! (٢٦)

یاخود وەکو خۆی شاهیدە ، با وەصفی وەهابێ :
سیمین مەمکێکی هەکە تازە هەڵیدابێ (٢٧)

یا تازە هەنارێکی کەناری گوڵی مابێ
بێ درز و قلیش میثلی شەمامێکی تەلا بێ (٢٨)

---

(٢٦) خرچێکی : خرچەیەکی . خرچە : کاڵەکی نەگەیو . عەسەل : هەنگوین . حەلاوەت : شیرینی .

واتە : یاخود ئەو کاڵەکە خرچە پێنەگەیشتووە چییە لەگەڵ پێنەگەیشتنیشیا ئەوەندە شیرینە ئەڵێی بە هەنگوین ئاودراوە و ، لەبەر شیرینییە لەڕادەبەدەرەکەی تۆزێکی بەئاستەم درزی بردووە ؟!

خرچێکی (عم) : خرچەیکی .

(٢٧) سیمین : سپی وەك زیو . هەکە : کە ، زاراوەیەکی (گۆرانی)یە .

مەعنای ئەم بەیتە و دوو بەیتی پاشەوەی پێکەوە لێك ئەدەینەوە .

با (عم) و (گم) : بۆ . مەمکێکی هەکە تازە : ئەمە تێکستی (عب) و (تو) و (مـن) و (کش)ە . ئێمە ئەممان هەڵبژارد چونکە چوار نوسخە لەسەری هاودەنگ بوون و ، وشەیەکیشە بۆ یەکەمجار نالی بەکاری دێنێ و ، زاراوەیەکی ڕەسەنی یەکێ لە دیالێکتە کوردییە کۆنەکانە و ، نالییش عادەتیەتی وشە لە زۆر دیالێکتەوە ئەخوازێ . (چر) : مەمکێکی بێ کە تازە . (عم) و (گـم) و (عز) : مەمکێکی تەڕ و تـازەی . (ت) و (اح) و (خا) : مەمکێکی تەڕ و تـازە . (ك) : مەمکێکی وەکو تـازە . هەڵیدابێ (تو) : گوڵیدابێ .

(٢٨) کەنار : لێوار ، قەراخ . شەمام : شەمامە . تەلا : زێڕ .

کەناری گوڵی : ئەمە تێکستی تەنهـا (عم) و (گم)ە . نوسخەکانیتر هەندێکیان (ی)یان لەپاش (کەنار) یا (گوڵ) یا هەردوکیان دانەناوە و ، هەندێکیان (گوڵی)یان بە (کوڵی) نوسیوە کە ئەوەش بەپێی ڕێنوسی کۆن دروستە . (ك) : کە تازە و گوڵی . (عز) : کەنارە گوڵی . مابێ (ت) : دابێ . ئەشکونجێ (کەناری گوڵی) بە (کە ناری گوڵی) بخوێنرێتەوە واتە : کە گوڵی هەناری . قلیش (چر) و (عم) و (خا) : قلش . (گم) : قەڵەش .

بۆ تەجرەبە تا لەذذەتی شیرینی ئەدا بێ
نەختێکی وەکو دیدەیی دەرزێ قلەشابێ ؟! (٢٩)

یاخۆ ، مەئەلا ، میثلی نە وا بێت و نە وا بێ
مەشهوور و خەفی هەروەکو عەنقاوو وەفا بێ (٣٠)

تەلا : ئەمە لێکسنی تەنها (خب)ە . نوسخەکانی‌تر هەموویان : طەلا .
(٢٩) ئەدا : جێبەجێ‌کردن . دیدە : چاو .

واتە : یاخود ئەو پرسیارە وەلام نەدراوە بەو شتانە نەشوبهێنین کە تائیستا باسمان لێ کردن ، بەلکو شتە پرسیار لێ‌کراوەکە لەخۆیدا چۆنە هەروا وەصفی بکەین ، بلێین ئەو مەمکە سپییە زیوینە کامەیە کە تازە و تەڕ هەلیداوە و دەرکەوتووە ؟ ئەو هەنارە تازە دەرکەوتووە کامەیە کە هێشتا گولەکەی نەوەریوە و بە قەراخیەوە ماوە ، درز و قلیشی تێ‌نەبوە وەك هەناری کە بارانی پایز لێی‌بدا و ، ئەلێی شەمامەی زێڕە ، تەنها بۆ تاقی کردنەوە و هەست‌کردن بە شیرینییەکەی نەختێکی ئەوەندەی کونی دەرزییەك شەقی بردووە !

بە گوێرەی ئـەم مەعنایە ، ئەوەی کە نالی وتی گوایە شتە پرسیار لێکراوەکە ، وەك خۆی چۆنە وای وەصف ئەکا ، تەنها بۆ زیادەڕەوی بوو . ئەگینا ئەم جۆرە وەصف‌کردنەش هەر شوبهاندن بوو .

ئەشتوانرێ مەعنای نیوەی یەکـەمی بەیتی یەکەمی ئەم سێ بەیتە وا لێ‌بدەینەوە بلێـین یا وەك مەستوورە خۆی چۆنە وا وەصـفی ئەو شتە پرسیار لێکراوە بکەین و ئەو شتە بەوشتانە بشوبهێنین کە لە مەستوورە خۆیدا دیارن ..

تا (چر) و (ت) و (عز) و (تو) و (من) و (خب) و (کش) : وا . هەلەیە . لەپێشانا (دا) بووە . (اح) : دا . قلەشا (گم) : قەلەشا . (من) : قلیشا .
(٣٠) مەئەلا : بۆنموونە . خـەفێ : نادیار ، نهێنـی . عەنقا : بالـدارێکی ئەفسانەییە دەنگی هەیە و ڕەنگی نییە .

واتە : یاخود ئەمـە چییە نە وەك ئەو شتانەیە پێشـان شوبهاندمـان پێیان و ، نە وەك ئـەو شتانەیە پاشان شوبهاندمان پێیـان .. شتێکی بەناوبانگە ، کەچێ لە بەرچاویش نییە وەك پەلەوەری عەنقا و وەك وەفا و پیاوەتی لەبەرچاوبۆنی دۆستان کە خەلك باسیان ئەکەن و لە ژیانیشمانا ڕێمان تێیان ناکەوێ .

صاحێب زەڕ و زیوێ کە فریبی عوقەلا بێ
ئیکسیری طەلای ئەحمەری چەند قەطرە لە لا بێ (٣١)

دەعوای ئومەرا چەندە لەسەر تەختی کرابێ
چەند خوێن کە ڕژاییت و چ خوێنی نەڕژابێ (٣٢)

مەئەلا (ك) و (عز) و (تو) و (عب) و (من) و (كش) : مەئەلی . میثلی (ت) و (عب) و (اح) و (خا) و (خب) : میثل . دیارە ئەمیش هەر (میثلی)یە .

(٣١) فریب : هەڵخەڵەتاندن . ئیکسیر : مایەیەکی کیمیاییە ئەڵێن مس ئەکا بە زێڕ . طەلای ئەحمەر : زێڕی سوور .

واتە : یاخود ئەمە چییە کە خاوەنی زەڕ و زیوێکە تەنانەت پیاوی زیرەك و تێکەیشتوویشی پێ هەڵئەخلەتێ و ، چەند دڵۆپێك لەو شتەی لایە کە لای خەڵـك ئەوەندەی ئەو ئیکسیرە ، گرانبەهایـە ، کە زێڕی سووری پێ دروست ئەبێ . مەبەست لە خوێنی کچێنییە کە لە کۆمەڵگای کوردەواریدا زۆر بەبایەخە و بە نیشانەی سەربەرزیی کچ ئەدرێتە قەڵەم .
زیوێ کە فریبی (چر) و (ك) و (تو) و (عب) : زیوێ کە فریب . ئەمیش هەر (فریبی)یە . (ت) و (اح) و (خا) : زیو بێت و فریب . ئەمیش هەر (فریبی)یە . (كش) : زیوی فریب . بەپێی ئەم نوسخەیە ئەبێ (صاحێب) بە (صاحێبی) و (فریب)یش بە (فریبی) بخوێنرێتەوە .
لەم بەیتەوە تا دوایی لە (خب)دا نییە .

(٣٢) دەعوا : کێشە و هەرا . ئومەرا : جەمعی ئەمیرە واتە پادشاە .
واتە : یاخود ئەمە چییە ئەوەندە نایاب و بەنرخە پادشاهان چەند شەڕیان لەسەر تەختەکەی کردووە و هەرکامیان ویستوویە خۆی لەسەر تەختی دانیشێ و ، چەند خوێن لە شەڕا لەسەر ئەو ڕژاوە و ، ئەو خۆی کەس نەیتوانیوە دەستی بۆ بەرێ و خوێنی بڕێژێ . مەبەست لە (تەخت) لاشەی مەستوورە و ، مەبەست لە (خوێن ڕژاندنی) لاقە کردنیەتی ..
ئەشکونجێ مەعنای نیوە بەیتی دووهـەم ئەوەبێ مەستوورە چەند جار خوێنی عادەتی مانگانەی لێ ڕژابێ ، بـەڵام خوێنی کچێنیی هێشتا لێ نەڕژابێ .
ئومەرا (خـا) : ئومەرای . چەنـدە (چر) : چەند . بـۆ (چەندە) و (چەندی)یش ئەگونجێ . (عم) : چەندی . خوێن کە ڕژابێت و (عم) : خوێنێ ڕژابێت و . (گم) : خوێنێ ڕژابێت . ئەمیش هەر لەگەڵ (و)ی عەطفدا ئەبێ .

کێ بێ لە جیهاندا چ گەدا بێت و چ شا بێ
تەرکێکی وەها ناسك و پڕ لەذذەتی.... ؟! (٣٣)

★ ★ ★

دێوانە کە زانێ کە دەبێ عوقدەگوشا بێ
هەستاوو گوتی: ئەشکی ڕەوانم بە فیدا بێ ! (٣٤)

---

(٣٣) تەرك ، تەرەك: کچی نەکراوە. ئەشکونجێ (تورك) بێ کە کینایەیە لە نازدار و دڵدار.

لەپاش ئەو هەمۆ پرسیار و ناوونیشان هەڵدانە کە (نالێ) بە زوبانی (مەستۆرە)وە گێڕایەوە ، لەم بەیتە ئەبێ بە پوختـەی پرسیارەکە و ، بەیتەکانی پاشەوەش وەڵامی پرسیارەکەن.

تەرکێکی: ئەمە تێکستی (اح) و (« پەراوێزی » خا) یە . (چر) و (ك) و (تو) و (عب) و (من) و (کش): سبزڕێکی . یا بەمەعنای (نهێنییەکی) یا (سوڕڕەیەکی)یە ، واتە: ناوکێکی ، کە کینایە بێ لە خوار ناوك ! . (عم) و (گم): سمتێکی . (ت) و (خا): طورفەیکی . طورفە بە شتێ ئەڵێن ئەوەندە نایاب بێ کەس وێنەی نەدیبێ . نازك (عم) و (گم): ناسك .

لەگەڵ ئەوەش کە هەمۆ نوسخەکانی بەردەستمان ، (خب) نەبێ ، ئەم بەیتەیان تیایە و لەبەرئەوە مەیدانی دانی ئەپاڵ کەسێکیتر لە نالێ بەولاوە ، ئێجگار تەسك ئەبێتەوە لەڕۆی ڕەخنەگردا ، ئێمە هێشتا هەر بەلای ئەوەدا ئەچین کـە هیی نالێ نەبێ و شاعـیرێکیتر لەلاوە هاتبـێ و دایناببێ و خستبێتیە چـوار چێوەی پارچە شیعرەکەوە و لەگـەڵ بەیتەکانی کەی تێهەڵکێش کردبێ . بەڵگەی ئەم بۆچۆنەشمان ئەمەیە:

١ ــ پرسیارەکە تێکڕا پڕە لە تەعبیری ناسکی ئەدەبێ و مەجاز و کینایە و شوبهاندنی ڕەوانبێژانە و ، بەزەحمەت لەگەڵ ئەم زەقێ و بێپەردەییەدا ئەگونجێ کە لەم بەیتەدا هەیە.

٢ ــ پارچە شیعرەکە لە دۆ بەش پێکهاتووە ، بەشێکی پرسیار و بەشێکی وەڵام . ئەگەر بشڵێین بەیتەکە هیی نالییە ، ئەبۆ لە داوێنی وەڵامەکەوە و بە داڕشتنێکیتر دابنایە ، نەك لێرەدا کـە بەجارێ سیحری پرسیارەکە هەموی بەتاڵ ئەکاتەوە و هیچی تیا ناهێڵێ .

(٣٤) دێوانە: شێت . دەروێش . کینایەیە لە (هێنەکەی) نالێ . عوقدەگوشا:

ئەم صاحێبی تەشریحە دەبێ هەیئەتی چا بێ
هەم شاریح و هەم جاریح و مۆضیحەگوشا بێ (٣٥)

گرێ کەرەوە . کینایەیە لە وەڵامدانەوەی مەستوورە و جێ بەجێ کردنی داواکەی . ئەشکی ڕەوان : فرمێسک . کینایەیە لە (ناو) .

واتە : کە مەستوورە لە پرسیارەکەی بووەوە و (دێوانەکەم) تێ گەیشت کەوا (گردنەوەی ئەم گرێیە)ی خراوەتە ئەستۆ ، ڕاست بووەوە وتی : یاخوا (فرمێسکی ڕەوان)م بەقوربانت بێ ! .. تاد . پاشماوەی قسەکانی لە بەیتەکانی پاشەوەدا باس کراوە ..

لە (چر) و (ك) و (خا)دا لەسەر ئەم بەشەی ئەم پارچە شیعرە نووسراوە : «جواب» واتە : وەڵام . (عم)یش نووسیویە : «وله في الجواب» واتە : هی نالییە لە وەڵامدانەوەدا . (گم)یش نووسیویە : «ئەوەی خوارەوەشی جارێکی دیکە لە وەڵامیدا داناوە» . (ت)یش بەیتی پێشوی ، وەك دوابەیتی هەموو پارچە شیعرێك ، بە خەتی سوور نووسیوە کە واتە ئەمە قەسیدەیەکی ترە . (نو)یش نووسیویە :«حضرت نالی خودش از زبان مستوره در جواب این قصیدەرا باز گفته» . واتە:جەنابی نالی خۆی ئەم قەسیدەشی لە وەڵامدا بە زوبانی مەستوورەوە وتووە . بەڵام وانییە چونکە وەڵامەکە بە ناوی نالی خۆیەوەیە نەك بە زوبانی مەستوورەوە . (عب)یش نووسیویە : « جواب خودرا از زبان مستوره چنین داده » واتە : (نالی) وەڵامی خۆی بە زوبانی مەستوورەوە واداوەتەوە . ئەمەش هەر هەڵەیە . (اح)یش هیچ نیشانەیەکی جیاکردنەوەی لەنێوان ئەم دوو بەشەی پارچە شیعرەکەدا دانەناوە .

گوتی : ئەمە تێکستی (عم) و (ك) و (عز) و (نو) و (عب) و (من) و (کش)ە . نوسخەکانی تر هەموو : وتی .

(٣٥) صاحێبی تەشریح : خاوەنی لێکۆڵینەوە و لێکدانەوە و بەکاڵاکردنەوە . هەیئەت : دیمەن . چا : چاك . شاریح : لێکدەرەوە و بەکاڵاکەرەوە . جاریح : زەخنەگر و برینداركەر . مۆضیحە گوشا : ڕۆن کەرەوەی لێکدانەوە . برینێك بکاتە سەر ئێسك .

واتە : وتی پرسیارەکەت پرسیارێکی قورس و گرانە و بە هەموو کەس لێك نادرێتەوە ، کەسێکی جوان و شۆخ و لێهاتوی ئەوێ ، شت باش لێك بداتەوە و پێی بکرێ بەکاڵای بکاتەوە و ، زەخنەگر بێ و بتوانێ زام بکا و ، ڕۆن کردنەوەکانی لێك بداتەوە و برین بگەیەنێتە سەر ئێسك ..

بێجگە ئەم دوو مەعنایەش کە بۆ هەرکام لە وشەکانمان باس کرد و ،

بۆ توند و ڕەقی مەتنی مەتینی حوکەما بێ
تەدقیقی ئەمیش سیڕڕە دەبێ خوفیە ئەدا بێ (٣٦)

یەکێکیان بەدیمەن مەعنای مەلایانە بۆ و ئەویان ناخی مەبەستەکەی مەستوورەی ئەپێکا ، ئەم بەیتە گەلێ ئیشارەتی تریشی تیایە . بۆنموونە (تەشریح) ئیشارەتە بۆ کتێبی (تشریح الافلاك) کە کتێبێکی مەلایانەیە لە زانستی ئاسمان شوناسیدا ، (بهاءالدین العاملی) دایناوە . (هەیئەت = الهیئة)یش زانستی ئاسمانشوناسیی کۆنە . زاراوەی (هەیئەتی چاك) لە حوجرەی فەقێیدا بە کتێبی زۆر چاکی زانستی هەیئەت ئەڵێن . (شاریح)یش بەوکەسە ئەڵێن لەسەر (مەتن)ی کتێب ئەنووسێ . ئەوەش بزانین کە (مەتن) خۆیشی بە عەرەبی واتە (پشت) .. (جاریح)یش کەسێکە لە گفتوگۆی زانستیدا قسەی بەرابەرەکەی لەکەدار بکا . (مۆضیحە)یش زاراوەیەکی شەرعە لە باسی (قیصاص)دا ، بە زامێك ئەڵێن ئێسکی زامارەکەی دەرخستبێ .. سەرەڕای ئەوە کە لە کتێبی حوجرەدا لە چوارچێوەی هەندێ بابەتدا ، لەسەر هەندێ وردە بابەت ئەنووسرا (موضحة) یا (مسئلة) یا (مهمة) یا شتی تریوا . کەواتە لە کۆکردنەوەی ئەم وشانەدا تەناسوب هەیە و لە هەرکامێکیشیاندا ، بەشی‌بەحالی خۆی ، تەورییە هەیە . لەنێوان (شاریح) و (جاریح)یشدا جیناسی لاحیق هەیە .

لەوانەیە ئەم بەیتە ئیشارەتێکیشی بۆئەوە تیابێ کە نالی لە سەردەمی لاوێتیدا کوڕێکی شۆخ و قۆز و بزمێن بووبێ ، چونکە لەلایەکەوە ئەڵێ جێبەجێ کردنی داواکەی مەستوورە کەسێکیوای ئەوێ و ، لە سەرێکیکەشەوە عەقڵ نایگرێ دەست بەو خێری خواوە بشێ بۆ کەسێکی‌تر .

(٣٦) مەتن : کتێبی خوێندنی مەلایانە کە بەتەنها خۆی ڕاست نەکرێتەوە و پێویستی بە لێکدانەوە و لەسەر نووسین بێ . پشت . مەتین : پتەو و توند . حوکەما : جەمعی حەکیمە واتە فەیلەسوف و زۆرزان . تەدقیق : وردەکاری . خوفیە : نهێنی . ئەدا : بەجێهێنان .

واتە : ئەوەی ، یا ئەوشتەی ، ئەم پرسیارە لێك‌ئەداتەوە یا ئەم شتە بەکالا ئەکاتەوە ، ئەبێ لەبارەی توندی و ڕەقییەوە وەك تێکستی ئەو کتێبانە بێ کە فەیلەسوفەکان نووسیویانە ، یا وەك پشتی ئەوان قایم و پتەو بێ . دیارە وردکردنەوە و لێکدانەوەی ئەمەش بە هەموو کەس ناوترێ و ئەبێ بە دزییەوە بکرێ ، یاخود ئەم (لێکدانەوەیە) کارێکە ئەبێ بە نهێنی و لە شوێنی تایبەتیدا جێبەجێ بکرێ .

نەرم و خۆش و موتیج وەکو بەسطی ئودەبا بێ
طۆلانیبو بەرجەستە وەکو دەستی دوعا بێ (٣٧)

شەو نائیم و قائیم ، عەلەمی بابی ڕەضا بێ
بێدیدە هەلَستێ بە مەثەل عەینی عەصا بێ (٣٨)

لەنێوان (مەتن) و (حوکەما) و (تەدقیق)دا تەناسوب و ، لە (مەتن) و (تەدقیق)دا تەورییە هەیە . لە هێنانی وشەی (مەتن) و دانەپالی (توندێ و ڕەقێ)یشدا بۆلای ، ئیشارت بۆ ئەو پەیوەندە کراوە کە لەنێوان (پشت) و (تووی پیاو)دا هەیە . لە (نهێنییەتیی لێکدانەوەی مەتن)یشدا ئیشارەت بەوە کراوە کە جاران ئەوانەی بابەتێکی بایەخداریان ئەزانێ ، بە هەموو کەسیان نەئەوت و لە چوارچێوەیەکی تەسکدا نەبوایە کەسیان فێر نەئەکرد .

(٣٧) موتیج : بەرهەمدار . بەسط : بەخشان . طۆلانێ : درێژەدار . بەرجەستە : دیار و دەرکەوتو .

نالی لەم بەیتەدا ڕۆیەکی تری بەکالا کەرەوەی پرسیارەکەی مەستورە لێکئەداتەوە ، چونکە دیارە هەمیشە لە حالەتێکدا نییە و باری جیاجیای زۆرە .. لێرەدا ئەڵێ : نەرم بێ ، خۆش بەدەستەوە بێ ، بەرهەمدار بێ ، وەك بەخشانێکی ڕەوان بێ کە ئەدیب نوسیبێتی .. درێژ بێ ، دیار و هەستاوە بێ وەکو دەستی کەسێك کە بۆ لەخواپاڕانەوە دەستی درێژ کردبێ ..

وشەی (موتیج) زاراوەیەکی عیلمی مەنطیق و ، وشەی (بەسط)یش لە زاراوەکانی بەلاغەیە .

(٣٨) نائیم : نوستو . قائیم : بێدار . هەستاو . عەلەم : ئالا . بابی ڕەضا : دەرگای ڕەزامەندێ و قەناعەت بەوەی خوا داویە . عەینی عەصا : هەروەك عاسا ، کینایەیە لە کوێرێ و بێچاوێ .

واتە : ئەوەی ئەم گرێکوێرەیە ئەکاتەوە و چاری ئەم مەسەلەیە ئەکا ئەبێ بەدەم خەویشەوە بێدار بێ و هەستابێ و ، لە دەرگای قەناعەت و ڕەزامەندیدا بە هەرچێ خوا دای ، وەك ئالایێ قنج ڕاوەستابێ و ، کوێرانە هەستێ هەروەك عاسا ، شەلم کوێرم ناپارێزم ، ڕێ بداتەبەر ..

خۆ ئەگەر مەبەست لە (بابی ڕەضا) کەیخوسرەو خانی ناکام بێ کە پاشان مەستورەی مارەکردووە و ، کوڕێکیشی بووە ناوی (ڕەضا قولی

مەجذوبی طوروق ، مورتەعیشی لەرزش و تا بێ
سالیك ڕەوشی مەسلەکی ڕێگەی صولەحا بێ (٣٩)

خان) بووە ، ئەوە ئەبێ مەعنای بەیتەکە وا لێبدەینەوە کە ئیشارەتە بۆئەوە (هینەکەی) نالی وەك ئالایێ قنج لە دەرگای مالی باوکی ڕەضا قولی خانا وەستابێ بۆئەوەی نەهێلێ باوکی ڕەضا قولی خان ، واتە کەیخوسرەو خان ، دەرچێ خۆی بکەبەنێ بە مەستورە و مارەی کا یا ئەگەر مارەی کردبێ بیگوێزێتەوە . بۆیە مەعنای بەیتەکە بەمجۆرە لێك ئەدەینەوە چونکە تێکڕای پارچە شیعرەکە وائەگەیەنێ کە کاتێ نالی ئەم «خەوە»ی دیوە ، مەستورە کچ بووە ، کە کچیش بۆ ئیتر چێ ئەکا لە مالی باوکی ڕەضا قولی خاندا ؟ .

ڕێیشی لێ ئەچێ مەبەستی نالی لە (بابی ڕەضا) دەرگای مەشهەدی ئیمام ڕەضا بێ و بەیتەکە ئیشارەت بێ بە شیعەیەتیی میرە ئەردەلانییەکانی سنە . کەسیش بۆی نییە بلێ نالی تەشبیهی وا چۆن ئەکا ؟ ئەوێ (هینەکەی) بشوبهێنێ بە دەستێ بۆ لەخواپاڕانەوە درێژکراو ، بۆ ئەبێ نەیشوبهێنێ بە عەلەمی قنجکراوەی دەرگای مەرقەدی ئیمامێك . .

لەنێوان (نالیم) و (قالیم)دا جگە لە طیباقی بەدیمەن ، جیناسی لاحیقیش هەیە . ئیقتیباسیشە لە حالەتی خواپەرستان کە پێیان ئەلێن (قائم باللیل) . لە کۆکردنەوەی (بێدیدە) و (عەینی عەصا)یشدا تەناسوب هەیە چونکە عاسا هیی کوێرانە .

نالیم و (چر) : نالیم . دیارە ئەبێ لەگەل (و)ی عەطفدا بێ . ڕەضا (عز) و (کش) : ڕەجا . بێدیدە هەلستێ (ت) و (خا) : بێ دیدەیی هەستێ .

(٣٩) مەجذوبە : ژنی جەذبە لێهاتوو . جەذبە حالەتێکە لەو حالەتانەی بەسەر بەیڕەوانی تەریقەتی نەقشبەندیدا دێن . طوروق : جەمعی (طەریقە)یە کە تەریقەتی ئەهلی تەصەووفە ، یا جەمعی (طەریق)ە بەمەعنا ڕێگاوبان . مورتەعیش : موچوڕکە پیاهاتوو . لەرزش : لەرز . سالیك : ئەهلی سولوك بەگوێرەی ڕێ و شوێنی ئەهلی تەصەووف . ڕێگرتووەبەر . ڕەوش : ڕەوشت . مەسلەك : ڕێگا . صولەحا : جەمعی صالیحە .

نالی لەم بەیتە و بەیتی پاشەوەدا پێشوبهێنراوەکانی لە جیهانی تەصەووف وەرئەگرێ و ئەلێ : ئەو شتە وەك صۆفیی جەذبە لێهاتوو یا وەك شێتی ناوکوڵان و ڕێگاوبان و ، وەك لەرزوتادار لەخۆشییانا موچوڕکەی بەلەشدا بێ و ، ئەو ڕێگایەی گرتبێتەبەر کە چاکانی خوا هەمو گرتویانەتەبەر . مەبەستی لەوەیە چاکانی خوا هەمو ئەو شتەیان کردووە

فەرقێکی هەبێ : داخلی میحرابی زەجا بێ
چاوێکی هەبێ : غەرقەیی فرمێسکی بوکا بێ (٤٠)

ڕێی حورمەت و بێ‌حورمەتیی هەرگیز نەکوتابێ
چەند ئاوی ڕژابێت و ، چ ئاوی نەڕژابێ (٤١)

کە ئەو ئەیەوێ بیکا . .

لەرزش و : ئەمە تێکستی تەنها (اح)ە . نوسخەکانی‌تر هەمو : لەرزەوو . ئێمە ، لەبەر هاوسەنگێ لەگەڵ (مورتەعیش) و (ڕەوش) ئەممان لا پەسەندتر بو . مەسلەکێ : ئەمە تێکستی (عم) و (گم) و (عز) و (تو) و (کش)ە . نوسخەکانی‌تر هەمو : مەسلەك . دیارە لەوانیشدا هەر مەبەست (مەسلەکێ)یە .

(٤٠) فەرق : تەوقەسەر . غەرقە : غەرق ، نوقم . بوکا : بوکاء ، گریان .

واتە : ئەو شتە تەپلە سەرێکی هەبێ لە (میحراب)ی ئاوانا ئایێتیە (زەوێ) و ، (چاو)ێکی هەبێ ، تەنها چاوێك ، هەمیشە لە (فرمێسك)ی گریاندا نوقم بێ . .

لە وشەی (میحرابی زەجا) و (فرمێسکی‌بوکا)دا تەوریە هەیە . هەروەك چۆن (غەرقە)ش ئیشارەتێکی بۆ (خەرقە)ی ئەهلی تەصەووف تیایە . واتە وەك چۆن ئەوان خەرقە ئەدەن بەکوڵیانا ، ئەمیش (فرمێسکەکەی) ئەکا بە خەرقە بۆ خۆی . .

غەرقەیی (تو) : غەرقە . ئەبێ ئەمیش (غەرقەیی) بێ ئەگینا نیوە بەیتەکە لەنگ ئەبێ .

نیوەکانی ئەم بەیتە لە نوسخەکانی (عم) و (گم) و (ت) و (اح) و (من) و (خا)دا پەرودوان .

(٤١) حورمەت : حەرامێ .

واتە : ئەو شتە هەرگیز ڕێگای حەرام و بێ‌حورمەتیی نەکوتابێتەوە و ، چەند ئاوی ڕشتبێ ، بەڵام بە جۆرێکی‌وای نەڕشتبێ ئابڕۆی پێ بچێ .

ئەشکونجێ ڕستەی (ڕێی حورمەت و) بە ڕستەیەکی سەربەخۆ دانێین و مەعنای وا لێ‌بدەینەوە : ڕێگای ، ڕێگای حورمەت بێ و ، بە ڕێگای بێ‌حورمەتیدا نەڕۆیشتبێ .

حورمەت و (چر) و (ك) و (عب) و (کش) : حورمەت . بۆ (حورمەت و) و (حورمەتی)یش دەستئەدا . (ت) و (عز) و (تو) و (من) : حورمەتی .

لەم ڕێگە سەریشی کە بچێ ، یەعنی کوژابێ
گەردن‌کەچێ بەرپێتە ، قەدەم ڕەنجەکە ، سا بێ (٤٢)

تا گەرمڕەوی ڕێگەیی ظولماتی بەقا بێ
(ماء الخضر)ت قەطرە لەسەر قەطرە فیدا بێ (٤٣)

چەند ئاوی (چر) و (مب) : چەن ژۆی . (عز) : چەند ئاو . («بەراوێزی» خا) : چەند ئاو کە .

(٤٢) قەدەم ڕەنجەکە : ئازاری پێت بدە . کینایەیە لە داوای هاتن لە کەسێکی خاوەن پایە و ڕێ و شوێن .

واتە : دەسا فەرمۆ ، زەحمەت نەبێ تەشریف بێنە ، ئەگەر لەم‌ڕێگاوەدا هینەکەم سەریشی تیا بچێ و بدرێ بەکوشت، هەر گەردن‌کەچی بەرپێتە و ئامادەیە بۆ جێبەجێ کردنی داواکەت و کردنەوەی گرێ‌کوێرەکەت .

نالی بۆیە (سەرتیاچوون)ی بە (کوژران) مەعنا لێداوەتەوە ، تا لەوە حالی ببین کە مەعنای (سەر پیاچوون)یش ئەگەیەنێ .. هەروەها (گەردن‌کەچی بەرپێتە)یش بێ‌بەش نییە لە ئیشارەتێکی ناسک ...

بەرپێتە (ت) و (اح) و («بەراوێزی» خا) : سەر پێتە .

(٤٣) گەرمڕەو : ئەوەی توند و تیژ ڕێ ببڕێ . کەسێ زۆر پەلەی بێ بە مەبەستی خۆی بگا . ظولماتی بەقا : ئەو تاریکاییەی سەرچاوەی ژیان و مانەوەی بەرەی ئادەمیزادە . مندالدانی ئافرەت . ماء الخضر : ئاوی خضر ، ئەو ئاوەی حەزرەتی خضر پێغەمبەر لێی خواردووەتەوە و بۆیە نامرێ .. لێرەدا مەبەست لە (ئاوی مەلا خدری نالی) خۆیەتی . قەطرە : دلۆپ .

ئەم بەیتە پەیوەندی بە بەیتی پێشووەوەیە و مەعنای ئەو تەواو ئەکا . واتە : ئەو (شتە) گەردن‌کەچی بەرپێتە و سەریشی تیا بچێ هەر ناگەڕێتە دواوە ، دەسا فەرمۆ وەرە ، تا بە تیژێ و بە پەلە ڕێگای ئەو تاریکستانییە بگرێتەبەر کە سەرچاوەی ژیانە و ئاوی ژیانی تیایە ، یاخوا دلۆپ دلۆپ ئاوی زیندەگانیت ، یا (ئاوی مەلاخدرت) تا دوا دلۆپ بەقوربان بێ و دوا چۆڕی بۆ تۆ بڕژێتەوە !

گەرمڕەوی (چر) : گەرمڕەو . ئەمیش هەر (گەرمڕەوی)یە . (گم) : گەرمڕەویی . (ت) و (کش) : گرمروی . ئەمیش هەر (گەرمڕەوی)یە . ڕێگەیی : ئەمە تێکستی (ت) و (خا)یە. نوسخەکانی‌تر هەمو: (قەطرەیی) .

کێ بێ وەکو تۆ بەم شەوە ڕەحمی بە منا بێ !
مەجذوبە صیفەت ، یەعنی صیلەی ڕەحمی تێدابێ ! (٤٤)

هەم جاذیبەوو قابیلەیی ئەخذ و عەطا بێ !
مەستورەوو مەخفێ ، شەبەهی بادی صەبا بێ ! (٤٥)

مەستانە هەڵستێت و بە کوێریی ڕوقەبا بێ
ئەم بابزەنە گەرم و تەڕی کا بە کەبابێ (٤٦)

★ ★ ★

بەمپێیە مەعنای بەیتەکە وای لێ دێتەوە : تا تێر ڕۆیشتنی ئەو دڵۆپە ئاوە هەبێ کە ڕێگای تاریکستانی سەرچاوەی ژیانی گرتووەتەبەر ، ئاوی زیندەگانێ با (ئاوی مەلاخدر خۆی)ت ، دڵۆپ دڵۆپ بەقوربان بێ .

(٤٤) صیلەی ڕەحم : بەسەر کردنەوەی خزم و کەس وکار .

مەعنای ئەم بەیتە و دۆ بەیتی پاشەوەی پێکەوە لێک ئەدەینەوە .

مەجذوبە صیفەت (اح) و («پەراوێزی» خا) : مەجذوبی صەفێ یان صەفێ . (خا) : مەجذوبی صیفەت . دیارە (مەجذوبێ صیفەت)ە بە (ی)ی مەصدەرییەت . («پەراوێزی» خا) : مەجذوب صیفەت . دیارە ئەمیش (مەجذوبە صیفەت)ە . صیلەی (چر) و (ك) و (عز) و (تو) و (عب) و (من) و (کش) : صەلای (آ) . (خا) : صیله . دیارە ئەبێ (صیلەی) بێ . تێدا (ت) و (تو) و (عب) و (من) : تیا .

(٤٥) جاذیبە : ڕاکێش . قابیلە : وەرگر . ڕەزامەند . ئەخذ : وەرگرتن . عەطا : دان .

جاذیبەوو قابیلەیی: ئەمە تێکستی (عز) و (خا) و (کش)ە. نوسخەکانی تر هەمۆ : جاذیبەیی قابیلەیی . مەستۆرەوو (ت) : مەستۆرەیی .

(٤٦) ڕوقەبا : جەمعی ڕەقیبە واتە بەدکار . بابزەن : شیشی کەباب .

ئەم سێ بەیتەش هەروا مەعنای دۆ بەیتەکەی پێشۆ تەواو ئەکەن . واتە : کێ بێ ، وەك تۆ ، بەم تاریکە شەوە بەزەییی بە مندا بێتەوە و وەك ژنە صۆفێ کە شێخ جەذبەی لێ هێنابێ و ڕایکێشابێ بۆلای خۆی ، بێ بەلامەوە و ، سیلەی ڕەحمی لەبەر چاو بێ و ، هەم هێزی ڕاکێشانی منی بێ بۆلای خۆی و هەم شتیشم لێ وەربگرێ و بۆ (وەرگرتن و دان)

دەس‌بدا و کەلکی ئاڵوگۆڕی پێوەبێ ، شاررراوە و نهێنییش بێ وەك سروەی بای سبەینان .. بەکوێرایی چاوی ناحەز و بەدکار ، بێ‌ترس و بێ‌پەروا وەك سەرخۆشی هەڵسێ بێت بەدەممەوە ، تا (شیش)ەکەی منیش (کەباب)ێکی بدائێ و بەو کەبابە گەرم و تەڕی کاتەوە ... بەپێی ئەم مەعنایە (شیش)یش و (کەباب)یش هەر یەك شتن و (شتەکە) جارێکیان لە ڕوویەکەوە کراوە بە (شیش) و جارێکی‌کە لە ڕوویەکی‌ترەوە کراوە بە (کەباب) .

لە وشەی (ڕەحم)دا ئیشارەت کراوە بە (ڕەحەم)ی ئافرەت و لە وشەی (مەستوورە)شدا تەوریبە هەیە .

ئەم مەعنایە کە ئێمە لێمان‌داوەتەوە لەسەر تێکستی زۆربەی نوسخەکانە . ئێمە لامان‌وایە ئەگەر لە نوسخەی (عم) کە لەجیاتیی (گەرم و تەڕی) نوسیویە (گرم بری) و ئەتوانرێ بە (گەرمە بە ڕێ) بخوێنرێتەوە ــ ئەم ڕستەیە وەربگرین و ، لە نوسخەکانی‌تریش (کا بە کەبابێ) کە بێنین و نیو بەیت بەم‌جۆرە پێکەوە بنێین :

ئەم بابزەنە گەرمە (یا : گەڕمە) بە ڕێ کا بە کەبابێ

مەعنایەکی جوانترمان دێتە دەست کە لەگەڵ مەعنای بەیتەکانی پێشەوەش باشتر ئەگونجێ ، چونکە مەعنای نیوە بەیتەکە وای لێ‌دێتەوە : ئەم (شیش)ە گەرمە یا گەڕەی من بە بێ‌بەخشینی (کەبابێ) بە ڕێ بکا . بەپێی ئەم مەعنایە ، مەعنای (شیش) و (کەباب) یەکێ نابێ و جیا ئەبن لەیەك و (شیش) لای (نالی) و (کەباب) لای (مەستوورە) لەبێ . هەروا بەپێی ئەم‌مەعنایە ئەشتوانین (بابزەن) لەجیاتیی (شیش) بە (دەرگا کوتەوە) مەعنا لێ‌بدەینەوە ، واتە : (کەبابێ) بدا بەم (هێنە)ی من کە دەرگاکەی ئەکوتێتەوە .

بە کوێریی ڕوقەبا بێ (ت) و (عز) و (تو) و (عب) و (اح) و (من) و (کش): کوێریی ڕەقیبان. گەرم و تەڕی کا بە کەبابێ (چر) : کرم تری کانی کبابی. (گم) : گەرم بەریی کوانی کەبابێ . (خا) : کرم ترێ کانی کبابی . مەعنای هیچ‌کام لەم نوسخانە دیار نییە . (کش) : کرم.. تاد. دیارە یا (گەرم و)وە یا (گەرمە)یە .

لە (عم) و (گم)دا نیوەی یەکەمی ئەم بەیتە و بەیتی پێشوو نییە و لە نیوەی دووەمی هەردوکیان بەیتێك پێکهاتووە .

« نالی » ! وەرە هەزلێکی کە عاری شوعەرا بێ
ڕۆژەش مەکە پێی صەفحەیی هەر لەوح و کیتابێ (٤٧)

تەحریری خەیاڵ و خەو ئەگەر بێتە حیسابێ ،
دەروێش و گەدا شاه و ، دەبێ شاه گەدا بێ (٤٨)

---

(٤٧) هەزل : گاڵتەوگەپ . عار : ئەنگ و شوورەیی . صەفحە : ڕوو ، لاپەڕە .

نالی پاش ئەوەی ڕوداوی خەوەکەی و گفتوگۆی نێوان خۆی و مەستوورەی هەموو گێڕایەوە و لێبووەوە ، بە عادەتی شاعیران چاوێکی ڕەخنە ئامێز بە خۆیا ئەگێڕێتەوە و ، ئەوەتە لەم سێ بەیتەی دوا بەشی پارچە شیعرەکەیدا داوا لە خۆی ئەکا واز لەم جۆرە قسە بێجێیانە بێنێ و ، بە خۆی ئەڵێ بنیادەم بە خەو و خەیاڵ نابێ بە هیچ و ، چاتریش ئەوەیە لەجیاتیی قسەی هیچ و پووچ شتێ بڵێ و بنووسێ کە بۆ دوارۆژی پاش مردنی چاک بێ .

واتە : نالی ! ڕووی لاپەڕەی کتێب بەو گاڵتەوگەپ و قسەی هەلەق مەلەقانە ڕەش مەکەرەوە کە شاعیران شەرمیان لێ دێ . کتێب و دیوانی شیعر بە بابەتیوا بەدناو ئەبێ و ئابڕووی بێ ئەچێ ..

پێی (چر) و (عم) و (ك) و (تو) و (عب) و (من) و (خا) و (كش) : بێ . هیچ (چر) و (خا) : هەر .

ئەم بەیتە لە (من)دا دوابەیتی ئەم پارچە شیعرەیە . وادیارە نازناوەکەی (نالی)بە هەڵەیدا بردووە .

(٤٨) تەحریر : نووسین .

واتە : ئەگەر بنیادەم حیسابی خەو و خەیاڵ بکا و بینووسێتەوە و بەتەمای بێ بێتەدێ ، ئەبێ گەدا ببێ بە پادشا و پادشاش ببێ بە گەدا و هەموو شتێ ئاوەژوو ببێ ، کە ئەوەش هەرگیز نابێ .

تەحریری (عم) و (گم) : تەعبیری . خەیاڵ و (عم) و (گم) : خەیالی . (ت) و (اح) : خەیاڵ . بۆ (خەیاڵ و) و (خەیالی)یش ئەگونجێ . بێتە (تو) و (عب) و (اح) و (من) و (كش) : بێتە . دەروێش و (تو) و (عب) و (كش) : دەروێش . بۆ (دەروێش و) (دەروێشی)یش ئەگونجێ . شاه و : نوسخەکانی بەردەستمان هەموو نووسیویانە (شاه) ، بەڵام دیارە ئەبێ بە (و)ی عەطفەوە بێ .

وا چاکە خەیاڵ و خەوت ئەسراری هودا بێ
نەك بەحثی سورۆر و عەلەم و بادی هەوا بێ .. (٤٩)

—٣—

خۆشا ڕەندێ لە دنیا بێ موبالات و موجەڕڕەد بێ !
بە ڕۆژ زیندەی جەماعەت بێ ، بە شەو مات و موجەڕڕەد بێ ! (١)

ئەم بەیتە لە (عم) و (گم)دا دوابەیتی بەشی پرسیارەکەیە . لە (تو) و (کش)یشدا دوابەیتی بەشی وەڵامە ، واتە لەگەڵ بەیتی پاشەوە لەجێی یەکتردان . لە (من)یشدا لەگەڵ بەیتی پێشوو لەجێی یەکتردان .

(٤٩) ئەسراری هودا : ڕازی پەی بردن بە ڕاستێ و ڕێگە دۆزینەوە بۆ لای خودا . سورۆر : خۆشی . عەلەم : ئالاێ . باد : با . هەوا : ئارەزۆبازێ .

واتە : واباشترە بیر لە دۆزینەوەی ڕێگای ڕاست ، ڕێگای لای خوا بکەیتەوە ، نەك هەر خەریکی باس‌کردنی ڕابواردن و (ئالاییی هەلکراو) و شەکانەوەی بە بای ئارەزۆبازێ بێ .

خەیاڵ و خەوت (عم) و (گم) : خەیالت لەگەڵ . (ت) و (عب) و (اح) و (کش) : خەیاڵ خەوت . بۆ (خەیاڵ) و (خەیالی)یش دەستئەدا . (عز) و (من) : خەیالی خەوت . عەلەم و (عم) و (گم) : عەلەمی . (ت) و (اح) و (خا) : عەلەم . بۆ عەطفیش و ئیضافەش ئەگونجێ . بادی (چر) و (عب) و (اح) و (خا) و (کش): باد. بۆ (بادو) و (بادی)یش دەستئەدا. ئەشگونجێ لە ئەسڵدا (یاری) بوبێ و بە هەڵەی نۆسیار گۆڕابێ . (گم) : بابی .

—٣—

(١) خۆشا : چەند خۆشە ، خۆزگەی پێ بێ ! ڕەند : ئەوەی خۆی بەهیچەوە نەبەستبێتەوە . موجەڕڕەد : ڕۆت .

واتە : خۆزگە بە حالی ئەوکەسەی خۆی بە دنیاوە نەبەستبێتەوە و لە هەمو پەیوەندێکی دنیایێ ڕزگار بوبێ و ، هەرچی ئەکا لەپێناوی سودی گشتیدا بێ .. بە ڕۆژ سەربەدەرەوەبۆ و کاروبار هەڵسوڕێنی ناو خەڵك بێ و ، بە شەویش بۆ خۆی سەر کز و مات بکا و ، خۆی لەم جیهانە هەمو دور بخاتەوە و لەگەڵ خوای خۆی خەریك بێ ..

لەنێوان (ڕۆژ) و (شەو) و ، (جەماعەت) و (موجەڕڕەد)دا طیباق هەیە .

به صۆرەت : جەلوەتێ ، غەرقی عەلایق هەروەکو خەڵقێ
به مەعنا : خەلوەتێ ، مەستی موناجات و موجەڕڕەد بێ ! (٢)

ئەگەر عالەم بیێتە خەلعەتی تەشریفی سەرتاپای ،
وجوودی بێوجوودی بێ موباهات و موجەڕڕەد بێ ! (٣)

هەروەها طیباقێکی بەدیمەن لەنێوان (زیندە) و (مات)یشدا هەیە ، چونکە (مات) بەدیمەن وەك (مات)ی بەمەعنا (مرد) وایە .

خۆشا (چر) و (عب) و (من) : خۆشـە . زیندەی (عم) : زیندوی . (ت) : زیندە .

(٢) صۆرەت : دیمەن . جەلوەتێ : نیسبەتە لە پاڵ جەلوە ، واتە نومایش و دەرکەوتن . عـەلایق : پەیوەند . خەلوەتێ : گۆشەگیر . موناجات : پاڕانەوە لە خوا لەژێر لێوەوە .

واتە : خۆزگە بە حاڵی ئەوکەسـەی بەدیمەن بەدەرەوە بێ و نوقمی پەیوەندی کۆمەڵایەتییـە وەك ئـەم هەمو خەڵـکە .. لەڕاسـتییشدا دوورەپەرێز و کەنارەگـیر بێ و تەنانەت لە پاڕانەوەشدا لە خـوا دەنگی هەڵنەبڕێ .

لە بەرابـەرێ پێکردنی (مەعنا) و (صۆرەت)دا طیبـاق و ، هەروەها لەنێوان (جەلوەتێ) و (خەلوەتێ)یشدا . سەرەڕای ئەوە کە ئەم دوانەی دوایێ جیناسی لاحیقیشیان لەنێواندایە .

خەلوەتێ (عم): خەلوەتێ و. (اح) و (خا): خەلوەت . دیارە لەمیش هەر (خەلـوەتی)یە . موناجات و (چـن) : موناجـات . دیـارە ئەمیش (موناجات و)وە .

(٣) خەلعـەت : خەڵات . وجـوود : بوون . ذات . موباهـات : شانازێ و فیزکردن .

واتە : بەڕادەیەك دەستی لە دنیا داشۆردبێ ، ئەگەر ئەم دنیایەی هەمو بۆ بکەن بـە خەڵاتێك و بیکەنە بەری سەرتاپای داپۆشێ ، ئـەو هێشتا تۆسقاڵێك نەگۆڕێ و خۆی لێ بایێ نەبێ و گوێی نەدایێ ، وەك هیچ ڕوی نەدابێ .

بێ موباهات و (ت) : بێ موبالات و . ئەم بەیتە لە (چن) و (ك) و (من)دا لەگەڵ بەیتی پاشەوەی لەجێی یەکتردان و ، لە (عب) و (اح) و (خا)یشدا نییە .

به ظاهیر طاوسی ڕەنگین ، صیفاتی (تیهٔ علیٰ النّاهی)
به باطین قومری‌یو خاکستەڕێ ذات و موجەڕڕەد بێ ! (٤)

ئەگەر تەکیە ، ئەگەر شێخە ، هەمۆ داوی عەلایق بۆن
بلاّ « نالی » بچێ مەستی خەرابات و موجەڕڕەد بێ ! (٥)

---

(٤) خاکستەرێ : ڕەنگ وەك خۆلەمێش . هەژار و بێئازار .

واتە : بەدیمەن بنیادەمێك بێ وەك تاوسی هەزار ڕەنگ ، فیز بکا بەسەر هەرکەسێکا کە فیز بەسەر خەڵکا بکا . لەڕاستیشا وەك کۆتری بەستەزمانی خۆلەمێش ڕەنگ و ، مرۆیەکی هەژار و بێئازار بێ ، هیچ پەیوەندێکی بە دنیاوە نەبێ .

ئێمە مەعنای ڕستەی (تیهٔ علی النّاهی)مان وا لێداوەتەوە کە (تیهٔ) فیعلی ئەمری عەرەبییە لە (تاهَ یَتیهُ) واتە : فیزی کرد . بەم‌پێیە ئەبۆ ئیسمە فاعیلەکەی (تائِهٌ) بێ نەك (تاهی) ، بەلاّم وای بۆچووین کە نالی لەخۆیەوە بۆ شوێنە گومکێ و هاوئاوازێ لەگەڵ (تیهٔ) شوێنە گۆڕکێی بە (یێ) و (هێ)کە کردووە .

طاوسی (چر) و (چن) و (کم) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) : طاوس . ئەمیش هەر (طاوسی)یە . (گم) : تاوسی ! صیفاتی (چر) و (عب) : صیفاتە . قومری‌یو : ئەمە تێکستی (چن)ە . نوسخەکانی‌تر هەمۆ (قومرێ) کە بۆ (قومری‌یو) و (قومری‌بێ)یش دەستئەدا . ذات و (چر) و (عب) : ذات . ئەمیش هەر (ذات و)وە .

ئەم بەیتە جۆرە ئیشارەتێکی تیایە بۆ ئایەتی (اذِلّةٍ علیٰ المؤمنینَ ، اعزّةٍ علیٰ الکافرینَ) لە باسی موسوڵمانانا .

(٥) عەلایق : پەیوەند . خەرابات : کەلاوە کۆن و وێرانە .

واتە : نە تەکیە و نە شێخ هیچیان بۆنەوە ناشێن کەس خۆیان پێوە ببەستێتەوە ، چونکە هەمۆ هەر داون و خەڵك ئەبەستنەوە بە دنیاوە و تۆشی ئاشۆبی دنیا پەرستییان ئەکەن . کەواتە با (نالی) سەری خۆی هەڵبگرێ و ڕۆبکاتە کاول و وێرانەکان و سەرخۆشی عەشقی یەزدانی بێ و ، دەست لە هەمۆ جۆرە پەیوەندێکی دنیایی داشۆرێ .

تەکیە (عم) و (عب) : تەکیە و . شێخە (عب) : شێخی . داوی (چر) و (چن) و (ك) و (اح) : داو . ئەمیش هەر (داوی)یە . (عب) و (من) : غەرقی . بلاّ (چن) : بلّێ . بچێ (کم) و (گم) و (من) : بەچێ .

له چاوی (ڕۆدبار)م (نوری) دێن وەقتە تاریٖ بێ
ئەمیش با ماجەرای هیجرانی (نـوری ڕۆدباری) بێ (١)

— ٤ —

نالی ئەم پارچە شیعرەی بەبۆنەی بۆ حەج چوونی (نوری ڕۆدباری)یەوە وتووە کە دیارە یەکێك بووە لە دۆستانی و ، وەك بە پارچـە شیعرەکەدا دەرئەکەوێ سەر بە تەریقەتی نەقشبەندی بووە .

لەبارەی ئەم (نوری ڕۆدباری)یەوە ئێمە هەر ئەوەندە ئەزانـین لە دێی (ڕۆدبار = ڕووار) لە هەورامان بنەماڵەیەکی ئاینـی بووە ، یەکێك لـەو بنەماڵەیە ناوی (صبغة الله) بووە . مادەم نالیش باسـی (نوری) ناوێکـی (ڕۆدباری) ئەکا و ناوی (صـبغة الله) ناوێك و (بد الله) ناوێك ئەهێنێ ، ئەبێ ئەو (صـبغة اللەی ڕۆدبـاری)یە ئەمە بێ کە لێرە ناوی هـاتووە و ئەبـێ پەیوەندێکی بەم (نوری)یەوە هەبێ و وادیارە باوکی بووە و ، بەنیشانـەی وشەی (شوهود)یشدا لە بەیتی سێهەمدا ، لەوەئەچێ لەوکاتەدا کە نالی ئەم پارچە شیعرەی دانەوە ئەو نەماوە . هەروەها وادیارە (بد الله)یـش مامی نوری بووە و ، بەنیشانەی وشەی (دەستیار)دا لە بەیتی سێهەمدا ، وادیارە لەکاتی دانانی ئەم پارچە شیعرەدا لە ژیانا بووە . مامۆستا مەسعود موحەممەدیـش لەبارەیـەوە ئەڵـێ : « من لەبـارەی ئەم (شـێخ نوری ڕۆباری)یەوە هەر ئەوەنـدە دەزانم بەینێـك لە کۆیێ ژیـاوە و پیاوێکی بەرچاو و ڕێز لێ‌گیراویش بووە . بەپێی گێڕانەوەی دەماودەمی باوکم لـە باپیرمەوە شێخ نوری نالی بە شێخایەتی بەیدا نەکردووە ، خۆی خـاوەن بەخشین بووە و بە ماڵی خۆی خزمەتی خەڵقی کردووە »✻ .

(١) ڕۆدبار : چەم . نـاوی دێیەکـە لە هەورامـانی بەری ئێـران ، خەڵکی پێی‌ئەڵێن (ڕووار) . تاریٖ : هەڵاتو . ماجەرا : ڕوداو . ئەنجام .

واتە : چاوی پڕ لە فرمێسکم کە لەبەر زۆریی گریان بووە بـە چەم ، خەریکە لێلاییی دایێ و تیشکی بینینی لێ تـار بێ . ئەمـەش ئەنجامی دوورکەوتنەوەی نوریی ڕۆدبارییە .

وەقتە (عم) و (کم) و (گم) : وەختـە . نـوری (جر) و (چن) و (ت) و (خا) : نور .

✻ مەسعود موحەممەد ، چەپکێـك لە گولزاری نـالی ، ١٩٧٦ ، بەغـدا ، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد ، ل ١١٢ .

چ میعمارانە بۆ تەعمیری کەعبەی دڵ دەچێتە حەج !
خودا یار و مەدەدکار و نیگەهداری عەماریی بێ ! (٢)

بە وەقتی تەلبییە مەستی شوهوودی (صبغة الله) بێ !
بە گاهی تەروییە سێزێی (ید الله) دەستیاری بێ ! (٣)

---

(٢) میعمار : وەستا بەننا . تەعمیر : ئاوەدان کردنەوە . مەدەدکار : یارمەتیدەر . نیگەهدار : ئاگاداریکەر . عەماریی : کەژاوە .

واتە : ماشەڵڵا نۆریی چەند وەستایانە کەوتووەتەڕێ بۆ حەج بۆئەوەی دڵی خۆی بە یادی خوا ئاوەدان بکاتەوە . خوا یاری بێ و بەفریای بکا و ئاگاداری ئەو کەژاوەیە بێ کە لە سەفەرەکەیدا تیا دائەنیشێ .

دەچێتە (کم) و (من) : ئەچێتە . نیگەهداری (چـر) و (چـن) و (ت) و (عب) و (اح) و (خب) : بێ (ی)ی ئیضافە . بەڵام دیارە ئەبێ بە (ی)وە بێ .

(٣) تەلبییە : خوێندنی دوعای (لبَّیْكَ .. اللَّهُمَّ لبَّیْكَ ..) . کە حاجی لەپاش ئیحرام دابەستن بۆ حەج و لەکاتی سوڕانەوەیاندا بەدەوری کەعبەدا و لە هەندێ کاتیتردا ئەیخوێنن . شوهوود : یەکێکە لەو حاڵەتانەی بەسەر ئەهلی تەصەووفدا دێن و ،وایان تیا دێتە پێش چاو کە هەمیشە لە حوزووری خوادان . صبغة الله : کردەی بێگەردی خوا . ئیشارەتە بە ئایەتی (صِبْغَةَ اللهِ ، وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللهِ صِبْغَةً) . ید اللە : دەستی هێز و توانای خوا . ئیشارەتە بە ئایەتی (يَدُ اللهِ فَوْقَ اَيْدِيهِمْ) . دەستیار : یارمەتیدەر .

واتە : یاخوا ئەم دۆستەم لە وەختی (لَبَّیْكَ .. لَبَّیْكَ) کردنا مەستی حاڵەتی شوهوود بێ و ، لە نووری کردەی بێگەردی کردگاردا نوقوم بێ .. لەکاتی ئاو هەڵکوستنی ڕۆژی هەشتی قوربانیشدا خوا دەست بداتە باڵی و یارمەتیی بدا و کاری بۆ ڕاپەڕێنێ .

وەك پێشتر وتمان بەم بەیتەدا دەرئەکەوێ کەوا (صبغةالله) و (یدالله) ناوی دوو کەسن و لەکاتی وتنی ئەم پارچە شیعرەدا یەکەمیان مردوو و دووهەمیان زیندوو بووە و ، بە پێشخستنی (صبغةالله)یشدا ئەبێ ئەو باوکی نۆریی و (یدالله) مامی بووبێ .

بە وەقتی (عم) و (گم) و (من) : بەوەختی . تەلبییە (چر) و (ك) و (اح) و (خا) : تەلبییەت . صبغة الله بێ (عم) : صبغة اللهي . تەروییە (چر) : تەربییەت . (عم) و (گم) و (من) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) و (خا) و

فوتوضاتی (صەفا)وو (مەروە) هەروەك ئاودان دەمدەم
لە یەنبوعی دڵی پڕ زەمزەمەی میزابی جاری بێ ! (٤)

ئەگەر خەلوەت نشین بێ ، (جانی جانان) بێ ئەنیسی ئەو
وەگەر هیجرەت گوزین ، ڕۆحی (عەزیزان) یاری غاری بێ ! (٥)

(خب) : تەربیبە . بەڵام هەموی هەڵەیە .

(٤) فوتوضات : لافاوی بەرەکەت . صەفا و مەروە : دوو بەرزایین لە مەککە حاجی بەنێوانیانا ڕاڵەکەن و ئەوە بەشێکە لە نەریتی حەج . ئاودان : بلوسکی باراناو . یەنبوع : کانی . زەمزەمە : شەوق و سۆز . میزاب : بلوسك . جاری : ڕەوان .

وانە : یاخوا لولەی لافاوی فەیض و بەرەکەتی صەفا و مەروە ، ئاوئاو ، وەك بلوسکی ئاو ، لە کانیاوی دڵی پڕ شەوق و سۆزی نوری ڕۆدباریەوە بڕوا .

لە وشەی (یەنبوع)دا ئیشارەتێك بۆ شاری (یەنبوع)ی حیجاز و ، لە وشەی (زەمزەمە)شدا ئیشارەتێك بۆ (زەمزەم) کراوە کە بیرێکە لە مەککە .

میزابی (چر) و (چن) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) و (خا) و (خب) : میزاب . دیارە (میزابی)یە .

(٥) خەلوەت نشین : ئەوەی لە شوێنێکی چۆلدا بەتەنها دائەنیشێ خەریکی خواپەرستی ئەبێ . جانی جانان : روح الارواح . کینایەیە لە خوای گەورە و هێمایشە بۆ نازناوی یەکێ لە پیرانی تەریقەتی نەقشبەندی کە ناوی (شێخ مەظهەر) بووە . هیجرەت گوزین : ئەوەی کۆچ کردن لە وڵاتی خۆی هەڵاوێری بەسەر مانەوە تیایدا . نیوەی یەکەمی بەیتەکە ئیشارەتە بەوە کە پێغەمبەر (د.خ) بەرلەوەی سرۆشی لە خواوە بۆبێ لە ئەشکەوتی (حیرا)دا خەلوەت نشینیی ئەکرد . نیوەی دووهەمیشی ئیشارەتە بە کۆچ کردنی لە مەککەوە بۆ مەدینە و پەناگرتنی لەگەڵ حەزرەتی ئەبوبەکر لە ئەشکەوتی (ئەور)دا . عەزیزان : خۆشەویستان . ئیشارەتە بۆ نازناوی یەکێکی تر لە پیرانی تەریقەتی نەقشبەندی کە ناوی (سەیید عەلیی ڕامیتەنی)ی مامۆستای (بابا موحەممەدی سەممماس)ی مامۆستای (ئەمیر کولال)ی مامۆستای (شاهی نەقشبەند)ە . یاری غار : هاوڕێی ئەشکەوت . ئیشارەتە بۆ حەزرەتی ئەبوبەکر .

وانە : ئەگەر نوری ڕۆدباری لەپاش بەجێهێنانی فەرزی حەج نیازی مانەوە و خەلوەتنشینی و گۆشەگیریی هەیە لە مەککەدا ، ئەوا ئەو خوایە

شەعائیر یەك بەیەك مەسرۆری سیڕڕی غەیبی لاڕەیبیێ
مەساعیێ سەربەسەر مەشکوری دەرکی بەیتی باریێ بێ ! (٦)

نیشانەی (صبغة اللهي) لەسەر ئیسم و موسەممایە
بە بێ نەیرەنگی ئەو ڕەنگە کە ڕەنگی ئیفتیخاریێ بێ (٧)

هاودەم و ئاگاداری بێ کە ئافەریدەگاری هەمێ زیندەوەرانە . خێ ئەگەر نیازی کۆچ کردنیشی هەیە بێ مەدینە ، ئەوا گیانی پاکی خۆشەویستانی خوا هاوکۆچ و هاوڕێی ڕێگای بێ .

وەك لە سەرەتادا ئیشارەتمان بێ کرد ، بەم بەیتەدا دیارە نۆریی ڕۆدباریێ لە پەیڕەوانی تەریقەتی نەقشبەندیێ بووە .

گوزین (چـر) و (کم) و (گم) و (ك) و (عب) و (اح) و (خا) و (خب) : گوزین بێ . (من) : نوشین بێ . ڕۆحی (چـر) و (کم) و (گـم) و (ك) و (عب) (اح) و (خا) و (خب) : ڕۆح .

(٦) شەعائیر : جەمعی شەعیرەیە بەو کردەوانە ئەڵێن کە پێویستە لە حەجدا بکرێن . غەیب : نادیاریێ . لاڕەیبیێ : خوای گومان لێنەکراو . مەساعیێ : جەمعی مەسعایە واتە هەوڵ و تەقەلا . مەشکور : سوپاس کراو . دەرك : لێ حاڵیێ بوون . دەرگا . بەیت : خانێ . باریێ : خوا .

واتە : یاخوا نۆریی ڕۆدباریێ داب و نەریتی حەج بەجۆرێ بەجێ بێنێ خوای نادیاری گومان لێنەکراو خۆشحاڵ بێ لێی .. هەرچێ هەوڵ و تەقەلایەکیش ئەدا لە ڕێگەی خوادا ، لە قاپیی ماڵی خوادا ئەوەندە پەسەند بێ سوپاسی بکرێ لەسەری .

شەعائیر یەك بەیەك : تێکڕای نوسخەکان تیا کەوتبێنە هەڵەوە ، ئێمە خێمان بەپێی ڕێ و شوێن ڕاستمان کردەوە . ئەمەش ئەوەی لە نوسخەکاندا نوسراوە . (چر) و (کم) و (اح) و (خا) : شیعارێکی بە یەك . (چن) و (عم) و (گم) و (ت) و (ك) و (عب) : شیماری یەك بەیەك . غەیبی : ئەمە تێکستی (عم) و (کم) و (من)ە . نوسخەکانی تر هەمێیان : غەیب . دیارە ئەمیش (غەیبی) یە .

(٧) صبغة اللهي : ئەوەی خوا ڕەنگی ڕشتبێ . موسەمما : ناونراو . نەیرەنگ : فێڵ و تەڵەکەبازیێ . ئیفتیخاریێ : شانازیێ پێوە کردن .

واتە : نۆریێ نیشانەی ئەوەی پێوەیە کە خوا ڕەنگی ڕشتووە و ڕەنگی ئەوی پێوەیە و لەو جۆرە بنیادەمانەیە کە ئەو خۆشی ئەوێن ، یاخود

به کوێریێ دوور له (تۆریێ) مایەوە « نالیێ » لەمیێ ، یاڕەب !
فوبۆضی تۆزی ڕێگەی کوحلی چاوی ئەشکباری بێ ! (٨)

ـ ٥ ـ

ئەی قەلعەیی ماهم کە دەڵێی ئەوجی بورووجی !
وەی قوللەیی دووریێ کە دەڵێی قامەتی عووجی ! (١)

نیشانەی چوونەوە سەر (صبغةالله)ی پێوەیە لەڕووی پیاوچاکییەوە و ، لەمبارەوە ناو و خاوەن ناو یەکیان گرتووەتەوە ، بێ فزوفێڵی ئەوە کە ئەو ڕەنگی خواییە پێیەوە نیشانەی شانازیێ بەخووە کردن و خۆ بە زل زانین بێ .

لەنێوان (ئەبرەنگ) و (ئەو ڕەنگە) و (ڕەنگی)دا وشەئاراییەکی جوان هەیە .

ئیسم و : ئەمە شێوە ڕاستەکەیەتی ، هەرچەند لە هیچ نوسخەیەکدا وا نەنووسراوە . (عم) و (کم) و (گم) و (من) : ئیسمی . بەڵام هەڵەیە . نوسخەکانیتریش هەمو : ئیسم . دیارە ئەبێ (ئیسم و) بێ . لە نێوە بەینی دوو هەمیشدا زوربەی وشەکانی (ئەبرەنگی) و (ڕەنگی) ، (ی)ی ئیضافەکەیان پێوە نییە .

(٨) لەمیێ : لێرە . کوحل : کلە . ئەشکبار : فرمێسکاویێ .

وانە : نالیێ بەهۆی دوورییەوە لە تۆریێ ئەوەندە گریا ، ئاوی چاوی داهات و کوێر بوو و بە کوێریێ بۆ خۆی لێرە ماوەتەوە بەتەنها .. دەسا خوایە بەرەکەتی تۆزی ڕێگەی سەفەری حەجی تۆریێ بکە بە کلەی چاوی پڕ لە فرمێسکی بۆئەوەی ڕۆشنایی تێبکەوێتەوە .

لە تۆریێ (عم) و (کم) و (گم) : لە تۆ وا . ئەشکباری : ئەمە تێکستی تەنها (چن)ە . نوسخەکانیتر هەمو : (ئینتیظاری) .

ـ ٥ ـ

بە بۆچوونی ئێمە لەوە ئەچێ نالیێ ئەم پارچە شیعرەی بۆ دۆستێکی تازە پێگەیشتووی خۆی وتبێ کە بە فەرمانڕەوایی دوورکەوتبێتەوە بۆ قەڵایێک ، چونکە لە پارچە شیعرەکەدا ناوی (قەلعە) و (بورج) و (قوللە) هەیە و ، بەمانە و بە (مەجلیس) و (ڕاو) و (سواریێ)یشدا لەوە ئەچێ ئەو دۆستە شیعر بۆ وتراوە یەکێ بوبێ لە میرانی بابان و ، کێ ئەڵێ مەبەست ئەحمەد

وەك قافی زەمین قابیلی ئیكمال و تەرەققیی ..
وەك بورجی سەما لایقی ئیقبال و عورۆجی ! (٢)

باشـا نەبێ لە سەرەتای لاوێدا ؟! ئەم پـارچە شـیعرە لە گەڵێ سەرەوە لەگەڵ پارچە شیعری «ئەم تاقمە مومتـازە ..»دا پەیوەنـدی هەیە و ، لێرەش وەك لەوێ بە شان و باڵی تێرینەدا هەڵدان ، تەنها دیاردەیەكی باوە لە ئەدەبی كلاسیكی ڕۆژەڵاتدا و بە هیچ كلۆجێ ناچێتەوە سەر شێوەیەكی پەیوەندی نازەوای جینسێ .. بەتایبەتێ كە نالی لێرەدا ڕۆی دۆستەكەی ئەشوبهێنێ بە كەعبە و مۆی دەرهاتوی سمێڵ و ڕیشیشی دائەنێ بە سوپای ڕەشی حەبەشە كە هاتن مەككەیان داگیر كرد و ، باسی ڕابواردنی مەردانەی وەك ئەنجومەن ئارایێ و ڕاو و سواریێ ئەكا .

(١) قەلعە : قەڵا . ماە : مانگ . ئەوج : لوتكە . بەرزترین پلەی ئەستێرە . بورۆج : جەمعی بورجە ، بەمەعنا قەڵا ، یا هەركام لە دوانـزە بورجەكەی ئاسمان . قوللە : لوتكە . قامەت : باڵا . عوج : عوجـی كوڕی عەنەق ، زەلامێكی ئەفسانەییە ئەڵێن باڵای ئەوەندە بەرز بووە بە دەستێكی ماسیی لە بنی دەریا دەرهێناوە و ، بەو دەستەكەی داوبەتە بەر خۆر برژاندوێەتی!

مەعنای ئەم بەیتە و بەیتی پاشەوەی پێكەوە لێك ئەدەینەوە .

ماهم (خب) : مولهـەم (؟) . دەڵێـی (چر) و (ت) و (عب) : فەلـەك . ئەوجی : ئەمـە تێكستی (كم) و (گم) و (من)ە . نوسخەكـانیتر هەمۆ : (ئەوج) ، دیارە لەوانیشدا مەبەست هەر (ئەوجی)یە . وەی (عب) : ئەی . دۆرێ (عم) : درهم . (گم) : دەرهەم (؟)

(٢) قاف : كێوی ئەفسـانەیی قـاف . ئیكمـال : بەرەو تەواوێ چـۆن . تەرەققێ : سەركەوتن و بەرزبونەوە . ئیقبـال : ڕۆێكردن . شـان و شكۆ . عورۆج : بۆ سەركەوتن .

واتە : ئەی مانگی لە قەڵادا دانیشتوم ، كـە قەڵاكەت ئەوەنـدە بەرزە بوت بووە بە بورج و خۆیشت بویی بە ئەستێرە كە لە بەرزترین پلەدا بێ .. ئەی لوتكەی دۆرێ كە لە دوریدا ئەڵێی باڵای عوجی كوڕی عەنەقی كەس دەسی ناتگاتێ .. ئەی لە قەڵای بەسـەر كێوەوە دروستكراودا نشین ، كە خۆیشت وەك كێوی قـاف لە زەویـدا هەمیشـە زیاد ئەكـەیت و بەرز ئەبیتەوە .. ئەی پایە بەرز وەك بورجی ئەستێرەكانی ئاسمان ، كە شایانی ئەوەی ڕۆت لێبكرێ و شان و شكوت زۆر بێ و ، وەك چۆن پێغەمبـەر سەركەوت بۆ ئاسمان ، تۆیش كەسانی پایەبەرز بێن بولات .

ئەی ئاهووی نادیدە بە تەئثیری مەهیبێ
یـا گەوهەری ئەصدافی‌بو یاقوتی دورڕۆجێ (٣)

بۆ مەجلیس و یارێ سەبەبی شەوق و سیراجێ
بۆ ڕاو و سوارێ عەلەمی زین و سورڕۆجی (٤)

لە ئەفسـانەی سـەبارەت بە کێوی قافدا هەیە کەوا بەشی زۆری لەناو ئاوایە و ، چوار دەوری تۆپی زەوبی داوە و ٥٠٠ فرسـەق بەرزە .. تـا نیوەڕۆ تیشکی خۆر بەسـەریەوە سـەوزە و لەوەوپاش شینـە .. ئەبێ (ئیکمال) و (تەرەقی)ی کێوی قاف ئیشارەت بێ بەو ئەفسانەیە .

ئیکمال و : ئەمە تێکستـی (چن) و (عم) و (گم) و (ك)ە . (کم) و (من) : ئیکمالی . نوسخەکانی‌تر هەمۆ (ئیکمال) کە بۆ مەطلبیش و بۆ ئیضـافەش دەسـتئەدا . سەما («بەراویزی» چر) و (عب) و (من) : فەلەك . ئیقبال و (چر) و (ت) و (اح) و (خا) و (خب) : ئیقبال . ئەمیش هەر (ئیقبال و)وە.

نالی لەم دۆ بەیتـەدا کۆمەڵـە وشـەیـەکی بەکارهێنـاوە کە هەمۆیان تەناسوبیان لەنیواندایە ، لە ڕۆی لەفظـەوە یا لە ڕۆی مەعنـاوە ، وەك (قەلعە) و (ئەوج) و (بورج) و (سەما) و (عورۆج) و ، (قاف) و (زەمین).

(٣) ئاهۆ : ئاسك . نادیدە : لەبەرچـاو نەبۆ . مەهیبێ : سـام‌لێ‌کراوێ و هەیبەت‌دارێ . ئەصداف : جەمعی صـەدەفە . صـەدەف گیانداریکی بچۆکی ئاوییە لە قابلۆغیکایە پێی‌ئەڵێن صەدەف و بەناوبانگترین جۆری جۆریکە پێی‌ئەڵێن صەدەفی مروارێ ، مایەیەك لە گیانی خۆیا پەروەردە ئەکا وردە وردە ڕەق ئەبـێ ، ئەوە ئەو مایەیە کە پێی‌ئەڵێـن مروارێ . دورڕۆج : جەمعی دورجە واتە ئەو سندۆقە بچکۆلەیەی کە ئافرەتان شتی گرانبەهای خۆیانی تیا هەڵئەگرن .

واتە : ئەوەندە لێمان دۆرکەوتۆیتەوە لەبەر سام لێ‌کراوێ و بەرچـاو نەکەوتنت وەك ئاسکـی وەحشـیت لێ‌هـاتووە کە خۆی ناداتـە قەرەی ئاوەدانێ ، یاخود ئەڵێی گەوهەری ناو صەدەفی ، نابینرێی ، یا یاقوتی ناو قوتۆی گەوهەر و زێڕ و شتی گرانبەهای ..

بەتەئثیری : ئەمە تێکستی (من) و (خب)ە . (چر) و (عم) و (گم) و (ك) و (اح) و (خا) : بە تەئثیر . بۆ (بە تەئثیری) و (بە تەئثیر و)یش دەستئەدا . (چن) : بە تەئثیر و . مەهیبی (عم) و (کم) و (گم) و (ت) : کەمینـی (؟) . (خب) : مەحەبیەت . ئەصدافی (کم) : صـەددافی .

صەد حەیفی لە بۆ کەعبەیی حوسنت کە بەسەریا
ئەجاشیی بی خەط هاتووە نێزیکە خوڕۆجی (٥)

---

(٤) سیراج : چرا . سورۆج : جەمعی سەرجە واتە زین .

واتە : تۆ لە کۆڕی یاریکردن و ڕابواردنا ، یا لە کۆڕی دۆستایەتیدا مایەی سۆزی دڵی دۆستان و هاوڕێیان و چرای ڕۆناککەرەوەی ئەنجومەنیانی . لە مەیدانی ڕاوکردن و سواری و ڕمبازییشدا وەك ئاڵایی بەسەر زینی پشتی وڵاخەوە قیت و قنجی و لە هەموولایەکەوە دیاری .

لەنێوان (سیراج) و (سورۆج)دا وشەئارایی هەیە .

مەجلیس و (کم) و (گم) و (من) : مەجلیسی . (اح) و (خا) و (خب) : مەجلیس . بۆ (مەجلیس و) و (مەجلیسی)یش دەستئەدا . شەوق و (چر) و (ت) و (اح) و (خا) : شەوق . بۆ (شەوق و) و (شەوقی)یش دەستئەدا .(چن) و (ك) : شەوقی . عەلەمی (چر) و (اح) و (خا) : عەلەم و . بەڵام هەڵەیە . (ك) و (عب) و (خب) : عەلەم . ئەبێ هەر (عەلەمی) بێ . زین و (چن) و (ت) : زین . دیارە (زین و)وە .

(٥) ئەجاشیی : نازناوی پادشاهانی ئەوسای حەبەشە بووە . خەط : مووی دەموچاو .

نالی لەم بەیتەدا ڕووی برادەرەکەی شوبهاندووە بە (کەعبە) و مووی تازە دەرهاتووی ڕیش و سمێڵیشی شوبهاندووە بە (ئەجاشیی)ی پادشای حەبەشە ، لەوەدا وەك چۆن لەشکری حەبەشە بە سەرکردەیی (ئەبرەهە) هات کەعبەی داگیر کرد ، لەشکری ڕەشی موویش هاتووە بەسەر ڕووی ئەو برادەرەدا و خەریکە داگیری کا . خەفەتیش ئەخوا بۆئەوەی کە ڕووی ئەو برادەرە جوانی و گەشییەکەی جارانی نامێنێ و مووی ڕیش و سمێل دایئەپۆشێ .

حەیفی : ئەمە تێکستی (اح) و («بەراوێزی» خا)یە . (چر) و (چن) و (کم) و (گم) و (ك) و (من) و (خا) و (خب) : حەیفە . (عم) و (ت) و (عب): حەیف . بۆ هەردوکیان دەسئەدا . ئەجاشیی بی (چن) و (ك) و (اح) و («بەراوێزی» خا) : بتخانەیی . خەط («بەراوێزی»چر) و (عم) و (کم) و (گم) : خەطت . بەپێی ئەم نوسخانە ئەبێ (ئەجاشیی بی) بە (ئەجاشیی) بخوێنرێتەوە . نێزیکە (چن) : نەزدیك . دیارە (نەزدیکە)یە . (اح) : نێزدیکە ! . (خا) و (خب) : نەزدیکە .

هەرچەندە دەکەن قەطعی سەرت ، دێیەوە ئەی خەط
وەك (هیندووی سەحاری مەجوسی) چ لەجۆجی ! (٦)

تەلوینی ڕەقیبت چ بەیان کەم بە (مەقامات) ؟!
مەشهوورە حیکایاتی (ئەبو زەیدی سوروجی) ! (٧)

---

(٦) قەطع : بڕین . هیندو : هیندی . سەحار : جادوگەر . مەجوسی : ئاگرپەرست . لەجۆج : منجڕ .

نالی لەمبەیتەدا گلەیی لەوە ئەکا کە مووی دەرهاتووی ڕیش و سمێڵی برادەرەکەی گەیشتووەتە قۆناغی تاشین و ، تازە هیوای ئەوە بڕاوە کە دەم و چاوی بە ڕوشنییەکەی جارانی ببینرێتەوە . ئەڵێ : ئەی مووی نابەسەند و منجڕ ! هەرچەند سزات ئەدەن و سەرت ئەبڕن ، ئەوەندەی بێناچێ قوت سەر هەڵئەدەیتەوە ، ئەڵێی جادوگەری ئاگرپەرستی هیندیت کە هەرچەند سەریان ئەبڕی دەس بەجێ زیندو ئەبوەوە .

دیارە ئەم مەسەلەی (جادوگەری ئاگرپەرستی هیندی)یە بابەتێکی مێژوویییە و ، لە مێژوودا کابرایەکی وا بووە ئێستا وەك نموونەی منجڕی و لاساری ناوی ئەهێنن .

هەرچەندە (چن) و (عم) و (ت) و (ك) و (اح) و (من) : هەرچەند . دەکەن (چن) و (عب) و (من) : دەکا . (کم) : ئەکەن . دێیەوە (چر) : دێتەوە « لەگەڵ هەڵەیەکی نووسینەوەدا » . خەط (کم) و («پەراوێزی» من) : خەت . (ك) و (اح) : موو . سەحاری (چن) و (ك) : سەحارە . (ت) و (عب) و (اح) : سەحار . ئەمیش هەر (سەحاری)یە . مەجوسی چ لەجۆجی (ك) و (اح) و («پەراوێزی» خا) : بێعار و لەجۆجی .

(٧) تەلوین : ڕەنگاوڕەنگ کردن . مەبەست لە دوزمانی و فرە ـ ڕوویییە . ڕەقیب : بەدکار . مەقامات : جۆرە پەخشانێکی ئەدەبیی کۆنی عەرەبییە ناوەڕۆکی زیاتر لە چیرۆك ئەچێ . ئیشارەتە بەو کتێبانەی بەمناوەوە نووسراون وەك (مەقاماتی بدیع الزمانی هەمەدانی) و (مەقاماتی حەریری) . ئەبو زەیدی سوروجی : کابرایەکی فێڵباز و خوازڵۆك بووە زۆر لە بەردەمی خەڵکا کوڕۆزاوەتەوە بۆئەوەی بەزەییان پیایێتەوە و شتی بێ بەخشن . گەلێ سەرگوزەشتەی لە مەقاماتی حەریریدا نووسراوەتەوە .

واتە : هیچ پێویست ناکا باسی دوزمانی و ساختەچییەتیی بەدکارت بۆ بکەم و (مەقامات)ی لەبارەوە بنووسم کە دێتە لات چی ئەڵێ ، چونکە

مەعلومە لەوێ ڕاز و خوطوری دڵی «نالی»
(اِذْ حَلَّ بقلبي ، وَ بِأَسْرارِهِ نوجي) (٨)

— ٦ —

گەر بازی نەظەر بازی ، لەم دەست و نیگارەت چی !
بۆ یاری‌یو دەسبازی ، لەم ڕاو و دیارەت چی ! (١)

بەدکار بەش‌بەحاڵی خۆی ئـەبێ زەبدێکی سوروجیی‌ترە و ، دەنگوباسی ئەبێ زەبدی سوروجییش لای هەموکەس ئاشکرا و دیارییە .

تەلوینی : ئەمە تێکستی (من)ە . نوسخەکانی‌تر هەمویان ، (عم) و (گم) نەبێ : تەلوین کە ئەویش هەر (تەلوینی)یە . (عم) و (گم) : تەلبیس . مەشهورە (چر) و (عب) و (من) : مەعلومە .

ئەم بەیتە و بەیتی پاشەوەی لـە (چر) و (چن) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) و (خب)دا لەجێی یەکتردان .

(٨) خوطور : ئەوەی بە دڵدا بێ .

واتە : ڕاز و نیازی دڵی (نالی) هەموی لەوێ لای دۆسـت ئاشکرا و دیارییە و ، پێویست بە وتنی هیچ ناکا و ، بەدکاریش ناتوانێ کار بکاتە سەر دڵی دۆست ، چونکە دۆست جێی خۆی لە دڵما گرتووە و ، هەمو نهێنییەکی دڵمی چێنراوە بەگوێدا . .

ڕاز و خوطوری : ئەمە تێکـــستی (گم)ە . (چر) و (ت) و (ك) و (اح) : بە بێ (و)ی عەطـف و (ی)ی ئیضافـەکە . (چن) و (عب) : ڕاز حوضور ، دیارە (ڕازی حوضوری)یە . (عم) و (گم) : ڕاز و نیازی . (خا) : ڕاز و خوطور . دیارە (خوطوری)یە .

— ٦ —

(١) نەظەر باز : چاوکراوە . عادەت وایـە باز بـەرلەوەی بەری‌دەن بەدوای نێچیرا چاوی ئەبەستن و لەکاتی بەردانیـا چـاوی ئەکـەنەوە . نیگار : نەخش و وێنە . دیار : وڵات .

نالی لەم بەیتەدا قـە لەگەڵ خۆی ئەکا و ئەڵێ ئەگـەر تـۆ بە نیازی دڵداری کردن هاتوی بۆ ئێرە و بـازێکی چاوکراوە و زیـرەکی بـەدوای نێچیرێکی‌وادا ئەگەڕێی بۆ ڕاوکردن بشێ ، ئەوە ئەم بـارە لەوانە نییە و

گەردنکەچی زوڵفی بۆی ، سا دڵ مەدە بەر موژگان
وا خۆت لە تەناف داوە ، ئیتر لە قەنارەت چی ! (٢)

ئەو چاوە کە هەڵدێنێ ، صەد عەربەدە دەنوێنێ
هەر ڕۆحە کە بستێنێ ، لەم غەمزە دوبارەت چی ! (٣)

نێچیرێکی ئەوتۆ نییە بازی بخرێتە سەر ڕاوی بکا .. خۆ ئەگەر تەنها ڕابواردن و دەسبازیشت ئەوێ ، ئەوە لە شوێنی خۆتدا ئاسان بۆ و پێویستی بەوە نەبۆ بێی بۆ ئەم وڵاتە بۆ ڕاو .

دەست و نیگارەت (عم) و (کم) و (گم) و (« پەراوێزی » من) : ڕاو و شکارەت . (ت) : دەست نیگارەت . بۆ (دەست و) و (دەستی)یش ئەگونجێ . (اح) : دەستی . لەم ڕاو و دیارەت : ئەمە تێکستی (چن) و (عب)ە . (چر) و (خا) و (خب) : لەم یار و دیارەت . (« پەراوێزی » چر): لەو ڕاو و دیارەت . (عم) و (گم) : لەم دەست و نیگارەت . (کم) و (من) : لەم ڕاوی دیارەت . (ت) : لەو یارە دیارە . (ك) : لەم یارە دیارەت (اح) : لەم یارەوو یارەت .

(٢) قەنارە : دارێکە قولاپی ئاسنی پێوەیە قەساب گۆشتی پیا هەڵئەواسێ .

نالی لەم بەیتەشا هەر لەگەڵ خۆی قسە ئەکا و ئەڵێ : گەردنت بۆ زوڵفی یار کەچ کردووە ، باشە ، ئیتر بەسە و لەوەزیاتر دڵیش مەدەرە بەر قولاپی موژەی .. تۆ کە ملی خۆت داوە لە تەنافی زوڵفی یار ، دڵیشت بۆ بە قولاپی برژانگەکانیا هەڵئەواسی ؟!

زوڵفی (ك) و (اح) و (خب) : زولف . دیارە ئەمیش (زوڵفی)یە . بۆی (چن) : بۆ . بەمپێیە (گەردنکەچی) بە (گەردن کەچی) ئەخوێنرێتەوە کە بین بە موبتەدا و خەبەر . موژگان (چر) و (اح) و (خا) : هیجران . تەناف (چر) و (عم) و (عب) و (خا) : طەناف . قەنارە (من) : قەیارە . لە پەراوێزی (من) خۆیدا نوسراوە : « سیلاحێکی وەك شمشێرە ، زۆر تەنکە» . بەڵام ئێمە خۆمان لە فەرهەنگەکانی بەردەستمانا هیچمان نەدی .

(٣) عەربەدە : سەرخۆشی و بەدمەستی .

لێرەدا نالی ڕۆی دەمی ئەکاتە یار و پێی ئەڵێ : بە تاقە چاو هەڵهێنانێك کارێك ئەکەی بە صەد بەدمەستی کردنی ئینسانێکی سەرخۆش نەکرێ .. بەڵام من تەنها گیانم هەیە بە تیری چاو هەڵهێنانت دەری کەی ، کەواتە ئیتر غەمزەی دۆبارەی پاش چاو هەڵهێنانەکەت بۆچی و لەبای چی و ،

گەنجینەیی تیۆ سینە ، ڕەنگینە بە صەد کینە
ئەی لەککەیی ئاینە ، یا ڕەببی بە غارەت چێ ! (٤)

موژدەی قەدەمی سەر بو ، دڵ هات و لە ڕێدا چۆ
جان ماوە لە بۆ وەصڵی ، بدرێ بە بەشارەت چێ ؟! (٥)

چیی‌ترم هەیە بەو غەمزەیەت لێم بستێنێ ؟

هەڵدێنێ (چن) و (گـم) و (ت) و (عب) و (خب) و (من) : دەنوێنێ . بەم‌پێیە ئەم (دەنوێنی)یە بەمەعنا (دەخەوێنی)یە . (عم) و (کم) : ئەنوێنێ . غەمزە («بەراوێزی» چر) و (ت) و (عب) و (من) : عومـرە . (چن) : عومر . بۆ (عومرە) و (عومری)یش ئەگونجێ . (عم) و (کم) و (گم) : عومری .

(٤) لەککە : پەڵە . ئاینە : ئاوێنـــە .

واتە : گەنجینەی ناو سنگت کە دڵتە صەد پەڵەی چلکنی ڕق و کینەی لە دڵدارانت لێ نیشـــتووە و وەك ڕەنگی بەســەردا کرابێ پێی ڕەنگاوێ بووە .. دەسا ئەی کینەی ناو دڵی یار کە بۆیی بە بەڵە بەســەر ئاوێنەی دڵیەوە ، لە خوام ئەوێ بە تاڵان بڕۆیت و ، دڵی یار پاك بێتەوە لێت !

تیۆ (کم) و (من) ناو . ڕەنگینە : ئەمە تێکستی (چن) و (کـم) و (گم) و (خب)ە . نوسخەکانی‌تر هەمۆ : ڕەنگینە ، واتە ڕەنگاوییە . ئاینە : ئەمە تێکستی (چن) و (کم) و (گم) و (من)ە . نوسخەکانی‌تر هەمۆیان : ئاوێنە .

(٥) واتە : سەرم لەپێناوی پێیا دانا کە بێت بۆ لام و ، بـۆی بۆ بـە قوچی قوربانێ .. دڵیشم هەر زۆ چـۆ بـۆ لای و لە ڕێگـادا یـا لـە ڕێگای خۆشەویستیدا تیاچۆ .. ئەوی مابێ لەپێناوی پێ‌گەیشـتنیا دایێم ، تەنها هەر گیانمە ، کەواتە ئەی چێ بدەم بەوکەسەی مژدەی پێ‌گەیشتنیم ئەداتێ ؟! یاخود هەر گیانم ماوە بیدەم بە (بەشارەت‌چێ) و مژدە گەیێنی پێ‌گەیشتنی ؟ . ئیتر خۆیشم هیچ !

قەدەمی (چن) و (ك) و (خب) : قەدەمت . (ت) و (اح) : قەدەم . دیارە (قەدەمی)یە . دڵ (چر) و (عم) و (ك) و (اح) و (خا) و (خب) : ڕۆح . لە ڕێدا (چر) و (ت) و (اح) و (خا) : بە غارەت . جان (عم) و (گم) : گیان . لەبۆ (ت) : لەسەر . بدرێ (عم) و (کم) و (گم) : بیدەی . (خب) : بیدا .

ئەم بەیتە و بەیتی پێشەوەی لە (عب)دا لەجێی یەکتردان .

بچوك و شیرین و خۆشی یار . تۆیش ، ئەی کابرای بارۆی زل گلێنی ناو تەکیە ، پیاوی ئەم مەیدانە نیت و شایانی ئەوە نیت بێیت لە قەراخی ئەم سفرەیەدا دانیشی و دەستی بۆ ڕاکێشی ...

ئەشتوانرێ مەعنای بەیتەکە بەمجۆرە لێك‌بدرێتەوە کە وا بکەیەنێ : ئەم گوێ ئاوی فرمێسکەم کە وەك سفرە و خوانی ئاوەدان بە گوڵاڵەی شیعری جوان ڕازاندۆمەتەوە ، بۆ نازارانی نوقڵە دەمم ئامادە کردووە و بۆ ماچ و مۆچی ئەوان .. تۆیش ئەی سۆفیی مفتەخۆری تیکە گلێنی ناو تەکیە ، هەر بۆ بارۆی زل لێدانی ناو تەکیە باشی و بۆ ئەوە ناشێی ڕۆ بکەیتە ئەم گوڵ و گوڵزار و قەراخ ئاوە ..

ئەشتوانین مەعنای (وا) وا لێك‌بدینەوە کە لەگەڵ (من)دا بەرابەر بە (لۆ)ی نیوە بەیتی دۆهەم بێ و بەمەعنا (با بلێین) بێ .

خوانی (کم) و (گم) : خوێنی (آ) . لۆتەخۆری (چر) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) : لۆتەخۆر . دیارە (لۆتەخۆری)یە . تەکیە (چر) و (اح) و (خا) : مشکە .

(٧) مەردوم : گلێنەی چاو . کولبە : کەلاوە . تار : تاریك .

وێنەی یار لە چاوی (نالی)دا نەخشی بەستووە و هەرگیز لە بەرچاوی ون نابێ . لەبەرئەوەش کە لەو بەولاوە کەسی خۆش ناوێ ، ئەڵێ لە وێنەی یار بۆ بەولاوە هیچی‌تر لە چاوما نییە . بەڵکو بەهۆی بینایی چاویشی دائەنێ .. لەوڕووەشەوە کە یار خۆی دیار نییە و نایبینێ ، چاوی خۆی بە وێرانە و کەلاوە کۆن و تاریك ئەداتە قەڵەم و ، دیسانەوە ئەگەڕێتەوە وێنەکەی ئەکا بە مایەی بینایی چاوی و ، ئەڵێ مادەم یار خۆی دیار نییە کوێرایم دابێ باشترە ، واتە وێنەکەشی لەچاویا نەمێنێ .. لەکورتی

(٨) ئەومێدی : ناومێدی . دڵبەستە : ئەوەی دڵی بە شتێکەوە پەیوەند بێ . ئیدێ : ئیتر . عاشقی تەجریدێ : ئەوەی دوور لە مـاددە دڵداریێ بکا .

واتە : نالییا ! نائومێد بوون شتێکی خۆشە و (الیاس احدى الراحتين) . هیچ نەبێ بنیادەم بە بارێکا ئەکەوێ و لە چارەنووسی خـۆی دڵنیا ئەبێ . مادەم تۆش نائومێد بوویی لەوە کە بە یار بگـەی ، ئیتر دڵی خۆتی چیتر پێوە مەبەستە .. تۆ ئەگەر ڕاست ئەکەی ، دڵدارێکی میثالی و دوور لە ماددیاتی ، ئەمە بۆ تۆ باشترە و واز لەم وڵاتە و لـەم یـارەت بێنە و ، ڕێگای عەشقی ڕاستەقینە بگرەرە بەر ..

ئێمە وای بۆ ئەچین ئەم پارچە شیعرە ئاوێنەی کێشـەیەکی سەختی دەروونیی نالی بێ و ، خەیاڵ نەبێ و ، پاش نائومێد بوون لەخۆشەویستەکەی وتبێتی .. بەیتی حەوتەمیش زیاتر ئەمە ئەچەسپێنێ و ، بەو شێوە پڕ لە هونەرە ئاواتی ئەوەی تیا دەرئەبڕێ ، کـە تەنانـەت وێنـەی یاریش لەبەرچاوی نەمێنێ و ، نائومێدییەکەی بۆ ببێ بە مایەی حەسـانەوەیەکی ڕاستەقینە ..

هەروەها لە بەیتی یەکەم و چوارەمەوە نیشانەیەکی ئەوە دەرئەکەوێ کەوا ئەو خۆشەویستەی نالی کچێکی (عەیار) بووبێ و ، دەستێکی بووبێ لـە هەڵخەڵەتاندنـا و بەدیمـەن بـەجۆرێ لەگەڵ نـالی جوڵابێتەوە و ڕاستەقینەکەشی جۆرێکی‌تر بووبێ . بەیتی پێنجەمیش نیشانەی ئـەوەی تیایە کە نالی بە دڵ چووەتە مەیدانی ئەو خۆشەویستییەوە و قوربانییەکی زۆری لەپێناودا داوە و ، بەیتی شەشەمیش وەڵامدانەوەی ئەوکەسانەیە کە خۆیان لەم کاری دڵدارییەی نالیـدا هەڵقورتاندووە و لـەملا و لەولا لێی‌دواون و کردوویانە بە مایەی ناوهێنانی نالی . لە بەیتی حەوتەمیشەوە

— ٧ —

ئەی خەستەیی چاوت هەمو ئاهوویی تەتارێ !
وەی بەستەیی زولفت هەمو شێرانی شکارێ ! (١)

خەندەت بووەتە باعیثی گریانی دەمادەم
بەرقە سەبەبی بارشی بارانی بەهارێ (٢)

ئەوە دەرئەکەوێ کەوا کچەکە لەئەنجاما بەهۆی شوکردنەوە بە کەسێکی‌تر دەسی نەنابێ بە ڕۆی نالییەوە .. لە بەیتی هەشتەمیشدا نیشانەیەکی ئەوە دیارە کە نالی پاش ئەم نائومێدبونـە و دوای دانانی ئەم شیعرە ئەو شوێنەی بەجێ‌هێشتبێ کە یارەکەی تیا بووە .

یارْ و دیارەت (ك) و (اح) : یارەوو یارەت . بەلام لەگەل بەرزیی مەعنای خۆشەویستیدا ناگونجێ .

— ٧ —

(١) خەستە : نەخۆش . کەوتو . ئاهوی تەتارێ : جۆرە ئاسکێکە ناوبانگی بە چاو جوانێ دەرکردووە . بەستە : گیرۆدە و بەسراوە . شکارێ : ڕاوێ .

واتە : ئەی ئەو دلبەرەی ئەوەندە چاوت جوانە هەرچێ ئاسکی چاو جوانی تاتارییە ، هەمو نەخۆش و خەستەی چاوی مەستتن و ، هەرچێ شێری ڕاوییە ، واتە هەرچێ دلداری نازداران ڕاوکەرە ، هەمو بە تالی زولفەکانت گیرۆدە بون و بەسراونەتەوە . مەبەستی ئەوەیە بلێ هیچ جوانێ لەئاستی جوانیی ئەوا ناوێنێ و ، کەس لە بەرابەر نازداریی ئەوا خۆی بێ ڕاناگیرێ .

لەنێوان (ئەی) و (وەی) و ، (خەستە) و (بەستە)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (ئاهو) و (شکار)دا تەناسوب هەیە .

(٢) دەمادەم : پەی‌دەرپەی . بەرق : برۆسکەی هەور . بارش : بارین .

واتە : پێکەنینـی تۆ بووە بە هۆی گریـانی پەی‌دەرپەیی مـن ، چونکە نیشانەی کەمتەرخەمیتە بەرابەر بـە دلدارەکـانت و ، منیش کە بـەو کەمتەرخەمیتە ئەزانم ، هەر ئەوەم بۆ ئەمێنێتەوە لە خەفەتانا دەس بکەم بە گریان . پێکەنینی تۆ وەك تیشك‌دانەوەی برۆسکەی ئاسمان وایە ، کە ئەو تیشك ئەداتەوە ، هاوار لە منەوە هەلئەستێ و دەس‌ئەکەم بە گریان و چاوم وەك هەوری بەهار فرمێسك دائەڕێژێ .

سەهمی نیگەهت خستی ، هەستامەوە ڕاکەم
ئەگریجەوو زولفت بە جەفا هاتە یاریّ (٣)

وای فەرمۆ کە ماچت نەدەمێ ڕۆژەشی تۆ بم
ئەم ساڵە بەجێدێ ئەثەری وەعدەیی پاریّ (٤)

لە نیوەی دۆهەمی ئەم بەیتەدا حوسنی تەعلیل هەیە بۆ نیوەی یەکەمی بەیتەکە و ، لەنێوان (خەندە) و (دەمادەم)یشدا جۆرە تەناسوبێك هەیە هەرچەند (دەمادەم) پەیوەندی بە مەعنای (دەم)ەوە نییە . لەنێوان (خەندە) و (گریان)یشدا طیباق و ،لەنێوان (بەرق) و (باران) و (بەهار)یشدا تەناسوب هەیە .

بەرقە : ئەمە تێکستی (ت) و (عم)ە . نوسخەکانی‌تر هەمۆ : بەرقت .

(٣) سەهم : تیر . نیگەه : لاکردنەوە . یاریی : یارمەتی‌دانی .

واتە : ئاوڕدانەوەت بە ناز بۆ بە تیرێك و دای لە جگەرم و خستمی . هەستامەوە خۆم لە دەست تیری تەماشات دەرباز کەم ، ئەگریجە و زولفت ، بەنیازی ئازاردانم ، هاتە یارمەتی‌دانی نیکات و لێم بوّن بە داو و زنجیریان کردم .

ئەم هاتنی ئەگریجە و زولفە بەیارمەتیی تیری نیگای یارەوە ، هێمایە بۆ نزیك بوّنەوەی گۆنای یار لە دەمی شاعیر و ماچ کردنی. بەیتی پاشەوەش تازادەیەك ئەم هێمایە بەهێز ئەکا .

ڕاکەم (کم) و (گم) : ڕام‌کرد . ئەگریجەوو (چن) و (ك) و (اح) : ئەگریجەیی .

(٤) واتە : یار ، پارەکە فەرمۆی ڕۆژەشی لای تۆ بم ئەگەر ماچت نەدەمێ .. وا ئەم‌ساڵ ئەنجامی بەڵێنەکەی پاری دەرئەکەوێ ..

بۆ لێکدانەوەی چۆنیەتیی هاتنەدیی بەڵێنەکەی پاری یار ، یا ئەبێ بڵێین مەبەست لە ڕۆژەش بوّنەکە ئەوەتە لەجیاتیی ماچ پێدان ، بە تاڵی زولفی بەستۆیەتیەوە . یا مەبەست هاتنی زولفی ڕەشیەتی بەسەر ڕۆیا. . لەوانەشە بووتریّ نالی بەم پارچە شیعرە قسە لەگەڵ کوڕ ئەکا و مەبەست لە ڕۆژەش بوّن دەرهاتنی مۆی ڕیش و سمێڵە . ڕاستە ئەم مەعنایە لە چوارچێوەی تەنها ئەم بەیتەدا ئەگونجێ ، بەلام لەگەڵ تێکڕای پارچە شیعرەکە و لەگەڵ ڕێبازی گشتیی نالیدا ناجۆرە .

وای فەرمۆ (چن) و (ك) و (اح) : وات فەرمۆ . (ت) : دەیفەرمۆ .

مەغشوشی زەڕە ، عاجزی زیو ، دەرهەمی دیرهەم
بۆچ تێکچووە صۆفیی کەرەبۆز بۆ غەمی باری ؟! (٥)

هەر باریێ کە ماڵانگەڕ و بێگانەیە « نالی »
کەندومە ددانی طەمەعی بۆس و کەناری (٦)

ئەمساڵە : نوسخەکانی بەردەستمان هەمو نوسیویانە (ئەمساڵ) . بۆ ئەو تێکستەی ئێمە لێرەدا هەڵمانبژاردووە ، ڕاستەکەی (ئەمساڵە)یە ئەگینا بەیتەکە لەنگ ئەبێ . ڕێنوسی کۆنیش ڕێگا ئەدا هەردو وشەکە وەك یەك بنوسرێن . بەجێدێ (چر) و (عم) و (کم) و (گم) : کە بەجێدێ . بەپێی ئەم نوسخانە ئەبێ (ئەمساڵە) بە (ئەمساڵ) بخوێنرێتەوە . (ت) و (عب) و (من) : بەچێ دێ (؟) . (خا) : کە بەچێ دێ (؟) . (خب) : بەجێدێنێ . ئەئەری («پەراوێزی» چر) و (عب) و (من) : سەبەبی .

(٥) مەغشوش : تێکچو . زێڕی مس تێکەڵ کراو . دەرهەم : تێکشکاو . لەخەفەتابو ، بەپێی ئەوە کە لە (دەر) و (هەم) پێکهاتبێ .

واتە : سۆفیی کەرەبۆز ، ئەگەر کەسێك بوبێ بەو ناوەوە ، یاخود سۆفیی خاوەنی کەرەبۆز بەدوای پەیدا کردنی زێڕی ناپوخت و زیوی بێڕەواج و درەمی تێکشکاودا ئاڵۆز و عاجز و خەمگین بووە .. بەڵام بۆ خەمی ئەم بارە بێسودەی ئەخوا ؟ بۆ ڕێگای دڵدارانی ڕاستی ناگرێتەبەر و دەسبەرداری ئەم دنیا پەرستییە نابێ ؟! .

مەغشوشی (عب) و (من) و (خب) : مەخشوش . نوسخەکانیتر هەمو : مەغشوش . بەڵام هەرکامیان بێ ئەبێ بە (ی)ی ئیضافەوە بێ . زەڕە : ئەمە تێکستی (چر) و (عب) و (من)ە . نوسخەکانیتر هەمویان : زەڕ و . عاجزی : ئەمە تێکستی (عم) و (کم) و (گم) و (من)ە . (چر) و (چن) و (ت) و (عب) و (اح) و (خا) و (خب) : عاجز . ئەمیش هەر (عاجزی)یە . (ك) : عاجزە . دەرهەمی دیرهەم : لەگەڵ جیاوازیی شێوەی نوسینیشدا ئەمە تێکستی زوربەی نوسخەکانە . (عب) و (من) : دەرهەمی کەوکەب (؟) . بۆچ (عم) و (گم) : بۆ . کەرەبۆز (ت) و (ك) و (اح) : کەرەبۆر . غەمی (چن) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) و (خب) : غەم . بەڵام دیارە (غەمی)یە . باری (عم) و (گم) و (خا) : یاری . نیوە بەیتی دوهەم لە (گم)دا بەمجۆرەیە :

«نالی» کزە صۆفیی کەرەبۆزەی غەم و یاری

(٦) دانکەندن : کینایەیە لە دەسبەردار بون. طەمەع : تەما. بۆس . بۆسە،

— ٨ —

بێ جوێ بونەوەیێ ، زەخم و برین و ئەثەرێ ،
تیری موژگانی درێژت لە جگەر تێدەپەڕێ ‎.. (١)

ماچ . کەنار : لەباوەش گرتن .

نالی لە بەیتی پێشودا نازەزایی خۆی لە بەدوای زێڕ و زیو و درەما گەڕانی سۆفی دەربڕێ . لەم بەیتەشدا مالی دنیا ئەشوبهێنێ بە یاری بێوەفا و مالاَن‌گەڕ لەوەدا کە هەمیشە لە دەسی کەسێکا نامێنێ و هەر تاوێ هیی یەکێکە و ، ئەلێ : هەر یارێ مالاَن‌گەڕ و بێگانە و بێوەفا بێ ، داتی ئەوەم کەندووە کە بەتەمای ماچ کردن و لەباوەش گرتنی بم .

بێگانەیە (عم) و (گم) : بێگانە بێ .

ئەم بەیتە لە (چن) و (کم) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) و (خب)دا نییە . (خا) و (کم) نەبێ هەمو ئەم نوسخانە نیشانەی ئەوەیان پیشان داوە کە بەبێتێك ناتەواوە . (کم)یش ، وەك وتمان ، بەیتی پێشوی کردووە بە دوا بەیت و نازناوی (نالی)ی تیا داناوە . (خا)یش هیچ .

— ٨ —

(١) واتە : تیری برژانگی درێژت ، بێئەوەی جیابونەوەیەکی لە کەوانی برۆت بێ و ، بێئەوەی زامێك یا برینێك یا نیشانەیەك بە لەشی دلدارەوە بەجێبێلێ ، جگەری ئەسمێ و کونی ئەکا .. مەبەستی ئەوەیە بلێ تیری نیگات تیرێکی کاریگەرە ، هەرچەندیش بەدیمەن نیشانەیەك بەجێناهێلێ .

ئەمەی ئێمە نوسیومانەتەوە تێکستی تەنها نوسخەی (خب)ە کە لە هەمو نوسخەکانی‌تر وردتر و جوانتر بو لامان . (چر) و (عب) :

لێ جوێ بونەوە بۆ زەخم و نیشانەی ئەثەرێ (※)

(«پەراوێزی» چر) و (چن) و (ك) و (اح) و (خا) :

بۆ جوێ‌بونەوە بۆ زەخم و برین و ئەثەرێ

(عم) و (گم) :

بۆ جوێ‌بونەوە بۆ زەخم و نیشانەی ئەثەری (※※)

(※) لەبەرئەوەی کە ئەبێ بەپێی ئەم نوسخانە (ئەثەرێ) بە (ئەثەری) بخوێنرایەتەوە ، (چن) لەسەری نوسیوە : « بالامالة » واتە : بە لارکردنەوەیەکەوە . مەبەستی لەوەیە بە (ئەثەرێ) بخوێنرێتەوە .

(※※) (عم) لەسەر (بۆ جوێ) نوسیویە : «چرا جدا ؟» واتە : بۆ جیا ؟ و لەسەر (بۆ) نوسیویە : « برای » واتە : بۆ .

صۆفیی خەلوەنشین بۆ نەظەرێکی گوڵی ڕۆت
ڕەنگە وەك نەرگسی تەڕ چاوی سپی بێت و دەرێ (٢)

زوڵفی دۆ تایی ترازۆ مەثەلی دڵکێشت ،
ڕۆح دەکێشن بە دۆ سەر ، ئەم بە سەرێ ، ئەو بە سەرێ ! (٣)

(کم)یش هەروەك (عم) و (گم) وایە ، بەڵام لەجیاتیی (نیشانەی) نۆسیویە : (برینی) . نێدەپەڕێ (کم) : نێنەپەڕێ .

(٢) نەظەر : سەیرکردن .

واتە : تەنانەت سۆفیی خەڵوەنشین و گۆشەگیریش کە هەرگیز لە کونی تاریکی پەرستنگای خۆی نایەتە دەرەوە و سەری هەڵنابڕێ سەیری عالەم بکا ، لە ئاستی تۆدا لەبیر ئەچێتەوە و ، لەوانەیە بۆ چاوپێکەوتنێکی گوڵالە سۆرەی ڕۆت ، چاوی وەك نەرگسی تەڕ سپی بێ و کوێر بێ و دەرپەڕێ، یاخود لەوانەیە دەس‌بەرداری ئەو وشکە صۆفییەتییەی بێ و، چاوی بە تاریکایی فێربۆی سپی و ڕۆشن بێتەوە و ، لە کونەکەی دەرچێ و بێتەدەرێ .

چاوی نەرگس : ئەو خالە سپییە تەڕانەیەتی کە پەڕەکانی گوڵەکەیان بەسەرەوە ئەڕوێ .

لە کۆکردنەوەی (بێت) و (دەرێ)دا تەناسوب هەیە ، چونکە هەرچەند (بێت) لە (بۆن) دروست کراوە ، بۆئەوەش ئەشێ لە (هاتن) دروست بۆبێ و ، دیارە بەم‌مەعنا لەگەڵ (دەرێ)ی لە (دەرچۆن) دروست‌کراوا بێ‌پەیوەند نییە .

نەرگسی (کم) و (من) : نێرگسی . بێتە (چن) و (ت) و (لك) و (اح) : بێت و .

ئەم بەیتە لە (چر) و (عم) و (گم)دا بەیتی چوارەم و ، لە (عب) و (من)دا بەیتی سێهەمە .

(٣) تا : تای ترازۆ . مەثەل : وەك . دڵکێش : کێشانەکەری یا ڕاکێشەری دڵ . سەر : تای ترازۆ .

واتە : زوڵفەکانت کە وەك تای ترازۆ وان لەوەدا کە تاڵەکانیان وەك بەنی ترازووەکە و شکانەوەکەشیان لە دامێنەوە وەك کاسەکانی ترازووەکەیە ، هەریەکی لەلایەکەوە وەك قولاپ دڵی دڵدار ڕائەکێشن و ئەیخەنە ناو تای خۆیانەوە و ، بەو ڕاکێشان و بەکێش کردنەی گیانی

من لە ئیحرامی ئەدەبدام و ، ئەتۆش صەیدی حەرەم
موددەعی ، هەروەکو سەگ ، بۆچی بە ئێمە دەوەڕێ ؟! (٤)

یادی چاوی بە فوتوورت لە دەروونیدا مەرەضە
غەمی زولفی بەخەمت بۆ لە دڵیدا بە گرێ (٥)

دڵدار ئەکێشن . لەبەرئەوەش کە هەردوو سەری ترازووەکە هەر دڵی تیایە و دڵیش هەر دڵێکە ، لا نییە تا قورسی و سووکی دەرکەوێ و ، کاری کێشانەکە هەرگیز نابڕێتەوە . هەروەها لەبەرئەوە کە کاری ئەم ترازووانەی زولفی یار تەنها دڵ‌کێشانە و کارێکی‌تریان نییە ، دیسانەوە کێشانەکە هەرگیز نابڕێتەوە .

ڕۆح (ت) : دڵ . دەکێشن (عم) و (گم) : دەکێشێ . (کم) : ئەکێشێ . ئەم بەیتە لە (چر) و (گم) و (عب) و (من)دا بەیتی دووهەمە .

(٤) ئیحرام : حاجی بەرلەوەی بگاتە مەککە ، لە چەند کیلۆمەترێك دوور لە مەککەوە بەرگی تایبەتیی خۆی دائەکەنێ و بەرگێکی‌تری تایبەتی لەخۆیەوە ئەبێچێ دروومانی تیا نەکراوە ، هەروەها هەندێ کردەوەی تایبەتییشی لێ حەرام ئەبێ وەك ڕاوکردن و سەربڕینی حەیوان و هەر جۆرە خوێن ڕشتنێك و ، وەك چوونە لای ئافرەت . بەوە ئەڵێن حاڵەتی ئیحرام . حەرەم : حەرەمی مەککە کە ڕاوکردنی تیا حەرامە . موددەعی : بەدکار .

نالی لەم بەیتەدا خۆی شوبهاندووە بە کەسێك کە لە ئیحرامدا بێ ، بەڵام ئیحرامی حەج نا ، ئیحرامی ئەدەب کە نزیکی یار نەکەوێتەوە و قسەی ناشیرین لە دەمی دەرنەچێ . یاریشی شوبهاندووە بەو نێچیرەی لە حەرەمی مەککەدا بێ کە کەس نەتوانێ دەسی بۆ بەرێ . بەدکاریشی شوبهاندووە بە سەگ کە بە حەق و ناحەق هەمیشە لەخۆیەوە بوەڕێ .. ئەڵێ : من لە ئیحرامی ئەدەبدام ، نە لە یار نزیك‌ئەبمەوە و نە وەڵامی قسەی ناپەسەندی وەك سەگ‌وەڕی بەدکاریش ئەدەمەوە . یاریش وەك نێچیری ناو حەرەمی مەککە وایە کە کەس دەسی بۆ نابا .. ئیتر بەدکار لەبەرچی لەخۆیەوە ، بەخۆڕایی ، دەسی کردووە بە وەڕین و ، بۆ لە گەفە ناکەوێ ؟ چیی ئەوێ ؟

ئەم بەیتە لە (چر) و (عم) و (گم)دا بەیتی شەشەم و ، لە (عب) و (من)دا بەیتی پێنجەمە .

(٥) فوتوور : مەستی و سستی . مەرەض : نەخۆشی . خەم : لوول .

وەکو پەروانە بە شەو هێندە بە موشتاقی دێم ،
بە چرای کولمتەوە ، زەنگە عەسەس لێم بگەڕێ (٦)

لە جگەر گۆشەیی شیعرم مەدە مەعنایی خراپ
بێ خەطا کەس نییە ڕاضی کە لە ئەولادی درێ .. (٧)

واتە : لەبەرئەوەی لە هەر شتێك ، شتێکی وەك خۆی پەیدا ئەبێ ، منیش، یادی چاوە سست و مەست و نەخۆشەکانت بووە بەهۆی نەخۆشی بۆم و ، خەمی زولفە لولەکانت بووە بە گرێ لە دڵما .

چاوی (چر) و (گم) : دیدەی . غەمی (گم) : خەمی .

ئەم بەیتە لە (چر) و (عم) و (گم)دا بەیتی سێهەم و ، لە (من)دا بەیتی حەوتەمە . لە (عب)یشدا نییە .

لەنێوان (غەم) و (خەم)دا جیناسی موضاریع و ، لەنێوان (خەم) و (گرێ)دا تەناسوب هەیە .

(٦) عەسەس : پاسەوانی شەوی ناو شار .

واتە : ئەوەندە بەسۆزەوە ، وەك پەروانە ، بە شەو دێم بە ڕۆی چرای کولمتەوە ، لەوانەیە پاسەوانی شەویش کە هەر شەوگەڕێکی تۆش بێ نەیگرێ ، لە سۆزی دەروونم حاڵی بێ و لێم گەڕێ بێم بۆلات و ڕێم لێ نەگرێ .

یاخود : وەك پەروانەی شەو ، ئەوەندە بەسۆز و بەلە دێم بۆ لات ، لەوانەیە پاسەوانی شەو گومانی شتێکی خراپم لێ بکا و ، لەبەر ڕۆناکیی کولمتدا کە تاریکیی شەوی ڕۆن کردووەتەوە ، بەدواما بگەڕێ .

پەروانە بە شەو (کم) و (خا) : پەروانەیی شەو .

ئەم بەیتە لە (چر) و (عم) و (گم)دا بەیتی حەوتەم ، لە (عب) و (من)دا بەیتی شەشەمە .

(٧) جگەرگۆشە : پارچەیەك لە جگەر . کینایەیە لە منداڵ کە پارچەیەکە لە جگەری دایك و باوکی .

ناڵی لەم بەیتەدا شیعرەکانی خۆی شوبهاندووە بە منداڵی عەزیز و خۆشەویستی خۆی و ، مەعنا لێدانەوەشیانی بە هەڵە شوبهاندووە بە لێدان و ئازاردانیان .

واتە : باش لە شیعرەکانم حاڵی بن و بەڕاستی مەعنایان لێبدەنەوە .

ڕاستێ جەوهەریە تیغی زوبانی « نالی »
نەرم و توند ، ئاوی گەلۆگیرە ، قسەی پێ دەبڕێ .. (٨)

شیعرەکانم منالی جگەرگۆشەمن و ، بە خراپ لێحالیبونیان مەیانخەنە بەر فەلاقە و دارکاری .. هیچ باوکێك ڕازی نیە منـالێکی خراپەیەکی نەکردبێ ، بە ناحەق لێی بدرێ ...

بێگومان ئێمەش گەلێجار نەمانتوانیوە ئەم داوا بەجێ و بەسۆزەی نالی بەجێبێنین ، بەلام چار چیە ؟ لەسەرێکەوە وردیی نالی خۆی و لە سەرێکیکەشەوە نوسینـەوەی خراپ و نەبونی جـارانی ڕێنوسێکی تایبەتیی بۆ کوردی ، بوون بەهۆی ئەوە کە منالی خۆشەویستی نـالی و دەیان شاعیری کولۆلیترمان بە شۆلی هەناری تەڕی مەعنا لێدانەوەی خراپ لەشـیان سوور بکرێتەوە ... هـەولی ئیستای ئێمـە بۆئەوەیە تازادەیەك فرمێسك لـە چاوی ئەم جگەرگۆشانەی نـالی بسڕینەوە و کەمێك نازی باوك و دایکیان پێ ئاشنا بکەینەوە .

نیوەی دۆهەمی ئەم بەیتە حوسنی تەعلیلە بۆ نیوەی یەکەمی .
بێخەطا (گم) : بێخەتا .

ئەم بەیتە لە (چر) و (عم) و (گم)دا بەیتی پێنجەم و ، لە (عب) و (من)دا بەیتی چوارەمە .

(٨) جەوهەری : جەوهەردار ، دەبان . ئەلێن : تیغی دەبان جەوهەری لـێ ئەتکێ .. گەلۆگیر : لە قوڕگا گیراو .

واتە : بەڕاستێ زوبانی نالی تیغـە و ، تیغێکی جەوهەرداریشـە وەك تیغی دەبـان .. تیغێکی نەرمە ، چونـکە گۆشتە . توندیشـە ، چونکە قسەکانی بەتوێکڵ و ڕەق و کاریـگەرن . ئەوەندە ڕەوانە ئەلێی ئاوە ، بەلام ئاوێکی لە قوڕگـا گـیراوە ، بەربەرچـی دوژمن ئەداتـەوە و دەمی ئەبەستێ و مەودای قـەی لێ ئەبڕێ .

ئەشتوانین بلێـین : (ڕاستێ «بمەعنا دژی درۆ») موبتـەدایە و ، (جەوهەریە) خەبەریەتی و ، ڕستەکەش گشتی خەبەری موبتەدایەکیترە کە (تیغی)یە و ، نیـوە بەیتی دۆهـەمیش کۆمەلە خەبەرێکیتری ئەم موبتەدایەن . بەمپێیە ئەبێ (جەوهەریە) بە (جەوهەریە) بخوێنرێتەوە و ، مەعناش وایلێدێتەوە : ناوەڕۆکی تیغی زوبانی نالی بریتیە لە ڕاسـتێ .. تاد .

نەرم و توند (چر) و (عم) و (عب) و (من) : توند و نەرم . ئاوی : ئەمە

ساقیٖ ! وەرە ، مەیخانەیی دڵ کۆنە ڕەحیقیٖ
گەر مایلی طەوفی حەرەم و بەیتی عەتیقیٖ ! (١)

یەك ڕەنگم و بیٖ ڕەنگم و ڕەنگین بە هەمو ڕەنگ
بەم ڕەنگە دەبیٖ ڕەنگ ڕژیی عیشقی حەقیقیٖ (٢)

تێکستی تەنها (عم) و (گم)ە . (چر) و (عب) و (من) : ئاوە . (چن) و (ك) : ئاو و . (اح) و (خا) و (خب) : ئاو . بۆ هەر سیٖ ئیحتیمالەکە ئەگونجیٖ . گەلۆ (گم) : گەرۆ !

— ٩ —

(١) ڕەحیق : مەی . طەوف : طەواف ، بەدەوراگەڕان . حەرەم : حەرەمی مەککە . بەیتی عەتیق : البیت العتیق ، کۆنەماڵ ، کەعبە . ئیشارەتە بە ئایەتی (إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكاً) .

واتە : کاکەی مەیگێڕ ، ئەگەر حەزت لەوەیە بەدەوری حەرەمی مەککە و ماڵی کەعبەدا بسوڕێیتەوە و تەواف بکەی ، وەرە ناو مەیخانەی دڵم ، چونکە دڵم جێگای عەشقی ڕاستەقینەیە و شەرابی کۆنی بیٖ گەردی خۆشەویستیی بیٖ مەبەست و نیازی تیایە ..

دڵ ، کۆنە ڕەحیقی (عم) : کە تۆ کۆنە ڕەفیقی . (گم) : دڵ کۆنە ڕەفیقی ..

(٢) ڕەنگ ڕژی : ڕەنگ ڕشتن .

واتە : وەرە ناو مەیخانەی دڵم ، لە هیچ لایەك دۆستێکی تری وەك منت دەسگیر نابیٖ ، من یەك ڕەنگم و دوڕو نیم و خوا بە یەك ئەزانم و کەسی کەی ناکەم بە هاوبەش .. (بیٖ ڕەنگم و لە دلداریدا فەوتاوم و فەوتاویش ڕەنگی نییە ، یاخود توانای ئەوەم نییە دەرد و مەینەت لە خۆم دوربخەمەوە و قازانج دەستی خۆم بخەم .. هەمو ذات و صیفاتی جیهان لە مندا کۆبووەتەوە وەك لەش ساغیٖ و نەخۆشیٖ و گەورەییٖ و بچوکیٖ و زانایی و نەزانیٖ و هوشیاریٖ و بیٖ هۆشیٖ) . لە هەمو ڕویەك و دیمەنێکی ئەم جیهانەدا دەرئەکەوم و ، لە هەمو لایەك نیشانەی بۆنم هەیە . خۆشەویستیی ڕاستەقینەش ئەبیٖ بەم جۆرە ڕەنگی بۆ بڕێژریٖ کە من بۆم ڕشتووە . (یاخود خوا کە ڕەنگ ڕێژی عەشقی ڕاستەقینەیە ، ئەبیٖ

مرواریی ئەشکم وەکو یاقوتی ، ڕەوانە
ساقی ! بدە لەو لەعلە شەرابێکی عەقیقی .. (٣)

دائیم لە حەضەردا سەفەری بە .. لە وەطەندا
غوربەتکەش و عاجز بە ، ئەگەر ئەهلی طەریقی (٤)

بەمجۆرە بکا) (*) .

لە نیوەی دوهەمی ئەم بەیتەدا ، بەتایبەتی لە وشەی (ڕەنگ زۆری)دا هەمو نوسخەکان (چر) و (چن) و (خا) نەبێ کەوتونەتە هەڵەوە .

(٣) مرواریی ئەشك : فرمێسکی وەك دەنکی مرواری سپی. ڕەوان : ڕۆیشتو، جاری . لەعل : بەردێکی گرانبەهای سورە . عەقیق : ئاقیق ، بەردێکی گرانبەهای سوری لرە .

واتە : فرمێسکم وەك مرواریش بە سپیەتی و ، وەك یاقوتیش بە سوری ئەڕوا لە چاوم .. مەبەستی لەوەیە بڵێ چاوم مرواریش و یاقوتیشی لێ دائەوەری .. دەسا تۆیش ، کاکەی مەیگێڕ ، لە لەعلی لێوی سوری یار شەرابێکی وەك عەقیق سورم بۆ تێکە ، بۆئەوەی ببم بە خاوەنی ئەم هەمو گرانبەهایانە ..

لەو (« پەراوێزی » چن) : ئەو . بەمپێیە ئەبێ (شەرابێکی)یش (شەرابێکە) بێ . عەقیقی (کم) و (عب) و (من) : حەقیقی .

(٤) حەضەر : خانەنشین . غوربەتکەش : ئەوەی لە نامۆییدا بژی . ئەهلی طەریق : ئەهلی طەریقەت . ئەوەی ڕێگەی ڕاستی گرتبێتەبەر .

واتە : ئەگەر بەڕاستی ئەهلی طەریقەتی یا ڕێگەی ڕاستت گرتووەتەبەر، خۆت بە نیشتەجێ دامەنێ و ، لەکاتی نیشتەجێییەتیدا خۆت بە ڕەوتەنی بزانە ، چونکە ڕێگای مەرگت لەبەرە .. لە وڵاتی خۆتا خۆت بە نامۆ دابنێ، چونکە نیشتمانی ڕاستەقینەت گۆڕستانە و سەرەنجام لەبێ لەوێ ئۆقرە بگری و نیشتەجێ بێ .

دائیم (چر) و (عم) و (کم) و (ك) و (خا) و (خب) : دایم . سەفەری بە (ت) و (عب) و (من) و (خب) : سەفەری بەو . عاجز (چن) و (عم) و

(*) ئەو ئەندازە لێکدانەوەیە کە خستومانەتە نێو دو کەوانەوە ، هی (چنگیانی) و (مەزناوەیی)یە لە پەراوێزی نوسخەی (چن)ەوە لە فارسییەوە کردومانە بە کوردی .

خەڵقێ کە هەمو کۆدەکن و بەستە زوبانن ،
با بێن و لە « نالی » بیەن شیعری سەلیقێ (٥)

— ١٠ —

(بَرِقَ الْبَصَرَ) لەبەر بەرق تەلەئلوئی لەئالێ
(خَسِفَ الْقَمَرَ) لە ئیشراق قیامەئی جەمالێ (١)

(ك) و (من) و (عب) و (اح) : مەحرۆن . طەریقی (عب) : حەقیقی !

(٥) کۆدەك : منداڵ . بەستە زوبان : زمان بەسراو ، بێ دەسەڵات . سەلیقێ : لە (سەلیقە)وە هاتو ، ئەوەی لەخۆیەوە بێت و خۆ پێوە ماندو کردنی نەوێ .

واتە : لەم خەلقە هەمو منداڵ و نەفامن و زمانیان بەیەکادێ ، هیچ لە شیعری ڕاستەقینە تێناگەن .. بڵێن با بێنە لای (نالی) ، شیعری خۆیان بۆ بخوێنێتەوە کە وەك ئاوی ڕەوان لەخۆیەوە دێ ، بەڵکو زمان و بیریان بکرێتەوە و فێری چەش‌کردنی شیعر و ئەدەب ببن .

دوور نییە مەبەستی نالی لەم بەیتە بەربەرچ‌دانەوەی هەندێ ڕەخنەگر بوبێ کە بە چاوێکی بێبایەخ سەیری شیعرەکانییان کردبێ .

کە هەمو کۆدەکن و (« پەراوێزی » چر) و (کم) و (گم) و (عب) و (من) : کە طوفەیلین و هەمـو . (چن) : کە هەمو کینك و کەڕ و . کینك : بە فارسی (کینیك) واتە زۆد و سوك . سەلیقێ (چر) و (خا) : دەقیقێ . (کم) و (گم) و (عب) و (من) : حەقیقێ .

— ١٠ —

(١) بەرق : شەوق دانەوە . تەلەئلوء : بریسکانەوە . لەئالی : جەمعی لوئلوئە بەمەعنا مرواری . ئیشراق : هەڵهاتن .

نالی لەم بەیتەدا ددانەکانی یاری شوبهاندووە بە دانەی مرواری و ، دەرکەوتنی ئەو ددانانەی شوبهاندووە بە دەرکەوتنی برۆسکەی ئاسمان کە چاو لەئاستیا ئەبلەق ئەبێ . ڕۆیشی شوبهاندووە بە ڕۆژی قیامەت لەوەدا کە دەرکەوتنی وەك دەرکەوتنی ڕۆژی قیامەت دنیا ئەشلەژێنێ و ، دەرکەوتنی ئەو ڕووەشی کردووە بە هۆی مانگ گیران .

واتە : لەبەر شەوق‌دانەوە و بریسکانەوەی ددانە وەك مرواریەکانی یار ، چاوی تەماشاکەران ئەبلەق بو.. لەبەر هەڵهاتنی ڕۆژی جوانییشی ،

نیه دیدەیی چ مەردوم ، نییە مەردومی چ دیدە
لە فرۆغی خەددی فاریغ ، لە خەیاڵی خاڵی خاڵی (٢)

سەری هەردو کوڵمی داخۆ گوڵی نەوبەهارە ، یا خۆ
طەرەفی نەهارە ، زوڵفی (زُلَفٌ مِنَ اللَّيالي) ؟! (٣)

کە وەك دەرکەوتنی ڕۆژی قیامەت وایە ، مانگ گیرا ..

لەنێوان (بَرق) و (بەرق)دا بەدیمەن وشەئارایی و بەمەعنا طیباق و ، لەنێوان (بەر) و (بەرق)دا جیناسی ناقیص و ، لەنێوان (خَسف) و (ئیشراق)دا طیباق هەیە .

لەبەر بەرق (عم) و (گم) و (من) و (خب) : لە بەرقی . ئیشراق (عم) و (گم) : شەرقی .

(٢) مەردوم ـ ی یەکەم ـ : خەڵك . مەردوم ـ ی دۆهەم ـ : گلێنەی چاو . فرۆغ : گەشی و ڕۆناکی . خەد : کوڵم . فاریغ : بۆش . خاڵی : چۆل .

واتە : کەس لەو جیهانەدا نەماوە گیرۆدەی جوانیی یار نەبوبێ .. چاوێك نییە ڕۆناکی و شەوقی چاوی ئەوی تیا نەبێ و ، گلێنەی چاوێکیش نییە ڕەنگی خاڵی ڕەشی ڕومەتی ئەو نەخشی تیا نەبەستبێ .

نالی ، لەمبەیتەدا سەرەڕای ئەوە کە ئەیەوێ چاوی هەموکەس بە ڕۆناکیی کوڵمی یار و ، گلێنەی چاوی بە ڕەشیی خاڵی ڕومەتیەوە خەریك بکا ، ئەیەوێ بشڵێ هۆی بریقەدانەوەی چاوی خەڵك بریتییە لە ڕۆناکیی کوڵمی یار و ، هۆی ڕەشیی گلێنەی چاویان ڕەشیی خاڵی ڕومەتیەتی . بۆیە (فرۆغی خەد) و (خەیاڵی خاڵی) بە شێوەی لەف و نەشری مورەتتەب بەدوای (دیدە) و (مەردوم)دا دێنێ .

لەنێوان (دیدەیی چ مەردوم) و (مەردومی چ دیدە)دا جیناسی قەلب و ، لەنێوان (خاڵی) و (خاڵی)دا جیناسی تەرکیب هەیە .

دۆ پارچەکەی نیوە بەیتی یەکەم لە (عم) و (گم)دا لەجێی یەکتردان .

(٣) داخۆ : ئاخۆ ، ئایا . یا خۆ : یاخود . طەرەف : بەش . نەهار : ڕۆژ .

نالی لەمبەیتەدا جارێك تەنها سەرنجی دۆ گۆنای یار ئەدا و بە گوڵی سەرەتای وەرزی بەهاری ئەشوبهێنێ کە بەهار لە تۆفی لاویدایە و گوڵیش لەوپەڕی گەشی و جوانیدا .. جارێکیش لەگەڵ زوڵفیدا سەیر ئەکا و ، سۆر و سپیەتیی کوڵمی گەش و ڕەشیی زوڵفی ڕەش بەراورد ئەکا و ، هونەرمەندانە شەوی تاریك و ڕۆژی ڕۆناك لە ڕومەتی یاردا

یەمی دیدە پڕ لە مەرجانە، وەك یەشمی ئابدارە
شەبەیە شەبیهی زولفی سیاهی وەك زوخالی (٤)

کۆنەکانەوە کە بێ یەك نایانکرێ و یەکتر تەواو ئەکەن و جوانیی هەرکامیان بە بەراورد لەگەڵ هیی ئەویان دیار ئەدا .

واتە : ئەگەر تەنها سەیری سەری دۆ کولمی ئەکەی ، ئەڵێی گوڵی سووری تازە بەهاری جوان و لاو و بۆنخۆشە . ئەگەر بە بەراورد لەگەڵ زولفیش سەیری ئەکەی ، ئەڵێی ئەوکاتەیە شەو و زۆر لە یەك نزیك ئەبنەوە و ڕۆناکیی زۆر لە ئاسۆی تاریکدا لیزگ ئەدا ، یا ئەوکاتەیە کە زۆر لە زەردەپەڕی ئێوارەدایە و تاریکی خەریکە هێرش بێنێ .

لەنێوان (داخۆ) و (یاخۆ) و ، (بەهار) و (نەهار)دا جیناسی لاحیق.و ، لەنێوان (نەهار) و (لەیل)دا طیباق و ، لەنێوان (زولف) و (زلف)دا جیناسی موحەڕڕەف هەیە .

داخۆ (کم) : ئاخۆ . نوسخەکانیتر کۆمەڵێ جیاوازییتریان تیا هەیە ، بەڵام هەمووی هەڵەیە .

(٤) یەم : دەریا . مەرجان : گیاندارێکی دەریاییە وەك گیا وایە ، چەسپ بووە بە زەوییەوە ، سوور و سپی و ڕەشی هەیە . بۆ جوانی لە جەواهیرسازیدا بەکاریدێنن . یەشم : بەردێکی ساف و بریقەدار و ، نوختە نوختەیە ، نوختەی سپی و سەوز و شینی تیایە . شەبە : شەوە . مۆرووەیەکی ڕەشە .

نالی لەم بەیتەدا چاوی یاری شوبهاندووە بە دەریای پڕ لە مەرجان و مەرجانەکەش ئەو کلەیەیە کە چاوی پێ ئەڕێژێ ، هەروا شوبهاندوویەتی بە یەشم کە نوختە نوختەی ڕەش و سپیی تیایێ ، نوختە ڕەشەکانی کلەکەیە و ئاوداریەکەشی سپێنەکەی چاوەتی . بۆ دەربڕینی زیادەڕەوییش شەوەی شوبهاندووە بە زولفی وەك خەڵوز ڕەشی یار ، لەجیاتیی ئەوەی زولفی بشوبهێنێ بە شەوە ..

واتە : دەریای چاوی یار پڕە لە مەرجانی ڕەشی کلە و ، سپێنەی چاوەکانی لەگەڵ ئەو کلەیەی پێی ڕشتووە وەك یەشمی ئاودار وایە کە نوختە نوختەی سپی و ڕەشی تیایە . زولفیشی ئەوەندە ڕەش و بریقەدارە تەنانەت شەوەی ڕەش و بریقەداری پێ ئەشوبهێنرێ .

یەمی (چر) و (چن) : یەم . دیارە (یەمی)یە . (ك) و (اح) : هەم . وەك (چر) : دەڵێ !. («بەراوێزی» چر) و (عم) و (گم) و (عب) و (من) : لە ،

به مەلاحەتی تەکەللوم هەمو زەمزەم و مەلیحێ
به فەصاحەت و تەبەسـوم هەمو کەوثەر و زولالێ (٥)

بەڵام لە (عم) و (گم)دا لەگەڵ (و)ێکی عەطف لەپێش (لە)وە . (ت) و (خب) : وەکو . شەبەیە شـەبیە (شەبیهی) : ئەمە تێکستی (چن)ە . (چر) و (عب) و (خب) و (اح) : لە شبیە شبە . ئەگونجێ بە (لە شەبەیە شیبهی) و بە (لە شەبیهی شەبە)ش بخوێنرێتەوە . (عم) و (گم) : شەوەیە شەبیهی . (کم) : لە شـبیهی شبهی . دیارە (لە شەبیهی شـیبهی)یە . (ت) : لە شەبیە شبە . دیارە (لە شەبیهی شەبە)یە . (ك) : شەبەهـ شەبیهی . (خا) و (من) : لە شەبیهی شیبهی . زولفی (چر) و (کم) و (عب) و (خا) : زولفەینـی . (ت) و (من) و (خب) : زولفەین . دیـارە (زولفەینی)یە . سیاهی : ئەمە تێکستی (ك)ە . (چر) و (عب) و (من) و (خا) : سیاه و . (چن) و (ت) و (اح) و (« پەراوێـزی » خا) و (خب) : سیاه . بەپێی وشەی پاشەوەی بە (سیاهی) یا (سیاه و) ئەخوێنرێتەوە . (عم) و (گم) سیاهتەر . (کم) : سییەهـ . وەك زوخـالی : ئەمە تێکستی (چن)ە . (چر) : لەعلی ئالی . (عم) و (گم) : لە خالی . (« پەراوێزی » چر) و (ت) و (ك) و (اح) و (« پەراوێزی » خا) : ئابداری . (عب) و (خب) : لەعل ئالی . دیارە (لەعل و)وە . (خا) : لەعل و ئالی .

(٥) مەلاحەتی تەکەللوم : خۆشی و بەتامیی قسە . زەمزەم : بیری زەمزەم لە مەککە . فەصاحـەت : قسە ڕەوانی . تەبەسـوم : زەردەخەنە . کەوثەر : حەوزی کەوثەر لە بەهەشتدا . زولال : سازگار .

واتە : دەمی یـار لە ڕوی خۆشـی و بەتامیی قسـەوە ئەڵێی ئاوی زەمزەمی تیایە . لەبارەی قسـە ڕەوانی و ناسکیی زەردەخەنەشەوە ، لێوی وەك لێواری حەوزی کەوثەرە .

مەلاحەت و (چـن) و (کم) و (ت) و (ك) و (اح) : مەلاحـەت . بۆ (مەلاحەت و) (مەلاحەتی)یش دەسـتئەدا . زەمزەمو : (« پەراوێزی » چـر) و (کـم) و (ك) و (عـب) و (مـن) و (خـب) : زەمـزەمە . (چن) : زەمزەمە و . (ت) : زەمـزەم . دیـارە (زەمـزەم و)وە . فەصـاحەت و (چن) و (ك) : صەباحەت . بۆ (صەباحەت) و (صەباحەتی)یش دەستئەدا . (کم) : صـەباحەتی . (اح) و (عب) و (خب) : صـەباحەت و . (من) : فەصاحەتی . کەوثەر و (« پەراوێزی » چر) و (چن) و (کم) و (ك) و (عب) و (من) و (خب) : کەوثـەرە . (ت) : کەوثـەر . بۆ (کەوثـەرو) و (کەوثەرە)یش دەستئەدا . بەیتەکە تێکڕا لە (عم) و (گم)دا بەمجۆرەیە .

نەظەرم پڕە لە نووری شەو و ڕۆژی طەلعەتی تۆ
کە بە ڕوو شوعاعی شەمسی ، بە برۆ خەمی هیلالی (٦)

ڕوخی تۆ گوڵێکە صەد وەك هەزاری عاشق ، ئەمما
لە هەموو چەمەن دیارە بە ئوصووڵی نالە « نالی » (٧)

بە صەباحەتی تەبەسسوم هەموو زەمزەمی مەلیحی
بە مەلاحەتی تەکەللوم هەموو کەوثەری زولالی

(٦) نەظەر : چاو . طەلعەت : ڕوو . شوعاع : تیشك . خەمی : چەماوەیی .

واتە : هەمیشە دیمەنی شەو و ڕۆژی ڕووی تۆم لەبەرچاوایە و چاوم لێی پڕە . ئەوەتە کە سەیری ڕوومەتت ئەکەم تیشکی ڕۆژم دێتە بەرچاو و ، کە سەیری برۆی چەماوەت ئەکەم مانگی یەکشەوەم بۆ دەرئەکەوێ .

لە کۆکردنەوەی (شەو) و (ڕۆژ) و ، (نوور) و (شەو)دا طیباق و ، لە کۆکردنەوەی (ڕۆژ) و (طەلعەت)دا کە بەمەعنا (هەڵهاتن)یش هاتووە تەناسوب و ، لەنێوان (بە ڕوو) و (برۆ)دا بەپێی شێوەنووسی جاران کە هەردووکیان وا ئەنووسران (برو) جیناسی تەواو و ، لەنێوان (شەمس) و (هیلال)یشدا تەناسوب هەیە .

نووری (چر) و (عم) و (کم) و (گم) : نوری . (چن) و (ك) : نور . دیارە (نوری)یە . (عب) و (من) : زیب و . ڕۆژی (چر) و (چن) و (ت) و (عب) و (اح) و (خب) : ڕۆژ . دیارە (ڕۆژی)یە ، لە (عب)دا ئەبێ کە لەوانەیە (ڕۆژە) بێ چونکە (زیبی)یش (زیبە) بوو . (من) : ڕۆژە . بە ڕوو (ت) : ڕوو ; بە برۆ (کم) و (عب) و (من) : برۆ .

(٧) ڕوخ : ڕوو . هوزار : بلبل .

واتە : ڕوومەتی تۆ گوڵێکی تاقانەی بێهاوتایە هەزاران بلبل عاشقی بوون و بۆی ئەخوێنن ، بۆیە ئەبوا دلدارێکی وەك نالی لەناو کۆڕی ئەم هەموو دلدارانەدا هەر دیار نەبوایە .. کەچی لە هەموو لایەکی چەمەن و گولزار و لەناو هەموو دلداراندا بەگوێرەی ناڵەناڵی خۆی و بە هاوار و کوڕۆزانەوەیدا دیارە ، چونکە دلدارێکی ڕاستەقینەیە ..

ئەشکونجێ (نالە «نالی») بە (ناڵەناڵی) بخوێنرێتەوە و مەعنای بەیتەکە وای لێبێتەوە : ڕووی تۆ گوڵێکە صەد دلداری وەك بلبلی هەیە ، بەڵام بلبل لەناو هەموویاندا بەشێوەی تایبەتیی ناڵەناڵی خۆیدا دیارە . بەپێی ئەم مەعنایە بەشی دووەمی وشەی (ناڵەناڵی) کە (نالی)یە ئیشارەت ئەبێ

—١١—

بنوارە نەوبەهار و فوتوحاتی گولشەنی
گوڵ زاری کردەوە ، لە دەمی ، غونچە پێکەنی (١)

بۆ نازناوی (نالی) و بلبلەکە (نالی) خۆی ئەبێ .

لەنێوان (ڕوخ) و (هوزار)دا هەم طیباق و هەم تەناسوب هەیە ، چونکە (ڕوخ) ناوی باڵدارێکی ئەفسانەییشە . هەروەها لە کۆکردنەوەی (صەد) و (هوزار)دا بەپێی شێوەی نوسینی جاران کە ئەنوسرا (هزار) تەناسوب هەیە . لەنێوان (ناڵە) و (نالی)یشدا جیناسی موضاریع هەیە .

وەك (چن) و (عب) و (من) : بەرگ . (عم) و (گم) : بەرگ و . بەرگ : بەرە ، گەڵا .

—١١—

(١) فوتوحات : بەرەکەت . گولشەن : باخێ کە گوڵی زۆری تیابێ .

واتە : سەیری وەرزی بەهاری نوێ و بەرەکەتی باخچەی گوڵان بکە ، هەر گوڵە و گوڵی لێ ئەبێتەوە ، گوڵ دەم ئەکاتەوە ، هەر کە ئەو دەم ئەکاتەوە خونچە بەدەمیەوە پێئەکەنێ و ئەپشکوێ .. ئەڵێی خونچە بێچوی گوڵە ..

کۆکردنەوەی (گوڵ) و (زار) وشەکاریەکی جوانە ، هەرچەند مەبەست لە (زار) دەمە و شوێنی گوڵ نییە . بۆیە لە (گوڵ زار)دا تەوریەیەکی بەدیمەن هەیە ، ئەوەتە بەڕواڵەت مەعنای (باغ) و لەڕاستیدا مەعنای (دەم) ئەگەیەنێ . هەروەها بە ڕواڵەت لەنێوان (زاری) و (پێکەنی)دا طیباق هەیە .

نەوبەهار و (ك) و (اح) : نەوبەهار . ئەمیش هەر (نەوبەهار و)وە . زاری (چر) و (تو) و (عب) و (اح) : زار . ئەمیش هەر (زاری)یە . کردەوە (چن) و (کم) و (ت) و (اح) و (خب) : گرتووە ، وەك بڵێی پێی گرتووە ، یا گرتەوە ، وەك چۆن ئەڵێین چۆلەکە دەمی گرتەوە . (خا) : گرتووە . لە دەمی (چر) : ئیرەمی . ئەبێ ئیشارەت بێ بە (باخچەی ئیرەم) کە ئایەتی (إِرَمَ ذاتِ العِمادِ ، الَّتي لَم يُخلَقْ مِثلُها في البِلادِ) باسی لێ ئەکا . (ت) و (تو) : لە دم . (ك) و (عب) و (اح) و (من) و (خب) : لەم . دیارە هەمووی (لە دەمی)یە .

لەم پارچەلۆکە هەورە بە قەد ڕۆی هەمۆ زەمین
بەم ڕایەڵە قەدیفەیی سەوزی عەجەب تەنێ (٢)

بورجی درەختی سەوز و بولەندی وەك ئاسمان
پێوە شکۆفە هەروەکو نەجمن بەرەوشەنی

(٢) پارچەلۆك : پارچەی بچۆك . بە قەد : ئەوەندەی . ڕایەڵ : تان (تانی تان و پۆ) . قەدیفە : قەیفە . تەنێ : تەنین ، چنینی ڕایەخ .

نالی لەم بەیتەدا نەوبەهاری شوبهاندووە بە وەستا و ، دڵۆپی باران کە لە ئاسمانەوە دائەچۆڕێ ـ بە ڕایەڵ و ، گیای سەوزی ڕۆی زەویی بە فەرش و ، ڕوانی گیای لەسەر زەوێ بە چنینی فەرش داناوە .

واتە : سەیری نەوبەهار بکە چۆن وەستایەکە (دیارە دانی وەستایێ ئەپاڵ نەوبەهار مەجازە) : لەم پارچە بچۆکەی هەور و ، بە ڕایەڵی بێ‌پۆی بارانی وەك تالە دەزۆ ، پارچە قەیفەیەکی سەوزی ئەوەندەی ڕۆی زەوێ ـ گەورەی چنێ !

ئەشتوانرێ (پارچەلۆکە) بە (پارچە لۆکە) بخوێنرێتەوە و (هەور) بشوبهێنرێ بە (لۆکە) .

بە قەد ڕۆی هەمۆ زەمین (عم) و (گم) : بە قەد ڕۆی هەمۆ زەوێ . (کم) و (اح) و (خا) : بە قەدەر ڕۆی هەمۆ زەمین . (من) : بە قەددی ڕووی زەمین . (خب) : بە قەدەر ڕووی زەمین .

(٣) شکۆفە : هەڵاڵە . نەجم : ئەستێرە .

نالی لەم بەیتەدا درەختی شوبهاندووە بە ئاسمان لەوەدا کە بەرز و دیاریە و وەك ئاسمان گومەزێ ئەنوێنێ و ، هەڵاڵەی تازە دەرهاتوی درەختیشی شوبهاندووە بە ئەستێرەی ئاسمان لە سپیەتێ و ڕۆشنیدا .

واتە : شوێن هەڵاڵەکانی درختە سەوز و بەرزەکان ، هەڵاڵەی تازە بشکۆتو سپێ ئەکانەوە پێیانەوە ، وەك بڵێی ئەستێرەن بە بورجەکانی ئاسمانەوە .

بورجی (چر) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) : بورج . دیارە (بورجی)یە . درەختی (چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) : درەخت . بۆ (درەختی)یش دەستئەدا . سەوز و (لو) و (عب) و (من) و (خب) : سەوزی . بولەندی (چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (اح) و (خا) : بولەندە . (خب) : بولەند . بۆ هەردوکیان ئەشێ .

بەزمی هوزارە ، قەل‌فڕی ئەغیارە ، دەوری گوڵ
سۆفی ! بڕۆ ، مەبە بە دڕك ، تۆ لە ئێمە نیی .. (٤)

هەر دارە بەرگ و ، هەر گوڵە ڕەنگی خەڵاتیە
هەر جۆدی نەوبەهارە کە عالەم دەکا غەنی (٥)

دیسان لە بگرە بەردەیی گوڵچین و باغەبان
بولبول کەناری گرت و دلی غونچە ڕاچنی (٦)

---

(٤) هوزار : بلبل : قەل‌فڕ : کینایەیە لە دەرکردن و دوورخستنەوە . ئەغیار : بێگانە و ناحەز . نیی : نیت .

واتە : سەردەمی ڕابواردنی عاشقانە کە وەك بلبل وان و ، کاتی دەرکردن و دوورخستنەوەی بەدکار و ناحەز و بێگانەیە و ، ڕۆژ ڕۆژی گوڵانە .. کەواتە ئەی وشکەسۆفی جێی تۆ لای ئێمە نییە .. تۆ نە بلبلی و نە گوڵی .. تۆ بێگانەی و .. لە ئێمە نیت .. دەسا لێمان مەبە بە دڕك و بڕۆ دوورکەوەرەوە ، دڕك و گوڵیان پێکەوە نەوتووە ..

مەبە بە دڕك (تـو) : بڕۆ بە دەرەك . دەرەك : جێنی بنەوەی دۆزەخ . (خب) : مەبە بە دەرەك ..

(٥) جۆد : بەخشش . غەنی : دەوڵەمەند ، بێ‌ئیحتیاج .

واتە : دنیا هەمو ڕازاوەتەوە .. هەر درەختێ ئەگری بەرگی گەڵای نوێی پۆشیوە و ، هەر گوڵێك ئەبینی ڕەنگێکی تازەی خەڵات کراوە .. مەبەستی لەوەیە درەختە ڕووتەکانی زستان هەمو گەڵایان کردووەتەوە و ، ناوباخ و ڕووی زەوی هەزاران گوڵی ڕەنگاوڕەنگی لێ ڕواوە .. ئەمە هەمو دەس و دەهەنەداریی بەهارە وا جیهانی دەوڵەمەند کردووە و ، بەرگی کردووەتە بەری درەختی ڕووتاوە و ، زەویی بە گوڵی هەمەجۆرە ڕازاندووەتەوە .

بەرگ و (چر) : بەرگی . ڕەنگی (ت) و (ك) و (عب) و (اح) و (خا) و (خب) : ڕەنگ . ئەبێ (ڕەنگی) بێ . دەکا (من) : ئەکا .

(٦) بگرە بەردە : بگرە و بەردە ، گیرە و کێشە . گوڵچین : ئەوەی گوڵ کۆئەکاتەوە و ئەیکا بە چەپك . باغەبان : باخەوان . ڕاچنی : داچڵەکا .

لەم‌بەیتەدا یار و دڵدارێکی ڕاستەقینە هەیە کە (بلبل) و گوڵن و ،

خارایی سەوز و شینی لەبەرکردووە جەبەل
دامێنی وەردی سوورە کە دەستم بە دامەنی ! (٧)

باخەوان و گوڵچینیش هەن کە کێشەیانە بۆ سوودێکی تەسکی ڕۆژانە . گوڵ ئەیەوێ بمێنێتەوە و بە ڕووی بلبلەوە بشنێ و ، بلبلیش ئەیەوێ بۆ گوڵ بجریوێنێ .. باخەوانیش خزمەتی گوڵ ئەکا و دڵی بە گوڵەکانی خۆشە و ئەیەوێ خۆی لێ بەهرەمەند بێ ، گوڵچینیش خواخوای ئەوەیەتی خونچەیەک زۆر پشکوێ و بێ بە گوڵ و بیکاتەوە و بیبا بەدیاریێ یا بیفرۆشێ .. نالییش ئەڵێ لەم بگرە و بەردەی باخەوان و گوڵچینەدا کە هەرچۆن بێ بە زەرەری گوڵ و بلبل تەواو ئەبێ ، بلبل باخی لێ ئەبێ بە دۆزەخ و هەڵئەفڕێ و دوور ئەکەوێتەوە و ، گوڵیش ڕائەچێ کەوا هەم بلبلی لێ دوورکەوتەوە و هەم هاکا گوڵچینیش کردیەوە و بردی و مراندی ..

ئەشتوانین بلبل و خونچە بە دلدار و یاری ڕاستەقینە مەعنا لێبدەینەوە ، بڵێین کە باخچە و باخ وایان لێهات گوڵچین و باخەوان ڕۆیان تێ بکەن ، لیتر دلداران و یاران دوور ئەکەونەوە و ڕۆیان نابێ خۆیان دەرخەن و ، ئەو گۆشەگیر ئەبێ و ئەمیش لە خەفەتا دڵی ڕائەچڵەکێ ..

خۆ ئەگەر (بگرە بەردەیی) بە (بیکری پەردەیی) بخوێنینەوە ، وەك لە هەندێ نوسخەدا نوسراوە و پاشان ئیشارەتیان بۆ ئەکەین ، ئەوا مەعنایەکی تری ناسك دێتە ئاراوە و ، (بیکر) واتە (کچ) باغەبانەکە ئەبێ و پاسەوانیی (باخەکەی) خۆی ئەکا و ، مەبەست لە (گوڵچین)یش لای ئەولا و ، مەبەست لە (بولبول کەنار گرتن)یش ئەوە ئەبێ کە بەری ئەولا جێیەکی تایبەتی بۆ خۆی بگرێ و ، مەبەستیش لە (ڕاچنینی دڵی غونچە) ترس لێنیشتنی خونچەی نەپشکوتوی (بیکر)ەکە ئەبێ ..

بگرە بەردەیی (عم) و (کم) و (گم) : بیکری پەردەیی . (ت) و (من)یش هەر لەم ئاقارەدا ئەسوڕێنەوە، بەڵام بە هەڵەوە . گوڵچین و (عم) و (گم) : گوڵچینی . (ت) و (خا) و (خب) : گوڵچین . بۆهەردوکیان ئەگونجێ .

(٧) خارا : جۆرە قوماشێکی ئاوریشمە لە جوانیدا وا دێتە پێش چاو کەوا شەپۆل ئەدا . دوو جۆری هەیە : سادە و خەت خەت . جەبەل : چیا . دامێن : داوێن ، بنار . وەرد : گوڵ ، یا زەویی کێڵراو کە ئامادە کرابێ بۆ تۆو تیا داچاندن .

واتە : شاخ بەرگی گیا و گەڵای سەوز و شینی پۆشیوە کە لە

وادیٖ بووه به وادیی پڕ نووری (طوور)ی (نار)
(نەعلەین) لە پێ فڕێ بدە « نالی » بە (ئەیمەنی) (٨)

شەپۆلدانەوەی ڕەنگدا ئەڵێی پارچەی خارایە لەبەریا . داوێنی شاخیش هەمو هەر گوڵاڵە سوورەیە ، یا زەویی هەڵگێڕراوەبە سوور ئەکاتەوە .. دەستم بە داوێنی شاخ بێ و لە خێـر و بەرەکەتی ئەو گوڵاڵە سوورەیە یا ئەو وەردە هەڵگێڕراوەیەم دەسگیر بێ ! .

هێنانی ڕستەی (دەستم بە دامەنی) بۆئەوەیە تێبگەین کە ئەشتـواتریٖ (جەبەل) بە (ئافرەتی باڵابەرز) مەعنای لێبدرێتەوە و ، ئەو کاتە مەعنای (وەردی سوور) و چۆنیەتیی (دەس بە دامێن بوون)یش ئاشکرا ئەبێ ..

لەنێوان (سەوز) و (شین) و (سوور)دا تەناسوب و ، لەنێوان (دامێن) و (دامەن)دا جیناسی ناقیص هەیە .

شینی (اح) : سووری. دامێنی (چر) و (عم) : دامێن. دیارە (دامێنی)یە. (گم) : داوێنی . وەردی (چر) : وەردە . (اح) : وەرد . بۆ (وەردی) و (وەردە)یش ئەگونجێ . سوورە (چر) و (اح) : سەوزە .

(٨) وادیٖ : شیو . طوور : کێوی طوور . (نەعلـەین) : جوتـە نەعل ، جوتە کەوش . ئەیمەنی : هێمنی .

نالی لەم بەیتەدا ئیشارەت ئەکا بـۆ ئایەتی (فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ اِنَّكَ بِالوادِ المُقَدَّسِ طُوىً) لە باسی حەزرەتی موسادا ، واتە : پێڵاوەکانت داکەنە ، چونکە تۆ لە شیوی پیرۆزدای کە شیوی داوێنی کێوی طوورە کە نووری خوای تیا دەرکەوت بۆ موسا و شاخەکە بەو نوورە گڕی تێبەربو سوتا .. هەروەها لـە وشەی (ئەیمەن)یشدا ئیشـارەت بە دوو ئایەتیتر کراوە کە هەر باسی ئەم بابەتە ئەکەن ، ئەوانەش ئایەتی (.. مِنْ جانِبِ الطُّورِ الاَيْمَنِ) و (.. مِنْ شاطِيءِ الوادِي الاَيْمَنِ)ن .

واتە : دۆڵ و شیو بەهۆی داهاتنی بەهارەوە وەك شیوە پڕ لە نوورەکەی طووری لێ هاتووە کە گڕی تێبەربو .. کەواتە تۆیش ئەی نالی ، وەك موسا ، پێڵاوەکانت داکەنە و بەهێمنی بە پێی ڕووتی بەسەر ئەو گوڵ و گیایەدا بڕۆ .

لەنێوان (نوور) و (طوور)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (نـوور) و (نار)دا جیناسی لاحیق و تەناسوب و، لەنێوان (وادیٖ) و (نەعلەین)دا تەناسوب و، لە (وادیٖ) و (نەعلەین) و (هێمنی)دا ئیقتیباس هەیە .

طووری (چـر) و (کـم) و (ت) و (ك) و (اح) و (خـا) : طـوور . دیارە (طووری)یە . (تو) و (عب) و (خب) : طوور و . مەعنای نایەت .

— ١٢ —

قەدری من چەندە لەلای دەولەتی دنیایی دەنی ،
قەدری ئەو کەمتر و ، هەردوو لە غەمی یەکدی غەنی (١)

— ١٢ —

ئەم پارچە شیعرەمان لە دۆستی خۆشەویستمان د. عزالدین مصطفی رسولەوە دەس کەوت لەگەڵ چەند پارچە شیعرێکی جیاجیای تردا ، لەسەر پارچە کاغەزێکی کۆن و بە خەتێکی کۆن و فارسی ئامێز لەلایەن (محمد) ناوێکەوە نوسرابووەوە . کاغەز و خەتەکە لەوانە نەبوون لەوەدا دوودڵ بین کە هیچ نەبێ هی ٨٠ — ٩٠ ساڵێك بەر لە ئەمڕۆن . لەلای سەرەوەشیەوە نوسرابو «مناضره (مناظره) نالی سلیمانی مع میرزا صفا الشیرازی» . واتە یەکتر بەزێنیی نالیی سولەیمانیی لەگەڵ میرزا صەفای شیرازی . لە هیچ‌کام لە نوسخەکانی بەردەستیشمانا نیشانەیەکی کەمی ئەم پارچە شیعرە نییە ، بەڵام شێوەی داڕشتنی، دەق، شێوەی داڕشتنی شیعری نالییە .

لەبارەی ئەم میرزا صەفای شیرازییەوە هیچ ئاگادارییەکمان نییە . بەڵام لە چەند بەشێکی پارچە شیعرەکەوە هەندێ شتمان بۆ دەرئەکەوێ . بۆنموونە لێیەوە دەرئەکەوێ کەوا ئەم میرزایە کابرایەکی دەسەڵاتداری ئێرانی بووە و فارسیش بووە و شیعەش بووە . هەروەها ئەوەش دەرئەکەوێ کە زیاتر لەوانەیە نالی لە مەدینە چاوی بەم میرزایە کەوتبێ و، لەسەر مەسەلەیەکی ئاینیش و سیاسیش (بە نیشانەی ناوهێنانی کورد و فارس و عەرەبدا لە پارچە شیعرەکەدا) لەگەڵیا تێگیرابێ و بۆیە ئەم پارچە شیعرەی وتبێ .

سەرێکی هەستی سیاسیی نالی لەم پارچە شیعرەوە بەئاشکرا دیارە ، ئەوەش نەویستنی عەجەمە کە لە هەندێ شیعری تریشیا دەرئەکەوێ . لە پاڵی یەکا زێز کردنی ناوی کوردو عەرەبیش نیشانەی جۆرە دۆستایەتییەکیەتی لەگەڵ عەرەب . سەرەڕای هەمو ئەمە ، ئەم پارچە شیعرە نیشانەی پایەی کۆمەڵایەتیی نالی و سەربەدەرەوە بوونییەتی . ئەگینا مەلایەکی کوردی بێ کەس و بێ دەر و نامۆ چیبەتی لە غەریبیدا خۆی بدا لە قەرەی کابرایەکی دەسەڵاتداری ئێرانی و بە زۆریا هەڵشاخێ و بە شیعری سەرشکێنی خۆی بەدناوی بکا و بیزڕێنێ .

(١) دەنی : سووك . یەکدی : یەکتر . غەنی : بێ‌ئیحتیاج .

طاغی‌یو باغی‌یو ، باغی گوڵ و نەیرەنگ و فەنی
شاد و شادابە بە گوڵ ئاتەشی‌یو نارەوەنی (٢)

هێندە دڵخۆشە لەبەر سەبزی‌یو دار و دەوەنی ،
کە دەڕەقصێ وەکو شاخ و فەنەن و نەستەرەنی (٣)

لە خەزان بێ‌خەبەرە بەرگی بەهار و چەمەنی
بێ‌بەقاییی گوڵ و سەرو و سەمەن و یاسەمەنی (٤)

وانە : سامان و دەسەڵاتی بێ‌بایەخی دنیا بە چ چاوێك سەیری منی شاعیری دەروون‌بەرز و سەر شۆڕنەکردوو بکا و چەندم ڕێز لێ‌بگرێ ، منیش هەر بەوچاوە سەیری ئەو ئەکەم و ئەوەندەی ڕێز لێ ئەگرم .. چونکە وەك ئەو ئینشی بە من نییە و هیچی لەسەر من پەکی نەکەوتووە ، منیش هەر وام ..

مەبەستی نالی لە (دەوڵەتی دنیایی دەنی) خاوەن دەوڵەتەکەیە کە میرزای شیرازییە .

(٢) طاغی : سەرکەش و ستەمکار . باغی : یاخی ، لەخوانەترس . نەیرەنگ : فڕوفێڵ و جادووگەری . فەن : هونەر و جوانی . فڕوفێڵ . شاد : شادمان و گەش . شاداب : تێراو . گوڵئاتەشی : گوڵەهەنار ، گوڵێکی سوورە . نارەوەن : درەختێکی گەڵاپڕی سێبەر خۆشە .

وانە : میرزای دنیادار کابرایەکی سەرکەش و لە خوا یاخی و زۆردارە ، باخی بەدیمەن پڕ لە گوڵ و کاری هونەرمەندانە و لەڕاستیدا پڕ لە فڕوفێڵی ، گەش و تێراوە بە گوڵ و درەختی بەدیمەن جوان و لەڕاستیدا بێ‌بوون و بەری وەك گوڵە هەنار و دار نارەوەن .

لەنێوان (طاغی) و (باغی)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (باغی) و (باغ)دا جیناسی ناقیص هەیە .

(٣) دەڕەقصێ : سەمانەکا . شاخ : لق . فەنەن : لقی ڕاست . نەستەرەن : گوڵێکی بۆن‌خۆشە ، سوور و سپیی هەیە .. بە هەر لقێکیەوە چەند گوڵ ئەڕوێ . درەختەکەی دڕکاوییە . وەك گوڵەباخی لای خۆمان وایە .

وانە : شیرازی ئەوەندە لەبەر سەوزی و دار و دەوەنی باخی دنیا شادمان و دڵخۆشە ، وەك لەرینەوەی چڵ و دار گوڵەکانی بەدەم شنەی باوە ، کەوتووەتە سەما ..

(٤) وانە : میرزای شیرازی بەجۆری بایی و غەڕڕا بووە و وانازانی ڕۆژان

فەلەکی میهر مەهی ، وەقتە تەواو بێ زەمەنی
کەوکەبەی ئەنجومیو دائیرەیی ئەنجومەنی (٥)

خوانی ئەلوانی زەمین و صەفی سینێ و صەحەنی
طەشت و طاس و طەبەق و لەنگەر و شەمع و لەگەنی (٦)

من وەکو ڕەعدم و تۆ وەك گوڵ و سەبزەی دیمەنی
من دەگریێم و دەناڵێنم و تۆ پێ‌دەکەنی (٧)

ڕۆژیان لەدوایە ، تەنانەت گەڵای سەوزی درەختی بەهار و چیمەنی شینی ژینی بەختەوەری ، ئاگایان لەوە نییە کەوا پایزێکیش بەڕێوەیە ، جێگای بەهار ئەگرێتەوە و ، گوڵ و سەرو و سەمەن و یاسەمەن هەمو سیس ئەبن و ئەوەرێن و دواییان دێ .

(٥) میهر مەه : مانگی میهر ، یەکێکە لە مانگەکانی ساڵی شەمسی ، لە ئاخری ئەیلولەوە دەس‌پێ‌ئەکا و سەرەتای پایزە . زەمەن : زەمان ، کات . کەوکەبە : کۆمەڵی بەشان‌وشکۆ . ئەنجوم : ئەستێرەکان . دائیرە : کۆڕبەستن و خڕبونەوە .

نالی لەم بەیتەدا ڕستەی (تەواو بێ)ی لە یەك‌کاتا بە دوو مەعنای جیا بەکارهێناوە و ، کردوێە بە (فیعل) بۆ دوو فاعیلی جیا . ئەڵێ : میرزای شیرازی ئاگای لەوە نییە کەوا هاکا ئەستێرەی پایزی گەیشتە برجی خۆی و پایزی بە تەواوی داهات و ، کەوا هاکا سەردەمی ئەستێرەی بەختی بەسەرچو و ، کۆڕی خڕبووەوەی دەوری ، لەبەر نەمانی خۆی بڵاوەیان لێ‌کرد .

(٦) خوان : سفرە . ئەلوان : ڕەنگاوڕەنگ . صەف : ڕیز . صەحەن : قاپ و قاچاخ . طاس : تاسە، کاسە . طەبەق : قاپی گەورەی چێشت . لەنگەر : لەنگەری . شەمع : مۆم .

واتە : میرزا لەوەش بێ‌ئاگایە کەوا هاکا خوانی ڕەنگاوڕەنگی پڕ لە هەمو جۆرە خواردن و ڕیزە سینێ و تەشت و قاپ و قاچاخ و ، چێشتخانەی ئاوەدانی بڕایەوە و هیچی بەسەر هیچەوە نەما .

(٧) ڕەعد : گرمەی هەور . دیمەن : جەمعی دیمنەیە واتە سەر سەلوێنك .

واتە : من کە ئەناڵێنم و ئەگریم هەوری بەهارم گرمەم دێ و باران بەسەر زەویدا ئەبارێنم .. تۆیش کە بە هاوار و ناڕەحەتیی من زیاتر

ئەی دەراتو لە دو مەجرایی دو میزابی مەبـال
مەبە بادێ وەکو خەرزیهـ بەهەوای کیر و مەنێ (٨)

تەنی ڕاضیێ بە خەشین پۆشی‌یی وەك شێر و شوتور
بێ نیازە لە برێشم تەنی‌بو پیلەتەنێ (٩)

ئەبۆڕێینەوە ، گژوگیای سەر سەلوێنکی بە بارانی فرمێسکی من سەوز ئەبێ و ئەڕوێی .

هێنانی ڕستەی (دەگریێم) لەم بەیتەدا نیشانەی بێ‌دەسەلاتیی نـالی نییە لە بەرابـەر میرزای شیرازیدا ، بـەڵکو نیشانەی‌لەخواترسێ و بێ ناخۆش‌بۆنیەتی بە مل‌کەچ‌نەکردنی میرزای شیرازێ بۆ ڕاستێ . وەك چۆن (ڕەعد) کە واتە گرمە نیشانەی هێزە و (سەبزەی دیمەن)یش سەرەڕای مەعناکەی ئیشارەتە بـە فەرمۆدەی پێغەمبەر کە ئەفەرموێ (اِیـاکُمْ و خَضْرَاءَ الدِّمَنِ) واتە خۆتان بپارێزن لە ئافرەتی بەدیمەن جوان و بە ڕەوشت بەد و ناڕەسەن کە وەك گیای سەر سەلوێنك وایە .. کەواتە وا نالی میرزای شوبهاند بەوجۆرە ئافرەتانە .

(٨) دەراتو : دەرهاتو . مەجرا : شوێنی پیا ڕۆیشتنی ئاو . میزاب : بلۆسك . مەبال : میزکردن . بادێ : بایێ . خەرزیهـ : ئالەتی پیاو . کیر : فـز . مەنێ : ئاوی پیاو .

واتە : ئەی کابرای ناچیز کە لە دۆ بلۆسکی میزی پیاوێك و ئافرەتێك هاتویتە دەرەوە ، لە خۆت بایێ مەبە و ، وەك (هێنی) پیاو کە هەستێ و لەبەر پڕبۆن لە (ئاو) هەلاوسێ ، با مەکەرە خۆت .

ئەشتوانرێ وشەی (مەنێ) بە (منێ) بخوێنرێتەوە واتە (من .. من کردن) .

لەنێوان (مەبال) و (خەرزیهـ) و (مەنێ)دا تەناسوب هەیە .. هەروەهـا وشەئاراییەکی وردیش لە (میزاب)دا هەیە کە سـەرەڕای مەعناکەی ، بەدیمەن بۆ ئەوەش دەست ئەدا لە (میز) و (ئاب) پێکهاتبێ .

(٩) خەشین پۆشێ : لەبەر کردنی بەرگی زبر . شوتور : حوشتر . برێشم تەنێ: چنینی قوماشی ئاوریشم . پیلەتەنێ : پالەوانێ .

واتە : لاشەی من کە وەك شێر و حوشتر فێری ژیانی تاڵ و سوێر بووە و ، ڕازییە وەك ئەوان پەلاستێکی زبری لەبەرابێ ، بەتەمای هیچ نییە لەم دنیایەدا و پێویستی بەوە نییە جلی ئاوریشم لەبەرکا و زۆری

گوتم ئەی قیبلە قوزە! بۆچی بە تەحریری حەریر
ڕاغیبی لیبسی عەجەم ، تاریکی بەرگی یەمەنی؟ (١٠)

گوتی تاجی عەرەب و ، ئالی عەبا فەرمویان :
عەبیە تەن پەروەری بۆ نەرمی بۆ نازك بەدەنێ (١١)

ئێمە مەردین و هەمو شێری خەشینپۆشی مەصاف
کرمی قەز هەرچی تەنێ ، بو تەنی نیسوانی تەنێ (١٢)

بازۆی خۆی بەکاربێنێ دەسدرێژیی پێ بکاتە سەر خەڵك .

(١٠) قیبلە قوزە : ئارەزۆباز و شەهوەتپەرست . تەحریر : ئامادەکردن . حەریر : ئاوریشم . ڕاغیب : ئەوەی ئارەزۆی لە شتێ بێ . تاریك : ئەوەی واز لە شتێ بێنێ .

واتە : بە میرزام وت هۆ کابرای ئارەزۆپەرست ، بۆچی بە ئامادەکردنی جلی ئاوریشم و لەبەرکردنی ، پیشانی ئەدەی کەوا حەزت لە جلی ئاڵووالای ئێرانییە و جلی سادەی یەمەنێ لەبەرناکەی؟

داوای لەبەرکردنی جلی سادەی یەمەنێ ئیشارەتە بەوە کە پێغەمبەر (د.خ) بوردی یەمەنیی لەبەرکردووە .

لە نوسخەکەی بەردەستمانا وشەی (قیبلە قوزە) بە (قیبلە قەزە) نوسراوە . قەز : واتە هێنەکەی پیاو . ئێمە لامانوابو ئەوە هەڵەیە و ڕاستەکەی بەوجۆرەیە کە خۆمان نوسیومانە ، چ لە ڕۆی مەعناوە و چ لە ڕۆی وشەئاراییشەوە بۆ پەیوەند لەگەڵ (قەز)ی بەمەعنا کرمی ئاوریشم .

وشەی (قیبلە قوزە) کە بە ڕێنوسی جاران ئەشخوێنرایەوە (قیبلە قەزە) واتە ئەوەی ئاوریشم قیبلەیەتی ، نیشانەیەکیتری یاریێ کردنی نالییە بە وشە .

(١١) تاجی عەرەب : پێغەمبەر (د. خ) . ئالی عەبا : ئالوبەیتی پێغەمبەر کە هەموویانی لە عابایەکەوە پێچاوە . تەنپەروەرێ : خزمەتکردنی لەش .

وەنەبێ وشەی (گوتی) لەمبەیتەدا وەڵامی میرزا بێ ، بەڵکو هەر درێژەی قسەی نالییە بەڵگە بۆ ڕاستیی ئەو قسەیە دێنێتەوە کە لە بەیتی پێشوودا کردی . واتە : پێغەمبەر کە تاجی سەری میللەتی عەرەبە و ئالوبەیت کە تۆ لای خۆت ، خۆت بە شوێنکەوتویان دائەنێی ، فەرمویانە شورەیییە پیاو ئەوەندە خۆی بە خزمەتی لەش و لەبەرکردنی شتی نەرم و ، ناسکیی بەدەنیەوە خەریك بکا .

قەز ، برێشم ، کە حەرامە لە ڕەجول ، نەك نیسوان
سوننەتی شەرعە ، ئەگەر تابیعی ئەهلی سوننەنی (١٣)

تەرکی ئارایشی تەن نەقدی ڕەواجی عەرەبە
تۆ عەجەم ، مەردی موزەخرەف تەنی‌یو قەلبەزەنی (١٤)

---

(١٢) مەصاف : مەیـدانی جەنگ . کرمی قـەز : کرمی ئاوریشم . تەنی – ی یەکەم و سێهەم – : لە تەندنەوەیە . تەنی – ی دۆهەم – : لەشی .

ئەمەی ئەم بەیتە قـەی نالی خۆیەتی و بەلگەی ڕاستیی ئەو قسانەیە کە لە دۆ بەیتی پێشـوودا وتنی و ، بلارە ئەیگرێتە مـیرزا . واتە : ئێمە پیاوین ، شـێری بەلاس لەبـەرکەری مەیـدانی جەنگین .. لەو خاو و خلیچکانە نین کە بەرگی ئاوریشـم لەبەرئەکەن ، چونکـە کرمی ئاوریشم هەرچی ئاوریشمی تەنیوە ، بۆ لاشـەی ئافرەتی تەنیوە ..

نالی ، بە مەبەستی یاریکردن بە وشـە ، ئەوەشی مەبەست بووە (کرمی قەز) بە جۆرێکیتریش بخوێنرێتـەوە و ، شوبهاندنێك دروست بێ .

لەنێوان هەر دو (تەنی) و (تەنی)دا جیناسـی تەرکیب و ، لەنێوان هەردو (تەنی) خۆیاندا جیناسی تەواو هەیە .

(١٣) ڕەجول : پیاو . نیـسوان : ژنـان . ئەهلی سـوننەن : ئەهلی سوننەت و جەماعەت ، بەرابەرەکەی (شیعە) و (ئەهلی بیدعەت)ە .

واتە : ئاوریشم کە حەرامە لە پیاو و حەلالە بۆ ژن ، بۆیە وایە چونکە پێغەمبەر (د.خ) وای داناوە . جـا تۆیش ئەگەر شـوێن ڕێ و شـوێنی پێغەمبەر کەوتوی مەیکەرە بەرت و ، ئەگەر شوێنیشـی نەکەوتوی چی ئەکەی بیکە .

ئەتوانرێ وشەی (برێشم) بە (بە ڕێشم)یش بخوێنرێتەوە ..

(١٤) ئارایش : ڕازاندنەوە . نەقدی ڕەواج : پارەی بە برەو و مامەلە پێکراو . موزەخرەف : ئەوەی خەریکی شتی هیچ‌وپوچ بێ و خـۆی هەر بەدیمەن جوان کردبێ . قەلبـەزەن : بێ‌کارە .

واتە : عادەتی باو لەناو عەرەباندا ئەوەیـە خەریکی تاس و لوس‌دانی خۆیان نەبن .. تۆی عەجەمیش کە هەر خەریکی ئارایش‌دان و ڕازاندنەوەی خۆتی ، خەریکی کاری بێ‌مـایەیت و پیـاوێکی هیـچ‌وپوچی .. یاخود لاشەیەکی سـاختە و هیچت هەیـە و ، هەرچەند بەناو پیـاوی ، وەك ئافرەتێکی قەلب و بێ‌کارە وای (بەپێی ئەوە کە « قەلبـەزەن » بە « قەلب

میللەتی کورد و عەرەب هەردویەکە تەفرەقە بوْن
لە جەفاوو میحەنی مولکی (سەبا)وو یەمەنی (١٥)

وەکو ئەو کرمە لەنێو قوبیەیی ئەبریشمدا
عاقیبەت موردەیی یەئسی عەمەل و بێ کەفەنی (١٦)

زەن »یش ئـەخوێنرێتەوە . بەم‌پێیـە کۆکردنەوەی ئـەم (زەن)ە لەگەڵ (مەرد) بێ‌ملاٰمەت نییە !

هێنانی وشەی (تەرك)یش لە سەرەتای ئەم بەیتەدا کە جاران ئەنوسرا (ترك) و بە (تورك)یش ئەخوێنرایەوە ، بێ‌پەیوەندێ نییە لەگەڵ (عەرەب) و (عەجـەم) لەم بەیتـەدا . . زاراوی (مـەردی موزەخرەف)یش جۆرە جنێوێکی ئێرانییانەیە .

(١٥) میحەن : جەمعی میحنەتە واتە بەلاٰ . سەبا : دەوڵەتی سەبەء لە یەمەن .

نالی لە بەیتی پێشوْدا تەعریفێکی عەرەبی کرد و پلارێکی گرتە عەجەم . لێرەشدا وەك بڵێی بیر ئەکاتەوە و بەدوای شتێکا ئەگەڕێ کورد و عەرەب یەکیان تیا گرتبێ و تیا هاودەرد بن ، ئەبینێ هەردولا وەك یەمەنییەکانی پاش ڕۆخانی عەساراوی (مەئرەب)یان لێ‌هاتووە کە پرژ و بلاٰو بوْنەوە و هەر کۆمەڵێکیان کەوتنە لایەك . کوردە ، میرنشینییەکانی بابان و سۆران و ئەردەلاٰن و میرنشینییەکانی‌تریان هەبـوْ ، ڕۆم و عەجەم هەموْیان یەك لەدوای یەك قـوْت دان و ، عەرەبیشـە ، لە سەرانسـەری ولاٰتـە پان و بەرینەکەیانا دەوڵەتێکی سەربەخۆیان نەبوْ لە دەوڵەت بچێ ، بەپێچەوانەی عەجەمەوە کە هەرچوْن بێ خاوەنی شتێ بوْن بۆ خۆیان .

ئەم وشەی (یەمەنی)یە لە دەستوْسەکەی بەردەستمانا بۆ (یەمەنی) و بۆ (میحەنی)یش دەستەئەدا ، بەلاٰم ئەگەر (یەمەنی) بێ ، نوختە بۆ (ی)کەی نەکراوە و ، سـەری (ی)کە زیاتر لە سـەری (م) ئەچێ . ئێمە (یەمەنی)مان لا لەبارتر بوْ ، بۆیە وامان‌نوْسییەوە .

(١٦) کرمی ئاوریشم خێوەتێ بە دەوری خۆیا ئەتەنێ و لـەناو خێوەتەکەدا بۆ ماوەی پێنـج ڕۆژ خەریکی ئاوریشـم تەنـین ئەبـێ . جـا کە بییانەوێ ئاوریشمەکەی کۆبکەنەوە ، یا لەبەر تیشکی هەتاو یـا لەناو ئاوی گەرمدا دای‌ئەنێن تـا کرمەکە ئەمرێ . ئەگەر بشیانەوێ سـوْد لە گەراکەی وەربگرن و کرمەکە زۆر بکەن ، ئەوا لێی‌ئەگەڕێن تا پێ‌ئەگا و (بالغ) ئەبێ و خێوەتەکەی بەجێ‌ئەهێڵێ و دەس‌ئەکا بـە گەرا فڕێ دان و ئەگەڕێتەوە سەر دۆخی جارانی .

چونکە «نالی» ! لەسەر ئەم ئەرضە غەریبی وەطەنی
هەستە باری مەدەنێ بە ، مەدەنێ بە ، مە دەنێ (١٧)

— ١٣ —

موساوێ وەك یەك و لوولن لە هەر دوو لاوە زولفەینی
نموونەی عەکسی حەرفی (میم) و (نوون) و (واو)ە زولفەینی (١)

ئەم بەیتەش مەعنای بەیتی پێشوو تەواو ئەکا و ، نالی لەم بەیتەدا پارچە پارچە بوونی کورد و عەرەبی شوبهاندووە بەو حاڵەتەی کرمی ئاوریشم کە لەژێر خێوەتەکەی دەرئەچێ بۆ گەڵا فڕێدان و لەپاش گەڵا فڕێدانەکە ، گەڵاکانی ئەبێ بە کرم و ئەچنە ژێر خێوەتێکی نوێ کە خۆیان ئامادەیان کردووە و ئەکەونە ئاوریشم دروستکردن و پاشان بۆ وەرگرتنی ئاوریشمەکەیان ئەمرێنرێن و بە نائومێدێ و لەئەنجامی کارکردنیانا بێ کفن (واتە بێ خێوەت) سەر ئەنێنەوە .

لە عەیبدارکردنی میرزای شیرازییەوە بەوە کە بەرگی ئاوریشم لەبەرئەکا و ، لە وەصفکردنی عەرەب و کوردەوە بەوە کە وەك کرمی ئاوریشم وان ، ئاوریشمەکە دروست ئەکەن و پاشان ئەمرن و ئەفەوتێن ، وا دێتە پێش چاو نالی ویستبێتی بڵێ عەرەب و کورد کار ئەکەن و عەجەم ئەیخوا . .

(١٧) هەستە : بوون . هەستەبار : ئەوەی بوونی بار بێ بەسەر شانی کەسێکەوە. ئەشکونجێ (هەستە) بەتەنها خۆی فیعلی ئەمر بێ .

بە وردێ مەعنای جیاوازی ئەم سێ وشەی (مەدەنێ)مانە بۆ ڕاست نەکراوەتەوە . ئەوەندەی بۆی بچین لامانوایە مەبەستی نالی ئەوەبێ بە خۆی بڵێ : مادەم نامۆ و دوور لە نیشتمانی و ڕێت کەوتووەتە ئەم مەدینەی پێغەمبەرە (د. خ) ، خۆت بکە بە باری سەرشانی ئەو بوونەوەی لەودنیا تکاکارت بێ و، بیە بە خەڵکی مەدینە و، سووك و بێ حورمەت مەبە، قەدری ئەو پێغەمبەرەت لە بەرچاو بێ کە لەپەنایدای . بەمپێیە (مە)ی دوا (مەدەنێ) بە مەعنا (نە) ئەبێ .

— ١٣ —

(١) موساوێ : چونیەك . عەکس : پێچەوانە .

واتە : هەردوو زولفی یار لە هەردوو لای ڕوویەوە یا لە سەر و خواری هەردوو زولفیەوە وەك یەك وان و هەردوکیشیان لوولن ، هەر ئەڵێی حەرفی (میم) و (نوون) و (واو)ن ، چوون ناوی ئەم سێ حەرفە لە هەر سەرێکەوە

به داوه ، کرژ و خاوه ، یەعنی ئالۆزاوە زولفەینی
دۆ تاوە ، دۆ سیان و شێوەکەی شێواوە زولفەینی (٢)

پەرێشان و شکستە و سەرنیگوون داماوە زولفەینی
تومەز بادی صەبای چین و خەطای لێ داوە زولفەینی (٣)

بیخوێنیتەوە هەر (میم) و (نوون) و (واو)یان لێ‌دەرئەچێ ، یاخود وەك چۆن ئەگەر شێوەی ئەم سێ حەرفە هەڵگێڕیتەوە ، بە خۆیان و پێچەوانەکەیانەوە وەك زولفی چون‌یەك و لوولی یاریان لێ دەرئەچێ .

میم و نوون و واوە (کم) و (گـم) و («بەراوێزی» من) و (خا) : نوون و میم و واوە . (تو) و (عب) و (من) : میم و واون داوە .

(٢) به داوە : داوی بەدەمـەوەیە ، فێڵبازە . دۆ تـاو : ئەوەی بە دۆ جـۆر هۆنرابێتەوە . سیا : ڕەش .

واتە : زولفەکانی یار ، دلدار ئەکەن بە داوەوە و ، ئالۆزن ، بەشێکیان کرژ و بەشێکیان خاوە و ، لە خاوێ و کرژیدا چون یەك نین ، نە هەموویان کرژ و نە هەموویان خاون ، بە دۆ جۆر هۆنراونەتەوە ، دۆ زولفی ڕەشن و شێوەکەیان شێواو و تێکچووە .

دو تاوە (عم) و (گم) : دو تان و .

هەرچەند هەمۆ نوسخەکانی بەردەستمان لـە نیـوە بەیتی یەکەمدا نوسیویانە (بە داوە) و ، لە نیوە بەیتی دۆهەمـدا ، (عم) و (گم) نەبێ ، نوسیویانە (دو تاوە) ، ئێمـە لامانوایە ڕاستەکەی (بە داو و) و (دو تاو و)وە ، چونکە ئەگەر وابێ (تا) بەرابەری (سیان) ڕائەوەستێ کە (تا) واتە یەك و ، (دوتـا) خۆیشی واتە : پێچ و لوول و شکاوە و ، بۆ زولـف باشتر ئەگونجێ تا (دو تاو) کە هۆنینەوەی بەن و مۆ و شتی‌وایە .

لەنێوان (کرژ) و (خاو)دا طیباق و ، لەنێوان (داو) و (خاو)دا جیناسی لاحیق و ، لە کۆکردنەوەی (دۆ) و (سیان)دا بەدیمەن طیباق هەیە .

ئەم بەیتە لە (کم)دا نییە .

(٣) پەرێشان : بڵاو . شکـستـە : ئەو زولفـەی ڕاست نەبێ ، لـوول بێ . سەرنگوون : سەرەوخوار بووەوە . بادی صـەبا : ئەو بـایەیە لە بەینـی ڕۆژەڵات و باکوورەوە هەڵ‌ئەکا .

واتە : زولفەکانی ئـالۆز و تێكشـکاو و پرژ و بڵاون و ، وەك جاران سەریان ڕۆی نەکردووەتە یەك ، شۆڕ بونەتەوە . پێشان نەمئەزانی بۆچی

لە جێی پاوانەوو گەردنلغی داناوە زولفەینی
کە وەك ئەژدەر لە پێ‌وو گەردنی ئاڵاوە زولفەینی (٤)

دو جادوٚ ماری مەغزی ئادەمی خواری قەرار داوە
لەسەر شانی ، وەکوٚ ضەححاك و ، ناوی ناوە زولفەینی (٥)

وایە ، پاشان بوٚم دەرکەوت تومەز ئەمە خەتای بای صەبای چین و خەتایە چینەکانی زوڵفی یاری تێکداوە .

پەرێشـــان و (عم) و (گم) : پەرێشـانە و . شـکـسـتە و (چن) و (ك) : شکست و . ئەمیش هەر (شکستەو)ە . (اح) و (من) و (خـا) و (خب) : شکستە . تومەز (چر) و (عم) و (تو) : تمەز . (« بەراوێزی » خا) : تومەس . بادی (چـر) و (ك) و (تو) و (عب) و (اح) و (خب) : بـاد . ئەمیش هەر (بادی)یە . (گم) : بایی . صەبای (گم) : سەبا ! . (خب) : صەبا . خەطای (عم) : خەتای . (کم) و (گم) : خوتـەن . (تو) و (عب) و (من) : خەطا . لێ‌داوە (کم) و (گم) : لێی‌داوە .

(٤) پاوانە : خشڵێکی زێڕە ژنان ئەیکەنە پێ . گەردنلغ : خشڵێکی‌تری زێڕە ئەکرێتـە مل و بە لیرەیـەکی زوٚر ڕازاوەتـەوە . ئـەژدەر : مارێـکی ئەفسـانەییە ئاگر لە دەمی دەرئەچێ . ئەژدەها .

واتە : زولفەکانی یار ئەوەندە درێژن بەسـەر سنگیا بڵاو بوٚنەتەوە و وەك پاوانە گەیشتوٚنەتە بەر پێی . بوٚیە ئەڵێی ماری ئەژدەرن لە گەردن و قاچی ئاڵاون .

هێنانی (پێ) و (گەردن) بەدوای (پاوانە) و (گەردنلغ)دا لەف و نەشری مورەتتەبە .

گەردنلغی (کم) : گەردانلغی . (گم) : گەردانەیی .. لە پێ‌وو (عم) : لەسـەر پێ و . (کم) و (گم) : لە شوٚشەی !

(٥) جادوٚ مار : ماری سیحرباز . مەغز : مێشك . خوار : بخـوٚر . قـەرار داوە : داناوە . ضـەححاك : ئەژدەهاکی بەناوبانگ .

نالی لەم بەیتەدا ئیشارەتی بـە ماری سیحربازەکانی فیرعەون و ، بە مارەکانی سـەرشانی ئەژدەهاك کردووە و زولفەکانی یاری داناوە بەهەرکام لەم دوٚ کوٚمەڵە مارە و ، دەستبەسـەراگرتنی بیر و دڵی دڵدارانیشی داناوە بە خواردنی مێشکیان لە ئەفسـانەکەی ئەژدەهاکدا . ئەڵێ : یار جوٚتێ مـاری وەك مارەکانی سیحربـازەکانی فیرعـەون ، سـیحر لە

به طوڕڕه وەك پەڕی طاوس ، به گەردەنی ئاهووه ، یەعنی
لەسەر ئاهوویی گەردەنی هەر دو حەلقەی داوه زولفەینی (٦)

به ظاهیر ظولمەت و دوودە ، به باطین نور و ، ئارێکی
له عوود و عەنبەر و میشکی خەطای بەرداوه زولفەینی (٧)

دلداران‌کەر و ، وەك مارەکانی سەرشانی ئەژدەهاك ، عەقل له دلداران سێنی خستووەته سەرشانی خۆی و ئەڵێ گوایه ئەمانه زولفن .. ئەمانه زولف نین مارن .

ضەححاك و : (چن) ضەححاك . دیاره (ضەححاك واوه . (تو) و (عب) و (من) : ضەححاکه .

(٦) طوڕڕه : مووی ئەملا و ئەولای ناوچاو . ئاهوو : ئاسك .

واته : به مووی جوانیا که وەك تیشکی خۆر ئەدرەوشێتەوه ، ئەڵێی طاوسه و ، به گەردنی بەرزیا ئەڵێی ئاسکه . زولفی طاوسینی به سەر شان و ملی ئاسکانەیدا ئەلقه ئەلقه بووه و لوولی خواردووه .

طوڕڕه (من) : طوڕڕەی . وەك پەڕی (عم) و (عب) و (من) : پەڕڕی . طاوس (عم) : طاووسه و . (گم) : تاوس ! (عب) و (من) : طاووس و . داوه («بەراوێزی» جر) و (عب) و (تو) و (من) : چاوه .

(٧) ظولمەت : تاریکی . دوود : دووکەڵ .

واته : زولفەکانی یار بەدیمەنی لەبەر ڕەشیی ئەڵێی تاریکین و ، لەبەر لوول‌خواردن و پێچ‌پێچی ئەڵێی دووکەڵی تاریکن .. بەڵام مەسەلەکه هەر ئەوەنده نییه ، تاریکایی زولفی یار لەڕاستیدا ڕووشنایی دڵی دلدارانه و، له بن ئەو دووکەڵی زولفەوه ئاگرێك هەیه (که ئاگری ڕووی یاره) گڕی بەرداوەته عوود و عەنبەر و میشکی بۆن‌خۆشی خەتا و خوتەنی ــ زولفەکه و ئەو بۆنه خۆشه که له زولفی یارەوه دێ هیی ئەوەیه .. بەپێی ئەم مەعنا لێدانەوەیه (زولفەینی) نابێ به فاعیلی فیعلی (بەرداوه) ، بەڵکو فاعیلی فیعلەکه ئەگەڕێتەوه بۆ نور و (زولفەینی)یش (موضافو ئیلەیهی)ی (خەطای)ه و (بەرداوه)یان کەوتووەته بەینەوه .

ئەشکونجێ (زولفەینی) فاعیلی (بەرداوه) بێ و مەعناکه وای لێ بێتەوه : زولفەکانی یار ئاگرێکیان بەرداوەته عوود و عەنبەر و میشکی خەطا و خوتەنی خۆیان و ، له هەمان‌کاتیشا که ئاگر بەرئەدەنه خۆیان ، بۆیشن به دووکەڵ . بەپێی ئەم مەعنایەش دیسان مەبەست له ئاگر لێ‌بەردانەکه

شکەنجی تاری پڕ میشکی تەتار و تارە ، ئەمما ئەو
دوتا و ، هەر تایە بارێکی لە عەنبەر ناوە زولفەینی (٨)

وەکو دوودی سیاهە ئاهی « نالی » و ، ئەم ، ڕەقیبانە
لە سەر تا پێ لە بەرگی مەرگ و ماتەم ناوە زولفەینی (٩).

بڵاوبونەوەی بۆنە خۆشەکەی زولفەکانە .

ناریکی : ئەمە تێکستی (چن)ە . نوسخەکانی‌تر هەمو نوسیویانە : (تاریکی) . ئێمە تەنها (چن)مان لێرەدا بە ڕاست زانی . میشکی (چر) و (تو) و (اح) و (خا) و (خب) : میسکی . (چن) و (ك) : میسك . دیارە (میسکی)یە . خەطای (عم) و (گم) : خەتای . بەرداوە (کم) و (گم) : داناوە .

(٨) شکەنج : پێچ و لوولی زولف . تار ـ ی ـ یەکەم : تاڵ . میشکی تەتار : جۆرە میشکێکە ناوبانگی بۆن‌خۆشیی دەرکردووە . تار ـ ی دووهەم ـ : ڕەش و تاریك . دوتا : دووباد . تا : تاڵ .

واتە : یار بەچەشنێکە ، پێچ و لوولی تاقە یەك تاڵی زولفی ، پڕە لە میشکی تاتار و بەتەنها خۆی ڕەش ئەکاتەوە ، کەچی ئەو زولفەکانی دووبادن و ، هەر تاڵێکی ئەو زولفە دووبادانەی بارێکی لە عەنبەر بار کردووە .. جا بارێك کە هەر تاڵێکی زولفی دووبادی ئەوەندەی عەنبەر پێوەبێ ، ئەبێ چ جۆرە بۆن‌خۆشییەك بە دەوروبەریدا بڵاو بکاتەوە !

لەنێوان (تار) و (تەتار)دا جیناسی ناقیص و ، لەنێوان (تا) و (بار)دا تەناسوب هەیە .

میشکی (چن) و (اح) : میسك . دیارە (میسکی)یە . (عب) : میشك . دیارە (میشکی)یە . تایە (عم) و (گم) : تایی .

ئەم بەیتە لە (خب)دا نییە .

(٩) ڕەقیبانە : وەك ڕەقیب ، وەك بەدکار .

واتە : ئاه و هەناسەی نالی ، لەبەر دەردی دووریی یار ، وەك دووکەڵی ڕەشی لێ هاتووە ، کەچی یار لەجیاتیی ئەوەی نیشانەیەکی خۆشی پیشان بدا و کارێك بکا تۆزێ خۆشییش بخاتە دڵی نالی ، وەك ناحەز و بەدکار کە هەر ناڕەحەتیی مرۆی بوێ ، سەرتاپای زولفی ڕەش کردووە و بەرگی ڕەشی مەرگ و ماتەمی کردووەتە بەری ..

— ١٤ —

نەفەس بگرە لە ھاتوچۆیی خۆڕایی ھەتا ماوی
کە ئەم بایە ھەتا ئێستاکە ھەر عومری بە با داوی (١)

لەنێوان (بەرگ) و (مەرگ)دا جیناسی لاحیق ھەیە .

سیاھە (گم) : سیایە . (تو) و (عب) : سیاە و . (خب) : سیاھە . بۆ (سیاھە)یش و (سیاە و)یش دەستئەدا . نالی و : ئەمە تێکستی تەنھا (چر) و (عم) و (گم)ە . نوسخەکانیتر ھەمویان : نالی . ڕەقیبانە (« پەراوێزی » چر) و (چن) و (عم) و (گم) و (ك) و (تو) و (عب) : ڕەقیبانەش . پێ (کم) : پای . (تو) : پێی . لە بەرگی (چر) و (عب) و (خب) : لە بەرگ . دیارە (بەرگی)یە . (چن) و (ك) و (اح) : بە بەرگ . دیارە (بە بەرگی)یە. (کم) : بە بەرگی.مەرگ و (چر) و (ك) و (اح) و (خب): مەرگ . دیارە (مەرگ و)وە . (چن) و (کم) و (گم) و (خا) : مەرگی (؟) .

— ١٤ —

(١) نالی لەم پارچە شیعرەدا ، وەك ھەر خواپەرستێکی ڕاستی پێ لە ھەڵە و ناتەواویی خۆ ـ ناو ، بە سەر و گوێلاکی خۆیدا دێ و تەرزە شکێنی ئەکا و ، بێباریی چەرخی گەردوون و بێبەریی ڕابواردنی دنیای لەخانە پێش چاو و داوای گەڕانەوەی لێ ئەکا لە خراپە و ، ئەڵێ :

ئەو ئەندازە عومرەی تائێستا بەسەرتبردووە ، تازە لە دەستت ڕۆیشتووە و بۆت ناگێڕرێتە دواوە تا چۆن باشتر بێ وای بەسەربەری . کەواتە ئەبێ بیرێ لەوەی بکەیتەوە کە ماوە . بۆیە ، تا ماوی ھەناسەت بگرە مەھێڵە بەخۆڕایی بڕوا ، چونکە ھەر ئەو ھەناسە بەخۆڕایی دانەیە تائێستا عومری داوی بە با ..

لەڕاستیدا تێپەڕبونی ژیانی مرۆ ھەر ئەو ھەناسانەیە کە ئەیاندا . جا ئەگەر ئەو ھەناسە دانانەی بەدەم کارێکی بەسودەوە بۆبێ ، ئەوە دیارە عومری لەخۆڕایی زایە نەبوە . خۆ ئەگەر بەکارێکی بەدەوە یا بەخۆڕایی و بێ ھیچ کارێك ھەناسەی دابێ ، ئەوە دیارە عومری بە با ڕۆیشتووە .

لەنێوان ھەردوو وشەی (با)دا ، سەرەڕای ئەوەی کە ھەرکامیان بۆ مەعنایەك بەکارھاتووە ، جیناسی تەواو ھەیە .

ھاتوچۆیی : ئەمە تێکستی (چر) و (چن) و (خب) و (من)ە . نوسخەکانیتر ھەمو : (ھاتوچۆنی) . کە ئەم بایە ھەتا ئێستاکە (چن) : ھەتا ئێستاکە ئەم بایە .

حەیاتت نەقدی تەحصیلی بەقاوو ڕبحی ڕیضوانە
ئەتۆ دەیکەی بە مایەی دەخڵ و خەرج و کەسبی بەدناوێ (٢)

عەجەب ماوم لە جەرگت ، ئەی دڵەی غافڵ ، کە موددێکە
لەسەر ئەم ئاگرەم داناوی ، هێشتا هەر نەبرژاوی (٣)

مەثەل دنیا ژن و ، چەرخیش خەڕەك ، دەمدەم بە دۆخی غەم
ڕەگی تاری وجوودت با دەدا ، هێشتاکو هەر خاوی (٤)

---

(٢) نەقد : پارە . تەحصیل : پەیداکردن . بەقا : ژیانی هەمیشەیی لەو دنیادا و ناوی چاك لەم دنیادا . ڕیبح : قازانج‌کردن . ڕیضوان : ڕەزامەندیی خوا و ، ناوی دەرگاوانی بەهەشتیشە . دەخڵ : دەسکەوت . خەرج : سەرف‌کردن . کەسب : پەیدا کردن . کاسبی .

واتە : ژیانت وەك پارەیەك وایە خوا نایێتیە منتت بۆئەوەی ناوی چاکی ئەم دنیا و ژیانی هەمیشەییی ئەو دنیای پێ پەیدا بکەی و ، ڕەزامەندیی خوا و دەرگاوانی بەهەشتی پێ دەس‌خەی ، کەچی تۆ کردوتە بەهۆی دەس خستنی مایەی بەدناوێ و ئابڕووچوون بۆخۆت. ڕیبحی (جر) و (جن) و (عب) و (خا): ڕیبح . دیارە (ڕیبحی)یە . (ك) ڕیبح و. ئەتۆ دەیکەی (کم) و (گم) : ئەتۆ ئەیکەی . (خب) : وەرە مەیکە .

(٣) واتە : ئەی دڵەی بێ‌ئاگا . . من سەرم لە تۆ سڕ ماوە ، چەند بەجەرگ و لەرەسەختی . . ماوەیەکی زۆرە لەسەر ئاگری ئەم دنیای بێ‌بەقایەم داناوی . کەچی هێشتا قاڵ نەبوویت و نەبرژاوی و هێشتا هەر کاڵ و کرچ و بێ‌تەجرەبەی . . ڕۆژگار تائێستاش کاری تێ نەکردوی ، ئەڵێی نە بات دیوە و نە باران .

هەرچەند لێرەدا (جەرگ) بەمەعنا (جگەر) نییە ، کۆکردنەوەی لەگەل (دل) تەناسوبێکی جوانی تیایە .

دڵەی غافل (جر) و (خا) : دڵی غافل . (جن) و (ك) و (اح) : دڵەی نازك . (کم) و (گم) : دڵەی بەدخو . (ت) : ئەی دل ، ئەی غافل . (خب) : ئەی دڵی نازك . لەسەر (ت) و (عب) : لە گۆشەی . ئەم ئاگرەم . (عم) و (گم) : ئەم ئاورەم . هێشتا هەر (جن) : ئیستا هەر . (من) : هێشتاکو .

(٤) خەڕەك : ئالەتێکی دەستییە ژنان لە ماڵا لۆکەی پێ ئەڕێسن و ئەیکەن بە دەزو . دۆخ : ئەویش هەر خەڕەکە . ئەبێ ئەو بەشەی بێ کە لۆکەکە

زەمانە چەرخ و ، چەرخی ئاسمانیشی ، فەلەك فیلکە
سەری ڕشتەی وجوودی چەندە باداوی‌یو هەر ماوی (٥)

ئەڕێسێ . تار : تاڵ . وجود : لەش .

وانە : دنیا وەك ژنێك وایە بەسەر خەڕەکێکەوە خەریکی لۆکە ڕستن بێ و ، چەرخی گەردوونیش خەڕەکەکەیە ، هەمیشە بە دۆخی خەم و مەینەت تاڵی ڕەگەکانی لەشت بادەدا ، لەگەڵ ئەوەشدا تۆ ئەوەندە بێعاری تاڵەکانی لەشت با ناخۆن و هەر خاون و کرژ نابنەوە .

لەنێوان (دەم) و (غەم)دا جیناسی لاحیق هەیە .

ژن و (عم) : ژنە و . (کم) و (گم) : ژنە . دۆخی (چر) و (چن) و (ك) و (عب) و (اح) و (خا) و (خب) : دۆخ . دیارە (دۆخی)یە . (ت) : دۆك . دۆك : دۆخ . دیارە (دۆکی)یە . ڕەگی : ئەمە تێکستی (چن)ە . نوسخەکانی‌تر هەمو : (ڕەگو) . بادەدا (کم) : بانەدا .

(٥) چەرخ ـ ی یەکەم ـ : هەرچی کە بسوڕێنەوە . لێرەدا مەبەست تەشییە . چەرخ ـ ی دوهەم ـ : سوڕانەوە . ئاسمانیشی : ئەبێ بە (ئون)ێکی گیراو بخوێنرێتەوە کە ئەگەر بیکەیتەوە ببێ بە دوو نون و ببێ بە (ئاسمان نیشی) . ئەوکاتە (نیش) واتە چزوو و لێرەدا مەبەست قولاپی سەرە تەشییەکە خوریەکە یا لۆکەکەی پێوە بەند ئەکرێ و لەئەنجامی هەڵسوڕاندنی تەشییەکەدا ئەیکا بە بەن یا بە دەزوو . فەلەك : ئاسمانەکان . فیلکە : سەرە خڕەکەی تەشییەکە کە کراوە بەسەر دارە ستوونییەکەیدا و قولاپەکەی لێ گیر کراوە . ڕشتە : تاڵ . وجود : گیان ، لەش .

نالی تەشبیهی ئەم بەیتەی لە زانستی ئاسمان شناسیی کۆنەوە هێناوە، ئەڵێ : زەمانە وەك تەشێ وایە و ، سوڕانەوەی ئاسمانیش لەبەرئەوە کە ئەبێ بەهۆی هەڵاتن و ئاوابوونی ڕۆژ و پەیدابوونی چوار وەرزەکە ، وەکو ئۆکی تەشییەکەیە و، فەلەکیش واتە ئاسمانەکان وەك سەرە خڕەکەیەتی و هەمیشە لە سوڕانەوەدایە . ئەم تەشێیی چەرخی زەمانەیە ، تائێستا چەندین جار سەرە تاڵی گیانتی باداوە . بەڵام تۆ هەر خوریە خاوەکەی جارانی و نازێرتێی و چەرخی زەمانە کارت تێ‌ناکا .

چەرخ و (عم) و (کم) و (گم) و (من) : چەرخە . چەرخی (چر) : چەرخ . دیارە ئەمیش (چەرخی)یە . سەری : ئەمە تێکستی (عم) و (گم)ە . نوسخەکانی‌تر هەمو : (سەر) ، بەڵام دیارە (سەری)یە . وجودی : ئەمە

مەگەر مەیخانەیە دنیا کەوا کاسی لەبەر کەئسی !
بە نەغمەی عوودی سوتاوی ، بە نەشئەی طاسی تاساوی ! (٦)

ئەمێستەیش ، گەرچی عەیش و عوشرەتت هەر تاڵ و تاڵاوە
بە مەرگی تۆ ، لە پاشانیش دەخۆی تاڵاوی تاڵاوی (٧)

تێکستی (چر)ە . نوسخەکانیتر هەموو : (سروشتی) . چەندە (عم) : چەند . خاوی (عم) : ماوی .

ئەم بەیتە لە (چن) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا)دا نییە . بەکێکیش ، بۆ دەربڕینی هیچ جۆرە بەلگەیەك ، لە پەراوێزی (چر)دا نوسیویە : « هیی نالی نییە » .

(٦) کەئس : پیالە . نەغمە : ئاواز . طاس : تاس ، پیالەی مەی .

واتە : ئەلبەت ئەم جیهانە مەیخانەیە و ، تۆیش بە کاسەی شەرابی ئەم مەیخانەیە کاس بوویی و ، ئـاوازەی عوود و ســاز و سەمتـووری وا کاری تێ کردوی ، سوتاندوێتی و ، نەشئە و کەیفی پیالەی شەرابی لە گەرووت گیراوە و تاساندوێتی . .

لەنێوان (کاس) و (کەئس)دا جیناسی موضــاریع و ، لەنێوان (کاس) و (طاس)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێــوان (سوتـاوی) و (تاســاوی) و ، (طاس) و (تاساو)دا وشەئاراییی هەیە . لەنێوان (عوود) و (سوتاوی)یشدا جۆرە تەناسوبێك هەیە چونکە (عوود)ی داری بۆنخـۆش ئەسوتێنـرێ ، هەرچەند لێرەدا مەبەسـت لە (عوود)ی موسیقایە .

مەیخانەیە دنیا (خا) : دنیا مەیخانەیە . عـوودی (چن) و (کـم) و (ت) و (عب) و (من) : عوود . ئەمیش هەر (عوودی)یە . طــاسی (چــن) و (کم) و (عب) و (اح) : طــاس . دیــارە (طــاسی)یە . (گم) و (خب) : تاســی . تاساوی : ئەمە تێکســتی (کم) و (گم) و (ت) و (خب)ە . نوسخــەکانیتر هەموو : (طاساوی) ، بەلام هەلەیە چونکە وشەکە کوردییە .

(٧) ئەمێستـەیش : ئێستـەیش . عوشرەت : ڕابواردن .

واتە : هەرچەند ئەوەش کە ئێستە بە خۆشـی و ڕابواردنی دائەنێی ، لەڕاستیدا خۆشی و ڕابواردن نییە ، تاڵاو و ژاری مـارە ، بەلام بـاش مەرگیشت ، یا بە مەرگت قەســەم لەمەوپاشیش ، لـەودنیـا تاڵاوێکت دەرخوارد ئەدرێ ئەوەندە تاڵ بێ وەك پوختە و خەستەی تاڵاوی ئەم دنیا وابـێ . .

هەوای سەیری بەڕ و بەحر ئاگری بەرداوەتە عومرت
کە تۆزێ مونعەقید خاکی ، دڵۆپێ مونجەمید ئاوی ! (٨)

کە خاکی ، خاکی دامەن بە ، وەگەر نە ، تۆزی بەربادی
کە ئاوی ، ئاوی گەوهەر بە ، وەگەر نە ، بڵقی سەرئاوی (٩)

عەیش و (ت) : عیشق . دیارە (عیشق و)وە . عوشرەتت (چر) و (ت) و (عب) : عوشرەتی . (من) : عوشرەت . دیارە (عوشرەتی)یە . تاڵاوی (چر) و (چن) و (عم) و (ك) و (اح) : تاڵاو . دیارە (تاڵاوی)یە . (کم) و (گم) و (خا) : تاڵاو و . (ت) : هەر تاوێ .

ئەم بەیتە لە (عب) و (من)دا بەیتی پانزەهەمە .

(٨) هەوا : ئارەزوو . با . سەیر : گەڕان . تەماشا . تۆزێ : کەمێك . مونعەقید : بەیەکەوە نوساو . مونجەمید : مەیو .

واتە : تۆیێ کە ئەوەندە ناچیزی ، لە تۆزێ خاکی بەیەکەوە نوساوی بە قوڕ بۆ و ، لە دڵۆپێ ئاوی مەیو بەیدا بوویی ، ئارەزووی گەشتی وڵاتان عومری بەفەتەرات بردوویی و ئاگری تێ بەرداوە .. چیت داوە لەم ئارەزووبازییە ، لەجێی خۆتا داکەوە بیرێ لە خوای خۆت بکەرەوە .

ئەشتوانرێ مەعنای (هەوا) بە (با) و (سەیر) بە (تەماشا) لێ بدرێتەوە .

مەبەست لەو (خاك)ەی کە بناغەی ئادەمیزادە ، ئەو خاکەیە کە خوا حەزرەتی ئادەمی لێ دروست کردووە و ، مەبەست لە (ئاو)یش ئەو ئاوەیە کە ئەو خاکەی پێوە شێلراوە ، یا تۆوی ئادەمیزادە .

لەوانەیە نالی ئەم پارچە شیعرەی لە سەفەری حەجیدا وتبێ و ، دووریش نییە ئەوە بگەیەنێ کە بە ڕێگای دەریادا ڕۆیشتبێ بۆ حیجاز .

لە کۆکردنەوەی (بەڕ) و (بەحر) و ، (ئاگر) و (ئاو) و (مونعەقید) و (مونجەمید)دا طیباق و ، لە کۆکردنەوەی (تۆزێ) و (خاك)یشدا جۆرە تەناسوبێك هەیە ، هەرچەند (تۆزێ) لە (تۆز) نییە و بەمەعنا (تەختێك)ە .

ئاگری (عم) : ئاوری . عومرت (ت) : بەرگت . (خا) : فیکرت . خاکی : ئەمە تێکستی (چر) و (چن) و (کم) و (گم)ە . نوسخەکانی تر هەمۆ : (خاك و) .

ئەم بەیتە لە (عب) و (من)دا بەیتی سیانزەهەمە .

(٩) خاکی دامەن : ئەو خۆڵ و تۆزەی ئەنوسێ بە داوێنەوە . بەرباد : فەوتاو ،

هەتا شەققەی فەلەك نەبوە بە كافوری كفن ، هەستە
كە ئەمشەو فرصەتە ، هێشتا فەلەك ماوی ، ئەتۆش ماوی (١٠)

بابردۆ . ئاوی گەوهەر : ئەو دلۆپە بارانەی ئەكەوێتە سكی صەدەف و ئەبێ بە دوڕڕی یەكتا .

واتە : مادەم تۆ لە تۆزی خۆڵ و دلۆپێ ئاو دروست كراوی و خاك و ئاوی ، فیز مەكە و خۆت بە زل مەزانە و ئەو خاكە بە كە ئەتۆسێ بە داوێنی خەڵكەوە ، ئەگینا نابی بە هیچ و با ئەتبا وەك تۆز .. ئاوێكی بەنرخیش بە وەك ئەو دلۆپە ئاوەی ئەچێتە ناو سكی صەدەفەوە و ئەبێ بە دوڕڕی یەكتا ، ئەگینا هیچ نیت و بلقی سەراویت و پوچیت و هەر ئەوەندەت زانێ تەقیتەوە و بوی بە هیچ .

تۆزی (چن) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) و (خب) : تۆز . بۆ (تۆزی)یش و (تۆزو)یش دەستئەدا . (عب) و (من) : تۆز و . سەر ئاوی (« بەراوێزی » چر) و (خا) : بێناوی .

ئەم بەیتە لە (عب) و (من)دا بەیتی چواردەهەمە .

(١٠) شەققە : پارچە قوماش . فەلەك : ئاسمان . كافوری كفن : كفنی سپی وەك كافور . ماوی : شینی كاڵ ، ئاسمانی .

واتە : تا خوا ئاسمانەكانی وەك پارچە خامی سپیی كفن نەپێچاوەتەوە و ئیسرافیل فوی نەكردووە بە صوڕا و خەڵك هەموی نەمردووە ، ڕاستبەرەوە ، بیری لە دوارۆژی خۆت بكەرەوە .. هێشتا هەل لە دەست دەرنەچوە و دەرگای تۆبە دانەخراوە .. هێشتا ئاسمان شینی كاڵە و تۆیش ماوی ، ئەگینا كە قیامەت داهات یا كە تۆ مردی ، مەیدانی تۆبە كردن نامێنێ و دەرگات لەڕۆدا دائەخرێ .

ئەم بەیتە ئیشارەتە بۆ ئایەتی (یَوْمَ نَطْوِی السَّمَاءَ كَطَیِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ) .

لەنێوان (كافور) و (كفن)دا تەناسوب و ، لەنێوان (ماوی) و (ماوی)دا جیناسی تەواو هەیە .

شەققەی (چر) و (چن) و (خا) : شەق . دیارە (شەققی)یە . (عب) و (من) : شەققی . كافوری : ئەمە تێكستی (عم) و (كم) و (گم)ە . (چر) و (چن) و (ك) و (اح) و (خب) : كافور . دیارە (كافوری)یە . (ت) و (عب) و (من) : كافور و . بەڵام هەڵەیە . هەستە (چن) : هەڵسە . هێشتا (خب): هەرتا . ماوی : ئەمە تێكستی (چر) و (عب) و (من)ە . نوسخەكانی تر

نەواڵەی تۆبە دەربێنە ، هەتا تەن نەبوەتە سفرە
پیاڵەی شیشە بشکێنە ، هەتا وەك کوپە نەشکاوی (١١)

بە میعراجی سولوکی سالیکاندا تا نەچی ڕۆژێ ،
لەناو جەهلی مورەککەبدا دەمێنی هەروەکو ماوی (١٢)

هەمۆ : (ماوە) . لەتۆش (عم) و (گم) : ئەتۆیش .

ئەم بەیتە لە (عب) و (من)دا بەیتی هەژدەهەمە .

(١١) نەواڵە : بابۆڵە . تەن : لەش .

ناڵی لەم بەیتەدا تۆبە کردنی شوبهاندووە بە بابۆڵە ئامادە کردن بۆ خواردن و ، مردن و دەسەڵات نەمانیشی شوبهاندووە بەوە کە لەشی بنیادەم ڕاکێشری لە گۆڕا و بکرێ بە سفرە و خوانی مار و مێرۆ .

واتە : بەرلەوەی ببی بە سفرە و خوانی مار و مێرۆی ناو گۆڕ، بابۆڵەی تۆبە دەربێنە و نانی خۆت بخۆ و بە سکی تێرەوە بڕۆ بۆ سەفەری دوارۆژ .. بەرلەوەی ببی بە گۆزەی شکاو ، پیاڵەی خۆت دەربێنە و شەرابی خۆت بخۆرەوە کە شەرابی گەڕانەوەیە لە گوناه و مسۆگەر کردنی بەختیاریی دوارۆژە .

لەنێوان (نەواڵە) و (سفرە) و ، (پیاڵە) و (شیشە) و ، (پیاڵە) و (کوپە)دا تەناسوب هەیە .

پیاڵەی (چن) : پیاڵە . دیارە (پیاڵەی)یە . (عب) و (من) : پیاڵە و . شیشە (چر) و (خا) : تۆبە . (کم) و (گم) و (ت) : تۆبە . بشکێنە (کم)(گو (گم) : مەشکێنە . کوپە (« بەراوێزی » چر) : شیشە .

ئەم بەیتە لە (عب) و (من)دا بەیتی حەڤدەهەمە .

(١٢) میعراج : هۆی بەرز بوونەوە . بەرزبوونەوە . سولوك : ڕێ گرتنەبەر . لە زاراوەی ئەهلی تەصەووفدا جۆرە خواپەرستییەکی تایبەتییە لە ڕێگای ئازاردانی دەروونەوە . سالیك : ڕێ گرتووەبەر . ئەو صۆفییەی خەریکی سولوك بێ . جەهلی مورەککەب : ئەوەیە بنیادەم نەزان بێ و نەشزانێ کە نەزانە . بەرابەرەکەی (جەهلی بەسیط)ە کە ئەوەتە بنیادەم نەزان بێ و بزانێ کە نەزانە .

واتە : تا ڕۆژێ لە ڕۆژان ڕێت نەکەوێتە ئەو ڕێگایە کە چاکانی خوا گرتویانەتەبەر ، ئەوەندەی تۆسقاڵێ خوا بەڕاستی ناناسی و ، وەك لەمەوبەر نەتزانیوە کە خوات نەناسیوە ، هەروا بە نەزانییش ئەمێنیتەوە.

گەدا ئینسان و دنیا غوربەتە « مِنْ حَیْثُ لا تَشْعُرْ »
به هیممەت طالیبی چشتێکی نازانێ بلێی ناوی (١٣)

شتێکه بی شەبیه و جینس و فەصل و کەشف و تەقریره
موبەڕڕایه له تەقریر و حەدیثی حادیث و ڕاویێ (١٤)

بەڵام ئەگەر ڕێت کەوتە ئەو ڕێگایەی ئەوان ، هیچ نەبێ ئاگادار ئەبێ کەوا تا ئەو کاتە نەزان بوێ و مەیدانی ئەوەت بۆ بەرەڵڵا ئەبێ کارێك بکەی ئەو نەزانییەت نەهێڵێ و خوا بەڕاستی بناسێ .

زاراوەی (جەهلی مورەککەب) لە زاراوەکانی زانستی مەنطیقە .

ڕۆژێ (« پەراوێزی » چر) و (عب) و (من) : هەروا . لـەناو : ئەمە تێکستی (چن) و (کم)ە . نوسخەکانی‌تر هەمو : (لەنێو) .

ئەم بەیتە لە (عب) و (من)دا بەیتی پانزەهەمە .

(١٣) ئەم بەیتە وەك بەڵگەی بەیتی پێشو وایە . لە بەیتی پێشـودا وتی تا ئەو ڕێگایە نەگریتەبەر کـە چاکانی خـوا گرتویانەتەبەر ، هـەر بـە نەزانێ ئەمێنیتەوە و نایشزانی کـەوا نەزانی .. لەم بەیتەشـدا ئەڵێ .. تەنها گرتنەبەری ئەو ڕێگایە ، دەلاقەیەك بۆ بنیادەم ئەکاتەوە بە ڕوی خواناسیدا، چونکە تۆ ئەی بنیادەم ، لەم جیهانەدا وەك کابرایەکی لات وای کەوتبێتە غەریبێ و ، داوای شتێ بکەی خۆیشت ناوەکەی نـەزانێ و ، بشتەوێ بەخۆڕایێ بتدەنێ .. دیارە ئەو شتەت هەرگیز دەسگیر نابێ .

گەدا : ئەمە تێکستی («پەراوێزی» خا) و (عم) و (کم) و (گم)ە . (چر) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) و (من) و (خا) : کە تۆ . (چن) و (خب)یش هەر بەم ئاقارەدا ئەسوڕێنەوە لەگەڵ هەندێ هەڵەدا کـە نیوە بەیتەکەیان بێ تێك‌ئەچێ. مەعنای نیوە بەیتەکە بەپێی تێکستی ئەم نوسخانە باش نایەت.

لاتشعر (عب) : لایشعر . (خب) : لانشعر . بلێی : ئەمە تێکستی (گم) و (عب) و (من)ە . نوسخەکانی‌تر هەمو : (بلێ) ، بەڵام لە ڕێنوسـی کۆندا هەردو وشە وەك یـەك نوسراون . ئەم بەیتـە لـە (عب) و (من)دا بەیتی حەوتەمە .

(١٤) بێ‌شەبیه : بێ‌وێنە . جینس و فەصل : دو زاراوەی عیلمی مەنطیقن . مەنطیقییەکان بییانەوێ شتێك بە کەسێك بناسێنن لەپێشا بەجۆرێ باسی ئەکەن کە ئەو شتە و شتی‌تری لە گەڵی شتا وەك ئەویش بگرێتەوە ، بەوە ئەڵێن تەعریف بە جینس . پاشان بە جۆرێکی‌کەش باسـی ئەکەن کە لە .

نەزانینت لەبەر عیجزە ، نەوەك جەهلە ، كە ئەم چشتە
قەدیمە ئایەتە تەقریری قەولی حاكیو ڕاویێ (١٥)

بێكانەی جیا بكاتەوە، بەوەش ئەڵێن تەعریف بە فەصل . بۆنمونە كە باسی بنیادەم ئەكەن و پێمانی ئەناسێنن ئەڵێن «گیانداریێكی گۆیایە» . «گیاندار» جینسە و هەمۆ گیانداریێ ئەگرێتەوە . « گۆیا »یش فەصلە و تەنها بنیادەمی بەرئەكەوێ . كەشف : دەرخستن . زاراوەی ئەهلی تەصەووفە، بە حالەتێك ئەڵێن لە قۆناغێكی تایبەتیدا بۆ پیاوانی خوا پەیدا ئەبێ و توانایان ئەبێ هەندێ شتیوا بزانن بنیادەمیتر نەیزانێ و لە ڕێگای خوێندن و فێربونیشەوە نایزانن . تەقریر ـ ی یەكەم ـ : زاراوەیەكی مەلایانەیە ، بەوە ئەڵێن كە مامۆستا بابەتێك بۆ فەقێ لێكئەداتەوە . موبەڕڕا : پاك . تەقریر ـ ی دوهەم ـ : جۆرێكە لە جۆرەكانی حەدیثی پێغەمبەر (د.خ) . حەدیث : فەرمودە یا كردەوەی پێغەمبەر یا بێدەنگبونی لە شتێ . حادیث : شتێ نەبوبێ و پەیدا بوبێ ، دژی (قەدیم)ە . حادیث و قەدیم لە بابەت و زاراوەكانی عیلمی كەلامن . ڕاویێ: ئەوەی قسەی پێغەمبەر ئەگێڕێتەوە دەماودەم .

واتە : ئەو شتەی بەدوایا وێڵیت و نایناسی ، شتێكە لە وێنەی نیە ، بە هیچ جۆرە ناساندنێك بە كەس ناناسێنرێ ، نە شێخ ئەتوانێ بیدۆزێتەوە و نە مەلا ئەتوانێ لێكیبداتەوە .. نە (عولۆمی عەقلییە) پەیی پێ ئەبا و نە (عولۆمی نەقلییە) .. نە عیلمی كەلام سەری لێ دەرئەكا و، نە حەدیثی پێغەمبەریش ڕۆنی ئەكاتەوە ..

وشەی (بێشەبیه) ئیشارەتە بە ئایەتی (لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ) .
لەنێوان (جینس) و (فەصل)دا تەناسوب و ، لەنێوان (كەشف) و (تەقریر)دا طیباق و ، لەنێوان (حەدیث) و (حادیث)دا جیناسی لاحیق و، لەنێوان (حەدیث) و (ڕاویێ)دا تەناسوب هەیە .

شتێكە (چن) : كەسێك . دیارە (كەسێكە)یە . (كم) و (ك) و (عب) و (اح) و (من) و (خا) : شتێكی . كەشف و (عم) و (كم) و (گم) : دۆر لە . لە تەقریر و (ك) و (من) و (خب) : لە تەقریری . (اح) و (خا) : لە تەقریر . بۆ هەردوكیان ئەگونجێ . حادث و (چر) و (ك) و (اح) : حادیث . بۆ (حادیث و) و (حادیثی)یش دەستئەدا . (عب) و (من) : حاكیو .

ئەم بەیتە لە (ت)دا نیە و ، لە (عب) و (من)دا بەیتی هەشتەمە .

(١٥) عیجز : بێدەسەلاتی . حاكی : ئەوەی شتێ بگێڕێتەوە .
واتە : كە نازانی كونهی ذاتی خوا چییە ، لەبەرئەوە نیە خۆت

له قورئاندا به (ما اُخْفِيَ لَهُمْ) مه‌کتوم و مه‌ختومه
به‌یان نابێ به ته‌فسیری دوصه‌د (که‌ششاف) و (به‌یضاویی) (١٦)

کابرایه‌کی نه‌زانی ، له‌به‌رئه‌وه‌یه ده‌سه‌ڵاتت نییه بیزانی و خوا هه‌ر ئه‌وه‌نده‌ی ده‌سه‌ڵات داوێتێ که ئێستا هه‌ته .. خوا خوایه‌کی قه‌دیم و بێ‌سه‌ره‌تایه ، به قسه‌ی که‌س باسی ناکرێ و ڕوون ناکرێته‌وه .

ئێمه وای بۆ ئه‌چین ئه‌م به‌یته و به‌یتی پێشوو ، نالی یه‌کێکیانی له‌جێی ئه‌ویان نووسیبێ که به دلی نه‌بوبێ ، چونکه له گه‌لێ شتا له‌یه‌ك ئه‌چن و دووباره کردنه‌وه‌ی وشه‌ی (ڕاویی)یش له دوو به‌یتی له‌پاڵ یه‌کدا تازاده‌یه‌ك بێ‌تامه . لاشمان‌وایه پێشوویانی له‌جیاتیی ئه‌میان دانابێ ، چونکه تێکرا ئه‌و بڕمه‌عناتره .

ته‌قریری (چر) و (ك) : ته‌قریر و . (عم) و (کم) و (ت) و (اح) : ته‌قریر . بۆ هه‌ردوکیان ده‌ستنه‌دا . (گم) : ته‌قریر . (عب) : ته‌عبیر . دیاره (ته‌عبیری)یه . (من) : ته‌عبیری . قه‌ولی (گم) : به قه‌ولی .

ئه‌م به‌یته له (عب) و (من)دا به‌یتی دوانزه‌هه‌مه .

(١٦) مه‌کتوم : شاراوه . مه‌ختوم : مۆرکراو . که‌ششاف : ته‌فسیرێکی قورئانه ناوی (الکشاف عن حقائق التنزیل ، وعیون الاقاویل ، في وجوه التاویل)ه ، موحه‌ممه‌دی کوڕی عومه‌ری خوارزمی (٤٧٦ ــ ٥٣٨ه‌ی . ك ١٠٨٣ ، ١٠٨٤ ــ ١١٤٣ ، ١١٤٤ی . ز) دایناوه . ته‌فسیرێکه به‌پێی ڕێبازی بیری موعته‌زیله و له‌باره‌ی ده‌ربڕینی ڕووه‌کانی ڕه‌وانبێژیی قورئانه‌وه پایه‌یه‌کی باڵای هه‌یه . به‌یضاویی : ته‌فسیرێکه ناوی (انوار التنزیل واسرار التاویل)ه ئه‌بوسه‌عید ناصیروددین عه‌بدوللای کوڕی عومه‌ری به‌یضاویی دایناوه که له (٦٨٥ی . ك ــ ١٢٨٥ ، ١٢٨٦ی . ز)دا مردووه .

واته : ئه‌و خوایه که که‌س له کونهی ناگا ، له قورئانا به ئایه‌تی (فلا تعلم نفسٌ ما اُخفِيَ لهم من قرةِ اعین ، جزاءً بما کانوا یعملون) باسی لێ‌کراوه که ڕاستییه‌که‌ی شاردوویه‌ته‌وه چییه و ده‌رگای پێ‌بردن به حه‌قیقه‌تی ئه‌وی مۆر کردووه و دووصه‌د ته‌فسیری قورئانی له چه‌شنی (که‌ششاف) و (به‌یضاویی) ناتوانێ ڕوونی بکاته‌وه . ئه‌م ئایه‌ته واته : هیچ‌کام له‌و پیاو چاکانه نازانن چییان له‌و دنیا بۆ هه‌لگیراوه له پاداشی کرداریانا له‌وشتانه‌ی چاویان پێ فێنك ئه‌بێته‌وه ، له‌و شته‌ش دیتنی خوایه ، وه‌ك خوا له لایه‌کی‌تری قورئانا ئه‌فه‌رموێت (وجوهٌ یومئذٍ ناضرةٌ ، الی ربها ناظرةٌ) واته : له‌و ڕۆژه زۆر ڕوو گه‌شه

موبەییەن بۆ لە قورئاندا بە نـوری (قُرَّةُ الأَعْيُنْ)
نە واضیح بۆ بە (کەششاف) و ، نە زۆشن بۆ بە (بەیضاوی) (١٧)

کە جێگەت بۆ عیبادەت بێ ، چ فەوقانی ، چ تەحتانی
کە حوببت بۆ سیادەت بێ ، چ (بەرزنجی) ، چ (باراوی) (١٨)

چونکە بۆ خوای خۆی ئەزوانێ .

مەکتوم (عب) و (من) : مەکتوب .

ئەم بەیتە لـە (ت)دا نییە و ، لە (عم) و (کم) و (گم)دا لەگـەڵ بەیتی دوایی لەجێی یەکتردان و ، لە (عب) و (من)یشدا بەیتی نۆهەمە .

(١٧) موبەیەن : ڕۆن کراوە .

مەعنای ئـەم بەیتەش دەق وەك مەعنای بەیتی پێشـو وایە . (قرة الاعین)یش بەشێکە لەو ئایەتە کە (ما اخفی لهم)ی بەیتی پێشوی تیابۆ و لەوێ لێکمان دایەوە .

ئێمە لامان وایە نالی یەکێ لەم بەیتە و بەیتی پێشوی لەجێی ئەویان نوسیبێ ، چونکە جیاوازییەکی لەوتۆیان نییە .

موبەییەن بۆ لە قورئاندا (عم) و (کم) و (گم) : لە قورئاندا موبەییەن بۆ .

ئەم بەیتە لە (عب) و (من)دا بەیتی دەهەمە و ، لە (خب)یشدا نییە .

نەناسراوێك لە نوسخەی (چر)دا بە لاپاڵی بەیتی دوازدەهەمەوە تا ئەم بەیتە نوسیویە : « شێتوەیان بە هیی نالی ناچێت » . بەڵام بۆ ؟ هیچی ڕۆن نەکردووەتەوە .

(١٨) فەوقانی : سەرخان . تەحتانی : ژێرخان . سیادەت : سەیدایەتی . بەرزنجی : سەیدی بەرزنجەیی . بەرزنجە : مەڵبەندی ناوچەی سرۆچکە لە هەرێمی شارباژێڕ لە شارستانی سولەیمانی . باراوی : سەیدی باراوی . باراو : دێیەکە لە ناوچەی چوارتا لە هەرێمی شارباژێڕ .

واتە : تـۆ کە جێت بۆئەوە بـوێ خواپەرستیی تیا بـکەی ، هیچ جیاوازییەك لەنێوان سەرخان و ژێرخاندا نییە و ، ئەگەر بنیادەمت بۆئەوە خۆش بوێ کە لە نەوەی پێغەمبەرە (د.خ) ، هیچ جیاوازییەك لەنێوان سەیدی بەرزنجە و سەیدی باراوا نییە و هەمو هەر نەوەی پێغەمبەرن و ، ئەوە هیچ بایەخی نییە کە سەرخان بەرزە و ژێرخان لە بنەوەیە و ، بەرزنجـە بەناوبانگە و بـاراو لەوانـەیە زۆرکەسی خەڵکی ناوچەکەش ناوی نەبیستبێ ..

مەکە دەعوایی پاکی‌یی نەسەب بۆ جیفەیی دونیا
کە سەیید بی ، چ (بەرزنجی) ، چ (پیریایی) ، چ (باراوی) (١٩)

وەرە ئەم نیکتەیە من پێت‌بلێم « نالی » ئەگەر فەرضەن
هەمۆ دنیات بی ، هێشتاکو هەر حەیران و داماوی (٢٠)

جێگەت (« بەراوێزی » چر) و (عب) و (من) : مەیلت . (چن) و (ك) و (اح) : جێگە . چ فەوقانی ، چ تەحتانی (عب) و (من) : چ تەحتانی ، چ فەوقانی .

ئەم بەیتە لە (ت)دا نییە و ، لە (عب) و (من)دا بەیتی نۆزدەهەمە .

(١٩) جیفە : بۆگەن ، مردارەوەبۆ .

واتە : ئیددیعای ئەوە مەکە کە سەییدی (صحیح النسب)ی و کەس گومانی لەوەدا نییە کە ئەچیتەوە سەر پێغەمبەر (د.خ) و مەبەستیشت کۆکردنەوەی مالی دنیا بی کە وەك مردارەوەبۆ وایە . سەیید ، مادەم ڕاست بی سەیید بی ، فەرقی نییە سەییدی (بەرزنجەیی) بی کە هەموان بۆیان مۆر کردۆن سەییدن ، یا سەییدی (پیریایی) بی ، یا سەییدی (باراوی) بی کە لەوانەیە ئەوەندەی سەییدی (بەرزنجە) بەناوبانگ نەبن ..

بە ڕای ئێمە نالی بەکی لەم بەیتە و بەیتی پێشوویشی لە جێی ئەویان نوسیوە و ، وایشی بۆ ئەچین بەیتی پێشووی لە جێی ئەم نوسیبی ، چونکە ئەو لەبارەی هونەرییەوە سەرکەوتوترە .

جیفەیی (« بەراوێزی » چر) و (چن) و (ك) و (اح) و (خا) : زینەت . دیارە (زینەتی)یە . پیریایی (ك) و (عب) و (اح) : پیریادی .

ئەم بەیتە لە (عم) و (کم) و (گم) و (ت)دا نییە و ، لە (عب) و (من)دا بەیتی شانزەهەمە .

لە نوسخەی (چر)دا بە خەتی کەسێکی‌تری غەیری (چروستانی) ، لەسەر ئەم بەیتە نوسراوە : «هی نالی نییە» .

(٢٠) فەرضەن : فرضاً ، گریمان ، با وای‌دانێین .

واتە : وەرە ، نالی ، قسەیەکی ڕاست و وردت بۆ بکەم . ئەم دنیایشە هەمووی هی تۆ بی ، بەوە نابی بە هیچ و هەروەکو ئیستا داماو و سەرسام ئەبی ، چونکە دەولەمەندیی ڕاستەقینە بە پارەداری نییە ، بەوەیە دەروون دەولەمەند بی و ، ئەو دەردەش تۆ بەدەستیەوە گرفتاری ،

— ١٥ —

گوڵ کە باغی و دەم دڕاو بوْ ، کەوتە لاف و ڕەنگ و بوْی
باغەبان گوێی گرت و ، وا هێنای بە دەستی بەستە بوْی (١)

دەردی بێ‌بارەیێ نییە ، دەردێکی گەلێ قوڵترە ، لە ناخی دەروونی خوّیایە .. ئەو دەردەیە گوْشەیەکیت لە شیعرەکانتا دەربڕیوە .

بێ (چر) و (چن) و (ت) و (خا) : بخوّی . هێشتاکو (ك) و (اح) : هێشتاکە .

— ١٥ —

(١) بەستە : بەسراو .

واتە : گوڵ کە پشکوت و دەمی کردەوە و کەوتە هاش‌وهوْش و گەزاف لێدانی ئەوە کەوا خاوەنی ڕەنگی جوان و بوّنی خوْشە و ، ویستی شان لە شانی یار بدا ، باخەوان زوْر بە سوکێ گوێی گرت و بە دەستی بەسراو هێنایە خزمەتی یار .

نالی لەم‌بەیتەدا بە خەیاڵ داینـاوە کـەوا کردنەوەی گـوڵ و بە چەپك کردنی و بردنی بوْ یار ، لە حوکمی گرتن و بەدیل بردنیایە و ، لە توّلەی ئەوەدایـە کـە گوڵ ئیـددیعای ئـەوەی کردووە وەك یـار جـوانە و ، ئیددیعاکەشی ، کە دیارە دەم‌کردنەوە و وتنی ئەوێ ، بریتیە لە پشکوتنی. لەبەرئەوە کە ئەم ئیددیعایەشی بە جـوّرە بێ‌حەیاییەك داناوە لەئاستی یاردا ، بە (دەم‌دڕاوێ)ی داناوە و ، بڕیاری داوە کەوا ئەبێ لەسەر ئەو دەم دریّژییە تەمێ بکرێ .

وشەی (دەستی بەستە) هەروەك مەعنای گیراوێ و دیلی ئەگەیەنێ ، بەپێی ڕێنـوسی کوْن ئەتوانـرێ بە (دەســتەی بەستە) واتـە چەپکی بەسراویش بخوێنرێتەوە .

لەنێوان هەردوو (بوْی)دا جیناســی تەواو و ، لەنێــوان (دەستە) و (بەستە)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (دەم) و (دەســت) و (گوێ) و ، (ڕەنگ) و (بوْ)یشدا تەناسوب هەیە .

کە باغی و : ئەمە تێکستی (چر) و (چن) و (مم) و (« پەراوێزی» خا)یە. (کم) : کە باغێ . (گم) : کە پاخێ و ! . (ت) و (من) : لە باغی و . (مب): لە باغی . (اح) و (خا) و (خب) : کە باغێ و . دەستەدا لە (بەغی) بێ یا درابێتە پاڵ (باغ) . دەم دڕاو بوْ (چر) و (خا) و (خب) : دەم دڕاوە . (ت) و

ڕەنگی زەرد و سووری خەوف و خەجڵەتی ، ئاوی حەیای
وا تکاو ، ئەرجوو دەکەن عەفوی بکا وەك عەبدی خۆی (٢)

(ك) و (اح) : دڕابو . ڕەنگ و بـۆی (چن) : ڕەنگی بـۆی . (٤) . (كم) و (خب) : ڕەنگ بـۆی . دیارە (ڕەنگ و بـۆی)ە . گوێی : ئەمە تێکستی (چر) و (كم) و (گـم) و (عب)ە . نوسـخەکانی‌تر هـەموو : گوێ . دیارە مەبەست (گوێی)یە . وا هێنای (چر) : هێنای وا . (عم) و (كم) و (گم) : دای‌هێنا . (ت) : وای‌هێنا .

(٢) خەجڵەت : خەجالەتی ، شەرمەزاری . تکاو : ڕژاوە خـوار . ئەرجوو : تکاکاری .

واتە : گوڵیش لەترسی ئەوەی کە کردیانەوە و بردیان بۆلای یار و ، لە شەرمەزاریی ئیددیعاکەی پێشووی خۆیدا کە حەیـای بێ چوو ، ڕەنگێکی هێنا و ڕەنگێکی برد و ، ئێستا ئەم ڕەنگی زەرد و سـوورەی و ئەم ئاو لـە ڕوو ڕژانەی تکای بۆ ئەکەن لای یار کە وەك بەندەی خۆی لێی ببوورێ و لێی خۆش بێ .

نالی لەم بەیتەشدا دایناوە کە زەرد و سـووریی گـوڵ ، کە دیارە گوڵ هەندێکی زەردە و هەندێکی سوورە ، و کاڵ و کز بوون و ئاو لە ڕوو ڕژانی ، کە دیارە گوڵ کە کرایەوە وردە وردە تەڕایی لە ڕووی ئەبڕێ ـ لە ترس و لە شەرمەزارییەتی لەوە کە ئیددیعای جـوانیی کردووە لەئاسـتی یارا و شانی داوە لە شانی .. جوانتر بوو ئەگەر نالی باسـی کزییەکەشی بکردایە و ئەویشی بە ترس و شەرمەزاری دانایە ، خۆ دیارە گوڵی کراوە کزیشە و بەرەو سیس‌بوون ئەڕوا .

هێنانی (خەوف) و (خەجڵەت) بەدوای (زەرد) و (سـوور)دا لەف و نەشری مورەتتـەبە .

زەرد و (چر) و (اح) و (خا) : زەردە و . سووری : ئەمە تێکستی تەنها (ك)ە و ئێمە لامان‌وایە هەر ئەمە ڕاستە . ئەمەش تێکستی نوسخەکانی‌تر: (چر) و (خا) و (من) : شـووری . (چن) : سـوورە . (عم) و (كم) و (عم) : شوور و . (ت) و (عب) و (اح) و (خب) : شوور . خەوف و (چن) و (خا) : خەوف . بۆ (خەوف و) و (خەوفی)یش ئەگونجێ . (عم) و (كم) و (گم) : خەوفی . خەجڵەتی (عم) و (كم) و (گم) و (اح) : خـەجڵەت و . (ت) و (عب) و (خا) و (خب) : خەجڵەت . بۆ هەر سـێ ئیحتیمالەکە ئەشێ . (ك) : خەجڵەته . وا تکاو (چن) : وا تکا . (ت) : وا دکا و . بەش‌بەحالی (وا تکاو) ، ئێمە لامان‌وایە ڕاستەکەی (داتکاو) بێ و بە هەڵەی نوسیار

چونکە بێنی بێوەفایی و ناز و شۆخیی لێ دەهات ،
ناردیە بازاڕی ڕیسوایی کە بیدا شوست و شۆی (٣)

دەست بە دەست چۆ تا گەیشتە دەستی عەططاری سەفیە
نایە سەر نار و عەذابی ڕۆحی داوو سفت و سۆی (٤)

کۆڕایی . ئەرجۆ دەکەن (عم) و (گم) : ئەرجۆ دەکا . (کم) : ئەرجۆ ئەکا . (من) : ئەرجۆ تەکا .

نالی لەم‌بەیتەدا (وا تکـاو)ی بۆ دوو مەعنـا بەکارهێناوە : لەلایەکەوە پەیوەندی بە (ئاوی حەیـای)ەوە هەیە و ، لە لایەکی‌کەشەوە (ئەرجۆ)ی عەطف کرابێتە سەر .

(٣) ڕیسوایی : بێ‌ئابڕوویی . شوست‌وشۆ . داشتن ، شۆردن .

واتە : یار گوێی نەدایە گوڵ و تکا و پاڕانەوەکەی هیچ کاری تێ نەکرد، لەبەرئەوە کە بۆنی بێ‌وەفایی و فیزکردن و خۆ بە شت زانینی لێ‌ئەهات و ئەوەی لەبیر چۆبۆ کە جوانیی لە جوانیی یارەوەیـە ، ناردیە بازاڕی ڕۆهەڵمالراوێ کە لەوێ هەزاران کـەس ئەیبینـن ، بۆئەوەی لـەوێ لە تەشتی گوڵاو گرەوەکانا دایشۆرن و هەرچی بۆنی هەیە هەمۆی بگرن و لە تلیێکی بێ‌بۆن و هیچ‌وپۆچ بەولاوە هیچی لێ نەمێنێتەوە .

نالی لێرەشا بازاڕی گوڵاوگرەوەکانی داناوە بە حـەمام لەوەدا کە گوڵ ئەخەنە ناو تەشت و، کردنەوەی چەپکە گوڵەکانی داناوە بە ڕووت‌کردنەوە و ڕیسواکردن و ، هەڵقلیقاندنی گوڵی لەناو تەشتا داناوە بە شتن و ، گوڵاو گرتنەکەی داناوە بە پاک‌کردنەوە لـە بۆنی بێ‌وەفایی و فیزکردن و خۆ بە زل زانین ..

بێنی (عم) و (کم) و (گم) و (من) : بۆنی . شۆخیی (خب) : عیشوەی . لێ‌دەهات (کم) : لێ‌ئەهات .

(٤) عەططار : گوڵاوگر . سەفیە : نەفام . نار : ئاگر . سفت و سۆ : دەست پیا هێنانی شت و ئەم‌دیو و ئەودیو کردنی تا هیچی پێوە نەمێنێ .

واتە : گوڵە بەچەپک‌کراوەکە لە بازاڕا چەند ئەم دەس و ئەودەسی کرد تا سەرەنجام گەیشتە دەسـتی وەسـتای گوڵاو دروسـت‌کەری نەفام کە قەدری گوڵی لا نییە ، گوڵەکەی خستە سەر ئاگر کوڵاندی و سزای گیانی دا و ئەوەندە دەستی پیاهێنا و ئەم‌دیو و ئەودیوی پێ کرد تلپی تەڕی لێ بڕێ ..

چونکە مەنشوری گولەندامیی بە ناوی خۆی دەوێ
یار ، ئەگەر لەو باغییانە کەس بمێنێ ، عارە بۆی (٥)

مەهـ بە شەو هەڵدێ ، پەنا دەگرێت و دەنوێنێ بە ڕۆژ
دا بگاتە سیڕڕی پەچچەی پەرچەم و وەصفی برۆی (٦)

لەدوای وشـەی (سفت و سۆی)ەوە فیعلێکی (دا) لەبـەر ناچاریی سەنگی بەیتـەکە قرتێنراوە کـە (دا) ی (عەذابی ڕۆحی دا) جێگەکەی گرتووەتەوە و مەعناکەی ئەبەخشێ .

نالی لـەم بەیتـەدا گوڵی شوبهاندووە بـە بنیـادەم و کوڵاندنەکەیی شوبهاندووە بە (عەذابی ڕۆح) .

دەست بە دەست (چر) و (عم) و (گم) : دەس بـە دەس . نار و (ت) و (عب) و (خب) : نار . دیارە ئەمیش (نارو)وە . عـەذابی (خا) : عەذاب . دیارە ئەمیش (عەذابی)یە .

(٥) مەنشور : فەرمانی بڵاوکراوەی میری . باغی : گوڵی ناو باخ یاخود یاخی بۆ و لە ڕێ لاداو . عار : شوورەیی .

واتە : یار ئەیەوێ لەم جیهانەدا کەس نەبێ لـە جوانیدا بەربەرەکانێی بکا و بوێرێ لە ڕۆیا بڵێ منیش هەم .. ئەیەوێ فەرمانی بەخشینی لەقەبی (گولەندامی) هەر بە نـاوی خۆیەوە دەرچێ و کەسیتر ئـەو لەقەبەی نەدرێتێ . بۆیە ئەگەر یەکێك لەو گولە باخانە ، یا لەو جوانە یاخی بووانە کە سەری بـۆ نانەوێنن ، بمێنێ لـە دنیادا ، شوورەییبە بـۆ ئەو ، لەبەرئەوەش بـۆ ئەم گۆبەندەی ساز کرد و گوڵی کوڵۆلی گەیانـد بەو سەرەنجامە ناخۆشە کە خستیانە سەر ئاگر و کوڵاندیان .

وشەی (یار) لـەلایەکەوە فـاعیلی (دەوێ)یـە و ، لە لایەکی‌کەوە موبتەدایە و ڕستەی (عارە بۆی) خەبەریەتی .

مەنشوری (چن) و (کـم) و (عب) و (اح) و (خا) : مەنشـور . دیارە (مەنشوری)یە . بە ناوی (چر) و (کم) و (ك) و (اح) و (خا) : بە نامی . (عب) : بە ناو . دیـارە ئەمیش (بە ناوی)یـە . (خب) : بە تالەی ، بە طالیعی . لەو باغییانە (چن) : لەو یاغییانە .

(٦) واتە : مانگ بە شـەو هەڵدێ وەك مانگی یەکشـەوە و وەك مانگی تەواو و ، بە ڕۆژیش خۆی ئەشارێتـەوە و ئەخـەوێ ، بۆئەوەی بە شـەو دوور لە خۆڕاگرتنی بەدکار و ناحەز ، لە کاتی یەکشەوەیدا بە حوکمی ئاشنایی

گەر بڵێم : شەمسی ، دەڵێ : ئەو خۆش ڕووە بێ پەردەیە
وەر بڵێم : سەروی ، دەڵێ : ئەو ئەحمەقە کوا گفتوگۆی ! (٧)

لەگەڵ برۆی یار و بە حوکمی لەیەکچوونیان بتوانێ بە سەربەستی تەماشای برۆی بکا و حاڵی بێ چییە . لەکاتی تەواویشدا بـە حوکمی ئەوەی لە ڕۆی یار ئەچێ بدا لێی و لەو نزیکەوە لە ڕازی زوڵفی بکا کە بووە بە پەچە بەسەر ڕۆیەوە . بۆیە بە ڕۆژیش خۆی حەشار ئەدا چونکە ڕۆناکیی ڕۆژ ڕۆناکیی ڕۆی یارە و ، لەبەر ئەو ڕۆناکییە تەماشای هیچی بۆ ناکرێ ..

ئەشتوانین مەعنای بەیتەکە وا لێبدەینەوە کـەوا زوڵف و برۆی یار ڕەشن و لە ڕەشیدا لە جینسـی شەوی تاریکن . مانگیش بۆیە بە شەوی تاریك هەڵدێ تا لە تاریکایی شەوەوە شتێك لـە ڕازی ڕەشیی زوڵف و برۆی یار حاڵی بێ .

دەنوێنێ : ئەمە تێکستی تەنها (چن)ە و هەر ئەم نوسخەیەش مەعنای ئازادەیەك دیـارە . (چر) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) و (مـن) و (خا) و (خب) : دەنوێنێ . (عم) و (کم) : ئەنوێنێ . دا (عم) و (کم) و (گم) : تا . پەچجـەیی (عـم) و (گـم) و (ت) و (عب) و (مـن) و (خب) : پێچەیی . پەرچەم و (عم) و (کـم) و (گم) و (مـن) : پەرچەمی . وەصـفی : ئەمە تێکستی (چر) و (چن) و (خا)یە ، بـەڵام بە شێوەی (وەصف) کە دیارە (وەصفی)یە . (عـم) و (کـم) و (گم) : کـەتف و . (ت) و (ك) و (اح) : صەفقی ، بەڵام لەشێوەی (صفـ")دا . (عب) و (خب) : کەشف . دیارە (کەشفی)یە .

(٧) واتە : ئەگەر یار بە خۆر بشوبهێنم لە جوانیدا ، ڕازێ نـابێ و بە کەمی ئەزانێ بۆ خـۆی و ئەڵێ بەڵێ ڕاسـتە خۆر ڕوخسـاری جوانە ، بەڵام بەداخەوە ڕۆی بەدەرەوەیە و هەمۆ کەس ئەیبینێ . ئەگەر بە سەرویشی بشوبهێنم لە بەرزیی باڵایا ، دیـسان هەر ڕازێ نابێ و بە کەمی ئەزانێ بۆ خۆی و ئەڵێ بەڵێ ڕاستە سەرو باڵای خنـت و بەرزە ، بەڵام بەداخەوە ئەو کەرە قـسە ناکا ..

(کەربەتێ)ی سەرو ئیشارەتە بەوە کە درێژە و ، درۆیەکی فۆلکلۆریش هەیە کەوا گوایە بنیادەمی درێژ بێ‌عەقڵە . بێ‌گفتوگۆیشی ئیشارەتە بەوە کە گەڵای نییە تا کە با لێیدا خشەی بێ .

دەڵێ ـ لە هەردۆ نیوە بەیتەکەدا ـ (کم) و (من) : ئەڵێ . خۆش‌ڕووە (چن) و (عب) و (اح) و (من) و (خـا) : خۆش‌ڕۆ . دیارە ئـەبێ واوێکی عەطفیش لەدوایەوە بێ . (چن) : خۆش‌ڕۆ و ، خۆش‌ڕۆی . (عم) و (کم) و (گم) و (ت) : خۆش‌ڕووی . وەر (چن) و (من) : گەر .

دیدەوو دڵ هەردو وا جۆبار و جۆیای قەددی تۆن
سەروی دڵجۆی عەرعەر و ، دڵجۆی نەمامی دیدەجۆی (٨)

چونکە باوکی ڕۆمی بو دایکی حەبەش بۆ ، ما بە بەین
ڕۆژ و شەو ، کافور و میسکی ، ڕۆ گەنم ، خاڵ دەنکە جۆی (٩)

---

(٨) جۆبار : جۆگا . جۆیا : ئەوەی بەدوای شتێکدا بگەڕێ . قەدد : باڵا . دڵ جۆ : ئەوەی دڵ بیبەوێ . دیدەجۆ : ئەوەی چاو بەدوایا بگەڕێ .

واتە : چاوم بووە بە جۆگا و وێنەی تۆ لە قەراخیا ڕواوە و دیمەنت هەرگیز لە بەرچاوم ون نابێ .. چاوم هەمیشە بەدوانا ئەگەڕێ ئەیەوێ بتبینێ .. یادت لە دڵما ڕواوە و هەرگیز لێی هەڵناکەنرێ و هەمیشە بیرت لێ ئەکەمەوە . تۆ ئەوەندە شۆخ و باڵابەرزی ، هەرچەند سەروی ، بەڵام عەرعەر بە دڵ عاشقت بووە .. تۆ کەسێکی ئەوەندە شۆخی تەنانەت ئەو نەمامانەش کە دیدە بەدوایانا ئەگەڕێ ، یا دیدە بووە بە جۆگە و ئەوان لە قەراخیا ڕواون ، بە دڵ بەدوانا ئەگەڕێن و بیرت لێ ئەکەنەوە .

دیدەوو (کم) و (خب) : دیدەیی . مەگەر بڵێین بۆ دڵیش دۆ چاوی داناوە . هەردو وا جۆبار و (چر) و (کم) و (ك) : هەردو جۆباری . ئەبێ (هەردووە) بێ . (عم) و (گم) : هەردویان جۆبار و . (ت) و (عب) : هەردۆ وا جۆبار . دیارە (جۆبار و)وە . (اح) و (خا) و (خب) : هەردو جۆبار . دیارە (هەردووە جۆباری)یە . سەروی (چر) و (چن) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) و (خا) و (خب) : سەرو . دیارە (سەروی)یە . عەرعەر و : ئەمە تێکستی (عب) و (خب)ە . نوسخەکانی تر هەمو : (عەرعەرە) . نەمامی (چن) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) و (خا) و (خب) : نەمام . دیارە (نەمامی)یە .

(٩) واتە : لەبەرئەوەی کە یار باوکی ڕۆمێ و سپییە و دایکی حەبەشەیێ و ڕەشە ، خۆیشی لەو ناوەدا ماوەتەوە ، بۆیە ئازیز تۆ نە سپیی تەواو و نە ڕەشی تەواوی ، لە هەردولات تیایە ، ڕۆی ڕۆناکی وەك کافورت لە باوکتەوە و زولفی ڕەشی وەك میسکت لە دایکتەوە بۆ هاتووەتەوە ، ڕۆی گەنم ڕەنگت لە باوکتەوە و خاڵی وەك دەنکی جۆ ڕەش ڕەشت لە دایکتەوە پێ بڕاوە ..

باوکی (عب) و (خب) : باوك . ڕۆمی بو : ئەمە تێکستی تەنها (چن)ە . نوسخەکانی تر هەمو : میصری بو . ئێمە ئەوەی (چن)مان لا ڕاستتر بو . دایکی (چر) و (خا) : داکی . (ك) و (عب) و (اح) و (خا) : دایك . بۆ (دایکی)یش

من گوتم : سەروی قەدت مەوزوونە ، ئەو طەبعەم هەیە
ئەو گوتی : « نالی » بە میزابی کینایەتمان دەشۆری (١٠)

– ١٦ –

تەشریفی نەوبەهارە کە عالەم دەکا نوێ
دڵ ، چونکە میثلی غونچەیە ، بۆیێ دەپشکوێ (١)

لەم وەعدە خۆشەدا گوڵ وگوڵ چیهرە تێکەڵن
یەك ڕەنگ و موتتەحید ، بە دڵ ، ئەمما بە تەن جوێ (٢)

نەگونجێ . ما بە بەیێ : ئەمە تێکستی (چر) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا)یە . نوسخەکانی‌تر کەوتوونەتە چەند هەڵەی جۆربەجۆری مەعنا نەبەخشەوە . ڕۆژ و (ت) و (ك) و (اح) : ڕۆژ . دیارە (ڕۆژ و)وە . کافوور و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) و (خب) : کافوور . دیارە (کافوور و)وە .

(١٠) میزاب : پلوسك .

وانە : بە یارم وت : باڵای وەك سەروت بەرز و ڕێکە ، بۆیە کاریشی کردووەتە من و وا سروشتم ڕێك‌وپێکە و شیعری جوانم بۆ دێ (یاخود بە کینایە مەبەستی لەوەیە بڵێ بۆیە منیش ئارەزووم لێتە) . یاریش لە وەڵامدا وتی : بە ئاوی پلوسکی کینایـەی وەك میزاوت دامان‌مەشۆ . (مەبەستی یا لەوەیە بڵێ کینایەکانت ئەوەندە بێ‌بایەخن شایانی شانی من نین و لەوە ئەچێ بنیادەم بە ئاوی پلوسکی باراناو داشۆردرێ ، یاخود بەم‌کینایە بێ‌ئامانە مەمکە بە بنێشتە خۆشەی ژێرزمانی خەڵك و ناوم مەخەرە ناو ناوان) .

گوتم ، گوتی (کم) و (من) : وتم ، وتی . ئەو طەبعەم (عم) و (کم) : وا طەبعم . کینایەتمان (چر) و (چن) و (خا) : کینابەتمان . لە («بەراوێزی» چن)یشدا (کینایەتمان) هەیە .

– ١٦ –

(١) وانە : تەشریف هێنانی بەهارە ، جیهان نوێ ئەکاتەوە و ، دڵیش وەك خونچە وایە بۆیە بە هاتنی بەهاری نوێ ئەپشکوێ و ئەکرێتەوە .

(٢) گوڵ چیهرە : ئەو نازدارانەی ڕوویان وەك گوڵ وایە . موتتەحید : بە یەك بوو .

وانە : وەرزێکی ئەوەندە جوانە گوڵی پشکوتوو و نازدارانی ڕوو وەك گوڵی تیا تێکەڵ بوون ، نازداران بەناو گوڵـزار و باخچەکانا ئەسوڕێنـەوە ،

عەرعەر عەدیلی قەددییە ، یەعنی بەرابەرن
سونبول شەبیهی زولفییە ، فەرقی نییە موێ (٣)

لەم خۆشییە کە هێزمی مەطبەخ سەوز بووە ،
ماوم عەجەب لە دیدەیی صۆفی کە ئاڕوێ ! (٤)

لەبارەی دەرۆنەوە هەموو لە یەك ئەچن و بنیادەم ناتوانێ لە یەکیان جیا بکاتەوە ، چونکە هەرچێ گوڵە یاری بولبولە و هەرچێ نازدارانیشن یاری دڵدارانیانن ، تەنها بەدیمەن لە یەك جوێن ، کەسێ بۆیان بڕوانێ ، دیاریان ئەکا و لە یەکیان ئەکاتەوە .

خۆشەدا (عم) و (گم) : خۆشە وا . گوڵ و (اح) : گوڵ . دیارە (گوڵ و)وە . (خا) : گوڵی . مەعنای نایەت . گوڵ چیهرە (چن) : گوڵ غونچە .

ئەم بەیتە ، لەگەڵ بەیتی پاشەوەی لە (عم) و (کم) و (گم)دا پاش و پێش و ، لە (عب) و (من)یشدا بەیتی چوارەمە .

(٣) عەدیل : هاوتا . موێ : مۆیەك .

واتە : لەم باخ و گوڵزاری بەهارەدا کە نازدارانی تێ‌ڕژاوە ، داری بەرز و باریکی عەرعەر ، دەق ، وەك باڵای یار وایە و ، ئەوەندەی یەکن . تاڵی گیای بۆن‌خۆشی سونبولیش کوتومت لە زولفەکانی ئەچێ ، مۆیەك چییە جیاوازییان لەبەینا نییە .

شوبهاندنی عەرعەر بە باڵای یار و ، سونبول بە زولفی ، بۆ دەربڕینی زیادڕەوییە لە بەرزێ و باریکیی باڵای یار و ، بۆن‌خۆشیی تاڵەکانی زولفیدا و پێی‌ئەڵێن (تەشبیهی مەقلوب) ، ئەگینا ئەبو باڵای یار بە عەرعەر و ، زولفی بە سونبول بشوبهێنرایە . وردەکارییەکی جوانیش لەوەدا هەیە کە ناڵی ئەڵێ زولفی یار و سونبول مۆیەك جیاوازیان لەبەینا نییە ، لەکاتێکا کە زولف خۆی مووە .

ئەم بەیتە لە (تو) و (عب) و (من)دا بەیتی پێنجەمە .

(٤) هێزم : دار . مەطبەخ : چێشت‌خانە . ئاڕوێ : سەوز نابێ . تەڕ نابێتەوە . ئەبڵەق نابێ .

واتە : ئا لەم وەرزە خۆشەدا کە هەموو شت لە جم‌وجوڵ و گەشەکردن و بوژانەوەدایە ، تەنانەت داری وشکی زەنگەڵێنی چێشت خانەیش

تیپی شکۆفە ، خەیمەیی داوە لە هەر طەرەف ،
یا شاهی نەوبەهارە ، هەڵیداوە هۆردوێ ؟! (٥)

دنیا کە گوڵ گوڵێ بووە ، قوربان ، ئەتۆش وەرە ..
طالیب بە گوڵ بە ، قەیدی چییە گوڵ گوڵی بوێ ! (٦)

سەوز بووەتەوە ، سەرم لە سۆفێ سڕماوە کە چەند وشك و دڵڕەقە ، فرمێسکی شادمانێ ناکەوێتە چاوی و ، چاوی بە تەماشای ئەم دیمەنە جوانانەوە ئەبڵەق نابێ . دیارە صۆفێ وەك دڵی کوێرە ، چاویشی کوێرە و هیچ نابینێ .

سەوز بووە (عم) و (گم) : ڕوایەوە .

ئەم بەیتە لە (تو)دا بەیتی سێهەم و ، لە (عب) و (من)دا بەیتی دۆهەمە .

(٥) شکۆف : شکۆفە ، هەڵاڵەی درەخت . خەیمە : دەوار . طەرەف : لا . هۆردۆ : لەشکر .

واتە : نازانم ئەم دیمەنە سپییە جوانەی ئەیبینم ، تیپی هەڵاڵەی درەختەکانە بۆ هەر لایەك ئەڕوانێ دەواری خۆی هەڵداوە ، یاخود شای نەوبەهارە بارگەی ئۆردوی خستووە و خێوەتی سپیی بۆ داکوتاوە ؟!

تیپی : (عم) و (گم) نەبێ ، هەمۆ نوسخەکانی بەردەستمان تیا کەوتۆتەتە هەڵەوە و وایانزانیوە عەرەبییە بە (طیب) یا (طیب)یان نۆسیوە ! بۆیە ئەڵێین هەڵە چونکە ئاشکرایە لێرەدا مەبەست (طیب)ی عەرەبیی بەمەعنا بۆنخۆشێ نییە . یا شاهی (ت) : پاشایی . بەپێی ئەم نوسخەیە نیوە بەیتی دۆهەم عەطف نابێ بۆسەر نیوە بەیتی یەکەم و ، لە هیچکام لە دۆ نیوە بەیتەکەدا پرسیار نابێ ، بەڵکو هەمۆی (جوملەی خەبەرێ) ئەبێ و (شکۆف)یش (شکۆفە) ئەبێ و نیوە بەیتی دۆهەم (حوسنی تەعلیل) ئەبێ بۆ نیوە بەیتی یەکەم .

ئەم بەیتە لە (تو) و (عب) و (من)دا بەیتی شەشەمە .

(٦) گوڵگوڵێ : گوڵگوڵین . ئەوەی هەمۆ گیانی گوڵ بێ .

واتە : دنیا یەك پارچە بووە بە گوڵ و ڕازاوەتەوە . قوربان تۆیش وەرە بۆ سەیر ، مەڵێ من خۆم گوڵم ، پێویستم بە دیتنی گوڵ نییە .. هەر گوڵت بوێ چاکە ، قەید ناکا ئەگەر گوڵ بێ بۆ سەیری گوڵ ..

لەنێوان (گوڵگوڵێ) و (گوڵ ، گوڵی)دا جیناسی تەرکیب هەیە .

بولبول ، كه گەرمە نەغمەیی ، ئاگر دەكاتەوە
غونچە ، حەزینە ، جەرگ و دڵی بۆ دەكا توێ (٧)

«نالی» ! زوبانەكەی تەڕ و پاراوی سەوسەنت
حەیرانی چاوی نێرگسە ، وەك لالە ، ئادوێ .. (٨)

ئەتۆش (خب) : ئەتۆیش .

ئەم بەیتە لە (تو) و (عب) و (من)دا بەیتی حەوتەمە .

(٧) واتە : بولبول دڵی لە عەشقی گوڵدا ئەوەندە پڕە لە سۆز ، بە ئاوازێكی ئەوەندە گەرم و بەكوڵ ئەخوێنێ ، ئاگر بەرئەداتە دڵی خونچەی دڵداری . خونچەش پارێكی بەوەفایە پڕی دڵیە لە خەفەت بۆ بولبولی دڵداری ، بۆیە ئەپشكوێ و جەرگ و دڵی خۆی بۆ توێ ئەكاتەوە تا بە ئاگری ئاوازی ئەو بیبرژێنێ .

لەنێوان (دەكاتەوە) و (دەكا توێ)دا جۆرە جیناسێكی تەركیب هەیە .

گەرمە نەغمەیی (عم) و (گم) : گەرمی نەغمەیە . (كم) : گەرم نەغمەیە . بۆ (گەرمی)یش دەس ئەدا . (ت) : گەرمە نەغمەیە. ئاگر (عم) و (گم) : ئاور . غونچە حەزینە (چر) : غونچەی حەزینە . (گم) : خونچە حەزینە ! (خا) : غونچە حەزینەیی .

ئەم بەیتە لە (تو)دا بەیتی چوارەم و ، لە (عب) و (من)دا بەیتی سێهەمە.

(٨) سەوسەن : گیایەكە گەڵایەكی باریك و درێژ و گوڵی جوان و ڕەنگاوڕەنگی هەیە .

واتە : نالییا ! زوبانی درێژ و تەڕ و پاراوت كە ئەڵێی گەڵای سەوسەنە، لە ئەتوانایی نییە ناتوانێ شیعرێ بڵێ شایانی ئەم نەوبەهارە جوانە بێ .. حەیرانی چاوی خەوالوی نەرگس بووە ، وەك خەوی لێ خستبێ وای بەسەرهێناوە و ، لالی كردووە و لە گۆی خستووە ..

لە كۆكردنەوەی (تەڕ) و (پاراو) و ، (سەوسەن) و (نێرگس)دا تەناسوب هەیە . هەروا لەگەڵ (لالە)ش بەدیمەن ..

زوبانەكەی (گم) : زمانەكەی . (كم) : زمانێكی . (من) : زوبانێكی . پاراوی (چر) و (چن) و (تو) و (ك) و (عب) و (خا) : پاراو . دیارە (پاراوی)یە . (كم) و (ت) و (اح) : پاراوە .

یار دڵی خوێنین و چاوی پڕ لە گریانی دەوێ
ئارێ ئارێ گوڵ لە باغان ئاوی بارانی دەوێ (١)

هەرکەسێ ڕۆی تۆ دەبینێ ، خۆی بە قوربانت دەکا
چونکە ئەبرۆی تۆ هیلالی عیدە ، قوربانی دەوێ (٢)

— ١٧ —

(١) ئارێ : بەڵێ .

واتە : یار گوڵە سوورەی باخانە ، بۆیە حەز لە شتێ ئەکا لە چەشنی خۆی بێ ، لەبەرئەوە ئەیەوێ دڵی دڵدارەکانی هەمیشە پڕ بێ لە خوێن و، بۆیەشە پەی‌دەرپەی ئازاری دڵیان ئەدا . لەبەرئەوەش کە گوڵەباخ هەمیشە پێویستی بە بارانە ئاوی بدا ، ئەیەوێ چاوی دڵدارەکانی هەمیشە پڕ بێ لە گریان .

خوێنین و (ت) و (اح) : خوێنین . بۆ (خوێنین و) و (خوێنینە)یش دەستئەدا . باغان (گم) : باخان ! . ئاوی (ك) و (اح) و (خا) : ئاو . دیارە (ئاوی)یە . (من) : تاوی . دەوێ ـ لە هەردوو نیوە بەیتەکەدا (کم) و ، تەنها لە نیوەی دوهەمدا (من) : ئەوێ . .

لە نیوەی دوهەمی ئەم بەیتەدا حوسنی تەعلیل هەیە .

(٢) قوربان ـ ی دوهەم ـ : قوربانێ . (ی)کەی ضەمیری غائیبە .

واتە : هەرکەس چاوی بە ڕۆمەتی وەك مانگی چواردەت ئەکەوێ ، ئەوەندە گرەوێدەی ئەبێ، خۆی لە دەورت ئەگێڕێ و خۆی ئەکا بە قوربانێ بۆت ، کە قوربانییش لە (١٠) تا (١٤)ی مانگی قورباندا ئەکرێ و ڕۆی تۆیش وەك مانگی (١٤) وایە . بۆیەش ئەوکەسەی چاوی بە ڕۆت بکەوێ خۆی ئەکا بە قوربانیی ، چونکە برۆت لە مانگی یەکشەوەی شەوی جەژنی قوربان ئەچێ کە خەڵك زۆر بەپەرۆشەوە بەدوایا ئەگەڕێن و ، هەر کە دییانەوە خۆیان ئامادە ئەکەن بۆ قوربانێ کردن . کە ڕۆیشتیان دێ ، تێ‌ئەگەن گەیشتونەتە ڕۆژانی جەژن و (ایام التشریق) و ، کاتی قوربانێ کردنەکە هاتووە و خۆیان ئەکەن بە قوربانێ بۆت .

لەنێوان (قوربانت) و (قوربانێ)دا جیناسی لاحیق هەیە .

ئاو لە چاوانم بە خوڕ دێ ، ئاگری دڵ ناکوژێتەوە
وەك جەهەننەم ئەم تەنورە ئاوی طۆفانی دەوێ (٣)

عەشق سوڵطانێکە هەر گا زۆ لە وێرانێ بکات
ئاهی سەرد و ، ئەشکی گەرم و ، قەلبی بوریانی دەوێ (٤)

بەقوربانت (عم) و (گم) و (خب) : بـەقوربانی . دەکـا (کم) : ئەکا . هیلالی (چن) و (گم) و (من) : هیلالە . (ت) و (ك) و (عب) و (اح) : هیلال. دیارە (هیلالی)یە . (خـا) : هیـلال و . (گم) و (من) : عیدی . دەوێ ـ لێرە و لە هەمۆ بەیتە داهاتووەکانیشا ـ (کم) و (من) : ئەوێ .

(٣) ئەڵێن گریان و فرمێـسك ڕشتن کەف و کوڵی دڵ دائەمرکێنێـتەوە و باری دڵ سۆك ئەکا ، بەڵام ئەمە بەش بەحاڵی نالی ڕاست نیـیە . بۆیە ئەڵێ : من هەمیشـە چاوم بەخوڕ فرمێـسکی لێ ئـەڕوا ، لەگەڵ ئەوەشا ئاگری دڵم ناکوژێتەوە . . وادیارە تەنوری دەروونی من ئەوەندە بەتینە لەئاستی ئاگری جەهەننمدایە و بە گریان و فرمێـسك چاری ناکرێ ، پێویستی بە تۆفانێکی وەك تۆفانەکەی نوحە هەڵسێ دایمرێنێتەوە .

لە دۆ تەعبیری (ئاو بەخوڕ هاتن) و (نەکوژانەوەی ئاگر)دا طیباقێکی جوان بەدی ئەکرێ .

ئاگری دڵ (چر) و (عم) و (اح) و (خا) : ناری دڵ . (« بەراوێزێکی » چر) : ئاگری . ئەم (ت) و (اح) و (خا) : ئـەو . طۆفانی (گم) : تۆفانی ! (خب) : بارانی .

(٤) سوڵطان : خاوەن دەسەڵات . هەرگا : هەرکـاتێ . وێرانێ : وێرانەیەك . بوریان : برژاو و هەڵقرچاو .

واتە : خۆشەویـستی پادشایەکی خـاوەن دەسـەڵاتی وایە زۆ بکاتـە هەرلایەك کاری خۆی هەر ئەکا ، تەنانەت ئەگەر ڕێیشی بکەوێتە دڵێکی وێرانەی واوە کە هەرگیز مەعنای دڵداری نەفامیبێ ، ئاه و هەناسـەی سـەرد و فرمێسکی گەرم و دڵی بەکەباب بۆی لێ ئـەوێ و پێیشی پەیـدا ئەکا . .

لەنێوان (سوڵطان) و (وێران) و ، (سـەرد) و (گـەرم)دا طیبـاق و ، لەنێوان (قەلب) و (بوریان)دا تەناسوب هەیە .

هەرگا (چن) و (عب) : هـەرگاە . (عم) : وەقتێ . لە وێرانێ (چر) و

دوور لە تۆ دڵ هێندە بێئارام و بێحاڵ کەوتووە
ئەی مەسیحای عەصر ! لەو لێوانە دەرمانی دەوێ (٥)

ڕۆم ئەوا زەرد بۆ وەکوو پایز لە هیجران « نالیا »
عەشق ئێستاکەش لە من سەیلی بەهارانی دەوێ ! (٦)

(اح) و (خا) : لە وێرانە . (عم) : لە هەر مولکێ . (ك) : لە جێگایێ . (عب) : لە وێرانێك .

ئەم بەیتە لە (ت)دا نییە .

(٥) مەسیحا : حەزرەتی عیسا کە بە چاککردنەوەی نەخۆش بەناوبانگ بووە . عەصر : چەرخ .

واتە : بەهۆی دەردی کاریگەری دووریی بالای تۆوە ئارام و ئۆقرەم لێ بڕاوە و دڵم لەسەر خۆی نەماوە . دەسا ئەی ئەوەی لەمچەرخەدا جێگەی حەزرەتی عیسات گرتووەتەوە ، دڵ دەرمانی دەردی خۆی لەو لێوانەی تۆ ئەوێ کە ماچێکە ...

ڕستەی (دوور لە تۆ) بۆئەوەش دەستئەدا کە ڕستەی نزا بێ ، وەك ئەڵێن : دوور بێ لێت ، زۆر نەخۆشم ..

هێندە (گم) : ئێستە . بێحاڵ (چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (من) و (خا) : بەدحاڵ . مەسیحای (عم) : مەسیحایی . عەصر (عم) : زەمان . لێوانە (عم) و (گم) : لێوە .

ئەمبەیتە لە (عب) و (خب)دا نییە .

(٦) واتە : من لەتاو دەردی دووریی یار ، ڕۆم وەك گەڵای زەردی پایز زەرد هەڵگەڕاوە و ، هێز و توانای گریانم لەبەر بڕاوە و کانیاوی چاوم وشکاوی هاتووە .. کەچێ عەشق هێشتا دەست لە یەخەم ناکاتەوە و ئەیەوێ وەك لافاوی بەهار فرمێسکی بۆ هەڵڕێژم .. مەبەستی لەوەیە بڵێ من گەیشتۆمەتە پایزی تەمەن و خەفەت لە هەموولایەکەوە گەمارۆی داوم ، کەچێ عەشق ئەیەوێ ئێستاش لە تۆفی گەنجایەتێ و هەڕەتی لاویدا بم .

نیوەی یەکەمی ئەم بەیتە لە نوسخەکانی بەردەستمانا جیاوازیی زۆری تیایە. ئێمە لێرەدا لەسەر تێکستی (عم) و (کم) و (گم) و (من) ڕۆیشتۆین و، وا تێکستی نوسخەکانیتریش وەك خۆیان ئەنوسینەوە :

(چر) : **ڕۆم ئەوا «نالی» کەوا زەردە لەبەر هیجرانی یار**

— ١٨ —

خاڵێ نییە ڕەشماری دو زوڵفت لە بەلایێ
حەلقەی شەڕیان بەستووە هەر یێکە لە لایێ (١)

عاشق دڵی نایێ لە دلارامی جودا بێ
ئەلبەت کە دلارامێ لەوێ بێ ، دڵی نایێ (٢)

(چن) و (عب) و (« پەراوێزی » من) :

ڕۆم ئەوا « نالێ » کەوا زەرد بۆ لەبەر هیجرانی تۆ

(« پەراوێزی » چر) و (خا) :

ڕۆم ئەوا زەرد بۆ وەکو پایز لە داغی هیجری تۆ

(« پەراوێزێکی‌تری » چر) :

ڕۆم ئەوا « نالێ » کە زەردە وا لەبەر هیجرانی یار

(ت) و (ك) و (اح) و (خا) :

ڕۆم ئەوا « نالێ » کە زەردە وا لەبەر هیجرانی تۆ

(خب) : **ڕۆم ئەوا «نالێ» کە زەرد بۆ من لەبەر هیجرانی یار**

— ١٨ —

(١) واتە : زوڵفەکانت کە ئەڵێی ڕەشمارن بەلایەکیان بەدەمەوەیە ؛ بێ‌ملامەت نییە هەریەکەیان لە لایەکەوە ئەڵقەیان بەستووە و لە بەرابەری یەکتردا ڕاوەستاون خۆیان ئامادە کردووە بۆ شەڕ .

مەبەستی نالی ئەوەیە بڵێ : بە هەر جۆر ئەگەر بەگژاچوونەکەیان زیانی بۆ خۆیان بووایە .. ئەوە ناخۆشە ، ئەوەی زیانی تۆش ئەبێ لەوناوەدا دڵداری بێ‌چارەیە کە گیرۆدەی داوی ئەو زوڵفانە بووە .

زوڵفت (ك) : زوڵفی .

ئەم بەیتە لە (من)دا بەیتی شەشەمە .

(٢) دلارامی : مایەی ئارامیی دڵەکەی ، یارەکەی . جودا : جیا . دلارامێ : دڵ ئارامیی ، ئارامیی دڵ .

واتە : دڵدار حەز ناکا و دڵی نایەت لە مایەی ئارامیی دڵی خۆی جیا بێتەوە کە یارەکەیەتی و ئەیەوێ هەر لای بێ . دیارە کە ئارامیی دڵی

بنوارە خۆشیی ڕەقصی لەگەڵ خەرقەیی ئەزرەق
مومکین نییە بەم پاکیە ، لەم ئەرضە ، سەمایێ (٣)

مومکین نییە جەلبی دڵی خوبان بە من و تۆ
نەمبیستووە تەسخیری مەلایێك بە مەلایێ (٤)

دلدار لای یار بێ ، دڵ هەرگیز ناگەڕێتەوە و یار بەجێناهێڵێ و نایەت .

لەنێوان هەردو (دڵی نایێ)دا جیناسی تەواو و ، لەنێوان (دلارامی) و (دلارامێ)دا جیناسی تەرکیب هەیە .

ئەڵبەت کە (چر) و (عب) : ئەڵبەتە .

ئەم بەیتە لە (کم)دا نییە .

(٣) ڕەقص : سەما ، هەڵپەڕکێ . خەرقەی ئەزرەق : پاڵتۆی شین . سەما : ڕەقص . ئاســمان .

واتە : سەیرکە زەوێ بە بەرگی شینی بەهارییەوە چـۆن ئەشنێتەوە ئەڵێی سەما ئەکا .. سـەیرکە شنەکەی ســەمایەکی چـەند جوانە .. سەمای وا پاك ؛ یا ئاسمانی وا سایەقەی سامال و خاوێن ، لەم ڕۆژی زەوییەدا هەرگیز نایەتەدێ . بەپێی مەعنای دۆهەم نالی ڕۆژی زەویی بە بەرگی بەهارییەوە شوبهاندووە بە ئاسمانی بێ پەڵە هەور .

لە کۆکردنەوەی (ئەرض) و (سـەما)دا بەدیمەن طیباق و ، لە وشەی (سـەما)دا تەورییە هەیە .

خۆشیی ڕەقصی : ئەمە تێکستی تەنها (ت)یە . (چر) و (ك) : خۆشێ و ڕەقصی . («پەراوێزی» چـر) و (عم) و (کم) و (عب) و (مـن) : چ خۆش ڕەقصێ . (چن) و (خب) : خۆشیی ڕەقص . دیارە (ڕەقصی)یە . (کم) : چ خۆش ڕەقص . (اح) و (خا) : خۆشێ و ڕەقص . بەم (گم) : بەو . لەم ئەرضە سەمایێ (کم) : لە ئەرز و لە سەما بێ . (خب) : لەم ئەرضە سەما بێ .

ئەم بەیتە لە (عم) و (کم) و (عب)دا بەیتی چوارەمە .

(٤) جەلب : ڕاکێشـــان . خوبان : جوانـــان . تەسخیر : هێنانـە ژێرباد و ڕام‌کردن . مەلایك : مەلائیکە ، فریشتە .

نالی لەم بەیتەدا ڕۆی دەمی ئەکاتە خۆی و هەر یەکێ بگری لە دلداران. ئەڵێ : دڵی نازداران بە داماوی وەك من و تۆ ، ڕاناکێشرێ .. نازداران

نەقدی دڵ و جان بۆ قەدەمت نیمە بەهایە
غەیری ئەمە ، قوربان ، بە خودا نیمە بەهایێ (٥)

ئەی شەمع ! بترسە لە هەناسەم کە بگاتە
ئەو دوو کەڵی زوڵفە کە پەرێشانە بە بایێ (٦)

ئەوەندە لە زێکێف یاخین ، ئەڵێی مەلائیکەی خـوان .. مەلائیکەی خوا لەکوێ بە مەلایەکی بەسەزمان ئەهێنرێتە ژێر بار !

لە نیوەی دوەهـەمی ئەم بەیتـەدا حوسنی تەعلیـل هەیـە . لەنێوان (مەلایك) و (مەلایێ)یشدا جیناسی لاحیق هەیە .

مومکین (چر) : قابیل . نەمبیسـتووە (چر) : مومکین نییە . (من) و (خب) : نەمدیوە . ئەبێ (نەمدیتووە) بێ ، ئەگینا بەیتەکە لەنگ ئەبێ .

ئەم بەیتە لە (چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (عب)دا بەیتی پێنجەم و ، لە (خب)دا بەیتی شەشەمە .

(٥) نەقد : پارەی نەخت . قەدەم : هاتن ، پێ و قودوم . نیمە : نیوە . بەها : بایێ ، نرخ .

واتە : تۆ ئەوەندە نازاری ئەگەر بنیادەم دڵ و گیـانی بکا بە شاباشی ڕێت ، هێشتا کەمە و نیوەی ئەو ئەندازەیەیە کـە شایانیەتی . منیش ، ئازیزەکەم ، هەر ئەم نیوە شك ئەبەم و وا لەبەر پێتا فڕێی ئەدەم ، هیوام وایە پەسەندت بێ ..

ئەشتوانین مەعنـای بەیتەکە وا لێبدەینـەوە بڵێین : ئەوەی شایانی شاباشی ڕێت بێ ، نەختینەی دڵ و گیانە ، بەڵام من دەمێکە دڵ و گیانم لەپێناوتا داناوە ، بۆیە ئەم نەختینەیەم نەمـاوە . ئازیزەکەم ، بەخوا ئەم نرخە شك نابەم ، شتێکیتر بفـەرموو ، بەڵکو بمبێ بیکـەم بە شاباشی ڕێت ..

لەنێوان (نیمە بەهایە) و (نیمە بەهایێ)دا جیناسی تەرکیب هەیە .

نیمە ـ ی یەکەم ـ (عم) و (کم) و (گم) و (من) : نیـوە . بەهایە ـ ی یەکەم ـ (ك) و (اح) و (خا) و (خب) : بەهایێ . بەخـودا (کم) و (گم) و (من) : بەخوا .

ئەم بەیتە لە (چر) و (خب)دا بەیتی چوارەم و ، لە (عم) و (کم) و (گم) و (عب)دا بەیتی سێهەمو ، لە (من)دا بەیتی یەکەمە .

(٦) شەمع : مۆم .

تا چاکی نەکەی پڕ لە هەوا سینەیی « نالی »
وەك زەنگلە ئاوازەیی نالەی دلی نایێ (٧)

— ١٩ —

وەرە ساقی ! بە شین و ئەدب و واوەی
ئەوا فەرشی حەیاتی خۆم دەکەم طەی (١)

نالی لەم بەیتەدا کولمی یاری شوبهاندووە بە شەمعی داگیرساو و ، زولفی ڕەشی شوبهاندووە بە دوکەلی شەمعەکە کە زۆر باریك و ناسکە و، هەناسەی خۆیشی شوبهاندووە بە بایەکی توند و بەمە وێنەیەکی ئێجگار جوانی دروست کردووە ، ئەلێ :

ئەی مۆمی کولمی هەلکراوی یار ! با بەس بێ ئازاردانی دلەی دلدارانی دەروون بیماران ! بترسە لە هەناسەی ساردی نائومێدیم ، کە بکاتە زولفی ڕەشی وەك دوکەلی گزی کولمت ، کە ئەوەندە ناسك و تال تالە کەمترین با بلاوەی پێ ئەکا و ئەیبا بە ئاسمانا ، چجایێ هەناسەی ساردی من کە «کێو لە بن دێنێ » !

ئەو (« پەراوێزی » چر) و (خا) : ئەم . دوکەلی (چر) و (چن) و (ت) و (عب) و (خا) : دوکەلێ . دیارە (دوکەلی)یە . (ك) و (اح) و (خب) : دوکەلە . زولفە (چن) : زولفەی .

ئەم بەیتە لە (من) و (خب)دا بەیتی پێنجەمە .

(٧) چاك : لەت . درز . هەوا : فو . هەوای عەشق . زەنگلە : زەنگ .

واتە : تا شمشالی پڕ لە (هەوا)ی دلداریی ، سنگی نالی ، بە هێزی (ژەندن) زۆر چاك لەت نەکەی ، یا تا زۆر چاك پڕی نەکەی لە هەوا ؛ ئاوازەی نالەی دلی ، یا نالەی قامیشێکی بە چەشنی زەنگ لێنایەت .

نالی لەم بەیتەدا یەکێکیتری لە شاکارە هونەرییەکانی خۆی دەربڕیوە : لە یەك کاتدا (چاك)ی بەمەعنا (باش) و (درز) و ، (هەوا)ی بە مەعنای (فو) و (ئارەزوی دلداری) و ، (نایێ)ی بە مەعنای (شمشالێك) و (نایەت) بەکارهێناوە .

نالەی (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (عب) و (خب) : دەنگی .

(کم) ئەم پارچە شیعرەی لە تیپی (هێ)دا هۆنیوەتەوە و دوا تیپەکانی بە (هێ) داناوە ، بەمجۆرە : لایە ، نایە .. تاد .

دەزانێ خۆ دەچینە جێی غەریبان
بە مەرگی خۆت ئەگەر چاوان سیا کەی ! (٢)

– ١٩ –

(١) ساقی : مەیگێڕ ؛ کینایەیە لە یار . ئەدب : گریان و هاوار و ڕۆ ڕۆ . واوەی : سۆككراوەی (واوەیل)ە ، واتە : بەدبەخت خۆم ! . طەی : پێچانەوە .

واتە : ئازیز ! تا گیانێکم تیابۆ جارێك بە وەصڵی خۆت دڵشادت نەکردم .. دەسا هیچ نەبێ ئێستا کەوا لەتاو دەردی دۆریت فەرشی ژیانم ئەپێچمەوە و کۆچی دوایی ئەکەم ، وەرە تۆزێ بە سەرما بگری و کەمێك شین و ڕۆ ڕۆم بۆ بکە .

بە شین و ئەدب و واوەی : ئەمە تێکستی (چر)ە . ئەمەش تێکستی نوسخەکانی‌تر وەك خۆیان : (چر) و (ت) و (عب) و (اح) و (خب) : بە شین مذهب وی . (عم) و (گم) : بە شینی مەذهەبی دەی . (کم) و (من) : بە شین و مەذهەب و وەی . دەکەم (کم) و (من) : ئەکەم .

ئەم بەیتە لە (خا)دا نییە .

لە دەستنوسێکی دیوانی نالیدا کە وەختی خۆی دەست کاك موحەممەد موصطەفا هۆشەنگ کەوتووە و لەگەڵ نوسخە چاپەکەی (کم)دا بەراوردی پێ کردووە و وێنەیەکی بەراوردەکەی بۆ ناردوین* ، لەم پارچە شیعرەدا، لەپاش ئەم بەیتەوە ، ئەم بەیتەی خوارەوەش هەیە :

عەزیزم ! بۆ ویصالت ، ناڵە تا کەی !
هەتا کەی ، چاوەکەم ، دەردم ! دەوا کەی !

لە دەستنوسەکەی کاك هۆشەنگدا (تا کەی) بە (ناکەی) نوسراوە . دیارە هەڵەیە .

(٢) واتە : تۆ هەرگیز بە دەربەستی دڵی منەوە نەبوویی .. توخوا ئەمجارە تۆزێ دڵم ڕاگرە و هاوبەشی دەردم بە ، ئەزانێ ئەچمە ئەو شوێنەی کە دانیشتووانی هەمیشە بە غەریبێ ئەمێننەوە و ڕێیان ناکەوێتەوە ناو کەس و کاریان (مەبەستی لە گۆڕستانە) .. سا توخوا ئەمجارە چاوت مەڕێژە و با تۆزێ نیشانەی گریان بە چاوتەوە دیار بێ ..

---

* لە باسی «ئاخۆ دەستنوسێکی (دیوانی نالی) هەیە بە خەتی نالی خۆی ؟»دا ، لە دوا لاپەڕەکاندا ، بەدرێژی باسی ئەم دەستنوسە کراوە .

گلە ناکەم ئەوەندەی دەنکە جۆیێ
ئەگەر کەللەی سەریشم پڕ لە کا کەی (٣)

هەمۆ وەقتم دوعایە : داخۆ کەی بێ
بە تیرێکم شەهیدی کەربەلا کەی ؟! (٤)

نالی ئەیەوێ بڵێ بار ئەوەندە دڵڕەقە پرسە گرتنیشی لە پرسە گرتنی خەڵك ناچێ . خەڵکێ کە کەسێکیان ئەمرێ بەرگی ڕەش ئەپۆشن .. ئەمیش کە دڵدارێکی دڵسۆزی وەك منی ئەمرێ (ڕەش) ناکاتەبەری ، ئەیکاتە چاوی .. دیارە ئەم ڕەشکردنە چاوەش وەك ڕەشپۆشێ نییە و نیشانەی شادییە . بۆیە نالی پێیئەڵێ ڕەش مەکەرە چاوت و با تۆزێ نیشانەی خەفەتت پێوە دیار بێ ، بەڵام بە شێوەی ئەوە پێیئەڵێ کەوا بڵێ : بە مەرگی خۆتت سوێند ئەدەم خەفەتم بۆ مەخۆ و (ڕەش)م بۆ مەکەرە چاوت ..

دەزانێ (چر) و (عم) و (گم) و (ت) و (عب) و (خب) : دەزانم . (کم) و (من) : ئەزانێ . دەچینە (« پەراوێزی » چر) و (کم) و (ك) و (اح) (من) و (خا) : ئەچینە . (عم) و (گم) : دەچینە (؟) .

لە دەستنوسەکەی لای کاك هۆشەنگدا، لەپاش ئەم بەیتی دۆهەمەشەوە، ئەم بەیتە هەیە :

بشمکەی شەق و لەت لەت لەپاشان
حەطەب سۆزم کەی و خاکم بە با کەی !

(٣) گلە : گلەیێ .
واتە : نازت لەسەرمە چونکە خۆشم ئەوێی ، بۆیە ئەگەر پاش مردنیش کەللە سەرم پڕ بکەی لە کا و لە مەیدانا وەك گۆ یاریی پێ بکەی ، ئەوەندەی دەنکە جۆیەك گلەییت لێ ناکەم .
(پڕکردنی کەللەسەر لە کا) کینایەیە لە کرداریوا نیشانەی ناحەزێ و دوژمنایەتی بێ .
لەنێوان (گلە) و (کەللە)دا بەپێی ڕێنوسی کۆن جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (دەنکە جۆ) و (کا)یشدا تەناسوب هەیە .
ئەوەندەی (کم) : ئەمەندەی .

(٤) کەی بێ : کەی ڕۆبدا . شەهیدی کەربەلا : حەزرەتی حوسەینی کوڕی حەزرەتی عەلی .

چ خۆشە من وەکو تـاژیٖ بنۆڕم
ئەتۆش هەروەك غەزالەی بەڕ هەڕا کەی ! (٥)

بە حەسرەت عومری من یەکبارە فەوتا
مەگەر عومریٖ دوبارەم پیٖ عەطا کەی (٦)

گوتت : «نالیٖ» ! ئەتۆ بمرە ئەمن دیٖم
خودا کەی بیٖ ، خودا کەی بیٖ ، خوداکەی ! (٧)

ئەم بەیتە وەك تەواوکەری بەیتی پیٖشوٖ وایە . واتە : گلەییت لیٖ ناکەم هەرچیم لیٖ بکەی ، چونکە من دلدارم و ، دلداریش لای وایە هەرچیٖ لـە یارەوە بیٖ خۆشە .. بۆیە هەمیشـە دەسەو دوعام و لە خوا ئەپاڕیٖمەوە ئاخۆ کەی بیٖ بە تیریٖکی نیگای ستەمکارت شەهیدم بکەی .

ئەشکونجیٖ مەبەستی نالیٖ هەر دەربڕینی سۆزی دیدار بیٖ و ، بەیتەکە پەیوەندی بە بەیتی پیٖشووەوە نەبیٖ .

وەقتم (عم) و (کم) و (عب) و (من) و (خب) : وەختم . (گم) : کاتم !! . داخۆ (کم) : ئاخۆ . بیٖ (کم) و (ت) و (من) : دیٖ . (گم) : بیٖی .

(٥) چ : چەند . تاژیٖ : تانجیٖ ، سەگی ڕاو . بنۆڕم : نۆڕە جۆرە دەنگیٖکی سەگە وەك لوٖرە و قوٖزە ، لە کاتی هەست بە بیٖدەسەلاتیٖ و بیٖچـارەییدا لیٖیەوە دەرئەچیٖ .

واتە : چەنـد خۆشە وەك تانجیٖ بەدواتا ڕاکەم و پیـاتا نەگەمەوە و لە خەفەتی ئەوەدا بنۆڕیٖنم و ، تۆیش وەك ئاسکی دەشت هەڵبیٖی و بدەیتە غـار و .. بەوچەشنە لەنیٖوان ئومیٖد و نائومیٖدیدا بم !

تاژیٖ (چر) و (عب) و (من) : تازیٖ . غەزالەی (عم) و (کم) : غەزالی . ئەم بەیتە و بەیتی پاشەوەی لە (چر)دا لە شویٖنی یەکتردان .

(٦) حەسرەت : داخ و خەفەت . یەکبارە : بەیەکجاریٖ .

واتە : ئازیز ! لە داخی دەردی دوٖریت عومـرم بەجاریٖ لەناوچوٖ .. مەگەر عومریٖکی نویٖم پیٖ ببەخشیتەوە و زیندوٖم کەیتەوە ، ئەوەش بەوە کە بە وەصلی خۆت شادم کەی ..

(٧) واتە : ئازیز ! تۆ پیٖت وتم بمرە ، دیٖمە سەرت .. منیش لە خۆشیی ئەو مژدەی هاتنەی تۆدا چاوەڕوانی مردنم و ئاواتەخوازیمی .. سا خوایە

(بِحَمْدِ الله) دو چاوی یارم ئۆخەی
بە بێ مەی مەستە ، بێ مەی مەستەبێ مەی (١)

لە بوستانی (ئیرەم)دا قەط نییە وەك
شەمامەی وەك شەمامەی وەك شەمامەی (٢)

ئاخۆ کەی بێ بمرم و ، ئاخۆ لەخۆوە هاتنەکەی ئەویش کەی بێ ! بەم‌پێیە (بێ)ی یەکەم واتە : (ڕۆیدا) و فاعیلەکەی ضەمیرە و ئەگەڕێتەوە بۆ (مردن) و ، (بێ)ی دۆهەمیش هەر واتە : (ڕۆیدا) و فاعیلەکەی (خوداکەی)ی سێهەمە و ، واتە (خود ئا کەی) بەمەعنا (لەخۆوە هاتنەکەی) کە ضەمیرەکەی ئەگەڕێتەوە بۆ یار .

ئەشکونجێ نیوە بەیتەکە بەم‌جۆرە بخوێنینەوە :

خوداکەی بێ خودا ، کەی بێ خوداکەی !

و (خوداکەی)ی دوایی ، وەك هەر لە مەعنای پێشوودا بە (خودئاکەی) مەعنا لێ‌بدەینەوە ، واتە : ئەی خوایە کە هەر بۆ خۆت بۆیی و خوات بۆ خۆت نییە ، ئەم لەخۆوە هاتنەی یار بە بۆنەی مردنی منەوە کەی بێ و کەی بێ بە ڕاستم؟! .

هەروەها ئەشکونجێ ڕاست و ڕەوان مەعنای نیوە بەیتەکە وا لێ‌بدەینەوە : خوایە کەی بێ بمرم .. خوایە کەی بێ یار بێتە سەرم و (خودا کەی)ی سێهەمیش بۆ دۆبات کردنەوەی ئەوەی یەکەم و دۆهەم بێ .

خودا (کم) : خوا . بێ ـ هەردۆ جارەکە ـ : (عم) و (کم) و (گم) و (ك) و (من) : دێ .

ـ ٢٠ ـ

(١) مەستەبێ : مەست ئەبێ .

واتە : ئۆخەی لە سایەی خواوە ، چاوەکانی یارم بێ‌ئەوەی شەراب بخۆنەوە مەستن ، ئەوەش شتێکی سەیر نییە چونکە چاوەکانی یار خۆیان لەخۆیاندا لە حوکمی شەرابدان و ، شەرابیش بێ‌ئەوەی پێویستی بە مەی خواردنەوە بێ ، خۆی لەخۆیدا مەستە چونکە مەستێ لەوەوە بەیدا ئەبێ .

(٢) بوستانی ئیرەم : باخی بەناوبانگی ئیرەم کە لە قورئاندا بە ئایەتی (اِرَمَ

شەوی هیجر و بەقای عومری ڕەقیبم
خودا طەی بێ ، خودا طەی بێ ، خودا طەی (٣)

وەرە ، موطریب ، بە کوێریی چاوی ئەغیار
صەدای نەی دێ ، صەدای نەی دێ ، صەدای نەی (٤)

لە دووریی نازەنینم ڕەنگ زەردم
وەکو بەی ، هەروەکو بەی ، هەروەکو بەی (٥)

لە نەهرەینی دو چاوم ئەشکی خوێنین
پەیاپەی دێ ، پەیاپەی دێ ، پەیاپەی (٦)

ذاتِ العِمادِ ، الّتي لم يَخلُقْ مِثلُها في البِلادِ) باسی لێ کراوە و ئەڵێن شەدداد دروستی کردووە گوایە بەهەشتی ڕووی زەوییە . شەمامە ـ ی دووهەم ـ : مەمك .

واتە : هەرگیز لە باخی ئیرەمدا شەمامەیەکی خڕ و بۆنخۆشی وەك مەمکی وەك شەمامە خڕ و بۆنخۆشی یارم ، دەسگیر نابێ .

(٣) طەی : پێچانەوە . دوایی هێنان . دوابڕین .

واتە : خوایە شەوی دووریی لە یار و تەمەنی وەك شەو درێژ و تاریکی بەدکار بپێچرێتەوە و دوایی بێن و دوایان بڕێ .

(٤) نەی ـ یەکەم ـ : شمشال . نەی ـ ی دووهەم ـ : یاری بالا وەك داری شمشاڵ بەرز . نەی ـ ی سێهەم ـ : (نە) و (ی)ی ضەمیری غائیب .

واتە : کاکەی گۆرانیبێژ ! وەرە ڕۆژ ڕۆژی خۆمانە .. وا بەکوێرایی چاوی بەدکار دەنگی شمشاڵی کوڕی ئاهەنگی یارم دێتە گوێ و ، دەنگی یاری بالا وەك شمشاڵ بەرز خۆیشی ئەبیسم کە بە بەدکار ئەڵێ (نە) و ڕێگای نادا بێتە ژوورەوە .

(عم) وشەی (دێ)ی بە (دەی) نووسیوە کە فیعلی ئەمر بێ ، واتە دەستپێبکە .

(٥) واتە : ڕەنگم لە خەفەتی دووریی یار ، وەکو بەی زەرد هەڵگەڕاوە ، لە بەی نەبێ ، لە هیچیتر ناچم .

(٦) نەهرەین : جۆتە جۆگا . پەیاپەی : یەك لەدوای یەك . لە پشتی سەری یەکەوە . لەدوای یەکەوە .

گوتی : « نالی » ! ئەتۆ بمرە ، ئەمن دێم
خودا کەی بێ ، خودا کەی بێ ، خودا کەی ! (٧)

واتە : بێوچان دڵۆپی فرمێسکی خوێنین ، یەك لەدوای یەك بەژێر لە هەردوو چاوی وەك جۆگامەوە دائەوەرێ .

(٧) ئەم بەیتە لە پارچە شیعری پێشوێشدا هەبوو . لەوێ بەدرێژێ مەعنامان لێداوەتەوە .

ئەم پارچە شیعرە تەنها لە نوسخەکانی (عم) و (گم)دا هەیە . ئێمەش هیچ گومانی ئەوەی لێ ناکەین کە هیی نالی نەبێ .

★ ★ ★

لە نوسخەکەی (گم)دا پارچە شیعرێکی دوانزە بەیتیی‌تریش هەیە سەرەتاکەی ئەمەیە :

دەرویش نییەم کەوتومە دوّی ئێل بە حەی حەی
مەجنون نییەم بەحر و بەڕ و بید ئەکەم طەی

ئەگەر ئەم پارچە شیعرە هیی نالی بوایە ، ئەبوو لەم شوێنەدا بمانتوسییایەتەوە ، بەڵام بەلگەیەکی‌وامان دەسکیر بو ئەوە بکەیەنێ هیی نالی نییە ، بۆیە پشت گوێمان خست . سەرەڕای ئەوە کە لە هیچ نوسخەیەکی چاپ و دەستنوسی‌تریشدا نییە .

بەلگەی هیی نالی نەبونی ئەم پارچە شیعرە ئەوەبە کاك جەمال موحەممەد کە یەکێکە لە دەرچووانی ئەمسالی بەشی کوردۆلۆژیی زانکۆی سلێمانی لە ڕۆژنامەی (هاوکاری)دا ، لەژێر ناونیشانی « هۆنراوەیەك لەنێوان (نالی) و (فیکری)دا » وتارێك و پارچە شیعرێکی بلاو کردەوە ، لە وتارەکەیدا باسی ئەو پارچە شیعرە ئەکا کە وەك ئەڵێ لەمدوایییەدا لە دەستنوسێکی کۆنی باوەڕپێکراوا دیویەتی هەشتا ساڵێك بەر لە ئەمڕۆ نوسراوەتەوە و دراوەتە پاڵ فیکری(*) . هەرچەند ئەو پارچە شیعرە کە کاك جەمال بلاوی کردووەتەوە ١٣ بەیتە و ئەوەی (گم) بلاوی کردووەتەوە ١٢ بەیتە و ، هەرچەند هەندێ جیاوازییان لەنێواندا هەیە ، تێکڕا هەر یەك پارچە شیعرن و جیاوازییەکانیشیان لەو جۆرەن زوو جار لە تێکستە دەستنوسەکاندا بەرچاو ئەکەون . بۆیە ئێمە ئەوەی کاك جەمالمان پتر لا

(*) هاوکاری ، ژمارە ٣٢١ ، ١٩٧٦/٦/١٠ ، ل ٤ .

جێگەی بزوا بۆ و پارچە شیعرەکەمان بەجێ‌هێشت بۆ خاوەنی خۆی .

سەرەڕای ئەوەش کە کاک جەمال نوسیویە ، د. مارف خەزنەداریش هەمان پارچە شیعری داوەتە پاڵ فیکری و ئەڵێ : « دوازدە دێڕ شیعرە.. (ل ٨٥) . (واتە لە لاپەڕە ٨٥ی دیوانی نالیی چاپی گیوی موکریانیدا) لە دەستنوسێکدا دۆزیمەوە کە لە دوا ساڵانی سەدەی ڕابردوودا نوسراوەتەوە لەگەڵ غەزەلێکی حەوت دێڕی و پێنج خشتەکییەکی حەوت پارچەیی (*) » . ئەگەر ئەو دەستنوسەی کاک جەمال و د. خەزنەدار قسەی لێ ئەکەن ، یەکێ بن ئەوە هیچ ، خۆ ئەگەر دوانی جیا جیا بن ئەوە بەڵگەکە زیاتر بەهێز ئەبێ کە پارچە شیعرەکە هی (فیکری)یە .

(*) د. مارف خەزنەدار ، لێکۆڵینەوەیەکی ئەدەبی : چەند بەراوێزێکی دیوانی نالی ، گۆڤاری ڕۆژی کوردستان ، ژمارە ٣٤ ، کانونی یەکەمی ١٩٧٥ و کانونی دوەمی ١٩٧٦ ، ل ٤١ ــ ٤٤ .

پرژ و بلاو

ـ ١ ـ

بڕێ پارچەی غەزەل یارم ، کەوای کرد
بڕێ بەندی دڵم یارم ، کە وای کرد (١)

ـ ٢ ـ

یك نیم رخت : (أَلَسْتُ مِنكم بِبَعِیدْ)
وان نیم دیگر : (إنَّ عَذابي لَشَدِیدْ) (١)

ـ ١ ـ

ئەم تاقە بەیتەم لە سەردەمی فەقێیەتیما بیستووە کە هیی نالییە و لەو وەختەوە لەیادمە . هەمۆ نیشانەکانی شیعری نالییشی پێوەیە ــ م٠ ع٠ م

(١) غەزەل : جۆرە قوماشێکە .

واتە : یار پارچەی غەزەلی بڕێ بکا بە کەوا . . یار کە وای کرد و مەقەستەکەی هێنا بە قوماشەکەدا ، ئەوەندە بەنازەوە پیا هێنا ، بەندی دڵمی بڕێ .

ـ ٢ ـ

ئەم چوارخشتەکییەمان لە دەستنوسەکەی (ت)دا دیبەوە لە دوایی دیوانەکەوە نوسیبوّیەوە . هەروەها لە کەشکوڵێکیشا برای بەڕێز شێخ موحەممەد عەلی قەرەداغی پیشانی داین و چەند پارچە شیعرێکی تریشی تیا بو هیی نالی و لە سالانی ١٣٢٨ ــ ١٣٣٦ی . ك (١٩١٠ـ١٩١٨ی٠ ز)دا نوسرابووەوە .

(١) واتە : نیوەی ڕوومەتت کە دایئەپوشی ، لەگەڵ ئەوەشدا کە لێمانەوە نزیکی ، واتەگەیەنی لێمانەوە دووری و ، وەك ئەوە وابە بڵێی : ئاخۆ

برگرد رخت نوشته : (يُحيْيي وَ يُميت)
(مَنْ ماتَ مِنَ العِشْقِ ، فَقَدْ ماتَ شَهيدْ) (٢)

— ٣ —

گۆشتی قەڵەو حوققە بە چواردە پارە
وەقتێ گوتت (حوققە) ، ضەمیر دیارە (١)

لێتانەوە دوور نیم ؟! بەڵێ دوورم .. دیارە دووری و نزیکی بە کەڵك لێ وەرگرتنە ، تۆش کە زۆت داپۆشی و نەتهێشت بیبینین و کەڵکی لێ وەربگرین ، بە نزیك دانانرێی . ئەو نیوەکەیشی کە دەری نەخەی ، ئاگر بەرئەداتە دڵمان و ، وەك ئەوە وایە پێمان بڵێی : سزای من بۆ ئێوە سزایەکی سەختە .

(٢) واتە : بە دەوروبەری زۆتدا نوسراوە : ژیێنەر و مرێنەرە ، ماچێ بە کەسێ بدا ئەیژیێنێتەوە و ، زۆ لە کەسێ وەرچەرخێنێ ، لەداخا ئەیکوژێ و ، هەرکەسیش بە دەردی دڵداریێ بمرێ شەهیدە ..

(اِنَّ عذابي لشديد) و (يُحيي وَ يُميت) لە ئایەتی قورئان ئیقتیباس کراون .

لە دەستنوسەکەی (ت)دا (الست) بە (الهت) و ، (شەهید) بە (شهیدا) و ، لە هەردوو نوسخەکەدا (یحیی) بە (محیی) نوسرابووەوە . دوو هەڵەی پێشوومان لەبەر زۆناکیی کەشکۆڵەکە و ، ئەو هەڵەکەی ترمان ، لە خۆمانەوە بۆ ڕاگیرکردنی هاوسەنگیی دوو وشەکە و ، ڕاستیی لەبارەی زێزمانەوە و ، تەواویی ئیقتیباسەکە ـ ڕاست کردەوە .

— ٣ —

(١) مامۆستا مەسعود موحەممەد لە خوالێخۆشبوو مەلا موحەممەدی مەلا ئیبراهیم (دلاوەر)یەوە ئەگێڕێتەوە کەوا نالی (حەرفی شەرحی موغنی)ی بە شیعر کردووە بە کوردی و لەناو فەقێیاندا باو بووە . دلاوەر خۆی تەنها ئەم بەیتەی لەیاد بوو کە میسالی (اَلْبُرُّ ، الكُرُّ ، بِستّين دِرْهَماً)ی پێ هێناوەتە سەر کوردی و ، واتە چۆن لە عەرەبییەکەدا لەباتی (الكُرُّ)وەوە (مِنْه)یەك تەقدیر کراوە ، لە کوردییەکەشدا لەباتی (حوققە)وە (ی)یەك تەقدیر کراوە (*) .

(*) مەسعود موحەممەد ، چەپکێك لە گوڵزاری نالی ، بەغدا ، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد ، ١٩٧٦ ، ل : شەصت و دوو و شەصت و سێ .

— ٤ —

وەك دوڕ و یاقوت نەقشە : دندان و لەبی ئاڵی

هەر وەك بەڕەزا پەخشە : ئەگریجە لەسەر خاڵی (١)

— ٥ —

بدور دایری فُنجـانْ چینی

شکاندی دایری فنجانْ چینی (١)

جەمال ناوێـکی فەقێی مەلا موحەممەدی ناوبـراویش ئەم بەیتە و باسەکەی بۆ خۆم گێڕایەوە . بەداخەوە ئیستا ناوی باوکی لەو جەمالەم لەبیر نەماوە — م٠ ع٠ م٠

— ٤ —

ئەم بەیتە لەپـاڵ کتێبێکی (حیـسام کاتێ)ی مەنطیقدا نوسرابووەوە . کتێبەکە ئیسماعیلی کوڕی شێخ مەحمودی کوڕی شـێخ خضری کوڕی شێخ نووەیـس (*) نـاو لـە ١١٤١ی . ك (١٧٢٨ — ١٧٢٩ی . ز)دا نوسیبوویەوە . خـەتی بەیتەکەش هەر کۆن بو . کتێبەکە یەکێکە لە کتێبەکانی بنەماڵەی ڕەحمەتی موفتیی هەڵەبجە ، دۆستی خۆشەویستمان شێخ موحەممەد عەلی قەرەداغی پێشانیدایین .

(١) بەڕەزا : گیایەکی کوێستانییە ، ئەخورێ . پەخش : بڵاو .

لە دەستنوسەکەدا (ژێرێك) بۆ (شینی نەقشەکە) کرابو ، وانە بێ . بە (نەقشی) . ئێمە ئەوەمان لا هەڵە بو .

— ٥ —

ئەم بەیتە لە دوایی کتێبی تەرکیبی (ئاقا حوسەینی خوانساری)ەوە نوسراوەتەوە کە موصطەفا ناو بۆ شـێخ مەعروفی برای نوسیوەتەوە لە ١٢٧١ ی . ك (١٨٥٤ — ١٨٥٥ ی . ز)دا لە دێی خەرپانێ . کتێبەکە هی کتێبخانەی بنەماڵەی موفتیی هەڵەبجەیە ، دۆستی خۆشەویستمان شێخ موحەممەد عەلی قەرەداغی پێشانیدایین .

(١) مەعنـای بەیتەکەمـان بـۆ ڕاسـت نەکرایـەوە ، بۆیـە ، دەق ، بـە ڕێنوسەکەی خۆی نوسیمانەوە .

(*) ئەم شێخ نووەیسە لە بنەماڵەی سەیدە مەلاکـانی تەکیـەی قەرەداغە و باپیرە گەورەی بنەماڵەی شێخە مەلاکانی خەرپانییە .

لەبارەی (نـــالی)یەوە نوسیویانە

هیچ زیادەڕەوییەکی تیا نییە ئەگەر بڵێین لەناو ئەو شاعیرانەدا بە زاراوەی کرمانجیی خوارو شیعریان وتووە ، کەسیان ئەو قەدر و پایەیەی نەدراوەتێ کە بە نـالی دراوە . دەیان جار دیوانەکەی نوسراوەتەوە ، مەلا و فەقێ شانازییان بە نالی زانییەوە کردووە . ڕۆشنبیرانی بیری نوێی ناو ئەدەبی کوردیش هەر لـە سەرەتاوە هەستیان بە ڕێ و شوێنی نالی کردووە و لێی‌دواون .

وا لێرەدا تێکستی چەند بابەتێك بڵاو ئەکەینـەوە (ئەمـین فەیضی) لـە (ئەنجومەنی ئەدیبانی کورد) و ، (پیرە مێرد) لە ڕۆژنامەی (ژیان) و (گۆران) لـە لاواندنەوەی پیرە مێرددا ، لەبارەی نالییەوە نوسیویانە .

ئەمین فەیضی نوسیویە ئەڵێ :

« نالی خەلقی دێیەکە لە شارەزۆر کە واقیـع بووە لە طەرەفی شـەرفی سولەیمانی ، ئیسمی (خاکوخۆڵ)ە .

« مەرحوم تەحصیلی لە قەرەداغ و لە سـولەیمانیدا ئیکمـال کردووە . قەرەداغ شەش سەعات دوورە لە سولەیمانییەوە .

« نالی بۆ ئیفای حەج چووەتە حیجاز .

« لەوێ دەرحەق حەضرەتی فەخری ڕەسول قەصیدەیەکی موکەممەل و موطەووەلی نەظم کردووە .

« چووەتە ئەستەمۆڵ ، لە ئەثنای صـوحبەتا لەگەڵ ئودەبـا و فوضەلای ئەوێ ، گەلێ ئاثاری فیکر و فەطانەتی نواندووە و ، زۆر مەظهەری تەوەججوهـ بووە . تا نیهایەتی عومری لە ئەستەمۆڵ ماوەتەوە . مەدفەنی موبارەکی ئەوەتە لە (ئۆسکودار) . ذەکای نالی ئینکار ناکرێ . لاکین ئەوەندەی صەنایعی لەفظییە ئیستیعمـال کردووە ، پیـاو ڕەنگـە بڵێ شیعری ئـەو نەتیجـەی عیلم و ئیشتیغالە » (١) .

---

(١) ئەمین فەیضی ، ئەنجومەنی ئەدیـبانی کورد ، ئەسـتەمۆڵ ، چاپخـانەی « تەرجومانی حەقیقەت » ، ڕەبیعولئەووەلی سالی ١٣٣٩ .

(ئێمە خۆمان تێکستی نوسراوەکەی ئەمین فەیضی و ئەوانی‌تریشمـان هێنایە سەر شێوەی ڕێنوسی کۆڕی زانیاری کورد) .

خاوەنی (ئەنجومەنی ئەدیبان) چەند پارچە شیعر و چەند بڕگەیەکی چەند پارچەی تریشی لە شیعرەکانی نالی ، خستووەتە ئەنجومەنەکەیەوە . بەلام دوو پەراوێزیشی بۆ ئەو پارچە شیعرانە کردووە و ، مەعنای هەندێ وشەشی ڕوون کردووەتەوە .

★ ★ ★

(پیرە مێرد)یش ، لەژێر ناونیشانی «خدمەتێکی بێ هەمتا . بە موناسەبەتی طەبعی دیوانی نالییەوە»دا نوسیویە ، ئەلێ :

« تەقریبەن نەوەد ساڵ لەمەوپێش ، ڕۆژێکی زەنگ زەردی پایز کە شینایی ئاسمان غوبارێکی کەئیف دایپۆشیبو ، لە دەمەدەمی بەیانیدا پیرێکی سەر و ڕیش سپیی لیفتادە ، مێزەر بەسەر ، بە مات و مەلوولی ، لەپشت ئەسپێکی بەکورتانەوە زوو بە (وەیس) لە سولەیمانی دەرچو .

« لەدوایەوە غەیری چەند فەقێیەکی خانەقا نەبێت ، تەشییعکەرێکی نەبو . گاگاه ، بە دەنگێکی حەزینی گریاناوییەوە ، قسەی لەگەڵ ئەم جەماعەتە بچوکە ئەکرد و لە هەمو هەنگاوێکدا جارێ ڕوی بۆ لای سولەیمانی وەرئەگێڕا . لەگەڵ هەمو ئاوڕ دانەوەیەکدا ئاهێکی گڕاوی تێکەڵاو بە فەضا ئەبو و فرمێسکێکی مرواری بەسەر ڕیشی سپیدا گلۆر ئەبووە .

« ئەم پیری فتادەیە مەلا خضر (نالی) بووە ! ...

« لەپاش (ئارشی کۆیە) و ئیحتیلالی ئەم ناوە لەطەرەف ڕۆمەوە و پاش کوژانەوەی ئەستێرەی (بەبە)کان ، دڵی نالی قوبوڵی مانەوەی نەکرد لە ولاتەکەیدا .

« بە صەد مەشەققەت ، بە صەد دڵ پچڕین ، چەمەنزاری بەهاری شارەزوور ، هەوای ڕوح بەخشی کوێستانی کوردستانی ، مەهبەطی وەحیی مولهیمی ئەشعاری بەجێهێشت .

« ئەو کوردستانی بە کوردەوە ئەویست ، چاوی بینینی نێزەی (حەیتە) و (فەرەبینا)ی (ڕۆم)ەکانی نەبو . مەردانە پێی نا بە دنیا ، خەیالی (حەبیبە)ی خستە ئەولاوە ، ڕوو بە مەجهولات ، بە غوربەت سەری نایەوە .

« پاش ئەوەی (ئەحمەد ــ موختار) مەجبور بو بە تەرکی تەختی (بەبە) ، (نالی)ش بە ئارەزوو و ئیختیاری خۆی تاجی (ملك الشعرا)یی لە سەری خۆی فڕێدا و نایە ژێر پێیەوە ، چونکە لە نەظەر ئەودا مولکی بێ تەخت شاعیری بێ تاجی ئەویست ! ..

« لە لای دەشتی وەیس ، بە کوڵی گریانەوە ، خوا حافیزیی لە

تەشبیع کەرەکان کرد. بە وەجد و ئیستیغراقەوە فەدریێ سەیری گردی سەیوان، دەشتی فەقێکان ، چوار باغ و کانێسکانی کرد ، وەقائیعی ماضییەی هێنایە پێش چاو ، ڕمبازێ و جلیتێنی لاوچاکانی بابان ، شەڕە تۆپ و قەلە مردارەی فەقێکان، حەوشی خانەقا و ئیجتیماعی کۆڕی[2] (سالم) و سائیری شاعیرەکانی بە سۆزی دڵـەوە تەخەططور کرد ... موقابیل بەمـانە هـەمۆی دۆ قەطرە سروشکی گەرمی بە یادگار ـ فـەقەط بە یادگارێکی سـەرمەدێ ـ بۆ ڕەوانە کردن .

« لەپاشدا سواری بارگیرەکـەی بـۆ و ، ڕۆی کردە دۆڵ و شـاخەکانی بازیان ....

« نالێ ، ئەمە ئەوەڵ هەنگاوی بو کە بۆ عەدەم هاوێشتی ـ عەدەمی ماددێ، نەلا مەعنەوێ .

« ئەگەر شیعر بە غایە ـ وەسیلە نا ـ عەد بکرێت و ئەگەر شیعر عیبارەت بێ لە صەنعەتێکی بەرزی بـەدیعێ .. و ئەگەر لە شیعردا ئیبـداع شەرطێکی ئەعظەم بێت ، بێ‌گومان (نالێ) گەورەترین شاعیری کوردە .

« بەڵێ ، موحتەمەلە نەظەر بە ذیهنیەتی حاضرە ئەشعاری نالێ تینوێەتیی حیسسییات نەشکێنێ ، وەکەذا موحتەمەلە نەظەر بە تەلەققیی عەصری حاضر لە شیعرەکانیدا حیسسیاتی ورد و بەرزی کەمتر تیا بێت و کەمتر هەیەجانێکی بەدیعێ بیەخشێت ، فەقەط لازمە لە بیرماندا بێت (نالێ) لە زەمانێکدا ژیاوە کە شەرائیطی کەمالی شیعر عیبارەت بووە لە جیناس ، ئیستیعارە و لەف و نەشر، جەمعی ئەضداد و سائیرە . وەلحەق لەمانەدا قەلەمی نالێ لە هیی شاعیرەکانیتر زیادتر مووەففەق بووە .

« عەلاوەی ئەمـانە صاحیبی ئوسـلوێێکی طەننانە ، شـیعرەکانی خۆش ئاهەنگ و ڕەوانە ، وە لە ئەکثەری مەنظومەکانیدا فکری ورد (تەشبیهاتی خۆ ـ کرد) و خەیالی بلندی بە طەرزێکی ڕەنگین و ئاودار ئەدا کردووە .

« لە نەظەر (نالێ)دا شیعر ئەصڵ و غایەیە ، قەت بە وەسیلەی لە عەمەل نەهێناوە . حەیات ، عیشق ، حەتتا حیسسیاتی باوکێ لەلای ئەو عیبارەتن لە شیعر . بـۆ ئـەو (گوارە)یـەك ، (گوڵ)ێك ، (مۆدنە)یـەك ، (بانیبەرز)ێك موتەساوییەن باعیثی ئیلهام و جۆششی حیسسیاتی بووە .

« لەسەرەوە وتمان (حەتتا حیسسیاتی باوکێ لەلای ئەو عیبارەتن لە شیعر) . بۆ ئیثباتی ئەمە قەطعەیی ئانییە کافییە :ـ

---

(2) لە سەرچاوەکەدا نوسراوە : (کوردێ) . ئێمە ئەوەمان بە هەڵەی چاپ زانێ ، یا ئەبێ (کوردێ و) بێ .

شیعرەکانم کە جگەرگۆشی منن ، دەربەدەرن
دڵی (نالی) چ ڕەفە قەت غەمی فرزەندی نییە

« لە نەظەر مندا حەتتا (حەبیبە)ی مالیاوەش شەخصییەتێکی حەقیقی نەبوە و تەنها ڕەمزێکە حەضرەتی نالی کردوێە بە واسیطەی ئیظهاری دەهای شاعیرانەی .

« ئەی ڕۆحی بلندی نالی ! هیچ شوبهەم نییە ئەو دوو قەطرە فرمێسکەی نەوەد ساڵ لەمەوپێش لەنزیك گردی شێخ محیدینەوە ، تێکەڵاوت کرد بە ئەبەدییەت و کە تائێستا جاری بوو ، ئێستا بە تەخلیدی ناوت و طەبعی شیعرەکانت ـ جگەر گۆشە دەربەدەرەکانت ـ گەڕاوەتەوە بۆ سینەت و ئاگری فیراقی وەطەنی کوژاندۆتەوە .

« پێش‌ئەوەی خیتام بەم دوو کەلیمەیە بهێنم ، ئەمەوێ موقابیل بە حوسنی ئینتیخابیان و بەو ئەذییەت و کولفەتەی لە کۆکردنەوە و چاپدانی ئەم دیوانە قیمەتدارەدا کێشاویانە ، بە دڵ تەشەککوری (مەریوانی) و (کوردی) بکەم .

« شوبهە نییە پاراستنی ئەشعاری پێشینانمان لە فەوتان ، گەورەترین خزمەتێکە بۆ ئەدەبیاتی کوردی ئەکرێت . وا ئەم دوو لاوە بەقیمەتە بەشی خۆیان ئەم خدمەتەیان ئیفا کرد . فەقەط لەسەر خوێنەوارانی کوردیش لازمە لە تەشویق و تەشجیع غافل نەبن » (٣) .

(پ ....)

★ ★ ★

(گۆران)یش ، نوسیویە ، ئەڵێ :

« مامۆستا پیرە مێرد !

« لەکاتێکا تۆ چاوت بۆ قەلەم ئەگێڕا ئیلهامی خۆتی پێ بنوسی ، لە کوردستانی عێراقا قەڵەم بەدەست سێ چوار مامۆستای گەورەوە بوون :

« قەڵەمێك بەدەست پیری یەکەمی شێوەی سلێمانی ، نالییەوە بوو ، شیعری کلاسیکی پێ ئەنوسی . بەپێچەوانەی ئەو هەستی پەسەند و حورمەتەوە بەرامبەر بە نالی لەدڵتا بوو ، دەستت بۆ قەڵەمی ئەو نەبرد ، چونکە ئەو وەستایەکی بەهرەدار بو ، بەڵام لەسەر تان و پۆی ئەدەب و عەروضی بێگانە

(٣) ڕۆژنامەی (ژیان) ، ژمارە ٢٩٣ ، ١٤ی ئەیلولی ١٩٣١ ، بەبۆنەی لەچاپدانی یەکەمجاری (دیوانی نالی)یەوە لەلایەن (کوردی و مەریوانی)یەوە .

نەخشی ئەچنێ . تەنیـا چینی بەرزی خوێنـدەواری سـەردەمی دەرەبەگێ نەیتوانێ(٤) تێی بگا . هەرچی تۆ بۆیت ، نەگەڕایت کالایەلا دابێنی ، بەتەواوێ خۆمالێ بێت . بەرز و نزمی گەلی کورد زمان بتوانن لەبەری کەن)) (٥)

★ ★ ★

---

(٤) لە سەرچاوەکەدا نوسراوە : نەیانتوانێ ، بەلام دیارە هەلەی چاپە .

(٥) وتاری مامۆستا گۆران لە کتێبی (یادی پیرەمێرد)دا کە لەسەر ئەرکی (یانەی سەرکەوتن) و لەژێر چاودێریی مامۆستا (علاءالدین سجادی)دا لەچاپدراوە . ل٥٧، بەغدا، ١٩٥١ . کتێبی ناوبراو ئەو وتار و شیعرانەی تیا کۆکراوەتـەوە کە لە ئاهەنگـی چلـەی کۆچـی دوایی پـیرە مێرددا خوێنراونەتەوە یا بەوبۆنەوە نوسراون .

لەبارەی نوسخەکانی بەردەستمانەوە

هەرچەند لە سەرەتای ئەم کتێبەدا ورده باسێکی ئەو نوسخانە کراوە کە لەکاتی نوسینی سەرەتاکەدا لە بەردەستمانا بوْن و ، پاشانیش کە نوسخەکانی کاك جەمال موحەممەد و دوای ئەویش کە نوسخەکانی بەرێز شێخ موحەممەدی خاڵمان بۆ هات ، کەمێك لەو نوسخانەش دواین ، وای بە باش ئەزانین لەم دواییەشدا بە شێوەیەکی فراوانتر لە تێکڕای ئەو نوسخانە بدوێین بۆئەوەی تەماشاکەری بەڕێز لە یەك شوێندا و بە شێوەیەکی تەواوتر لەو نوسخانە ئاگادار و شارەزا بێ .

★ بەر لە هەرچێ وا ناوی نوسخەکانی بەردەستمان و خاوەنەکانیان دۆبارە ئەکەینەوە :

چر : نوسخەی دەستۆسی مەلا موحەممەدی چروستانی .
چن : نوسخەی دەستۆسی مەلا عارفی چنگنیانی .
عم : نوسخەی چاپی عەلی موقبیل .
کم : نوسخەی چاپی کوردی و مەریوانی .
گم : نوسخەی چاپی گیوی موکریانی (چاپی دووەم) ـ چاپی یەکەمیش هەروەك چاپی دووەم وایە .
ت : نوسخەی دەستۆسی ڕەسوڵی حاجی ئەحمەدی توربەیی .
ك : نوسخەی دەستۆسی مەلا فەتاحی کاگردەڵی .
عز : نوسخەی دەستۆسی مەلا عەزیزی ڕێشاوی .
تو : نوسخەی دەستۆسی کتێبخانەی تۆفیق وەهبی .
مز : نوسخەی دەستۆسی کتێبخانەی موحەممەد ئەمین زەکی بەگ .
عب : نوسخەی دەستۆسی مەلا عەبدوللای گەلالی .
اح : نوسخەی دەستۆسی مەلا ئەحمەد ناوێك .
من : ئەو نوسخە دەستۆسەی بە هەڵە داومانەتە پاڵ مامۆستا نەجمەددین مەلا .

خا : نوسخەی دەستنوسی یەکەمی کتێبخانەی شێخ موحەممەدی خاڵ .

خب : نوسخەی دەستنوسی دوەمی کتێبخانەی شێخ موحەممەدی خاڵ .

کش : ئەو کەشکۆلەی شێخ موحەممەد عەلی قەرەداغی بە کۆڕی زانیاری کوردی فرۆشتووە .

★ تێکڕای نوسخەکان ، کەم و زۆر ، چاودێریی ڕیزی پیتەکانی ئەلف و بێیان کردووە ، **عب** نەبێ لەم ڕێگایە لایداوە : لەپێشانا پارچە درێژەکەی **ئەلا ئەی نەفسی بوم ئاسا** و ئەوجا ئەی **ساکینی ڕیاضی مەدینەی مونەووەرە** و **دروني لدارِ الشّارُ زُوْرِ** و **ماتەم وەکو زولفەینی سییەهـ** و **مەستورە کە حەسناوو ئەدیبەی** نوسیوەتەوە ، ئەنجا هاتووەتە سەر بیسمیللا کردن و نوسینەوەی پارچەکانی تر ، ئەویش بە بێ چاودێری کردنی ڕیزی ئەلف و بێ .

★ نوسخە تەواوەکان کە ڕیزی تیپەکانی ئەلف و بێیان ڕاگرتووە ، هەموویان پارچە شیعری **ئەی جیلوەدەری حوسن و** یان خستووەتە پێشەوە ، **کم** و **من** نەبێ **یا بدرٌ علوا**یان کردووە بە یەکەم و **ئەی جیلوەدەری**یان لەدوای ئەوەوە داناوە . **گم**یش **تاتایی سەری طوڕڕەیی**ی کردووە بە یەکەم و **ئەی جیلوەدەری حوسن و** ی کردووە بە سێهەم ..

★ نوسخە دەستنوسەکانی **چر** و **چن** و **ت** و **ك** و **عز** و **عب** و **اح** و **من** و **خا** و **خب** ، وەك نوسخە چاپەکانی **عم** و **کم** و **گم** بە نوسخەی تەواو دائەنرێن ، هەرچەند لێرە و لەوێ پارچە شیعرێك یا بەیتێك لە نوسخەیەکیاندا هەبێ و لە نوسخەیەکی تریاندا نەبێ . نوسخەکانی **تو** و **مز** بە نوسخەی تەواو نائەژمێردرێن .

★ نوسخەی **چر** ، هەرچەند لەچاو نوسخە دەستنوسەکانی تردا نوسخەیەکی تازەیە ، ئەتوانرێ لە هەموویان بە پاکتر و وردتر دابنرێ . نوسەر لە زۆر شوێندا سەر و بۆری بۆ وشەکان کردووە . لە پەراوێزەوە (نوسخە)ی زۆری نوسیوەتەوە . لە هەمو نوسخە دەستنوسەکانی تر زیاتر واوی عەطف و یێی ئیضافەی داناوە کە عادەتی نوسەرانی کۆن وابووە خستویانەتە پشت گوێ . زۆری مەبەست بووە بە ئەمانەت تێکستەکە بنوسێتەوە . لە داوی نالی گەیشتووە . ئەیویستوە زۆ شت بیڕێتەوە . لە پشتی کتێبەکەوە نوسیویە « عائد الى محمد عبدالرحيم الجرستاني .

وبانامله کتب » و ئیمزای کردووه . واته هێنی موحەممەدی کوڕی عەبدوڕڕەحیمی چروستانییە و بە پەنجەی ئەو نووسراوەتەوە . لەدوای کتێبەکەوە ناوی خۆی و ساڵی نووسینەوەی نەنووسیوە ، بەڵام ئێمە خەتەکەی ئەناسین ، دیارە خەتی خۆیەتی و کاك مەلا یەحیا و کاك ئەحمەدی کوڕیشی ئەڵێن خەتی باوکیانە .

★ نوسخەکەی **چن**یش لە نوسخە چاکەکانی بەردەستمانە . بە خەتێکی جوانی فارسی نووسراوەتەوە . لە زۆر شوێنا سەر و بۆری بۆ کراوە . نووسەر لەجیاتیی (حەوت)ی سەر (ی) ، (داکشاوە)ی بەکارهێناوە . لە هەندێ شوێنیشا لەسەر (ی)ی حەوتخواز نووسیویە : « بالأمالة » واتە بە لارکردنەوەیەکەوە تا بە (ی)ی بۆش بخوێنرێتەوە . جاروبارێش ، بەڵام کەم ، ئیشارەتی بۆ مەعنا کردووە ، یا لە ڕێگای ئیعرابی نەحوییەوە یارمەتیی داوە بۆ مەعنا زانین . ئەم نوسخەیەمان بە هۆی کاك مەعصومی کوڕی حاجی مەلا عارفی چنگنیانییەوە دەسگیر بۆ . نووسەر ناوی خۆی و ساڵی نووسینەوەی نەنووسیوە ، بەڵام کاك مەعصوم ئەڵێ دەستنووسی باوکیەتی .

★ چاپەکەی عم واتە **عەلی موقبیل** هەرچەند تاڕادەیەك بەسەر حازردا هاتووە ، چاپێکی خوێندەوارانە و ڕێکوپێکە و پەراوێزەکانیشی بێسوود نین .

★ نوسخەی **گم** یەکەمین نوسخەی لەچاپدراوی دیوانی نالییە . تێکڕا ڕەخنەگر هەست ئەکا کەوا تا ڕادەیەك نوسخەیەکی پاك و ئەمینە و دەسکاریی دەستنووسەکەی تیا نەکراوە و زوربەی هەڵەکانی هیی ئەوەن کوردی و مەریوانی کە دەستنووسەکەیان خستووەتە ژێر چاپەوە ، بە باشی بۆیان نەخوێنراوەتەوە . لەگەڵ ئەوەشا ئەبێ ڕەخنەی ئەوەیان لێ بگیرێ کە هەموو **دەکا**کانیان کردووە بە **ئەکا** و **دەوێ** بە **ئەوێ** و **گوتی** بە **وتی** ، کەچی لە نوسخە دەستنووسەکاندا تێکڕا **دەکا** و **دەوێ** و **گوتی**یە .

★ چاپەکەی **گم** تاڕادەیەکی زۆر لە ئەمانەتی ئەدەبییەوە دوورە . **گم** بێئەوەی گوێ بەو ڕاستییە بدا کە بەرهەمی هەر ئەدیبێك زادەی سەردەمی خۆی و جۆری کولتور و زمانی ئەو سەردەمەیە ، هەوڵێکی زۆری داوە بۆئەوەی وشە عەرەبی و فارسییەکانی دیوانەکە بکا بە کوردی . تەنانەت وشەیەوای تێخستووە تائیستا لەپاشماوەی ئەو سەردەمەدا بەرچاوی کەس نەکەوتووە .

هەرچەنـد ئێمە لە چەنـد شوێنێکیشدا کەڵکمان لـەم نوسـخەیە وەرگرتووە ، ئەتوانین بڵێین لەبـەر ئەو هەمو دەسکارییەی تیا کراوە ، تێکڕا وەك (نوسخە) پشتی پێ نابەسترێ .

گم هەرچەند دیارە نوسخەی دەسنوسیشی لابووە ، زیاتر پشتی بە نوسخە چاپەکەی **عەلی موقبیل** بەستووە .

★ نوسخە دەسنوسەکەی **ت** کە **ڕەسوڵ** ناوێـکی کوڕی **حاجی ئەحمەدی توربـەیی** لە ١٣١٠ی . ك (١٨٩٢ – ١٨٩٣ی.ز)دا نوسـیویەتەوە ، نوسـخەکەی **عبی** لێ دەرکەی ، لە هەمـو نوسخە دەسـنوسـەکانی بەردەستمان کۆنتـرە . نوسـەرەوەی ئـەم نوسخەیە لـە نوسینەوەدا کەوتووەتە کۆمەڵێ هەڵەی دیارییەوە ، بۆیە لەوە ناچێ خوێندەوارێکی تەواو بووبێ .

★ نوسخەکەی **ك** نوسخەیەکی تا بڵێی نایابـە و بە خەتێکی فارسیی جوان نوسراوەتەوە . دیـارە مەلا فەتاحی نوسـەری مەلایـەکی پێگەیشتو و خوێندەوارێکی باش بووە . لەوە ئەچێ زۆر شانازیی بە دیوانی شاعیرانی کوردەوە کـردبێ و زۆر جاری نوسیبێتەوە و دۆسـت و بـرادەر لێیان سەندبێ و بۆیان نەگێڕابێتەوە . ئەوەتە لە سەرەتای ئەم نوسخەیەدا کە لە بەردەستی ئێمەدایە نوسیویە ئەڵێ : « صد هزار بار قسم بقرآن و قسم و قسم بجميع مقسومات تا حيات عاريه در بدنم باقي باشد اشعار نالي يا اشعار مولوي عليهما الرحمـة بكس نبخشم و نفروشم . العبد الاثيم عبدالفتاح ١٣٢٠ » . واتە سـەد هەزار کەڕەت سوێن بە قورئان و سوێن بە هەرچی سوێنی پێ بخورێ تا گیانی خواستەمەنێ لە لەشما مابێ شـیعری نالی یا شیعری مەولـەوی بەڕەحمەت بن ، بـە کەس نەبەخشم و نەفرۆشم . بەندەی تاوانبار عەبدولفەتتاح ١٣٢٠ .

لە داوێنی دیوانەکەشەوە نوسیویە : « تمام شد غزليات نالي رحمه الله از دست فقير غمگسار عبدالفتاح پسر عبدالعزيز پسر احمد مشهور به كاگردلي و نورولي در قريهء شميران در خدمت جناب شيخ عبدالله روز پنجشنبه و نصف آخر جمادى الاولى ١٣٢٧ سال شهيد شدن شيخ سعيد حفيد بدست موصلي ، وبعـد از سال وفات ملا عبدالقادر ابن المؤمن . شيخ محمد امين باباكوچكي سالي قبل از ملا قادر ، و ملا عزيز روغزادى سالي قبل از شيخ محمد امين متوفي شدند . الهم اغفر لنا ولهم واحشـرنا في زمرتهم آمين ثم آمين » . واتە : غەزەلـەکانی نالی بەڕەحمەتبێ تەواو بوون بەدەستی هەژاری خەمبار عەبدولفەتتاحی کوڕی

عەبدولعەزیزی کوڕی ئەحمەدی ناوبانگ کاگردەڵی و ئەوڕۆڵی لە دێی شەمێران لە خزمەتی جەنابی شێخ عەبدوڵلادا ، لە ڕۆژی پێنجشەممەی نیوەی دوایی جومادەلئولای ١٣٢٧ (١٩٠٩)ی سالی شەهید بۆنی شێخ سەعیدی حەفیددا بەدەستی مۆسلییەکان و ، پاش سالی کۆچی دوایی مەلا قادری مەلا مۆمن . شێخ موحەممەد ئەمینی باوەکۆچەکێ سالێ بەر لە مەلا قادر و ، مەلا عەزیزی ڕۆغزایێ سالێ بەر لە شێخ موحەممەد ئەمین‌کۆچی دوایان کرد . خوایە لە ئێمەش و لەوانیش خۆش بێ و لەگەڵ ئەوانا زیندوومان بکەیتەوە . ئامین !

★ بەداخەوە خاوەنی نوسخە دەستنوسەکەی **عـز** ئەوەندە مەودای نەداین کەلکی تەواوی لێ وەرگرین . جگە لەوە کە پارچە شیعری **فاتیحە تەسخیرە شاری دڵ**مان لەبەری نوسییەوە کە لە هیچ نوسخەیەکی‌تردا نەبو و ، بەراوردی چەند قەسیدەیەکی کەمیشمان پێ کرد . بۆیەشە وا ناوی لەم کتێبەدا کەم دێ .

★ نوسخەکەی **تو** تەنها چەند پەڕەیەکی جیا جیایە پێکەوە جوزوبەند کراون و لە چەند بارچە شیعرێك زیاتری تیا نییە . بەڵام لەبارەی نوسینەوەوە دیارە کەسێکی خوێندەوار و بە شێوەیەکی فامیدە نوسیویەتەوە . سەر و بۆری بۆ گەلێ وشەش کردووە . هیچ شتێکی بە گلمژێ و تێکەڵ و پێکەڵێ بەجێ‌نەهێشتووە . ئەم نوسخەیە ئێستا لە کتێبخانەی کۆڕی زانیاری کورددایە .

★ نوسخەکەی **مزیش** بە نوسخەیەکی تەواو ناژمێردرێ . (ئەمین) ناوێك نوسیویەتەوە لەوانەیە هەر موحەممەد ئەمین زەکێ بەگ خۆی بێ . لە شوێنێکیا مێژوی ڕۆژی یەکشەممە ١٤ی شەوالی ١٣٢١ (١٩٠٤ی.ز)ای پێوەیە . بە خەتێکی جوان و ڕێك‌وپێك نوسراوەتەوە ؛ بەڵام لەبارەی ڕاگرتنی تێکستەوە ئەوەندە پوخت نییە . لە لاپەڕەی یەکەمی نوسراوە : « غذای روح » و ، لە لاپەڕەی دوەمیشیدا پارچە شیعرێکی تورکی و ئەم بەیتە کوردییە :

شیعری نالی وەك شەکر ، من هەروەکو طوطیی ئەوم
بێ شەکر مومکین نییە طوطی ببێتن بەر حەیات

و ئەم بەیتە فارسییە پێشکەش‌کراوە بە نالی :

الا ای پیر شیرین دم تو هستی مفخر اکراد
چو خواندم نظم رنگینت فرستادم بە تو اوراد

دەستنوسەکە لە دوایشیەوە هەندێ بەیت و پارچە شیعری تورکێ و فارسێ و عەرەبیی تیایە . ئەم دەستنوسە ئیستا لە کتێبخانەی کۆڕی زانیاری کورددایە .

★ نوسخەکەی **عب** هەرچەند وەك وتمان ڕێزی ئەلف و بێی لە ڕێکخستنی پارچە شیعرەکانا زۆر سەرنج نەداوە ، بەڵام تا بڵێی نوسخەیەکی جوان و خەت خۆشە و تەمەنی لە تەمەنی نوسخەکەی تێدایە . وەك لە دواییەکەیەوە نوسراوە لە ٢٦ی ڕەبیعولئەووەلی ١٣١٠ی . ك (١٨٩٢ ــ ١٨٩٣ی.ز)دا نوسراوەتەوە . نوسەرەکەی ناوی مەلا عەبدوللای گەلالییە . دیارە کەسێکی خوێندەوار بووە . لە سەرەتای دیوانەکەوە نوسیویە : « کلیات رئیس الشعراء مولانا ملا خضر نالي رحمه الله » . لە داوێنەکەشیەوە پێنج خشتەکیی **وەفایی**ی لەسەر پارچە شیعری **گوڵبنی قەددت لە قوبەی سینە غونچەی کردووە** و ، پێنج خشتەکیی **سالم**ی لەسەر پارچە شیعری **هەرچەندە کە عومری خضر و جامی جەمت بێ** و ، پێنج‌خشتەکیی **فایق**ی لەسەر پارچە شیعری **ئەم سەرسەری بازانە کەوا هەمسەری بۆمن** و لەسەر پارچە شیعری **نەفەس بگرە لە هاتوچۆیی خوڕایێ هەتا ماوی** نوسیوەتەوە . ئەم دەستنوسە هیی کتێبخانەی کاك عەبدوڕڕەحمانی مزوریە و بەهۆی کاك جەمال موحەممەدەوە دەسگیرمان بێ .

★ نوسخەکەی **اح** نوسخەیەکی جوانە بە خەتێکی خۆشی فارسێ و بە یەك دەست نوسراوەتەوە لە ١٣١٧ی . ك (١٨٩٩ــ١٩٠٠ی . ز)دا . نوسەری ئەم نوسخەیە **ئەحمەد** ناوێکە بۆ برادەرێکی خۆیی نوسیوەتەوە کە ناوی **مەلا عەبدوڕڕەحمانی چوڕێ** بووە . تێکڕا نیوەکانی دوابەیتی پارچە شیعرەکانی لە دوو دێڕا سەر و خوار نوسیوەتەوە . سەر و بۆر و پەراوێزی پێوە نییە . لە چوار شوێندا کە پارچە شیعرەکان نازناویان تیا نییە ، شوێنی دێڕێکی بە سپیەتی بەجێ‌هێشتووە ، وەك بڵێی وا لە خوێندەوار بگەیەنێ کە بەیتێك سەری تیا چووە . ئەم نوسخەیەشمان هەر بەهۆی کاك جەمال موحەممەدەوە دەسگیر بێ .

★ نوسخەکەی کە ناومان ناوە **من** و داومانەتە پاڵ **مامۆستا نەجمەددین مەلا** ، لەڕاستیدا ئەبێ ناومان بنایە **مج** چونکە دەستنوسی **مەلا جەلالی مەلا ئەحمەد**ە و ، لەسەر نوسینی کاك جەمال موحەممەد لە سەرەتاوە بە هیی مامۆستا نەجمەددین مەلامان دانا و کە بە هەڵەی خۆمان و کاك جەمالمان زانێ مەیدانی ڕاستکردنەوەی هەڵەکە لەدەست دەرچوبێ . مەلا جەلال گەلێ پەراوێز و سەر و بۆر و دەسکاریی بۆ کردووە . لە زۆر شتدا لە نوسخەی **کم** ئەچێ . هەروەها لە نوسخەی **عب**یش ئەچێ . لەوە ئەچێ

نوسەر لەبەر ئەو دوانە نوسیبێتیەوە . سالی نوسینەوەی پێوە نیيە . ئەم نوسخەيەشمان هەر لە ڕێگای کاك جەمال موحەممەدەوە دەس کەوت .

★ نوسخەکەی **خا** نوسخەیەکی زۆر جوانە ، هەرچەند مابەی داخە کەوا لاپەڕە (٥) و (٦) و ، (١٠) و (١١)ی نەماوە . لە یەکەم لاپەڕەیدا نوسراوە : « از افکار ابکار و درر غرر جناب نالی ، والی ملك معانی و مقالی رحمەالله الباری است » . واتە ئەمە هەندێکە لە بیرە بە بیری کەسا نەهاتووەکان و مرواریە ڕۆنـەکانی جەنابی نالیی فەرمانداری وڵاتی مەعـنا و وشە ، ڕەحمەتی خوای لێ بێ . دوو سێ کەسـی خەت خۆش لـە نوسینەوەیدا بەشدار بوون ، بەڵام کەسیان ناوی خۆی نەنوسیوە . یەکێکیان لە داوێنی دیوانەکەوە بەر لە تەواوبوونی (ئیبی هێ) بە هەشت پارچە ، نوسیویە : « عجالة حسب الفرمایش جناب ملا عبدالحمید ترقیم پذیرفت . آه از دست حرارت سلیمانی » . واتە : بەپەلە لەسەر فەرموودەی جەنابی مەلا عەبدولحەمید نوسرایەوە . ئاخ لەدەس گەرمای سلێمانێ . ئەمەیان لەوانیـان زیاتر بایەخی بە کارەکەی داوە . تێکڕای کتێبەکە پڕیەتی لە سـەر و بۆر و (نوسخە) و تاك و تەرایش مەعنـای هەندێ وشەی لێدراوەتەوە . نوسـەرەکان جار جار دوو جۆر سـەر و بۆریان داناوە ، واتـە بە هەردوو جۆرەکـە ئەگونجێ . لە پایانی کتێبـەکەشدا نوسراوە : « در هجدهم شهر صفر المظفر مطابق هزار و سیصد و بیست و یکم هجری این چند غزل نالی علیه الرحمة از دست فقیر و چند کسان دیگر قلمی پذیرفت . والسلام علی تابع الحق ١٣٢١ » واتە : ئەم چەند غەزەلەی نالیی ڕەحمەتی خوای لێبێ ، لە هەژدەی مانگی سەفەری ڕێکەوتی هەزار و سێصەد و بیست و یەکدا (١٩٠٣ - ١٩٠٤ی . ز) بە دەستی منی هەژار و چەند کەسێکی تر نوسرایەوە . سڵاوی خوا لەوەی شوێنی ڕاستێ بکەوێ ١٣٢١ . تێکڕا ئەم نوسخەیە ئەوەمان پیشان ئەدا کەسانێکی زیرەك و خوێندەوار نوسیویانەتەوە . ئەم نوسخەیە ئێستا لە کتێبخانەی بەڕێز شێخ موحەممەدی خالدایە و ، ئەو دایە لامان .

★ نوسخەکەی **خب** سالی نوسینەوە و ناوی نوسەری پێوە نیيە ، بەڵام دیارە زۆریش کۆن نیيە . لە هەندێ شوێنا سەر و بۆری بۆ کراوە . پەراوێزی بەسەرەوە نیيە . خەتەکەی خۆشە . ئەم نوسخەیەش ئێستا لە کتێبخانەی بەڕێز شێخ موحەممەدی خالدایە و ئەو دایە لامان .

★ کەشکۆلەکەش کە شێخ موحەممەد عەلی قەرەداغی فرۆشتبووی بە کۆڕ و بە نیشانەی **کش** ئیشارەتمان بۆ کردووە ، تەنها پارچە شیعرەکەی لەمەڕ **مەستورە**ی تیابو .

★ ★ ★

ئاخۆ دەستنوسێکی (دیوانی نالی) هەیە
بە خەتی (نالی) خۆی ؟

وەختی خۆی کاك موحەممەد موصطەفا هۆشەنگ کە لە ئاژانسی دەنگوباسی عێراق کار ئەکا ، بەراوردێکی نوسخە چاپەکەی (کم) و نوسخەیەکی دەستنوسی بۆ ناردبوین کە ، وەك ئەڵێ ، زۆتر لە مەلا یەحیای کوڕی مامۆستا مەلا موحەممەدی چروستانیی وەرگرتبو و ، نوسیبوی : « ئەم تەصحیحات و زیادییانەم لە دیوانێکی دەسخەتی مەلا خضری نالی وەرگرت کە ئەو دیوانە هیی مەلای چروستانی بو ، بەهۆی مەلا یەحیای کوڕیەوە خواستم و سودم لێ وەرگرت (لە) ١٩٤١ (ی)مدا لە سولەیمانی » .

زۆری پێنەچو ، وەك لە پێشەکییەکەدا وتمان ، دەستنوسێکی تەواوی دیوانی نالیمان لە ڕێگای کاك ئەحمەدی چروستانییەوە دەسگیر بو مامۆستا مەلا موحەممەدی چروستانیی باوکی نوسیبویەوە . ئەو نوسخەیە ، چەند بەڕە بەراوردەکەی کاك هۆشەنگی لەبیر بردینەوە و من خۆم کە بەراوردی نوسخەکانم ئەکرد ئەوەم بە بیردا نەهاتبو کە مەبەستی کاك هۆشەنگ لە « دیوانێکی دەسخەتی مەلا خضری نالی» ئەوەیە دیوانەکە بە خەتی نالی خۆی نوسراوەتەوە و، ئیددیعایەکی‌واش لێکۆڵینەوە و کەوتنە پەیجوۆرێکی باشی ئەوێ ..

تا لەمدواییەدا کە ئەم دیوانە خرابوە ژێر چاپ و موحەممەدی برام پێش چاپ بیا ئەچوەوە ، لەبارەی بابەتێکی سەر بە نالییەوە تەلەفۆن بۆ کاك هۆشەنگ ئەکا . هۆشەنگ پێی‌ئەڵێ کەوا بەراوردەکەی لەسەر دەستنوسێکی نالی خۆی ، ئامادەکردوە . کە موحەممەد ئەوەی بۆ گێڕامەوە ، هەستم بەو هەڵەیە کرد کە تێی‌کەوتبوم و بەراوردەکەی هۆشەنگم لەیاد چوبو . لەچاپدانی دیوانەکە لە دوادواییدا بو ، بۆیە مەیدانی ئەوە نەبو کەلکێکی ئەوتۆ لە بەراوردەکە وەربگیرێ . لەگەڵ‌ئەوەش کەوتینە بەراورد کردنی لەگەڵ دەستنوسەکەی چروستانی خۆی . بۆمان دەرکەوت ئەو دەستنوسەی کاك هۆشەنگ دیویە ، ئەوەندەی کە خۆی دەس‌نیشانی کردبێ ، لە ١٢٢ شوێندا جیاوازیی لەگەڵ چاپەکەی (کم) هەیە و ،

لە ٥٤ شوێنیشدا جیاوازیی لەگەڵ نوسخە دەستوسەکەی چروستانی هەیە ، جیاوازیی‌تریشی لەگەڵ هەردوکیان هەیە کە ئەو ئیشارەتی بۆ نەکردوون . بەڵام زوربەی ئەو جیاوازییانەی کە کاک هۆشەنگ ئەڵێ تێکستی ئەو دەستوسەن ، چروستانی بە (نوسخە) لە دەستوسەکەی خۆیدا نوسیونیەتەوە و ، ئەگەر بەراوردی دەستوسەکەی ، کاک هۆشەنگ وانەیی ، نالی و دەستوسەکەی چروستانی بکەین ، بۆمان دەرئەکەوێ ئەوەی چروستانی زۆر بەجێ‌تر و لەبارتر و ئەشتوانین لە دەرفەتێکی داهاتودا بەراوردی هەردو تێکستەکە بخەینە بەرچاوی زەحمەتکێشانی ئەدەب . بەنیازی وردبونەوەیەکی زیاتر لە مەسەلەکە چومە لای کاک هۆشەنگ و نوسخەکەی چروستانییشم لەگەڵ خۆم برد ، بەتایبەتی کە ئەم نوسخەیەش وەختی خۆی کەوتبوە دەستی کاک هۆشەنگ و دیارە لەوکاتەدا چاپەکەی (کم)یشی لابووە چونکە وەک کلیشەکەی ئەو چاپە لە پشتەکەی نوسیوە « دیوانی نالی » و لەجیاتیی (یمنی)ی نوسەری کلیشەکە نوسیویە (هۆشەنگ) و ئەمەشی لێ نوسیوە : « صەحافی کردن وە رێکخستنی ئەم دیوانە جوانەم بە یادگار بۆ برای هاوخوێن و هاودین و هاوزمانم کرد لە تەئریخی ١٩٣٩/٦/٦دا بە یاریدەداتی یەزدانی خاوێن لە شاری سلێمانی . م . هۆشەنگ » . ئەمویست دیسانەوە مەسەلەکە لە کاک هۆشەنگ بپرسمەوە بزانم ئەڵێ چی ؟ دیتم کاک هۆشەنگ هەر سورە لەسەر ئەوە کەوا وەختی خۆی دەستوسێکی دیوانی نالیی بە خەتی نالی خۆی لە مەلا یەحیای کوڕی مامۆستا مەلا موحەممەدی چروستانی وەرگرتووە و ، ئەو دەستوسە کتێبێکی تەواوە بچوک بووە و ، لەدوای هەر پێتێکەوە چەند لاپەڕەیەکی بە سپیەتی هێڵرابوەوە و ، لە زۆر لاوە لای گۆشەی سەرەوە بەتایبەتی کە غەزەلی تازە دەستی پێ بکردایە مۆرێکی نالیی پێوەبو ، مۆرەکەش مۆرێکی هێلکەیی بو ، لێی‌نوسرابو « ملا خضر نالی » و ، لەپاڵ ئەو نوسخەیەدا کتێبێکی (آلام فرتر)ی گوتەش هەبو نالی کردبوی بە عەرەبی ...

بەرابەر بەم قسانەی هۆشەنگ و بەو هەمو جیاوازییەی لەنێوان دەستوسەکەی چروستانی و ئەو دەستوسەدا هەیە کە هۆشەنگ دیویەتی و ئەڵێ خەتی نالی خۆی بو ، ئەبێ بڵێین هۆشەنگ نوسخەیەکی‌تری دیوە ، بەڵام بێ‌گومانیشین لەوە کە ئەو نوسخەیە نەک تەنها دەستوسی نالی نەبوە ، بەڵکو نوسخەیەکی باشیش نەبوە . بەڵگەشمان ئەمانەن :

١ ـ وەک وتمان بە بەراوردی ئەو دەستوسە و دەستوسەکەی چروستانیدا دەرئەکەوێ کەوا ئەمەی چروستانی گەلێ وردتر و پوختتر و ڕاستترە .

٢ ـ هۆشەنگ ئەڵێ لەو دەستوسەدا لەسەر پارچە شیعری **ماتەم وەکو زولفەینی سییەهـ گرتی سەراپات** نوسرابو : « مرثیه حضرت نالی برای پدر

حبیبه » . واته : لاواندنەوەی حەزرەتی نالی بۆ باوکی حەبیبە . بەڵام چۆن نالی بە خۆی ئەڵێ : « حضرت نالی » ؟

٣ ـ هۆشەنگ ئەڵێ : لە دەستنوسەکەدا لەنێوان بەیتی ٦٨و ٦٩دا فاصیلەیەك ئەوەندەی سەطرێك بە سپێتی بەجێهێڵرابو ، واتە جێگەی بەیتێکیتر بو . ئەگەر نوسەری ئەو دەستنوسە نالی بێ ، ئەبێ ئەو جێگایەی بۆچی بە سپێتی بەجێهێشتبێ ؟ بشێ خۆی شیعری خۆی بۆ نەخوێنرابێتەوە !

٤ ـ هۆشەنگ ئەڵێ : لە غەزەلی **ئەمردم من ئەگەر ئەمجارە بێ تۆدا** لەدوایدا بەیتێك نوسرابو . بەیتەکە ئەمەیە :

ئەگەرچی خۆم بە تەن دوورم لە لای تۆ
خوا ئەیزانێ ڕۆحم وا لە لای تۆ . .

ئەنجا ئەڵێ : دیارە کە (ئەم بەیتە) سەرەتای پارچە شیعرێکە و دەست نەکەوتووە . . جارێ با گوێ نەدەینە ئەوە کە ئەم بەیتە بێتامە ، لە بازاڕی هیچ ڕەخنەگرێکدا بە هی نالی دانانرێ . . بەڵام چۆن ئەشێ نالی خۆی شیعری خۆی دەس‌نەکەوتبێ !

٥ ـ ئەگەر نوسخەی‌وا دەستنوسی نالی لای چروستانی بوبێ ، بۆچی بە هیچ جۆرێ لە دەستنوسەکەی خۆیدا پەنجەی بۆ ڕاناکێشێ و نوسخەکانی لەسەر ڕاست ناکاتەوە و ، ئەو هەمو جیاوازیی نوسخانە ئەنوسێتەوە ؟

٦ ـ ئەگەر ڕاست بێ نالی (آلام فرتر)ی گۆتەی وەرگێڕابێتە سەر عەرەبی ، دیارە ئەبێ لە تورکییەوە وەری‌گێڕابێ . . بەڵام کوێڕا نالی ئەو تورکییە فێر بو بتوانێ یەکێك لە شاکارەکانی ئەدەبی ئەڵمانیی لێوە بکا بە عەرەبی و ، ئەبێ چەند کتێبی ئەدەبی نوێی خوێندبێتەوە ، تا بگاتە ئەوە کتێبێکی‌وا هەڵبژێرێ بۆ وەرگێڕان . . ئەمە لە حاڵێکا کە ئەم کتێبە لەو سەردەمەدا کرابێتیش بە تورکی !

بەڕای ئێمە ئەگەر کتێبی‌وا لەپاڵ ئەو دەستنوسەدا بوبێ ئەبێ کەسێك نوسیبێتیەوە و ، یەکێکی‌تر لەبەر نەزانی دابێتیە پاڵ نالی .

٧ ـ مەسەلەی مۆرەکەش شتێکی سەیر نییە . دوور نییە نالی مۆرێکی بوبێ و کەوتبێتە لای کەسێك و هەر لەبەرئەوە کە دەستنوسەکە شیعری نالی بووە ، مۆرەکەی نالییشیان پیا نابێ ، مادەم کاك هۆشەنگ نالی نالی لە داوێنی دیوانەکەوە نوسیبوی کەوا خۆی نوسیویەتەوە .

٨ ـ کاك مەلا یەحیای کوڕی چروستانی خۆیشی بۆی دوپات کردینەوە کەوا نوسخەی‌وایان هەرگیز نەبوە .

لەگەڵ ئەوەشدا ئەبێ سوپاسێکی زۆری کاك هۆشەنگ بکەین کە هەر لە سەرەتاوە پیاوانە هات بەدەم بانگەوازمانەوە و ئەو بەراوردانەی بۆ ناردین و ، ئەبێ ئەوەش بڵێین کەوا لە بەراوردەکانیا ، لە پارچە شیعری **گوڵبنی قەددت لە قوبەی سینە غونچەی کردووەدا** بەیتێك هەبۆ ، ئەو بەیتە لە (عم) و (گم)یشدا هەبۆ ، بەڵام ئێمە بە هیی نالیمان نەزانێ ، بۆیە لە پەراوێزا نۆسیمانەوە . دەرکەوت هەمان بەیت لە پێنج‌خشتەکییەکی (وەفایی)یشدا بەسەر ئەو پارچە شیعرەوە هەبۆ و ، لە داوێنی نوسخەی (عب)دا نۆسرابوەوە ، هەرچەند (عب) بۆخۆی لە دیوانەکەی نالیدا ئەینۆسیبوەوە . ئێمە لەکاتی خۆیدا پێمان‌ئەزانێ کەوا لەناو بەراوردەکانی کاك هۆشەنگیشدا هەیە ، ئەگینا هەر لەگەڵ خشتە پەراوێزەکەیدا باسی ئەوەشمان ئەکرد . هەروەها لە پارچە شیعری **وەرە ساقێ ! بە شین و نەدب و واوەی**یشدا دۆ بەیت لەو بەراوردەدا هەبۆ ، یەکێکیان لەپاش بەیتی یەکەم و ئەویان لەپاش بەیتی دۆهەمەوە . لەو دۆ بەیتەشمان لە شوێنی خۆیاندا لە پەراوێزا نۆسییەوە .

فاتح عبدالکریم

★ ★ ★

پاشــەکی

بەر لە هەرچی ئەبێ خوێندەواری خۆشەویست لەوە ئاگادار بکەین کەوا ئەم کتێبە لە دۆخێکی ڕاست و ڕەواندا ئەخراوەتە ژێر چاپ . وەك کاکم لە سەرەتاکەیدا باسی کرد ، ئەو جارێك بە کارەکەی باوکمدا ڕۆیشتووەتەوە و تێکستی شیعرەکانی کە لەبەر نوسخە چاپەکاندا نوسرابونەوە ، لەگەڵ نوسخەکانی **چر** و **چن** بەراورد کردووە و ، پاشانیش جارێکی تر لەگەڵ نوسخەکانی **ت** و **ك** و دیسانەوە **عز** و **تو** و **مزی** بەراورد کردووە . کە بڕیاری لەچاپدانیش درا و من کاری سەرپەرشتیی چاپ و ڕاستکردنەوەی هەڵەی چاپم گرتە ئەستۆ ، دیم پێویستمان بە چاو پیا گێڕانەوە و پیاچونەوەیەکی تریشە . بەم پێیە منیش پارچە پارچە بە شیعرەکان و نوسینەکەی کاکم و باوکمدا ئەچومەوە و ، دیارە لە ماوەی ئەم کارەدا گەلێ بابەتی تر ئەهاتە ئاراوە و بیر و ڕای نوێ پەیدا ئەبو و ، لەگەڵ کاکم و باوکم و بەتایبەتی لەگەڵ کاکم ئەکەوتینەوە لێکدانەوە و زۆر جار وانەبو لەسەر تاقە بەیتێك ماوەیەك پەکمان ئەکەوت ، تا ڕامان بەجۆرێ یەکی ئەگرت . ئەم کارە هەرچەند مەینەت و ئەرکێکی گران بو بۆ هەمومــان ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا کارێکی لێجگار بەسود بو ، بۆیە مەینەتی حەوت هەشت مانگی ئاڵ‌وگۆڕ کردنی بیر و ڕا ونوسینەوە و داڕشتنەوەی سەرلەنوێی لێکدانەوەکە ، بەش بەحاڵی باوکیشم و کاکیشم و خۆیشم مایەیەکی ڕاستەقینەی بەختەوەریی ژیانە . . .

هەر لە ماوەی ئەم کارەدا ئەرکێکی نوێ کەوتە ئەستۆی کاکم . دەس کەوتنی ئەو سێ دەستوسەی کاك جەمال موحەممەد بۆی ناردین و پاشانیش ئەو دو دەستوسەی مامۆستا شێخ موحەممەدی خاڵ بۆی ناردین ، کاکمی ناچار کرد بەراوردی ئەم نوسخانەش لەگەڵ تێکڕای دەستوسەکان بگرێتە ئەستۆ و ، ئەبێ بڵێم ئەگەر ناتەواوییەکیش لەم بەراوردەدا هەبێ ، نابێ ئەوە بشارێتەوە کە خوێندنەوە و ڕاستکردنەوەی ئەو پێنج دەستوســە کارێکی ئاسان نەبو بۆ کاکم ، بەڵام بە باشێ لە هەقی هات .

★ ★ ★

لە سەرەتاکەدا وتراوە کەوا جیاوازییە زێتیچووەکانی تێکستەکان لە پەراوێزدا نوسراونەتەوە و ، ئەوەی سوور زانراون هەڵەیە خراوەتە لاوە . لێرەدا پێویستە ڕوونی بکەینەوە کەوا کام تێکست لە هەموان بە ڕاستتر و لەبارتر و لەگەڵ شوێن و ، چەشنی نالی و قوتابخانەی شیعری کلاسیکی کوردی ، بە گونجاوتر دانراوە خراوەتە بڕبڕەی شیعرەکانەوە . تێکرایش تێکستیوا لای **چر** و **چن** و **خا** و **لە** و **عب** و **توبە** . باقیی جیاوازییەکانیش مەگەر سوور زانراون هەڵەن، ئەگینا لە پەراوێزدا نوسراونەتەوە. گەلێ جار جیاوازییواشمان نوسیوەتەوە کە دڵنیا نەبوین لە ڕاستی و ناڕاستیی ، هەر لەبەرئەوە نوسیومانەتەوە کە مەعناکەیمان بۆ ڕاست نەکراوەتەوە . بەڵکو گەلێ جار جیاوازییوایشمان نوسیوەتەوە کە لامان وابوە هەڵەیە ، بەڵام هەر لەبەرئەوە کە لە نوسخەیەکی وەك **چر** یا **چن**دا وا نوسراوە ، پشت گوێمان نەخستووە . ئەبێ ئەوەش بڵێین کەوا تێکڕا ئەمە لە نیوەی دووەمی کتێبەکەدا دیارترە .

وەك ئاشکرایە نوسخە دەستنوسەکان مەگەر سەر و ژێریان بۆ وشە کردبێ، ئەگینا بەپێی ڕێنوسی فارسی نوسراونەتەوە و وائەبێ وشەیەك دەستئەدا بە چەند جۆر بخوێنرێتەوە . ئێمە پشت بە زانینی کوردی و فارسی و شارەزایی لە ئەدەبی کلاسیکی کورد بە زاراوە و مەعنا و فۆرمیەوە و ، شارەزایی لەو بابەتانەی ئەم ئەدەبە لێیان ئەدوێ و ، هونەری وشەئارایی و جیناس و تەوریە و خوێندنەوەی شکستەی فارسی ، توانیومانە تێکستەکان بخوێنینەوە و بڕیار بدەین کام خوێندنەوەی گونجاو مەبەستە و کامیتریش هەر لەوانەیە مەبەست بێ و کام خوێندنەوە مەبەست نییە . هەر بەم پێیەش نوسخە جیاوازەکانمان هێناوەتە سەر ڕێنوسی نوێ ، ئەگینا خۆ دیارە ڕێنوسی تێکستەکان هەموی ڕێنوسی کۆنی فارسییە . ئەو تیپانەی ئێستا ئێمە لەجیاتیی جوڵە (حرکە)بەکاریان ئەهێنین و ، ئەو نیشانانەی (ڕ) و (ڵ)ی ئەڵەویان پێ لە لاواز و ، (ۆ) و (ێ)ی بۆشیان پێ لە هیی کورت و درێژ جوێ ئەکەینەوە ، ئەوسا نەبوون . تەنانەت باو نەبوە (و)ی عەطف و (ی)ی ئیضافەش بنوسن و زۆر جار (گ)یشیان بە (ك) نوسیوە . ئێمە هەموو ئەمانەمان بەپێی ئەو ڕێ و شوێنە ساغکردووەتەوە کە ئێستا باشمان لێ کرد. خۆ ئەگەر کەسێکیش لای وابێ خراپی بۆچووین ، ئەتوانێ تێکستەکە بگێڕێتەوە بۆ سەر ڕێنوسی کۆن و خۆی سەرلەنوێ هەوڵی ڕاستکردنەوەی بدا و دووریش نییە ڕێی لە شتێکی نوێ و وردتر بکەوێ .

★ ★ ★

سەرەڕای نەبونی ڕێنوسێکی تایبەتیی کوردی کە بووە بە هۆی ئەوە تێکستی کوردی بەپێی ڕێنوسی فارسی بنوسرێتەوە و ، ئەوەش بووە بە هۆی

ئەوە زۆرکەس وشەیەك نەزانن و بە هەڵە بیخوێننەوە و بینووسنەوە ، هۆیەکی تری گرنگی پەیدابوونی ئەم هەموو نوسخە جیاوازانە و نەتوانینی ڕاستکردنەوەی قەسیدەکی کلاسیکی کوردیی بەشێوەیەکی بێ گومان و تەواو ، ئەوەیە تێکڕا ئەدەبی کورد لای خوێندەواری کورد واتە لای مەلا و فەقێ بایەخی نەبوە و ، ئەوانەی خۆیان بەم ئەدەبەوە خەریك کردووە زیاتر کۆلکە مەلا و فەقێی ناسەرکەوتوو بوون . بۆیە ئەگەر مەلایەکی باش و فەقێیەکی زیرەکیش خۆی دابێتە ئەدەبی کورد ، تێکستی نیوە و ناتەواو و پڕ لە هەڵەی دەسگیر بووە و نەیتوانیوە ئەو مەبەستەی هەیەتی بەتەواوی بەجێبێنێ . کۆلکە خوێندەواریی ئەوانەی بەرهەمی ئەدەبییان نووسیوەتەوە ، بووە بە هۆی ئەوە وشەیەکیان لێ بگۆڕێ بە وشەیەکی تر و پیتێك بە پیتێکی تر و ، ئێستاش ئێمە کە کەرەستەی بە هەڵە نووسراوە ڕاست ئەکەینەوە ، گەلێ جار لەم ڕێگەوە بۆی ئەڕۆین و هەرچی وشەی نزیك لە وشە نەخوێنراوەکە و ، هەرچی پیتی نزیك لە پیتەکانەوە هەبێ ، خۆیان ئەکەینەوە و ڕێگا ڕێ تێچووەکانی بەهەڵەداچوون ئەهێنینە بەرچاومان و ، بە بەراورد لەگەڵ مەعنای گونجاودا ئەگەڕێین بەدوای ڕاستیدا و ، گەلێ جاریش دەرئەکەوێ بەمپێیە ئەگونجێ ئەو وشەیە بە چەند جۆری ڕاست بخوێنرێتەوە . دیسانەوە لەناو ئەوانەشدا بەدوای جوانتر و گونجاوتریاندا ئەگەڕێین .

★ ★ ★

سەیرە لەگەڵ ئەوەشدا کە خۆشبەختانە گەلێك لەوانەی ئەم دەستووسانەی بەردەستی ئێمەیان نووسیوەتەوە مەلای باش بوون و نیشانەی ئەوە بە دەستووسەکانیانەوە دیارە کە نالییان باش زانیوە و هەوڵیان داوە بە باشی بۆ خوێندەواری ڕوون بکەنەوە ، تێکڕا لە بابەتی وادا کەوتوونەتە هەڵەوە کە پێوەندی بە زانستی ئیسلام یا زمانی عەرەب یا زمانی کوردەوە هەیە و نەئەبوو نەیزانن ، بۆنموونە وشەی (تەرەح – ل ١٦٦) کە وشەیەکی عەرەبییە و واتە خەفەت ، لە هەموو نوسخەکاندا ، تەنانەت لە نوسخەی (گم)یشدا کە هەموو پیتە عەرەبییەکان بە کوردیی ئەنووسێتەوە ، بە (طەرەح) نووسراوە ، وەك بڵێی زمانی عەرەبی پیتی (ت)ی تیا نەبێ و ، وشەی (حەظیرە – ل ٤٣٢) کە وشەیەکی عەرەبییە لە تێکڕای نوسخەکانی بەردەستمانا نووسراوە (خەطیرە) و ، وشەی (موتوربە – ل ٥٤٦) کە وشەیەکی کوردییە تاقە نوسخەیەك بە ڕاستی نووسیوە و ، وشەی (شەعائیر – ل ٦٣٦) کە زاراوەیەکی ئاینییە، لە هەموو نوسخەکاندا بە (شیعار..) نووسراوە .

★ ★ ★

لە سەرانسەری ئەم دیوانی نالییەدا دوو پارچە شیعر لە دەستووسەکانا هەیە

لەسەریان نوسرابێ بەبۆنەی چییەوە دانراون*، کە لاواندنەوەکەی سلێمان پاشا و قەصیدەکەی (مەستورە)ن و، ئەوی‌تری هەمو ئەبێ بە لێکدانەوە و بە ورد بونەوە لە مەعنای پارچە شیعرەکاندا شتێکیان لێ بزانین. نەبونی بەکێتیی بابەتیش لە شیعری کوندا زیاتر ئەم کارە ئالۆز ئەکا. نەزانینی بۆنەی دانانی پارچە شیعرێك ئەوەندەی‌تر کۆسپ دێنێتە رێی ساغ کردنەوەی مەعناکەی. ئەمەش کە مەعنای شیعری کلاسیکی کوردێ پێوەندی بە هەمو سەرێکی کولتوری ئیسلامەوە هەیە و، مەلای کوردیش تا لێکدانەوەی کتێبێکی قەواعیدی عەرەبێ و مەنطیق و کەلامی یونانی و شیعری (امریء القیس) و (حافظی شیرازی) و شیعری ئایینی و سۆفیگەری لەئارادا بوبێ خۆیان بە (خانی) و (جزیری) و (نالی) و (مەولەوی)یەوە خەریك نەکردووە، ئەوەندەی‌تر ئەرکی ساغ‌کردنەوەی شیعری نالی و هاوچەشنی نالیی قورستر کردووە.

★ ★ ★

ڕاستە ئەبێ هەمیشە هەوڵی ئەوەمان بێ کارمان پوخت و رێك‌وپێك بێ، بەڵام ئەبێ ئەوەش بزانین لەبەر گەلێ هۆی‌وا کە لە سنوری دەسەڵاتی بنیادەم بەدەرن، مرۆ بێ‌ناتەواویش نابێ. دیارە ئەم کارەی ئێمەش لەم قانونە بەدەر نییە.

وا جارێ پێشەکی ئێمە هەندێ ناتەواویی کارەکەی خۆمان ئەخەینە پێش چاو. بە دڵیش چاوەڕوانی ڕەخنەی خوێندەوارانین بۆئەوەی هەم ئێمەش لە کاری‌تری لەمەوپاشماندا کەڵك لەو ڕەخنانە وەربگرین و، هەم کەسی‌تریش نەکەوێتە ئەو هەڵانەی ئێمەوە.

● ئەبو لەچاپ‌دانی سەرەتاکە بکەوتایەتە پاش لێ‌بونەوە لە چاپکردنی کتێبەکە خۆی بۆئەوەی پوختەتر و وردتر بێ. هەر بۆیەش دور نییە خوێندەوار جاروبار هەست بە وردە ناکۆکییەك لەنێوان هەندێ ڕای ناو سەرەتاکە و ناو کتێبەکەدا بکا. دیارە لە حاڵێکا کە ناکۆکیی‌وا هەبێ پشت بە ڕای ناو کتێبەکە ئەبەسترێ.

● لە ماوەی لێکدانەوەی شیعرەکاندا گەلێ بابەتی ـ وابزانین ـ بەبایەخمان دیارێ و دەس‌نیشان کردووە کە تائێستا کەس ئیشارەتی بۆ نەکردوە. ئەگەر

---

* بەڵێ لە هەندێ نوسخەدا چەند حاڵەتێکی ئیشارەت‌کردن بۆ هۆی دانانی چەند پارچە شیعرێك هەیە وەك لە پەراوێزەکاندا ڕونمان کردووەتەوە، بەڵام یا هەڵەن یا مەعنایەکی ئەوتۆ نابەخشن و ڕوناکییەکی‌وا نادەن بەدەستەوە.

سەرەتای کتێبەکەمان پاش لەچاپدانی دیوان و لێکدانەوەکە بخستایەتە ژێر چاپ ، ئەو بابەتانەمان ئەخستە سەرەتاکەوە . بەڵام مادەم سەرەتاکە هەر لە سەرەتادا چاپکرا ، هیچ نەبێ ئەبێ ئەو بابەتانەمان بە تیپی ڕەش لەچاپ بدایە ، تا بەئاسانی بدۆزرێنەوە .

● ئەبێ هەر لە سەرەتاوە ڕوونمان بکردایەتەوە کەوا بەگوێرەی ڕێنووسی ئێستای کوردیی وشە لەیەک چووە کوردییەکان بە سەنگ و تەرازووی جیناسی عەرەبی ناکێشرێن ، چونکە لە کوردیدا تیپ جێگەی جوڵەی عەرەبی ئەگرێتەوە. بۆیەش ، دوور نییە لە هەندێ شوێندا لە دیاری کردنی جۆری جیناسدا کەوتبینە هەڵەوە .

● وەک چۆن نووسیومانە فلانە بەیت لە فلانە نوسخەدا نییە ، ئەبێ بشمانوتایە فلانە پارچە شیعر لە فلانە نوسخەدا هەیە و ، لە فلانە نوسخەدا نییە ، هەرچەند ئەشتوانرێ ئەمە بە بەراوردکردنی نوسخەکانا بزانرێ .

● ئەبێ جیاوازیی نوسخەکانمان لە پەراوێزێکیترا لە داوێنی لاپەڕەوە بنووسیایەتەوە ، تا ئەوکەسەی مەبەستی تەنها زانینی مەعنای بەیتەکانە ، کاتی خۆی بە تەماشاکردنی جیاوازیی تێکستەوە نەباتەسەر .

● ئەبێ جیاوازییەکانمان بە ڕێنووسی کۆنیش دەسنیشان بکردایە ، لەگەڵ دەسنیشان کردنیاندا بە ڕێنووسی نوێ .

● ئەبێ ناوی ئەو نوسخانەمان بنووسیایە کە تێکستی شیعرەکان ، وەک ئێمە نووسیومانەتەوە ، لەو نوسخانەدا بەوجۆرەن . ئێستا هەر ئەوەندە ئەتوانین بڵێین تێکستی شیعرەکان لە هەر بەیت و وشەیەکدا وەک تێکستی ئەو نوسخانەیە کە ناویان بەجۆرێکیتر نەهاتووە لە پەراوێزا .

● نەئەبێ ئەوەندە زۆر بایەخ بە هەندێ جیاوازێ بدەین کە لەڕاستیدا جیاوازێ نین و سروشتی ڕێنووسی کۆن وایە ، وەک نەبوونی واوی عەطف یا یێی ئیضافە بەدوای هەندێ وشەوە .

● نەئەبێ ئەوەندە بایەخ بە هونەرەکانی وشەئارایی و جیناس بدەین و لەبریتیی ئەوە ئەبێ خۆمان بە لێکدانەوەی ئیستیعارە و تەشبیه و مەجازەکانەوە زیاتر خەریک بکردایە .

● ئەبێ نوسخەی (من)مان ، لە حاڵی پێویستیدا نەبێ ، نەکردایە بە بشتێ ، چونکە جیاوازییەکی ئەوتۆی لە نوسخەی (کم) نییە .

محمدی مەلاکریم

ئاگاداریی و ڕوونکردنەوە

★ لەگەڵ شاعیری ناسك کاك حەمە عەلی مەدهۆشدا باسی شیعری نالیمان ئەکرد . ڕاستییەکی گەلی سادەی تێگەیاندم کە بەداخەوە نە ئێمە کەسمان بۆی چووبووین و نە ــ من بزانم ــ کەسی تریش خستوویەتیە سەر کاغەز . ئەوەش ئەوەیە وشەی (مالیاوا) لە شیعری :

جەنانی وەك جینان کردم بە ماوا
(حەبیبە)ی (مالیاوا) ، مالی ئاوا

دا (ل ــ ١٢٢) ، ناوی دێیەك نییە (حەبیبە)ی یاری (نالی) لەوێ ژیابێ . مەبەست لە (مالیاوا) ، (مالی ئاوەها)یە ، واتە : حەبیبەیەك کە لە ماڵێکی وەك دلی منا ئەژی ، یاخوا هەمیشە مالی ئاوا بێ کە دلەکەی منە و ، هەرگیز دلم لە خۆشەویستیی ئەو چۆل و خالی نەبێ و کوێر نەبێتەوە . م

★ دوو وشەی (بۆ ڕیا) لە بەیتی :

ڕیشەکەی پان و درێژە ، بۆ ڕیا خزمەت ئەکا
ظاهیرە هەرکەس بە طوّل و عەرضی ڕیشیدا ڕیا

دا (ل ــ ١٢٨) ، ئەشکونجێ (بۆریا) بێ . (بۆریا) ئەو قامیشە باریکەیە ئەیکەن بە چیغ . واتە : سۆفێ کە ڕیش ئەهێلێتەوە و پەروەردەی ئەکا ، ڕیشەکەی بۆ ئەوە باشە بیکەن بە چیغ ...

★ وشەی (چەقیبۆ) لە بەیتی :

هێند مونتەظیری تۆ بو هەتا چاوی سپی بۆ
نەرگس ، کە لەسەر یەك قەدەم و دیدە چەقیبۆ

دا (ل ــ ٣٧٧) ، ئەشکونجێ بە (چەقی بۆ) بخوێنرێتەوە ، واتە دۆخی چەقینی هەبۆ .

★ هەندێ وشە وەك (طەلیسم) و (تەلیسم) و (طیلەسم) و ، (عەشق) و (عیشق) و ، (طاق) و (تاق) و شتی‌وا ، وائەبێ بە شێوەی جیا جیا نوسراون . ڕێبازی ئێمە تێکڕا ئەوە بووە وشەی لە عەرەبییەوە هاتوو و بە عەرەبییەتی ماو ، بە تیپەکانی خۆیان بنوسینەوە .

★ وائەبێ شێوەی نوسینەوەی وشەیەك لە دوو نوسخەدا جیایە ، بەڵام هەردولا لەوەدا کەوا وشەکە فلانە وشەیە ــ هاودەنگن . ئێمە بە پێویستمان نەزانیوە ئیشارەت بۆ دۆخی‌وا بکەین .

★ لەبەر بێ‌کاتی نەمانتوانی بەراوردێکی نوسخەکانی (عب) و (اح) و (من) و ، (خا) و (خب) لەگەڵ ئەو پارچە شیعرانە بکەین کە پێش دەسکەوتنی ئەو پێنج نوسخەیە لەچاپ درابون .

★ بەهۆی شوێن‌پێ‌کەوتنی (هەڵەی باو)ەوە ئێمەش وشەی (هەزار)ی بەمەعنا (بولبول)مان لەم دیوانەدا بە (هوزار) نوسیوەتەوە . بەڵکو لە گەلێ لادا هەندێ لە نوسخەکانیش (بۆر)یان بۆ (هێ)کە کردووە .. بەهۆی ئەم هەڵەیەوە گەلێ جار باسی جیناسی موحەڕڕەفمان لەنێوان (هەزار)ی بەمەعنا ژمارە و (هوزار)ی بەمەعنا بولبولدا کردووە . لێرەدا ئەمانەوێ بڵێین کەوا هەر باسێکی لەم چەشنە هەڵەیە و ، مەسەلەکە لەو حاڵەتانەدا کە وشەی (هەزار) بۆ دوو مەعنا دەس‌بدا ، لە تەوریـیە و لەطافەت بەولاوە نییە . ئەوەنـدەی ئێمە شوێنی ئەم هەڵەیەمان دۆزیبێتەوە ، لەم لاپەڕانەدا هەیە : (٤٥ ، ٤٨ ، ١٤٤ ، ١٦٨ ، ٥٣٩ ، ٦٦١ ، ٦٦٤) .

★ بە هەڵە پارچە شیعری :

خاڵێ نییە ڕەشماری دو زولفت لە بەلایێ
حەلقەی شەڕیان بەستووە هەریێکە لە لایێ

کە پارچەی هەژدەهەمە (ل ــ ٧٠٤) کەوتووەتە پێش پارچەی نۆزدەهەم و بیستەمەوە و ، ئەبێ ئەم پارچەی بیستەم بووایە .

پێڕستی پارچە شیعرەکانی دیوانی نالی

ژمارە	نیوەی یەکەمی یەکەم دێڕی هەر پارچە شیعرێك	لاپەڕە
	پیتی ئەلف	
(١)	ئەی جیلوەدەری حوسن و جلەوکێشی تەماشا	٧٥
(٢)	ئەستێرە هەمو مەحوە لەنێو نوری قەمەردا	٧٩
(٣)	تا تایی سەری طوڕڕەیی پڕ پێچشی با دا	٨٣
(٤)	تەبەسسوم دەردەخا حوققەی دەم و جەوهەر لەنێو ئەودا	٨٧
(٥)	جۆشش و تابە لەنێو دیدەیی گریانمدا	٨٩
(٦)	گەر بێیە دەرێ ، سەروی ڕەوانی لە ئیرەمدا	٩٣
(٧)	ڕوخم ڕەنگینی ڕەنگی ڕۆمەتی ڕەنگینتە ، بازا	٩٥
(٨)	ئەحوەلی تەفرەقە نەظەر تەقوییەتی سەبەب دەکا	٩٧
(٩)	بولبولی طەبعم ئەوا دیسان ئەناخوانێ دەکا	١٠١
(١٠)	طەبعی شەککەرباری من ، کوردێ ئەگەر ئینشا دەکا	١٠٦
(١١)	پێم دەڵێن : مەحبوبە خێڵ و قیچە ، مەیلی شەڕ دەکا	١٠٨
(١٢)	چاوەکەت ئاگر لە سینەی عاشقی میسکین دەکا	١١١
(١٣)	یا بدرَ علوٍ و ضیاءٍ و کمالٍ	١١٤
(١٤)	حیرەتزەدە وا دیدە وەکو حەلقەیی دەر ما	١١٨
(١٥)	جەنانی وەك جینان کردم بە ماوا	١٢٢

ژمارە	نیوەی یەکەمی یەکەم دێڕی هەر پارچە شیعرێك	لاپــەڕە
(١٦)	پەچەیی پەرچەمی‌بو ، پرچی سیا	١٢٤
(١٧)	ڕیشەکەی پان و درێژە ، بۆ ڕیا خزمەت دەکا	١٢٨

تیپی بێ

(١)	زولفەینی بە خەم مار و بە حەڵقەن وەکو عەقرەب	١٣٣

تیپی تێ

(١)	ماتەم وەکو زولفەینی سییەهـ ، گرتی سەراپات	١٣٧
(٢)	چاوت لە برۆ یەعنی لەژێر طاقی نەظارەت	١٤٥
(٣)	مەکە ئیخلافی ئەو وەعدەی کە فەرمۆت	١٤٨
(٤)	ئەی سەروی بولەند قەدد و ، برۆ تاق و ، مەمك جۆت !	١٥٢

تیپی ثێ

(١)	عومری بێ حاصڵی من چۆ بە عەبەث	١٥٥

تیپی چیم

(١)	عیشقت کە مەجازێ بێ ، خواهیش مەکە ئیللا کچ	١٥٧

تیپی حێ

(١)	ساقی ! وەرە ڕەنگین کە بە پەنجە لەبی ئەقداح	١٦٤

تیپی دال

(١)	ابروان تو طبیبان دل افگاراند	١٦٨

تیپی ڕێ

(١) ئیلتیقای پۆڵاوو ئاسن هەر نیزاعە و گیرودار ١٧٠
(٢) قوربانی تۆزی ڕێگەتم ئەی بادی خۆش مرۆر ! ١٧٤
(٣) سەیلی هیجرت بەردی بنچینەی لە ڕەگ هێنامەدەر ٢٠١
(٤) شەوی بەهاری جوانێ خەوێ بو پڕ تەشویر ٢٠٤
(٥) تیر ناز نگەهك هەر دلە نیچە یری وار ٢١٧
(٦) نفس ساعت گیبی ایشلرسە گر یاد ایلە طاعتدر ٢١٩
(٧) آن زلف مشکبار بدان روی چون نگار ٢١٩

تیپی زێ

(١) خاو و بێخاوی دو زولفی خاوم از ٢٢١

تیپی ژێ

(١) هەی کەرێکم بۆ ، چپەیکەر ؟ طەی کەری هەوراز و لێژ ٢٢٤

تیپی سین

(١) کە تۆ هاتی ، لە نەومیدێ نەما بـاس ٢٣٠
(٢) لەکن ئەو جەوهەرە فەردە لە هەیۆلا نییە باس ٢٣٣
(٣) صابۆنی کەففی پێیە کەفی زاری چاپلوس ٢٣٧

تیپی طێ

(١) مۆی سپێ کردم بە شوشتنێ ئاوی عەینی شۆرە شەط ٢٤٢

تیپی قـاف

(١) قوربان ، مەحالە پێکەوەبن صەبر و ئیشتیاق ٢٤٨

ژمارە	نیوەی یەکەمی یەکەم دێڕی هەر پارچە شیعرێك	لاپـەڕە
(٢)	چییە گوارە گوناهی ، وا بە ئەستەق	٢٥١

تیپی کاف

(١)	ئەی شۆخی بێ‌نیاز و گران‌ناز و غەمزە سـوك	٢٥٥

تیپی میـم

(١)	بە هاوین جەستە خەستەی دەردی گەرمام	٢٦١
(٢)	ئەی تازە جەوان ! پیرم و ئوفتادەوو کەوتوم	٢٦٤
(٣)	حەنایی کردووە پەنجەی بە خوێناوی دلی زارم	٢٧١
(٤)	دەورانییە ، وەك هێلەکی بەوەدا ، سەری گێژم	٢٧٦
(٥)	عومرێکە بە میزانی ئەدەب توحفە فرۆشم	٢٨٠
(٦)	شەو هات و ئەمن مەستی خەیالاتی کەسێکم	٢٨٣
(٧)	ماچی دەمەکەی دامێ کە دامێ سەر و مالم	٢٨٦
(٨)	لایقی مەخزەنی طەبعە هەمو کەنزی غەزەلم	٢٨٨
(٩)	عەزیزم ، ڕۆحی شیرینم ، دو چاوم !	٢٩٣
(١٠)	گەر دەپرسێ من لەبەرچێ کەم دەخۆم	٢٩٥
(١١)	وەی کە ڕۆزەردی مەدینە و ڕۆسیاهی مەککە خۆم !	٢٩٩
(١٢)	دل دەلێ سەیری چەمەن خۆشە ، جەوابی نادەم	٣٠٥
(١٣)	فاتیحە ! تەسخیرە شاری دل بە طابوری ئەلەم	٣٠٨
(١٤)	لەبت میم‌و ، قەدت ئەلف و ، زولف چیم	٣١٢
(١٥)	سوی مصر است مرا عزم از این لجهء غم	٣١٣

تیپی نـوون

(١)	کە تۆی قیبلە ، دەمت سـا بێتە قوربان !	٣١٥

لاپەڕە	نیوەی یەکەمی یەکەم دێڕی هەر پارچە شیعرێك	ژمارە
٣١٧	ڕەفیقان ! من ئەوا ڕۆیم لەلاتـان	(٢)
٣٢٠	لە دوگمەی سوخمە دوێنێ نوێڕی شێوان	(٣)
٣٢٣	ئەهلی تەعدادی مەحاسینِ توسیان	(٤)
٣٢٦	ڕەقیب و موددەعێ فیتنە و عیلاقەی چاوی جادوێن	(٥)
٣٣١	ئەم سەرسەری بازانە کەوا هەمسەری بۆمن	(٦)
٣٣٣	دوری لە من خستەوە بێ سەبەبێ یاری من	(٧)
٣٣٧	خەندە و دەمی مەحبوبە کەوا زۆر نەکێنن	(٨)
٣٤٠	ئەم طاقمە مومتازە کەوا خاصصەیی شـاهن	(٩)
٣٤٥	خەطات فەرمو کە خۆشە چینێ و ماچینێ	(١٠)
٣٤٩	بە جان سەختیێو دڵ بەردێ ، من و تۆ	(١١)

تیپی واو

٣٥٥	وەك قەفەس ئەم حوجرە کون تێیە کەوا گرتومیە نـاو	(١)
٣٦٧	هەرچەندە کە عومری خضر و جامی جەمت بۆ	(٢)
٣٧٠	تا فەلەك دەورەی نەدا ــ صەد کەوکەبی ئاوا نەبۆ ــ	(٣)
٣٧٥	دڵ شیشەیی پڕ خوێنی فیراقی ، فەرەقی بۆ	(٤)
٣٧٩	دەرونم پڕ کەباب و دەردە بێ تۆ	(٥)
٣٨٠	نەمردم من ئەگەر ئەمجارە بێ تۆ	(٦)
٣٨٤	زولفت کە لەسەر ڕۆ بە خەم و تابشە ئەمڕۆ	(٧)
٣٨٧	شەوی یەلدایە ، یا دەیجورە ئەمشەو	(٨)

تیپی هێ

٣٩١	ساقێ ! بە مەیی کۆنە لەسەر عادەتی نەو بە	(١)

ژماره	نیوەی یەکەمی یەکەم دێڕی هەر پارچە شیعرێك	لاپــەڕە
(٢)	دەستم لە گەردەنی خۆت هەڵمەگرە ئەی (حەبیبە) !	٣٩٤
(٣)	خاڵی بەینی چاو و ئەبرۆت ئینتیخابی کاتیبە	٣٩٨
(٤)	درونی لدار اا (شارزور) و بردە	٤٠١
(٥)	لە دڵدا ئاتەشی عیشقت بڵێسەی میثلی تەندوورە	٤٠٦
(٦)	وەصفی ڕوخساری لە فیکری بەنی ئادەم بەدەرە	٤١١
(٧)	ئەی ساکینی ڕیاضی مەدینەی مونەووەرە	٤١٥
(٨)	سەراپای گوارە زەردی ترس و لەرزە	٤٤٨
(٩)	(حلقه در گوش)ی کەفی ڕەنگینی تۆیە ئەم دەفە	٤٥٠
(١٠)	کەوا زەڕتایی یەکتایێ دەڵێی خورشیدی ئافاقە	٤٥٥
(١١)	بە مەرگی خۆت قەسەم ، زاهید ، هەمو عومرت عوبوورێکە	٤٥٨
(١٢)	سەری هەر مۆی بەدەنم طەرزە تەمەنناییکە	٤٦١
(١٣)	شاهێنی دو چاوت کە نیگا و مەیلی بەدانگە	٤٦٤
(١٤)	بنوازە وشکە صۆفی بۆ ڕەقصی بە هەلهەلە	٤٦٦
(١٥)	شکەنجی عەرض و طوولی پێچی زوڵفت بێ سەرەنجامە	٤٧٠
(١٦)	سەودا زەدەکەی زوڵفت ، ئەزهاری لەکن پەشمە	٤٧٤
(١٧)	بایێ لە طەرەف قیبلەمەوە دێت و وەزانە	٤٧٧
(١٨)	ئەلا ئەی نەفسی بۆم ئاسا ، هەتاکەی حیرصی وێرانە !	٤٨٢
(١٩)	سوروشکی من کە لێڵاوە ، غوباری کۆە و هامۆنە	٥٢٠
(٢٠)	دڵ سیاسەنگ نەبێ ، مائیلی خاکی وەطەنە	٥٢٤
(٢١)	لەووەختەوە بیستۆمە دێتن بە قەدەر چاوە	٥٢٨
(٢٢)	ئەو سیلسیلە وا میشکی خەطا تێوی براوە	٥٣٠
(٢٣)	زوڵفت بە قەدتدا کە پەرێشان و بڵاوە	٥٣٢
(٢٤)	تا لە من ئەو زوڵفە ڕێی بۆسە و کەناری گرتووە	٥٣٨

ژماره	نیوەی یەکەمی یەکەم دێڕی هەر پارچە شیعرێک	لاپەڕە

(٢٥) گولبنی قەددت لە قوبیەی سینە غونچەی کردووە ٥٤٤
(٢٦) گەرمێ و تەڕیی بەهارە کە پشکۆ کوژایەوە ٥٤٨
(٢٧) سەری زولفت کە ڕشتەی عومری خضرە ، نیوە هەودایە ٥٥٦
(٢٨) بیستم لە هەمۆ لایە مەیلی شەڕ و دەعوایە ٥٦١
(٢٩) سەرمایەیی سەودا کە دەڵێن زولفی دو تایە ٥٦٣
(٣٠) موشەخخەص لەشکری خەططت لەسەر تەسخیری بالایە ٥٦٥
(٣١) ئەڵلا .. ئەڵلا .. کە چ عەقڵ و چ کەماڵێکی هەیە ٥٧١
(٣٢) عاشقی بێدڵ دەناڵێ ، مەیلی گریانی هەیە ٥٧٢
(٣٣) بەرگی دنیا هێندە کورت و کۆنەوو بازاڕییە ٥٧٨
(٣٤) با ڕەفیقانم بکەن شینم کە وەقتی زارییە ٥٨٣
(٣٥) بیدی مەجنۆنە وجوودم لە هەمۆ بەر بەرییە ٥٨٥
(٣٦) صەوتی نەغمەی بولبولە ، یا چەهچەهەی خڕخاڵیە ٥٨٨
(٣٧) لەوکەسە دینی ئەتۆ نوری دڵ و ئیمانیە ٥٨٨
(٣٨) ئاخ لەگەڵ ئێمە (حەبیبە) سەر و پەیوەندی نییە ٥٩٢

تیپی یێ

(١) حەریقی ضیقی زیندانم ، نەسیمی صوبحدەم با بێ ! ٥٩٧
(٢) (مەستوورە) کە حەسناوو ئەدیبە بە حیسابێ ٦٠٣
(٣) خۆشا ڕەندێ لە دنیا بێ موبالات و موجەڕڕەد بێ ٦٣٠
(٤) لە چاوی (ڕۆدبار)م (نوری) دیتن وەقتە تارێ بێ ٦٣٣
(٥) ئەی قەلعەیی ماهم کە دەڵێی ئەوجی بورجی ! ٦٣٧
(٦) گەر بازی نەظەربازی ، لەم دەست و نیگارەت چێ ! ٦٤٢
(٧) ئەی خەستەیی چاوت هەمۆ ئاهۆیی تەتارێ ! ٦٤٧

ژمارە	نیوەی یەکەمی یەکەم دێڕی هەر پارچە شیعرێك	لاپــەڕە
(٨)	بێ جوێ بۆنەوەیێ ، زەخم و برین و ئەئەرێ	٦٥٠
(٩)	ساقێ ! وەرە ، مەیخانەیی دڵ کۆنە ڕەحیقی	٦٥٥
(١٠)	(بَرِقَ البَصَرَ) لەبەر بەرق تەلەئلولی لەئالێ	٦٥٧
(١١)	بنواڕە نەوبەهار و فوتوحاتی گوڵشەنی	٦٦٢
(١٢)	قەدری من چەندە لەلای دەولەتی دنیایی دەنێ ،	٦٦٧
(١٣)	موساوێ وەك یەك و لوولن لە هەردوولاوە زولفەینی	٦٧٤
(١٤)	نەفەس بگرە لە هاتوچۆیی خۆڕایێ هەتا ماوی	٦٧٩
(١٥)	گوڵ کە یاغێ و دەم دڕاو بوو ، کەوتە لاف و ڕەنگ و بۆی	٦٩١
(١٦)	تەشریفی نەوبەهارە کە عالەم دەکا نوێ	٦٩٧
(١٧)	یار دڵی خوێنین و چاوی پڕ لە گریانی دەوێ	٧٠١
(١٨)	خاڵی نییە ڕەشماری دوو زولفت لە بەلایێ	٧٠٤
(١٩)	وەرە ساقێ ! بە شین و نەدب و واوەی	٧٠٧
(٢٠)	(بِحَمْدِ اللّٰه) دوو چاوی یارم ئۆخەی	٧١١

پرژ و بڵاو

(١)	بڕێ پارچەی غەزەل یارم ، کەوای کرد	٧١٥
(٢)	یەك نیم رخت (أَلَسْتُ مِنْكُم بِبَعِيد)	٧١٥
(٣)	گۆشتی قەلەو حوققە بە چواردە پارە	٧١٦
(٤)	وەك دوڕ و یاقووت نەقشە : دندان و لەبی ئاڵی	٧١٧
(٥)	بدور دایری فنجانْ چینی	٧١٧

ڕاستکردنەوەی هەڵەکانی چاپ

هەڵەکـان	لاپـەڕە	دێڕ	ڕاستکردنەوەکەیان
نەبور	٦	١	نەبـۆ
١٣١٢ ی	١٢	٢١	١٣١٠ ی
هەمۆ	١٣	٢٣	زوربەی
گوڵخەنی	١٩	٥	كولخەنی
گوڵخەنی	١٩	٧	كولخەنی
گوڵخەنی	١٩	٩	كولخەنی
لەشكرەكەشیی	٣٩	١٢	لەشكركەشیی
یـە	٤٤	٢٣	نەمـا
بـاڵ	٤٥	٣	باس
نـاڵە	٤٥	٢٢	نـاله
تەكللوم	٤٨	٩	تەكەللوم
بـاڵ	٥٢	١٣	بـاس
بـاڵ	٥٢	١٤	بـاس
مایەی	٦٨	١٥	بەمـایەی
تیپی	٧٥	٢	پیتی
گەورەیێ	٧٥	١٧	گەورەیی
لەرزی	٨٣	٥	لەرزێ
لەرزی	٨٣	٢٥	لەرزێ
ڤۆت	١٠٢	٦	قـوت
خوڕدا	١٠٩	٢٤	خۆردا
بەڵام.. تاد دێڕی پاشەوەی	١١١	٢٢ و ٢٣	—
هەبۆن	١١١	٢٤	هەیە
بۆنخۆششییەكەی	١١٢	٧	بۆنخۆشییەكەی
بەڵام.. تاد دێڕی پاشەوەی	١١٢	١٣ و ١٤	—

هەڵەکان	لاپەڕە	دێڕ	ڕاستکردنەوەکەیان
نوسرابۆ	١١٣	٢٣	نۆسراوە
بـۆك	١١٧	٢٩	بـۆك
کـۆر	١٦٠	٨	کوڕ
کـۆڕ	١٦٢	٨	کوڕ
١٣١٦ ی	١٧٠	١٢	١٣١٠ ی
١٨٩٨ ـ ١٨٩٩ ی	١٧٠	١٣	١٨٩٢ ـ ١٨٩٣ ی
جوڕە	١٧٠	٢٢	جۆرە
شێوەسۆر	١٧٨	١٤	شیوەسۆر
داخو	١٨٨	٣	داخـۆ
ئەهی	٢٠٠	٢٠	ئیهی
غەیبەوە	٢٠١	٧	غەیبەوە
پێنج	٢٠٥	٦	شەش
٤	٢١٧	٣	٥
٤	٢١٧	٣١	٥
٥	٢١٩	١	٦
٦	٢١٩	٤	٧
٥	٢١٩	١١	٦
٦	٢١٩	٢٦	٧
شیعرەکانی	٢٣٠	١٠	شیعرەکانیان
ڕێی تێ چێ	٣٠٣	٢٨	ڕێی تێ ئەچێ
ئەبەر	٣٠٧	١٨	ئەبەر .
ئەتلەسی	٣٤٣	٢٨	ئەتلەسی
جەمجا .	٣٧٤	٢٦	جەمجـا :
بەستۆن	٤٤٤	٨	ئەبەستۆن
ئـاهی :	٤٤٧	٦	ئـاهی
شەهـەوارەیی	٤٤٧	١٧	شەهـەوارەیی .
کَفْ	٤٥٠	٥	کَفْ
بژانکە :	٤٦٤	٢٥	بژانکە
(«پەراوێز»)ی	٤٦٩	١٥	(«پەراوێزی»
بچکۆلەبە	٤٩٤	١٧	بچکۆلەیە
حەی :	٤٩٧	٢٦	حـەی
موعجیزە :	٥٠٩	٣	موعجیزە .
شێرانە	٥١١	٢٥	شێرانە .

هەڵەکان	لاپەڕە	دێڕ	ڕاستکردنەوەکەیان
تێدا	٥١٥	٣	تێدا
لێلاو و ..	٥٢١	١٤	لێلاو و .
لەراستیشدا	٥٤٨	٢٧	لەڕاستییشدا
بی	٥٩٧	٣	بێ
بەمجۆرەیە .	٦٦٠	٣٢	بەمجۆرەیە :
(هێمنی)	٦٦٦	٢٩	(ئەیمەنی)
(« پەراوێزی » خا) و (عم) و (کم) و (گم)ە .	٦٨٦	١٩	(عم) و (کم) و (گم) و («پەراوێزی» خا)یە .

★ ★ ★

A PUBLICATION OF THE KURDISH ACADEMY

THE COLLECTION OF NALI'S POETRY

((MALA KHDR AHMAD SHAWAYS MIKAILI))

COLLATED AND EXPLAINED
BY
MALA ABDULKAREEM MUDARRIS
&
FATIH ABDULKAREEM

REVISED BY
MUHAMMAD I MALA KAREEM
ASSOCIATE MEMBER OF THE KURDISH ACADEMY

Kurdish Academy Press
BAGHDAD
1976

۱۳۶۳
انتشارات صلاح الدین ایوبی

مرکز نشر فرهنگ و ادبیات کردی

ارومیه : خیابان شهید باکری ـ نبش کوی ساعد ـ صندوق پستی ۷۱۷
تلفن ۳۵۸۰۰

قیمت ۱۰۰۰ ریال